

Chephalom

A KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE 2014.

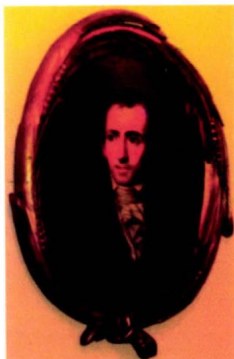
24.
kötet

SZÁZ ÉVE ROBBANT KI
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ

Szerkesztette
KOVÁTS DÁNIEL

Gaál Zoltán fotóművész
képeivel

A cím Kazinczy Ferenc kézírása (1816)
A portré Donát János alkotása (1812)

KÖTETÜNK TARTALMÁBÓL

A NAGY HÁBORÚ

A háború élménye Ady és Móricz műveiben
Nagyapáink a fronton és a hadifogságban
A világháború és Trianon következményei
A világháború felvidéki szemmel
A nagy háború népdalainkban

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

Pattintott kőeszközök Sátoraljaújhely határában
A református kollégiumok hatása a magyar közművelődésre
Az egri fertálymesterek karitatív tevékenysége
Kassa kulturális élete a *Kassai Színházi Újság* tükrében

KAZINCZY ÉS KORA

Kazinczy korai verseinek forráscsoportjai
Kazinczy Ferenc kiadatlan grammatikája
A levelező Kazinczy felbukkanó üzenetei
Szentjóni Szabó László dalai
Szentgyörgyi József debreceni orvos

MESTEREK ÉS MŰVEK

Szenci Molnár Albert öröksége
Erdélyi János és Sárospatak
Balassa-sztereotípiák Mikszáth prózájában
Az őspusztá és a hazugság egy Jókai-regényben

TÜKRÖK ÉS TANÚK

Kazinczy Gábor műegyetemi magántanár emlékezetē
Szepesi tájképek: Márkusfalva és Bethlenfalva
Egy kassai polgár élete és munkássága

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

Jelentés a magyar nyelvről, nyelvstratégiáról, 2013
Emlékezés sóvári Soós Elemérre
Könyvekről, elismerésekről

TARTALOM

A NAGY HÁBORÚ

BOJTOR ISTVÁN: Az I. világháború hatásai a magyar lelkekre	1
FEHÉR JÓZSEF: „Ember az embertelenségben...” Ady Endre a háborúról	3
KOVÁTS DÁNIEL: A háború élménye Móricz Zsigmond műveiben	9
TÓKÉS LÁSZLÓ: A világháború és Trianon következményei	17
KOLÁR PÉTER: Az I. világháború felvidéki szemmel	25
KISS ENDRE JÓZSEF: Egyházi szolgálat az első világháborúban	31
HERMÁN M. JÁNOS: A hadadi ütközet, 1919. április 16.	35
KOVÁTS MIKLÓS: Zsedényi József és a háború kettős tükörben	43
MÁTÉ LÁSZLÓ: Nagypám nyomában Isonzón	59
BELLÁGH RÓZSA: Szemelvények egy szibériai hadifogoly életéről	65
TAR MIHÁLY: A „nagy háború” népdalainkban	73
ÉGERHÁZI LÁSZLÓ: Emlékjel Tókécs László püspök úrnak	85

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

DARAGÓ FERENC: Pattintott kőszközők Sátoraljaújhely határában	89
OLÁH TAMÁS: Adalékok Legyesbénye község történetéhez	93
MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA: A pálosok újhelyi iskolájának értékteremtő ereje	107
HALÁSZI ALADÁR: Nyelvünk, megmaradásunk (vers)	112
BENKE GYÖRGY: A református kollégiumok hatása a magyar(országi) közművelődésre	113
PATAY TIBOR: Főgondnokok a Sárospataki Református Kollégiumban	119
BODNÁR KRISZTIÁN: Egy leendő Dókus László-biográfia kérdései	123
CSORBA CSABA: Abaúji településcímerek	133
DIÓSZEGI GYÖRGY ANTAL: A tokaji görögök és leszármazottaik sorstörténete	143
PETERCSÁK TIVADAR: Az egrri fertálymesterek karitatív tevékenysége	153
BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES: A Kazinczy nevet viselő szabadkőműves páholy	161
ILLÉS LÁSZLÓ: Versek	164
KOVÁTS DÁNIEL: Dr. Koncz Sándor tanárai (és diáktársai)	165
BLÁSKOVÁ, ELEONÓRA: <i>A Kassai Színházi Újság</i> mint Kassa kulturális életének tükré	175
HALÁSZ PÉTER: A hagyományos méhészet szakszókincse a moldvai Külsőrekecsinben	189
TRIFONOVNÉ KARAJZ BORBÁLA: Helyi szólások, hiedelmek Károlyfalván	199

KAZINCZY ÉS KORA

DEBRECZENI ATTILA: Kazinczy fogság előtti verseinek két fő kéziratos forráscsoportja	203
SIMKÓ CSABA: Versek	218
CZIFRA MARIANN: Kazinczy Ferenc kiadatlan grammatikája: hangtan	219
FINTA ÉVA: Versek	226
FRIED ISTVÁN: A levelező Kazinczy Ferenc felbukkanó üzenetei	227
HALÁSZI ALADÁR: Állandó és változó elemek Kazinczy levelezésében	245
TÓTH KÁLMÁN: A tihói Rákóczi-legenda Kazinczy <i>Erdélyi levelek</i> című művében	255
ORBÁN LÁSZLÓ: Guzmics Izidor és Horváth Endre Kazinczy pannonhalmi útirajzáról	263
MARTINÁK JÁNOS: Szentjóni Szabó László dalai	287
TÓTH BARNA: Pálóczi Horváth Ádám és a nőkép változásai	295
MAGOS ISTVÁN: A zenei hatás átformáló ereje Verseghy humanitási programjában	303
KISS LÁSZLÓ: Szentgyörgyi József debreceni orvos	317

A NAGY HÁBORÚ

BOJTOR ISTVÁN

Az I. világháború hatásai a magyar lelkekre

Társaságunk képviselőjében szeretettel és tisztelettel köszöntöm a X. Abaúji Szabadegyetem minden résztvevőjét Fonyban 2014. július 12-13. napjain. Örömmel fogadtunk mindenkit, előadókat, érdeklődőket, vendégeket és a fonyiakat.

Kazinczy Ferenc emléke ápolásának újrakezdéséhez nagy elszánással harminc évvel ezelőtt, 1984 októberében Sátoraljaújhelyen, Zemplén Levéltárában gyűltünk össze néhányan, s dr. Kováts Dániel főiskolai tanár javaslatával és előkészítésével beadvány született a Kazinczy Társaság alapításáról. A Sátoraljaújhelyi Városi Tanács Művelődési Osztálya támogatta a Kazinczy-kultusz felújítását, és 1985 áprilisában megalakult a Társaság. A tudós közösség hatása gyorsan terjedt tovább a városból, Regmec, a Bodroghöz, Sárospatak, Érsemjén felé. Eljutott Magyarország nagy városába, akadémiai, művelődési és önkormányzati dísztermekbe, apró falvakba, a Kárpát-medence országaiba, Európába, sőt az Egyesült Államokba is, olyan helyekre, ahol becsülik a magyar tradicionális értékeket.

Idén Magyarországon is az 1914 nyarán kirobbant I. világháborúra emlékezünk; ez a tizedik alkalommal megrendezett Abaúji Szabadegyetem központi témája. Tudományos definíció szerint a szabadegyetem „hosszabb, tudománynpszerűsítő előadássorozat”. Göncön kezdődött 1990-ben, Encsen, Szikszón folytatódott, azután eldugott falvakban is, mint például Abaújdevecser, Felsővadász, Fony, Zsujta községekben. Az volt és maradt a cél, hogy gyűjtsön, értékeljen és továbbadjon szellemi, anyagi, történelmi kincseket magyar népünk irányítására, épülésére. Országos hírví vagy addig ismeretlen tudósok, helytörténészek szívesen, önként vállalták áldozatokkal is a közös ügyet. Üléseinken alkalom nyílik megbeszélésekre is. Magyar világháborús évfordulónkon szabadegyetemünk hadtörténeti témák helyett a világegés irodalmi, kulturális vonatkozásaival foglalkozik, azzal, hogy milyen lelki-érzelmi hatása volt országunkban a pusztításnak. Konferenciánk előadásai a *Széphalom* évkönyvben is megjelennek, hogy minél szélesebb körbe eljuthassunk.

Köszönjük az előadók szolgálatát, hallgatóinknak a figyelmét, a Nemzeti Kulturális Alap támogatását, a fonyi önkormányzat segítségét. Hasznos együttlétet kívánok, amely cselekvésre inspirál bennünket! Szabadegyetemünkre, a jelen- és távollévkre, magyar népünkre Istenünk áldását kérem.

X. ABAÚJI SZABADEGYETEM

Fony, 2014. július 12–13.

Július 12. szombat

BOJTOR ISTVÁN lelképásztor, a Kazinczy Társaság alelnöke:
Köszöntés

I. világháborús katonanóták
Előadja a Halom Dalkör

FEHÉR JÓZSEF főmuzeológus, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke:
„Ember az embertelenségben...” Ady Endre a háborúról

KOVÁTS DÁNIEL ny. főiskolai tanár:
A háború élménye Móricz Zsigmond műveiben

TAR MIHÁLY népművelő, folklorista:
A „nagy háború” a nép költészetében

Július 13. vasárnap

Istentisztelet Bojtor István református lelkész szolgálatával

TÖKÉS LÁSZLÓ püspök, az Európai Parlament képviselője:
A világháború erdélyi szemmel

KOLÁR PÉTER, a Csemadok Kassa városi választmányának elnöke:
A világháború felvidéki szemmel

KISS ENDRE JÓZSEF, lelkész, könyvtárigazgató:
A református egyház szolgálata a világégésben

MÁTÉ LÁSZLÓ ny. tanár:
Nagyapám Isonzón

ÉGERHÁZY LÁSZLÓ faszobrász felajánlása

A szabadegyetemi program zárása
FEHÉR JÓZSEF, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke

FEHÉR JÓZSEF

„Ember az embertelenségben...”
 Ady Endre a háborúról

Tisztelt Konferencia, kedves Barátaink!

Ha Ady Endrét és a háborút említjük föl, mindig és elsőként *A mesebeli János* című verse jut eszembe. Hallgassuk meg először ezt Szepesiné Kovács Éva tanárnő tolmácsolásában!

*Bajban van a messze város,
 Gyürkőzni kell a Halállal:
 Gyürkőzz, János, rohanj, János.*

*Királyfiak s nagy leventék,
 Ha palástjukat ott-hagyták:
 Rohanj, ha rongy is a mentéd.*

*Mesebeli király-lyánnyal
 Hogyha akarsz találkozni:
 Hadakozzál a Sárkánnyal.*

*Csak a mese s csak az átok
 Tartott eddig így-úgy is még
 S jók e csakok s e csalások.*

*Így csináltad ezt már régen,
 Van egy kis tapasztalásod
 Csalatásban és fenében.*

*De csinálod, mert csinálod,
 De csinálod, mert erre lettél
 S ha már álltad, hát kiállod.*

*Vagy nem állod s megbénultan
 Gunnyasztani fogsz, ha merhetsz,
 Öreg bűnödön, a Multon.*

*Kellessz a nagy arénára
 Akkor is, ha életednek
 Életed lesz majd az ára.*

*Ha már egyszer idegenbe
Valamikor ide bujtál,
Rohanj jól kimelegedve.*

*A király-lyány: mese, János,
De nincs előbb a mesénél,
S mese ellen minden káros.*

*Bajban van a messze város,
Gyürkőzni kell a Halállal:
Gyürkőzz, János, rohanj, János.*

Ki is ez a mesebeli János? A mindenkori nép, a mindenkori szegény ember. János a leggyakoribb keresztnév a magyaroknál, ezért Ady ezt általánosítja, szimbolikus alakká teszi. A mesebeli János személyében ott van a magyar történelem összes közkatonáj; ott vannak Dózsa György kiegyesített kaszájú, mezítlás parasztjai, Thököly Imre és Rákóczi Ferenc kurucái, Bocskai István hajdú, az óperenciás tengeren is túl szolgáló, kötéllel fogdosott vagy becsapottan verbuvált, a nyomor elől menekülni kívánó alföldi parasztleányok, a mindenkori bakák.

De hát itt meséről is szó van, ezért ideértjük a mesebeli János vitézt is, azaz Kukorica Jancsit, az apátlan-anyátlan árva gyerekrz, aki – tudjuk jól Petőfitől – francia földön harcolt a törökök, a török basa ellen. Ő volt az egyetlen, akinek sikerült Petőfi Sándor gyönyörű elbeszélő költeményében legyőznie a Sárkányt, és elnyernie a maga mesebeli királylányát, Iluskáját. A többi, hozzá hasonló szegény legény, a többi János ugyancsak gyürkőzött a halállal, mint Ady versében, idegen érdekekért meghalt a csatákban, s a mesebeli királylánnyal sohasem találkozott.

Mindezekén túl azért is szeretem ezt a fájdalomosan szép verset, mert megmutatkozik benne a költő együttérzése, humánuma – ma úgy mondanánk: szociális érzékenysége – a kiszolgáltatottak, a szegények, az egyszerű köznép iránt. Gondoljuk el! A költő, ez a rátarti, szinte gögős magyar úr, aki nemesi családból származott, ősei talán még Árpáddal jöttek, költészetével legmagasabbra jutott, aki gyakorta és hosszabb ideig is élt Párizsban, az akkori idők legelőkelőbb európai fővárosában, rivierai, bajorországi és olaszországi utazásokat tett, de sohasem szakadt el és nem feledte „hepehupás vén Szilágy”-át, az Érmelléket, a sárba ragadt magyar proletárt, ahogy akkoriban a munkásosztályt nevezték.

Ezt a „szociális érzékenységet” már előbb is több versével bizonyította. Gondoljunk csak a mindenki által ismert versekre! *A grófi szérűn* címűre, ahol „koldus, rossz álmú zsellér ébred”, „korgó gyomrú magyar paraszt” siratja az asztagon elégett életet, miközben „a gróf mulat valahol”. Vagy *Az öreg Kúnné*-ra, aki tíz gyermeket hozott világra, s most férjével együtt, nyomorúságos körülmények között halni készül. *A Dózsa György unokája* című versében pedig egyenesen „népért síró, bús, bocskoros nemes”-nek nevezi magát. Mindez – s még sok minden más is – benne van az előbb hallott versben, *A mesebeli Jánosban*.

A gondolkodó elmék már jó ideje tudták, hogy a világháború elkerülhetetlen. Európa nagyhatalmai készülődtek a világ újrafelosztására. Elsősorban a legerősebb

gazdasági hatalom, Németország, de a franciák, angolok, sőt még az olaszok is. És sajnos közöttük volt „Európa beteg embere”, az Osztrák-Magyar Monarchia is, melynek szekeréhez oly szerencsétlen módon kötötte magát Magyarország is az 1867-es kiegyezéssel. Megoldatlan és megoldhatatlan kérdései – mint a *földkérdés*, az óriási latifundiumok és a földnélküli nincstelenek százazreinek *kivándorlása*, a *nemzetiségi kérdés*, amelynek oka eltespedt úri osztályunk és az egyre követelőzőbbé, majd agresszívabbá váló románok, szlovákok, szerbek és mások – sejtették, hogy erőszak következik, s a birodalomnak vége, darabokra hullik, s mindez hatalmas véráldozattal fog járni.

Az erdélyi tudós polihisztor, író, *Kós Károly* már évekkel azelőtt megfogalmazta ezt, mások, művészek, írók, költők pedig megjövendölték. S amikor valóban kitört a világháború, 1914 júliusában, roppant hadak indultak egymás ellen.

Ady Endre egy látomásos, nagy versben emlékezett arra a napra, arra az éjszakára. Hallgassuk meg ezt is Szepesiné Kovács Éva tanárnő tolmácsolásában: *Emlékezés egy nyár-éjszakára.*

*Az Égből dübödött angyal dobolt
Riadót a szomorú Földre,
Legalább száz ifjú bomlott,
Legalább száz csillag lehullott,
Legalább száz párta omolt:
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.
Kigyúladt öreg méhesünk,
Legszebb csikónk a lábát törte,
Almomban élő volt a holt,
Jó kutyánk, Burkus, elveszett,
S Mária szolgálónk, a néma,
Hirtelen hars nótákat dalolt:
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.
Csörtettek bátran a senkik,
És meglapult az igaz ember,
S a kényes rabló is rabolt:
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.
Tudtuk, hogy az ember esendő
S nagyon adós a szeretettel:
Hiába, mégis furcsa volt
Fordulása élt s volt világnak.
Csúfolódóbb sohse volt a Hold:
Sohse volt még kisebb az ember,
Mint azon az éjszaka volt:*

*Különös,
 Különös nyár-éjszaka volt.
 Az iszonyúság a lelkekre
 Kaján örömmel ráhajolt,
 Minden emberbe beköltözött
 Minden ősenek titkos sorsa,
 Véres, szörnyű lakodalomba
 Részezen indult a Gondolat,
 Az Ember büszke legénye,
 Ki, íme, senki béna volt:
 Különös,
 Különös nyár-éjszaka volt.
 Azt hittem, akkor azt hittem,
 Valamely elhanyagolt Isten
 Életre kap s halálba visz
 S, íme, mindmostanig itt élek
 Akként, amaz éjszaka kivé tett
 S Isten-várón emlékezem
 Egy világot elsüllyesztő,
 Rettenetes éjszakára:
 Különös,
 Különös nyár-éjszaka volt.*

Az egész vers egy látomás; egy apokaliptikus látomás. Aki valamennyire is ismeri a Bibliát, az érti, mire gondolok: a Jelenések könyvére, mely az Újszövetség egyik könyve, János jelenéseinek is szoktuk nevezni. Ez misztikus jóslatokat tartalmaz a világ végéről s az előtte bekövetkező szörnyűségekről. Az Apokalipszis lovasai az ott szereplő négy jelképes rémalakot, a halált, a pestist, az éhínséget és a háborút személyesítik meg. Ezek mind bekövetkeztek a háborúban. Az Ady-versben szelíd, jóságos angyalok helyett dühödő angyalok szerepelnek; vidám, örömteli lakodalom helyett „véres, szörnyű lakodalomba részezen indult a Gondolat, az Ember büszke legénye, ki ... senki és béna volt” a háború kitörésének idején.

Megemlítem, hogy Ady Endre előtt a magyar irodalomban csak egyetlen költőnk volt, aki ilyen hatalmas költői fantáziával és kifejező erővel rendelkezett: Vörösmarty Mihály, aki az 1848/49-es szabadságharc leverése és Haynau rettenetes bosszúállása után – gondoljunk az aradi tizenháromra és még százakra – írta meg két hatalmas versét: az *Előszót* és *A vén cigányt*.

Ady Endre gyűlölte a háborút. Gyűlöletét, haragját nagyrészt gróf Tisza Istvánra, Magyarország háborús miniszterelnökére zúdította. Verseiben, egyéb írásaiban „vén geszti bolond”-nak, „kan Báthory Erzsébet”-nek, „gyújtogató, csóvás ember”-nek nevezi. Geszt: helység Békés megyében, itt volt Tisza István birtokainak központja. Báthory Erzsébet 16-17. századi nagyasszony, akit azzal vádoltak, hogy szadista hajlamaiból következően fiatal lányokat kínoztatott halálra, s hogy fiatalágát megőrizze, job-

bágyalányok vérében fürdött a csejtei várban, (a helyi hagyományok szerint a fűzéri várban). Megjegyzem, hogy a történészek vitája máig nincs eldöntve: egy bomlott agyú ember rémtetteivel, vagy koholt vádakkal, anyagi érdekek vezérelte koncepciók perrel van-e dolgunk, hiszen Báthory Erzsébet az ország leggazdagabb özvegye volt, s így akarták tőle elvenni vagyonát. Az Ady-féle párhuzam szerint Tisza István háborús miniszterelnök ugyanígy „fürdött” – jelképesen – a fiatal katonák vérében. A „gyűjtogató, csóvás ember” pedig a háborút kihirdető miniszterelnököt jelenti.

Érdeemes azonban kicsit árnyalni a képet, annak apropóján, hogy Tisza István szobrát a közelmúltban újraállították Budapesten, a Kossuth téren, az Országház mellett. Tisza István szimbólum volt, a történelmi Magyarország szimbóluma, a háborúé, a szenvedésé. Tragikus szimbólum volt, aki tudta, hogy a háború nem érdeke a magyarságnak – ellenezte is –, de nem tudta megakadályozni. S ha már így esett: meg akarta nyerni. Nem sikerült. Csaknem egymillió halottunk, sebesültünk bánta. 1918. október 31-én a lakásán meggyilkolták.

Ady Endre csak a háború vége felé ismerte fel Tisza István tragikus nagyságát. Ekkor már így ír róla: „Milyen furcsa, milyen hibás, milyen ártó, milyen dacos, milyen erős, milyen szép, milyen magyar ember.” A gyilkosság után pedig szó szerint megkönnyezte nagy ellenfele halálát. „Mert a bukásban is lehet méltóság”, írja Szerencsés Károly történészünk.

És elkövetkezett az utolsó felvonás, a háború elvesztése, a nagy nemzeti tragédia. Ady egy kérő, könyörgő, imádságszerű verset ír utoljára *Üdvözlét a győzőnek* címmel.

*Ne taposatok rajta nagyon,
Ne tiporjatok rajta nagyon,
Vér-vesztes, szegény, szép szivünkön,
Ki, íme, száguldani akar.*

*Bal-jóslatú, bús nép a magyar,
Forradalomban élt s ránk hozták
Gyógyítónak a Háborút, a Rémet
Sírjukban is megátkozott gazok.*

*Tompán zúgnak a kaszárnyáink,
Óh, mennyi vérrel emlékezők,
Óh, szörnyű, gyászoló kripták,
Ravatal előttetek, ravatal.*

*Mi voltunk a földnek bolondja,
Elhasznált, szegény magyarok,
És most jöjjetek, győztesek:
Üdvözlét a győzőnek.*

Tudjuk, nem így történt, nem ez történt, sőt mindennek az ellenkezője történt: bizony a győztes hatalmak nagyon is tapostak a magyarság vér-vesztes szívére, kegyetlentül szaggatták szét a történelmi Magyarországot – és elvetették az új háború magvát.

És ugyanebből az időszakból való egy másik Ady-vers, amelyben a költő a fájdalmas tragédiát szép líraisággal ötvözi: *Strófkák Május elsejére* a költemény címe, 1918-ban jelent meg a Nyugat c. folyóiratban, s én ennek záró versszakával búcsúzom, megköszönvén szíves figyelmüket:

*Óh, mostani Május
Szörnyű és szörnyű,
Véres vagy és vörös:
Gyalázataidat nem fogom
Lelkemre nagyon venni,
Haljon meg, aki halni való,
De éljen az öreg cseresznyefa,
Milyen virágos és szép,
S nem vétett senkinek,
Háborút sem izent.
Kegyelmezz meg neki.*

Fehér József előadását tartja a szabadegyetemi programban
SIMON ERIKA FELVÉTELE

KOVÁTS DÁNIEL

A háború élménye Móricz Zsigmond műveiben

Tisztelt szabadegyetemi Hallgatók, Hölgyeim és Uraim!

A száz évvel ezelőtt kirobbant, négy évig tartó első világháború természetes módon a költőket, írókat is megszólalásra készítette. Ki-ki vérmérséklete és élményei alapján foglalt állást, öntötte szavakba érzelmeit, indulatait. Ha a magyar irodalom háborús természetét szemügyre vesszük könnyű kimutatni a többszólamúságot. Születtek harcra serkentő riadók, a frontok véres eseményeit bemutató ábrázolások, s természetesen olyanok is, amelyek a megbékélést hirdették. Elég talán, ha a több szólamból példaként két költőt idézek. Gyóni Géza a háború második évében így jellemzi a vérzivartart:

*... gránát-vulkán izzó közepén
Úgy forog a férfi, mint a fálevél;
S mire földre omlik – ó, iszonyú omlás –,
Szép piros vitézből csak fekete csontváz.*

Babits Mihály ugyanakkor azt hirdeti:

*... nem győzelmi ének az énekem,
ércfalpait a tipró diadalnak
nem tiszteltem én,
sem az önkény pokoli malmát...*

S arra készíteti tapasztalata, hogy felkiáltson: „*elég! elég volt! ... béke! béke már! Le-gyen vége már?*” A költők sokak közös élményét, riadalmát, vágyát fejezik ki, láthatuk ezt Ady Endre példáján is. A líra eredendően az érzelmek, indulatok formába öntésére, közvetítésére szolgál, a költők átélten képesek képet adni a szenvedésről, az áldozatokról, az értelmetlen halálról, a lelki és tárgyi értékek pusztulásáról, az erkölcsök felbomlásáról, a gyilkos ösztönökről. A prózaírók élményt befogadó és kifejező mechanizmusa kissé más. Nekik történeteket kell észrevenniük, ábrázolniuk, emberi viszonylatokat feltárniuk, magatartásmódok és cselekvések rajzát adniuk. Novellában, regényben szereplőiket mozgatva és beszélgetve közvetett módon juttatják az olvasóhoz üzenetüket.

Móricz Zsigmond példáján szeretném bemutatni azt, amire szabadegyetemünk címe utal: *hogyan hatott az első világháború a magyar lelkekre.* Őt olyan írónak tartjuk, aki a valóság talaján állt, aki nem elvont tételek illusztrálására törekszik, nem zárkózik be írószobájába, a való világot mutatja be, olykor nyers erővel. Hiszen így

vall ott önmagáról: „*Aki abhoz szokott hozzá, hogy mindig az első forrásból merítsen, az magából a zúgó és kavargó életből merít.*” Ezt tette a háború éveiben is. Igaz, ő nem harcolt a frontvonalban, de 1916-ban tudósítóként ellátogatott a volhiniai harcmezőre Szurmay Sándor tábornok hadtestéhez; jól ismerte viszont a hátország életét, azt, hogy az itthon maradottak miképp éltek meg azokat az éveket. Írói pályájának elemzéséből is levezethető, hogy a háború élménye milyen nagy fordulatot hozott munkásságában a témákat, az ábrázolásmódot illetően. Egyik jegyzetében így vallott: „*Én a háborúban egészen újra teremtettem, vagy az idők teremtették újra az emberiségről való felfogásomat.*” Igazi fordulat ez tehát, amit bizonyos mértékig általánosítani is lehet: az emberek többségének a világ- és emberlátását módosította ez a háború, még azok esetében is, akik nem éltek át személyesen véres harci élményeket.

Ha Móricz 1914-ben írt novelláit lapozgatjuk, azt tapasztaljuk, hogy igen széles tematika jellemzi érdeklődését; vannak falusi írásai, beszél amerikai magyarokról, szétpillant a kisvárosi középosztály, a hivatalnokréteg köreiben, s többször 1848/49 idejére tekint vissza. Nyáron azonban kirobban a háború, s az író hamar megtalálja a megrázó téma. Két novelláját hadd mutassam be röviden, amelyek első visszhangjai a véres küzdelmeknek, s amelyek igen jellemzőek Móricz ember- és történetábrázolására.

Az egyiknek az a címe: „*Az orosz*”, s a galíciai fronton játszódik. Hogy főhőse egyszerű, becsületes tiszaháti parasztember, azt már a névválasztással jelzi: *János*nak hívják. Esteledik, amikor a nagy összecsapás után lovát kantárján vezetve lépked a csatamezőn túlélőket keresve. „Ki van ugyan adva parancsba, hogy csak azokat kell fölszedni, akik nagyon kiabálnak. Aki hörögve, esztelen hever, azon már úgysem lehet segíteni.” Ez a szinte szenttelenül odavetett mondat, máris bevezeti az olvasót a háború borzalmába. A muszka katonák ott hevernek „szanaszét, mint a dinnyék a földön, szétszórva, fegyverek, szétgázolt testek...” Jánosnak az otthoni táj, erdős kis faluja, a jószágot, a gazdaságot egyedül ellátó felesége jut eszébe. Ez a kitérő egy pillanatra a két oldalon álló katonák közös sorsára emlékeztet. Aztán jajgatást hall, s rá talál egy fényes ruhájú orosz tisztre, akinek véres volt a ruhája, srapneldarab érte, erősen, fájdalmasan jajgatott. János megpróbál segíteni rajta, előbb egyenesre helyezi, azután megpróbálná fölemelni, hogy lova hátára helyezve elvigye a segélyhelyre. Szelíden kérlelni kezdi a tisztet, hogy segítsen már fölemelkedni. Az orosz mintha valamit morgott volna; János arra gondolt, inni kér, elővette bádogkulacsát, amelyben lötyögött még egy kis pálinka, s a sebesült fölé hajolt, hogy megittassa. Az orosz tiszt azonban „*nagy erőlködéssel fölemelte a jobb kezét, amely még most is görcsösen szorongatta a revolvert, és a huszár arcába sütötte*”. Szerencsére János hirtelen elkapta a fejét, így nem érte a golyó. Egy pillanatra arra gondolt, hogy most agyonveri az ellenséget, de gyorsan lehiggad, rálép a muszka tiszt pisztolyos kezére, s „*odaguggolt mellé, belenyomta a kulacs száját az orosz puha, fakó ajkába, s lassan beleöntötte az erős italt*”. János elégedetten nézte, hogy éledezik, s az „*orosznak a jó ivás után még nedves volt a szája széle, s egyszer csak elkezdett gyöngyözni a szeme sarka is*”. Ennyi az elbeszélés; persze az író hangján sokkal szebben elbeszélve. A János által így megmentett ellenséges tiszt szeméből kicsorduló könny azt tanúsítja, hogy Móricz hite, reménye

szerint az öldöklő háborúban is előtörhet az el nem vadult emberekből a humánus szikrája.

Nem áll messze ettől a tanúságtételtől a „*Gyereksírás*” című másik 1914-es Móricz-novella sem. Ebben a történetet a frontról hazatért első sebesült, Pánczél Jóska beszél el otthon a kukoricafosztóban. Amikor felszisszen fájdalomában, megkérdezik tőle, kínozza-e a sebe, azt válaszolja: „*E semmi... de eszembe jutott valami, amire gondolni se szeretek...*” S kiderül a történetből, hogy nem a fizikai fájdalom a legnehezebben feldolgozható háborús szenvedés. Jóska aztán ugyanis arról beszél, milyen borzasztó volt, amikor egy a tűzéség lövedékei által felgyújtott faluhoz értek. Minden szalmatető lánggal égett, a marhák bőgtek az ólban. Jóska először azzal hessegette el aggodalmát: „*ellenség ez, úgy kell a kutyának!*” De aztán rögtön rájön, hogy „*az a szegény bornyú nem ellenség, minék kell annak ott elevenen megsülni...*” Továbbmenve egy gyárszerű épületből gyereksírást hallott. S bár a káplár rászólt, hogy előre, ő visszakiáltott: „*Mán én nem bánom..., löjjenek föbe, ha akarnak, de én nem hagyom bennégni a gyereket!*” Fölszaladt az emeletre, bár tele volt füsttel a lépcső. Fent egy halott asszonyt talált, akit az ágyúgolyó kettészakított; „*a bölcsőben egy kisgyerek sírt, egy másik, olyan ötesztendő forma, ringatta. Hogy ne sírjon...*” Jóska felkapta a kicsit, kézen fogta a nagyobbat, de a lépcső már égett, a tető leszakadni készült. Arra kényeszerült, hogy az ölébe vett és a nyakába kapaszkodó két gyerekkel kiugorjon az ablakon, szerencsére nem volt magasan. Katonatársai közben a völgyben már harcba keveredtek az ellenséges csapattal, tovább kellett mennie, hogy csatlakozzék. Visszanézve látta, hogy az ötesztendő gyerek kinyújtotta a két kezét utána, és elsírta magát keservesen. Amikor Pánczél Jóska eddig ért a történet elbeszélésében „*megszívta az orrát!*”. Aztán kicsit elkáromkodta magát. Mert csúnya dolog az egész háború, de „*ha gyerek sír, az más mindennél keservebb...*”

Ezzel azonban még nincs vége a történetnek, bár ez is épp elég lehangoló zárás lehetne. A háború tartogatott még egy kínos fordulatot. Jóskára a csatában négy muszka támadt rá, hármat levágott közülük, a negyedik azonban őt sebesítette meg. Sikerült azonban egy dombig csúszva eljutnia, egy bokorban menedéket keresnie. Hát a bokor másik oldalán egy muszka ült, akivel farkasszemet nézett egy darabig, majd erejét összeszedve felkapta a földön köztük heverő szuronykést, s a bokron keresztül beledöfte az oroszba. S most idézem Móricz szövegét, Jóska elbeszélését: „*Akkor aztán megkönnyebbültem. Hej, atyaisten... Mikor megnéztem közelebből az én muszkámat, láttam, hogy nem katona a szerencsétlen fereg... Olyan munkásféle volt; sovánny kis szőke ember. Annak a két gyereknek az apja volt... A gyárból... Ha Jóisten minden angyala leszáll az égből, akkor se hiszem, hogy nem a vót. Mert itt nagyon szorul az-óta. Itt a szívembe baj lett... A gyerekeket kimentettem, az ártatlan apjukat megöltem...*” És a novella ezzel a két mondattal zárul: „*A puskalövés annyi, mintha méh csipné meg az embert... De azt a gyereksírást, azt nem felejttem el!*”

Kell-e ennél ékeesebb példázat arról, hogy mit jelent a háború? Az objektívnek tűnő elbeszélő hang mögött ott a véres valóság. A humánus cselekedetek nem képesek ellensúlyozni, hogy ember embernek farkasa lett.

S Móricz ezeket a novellákat akkor írta, mikor még a monarchia csapatai győzelmes csatákat vívtak, meg tudták kergetni az ellenséget. Számára azonban világos volt, hogy a győzelem nem mentség, hogy az ártatlan lelkek is könnyen eltorzulnak. Ez a reális ábrázolás nem illeszkedett a kor harci propagandától hangos írodalmához; jellemző, hogy „*Lukács, a kunkutyá*” című novellájából négy-öt részt is kitörölt a cenzúra, amikor azt az újság közölte. Ebben az 1915-ben írt elbeszélésben az ország különböző tájairól odakerült katonák az esti tábortűz körül ülve beszélgetnek, tréfálkoznak a hűvös estében az egyik tót atyafin. Kiderül, hogy Lukács, a kun legény azért ölt meg egy kozákot, hogy elvegye a bundáját, s most társai irigykedve nézik, hogy melegszik alatta. Ő azonban az éj sötétjében átadja azt parancsnokának, egy fiatal tisztnek, nehogy a tekintetes úr megfázzon.

Nyilván a cenzúra, meg a hadiérdek diktálta az íróknak, hogy könnyedebb hangnemben is bemutassák a front eseményeit. Így fordulhat elő, hogy az egyik elbeszélésben („*Thekla Orowna*”, 1915), miután a sárral küszködő menet egy kis galíciai faluban megáll, röpke idill szakítja meg a harcot, s egy másikban („*Pattogatott kukorica*”, 1915) meg arról olvasunk, miképp „csal ki” egy szem Aspirint András az önkéntes káplártól. Azt is látjuk, hogyan vonulnak, menetelnek a tartalékból a frontvonalba („*Erdei kis piros virágok*”, 1915).

A frontról híreket váró otthoniak is szereplői néhány elbeszélésnek („*A tűznek nem szabad kialudni*”, 1915.), s tanulságos, hogy milyen finom érzékkel észlelte és ábrázolta az otthoniak és a fronton küzdők viszonyát Móricz. Egyfelől tudósít arról, hogy az otthon maradt asszonyok, nagyobb gyerekek miként kínlódnak a hadba vonult férj és apa nélkül a paraszti gazdaságban, másfelől azonban azt is sejteti, hogy a hadi sikereket elérő katona felszabadultnak érzi magát, mert kint nem kell megtagasztalnia anyja és felesége mindennapos otthoni kicsinyes ellenkezését, vitáját; a fronton egészen más gondok foglalkoztatják, mint odahaza („*Gombaszedés*”, 1915).

Ez utóbbi hosszabb elbeszélésben András foglyul ejt orosz katonákat, s egyenként kezét szorított a muszkákkal. Móricz így írja le szereplőjének érzéseit, ami talán váratlanul éri az olvasót: „*Ezzel a kézszorítással mintha minden el lett volna intézve. Valami kedélyes enyhesség fogta el őket a rendkívüli feszültség után. Csak néztek egymásra, csak nézdeltek egymást, és mindkettőjüknek hirtelen valami öröm, hála és szeretet öntötte el a lelkét. Meg tudták volna ölelni egymást... Úgy híját érezték a testvéri csóknak... Hiszen egymásnak köszönik az életüket. Mindenki a másik kezében volt. S elfogta őket a távoli emberségnek sugallása. Hogy találkoztak... Itt valahol, messze mindentől, ami valaha csak számított nekik, itt mégis találkoztak. Mintha réges-régen, még az özönvízben elszakadt testvérek ismertek volna egymásra... Te is ember vagy, emberi formájú, szívű, te is egy istennek teremtménye velem...*” Az emberi testvériségnek ez a felvillanása csak egy-két pillanatig tartott ugyan, de hogy bekerült a történetbe, ezzel minden tanító célzat nélkül arra készíti az olvasót, hogy elgondolkodjék az ellenségeskedés értelméről. S efféle intelmet sugall a szöveg: „*a fő az, hogy a Jóisten el ne feledkezzen rólunk, mert ha ő elfelejtkezik, akkor ... lehet béke: a béke is háborús. Lehet háború: a háború is békeséges*”. Ez az írás, ez a gondolatsor még a háború első szakaszában került papírra, s a belőle kihangzó üzenet később, a háború vége felé érzelmekkel teli nyomatékot kap.

Móricz ismertebb írásai közé tartozik a *Kis Samu Jóska* című novella (1918), amely az irodalmi olvasókönyvekbe is bekerült, s amely két székely fiú háborús története. Parajlevest akarnak főzni a harcok szünetében, és Kis Samu előre csúszott az orosz frontvonal felé, hogy olyan laput szedjen, amelyet az édesanyja szokott otthon szedni. Ahogy mászott a sűrű bokrok között, egyszer csak horkolást hallott, egy orosz katona feküdt előtte a fűben. Kis Samu első gondolata, hogy éles szuronyával megöli az ellenséget. De aztán meggondolta magát, arrébb tette az orosz puskáját, s barna kenyérzsákjáért nyúlt, majd a fegyverrel meg a kenyérzsákkal visszafelé kúszott barátjához, Samu Jóskához. Falatonként ették az orosz kenyerét. De a tarisznyában egy kis kézzel faragott bölcső is volt, amitől elérzékenyült a két katona, s Samu Jóska visszavitte az oroszoknak a bölcsőt. „*A két apa egymásra nézett – írja befejezésül Móricz –, aztán gyorsan elfordult. Mindenik szégyellte a harcmezőn a férfiszemben a könnyet...*”

Móricz tehát kezdettől tudta és hirdette, hogy az egyszerű embertől idegen a gyilkolás, s még a háborús, rendkívüli helyzetekben is győzedelmeskedni tud az emberi szív a gyűlölet fölött. Hogy ezt az író emberileg is mélyen átélte, egy versével igazolhatom. 1917. január 1-jén – nyilvánvalóan a fronton tett látogatásának hatására – vetette papírra kevés versének egyikét „*Sóhaj*” címen. Így hangzik:

*Mikor mersz már, testvér,
megszagolni virágot?*

*Mikor mersz meglátni
kis fénybogár világot!*

*Mikor nem üldöz már
illata a halálnak,*

*mikor nem riadsz fel,
hogy édesid itt járnak...*

*Mikor ocsudsz, hogy láss
világot a világon?*

*Mikor lesz már trágya
a szent vér a virágon!*

Érdekes, hogy a *mikor* szóval kezdődő kérdéssorozat záró tagjának végére nem kérdőjelet, hanem felkiáltójelet helyezett, ami azt jelenti, hogy ez már nem kérdés, hanem határozott igény, követelmény a részéről. Hiszen ha harcoló katonaként nem is élte át a csatákat, a fronton látottak-hallottak nyomán íróként érzékletesen fel tudta idézni a pusztítás pillanatait. A „*Hősök*” című novellában (1916) egy katona aknára lép, s így elevenedik meg a következmény Móricz leírásában a katonatárs szeme előtt: „*A lövedék szétrobbant, az ember a levegőbe röpült: eltűnt... Néhány pillanat múlva mint véreső jött vissza a földre... Csak mikor kezére hullt egy meleg csöpp, egy piros folt, akkor tért annyira magához, hogy szemét le bírta hunyni. Még sok por, föld, fűcafát pergett rá, az egész hátán érezte, hogy ráhullott a magasból sok s nem súlyos idegen anyag. Mikor a szemét újra felnyitotta, boldog volt, hogy él, hogy még megvan.*”

Elbeszélések sora szól az orosz frontról. Például 1915-ből: „*Öt korona*”, „*Aki úr, az úr*”, „*Két tűz között*”, „*Hazaitta magát*”, „*Dáská*”, „*Kinek hogy szolgál a szerencse*”, „*A macská*”, „*Kukoricakása*”, 1916-ból: „*Napsütéses réten, holdvilágos éjszakán*”, „*Orosz cigaretta*”, „*Kárpáti emlék*”, „*Egy szegény fecské*”, „*Unalmas nap a fronton, mely váratlanul érdekesen végződik*”.

Dramai helyzet itthon is keletkezhet. Kétesztendei frontszolgálat után tér haza a katona, a „*Mindenütt jó, de legjobb itthon*” című novella hőse (1916), s otthon felesége és kisfia mellett egy orosz hadifoglyot talál. De realistán elfogadja a helyzetet: „*Hát, asszonyom nem való szántani... az igaz... meg a marhát etetni kell... az is igaz... enni kell adni a lúdnek minden két órába...*”

Tragikus azonban a „*Szegény emberek*” című hosszabb elbeszélés (1916) végki-
menetele, mely egyik csúcspontja a háborús témakörnek. Móricz naak telán legis-
mertebb novellája ez a „*Hét krajcár*” mellett, bizonyára nem szükséges a történetet
részletesen felidézni. Úgy kezdődik, hogy két napszámos ás a kertben, a fiatalab-
bik 26 hónapos frontszolgálat után nemrég tért haza, s úgy érzi, „*Rossz világ ez.*” A
fronton jobb dolga volt. 28 napra jött haza szabadságra, ezalatt napszámmal szeretne
egy kis pénzt keresni felesége és három gyermeke számára, de alig fizetnek valamit a
napszámosnak. Azon töri a fejét, hogy bemegy munkaadója házába, és ellopja a si-
fonból a gazdasszony pénzét. Öreg napszámos társa frontélményei felől kérdezi a ka-
tonát, aki megvallja, hogy egy fiatal lányt ölt meg először, aki rájuk lőtt. De megsza-
kítja az elbeszélést azzal az ürüggyel, hogy hazanéz. Rabolni indul azaonban, hogy
felesége adósságát délre kifizethesse.

Móricz meggyőzően írja le, hogyan alakul át útközben emberünk fronton táma-
dó katonává, hogy tervét végrehajtsa. Az ajtó mellett talált vasvilla lett a fegyvere,
amellyel a váratlanul otthon talált két gyermeket vad dühvel leszúrta, majd egy kés-
sel valóságos mészárlást hajtott végre. Még a háború kapcsán sem találkozunk ennyi-
re véres jelenettel, mint ami itt az ártatlan gyerekekkel történik. Megadja adóssága
egy részletét, otthon feleségének bevallja tettét. Mesteri rajzát látjuk a megbomlott
elmének, amely a vízparti töltést erődítésvonalnak látja, mégis megvan a maga logi-
kája, a túlparton most nem a muszka van, hanem a gazdagok, akikkel nem értik
meg egymást a szegények, mert köztük van a víz. Móricznak ez a remekműve sok
mindent megértet velünk abból, ami 1918-ban bekövetkezett, többek között a há-
borúnak forradalomba, terrorba fordulását.

Születtek még ezután is háborús témájú Móricz-novellák (pl. „*Sic itur*” 1917,
„*Kis Samu Jóska*” 1918), de a háború élménye igazi fordulatot – a „*Szegény emberek*”
mellett – „*A fáklya*” című regényében hozott Móricz ember- és társadalomszemléle-
tében. Amikor 1917-ben a *Nyugat* folyóiratban folytatásokban közölni kezdi új re-
gényét, többek között ezt jegyzi meg az író lábjegyzetben: „*A régi elgondolás kereté-
ben valami mélyebb korpék tűnik föl előttem: a vér és acélözön, a világháború, mint az
államrendszer előtti magyar élet. Nehéz és fullatag levegő, most már mondhatjuk: a vi-
har előtti szélszönd.*” Még ugyanabban az évben, decemberben könyv alakban is meg-
jelent a regény, mely Móricz első írói pályaszakaszának legjelentősebb alkotása lett.
Amikor 1921-ben a III. kiadáshoz előszót írt, megvallja: „*Ebben a regényben kiírtam*

mindent, ami éppen felsűrűsödött az élet súlya alatt, az embersors háborús bilincsei között.” A regény vége felé fellobbanó tűzvészben – úgy vélem – Móricz megláttatja a világháborút, a maga róla alkotott véleményét, érzéseit. Két évvel azelőtt, 1915-ben versben még így foglalt állást:

*Mikor már torkunkon fuldokolt a csüggedés,
Hogy ebben az országban nincsen Élet,
Mikor megtagadtuk a Múltat és Jövőt,
Mert a Jelen poshadt és megfojtja a lelkünket.
Megdördültek a felséges egek
És kitört a vihar. ...*

Vagyis akkor valami szükségszerűséget, valami elrendeltetést látott a háborúban, szinte üdvözölte a vihart, mert azt hitte, az újat hoz, megtisztít. Két évvel később, „*A fátklya*” írása idején látta már, hogy nem azt hozta a pusztulás, amit várt tőle. Akkor már élete „*fáradt, megrendült, viharban vergődő volt*”, amint maga írja, s ez nyilatkozik meg a pusztító tűzvészben.

De van Móricznak egy optimistább következtetése is. A világháborúban az emberi szervezkedés csodálatos tényét is meglátta. Hozzátette azonban: „*Nekem az volt a háború adta legnagyobb gondolat, hogy ha ugyanezt a szervezeti erőt az ember fejlesztésére fordítják valaha, akkor mérhetetlen a jövő fejlődése. Mert nem látom be, mért ne lehetne az emberiség erejét ugyanúgy megszervezni a szociális fejlődésre is, ahogy megszervezte az emberiség önmagát a szociális pusztulásra.*”

Mivel is zárhatnám pozitívabban előadásomat most, száz évvel az első világháború kitörése után, mint Móricz következő mondatával? „*El kell jönni az időnek, s még én szeretném megírni, mint tény, hogy az emberiség magára eszmél, s ugyanúgy felhasználja az emberiség közerejét a f e l é p í t é s r e , ahogy felhasználta a Világháborúra...*”

Honvéd-emlékmű Szerencsen

TÖKÉS LÁSZLÓ

A világháború és Trianon következményei

Kedves Testvéreim! Tisztelt Szolgatársaim! Szeretett Gyülekezet! Elnök Úr!
Keresem a szót...

Egy nagyon kedves énekkel leptek meg engem a bodroghalmi testvéreink. Még anno Domini az egyik szerelmem tanította meg nekem ezt az éneket 30-40 évvel ezelőtt, és talán annyit érdemes elmondani róla, hogy van több változata. A mi olvasatunkban Erdélyből nem kimegyünk, hanem kivisznek belőle. Mert román katonának vitték el a magyar legényeket, és ennek szólt a gyász. Úgy is szerepel, hogy Bukarestbe viszik, nem idegenbe. Nagyon meghatott ez az ének. Köszönöm, hogy előadásomat ezzel a hangleütéssel kezdhetem.

Amúgy bemutatkozás gyanánt, noha tudom, hogy már többen láttak és ismernek, hadd mondjam el, hogy nem hagytam oda a püspöki és a lelkeszi szolgálatot, mint ahogy azt egyesek felületesen gondolhatnák, hanem lejárt a püspöki mandátumom Nagyváradon. Nálunk is ciklusokra választják a püspököket, már nem is lettem volna újraválasztható. És akkor el kellett döntenem, hogy hogyan folytatom a pályafutásomat. Megőriztem a nagyváradi-olaszi szolgálati helyemet. De az egyház törvénye szerint, ha elmegy az ember képviselőnek, akkor felfüggesztik arra az időre a lelkeszi gyakorlati szolgálatát. Tehát ott is lakom a parókián, otthon vagyok Nagyváradon. Minden héten hazajárok, mert nem akarom, hogy megszakadjon a kapcsolat azokkal, akiket képviselek. Kiterjedt a képviseleti köröm, mert Magyarországon, listán jutottam be az Európai Parlamentbe. Ami nem azt jelenti, hogy Erdélyt elhagytam, sőt, ott lakom továbbra is, hanem azt jelenti, hogy egyszerre igyekszem képviselni erőm és tehetségem szerint az egész nemzet ügyét, Kis-Magyarország és Erdélyország ügyét. A másik két külhoni képviselővel együtt pedig az egész kárpát-medencei magyarság ügyét.

Előadásom címét már elmondta Fehér József, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke. Bevezetésképpen megemlékezem a temesvári népfelkelés és a romániai népfelkelés 25. évfordulójáról, a kommunizmus bukásának kezdetéről Romániában és az egész keleti, volt szovjet tömb országokban. Mi annak idején nemcsak a berlini fal leomlásának, hanem trianoni határok ledöntésének is örvendhattünk. Emlékezzünk vissza a páneurópai piknikre, amikor a keletnémetek átmentek Ausztriába. Azt mondhatjuk, hogy 25 évvel ezelőtt egy egész falfrendszer omlott össze, mely európaiat európaiától, embert az embertől, fájjalom: a magyart a magyartól is elválasztott. Erre

hálaadással emlékezünk. Ennek köszönhetően vagyunk itt, és ennek köszönhetően vezetett a Kazinczy Társaságnak az első útja annak idején Érsemjénbe.

Én már egy későbbi alkalommal találkoztam velük Kazinczy Ferenc szülőfalujában, amikor felavattuk Kazinczy Ferenc szobrát. Feledhetetlen az az alkalom. A Kazinczy Ferenc Társaság azért is áll olyan közel a szívemhez, mert ez összekapcsolódott a rendszerváltozás időszakával. Ráadásul Kazinczy Ferencel büszkélkedik a Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Olyan nagy fiai vannak a mi partiumi püspökségünknek, egyházkerületünknek, mint Arany János, Ady Endre, Kölcsey Ferenc, Kazinczy Ferenc, csakhogy néhányukat említsem. Kazinczy Ferenc azért is példamutató számunkra ezen találkozások alkalmával, mert ő döbrent rá arra, és írta meg az Erdélyi leveleiben: az akkori Magyarország nem ismeri Erdélyt. Kristóf György így írta, hogy Terra incognita, ismeretlen föld a magyarországiak számára. A nemzeti fejelelemesség megszűnte óta, Apafi Mihályék óta nem törődött vele Magyarország, elfeledte Erdélyt. Kézenfekvő a párhuzam: a kommunizmus alatt is elfelejtette, elfeledtették Magyarországgal Erdélyt, és már-már közel járt Kis-Magyarország, hogy megtagadja határon túli testvéreit 2004. december 5-én. De, hála Istennek, ezt korrigáltuk 2010 után. És most már úgy gondolom, hogy Trianon korrekcióján kell dolgoznunk, egyesbe kerültünk. Soha nem felejttem el azt a semjéni találkozást, soha nem felejttem el a temesvári felkelés utáni első találkozásokat, amikor ti is jöttetek nagy sokasággal. Még csak 56-ban volt olyan testvéri a magyarok közötti együttérzés, szolidaritás, mint 1989-ben.

Ebben a szellemben találkoztunk Bojtor Istvánnal, Uzonka asszonnyal, de nem Temesvár után, hanem már Temesvár előtt, hiszen ők azok közé tartoztak, akik bontogatták a bennünket elválasztó falakat. Éppen egy olyan út alkalmával ismerkedtünk össze, amikor Kolozsváron járt egy amerikai püspök társaságában, védtek a magyarok ügyét, és személy szerint védelmükbe vettek engem is. Bojtor István nagytiszteletű úr igemagyarázata eligazítást ad nekünk a tekintetben is, hogy mi jelenti Erdély és Magyarország megmaradását. Az Úr az Isten mondom, mondjuk vele együtt. Mózesről szóló könyvében ezt a kérdést teszi fel: megmarad-e jobbra-balra billegő hajód a háborgó tengeren Magyarország? Célba érünk-e, vagy befordulunk a viharos tengerbe, és elnyel a fekete mélység? Igen. A Fekete Kéz terrorszervezet késztette elő 100 éve a szarajevói merényletet. Ilyen fekete kezek működnek a háttérben szüntelen és fojtogatnak bennünket létünkben. Ez a nagy helyzet.

Nem szabadidőnk eltöltése végett jöttünk itt össze a templomban, egzisztenciális kérdés számunkra, hogy itt legyünk, és a Kazinczy Ferenc Társaság is ilyen missziót folytat, amikor mintegy kisugárzását jelenti Kazinczy Ferenc művének, és ugyanazt a missziót igyekszik folytatni, amelyre nagy névadójuk vállalkozott. És ebben a szellemben vagyunk együtt, gondolom a többi előadóval, együtt a felvidékiekkel, akik hasonló sanyarú sorsot szenvednek a mieinkhez. És hadd térjek ki azokra is, akik itt élnek a faluban, akik úgy megapadtak, és róluk a többi magyarországi falvak világára gondolok és az erdélyi szórvány világra, hogy mennyire szükségünk van Isten ígéjére, Kazinczy Ferenc nyelvére, lelkére, szavára, és arra a megújulásra, ami 25 évvel ezelőtt kezdődött. Ebben az ügyben jár közöttünk dr. Hermán János is, aki a Ceaușescu-rezsim

bukása után hazajött Nagyváradra. Hollandiába úzték ki a kommunizmus idején, és most a mi egyetemünkön, a Partiumi Keresztény Egyetemen tanít, és szerte a Kárpát-medencét járja, hogy mindenüvé elvigye az Evangéliumot. Vele együtt jöttem én magam is.

Testvéreim! Hozom erdélyi testvéreim üzenetét és Partium üzenetét, mellyel valójában egy régiót képezünk mi valamennyien; a határok fölötti nemzeti újraegyesülés jegyében és szellemében hozom ezt az üzenetet. A Biblia földjének, a magyar bibliafordítások gazdagon buzgó forrásvidékének szétszakíthatatlan egységében hozom ezt az üzenetet. Hiszen a mi vidékünkön található Szinerváralja, Erdősi Sylvester János, az Újszövetség első fordítójának szülőfaluja, és ott van Nagykároly, Károlyi Gáspár szülővárosa, Vizsollyal és Göncsel egyetemben, a Vizsolyi Bibliához kötődő települések társaságában. Nagyváradról jövök, a váradi Biblia kinyomtatásának helyszínéről, 1660-61-ben, Köleséri Sámuel gondozásában, Szenczi nyomdájában adták ki a Váradi Bibliát, miközben ostromolta a török a várat, és kimenekítették a Bibliát az utókor-nak, Kolozsváron, Debrecenben útját pontosan nem lehet megállapítani. És ott található az én püspökségemen, abban az egyházkerületben, amit elszakítottak a Tiszántúli Egyházkerulettől. Ott található még Misztót falu, Kiss Miklós pátriája, aki az Aranyos Bibliát nyomtatta ki 1885-ben. Ilyen gazdag az áradása a Bibliának, az igének itt ebben a régióban. Itt, a szomszédban, ahol átjöttünk, Vizsolyon, milyen öröm volt áthaladni ezen a tájon, és átérezni, hogy milyen nagy földön járunk.

Jövök előadást tartani az I. világháborúról Erdély szemével. Ne várjon tőlem senki történelmi előadást, történelmi értekezést Európa első polgárháborújáról, arról az ipari méretű gyilkolásról, mely 15 millió emberéletet követelt, s melyben elhullott a magyar ifjúság színe-virága. Fonyban is emléktábla hirdeti nevüket. Ne várjon senki arra, hogy különböző összeesküvés-elméletekről beszéljek, mely szerint akkor is és azóta is minden egy történelmi terv szerint zajlott és zajlik, beleértve a nagyhatalmak imperialista világhatalmi mesterkedéseit és osztozkodását, valamint a nemzeti szocializmus és a nemzetközi szocializmus világot felforgató összecsapását. Nem erről akarok beszélni, hanem Kölcsey szavával szólva, Kölcsey versével szólva Erdély pusztulásáról, vagy ahogy Apor Péter kifejezi: „Erdélynek régi együgyű alázatos ideiben való gazdagságából ez mostani kevély, cifra felfordult állapotjában koldússágra való változásáról.”

Transzilvánia, Erdélyország újkori átalakulásáról fogok szólni. Kezdem Kölcsey Ferencnek, Sződemeter szülöttjének Szép Erdély című versével. Anyám tanított erre, és mindig ő jut eszembe. Trianon mindig az ő emlékét asszociálja, társítja bennem.

*Szép Erdély barna fűrtű
Leánya, hű anyám,
Tekints az égi lakkból
Még egyszer vissza rám.
Im elhagyott hazádon
Pusztulat átka leng;
Erdély ledőlt, s fölötté
Fiad keserve zeng.*

Kedves Testvéreim! Nem öncélúan beszélünk Erdély pusztulásáról, hanem mint olyan értékről, amit meg kell menteni. Trianonról szólok az I. világháború centenáriumán, mert számunkra végeredményben az I. nagy világháború egyet jelent Trianonnal. A magyarok számára a nemzet, a haza szétdarabolását, szétszaggatását jelenti. Hogyan is ír erről a zsoldáros, mint hogyha a mi történelmünk krónikása volna. A 60. zsoldárban keserü: *„Isten, elvetettél minket, elszélesztettél minket; megharagudtál, hozz vissza minket! Megrendítetted ez országot, ketté szakasztottad; építsd meg romlásait, mert megindult.”* Sorsom képlete foglaltatik ebben az igében. Mondom: Erdély pusztulásáról beszélek. A következő részben, majd utána Trianon gyógyításáról, vagyis ennek a pusztulásnak az orvoslásáról kívánok szólni, mert, Testvéreim, Trianon nem a lezárt történelem körébe tartozik. Szeretnék a románok, a szlovákok és az európai politikusok is bezárni a régmúlt történelembe. De Trianon nem zárult le, hanem – sajnos – folyamatosan a jelenben, jelenként kell felfognunk, mert a trianoni rablóbéke és az azt követő párizsi békerendszer, sőt a kommunizmus bukása után sem béke következett, hanem tovább folytatódik egy hol véres, hol vértelen hadviselés minden téren kifinomult eszközökkel, változatos formában, megannyi fronton, Brüsszelben, Bukarestben, Belgrádban, Washingtonban, Bratislavában, Ukrajnában. És tovább folytatódik a mi magyarságunk létének harca idehaza és odaát, a határon túli részekén, a Partiumban. Milyen furcsa fintora a sorsnak, és milyen tudathasadásos állapota Európa népeinek, hogy a nagy háború mindenkinek mást és mást jelent. Mi Trianon napján gyászünnepet tartunk, igen, október 6-hoz hasonlítható gyászünnepe a magyaroknak ez, és közben a románok is ünnepelnek. Sőt, a románoknak december 1-je, a gyulafehérvári népgyűlés napja, amikor kimondták a Magyarországtól való elszakadási szándékukat. Az a nemzeti ünnepük és ünnepeltetik velünk is. Le akarják nyomni a torkunkon. Azt akarják, hogy ünnepeljünk a halottunk temetésén. Ez képtelenség! Váradnak is a napja, ünnepnapja október 14., amikor bevonultak a román csapatok, és elfoglalták Nagyváradot. Így aláznak meg bennünket. Nos, nincs mit ünnepelnünk, mert a győzőknek a vesztesek nem fognak a kedvükre énekelni, mint ahogyan a walesi bárdok sem tették.

Nemrégén az Európai Parlamentben emlékeztünk meg az I. világháború kitörésének évfordulójáról, és az európai politikusok, az elnök, a frakcióelnökök, az Európai Bizottság elnöke és mások nagyon szomorú képmutatással értekeztek erről a témáról. Barroso elnök azt mondta, hogy az I. világháború kiváltó oka a nacionalizmus volt, és mára vonatkoztatva azt is mondta, hogy a régi démonok felébredtek Ukrajnában. Csak éppen az imperializmust, a nagyhatalmi imperializmust felejtették el felemlíteni, az ő országaik imperializmusát. Akik odadobták ágyútölteléknek a mi drága fiainkat. Hogy ne menjek mélyebb részletekbe. És aztán Hannes Swoboda szocialista frakcióelnök arról beszélt, hogy újfajta nacionalista szemlélet veszélye lebeg Európa felett, és még azt sem átallta, hogy Magyarországot megint kipellengérezze. Azt mondta, hogy Magyarországon a nemzeti érdekek árulójának nevezik azokat, akik az európai értékeket védik. Gyurcsányék, Mesterházyék pedig az európai értékeket védik. Nem lehetett odaütni az asztalra, mert fegyelmezett társaság általában az európai politikus. Most készülnek az európai könyvtár házát létesíteni és

felhúzni. Semmi kifogásunk ellene, csak nem szabad meghamisítani a történelmet. Azt mondják, hogy Pax Europaea. Kétségtelen, hogy jó, ha az Európai Unióban megvalósul az európai béke, és ennek elkötelezett hívei is vagyunk, mint ahogy a miniszterelnökünk is szokta mondani. Ott vagyunk az Európai Parlamentben, és jó irányba akarjuk vinni az európai dolgokat. De történelemhamisítást nem vagyunk hajlandók elfogadni, és nem vagyunk hajlandók újból eltérni, hogy a győzők a leggyőzötteket még egyszer megalázzák, ki tudja, hányadszor, és a porba, sárba nyomják. És nem vagyunk hajlandók elfeledkezni a elnyomottak, a kárvallottak, a kis népek, a kisebbségek ügyéről. Nem jut el az ingerküszöbükig a magyarság ügye, tisztelet a kivételnek.

Nem térek ki részletekre, mert ez nem politikai előadás, de tudjuk, hogy milyen sorsra jutottak az európai polgári kezdeményezések. Három ilyen polgári kezdeményezésünket dobta vissza az Európai Bizottság. És általában nemhogy megoldani, de foglalkozni sem akarnak a mi ügyeinkkel, és zavarja őket, ha Magyarország különvéleményt jelent be Európa előtt. Békéről beszélnek, és megfelelnek az igazságról. Mi azért vagyunk ott, Testvéreim, – folytatva a 60. zsoltár idézését –: *„A te népeddel nehéz dolgokat látattál, de adtál a téged féltőknek zászlót, melyet felemeljenek az igazságért.”* Eme igazság nélkül nincs békesség. Mivel igazságtalan békediktátummal zárták le az I. világháborút, szükségszerűen – ebben ma már egyetértenek a történészek – kirobbant a II. világháború alig 20 év után, és elvitte az egykor megmaradt fiataljaink gyermekeit, a magyar fiatalok és más népek fiatalságának újabb nemzedékét. Van-e ennél nagyobb fájdalom? Békéről papolnak, és megfelelnek az igazságról, és emiatt tört ki a balkáni háború boszniai tömeggyilkossággal és koszovói mészárlással együtt, és ennek utólagos következménye az ukrajnai válság, melynek árnyéka rávetül Kis-Magyarországra.

Mi lesz velünk? Hogy is mondja Jeremiás próféta? *„Hazugsággal gyógyítgatják Sion leányának romlását, mondván: békesség, békesség. És nincs békesség.”* A békesség és az igazság gyümölcse, nyugalom és biztonság mindörökké, az európai biztonságpolitikával együtt. Aki szelet vet, vihart arat. Nem lesz biztonság addig, amíg példának okáért a magyar ügyet meg nem oldják. Megint csak nem akarok kitérni részletesen a politikára, de erről is külön előadást tarthatnék, hogyan törekszünk a Kárpát-medencei magyar tanács kebelében arra, hogy vegyék tudomásul, hogy akkor lesz béke, stabilitás, biztonság a Kárpát-medencében, ha végre igazságos rendezés következik be. És nem föltétlenül a határok megváltoztatására gondolok, hanem legalább az önrendelkezési jogaink megadására utalok. Nem volt igazság Trianonban, nem volt igazság a kommunizmusban. Hamis békével akarják Erdély és Európa, az egész világ sorsát rendezni a hatalom, az erősek békéjével, a Pax Americánával. De nem kérünk a Pax Americánából. És a Pax Europaea békéje is csak az igazság és méltányosság mértéke alatt lehet hiteles és hatékony.

Drága Testvéreim! Hölgyeim és Uraim!

Erdély pusztulásának adatai drámaiak. Ez mind Trianonnak és utóhatásainak következménye. Aki elmegy Kassára Abaújból, az szavak nélkül is tudja, hogy itt milyen drámai folyamatok mentek végbe az elmúlt évszázadban. De ne vegyem el

Kolár Péter kenyerét! Tudni való, hogy Erdély magyar népességének lélekszáma a hivatalos adatok szerint közel 2 millióról lement 1 millió háromezrezer körülire. Szerintem többen vagyunk, de ez más kérdés. Csak az 1992 és a 2002 közötti népszámlálás között – ha jól emlékszem – 200 ezerrel fogyatkozott Erdély népessége. Bocsánattal legyen mondva, a hivalkodó nagy román demokráciában így „fejlődik, virágzik a magyarság”. Erdélyi reformátusságunk hivatalos adatok szerint 700 ezer felett volt, és ez alatt a 10 év alatt lement 600 ezer alá. Városaink drámai átalakuláson mentek át. Most a falvakról ne beszéljek. Az utóbbi 25 év alatt Marosvásárhely magyarsága 50 % alá süllyedt. Szatmár 40 % alá, Nagyvárad 30 % alá, pontosabban ma már 23 %-ot tesz ki; 1985-ben még 41 % volt. Kolozsvár lement 20 % alá. Nem akarok csak hazabeszélni. Magyarországon is szörnyű a helyzet. Tudjuk, hogy 20-30 éve nincs szaporulat. Mindenesetre a Kárpát-medence magyarsága együttvéve több, mint 1 millióval kevesbedett meg az elmúlt 30 évben. Ami azt jelenti, hogy nagyobb volt békeidőben, demokráciában a fogyatkozás, mint a II. világháború egész vérvesztése, beleértve a magyar zsidóságot is. Nem akarok ünneprontó lenni, de ezekkel a dolgokkal szembe kell nézni, miközben az Isonzónál elesetteket a Doberdónál elesetteket siratjuk. Tavaly voltunk ott, felállítottunk egy szobrot a kápolnánál. Az Emberi Méltóság Tanácsával mentünk oda Doberdóba. Azt mondják, ott van a legnagyobb nyíltszíni magyar temetője a világnak. És gondoljátok el, hogy hol van a másik temető ebben a vértelen pusztulásban! Ezután Für Lajos Trianonnal kapcsolatban azt mondja, hogy Magyarországon – ez egy 5-6 évvel ezelőtti adat – az egyedül élők száma 1,1 millió. Az egy szülőcsaládok száma 1,1 millió. A gyermektelenek száma 1 millió. Ez azt jelenti, hogy ez 2 millió, s másik 2 millió felnőttnek csak 1 gyermeke van. És felkerekítve kb. Magyarország mostani népességének fele él csonka családi állapotban. Annak nevezzük ezt a számadatot, és ez már az öncsonkításról szól. Beke György, ez a híres erdélyi író azt mondta, hogy ez az önkéntes magyar Trianon. Hogy ne sirassuk Trianont, mert gondoskodunk mi a saját Trianonunkról. És ezen kell változtatni, és ezen akar változtatni a mostani magyarországi kormányzat. Most nem térek ki sem az érdemeire, sem a hibáira, de ezen akar változtatni. Alapvető, gyökeres változást kell elérnünk. A felvidékiek fogyatkozására nem térek ki. Nos, ha ezen nem változtatunk, akkor papolhatunk, mert akkor a hitünk sem hiteles. Pozsgay Imre önsors rontásról beszél, Ady Endre azt mondja, elvesztünk, elvesztettük magunkat. Kossuth Lajos azt írja, hogy az eltiport nemzet újjászületik, de az öngyilkos nemzetnek nincs feltámadása.

A valóság ennyire nyers. Mindenesetre nem akarom, hogy 10 év múlva itt kínaiak, arabok és fekete bőrűek vásárolják fel a ti házaitokat, habár nagyon szeretem őket. Martin Luther King azt mondta, hogy bár szívesen elfogadja a fehér embert testvérének, de nem sógorának. Tehát annyira kell szeretnünk magunkat, mint felebarátunkat. Annyira kell szeretnünk magunkat, népünket, nemzetünket, szülőföldünket, Erdélyországot, hogy ne hagyjuk, hogy tovább is így legyen. Mert van kiút, és egy ilyen konferenciasorozatnak vagyunk a résztvevői. Van kiút és gyógyulás. Leegyszerűsítő módon úgy szoktam nevezni, hogy Trianon gyógyítása. Mondhatjuk, hogy Trianon sebeinek gyógyítása. De hogyha Trianont egy szimbólum-együttesnek

és egy diagnosztikai látéletnek vesszük, akkor azt mondhatjuk, hogy Trianon gyógyítására van szükség. Hány meghatározó szereplője illetve összefüggése van ennek a folyamatnak, Trianon gyógyításának, amelyet elkezdtünk 1989-ben? Csakhogy azóta visszaesett a beteg régi betegségébe, és nem biztos, hogy meggyógyul, mert nagyon súlyos állapotban van. De a jó orvos mindent megtesz a beteg életének a megmentéséért. Nem szabad belefáradnunk ebbe a munkába, ebbe a szolgálatba.

Három tényezője, három meghatározó szereplője és összefüggése van ennek a gyógyulásnak. Az egyik a nemzetközi szerep, az európai élet és politika. A másik szereplő Magyarország, a harmadik Románia, Erdély viszonylatában. De mindenkire figyelemmel külön-külön megtárgyalhatnánk ezt a kérdést. Nemzetközi vonatkozásban az európai integráció minden jogos bíráló ellenére nagyon fontos számunkra. Gondoljuk el, mi következett az I. világháború után, mi következett a II. világháború után! Most végre nem a bolsevizmus fenyegetése, nem az imperializmus és a nagyhatalmi elnyomás és az új nacionalizmusok tobzódása, hanem egy demokratikus Európa integrációs környezetében vagyunk, amellyel tökéletes összhangban áll a magyar integráció. Hogy várja el Európa, hogy integrálódjanak a népek, ha mi magyarok nem tudunk integrálódni, ha Ukrajna nem tud integrálódni magán belül? Tehát nyilvánvaló, hogy ez egy kedvező történelmi állapot, kedvező politikai konstelláció. Ennek az útvonalát ismerjük. Leomlott a berlini fal, leomlottak a határaink, amint már említettem. Beindult a határok feletti nemzetegyesítés, kezdődött ez Antal József 15 millió magyarjával. Említettem a népszavazásnak visszaeső betegségét jelentő pillanatát 2004-ben. De aztán 2010-ben megtörtént ennek a korrekciója. Úgy érzem, hogy beindult a nemzetpolitikai rendszerváltozás, mert nemcsak a nagypolitikában vagy az ideológiában, hanem a nemzetpolitikában is rendszerváltozásra van szükség. Megszülettek a nemzetegyesítő törvények, az összetartozás törvénye, a Trianon-emléktörvény, az Alaptörvény, az újrachonosítási törvény. Tehát komolyan beindult a munka, az építkezés, s ez már a magyarországi oldalhoz tartozik.

Sajnos Európáról azt is el kell mondanom, hogy noha kedvező az általános helyzet, ugyanakkor eleve elzárkóznak a status quo bármely emlegetésétől, nemhogy változtatásától. A határkérdés nem is tehető fel, csak ha erővel változtatnak rajta, mint az oroszok vagy a koszovói helyzetben az amerikaiak. Európa sajnos nem akar tudni a kisebbségi jogokról, csak az emberi jogokról. Már említettem egy-két vonatkozást, hogy ne szaporítsam a szót, nincs kisebbségi rendszere az EU-nak, ezért folyik a küzdelem az új parlamenti ciklusban. Tehát áttöresre van szükség a nemzetközi politika terén és az EU-ban is. Nem utolsósorban Romániát kell említenem, mert Románia, mint Ceaușescu idején, azt kiáltja, mint a bibliai Potifárné, hogy be nem avatkozás. Ugyanezt mondják most is. A napokban folyik ez a cirkusz, hogy Európa se szóljon bele Románia belügyeibe. Ő azt elintézi a magyarokkal. Köszönjük, de nem kérünk abból, hogy velünk intézze, mert önmagunkban gyengék vagyunk. Tehát Romániát is meg kell győznünk arról, hogy ha nem is a határok megváltoztatásának a jogát, de területén belül jogokat adjon. Tegye lehetővé a nemzeti önrendelkezést, a korlátozott önrendelkezést, az autonómia megvalósítását, hogy a mi ügyeinkről mi, magyarok döntsünk. Mert másképp semmilyen esélyünk nincs a túlélés-

re, a fennmaradásra és a felemelkedésre. Jönnek el a fiataljaink, mennek el az öregeink a temetőbe, hagyják ott Erdélyt. Ebből a szempontból Magyarországnak is ügyelnie kell, ne csábítsák ki az egyetemek a mi diákjainkat, vagy előnyöket biztosítva ne hagyják oda gyermekeink a szülőföldjüket. Nos, a román féllel is meg kell egyeznünk, és véget kell vetnünk annak az intézményes magyarellenességnek, mely 94 év óta dúl Trianon óta rejtett vagy nyilvánvaló formában. Én ennek állandó cél-táblája vagyok.

Így képzelem el Trianon gyógyításának tényezőit, körülményeit, lehetőségeit. Ezen fáradozom én is. 2007-ben azzal a jelszóval mentem az Európai Parlamentbe, hogy Unió Erdélynek. 2009-ben a jelszavunk az volt, hogy Magyar Unió az Európai Unióban. Most pedig végre eljutottunk oda, hogy 2014-ben egy közös nemzeti listán indultunk a FIDESZ-KDNP jóvoltából jól átgondolt nemzetpolitikai akaratnak megfelelően, és a magyar ügyet együtt képviseljük európai szinten és egyre nyíltabban közösen, mert csak így van esélyünk. Ha magunkra hagytok, akkor kicsik vagyunk. Ha összefogunk, akkor nagyobbak vagyunk a szerbeknél, a szlovákoknál. Szinte mindegyik népnél népesebb a magyarság. Tévedés, hogy kis nép vagyunk! Tehát ha így össze tudunk fogni, akkor megváltozik minden és sokkal jobb eredményekre és célokhoz juthatunk. Ezért imádkozunk, és ezért fáradozunk!

A Kazinczy Ferenc Társaságnak megköszönöm a meghívást, hogy ezt elmondhattam. Én a székely hadosztály emlékművének a versét idézem. Kocsord és Mátészalka között van annak a székely hadosztálynak az emlékműve, melyet a kommunizmus idején, az 50-es években ledöntöttek, de 1995-ben újraállítottak. Tudjuk a székely hadosztály maradt az egyetlen magyar haderő, amely a Tanácsköztársaság alatt felvette a harcot a benyomuló román csapatokkal, addig, amíg Kun Béláék le nem szerelték őket, és rájuk nem támadtak. Ezután kénytelenek voltak letenni a fegyvert. Nos, az emlékművön ez a négy soros versike olvasható:

*Elült a harc, világok harca,
De új harc lobban, csak a tettek.
Az ősi földért haltatok,
S a halálban örökké éltek.*

Világok harca folyt ezelőtt 100 esztendővel, de most a ti harcotok folyik. Ezt a küzdelmet vállaljuk híven és vitéziül.

Adja Isten, hogy így legyen!

KOLÁR PÉTER

Az I. világháború felvidéki szemmel

Az Osztrák-Magyar Monarchia soknemzetiségű államalakulat volt. A viszonylag nagy kiterjedésű birodalomban tizenegy nép lakott. Az összlakosság meghaladta az 51 millió főt. Ebből az *osztrák* és *német* valamint a *magyar* kb. 22 milliót tett ki. A monarchia területén (a magyarokon és osztrákokon kívül) teljes népességükkel csak a *csehek*, *horvátok*, *szlovákok* és *szlovének* laktak. A többi nemzetiség a monarchia határán túl létező önálló anyanemzete szomszédságában élt: a románok, a szerbek és az olaszok. A *lengyeleknek* és az *ukránoknak* pedig nem volt önálló államuk. Tehát a magyarokon és osztrákokon kívül összesen csak négy nemzet számára lehetett elméletileg indokolt a monarchia fennmaradása, de csak akkor, ha azon belül kivívják nemzeti önállóságukat. A többiek egyesülni szerettek volna saját nemzeti állammal, míg a lengyelek és ukránok saját nemzeti független államot alapítottak volna. (Az ukrán területek 1783-tól nagyrészt a cári Oroszországhoz tartoztak. 1793-ban pedig Lengyelországot felosztotta egymás között Oroszország, Poroszország és Ausztria.) A cseheknek, szlovákoknak, horvátoknak és szlovénoknak egy laza államszövetség keretében elképzelhető lett volna a Monarchia fennmaradása, tehát az államalakulat megváltozott formában való továbbélése, azonban a többi ausztriai és magyarországi nemzetrész egyesülni kívánt saját anyanemzetével.

Úgy gondolnánk, hogy az 1867-es kiegyezés után felhalmozódó feszültségek már korábban is robbanáshoz vezethettek volna. Ez azonban azért nem történt meg, mert az uralkodó és a kormány pillanatnyi engedményekkel enyhítette a feszültséget. A nemzeti mozgalmak a háború előtt már látták az új nemzetállamok kialakulásának lehetőségét. Amíg 1914 előtt az emigrációban tevékenykedő nemzetiségi politikusok saját nemzeti tömegeik erejére próbáltak támaszkodni, a háború alatt már a hadban álló felek erőviszonyaira játszottak. Mivel szinte minden nemzet, valamint a Monarchiával határos államok is változást, változtatást óhajtottak, egy kirobbanó háború nagy valószínűséggel nem korlátozódhatott volna egy-egy szűk földrajzi területre, mint azt a Monarchia vezetői gondolták vagy óhajtották.

Azt is világosan látni kell, hogy egyes nemzetrészek (vagy nemzetek) nemcsak politikai harcot folytattak, hanem azt gazdaságilag is igyekeztek megalapozni. Megindult a nemzetiségi vidékek tőkefelhalmozása, a nemzetiségi tőkebefektetés. Amennyiben pontosak a rendelkezésre álló adatok, a román bankok alaptőkéje a századforduló táján mintegy 37 millió korona volt. 1900 és 1914 között 175 román hitelszervezetet tartottak számon. 1908 és 1913 között mintegy 22 ezer hektár me-

zógazdasági és 10 ezer hektár erdőbirtok került magyar tulajdonosoktól románokhoz. Természetesen az anyagi gyarapodással együtt járt az általános fellendülés is ezeken a területeken. Ezekben az évtizedekben alakult ki a nagyszámú román értelmiségi réteg.

A románságot csak példaként említettem. Hasonlóan jeleskedett a szerb nemzeti élet is. Növekedett a szerbek földállománya, nagy lendületet kapott a Vajdaság, mint szerb központ, gazdasági élete. Létrejötték a gazdasági szervezetek. A gazdasági élet nagyszámú szerb vezetővel működött; szerbeket alkalmaztak a bankok, s gazdasági életbe az osztrák-magyar kormánynak vajmi kis beleszólása volt.

A Felvidéken hasonló jelenségekre került sor. A különbség azonban az volt, hogy a magyarok által lakott területek földrajzilag itt jobban elhatárolódtak. A pénzintézetek jó része magyar fennhatóság alatt maradt. Ezzel szemben a felvidéki északi megyékben a román és szerb helyzethez hasonló állapot következett be, tehát a gazdaság erőteljesen szlovák kézbe került. A szlovákoknál azonban más különbséget is fel lehetett fedezni. A nemzet egy része a felemelkedés lehetőségét az asszimilációban látta. Ez jelenthetett felemelkedést a társadalmi ranglétrán. Hogy szépirodalmi háttérrel is idézzek: Ladislav Nádaši-Jégé író szlovák szemszögből írta meg az Életút című művét, amely a hajdani Osztrák-Magyar Monarchiában élő szlovákokat pellengetezi ki. Száz évvel visszatekintve a Monarchiában élő szlovákok akkor félelmetes hasonlóságot mutattak a manapság Szlovákiában élő és az asszimiláció útjára lépett magyarokkal.

Mindezek a feszültségek azonban attól kaptak komoly háttérrel, hogy az európai nagyhatalmak is érdekelték voltak Európa újrafelosztásában s a nemzetiségi követelések támogatásában. Amikor Gavriilo Princip szerb nacionalista diák Szarajevóban meghúzta a ravaszt, nem sejtette, hogy nemcsak egy trónörököszt és a feleségét elpusztító durranást idéz elő, hanem egy sokkal nagyobb robbanás kezdetéhez ad ürügyet, egy olyan explózióhoz, amely fenekestül felfordítja az addigi világ rendjét. A merényletet a Monarchia szerb hadüzenetnek tekinti, és megteszi az előkészületeket a megfelelő ellenlépésekre.

Tekintsük át, hogy milyen reális alapja volt annak, hogy a kirobbanó háborút a Monarchia nagyon rövid idő alatt megnyerheti!

Ferenc József császár és király 1868-ban, a kiegyezés után kiadott császári és királyi rendelete megszabta a haderők rendszerét az újonnan kialakított birodalomban. Alapvető változás volt, hogy létrehozták a közös és a nemzeti hadseregeket. A haderők *első* vonalát képezték: a Császári és Királyi Közös Hadsereg meg a Császári és Királyi Közös Haditengerészet. A haderők *második* vonalának számított a Magyar Királyi Honvédség Magyarországon és a Császári és Királyi Landwehr Ausztriában. A *harmadik* vonal: Magyar Királyi illetve Császári Népfelkelő alakulatok.

A *közös hadsereg* sorhadból, tartalékból és póttartalékból állt. A *haditengerészet* egységei: sorhad, tartalék és tengervéd. A honvédségnél, tehát a *nemzeti hadseregnél* megkülönböztettek tényleges, nem tényleges és póttartalék állományt. A közös hadsereget a császári és királyi hadügyminiszter irányította. A honvédelmi miniszterek irányították a nemzeti hadseregeket, tehát a Honvédséget, illetve a Landwehrt.

A közös hadsereg 15 (később 16) hadtestből állt. Ezek közül a felvidékiek voltak az V. pozsonyi és a VI. kassai hadtestek. A 15 hadtest 108 (később 112) hadkiegészítő parancsnokságra tagozódott. Ezekből 40 működött Magyarország területén, (Horvátországgal és Szlavóniával együtt 48). Meg kell említenünk, hogy 1871-től létezett a honvéd közigazgatás is. Ennek alapján 7 kerületbe tagolták a 15 hadtestet. A kassai a III.-ba a pozsonyi a IV.-be tartozott.

A császári és királyi csapatok négy fegyvernemre tagozódtak: gyalogságra, lovaságra, tüzérségre és műszaki csapatokra. Ezekben belül voltak vadászcsapatok, a tiroli országos lövészek, a dragonyosok, a huszárok, az ulánusok, a lovasított országos lövészek, a tábori-, hegyi- és vartüzérek, az utászcsapatok, a vasút- és táviróezredek, valamint egészségügyi és vonatscsapatok.¹ A honvédségben, a Landwehrben és a népfelkelésben csak gyalogság és lovasság volt.

Ahhoz, hogy képet alkothassunk arról, hogy milyen tömegeket mozgatott a hadsereg, meg kell vizsgálnunk annak felépítését. A legkisebb egység a *század* volt. Egy magyar királyi gyalogos század békeidőben a következőképpen épült fel: 4 tisztt, 1 tiszthelyettes, 10 altiszt, 35 honvéd, 1 távirós és 4 tisztiszolga. A honvéd lovas század a következőképpen állt össze: 4 tisztt, 1 tiszthelyettes, 10 altiszt, 54 huszár, 30 keretlő, évente 35 pót-ló és 8-9 tiszt ló, 1 távirós és 4 tisztiszolga. Négy század adott ki egy *zászlóalj*t. 3-4 zászlóaljból épült fel egy *ezred*. Két vagy több, egyazon fegyvernembéli ezred képezett egy *dandárt*, amely lehetett gyalog, lovas vagy tüzérdandár. Két gyalog, vagy lovasdandár tett ki egy gyalog vagy lövész*hadosztály*t. Két-három gyaloghadosztály (melyhez tüzér és műszaki osztály, valamint tartalékok is tartoztak) képezett egy *hadtestet*. A háborúban több hadtest együtt *hadsereggé* állt össze. A közös KuK (császári és királyi) gyalogság 102 gyalogezredből állt. Ebből Magyarországon 47 állomásozott. A Magyar Királyi Honvédség gyalogsága 28 ezredből állt. (Magyarországon összesen: 47+28 = 75).

Ha meggondoljuk, hogy rendelkezésre állt ez a nagy számú és szervezett hadsereg, alighanem jogos lehetett a hadvezetés azon hite, hogy a kirobbanó háború rövid időn belül megnyerhető, ha ...

A kiegészítő parancsnokságok közül hét esett a mai Szlovákia területére, három parancsnokság a mai Szlovákián kívül volt, de az újoncokat ezek is részben a mai Szlovákia területéről hívták be. Az akkori megerendszert figyelembe véve a felvidéki területekről érkező újoncokat a következő parancsnokságok sorozták be: Komárom, Esztergom, Trencsén, Losonc, Pozsony, Kassa, Munkács, Eperjes. A közös hadseregben a hadkötelezettség 19-21 év volt. A szolgálati idő 19-42 életév között. Az általános hadkötelezettség 2 év a haditengerészetnél 3 év. A tartalékos idő 7 év. 12 évet kellett eltölteni póttartalékosként úgy, hogy ez alatt legalább 3 alkalommal 5-5 hetet fegyvergyakorlaton töltöttek. Mivel az újoncokat vagy tartalékosokat területi

¹ Tekintettel arra, hogy ma már nem mindenki számára világos, hogy mit értettek a *dragonyosok* kifejezés alatt, tegyük világossá: karabéllyal vagy rövid szuronyos puskával felfegyverzett lovas. Az *ulánusok* (dsidások): dsidával felfegyverzett lovasok. Az első ilyen lovasok Európában a lengyelek voltak. A lengyelektől a többi európai hadsereg is átvette az ulánusokat eredeti sajátos öltözetükkel együtt, mely a négyszegletes lengyel sipkából (czapka) s a két sor gombbal ellátott rövid ulankából állt.

elv szerint sorozták, ezért az újoncok ugyanabba, vagy a szomszéd egységbe vonultak be. Ennek volt „köszönhető“, hogy a véres csatákba kerülő egységek vesztesége nagyon nagy is lehetett. Megtörtént, hogy ugyanarról a településről bevonuló honvédek szinte teljes számban áldozatul estek a harcoknak. Egy-egy községben az elesettek száma akár a 100 %-ot is megközelíthette. Ez sajnos megtörtént a keleti régiókból bevonuló felvidéki honvédeknel is, hiszen nagyon sokan vettek részt az isonzói ütközetekben és a keleti fronton, ahol szintén óriásiak voltak a veszteségek. Bár a különböző források adatai nem egyeznek meg teljesen, Magyarországon megközelítően 5,5 millió hadköteles személy volt 1914-ben. Ebből a világháború alatt 3 millió 581 ezer katona vonult be, 524 ezer épségben hazatért, 833 ezer fogságba esett, 1 millió 492 ezer katona sebesült meg és 530 965 személy halt hősi halált.

Az 1914. július 26-i részleges mozgósításkor a tizenöt osztrák-magyar hadsereg felét behívták. Július 31-én általános mozgósítást rendeltek el, amikor is az összes hadtestet behívták, feltöltötték és hadrendbe állították. A hajdani felvidéki területek magyar lakosságát nagyrészt a következő egységekbe hívták be:

– A komáromi 12. gyalogezred 3. zászlóaljába és a 83. gyalogezred 2. és 4. zászlóaljába. Ezeknek Komáromban volt a parancsnoksága (V. hadkiegészítő parancsnokság).

– A losonci 25. gyalogezred 1., 2. és 3. zászlóaljába és a 85. gyalogezred 1. zászlóaljába.

– A kassai 34. gyalogezred 1., 2. és 3. zászlóaljába, a 66. gyalogezred 1. és 2. zászlóaljába és a 9. honvédezerredbe.

– A pozsonyi 71. gyalogezred 4. zászlóaljába, 72. gyalogezred 1., 3. és 4. zászlóaljába, valamint a 13. gyalogezred 1., 2. és 3. zászlóaljába.

– A nyitrai 14. honvéd gyalogezred 1. és 2. zászlóaljába, valamint egyéb, más parancsnokságok alá tartozó egységekbe.

Az innen behívott honvédek nagy része rövid időn belül bevetésre került a keleti fronton, amelynek harcai – a mai Szlovákia területét figyelembe véve – egészen a Mezőlaborc–Eperjes vonalig terjedtek. A 12 isonzói csatában (1915 júniusa és 1917 novembere között) a Monarchia kb. 500 ezer katonája halt meg vagy tűnt el. A hatodik isonzói – vagy más néven a doberdói – csata az I. világháború egyik legvéresebb ütközete volt. Ezt 1916 augusztusában vívta meg az olasz haderő az osztrák-magyar hadsereg főként magyar és szlovén nemzetiségű egységeivel. A harcok a Karszt-hegység legnyugatibb szélén lévő doberdói fennsíkon zajlottak. Az olaszok megpróbálták áthatolni a fennsíkon, hogy megszerezzék a Trieszt és Gorizia közötti főút ellenőrzését. Súlyos küzdelmek és hatalmas áldozatok árán sikerült céljukat elérni. Az osztrák-magyar erők visszavonultak, Gorizia az olaszok kezére került.

Az első világháborút megelőzően a *központi hatalmak* – az Osztrák-Magyar Monarchia, Németország, Törökország és Bulgária – össznépe ssége 143,1 millió fő volt. A háború végén a katonai halottak száma 4.024.397 fő volt. A civil halottak száma 5.391.000. Összesen tehát 9.415.397-en haltak meg. A hadi sebesültek száma 3.620.000 fő volt.

Az *antant hatalmak* – Nagy-Britannia, Franciaország, Oroszország, Japán, Olaszország, Románia, USA, Szerbia – összlakossága 789,9 millió fő volt. A katonai halottak száma 5.696.056 fő, a civil halottaké 4.655.757 fő, tehát összesen 10.351.813 halott volt. A hadi sebesültek száma 12.809.280-et tett ki.

A végeredmény: a világháború következményeként megszűnt az Osztrák-Magyar Monarchia. A győztes hatalmak, az antant államai nagymértékben gyarapodtak. Románia korábbi területének 112,7 %-val lett gazdagabb. A Monarchiából létrejöttek az utódállamok. Szerbia korábbi területének 218 %-át kapta meg. Nyert Franciaország, Belgium, Görögország és Olaszország is. Vesztek a központi hatalmak: Németország területének 13,1 %-át veszítette el, Ausztria 72 %-ot, Magyarország 71,4 %-ot, Törökország 55,9 %-ot és Bulgária 9,9 %-ot.

A nagy háború befejeződött, és mindenki úgy hitte, hogy a rémségek nem ismétlődhetnek meg. Sajnos hamarosan sok minden újrakezdődött, s a nagy háború megkapta az I. sorszámot.

Reménykedjünk, hogy a számsor nem folytatódik!

Hősök ligete Mikóházán

KISS ENDRE JÓZSEF

Egyházi szolgálat az első világháborúban

A 20. század elején az egyházak nemzeti szolgálata még magától értetődő, természetes kötelezettség. Korábban – az 1848-1849-es szabadságharc idején – nemcsak a hívek, hanem néhányan református és római katolikus lelkipásztorok maguk is fegyvert fognak a nemzet szabadságáért. Bár a vezető magyar politikát megtestesítő Tisza István ellenzi a háborút, az egyházi és világi közvélemény egységes abban a tekintetben, hogy ez a háború becsületbeli ügy és igazságos – hiszen a trónörökösöt orvul meggyilkolták –, és hamar túl lesz rajta az ország. Következésképpen senki sem kérdőjelezi meg azt a gyakorlatot, hogy az egyház megáldja a hadba indulókat és zászlókat, és biztosra veszik a gyors győzelmet.

Pár év múlva, amikor a közvéleményben tudatosul, hogy itt korántsem egy *világháborúról* van szó, az egyházak egyre-másra kifejezik azt, hogy alapvetően nem a háború, hanem a béke oldalán állnak. Temetik a halottakat, lelkigondozzák a gyászolókat, karitatív szervezetek segítik az áldozatok hozzátartozóit, a sebesültek ellátását, tartják a lelket a katonákban. Tábori lelkészi szolgálatra 36 év alatti, fiatal lelkészeket hívnak be, de nem jut belőlük elég még a kórházakba sem, nemhogy a fronton lévő hadseregcsoportokhoz. A katonai vezetés sem mindenütt támogatja a tábori lelkészek munkáját, akiknek a szolgálata a szervezetség tekintetében elmaradt a nyugatiakétól.

Sem az egyház, sem a társadalom nincs felkészülve arra, hogy a háború végén politikai kalandorok veszik át a közélet irányítását, és szovjet típusú diktatúrát vezetnek be. Még kevésbé arra, hogy a Magyar Királyság területét a harmadára csonkítják, és az egyházi és világi közigazgatás újjászervezésével, az elcsatolt területekről menekülő százazrek ellátásával kell majd foglalkozniuk.

Elképesztő a felkészületlenség, ha – visszatekintve – ma már tudjuk, hogy országvesztés, nemzetgyilkossági kísérlet előtt álltak. Mivel foglalkozott az egyház az első világháború éveiben? A római katolikusok az egyházuk közjogi helyzetét erősítették eredményesen, a reformátusok szervezeti kereteiket véglegesítették egyházalkotmányukkal. Egyébként pedig minden olyan kérdés napirendre került, amelyek máskor is: szeretetszolgálati intézmények, egyházi iskolák ügye, egyházi nyugdíjintézet stb. Ugyanúgy az országgyűlés, azokat az – egyébként fontos – kérdéseket tárgyalta, mint a földreform, az általános választójog, a szociális problémák, de nyoma sincs annak, hogy komoly politikai erők vagy egyházak előkészületeket tettek volna azért, hogy az események ne eszkalálódhassanak a legvégtetesebb irányba.

A közvéleményt már akkor is félre lehetett vezetni a sajtó segítségével. De fölmerül a kérdés: a felelős közéleti emberek tudtak-e arról, hogy mi várhat a Magyar Királyságra? A memoárirodalom, a feljegyzések, levelezések, egyes publikációk arról árulkodnak, hogy a korabeli értelmiség egy része tudott a Magyar Királyság ellen szőtt tervekről, azonban annyira irreálisnak tűntek ezek, hogy tudniillik az országot kirabolhatják, a Kárpát-medencét földarabolhatják, emiatt egyszerűen nem tudták elhinni, hogy mindez megtörténhet. Pedig már tapasztalhatták, hogy akármilyen kormány van a Magyar Királyságban, folyamatos a nemzetközi közvélemény hangozlása a magyarság ellen. Nyilvánvaló lehetett a kortársak előtt, hogy az országot erő bírálata, miszerint elnyomja a nemzeti kisebbségeket, pusztán ürügyet keres a Magyar Királyság ellen, hiszen nálunk liberálisabbak voltak a nemzetiségi törvények, mint a nyugati országokban. Erdélyben folyamatos volt a román bankszövetség tevékenysége, amivel az eladósodott magyar nemesség birtokait fölvásárolta, és a földet csak románoknak osztotta vissza. Akcióját nemcsak a Román Királyság támogatta hatalmas összegekkel, hanem nyugatról a nemzetközi pénzhatalom is. A későbbi „*kisantant*” országai ugyancsak kivették részüket a Magyar Királyság ellen külföldön kifejtett propagandából.

Legjobbaink tisztában voltak azzal, hogy a pánszláv törekvések a Magyar Királyság felszámolását célozzák; hogy a nemzetközi nagytőke már a 19. század második felétől tervbe vette hazánk kirablását; hogy már a háború kirobbanása előtt kidolgozták azt a forgatókönyvet, aminek a célkeresztjébe egy mainál is csonkább Magyarországot képzeltek, és a háborúval egyidejűleg elindult mindennek a nemzetközileg szervezett, összehangolt végrehajtása.

Nem véletlen, hogy Tisza István merénylet áldozata lett. A magyar országgyűlés képviselőinek 10 %-a szabadkőműves páholyok tagjaként a nemzetellenes törekvéseket támogatta. De még mindig jelentős szerepet játszhatott volna a magyar politikai erők fő vonulata, ha megfelelően cselekszik. Az uralkodó gyakorlat azonban arra hivatkozott, hogy mi az igaz ügy oldalán állunk, a külföldi elvárásoknak eleget tettünk, a nemzetközi jog és politika majd megvéd bennünket a szankcióktól. Ha netán katasztrofális következményeket emlegettek, azokat hitetlenkedve elhessegették maguktól, hasonlóan, mint manapság, amikor a fenyegető tragédiától tartók aggodalmát lemosolyogva a „*nagy összeesküvés-elméletek*” közé sorolják, kifejezve, hogy annak nincs reális alapja, az a mesék világába tartozik, nem is érdemes velük foglalkozni. De számos „*nagy összeesküvés-elmélet*” kategóriába sorolt kérdéstről napjainkban már bebizonyosodott, hogy nem a mesék, hanem igencsak a valóság világába tartozik.

Az egyházakról azt mondhatjuk, hogy becsülettel végezték a szolgálatukat, és a tevékenységük kimerült a vallási és világi csoportjaik érdekérvényesítésében a napi politika szintjén. Hétköznapi körülmények között ez elégséges is lett volna, a rendkívüli körülmények között azonban hiányzott a nemzet lelkiismeretének a megszólalása, s a figyelmeztetés az esetleges országvesztés, a nemzetgyilkosság veszedelmeire.

Az egyház világháborús szolgálatának mégis van az előbbieken túl még egy pozitív hozadéka. Ezt a teológiai munkájával fejtette ki, amennyiben válaszolt a napjainkig gyakran fölvetődő kérdésekre: miért engedi az Úr Isten a háborút? Hogyan

egyeztethető össze Isten jóságossága a háború okozta mérhetetlen szenvedésekkel? Ha Isten szeretetteljes kormányzója, gondviselője ennek a teremtett világnak, hogyan fordulhat elő benne annyi halál, fájdalom és jajkiáltás?

Ezek a kérdések arról tanúskodnak, hogy a kérdezők már nem ismerik sem a bibliai kijelentés Istenét, sem az emberhez való viszonyát, és pusztán a filozófusok kitalált istenfogalmával számolnak. A bibliai kijelentés Istene nem tekinti robotoknak, madzagon ráncigált báboknak az embereket, hanem azoknak a teremtményeinek, akiknek szabad akaratuk van, önállóan döntenek, s akiket Isten partnereinek, munkatársainak, kedves gyermekeinek remél. Az embernek szabadsága van arra, hogy Isten közösségében maradjon, de arra is, hogy kizárja Istent a közéletből, magánéletből, iskolából, munkahelyről, megteheti, hogy az élet minden területén engedetlen legyen, és szembeforduljon Isten parancsával, ne fogadja el vezetését, tanácsát. Ha embermilliók Isten ellen döntenek, olyan világban találják magukat, amely a sátán hatalma alatt áll, s amelyben szüntelen káosz és háborúság van. A teremtett világnak az ember kezére bízott értékei sorra devalválódnak. Ahogy a fájdalom a testünkben jelzi a betegséget, a háború, a szenvedés mindig arra utal, hogy az emberek világában valami nagyon nincs rendben, valamit nagyon helyre kellene hozni.

Isten a legtöbbit tette értünk, amikor harcolt és győzött a hitetlenség, a bűn, a halál erőin, amikor *„úgy szeretete ezt a világot, hogy megszületett Fiát adta érte, hogy aki hisz benne ne vesszen el, hanem örök élete legyen”*. És Jézus Krisztus közösségben van minden szenvedővel, hogy segítsen hordozni a keresztyét. Ilyen a bibliai kijelentés Istene, akit az őt nem ismerő, tőle elszakadt ember sohasem ültethet a vádlottak padjára, sohasem vonhat felelősségre.

A tékozló fiú apja tudja, hogy a fia rosszul dönt, bele fog bukni abba, hogy elszakad az atyai háztól, eltékozolja vagyonát, mégis elengedi. Szabadon dönthet és elmehet. Mi – földi apák – nem biztos, hogy ennyire tiszteletben tudnánk tartani gyermekeink rossz döntéseit. S magunkat ismerve, a bukás után, amikor a tékozló hazatér, nem biztos, hogy örömmel mennénk elébe, és ünnepelnénk, hogy *„meghalt és feltámadott, elveszett és megtaláltatott”*. De a mennyei Atya, a bibliai kijelentés Istene így viszonyul az embergyermekeihez: ma is várja, hogy visszafogadja, ünnepelje a hozzá visszataláló gyermekeit.

Ennek a napjainkig időszerű üzenetnek a meghirdetése is hozzá tartozik az egyház világháborús szolgálatához.

Honvéd zászlóval a világháborús emlékművön Tokajban

HERMÁN M. JÁNOS

A hadadi ütközet, 1919. április 16.

A Székely Hadosztály kötelékébe tartozó 32. székely vadászrezd Erdélyből való viszontagságos kijövele alatt meglehetősen szétmorzsolódott. Új állomáshelyén, Tasnádon, fő teendője volt a szervezkedés. Emellett azonban – a szervezkedés biztonsága érdekében – bizonyos harci tevékenységet is ki kellett fejtenie, mert lassú tempóban ugyan, de a folytonosan nyugat felé mozgó oláh csapatok és a folyton szaporodó oláh gárdák magatartása legalábbis hatékony felderítést követelt. A felderítést 1919. január közepén Király Gyula főhadnagy kezdte meg nyolc tagból álló járőrrel, amelyet a 32. székely vadászrezd I. zászlóaljparancsnoka, Darvas Imre őrnagy küldött ki Alsószoporra azzal a feladattal, hogy onnan Zilah és Szilágycseh felé derítsen fel.

Amikor Király főhadnagy a felderítéssel Hadadig eljutott, s ott a terepet is megfigyelte, ebből és a beszerzett hírekből, valamint a falu és a környék lakosságának magatartásából arra a megállapításra jutott, hogy Hadadon valamelyes katonai erőnek a felállítása igen nagy fontossággal bír, ha az oláhok további előnyomulását meg akarjuk akadályozni. Viszont tudatában volt annak, hogy előljáró parancsnokságának nem áll módjában ide csapatot küldeni, mert nincs. Megérlelődött benne a gondolat, hogy az egyre szaporodó menekültekből és a környék lakosságából maga szervez csapatot. Erre engedélyt kért és kapott, egyelőre azonban azzal a kikötéssel, hogy a megszervezendő csapat Bogdándon székeljen.

Király főhadnagy azonnal hozzáfogott a toborzáshoz. Fáradhatatlan, lelkes és hozzáértő toborzással Hadad, Hadadnásd, Lele, Szilágyszér és Bogdánd község magyar lakosságából, valamint Erdély menekült fiaiból február végére 130 főből álló századot toborzott. Megalakította századát, s amikor az ezred Bogdándon Muzsnay László hadnagy parancsnoksága alatt egy géppuskás szakaszt is rendelkezésére bocsátott, sürgette, engedélyezzék, hogy állomáshelyét Hadadra tehesse át. Az engedély nem késett, és a század a géppuskás szakasszal együtt bevonult Hadadra. A század elnevezése: 32. székely vadászrezd I. százada. Szakaszparancsnokok: Nagy Ödön főhadnagy, Jeney Jenő főhadnagy, Dohy Károly hadnagy, Tövissy Ödön hadnagy, beosztva: Magyar Domokos alhadnagy (zászlós).

A hadadi bevonulást március első napjaiban újabb megerősítés követte, mert Király főhadnagy kérésére az ezredtől még egy géppuskás szakasz érkezett oda Closs Péter hadnagy parancsnoksága alatt. Úgy ennek, mint a Muzsnay géppuskás szakasznak a legénysége nagy részben háromszéki és udvarhelyi székely fiúkból állott.

Király főhadnagy a toborzás sikerein felbuzdulva folytatta szervező tevékenységét. Hadad, Hadadnásd és Szilágyszér községekben egy-egy 40-50 főből álló magyar nemzetőr csapatot toborzott a környékbeli oláh falvakban megalakult oláh gárdák ellensúlyozására. Ezeknek tagjai polgári ruhában, de fegyverrel felszerelve, helyi szolgálatot végeztek saját községükben.

Március 12-én a Tasnádon székelő 24. székely dandárparancsnokság egy 10 centiméteres tábori taracküteget rendelt ki Hadadra Cseh Kálmán főhadnagy parancsnoksága alatt. Március közepén Hadadon már egy 130 főből álló puskás század, két géppuskás szakasz és egy 10 centiméteres tábori tarack üteg, mint második vonalbeli tartalék pedig három 40-50 főből álló nemzetőr szakasz állt Király főhadnagy parancsnoksága alatt, s az egész *Hadadi csoport* néven szerepelt az oláhok elleni küzdelemben.

A február és a március hónapok felderítéssel, biztosítással (tábori őrsök által), a fegyelem megszilárdításával, a fegyverzet és felszerelés fokozatos kiegészítésével, beható kiképzéssel és szorgos állásépítéssel teltek el. A nemzetőr szakaszok nagy segítséget nyújtottak a Hadadtól keletre szemrevételezett állások és akadályok megépítésében. Hadadot sok fáradtsággal és gondnal megerősítették, több támpontot, géppuska- és ütegeállást, váltóállásokat, drótakadályokat, ágtorlaszokat létesítettek, buktatókat és hurkokat feszítettek ki, és az így megerősített támpontokban a biztosítást tábori őrsökkel látták el. Mindezt betetézte a lehető legtrököletesebb tűzrendszer megszervezése. A tábori őrsök és a hadadi Wesselényi-kastélyban székelő parancsnokság között az összeköttetés mintaszerű volt. Mindenütt rögtönzött telefon. A kastély előcsarnoka a központ, ahova Alsószopor is bekapcsolódott 21 kilométeres újonnan épített telefonvonallal, ezáltal a már ott székelő zászlóalj és rajta keresztül az ezredparancsnokság is azonnal elérhető volt. A harci kedv ébrentartása és fokozása, az ellenség zaklatása, az oláh gárdák leszerelése (Bábca, Bikácsfalu), erőszakos felderítés (Hadadgyőrtelek) és egyes községek kifosztásának meggátolása végett (Lele) időnként vállalkozásokat hajtottak végre, amelyek által az oláhokban sok kárt tettek, őket őrhelyeikről gyakran elűzték (Hadadgyőrtelek III. 27., Kirva stb.), és örökös rettegésben tartották.

Király főhadnagy már január végén, Hadadon történt első megjelenésekor megállapította, hogy Szilágycsehben egy oláh zászlóalj állomásozik. A későbbi felderítés egy üteg odaérkezését is jelentette. A felderítés és annak kiegészítése a biztosítással és összeköttetéssel párhuzamosan fokozatosan bővült, hatékonysága emelkedett. Napenkénti rendszeres felderítés indult meg Szilágycseh, Alsóvárca és Szilágyszér felé. A járőrfelderítés igen eredményesen kiegészült kémfelderítéssel, amiben a parancsnoknak különösen Lele község vállalkozó szellemű magyarjai voltak nagy segítségére. Ezek átszivárogyva az ellenség oldalára, s ott a lakosság és katonaság közé keveredve igen értékes adatokkal tértek vissza.

Március végére a csoport fegyelme és kiképzése példás, felszerelése már kielégítő volt, fegyverből, lőszerből és kézigránátból még tekintélyes tartalék is rendelkezésre állt. Csupán az üteg lőszere volt kevés (egy napi ütegvadalmazás), és az állandó sürgető igénylés sem hozott e téren eredményt. Egyéb felszerelés, mint ruházat, kü-

lönösen meleg ruha, bizony még hiányos volt, de a lakosság szíves adakozásából sok hiány eloszlott. Mivel mind gyakrabban érkezett olyan hír, hogy az oláhok támadásra fognak indulni, Király főhadnagy a védelmi vonal megszállását s a védelem végrehajtását különböző feltevések mellett naponta gyakoroltatta, a tüzérség pedig pár lövéssel magát belőtte.

Április 14-én a lelei legügyesebb kém jelentette, hogy aznap körülbelül két zászlóalj gyalogság és tüzérség érkezett Szilágycsehbe. Az oláh katonák nyíltan beszéltek, hogy április 16-án megkezdik az általános támadást. Király főhadnagy az előljáró zászlóalj-parancsnokságának is jelentette ezeket. A beérkezett hírt több felderítő járőrrel és bizalmi emberekkel ellenőriztette. Az újabb jelentések az első jelentést megerősítették, s így a bekövetkező harcokra megtétettek az előkészületek.

Április 15-én a késő délutáni órákban elrendelte a készülségi helyzet felvételét a következőképpen: az 1. számú támpontot megszállja Closs hadnagy két géppuskával, ezen kívül a Dohy szakasztól egy raj (összesen 20 ember); a 2. számú támpontot megszállja a Dohy szakasz (28 ember); a 3. számú támpontot, a Fövényes 344. keleti lejtőjén, Király főhadnagy törzsével és két géppuskával, éspedig egyik a Muzsnay-szakasztól, másik az ütegtől (23 ember); a 4. számú támpontot megszállja a Nagy-szakasz (29 ember). Az üteg Hadadtól északra, a Fövényes nyugati lejtőjén, az út mellett tüzelőállásban. Tartalék: Jeney- és Tövissy-szakaszok (30-30 ember) a faluban, a templom mellett. A nemzetőr-szakasz a falu északi részében, a Wesselényi-kastély mellett (30 ember).

A hadadnásdi nemzetőrszakasz (40-50 ember) parancsot kapott, hogy készenlétben várja az utasítást a Hadadra való bevonulásra, a szilágycsehi nemzetőrszakasz (40-50 ember) pedig a Hadadtól délre fekvő 270-en épített akadály nélküli támpont megszállására rendeltetett.

Muzsnay hadnagy (22 emberrel) külön feladatot kapott: a második géppuskával tartsa állandó és szigorú ellenőrzés alatt a Fövényestől északra, Apáca-major felé vezető utat és tisztást (Csikóskert), amely a nagy erdőségek miatt a szilágycsehi főútvonal után a védelem legérzékenyebb pontja, s meglepetés ellen biztosítson, egyben szolgálja az üteg biztonságát is. Tartson állandó összeköttetést a csoportparancsnokkal. Felderítésre és összeköttetésre a Nagy-szakasztól egy raj rendelkezésére áll. A csoportparancsnok a Dohy- és Nagy-szakaszoktól elvon egy-egy rajt, melyeket a hadadi nemzetőrségtől ügyes lövészekkel pótolta. Lőszer-felvételezés a Wesselényi kastélyban, kezeli Bodor Áron hadapród j. őrmester. Kijelölt kötőzhely ugyanott. Az egyes csapatrészek Király főhadnagy állásával telefonon voltak összekötve, ezen kívül törzséhez egységenként egy-egy összekötő altiszt volt vezényelve.

Az I. vonalban lévő egységek parancsot kaptak, hogy keleti irányba állandó járőrmenetekkel végezzenek közel-felderítést és biztosítsák magukat, egyidejűleg szabályozta az egymás közötti összeköttetést járőrmenetekkel is. Ilyen szigorú készenlétben telt el az éjszaka anélkül, hogy a támadásnak csak a jelei is mutatkoztak volna.

Április 16-án, hajnali 4 órakor a szilágycsehi út mindkét oldalán a Dohy-szakasz előtt, közvetlen közelben, meglepő, szinte robbanásszerű tüzelést hallott a csoportparancsnok. Felkapta a telefont és kérdést intézett Dohyhoz. Ebben a pillanatban számos

idegen hangzású kürtjel és nagy kiabálás hangzott fel Dohy előtt. Ő a telefonba csak annyit tudott mondani: „Túlerő. Visszamegyek!” A Dohy-szakaszt az oláhok körülbelül két századdal, valószínűleg a kellő éberség hiánya miatt, amelyben közrejátszott a szélben erősen zúgó erdő is, meglepték és óriási lármával megrohanták.

Király főhadnagy, amint az ellenség erőteljes előretöréséről meggyőződött, és a pillanatot alkalmasnak tartotta, nyomban parancsot adott telefonon az egész tartaléknak ellentámadásra. Mivel pedig a hajnali pirkadásnál már látni is lehetett, elrendelte a géppuskáknak az ellentámadásnak tűzzel való támogatását. Közben az állásba betört az oláh csapat egy része a Fövényes 344-re, nagyobbik része pedig az úton a faluba tört elő. Amidőn ezek éppen a magaslatra, illetőleg a falu szegélyére értek, akkor tört elő teljes lendülettel az ellentámadó három szakasz, éspedig egyenesen keleti irányba, az út mindkét oldalán a két vadász szakasz, az úttól északra Jeney, az úttól délre Tövissy, a nemzetőr-szakasz pedig – Magyar Domokos zászlós parancsnoksága alatt – a falu északi kijáratától délkeleti irányba egyenesen a 344-re. Király főhadnagy ekkor géppuskáival a 344-re előretörő oláhok oldalában és hátában van, de a támadás súlya ezen a részen most ellene fordul, sőt a túlerő folytán a tüzerek géppuskáját az oláhok hatalmukba is kerítik. Ezzel egyidejűleg arctámadást is kap. Már-már kritikussá válik a három oldalról ellenséggel körülzárt parancsnoki támpont helyzete, amidőn a faluból előretörő ellentámadás percek alatt döntő fordulatot ad a harcoknak. A falu szegélye felé előretörő oláh csapatot a Jeney- és Tövissy-szakasz nagy és heves lendülettel közelharcban támadja. Az oláhokat a támadás meglepte. Közben Tövissy hadnagy puskagolyótól súlyosan megsebesült, bevitték a faluba. De a támadás nem veszt a lendületéből, a legénység lelkesen tör előre. Amikor pedig az ellentámadók megpillantják az ellenség gyűrűjében géppuskája körül embereivel véres kézitusát vívó parancsnokukat, hatalmas „Éjen a főhadnagy úr!” kiáltással vetik magukat az oláhokra. Király főhadnagy pillanatok alatt az ellentámadó szakaszok élére áll, máris elfogják az oláhok élén hősiessen harcoló Rosin őrnagy zászlóaljparancsnokot, mire az oláhok vad futásban özönlenek vissza az erdő felé, de soraikban valóságos rendet vág a Muzsnaynak közben öntevékenyen az ellentámadókhoz csatlakozott géppuskája.

Az erdő szegélyén, Dohy támpontjánál az oláhok megállnak, s oda magukat befészkelik, s azt lázas sietséggel igyekeznek védelemre berendezni. Király főhadnagy, felhasználva az ellentámadás lendületét, magával rántva az ellentámadó szakaszokat, a támpontot visszaszerezni igyekszik, de ez az oláh tartalékok rendkívül heves tüzelése miatt nem sikerül. Az oláhok magukat az erdő szélén befészkeltek. Király főhadnagy, látva, hogy túlerővel áll szemben, az arcban való támadással felhagyott, és elrendelte, hogy a szakaszok ássák be magukat. Az üteg tüzével először az ellentámadást támogatta, később az erdőben gyülekező oláh tartalékokat vette tűz alá.

Az ellentámadással egy időben a Nagy-szakasznál is nagy harci zaj volt hallható, ellenben a Closs támpontnál teljes csend volt. Király főhadnagy az ellentámadás félbeszakítása után beállott viszonylagos harcszünetben csapatait rendezte, szakaszainak a jelenlegi állások feltétlen tartására új feladatokat adott. Majd a faluba sietett, ott lóra kapott, a magaslatok védelme alatt vágóban bejárta a jobb- és balszárnny szaka-

szok területét, s ott tájékozódva parancsot adott a további magatartásra. Ez alkalommal jelentette Nagy főhadnagy, hogy támpontját a kora reggeli órákban heves lovastámadás érte, de a szakasz azt sikeresen visszaverte. Király főhadnagy megdicsérte a szakaszt, a legénységet további kitartásra buzdította, utána visszatért álláspontjára, a 344-re.

Az oláhok magatartásából arra lehetett következtetni, hogy újabb támadásra készülnek. Ezt Király főhadnagy meg akarta előzni elébe vágó ellentámadással, hogy a 2. számú támpontot visszavegye. A harcvonalból kivont kisebb részekkel, az erdőben elhúzódva északról az oláhok oldalába kísérelt meg támadást, sajnos, sikertelenül, mert az erdőben a már előrevont tartalék oláh géppuskák heves oldalozó tüze megakadályozta. Meg kellett tehát elégednie azzal, hogy a bekövetkező újabb ellenséges támadást a jelenlegi hevenyészett állásban fogja fel és veri vissza. Mivel tartalékát már felhasználta, a hadadnásdi nemzetőr-szakaszt Hadadra rendelte, és az ott tömegesen jelentkező férfiakból új tartalékot szervezett. A kisebb harcshüvelyt arra használta fel, hogy a lőszert pótolta, a csapat étkezett és a védőállást igyekezett megerősíteni. A harcnak ebben a mozzanatában minden segédszolgálatot Hadad község lakossága látott el, nem törődve a veszedelmekkel.

Körülbelül déli 12 órakor Gánga főhadnagy, aki északra, a bikácsi század jobbszárny tábori őrsének volt a parancsnoka, Apácamajorban, telefonon jelentette, hogy az oláhok túlerővel támadják, s ha egy órán belül támogatást nem kap, állását kénytelen feladni. Éppen ekkor érkezett meg Hadadra Bogdándból a zászlóalj tartalék század, az Erlich-század egy szakasza Resch hadnagy parancsnoksága alatt, ezt a szakaszt Király főhadnagy nem vette igénybe, hanem azonnal a szorongatott Gánga főhadnagy megerősítésére rendelte.

Délután egy órakor az oláh csapatok rövid, de igen erős tüzelés után az út mindkét oldalán ismét előretörték. Ezzel egy időben az oláh tüzérség Hadadot lőtte. A szakaszok a kapott parancs szerint az oláh csapatokat egészen közelre engedték, és körülbelül 100-150 lépés távolságból tüzellel való rajtaütéssel olyan veszteséget okoztak nekik, hogy a tüzelés pillanatában megtorpant az egész oláh támadás, majd a következő percekben az úttól délre fekvő mélyedésbe rohant vissza a mintegy zászlóaljnyi oláh csapat. Ez csak fokozta veszteségüket, mert a 278-ról Closs hadnagy géppuskái oldalozó tüzebe kerültek, s végre is véres fejjel kellett onnan is az erdőbe visszavonulniuk. Tehát a második oláh támadás is teljes kudarcot vallott. Különben az oláh támadás minden megkívánható elővigyázatosságot nélkülözött, és kifejezetten az elbizakodottság jellemezte azt, valószínű abban a gondolatban bízva, hogy ezt a maroknyi csapatot egyszerűen legázolják.

Sajnos a védő kis magyar-székely csapatot is több súlyos veszteség érte. Minden harcoló katonának különösen az okozott nagy fájdalmat, hogy parancsnokuk, Király főhadnagy is súlyosan megsebesült. A bal karját lőtték keresztül, könyökcsontját sodorta el egy géppuskalövedék. De sebesülése ellenére sem adta át a parancsnokságot. Hevenyészve beköztette magát, és ottmaradt az első vonalban. Itt értesült arról, hogy az üteg összes lőszere elfogyott, pótlásra számítani nem lehet, és hogy a zászlóaljparancsnok parancsot adott az ütegek idejében való visszavonulásra, ha a helyzet

ingadozóvá válik. Ugyancsak értesült arról is, hogy Ganga főhadnagy északon nem bírván tovább kitarítani, visszavonult nyugati irányba, délre pedig a II. zászlóaljtól kirendelt Kovarcz-szakasz Kirvánál túlerő támadása elől szintén kénytelen volt állását feladni. Bár Hadadot a bekerítés veszélye fenyegette, Király főhadnagy mégis arra az elhatározásra jutott, hogy a sötétség beálltaig kitart. A szemben álló erőkkel magát elég erősnek tartván, újabb ellenállásra kiadta intézkedéseit.

Király főhadnagy sebe nagymértékben vérzett, katonái, bajtársai kérték, menjen be a faluba, és ott kötöztesse be magát jól. Engedve kérésüknek, bement a faluba. Alig érkezett be, igen élénk tüzelést és harci zajt hallott Closs hadnagy állásai felől. Kisietett ismét a község szegélyére tájékozódni és látja, hogy Lele felől és a 315-ös felől támadják az oláhok a Closs-támpontot. Nem tartott sokáig. Closs a szilágyszeri nemzetőr szakasszal a támadást tűzzel visszaverte, s pár perc múlva nagy örömmel telefonon be is jelentette ezt.

Király főhadnagy a saját erőbe vetett legteljesebb bizalommal, hogy immár a harmadik oláh támadás is csúfos vereséggel végződött, végre bement a Wesselényi-kastélyba, hogy magát bekötöztesse. Ott találta már Erlich századost, a szintén előre rendelt tartalék század parancsnokát, aki sebének kötözése közben súgva arra kérte, küldjön ki mindenkit a szobából, azután közölte vele a zászlóalj parancsnokság ama parancsát, hogy a visszavonulást azonnal rendelje el, mert északon és délen az oláh csapatok már mélyen nyugatra törtek előre. Ha a visszavonulás biztosítása megkívánja, Korondnál csapata egy kisebb részével utóvédállást vegyen fel.

Király főhadnagyot a visszavonulási parancs mélyen lesújtotta. Nem csoda, ha a visszavonulási parancs kiadásának következményeire gondolva ő, aki addig a határozottság megtestesülése volt, meginog. Szíve érzése azt diktálja, hogy ne menjen vissza, katona mivolta pedig azt, hogy engedelmeskedjék. Lelki szemei előtt elvonult, mi lesz Hadad, Nadasd, Szér, Bogdánd áldott magyarjaival, mi lesz az otthon maradt asszonyokkal, lányokkal, gyermekekkel... Mégis a férfi és a katona győzött. Magához rendelte az összekötő tisztéseket, és kiadta a tervszerű visszavonulásra a parancsot. De közölte katonáival, hogy akiket családjuk, házuk, vagyonuk röghöz köt, ha akarnak, maradjanak vissza. Úgy is történt, az öregebbek maradtak, de a túlnyomó többség visszavonult.

Délután öt órakor a legnagyobb rendben, ellenséges behatás nélkül, megkezdődött a tervszerű visszavonulás. Az oláhok kezdetben még csak tűzzel sem üldöztek. Csak egy-egy srappnell robbant Hadad község felett. Király főhadnagy, amikor meggyőződött arról, hogy a szakaszok visszavonulása tervszerűen halad, s egyes részek már túlhaladtak Hadadon, a már el nem vihető löszert, kézigránátot felrobbantotta, s végül egy szekérre ülve, a könnyező falu búcsúintégetése mellett otthagyta a magyar-szekély hősiesség, az önfeláldozó hazaszeretet és porba hullt remények egyik legdicsebb színhelyét, Hadadot.

A történeti hűség kedvéért ide tartozik, hogy a Rosin őrnagynál talált harci intézkedésben foglaltak szerint Hadadot három zászlóalj, három üteg és egy lovas század támadta. Az oláh csapatok nagyrészt örómániaiak voltak, egészen jól fel voltak szerelve és ruházva. De a történeti hűséghez tartozik – Hadad lakosságának örök di-

csőségére – a lakosságnak a harc alatt tanúsított szívbemarkoló magatartása is. A támadás megindulása után azonnal talpon volt az egész falu. Az oláh betörés alatt nagy volt az izgalom, de a kétségbeesésnek semmi jele nem volt, helyett ott élt mindenki lelkében a végtelenségig fokozott gyűlölet a rabló oláhok ellen, és az ebből fakadó segíteniakarás a csapatokon. Asszonyok, lányok a férfiakat bízatták, az ellentámadó csapatot lelkesítették. A férfiak beálltak az ellentámadó szakaszokba, a tartalékban lévő puskákat szétkapkodták, a kézigránátokat magukhoz vették, és rohantak ki a hegyekre verekedni az oláhokkal.

A viszonylagos harcszünet alatt nők, gyerekek hordták a tűzvonalba a löszert, kézigránátot, mindennemű eleséget, kenyeret, szalonnát, tejet, kötözték, ápolták a sebesülteket. Asszonyok szaladtak Nádasdra, Szérre fegyverbe szólítani a még otthon maradt férfiakat. A gyerekek is harcolni akartak, fiú az apával, hasonlóképp asszony a férjével, menyasszony a vőlegényével. Ez a határtalan lelkesedés és önfeláldozás, párosulva a magyar vitézséggel eredményezte, hogy a kised magyar-székely csapat a többszörös túlerőnek fényesen ellen tudott állni, és megmutatta a három oláh zászlóaljnak, a három üteg tüzérségnek és a lovasságnak, hogy harcol a magyar és a székely.

Itt érvényesült a maga teljes valóságában az erkölcsi erő a túlerő felett. A székely legénység hiányos felszereléssel és ruházattal, de lángoló és önfeláldozó hazaszeretettel lelkileg összeforrvá hazájukért aggódó, róluk atyailag gondoskodó, sorsukat mindenben megosztó tisztjeikkel, s fellelkesedve a helybeli és a környékbeli lakosság hazaszeretettől fűtött magatartásán, hónapokon keresztül fáradhatatlanul dolgozott a védelmi harc gondos előkészítésén, s mikor eljött a pillanat, példát mutatott arra, miképpen kell a hazáért helytállni nehéz viszonyok között és többszörös túlerővel szemben, s ha kell, meg is halni.

A veszteségről eddig a következő adatokat tudjuk: saját részről 18 halott, ebből 7 katona, 11 polgári egyén, köztük 2 asszony, valamint körülbelül 20 sebesült. Oláh részről halottakban és sebesültekben körülbelül 450 ember a veszteség, aránylag sok tiszt. Az oláh halottakat hozzátartozóik elvitték, a hadadiaknak kellett azokat Szilágycsehbe szállítani, csak 20 oláh halott maradt Hadadon, akiket díszes katonasírban temettek el.

Az oláhok közül a harcok során többen foglyul is estek, ezek között volt Rosin őrnagy, az egyik támadó zászlóalj parancsnoka is, akinél a pontos adatokat tartalmazó harci intézkedést megtalálták.

Király Gyula főhadnagy tollából származik a csata leírása.¹

¹ Nagy Szabolcs hadtörténésznek mondok szíves köszönetet a hadadi hadtörténet emlékek (Király Gyula és Komlosi Sándor naplója) irattári felkutatásáért és rendelkezésünkre bocsátásáért. Király Gyula leírását Kaszta István közli (Hadad a hadak útján. Eurtip Kiadó, Nagybánya, 2008) műve 69-73. oldalain. Kaszta István jelzi, hogy az anyagot az „Erdélyi ezredek a világháborúban” c. kötetből vette át. Szerkesztette *Deseő Lajos*, kiadta Ardói Gyula Irodalmi és Könyvkiadó Vállalata, Budapest. A megjelenés éve valószínűleg 1941. Király Gyula két emlékirata a Veszprémi Levéltárban található, az azonosító számokat nem ismerjük. A Király Gyula-féle idézett emlékiratnak a következő a címe: „A hadadi ütközet 1919. április 16. Hadad (Szilágy megye) községnél vívott harc leírása”. Király Gyula „Leírás a Székely Hadosztály történetéhez” című emlékirata részben a hadadi csata leírása, a dátumozás szerint ehhez hat év múltán fogott hozzá: Gyálpusztá, 1925. évi április hó 25-én.

Medgyessy Ferenc: A gránátos (Sárospatak, 1935)

KOVÁTS MIKLÓS

Zsedényi József és a háború kettős tükörben

Az első világháború kitörésének centenáriuma mindenképpen arra ösztönzi az embert, hogy visszaidézzé azt a kort, mely meghatározó módon szólt bele nemcsak az akkor élő emberek életébe, hanem a mienkébe is, sőt – nyugodtan kimondhatjuk – tragikus következményei gyermekeink és unokáink életét is befolyásolják.

Egy ember, történetesen anyai nagyapám, *Zsedényi József* sorsán keresztül próbáltam belépni a száz év előtti világba, a kor emberének mindennapjaiba. Nagyapámról nincsenek személyes emlékeim, két éves voltam, amikor – szintén nagyon háborús konfliktusba csapott át –, 69 éves szíve már nem bírta elviselni, hogy esetleg két fia magyar, kettő pedig csehszlovák egyenruhában kerül szembe egymással.

Zsedényi József Lőcsén született 1869. július 19-én. Keresztlevelét *Pfannschmiedt* József névre állították ki, ugyanis apja 1875-ben vette fel a Zsedényi nevet. Érdeemes idézni az erről szóló királyi döntésből: „Császári és apost. királyi Felsége f. hó 17.-én kelt és másolatban idecsatolt legfelsőbb határozmányával legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy Pfannschmiedt Triodeon lőcsei bányai igazgatónak Gyula, Otto, Klára, Geiza, Béla és József nevű gyermekei vezetéknevüket nemességük épségben tartása mellett »Zsedényi«-re átváltoztathassák.” A család címeres nemesi levelét 1659. október 9-én írta alá I. Lipót.

A család anyagi helyzete eleinte kimondottan jó volt. Pfannschmiedt Triodeon felesége, Probstner Inez Szepesség egyik leggazdagabb családjából származott. A férj bányai igazgatóságát is apósának, ifj. Probstner Andrásnak köszönhette. Hat gyermekük közül József volt a legfiatalabb, s mire ő felnőtt, a család helyzete már korántsem volt annyira kedvező, mint korábban. Édesanyját már 3 éves korában, apját felnőttiségének küszöbén vesztette el, s így hiába volt kitűnő hangja, hiába volt tehetséges zenész, aki zenei pályáról álmodozott, gyámja anyagi helyzetükre való tekintettel a katonai pályára irányította. Gimnáziumi tanulmányait megszakítva a budapesti gyalogsági hadapródiskola növendéke lett.

Císlo — Zahl: *649/1909*

Rodný a krstný list - Geburts- und Taufschein

Podpísaný úradne svedčím, že v matrike narodených a pokrstených cirkvi ev. a. v. *Levoča Leutschau - Löwe*
 Unterzeichneter bestätigt ämtlich, dass in den Matrikeln der Geborenen u. Getauften der ev. Kirchengem. A. B. in *Levoča Leutschau - Löwe*

vo sväzku *VII.* na strane *479. No* z roku *1869* to jest tisíc *acht hundert neun und achtzig* toto je napísané:
 im Bände auf Seite aus dem Jahre das ist tausend folgendes eingeschrieben steht:

Číslo Laufende Zahl.	Rok a deň Jahr und Tag		Meno pokrstného Name des Tauflings	Pohlavie Geschlecht			Meno rodičov, ich náboženstvo, povolanie Name der Eltern, ihre Religion, Beruf	Rodisko a bydlisko Geburts- und Wohnort	Meno krstných rodičov ich náboženstvo, stav, povolanie Name der Taufpaten, ihre Religion, Stand, Beruf	Meno krstiaceho kňaza Name des taufenden Pfarrers	Poznami Anmer- kungen
	narod. der Geburt	krstu der Taufe		múžský männlich	ženský weiblich	Manchaké ethnisch					
<i>31</i>	<i>1869</i> <i>19. júl</i>	<i>4. úst</i> <i>gut</i>	<i>Joseph</i> <i>Rudolph</i> <i>Andreas</i> <i>Eduard</i>	<i>múž.</i>	<i>—</i>	<i>—</i>	<i>Herr Alexius Luit- wig Ackimedes Friedrich von Pflaumschmitt künd Frau Maria Jmes geb von Probstner, bei- de evanglisch</i>	<i>Leutschau Nr. 608.</i>	<i>Herr Julius von Probst- ner, Herr Albrecht von Pflaumschmitt, Herr Richard von Friedlauer, Frau Frau Maria von Probstner geb. Jakes. Frau Apollonia von Kováts geb. v. Probst- ner, Frau Johanna geb. Hrabalkova.</i>	<i>Johann Schwarz</i>	<i>vide paginae 479.</i>

V *Levoča* dňa *6. V.* 19*09*
 In den den

Wagner
 a. v. farár — evang. Pfarrer A. B.

Nákladom Spoloč. «Transovis» v Liptovskom Sv. Mikuláši.

*Anton Ivanisovic, h. und h. Obrst d. R.,
 gilt mit Freuden bekannt, daß die Trauung seiner
 Tochter Louise mit Herrn Joseph Zsedényi,
 h. und h. Oberleutnant im 34. Infanterie-Regi-
 ment, am 23. September 1896 in Farkasfalva
 stattfanden wird.*

Farkasfalva, im September 1896.

*Joseph Zsedényi, h. und h. Oberleutnant im
 34. Infanterie-Regiment, gilt mit Freuden be-
 kannt, daß seine Trauung mit Fräulein Louise,
 Tochter des Herrn Anton Ivanisovic, h. und
 h. Obrst d. R., am 23. September 1896 in
 Farkasfalva stattfanden wird.*

Kraschau, im September 1896.

Zsedényi József ifjú feleségével és Zoltán fiával

Az özvegyen maradt főhadnagy négy fiával 1904 karácsonyan

Ennek elvégzése után, 1890-ben a kassai 34-es gyalogezredbe vonult be hadapród-örmmesterként. A katonai ranglétrán lassan lépegetett felfelé, 1892-ben hadnagy, négy évvel később főhadnagy. Ebben az évben nősült meg, ezredbeli, idősebb tisztársának, Ivanisevic Antal ezredesnek leányát, *Lujzát* vette el. Ivanisevic a szlavóniai Godinjokban született, magyar feleséget választott, a szepességi Wieland Lujzát. De ő Lujza leányának születése után, 21 éves korában elhunyt. A kis Lujzát nagynénje nevelte, s 19 éves korában az ő kezét kérte meg a 27 éves Zsedényi főhadnagy. A házasságból gyors egymásutánban négy fiú született, 1897-ben *Zoltán*,¹ majd 1899-ben *László*,² 1901-ben *Miklós*,³ végül 1904-ben *György*,⁴ de néhány nappal a születés után az anya – édesanyját követve – elhunyt. A négy kisfiúval özvegyen maradó apa, aki közben századosá lépett elő, öt éven keresztül pótmamákkal próbálkozott, majd 1909-ben feleségül vette első feleségének unokatestvérét, *Winkler Rózát*, anyai nagyanyámat. Ebből a házasságból született 1910-ben édesanyám, *Zsedényi Erzsébet*. Ő visszaemlékezéseit a 80-as éveiben írta írógépen, takarékosan vékony hártypapírra, széltől szélíg írva a sorokat, a vékony papír mindkét oldalára. Senki sem tudott erről a családban, délutánonként írt, s mindenki úgy tudta, pihen akkor. Az ő emlékeiből sokat merítettem, s idézek is bőven, dőlt betűkkel jelezve az ő szövegét. Ez az egyik tükre az eseményeknek. A másik pedig – mint látni fogjuk – a korabeli sajtó.

Négyéves voltam, amikor kitört a háború. Éppen Ólublón voltunk Anyámmal nyaralni. Akkor ment el a nyaralástól a kedvem. Margit nagynéném volt velünk, és persze ők egy kis társas életet akartak élni, ami akkor és az ottani körülmények között egy kis kirándulásból, csónakázásból állt. Nagyon kicsi fürdő volt, olyan, gondolom, családias, mert egy rokonunk, Probstner Alfréd volt a tulajdonos. Nekem a kert hiányzott, a fiúk, az volt az én világom, utáltam a nedves, nyirkos fapaadlójú „fürdőt”, ahol Anyám kúrált, míg én valószínűleg nyafogtam valami szobalányra bízva. A gyerekekkel nem szerettem játszani, azok legtöbbször németül beszéltek, szóval képezem, micsoda nyűg voltam Anyámnak, aki végre egyszer kiszabadult a négy kamasz fiútól, és kicsit kikapcsolódott volna...

Apám a háború kitörésekor mindjárt eljött értünk, én persze mit sem tudtam a háborúról, boldogan jöttem haza, itt a fiúk lampionos kivilágítással fogadtak, égtek a harci kedvtől, mindenki „kutyaszerbiát” üvöltött a városban. Mit értettem én ebből? Apám készülődött, Anyám persze sírt, de a fiúk mind a frontra szerettek volna menni a nyolcéves Gyuritól a 17 éves Zoltiig. Apánknak nagy tekintélye volt, otthon tartózkodása alatt mindig „rapport” volt délben, amikor hazajött a gyakorlótérrel vagy a kaszárnyából. Sorba álltak a fiúk, nagyság szerint, de arra már nem emlékszem, hogy nekik kellett-e beszámolni bűneikről vagy kinek, de arra nagyon is jól emlékszem, hogy – már nem tudom, milyen koromtól – nekem is oda kellett állni a sor végére, és nagyon drukoltam. Nem emlékszem, hogy kikaptam volna, de a druk emléke megmaradt. Aztán, amikor Apám kiment a

¹ Zsedényi Zoltán (1897–1979) m. kir. vezérőrnagy, a Ludovika Akadémia tanára, a II. világháborúban a gyorshadtest vezérkari főnöke, majd hadosztályparancsnok.

² Dr. Zsedényi László (1899–1945) Gölnicbányán volt ügyvéd, a dél-szepességi magyar kulturális életnek és a turisztikának szervezője, a Szlovákiai Magyar Evangélikus Szövetség elnöke.

³ Zsedényi Miklós (1901–1968) mezőgazdász.

⁴ Zsedényi György (1904–1986) hivatalnok Kassán.

frontra, vele ment a „Front Jóska”, és otthon maradt a „Hinterland Jóska”, aki takarított, a konyhában is segített a szakácsnőnek. És pucolt, ezért hívták puccernek is. Nagyon jóakarati emberként emlékszem rá, aki a szakácsnővel vígan volt, énekeltek, és én sokszor menekültem ki hozzájuk, mert Anyám nagyon szomorú volt. A két kisebb fiú katonaiskolában volt, a két nagy meg nagyon el volt foglalva világmegváltó szerepükkel. Sok barát járt hozzájuk, és irtó fontos dolgokat tárgyaltak meg, telecigarettázták a „fiúk szobáját”...

Apám már az első nagy ütközetben orosz fogságba került. Óriási vesztesége volt akkor a közös hadseregnek, és az oroszok annyira előretörték Lengyelországban, hogy fenyegették a mi határunkat. Ekkor a katonatisztek családjaikat az ország belseje felé menekítették. 4 és fél éves voltam, rémes útra emlékszem, valahol Oderbergnek, hogy miért, azt nem tudom, a rövidebb vonalon bizonyára csapatfelvonulások voltak, hiszen akkor nagyon fenyegetett volt a magyar határ. Pestről nagyon homályosak az emlékeim, itt Anyám legidősebb testvérénél, Tóni bácsiéknál laktunk, ... aztán tovább utaztunk Gyönkre, ahol az a Mariska néni fogadott minket nagy-nagy szeretettel, aki korábban a fiúk nevelője volt, és érkezésünkkor nagyon hiányolhatta kedvencét, Gyurikát, aki Miki bátyjával katonaiskolában volt... A két „nagyfiú” már ott nagyban udvarolt, politizált, lelkesedett, és alig várta, hogy a frontra mehessenek. Anyám szomorú volt, nem tudom, tudta-e már, hogy Apám orosz fogságba esett.

Ott, Gyönkön én még láttam a Petőfivel négyökrös szekéren csillagot számláló Erzsike néni, ott lakott lányával, Mariska néniel, de már mindig ágyban feküdt. Be-bevittek hozzá, de gondolom, csak jól nevelten hallgattam, vagy talán nem is jól nevelten, csak unatkozva. Bezzeg az én „ifjonti hévvel” lángoló két irodalmár bátyám nem győzte őt faggatni, minden érdekeltte őket. Gondolom a néni boldogan mesélt, hiszen már nagyon-nagyon öreg volt, és környezete talán már unta élményeit. Ezeket csak úgy öreg fővel gondolom, akkor csak annyit láttam, hogy mindenki sok szeretettel és tisztelettel vette körül, ami az akkori világban természetes is volt. Karácsonyra mentünk haza, már nem is emlékszem arra a karácsonyra, csak arra, hogy jó volt újra otthon. Utána megint nem sokra emlékszem. A „kisfiúk” nyárra hazajöttek, a „nagyok” hűzöngtek, különösen Zolti, aki nem tudom, akkor érettségizett-e vagy egy évvel később. A két „nagy” a premontreiekhez járt gimnáziumba, jól tanultak, különösen Zolti volt a nagyon jó fej, önképzőkör, Ady, versek, ő is sok verset írt, újságban is megjelentek, Lacié is...

XV. Benedek pápa már a háború első évében javasolta, hogy a hadban álló államok cseréljék ki súlyosan sebesült vagy nyomorékká vált foglyaikat. A tárgyalások azonban nagyon akadoztak, és csak 1915 tavaszán gyorsultak fel annyira, hogy a nyár folyamán már sor kerülhetett az első cserére, de akkor Kassára még nem került vissza senki. De 1915. november 15-én a Kassai Újság már egy újabb, Kassát is érintő cseréről számol be „Zsedényi őrmagy hazajön az orosz fogságból” című híradásában.⁵ A cikk első felében szerző kissé fellengzősen, több esetben tévedésektől sem mentesen idézi fel a 34-es kassai gyalogezred első ütközeteit, Zsedényi József sebesülését és fogságba esését, majd így folytatja írását:

⁵ Zsedényi József kitüntetései: 3. osztályú katonai érdemkereszt kardokkal, Károly-csapatkereszt, sebesülési érem két sávval, Vaskereszt.

„Zsedényi őrnagy orosz hadifogoly lett. Sokáig hányódott az orosz kórházakban, míg végül úgy ahogy felépült s béna karral Szibériába került, az omszki fogolytáborba.

Kassán lakó családjának onnan adott egy-egy életjelt, várva a győzelmes béke elérkezését, mely őt újra egyesíti szereteteivel.

Örömhír Koppenhágából

Zsedényi Józsefné Szent László utcai lakásába október 22-én hajnali 2 óraker táviratkézből kopogtatott.

Táviratot hoztam... Koppenhágából

Képzeltető az őrnagné meglepetése, melyet csakhamar ujjongó öröme változtatott a távirat tartalma.

Franz báró, koppenhágai követségünk tanácsosa arról értesítette az úriasszonyt, hogy férjét, Zsedényi József őrnagyot szeptember 21-én Omszkból Moszkvába szállították a kicserélés céljából megejtendő fölülvizsgálatra.

A hirtelen nagy öröm napjaira újra a kétség és a lassú reményvesztés napjai következtek. Hátha nem volt sikere a fölülvizsgálatnak, mások – még súlyosabban rokkantak – részesültek előnyben a hős fölött.

Útban hazafelé...

Tegnap reggelre azután megjött a boldog bizonyosság.

Zsedényi József táviratot küldött a feleségének Svédországból, ahol 210 rokkant társával együtt keresztülutazott – útban hazafelé.

A távirat német szövege a következő:

Rosa von Zsedényi Kassa

Auf der Heimreise durch Schveden grüsst euch - Józsi

(Útban hazafelé Svédországon át üdvözlö benneteket Józsi)

Zsedényi őrnagyot, ha megérkezik Kassa falai közé, fogadjuk az érettünk vérzett és szenvedett hőskéket megillető tisztelettel és szeretettel."

1915 novemberében kicserélték Apámat, aki addig Szibériában, Omszokban volt hadifogoly, de már onnan, nem tudom, mikortól, rendszeresen írt haza leveleket. Persze azt nem tudom, hogy a háború közben ez a „rendszeresen” mit jelenthetett, de nem nagyon hiszem, hogy a levél útja tovább tartott, mint az előző rendszerben egy nyugati levél érkezése, mondjuk Ausztriából. De a Vöröskereszt – úgy hiszem – akkor nagyon jól dolgozott.

Ez így igaz. A Vöröskereszt igyekezett a hadviselő felekkel betartatni az általuk is aláírt genfi egyezményt. Így például a hadifoglyok számára biztosítani akarták az otthoniakkal való levelezés lehetőségét. Egyik állam sem volt felkészülve a hadifoglyok, a sebesültek óriási tömegére, de az óriási káosz ellenére a levelek tömege érkezett Oroszországból is. Ezeket a leveleket természetesen cenzúrázták ott is, itt is. S a mi katonai hatóságaink hamar felismerték, hogy ezek a levelek komoly veszélyt jelentenek. Mert többnyire még az igazán szörnyű körülmények közé kerülő foglyok sem panaszkodtak, sorsukat elfogadhatónak, nem egyszer szinte jónak írták le. Egyrészt tartottak az oroszok cenzúrájától, másrészt nem akarták a nehezen élő otthoniakat keseríteni. De így ezek a levelek hatástalaníthaták a háborús propaganda állításait, ezért már 1914 végén elrendelték az itthoni cenzúra szigorítását, s a „veszélyesnek” ítélt levelek kiszűrését. Ez viszont sokáig tartott, s a levelek egyre lassabban jártak...

Az omszki táborokba került foglyok a háború első két évében nagyon sokat köszönhettek például a dánoknak. Dánia az ő érdekükben hozta létre omszki konzulátusát, s amikor csak engedélyezték, sorra látogatták a fogolytáborokat. A foglyok helyzetéről diplomáciai csatornákon informálták a dán Vöröskeresztet, s nem egy

esetben jelentős segítséget tudtak így nyújtani nemcsak egyes személyeknek, hanem nagyobb csoportoknak is, ahogy ezt a későbbiekben látni fogjuk.

Apám hazatérésére nagy esemény volt, hiszen a 34-es gyalogezred Kassa háziezrede volt, és úgy hiszem, ez volt az első kicserélt csoport. Svédországon jöttek keresztül, mindenütt ünnepélyesen fogadták őket... Én az egészségből keveset értettem, akkor számomra az volt a legfontosabb, hogy Anyám elvitt a virágüzletbe, az Uhl Mat-hoz (akit mindenki csak így hívott, pedig Matild volt az istenadta, csak ez nem fért ki a cégtáblára). Uhl Mat gyönyörű csokrot ígért nekem, csak nekem egyedül, és én már láttam magamat a földszített állomáson, ahogy Apámat fogadom a csokorral, és mindenki engem néz!

No persze nem így lett. Anyám elutazott Apám elé Pestre. A házban örült felfordulás lett, a két fiú lázban égett és velük Elemér nagybátyám,⁶ ... aki minden nap nálunk volt. Különbözően én nem törődtem semmivel a nagy zűrzavar közepette, csak a csokromat vártam, és nagy jelenésemet színezttem ki. Végre eljött a nagy nap, reggel a nagy rohangálásban ide-oda sodortak, de semmit nem bántam. Eljött végre a kifutófiú a szép, nagy csokorral, de hiába nyúltam utána, a fiúk elragadták, és a kis ibolyacsokrot nyomták a kezembe, amit Uhl Mat a kisasszonykának küldött gratisz. Hiába bizonygattam, hogy a nagy az enyém, Anyám azt rendelte nekem, a fiúk nám se hederítettek, az asztal közepére tették az én csokromat! Aztán benyomtak egy kocsiá, ibolyástul, könnyestül és mentünk ki az állomásra.

A fiúk fontoskodva száguldoztak ide-oda, szólt a katonazene, tele volt az állomás katonákkal, tisztekkel. Bejött a vonat, szónoklatok, nagy éljenzés, majd elvesztem a tömegben. És nem volt se csokor, se nagy jelenés, Apám karjában vitt a kocsihoz, de én Anyámnak szerettem volna elsrni nagy csalódásomat. Ohyan kicsi és Anyámra szokott voltam, és Apám valaki különös lény volt, akítől el is szoktam másfél év alatt, most pedig sok idegen ember, tele volt a ház velük, ünnepelték, meséltették, betekig tartott a nagy vendégjárás, amit a fiúk élveztek a legjobban. Arra emlékszem, hogy amikor elmentek a vendégek, és én meghúzódtam a szalon valamelyik foteljében, gyorsan ott termettek a fiúk és hamar töltögettek maguknak a snapszokból.

A Kassai Ujság munkatársa kissé másképp látta a visszatérés nagy pillanatait az 1915. november 23-án megjelent írásában:

„Zsedényi őrnagy hazaérkezett az orosz fogságból A hős ünneplése a pályaudvaron

Kassa városának az elmúlt vasárnap ünnepe volt. Ez alkalommal érkezett ugyanis vissza falaink közé Zsedényi József őrnagy, ki a háború kiütésének pillanatában a harctérre sietett, s mint századparancsnok részt vett a Lublin elleni offenzívában. A második ütközetben azonban megsebesült s orosz fogságba került. Egy évnél hosszabb ideig ette a hontalanság keserű kenyerét. S onnan, az Irtis partjáról gondolt vissza fájó, vágódó lélekkel a Hernád parti városra, az elhagyott, szerető családra, mely aggóva gondol a nap minden pillanatában fenntartójára, a sebesülten fogságban sínylődő hősre. Végre ütött a várva-várt óra, a szabadulás órája, október 9-én Zsedényi egy fogolytranszporttal útnak indult Stockholm át hazafelé. Hogy minő érzés foghatta el, amikor hazai földre lépett, amikor szeretteivel találkozott, azt szavakkal nem lehet tolmácsolni. Most itt van köztünk s annyi viszontagság után a végleges békekötésig élvezzi a vérhullatással kiérdemelt békés nyugalmat.

⁶ Kőszeghy (Winkler) Elemér festőművész, művészettörténész (1882–1954), a kassai múzeum igazgatója.

Kassa közönsége impozáns módon fejezte ki köteles tiszteletét. A pályaudvar zsúfolásig megtelt várakozó közönséggel, mely lelkes éljenzéssel fogadta a szíve mélyéig meghatott hőst, Petróczy őrnagy a 34. ezred tisztikara nevében üdvözölte az ezred lobo-gójára dicsőséget hozó bajtársát, Jasszusch önkéntes, mint az önkéntes iskolában volt növendéke, maga is rokkant, önkéntestársai nevében köszöntötte, a hölgyek pedig virá-gokkal halmozták el. Az ezred kocsiján érkezett a hős lakása, a Szent László utcai tusz-kulánium elé, hol az egybegyűlt szomszédok tömege viharos éljenzéssel üdvözölte. A be-járat ágakból font diadalív, felette a trikolór s a felirat: Isten hozott.

A hőshöz méltó fogadtatással Kassa közönsége önmagát tisztelte meg.”

A Kassai Ujság 1915. november 24-én, majd a következő négy napon át közölte a Zsedényi Józseffel folytatott beszélgetését:

Omszktól – Kassáig

Látogatás az orosz fogságból hazatért Zsedényi őrnagynál

Hozzájutottam ahhoz a szerencséhez, hogy meglátogathattam a Kassára hazatért Zsedényi József 34-es őrnagyot, aki szíves készséggel állott rendelkezésemre, s igen érdekes apróságokat mondott el a fogságában történekről, tapasztalatairól.

Zsedényi őrnagy

Zsedényi őrnagyot ez alkalommal volt szerencsém megismerni. A daliás katonatiszt értelemről sugárzó arcával, sugárzó szemével a legkedvezőbb benyomást gyakorolta rám. Balkezének tartásán látszik, hogy igen súlyosan sebesülhetett meg, kezén az ide-gek megbénultak. Csuklója gézzel van átkötve. Egyébként a fogság nem nagyon visel-hette meg. Arcszíne s testalkata legalább emellett tanúskodnak.

Igen szívesen fogadott s csakhamar elhelyezkedtünk. Ő, sógora, Kőszeghy Elemér múzeumigazgató, Zoli, az őrnagy tüzérönkéntes fia, később még Jasszusch önkéntes és az őrnagy felesége is a figyelmesen hallgatókhoz csatlakozott.

Orosz fogságba kerültem

A kassai 34. gyalogezred részt vett abban a győzelmes offenzívában, mely 1914 au-gusztusának utolsó, szeptemberének első felében Lublin ellen irányult. Zsedényi második ütközetében, a Joselow melletti csatában súlyosan megsebesült. Szanitéceink hordágyra helyezték és a legközelebbi kötőzhelyre vitték. A közelben volt egy cukorgyár, melyet a mieink lazarettnek rendeztek be, a súlyosan sebesültet székéren ide szállították, egy or-vosuk kimosta, bekötözte sebeit. Ekkor egy kozákcsapat érkezett a lazarett elé s a kór-házat elfoglalta. Így jutott Zsedényi őrnagy 200-300 sebesülttel együtt orosz fogságba.

Menekülés offenzívánk elől

De a kórháznak sehol sem volt megálló helye. A mieink hatalmas lendülettel törtek előre s üldözték a muszkát. Azokat a városokat, ahol az oroszok meg-megálltak, hamarosan evakuálni kellett. Rövid idő múlva már Breszt-Litovszkban volt a kórház. Az ampu-tálástól szerencsésen megmenekült a sebesült, de nem a hányattatástól, A breszt-litovszki kórházból elszállították az Oka folyó melletti Orelbe, innen az alsó vasúton Oren-burgon át Ázsiába, az Irtis partjára, az omszki kórházba. Itt volt 1915. február haváig, amikor az omszki fogolytáborba szállították.

Az orosz kórházak

Az orosz vöröskereszt gonddal ápolja betegeit, a tiszték ellátása ellen nem lehet ki-fogást emelni. De annál rosszabb a közlegények sorsa. A kórházból való elbocsátásuk után pénz nélkül, alsóruhában bocsátják útra a szegény hontalanokat, holott kórházba felszereléssel érkeztek. Ezeknek a ruházatáról azután a mi tisztjeink gondoskodtak. Sze-rencsére egy alkalommal a pekingi amerikai vöröskereszt-misszió juttatott 6000 rubelt a közlegények felruházására.

Omszk

Az omszki fogolytábor az Irtis partjához közel terül el. Az Irtis az Altai hegység déli lejtőiről fakad s hosszú folyás után ömlik az Obba, melynek legjelentősebb mellékfolyója.

Az Irtis Omszknál szélesebb, mint a Duna. Omszk jelentékeny szibériai város, a steppék (füves puszták) kormányzóságának székhelye, a szibériai vasút jelentékeny állomása. Meglehetősen tűrhető viszonyok vannak Omszknban, a piaci árak nem nagyok, egy font hús 15 kopek. A piacon nyersanyag mindig bőven van.

A tiszti fogolytábor

Omszknban 4 fogolytábor van, egy a tisztek, három a legénység számára. A tiszti fogolytábor hatalmas négyszögletes terület, melyet 2 és fél méteres palizádók öveznek, ezeknek tetején szöges dróthuzal van kifeszítve.

[Második közlemény]

Az így megerősített táborban épültek a tiszti barakkok. Meglehetősen nehéz viszonyok között élnek fogoly tisztjeink. Először is magasabb rangú katonai személy feléjük sem néz, panaszaikkal, kérelmeikkel, jelentenivalójukkal altisztekhez kell fordulniok, minden ügyüket orosz altisztek intézik. Hogy mit jelent ez, el tudjuk képzelni, ha meggondoljuk, hogy az orosz altisztek műveltségi foka meglehetősen alacsony. Akinek sok rubelje van és ezt felügyelőinek megvesztegetésére fordítja, annak könnyű sora van. Oroszországban pénzzel mindent el lehet érni.

Az egyes termekben élnek a tisztek, meglehetősen összezsúfolva. Fekhelyük emeletes, ép úgy, mint a műhelyekben levő ágyak a legények számára. Éjjeliszekrény, mosdótál nincs, ezt mind a tisztek kell beszereznie.

A tiszt havonként 50 rubelnyi fizetést kap.

A szabadság foszlányai

Élelmészről s ruházatról minden tiszt saját maga gondoskodik. Kezdetben a kantinosoknál kosztoltak, a kantinosok az orosz tisztek közeli rokonai, egy-egy tiszt özvegye tartja fenn, ezek azután jó drágán árusítják főztüket, úgy, hogy alig lehet ezt megfizetni. Ezért a tisztek saját háztartást rendeztek be, s a nyersanyagot a piacról szerzik be, hol meglehetősen kedvező viszonyok uralkodnak. A bevásárlást a tiszti legények végzik, akik tízesével, két-két ór felügyelete mellett indulnak már korán reggel bevásárló újtjukra, a főutcán végigmenniök azonban nem szabad. Ha a bevásárló legény ilyenkor valamit elfelejt, azt aznap pótolni nem lehet, s így gyakran sóttalan marad a leves, vagy más fontos cikk marad el.

A tisztek is kimehetnek bevásárlás céljából, de csak négyesével két szuronyos ór között. Ha négyen nem tudnak összeállani, akkor nincs kimenet, Ez meglehetősen megszégyenítő főleg az öregebb tisztekre, akik épp emiatt le is mondanak erről a jogukról. A tisztek már a főutcai üzletekben is beszerezhetik szükségleteiket, de rendszeren mindent legényeik útján hozatnak.

A fürdőbejárás is meg van engedve. Nyáron szabadfürdő volt az Irtis hullámaiban. Egy alkalmas hely közelében a legények öltözködő kabinokat tákoltak össze, s szigorú katonai felügyelet mellett fürdöztek itt tisztjeink. Télen a pazar berendezésű gőzfürdőbe járhattak tízesével, örök kíséretében. Mivel itt láthattak embereket, sűrűn keresték fel a fürdőket tisztjeink, volt olyan, ki mindennapos látogató volt.

Pénzhiány

Az 50 rubel természetesen alig elegendő a tisztességes fenntartásra. A legszerényebb takarékoság mellett is pusztán a koszt 25 rubelbe kerül havonként, hát még a ruházkodás, fehémeműtisztítás, ami gyalázatosan drága. Különösen az első időben voltak még siralmas állapotok, amikor még fizetést nem kaptak, se hazulról nem érkezett még pénz. Ilyenkor előlegért a tisztekhez fordultak. De milyen nehéz volt ezekhez hozzáférközni. 3-4 napon át kellett megkísérelni a nap különböző szakaiban, nem lehet-e a tiszt urat irodájában találni, s hányszor végződött eredménytelenül ez a kísérletezés. Egy pár tisztünk az élelmesebb fajtájából el se mozdult az ajtóból, míg meg nem jelent a potentát s kérését nem teljesítette.

A zsidók faji jellemvonása: az összetartás, a bajba került hitsorsos megsegítése még messze Ázsiában is megnyilvánult. Zsidó tisztjeink bementek az omszki zsinagógába, hol hitsorsosaik pénzzel, étellel, ruhával bőven ellátták őket.

A hazulról küldött pénz

A szűkös anyagi viszonyban a hazulról küldött pénz úgyahogy segített. Kezdetben könnyű volt a pénzhez hozzájutni, s a pénzküldésnek legelőnyösebb módja volt a bankok útján történő átutalás. Ha valakinek pénze érkezett, csak személyazonosságát kellett igazolni, s a küldeményt átvehette. Március közepe óta azonban (Przemysl elfoglalása) e téren is, mint minden más téren, szigorítás, nehezebb rendszabályok léptek életbe. Bármennyi pénze érkezett valakinek, csak 20 rubeles részletekben kapta ki, s ha nagyon sok pénze érkezett, gondoskodtak róla, hogy ne jusson hozzá. Az első részlet kifizetése után más fogolytáborba helyezték el, pénzét elikkasztották, az új táborban azután már bottal üthette nyomát a pénznek s panaszával ugyan kihez fordulhatott volna?

Az önkéntesek

Pedig a pénzre ugyancsak szükség van, nemcsak önmaguk fenntartására, hanem humanitárius szempontokból. Elsősorban a szegény önkéntes-foglyok felsegítésére. Ezeket az oroszok légénységi állományba sorozzák, s fizetést nem adnak nekik. Ruházatukról, tisztességes ételmezésükről a tiszteknek kell gondoskodniuk, akik kivitték azt is, hogy köztük lakjanak. Az ő felsegélyezésükre gyűjtéseket rendeznek, football mérkőzéseket, koncerteket tartanak, ezeknek jövedelmét erre a célra fordítják. A pekingi vöröskereszt-misszió is bocsátott e célból rendelkezésükre egy tekintélyes összeget. Így teszi a tiszték nemeslelkűsége lehetővé, hogy az önkéntesek intelligenciájukhoz mért emberi életet élhessenek

[Harmadik közlemény]

Az orvosok tragédiája

De a legszánalomraméltóbb a fogságba került orvosok helyzete. Ezeket külön bakkban őrzik s bár egyre érezhetőbb az orvoshiány, meg nem engedik, hogy gyógyítsanak. Némelyiket falura küldik ki, itt ingyen gyógyítják a parasztokat, amiért jutalmul náluk étkezhetnek. Milyen nyomorúságos étkezés is az. Kása, kása, mindig csak kása – egy kevés ürühússal. A falvak piszkosak, szennyesek, ilyen emberek is lakják, hisz az orosz parasztnak régi jellemvonása a piszok szeretete, hetenként csak egyszer mosdik, ilyenkor is csak végigsimítja vizes kezével az arcát. A szappant felesleges luxusnak tartja.

Az orvosok sínylik meg legjobban ezt a siralmas tétlenséget. Nincs alkalmuk praxisra szert tenni, már pedig ez a pálya az, mely állandó, fokozott gyakorlatot követel. Nagy emiatt közöttük az elkeseredés. F. doktor végső kétségbeesésében felmetszette az ereit, s most ott vívódik élet-halál között valamelyik szibériai kórházban.

Szökés

A tiszték közt sok elviselhetetlennek tartja ezt az állapotot s legvakmerőbb, legelzántabb mentséghez folyamodik, szökni akar. Némelyiknek sikerült is Kínába jutnia. Onnan azután Amerikán át szabad az út hazafelé, de legtöbbször rajtavesztettek a kísérleten. Útlevelhez könnyű hozzájutni, csak ne sajnáljon az ember egy pár rubelt. Egy baj van azonban, az orosz nyelv rendkívül nehéz, egy pár hónap alatt nem lehet elsajátítani, a kiejtésről, hangsúlyvetésről azonnal fel lehet ismerni a szökevényt, akit ilyenkor elfognak s szigorú fogságra vonnak. Ha azonban renitenskedik, ellenszegül, szökési kísérletét meg akarja ismételni, lelövik.

A szegény bakának szegény a sora

A fogságba jutott közembernek gyalázatos a sora. Pénzt nem kap, a hazulról küldött pénzhez nem juthat, lassankint levedlik róla minden, ruha, csizma s ha az irgalmas emberi szív meg nem könyörül rajta, pusztulhat étlen-szomjan. Élelmezése minimális és rossz. Kezdetben bőségesen kapott mindenki teát, általában ez ott a fő élelmicikk, de lassankint ez is elmaradt. Most 10 ember elé tolnak egy lavor melegvizet, abban úszkál egy kis darab rosszízű, szálkás hal, ez az egész étrend. Kenyeret bőven kapnak. A betegség szegények között – ilyen csakugyan ázsiai bánásmód mellett – ugyancsak pusztít és sokan pusztulnak el közülük. Nagy részüket falura adják ki örök felügyelete alatt, hol mezőgazdasági munkálatokkal foglalkoznak, de ezért pénzt nem kapnak. A városban utcatisztogatásra, nagyobb gyárüzemek céljaira, teherhordásra stb. szintén tömegesen, örök felügyelete alatt használják fel őket.

Megkülönböztetett bánásmód

A szláv tisztekkel, különösen a csehekkel az oroszok kesztyűs kézzel bántak. Meg volt engedve nekik, hogy a városban lakhassanak s csak időről-időre kellett felettes hatóságuknál jelentkezniök. Úgy látszik, céljaik voltak, de amikor ezek nem váltak valóra s a várva-várt egyetemes cseh felkelés elmaradt, ezekkel is szigorúan bántak s a koncentrációs táborban helyezték el őket.

A cseh tisztek egynémelyikében tényleg hiányzott a bajtársi érzület. Társaikat apró kedvteléseikért pl. futbalozásért feljelentették.

Invalidusok

Valamivel jobb bánásmódban részesültek a beteg tisztek, akik számára külön barakk épült. Zsedényi őrnagy is ide került, mert vérmérgezést kapott. Ezt a helyet azután végig megtartotta.

Tájékozva voltunk

A harctér eseményeiről elég részletes és kimerítő képük volt az omszki tábor tisztjeinek, mert a parancsnokság az orosz hivatalos jelentéseket naponta kétszer is kifüggesztette. Ezek nagyon szépítve adták elő a dolgot, de mégis tudták tisztjeink azt, hogy május havától kezdve az orosz sereg állandó hátrálóban van győzelmes offenzívánk elől. Egy-egy győzelem a szigorított elbánásmódban is visszatükröződött.

A kozákság gyakorlatai

Még a kórházban értékes megfigyeléseket tett Zsedényi őrnagy. Az ablakból ugyanis az Irtis partjára nyílt kilátás s itt tartották a kozákok gyakorlataikat. Télen a befagyott Irtis-hátán rendeztek nagy futtatásokat. A fővenyben pedig elástak egy kost, úgy hogy csak a feje látszott ki s emellett vágatva robogtak el, mikor közvetlenül mellette voltak, lehajoltak s két karral kicsavarták a kost. Vagy kivont karddal ütöttek rá, úgy hogy azt kettémetszettek. Az ilyen gyakorlatok nagy erőt s rendkívüli ügyességet tételeznek fel.

A kozák valósággal külön katonai kaszt, éppúgy, minő volt a római legionarius. Hadi szolgálataiért földet kap, ezért háború idején köteles hadba szállani. A kozáknevelés is teljesen ehhez az életmódhoz alkalmazkodik. A kozákgyerek szőrén üli a lovat s olyan vad vágatással száguld végig a mezőn, meg az utcákon, hogy az ember haja az égnek mered, ha látja ezt az istenkísértést.

Omszkban ez időben folyt a 17 évesek kiképzése s innen is nagyon sok újonnan felszerelt ezredet küldtek a harctérre. A szibériai ezredek az azonban vegyítik európai Oroszországból hozott katonasággal, tiszta szibériai ezred nincs. A kiképzés mindössze három hétig tart, de kora hajnaltól késő éjszakáig, reggel 5 órától este 11-ig. Ilyenkor a legények nagyon kifáradnak, de egy pillanatig se hagyják abba a különböző csatadalok éneklését.

[Negyedik közlemény]

Reménysugár

Sok érdekes dolgot lehetne még a szomorú fogságban tapasztaltakról elbeszélni és leírni, de az óramutató kérelhetetlenül halad tova, már későre jár az idő s így egy pár közbevetett kérdés után a hazatérésre térült a beszéd.

Híre járt a fogolytáborban annak, hogy egy német vöröskeresztes misszió felülvizsgálja a tábor s tényleg mintha e hírek igaza lett volna: evakuálni kezdtek. Ekkor villant fel az első halavány reménysugár. Október 6-án Zsedényit több tisztársával együtt Moszkvába rendelték rokkant-felülvizsgálatra. Moszkvában sokkal szigorúbb elbánásban részesültek, mint Omszkban. Itt egyáltalában ki sem mozdulhattak szobájukból.

Moszkvában statárium van. A közhangulat most is izgatott. A villanyos kalauzok sztrájkolnak. A múltkori nagy német üldözés, melyet hivatalos asszisztencia mellett hajtott végre a csöcselék még felismerhető a feldúlt üzletekben, gyártelepekben. Egy alkalommal egy német gyáros feleségét a tűzbe vetették. Moszkvában más tisztekkel is találkoztak, akiket szintén rokkant-felülvizsgálatra hoztak ide. Egyszerre azonban kétségbeejtő hír kapott lábra: nem lesz felülvizsgálat, kicserélésről szó sem lehet, megkezdődik a vándorlás új kórházakba.

De mégis megjött a rendelkezés, Pétervárra kellett a felülvizsgálatra továbbutazni.

Vilmos a Napóleon

A vonatot egy lengyel származású orvos kísérte, aki hamarosan összemelegedett tisztjeinkkel s meglepő szabadelvűséggel nyilatkozott mindenről. Nikalajevis nagyherceget azért menesztették, mert haditerve az volt, hogy még Moszkvát is feladja. Általában az oroszok az egész német offenzívát szeretik a napóleoni téli hadjárattal összehasonlítani, s azt gondolják, hogy amint a grand armét tönkretette az orosz tél, úgy végez az most a betörőkkel. Az orosz élclapok kedvelt alakja Vilmos császár. Napóleonnak rajzolja, csakhogy a napóleoni süveg nagyon nehéz neki, megrogyyannak alatta térdei.

Szentpétervárott

Hosszú, de elég kényelmes utazás után megérkeztek Pétervárra s itt azonnal orvosi vizsgálatra jelentkeztek. Szerencsére nem csináltak semmi ceremóniát, az orvosi vizsgálat meglehetősen felületes volt. 19 tisztet választottak ki kicserélésre, ezek között a legidősebb Zsedényi őrnagy volt. A közlegények között volt hat súlyos tüdőbeteg, ezeknek az orvos azt tanácsolta, maradjanak Pétervárott, mert aligha bírják ki a hosszú utazást. De vajjon lehetett-e emberi erővel visszatartani a szerencsétleneket, akik legalább hazai földben akartak pihenni annyi szenvedés és fájdalom után.

[*Ötödik, befejező közlemény*]

A svéd határ felé

Végre vonatra szállhattak a kiválasztottak. Kényelmes Pullmann-kocsikban helyezkedtek el a rokkantak, mindegyik számára puha ágy volt vetve, orvos ápolószemélyzet bőven volt a vonaton. Látszott, hogy közel van a svéd határ s az orosz a skandináv hatóságok előtt oly színben akart feltűnni, mint a nyugati civilizáció képviselője. Éppen ezért valótlán több napilap híradása, hogy rokkantjaink fűtetlen vasúti kocsikban tették volna meg a hosszú vasúti utat Pétervártól a határig s hogy ennek következtében többen megfagytak volna. Kényelmes, nyugodt volt az utazás, utolsó hányattatás az ellenséges földön. És ez a föld nem is ellenséges már, hiszen az ezer tó országán, rokon nép földjén: Finnországon vezet keresztül. És a finnek az állomásokon szeretettel gondozzák a béna hősokeket. Váltig hangoztatták: érezték magatokat jól, már nem vagytok idegen földön, mi nem vagyunk oroszok.

A határállomáson

Már csak rövid az út: a kórházvonalat a Botteni öböl partján halad Ubeaborgtól Tornea felé. A Kemi vasúti hidján túl már látszik a svéd város tornya. Végre kinn az ellenséges földről. Rokonszenves, barátságos nép hazájában lehettek hőseink!

Tornea állomásán résztvevő svédek fogadják a jelzett kórházvonalat, megtörténik a kicserélés. Trogger doktor átveszi Zsedényi őrnagytól a transzportot, s megvizsgálja annak tagjait. A tüdőbetegek közül kettő már a végét járja. A doktor barátságosan figyelemzeti Zsedényit, beszélje rá ezt a két embert, hogy ne tegyék ki magukat az 1400 km hosszú vasúti útnak Stockholmig. Nem, hajthatatlanok. Lázás szemük felcsillan a vágtyól az édes hazai föld után. Igaz, hogy itt is jó emberek vannak, de mégis ez a hideg, barátságatlan éghajlat, bányadt napsütés, a hó örökös csillogása... nem, nem, csak tovább, ha már meg kell halni, hát ne itt, idegen országban, ismeretlen, hosszúképű, fehérarcú emberek között. Azok a sokat hányódott csontok hadd pihenjenek otthon az akáclobos temetőben. S az akáclevelek zizegjenek halk altatómuzsikát a hősokeknél, kik elmentek épen, tűzzel lobogó lelkesedéssel s visszatértek bénán, sípoló, ziháló tüdővel.

A kettő közül az egyik kidőlt, Németországban maradt el. A többi itt van közöttünk. Nagy idők nagy tanúi. Sántán, kéz vagy láb nélkül, béna karral járnak közöttünk, de szemükben a szent önfeláldozással kiérdemelt nemes öntudat fénye lobog.

Az Isten hozta őket vissza közeink.

Íme, ezeket mondotta el rövid egy óra alatt Zsedényi őrnagy nekünk. Nehezemre esett a bucsuzás. Valami úgy marasztalt, úgy húzott vissza. Meg is voltam illetődve nagyon. Egy-két könnycsepp is ragyogott a szememben. Lassan távoztam tova s elvegyültem a Fő utca hétköznapis zsvájában."

A karácsony nagyon szép volt, akkor hazajött a két zögling⁷ is a katonaiskolából, teljes volt a család és úgy emlékszem, Margit néni, Anyám jóval fiatalabb húga⁸ is ott volt nálunk. Ő Szepesszombaton volt tanítónő, arcára már nem emlékszem, úgy tűnik, magas volt, karcsú és nagyon szépen játszott Chopint, amit nagyon szerettem. Különbösen akkor sok zene volt nálunk, mert Gyula bácsi,⁹ Apám legidősebb testvére, aki Lőcsén lakott, elküldte Apámnak a pianóját,¹⁰ ami nekem rettenetesen tetszett, mert csak odaillesztették a zongorához és gyönyörű dolgokat lehetett rajta játszani. Ez Apámnak azért volt olyan nagy dolog, mert még a fogságba esése előtt, a harcok kezdetén csuklón lőtték, így bal kézfeje béna maradt és nem tudott zongorázni.

Újév után Apám Bécsbe ment, egy kórházba, ahol átlőtt kezét kezelték. Még tél volt, amikor Anyámmal utána mentünk. Hát ez nagy sötét korszaka volt gyerekkoromnak. Apám délutánonként szabad volt és szegények együtt szerettek volna lenni, no de ott voltam én, aki szerencsétlen voltam már attól, hogy távol vagyok otthonomtól, Bécsét sivárnak, szürkének és latyakosnak láttam és utáltam. Utáltam a hosszú járás-kelést a városban, a cukrászdákat és kávéházakat. Nem értettem, mit beszélnek az emberek, úgy éreztem, mindenki csúnyán néz rám. Nyávogós voltam és kiállhatatlan. Szegény Anyám, gondolom, néha a pokolba kívánt és százszor megbánta, hogy magával hozott. Egyedüli sikeres ténykedésem volt, ha egyedül lemehettem liften a háziasszonyhoz és elmondhatam: „Stastny néni bitte Brot!” A néni szívesen ott tartott volna kissé és igyekezett kedveskedni, de én kövelességtudóan siettem vissza a „Brottal”. Szegény szüleim, bizonyára azt szerették volna, ha Stastny néni akkor teszi be a kenyeret a kemencébe és engem oda köt, amíg meg nem süll. No persze Statny néninek nem volt kemencéje és én nem maradtam volna a viláért sem ott, legfeljebb ha bedob a kenyerek közé...

Nevezetes esemény volt, amikor Anyám találkozott Wittgensteinnel, aki Apám fogolytársa volt és szintén átlőtték a bal kezét.¹¹ Ez nála katasztrófát jelentett, mert zongoraművész volt. A fogság alatt nagyon összebarátkoztak és ez a kapcsolat Apám haláláig megmaradt, sőt bátyáim még ezután is felkeresték Bécsben.

Ennél a névnél érdemes megállnunk néhány mondat erejéig. A dúsgazdag bécsi zsidó családból származó *Paul Wittgenstein* zongoraművészről (1887–1961) van szó, Ludwig Wittgenstein filozófus bátyjáról. Művészi karrierje a nagy világegés előtti hónapokban bontakozott ki. A háború kitörése után tartalékos hadnagyként vonult be a 6. dragonyosezredbe. Zsedényi József és a nála 18 évvel fiatalabb Paul életútja az omszki fogolykórházban találkozott. A két tiszt nem csak korukat tekintve különbözött egymástól, mégis az idevezető oroszországi kálváriájuk és a zene szeretete felébresztette bennük az egymás iránt érzett mély rokonszenvet.

Pault Galíciába vezényelték, de az általános káosz miatt csak késve, augusztus 20-án érkezett meg egységéhez. 23-án parancsot kapott, hogy hatodmagával derítse

⁷ (katonaiskolás) növendék

⁸ Winkler Margit (1885–1918).

⁹ Zsedényi Gyula (1855–1932).

¹⁰ Önjátszó zongora, amelyhez egy pneumatikus mechanizmus kapcsolódik, amely a zongorát működteti, az előre programozott, perforált papírtekerésre vitt zenét lejátszza.

¹¹ Anyám tévedett, a jobb könyökét érte a golyó.

fel az oroszok állásait. Feladatának példás teljesítéséért kitüntették, de az oroszokkal kibontakozó tűzharcban megsebesült, egy golyó széttroncsolta jobb könyökét. Katonái kimentették a tűzvonalból, de a táborig kórházig hosszú utat kellett megtenniük a sebesülttel, aki közben elvesztette eszméletét, s a kórházban magához térve szembe-sült azzal, hogy sérült karját könyök felett amputálták, és a hadikórház az egész kisvárossal az előretörő oroszok kezébe került. Néhány napos frontszolgálat után már hadifogoly lett. A következő hónapok voltak Paul számára a legkeservesebbek, gyenyenedő sebével, fájdalommal, rászakadó testi nyomorúságának nehézségeivel küszködve zötykölődött ezer kilométereket a marhavagonokból álló fogolyvonatokon Minszkbe, majd Kijevbe, Moszkvába, végül november elején Omszkban kötött ki.

Már akkor szilárdan eltökélte, hogy így megnyomorítva, fél karral is folytatni fogja zongoraművészi pályáját! Két ember példája lebegett előtte. Gróf Zichy Géza¹² volt az egyik példakép, aki nem a háborúban, hanem jóval előtte, vadászbaleset következményeként tizenöt évesen veszítette el jobb karját. A fiatal arisztokrata vasakarral megtanulta, hogyan tud boldogulni a mindennapi életben karja nélkül is. Zongorázni is megtanult; játékaival még az igényes bécsi közönséget is meg tudta hódítani. A háborúból nagyon sok katona tért haza amputált karokkal, az ő számukra Zichy írt egy könyvet arról, hogy miképpen segíthetnek magukon, fényképeken is bemutatta, hogyan egyenek, mosakodjanak, öltözködjének stb. Paulnak is elküldték ezt a könyvet Oroszországba.

A litván Leopold Godowski¹³ volt a másik példakép, aki szintén zongorajátékával kápráztatta el a század elején a bécsi közönséget. Az igazi szenzációt az jelentette, hogy Chopin-etűdöket csak bal kézre átírva játszott el. Paul valószínűleg ott volt Godowski koncertjén. Godowski Chopin „Forradalmi etűdjét” is átírta bal kézre, ezt a művet Paul több koncerten is előadta, így ezt fejből tudta. S az omszki kórházban Paul megpróbálta megfejtetni, hogy oldotta meg a litván művész ezt a megoldhatatlannak tartott feladatot. Faládára szénnel felrajzolta egy zongora billentyűzetét, s a kórterem sarkában órákon keresztül ezen gyakorolt, a fejében felhangzó zongorajátéokra figyelve. Erre lett figyelmes a dán konzul, és keresztülvitte, hogy a kórházból elengedett Paul bent a városban olyan helyre kerüljön, ahol zongora is van, s emberi körülmények között gyakorolhat. Néhány hónap után azonban Paul a leghírhedtebb omszki táborba, a Kreposztyba került. 1915 nyarán azonban felkerült a kicserélendő foglyok listájára, de aztán mégsem indulhatott akkor haza. Ősszel viszont már sikerült hazatérnie, ugyanazzal a csoporttal, mint Zsedényi József. Ugyanazon a napon, 1915. november 21-én fogadták mindkettőjüket: Kassán, illetve Leitmeritzben.¹⁴

Wittgenstein a harmincas években New Yorkba költözött, de már előbb újból koncertezett, Ravel is írt számára egy egykezes művet. Amerikában nagy ember lett, többek között a New York-i konzervatórium igazgatója volt. A második világháború után ke-

¹² Gróf Zichy Géza (1849–1924) író, zeneszerző, a Nemzeti Színház és az Operaház intendánsa, *A félkezű ember könyve* (1915) szerzője.

¹³ Leopold Godowski (1870–1938) zongoraművész, zenepedagógus.

¹⁴ A Paul Wittgensteinre vonatkozó adatok nagy része *A. Waugh: A Wittgensteinek c. művéből* való. (Európa Kiadó, Bp., 2010.)

restette régi bajtársait, és mindegyikükön segített, Anyámnak is küldött csomagot, ami óriási szenzáció volt akkor.

No de a bécsi útnak is vége lett, végre hazajöttünk.

Már nem tudom biztosan, de úgy hiszem, hogy Apám csak később jött haza, de még a nyár folyamán kiment az olasz frontra, vele ment a „frontjóska”.

Mr. Zsedényi József
 an demselben Adels- und Ehrenamt
 Segelamen
 Wittgenstein
 Wien, Dezember 30.

Paul Wittgenstein sorai Zsedényi Józsefnek Bécsből 1930 decemberében

Anyám rosszul emlékezett, a kórházból való hazajövele után Zsedényi József Kassán a pótzászlóaljnál kapott beosztást, majd a trachoma-zászlóalj¹⁵ parancsnoka volt. Az olasz frontra már alezredesként, 1917 decemberében került ki az 51. gyalogezred zászlóaljparancsnokaként. Két sebesülés után 1918 áprilisában vezényelték vissza a kassai pótzászlóaljhoz. Tőle a világháború utolsó heteiben, az összeomlás előtt vette át a parancsnokságot Kirtsch Vilmos százados. „Neki jutott osztályrészül az a szomosú feladat, hogy a harctérről hazatérő ezred leszerelését elvégezze, és a pótzászlóalj működését, ezredünknek felülről elrendelt felosztása folytán elvégezze.”¹⁶

Két kisebb bátyám visszament a katonaiskolába. Zolti az érettségije után Mödlingbe ment, úgy hiszem egy évre, és azután az olasz frontra. Laci egy hadiérettségi után talán csak 18 elején került ki. Ugyanott volt Apám is a 34-es bakákkal, mindig rossz helyeken. ... Úgy hiszem, 18-ban jött végleg haza, akkor már a lábán is kétszer sebesült, azután már ide járt be a kaszárnyába, a Fő utcai kaszárnyában volt szobája, már oda vittem a bizonyítványomat megmutatni...

Ezután ugyancsak nehéz idők következtek, 19-ben már az évet sem fejezhettük be az iskolában, a tanító nénihez jártunk, és úgy vizsgáztunk. Persze közben nagyon izgalmas idők voltak, elment a katonaság, a tisztek. Apám többször is volt Pesten, nem tudta magát nászánni az elmenetelre, hiszen ezer szál kötötte a Szepességhez és az otthonhoz.

¹⁵ Trachoma: a szem gennyes, ragályos gyulladása; az ezzel fertőzött katonákat gyűjtötték ebbe az egységbe.

¹⁶ A cs. és kir. magyar 34. gyalogezred története 1734-1918. Bp., 1937. 326.

Rengetegen mentek el, ott is bizonyára nagy volt a tülekedés, helyezkedés, ami nem az Apám szokása volt. És azt is mondták, itt kell maradni magyarnak. Persze többnyire azok mondták, akik már pakoltak. Amikor már a legnagyobb zűrzavar volt, akkor az Apám nyakába varrták a várospanacsnokságot is. Beszél a városháza erkélyéről, amire én nagyon büszke voltam, csak persze gyerekfejjel mit tudtam én, mi volt emögött. Mennyi felelőség, mennyi gond és kellemetlenség. Jöttek a vörösök, Kun Béla vonult végig a városon, és éltették, mert azt hitték: a magyarok. Aztán azok is elmentek és jöttek a csehek. Érdekes, mi mindig cseheket mondtunk, hisz azok jöttek a hivatalokba, iskolákba, mindenüvé.

Anyám visszaidézi ennek a kornak a hangulatát, a magyar polgárság körében kialakuló egyre mélyebb bizonytalanságot és tanácstalanságot, de pontos történelmi áttekintést várni egy kizárólag a két emberöltő mélységéből felsejlő gyermekkori emlékekből összeillesztgetett szövegtől nem lehet. A tragikus, nem egy esetben véres eseményekről a 8-9 éves gyermek sokszor nem is szerezhett tudomást. Talán nem felesleges röviden felidézni ezeknek a hónapoknak az eseményeit.

A pesti kormány parancsára a Kassán állomásozó katonai alakulatokat leszerelték, így a frontról teljes fegyverzetel hazatérő 34-es háziezredet is. Közben Zsolna felől az antant jóváhagyásával, olasz és francia katonai missziók kíséretében előrenyomuló csehszlovák egységek közelednek Kassa felé. Néhány száz önkéntes próbálja őket Margitfávnál megállítani, eredménytelenül, közben a kormány be is tiltott minden katonai akciót. A városban teljes volt a káosz és a bizonytalanság. A város vezetői megpróbálkoztak a középületek megvédése, a személy- és vagyonbiztonság biztosítása érdekében polgárőrség megszervezésével, de sikertelenül. Ilyen körülmények között 1918. december 29-én délután a csehszlovák egységek bevonultak Kassára. A város magyar polgársága ezt a vesztes háború utáni ideiglenes helyzetként fogta fel, de aztán döbbenten kellett tapasztalnia, hogy a bevonuló katonaság rögtön statáriumot hirdetett és át-

vette a közigazgatást, az összes hivatal és iskola vezetését. Az események után 90 évvel, a Fő utcán, a 34-esek volt kaszárnáján leleplezett emléktábla szövege is a hatóságok akkori, a trianoni diktátumot másfél évvel megelőző álláspontját idézi. (Magyar fordítása: „1918. december 29-én a cseh-szlovák katonaság bevonulásával Kassa Cseh-Szlovákia részévé vált.“) A hivatalok vezetőit, az igazgatókat elbocsátották, a többiektől a csehszlovák állam iránti hűségfogadalmat követeltek meg.

A döbbenetből felocsúdvá a polgárok március 15-én már tömegesen fejezik ki érzelmeiket a Fő utcán álló Honvéd-szobornál, a hatóság erre 17-ére virradó éjjel ledönti a szobrot. Óriási a felháborodás, és még nagyobb szabású tüntetés a válasz. Az összetört szobrot őrző katonák erre fegyverrel válaszoltak. A két halott és több sebesült áldozat már az antantmisszióknak is sok volt, s mind a cseh városparancsnok, mind a zsupán (főispán) visszakozásra kényszerült: a polgárság megnyugtatósa érdekében alapos vizsgálatot, teljes elégtételt, a szobor helyreállítását ígérték. De ebből nem lett semmi, sőt a pesti események, a proletárdiktatúra, a vörös hadsereg szervezése, majd támadása tovább fokozta a katonai terrort, ennek július elején két további áldozata volt. Pütkösd szombatján vonultak be a vörösök Kassára, de hatalmuk tényleg pütködsi királyságnak bizonyult, az antant parancsára egy hónap múltán vissza kellett vonulniuk, és a francia Hennocque tábornok vezetésével visszatért a csehszlovák hadsereg, folytatódott a berendezkedés.

Apám meg nem írta alá a „prihláskát”¹⁷. Évekig nem tudtam, tulajdonképpen mi az, csak hogy nem írta alá. Gondolom, erre is onnan bíztatták, a nagy magyarkodásukkal, de nem tudták, hogy ez mit fog jelenteni. Nem kapott semmilyen nyugdíjat. Sok, sok év múltán, kegyelmi kérvény után kapott egy kis nyugdíjat, de a rangját nem ismerték el, csak „vojenský pensist” (nyugdíjas katona) volt. Nagyon nehezen éltünk akkor.

Miután a 34-es gyalogezred menázsiját¹⁸ felszámolták, az étkészletet meg lehetett venni, nekünk is volt néhány 34-es tányérunk. Talán ebből a raktárból alakult meg a „Volt katonatisztek és özvegyek szövetekeze”. Helyiségei a Fő utca 94 sz. alatt, a mostani Műszaki Múzeum épületében volt, Apám volt az igazgatója és Polinszky bácsi¹⁹ az elnöke. Ő tábornok volt, így Apám őt mindig tábornok úrnak szólította és ő Apámat Józsikámnak. Ez persze ma roppant nevetségesnek hangzik, de nekik akkor ez volt a természetes, Apám nem is tudta volna másképp szólítani. A könyvelő Devera úr volt, jól beszélt magyarul, és szintén katona volt a közös hadseregben. Apám édeskeveset értett a kereskedelemhez, de abszolúte korrekt volt. Laci fia mint jogász segített neki a hivatalos dolgokban, és az üzlet egészen jól működött.²⁰ Így aztán már kicsit könnyebben éltünk, de úgy gondolom, Laci sokat segített anyagilag is. Nekem nagyon jó testvérem volt, mindig hozott nekem valamit. Később még kalapot is hozott nekem Pestről...

¹⁷ Magyarul: jelentkezés. A közös hadsereg tisztjei jelentkezhetek a csehszlovák hadseregbe. Ennek elfogadása esetén rangjukat megtartva léphettek szolgálatba, illetve jogosultak lettek rangjuknak megfelelő nyugdíjra.

¹⁸ Ebben az esetben ez a kantinok felszerelését és raktárkészletét jelentheti.

¹⁹ Dr. Polinszky Béla (?–1934) orvos tábornok, a kassai katonakórház egykori parancsnoka.

²⁰ A szövetekezet az 1929. évi kassai címjegyzékben megváltozott névvel még szerepelt: „Potravný spolok voj. gáz. a býv. voj. gáz. Katonai havidíjasok és volt katonai invalidusok fogyasztási szövetekeze. Preds. – elnök Dr. Polinszky Vojtech, sídlo Hlavná 94”. Ezután megszűnhetett, nincs már további nyoma.

MÁTÉ LÁSZLÓ

Nagyapám nyomában Isonzón

Jó eljönni Fonyba, nekem immár második alkalommal. Az itteni találkozók bizonyítják, hogy egy kis település is képes olyan rendezvényeket szervezni, amelyek történelmünk, kultúránk, hagyományaink olyan szegleteivel foglalkoznak, hogy képesek egy nagyobb közösségnek is üzeneteket megfogalmazni. Különösen fontosnak tartom azt, hogy a honi horizontokon túl a határon túli közösségek képviselőit is bekapcsolják a tanácskozások programjába. Engem, gömörit, még amolyan családi-baráti kapcsolat is köt Fonyhoz, mert Pelsőcről származó nejem gyermekkori barát-nőjének Fonyban született a párja, igaz már régebben elszakadt szülőhelyétől, de most ők is itt vannak közöttünk. Talán ennek is köszönhetően – és az itteni lakosok kedvessége és figyelmessége folytán –, azt mondhatom, hogy Fonyban otthon érzem magamat, és köszönöm a rendezőknek a meghívást.

Gyermekkorom Gömörben, Szilicén (korábban Torna vármegyéhez tartozott) a háború szörnyűségei és az azokat követő végtelen nincstelenségek közepette indult. Mindezt tetőzte egy állandó nagyapahiány, mert apai nagyapám valahol az olasz fronton veszett, az anyaira pedig csak fekvő betegként emlékszem, amíg nyolcéves koromban el nem vitte a fronton szerzett tüdővész. Meztlábás parasztgyerekként nyári emlékeimben kitörülhetetlenül megmaradtak azok az esték, amikor a család és a szomszédok összejöttek a régi ház tágas tornácán, hogy megbeszéljék a napi dolgokat, gondokat, de sokat beszéltek a háborútól is. Aztán ott voltak az őszi kukoricafosztások és a téli disznótorok. Nem a szörnyűséges másodikról folyt a beszéd, hanem az elsőről, a „nagy háború”-ról, mert a szomszédok nagyapai korban lévő férfijai, akiknek sikerült hazajönni a nagy öldökléseket hozó csatákból, az első világháború csataterét idézték meg. Itt hallottam először Doberdóról, Isonzóról, de el sem tudtam képzelni, hogy merre vannak ezek az iszonyú borzadalmakkal emlegetett helyek, amikor gyalog legfeljebb Gombaszögig jutottam el, vonaton pedig Pelsőcig, Rozsnyóig.

A szilicei református templom karzatáról sosem kerülte el figyelmemet az első világháború áldozatainak állított emléktábla, és a harminckilenc (!) név között a két *Máté László*nak a neve. (Jó gömöri, református hagyomány szerint családunkban hat generáción keresztül szállt a László név apáról-fiúra.) Most melyik az én nagyapám? – morfondíroztam, de választ sem arra, hogy melyik az ő neve, sem arra, hol van eltemetve, nem kaptam.

Apai nagyanyám – öreganyám –, Zsebik Julianna, nem sokat beszélt nagyapám-ról. Nem is csoda, hiszen még huszonnyolc éves sem volt, amikor özvegyen maradt négy gyerekkel. Úgy emlegette, hogy élete párja az olasz fronton esett el, és *Rapáj* temetőjében van eltemetve. Ő inkább énekelt és dalolt, mert szerinte énekelni a zsoldárokat és dicséreteket kell, dalolni pedig a népdalokat. Szívesebben énekelt. Ha biztos hangú társra talált, mint édesanyám, akkor többször tercelt neki. Még a kilencvenedik zsoldár (*Tebenned biztunk...*) néhány sorát is tercelve énekelte, amit évtizedekkel ezelőtt sikerült rögzítenem. Ritkábban dalolt népdalokat, katonadalokat és háborús nótákat.

Nagyapám végső nyughelyének a keresésében komoly erősítést kaptam a katonadaloktól, háborús nótáktól. Ezeket gyakran énekeltek családi találkozókra, lakodalmakban. Néha érzelemtől túlsordult tartalmukat igazán csak akkor értettem meg, amikor a helyszínen szembesültem az olasz front szörnyűségeivel. Ha bárhol felhangzott a *Kímegyek a doberdói harctérre...* kezdetű dal, nekem ez a nagyapámat jelentette, és ha Csehszlovákiában bátorság is kellett ennek a dalnak az eldalolásához, mégsem maradt ki a sorból. Számomra az itteni találkozó megrendítő élménye volt a bodroghalmi Halom Dalkör fellépése Tar Mihály vezetésével, mert csodálatos éneklésükkel bizonyították, hogy milyen gazdag a magyar katonadalok sora, közöttük az első- és második világháborús daloké.

Doberdó mellett csak később bővültek ismereteim Isonzóval. Kezdetben valahogy így gondolkodtam: ha Doberdó dombvidék, akárcsak a Szilicei-fennsík, akkor Isonzó is biztosan hasonlatosan hegyes vidék lehet. Csak később, amikor már fáradhatatlanul térképeket kutattam, győződtem meg róla, hogy az *Isonzó* (szlovénül: *Sočča*) határfolyó, amelynek környékén zajlott a 12 isonzói csata, az első világháború legvéresebb ütközetei.

Nagyapám iránti érdeklődésemet ébren tartotta egy fényképe is bakaruhában, illetve néhány tábori levelezőlap, amely megmaradt utána. Emlékeim szerint több is volt, mert unokatestvéremmel néha ezekkel játszottunk – „kártyáztunk” –, de az évek folyamán elkallódhatott közülük néhány, és mindössze nyolc maradt meg belőlük. Megható ezeket a levelezőlapokat kézbe venni, és közel száz év távlatából újraolvasni. Már a szövegek külalakja sokat elárul írójáról, aki igyekezett az összehajtható, perforált levelezőlap csekély felületét maximálisan kihasználni. A zömében tinta-ceruzával írt szöveget igyekezett olyannyira összesűríteni, hogy néha még az aláírás sem fért el. A feleségének és családjának küldött szövegek tartalma nagyapám mély Istenbe vetett hitéről tanúskodik, aki legtöbbit felesége és gyermekei sorsa miatt aggodott. Egy parasztember esetében az is természetes, hogy a család és rokonok mellett érdeklődésének állandó tárgyai voltak az állatok, különösen az igavonó lovak állapota.

Kutatásaimat az otthoni dokumentumok mellett kiterjesztettem a rosznyói és a kassai levéltárakra, majd a budapesti Hadtörténeti Múzeumra és Intézetre, de mindenünnen ugyanazt a választ kaptam: az elérhető dokumentumokból nem állapítható meg, hogy hol van eltemetve. Aztán a Bécsi Hadilevéltárból megérkezett a megnyugtató adat: *Máté László, Szilice, született: 1884, a császári és királyi 25. gyalogez-*

red, 14. századának gyalogosa. Meghalt haslövés miatt 1916. március 20-án a császári és királyi 3/15. Táborig kórházban, Podmelec helyiségben (Tolmeini körzet). Eltemetve 1916. március 20-án a podmeleci temetőben, a 72-es számú sírba.

Nem kell mondanom, hogy attól a perctől kezdve annak a vidéknek térképeit kutattam, az interneten igyekeztem mindent összegyűjteni, de személyes kapcsolatokat is kerestem. Az ilyenkor szokásos magyar-magyar kapcsolat mellett a kisebbségi magyar-magyar szolidaritást is igyekeztem hasznosítani, többek között megkeresve Göncz Lászlót, a szlovéniai (muravidéki) magyar közösség jeles személyiségét, parlamenti képviselőt. (Köztudott, hogy a Szlovén Alkotmány alanyi jogon biztosít parlamenti képviselőt a magyar és olasz kisebbségnek, de az már kevésbé, hogy az ottani demokrácia labirintusa eredményezte a minálunk csak „alternatív iskolák” néven ismert ravasz kezdeményezést, amely az ottani kisebbségi magyar iskolák temetője lett... De erről inkább egy más alkalommal.)

Göncz László javasolta, hogy lépjek kapcsolatba a lendvai székhelyű Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet munkatársaival, akik ilyen esetekben szívesen segítenek és közvetítenek, de azt is ajánlotta, hogy ne kerüljem el a Szlovák Köztársaság ljubljanai nagykövetségét sem, ahol Oravcová nagykövetség affinitással van az elődeiket keresőkkel, és készségesen segít nekik. Általa jutottam el a tolimi székhelyű Peski Egyesülethez (Družstvo Peski 1915 – 1917), akik postafordultával válaszoltak és felajánlották segítségüket.

Rövid előkészület után a múlt év áprilisában nejemmel együtt nekivágtunk az útnak, Keszthelyen még csatlakozott hozzánk Malasics István tanár, a kománk. Mondhatni, hogy végigszeltük Szlovéniát, a legkeletibb pontjától a legnyugatibb pontjáig. Utunk nagy részét kiadós tavaszi esőben tettük meg, szerencsére kiváló autópályákon, alagutak tömkelegén áthaladva. Tolmin városába a megbeszéltd időhöz képest negyedórás késéssel érkeztünk, vendéglátóink a szálloda előtt monarchiabeli katonai sapkában fogadtak, és rögtön arra ösztökéltek, hogy rövid szusszanás után folytassuk utunkat – az ő terepjárójukon – Podmelecbe, amelynek egy része közben önállósult Podmelec/Klavže név alatt. Itt található ugyanis az a katonai temető, ahol a 72-es sírba nagyapámat elhantolták.

A település feletti meredek hegyoldalban lévő temető terepjáróval is nehezen elérhető, ezért volt indokolt az autóváltás. Közben az áprilisi eső nem csitult, inkább sűrűbb lett. Vendéglátóink szívósságának is köszönhetően elértük a körülkerített területet, ahol már csak a központi emlékoszlop áll (1916 tavaszán lett felállítva és felszentelve), onnan egy pontos helyrajz alapján bemérték a 72-es sír helyét, ahová a szülőfaluból, Szilicéről, hozott földet szórtam, rá koszorút helyeztem nemzeti színű szalaggal, majd emlékműcest gyűjtöttünk, és imát mondtunk nagyapám lelki üdvéért. Nekünk a Szilicéről hozott föld szimbolizálta, hogy nagyapámat végső nyughelye mellett a szülőhely is befogadta. A sűrűn szitáló esőben valami szokatlan kegyelmi állapot lett rajtam úrrá, és az évek óta várt megnyugvás: ezzel tartoztam nagyapámnak!

Vendéglátóink két napra olyan bő programot terveztek számunkra, hogy alig maradt időnk étkezésre, alvásra. Így is a Felső-Isonzó részén lévő emlékhelyeknek csak a töredékét tekintettük meg. Nem csoda, hiszen ezen a területen lévő 165 kato-

A Podmelec/Klavže-i katonai temető emlékoszlopánál, amely körül 1220 elesett katona van elföldelve, a 72. sirban Máté László nagypám

naí temetőben – más nemzetek áldozataival együtt – 100 ezer magyar katona van eltemetve. De módunkban volt leróni kegyeletünket olyan emlékhelyeken is, amit még az öldöklő harcok szüneteiben állítottak bajtársaiknak a harcoló alakulatok katonái, mint a XV. hadtest monumentális emlékművénél, a *Javorcán* lévő Szentlélek kápolnánál, illetve a *Mrzli vrh*on lévő sziklakápolnánál, ahol a kőoltáron magyarul és németül olvasható: *Szűzanyánk, Mária, légy néped oltalma.*

Megtekintettük a *Tolmin-Loče*-i katonai temetőt is, ahol több mint 3300 katona nyugszik, sok magyar, 818 ismeretlen. 2010-ben, a Szlovák Köztársaság ljubljanaí nagykövetének, Marianna Oravcova asszonynak a kezdeményezésére emlékoszlopot állítottak a szlovák katonáknak. Emlékmécsessel és főhajtással tisztelegtünk a felföldi vármegegyékből származó szlovák katonák emléke előtt.

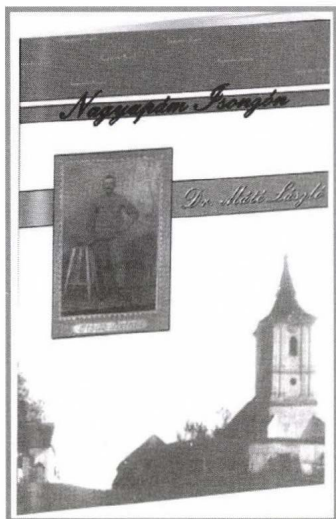
Külön említést érdemel a környék két múzeuma, amely tematikusan az első világháború Isonzó környéki eseményeit dolgozza fel. A tomini (olaszul: Tolmein) és a kobaridíbi (olaszul: Caporetto) múzeum egyaránt tanúságtétel az isonzói harcok kegyetlenségéről, amelyek sokszor jelentettek szörnyű mészárlást. Számunkra vendéglátóink megszervezték egy magánmúzeum megtekintését is, amit a gyűjtő egy tömbház alagsorában alakított ki: *Kis múzeum a nagy háborúról* címmel.

Meglepetéssel, egyben megnyugvással állapítottuk meg, hogy a közel száz évvel ezelőtt állított magyar vonatkozású emlékhelyek sértetlenül a helyükön maradtak, pedig a két háború között ez a vidék az olaszokhoz tartozott, aztán pedig Jugoszláviához. Nem voltak olyan eszeveszett emlékműrombolások, mint tájainkon, többek között Kassán, ahol a senkit sem provokáló honvédszobrot a megszálló cseh legionáriusok lerombolták, és a barbár cselekedet miatt tiltakozók közül többet agyonlőttek!

Külön kellene szólni Szlovéniáról, a szlovénekről, és magukról a vendéglátóinkról. Szlovéniáról valahogy így fogalmaztunk mindhárman: a hegyek országa, takaros kis ország. Érezhető az osztrák és az olasz kultúra hatása. A szlovén tájak inkább hasonlatosak az osztrák és a német vidékekre, mint a mi környezetünkre. Ez különösen szembevető az építkezési kultúrára, de a településekre, és azok környékére egyaránt.

Vendéglátóink úgy fogadtak, mintha már évtizedes ismeretség kötne össze bennünket. Végtelen szívéllyességgel, empátiával, segíteni akarással viseltettek irányunkba, és igyekeztek minden kívánságunkat teljesíteni. Errefelé alapítványok és civil szerveződések gondozzák a katonai temetőket és emlékhelyeket. A kiszélesedő kegyeleti turizmus keretében egyre többen keresik fel ezt a csodás vidéket, mert az olaszok mellett gyarapodik a német, osztrák, cseh, magyar, szlovák turisták száma.

Eredetileg nem terveztem nagyapámról könyvet írni. Egy terjedelmesebb újságcikkben foglaltam össze élményeinket. Ahogy rendezgettem a családi dokumentumokat, illetve utunk során összegyűjtött információkat, csak a gyarapodó anyag láttán jött a készítés, hogy az egészet egy kisebb könyvben foglaljam össze. Segítve ezzel azokat, akik a családi dokumentumok feldolgozására adják fejüket, esetleg nagyapáik, dédapáik nyomába szegődnek: ösztönözve őket arra, hogy felkutassák végső nyughelyüket, egyben megismerkedjenek azokkal a helyekkel, ahol értelmetlenül, idegen érdekek szolgálatában vesztették fiatal életüket.

Nagyapám Isonzón című könyvecskémet amolyan önvizsgálat is ösztönözte: hogyan őriztük meg az első világháború áldozatainak emlékét? Szerintem sok esetben méltatlanul elfeledtük őket, nem alkotják közösségeink élő emlékezetét. Elég jellemző szülőfalum, Szilice esete. A háborút követő években elhelyezték az áldozatok neveit tartalmazó emléktáblát a református templomban, de köztéri emlékmű, esetleg kopjafa a helyi temetőben hiányzik, ahol az utódoknak lehetőségük volna leróni kegyeletüket hozzátartozóik évfordulóján, illetve a halottak napján. A fonyi helyzetet nem ismerem, értékelése nem az én tisztem. A helyi lakosoknak kell eldönteni, hogy a település méltóan őrzi-e ártatlan háborús áldozatainak az emlékét vagy sem. Meggyőződésem, hogy a századik évforduló alkalom és lehetőség egyéni és kollektív emlékezetünk helyzetének a megvizsgálására, különösképpen egyéni és közösségi (?) lelkiismeretünk vallatására – és adósságtörlesztésre.

Epilógusként még azt kell elmondani, hogy a könyv idén tavaszra elkészült, de támogatást kiadására nem kaptam sem otthon, sem innen. Megkezdtem a szokásos koldulást, mint előző könyveimnél tettem, de nem sok eredménnyel. Aztán jött a szerencsés véletlen, nem első esetben ezzel a könyvvel kapcsolatban! Az idei március idusa kassai ünnepségének vendége, az Óbudai Egyetem rektora, dr. Rudas Imre professzor volt, aki egy félmondatból értesült gondomról, és széles mosollyal csak ennyit mondott: *Lacikám, ez nem probléma. Az Óbudai Egyetem kiadja a könyvedet!* Máiig hihetetlenül hangzik ez a nagylelkű gesztus, de valóság lett, mert az Óbudai Egyetem két hónap leforgása alatt kiadta a könyvet, és az új rektor, dr. Fodor János professzor munkatársaival együtt részt vett a könyv bemutatóján Szilicén és Kassán a szarajevói merénylet 100. évfordulóján. Ehhez csak annyit lehet hozzátenni: ha létezik magyar-magyar szolidaritás – bizalommal, nagyvonalúan és gavallérosan –, akkor ez a könyvem esetében működött!

Innen is köszönet és hála érte!

Az elesettek emlékfája Forrón

BELLÁGH RÓZSA

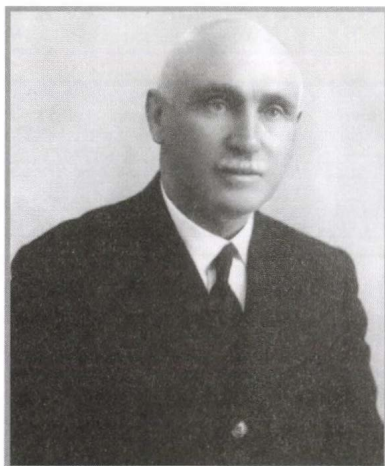
Szemelvények egy szibériai hadifogoly életéről

Az I. világháború kitörésének 100. évfordulója népünk történelmének egyik igen tragikus és súlyos következményekkel járó korszakának a kezdetére emlékeztet bennünket. A legszomorúbb ebben a történetben az volt, hogy a konfliktusban érintett országok népe, értelmisége „éljen a háború”-t kiáltozva, kalapját dobálva ünnepelte a hadbalépést Budapest, Prága és Párizs utcáin. És mire a falevelek ötödszörre, 1918 őszén lehullottak, 20 millió halott és ugyanannyi sebesült áldozata volt a világháborúnak. A nagy háború nekünk, magyaroknak – a korabeli Magyarország területéről – három és félmillió besorozott katonát, ebből hatszázhatvanezer hősi halottat jelent, és aki hazajött, az egész életén át hordozta azokat a testi és lelki sebeket, amelyeket a harctéren szerzett. Lövészárkok, tűzharcok, rohamok, meghátrálások, súlyos sérülések, betegségek, éhezések, halál, hadifogság és egyéb megpróbáltatások kísérték a harctérre vezényelték életét.

„Itt vagyunk az ősgyep vidékén. A fű majdnem embermagasságú, bár nem tudjuk összemérni, mert embert sehol sem látunk. Az őrházak néhány magányos katonája olyan, mintha tévedésből lenne itt, s ahol állunk, lövészárkok s mellvédek vannak” – írja Nagy Endre (1883–1969), az erdélyi magyar nyelvű mezőgazdasági szakoktatás vezérégyénisége, gazdasági iskolák alapítója visszaemlékező könyvében¹ a hat évig tartó szibériai hadifogságának a kezdetéről. A mű alcíme is ezt fejezi ki „A szibériai hadifogoly és erdélyi iskolaalapító életútja”.

A könyv a magyar önéletrajz- és emlékirat-irodalom hagyományait követi, amikor is az író a múltjáról beszél, emlékezik. Érdekes dolog az emlékezés; vannak, akik örülnek az emlékeiknek, és vannak, akik szívesen szabadulnának tőlük. Néha örömmel töltenek el, néha gyötörnek, néha fájnak, felvidítanak vagy lehangolnak. Nagy Endre szívesen emlékezik és számol be azokról a történelmi és társadalmi eseményekről, amelyeket személyesen élt át, amelyek fontos szerepet játszottak személyisége formálásában. A könyv megírásakor az emlék, az emlékezet mellett jegyzetek álltak rendelkezésére, amelyeket élete különböző szakaszaiban készített, és amelyek segítettek az egykor megélt valóság felidezésében. Az életrajzi forma mellett naplószerű beiktatásokat is találunk. Az emlékiratban felbukkannak kis novellák, karcolatok, anekdoták, amelyek közvetlenebbé, szemléletessé, sokszor humorossá teszik Nagy Endre előadásmódját.

¹ Nagy Endre: Így éltem és ezt láttam. Újvidék, 2010. 135.

Nagy Endre 1937-ben

Az emlékirat idős emberek műfaja. Nagy Endre 74 éves korában, túl élete legfontosabb szakaszain, fogott hozzá műve megírásához, és 1953-ig folyamatosan írta. Betegsége miatt azonban nem tudta befejezni. Az utolsó részt, 1953-tól haláláig unokája Kovács László írta meg. Az élettörténetéhez illesztett „Bevezetés”-ben a szerző írása céljáról a következőket nyilatkozza: Az olvasó „*az igazságot találja bennük [a könyv lapjain], elfogultság nélkül, akkor is, ha dicsekvésnek látszik. A komoly életharcot, mely lemondásokkal, szenvedésekkel, elernyedésekkel jár, de sohasem kétségbeeséssel. És talán akad egy-*

két utódom, aki előveszi a megfakult füzeteket, és tanul belőlük valamit?”.

Valóban „akadt egy-két utód”, és 60 évvel a könyv megírása után, 2010 tavaszán Nagy Margit újvidéki tanárnő, újságíró, a szerző unokahúga elhatározta, hogy magán kiadásban megjelenteti Nagy Endre önéletírását. Ehhez a nemes szándékhoz csatlakozott Nagy László, a Németországban élő építészmérnök, a szerző unokaöccse. Így a könyv kiadása kettőjük vállalkozása, akik nem sajnálták az ezzel járó szellemi és anyagi erőfeszítéseket. A szöveg aprólékos és időigényes szerkesztési munkálatait pedig Bellághné Nagy Rózsa, az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosa, tudományos kutató végezte. Nagy Endre önéletírásából megtudjuk, hogy milyen belső és külső tényezők formálták lelkületét, későbbi építő, nevelő és tudományos törekvéseit. Higgadtan, indulatok nélkül, őszintén, tárgyilagos szemlélettel ábrázolja magát, cselekedeteit, a közösséghez való viszonyát. Az őszinteséget az önéletrajz központi problémájaként szokták kezelni.

Nagy Endre önéletírását gyermekkorával kezdi. A gyermekkornak döntő szerepe van az ember formálásában. Az igazi önéletírásokból nem hiányozhat a gyermekkor ábrázolása. Ez az alap, amelyre az életpálya további szakaszai épülnek. Kutyfalván (Maros megye) született 1883. november 25-én, ahol az édesapja, Nagy Domokos, 60 esztendőn át a község református lelkipásztora, később a küküllői egyházmegye esperese volt. Édesanyja Csernát Katalin. A családban sok gyermek született, nyolc érte meg a felnőttkort: hat fiú és két leány. Az elemi iskoláit szülőfalujában, a középiskolát Marosvásárhelyen a Református Kollégiumban végezte. Ezt követően a kolozsvári Gazdasági Akadémián szerzett okleveles gazda képesítést (1905). Közben (1904–1905) a kolozsvári egyetemen jogot is hallgatott, de tanulmányait itt csak később (1909–1913) folytathatta, majd a háború és hadifogság után már a kolozsvári I. Ferdinánd Egyetemen szerezte meg az államtudományi doktorátust (1923).

Segédtszti munkáját a Felvidéken, a lévai Schöller uradalomban (Szentjánospuszta, Garamlök) kezdte meg. Nem értett egyet azzal a szellemmel, amivel a 22.000 kat. holdas uradalomban találkozott. Merev, rideg világ uralkodott a birto-

kon, elismerés vagy dicséret a segédtiszteknek nem járt, annál inkább kritika és megálázás. Közben egy évig Bécsben elvégezte önkéntesként a tiszti iskolát, megtanult németül, és kihasználva a nagyváros nyújtotta lehetőségeket, színházba, operába járt, múzeumokat látogatott. A bécsi tisztképző katonáskodásáról sok kedves, humoros történetet olvashatunk a könyvben, de találkozunk tragédiákkal is.

Egy kedves történetet ír le az „Egy General vom Tag² és az őrszem” című fejezetben:

„Nem esküszöm az igazságára, de ezen mulatott akkor Bécs. A tábormok sorra járta az őrségeket. A Schmelz³ egyik szélén, teljesen pusztta helyen állt egy őrszem.

– Mit őrzöl itt?

– Ich melde gehorsamst, nem tudom.⁴

– Hol a parancsnokod?

– Amott a kaszárnyában.

– Hadnagy úr, mit őriz a 73-as őrszem?

– Hát... hát... izé... Nem tudom.

– Das ist ein Skandal!⁵

A tábormok előszedeti az összes utasítást. Nincs bennük, mit őriz az őrszem. Végül a hadsereg történelmi osztályához fordul. Két hét múlva jön a válasz: »A Schmelzen sétált át egyszer Mária Terézia. Meglátott egy virágzó vadrózsabokrot. Gyönyörködve szemlélete, s elrendelte őrzését.« Ez 1770-ben történt. A Schmelzen azóta paloták százai emelkedtek. Alig van meg a tizedrésze a régi szabad térnek. A rózsabokor rég kipusztult, de az őr most is ott áll, 1906-ban.

Ma is ott állna, ha nincs az a bizonyos General vom Tag.⁶

1909-ben egy intézői kinevezésnél történt mellőzése miatt otthagya a feudális szellemben működő nagybirtokot, és hazajött Erdélybe. Először Kolozsváron dolgozott, majd Désre került, ahol a Szolnok–Doboka vármegyei Gazdasági Egylet segédtitkára, majd titkára lett. Nagy Endre igen tevékeny, következetes munkatársnak bizonyult, szerette is az egész vármegye.

Az első világháború kiszakította a megszokott életéből, az orosz harctérre (Galícia), a Halics és Rohatin közötti csatába, majd hadifogságba sodorta. Kijeven, az Urálon és Irkutszkon keresztül Kelet-Szibériába vitték, és ott a Vlagyivosztk melletti Nikolszk-Usszurijszkban élt fogolytársaival együtt 1920-ig. Saját bőrén tapasztalta meg a háború borzalmait, és ebben az embertelen világban példamutató, határozott és céltudatos magatartásával támasza tudott maradni sok fogolytársának.

Az emlékiratnak tetemes részét adja a szibériai fogság leírása, amelynek során a táborba zárt tizennyolcezer katona fele odaveszett, és amely cári orosz, bolsevik, cseh, amerikai, japán és angol fennhatóság alatt telt. Nagy Endre igyekezett mindig elfoglaltságot találni. Jó barátságot kötött a Nikolszk-Usszurijszki Mezőgazdasági Múzeum igazgatójával. Felfigyelt a szibériai búzabetegségre, a „pjánij kheb”-re (részegítő kenyér), amely súlyos gyomor- és idegbetegséget okozott.

² Egy ügyeletes tábormok

³ Bécs egyik külterülete volt.

⁴ Alázatosan jelentem, nem tudom.

⁵ Ez botrány.

⁶ Nagy Endre i. m. 69–70.

Levelezőlap a hadifogságból 1915-ben

Megtalálta a betegség okát, és rámutatott a gyógyítás módjára is. A kelet-ázsiai flórából hat kötetes növényalbumot készített Kiss Árpád fogolytársával, jó barátjával, és azt a Nemzeti Múzeumba juttatta el. E fogság legfőbb tapasztalata, hogy aki munkát talál, és elfoglalta magát, nagyobb esélye volt a túlélésre, mint a tengődőknek. Szibéria egyébként ott él nemzetünk tudatában, mint az embertelenség, a boszszú, az elviselhetetlen szenvedések jelképe. A következő igen szomorú eset „nem árnyék, hanem mocsár és sötét éjszaka”, amely egy magyar hadifogoly tiszttel történt a francia konzulátuson:

„És aztán megtörtént az alábbi, sajnos, hiteles eset. Nikolszokban több ezren maradtak a mi elszállításunk után, sőt vittek még oda foglyokat. Számuk úgy 10-12.000 lebetett. A rend felbomlásával ezekről néha hónapokig senki sem gondoskodott. A cseh azt mondotta, az oroszok kötelessége, viszont orosz katonai hatóságot nem tűrt meg maga mellett. Civilmunkák, fagyoskodás, éhezés, rongyoskodás volt e szerencsétlenek osztályrésze, meg a betegségek és a halál. Egy magyar tiszt jött át onnan, hideg ősszel. Hibátlanul beszélt az orosz és a franciát. Civil ruhába öltözve, beállított a francia konzulátusra és valami munkát kért.

– Tud-e franciául?

– Igen.

– Írógéppel dolgozott-e?

– Sokat.

– Üljön a géphez. Diktálok.

Gyors tempóban mondta a szöveget, de a gép győzte. Átnézte.

– Pompás. Oroszul is ilyen jól gépel?

– Igen.

Más levél következett, oroszbetűs írógépen. Ez még jobban sikerült.

Transz-Bajkái vasút az Angara folyó torkolatánál

– Holnap munkába állhat x rubel fizetéssel. Akar még valamit?

– Kérek valami lakásfélét.

Látva a tiszt meglepetését, hozzátette:

– Nem lakást. Nem is szobát. Egy sarkot, ahol aludni tudnék, s védene a hidegtől.

– Nem vladivosztoki?

– Hadifogoly vagyok a nikolszk-usszurijszki táborból, ahol tízezer társam éhezve, rongyokban, fűtetlen barakkokban várja a telet.

– Á... á.....hadifogoly? Elmehet.

– De uram, 40 fokos tél jön. Ne küldjön el!

– Távozzon.

– Maradok fele..., nem, harmadrészéért annak, amit ígért. Becsülettel fogok dolgozni.

Gúnyos nevetés volt a válasza.

– Nem azért küldött ide francia hazánk, hogy a hadifoglyokat az éhhaláltól megment-sük. Távozzon, vagy hívom az őrséget!

Íme, ez is megtörtént. Nem tette ezt velünk egyetlen nemzet hadserege sem a tizenhétféle katonai alakulat közül.⁷

A háború végén, 1920-ban marasztalták, az orosz ismerősei gazdasági tanári állást ajánlottak fel, de Nagy Endre nemet mondott és egy amerikai segélyhajón, a *Scharnhorston* az életben maradt hadifoglyokkal együtt kalandos tengeri úton hazatért Európába, a Romániához csatolt Erdélybe. A magyarok közül – kétezer főből – mindössze huszonhaton jelentkeztek a román légióba, azok is a szórványmagyarságból.

⁷ Uo. 212–213.

Nikolsz-Usszurijszk piactere

Az erdélyiek több mint a fele a megcsönkített Magyarországra készült, nem kért a román sovinizmusból. Nagy Endrét is csábították Budapestre jó állásígéretekkel, de ő hajthatatlan maradt:

„Magyarországon két forradalom szántott végig. Ott harcban áll a magyar a magyarral. Ha elfojtja is, parázsluk a gyűlölet, melyet még magasabbra szít a szegénység. Százvezrekre rúg a menekültek száma. Szegény, kiszolgáltatott, hontalan koldus mindahány. Meguntam az alamizsnát. Nem akarok ott lenni, ahol gyűlöli a magyar a magyart. ... Tudom, mit neveznek nálatok jöttment embereknek. Inkább béres leszek Erdélyben, minthogy ezt a sorsot vállaljam.”⁸

Triesztben a magyar átvevő bizottság a hadifogoly-szállítások országos parancsnokával fogadta a Szibériából érkezőket. A szülőföldjéhez hű erdélyiek kis csoportjának nem maradt más tennivalója, mint megkövülten végignézni, ahogy a „magyarországi” foglyokat megvendégelik, majd elszállítják a trianoni határok közé. Nagy Endréeket pedig sorsukra hagyták a kikötői szemétdombok között „menjen mindenki oda, ahova tartozik” felszólítással. A trieszti román konzulátushoz fordultak segítségért, ahol idegesen, kelletlenül fogadták az erdélyieket, nem is akartak tudni róluk, végül vonattal szállították őket a friss „Romániába” Ausztrián és Csehszlovákián keresztül.

A Trianon utáni impériumváltás során a kisebbségi sorsba jutott erdélyi magyar értelmiségnek, de Erdély egészének is teljesen új problémákkal kellett szembenéznie. Igyekeztek eligazodni az új közigazgatás buktatói között, és bizonyítani, hogy a mérhetetlen tragédia ellenére is lehet élni és dolgozni. Nagy Endre a két világháború

⁸ Uo. 250.

között az Erdélyi Gazdasági Egyesület meghatározó tagjaként, majd az Erdélyi Gazda szakfolyóirat főszerkesztőjeként, de leginkább gazdanemzedékeket felnevelő pedagógusként tűnt ki az elvándorlás miatt megcsappant erdélyi értelmiségben.

Ő harcolta ki az 1920-as évek végén a magyar nyelvű téli gazdasági iskolák megalapítását. Romániában az új szakoktatási törvény (1929) lehetőséget biztosított felkezesi alapon működő gazdasági iskolák felállítására. 1931-ben elvállalta az unitárius egyház által létrehozott székelykeresztúri téli gazdasági iskola igazgatói tisztségét. Majd a következő évben Majláth Gusztáv, római katolikus püspök kérésére segédkezett a radnóti (1932), majd a kézdivásárhelyi (1933) katolikus gazdasági iskolák létrehozásában. 1935-ben pedig a kolozsvári református püspök, Makkai Sándor kezdeményezésére megszervezte a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium mellett indított csombordi téli gazdasági és szőlészeti iskolát, és annak még az államosításon és az 1952-es nyugdíjazásán túl is igazgatója és tanára maradt. Mint kiváló oktató és nevelő a csombordi iskola megnyitása előtti tanári gyűlésen tanártársainak a következőket mondta: „Ne csak oktassatok, hanem főleg neveljétek, neveljétek az ifjúságot emberszeretetre, szorgalmas, becsületes munkára, mások megbecsülésére, ha szükség van rá megsegítésére, és nem utolsósorban igazi hazaszeretetre.”⁹

A II. világháború éveit újabb megpróbáltatásokat jelentettek számára. A bécsi döntés következtében Erdély két részre szakadt. Nagy Endre Dél-Erdélyben maradt, és mint a dél-erdélyi magyarság jeles értelmiségi személyiségét meghurcolták, felfüggesztették állásából, hatszor letartóztatták, 1944. augusztus 23. után internálták. De a gazdaságtudomány mégsem állt meg a Romániában maradt Dél-Erdélyben sem.

Lássuk hogyan látta a II. világháború kimenetelét az egykori szibériai hadifogoly! Nagy Endre, aki végigszenvedte az I. világháború borzalmait, ismerte Oroszországot és annak népét, látta a sok értelmetlen halált, a szellemi és tárgyi értékek pusztulását, az erkölcsök felbomlását nem hitt a németek győzelmében.

„– *Wir haben den Krieg verloren*,¹⁰ – *válaszoltam, amire megvetően végignézett, távozott, de ez a páros jelenetünk néhány nap múlva, ki tudná, hányadszor, megisméltődött.*

Budapestről jött haza Szász Pál főgondnokunk. Csak hárman, megbízalmasabb barátai voltunk az irodában.

– *Mi hír Magyarországon?– kérdezzük.*

– *A következő megállapítást hallottam: elvesztjük Erdélyt, ha rosszul üt ki számunkra a háború, és ha győznénk, elvesz egész Magyarország.*

– *Összeborzadunk...*”¹¹

A háborús évek a csombordi iskolát is nagyon megviselték. Hazatérve szinte mindent előlről kellett kezdeni, el kellett tüntetni a háborús sebeket, a háború pusztításait. Nagy Endre fáradhatatlanul, vasakarattal végig ott volt az élvonalban. Késerves, nehéz munka volt, de végül sikerült újrászerveznie a szakiskolát, amely 1944. január 20-tól már újra működött.

⁹ Volt egyszer egy iskola. Csombordi emlékkönyv. Déva, 1996. 48.

¹⁰ Mi elvesztettük a háborút. Mondta Nagy Endre egyik nagyenyedi ismerősének.

¹¹ Nagy Endre i. m. 383.

1954-ben nyugdíjasként átköltözött Székelyudvarhelyre, ahol néhány évig még tanított az ottani mezőgazdasági szaklíceumban. 86 éves korában halt meg, a székelyudvarhelyi református temetőben nyugszik.

Nagy Endre önéletírása – *Így éltem és ezt láttam* – egy igaz ember vallomása az életről, amit nem a mindennapi harsogással, hanem az alkotó emberre jellemző egyszerű, érthető szavakkal mond el. Az általa bemutatott világ egyáltalán nem idealizált, elfogultság nélkül ismerteti életpályáját, az elmúlt idők eseményeit. És mindezt élményszerűen, úgy, hogy közben szórakoztat is. Nem kendőzi el a hibákat, és nem túlozza el az eredményeket. Nála nincs vádaskodás, de van vitatkozás, megdöbbenés és felháborodás. Tehát érzelmeinek is hangot ad, meg tud bocsátani, és el tudja fogadni a mások véleményét, ha az őszinte és nem rosszindulatú. Bizony, kellenek az ilyen írások, amelyek tiszteletre, türelemre és megértésre intenek.

Nagy Endre könyve egy életpálya bemutatásán túl kortörténeti dokumentum is. Figyelemre méltó olvasmány lehet mindazoknak (tanároknak, diákoknak, kutatóknak), akik a huszadik század történelmével (az első vagy a második világháborúval) foglalkoznak. Kellő forráskritikai igényvel és belátással olvasva megdöbbentő ismereteket ad.

Nagy Endre katonakori képe

TAR MIHÁLY

A „nagy háború” népdalainkban

Kodály Zoltán¹ azt mondja a magyar népzeneről, hogy „abba, mint egy nagy gyújtómedencébe ezer év alatt sok patak folyt bele. Nincs is a magyarságnak az a rétege, annak egy élménye, hogy ne hagyott volna nyomot benne. Ezért az egész magyarság lelkének tükre.” Ha tehát ezek szerint a magyar népzene a magyar nemzet sajátos, közös emlékezetének tekintjük, jogos a kérdés és tanulságos a vizsgálódás, hogy vajon a magyar népdal emlékezik-e például az I. világháborúra. Nos, határozottan állíthatjuk, hogy a száz esztendeje kitört világégés is nyomot hagyott benne. Mondhatni, jelentőségének megfelelő nyomot. Mind a dalok számát tekintve, mind pedig az énekek zenei és szövegi értékét illetően igaz ez. Népdalaink híven tükrözik, hogy milyen hatással volt a „nagy háború” a magyar lélekre. Nemcsak hogy sok közöttük a remekmű, de némelyik valóságos világháborús emlékmű, élő-hangzó dalos emlékmű. Énekes lelkiismeret-terjesztő előadásunk ezekből az I. világháborús magyar népdalokból idéz meg néhányat.

A népdalok megszólaltatói: a Csepeli Hagyomány Óvóhely és a 10. esztendő bodroghalmi Halom Dalkör, akik hazai, lukai népdalokkal köszöntik a 10. Abaúji Szabadegyetemet. Tesvéregyüttesek, noha térben 300 kilométernyi távolság választja el őket, lélekben igen közel vannak egymáshoz. Összekötő kapocsuk a magyar népdal szeretete. A bodroghalmiak saját hagyományuk őrzői, a fővárosiak pedig azt örökbefogadó hagyományápolók. Önként és dalolva járnak össze hetente. Különkülön gyakorolnak, és igazi ünnep, ha így együtt énekelhetnek.

Mondják, hogy ahol a beszéd lehetőségei véget érnek, ott kezdődik a zene...

S mert " az ének

a lélek

léleg-

zése",

Ne is vegyük el előle a levegőt...

Boszniában, Hercegovinában csata akar lenni.

Megfűjták a réztrombitát, el kell masírozni.

Szólnak az ágyúk, a gépfegyverek, nem jöhet ide a párom,

Elvesztettem a szabad életemet, még élek, sajnálom.

¹ Kodály Zoltán: Az 1925. évi magyar dalest műsorához.

Tar Mihály és a dalosok

Ezzel kezdődött. Szarajevó (olyan lett a jövő is...), merénylet, hadüzenet, mozgósítás. Hihetetlen, addig soha nem képzelt létszámú férfitömegek sorozása, bevonulása, kaszárnyaélet, kiképzés, frontravonulás, harcterek... Az elején tán még némi lelkesedés is.

A magyar katonák mindig is daloltak. E hagyományt aztán kötelezővé is tették. Kezdetben a régebbi katonadalok, illetve a háborús hangulat ihlette múnóták népszerűsödött, népdalosodott változatai szóltak, mint a következő bakanóta-csokorban:

*Állj be, Berci, katonának,
Jobb dolgod lesz, mint apádnak.
Nem kell kapálni, kaszálni,
Csak a lányok után járni.*

*Recece, nem vagyok én kapitány,
Recece, nem járok én paripán.
Harminckettes baka vagyok én,
Recece, gyalog masírozok én.*

*Százados úr, sejhaj, százados úr, ha felül a lovára,
Hátra tekint, sejhaj, hátra tekint az elfüradt bakára.
Ugye, fiúk, szép élet a katonaélet?
Csak az a baj, sejhaj, csak az a baj, hogy nehéz a viselet.*

*Kaszárnya, kaszárnya,
Nem az istenháza.
De sok szőke, piros-barna lánynak
Benne hervad a babája.*

*Örmester bemegy a szobába,
Az ágyakat sorba vizitálja.
Ez a sor az öreg bakák ágya,
Üresen marad már nemsokára.*

*Pokrócomnak a négy sarkába írom a nevemet,
Átadom a szerelvényem a négybelieknek.
Hadd olvassa, sejt, haj, a bundás regruta,
Kinek van még a kaszárnyában harminchat hónapja.*

*Ez a vonat most van indulóba,
Kívül-belül fel van virágozva,
A belseje sárgára, leszerelő öreg bakák számára,
Mennek haza végleges szabadságra.*

Mintha a Fehér József² előadásában megidézett Ady Endre fájdalmasan szép világháborús költeményének címszereplői daloltak volna, a „Nótázó vén bakák”... Mert bizony a fiatalok után minden hadra fogható férfit bevonultattak. A Kováts Dániel dolgozatában taglalt Móricz Zsigmond emlékezetes riportjának találó címével mondván: elkövetkezett az „Öreg legények bevonulása” is. De nem maradhattak otthon a korábbi méltányos szokásjog alapján mentesített, családfenntartó „egyes fiúk” sem.

A háború nemcsak a harcoló katonákat, hanem a hadi műszóval „hátország”-nak minősített társadalom alapsejtjét, a magyar családokat is megviselte. A Kiss Endre József által feldolgozott egyházi lelkitámasz-szolgálatokra odahaza épp olyan nagy szükség volt, mint a tábori lelkészekre a fronton. A „hátországi” néplélekről tanúskodnak már a sorozási és bevonuló dalok is: „Kedves édesanyám, visznek katonának...”

<i>Egyes-fia vagyok az anyámnak, Mégis besoroztak katonának. Kihúzták rám az első cédulát, Itt kell hagyni a jó édesanyát.</i>	<i>Édesanyám kiment a kiskertbe, Feltekitett a csillagos égre. Csillagos ég, megölöm magamat, Katonának viszik a fiamat.</i>
--	--

*Édesanyám, ne ölje meg magát,
Kérdezze meg inkább a kapitányt.
Kapitány úr maga is azt mondja,
Egyes-fió nem lehet katona.*

*Sírt az édesanyám, amikor megszülettem,
De még jobban akkor, mikor katona lettem.
Fújdogálja a szél a kalapom mellett a pántlikámat,
Sírass édesanyám, visznek el katonának.*

*Édesanyám, varrjon egy gyócsinget,
Mert mán engem katonának visznek.
Ha meglúnek, jó lesz a sebemre,
Ha meghalok, eltemetnek benne. "*

*Hej, anyám, anyám, kedves édesanyám,
Szedje össze minden civil ruhám,
Tegye be a karos ládájába,
Hej, három évig nem veszem magamra.*

*Anyám, anyám, kedves édesanyám,
De szomorú vasárnap délután.
Házunk előtt szépen muzsikálnak,
Engem pedig visznek katonának.*

*Édesanyám akkor kezdett siratni,
Mikor kezdtem a ládámba pakolni.
Édesanyám, ne sírjon, köszönöm a nevelést,
Három évig nem eszem a kenyerét.*

*Kedves édesanyám, nagy gondja van magának,
Legkedvesebb fiát elviszik katonának.
Puskáján a szurony, hátán felszerelés, viszi messzire,
Távoli levele könnyet csal szemébe.*

*Katona vagyok én szép Magyarorszáért,
Sír az édesanyám katona fiáért.
Ne sírj, Édesanyám, így kell ennek lenni,
Reggel nyolc órára el kell masírozni.
Sír az édesanyám, a szeretőm gyászol,
Lehullik a levél, elválnak egymástól.*

A katonaság bizony sorsközösség is. A sors pedig néha furcsa dolgokat művel. A „nagy háború” ugyanis a szörnyű kényszerek és borzalmak mellett a közös dalolási alkalmaknak eddig sohase volt színtere lett.

A magyar bakák zöme hagyományát élő falusi paraszt férfi volt. Többségüknek lételemévé vált az éneklés, mondhatni mindennapi dalosok voltak. A közös sors, a közös erkölcs, a közös művelődési alap, ízlés, lelkület valóságos zenei virágzást hozott. Az idő pedig a népdal elsődleges kora, amikor még teremtek is a dalok. Óriási számú új dal keletkezett és terjedt. Össznépi természetes zenei árucserre zajlott, dal-vásár, énekpia, nóta-cserebere, ahol természetben fizettek, dalért dalt. A történelmi magyar haza minden tájáról összesereglett katonák aztán a dalokat hazavitték. Az otthoni közösségek pedig átvették a madár látta énekeket, magukhoz alakítva azokat.

Ez magyarázza, hogy világháborús katonadalaink zöme országosan ismert. Természetesen változatokban, zenei tájszólásokban, tükrözve a hazai tájak lelkületét is. Közös volt a sors, közösek a sorozási bevonulási körzetek, a laktanyák és a

hadszinterek. Valóságos földrajzi-név gyűjtemény állítható össze világháborús népdalainkból:² a nagy bécsi laktanyától kezdve a budapesti, nyíregyházi, beregszászi, debreceni, szegedi, fehérvári, kaposvári, kolozsvári kaszárnyákig; a pataki, csornai, halasi, egerszegi, szombathelyi, vásárhelyi, segesvári, sárvári, sarkadi, soproni, soroksári sorozó irodákig; a pozsonyi, komáromi, losonci, újhelyi, csapi, beregszászi, szatmárnémeti, nagyvárad, aradi, szabadkai, zombori, eszéki, verőcei, varasdi vasútállomásig (na, ez a vonal volt hajózható, nem a Ronyva!); az odahagyott és vágyott szülőfalu: Luka, Karos, Karád, Karcsa, Vajda, Nádasd, Detk dalba dalolásáig.

Megszámlálhatatlan település került dalszövegekbe, számba jöhet szinte a teljes régi magyar helységnévtár. Mondhatni, minden falura és városra van népdalunk... Mutatóba Kolár Péter előadásának Felvidékéről szóljon a Lukán csak *kassai-nótként* emlegetett dal.

<i>Fecskemadár szállott a vasútra,</i>	<i>Fecskemadár, de sokat utazol,</i>
<i>Isten veled babám utoljára.</i>	<i>Nem láttad-e a rózsám valahol?</i>
<i>Nem fogok a kapud előtt járni,</i>	<i>Láttam biz én Kassa felé járni,</i>
<i>Tudom, fog az árva szíved fájni.</i>	<i>Elkezdett a gyenge szívem fájni.</i>

*Isten veled, kis falum, örökre,
Én elmegyek meghalni messzire.
A szívemet éles golyó járja,
Leseper a hegyek oldalába.*

Amikor még a miénk volt a Tőkés László előadásában taglalt Erdély, ott ilyen szívhez szóló katonadalok teremttek:

<i>Erdély bé vagyon kerítve,</i>	<i>Lányok, szép erdélyi lányok,</i>
<i>Mégis kimegyek belőle,</i>	<i>Szedjétek száz féle virágot,</i>
<i>Olyan szép lányt hagyok benne,</i>	<i>Tűzzétek a melletekre,</i>
<i>Holtig fáj a szívem érte.</i>	<i>Jussak róla eszetekbe.</i>

*Megy a vonat idegenbe,
Jaj, de forog a kereke,
Az van az oldalára írva,
Többet ne várjatok vissza.*

De nem csak kárpát-medencei földrajzi neveket énekeltek bele magyar népdalainkba. Az első áldozatok után felhangzott a világháborús szenvedések fájdalmas hangja is, például a háborús ürügy földjéről:

*Ha felülök, hej, ha felülök a fekete gőzösre,
Ki se szálllok, hej, ki se szálllok Boszniáig belőle.
Ha kiszálllok, írok a babámnak egy szomorú, gyászos levelet,
Beteg vagyok, nagyon fáj a szívem, gyógyítani nem lehet.*

² Tar Mihály: Földrajzi nevek népdalainkban.

*Száraz kóro, hej, száraz kóro nem hajt többet levelet.
 Ágyúgolyó, hej, ágyúgolyó vitte el a kezemet.
 Írd meg pajtás, írd meg te jó pajtás, levelem az édesanyámnak,
 Több levelét, jaj, jaj, több levelét ne várja a fiának.*

Aztán megjelentek népdalainkban a később rosszhiszemű, jogcím nélküli, területabló, bitorlókká vált szomszédok: a muszka, a rác, az oláh államhatalmak. Például a Herman M. János dolgozatában tárgyalt székelyföldnek a román „szövetséges” által orvul való hátbatámadása ihlette népszavazó dalban:

<i>Erdélyország az én hazám, nem román, Oda vágják az én szívem igazán. Ott hagytam egy barna kislányt búsulni, De szeretném még csak egyszer meglátni.</i>	<i>Ha elindult ez a vonat, hagy menjen, Énutánam senki ne keseregjen. Aki mégis énutánam kesereg, Azt kívánom, a jó Isten áldja meg.</i>
--	---

Világháborús népdalaink többsége új stílusú. Annak az új stílusnak betetőzése, amely valóságos népzenei forradalmat hozott. Bartók Béla szerint „ehhez fogható horderejű zenei változást a korban nem ismerünk, sem Európában, sem azon kívül”.³ De ez volt egyben a magyar népköltészet alkotóerejének utolsó fellobbanása is. Mert mire győzött, addigra a szájhagyományon alapuló népi műveltség az öt éltető közösségek lazulásával, bomlásával, széthullásával, szétverésével meghalt. Ráadásul „mint oldott kéve széthull(t) nemzetünk” is. De utoljára még olyan csodálatos dalemlékműveket emelt, mint a két leghíresebb, legnagyobb magyar véráldozatokkal járó hadszínterek harcosairól és hősi halottairól szóló dalok: az északkeleti Galíciát és a délnyugati Doberdót megéneklők.

Galícia határos a történelmi Zemplén vármegyével. Csak a megyeszékhely, Sátoraljaújhely hősi temetőjében többen fekszenek, mint Bodroghalom mai lakossága. Szóljanak hát a Galícia-dalok: „Északkelet felől...”

*Gyertek, magyar fiúk, kik egyszerre születtünk,
 Akik együtt bakaruhát öltöttünk.
 Szólnak az ágyúk, ropognak a nehéz fegyverek,
 Most válik el, pajtás, mit ér egy magyar gyerek.*

*Galícia felől, hej, de dörög az ágyú.
 Öreg baka, mért vagy olyan szomorú?
 Hogy ne volnék, főhadnagy úr, olyan szomorú,
 Most is arra visznek, merről dörög az ágyú.*

*Galícia felé nem jártunk mi még soha.
 Őrmester úr, ki vezet minket oda?
 Elvezetlek, jó fiaim, én is elmegyek.
 A jó Isten tudja, ki jön vissza veletek.*

³ Bartók Béla Breviárum.

*Kedves édesanyám, ha fel akarsz keresni,
Galícia hegyeibe gyere ki.
Megtalálod síromat egy kőszikla alatt,
Kedves édesanyám, kisírhatod magadat. "*

■
*Mikor megyek Galícia felé, még a fák is sírnak,
Rezgő nyárfa hullatja levelét, az is engem sirat.
Sínass, sínass, rezgő nyárfa, boruljál a babám vállára,
Súgjad néki bele a fülébe,
Fáj, fáj, fáj a szívem érted babám, fáj a szívem érted.*

*Édesanyám kerti rózsafája, én vagyok egy ága.
Én vagyok az első Ferenc József vitéz katonája.
Puska nyomja a vállamat, szívemet a nehéz búbanat,
Itt kell hagyni az édesanyámat,
Fáj, fáj, fáj a szívem érted anyám, fáj, fáj, fáj a szívem érted. "*

■
*Kelet felől, északkelet felől dörögnek a nehéz ágyúk.
Arra felé, Lengyelország felé vonulnak a magyar fiúk.
Mégfújták a katonamarsot,
Kiadták a nehéz parancsot,
El kell menni, bé Galiciába,
Lüvöldözni a muszkára.*

■
*Galícia, Galícia gyászba van borítva,
A jó Isten gyászba borította.
Borítsa be az egész világot,
Ne ölelje, ne csókolja senki a babámat.*

■
*Galícia környes-körül tűzben van,
Ferenc József rézdágyója benne van.
Szól az ágyú, ropognak a fegyverek,
Mint a legyek, úgy hullnak az emberek.*

*Nyugszok, babám, nyugszok Galiciában,
Gyere hozzám fekete gyászruhában.
Mégismered síromat a fejfámról,
Fejfámat a völgyégy bokrétaíróról.*

Házigazdáink, Bojtor István tiszteletes úr és Fony község polgármestere, Ivancsó János elmondta, hogy e falunak is van I. világháborús emlékhelye. Hangozzék el a fonyi hősi halottak tiszteletére a Galícia-ballada.

A hősök és áldozatok emlékfala Fonyban

*Lenberg mellett van egy kerek erdő,
Közepében egy gyászos temető.
Abban fekszik sok szép magyar baka,
Eltemette gyászos Galícia.*

*Édesanyám kapott egy levelet,
Abban hozták az én holt-híremet.
Sírhat, ríhat szegény bánatába,
Mert a fia nem jön többet haza.*

Még a galíciai harctérnél is ismertebb a doberdói. A talján fronton esett el a legtöbb magyar katona. Emlékükre szólnak a legismertebb Doberdó-dalok.

*Vadkörtefa fehéret virágozik,
Kispej lovam alatta cikázik.
Cikázz lovam, cikázz utoljára,
Rajtad megyek el Olaszországba.*

*Édesanyám, ne keressen engem,
Temetőben nem leli a testem.
Nincsen kereszt stromnak elején,
Mint a vadak, elásva vagyok én.*

*Galícia földje borul reám,
Sírhat, ríhat szegény édesanyám,
Sírhat, ríhat szegény fájdalomába,
Nem borul a fia sírhalmára.*

*Még azt mondják, ne tartsak szeretőt,
Mert a talján ássa a temetőt.
Ássa csak meg azt saját magának,
Ne pedíglén a magyar bakának!*

■

*Mikor komiszba öltöztem, azon kezdtem gondolkodni,
Ki lesz az én útitársam, ha a harctérre kell menni?
Majd lesz útitársam az én jópajtásom,
Ki megássa a strom a doberdói domboldalon.*

■

*Kimegyek a doberdói harctérre,
Feltekingtek a csillagos nagy égre,
Csillagos ég, merre van a magyar hazám,
Merre sirat engem az édesanyám?*

*Jaj, Istenem, hol fogok én meghalni,
Hol fog az én piros vérem kifolyni?
Doberdói domboldalon lesz a sírom,
Édesanyám, arra kérem, ne sírjon.*

*Feladom a levelem a postára,
Rátalál az édesanyám házára.
Olvasd, anyám, vérrel írott leveletem,
Doberdónál hagyom az életemet.*

*Jaj, Istenem, ki fog engem gyászolni,
Ki fog értem sűrű könnyet hullajtani?
Meggyászolnak a mezei vadvirágok,
Még siratnak a lukai leányok.*

*Édesanyám, ha fel akarsz keresni,
Doberdói domboldalba gyere ki.
Megtalálod síromat egy tölgyfa alatt,
Édesanyám kisírhatod magadat.*

Az olasz hadszíntéren külön is elhíresült az Isonzó folyó völgye, amelyről Máté László előadása szólt. Címe lehetne e dalnak is: „Nagyapám az Isonzónál”.

*Sebes az Isonzó vize, keskeny a híd rajta.
Jól vigyázz te magyar baka, le ne essél róla.
Nem bánom én, hagyj essek az Isonzó vizébe,
Úgyse lesz a háborúnak soha többet vége.*

*Trieszt felől sebesülten jönnek a katonák,
De sok szőke, barna kislány várja a babáját.
De csak minden tizediknek jön vissza a párja,
A többinek közös sírban nyugszik a babája.*

Az I. világháború végéig a katonaság volt a nép számára az egyik legnagyobb daltermelő, -termesztő, -tenyésztő hely. Stílus-teremtő, -alakító, -csiszoló és -közvetítő is volt a katonadal, főleg az egyenletes, feszes ritmus terjesztője. Az I. világháborús katonadalkok főleg a falusi közösségekben terjedtek és népszerűsödtek. Korántsem csak az egykori, nem is kizárólag a tényleges katonák, még csak nem is főleg a fiúk dalolták ezeket, hanem mindenki: asszonyok, lányok, gyerekek is. Sok világháborús népdalunk még a lakodalmi szertartás-énekek közé is bekerült, amikor évtizedekkel a háború után a nácsnép az istenházából vonulva végigdalolta velük a falut.

*Ellőtték a jobb karomat, folyik piros vérem,
Nincsen orvos, sem szanitéc, ki bekösse nékem.
Gyere kis angyalom, kösd be sebeimet,
Gyógyítsd meg a bánatos szívemet.*

Vagy például a lakodalmi töltöttkáposzta tálalásának szertartásdala:

*Káposzta, káposzta, téli-nyári káposzta,
Édesanyám háza nálam nélkül de árva.
Az van a káposzta kacskaringós levelére rátrva,
Érted leszek rózsám, három évig katona.*

De még a fiatalok népszerű estéző nótái közé is bekerültek:

*Csendes már a falu, alusznak a lányok,
Csak egy kis ablakban látni még világot.
Barna kislány levelet ír messzi, idegen országba,
Katona babáját hívja szabadságra.*

Azért mégiscsak emlékezetesen szívhez szóló élmény volt hallgatni a „nagy háborút” megjárt és túlélő öreg bakákat, ahogy vasárnap délután ünneplőbe öltözve kiültek a kapu melletti lókára és együtt énekeltek a régi dalaikat.

<i>Jaj, de szépen muzsikálnak</i>	<i>Sírhat, ríhat az az anya,</i>
<i>A sok újonc katonának,</i>	<i>Kinek két fia katona.</i>
<i>Búcsúztatják szegényeket,</i>	<i>Egyik huszár, másik baka,</i>
<i>Szegény magyar legényeket.</i>	<i>Jaj, de szép szál két katona.</i>

*Egyik a lovát nyergeli,
Másik a ládát készíti.
Összeborul mind a kettő,
Úgy sír, mint a záporoső.*

*Hej, csillag, csillag, szép hajnali csillag,
Éjfél után de hamar megvirrad!
Fel kell kelni sok szegény legénynek,
Hej, katonának kell menni szegénynek.*

*Hej, lányok, lányok, szép lukai lányok,
Közületek csak egyet sajnálok.
Ha az az egy köztetek nem volna,
Hej, búcsúzásom százszor könnyebb volna.*

*Hej, apám, apám, kedves édesapám,
Köszönöm, hogy gondot viselt reám.
Indítson el engem a nagy útra,
Hej, Isten tudja, jövök-e még vissza.*

Bizony, már a kaszárnya sem az istenháza volt, hát még a front! A hősi halottak mellett sok volt a sebesült, és seregnyi a hadifogoly is. Értük szólt a magyar hadifoglyokért könyörgő ének:

*Ó, nézz le, édes Szűzanyánk, hű magyarjaidra,
Végasztaló, derűs napfényt hozzál fiaidra.
Kegyelmes jó anyánk, tekints a foglyokra,
Ó, nagy irgalmú Szűzanyánk, vezesd őket haza.
Messzi szenvednek fiaink idegen fogságba,
Benned bíznak Szűz Mária, segítsd őket haza.
Kegyelmes jó anyánk, ...*

*Szűz Mária, magyar foglyok védőasszonya,
Messzi idegen országban légy remény csillaga.
Kegyelmes jó anyánk,*

*Tekintsd az anyák könnyeit, gyermekek imáját,
Segíts haza a fogságból fiút, testvért, apát.
Kegyelmes jó anyánk,*

*A boldog viszontlátásnak add édes örömét,
Hadd ölelhesse mindenki magához kedvesét.
Kegyelmes jó anyánk, tekints a foglyokra,
Ó, nagy irgalmú Szűzanyánk, vezesd őket haza."*

Jelképes honvédsír és emlékmű Göncruszánk
GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE

Az abaújszántói honvédszobor

ÉGERHÁZI LÁSZLÓ

Emlékjel Tőkés László püspök úrnak

Tisztelt emlékező Gyülekezet, Püspök úr, kedves Barátaim!¹

Illő, hogy néhány gondolatomat elmondjam e táblánál, ha már egyszer voltak közben...

A marosszentimrei templom 2007-ben
KOVÁTS DÁNIEL FELVÉTELE

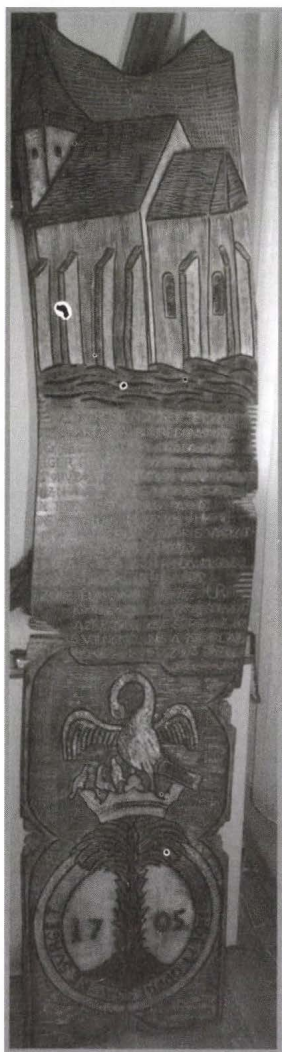
E munkának létrejötté elsősorban Fehér József barátom érdeme, mert éveknek előtte mutatott egy Jékely Zoltán verset:

A marosszentimrei templom

*Fejünkre por hull, régi vakolat,
Így énekeljük a drága Siont:
egér futkározik a pad alatt
s odvából egy-egy vén kúvik kiront.*

¹ Elhangzott Fonyban, a X. Abaúji Szabadegyetem keretében 2014. július 13-án.

*Tizen vagyunk, ez a gyülekezet,
a tizenegyedik maga a pap,
de éneklünk mi százak helyett,
hogy hull belől a por s vakolat.
A hiúban a denevér riad
s egy-egy szuvas gerenda meglazul.
Tizenegyedikünk az árva pap,
Tizenkettedikünk maga az Úr.
Így éneklünk mi, pár megmaradt,
azt bünteti, akit szeret az Úr –
s velünk dalolnak a padló alatt,
kiket kiírtott az idő gazul.*

Mindazon közben megmutatott egy Koós Károly-grafikát szintén erről a templomról, és azt is elmondta, hogy elzarándokolt személyesen is oda... (Akkor készült a fenti fénykép.) Miközben ez történt, (bár nem fog örülni, hogy ezt elárulom, de) megharmatosodtak a szemei. Már akkor tudtam, hogy ott valaminek lennie kell...

Másodszor pedig a román állam érdeme, mert január elején hallgatva műhelyemben a Kossuth Rádiót megütötte fületem, hogy püspök urat megfosztották a temesvári kitüntetésétől, amit el sem fogadott egyébként, mondván az a temesvári népet illeti.

Ezen én annyira megmérgekedtem, hogy felhágtam a hiuba, lehoztam ezt a jávortáblát... Ha a román állam úgy, mi meg így!

De arányaiban túl keskeny volt, ezért a kazettás mennyezeteken szokott módon, betűösszevonásokat alkalmaztam. Túl hosszúnak is bizonyult, én meg sajnáltam volna megrövidíteni, így keresgélni kezdtem, és egyik könyvemben rábukkantam Nagyságos Rákóczi Ferenc fejedelmünk első aranypénzére, melynek körmondata: „*Tandem oppressa resurget*”. Azaz: az elnyomott végre föltámad... 1705.

Ha ezt én mondom, semmi ereje, de ha Nagyságos Fejedelmünk pénzére vereti, működik! Aki kezeibe vette tudhatta, igaz kell legyen, hiszen írva vagyon, s maga is haladéktalanul erre az álláspontra helyezkedett.

A közepén levő palmafáról (a Bibliát nálam sokkal jobban ismerő emberek hosszasan tudnának beszélni róla) nekem két dolog jutott az eszembe.

Az első, Jézus urunk bevonulása Jeruzsálembe, a másik a magyar pálos rend egyik jelképe, az oroszlán és mellette a csőrében kenyeret vivő holló. Én annyit módosítottam az ábrán, hogy ezt túlnyújtottam a körfomán, hogy ráfaraghassam a református őszimbólumot, a fiait vérével tápláló pelikánt (azaz griffmadarat), ami számomra az önfeladás, a szolgálat és a megtapasztalt Isteni kegyelem átadását jelenti. Itt eszembe jutnak Pál apostol szavai: „Mert nem azé, aki akarja, nem is azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené...”

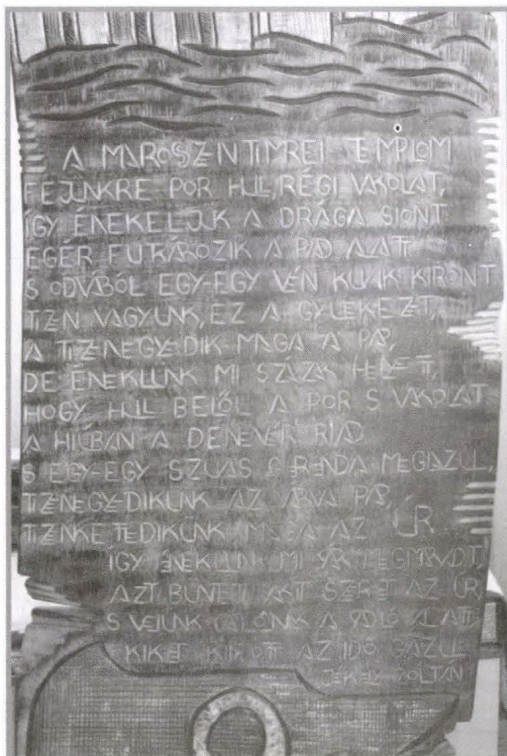
Végezetül a hátuljára ezt véstem:

„Tőkés László püspök Úr!

Kérem, fogadja tiszteletem és nagyrabecsülésem jelénél (bár vajmi csekély értékű az) jelen táblámat, a magyarságért kifejtett sok évtizedes, áldozatos munkásságáért!

Barátságos üdvözléssel: Égerházi László 2014.”

Ezennel le is vettem a kezem róla...²

² A tábláról Kemecsei Balázs készített fényképeket.

Az alsóvadászi honvéd-szobor

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

DARAGÓ FERENC

Pattintott kőeszközök Sátoraljaújhely határában

Néhány évtizeddel ezelőtt közeli ismerőseinkkel, szomszédainkkal összefogva vásároltunk egy szőlőterületet Sátoraljaújhelytől DNY-i irányban, a város fölött magasodó hegycsoport túlsó oldalán. A földhivatali bejegyzést és felosztást elvégeztetve mindannyiunknak jutott egy 1200-1300 négyzetméteres, nagyjából téglalap alakú földdarab. A szőlőingatlan a *Szava-hegy* déli lejtővidékén, közigazgatásilag *Kácsár-áron*, a Károlyfalvát és Rudabányácskát összekötő műúttól keletre, a 150 méteres tengerszint feletti magasságot jelző szintvonal környezetében, az *Alsó-Esztáva* dűlőben található.

Tulajdonlásom idejének első felében minden igyekezetemmel azon dolgoztam, hogy kicseréljem az elöregedett, feltehetőleg a filoxéra járvány után (a XIX. sz. utolsó évtizedei) ültetett, alig termő tőkéket. Ástam gödröket, árkokat, fokozatosan megforgattam a földterület nagyobbik hányadát. Lázás igyekezetemben csak arra figyeltem, hogy szakszerűen és időre teljesítsem a magamnak meghatározott feladatokat és munkamennyiséget. Röviden fogalmazva: csak a célra koncentráltam. A tőkeállomány közel két évtizedig tartó cseréje után a mindennapi munkavégzés mellett már arra is jutott időm, hogy ne csak nézzem, de lássam is, amit csinállok. Szőlőkapálás közben így találtam rá a pattintott kőeszközökre, amelyeket valószínűleg az egykor itt élt elődeink hagytak ránk. A második, harmadik nyílhegy megtalálása után – a kíváncsiságtól hajtva – már kerestem is ezeket az eszközöket, lehajoltam minden sötétebb színű kő- vagy kavicsdarabért, s találtam is néhányat. Az első nyílhegyeket, szilánkokat bevittem az iskolámba, bemutattam az általam tanított osztályokban, majd a történelem és földrajz szertárnak adományoztam azokat. Azóta újabb eszközökkel gyarapodott a gyűjtemény. Jelenleg 39 jól beazonosítható darabot tartalmaz. A többségét nyílhegyként használhatták, de akad közöttük vágásra, szúrásra, kaparásra szolgáló eszköz, továbbá olyan darab is, amiből pattintással újabb eszközök állíthatók elő.

Sokat tűnődtem azon, hogyan kerülhettek a szőlőm területére ezek az eszközök. Nagy valószínűséggel állítható, hogy ezt a leletanyagot a Sátoraljaújhely környékén élő emberek készítették és használták a paleolitik korban (a Kr. e. 6000 évet megelőzően) vagy a későbbi neolitikumban (Kr. e. 2500 és 6000 év között).

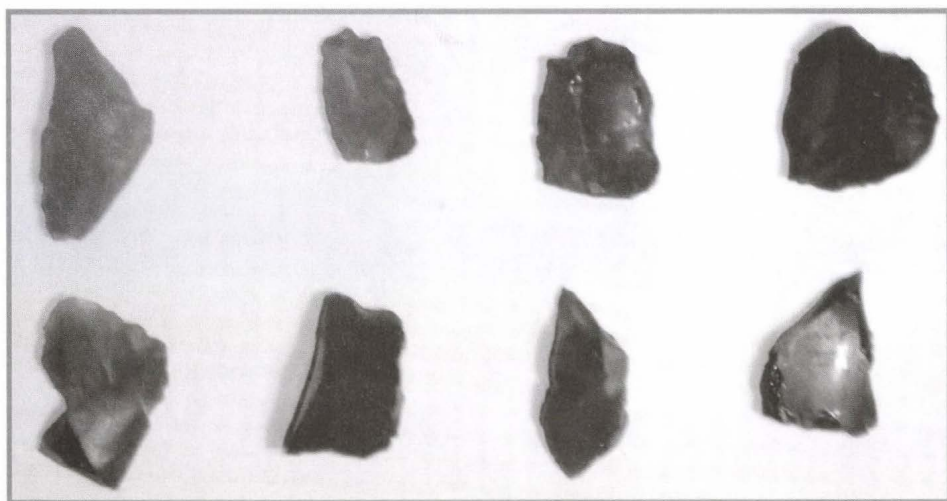

Obszidiánból készült eszközök a szlovák-magyar határ túloldaláról (I. lelőhely)

Sátoraljaújhelyen a Ronyva partján korábbi ásások eredményeképpen a XX. sz. elején előkerültek olyan leletek, amelyek a késői neolitikum településmaradványaira utalnak (festett edénydarabok, állatcsontok, őrlőkövek és pattintott eszközök). Az általam talált eszközöket készíthették a sátoraljaújhelyi leletanyaggal egy időben, de attól korábban is. Sajnos egyik feltételezést sem tudjuk kormeghatározást lehetővé tevő régészeti lelettel bizonyítani.

A sátoraljaújhelyi újkőkori ember már állatokat tartott, kezdetleges földművelést végzett és vadászott. Az irodalmi leírások szerint ebben az időben a megélhetéshez szükséges anyagi javak többségét még a halászat és a vadászat biztosította. Ezen foglalatosságok révén juthattak el elődeink a szőlőm területét egykor borító erdőrengetegbe is, amely ebben az időben – a folyók árterületeit és a belvizes területeket kivéve – az egész Kárpát-medencét beborította.

Szőlőföldem a Szava-hegynek a Bodrog folyó árvízi síkjába simuló lejtőjén található, a völgytalptól kb. 300 méter távolságra. Itt a lejtővidék és a síkság találkozásánál egy patak csordogált, melyet időszakos források tápláltak és a Szava-hegy csapadékvize étetett. Azt gondolom, hogy a szőlőmön keresztül egy vadcsapás vezethetett a hegyről, az élőhelyről az ivóvízhez, melyet elődeink felfedeztek és zsákmányszerzés céljából a maguk javára használtak. Az intenzív vadászatnak a következménye a bőséges kőeszköz lelet, melyet az egykori használók elveszítettek, s amely egyben bizonyítéka is a jelenlétüknek.

Az Eperjes-Tokaji-hegység déli területein talált eszközök (II. és III. lelőhely)

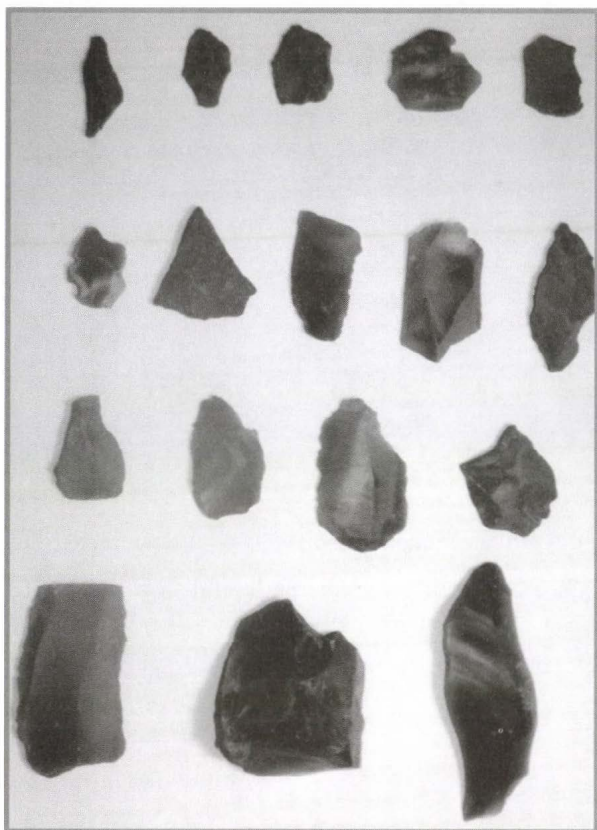
A pattintott eszközök anyaga jobbra obszidián és kvarcit. Mindkét anyag megtalálható Sátoraljaújhely környezetében. Az obszidián az Eperjes-Tokaji-hegységben fordul elő, más Közép-európai előfordulása nem ismert. Az obszidián vulkáni kőzet, a riolit módosult változata. Átlagos éghajlati és környezeti körülmények között a magas kovasav tartalmú magmából riolit képződik. Ha viszont a kiömlő láva a külső körülmények hatására gyorsan lehűl, akkor perlit vagy obszidián lesz belőle. Az obszidián és perlit képződéséhez nagy tömegű hűtőközeg kellett, melyet a vulkánok működésekor a Tokaji-hegység térségében a visszahúzódó Tethys-tenger kiédesedő maradványa biztosított. Ebbe a hűtőként működő tengerébőlbe folyt az izzó láva, melyből gyors hűlés következtében perlit, még gyorsabb lehűlés hatására obszidián képződött.

Az obszidiánok az Eperjes-Tokaji-hegységben fellelhető egyik előfordulási helye Szőlöske, Kisbári és Bodrogszerdahely környéke (a határ túloldalán, Szlovákiában). Az itt található obszidián áttetsző, üvegszerű és világosszürke színű (I. típus). A hegység déli részében található obszidián előfordulások két központhoz köthetők. Az egyik lelőhely Mád és Erdőbénye határához (II. típus), a másik Tolcsva térségéhez (III. típus) kapcsolódik. A Mád és Erdőbénye környezetében található obszidiánok sötétszürke színűek, míg a Tolcsva környékiek feketék, esetenként vörösbarna mintázattal rendelkeznek.¹

Az obszidiánok keresett nyersanyagok voltak, mert jól irányzott és méretezett ütésre kagylósan törtek, a törési felület peremén pedig rendkívül éles szűrő-, kaparó- és vágóél keletkezett. Egyéb nyersanyagokat is használtak elődeink eszközök készítésére (kova, opál, kvarcitok) a kőkorszak teljes időtartama alatt, de a legjobb eszközöket obszidiánból készítették. Nem véletlenül volt keresett áru az Eperjes-Tokaji-hegység obszidiánja (különösen az I. típus) egész Közép Európában, a Balti tengertől az Adriáig.²

¹ T. Bíró Katalin: Az obszidián kultúrtörténete. A Zempléni Tájvédelmi Körzet, 2007.

² T. Bíró Katalin: A kárpáti obszidiánok: legenda és valóság. Archeometriai Műhely, 2004/1.

Egyéb anyagból készült eszközök

Az obszidiánt ma is használják, elsősorban az ékszeriparban, gyöngyöket, láncokat készítenek belőle, a gyógyászatban pedig különlegesen finom vágóéle miatt speciális orvosi szikék pengéjének előállítására használják.

A szőlőmben talált eszközök 43 %-a az I. típusba, 16 %-a a II.-III. csoportba sorolható, a további 41 %-nyi pedig valószínűleg nem obszidiánból készült.

Gondolatkísérletként megfogalmazódott bennem, hogy csak vadcsapás és vadászó hely volt-e a szőlőm területén valamikor, vagy élőhely, esetleg település. Az utóbbi feltételezések erősítésére nincs semmilyen jel, nincs bizonyíték. A felásott,

rigolozott területeken nem került elő egyetlen gyanús eszköz, csontmaradvány sem, csak a pattintott kőeszközök. Ezek azt igazolják, hogy ott emberek jártak, s minden bizonnyal rövidebb-hosszabb időt el is töltöttek a területen. Sátoraljaújhely térsége életeret biztosított a kőkorszak erre tévedt népességének, akik koruk színvonalán használták a természet felkínált kincseit. Néhányat örökül hagytak nekünk, ezekkel arra ösztönöznek bennünket, hogy keressük a múlt emlékeit, fejsük meg titkaikat.³

³ TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM: *Majda Henrietta*: Füzesabony története a régészeti leletek tükrében. Bp., 1998. - *Rác Béla*: Pattintott kőeszköz-nyersanyagok felhasználásának előzetes eredményei a paleolitikumban a mai Kárpátalja területén. *Archeometriai Műhely*, 2008/2. - *Szilágyi Veronika-Kosztrovcsky Zsolt*: A prompt gamma aktivációs analízis archeometriai alkalmazásai. IKI KTT, 2010. - *T. Bíró Katalin*: Kőeszköz nyersanyagok Magyarország területén. Miskolci Egyetemi Közlemények A) sorozat, 2008. - *Zandler Krisztián*: Felsőpaleolitikus lelőhelyek az Ipoly mentén. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXXIV. k. 2010.

OLÁH TAMÁS

Adalékok Legyesbénye középkori és kora újkori történetéhez

Legyesbénye a Szerencsi-dombság lábánál, Szerencstől mintegy 5 km-re, nyugatra fekszik. Korai történetének rekonstruálását nehezíti, hogy több Bénye nevű település is volt tágabb környezetében, amelyeket a középkori oklevéles névanyag és a kora újkori levéltári források alapján lehet elkülöníteni egymástól.¹ Ez a tény egyes helytörténeti leírásoknál (Wikipédia,² Legyesbénye község honlapja: www.legyesbenye.hu³) komoly tévedésekhez vezetett, ezért is tartottam szükségesnek tisztázni a település korai történetének néhány vitás kérdését.⁴

1. *Bénye, Mezőbénye, Legyesbénye*

Legyesbénye neve a közép- és kora újkor folyamán *Bénye*, majd *Mezőbénye* volt, amint azt a bemutatásra kerülő adatok igazolják. Feltehetően a település neve eredetileg *Bénye* lehetett, majd a más hasonló nevű településektől való megkülönböztettként kapta a *Mezőbénye* nevet, amely egyértelműen utal a falu földművelés szempontjából kedvezőbb földrajzi fekvésére, erdőtlen, mezőségi jellegére, hiszen *Legyesbénye* az Eperjes-Tokaji-hegyvidék részét képező Szerencsköz alacsony dombvidéki kistája, a Szerencsi-dombság, valamint az Alföld medenceperemi hordalékkúp-síksága, a Harangod találkozásánál fekszik. Ezzel szemben a hozzá legközelebb eső másik *Bénye*, *Erdőbénye* az Eperjes-Tokaji-hegyvidék részét képező Tokaj-Hegyalján belül az egykor nagyrészt erdővel övezett Erdőbényei-medencében található, amelyre a település neve is utal. A *Legyes-* előtag a falu nevében az általam megismert, nagyrészt Zemplén Vármegye Levéltárából származó források szerint a 16. századtól fordul elő és a 18. század végéig figyelhető meg a két névalak párhuzamos együttélése,

¹ Legyesbénye történetének kutatásához a kezdő lökést Hlivják László, a község polgármestere adta még 2005-ben, amikor felkért arra, hogy a település korai történetének vitás kérdéseit tisztázzam. Az ezt követő kutatómunka eredménye jelen tanulmányom. Ez úton szeretném továbbá megköszönni dr. Tringli István, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének középkori témacsoportja tudományos munkatársának szakmai tanácsait a tanulmány elkészítéséhez.

² Legyesbénye. In: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Legyesb%C3%A9nye>, utolsó letöltés: 2014. szept. 5.

³ Településünk története. In: <http://legyesbenye.hu/telepulesunkrol/telepulesunk-tortenete/17-telepulesunk-tortenete>, utolsó letöltés: 2014. szept. 5.

⁴ A falu első említésére és a környező, *Bénye* nevű településektől való elkülönítésére lásd: *Balcsók István–Oláh Tamás*: Legyesbénye. In: *A Zempléni-hegység földrajzi lexikona*. Szerk: *Frisnyák Sándor – Gál András – Horváth Gábor*. Nyíregyháza–Szerencs, 2009. 189–190.

majd ezt követően a *Mezőbénye* elnevezés eltűnik és a település már csak *Legyesbénye* néven szerepel.⁵

A település korai nevére és Legyesbényével való azonosságára az 1895–1928 között megjelent Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez c. folyóirat – amely nagyon sok forrást publikált a vármegyei levéltár iratai közül – 1913. évi 1. számában *Dongó Gyárfás Géza* főlevéltárnok hívta fel a figyelmet. Ő közölte ugyanis Zsigmond király 1428. évi, *Bényére*, vagyis *Mezőbényére* („*Benie, alias Mezeo-Benie*”) vonatkozó adománylevele másolatát. Zsigmond király ekkor Mezőbényét Kelecsényi Istvánnak, Pelbártnak és Kristófnak, Palágyi Jánosnak, Mihálynak, Barnabásnak és Palágyi Péternek, valamint és Csemernyei Mihálynak adományozta. E forrásközlésben azt is megjelölte, hogy a település történetére vonatkozóan mely forrásokat lehet kutatni a vármegyei levéltárban.⁶ Közleménye tisztázó jellegére azért volt szükség, mivel Csánki Dezső 1890-ben megjelent történeti földrajzi alpművében nem különíti el egymástól teljesen pontosan az „*Erdőbénye, másnéven Felsőbénye, Egyházashénye és Alsóbénye, Alsóbénye, valamint 2 Bénye*”, valamint a *Mezőbénye* névalakokat. Ő így ír a két településről: „Ma Erdő-Bénye (hajdan Egyházashénye- vagy Felső- vagy Erdő-Bénye) város és Legyes-Bénye falu áll Szerencstől ék. és dny. Mező-Bénye 1479-ben (legalább részben) Abaújmegyéhez tartozott.” Úgy tűnik tehát, mintha nem tudta volna biztosan azonosítani a Mezőbénye névalakkal Legyesbényét. Pedig a fent idézett névalakok közül az előbbieket a középkori oklevelek és a koraújkori iratok vizsgálata alapján egyértelműen a mai *Erdőbénye* területén létezett két települést, Mezőbénye neve viszont *Legyesbényét* jelöli.⁷

Zemplén vármegye déli részén ugyanis a középkor folyamán három *Bénye* nevű település volt. *Legyes-* vagy *Mezőbénye* mellett az *Alsó-* és *Felső-*, *Al-* és *Felbénye*, illetve *Kis-* és *Nagybénye*, másként „*Kétbénye*” néven ismert két település a mai *Erdőbénye* területén helyezkedett el. *Felső-* vagy *Nagybénye* a mai *Erdőbényével* azonos, *Alsó-* vagy *Kisbénye* pedig egy, a török korban elpusztult település, területe *Erdőbénye* területébe olvadt be.⁸

E tény több oklevél is alátámasztja. *Alsóbénye* és *Felsőbénye* a 15. században a tornai váruradalom részeként az özdögei Besenyő, más néven Tornai család birtoka. 1409. március 11-én Zsigmond király adományozta özdögei Besenyő Pál és Berencsi Gergely fia: István mester részére a tornai uradalommal együtt *Alsóbényét* és

⁵ Más, Legyesbénye településsel azonosítható névalakkal kutatásaim során nem találkoztam. *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I. k. A–K. Akadémiai Kiadó, Bp., 1997. 422.; *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. II. k. L–Zs. Akadémiai Kiadó, Bp., 1997. 135.; A Zempléni-hegység földrajzi lexikona. (2009): 79–81., 127., 302., 304., 338.

⁶ *Dongó Gyárfás Géza*: Zsigmond király adománylevele 1428-ból Mező-Bényére. In: Adalékok Zemplénvármegye Történetéhez. XIX. évf. 1. sz. Sátoraljaújhely, 1913. jan.–márc. 61–64.

⁷ *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. k. Bp., 1890. 342.

⁸ Nagybénye és Kisbénye az 1593-as portális összeírás szerint a sárospataki uradalom birtokosának, Dobó Ferencnek a birtoka. Kisbénye ekkor elpusztult („desolata”) település. Ezzel szemben Legyesbénye („Legies benje”) több nemes birtoka. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár (MNL BAZML SFL) IV. 2005/a. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553–1850 (1852). Szirmay-féle pénztári és biztossági iratok – Acta perceptoria et comissariatia 1553–1777. P. Loc. 123. No. 66. Portarum totius Comitatus communeratio 1593.

Felsőbényét, más néven *Erdőbényét*. 1471. február 6-án Rozgonyi János országbíró oklevele szerint: „Rozgon-i János Mátyás király (Hungarie, Dalmatie, Bohemie, Croatie etc) országbírája előtt Zeen-i Péter, fiai: János, Mátyás, István, Mihály és Imre Ilswafew-i Thekes János, Zeen-i György fiai: Jób és Ferenc és Ilswafew-i Thekes György fia István nevében familiárisuk: Rechke-i Damján tiltakozik az ellen, hogy Thorna-i Szilveszter fiai: István, János és Benedek az ő Thorna megyei Thorna várukat, Thorna birtokot vámmal, továbbá Wdwarnyk, Lwkcha, Barka, Saybylyse másnéven Bodnarwagasa, Wyfalw pusztá és Wyfalw népes, Ay, Rako, Kapolna, Borczefelde, a borsodmegyei (Borsodiensis) Megyes, ZenthJacob, Debrethe, Wyfalw, Rakocha, ZenthIsthwan másnéven Warmos, az abaújmegyei (Abawywariensi) Kely, Pomlen, Ench, Inanch, Mera birtokokat, a Somogy-i vámot, a zemplénmegyei (Zempleniensi) AlsoBenye, FelseBenye, másnéven ErdewBenye, Zegy és Ras gömörmegyei (Gemerieni) birtokokat János egri (Agriensis) püspöknek, Henrik egri ispánnak és feleségének: Dorottyának, saját nővérüknek elidegenítette, és abba azok magukat a fehérvári (Albensis) káptalan által be is iktatták, amittől eltiltja őket.” Ugyanakkor 1471. február 17-én a jászói konvent előtt Tornai Szilveszter fiai, István és János, testvérük Benedek nevében is azt vallották, hogy 315 aranyforintért a Zemplén megyei *mindkét Bénye, másnéven Erdőbénye* („utriusque Benye alionomine Erdewbenye”) birtokot zálogba adják – Tornai Vitus fia, néhai Osvátnak, az ottani szőlőhegyen lévő két szőlője kivételével – Rakowcz-i (Rákóczi) Pálnak, Andrásnak és Gáspárnak, továbbá kötelezik magukat, hogy azok birtokában őket mindenki ellen megoltalmazzák. E néhány, csak kiragadott okleveles adat is alátámasztja, hogy a török korban elpusztult *Alsőbénye, illetve Felsőbénye a mai Erdőbényével* azonos.⁹

(Meg kell jegyezni azt is, hogy létezett még egy Bénye nevű település a középkorban Legyesbénye tágabb térségében, attól mintegy 50 km-re, de ez már Abaúj vármegye hernád-völgyi, déli részén helyezkedett el. E települést Bényének, Szurdokbényének vagy Szorbényének nevezték, és a mai Hernádszurdokkal, valamint az attól délre fekvő Szurdok-Bénye pusztával azonosítható, így nem lehet összetéveszteni Legyes-, vagy Erdőbényével.¹⁰)

Úgy tűnik ugyanakkor, mintha Dongó Gyárfás Géza forrásközlésének eredménye, illetve az okleveles forrásokból származó adatok nem jutottak volna el a nagyközönséghez, így még a közelmúltban vagy napjainkban megjelent publikációkban is tapasztalható Legyes- és Erdőbénye megkülönböztetése körül zavarok. Jó példa ezekre a következő két adat:

Az Anjou-kori oklevéltár szerkesztői egy 1317-es, valamint egy 1319-es, az egri káptalan és az egri püspök közötti bizonyos tizedek, birtokok és javak ügyében folyó perről szóló oklevél feldolgozása kapcsán a „Zerempch”/Zerempich-Zerepnich” (Szerencs) comitatus-ban (megyében) fekvő Kétbényet bizonytalanul, Legyesbénye, vagy

⁹ Magyar Országos Levéltár – Arcanum Adatbázis Kft.: A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa. Az egyes oklevelek jelzete: 1409. március 11.: DL-DF 9513., 1471. február 6.: DL-DF 70951. (Régi jelzet: Q148/361. Regeszta forrása: OL regeszta (Fekete Nagy, Borsa Iván), 1471. február 17.: DL-DF 17163. <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100516htm?v=pdf&a=start>, utolsó letöltés: 2014. szept. 6.

¹⁰ Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. k. A–Cs. Akadémiai Kiadó, Bp., 1963. 149–150.

Erdőbényeként azonosították. Holott azok a Szerencs megyei falvak, amelyek tizedeit az Aranyos, más néven Mézespatak folyóig elfoglalták az egri káptalantól Márton egri püspök és elődei, a következők: Pyudkereztura (Bodrogkeresztúr), Kyusfalud (Bodrogkisfalud), Zegey (Szegi) és Kétbénye. Ugyancsak az Anjou-kori oklevéltárban egy 1320-as oklevél tesz említést arról, hogy Pwd (Pyud?) fia István mester fiai: László és János Zemplén megyei örökölt egyházasbényei és albényei birtokaikat sororjuknak: Ortolphus mester leányának, Tekus fia László fia János mester feleségének adják oda leánynegyed fejében. E két települést, amely nem más, mint Felsőbénye és Alsóbénye (azaz Erdőbénye), úgy azonosították, hogy Egyházasbénye Erdőbénye, amely helyes megállapítás, viszont Albényét (Alsóbényét), véleményem szerint, hibásan Legyesbényével vélték azonosnak. E falvak egyrészt egymás mellett fekszenek, másrészt a fenti néhány csak kiragadott okleveles adatból is látható, hogy az „utriusque Benye” névvel Alsó- és Felsőbényét, azaz Erdőbényét illették. Kovács Béla az egri káptalan Szent János könyvét közlő 2005-ös forráskiadványában Legyesbényét már helyesen Mezőbényével azonosítja, de nála is megfigyelhető, hogy az Erdőbényét jelentő „Benye utraque”, azaz „mindkét Bénye” településnevet (hibásan) úgy értelmezi, hogy az Legyesbénye és Erdőbénye. Pedig Zemplén vármegyén belül Mezőbénye („Mezewwbenye”, „Mezò benye”, „Mezzebénye”, „Mezèd Benye”, „Mezŵ bŵnnye”) a szerencsi districtushoz, „Benye utraque”, azaz Erdőbénye pedig a zempléni districtushoz tartozott. (Fontos megjegyezni, hogy Magyarországon az egyházi közigazgatás egységeinek (főesperességek és districtusok, azaz dézsmakerületek) határai nem mindig estek egybe a polgári közigazgatási (vármegyék) határaival a kora újkor folyamán). Pozitív példaként meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a Tringli István által megjelentetett, a Perényi család bárói vagy nyalábi ága középkori okleveleit feltáró és bemutató forráskiadványban egyértelműen és pontosan azonosította a Mezőbénye névalakot Legyesbényével, így a különböző forráskiadványokban való alapos tájékozódás és az eredeti források egybevetése segít az esetleges félreértések elkerülésében.¹¹

¹¹ Szerencs megye említése kapcsán, csak mint érdekességet jegyzem meg, hogy a püspökségeken belüli katolikus egyházi közigazgatási egységek, az Árpád-korban kialakult főesperességek nem feltétlenül követték a megyerendszer területi változásait. Ezt támasztja alá a következő példa: A történeti Szabolcs vármegye északi részén fekvő Kisvárd, és a környezetében lévő, a Tiszakönyöki húzóó települések a korai Árpád-korban Borsova határvármegyéhez tartoztak. Ez a tatárjárás után átalakult, a Tiszától délnyugatra húzóó, Kisvárdá központtal elhelyezkedő terület Szabolcs vármegye része lett, míg Borsova többi része a Tiszától a Kárpátokig Bereg vármegye néven új, nemesi vármegyévé alakult. A katolikus egyházi beosztás azonban fenntartotta a régebbi világi közigazgatási beosztás emlékét, hiszen Kisvárdá és térsége a 14. században nem a szabolcsi, hanem a borsovai, vagy beregi főesperességhez tartozott. A történeti Zemplén vármegyén belül, annak déli részén Szerencs (Taktaföldvár?) központtal szintén létezett egy vármegye (zárt határu, középszintű közigazgatási egység), vagy várispánság (a királyi birtokok katonai-igazgatási egysége), amely a 14. században beolvadt Zemplén vármegyébe. Létezett ugyanakkor egy Sombon-i/Sumbun-i római katolikus főesperesség („archidiaconatus de Sumbun”), ezt korábban egyes kutatók (pl. Pesty Frigyes) korábban zombori főesperességként értelmeztek és területét Szerencs megyéével egyezőnek vélték. Ma e főesperességet zombolyi főesperességnek nevezik a középkorászok. Szerencs comitatus kapcsán azt is meg kell említeni, hogy amíg Kétbényét 1317-ben és 1319-ben Szerencs megye részeként említik, addig a fent említett 1320. évi oklevél már Zemplén megyeinek írja, a Sajó menti, Borsod vármegyével határos Keszenyét pedig egy 1320. évi oklevél szintén Zemplén megyei birtoknak említi. (Ez a térség volt a történeti Zemplén vármegye legdélebbi része.) Egy 1327. évi, ugyancsak az egri káptalan és a püspök közti jogvitáról szóló oklevélben ugyanakkor az egri káptalan képviselői az újvári, borsodi, ungi és szerencsi (Zerempch-i) kerületekben (districtus) megsértése miatt tettek panaszt. Anjou-kori oklevéltár IV. 1315–1317. (Documenta res Hungaricas Tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387.) Szerk.:

Legyesbénye az 1784-es I. katonai
felmérés térképlapján¹²

A 16–18. században a falut párhuzamosan *Legyes-* és *Mezőbényének* is nevezik. A 15. századi előzményekre visszavezethető Liber Sancti Johannis Capituli Agriensis, azaz az Egri Káptalan Szent János könyve, amely a káptalan birtokait, valamint a birtokokból származó szolgáltatásokat sorolja fel, az 1560-as évek végén, az 1570-es évek elején a települést *Mezőbényeként* említi.

Ugyanakkor a regéci uradalom 1646. január 26-i urbáriumuma „*Praedium seu portio in Legies Benye*”-ként említi, ahonnan a török miatt a lakosság elbujdosott, de bizonyos mértékű szőlőtermelés és szántásvetés folyt határában, amely után a földesúrnak kilenced járt.¹³

Zemplén vármegye levéltárának forrásai között is megfigyelhető a különböző névalakok párhuzamos jelenléte a 16–18. században. 1576. május 23-án (feria quarta Altero die

Kristó Gyula. Bp.–Szeged, 1996. 680. regeszta. 259., 289., 310., 316.; Anjou-kori oklevéltár V. 1318–1320. (Documenta res Hungaricas Tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387.) Szerk.: Kristó Gyula. Bp.–Szeged, 1998. 427., 973., 978. regeszta. 168–169., 373., 375., 407., 439.; Anjou-kori oklevéltár XI. 1327. (Documenta res Hungaricas Tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387.) Szerk.: Almási Tibor. Bp.–Szeged, 1996. 162. regeszta. 81.; Liber Sancti Johannis Capituli Agriensis. Az Egri Káptalan Szent János könyve. Közzéteszi: Kovács Béla. (Az egri egyházmegye történetének forrásai 9.) Eger, 2005. V–XVII., 2., 29–31., 65., 74–75., 86., 90–91., 97., 113.; Györfly (1963): 519–527.; Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Akadémiai Kiadó, Bp., 1994. 180., 184., 198–199., 358.–359., 449., 484., 714–715.; Magyar Országos Levéltár – Arcanum Adatbázis Kft.: A középkori Magyarország digitális könyvtára: A Perényi család levéltára 1222–1526. Közzéteszi: Tringli István. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 44.) Bp., 2008. 261. regeszta. 475. http://mol.arcanum.hu/medieval/opt/a101101.htm?v=pdf&a=start_f, utolsó letöltés: 2014. szeptember 29.; Németh Péter: Borsova határvármegye kialakulása. (A Kisvárdai Vármúzeum kiadványai 5. sz.) Kisvárdá, 1975. 5., 8–9.; Németh Péter: A középkori Szabolcs megye települései. (Ethnica kiadás. Szerk.: Ujváry Zoltán.) Nyíregyháza, 1997. 5–8., 200–201.; Pesty Frigyes: Az eltűnt régi vármegyék. I. kötet. MTA, Bp., 1880. [Reprint. Tudománytár. Az Állami Könyvtarjesztő Vállalat és a Könyvértékesítő Vállalat közös kiadása. Bp., 1988.] 139–147.

¹² MNL BAZML SFL IV. 2419/a Zemplén vármegyei titkos letétek levéltári gyűjteménye 1626–1950 (1962) Letéti okmányok 1626–1950 (1962). 3. dob. No. 337. Az első katonai felmérés térképeinek fotói a trianoni Zemplén megye területéről (1783–1784) 1929. Coll. XXII. Sectio 13.

¹³ Liber Sancti Johannis Capituli Agriensis. (2005): 2., 65., 91. I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1848). Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta: Makkai László. Akadémiai Kiadó, Bp., 1954. 385.

sedis Judicariae post Dominicam Cantate) Zemplén vármegye törvényszékén a következőképpen említik: „*Possessionis Legies Benie, alias Mezeo Benie*”. 1599. május 4-én („*feria 3 proxima ante festum beati Gothardi*”) szintén Zemplén vármegye törvényszéki jegyzőkönyvében a település neve: „*in possessione Legies alias Mező Benjé*” alakban szerepel. Zemplén vármegye 1630. évi portális összeírásakor „*Legies Benie*” falu „nagyságos Alaghy Menyhért úr”, „a nagyságos Rákóczi urak” (I. Rákóczi György és Pál), valamint nemesek birtoka. 1668. január 17-én, a Zemplén mezővárosában tartott sedrián pedig ismét *Legyes-* vagy *Mezőbényéként* nevezik, amely ekkor ugyanúgy, mint 1646-ban, praedium, azaz puszta.¹⁴

A névalakok párhuzamos együttélését mutatja egy 1758–1765-ben nemes Huga György és Vay László, a Dessewffy-huszárezred ezredese között lezajlott birtokper iratanyaga.¹⁵ A per iratai között szerepel egy Mezőbényén, 1565. május 15-én, Csemernyei Mihály és Csemernyei Erzsébet közötti vagyonmegosztásról készült osztálylevél másolata, amely szerint a „Nemes All Zemplen Vármegyében Mező Bényén” birtokos kisiri Huga Györgyné Csemernyei Erzsébet és Csemernyei Mihály, apjuk, csemernyei Csemernyei Mihály végakarata szerint egymás között megosztották vagyonukat.¹⁶ A következő perirat 1673. május 16-án, Szerencs mezővárosában kelt. Bartha János „Mező Szerents varossának Kapitánnya” és esküdt társai bizonyáglevellet adtak ki nemes kisiri Huga Mártonnak „Allj Zemplény Vármegyében Mező máskint Legyes Bényében” fekvő örökségéről. Az egykori iratról készült másolat, melyet a perhez becsatoltak, nem teljes, hanem kivonatos másolat, mégis jól mutatja a két névalak párhuzamos együttélését.¹⁷ A 18. század közepén is, bár gyakoribbnak tűnik a *Legyesbénye* alak, de még használták együtt a két elnevezést. Ezt támasztja alá a Huga György és Vay László közötti perhez becsatolt 1757. december 20-ai, valamint 1758. augusztus 26-ai, két magyar nyelvű, Tokajban, valamint Legyesbényén

¹⁴ MNL BAZML SFL IV. 2001/a. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214–1850 (1898). Közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek 1558–1786. Protocolum Comitatus Zempleniensis. Prot. 2. 1566–1577. 887.; Prot. 5. 1589–1603. 978.; IV. 2001/b. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214–1850 (1898). Szirmay-Kazinczy-féle históriai iratok – Acta Politica 1214–1786 (1848). Iratok. Loc. 101. No. 475. Rectificatio Portarum Comitatus Zempleniensis. Kb. 1630.; IV. 2008/f. Zemplén Vármegye Törvényszékének iratai 1550–1850 (1851). Juridikus iratok és polgári perek 1550–1813. 293. kötet. Elenchus Actorum Juridicorum Incltyi Comitatus Zempleniensis ab Anno 1559. usque 1771 et a Litera P usque Literam Z Tomus V. A mutatókönyv a Loc. 112. No. 330. sz. alatt található irat tárgyát így határozza meg: „Szemere Ladislai ex Parte, Inhibitio a qualicunque usu, et invasione Terreni Praediorum Legyes- alias Mező-Bénye, et Abony, contra Vicinorum Locorum Incolas interposita. 1668.”, 63. csomó. Loc. 112. No. 330. A Szemere László és a Legyes-/Mezőbénye, valamint Abony puszták körül található helységek lakói közötti perre 1668. január 17-én Zemplén mezővárosában tartott sedrián került sor. A perről készült iratban Legyesbényéről a következőképpen írtak: „... praedy Legyes alias Mezzó Benye in praefato Comitatu Zempleniensis...”

¹⁵ MNL BAZML SFL IV. 2008/d. Zemplén Vármegye Törvényszékének iratai 1550–1850 (1851). Polgári perek 1550–1786. 46. csomó. Loc. 24. No. 93. Hugha de Kisir Georgii ut A. contra Ladislaum Waý de Waja velut I. repositorius ratione unius et mediae sessionis in possessione Legyes=Bénye occupatarum motus, sed successive defectu seminis partis- A. enato, post impetrationem juris Hughaiani per Joannem Mazsarý factam transactionem inter hunc, et partem I. sopitus. 1758–1765.

¹⁶ MNL BAZML SFL IV. 2008/d. 46. csomó. Loc. 24. No. 93. E et F. Divisionales Michaelis et Elisabetha Csemernyei in Legyes=Bénye 1665. (Valójában 1565. május 15-én kelt, amit más periratok is megerősítenek.)

¹⁷ MNL BAZML SFL IV. 2008/d. 46. csomó. Loc. 24. No. 93. I et K. Conscriptio possessorii Hughaiani in Legyes=Bénye 1673.

készült („*In possessione L. Benye*”) tanúvallatási jegyzőkönyv, amelyekben a település neveként a „*Legyes máskint/vagyis Mező Bénye*” alak szerepel.¹⁸

Az 1774. évi urbáriumban és az 1784-es, első katonai felméréskor készült, fent látható térképlapon csak *Legyesbénye*ként említik a települést, de a 18. század végi dicális összeírásokon még ingadozott a névhasználat. 1773–1779 között *Legyesbénye*ként, 1780-ban a címlapon „*Mező L. Bénye*”-ként, belül *Legyesbénye*ként, 1781-ben a címlapon *L.^a Mezőbénye*ként, belül *Legyesbénye*ként, 1782–1783-ban *Mezőbénye*ként, 1784-től *Legyesbénye*ként írták a nevet, csak úgy, mint a Lipszky János által készített, a Magyar Korona Országait bemutató térképlapokon és az ahhoz készült Repertóriumban, azaz Helységnévtárban is. A fenti adatok alapján úgy tűnik tehát, hogy a 18. sz. végére, 19. sz. elejére kopott ki a használatból a *Mezőbénye* névalak.¹⁹

2. A Tarnóciak, Mezőbénye első ismert birtokosai

A fenti adatok alapján látható, hogy egyértelműen és más adatokkal való egybevetés nélkül azok a közép- és kora újkori források használhatóak a település történetének kutatásakor, amelyekben *Legyes-*, vagy *Mezőbénye* néven említik. A település neve ugyanakkor az általam eddig megismert források szerint minden kétséget kizáróan²⁰ első ízben a 14. század végén, egy 1396. március 13-án az egri káptalan által kiállított oklevélben szerepel *Bénye* alakban. Ekkor azonban még nem a faluról szól a forrás, hanem birtokosáról. Az oklevél Debrői Miklós fia István mester, *Bényei Kázmér* fia Tamás, *Nyéki Dávid* fia Dávid, *Bogácsi Ferenc* fia István, *Gesztelyi János* és „*Abrami*” (*Ábrányi*) *Pető* fia *Mihály* „*Bezzeg*” (*Berzék?*) birtokon hozott ítélete alapján *Kemeji*

¹⁸ MNL BAZML SFL IV. 2008/d. 46. csomó. Loc. 24. No. 93. N et O. A „*Mező Szerencs Városában*” lakó id. nemes *Huga György* átengedő levele (Litterae cessionales) fia, *György* számára a Zemplén vármegyei „*Legyes=Bénye* nevű Szabad Praediumban” és határában birt valamennyi, apjáról *Huga Márton*ról reá szállt jussáról. Sátoraljaújhely, 1744. február 7., L et M. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. Tokaj, 1757. december 20., OO. Inquisitio super possessionis Hugaiano in Legyes=Bénye Legyesbénye, 1758. augusztus 26.

^a Utólagos betoldásnak tűnik, mivel eltérő tintával írták.

¹⁹ Itt kell megjegyezni, hogy még a levéltárosok is megtévedtek a két névalak kapcsán, ugyanis a dicális összeírások 1980. évi rendezésekor, a települések betűrendjében külön rendezték *Legyesbényét* és *Mezőbényét* (1782–1783. évi összeírások), amely tévedést e tanulmány írásakor szüntettem meg, és egyesítettem a *legyes- és mezőbényei* dicális összeírásokat. MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Iratok. Loc. 66. No. 90. *Legyesbénye* helység urbáriuma. *Legyesbénye*, 1774. jan. 8.; IV. 2005/d. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553–1850 (1852). Dicális összeírások 1773–1846. *Legyesbénye* 1773–1794.; IV. 2419/a. No. 337. Az első katonai felmérés térképeinek fotói a trianoni Zemplén megye területéről (1783–1784) 1929. Coll. XXII. Sectio 13.; *Joannes Lipszky de Szedlicsna: Repertorium Locorum Objectorumque in XII. tabulis Mappae Regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et Confinium Militarium Magni item Principatus Transylvaniae occurrenceum. Budae*, 1808. 49., 373.; *Lipszky János: A Magyar Királyság és társországi térképe és névtára* (1804–1810). DVD-Rom. Arcanum, Bp., 2005.

²⁰ Létezik ugyanis egy 1346. március 30-án, az egri káptalan által kiadott oklevél, amelyben: „Az egri káptalan tanúsítja, hogy *Miklós nádor* ítéletlevele értelmében *Golop-i Jakab* fia *István* és *Keer-i János* fia *Jakab* hat nemesi eskütársával együtt (proc.: *Benye-i Pál* fia *László*) megesküdött arra, hogy nem ők voltak azok, akik *Monak-i László* fia *Mihály* és *Simon* birtokára támadtak, és onnan hat ökröt elhajtottak.” Az oklevélben említett, „vezetékneként” szolgáló helységnévek közül *Monok* *Legyesbényével* határos, *Golop* és *Kér* (*Abaújkér*) pedig *Mokoktól* és *Legyesbényétől* egyaránt értes messze, így feltételezhető, hogy a szóban forgó támadás a *Monaki* család valamelyik környékbeli birtokát érte. Lehetségesnek tűnik tehát, hogy az oklevélben szereplő *Bényei Pál* fia *László* („*Ladislaus filius Pauli de Benye famulus et procurator*”) „vezetékneve” *Legyesbényét* takarja, ez azonban egyelőre csak feltételezés mindaddig, amíg más adatok egyértelműen meg nem erősítik, vagy cáfolják ezt. A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa. DL–DF 3832. <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&a=start>, (A regesztát készítette: *Trostovszky Gabriella*), utolsó letöltés: 2014. szept. 8.

Miklós fia Lőrinc fia János és fia Lőrinc visszaadták „Monthe-i” (Montaji) Dancs fia Egyed fiainak: Bereck ungi főesperes, egri kanonoknak és Tamás mester fehérvári kanonoknak a Borsod megyei Bábolna (Tiszabábolna) birtok felét.²¹

A következő adat Mezőbénye birtokosairól az 1397. április 15-én, Esztergomban kiállított királyi oklevélben szerepel. Zsigmond király Debrői Miklós fiának, Istvánnak hűséges szolgálataiért a Nagymihályi György fia, János mester magvaszakadtával királyi kézre háramlott Bereg megyei Kovászó, Almás és Börve (Kovazow, Almas, Berwe) birtokokat, a birtokokon szedett és szintén királyi kézre háramlott tributummal, 1/3–1/3 arányban neki, egyik testvére, néhai Péter fiainak: Györgynek, Miklósnak és Mihálynak, valamint másik testvére Mihály fia Miklósnak adományozta új adomány címén örök birtoklásra. Ezért azt az utasítást adta a leleszi konventnek, hogy küldjék ki tanúbizonyságukat, akinek jelenlétében a királyi emberek egyike a szomszédok és határosok jelenlétében vezesse be őket a fent nevezett birtokokba, majd iktassa részükre új adományként. Az esetleges ellentmondókat idézzék a királyi jelenlét elé a megfelelő határnapig és a konvent tegyen jelentést a királyi jelenlét számára. A birtokba iktatáshoz kijelölt királyi emberek, Palágyi Domonkos, Kéri Tamás és Bényei Kázmér fia Tamás fia Miklós voltak (Nicolaus filii Thome filii Kazmer de Benye).²²

A fenti oklevélben szereplő adományba a király parancsára a leleszi konvent Bényei Kázmér fia Tamás fia Miklós királyi emberrel László testvér presbitert küldte ki, akik visszaérkezve elmondták, hogy május 18-án kimentek Kovászó, május 22-én pedig Almás és Börve birtokokra, majd a szomszédok és határosok jelenlétében bevezették István mestert és patruelis testvéreit (azaz itt: Péter és Mihály testvérei fiait, vagyis unokaöccseit) a birtokokba és tributum-ba, majd ezeket 1/3–1/3 arányban új adomány címén részükre iktatták. Erről 1397. május 27-én adott ki oklevelet a leleszi konvent.²³ Még ez év november 14-én pelsőci Bebek Detre nádor a leleszi konventnek írott oklevelében megparancsolja, hogy Debrői Miklós fiai, István és Mihály mesterek, valamint Péter fia, György panasza alapján a Szabolcs megyei Mácsiszeghez (Machowyzegh/Machoyzeg), amely idegen kézen található most, és amelyet a Debrőiek törvényesen vissza akarnak kapni, küldjék ki tanúbizonyságukat. Őelőtte a királyi emberek egyike a szomszédosok és a határosok jelenlétében foglalja vissza a birtokot, majd iktassa részükre az őket megillető jogon, az esetleges ellentmondókat pedig idézzék a nádori jelenlét bírósága elé, és a konvent ugyanoda tegyen jelentést. A kijelölt királyi emberek között ismét feltűnt Bényei Kázmér fia Tamás és fia, Miklós. Az oklevél hátlapján lévő konventi feljegyzés és fogalmazvány szerint Bényei Kázmér fia Tamás királyi emberrel Benedek testvér presbiter december 29-én ment ki Machozzeg birtokra iktatni, de Zudar (Czudar) István fia: Benedek famulusa és Devecher-i (de-

²¹ Magyar Országos Levéltár – Arcanum Adatbázis Kft.: A középkori Magyarország digitális könyvtára: Zsigmondkori Oklevéltár (A továbbiakban: Zs. O.) I. (1387–1399) (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 1.) Összeállította: *Mályusz Elemér*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1951. 4299. regeszta. 470. [http://mol.arcanum.hu/medieval/opt/a101101.htm?v=pdf&a=start_f,utolsó letöltés: 2014. szept. 7.](http://mol.arcanum.hu/medieval/opt/a101101.htm?v=pdf&a=start_f,utolsó%20letöltés%3A2014.%20szept.%207.)

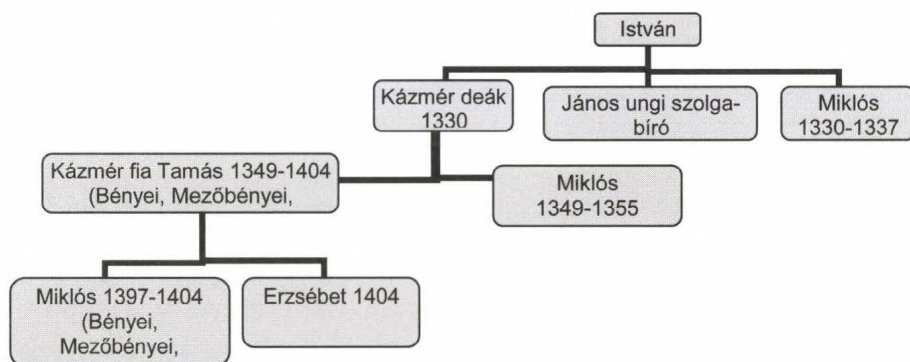
²² C. *Tóth Norbert*: A leleszi konvent *Statutoriae* sorozatának 1387–1410 közötti oklevelei. (Pótlás a Zsigmondkori Oklevéltár I–II. kötetéhez). (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai. II. Közlemények 36. Sorozatszerkesztő: *Nagy Ferenc*). Nyíregyháza, 2006. 64. regeszta. 40–41.

²³ *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. Aba nem 5. Debrői-tarjáni ág. 1. tábla. Debrői. In: Arcanum DVD könyvtár IV. – Családtörténet, heraldika, honismeret. Arcanum. Bp., 2003.; C. *Tóth* (2006): 65. regeszta. 41.

mecseri) officialisa: János, ura nevében ellentmondott, ezért Benedeket vízkereszt nyolcadára megidéztek a nádori jelenlét elé.²⁴

Természetesen felmerül a kérdés, hogy honnan tudhatjuk azt a bényei előnévből, hogy Legyesbényére, korábbi nevén Mezőbényére utal? Az alább bemutatásra kerülő oklevelek, valamint Engel Pál művei segítenek bennünket abban, hogy bizonyítsuk ezt az állítást. Bényei Kázmér fia, Tamás egy ungi köznemesi család, a Tarnóciak leszármazottjaként birtokolta Legyesbényét. A Tarnóciak Ung vármegye jómódú köznemességéhez tartoztak. Ismeretlen eredetűek, 1330-ban tűnnek fel Tarnóc falu birtokosaiként. Kázmér fia (Mezőbényei) Tamásnak Ung vármegyében 34 jobbágya volt 1398-ban és emellett birtokolta Zemplénben Mezőbényét és Kázmérdobszát. Miután ő és fia, Miklós 1403-ban, a Nápolyi László-féle lázadás idején csatlakozott Debrői Istvánhoz, a család valamennyi birtokát elvesztette, köztük a névadó Tarnócot Zsigmond király 1403 novemberében híve, Perényi Péter volt székelyispán öt familiárisának adományozta, és ezt követően ők és utódaik viselték a Tarnóci nevet.²⁵

A család Zemplén vármegyében birtokokat szerzett ága, első ismert tagjától, Istvántól a következőképpen ágazik ki:

Ez az Engel Pál által elkészített családfa, amelyet a leszármazási viszonyok bemutatása céljából szerkesztettünk ide, nem teljes, mivel jelen tanulmány csak Legyesbénye első, írásos forrásokból ismert birtokosai bemutatására törekszik, ezért a Tarnóci családnak csak a mezőbényei ágát mutatja be.²⁶ A Tarnóci család Mezőbényére került

²⁴ Mácsiszeg Demecser határába olvadt település. C. Tóth (2006): 76. regeszta, 46.; Németh Péter (1997): 61–62., 127.

²⁵ Engel Pál: A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. 25.) MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1998. 64–66., 85., 105–107., 118–119., 170.; Engel (2003): Tarnóci (Ung megye). In: Arcanum DVD könyvtár IV. – Családtörténet, heraldika, honismeret. Arcanum. Bp., 2003.; Zs. O. II. (1400–1410). 1. (1400–1406) Összeállította: Mályusz Elemér. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok. 3.) Akadémiai Kiadó, Bp., 1956. 2708. regeszta 316., 2717. regeszta 317–318., 2970. regeszta. 348., 3551. regeszta. 421. Engel 1998-ban írott könyve lapjain még Kázmér fia (Mezőbényei) Tamást említi a család utolsó tagjaként, ugyanakkor már a kötet végén található genealógiai tábla és a Középkori magyar genealógia is fiát, Miklóst említi a Tarnóciak mezőbényei ága utolsó férfi sarjaként, amit a Zsigmondkori Oklevéltár regesztái is igazolnak.

²⁶ Ahol az egyes családtagokra vonatkozóan további okleveles említéseket sikerült találni, ott kiegészíttem a korábbi családfákon található adatokat. A családtagok neve mellett feltüntetett évkörök nem a születés és a halálzás évét tartalmazzák, hiszen a középkor folyamán ezek pontos megállapítása gyakran nehézségekbe ütközik,

ágának tagjait 1396 után többször említik az oklevelek a Debrői család ügyei kapcsán királyi emberként. A Debrőiekkel való kapcsolat segít bennünket a család tagjainak beazonosításában, ugyanis a Tarnóciak mezőbényei ága bukása is hozzájuk köthető. Ehhez azonban tekintsük át az 1387 utáni magyar belpolitikai eseményeket!

Az a bárói csoportosulás, amelyhez Debrői István kapcsolódott, Kanizsai János főkancellár vezetése alatt állt. A Kanizsai-liga tagjai a Kanizsai családon kívül, 1397-es legyilkolásukig a Lackfiak, az Ákos, Kacsics, Rátót és Tomaj nemzetségből kiágazott bárói családok, akik Nógrád, Heves és Gömör vármegyében rendelkeztek jelentős birtokokkal (Bebek, Ilsvai, Kaplai, Losonci, Pásztói és Szécsényi családok).²⁷

E politikai csoportosulás az 1390-es évek legvégétől kezdett szembekerülni Zsigmonddal és az őt támogató, részben idegen származású (cseh, lengyel, német) bárói csoporttal. A Kanizsai-liga és a királyhű főúri csoport közötti nyílt szakítás 1402–1403 fordulóján odáig jutott, hogy az elégedetlen főpapok és bárók Váradon, I. László sírjánál a király fejereklyéjére téve kezüket, megfogadták, hogy Zsigmondot nem tekintik többé királyuknak és helyére az Anjou-ház nápolyi ágának leszármazottját, II. (Kis) Károly nápolyi és magyar király fiát, Durazzói/Nápolyi László nápolyi királyt ültetik. A Kanizsai János esztergomi érsek és főkancellár vezette liga azonban, részben Nápolyi László késlekedése nyomán hátrányba került Zsigmond híveivel szemben, akik 1403. május-júniusában biztosítani tudták előbb a Vág völgyét, majd a Duna vonalát, ami azt jelentette, hogy Visegrád, a korona őrhelye, Buda, a főváros és Székesfehérvár, a koronázóváros, a király kezén maradt.²⁸

E csoport tagjaként Debrői István volt főkincstartó is részt vett a Nápolyi László-féle lázadásban. Csáki Miklós és Marcali Miklós erdélyi vajdák hadba hívták a Tiszántúl nemességét és ez a haderő Zsigmond legelszántabb ellenfeleinek vezetésével biztosította a keleti országrészt, a lázadás fő fészke volt. Itt terültek el Debrői István és rokonsága, valamint familiárisaik birtokai. A Zsigmond elleni harc nem volt komoly, a korábban a király ellen fellázadt főúri liga tagjai közül már 1403-ban többen amnesztiát kértek és kaptak, így a Dunántúlon jelentős birtokokkal rendelkező Kanizsaiak, Bebek Detre, volt nádor és testvére Imre. Debrői István volt főkincstartó, Ludányi Tamás egri püspök és Szepesi János kalocsai érsek azonban nem kértek kegyelmet. Debrői 1403-ban Sárospataknál megütközött Perényi Péter és Perényi Imre királypárti csapataival, de vereséget szenvedett, és előbb a Tiszántúlra, majd Erdélybe húzódott, ahol eredményesen tartották magukat egy ideig a lázadók. Zsigmond 1404 tavaszán kénytelen volt Maróti János macsói bánt és Perényi Pétert ellenük küldeni. Ellenállásuk végül megtört és Debrőit 1405-ben már néhainak mondják. Ő Mályusz Elemér szerint, bár a bárókhöz tartozott, de szoros kapcsolatokat tartott fenn a megyei nemességgel is. Jelentős birtokai voltak Tokaj-Hegyalja

hanem okleveles említésük idejét. Engel (1998): 170.; Engel (2003): Tarnóci (Ung megye). In: Arcanum DVD könyvtár IV. – Családtörténet, heraldika, honismeret. Arcanum. Bp., 2003.; C. Tóth Norbert (2006): 64–65. regeszta, 40–41., ill. 76. regeszta, 46.; Zs. O. II. (1956): 2970. regeszta. 348., 3551. regeszta. 421., 3987. regeszta. 486–487.

²⁷ Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Gondolat Kiadó, Bp., 1984. 24–37.

²⁸ Mályusz (1984): 47–53.

területén. Nem véletlen, hogy a Hegyalján sok kis nemes kapcsolódott a felkelésbe, amit az 1404 utáni nagyszámú birtokelkobzások is tanúsítanak.²⁹

Az 1404 után keletkezett, később bemutatásra kerülő oklevelek arról árulkodnak, hogy a Tarnóciak egykori birtokait hűtlenségük miatt adományozta el a király, ugyanis Debrői familiárisaiként, uruk hatására mellette harcoltak a lázadás idején és mivel feltehetően a végsőkig támogatták őt Zsigmond elleni akciójában, a király elkobozta birtokaikat.

A Tarnóci család mezőbényei ágának és Debrői Istvánnal való kapcsolatának bemutatását követően térjünk vissza Legyesbénye korai történetének felvázolására.

Mezőbénye falu neve ilyen alakban, az általunk ismert eddigi adatok alapján először egy 1399. május 9-én kelt oklevélben szerepelt. Ebben, János zempléni főesperes, egri kanonok, István egri püspök „in spiritualibus generalis vicarius” emlékeztetül adta, hogy az egri egyházmegyei zsinaton a püspök által kijelölt bírák elutasították „Palagi” János keresetét, amit az Ung vármegyei Tarnóc birtokosa, (Mezőbényei) Kázmér fia, Tamás („Thomam filium Kazymyr de Mezewbenye”) és plébánosa, Kozma ellen nyújtott be, hogy a plébános köteles legyen az ő darmai kápolnájában misézni.³⁰

²⁹ Mályusz (1984): 53–54.

³⁰ Az oklevél teljes szövegét lásd: Magyarország egyházi és világi okmánytára melyet Fejér György királyi könyvtáros gondozásában Budán a Magyar Királyi Egyetem Nyomdájának betűjével az 1829–1844. években kiadtak és most Sölch Miklós szerkesztésében Furka Tamás közreműködésével és Érszegi Géza előszavával az Arcanum Adatbázis Kiadónál digitális formában feldolgozva ismét megjelent. Budapest 2004. Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis stvdio et opera Georgii Fejér bibliothecarii regii Bvdae typis Typogr. Regiae Vniuersitatis Vngaricae annis MDCCCXXIX-MDCCCXLIV in lucem editus et nunc Nicolao Sölch redactore adiuuante Thoma Furka cum praefatione Geisae Érszegi in aedibus "Arcanum Adatbázis" disco compacto signis digitalibus inscriptus Budapestini anno MMIV. X/2. Ab anno christi 1392–1400. 1834. „CCCLXIX. An. Ch. 1399. Sententia Synodi Agriens. Nos Ioannes, Archidiaconus Zempliniensis in Ecclesia Agriens. et Canonicus Ecclesiae eiusdem Vicariusque Venerabilis in Christo Patris et DD. Stephani, Dei et Apostolicae Sedis gratia, Episcopi Ecclesiae praescriptae, in spiritualibus generalis, significamus, quibus expedit, vniuersis, tenore praesentium, memoriae commendantes: Quod Dominus Franciscus Presbiter, Capellanus Discreti viri, Magnifici Simonis Magni, Canonici Agriensis, pro Ioanne, filio Nicolai de Palag, cum procuratoriis litteris honorabilis Capituli eiusdem Ecclesiae, iuxta continentiam litterarum nostrarum prorogatoriarum, in secunda Synodo praedicti Dom. nostri Episcopi in festo B. Ioannis Apostoli et Euang. ante portam Latinam, nouissime elapso per eundem clero suae Dioecesis celebrata, coram nobis et honorabilibus viris Dominis Praeposito, Nicolao de Borsod et Iacobo de Pata, in dicta Agriensi Ecclesia, ac Ioanne de Buda Barsiensi, in Ecclesia Strigoniens. Archidiaconis, nec non Magistris Petro Bacalario et praedicto Simone, Magistris Canonici praenotatae Ecclesiae Agriensis, iudicibus videlicet praedictae synodi per praefatum Dominum nostrum Episcopum deputatis comparendo, 699 contra Thomam, filium Cazimir de Mező-Bénye, et D. Cosmam, Plebanum de Tarnocz, egit proponendo in hunc modum: quod capella in possessione praedicti Ioannis, filii Nicolai, Darma vocata, ad Ecclesiam Parochialem B. Emerici confessoris, in praescripta possessione Tarnocz nominata, ipsius Thomae, filii Casimir, habitam, iure parochiali spectantem, per ipsum Ioannem, filium Nicolai, constructa haberetur, in qua annotatus Dominus Comes et alii Plebani, in praeallegata Tarnocz pro tempore constituti, in quibuslibet hebdomadis tres missas, in singulis quindenis dierum Dominicorum semper vnam missam legere et celebrare tenerentur; quod dictus Dominus Cozmas Plebanus facere recusaret, nec Thomas Plebanus eiusdem id ipsum facere permetteret. Quamobrem ipse Ioannes eosdem ad discutiendum et pronuncianum per censuram Ecclesiasticam compelli postularet. Quo audito memoratus Thomas, filius Casimir, et Dominus Cozmas, Plebanus, personaliter comparentes responderunt ex aduerso: quod saepe dictus Dominus Cozmas et alii Plebani de praedicta Tarnocz, praescriptae missas in dicta capella legere et celebrare, minime tenerentur. Denique Ioannes, filius Nicolai, nullum ius, nullamque causam praedictam capellam, in praetitulata possessione Darma, ad praenotatam Ecclesiam Parochialem de Tarnocz, vt praedicitur deseruient, construendi et construi faciendi habuisset, nec haberet de praesenti. In huiusmodi — — — memoratus Thomas, filius Cazimiri quosdam litteras venerabilis in Christo Patris quondam Domini Nicolai, olim Episcopi praescriptae Ecclesiae Agriensis, sigillo

Engel Pálnak a középkori Ung megyei nemesi társadalomról írott munkája alapján az oklevélben szereplő „Palági” János a Palágyi (Darmai) családhoz tartozó János magiszter lehetett, aki 1365–1405 között fordul elő a forrásokban, míg a Tarnóci családhoz tartozó, már említett „Mezőbényei Tamás” Kázmér diák fia volt („Mezőbényei” vagy „Kázmér dictus”), aki 1349–1404 között szerepel az oklevelekben. Az ő fia a Kázmér-inak is nevezett Miklós, aki 1397–1404 között több oklevélben szerepel.³¹

Mezőbénye neve ezt követően a Nápolyi László-féle lázadás leverését követően fordul elő az oklevelekben. Zsigmond király 1404. december 20-án, Zólyomban kiállított oklevelével hívénék, Perényi Simon fia Péternek, „a királyi székelyek egykori ispánjának” és örökösének adja új adományul Kázméri (Mezőbényei) Tamás és fia Miklós Zemplén megyei Mezőbénye és Kázmérdobsza nevű birtokait, amelyek a kezére háramlottak, mivel tulajdonosaik Debrői Istvánhoz csatlakoztak a lázadás során. A Tarnóciak/Mezőbényeiek tehát 1403–1404-ben ungi és zempléni jószágokat is

eiusdem pendentis consignatas 700– dictis Iudicibus Synodalibus curauit exhiberi in hunc tenorem: Nos Nicolaus (v. ad an. 1348). Quarum quidem litterarum praemissarum exhibitionibus factis, continentisque earumdem reuisis et partibus suo modo appositis et declaratis, quia ex tenore prescriptarum litterarum annotati Domini Nicolai Episcopi separationem annotatae possessionis Darma et aliarum villarum praedictarum ad praescriptam Ecclesiam Parochialem B. Emerici Confessoris de praedicta Tarnocz, iure parochiali spectantium, nec non consecrationem capellae et cimiterii in eisdem villis, ad quorumcunque supplicationem faciendam, per praefatum Dominum Nicolaum Episcopum inhibitam fuisse reperiebamus; ideo nos vnam praenominatis Iudicibus synodalibus, memoratis Thomam, filium Cazimir, et Dominum Cozma Plebanum ab vltiori impetitione et infestatione ipsius Ioannis, filii Nicolai de Palagh, praeuia ratione facienda, absolutos committentes, decreuimus eo modo: quod praetitulatus Dominus Cosmas et ceteri Plebani in praeallegata Tarnocz successio tempore constituti, ad celebrationem dictarum missarum in praetacta capella, per ipsum Ioannem, filium Nicolai, in dicta possessione Darma aedificata et constructa, nullatenus adstricti habeantur, nec a modo et deinceps astringi et arctari debeant vlllo modo, nisi idem Dominus Cosmas, aut si successores Plebani de dicta Tarnocz, spontanea eorum voluntate, missam seu missas legere vel aliquem cultum diuinum exercere voluerint in Capella praenotata. In cuius rei testimonium, perpetuamque firmitatem, praesentes concessimus litteras nostras appensione sigilli nostri vicarialis communitas. Datum Agrariae, quarto 701 die praedicti festi B. Ioannis Apostoli et Euangelistae, ante portam Latinam. Anno Domini M. CCC. nonagesimo nono. Ex authographo archivi Lelesziensis. Battyányi LL. Eccl. Tom. III. p. 334 sqq.” A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa. DL–DF 220292., 277834. <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&a=start>, utolsó letöltés: 2014. szeptember 29.; Regesztáját lásd továbbá: Magyar Országos Levéltár – Arcanum Adatbázis Kft.: A középkori Magyarország digitális könyvtára: C. Tóth Norbert: A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta anni sorozatának oklevelei. I. közlemény 1387–1399. (Pótlás a Zsigmondkori oklevéltár I. kötetéhez) In: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve. XLVII. évf. Nyíregyháza, 2005. 235–343. 271. regeszta. 323.; Zs. O. I. (1951): 5858. regeszta. 648. http://mol.arcanum.hu/medieval/opt/a101101.htm?v=pdf&a=start_f, utolsó letöltés: 2014. szept. 8. Az eredeti oklevél nem található meg Magyarországon, Fejér György egy 1777-ben készült másolatból közölte, a gyulafehérvári Bathyhaneum egyik „kódexéből”, amely valójában egy másolati füzet. E kézirat 1777-ben keletkezett, amikor Baththyány Ignác, akkori egri nagyprépost megkeresésére a Helytartótanács arra utasította a leleszi konventet, hogy levéltárából minden olyan oklevél másolatát adja ki, amely az egri káptalanra vonatkozik. Amikor Baththyány Erdélybe ment, e kéziratot magával vitte. A másolat készítője, aki még az eredeti függő pecsétes hátyaoklevelet használta, ugyanazokkal a kihagyásokkal másolta le a megkopott, foltos, rosszul olvasható oklevelet, ahogyan azt később Fejér nyomdába adta. Az idézett oklevélszöveg a másolati füzet 15r–16v oldalain található. A füzetről készült másolat, így kapott DF számot is: 277834. Az oklevél eredeti példánya a Leleszi Konvent Hiteleshelyi Levéltárának részeként került a Szlovák Nemzeti Levéltárba, Pozsonyba. Az erről készült fekete-fehér fénykép jelzete: DF: 220292. Régi jelzete: U 427/1399: 20. Diplomatikai Fényképgyűjtemény (U szekció) Szlovákia. Slovenský národný archív.: Acta anni (U 427). (Az oklevéltörténeti adatok Tringli István szíves közlése alapján.)

³¹ Engel (1998): 64–66., 105–107., 118–119., 164., 170.; Engel (2003): Palágyi (Ung megye), Tamóci (Ung megye). In: Arcanum DVD könyvtár IV. – Családtörténet, heraldika, honismeret. Arcanum. Bp., 2003.

elvesztették hűtlenségük miatt, így Legyesbénye birtoklástörténetében új időszak kezdődött.³²

A Perényiek legyesbényei birtoklása azonban igen rövid ideig tartott. Alig egy fél évvel a királyi adomány elnyerését követően, a leleszi konvent 1405. június 19-én keltezett oklevele szerint Perényi Péter, volt székely-, ekkor máramarosi ispán könyörületből átadta Kysnempthy György fia Péter fiainak: Sándornak, Miklósnak és Lászlónak a zempléni Mezőbényét és Kázmérdobszát, cserébe az Abaúj megyei Kysnempthy (Kisnémeti), más néven Myglez (Miglész/Miglécz), és Középnempthy (Középnémeti) birtokokon lévő részeiért, amelyeket Zsigmondtól összes birtokaikkal együtt már adományul kapott, amiért ezek csatlakoztak a Nápolyi László-féle lázadáshoz. A Kysnempthy-i nemesek lemondtak Perényi javára minden jogukról és érvénytelennek nyilvánították a birtokokra vonatkozólag ellene kieszközölt minden oklevelüket, Perényi viszont kötelezte magát, hogy más birtokaiból azonos értékűekkel kárpótolja őket, ha a most átengedetteket nem tudná számukra biztosítani, vagy visszaadja nekik a Kysnempthy és Középnempthy-i birtokrészeket.³³

A következő fennmaradt oklevél Legyesbényéről négy évvel későbbi. Kázmérdobszai László fia: János özvegye és leányai, Dorottya és Brigitta, akik Mezőbényei Tamás rokonai lehettek, 1409. szeptember 8-án Terebesen, a Perényi család birtokán, Garai Miklós nádor előtt bevallást tettek. Mivel a Nápolyi László-féle lázadaskor a hűtlenné vált Debrői István tállyai várában tartózkodtak az ostrom idején, hűtlenek lettek és elvesztették minden jogukat, különösen is a Kázmérdobsza és Mezőbénye nevű birtokokból nekik járó hitbért és leánynegyedet. Mivel e birtokokat a király Perényi Péter, volt székelyispánnak adományozta, ezért kijelentik, hogy minden jogukról és joghatóságukról, amely e birtokokon megillette őket, lemondanak.³⁴

Az 1410-es évekbeli okleveles adatok alapján úgy tűnik, hogy a kisémeti nemesek megkapták Mezőbényét és Kázmérdobszát. Erről tanúskodnak az alábbi adatok: Mezőbényei Sándort és Miklóst kijelölt királyi emberként említi Zsigmond 1410. június 5-ei oklevele, amelyet egy hatalmaskodási ügyben, Stibor erdélyi vajda és szolnoki ispán nevében tett panasz nyomán intézett a leleszi konventhez. Tájékoztatták ugyanis Stibor nevében a királyt, hogy amikor őt és familiárisait beiktatták a Zemplén megyei Hosszúmező birtok mellett lévő Visnyó és Kisfalud birtokok részeibe, akkor „Mizla-i Chontus (dictus) Bertalan” terebesi várnagy fegyveresen és hatalmasul a birtokokra tört és familiárisait kiűzte azokból; ezen felül, ahogyan azt

³² Magyar Országos Levéltár – Arcanum Adatbázis Kft.: A középkori Magyarország digitális könyvtára. *Tringli* 2008. 261. regeszta. 139–140.; Zs. O. II/1. (1956): 3551. regeszta. 421. A hivatkozott oklevél a Perényi család levéltárával került be a Magyar Országos Levéltárba. Jelenlegi jelzete: MOL DL. 70.739. http://mol.arcanum.hu/medieval/opt/a101101.htm?v=pdf&a=start_f,utolsó letöltés: 2014. szept. 7.

³³ Az oklevélben szereplő abaúji birtokokat 1405. június 4-én adományozta Zsigmond Perényi Péter máramarosi ispánnak. Magyar Országos Levéltár – Arcanum Adatbázis Kft.: A középkori Magyarország digitális könyvtára: Zs. O. II/1. (1956): 3937. regeszta 479., 3987. regeszta. 486–487. http://mol.arcanum.hu/medieval/opt/a101101.htm?v=pdf&a=start_f,utolsó letöltés: 2014. szept. 7.

³⁴ Magyar Országos Levéltár – Arcanum Adatbázis Kft.: A középkori Magyarország digitális könyvtára: *Tringli* (2008) 312. regeszta. 157.; Zs. O. II. (1400–1410). 2. (1407–1410) Összeállította: *Mályusz Elemér*. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok. 4.) Akadémiai Kiadó, Bp., 1958. 7039. regeszta. 274. http://mol.arcanum.hu/medieval/opt/a101101.htm?v=pdf&a=start_f,utolsó letöltés: 2014. szept. 7.

az ispán és a szolgabírók előtt kijelentették, meg akarták verni és sebesíteni őket. Ezért megparancsolta a király a konventnek, hogy küldjék ki tanúbizonyságukat, akiknek jelenlétében a királyi emberek egyike tudja meg az igazságot, idézzék a királyi jelenlét elé a várnagyot és familiárisait, a konvent pedig tegyen jelentést. Egy, a jászói konvent által 1413. november 1-jén kiadott oklevél szerint pedig Geche-i Peres (dictus) Péter fia: Lá szló és testvére: Sebestyén, Miklós, jászói prépost és a konvent előtt kijelentették, hogy visszaadják Mezewbene-i, másként Nemethy-i Péter fia Miklósnak azt az enyickei birtokrészt, amelyet az egykori birtokosától, Chirke (dictus) Pétertől vett zálogba, majd királyi oklevéllel nekik zálogosított tovább. Mezőbényei vagy Németi Miklós ugyanis nem tudta őket megvédelmezni a birtokban, a pénzt pedig visszafizette. A Mezőbényei előnevet tehát a Németiek viselték ezt követően, mint a település földesurai.³⁵

A 14–15. század fordulója tehát két szempontból is izgalmas Legyesbénye történetében, ugyanis ekkor jelenik meg a falu neve immár biztosan az írott forrásokban *Bénye*, majd leginkább *Mezőbénye* néven, de szinte ezzel egy időben le is zárul birtoklástörténetének első dokumentált szakasza, a Tarnóciak/Mezőbényeiek korszaka, hogy egy rövid átmenetet követően egy új földbirtokos, a Kisémeti/Németi, illetve immár új birtokuk után Mezőbényei család kezén találjuk a települést.

³⁵ Magyar Országos Levéltár – Arcanum Adatbázis Kft.: A középkori Magyarország digitális könyvtára: C. Tóth Norbert: A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta anni sorozatának oklevelei. II. közlemény 1400–1410. (Pótlás a Zsigmondkori oklevéltár II. kötetéhez) In: A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve. XLVIII. évf. Nyíregyháza, 2006. 323–441. 265. regeszta. 419–420.; Zsigmondkori Oklevéltár IV. (1413–1414) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerk.: Borsa Iván. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok. Sorozat-főszerk.: Varga János. 25.) Akadémiai Kiadó. Bp., 1994. 1240. regeszta. 295. [http://mol.arcanum.hu/medieval/opt/a101101.htm?v=pdf&a=start_f,utolsó letöltés](http://mol.arcanum.hu/medieval/opt/a101101.htm?v=pdf&a=start_f,utolsó%20letöltés): 2014. szept. 7.

MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA:

A pálosok újhelyi gimnáziumának értéktérítő ereje

A 225 esztendővel ezelőtt alapított újhelyi Piarista Gimnázium jogelődje a pálosok iskolája volt. Elsőként Remete Szent Pál szerzetesei a 17-18. században az ország legelismertebb – egyetlen filozófiai és teológiai előképzést is nyújtó „gimnáziumát” működtették a kolostorban. A pálos rend az egyetlen magyar alapítású férfi szerzetesrend, a közösségben élő remeték rendje. A rendet Boldog Özséb esztergomi kanonok alapította 1250-ben. 1308-ban V. Kelemen pápa engedélyezte számukra, hogy Hippói Szent Ágoston regulája szerint szervezzék meg életüket. 1328-ban kapták meg az első pápai kiváltságlevelet Károly Róbert kérésére. 1341-ben engedélyezte számukra a pápa a fehér színű reverenda viselését, hogy megkülönböztethessék magukat a kóborló remetektől. 1831-ben Nagy Lajos király társ-védőszentként Remete Szent Pál oltalmába ajánlotta az országot. Ez évben helyezték át Velencéből a szentlőrinci monostorba a rend patrónusa, Remete Szent Pál ereklyéit is.

A rend magyarországi jelenlétét, iskolakultúránkban betöltött szerepét az újhelyi kolostor és iskola rövid történetének bemutatásával kívánom reprezentálni. A rendi történetírók 1221-et – egy remetelak felépítését – említik a kolostor alapításának éveként. IV. Béla 1248-ban Petracho helységből Barátság helységbe telepített át remeteket. IV. Béla nevéhez fűződik a Szent Egyed apátról elnevezett kolostor felépítése. A kolostort 1258-ban kapták meg a pálosok. A kolostort birtokában Károly Róbert és Nagy Lajos királyunk is megerősítette, 1350-ben pedig János gróf jóvoltából két halastóval gyarapodott. 1355-ben Nagy Lajos sógornője, Margit szlavóniai hercegnő adományából bővítették a kolostort, így biztosították az itt élő szerzetesek gondtalan megélhetését. A kéziratok tanúsága szerint a kolostor házfőnökei erőskezű egyéniségek voltak, akik a legszigorúbb kolostori fegyelemmel őrködtek szerzeteseik között. Az 1500-as években a kolostor birtokrendszere több halastóval, földdel, házzal és szőlőterülettel bővült. A kolostor virágzásának a török pusztítás és a protestantizmus terjedése vetett véget.

Patak ura, Perényi Péter, protestáns kolostorfoglaló 1530 után kiűzte a szerzeteseket Újhelyből, s oda csak Miksa császár ismételt parancsára engedte vissza őket 1560-ban a Perényi család utolsó férfitagja, Gábor. A 16. században a töröktől megszállt területeken 10 monostor – közöttük az újhelyi – menekült meg a teljes puszt-

A kolostor és templom ma
KEMECSEI BALÁZS FELVÉTELE

tulástól. A század első évtizedeiben – jelentős vagyonszerzés érdekében – husziták is támadták, rabolták a kolostort. Némi nyugalomra csak Dobó Ferenc beregi főispán támogatása idején letek, ám Bocskai István fejedelem minden vagyonukat elkobozta, és Újhelybe csak 1610-ben jöhettek vissza, (ratulics Simon rendi generális szerez-

te vissza a pálos kolostort és birtoktartozékait a rend számára.

V. Pál pápa a rend ügyeinek rendezésére, a rend vizitációjára, Pázmány Pétert, az ellenreformáció magyarországi vezérét nevezte ki. A pálosok „mozgalmában” Pázmány és a jezsuiták az ellenreformáció térítómunkája terén jelentős támogatókat találtak. A pálos hittérítők közül legismertebb Csepelényi György hittérítő vértanú, akinek nyughelye az újhelyi templom Szent Kereszt-kápolnájában található. Ezt az oldalkápolnát I. Rákóczi Ferenc építtette.

X. Kelemen pápa 1671-ben elrendelte a Studium Generalék felállítását magyar földön. Steszewszki Miklós generális nevéhez fűződik a rendi továbbképzés megszervezése, négy új tanulmányi központ kialakítása (Wondorf, Lád, Terebes, Sátoralja-újhely). 1638-ban Pápan alapították meg egyik legjelentősebb házukat. Ivanovics Pál generális, előljáró 1653-ban megalapította az első pálos szemináriumot Nagyszombaton, amely később rendi főiskola lett. A pálos gazdaságok jó működéséhez hozzájárulttunk a pénzügyi ratermettségük, például a szegényeknek kamatmentes kölcsönt biztosítottak. Szociális érzékenységük is figyelemre méltó: reguláikban sűrűn találhatunk utalásokat arra vonatkozóan, hogyan bánjanak beteg testvéreikkel. Betegszobákat (infirmáriumokat) rendeztek be, ahol ápolták a rászorultakat. Az újhelyi kolostorban az infirmárium közelében volt a betegek oratóriuma, ahol nyugodtan elmélkedhettek. Az 1700-as évek elején az újhelyi kolostor lakói nagy buzgalommal vették ki részüket a pestisben szenvedő embertársaik ápolásából. A járvány idején tett felajánlásokból és adományokból építették meg a Szentháromság-kápolnát.

1646-tól grammatikai iskola, vagyis polgári növendékeket is fogadó középiskola működött az újhelyi kolostor falai között. Az iskola a 17. században Északkelet-Magyarország legfontosabb katolikus szellemi központjává vált. A pálos rendbe lépők a wondorfi (sopronbánfalvi) majd sátoraljaújhelyi újoncházban nyertek bevezetést a szerzetesi életbe, a rend sajátos lelkiségébe. Az újhelyi noviciátus 1742-től 1778-ig működött.

A törökök kiűzése után a pálos rend életében a békés szervezeti megújulás kezdődött. Az újhelyi kolostor 1696-ban a rend eperjesi házának eladásából származó

bevételeiből *Gindl Gáspár* tartományfőnök¹ engedélyével tőkeerősítést kapott. A pálosok nemcsak önálló mezőgazdasággal, hanem a szolgáltatásnak egyéb ágaival is foglalkoztak: Újhelyben két vendéglőjük volt, egy a Baraátszeren, egy pedig Olasziban; fogadó, sörfőzde, pálinkafőző.

A pálosok ősi monostoraiban gazdag könyvtárak voltak. Az újhelyi kolostori iskolában a 15. századtól kezdve egyre gyarapodó, a 17. századra jelentős, 2000 kötetes könyvtár segítette a képzést. Az iskola fénykorát a 18. században élte: 1735-ben a tartományi káptalan megállapította az egyes rendházak rangsorát és a perjelek elsőbbségét is. A rangsorban az első helyen az újhelyi kolostor állt. 1738-ban nyitották meg Újhelyben a rend egyedüli novíciátusát, melynek alperjele Ordódy Ádám lett. Az alap- és középszintű oktatás mellett felsőbb tanulmányok végzésére is mód nyílt 1720-tól 1725-ig, majd az 1740 és 1745 közötti időszakban is filozófiai stúdium kapott helyt a kolostor falai között.

A magyar nyelv iskolai használatát szorgalmazó egyetlen magyar alapítású rend 1717-ben határozatban mondja ki, hogy a rendben senki se merje magát másnak, mint magyarnak nevezni, mert mindnyájan ugyanazon egy hazának, a magyar hazának fiai.² A pálos gimnáziumok törvényeit *Rosty Miklós*,³ a pápai intézet tanára dolgozta ki. Ezek a törvények bizonyos mértékig megegyeznek a jezsuiták törvényeivel, a pálos szellemiséggel áthatva azonban jobban kiterjednek a tanulóifjúság erkölcsi értékének ellenőrzésére. Rendkívül figyelemre méltó a tanítási, az oktatási cél, amit a pálosok iskoláiban előírtak: iskoláikban az oktatást úgy intézték, hogy az ítéloképességet az emlékezőtehetséggel már „gyenge” kortól kezdve egyenlő gonddal fejlesztették, folyamatosan tökéletesítették. Nem elégedtek meg azzal, hogy tudós, gondolkodó embereket neveljenek, minden tanítványukat a haza és az egyház hű fiává akartak tenni.

A pálosok újhelyi iskolájában előbb *parvát* (alsó osztályt) és *syntaxist* (a második osztályt), majd a retorikai osztályt szervezték meg. Az újhelyi pálos gimnázium tanárai közül a 17. században *Billisits Mártom*,⁴ mint a teológia, a fizika és a retorika, *Péli Pák* és *Toronyi Jánost* a teológia professzorait tartják tudós tanárokként számon.

A jezsuita és a piarista oktatást egyaránt színesítő iskoladráma írásának és bemutatásának kultúrája a pálos oktatást is jellemezte. A pálos iskoladrámák szerzői, mint az újhelyi iskolához kötődő *Bors Dániel*,⁵ *Táncz Menyhért*⁶ és *Péntek István*,⁷ vala-

¹ *Gindl Gáspár* bölcseleti doktor, Remete Szent Pál rendi szerzetes; a bölcseletet tanította 1752/53-ban Sajóládon; a teológiát 1754/55-ben Mariathalban, 1755 és 1758 között Nagyszombatban. 16 évig volt a rend provinciálisja. A rend feloszlása után (1773) nyugalmába vonult, s. 1801. febr. 26. halt meg.

² *Bakonyvári Ildefonz*: A pápai katolikus gimnázium története a pálosok idejében. Pápa, 1896. 22.

³ *Rosty Miklós* (barkóczyi) bölcseleti doktor, Remete Szent Pál rendi szerzetes a hittudományt Rómában tanulta, később a bölcselet és teológia tanára volt. Szerzete háromszor küldte Rómába, utolsó ott tartózkodása alatt halt meg 1767-ben, ott temették el.

⁴ *Billisits Alajos Márton* (1736–1807) pálos rendi szerzetes, hitszónok, tanár. A sátoraljaújhelyi pálos monostorban 1765/66-ban egyházbjogot oktatott, azután Páparra majd Mariathalba került, Nagyszombatban pedig a dogmatika tanára lett, Győrben jogot tanított.

⁵ *Bors Dániel* (1737–?) pálosrendi tanár. Munkája: Az isteni és felebaráti szeretetben égig fel nevelkedő boldog fiú dicsőséges Kalazantziai sz. Józsefnek dicsérete... Nagyszombat, 1772. Neki tulajdonítják a következő iskolai drámákat (az MTA kéziratárában): *Bakhus*, mythologiai magyar színmű 3 végezésben, énekekkel. Előadták a paulinusok iskolájában Pápan és 1765-ben farsang utolsó napján Sátoraljaújhelyben; *Omnia vincit Amor* vagy

mint Billisits Márton.⁸ Az iskola híres tanítványa volt *Reviczky Antal*.⁹ A korabeli magyar irodalmi élet ismert pálosrendi költő-író egyéniségei Virág Benedek, Ányos Pál és Versegly Ferenc magyarul írott és bemutatott drámáikkal bebizonyították, hogy a kor legkiválóbb oktató-nevelő szerzeteseivel, a jezsuitákkal és a piaristákkal azonos, magas szintű munkát folytattak.

A Rosty-féle gimnáziumi tanulmányi rendről szóló dokumentum szerint mind-egyik osztály tartozott évenként egy színelőadást tartani. Az első és második osztály egy-egy vígjátékot magyarul, a harmadik két deklamációt adott elő magyarul. Ezen kívül akár a prefektus, akár a retorika tanára farsangi napon egy vagy két vígjátékot is előadatott. Részletes leírást tartalmaz a dokumentum a számoktatás menetéről is. A számjegyek megtanulása után a legelső osztályokban 10.000-ig gyakorolták a számolást; játékosan megismerkedtek a gyerekek az összeadással és kivonással, a „természetes ítélőképesség folytonos gyakorlásával”. Majd magasabb számokkal folytatják, s ekkor már az összeadás és kivonás elveivel is megismerkednek, mégpedig „különféle dolgok, mint pénzek, súlyok, különféle geometrikai mértékek, mint lábak, ujjak stb. különféle nemeiből vett példákkal”, s megtanulják az Abacus Pythagoricus¹⁰ használatát is. Ugyanitt a II. osztályban ismerkednek meg a mértan elemeivel is.

A III. osztályban így kellett folytatni: „A nevezetlen és nevezett számokkal való szorzás oktatandó, amelyek tárgyalásánál a Napper-féle vonalak¹¹ alakítása és használata is megmutatandó, amelyek segítségével az Abacus Pythagoricus nélkül is játszva el lehet végezni a szorzást és az osztást”. Végül a IV. osztályosokkal a „tört-számokkal való összeadás, kivonás, szorzás és osztás gyakorlandó, úgyszintén a négyzet- és köbgyökvonás, a hárm-, ötös- és hamisszabály példákkal világosítandók meg; a mértanból a kúp, henger, gúla és a geometriai lépcső.”

A V-VI. osztályban a tanulók „bevezetendők a földrajz és a csillagászat alapfogalmaiba, evégből tárgyalandók a föld lakott részei határaikkal, a körülöfolyó tengerek, azoknak elhelyezése, mindegyik földrésznek és országnak fekvése, összehasonlítva a többiekkel, a világ melyik tája felé fekszik egyik ország a másikra nézve, vagy bizonyos helytől vagy várostól; a föld részei, a tartományok; a főváros bármely országban; ezek merre fekszenek a szülőhelytől; azután az éggömbön és a földgömbön használt pontok, vonalak, körök, övek stb.; megmagyarázandók a térképeken használatos egyenes

Polidor és Cassandra, latin nyelven, de beleszöve egy cím nélküli magyar bohózat, melyet szintén akkor adtak elő Újhelyben.)

⁶ *Táncz Menyhért* remete szent Pál rendi szerzetes (1743–?) teológiai tanulmányait Pécsen 1766/67. tanévben végezte, Pápán volt tanár; szerzetesi életének utolsó részét a pesti kolostorban töltötte és Gindl Gáspár provinciális maga mellé vette titkárnak. Újhelyben írt színdarabja: József és Putifárné története (1765).

⁷ *Péntek István* (1735–1776?) pálos szerzetes. A pápai új iskola felavatásakor, 1761-ben iskolajátékát (Pál, szomorújáték) adták elő tanítványai. 1765-ben ugyancsak az ő vezetésével mutatták be Sátoraljaújhelyen.

⁸ Billisits Márton színdarabja: Magyarok első királya, dicsőséges szent István dicsérete. Bécs, 1789.

⁹ *Reviczky Antal* (1723–1781) 15 éves korában a jezsuita rendbe lépett, matematikát, filozófiát és egyháztörténetet tanított Nagyszombaton. Reviczky az első magyar fizika tankönyv szerzője. Figyelemre méltóak állat- és növénytani megfigyelései, leírásai, korszerű természettudományi munkái. Egyháztörténeti művei latin nyelven jelentek meg.

¹⁰ ókori görög számolótableta

¹¹ Pontosabban: Napier-pálcák. John Napier (1551–1617) skót matematikus, természettudós feltalálta a róla elnevezett számolópálcákat; ezeknek a segítségével a szorzás és osztás művelete gyorsabban elvégezhetővé vált.

és görbe vonalak, a keleti és nyugati hosszúsági és déli szélességi fokok”. Ügyelni kellett arra is, hogy a tanárok „az egyes osztályokra előírt történeti anyag betanulására gondot fordítsanak, de ne engedjék azt tanítványaiknak értelem nélkül elhadarni, le-darálni, hanem szoktassák őket a saját szavaikkal való szép előadáshoz”.

Itt olvashatunk először arról, hogy az iskolát elhagyó tanulók bizonyítványának lebélyegzéséért 1 garast kell fizetni. Ebben az időszakban az iskolában maradó, felsőbb osztályba lépő tanulóknak nem adtak bizonyítványt, hiszen ismerték őket. Májusban alighanem szokásban lehettek a tanítás utáni, rövidebb tanulmányi séták: „a tanárok májusban délután 4 óra után tanítványaikkal szabadon kimenetnek, anélkül, hogy ezt a perjel valamilyen fontosabb ok nélkül megtagadhatná”.

A három neves pálosrendi költő: Ányos Pál, Virág Benedek és Versegly Ferenc vezetésével 1779-ben szervezték lelkes magyar arisztokraták a „Magyar Hazafiúi Társaság”-ot, melynek intézményesülését a bécsi udvar megakadályozta. Közvetlenül a rend feloszlása előtt irodalmi kör szerveződött a pesti pálos könyvtárban Dayka Gábor vezetésével, ahol időnként Kazinczy Ferenc is megjelent a szerzetesek, tudósok, írók, költők társaságában.

A magyar nép érdekeihez jobban alkalmazkodó pálos szellemiség a bécsi udvari köröket ellenségesé tette, részben ezért lett a rend sorsa a feloszlítás. A pálos rend, s egyben az újhelyi pálos kolostor felszámolása II. József 1786. február 7-én kelt rendeletének kiadása után következett be. Művelődéstörténetünk s a katolikus oktatásügy szempontjából összegezve megállapíthatjuk, hogy rendkívüli volt az a néhány évtized, amíg a pálosok jelen lehettek a hazai katolikus oktatásügyben. Rendházukat és templomukat a piarista rend vehetett át 1789-ben. Ekkor 19 rendtag élt a kolostorban, akik közül néhányan a plébánián vállaltak szolgálatot, mások az ország távoli vidékére kerültek.

IRODALOM

CSORBA CSABA: Sátoraljaújhely városkönyve. Sátoraljaújhely, 2011.

HERVAY FERENC LEVENTE: A pálos rend elterjedése a középkori Magyarországon. In: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér emlékkönyv. Bp., 1984. 159–171.

KISBÁN EMIL: A magyar Pálosrend története I-II. k. Bp., 1938.

KOVÁTS DÁNIEL (szerk.): Sátoraljaújhely lexikona. Sátoraljaújhely, 2001.

TÖRÖK JÓZSEF – LEGEZA LÁSZLÓ – SZACSVAY PÉTER: Pálosok. Bp., 1996.

UDVARHELYI OLIVÉR: A pálosok és a magyar iskolaügy. <http://web.axelero.hu/kesz/jel/0402palosok.html>

<http://lexikon.katolikus.hu/P/p%c3%Allosok.html>

HALÁSZI ALADÁR

Nyelvünk, megmaradásunk

Mester! Lásd, soha nem feled el maradéka magyarnak.
Múzeum és menedék áll halmod tetején

Hírét adni az egykori nemzeti nagy diadalnak:
Általad él a mi nyelvünk, mert megmenekült

Küzdelem árán, hol generálisként Te vezényeled
Máig a harcunkat nyelvünkért, legyen az

Szívünkéből fakadó komoly érzés, gondolat, álom
Megmutatója, ha kell, fülnek is andalító,

Szép zengésű, képzeletet növelő csoda kincsünk.
Hadd különüljünk el másoktól vele már,

Ám Európánk népeinek testvére maradjunk!
Fel soha nem szabad adnunk nyelvünk, anyaként

Véd. Magyarok! Csakis véle maradhattok meg e földön,
Nélküle nincs menedék, csak lélek kaloda,

Melynek zárját már az enyészet rakja nyakunkba.
Mostani múzeumunk majd takarója lehet

Nemzeti lelkünk halmainak, ha halunk magyarok mind.
Itt van azonban a kert, életed és temetőd,

Őrizd édeni álmaidat, hogy szép anyanyelvünk
Túlél minden időt, s szellemed védi a kort.

Szigeti Sándor felvétele

BENKE GYÖRGY

A református kollégiumok hatása a magyar(országi) közművelődésre

A 16. és 17. századi magyarországi reformációra emlékezve a reformáció hónapjában, októberben, október 31-én mindenképpen, gyülekezeteinkben mindig szólunk és szólunk a hitélet megújulásáról. A 16. században létrejött kollégiumaink fő feladata volt a lelkész- és tanítóképzés, hogy munkájuk által újuljon meg a templom és az iskola, és újítsa meg népünket hitében és műveltségében egyaránt.

Ebben az írásomban elsősorban a műveltségre teszem a hangsúlyt. A múlt század második felében kollégiumaink – az egy debreceni kivételével – babiloni fogságban vagy pusztai vándorlásban voltak, ahogyan az abból való szabadulás után emlegették ezt az időszakot. Abban az időben, amikor csak a templom maradt az egyháznak, munkáját is igyekeztek sokféle módon a templom falai közé szorítani. Most, amikor egyre több iskolánk van (ez az egyre több nagyban elmarad az államosítás előtti aránytól), és lehetőségeink vannak a közművelődésben való részvételre, emlékezzünk azokra a reformáció korabeli és utáni prédikátorokra, tanárookra és diákokra, akiket Isten felhasznált nemcsak egyházunk megújítására, de a magyar népünk lelki-szellemi ébresztésére és elevenítésére. Arról szólunk tehát, hogy milyen hatással voltak a református kollégiumaink az egész magyar közművelődésre. Beöthy Zsolt összefoglalóan így ír erről:¹

„A protestáns térítés – azaz a reformáció – a keresztyénség behozatala óta az első nagy művelődési áramlat, amely az egész nemzetet áthatja. Az új hit hirdetői százként állnak elő egy minél mélyebbre ható és minél nemzetibb kultúra apostolai gyanánt. Prédikálnak, vitatkoznak és zsoltárokat énekelnek a templomokban és a szabad ég alatt, vándorbotjukkal bejárva az országot; iskolákat alapítanak az ábécé-sektől az akadémiákig, köztük a máig virágzó sárospatakit, debrecenit, pápait; bámulatos irodalmi munkásságot fejtenek ki, és irataik közzétételére nagyszámú könyvnyomtató műhelyt rendeznek be és vezetnek, és a vásárokon maguk árulják sátrukban könyveiket; színpadokat állítanak s ellenfeleiket drámai játékokkal csúfolják meg. Az ő buzgalmuknak és tudásuknak köszönjük az első magyar nyelvtant, az első szótárakat, az első klasszikai fordításokat, s klasszikai módú verseléseink első magyar

¹ Beöthy Zsolt: A magyar irodalom kis tükre. Szellemi életünk fejlődésének áttekintése. Bp., 1896. az utolsó, 7. kiadás Kéky Lajos bevezetésével 1930-ban jelent meg. 48.

kísérleteit, az első magyar történeti munkákat. A nemzeti műveltség alaptétele, hogy a nemzet nyelvén szóljon, általuk valósul meg egész teljességében és kiterjedésében.”

Ezeréves magyar történelmünknek – gyermekkoromban mondtuk így, most már nyugodtan így mondhatjuk: ezeregyszáz éves történelmünknek – nagy százada volt a 16. század, a reformáció százada. Nyomorúságos százada, és a hitbeli-szellemi magújulásnak a százada. Több történész elmondta már, hogy a 16. században a keresztyénség sokkal mélyebbre hatolt népünk szívében, és jobban átformálta életét és gondolkodást, mint a 11. századi keresztyénség felvétele, a magyarok keresztyén hitre térése – inkább így mondhatjuk: térítése – tette azt.

Elcsodálkozhatunk azon, hogyan is történhetett az, hogy a század második harmadában szinte gomba módra nőttek ki, erősödtek meg és virágoztak a reformáció szellemében iskolák, kollégiumok. Hogyan is történt az, hogy 5-10 évvel a nagy nemzeti katasztrófa, a mohácsi vész után, iskolák létesültek Pápán, Mezőtúron, Sárospatakon? Valóban úgy lehetett ez, mint a gombáknál van: a spóráik benne vannak a földben, az avar alatt, és az alkalmas idő, az eső aztán életre kelti azokat. Hazánkban is megvolt ez az előkészítő munka, amit így nevezünk: előreformáció. A 15. század második felében közel 1300 diák ment tanulni – továbbtanulni – külföldi egyetemekre: Krakkóba, Bécsbe, Padovába. Hazajöve termékenyítően hatott az ott felszedett ismeretanyag a hazai egyházi és szellemi közéletben. A 16-17. században német, svájci, holland és angol egyetemek a magyar kollégiumokból kikerült diákok továbbtanulási helyei. Élmény volt az is, amikor elindult egy-egy diák egy külföldi iskolába, de az is, amikor onnan hazatért. Olykor meg is verselték ezt az élményüket, és a búcsúünnepélyen felolvasták ilyen verseiket. Olvassunk el egy ilyen verset, amelyet Szikszai Fabricius Balázs írt Wittenbergből búcsúzva 1559-ben.²

*Int az idő, cibelődjünk már, hívnak honi tájak,
Hogy az elég terhes útra kilépjen a láb.
Nincs nehezebb, mint megkezdett haladásba' megállni,
Így, mit alig kezdtünk, félbeszakítva marad.
Ám, hogy a Sors bajait mind bölcs türelemmel előzzem,
Bátor léptekkel megyek a rosszak elé.
Hogy ha a Sors maga nem vígan mosolyogva nevet rám,
Én megelegedten bajban is élni tudok.
Nektek, társak, akikre a dolgok jobbsorú légköre vár,
Tudós kebleteket töltsé be jó tudomány.
Kívánom, hogy vígan éljetez annyi sok évig,
Mennyit az agg rege mond Nestora élte felől.*

A középkor végén, az újkor elején nemcsak az egyházon belül kezdett pezsegni a lelki-szellemi élet, hanem azon kívül is. A humanizmusnak jeles képviselői voltak

² Szikszai Fabricius Balázs 1530 körül született Szikszón, 1558-ban lett a wittenbergi egyetem hallgatója, 1576-ban halt meg Sárospatakon. 1561-be került Patakra tanárnak, akit Makkai László az első igazi pataki pedagógusnak titulál. A Sárospataki Református Kollégium története. Bp., 1981. 19. A verszetet Gulyás József fordításában idézzük.

házánkban is. Mátyás könyvtárában megtalálható volt mindaz a könyvanyag, ami értéket jelentett az akkori Európában. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban megvoltak az ún. előreformátorok prédikációs kötetei és magyarázatos bibliái. Ott volt annak a Nicolaus de Lyra prédikációs kötete is, aki Lutherre is nagy hatással volt. (Innen az akkori szólás-mondás: *Si Lyra non lírasset, Lutherus non saltasset* – Ha Lyra nem lírázott volna, Luther sem táncolt volna).

A reformáció szellemében megerősödött vagy újonnan létesült iskolák és kollégiumok kivétel nélkül a törökök által megszállt Magyarországon és Erdélyben működtek. Pápa, Sárospatak, Mezőtúr, Debrecen a legelső időkben, majd Miskolc, Várad, Gyulafehérvár, Kolozsvár a következő időszakban jövőt formáló, nemzetet megtartó szellemi erődökké váltak. Huszár Gál szép hasonlata a debreceni kollégiumot jellemezte, de mindegyik kollégiumra érvényes és igaz volt: világító lámpás volt mindahány a maga helyén. Sokan láthattak már olyan térképet, mely azt ábrázolja, hogy Magyarország mely pontjain vannak rádiós vagy televíziós műsort szóró adók, illetve erősítők. Kisebb-nagyobb körök jelzik az általuk beszórt területet, és ezek a körök sok ponton összeérnek. Ez volt a szerepük a kollégiumoknak a 16. századtól szinte a 20 századig: a maguk partikuláival behálózták, lefedték Magyarország nagy részét, oroszánrészről vállalva így egész népünk közművelődésében.

A hitre hívást, a hitre jutást az Isten ígéje, a Biblia végezte el. Egész sor rész-bibliafordítás készült el a 16. században, míg Károli Gáspár azt adta, amit tudott: magyar nyelven az egész Szentírást. De a Bibliát kézbe is kellett adni, tehát ki kellett nyomtatni, és el kellett juttatni minél több helyre. Ezért nyomdákra volt szükség. Ez a még nem is olyan régi találmány óriási szolgálatot tett a reformációnak. A feltaláló Gutenberg elsőként bibliai szöveget nyomtatott ki. Az első magyar könyv is bibliai szöveg volt, a Korinthusi levél, melyet Komjáti Benedek fordított le, és nyomtatott ki Krakkóban 1533-ban. A mai Magyarország területén megjelent első könyv is Biblia volt, Sylvester Jánosnak 1541-ben Sárváron megjelent Újszövetsége. Volt nyomda, melynek felállítása, létesítése egyetlen célt szolgált, egyetlen könyvnek a kinyomtatását, a Bibliáét. Mantskovit Bálint vizsolyi nyomdája volt ez, mely 800 példányban kinyomtatta az első magyar teljes Bibliát 1590-ben. A Felvidékről elűzött Huszár Gál nyomdász-prédikátor – „az újító, a nép között tévelygéseket hintő, zenebonát szító Gallus”, ahogyan őt emlegették ellenlábasai – magával vitte nyomdáját Debrecenbe, és szinte egyik napról a másikra nyomtatta ki a maga és mások hitépitő iratait, és a támadásokra késedelem nélkül megírt válaszokat, vitairatokat.

A német anyanyelvű, de magyarrá lett Heltai Gáspár Kolozsváron állította fel nyomdáját, mely még halála után is működött; özvegye folytatta a könyvek kiadását. (*Chronica az magyaroknac dolgairól* című könyvét halála után, de még halála évében 1575-ben jelentette meg özvegye. Ennek eredeti példánya a pataki Nagykönyvtárban is megvan.) Tankönyvek, hittankönyvek, hitbuzgalmi iratok mellett a kolozsvári polgárok igényeinek megfelelően világi jellegű szépirodalmi munkák is jelentek meg nyomdájában.

A közművelődésért a reformáció után sokat tettek között van az a nyomdász, akinek betűiért Európa-szerte versengtek, és aki művészi tökélyre emelte a nyom-

dázmesterséget. Misztótfalusi Kis Miklós volt ez, a legszebb korabeli magyar Bibliának, az „aranyas” Bibliának a kiadója. Nemcsak ez a Biblia, de több más könyve is Hollandiában jelent meg. Nem mesterség, nem megélhetési forrás volt nála a nyomdászat, hanem misszió. Hallgassuk meg, hogyan ír az 1686-ban, Amsteldamban (Amszterdamban) megjelentetett Szenczi-féle zsoltároskönyv előszavában:

Előljáró beszéd: Szeretett Nemzetem!

...Igyekezted, inkább annál, mint eddig szoktad, a könyvekhez, az írásokhoz való értéssel magadat ékesíteni. Bizony nem semmi ékessége, nemessége, világa és bódogsága ez a nemzetnek, s akármelyly magános személynek is; amint ezzel ellenben az írás-tudatlanság moiska, parasztsága, setétsége, félszesege és nyavalyája... Ha valaki többre nem mehet, bár csak a maga születési nyelvén tudja olvasni az írásokat, csak ezzel is nagy sok jókra segítheti magát. Ezt követik más keresztyén nemzetségek, melyek között, akik bujdosnak, látván ezeknek ezeránt való nagy bódogságukat, nem győzzük eléggé az állapotjukat magasztalással tsudálni; s a miénket szánakozással szégyenleni. Itt keresve kellene keresned, míg találnál olyan személyt, aki olvasni ne tudna; még pedig amint a férfiak, úgy az asszonyi állatok között. Abonnet léssen az, hogy az Tudós Emberek által kiváltkép az ő magok nyelveken, és a nép is a könyvek szeretője és becsülője lévén, azoknak olvasása által ugyan el árad köztök a tudomány, amelly nagyon az Isten beszéde és a vallás körül. Miért nem lehetne, ha nem szinte így, legalább jobban és nagyobb mértékben annál, mint most nagyon közöttünk?

Hozzáteszem ehhez a buzdításhoz azt, amit Comenius mondott pataki tanárkodása idején: „*Oh magyarjaim, ne vágyjatok idegen iskolákra és könyvekre, hanem szerzzetek magatoknak hazátokban gazdag aratást.*”

Lefordították a Bibliát a 16. századi reformátor eleink, a nyomdászok főúri patronusok segítségével kinyomtatták és terjesztették azt. De ahhoz, hogy azt minél szélesebb körben tudják olvasni – a reformáció tudatosan ezt tűzte ki célul –, olvasni kellett megtanítani minél több embert. Ehhez iskolák kellettek. Bár a kollégiumoknak nagy vonzaskörük volt; a debreceninek, a patakinak is; az ország messze eső területeiről is vonzották a diákokat nemcsak a 16-17. században, de ez így van mindmáig. De nem elit iskolák voltak ezek, hanem népiskolák a szó legnemesebb értelmében. A közoktatást és közművelődést az egész nép javára igyekeztek végezni. Ennek a tudatosan szervezett és végzett missziós munkának külön neve is lett, mely a református kollégiumok sajátja volt: ez volt a partikuláris iskolarendszer.

Nemcsak vonzott magához diákokat egy-egy kollégium, hanem kisugárzott a maga régiójába. Résziskolákat, még pontosabban fordítva e latin szót: résziskolácskákat alakítottak ki a maguk körzetében. Elöl járt ebben Debrecen, de megvolt a maga partikuláris körzete Sárospataknak is. Az anyaiskolákhoz – mondjuk ezt is latinosan: az alma materhez – kisebb és nagyobb községekben iskolák tartoztak. *Hármas* költődésük is volt a kollégiumokhoz e partikulárisnak. *Először* az, hogy a tanítóikat – a rektorukat – az anyaiskolától kapták. (Gyakran itt gyűjtötték össze a végzős diákok a külföldi tanulmányutakhoz szükséges pénzt, vagy annak egy részét. Így került ki ebből a kollégiumból dédnagyapám, Benke György Felsőcécére 1861-ben, és ott meg-

szerették, és ő megszerette dédnagyanyámat, így nem fejezve be tanulmányait nem pap, nem lelkipásztor lett, hanem lévitatanító hosszú élete végéig.) *Másodszor* ugyanaz volt a tananyag, a módszer, a célkitűzés ezekben az iskolákban, mint az anyaiskolában. *Harmadszor* innen kapták a továbbtanuló és jó képességű diákokat a kollégiumok. Az ún. Geleji-kánonok szerint „az oskolák tárgyait úgy osszák be és tanítsák, hogy azokból a tanítványok a nagyobb oskolákba elméjük magasabb művelődésére szerencsével átmelessenek”.

Hogy milyen jól működött a partikuláris rendszer, és szinte a comeniusi buzdítás vált valóra abban, hogy itthon is milyen gazdagságra lehetett szert tenni annak, aki igyekszik arra, szemlélteti Keresztesi József életrajza, aki 1748-ban született Veszprémben. Életrajzában így ír változatos, de mindig előre és felfelé ívelő pályájáról akkor, amikor bizony a protestáns iskolaügy útja nem rózsás, hanem tövises volt a restaurációs, abszolutisztikus Magyarországon: „Még gyenge koromban nem lévén más mód: az édes atyám tanított olvasásig; ekkor vitt Vámosra Pálfi János oskolamester keze alá, akinél asztalt is tartott. Innen 2 év múlva F(első) Örsre vitt Gönczi Mihály mesterhez, tiszt. Galgóczy Sámuel úrhoz asztalra. Anno 1760. áprilisában, 12 éves koromban M(ező) Keresztesre elvitt az édes atyám magával a testvér nénjéhez Nagy Gergelynéhez.” A vámosi kis partikulából tehát a mezőkeresztesi nagyobb partikulába került. „Itt az első mesterem volt – folytatja életírását – Dörgő Pap István, aki anno 1760. meghalván, lett helyette tiszt. Veress István úr, mostani szikszai pap, kinek sokkal tartozom, conjugatiót és grammaticát a(nno) 1761. revocalván, syntaxista voltam másfél esztendeig. Poeta a(nno) 1764. Innen... Miskolczra mentem subscribálni, és deákká lettem a(nno) 1765. tiszt Miklós Sámuel úr keze alatt, ahol 7 hét múlva halálos betegségbe esvén 6 hétig viselte gondomat Szuhai Istvánné asszonyom. A(nno) 1776. papoltam először mélt. Vay Ábrahámné asszony udvarában ex Pred 2,3 („A' nevetésrül azt mondom, hogy bolondhoz illik az! a' vigasságról pedig: mit használ az?”). – A rethoricát, logikát és methaphisicát 2 esztendeig tanulván a(nno) 1767. die 30. sept. a Sáros pataki collegiumban susbribáltam. Innen még vissza sem értem, midőn Miskolczra a consistorium Lator János helyébe declinisták praeceptorává tett, mely hivatalt viseltem másfél esztendeig.” Majd így folytatja: „1769. tetszett collegiumba, de nem Patakon, hanem mások javaslásokra, ámbár az atyám egészen meg nem egyezett benne, Debreczenbe menni.” Itt Keresztesi szépen beilleszkedett az iskola rendjébe, és már 1776-ban a „poéták publicus praeceptorává” (nyilvános tanítójává) lett. Ezután újra az ő szavai következnek: „1777. die 6. jan. a böszörményi iskola rektorságra designáltattam”. Innen indult peregrinációba, azaz külföldi egyetemekre tanulni. Böszörmény városa 8 R. fl. 30 kr-ral látta el, és egyes emberektől is kapott 1-2 forintokat vagy 20-30 krajcárt. Franekeri, utrechti egyetemek után jött haza 1780-ban, és 1783 elejéig Debreczenben volt, majd 1783-ban vértesi, 1784-ben nagyváradi, majd 1787-ben pedig szalacsi pap lett. Különösen nagyváradi papként széleskörű irodalmi tevékenységet fejtett ki. 1812-ben Szalacson halt meg 64 éves korában.

Az anyaiskolából mentek ki a nagy és végzős diákok a partikulákba. Volt idő, amikor a pataki iskolában végzett tanítók a Magyarország nyugati régiója iskoláiba is

eljutottak (Nagyszombat, Szenc, Érsekújvár, Pápa) éppúgy, mint a török hódoltsági területén is tanítóskodtak (Ráckeve Tolna, Nagykőrös, Kecskemét) és Erdélyben: (Torda, Vízakna, Fogaras, Kovászna). Természetesen Felső-Magyarországot és Tokaj-Hegyalját Patak látta el rektorokkal, azaz tanítókkal. Olykor a jegyző munkáját is végezték, és így a jobbra írástudatlan jobbágyságnak is nagy segítséget tudtak nyújtani. Sokoldalúan segítették népünket, ahonnan jöttek. A pataki iskola egyik épületét *Trójának* nevezték. Így is magyarázták annakidején ez épület nevének jelentését: „Mintegy trójai falóból jöttek ki a kegyes és tudós emberek, akik most szerte Magyarországon az iskolákban és egyházakban dicséretesen szolgálnak.”

Visszatekintve iskoláink, kollégiumaink múltjára, megismerhetjük nemes hagyományainkat, ahonnan meríthetünk, ahonnan mintát vehetünk. Nehéz, kilátástalan helyzetekben iskoláink utat mutattak, jövőt készítettek. Újjáéledt vagy újonnan alakult iskoláink munkáján legyen Isten áldása, hogy azok tanárai és diákjai is áldásul lehessenek környezetüknek, sok helyen közömbössé lett, hitét veszített vagy alvó gyülekezeteinknek, utat kereső népünknek.

IRODALOM:

BITSKEY ISTVÁN: Hitviták tüzeiben. Gondolat, Bp., 1978.

KOCSIS ELEMÉR (főszerk.): A Debreceni Református Kollégium története. Debrecen, 1988
A Sárospataki Református Kollégium története, Ref. Zsinati Iroda. Sajtóosztálya, Bp., 1981.

BÍRÓ SÁNDOR – BUCSAY MIHÁLY – TÓTH ENDRE – VARGA ZOLTÁN: A magyar református egyház története. 1949. Reprint: Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Sárospatak, 1995.

PATAY TIBOR

Főgondnokok a Sárospataki Református Kollégiumban

A fejedelmi támogatók a Rákóczi-szabadságharc elbukása után – a kellő egzisztenciális lehetőségek híján – kiestek a Kollégium támogatóinak sorából. Igaz, hogy az iskola főleg Lorántffy Zsuzsanna bőkezű támogatásából rendelkezett megfelelő mennyiségű termőfölddel és szőlővel, aminek bevételét az anyagi lehetőségek javítására fordították, de a gazdálkodást – idénymunkák kivételével – főleg a diákok végezték, az irányítás a diákvezetők¹ kezében volt, akik nem mindig értettek a termőföldek kellő hasznosításához. Akadtak ugyan környékbeli, gazdálkodó családokból származó diákok, akik értettek hozzá, de amíg olyan tanár nem volt, aki irányítsa, ezek legfeljebb időszakonként tudtak megfelelő eredményt elérni.² Az időjárás bizonytalansága veszélyeztette a folyamatos, egyenletes ellátást, és – főleg eleinte – az erre kóborló hadak is jelentős pusztítást végeztek a vetések lelegeltetésével, illetve a már letakarított termény (szemes termény, bor) elzsákmányolásával.

A zaklatások ugyanakkor a római katolikus fél részéről állandóan napirenden voltak, jelentősen támogatva földesuraktól és a vármegyei hatóságoktól egyaránt. Az egyházkerületben már korábban a rekatolizált Báthory Zsófia, II. Rákóczi György özvegye erőszakos protestánsellenes viselkedése után ekkor, a „vértelen ellenreformáció” időszakában hasonló incidensek zajlottak. Az egyházi épületek, ingatlanok erőszakos elvétele, lelkészek, egyházközségi tisztviselők háborgatása vagy éppen súlyos bántalmazása, olykor teljes gyülekezetek földönfutóvá tétele nem tartozott a ritkán előforduló események közé.³

Ezeknek a károknak a kiküszöböléséhez szükség volt arra, hogy egy-egy megfelelő, vagyonnal és társadalmi tekintéllyel rendelkező birtokos nemes az ügyek szervezését, irányítását átvegye, ezzel tehermentesítve az intézményt, hogy az főleg a tanításra tudjon összpontosítani. Ez gyakran ellentétet szült, mint pl. a Csécsi-féle ügyben,⁴ de a főgondnok tevékenysége kiterjedt az egyéb területre is. Iskolai törvényeket, rendtartást alkottak,⁵ a „pártfogók és jótevők”-et felszólították egyes nagyobb bevételt igénylő ügy érdekében kötelezettségeik teljesítésére.⁶ Eljártak a tanári

¹ Elsősorban a *senior* kezében.

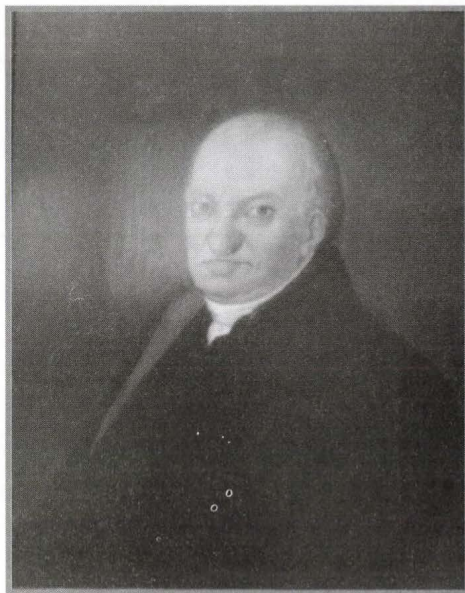
² A diákvezetők legfeljebb 2-3 évig voltak hivatalban.

³ *Dienes Dénes*: Tanulmányok a Tiszáninneni Református Egyházkerület történelméből. Sárospatak, 1998.

⁴ A Sárospataki Református Kollégium Levéltára (a továbbiakban: SRKLT.) A. W. 776-777, 17-18, A. IV. 916,16, majd 1734-ben 9 levél az akkori főgondnoktól.

⁵ SRKLT. A. IV. 896-897, 7-8.

⁶ SRKLT. A. IV. 864/2, A. IV. 987. 6, A. VI. 1634-36. 55-57, A. VII. 1818-32. A. VIII. 2170/43.

Báji Patay Sámuel és Vay József

fizetések rendezése ügyében.⁷ Intézkedtek a pataki diákok külföldön történő tanulásának támogatásáról.⁸ Adományok és végrendeletekben kapott javak rendezése,⁹ tanárok meghívása és elbocsajtása,¹⁰ adósságok és kintlévőségek rendezése, mind a feladataik közé tartoztak,¹¹ az alapítványok és más rendszeres juttatások intézésével együtt.¹²

Eleinte főleg a végrendeleti, illetve gyűjtésből és pártfogóktól származó jövedelmek voltak jellemzőek, később a nagyobb alapítványok és adományok jelentettek komolyabb bevételt. A főgondnokok maguk is tevékenyen részt vettek az adományozásban, de családjuk többi tagjai, valamint a birtokos nemesség számos tagja kötelességének tekintette az iskola adományokkal, később pedig alapítványi úton történő támogatását. Így vált lehetővé, ha nem is mindig akadálytalanul, hogy az iskola – nagyrészt saját tanítványaiból – olyan tanári kart gyűjtsön össze, akik Európa bármely iskolájában megállták volna a helyüket. Az anyagiak rendezése terén, adósságok behajtása, adományok gyűjtése révén azt is elérték, hogy a feltétlen szükséges kiadások mellett az épületek bővítésére, új épületek emelésére is gondolhattak a 19. század elején.

A főgondnokok között vannak kiemelkedő egyéniségek. Ezt a tisztséget báji *Patay Sámuel* halálától – aki tiszántúli egyházkerületi főgondnok volt – a tiszánineni főgondnokok látták el, többnyire az iskola volt vagyonosabb, jó szervező képességgel megáldott diákjai. Közülük többen országos hírnevet is kivívtak ezzel a tevé-

⁷ SRKLT.A XXVI. 9595. 50 és AXXVII. 9928-9930. 160-162. A. XXVIII. 8810/32.

⁸ SRKLT. Szombathy János A. VI. 1403-91, Bányai István és Lebó István: A VI. 1416. 5., A VI. 1509. 1.

⁹ SRKLT.A. V. A. V. 1115. 23., A. x. 2926.1.,

¹⁰ SRKLT.A. V. 1033. 33., A. VI. 1313. 1.,

¹¹ SRKLT.A. VI. 296-297. A. VI. 1283. 54. A. VI. 1359-60.

¹² SRKLT.A. XIV. 9716., A. VI. 1634-36. 55-57., B LXII 22685. 275., B. XLIV. 18185-15190. 1501-1505., A. XXIU.V. 13301-13304. 258-261.

kenységgel. A nagyok között a legnagyobbak közé tartoztak a Vay család tagjai, akik közül az adott időszakban hárman is viselték ezt a sok munkával járó, de az egyháziak részéről nem mindig elismert tisztséget.

Báji Patay Sámuel után vajai *Vay Ábrahám* (1735-től egyházkerületi főgondnok) csak Patay halála után, 1749-ben tudta átvenni ezt a hivatalt. Tevékenysége – egyházkerületi munkája mellett – kiterjedt a pestis miatt elzárt pataki Kollégium élelmiszer ellátásának szervezésére, a szlovák nyelvű gyülekezetekbe anyanyelvű lelkipásztorok képzésének szorgalmazására, a Kollégium fizikai múzeumának fejlesztésére, a peregrináció segítésére és az 1758-as építkezések irányítására.¹³ Természetesen ehhez nagy szorgalom, akarat és az ügy iránti szeretet és alázat kellett. A gyűjtésekből és adományokból befolyt összeget saját adományaival jelentősen kiegészítette. A tót (szlovák) anyanyelvű egyházak lelkészképzéséről a forrásokat, melyeket a sárospataki kollégium levéltára őriz, már felsoroltam. 1741. április 28-án kelt irat több adománnyáról tesz említést.¹⁴ A pártfogókhoz írt leveleiben többször felszólította őket adakozásra.¹⁵ Két diák külföldi útjához gyűjt 1749. január 2-án kelt levelében.¹⁶ Ezen kívül számtalan alkalommal bizonyítja elkötelezettségét a Kollégium érdekében. Agyvérzése következtében beállt bénasága miatt mondott le mindkét tisztségéről 1762-ben.¹⁷ Nem ragaszkodott tisztségéhez, mert abban nem dicsőséget, hanem feladatot látott.¹⁸ Családjából többen is betöltötték ezt a nehéz, sok figyelmet és odaadást igénylő tisztséget.

Vay István (1777–1786), majd *Vay József* (1796–1821) voltak, akik a család hírnevét ezen a téren is fényesítették. Különösen József tett sokat a Kollégium tevékenységének kiteljesedéséért. Akkor jött össze az a tanári gárda, amely nemcsak a külföldön elért eredményeivel, hanem az egész itthoni tanítás megreformálásával az ország egyik első, ha nem a legelső tanintézményévé tette a Kollégiumot. Szervezői munkája révén vált lehetségessé az új épületek (a teológiai főiskolának és a nagykönyvtárnak helyet adó Nagykollégium) építésének elkezdése, ami ugyan anyagiak hiányában többször is elakadt, de a 19. század 30-as éveiben végül csak elkészült. Szervezési tevékenysége mellett az anyagi segítségben is jelentős részt vállalt. A tanároknak járó hátralékos, vagy az idehívott professzoroknak ígért pénzek kifizetése (Beregszászinak 1797, majd 1798)¹⁹ után elintézte, hogy a professzori lakásokat az uradalmi adó alól felszabadítsák.²⁰ Működése ideje alatt jelentős alapítványok és hagyatékok emelték az iskola anyagi lehetőségeit. Ekkor folyt be Beleznay Miklós tábornok 5000 Ft-os hagyatéka,²¹ az egyházkerület 5000 Ft-os alapítványa,²² Csobaj

¹³ Dienes Dénes i. m. 59.

¹⁴ SRKLT. A. VI. 1634-36. 55-57.

¹⁵ SRKLT. A. VII. 1819. 32 és A. VIII. 2170. 43.

¹⁶ SRKLT. A. VI. 1509. 1.

¹⁷ *Váradi József*: Tiszáninnen református templomai. Borsodi Református Egyházmegye. Miskolc, 1980.

¹⁸ Dienes Dénes i. m. 59.

¹⁹ SRKLT. A. XXVI. 9595. 50. és A. XXVII. 9928-9930. 160-162.

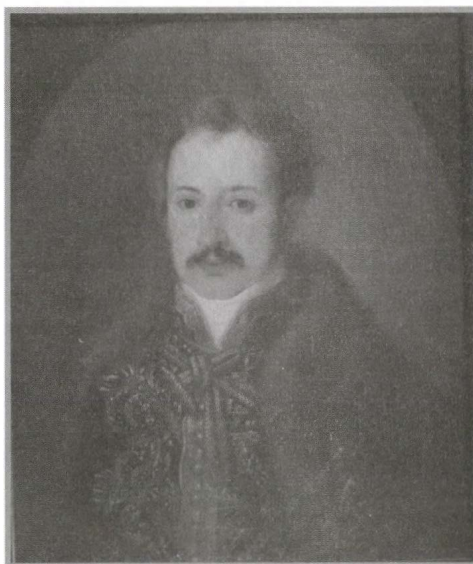
²⁰ SRKLT. A. XXIX. 11179. 4.

²¹ SRKLT. A. XXX. 11488. 3.

²² SRKLT. A. XXXVII. 14720. 317.

Gr. Teleki József

Nagy András 4000 Ft-os hagyatéka.²³ Ekkor jött létre az egyháztörténeti és bibliamagyarázati tanszéki alapítvány, amelynek 15.000 Ft-os alaptőkáját később újabb 5000 Ft-tal emelték.²⁴ Legnagyobb anyagi támogatása a feleségével, Mocsáry Erzsébettel együtt tett Vay-Mocsáry alapítvány volt, amely 100 évig tőkésítendő 5000 Ft-ot tett ki.²⁵ Továbbiakban is adományozott: 1811-ben a professzori fizetések kiegészítésére 3000 Ft-ot, majd újabb 500 Ft-ot. 1818-ban az iskola javára 2500 Ft-ot, pályázatok és egyházi beszédek kiadására 1822-ben 3000 Ft-ot. Ezeknek az írásos bizonyítékai a sárospataki kollégium levéltárában részletesen megtalálhatók.

Nemcsak a Vay család vette ki részét a Kollégium megsegítéséből, hanem a többi főgondnokot adó és egyéb birtokos nemesi családok, sőt a kisebb jövedelemmel rendelkező nemesek és gyülekezetek is. A két főgondnokot adó báji Patay család²⁶ rendszeresen támogatta az iskolát. I. Sámuel elsősorban a szervezési (adománygyűjtések) és fegyelmi téren (Csécsi-ügy) tevékenykedett. Fia, II. Sámuel ugyan tisztséget nem viselt, de szervezte a „külső egyetemeken lévő Szathmári Paksi Mihály” támogatására való gyűjtést, és arról el is számolt.²⁷ A professzorok képzésének költségeire 1771. augusztus 28-án 1000 Ft-os adományt tett.²⁸

Ennek fia, I. József főgondnok levelei is jelentős iratanyagot jelentenek a Kollégium levéltárában, amelyekben megjelennek az iskola ügyes-bajos dolgai, a gyűjtött támogatások, az iskolai tanterv javaslatok;²⁹ beszámol a Kollégium állapotáról, támogatja a professzorok külföldi tanulmányútjait, és eljár az egyéb alapítványok ügyében.

A többi főgondnok tevékenysége hasonlóan fontos volt, főleg a türelmi rendelet megjelenéséig, de azt követően is. Említhetjük pl. még a *Szathmáry Király Gábor*, *Lónyay Gábor* vagy *gr. Teleki József*-et, akiknek tevékenysége abban segítette a református kollégiumot, hogy az ártalmas, külső hatásokat a lehető legjobban kiküszöbölje, s hogy a professzorok tevékenységét elsősorban a nevelés és az oktatás kösse le.

²³ SRKLT. A. XXXVII. 14777. 374.

²⁴ SRKLT. B. XLIV. 18185-18190. 150-155.

²⁵ SRKLT. A. XXIV. 13301-13304. 258-261.

²⁶ A már említett I. Sámuel után az unokája, I. József is betöltötte ezt a pozíciót.

²⁷ SRKLT. A. XIV. 4611. 24.

²⁸ SRKLT. A. XIV. 4716.

²⁹ Ekkor írták Tótpápai, Rozgonyi, Lácza Szabó professzorok a tanterv megújítását célzó javaslataikat.

BODNÁR KRISZTIÁN

Egy leendő Dókus László-biográfia kérdései

Lassan közhellyé merevedik a történetírásban és a történetfilozófiában az a kérdés, hogy meg lehet-e írni egy ember életrajzát. Annak ellenére, hogy rengeteget írtak már erről a témáról is (nem is beszélve egyéb, általánosabb problémákról, mint pl. a megismerés vagy a történeti objektivitás esélyei), gyakorlatilag még mindig nem született megnyugtató megoldás, hiszen a kétely újra és újra felmerül. Dolgozatomban nem a végső választ keresem, sokkal inkább reflektálni kívánok az egyes kérdésekre (természetesen nem térhetek ki az összes olyan szerző minden művére, akik ebben a témában alkottak), illetve szeretném megvizsgálni, hogy egy adott személy megírandó életrajzára vonatkoztatva ezeket a megfontolásokat milyen esetleges hozadékuk lehet.

Általánosságban véve elmondható, hogy az utókor elsősorban a nagy történelmi személyiségekre figyel.¹ Kérdés, hogy a kevésbé jelentős (vagy az eddig figyelemre alig-alig méltatott) történelmi szereplők szolgálhatnak-e meglepetéssel. Jelen esetben az eddigi kutatások alapján azt sejtethetjük, hogy Dókus László inkább középszerű figura lehetett, még akkor is, ha viszonylag magas pozíciókba is eljutott. De valójában kit is tekinthetünk „nagy történelmi személyiségnek”? És remélhetjük-e, hogy a dókusi hagyaték – illetve a rá vonatkozó anyagok – alapos áttanulmányozása változtathat ezen az előfeltevésen? Egyáltalán: elgondolkodtató, vajon lesz-e elegendő *személyes* (jellegű) dokumentum ahhoz, hogy választ kaphassunk a történelmi nagysággal kapcsolatos problémákra. (Ha pedig nem, az kihathat a személyiség mint pszichológiai egység vizsgálatára is, mivel éppen az egyedi, lélektani vonásokról kapunk így kevesebb információt.)

Másrészt viszont hasznos lehet a bürokratikus személyiségtípusnak a tanulmányozása. (Ehhez pedig szükségeltetik a korabeli jog- és intézményrendszer valamilyen ismerete.) Bár a kései feudalizmus magyarországi világát nem lehet „klasszikusan” bürokrata rendszerként leírni, részben érvényesek lehetnek Robert K. Merton megállapításai: „A bürokrácia maximalizálja a foglalkoztatás biztonságát. A hivatal, a nyugdíj, a fizetésemelkedés és a szabályozott előmenetel biztonsága szavatolja a hivatali köteleességek minden külső nyomástól független odaadó ellátását.”² Ugyanakkor azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a korabeli (köz)nemesség számára gyakran hiva-

¹ Kövér György: A biográfia nehézségei. Aetas, 2002/2-3. <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00022/2002-2-3.20.html> Hozzáférés: 2013. nov. 26.

² Merton, Robert K.: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Gondolat, Bp., 1980. 454. (Társadalomtudományi Könyvtár.)

tás – sőt szinte kötelesség – volt az állami szférában való tevékenykedés, arról nem is beszélve, hogy általánosságban véve a vármegyei vagy országgyűlési politizálás a kormányzattal való szembenállás egyik (illetve hosszú ideig az egyetlen) módja volt, tehát nem (csak) a „bürokrata” mivolt lehetett hangsúlyos. Tehát ez is azt az elképzelést erősíti meg, miszerint egy egyén életét nem lehet úgy megírni, hogy csak rá összpontosítunk, hanem feltétlenül szükséges az őt körbevevő kollektívum vizsgálata is. Figyelni kell azonban arra, hogy az egyénre és a csoportokra nem alkalmazhatók ugyanazok a kognitív eljárások.³ Érdekes kérdésként felmerülhet az is, hogy a Dókushoz hasonló pályát befutó köznemesek vajon értelmiséginek tarthatóak-e, illetve hogy a rendi vagy a már polgárosodó struktúrákba illeszthetőek-e bele.

A téma feldolgozásának jelenlegi állásában feltételezhető, hogy a köznemes Dókus inkább az udvarhoz állt közelebb a felfogását, politikai elveit illetően. Erre utal a karrierje (az 1830-as évektől már viszonylag jelentősebb kormányzati pozíciókat töltött be, királyi tanácsos, személynöki, majd nádori ítélőmester, a hétszemélyes tábla bírása volt, de a szabadságharcot követően is hasonló szolgálatokat vállalt),⁴ ezt erősítik meg a róla szóló – többek között titkosrendőri – jellemzések stb. Ez viszont felveti azt a kérdést, hogy miben hozhat újat az „aulikus” köznemesség egyik tagja életének kutatása. Nem szabad ugyanis elfeledkezni arról, hogy a köznemesség politikájának kutatása már nem jár gyerekcipőben, ám eddig zömmel a liberális beállítottságú személyek életét tanulmányozták (elég pl. Kossuth vagy Deák esetére utalnom). Azt viszont mindenféleképpen számításba kell vennünk, hogy nagy valószínűséggel zömmel hivatalos iratok hozhatók kapcsolatba Dókus nevével, így kevesebbet tudhatunk majd pl. a magánszemélyről, mint mondjuk a bíráról. Azt is tudatosítanunk kell magunkban, hogy pl. országgyűlési követi tevékenysége is jórészt csak hivatali minőségében lesz feldolgozható, hiszen ismeretes, hogy a követutasítások nem a követek szemléletmódját tükrözték, így pl. az országgyűlési megnyilatkozásokból sem következtethetünk egyértelműen a személyiségre. Ám mégis felvethető, hogy a Dókushoz hasonló pályák elemzése némileg árnyalhatja a tisztántúli, „kuruckodó” protestáns bene possessionatírók eddig széles körben elterjedt képet; érdekes feladat lenne ilyen karriert befutott személyek életének vizsgálata, ami alapján kirajzolódhatna, hogy helytálló-e az imént említett sztereotípiák.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy ebben az esetben sem lehet elválasztani a személyt az őt körülvevő társadalmi közegtől, ezért egy „társadalmi életrajznak” kell születnie, amelyben folyamatosan vizsgálni kell az egyén és a társadalom kölcsönhatását. Lényegében ezt fejezi ki Hedvig Röckelein mondanivalója, aki szerint az egyént nem szabad autonóm vagy izolált egységként felfogni,⁵ Niedermüller Péter pedig a kultúra és az egyén kapcsolatát hangsúlyozza: az egyén társadalmi életben maradását, életpályájának ívét a kultúrát alkotó jelentések ismeretének foka határozza meg.⁶

³ Levi, Giovanni: Az életrajz használatáról. Korall, 2000. Tél. 91.

⁴ Dókus Lászlóról az eddigi legrészletesebb összefoglalás *Pálmány Béla*: A reformkori országgyűlések történeti almanachja 1825-1848 című művében található. Argumentum, Bp., 2011. 885–886.

⁵ *Röckelein Hedvig*: A pszichohistorikus módszer hozzájárulása az „új történelmi biográfiához”. Aetas, 2002. 2-3. <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00022/2000-2-3-19.html> Hozzáférés: 2013. nov. 23.

⁶ Niedermüller Péter: Élettörténet és életrajzi elbeszélés. Ethnographia, IC 1988., 3-4. sz. 379.

Dókus László (1786–1858)
SZIGETI SÁNDOR REPRODUKCIÓJA
A Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma
gyűjteményéből

Kövér György említi, hogy ha a történeti személyiséget biográfiában akarjuk rekonstruálni, akkor az egyik előfeltevés az, hogy a személyiségnek létezik egy olyan belső magva, amelyik változatlan és feltárható.⁷ Az tény, hogy az ember személyisége folyamatosan változik az idő előrehaladtával, gyermekkorától kezdve érik különböző behatások (már csak ezért sem lehet kizárni a kutatásból a társadalmat, illetve az egyén körül létező közeget), az viszont már talán kérdésesebb, hogy ez a belső „mag” létezik-e, illetve hogy mennyire szilárd vagy képlékeny. Tengelyi László vélekedése szerint az ember önmaga tud maradni anélkül is, hogy ugyanaz maradjon, mint aki volt.⁸ Maga Röckelein is úgy gondolja, hogy figyelembe kell venni, hogy a személyiség komplexen épül fel, és hogy a viselkedés sem vezethető vissza csupán egyetlen okra.⁹ Viszont ha ezen elgondolkodunk, akkor nem feltétlenül könnyű megmondani, hogy a belső mag az én legfontosabb része-e, vagy egyenrangú a többi, komplexitást eredményező alkotóelemmel, ebből következően pedig azt sem, hogy akkor van-e az énnak olyan része, amelyik az idők során (viszonylag) állandó marad. Szintúgy fel kell tennünk azt a kérdést, hogy létezik-e egyáltalán az a racionális ember, akit a funkcionalista vagy neoklasszikus sémák alkotnak meg,¹⁰ illetve hogy mennyire lehet racionális egy-egy személy viselkedése, s hogy ez mennyire kutatható és ábrázolható pl. egy biográfiában.

A „társadalmi életrajz” (sikeres) megírásához tudnunk kell, milyen volt a zemp-
léni nemesség életmódja, mentalitása a 18. század végén és a 19. század első felében,
hogyan rétegződött ez a társadalmi csoport (és azon belül a köznemesség), miben
különbözött az ország többi részén élő nemestársaitól (még ha nincs is „átlagos”
nemes), később pedig Dókus hogyan emelkedett fel, milyen (társas)élete volt a „ma-
gasabb szinten”, de egész pályafutását elemezni kell abból a szempontból, hogy kik-
kel tartott fenn ilyen vagy olyan jellegű kapcsolatot. Hiszen ahogyan azt Tóth Árpád
megfogalmazta, egy személy kapcsolati hálóját közvetetten implikálhat társadalom-
képet, és sokat elárulhat a társadalom működési mechanizmusairól.¹¹ Közben azt is

⁷ Kövér György: Biográfia és történetírás. Aetas, 2000. 3. http://epa.oszk.hu/00800/00861/00015/2000_3-10.html
Hozzáférés: 2013. nov. 17.

⁸ Tengelyi László: Élettörténet és önazonosság. Uő.: Élettörténet és sorsesemény. Atlantisz, Bp., 1998. 17.

⁹ Röckelein i. m.

¹⁰ Levi, G. i. m., 90.

¹¹ Tóth Árpád: A kapcsolatháló és funkciói. Társadalmi viszonyok egy reformkori mérnök naplója tükrében. Sasfi Csaba (szerk.): Régi témák, mai kérdések a mentalitástörténetben. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1998. évi esztergomi konferenciájának előadásai. Komárom – Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára, Esztergom, 2000. 42–52, az idézet a 43. lapon található. (Rendi társadalom – polgári társadalom, 11.)

meg kell vizsgálni, hogy úgy Dókus – mint általában véve a (zempléni) köznemesség – hogyan kapcsolódott be a diskurzusokba, milyen politikai beszédmódokat ismertek és használtak.¹² Nyilván ők is ismerték pl. a republikanizmus nyelvét, amit a diákok már az iskolában megtanultak.¹³ Tehát izgalmas lehet annak megválaszolása, sikeres megoldás lesz-e a „karrier és karakter” megfeleltetése és ábrázolása.¹⁴

Ugyanakkor viszont nem mehetünk el szó nélkül azon probléma mellett sem, hogy egy-egy ember általában több szerepnek kell megfeleljen (hivatali, magánéleti, társadalmi stb. „feladatokról” beszélhetünk). De vajon kiemelhetünk-e ezek közül egyetlen olyat, amelyik a „fő” szereptípus volt, illetve lehet-e rangsorolni ezeket a karaktereket? És egy történeti személyiség esetében melyikből „kell” kiindulni? Dókus László többféle pozíciót betöltött pályája során (ha csak a hivatali pályafutását tekintjük, a vármegyei főügyési tisztségtől a főjegyzői, alispáni, országgyűlési követi, ítélmesteri, bírói pozíciókon át jutott el addig, hogy az 1848-1849-es szabadságharcot követően az eperjesi Oberlandesgerichtnél vállaljon hivatalt), emellett pedig élete végéig elkísérte őt a református egyház mint „társadalmi” közeg. De említhetjük őt mint „besúgót” is, Erdmann Gyula megállapításai szerint Dókus már Zemplénben is figyelte az ellenzékieket.¹⁵

Ám ezt a tevékenységét is ütköztethetjük egy másfajta mentalitással. Karsa Ferenc idéz egy történetet (ennek hitelessége még ellenőrzésre vár, amennyiben ki lehet kutatni a valódiságát, bár az adomáknak is kétségtelenül gyakran van valóságalapjuk), amely szerint Dókus mint alispán szolidaritást vállalt azzal az esküdtel, akit Sztáray Antal nem ültetett az asztalához, és társaival – a főfiskussal és a főszolgabíróval – együtt kivonult a vendéglátásról.¹⁶ Nyilván sok minden állhat az ügy háttérében, de ha van igazságtartalma ennek az esetnek, akkor az utalhat a jellemre is, és ebből a szempontból sem lehet érdektelen annak megvizsgálása, hogy Dókus László mint „besúgó” hogyan azonosítható Dókus Lászlóval mint a segítőtársa (és tisztségben alatta álló ember) iránt elvileg szolidáris személlyel. Meglehetősen ellentétes viselkedési „normák” ezek, s izgalmas kérdés, hogy hogyan lehetséges egyazon személyben két ilyen tendencia. (Nem mellesleg pedig önmagában véve a besúgás mint tevékenység és azt ezt vállaló személyiség analízisa is hasznos lehet, hiszen ez is lehet lélektani típus függvénye.) A konzervatív – vagy Szócs Sebestyén jellemzése szerint „ultrakonzervatív”¹⁷ – Dókushoz tehát sokféle szemszögből lehet közelíteni; elhelyezhetjük őt a palettán konzervatívként – vagy (mint a fentebbi opciót láttuk) ultrakonzervatívként –, de az általa

¹² Takáts József: Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején (A keret). Irodalomtörténeti Közlemények, CII, 1998. 5–6. 668–686.

¹³ Takáts József: Modern magyar politikai eszmétörténet. Osiris, Bp., 2007. 14.

¹⁴ Kövér György i. m.

¹⁵ Erdmann Gyula: Zemplén vármegye reformellenzéke, 1830 – 1836. Kazinczy Ferenc Társaság és Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 1989. 14.

¹⁶ Karsa Ferenc: Egy főúr és egy alispán. *Dongó Gyárfás Géza* (szerk.): Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, IX. k. (10. évf.). Sátoralja-Újhely, 1904. 31.

¹⁷ Szócs Sebestyén: A városi kérdés az 1832-36. évi országgyűlésen. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 1996. 72. (Várostarténeti Tanulmányok.) A szerző sajnos nem indokolja meg, miért is kellene Dókus Lászlót ultrakonzervatívnak minősítenünk, hogy miben is állt ez az állítólagos szélsőségsége. A további kutatások remélhetőleg segítenek megerősíteni vagy megcáfolni e minősítés valódiságát.

betöltött pozíciók alapján a vármegyei tisztségviselők, az országgyűlési követek, a kormányhivatalt vállalók között is. És akkor még nem is beszéltünk a magánéletéről, a tágabb értelemben vett mentalitásáról (pl. olvasottság, társasági élet). Nyilván nem könnyű „mozaikokból” összerakni egy ember életrajzát, főleg akkor, ha nagyon kevés korábbi előmunkálatra, biográfiára lehet támaszkodni, és zömmel csak szétszórt információk találhatók a különböző elsődleges és másodlagos forrásokban.

Ezen a helyen szeretnék kitérni egy olyan problémára, ami talán mellékesnek tűnik, mégsem az. Gyáni Gábor megállapítása szerint: „Ingatag lábon áll tehát az a széles körben osztott, minden igazolás nélkül is feltétlen igazságnak tetsző levéltártudományi, egyúttal történetírói dogma, mely szerint a levéltárban, helyesebben a levéltári iratok feltárásával a múlt referencialitása szólal meg közvetlen módon. Ezen közismert felfogásnak felel meg egyebek közt a levéltári irat *elsődleges* történeti forrásként való feltétlen és töretlen tisztelete is. A levéltár azonban, tegyük végre világossá, *a múltbeli valóság egyik lehetséges értelme, helyesebben értelmezése csupán.*”¹⁸ Habár érthető a szkepszis – hiszen nyilvánvaló, hogy a levéltári iratok is az emberi beavatkozásnak köszönhetően kerülnek őrzési helyükre, fennmaradásuk esetleges stb. –, úgy vélem, még mindig célszerű a levéltári forrásokat elsődleges forrásokként számon tartani, hiszen egy-egy történeti feldolgozás (de akár már egy kiadatlan forrás megjelentetése is) sokkal jelentősebb emberi közreműködés nyomát viseli magán, mint egy levéltári irat. Főleg abban az esetben lehet célirányos elsődleges forrásoknak tekinteni a levéltári iratokat, amikor nincs vagy nagyon kevés a tanulmány- vagy monográfiaszintű feldolgozás egy-egy témában, vagy amikor az adott levéltári állagot még nem dolgozták fel. Dókus László iratait is kevésbé vizsgálták eddig, azok gyakorlatilag feltáratlanok, már csak ezért is érdemes belőlük kiindulni.

Szintén nehézségeket okozhat az életrajzban található „lyukak” „befoltozása”. Főhősünk esetében ilyen lehet az a tény, hogy pl. Dókus életének 1848 és 1858 közötti időszakát az általam eddig áttanulmányozott szakirodalom csak felszínesen tárgyalta, lényegében véve alig-tudunk valamit erről az időszakról, főként pedig a forradalom és szabadságharc alatti tevékenységéről. Részben elfogadható tehát Giovanni Levi azon állítása, miszerint nem a források hiánya okozza a legnagyobb nehézséget,¹⁹ de hozzá kell tennünk, hogy nagyobb mértékű forráshiány esetén gyakorlatilag képtelenség (jól) megírni egy életrajzot, illetve nem lesz teljes a biográfia. Persze ha túl sok forrás áll rendelkezésünkre, az szintén problémákat okozhat, hiszen nem lehet teljes körűen kiaknázni a forrásokat;²⁰ nem is beszélve arról a közismert és magától értetődő tényről, hogy a történész akkor is válogatna, ha „optimális” számú for-

¹⁸ Gyáni Gábor: Levéltári kánon és történetírói tapasztalat. In: *Uő.*: Az elveszithető múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem. Nyitott Könyvműhely, Bp., 2010. 36.

¹⁹ Levi, Giovanni i. m. 82.

²⁰ Kövér György: Források – értelmezések – történelmek. In: *Uő.*: A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Új Mandátum, Bp., 2002. 385. Jelen esetben inkább az a „veszély” fenyeget, hogy Dókus-sal kapcsolatban túl sok olyan iratot kell átnézni (pl. hivatalos dokumentumokat, alispáni feljegyzéseket stb.), amelyek csak kevésbé visznek közelebb a személyisége megismeréséhez, mert nem annyira személyes jellegűek. Természetesen ezt sem lehet „főlöleges” munkának tekinteni, hiszen ezek a források is hozzájárulnak a tevékenysége egy-egy szeletének feltérképezéséhez.

rás állna rendelkezésére, mert különböző okok miatt válogatnia *kell*. Bár Hayden White úgy véli, hogy a tényeket inkább azok a kérdések konstruálják, amelyekkel a kutató a témája felé fordul,²¹ véleményem szerint több joggal lehetne azt mondani, hogy a történész „önkényes” választásától függ, mit tekint ténynek a rendelkezésére álló adatok közül. Mindez persze erősíti a kételyeket a történészi tevékenység objektivitásával szemben, ám a white-i elképzelés sarkított esetben akár arra a meggondolásra is vezethetne bennünket, hogy kétségbe vonjuk egy történelmi személy (jelen esetben pl. Dókus László) születésének vagy elhalálozásának időpontját.

Gyáni Gábor említi azt a kérdést, hogy a források általában partikuláris szempontból világítanak rá a dolgokra,²² ám a történésznek ezzel tisztában kell lennie, a forrásokat pedig nem hanyagolhatja el. Azt viszont nem árt hozzátenni Gyáni gondolataihoz, hogy habár tény, hogy a források partikuláris jellegűek, sok forrás mozaikdarabkák egymáshoz illesztéséhez hasonló módon való kezelése mégis kiadhat valamilyen, viszonylag koherens – jóllehet korántsem tökéletes – képet. A szkepszis tehát megmutatkozik, a megoldás már kevésbé. A tények közötti „úr” kitöltése viszont újabb problémákat vethet fel, hiszen elgondolkodhatunk azon, hogy ezt mi módon lehet megtenni (analógiákkal? rekonstrukcióval? találgatással?), illetve hogy ez mennyiben ronthat a biográfia – és a biográfus – hitelességén, mennyiben tudományos eljárás mód stb. Patrice Gueniffey éppen azt emeli ki, hogy a regényíró előnyben van a történéssel szemben, mert az a képzelete révén pótolhatja a hiányosságokat.²³ Jóllehet a történetírásnak az irodalomhoz való közelítése²⁴ meglehetősen ellenérzéseket váltott ki, hiszen így „veszélybe került” a történettudomány objektivitása, tudományos jellege, az írásban mégiscsak van valami tágabb értelemben vett „irodalmiság”, még akkor is, ha a történész kezét „megkötik” a tudományosság „szabályai”.

Kövér György vetett fel olyan problémákat, amelyekre Dókus László életében is válaszokat kell(ene) találnom: a gyermek- és ifjúkor szerepét, az illető alkalmasságát a hivatása betöltésére, az életívben történő törések vizsgálata, összehasonlító mikroelemzés révén a rivális magatartásminták felmutatása. Ehhez kapcsolódik a személyiség tágabb értelemben vett analízisa, mint pl. hogy egyáltalán leírható-e az egyén a szerepei által, rekonstruálható-e a jelenben a személyiség stb.²⁵ Ki kell térnünk arra a klasszikus kérdésre is, hogy a történész a maga jelenében él, annak hatásaival van átitatva, akarva-akaratlanul is a saját korának „szemüvegén” át látja a múltat. Ezért is mondhatjuk, hogy minden narráció már önmagában véve is szubjektív értelmezés.²⁶ Ezt viszont szinte képtelenség kizárni, hiszen maga a történész is szubjektív, minden állítólagos és megkövetelt objektivitás ellenére is. Hans-Georg Gadamer egyenesen

²¹ White, Hayden: A történelem terhe. Osiris, Bp., 1997. 54. (Horror metaphysicae.)

²² Gyáni Gábor: Miről szól a történelem? Posztmodern kihívás a történetírásban. In *Uő.*: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág, Bp., 2000. 15.

²³ Gueniffey, Patrice: A biográfia a megújuló politikátörténetben. Aetas, 2000. 3. http://epa.oszk.hu/00800/00861/00015/2000_3-09.html Hozzáférés: 2013. nov. 20.

²⁴ Ld. pl. White-ot, aki az elbeszélő történetírásban olyan reprezentációs technikák alkalmazását javasolja a történész számára, amelyek a fikciós írásmódot jellemzik. White, H.: „Előszó” i. m. 11.

²⁵ Kövér György: Biográfia és történetírás. I. m.

²⁶ Majtényi György: Emlékezés és személyiség. Az életút rekonstrukciójáról. Aetas, 2002. 2-3. <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00022/2000-2-3-13.html> Hozzáférés: 2013. nov. 23.

óv attól, hogy téves módon kezeljük a múltat: „A követelmény, mely szerint a jelenkori fogalmakat mellőzni kell, nem azt jelenti, hogy naiv módon bele kell helyezkedni a múltba. [...] *A történeti gondolkodás* valójában azt jelenti, hogy *végrehajjzuk azt az áthelyeződést, amely a múlt fogalmaival történik*, amikor megpróbálunk bennünk gondolkozni.”²⁷ Ám nem hagyhatjuk figyelmen kívül az időről időre bekövetkező paradigmaváltásokat sem, és mindenféleképpen gondolnunk kell a kosellecki nézetre is, ha már fogalmakról beszélünk: „A kérdés az, hogy egy változatlan hangalakú szó szándékolt vagy vélt tartalma mennyiben maradt ugyanaz és mennyiben változott, azaz mennyiben van a fogalmak tartalma is történelmi változásnak alávetve? Egy társadalmi vagy politikai fogalom állandósága, érvényessége, de a neki megfelelő struktúrák is csak diakronikusan vehetőek szemügyre.”²⁸ Így tehát jelen esetben sem tekinthetünk el attól, hogy egy-egy fogalom mást jelenthet a 21. században, mint amit, mondjuk, a 18. század végén jelentett, és lehetőség szerint a korabeli értelmezést kell követnünk (ami nem feltétlenül azonos azzal, hogy „naiv módon behelyezkedünk a múltba”), nehogy tévútra jussunk.

Gueniffey említi, hogy véleménye szerint a jó életrajz lemond a tiszteletudó megközelítésről,²⁹ ami többé-kevésbé magában rejti azt is, hogy bizonyos mértékig le kell számolni a „pártatlan” kutató mítoszával, hiszen a múlt szereplője egyébként is különféle reakciókat vált ki a történelemből, tehát nem létezik pozitivistá értelemben vett elfogulatlan biográfus. Jelen esetben kérdéses, hogy Dókus és az ő pályafutása fog-e érzelmeket kiváltani bennem, és ha igen, akkor ezt hogyan lehet beépíteni a diskurzusba. Ilyen „neuralgikus” pont lehet pl. az 1849 utáni szereplése, amikor is az Oberlandesgericht bírója volt; vajon mennyire volt a hatalom „elvtelen” és bürokratikus kiszolgálója, mit jelentett mindez a pályafutására, társadalmi beágyazottságára vonatkozóan stb. A tiszteletudó megközelítésről való lemondásnak részben ellentmond K. Horváth Zsolt javaslata, aki szerint az életrajznak a halál társadalmi rituáléjával kellene keződnie (s egyébként a temetést mint rítust primer jelentésadásnak nevezi).³⁰ Így ugyanis – véleményem szerint – a biográfia alanyát előre egyfajta kultikus „levegő” venné körül, illetve regényíróhoz „illő” megoldás lenne egy olyan ember halálával indítani egy életrajzot, aki lényegében véve még meg sem született. Ráadásul az sem feltétlenül bizonyos, hogy a halál része az életnek, és ha igen, akkor mennyire, ahogyan erre Kövér György rávilágít.³¹

Azt is hozzá kell tennünk mindehhez, hogy az életrajz alanya maga is a történelemben élt, ami létrehozta őt, de amit ő maga is formált.³² (És persze bizonyos mértékben ő maga is alakította a saját életének későbbi megírhatóságát pl. az általa hát-

²⁷ Gadamer, Hans-Georg: Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata. Gondolat, Bp., 1984. 278.

²⁸ Koselleck, Reinhart: Fogalomtörténet és társadalomtörténet. In: *Uő.*: Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája. Atlantisz, Bp., 2003. 131. (Circus Maximus)

²⁹ Gueniffey, P.: i. m.

³⁰ Horváth Zsolt, K.: Lehetséges-e a szinoptikus biográfia, s ha nem, hogyan? In: *Halmos Károly – Klement Judit – Pogány Ágnes – Tomka Béla* (szerk.): A felhalmozás míve. Tanulmányok Kövér György tiszteletére. Századvég, Bp., 2009. 89–90.

³¹ Kövér György: Biográfia és történetírás. I. m.

³² Uo.

rahagyott iratok szelekciójával vagy esetleges megsemmisítésével.) Kérdés, hogy esetünkben Dókus László – vagy tágabb értelemben véve a (köz)nemesség – gondolt-e arra, hogy a tetteivel ő is alakította a történelmet, és hogy vajon az ő élete érdekes lesz-e a későbbi korok kutatói számára. Mindez viszont felveti a történelem és az emlékezet problémáját is. Az emlékezet ugyanis fejlődik, az egyének és a csoportok/társadalmak is felejtnek, sokféle emlékezet létezik, és a konkrétumhoz tapad.³³ Meg kell tehát vizsgálnunk ebben az esetben is, hogy Dókus szűkebb és tágabb környezetében hogyan érvényesült a felejtés és az emlékezés, a család több későbbi tagja miért él elevebben az emlékezetben. Talán azért, mert László kevésbé volt jelentős figura, talán azért, mert viszonylag régebben élt, vagy talán azért, mert bizonyos szempontból nem (volt) releváns a tevékenysége, esetleg különböző tettei miatt nehezen volt beilleszthető egy pozitív kánonba – egyelőre ezt nehéz megállapítani.

Itt elsősorban a kollektív emlékezetet lesz célszerű tanulmányozni (ezzel kapcsolatban pedig magát a kollektívumot, amelynek van valamiféle kohéziója, identitása, illetve amelynek bizonyos okok miatt fontos az, hogy az emlékezetében megőrizzen valakit vagy valamit); Jan Assmann – Maurice Halbwachs eszméit elemezve – ugyanis felhívja a figyelmet arra, hogy „[h]a az ember – és a társadalom – csak arra képes emlékezni, ami a mindenkori jelen vonatkoztatási keretein belül múltként rekonstruálható, akkor pontosan az merül feledésbe, aminek az adott jelenben nincsenek vonatkoztatási keretei”.³⁴ Azaz általában az marad meg az emlékezetben, aminek a megmaradása valami miatt releváns. Jóllehet Dókus László emlékére 1858-ban gyászünnepséget tartottak, 1901-ben pedig a sátoraljaújhelyi családi sírboltba szállították a földi maradványait, ő mégis kevésbé ismert a család több más tagjánál. Izgalmas feladat lenne mind a családi, mind a tágabb értelemben vett közösségi emlékezés és felejtés alaposabb elemzése.

Eddig viszonylag kevés szót ejtettem az életrajz *megírásának* kérdéseiről. Reinhart Koselleck tudatosítja bennünk azt a megfontolásra érdemes nézetet, miszerint a nyelvnek, mint olyannak a szerepe megkerülhetetlen: „ugyan mindennemű történet – mind történések, mind pedig megtörténte után – mást is tartalmaz, mint amire a nyelvi megfogalmazás képes, ám ezt a másvalamit is csak a nyelv közegében tehetjük hozzáférhetővé a megismerés számára”.³⁵ Tehát ez is nyilvánvalóan érvényesíthető egy biográfiára vonatkozóan is, mégpedig oly módon, hogy a történész is kénytelen nyelvi formába önteni a „megfogalmazhatatlant”, hiszen nincs más eszköze, ám ebbéli tevékenységét kétségtelenül behatárolják ismeretei, képességei, és közsímet az a probléma, hogy a gondolatainknak nem vagyunk képesek a 100 %-át beszélt vagy írott nyelvre „lefordítani”. (Mindez, természetesen, igaz a biográfia alanyára is, vagyis ha csupán ez az egy gond jelentkezne, már önmagában véve ez is elég lenne ahhoz, hogy ne szülessen „tökéletes” életrajz, hiszen ha a vizsgált személy sem tudta tökéle-

³³ Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. Aetas, 1999. 3. <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-10.html#P10-119> Hozzáférés: 2013. nov. 22.

³⁴ Assmann, Jan: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz, Bp., 1999. 37.

³⁵ Koselleck, Reinhardt: „Újkor.” Modern mozgásfogalmak szemantikájáról. In: *Uő*: i. m. 346.

tesen visszaadni a gondolatait, akkor azt a későbbi kutató már csak még inkább „torzított” formában ismerheti meg és reprodukálhatja.) Dókus esetében még bonyolultabb a dolog, hiszen valószínűsíthetően eleve nagyon alacsony lesz a tőle származó, személyesebb hangvétellű iratok száma, tehát a gondolatainak ténylegesen csak rendkívül kis hányada maradt az utókorra, amit óhatatlanul további áértelmezéseknek fogok alávetni.

Összességében véve elmondható, hogy egyáltalán nem könnyű feladat a biográfiaírás. Ha a (posztmodern) szkepszis által felvetett problémákat mind számba vesszük, és a történész mindezeket megpróbálná beépíteni egy-egy biográfiába, akkor gyakorlatilag eljuthatnánk a totális kételyig, azaz addig, hogy lényegében véve nem is érdemes belefogni egy önéletrajz megírásába. Hiszen elég, ha belegondolunk abba, hogy maga az alany sem ismerte teljes mértékben saját magát és a saját jelenét, és a források is töredékesen maradtak ránk; és akkor még nem is beszéltünk pl. a történész különböző „korlátoltságairól”, a hermeneutikai problémákról, vagy arról, hogy hogyan lehet írott nyelvre leképezni egy-egy gondolatot (illetve hogy a nyelv mennyiben korlátozó tényező) stb. A történész előtt gyakorlatilag két út áll: a „szkeptikusok” által említett összes kétely végiggondolása, aminek a logikus következménye az életrajz megírásáról való teljes lemondás; vagy annak belátása, hogy tökéletes biográfia nem létezik, de az adott körülményekhez és lehetőségekhez képest a „legjobb” életrajz létrehozására törekszünk. Végző soron talán egyetérthetünk Patrice Gueniffey megállapításával, aki szerint gyakorlatilag nem lehet nem klasszikus életrajzot írni.³⁶ Úgy gondolom, a leendő Dókus László-életrajz is valami hasonló lesz.

Mindehhez elsődleges forrásként felhasználhatók a Sárospataki Református Kolégium Tudományos Gyűjteményeiben, a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fióklevéltárában, a Magyar Nemzeti Levéltárban található anyagok, kibővítve a bécsi, illetve az eperjesi levéltárakban esetlegesen található iratokkal. A kiadott elsődleges források közül kiemelhető a Kossuth szerkesztette Országgyűlési Tudósítások, Kazinczy Ferenc levelezése, de a különböző visszaemlékezésekben, emlékiratokban is találhatunk adatokat Dókus Lászlóra vonatkozóan, vagy akár a besúgói rendszerrel kapcsolatban (pl. Wirkner Lajos emlékirata). A témához valamilyen módon kapcsolódó másodlagos források, feldolgozások száma pedig némi túlzással élve végtelennek tekinthető, így a lehetőségek adottak ahhoz, hogy minél gazdagabb, részletesebb biográfia szülessen.

³⁶ Gueniffey, P.: i. m.

A 34-es gyalogezred hősi emlékműve Szikszó határában

CSORBA CSABA

Abaúji településcímerek (Gondolatok hagyományokról és hagyományörzésről)

Idestova negyedszázada lehet annak, hogy a Magyar Országos Levéltárból sikerült megszerezniem fénymásolatban Abaúj vármegyei települések címereivel kapcsolatos szakvéleményeket 1906/7-ből. Akkoriban látta szükségét egyre több település, hogy a feledésbe merült régi jelképét (címerét) megújítsa, vagy újat terveztesse. Ehhez a munkához volt szükség régi levéltári dokumentumokra. Mivel Abaúj–Torna vármegye székhelye, Kassa a trianoni határ meghúzása révén Csehszlovákia része lett, az 1918 végéig keletkezett vármegyei levéltári iratanyag is ott maradt. A kassai levéltári kutatásnak sem voltak már akkoriban különösebb adminisztratív akadályai, de mégis egyszerűbb volt Budapestről kérni fénymásolatokat, olyan dokumentumanyagról, amely eleve ott is készült. Nagyrészt *Óváry Lipót* főlevéltárnok által aláírt leveleket közlök, amelyet a Magyar Országos Levéltár céges levélpapírján küldött az országos községi Törzskönyvbizottságnak (Bp. II. Oszlop u.) címére.

Ez a testület a magyarországi településnevek általános rendezésére alakult 1896-ban, és egészen 1953-ig működött. De nemcsak településnevekkel, hanem a települési címerekkel kapcsolatos kérdésekben is szakértői szerepet töltött be. A továbbiakban a dokumentumok közlése mellett a településnevek és település-címerek néhány ma is fontosnak tűnő kérdésére kívánom föl hívni a forrásközlés után a figyelmet.

1339 O. L. szám 1905
Az orsz. községi Törzskönyvbizottság
Tekintetes Elnökségének
Budapesten, II. Oszlop utca

A f. é. 5915 eln. sz. átirattal megküldött Abaúj-Tornamegyei csereháti járási 6 községi pecsét tárgyában van szerencsém az összes mellékletek visszaküldése mellett a megejtett kutatások alapján a következőkről értesíteni:

1. Debrőd községnek beküldött 1879.-iki pecsétlenyomatán kivont karddal lovon száguldó huszár látható, holott a községnek az Orsz. Levéltárban őrzött 1772. évi urbáriumára egy olyan pecsét van nyomva 1699-ből, mely szintén kivont kardot tartó vitézt lovon ülve ábrázol ugyan, csak hogy az nem huszárt, hanem amennyire a primitív vésetű pecsét tökéletlen lenyomatából kivehető, inkább páncélos vitézt akar föl tüntetni. E vitéznek kilétéről pedig a pecsét körirata ad föl világosítást, mely ugyan helytelen latinsággal így hangzik: „Debre... onver. Sante Pavle 1699”, de semmi kétség, hogy itt „conversio Sancti Pauli”-ről, azaz Szent Pál fordulásáról van szó, ugyanis a pecsét Szent Pált abban a jelenetben akarja ábrázolni, amikor ő Paul néven még római vitéz volt és neki Krisztus megjelent. A községnek jelenlegi, 1834-ben épített temploma is Sz. Péter és Sz. Pál tiszteletére van szentelve, de a régebbi s már 1434-ben meglévő templom bizonyosan csakis Sz. Pál tiszteletére lehetett szentelve, ennek emlékéért tartja fenn a régi pecsét. Az új pecséten is tehát a huszár helyett Szent

Pált kellene visszaállítani, minthogy azonban az utóbbinak ábrázolását illetően a rendelkezésünkre álló egyetlen pecsét nem nyújt kellő útbaigazítást, mindenekelőtt maga a község volna fölhívandó, hogy a netalán birtokában lévő összes régibb pecsétnyomókról tisztán kivehető lenyomatokat itatós papír közé téve küldjön be, avagy olyan okiratokat terjesszen föl, melyeken a régi pecsét lenyomata tisztán kivehető volna.

2. Felsőmecenézif község 1872. évi pecsétjének lenyomatát küldte be, mely szűz Máriát mint az ország patrónáját felhökön ülve, térdén a kis Jézussal és alatta hármias halmon keresztbetett kalapáccsal és vésővel ábrázolja, megegyezik a Tagányi Címertár II. 9. tábláján látható címerrel, kivéve hogy itt a címer helyesebben, pajzsba van téve. A községnek az Orsz. Levéltárban őrzött 1773. évi urbáriumára egy 1672-iki pecsét van nyomva, mely amennyire a tökéletlen lenyomatból kivehető, szintén hasonló címet tüntet föl, azzal a különbséggel, hogy a hármias halomnak semmi nyoma, a kalapács és véső pedig kétoldalt van alkalmazva. A pecséten azonban az a furcsa, hogy míg a címer világosan Szűz Máriát tünteti föl, viszont a pecsét körirata: „Maria Magdalena Patrona Superiori Mezenzeiff 1672.” mégis Mária Magdolnát említi, aminthogy a község templomának védszentjéül csakugyan ma is Mária Magdolnát említi, aminthogy a község templomának védszentjéül csakugyan ma is Mária Magdolnát tisztelik, nem pedig Szűz Máriát. Talán a község tudna valami fölvilágosítást adni ezen ellentmondásra nézve, egyúttal pedig, hogy címere mentül pontosabban meg legyen állapítható, fölhívandó volna arra is, hogy a netalán birtokában lévő összes régi pecsétnyomókról tisztán kivehető itatós papír közé teendő lenyomatokat, avagy olyan eredeti okiratokat terjesszen föl, melyeken a régi pecsétlenyomatok tisztán kivehetőek volnának.

3. Jászó község egy 1830. évi pecsétlenyomatot küldött be, melyen Magyarország címere látható, fölülte pedig kiterjesztett szárnyú angyal áll, amint kereszttel ellátott lándzsáját a pajzs alatt lévő sárkány torkába döfi, míg a pajzs két oldalán keresztbetett kalapács és véső lebeg. Ehhez hasonló címer látható a községnek az Orsz. Levéltárban őrzött 1773. évi urbárium és egy 1713. évi kiadványán (Lymbus II. sor 30/32. cs.) is a községnek kisebbik („sigillum minus”) pecsétjétől származó lenyomatokon. Ellenben a községnek nagyobbik pecsétjéről („sigillum maius”), mely egy 1711-iki okiratra (N. R. A. fasc. 1072. no. 7) van nyomva, Magyarország címerpajzsa már teljesen hiányzik, s e helyett az angyal a kétoldalt keresztbetett véső és kalapács között, a lábai alatt fetregő sárkány testén áll és keresztel lándzsáját annak torkába döfi; az angyal pedig nem más, mint Szent Mihály arkangyal, amint hogy Jászó község ősi templomának védszentje is Sz. Mihály arkangyal. Ezekből kitűnik, hogy Jászó község Magyarország címerét csak 1711 után vehette föl pecsétjére, de hogy micsoda jogon, arra nézve magát a községet kellene megkérdezni. Minthogy azonban hazánk ősi közjogi gyakorlata szerint, az ország címerét, úgy e címernek bármely részét önhatalmúlag használni vagy fölvenni senki sem volt, s jelenleg sincsen jogosítva, hanem azt, vagy egyes alkatrészeit egyesek éppen úgy, mint testületek, csakis a koronás királynak külön címeradomány alapján használhatták, - a község egyúttal arra is figyelemzetendő volna, hogy ha azon pecsétjéről és címeréről, melyben az ország címere is látható, királyi címeradomány-levelet fölmutatni nem lenne képes, annak további közjogellenes használatától őt el fog kelleni tiltani, s a pecsétnyomót elkoboztatni, új pecsétjére pedig csak az említett régebbi 1711-iki nagyobb pecsét címere lenne alkalmazható, mely esetben aztán ezen címet rendes, talán vörös színű címerpajzsba kellene foglalni. De mivel ezen 1711-iki pecsétnek rendelkezésünkre álló lenyomatából a címer összes részletei nem vehetők ki tisztán, a község egyszersmind arra nézve is fölhívandó volna, hogy ezen nagyobbik pecsétnek, netalán birtokában lévő nyomójáról tisztán kivehető s itatós papír közé teendő lenyomatokat, avagy olyan eredeti okiratokat terjesszen föl, melyeken azon pecsétnek jól kivehető lenyomata volna található.

4. Mecenzéf, azelőtt Alsó-Mecenzéf község hat rendbeli pecsétjét mutatja be, melyek közül azonban a 2. számú nem a községnek, hanem az ottani serföző céhnek pecsétjét képezi. A legrégebbi, 1710-ből való, s azonos azzal, mely a községnek az Orsz. Levéltárban őrzött 1773-iki urbáriumára van nyomva, s melyen a község védszentjének: Szűz Máriának mellképe, karján a kisdéd Jézussal látható, míg a képet jobbról véső, balról kalapács, s kétoldalt két babérág veszi körül. Ezzel egyidejű lehet a 4. számú kisebb pecsét, mely „Maria Sancta” belső, és „Sigillum Ex Inferiori Mecenzeiff” külső körirattal van ellátva, de Szűz Máriát a gyermek Jézussal holdsarlón állva tünteti föl. Ezt követi időrendben az Orsz. Levéltárban (Lymbus II. s 30/32. cs.) föltalált 1752-ben vésett pecsét, mely az 5. számú 1773-iki pecséttel majdnem azonos, kivéve, hogy a gyermek Jézust most már balkarján tartó Mária mellképe és az évszám alatt az 1752-iki pecséten: nyitott körző s alatta keresztbe tett véső és kalapács, kétoldalt két babérág, míg az 1773-ikin ezeken kívül, de körző helyett mit (Mária) monogrammmal, fönt pedig U. M. S. (Unter Metzenseiffer Siegel) betűk láthatók. Végül a legutolsó három nagyobb és a 6. kisebb 1839-ben vésett magyar köriratú pecsétnyomók Szűz Máriát a gyermek Jézussal fényugarak közt egy bánya bejárata mögött tünteti föl, bánya kapujában pedig egy bányász kezében kalapáccsal és vésővel állva látható. A két pecsét között csak az a különbség, hogy a 3. számú nagyobbik pecsét a bányát elég ízlés-telenül, gömbölyű dombnak tüntette föl, és a bánya szája köré babérágakat helyezett el, holott a 6.

számú sokkal izlèsesebb pecsét sziklás bányahegyet ábrázol. Az új pecsét természetesen rendes címer-pajzsba volna foglalandó, a Tagányi címertárban a II. 1. táblán látható alsó mecenzéfi újabb pecsét rajza után. Elkészítése előtt azonban fölhevandó volna a község, hogy az új pecsétre az 1839-iki két címer közül melyiket kívánja rávésetni, azzal a figyelmeztetéssel, hogy a 6. számú a fentebb előadottak szerint erre sokkal alkalmasabb volna, annyival is inkább, mert Mecenzéf pecsétje az irodalomban is már ebben az alakban ismeretes.

5. Stósz községnek sokféle pecsétje ismeretes az Orsz. Levéltárban (Lymbus II. s 30/32. cs.), így legrégebb a XVII. század végéről származó pecsét: pajzsban keresztbetett kalapácsot és vésőt tüntet föl; ugyanolyan az 1752-ben használt kis pecsét is, csak hogy pajzs nélkül. Az 1746-iki pecsét egy bányászt kalapáccsal és vésővel ábrázol; végül egy 1769. évi okiraton ugyanazon címer látható, melyek lenyomatát a község I. a. közölte, és amely a jelenleg használt pecsétnek is alapul szolgált. Ezeketől a pecsétektől gyökeresen eltér a községtől bemutatott II. számú 1801-iki pecsét, amely egy bányászt, mintegy pajzstartóul ábrázol, amint baljában kalapácsot és vésőt tart, míg jobbájjal egy címerpajzsról támaszkodik, mely négy negyedbe van osztva, melynek első és negyedik vörös színű negyedében ötágú csillag, a második és harmadik úgy látszik, ezüst negyedében pedig: három – úgy látszik – vörös szív látható. A pajzs fölött végül felhők látszanak, s azokban három csillag. Ennek a különös címernek eredete azonban teljesen homályos és a község többi pecsétje között annyira magában áll, hogy azt az új pecsét készítésénél bátran mellőzhetjük és alapul a jelenleg használt címet, azaz hogy még inkább ennek szebb és helyesebb kivételű eredetijét az I. alatti régi címet kellene vennünk. Az új pecséten tehát vörös mezőben, három zöld halom, mindegyik egy-egy keresztrel ellátva, s a két legszélső kereszten, keresztbetett ezüst véső és kalapács, ezekre pedig egy-egy nagy arany S (= Stósz kezdőbetűje) betű téve ábrázolandó. A pajzsforma megmaradhatna, de a pajzs két oldalán látható cifraság mellőzendő, mert ez sisaktakarókat akarna jelképezni, csak hogy helytelenül, másrészt pedig szükségtelenül, mert ha valamely címerben sisak nincsen, ott sisaktakarókra sincs szükség. Végül a pajzsot felülről egy fehér ruhába öltözött angyalnak kellene tartania, mint az a régi pecséten is látható, nem pedig meztelen férfinak, mint a jelenlegi pecséten. Ezeket – azt hiszem – előzetesen nem szükséges a községgel tudatni, minthogy a jelenlegi pecsétől csak néhány jelentéktelen pontban tér el, hanem az úgy inkább közvetlenül a belügyminisztérium elé terjesztendő, a címernek végleges megállapítása végett.

6. Szepsi község jelenlegi címere, mint a fősolgabírói jelentés is kiemelte, II. Ferdinándnak 1634. május 2-án kelt címeradomány-levelén alapszik. II. Ferdinánd Szepsi községet e rendkívüli kitüntetésben, a parasztlázadáskor tanúsított hűségéért részesítette, mert hogy egy egyszerű mezőváros külön királyi címeradományban részesüljön, az mindig a legnagyobb ritkaságok közé tartozott. És mégis dacára e nagy kitüntetésnek, a község a maga címerét mégis pecsétjein valószínűleg a pecsétvétség ügyetlensége miatt, úgy látszik, sohasem használta abban az alakban, ahogyan azt a királytól kapta. Amennyire ugyanis a címeradomány levélnek abból a töredékes szövegből megítélhetjük, amely a községnek az Orsz. Levéltárban őrzött 1772-iki urbáriumánál olvasható, II. Ferdinánd voltaképpen a községnek régi, addig használt címerét, t. i. a galambot erősítette meg, illetőleg bővítette ki. Miből állott ez a bővítés, azt pontosan meg nem ítélnélhetjük, mert van ugyan az Orsz. Levéltárban (Missiles) Szepsinek egy címeradomány megelőző 1603-iki levele, de ennek pecsétjén csak egy pajzsot s abban valami madár kiterjesztett szárnyainak körvonalait, s végül a pajzs fölött S. O. S. (Sigillum Oppidi Sepsi) betűket különböztethetünk meg. A címeradomány utáni időből, legrégebbinek a község által bemutatott s állítólag 1670-ből származó pecsét lenyomat látszik, amely a címerlevél szerint a galambot szemben, kiterjesztett szárnyakkal, egy rendes sisakkal, koronával és sisaktakarókkal ellátott címerpajzsba foglalja, azonban a címerlevél szerint a galamb feje körül villogó fénysugarakat egyáltalán mellőzi, nem is szólván arról, hogy a címer színeit sem tünteti föl, mert hiszen 1670-ben ez még nálunk nem is voltszakásban. A többi ismert pecsét még nagyobb mérvben távolodik el az 1634-iki címerlevélétől. Így az 1693-tól 1772-ig (N. R. A. 1352-26; Urb. Conscr. fasc. 176. no. 17; Httanács 1772. urbárium) „Sigillum Opiidi Sepsiensis” köriratú nagyobb pecsét már se pajzsot, se koronás sisakot, se sisaktakarókat nem ismer, az 1711-iki (Missiles) kisebb pecsét az említett hiányokon kívül a címerlevél ellenére, összecukott szárnyú galambot tüntet föl, s végül a jelenleg használt 1763-iki pecséten: a galamb már nem is szemben, hanem háttal fordítva látszik. Mindezen eltérések azonban Szepsi község címerének megállapításánál egyáltalán tekintetbe nem jöhetnek, minthogy az új pecsét címerének az eredeti címeradomány-levelé címerével teljesen egyezőnek és azonosnak kell lennie, az új pecsét köriratába pedig a törzskönyvezés évén kívül még a címeradomány keltének éve (1634) is fölveendő létesen. De ehhez képest elengedhetetlenül szükséges, hogy az új pecsétet közvetlenül az eredeti címeradomány-levelé címerfestményéről rajzoltassuk meg, miért is fölhevandó volna a község, hogy a birtokában lévő 1634-iki címeradomány-levelét eredetiben terjessze föl, hogy annak alapján az új pecsét rajz elkészíthető és a belügyminisztérium által véglegesen megállapítható legyen.

Budapest 1906. január 10.
Óváry Lipót
orsz. főlevéltárnok, min. o. tanácsos

1341. O. L. szám 1905.
Az orsz. községi Törzskönyvbizottság
Tekintetes Elnökségének

M. é. 5915. eln. sz. átirattal megküldött községi pecsétek tárgyában van szerencsém a megejtett kutatások alapján az összes mellékletek visszaküldése mellett a következőkről értesíteni.

1. **Abaújlak** azelőtt Újlak-Szanticska község pecsétjére vonatkozólag az Orsz. Levéltárban adat nem volt található. A beküldött lenyomatból semmi sem vehető ki, annyira összetört, csak a közölt leírásból tudjuk, hogy a pecsétnek szőlőhegyet kellene ábrázolnia, szőlőtőkékkel és egy hegynek fölfelé szaladó nyúllal. Ha csakugyan így van, akkor ezt kékszínű címerpajzsba kellene foglalni, de az új pecsét megrajzoltatásához a pecsétnek legalább egy tisztán kivehető, ép lenyomatát kellene itatóspapír vagy kemény papír közé téve a községtől beszerezni. Legjobb volna, ha lehetne, magát a pecsétnyomót beküldeni, mert az ilyen pecsétek törekenységének az az oka, hogy többnyire igen hitvány minőségű pecsétviaszt használnak, s hogy a lenyomatot nem teszik itatóspapír vagy kemény tábla közé.

2. **Alsónovaj** község legrégebb pecsétje, mely a községnek az Orsz. Levéltárban őrzött 1772. évi urbáriumán látható, csak A. N. F. P. (Alsó Novaj Falu Pecsétje) kezdőbetűket foglalja magában. A községtől beküldött 1840-iki pecsét egész tájképet ábrázol. A közepén zöld mezőn egy kalapos, csizmás földműves két kézzel 3 szál búzakalászt tart, előtte kasza, oldalát ekevas, mögötte pedig kis dombon fürtökkel ellátott szőlőtöke látszhat. Mindez, mint tájkép legcélszerűbben kékszínű címerpajzsba volna foglalandó az 1840-iki pecsét nyomán. Címerről lévén szó, megállapítás végett előbb a belügyminisztériumhoz terjesztendő.

3. **Felsőnovaj** község legrégebb pecsétje, a községnek az Orsz. Levéltárban őrzött 1772. évi urbáriumára van nyomva, mely „F. Novai Falu Pecsétje 1764.” körirattal ellátva, kaszát ábrázol. A községtől beküldött úgy látszik 1839. évi pecsét: tájképszerűen, jobbról (heraldikailag nézve) legszélről zöld mezőn gatyás, csizmás parasztot tüntet föl, amint kaszáját a földre támasztja, míg oldalt valószínűleg ekevas hever a földön, a baloldal legszélén pedig lombos fa látható. Mindez kékszínű címerpajzsba volna a leírt pecsét után foglalandó s megállapítás végett előbb a belügyminisztériumhoz terjesztendő.

4. **Felsővadász** község pecsétjére az Orsz. Levéltárban adat nem volt található. A községtől beküldött 1840-iki pecsétnek a leírás szerint az ottani Rákóczi kastélyt kellene föltüntetnie, de ez nem felel meg a kastély azon hű rajzának, mely a Magyarország vármegyéi és városai című vállalkozásban az Abaúj-Torna vármegye kötetben az 530. lapon látható. Az új pecsétre ennek kellene jönnie rendes kék színű címerpajzsba foglalva; megállapítás végett azonban előbb a belügyminisztériumhoz terjesztendő.

5. **Garadna** község legrégebb pecsétje a községnek az Orsz. Levéltárban őrzött 1772. évi urbáriumán látható, mely „Sigl. Garadna” felirattal ellátva szőlőtöket két fürttel tüntet föl, de igen primitív módon. A községtől beküldött, talán 1840-iki pecsét töredezett és igen homályos. Valami tájkép látszik elül jegenyefával és templommal, e felett pedig a levegőben sarló s talán kalapács van keresztsébe téve. Ezt is címerpajzsba kellene foglalni, de előbb az új pecsét megrajzoltatásához a beküldött pecsétnek jobban követhető és ép lenyomatát, esetleg magát a pecsétnyomót kellene a községtől beszerezni.

6. **Idrány** község pecsétjének az Orsz. Levéltárban semmi nyoma. A községtől beküldött, úgy látszik, 1840-ikinem valami tiszta pecsét tájképet ábrázol, közepén zöld mezőn kaszáló, kalapos, csizmás földművelővel, aki mögött egy lombos fa, annak tövében sarló, a kaszás előtt pedig ekevas látható. Az új pecséten mindez az 1840-iki pecsét nyomán kék színű címerpajzsba volna foglalandó, de megállapítás végett előbb a belügyminisztérium elé terjesztendő.

7. **Kupa** község legrégebb pecsétje a községnek az Orsz. Levéltárban őrzött 1772. évi urbáriumán látható, mely 1694-ben készült, és „Sigillum Kupaiensis 1694” köziratot visel, azon belül pedig 3 csillag között egy nagy kupát tüntet föl. A községtől beküldött pecsétnek azonban, összetörvén, semmi hasznát sem lehet venni, csak a leírás mondja, hogy rajta egy ember kezében kupát tart, mögötte szántóvassal. E jelenet címerpajzsba volna foglalandó, de előbb a megajzolásához a beküldött pecsétnek ép és tisztán kivehető lenyomatát, esetleg magát a pecsétnyomót kellene a községtől beszerezni.

8. **Oroszgradna** azelőtt Gadna község pecsétjének az Orsz. Levéltárban semmi nyoma. A községtől beküldött 1840-iki pecséten templom s előtte fa látható, de megállapítás végett előbb a belügyminisztérium elé terjesztendő.

9. **Szikszó** község pecsétjének eredete a középkorba nyúlik vissza. Legelőször 1406-ban (DI. 9159) mint rányomott 1414-ben (DI. 10.258) pedig mint függő pecsét tűnik föl, zöld viaszba nyomva, de mindkettő csak töredékben maradt fenn, ami annál sajnálatosabb, mert a megmaradt töredékek művészi kivitelű pecsétre vallanak. E pecsétékből még a címeralakot se tudnók constátálni, ha nem tudnánk, hogy Szikszó templomának védőszentje a középkorban Szűz Mária volt, tehát a címeralak is csak ő lehetett. Sejtelmünk teljes bizonyóságot nyer a városnak 1684-iki Lymbus II. sor 30-312. cs.) pecsétje által, mely egyenesen „Patrona Hungariae” köriratot visel és Szűz Máriát úgy ábrázolja, amint fejére két angyal koronát tesz. Ezt a pecsétet látjuk még 1691-ben (u. o.) is, de már 1692-ben (u. o.) teljesen más pecséttel cserélődik föl, a régi címet úgy látszik vallási viszályok következtében eljuttatták, ennek helyébe a jelenlegi címet alkalmazták, s 1692 óta (u. o. N. R. A. 1430-20, 1295-31 Litt. Civitat. 1702. No. 67.) szakadatlanul ezzel élnek. Természetesen az új pecsétre is ennek a címernek kell jönnie. E pecsétnek az Orsz. Levéltárban őrzött XVIII. és XVIII. századi homályos lenyomataiból azonban alig vehető ki valami, a községtől beküldött pedig összetört, csupán annyi állapítható meg, hogy egy kék színűnek jelzett pajzsban valami madár talán nyíllal keresztüllöve vagy szőlőfürtök között látszik. A község tehát előbb fölhívandó volna, hogy nyilatkozzék, címerében mi csoda madár (kacsa, liba, sólyom, galamb stb.) látható, és miként van ábrázolva, azon kívül pedig címerének mentül pontosabb megállapíthatása végett úgy jelenlegi, valamint a birtokában lévő összes többi régi pecsétnyomokról is tisztán kivehető pecsétviasz lenyomatokat itatóspapír s keménypapír közé téve, terjesszen föl, vagy ha lehetséges, magukat a pecsétnyomokat küldje be.

Budapesten, 1906. január 26.

Óváry Lipót

1437 O. L. szám 1905.

Az orsz. közs. Törzskönyvbizottság Tek. Elnőségének

M. é. 5915. eln. sz. átirattal megküldött községi pecséték ügyében van szerencsém a megejtett kutatások alapján az összes mellékletek visszaküldésével a következőkről értesíteni.

1. **Abaujszántó** község pecsétjének eredete az Orsz. Levéltárban 1573-ig (Missilisek) nyúlik vissza. E pecséten szemben egy alak sárkányon áll, s jobbában hosszú keresztet, baljában valami virágot tart. Mivel pedig Szántó város templomának védőszentje mindig Szűz Mária volt, ennek kell lennie az e pecséten ábrázolt alaknak is. A három századon keresztül használt, s az Orsz. Levéltárban őrzött sokféle pecsétlenyomat közt azonban nincsen egy sem, mely e pecsét címeralakját szabatosan, tisztán kivehetően tüntetné föl. Még legjobbnak az 1573-iki látszik, csak hogy el van mosódva, a többi pecsét pedig ezen kívül hibásan s rosszul is van vésve. Új s nagyobb pecsét jön használatba 1635-ben (N. R. A. 1792-3) egy kisebb, tojásdad alakú 1688-ban (Lymbus) és 1699-ig (Lymbus) tartott; megint egy nagyobb, kör alakú 1696-ban (N. R. A. 829-67) merül föl először és 1765-ig (Lymbus) tart; és végül ismét egy ennél valamivel kisebb, tojásdad alakú, igen rossz kivitelű 1703-ban (Lymbus) tűnt föl és 1745-ig (Lymbus) volt használatban. Mindezen pecséték állandóan Szűz Máriát ábrázolják az 1573-iki alakításban. A községtől beküldött jelenlegi pecsét azonban már teljesen mást, egy szüreti jelenetet tüntet föl, háru szőlőtőkékkel ellátott dombokkal, az előtérben pedig egy ifjú hátán puttont visz a kádhoz, melyben a taposó áll; fönt pedig az égen nap ragyog. Nem tudjuk, hogy ez a pecsét mikor szoríthatta ki a régit, de mivel körirata szerint már 1840 óta van használatban, elfogadható és az új pecsétre is ezt kellene alkalmazni, kék színű címerpajzsba foglalva, de előbb megállapítás végett a belügyminisztérium elé lesz terjesztendő.

2. **Gibárt** község beküldött 1840-iki pecsétje ép ugyan és rajta valami bekerített hely s abból valami kiemelkedő puttonos emberféle (de lábak nélkül) látszik, de mivel ennek értelmét nem lehet megtalálni, erről előbb maga a község lenne megkérdezendő, illetőleg a netalán birtokában lévő régiebb pecsétnyomó beküldésére fölhívandó.

3. **Hernádbúd** község beküldött 1840-iki pecsétje a község református templomát ábrázolja, mely rendes kékszínű címerpajzsba volna foglalandó, de előzetesen a községet meg kellene kérdezni a felől, hogy vajon 1840-iki pecsétjén nincs-e a Hernád folyó is feltüntetve? Mert a lenyomaton valami ehhez hasonló is látszik ugyan, de nem bizonyos.

4. **Pere** község legrégebbi pecsétje az Orsz. Levéltárban, a községnek 1772. évi urbáriumán található, mely – amennyire t. i. az alig kivehető lenyomatból megítélhetni – szőlőfürtös ágat ábrázolt. A jelenlegi 1840-iki pecsét ellenben két lóval szántó földműveseket tüntet föl, az égen ragyogó nap. Az új pecsétre is ez volna vésendő, csak hogy címerpajzsba foglalva, előbb azonban megállapítás végett a belügyminisztérium elé terjesztendő.

Budapesten, 1906. január 26.

Óváry Lipót

1704 O. L. szám 1905.
Az Orsz. községi Törzskönyvbizottság
Tek. Elnökségének

M. é.5915. eln. sz. átirattal megküldött községi pecsétek tárgyában van szerencsém a megejtett kutatások alapján az összes mellékletek visszaküldése mellett a következőkről értesíteni.

1. **Abaújvár** községnek az Orsz. Levéltárban főtálat legrégibb pecsétje 1717-ből (Acta dominii Regéc et Patak, titulus III. Sárospatak No. 156.) illetőleg talán 1625-ből való, mert körirata csudálatosképpen így szól „Sigill. Pagi Ab. Vivar 1725” csakhogy ez képtelenség, mert maga az okirat is csak 1717-ből való, a pecsétvéső tehát egy egész századot tévedhetett 1625 helyett. E pecsét elég szép kivitelben nem ugyan a régi abaújvári várat, mely 1461-ben és 1556-ban is leromboltatott, hanem talán a faluban lévő régi kastélyt tünteti föl, egy toronnyal és bástyafallal körülvéve. A községtől most beküldött pecséten alig vehető ki valami tisztán, mert csak koromba van nyomva, ahelyett, hogy pecsétviaszba nyomták volna; de úgy látszik, azonos a Tagányi Címertárának III. 1. tábláján a község 1840-iki pecsétje után készült rajzzal, amely egész tájképet ábrázol, úgy látszik, malommal, 3 fával és szekerrel. A nagyobb bizonyosság kedvéért azonban fölhívandó volna a község, hogy úgy jelenlegi valamint azon 1840-iki pecsétjének tisztán kivehető pecsétviasz lenyomatát itatóspapír és keménypapír közé téve, esetleg azoknak pecsétnyomóját terjessze föl.

2. **Abaújnádasd** azelőtt Nádasd község beküldött, úgy látszik, aratást ábrázoló 1840-iki pecsétje hasznavehetetlen, mert összetört, ennél fogva újabb, tisztán kivehető pecsétviasz-lenyomatnak itatóspapír és keménypapír közt leendő beküldésére, esetleg, ha lehetséges, magának a pecsétnyomónak fölterjesztésére volna utasítandó.

3. **Pányok** község beküldött pecsétlenyomata merő foltokból áll, ennél fogva pecsétjének tisztán kivehető pecsétviasz lenyomatának itatóspapír s keménypapír közt leendő beküldésére, esetleg ha lehetséges, magának a pecsétnyomónak felküldésére volna utasítandó.

Budapesten 1906. január 26.

Óváry Lipót

Országos községi törzskönyvbizottság
Igtatókönyvi szám 4532/1906

Belügyminiszter úrnak

Tárgy: Felterjesztés az Abaúj-tornavármegyei Stósz község pecsétjének, illetőleg címerének felülvizsgálata iránt
(fogalmazvány)

Az Abaúj-tornavármegyei Stósz község f. é. május 17-én 316/1916. fsz. a. kelt iratával végleg megállapított pecsétjének illetőleg címerének újabb megállapítását kérvén, a képviselőtestület tájékoztatása végett megküldöttem a község jegyzőjének az Országos Levéltárnak 1339/1905. sz. alatt kelt átiratát, melyben néhány Abaúj-tornavármegyei község címere tárgyában véleményt nyilvánított.

A község jegyzője idecsatolt újabb iratában, az Országos Levéltár véleményével szemben az eredeti és szerinte egyedül helyes címer visszaállítását kívánja, mely címerpajzsban három tuskókereszttel koronázott szívet mutat s a címerpajzsot nem szárnyas angyal, hanem dicsfényvel övezett Szűz Mária, vagy valamely más szent tartja.

A községnek a már megállapított pecsét, illetőleg a címer megváltoztatására irányuló kérelme folytán az előjárás e tárgyban kelt kétrendbeli iratát, az új címer bélyegző-lenyomatát, és az Országos Levéltár hivatkozott véleményét azzal a tiszteletteljes kérelemmel vagyok bátor Nagyméltóságodhoz felterjeszteni, hogy a kérdéses címet újabb felülvizsgálat alá venni s véglegesen megállapítani, egyúttal a kérelmezett bányavárosi cím használatára nézve dönteni és nagybecsű elhatározását a csatolmányok beküldése mellett a tisztelettel alulírt bizottsággal annak idején közölni méltóztassák.

Fogadja stb.
Bpest, 1906. VI. 16.
Treskovszky

485 O. L. szám 1906.
Az orsz. közs. Törzskönyvbizottság
Tekintetes Elnökségének

F. é. 2436. eln. sz. megkeresésére van szerencsém az összes közlemények visszazárásával az 1906: 466. O. L. számú átiratomban előadott okoknál fogva mindkét község új pecsétjének a közp. vállalkozó által, az Orsz. Levéltár felügyelete alatt készített rajzát mindjárt megküldeni, azzal a kérelemmel, hogy azt a jelen véleménnyel együtt jóváhagyás, illetőleg végleges megállapítás végett a nagym. Belügyminisztériumhoz fölterjeszteni szíveskedjék.

Gibárt pecsétje a beküldött 1840. évi pecsétlenyomat s annak a községtől beérkezett azon magyarázata alapján készült, hogy az a Hernád folyón átvezető hidat, s egy azon ballagó batusus embert akar ábrázolni, amit azután a megállapodások szerint kékszerű címerpajzsba foglaltattam.

Hernádbúd pecsétje az 1840. évi beküldött pecsétlenyomat szerint készült, mely kékszerű címerpajzsban a község reform. templomát, előtte a Hernád vizével ábrázolja.

Budapesten, 1906. június hó 28-án.

Óváry Lipót

468 O. L. szám 1906.

Az orsz. közs. Törzskönyvbizottság

Tekintetes Elnökségének

F. é. 2305 eln. sz. megkeresésére van szerencsém az összes közlemények visszaküldésével, Debrőd, Jászó, Felsőmecenzéf, Mecenzéf és Szepsi községeknek a közp. vállalkozó által, az Orsz. Levéltár felügyelete alatt elkészített rajzait megküldeni, avégből, hogy azokat jóváhagyás, illetőleg végleges megállapítás végett a nagym. Belügyminisztériumhoz fölterjeszteni szíveskedjék.

Az egyes rajzokat illetőleg meg kell jegyezmem, hogy

1. **Debrőd** község, az 1905:1339 O. L. sz. átiratomban kifejtettek szerint, eredetileg Szent Pál képét viselte ugyan, de mivel a most beküldött pecsétlenyomatok tanúsága szerint, már majdnem száz év óta Szent Pál helyébe huszárt használnak és viszont Szent Pálnak a legrégebb pecséten való feltüntetése merőben szokatlan, esetleges vallási érzékenykedések elkerülése végett is, célszerűbbnek találtam, az új pecsétén is a huszárt, az 1883. és 1839. évi pecsétlenyomatok nyomán alkalmazni.

2. **Felsőmecenzéf** legrégebb pecsétjének azon ellentmondására nézve, hogy címere Szűz Máriát, körirata pedig Mária Magdolnát tünteti föl, a község elfogadható fölvilágosítást adni nem tud ugyan, de mivel az összes most beküldött pecsétlenyomatok 1672 óta szakadatlanul mindig Szűz Máriát ábrázolták, az új pecséten is ezt kellett, a lenyomatok szerint, ezüst pajzsban alkalmazni.

3. **Jászó** község, miután az ország címerének használatára nézve kir. adománylevelet fölmutatni nem tud, az említett 1905: 1339. O. L. sz. átiratomban kifejtettek szerint, új pecsétjéről az ország címerét mellőztem, és csak igazi címerét: Szent Mihályt a sárkánnyal alkalmaztam vörös címerpajzsban.

4. **Mecenzéf** pecsétjét, az 1905: 1339 O. L. sz. átiratomban javasoltak szerint készítettem el, az 1839. évi 6. számú úgynevezett kisebb pecsét szerint, úgy, hogy az már az irodalomból is (Tagányi Magy. címertára II. 1.) ismeretes. A városnak az a megjegyzése, hogy a nagyobb pecsét talán teljesebb volna, meg nem állhat, mert Márián nincsen nyakék sem a nagyobb, sem a kisebb pecséten s különben is a rajz Máriát mint Magyarország patrónáját ábrázolja; ami pedig a bányász bőrkötényét illeti, azt a rajzba is bevitettem, hogy ez sem hiányozzék. A bányahegyvet övező ágakat azonban ízléstelennek és heraldika-ellenesnek találván, kénytelen voltam mellőzni.

Végül 5. **Szepsi** község jelentése azt mondja, hogy II. Ferdinándnak 1634. évi, a község részére adományozott címerlevele a község levéltárában, a maga helyén nem volt föltalálható. E nagybecsű, és mint idézett átiratomban kifejtettem, a legnagyobb ritkaságok közé tartozó okirat eredetijének minden nyom nélkül való elkallódása a hazai címerészetre nézve pótolhatatlan veszteség volna, melynek elkerülésére minden lehető módot föl kellene használni, csakhogy e sok időbe kerülő nyomozást, szerencsénkre fölleslegessé teszi az a körülmény, hogy átiratom elküldése óta, az Orsz. Levéltár kancelláriai osztályában II. Ferdinánd szóban forgó címeradomány-levélnek eredeti fogalmazványát, az egykorán megfestett címerfestménnyel egyetemben sikerült megtalálnunk. A bemutatott vraz ezen eredeti címerfestményenk hű mását képezi, mely az eredeti címerleírás szerint két mezőben, galamb alakjában a szent lelket, vagyis a község templomának védőszentjét ábrázolja. A rajz köriratába az eddigi gyakorlat szerint, a királyi címeradomány-levélnek 1634. évét is föl kellett venni.

Budapest, 1906. július hó 6-án.

Óváry Lipót

681 O. L. szám 1906.

Az Orsz. közs. Törzskönyvbizottság
Tekintetes Elnökségének

F. é. 3.055 eln. sz. megkeresésére van szerencsém az összes közlemények visszaküldése mellett **Abaújlak**, **Kupa** és **Szikszó** községek új pecsétjének a közp. vállalkozó által, az Orsz. Levéltár felügyelete alatt elkészített rajzait, mindjárt meg is küldeni, a végből, hogy azokat jóváhagyás, illetőleg végleges megállapítás végett a nagym. Belügyminisztériumhoz fölterjeszteni szíveskedjék.

Garadna község pecsétügye azonban nem volt elintézhető, mert dacára annak, hogy a község az 1905: 1341. O. L. sz. átirat tárgyalásához régi, de úgy látszik, jelenleg is használatban lévő 1840. évi pecsétjét tényleg beküldötte, és az Orsz. Levéltár ennek a pecsétnek csak is egy tisztább és épebb lenyomatát kívánta be, a körjegyzőség most mégis azt felelte, hogy a községnek címeres pecsétnyomója vagy bélyegzője nincsen. Kétségtelen tehát, hogy a körjegyző, a hozzá intézett s általánosságban tartott kérdést meg nem értette, sőt félremagyarázta, miért is spacialiter az említett és már egyszer beküldött pecsétlenyomatonak vagy még inkább az illető pecsétnyomónak beküldésére volna újból fölhivandó.

A pecséttrajzokra nézve meg kell jegyezni, hogy 1. **Abaújlak**, 2. **Kupa** rajza a beküldött 1840. évi pecsétnyomókról vett lenyomatok után készült.

Végül 3. **Szikszó** pecsétjének rajza részint a beküldött pecsétnyomókról vett, részint az Orsz. Levéltárban őrzött lenyomatok után készült. Az 1905:1341 O. L. számú átiratomban fölvetett kérdésekre nézve azonban a község helytelen feleletet adott, mert a község címerének madara nem gólya és nincs nyílal átlóve a feje, mert az Orsz. Levéltár által időközben megszerzett Altenburger-féle címer- és pecsétgyűjteményben talált pecsétlenyomatokból és főleg Szikszó mezővárosának a szolgabírószághoz 1878. febr. 19-én 199. sz. alatt intézett körülményes jelentéséből, magántól a községtől tudjuk, hogy a kérdéses madár: seregély, mely szájában kétfürtű szőlőágot tart. E jelentés a fürtöket rózsáknak nézte ugyan, de régi lenyomatok után, minden kétséget kizárólag fürtöket állapíthatunk meg, úgy ahogy most az új pecséttrajzon szemlélni lehet.

Budapest, 1906. július hó 4-én.

Óváry Lipót

1289 O. L. szám 1906.

Az orsz. községi Törzskönyvbizottság
Tek. Elnökségének

A **Garadna** község által megküldött s ezennel visszaszármaztatott 1839. évi pecsétnyomó: toronyos templomot kettős kereszttel ellátva tüntet föl, míg jobbról kerítés s egy jegenyefa, balról a levegőben lebegve sarló, cséphadaró s egy szőlőfürt, a templom előtt pedig a földön heverő ekevas és csoroszllya látható. Mindez az Orsz. Levéltárnak a beküldött pecsétnyomóról vett lenyomata után, a tájképnek megfelelő kék színű címerpajzsba foglalandó, végleges megállapítás végett pedig a Belügyminisztériumhoz felterjesztendő volna.

Bpest 1906. okt. 13.

Óváry Lipót

Szám 67789/1906. I-a.

Az országos községi törzskönyvi bizottságnak
Budapest

Tárgy: Stósz község címere és pecsétje

Stósz községnek a megállapított címeres pecsétjére vonatkozólag tett észrevételeire nézve a következőkről értesítem:

A község szerint a címerben nem 3 dombnak kellene állania, mert az 1769-iki I. a.-val jelölt pecséten a község állítása szerint nem hármass domb, hanem három kereszttel ellátott szív látható. A község ugyan elmulasztotta ennek a pecsétnek a lenyomatát a többi, a megállapítás alkalmával itt megfordult pecsétlenyomatokkal együtt bemutatni, de e részletet illetőleg nincs is rá szükség, mert hiszen az, hogy egy szív kereszttel legyen ellátva, már magában véve is heraldikai képtelenség, és sem a bel-, sem pedig a külföldi címerekben nincsen rá példa. Ellenkezőleg az a körülmény, hogy a vitatott tárgy kereszttel van ellátva, hogy a pajzsmező alját foglalja el, s hogy végül hármassban fordul elő, kétségbenvonhatatlanul hegyre, halomra, még pedig az országos címet utánzó hármass halomra utal. Ez annyira a dolog természetében fekszik, hogy még akkor is bizonyos volna, ha magfa az ere-

deti 1769-iki pecsétlenyomat is a netaláni hibás vésés következtében ellene szólna. Ez az eset azonban nem fogrog fenn, mert a szóban forgó eredeti lenyomaton is a hármashalom tisztán kivehető. A pajzs fölötti alakról pedig azt mondja a község, hogy az nem lehet angyal, mert szárnya nincsen, és mert feje körül három félkör alakú cifraszög van, amely alighanem dicsfény, amennyiben a dicsfény régi képeken gyakran ily alakban ábrázoltatott, s így közelebbi, hogy ezen alak valamely védőszent, nem pedig angyal, továbbá azt hiszi a község, hogy e védőszent csak Szűz Mária lehet, bár az ottani r. kath. templom Nepomuki Szent János tiszteletére épült, de a kataszteri térképen „Szt Mária” névvel van megjelölve. Ezen ellenvetésekre mindenekelőtt azt jegyzem meg, hogy az, vajon van-e az eredeti pecséten az angyalnak szárnya vagy dicsfénye, merőben mellékes, esetleges dolog, mert a pecsétvésőnek és korának ízlésén, divatján és fölfogásán kívül, legtöbbször attól függött, volt-e, jutott-e a pecséten elég hely azoknak föltüntetésére. Hiszen a szóban forgó eredeti pecsétlenyomaton is a túl magas pajzs miatt a pajzsot tartó alak csak igen szűken érvényesülhetett, annyira, hogy válla a körirat vonalát érinti, a fejnek pedig már teljességgel nem jutván hely, azt a köriratba volt kénytelen elhelyezni, tehát már ez is eléggé megmagyarázza, miért maradtak el a szárnyak és a dicsfény. De magyarázatul szolgál egyúttal azon három félkör alakú cifraszögnek is, amit a község tévesen dicsfénynek gondol, holott az csupán a köriratba felkerült fejnek a körirattól való elválasztását jelenti.

Igy szoktak eljárni a régi pecsétvésők, ilyen esetekben, a három félkör tehát sohasem szolgálhatott a dicsfény megjelölésére, amire mindig vagy az aranykört, vagy a bizánci napkorongot használták. De különben is számtalan eset van, ahol a pecsétvésők a szenteknél s még inkább az angyaloknál a dicsfényt egyáltalán nem is használták, még ha maradt volna is rá hely a pecséten, akár kőrük divatját követve, akár egyéni ízlésből, akár felekezeti meggyőződésből mellőzték, aminek gyakran az angyalszárnyak is áldozatul eshettek. De akárhogy legyen is, annyi bizonyos, hogy Stósz község 1769-iki pecsétjén a pajzsot tartó alak csakis angyal lehet, nem pedig Szűz Mária. Felvidéki városok, például Igló régi pecsétjein Szűz Mária gyakran előfordul ugyan, mint pajzsot tartó, de csak akkor, ha az illető városnak védőszentje is volt egyúttal. Stószon azonban az oda való régi r. kath. templom nepomuki Szent János tiszteletére épült, ezzel az ősrégi pozitív ténnyel szemben tehát egy kataszteri térképnek különben is magyarázatra szoruló elnevezése el nem fogadható. De a község figyelme másrészt nem terjedt ki arra, hogy Szűz Mária ábrázolásához egyáltalán nem is volna elegendő a dicsfény, hanem hogy ahhoz korona és fejedelmi pálcia is szükségesek. De föltéve, hogy a pajzsot tartó csakugyan Szűz Mária volna, elképzelhető-e az, hogy alakja meztelen férfialakká torzulhasson, mint ahogyan azt a községnek jelenleg használt pecsétje feltünteti. Ellenben azzal a helytelen ízléssel, amely az angyalokat meztelen nőkké vagy férfiakká változtatta át, a hazai pecséteken igen gyakran találkozunk.

Végül a körirat ellen is kifogást emel a község, mert abban nincsen meg a község bányavárosi címe, holott az a község állítása szerint királyi adományozáson alapszik. Erre nézve előre kell bocsátanom, hogy az összes eddig megállapított községi pecséteken A „község”-en kívül egyéb cím sohasem engedélyeztetett. De másrészt maga a község sem igényelte idáig a „bányaváros” címet, csak most utólagosan áll vele elő, s kérelmét azzal igyekszik támogatni, hogy abbeli címe királyi adományon alapszik.

Az Országos Levéltárban őrzött királyi könyvekben azonban, melyek 1526-tól 1867-ig kelt összes királyi adomány- és kiváltságleveleket magukban foglalják, Stósz községnek egyetlen egy kir. adomány-, vagy kiváltságlevele sem fordul elő.

Mindaddig tehát, míg a község állítását annak a bizonyos kir. adománylevelnek előmutatásával, melyre hivatkozik, nem tudja bizonyítani, semmi ok sincs arra, hogy a megállapított körirat megváltoztassék. A címer megváltoztatása is csak igazolt adatok alapján lenne eszközölhető.

Felhívom, hogy a fentiekről Stósz község képviselőtestületét mielőbb értesitse.

Budapest, 1907. évi március hó 10-én.

a miniszter helyett:

dr. Bezerédj

államtitkár

Címerek, hagyományok és hagyományörzés

A közölt dokumentumok tanulságos olvasmányok lehetnek napjainkban is. Egyrészt egyértelműen bizonyítják, hogy milyen alapos, részletekbe menő vizsgálat szükséges annak eldöntéséhez, hogy mit és miért ábrázoltak egy-egy pecséten, mennyire felel az meg a címertan szabályainak. Az egyes települések laikus testületei vi-

szont egyes esetekben megalapozatlan hagyományok, vagy „elméletek” alapján vitatták a szakemberek megállapításait.

Az 1990-es évek óta, napjainkig, az egyes települések új vagy megújított címeri esetében is hasonló alapkérdésekkel találjuk magunkat szembe. A mai európai település-címerek jellege sokat változott az előző századokhoz képest. A legtöbb országban a címerpajzsok alakját egységesítették, ez általában az egyszerű, kerekaljú pajzs. A pajzsra nem helyeznek rá sem koronát, sem sisakot, elhagyják a pajzsstartókat, szövegeket, évszámokat sem tüntetnek föl sem a pajzson kívül, sem a pajzsban. A szomszédos Szlovákia címeri szinte kivétel nélkül megfelelnek ezeknek az új kritériumoknak. Ezzel szemben a magyarországi települések címereinek igen jelentős hányada ettől jelentősen eltér. Elsősorban a megrendelők (az önkormányzatok) ragaszkodtak eltérő megoldásokhoz, s a szakember nem igen tehetett mást, olykor hosszas vita árán, de engedni kényszerült (jómagam sem voltam, sajnos, ez alól kivétel).

Becslésem szerint ezres nagyságrendű az a település-címer, amelyet felül kellene vizsgálni, olykor egészen otromba címertani hibák, vagy más miatt. Borsod-Abaúj-Zemplén ma használatos településcímereinek többsége is alapos revízióra szorulna.

Kérdéses az is, hogy a sokféle valaha használt pecsét és címer közül mit célszerű kiválasztani, vagy esetleg teljesen újat tervezni. Főleg kisebb falvak esetében célszerű ez, mert a mezőgazdasági eszközök voltak a legtöbb esetben a pecsét-ábrák. Pecsétnél ez még nem is akkora gond, mert a felirat eligazít, melyik településről is van szó. De címer esetében jól megkülönböztethetőnek kell lennie egymástól az egyes címereknek!

A címerek és zászlók használata tekintetében is nagyon eltérő a gyakorlat. Általában az a jellemző, hogy kevés helyen használják.

A hagyományörzés helyi vonatkozásait sajnos nem tanítják az iskolákban. Így pótolhatatlan értékek semmisülnek meg nap mint nap.

1989 után az egész országban felülvizsgálták az utcák, közterek, intézmények elnevezését. A politikai-ideológiai okokból „nem kívánatos” neveket mára szinte mindenütt megváltoztatták. Csakhogy a változtatások meglehetősen sematikusnak bizonyultak. A régi, hagyományos neveket nem újtották meg (ritka kivételtől eltekintve), hanem olyan írók, művészek, politikusok neveit keresték, akik megfeleltek a mai elvárásoknak, többnyire függetlenül attól, volt-e kötődésük az adott helyhez.

Hiába gyűjtöttek össze az 1860-as években Pesty Frigyes irányításával sok ezer helynevet., majd az 1960-as évektől az újabb helynévgyűjtési mozgalom is csak „holt anyagot” eredményezett. Ritka kivétel, ha ezeket a neveket megpróbálták ismét élővé tenni.

DIÓSZEGI GYÖRGY ANTAL

A XVIII-XIX. századi tokaji görögök és leszármazottaik sorstörténete Trianon utánig

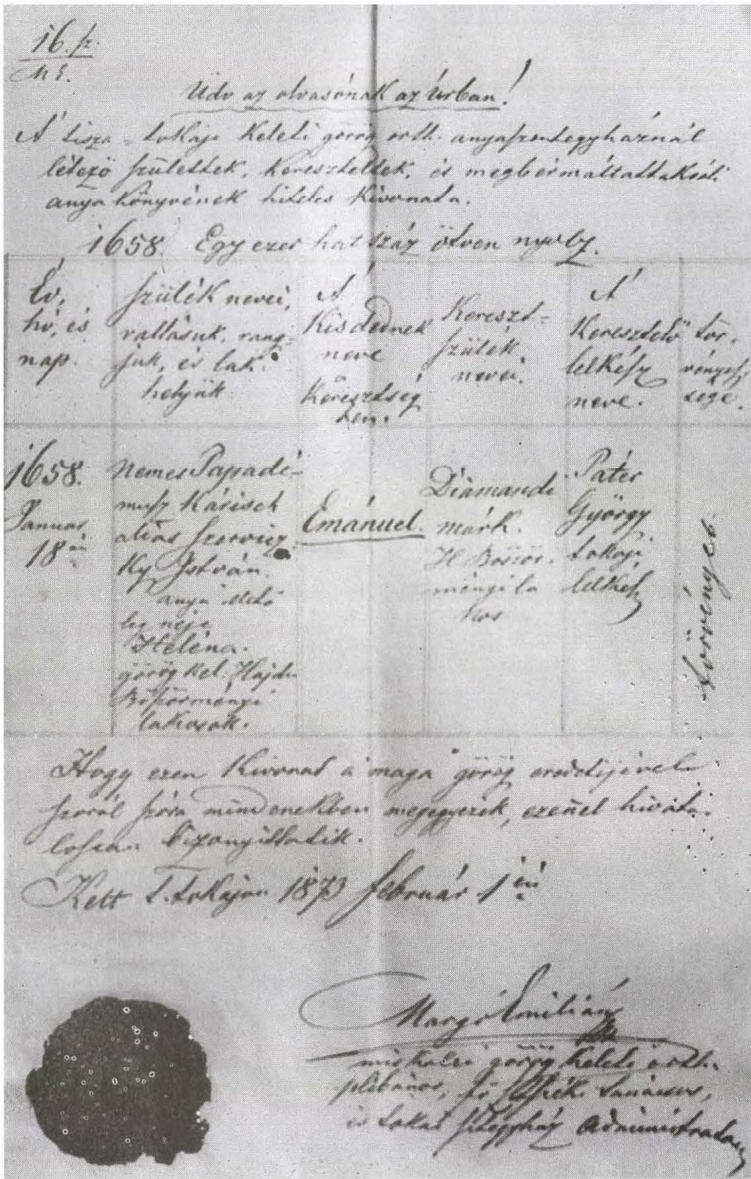
Bevezető gondolatok

A magyarországi görögség történetének kutatása terén végzett munkámban a magyar-görög nemzetbarátság adalékainak feltárását tekintem fő céloknak. Anyai ági felmenőim között a XVII-XIX. századi tokaji görög Papademosz/Szerviczky, Karátsonyi és Demeczky családok tagjai is fellelhetők. 1981 óta publikálok.¹ Nagybátyám oltotta lelkembe a tokaji görög elődeim emlékét: 1976 nyarán ő vitt el életemben először Tokajba, ahol büszkén mesélt a görög kompániáról az általuk felépített görög ortodox templomnál, mely méltó ékessége Tokaj városának. Édesapám kezdeményezésére az érettségim előtti évben, 1980 nyarán (az akkor még a Magyar Nemzeti Múzeumban működő Országos Széchényi Könyvtárban) kezdtem meg kutatói munkámat.

Elődeim közül a tokaji görög Papademosz/Szerviczky-család korszakokon átívelő jelentőségre tett szert Tokajban a XVII-XIX. században; az iratlemekeik különösen fontosak! Az 1658 januárjában Tokajban keltezett görög egyházi anyakönyvi bejegyzés szerint „*Pater György*” volt az itteni görög pap: ezen okirat szerint a megkeresztelt görög gyermek, Emanuel szülei Papademosz Charisz és Helena voltak. Ez a jelenleg ismert legrégebbi görög szertartású egyházi anyakönyvi bejegyzés Magyarországon. E család eredetileg a görögországi Szervia városából származott, és ennek okán a lengyelországi borkereskedelmük során ragadt rájuk a „*szerviai*” lengyel szóhasználat következményeként a Szerviczky-vezetéknév; míg előnevüket a XVII. századi magyarországi görög ős, Papademosz Charisz keresztnévéről képezték. A XVII. század közepén alakult meg a legelső magyarországi görög alapítású egyházközség Tokajban. E görög nyelvű anyakönyv keresztelési részéből 1873. február 1-jén Tokajban készített magyar nyelvre fordított anyakönyvi kivonatot a miskolci görög lelkész, Margó Emilián.

1658-ban Tokajban tűnt fel tehát az első ismert görög ősöm, Charisz Papademosz. Az alábbi anyakönyvi kivonat igazolja, hogy már a XVII. század közepétől kezdve görög alapítású egyház létezett. (Ettől kezdve egészen 1963-ig állnak rendelkezésemre a magyarországi görög felmenőim, rokonaim anyakönyvi adatai, ami kuriózum a tokaji görögség családtörténeti adatait tekintve.)

¹ Pl. Magyar Nemzet, Tokaj és Hegyalja, Ethnica, Agora, Ellinizmosz, Partium, Isztrosz, Széphalom, Honismeret, Debreceni Szemle.

1873-ban kelt Papademosz/Szerviczky-okirat az 1658 januárjában Tokajban keltezett görög egyházi anyakönyvi bejegyzésről

A görögök a borkereskedelemben különösen fontos szerepet vívtak ki. Tokaj-Hegyalján ennek a folyamatnak az igazi megteremtői a Rákócziak voltak, mivel komoly szőlőterületet birtokoltak 1616-tól egészen 1711-ig. II. Rákóczi Ferenc a tokaji bort is felhasználta a szabadságharc korszakában az európai szintű kapcsolatok kiépítésére és ápolására: ennek jegyében a tokaji görög kereskedők közvetítésével a francia Napkirály és Nagy Péter cár asztalára is került aszúbor. A régi tokaji görög

kereskedők történetéből fontos kiemelni, hogy a kereskedőházaikon és a pecsétjeiken a horgony, a kereszt és a 4 %-os jelkép együttesen való feltüntetése a görög szerződés hitörzés és a tisztességes kereskedelem összetett jelképe.

A XVIII. századi magyarországi görögök legjelentősebb tudósa, Zavirasz György a korabeli Magyarországot a nemzetiségek „türelmes anyjának” nevezte; ez is mutatja, hogy a magyarság befogadó lelkületű nemzet!² A tokaji görögök mindvégig jó magyar hazafiak is voltak! 1802. május 21-én Bécsben kelt armálisuk szöveges indokolása azt is igazolja, hogy idősebb Szerviczky György (1770–1833) a debreceni és a tokaji raktáraiban lévő áruját átadta hadi célokra. 1833. június 21-én hunyt el, Tokajban temették el. Felesége, Karátsonyi Anna férje emlékének örök emléket állítva a tokaji görög templom hátsó, keleti falába egy gyönyörű vörösmárvány domborművet helyzetetett el 1842. október 15-én. Fiai, Szerviczky Antal (1809–1881) és Szerviczky Sándor (1818–1869) az 1848–1849-es szabadságharc során küzdöttek a hadműveletekben. 1848–49-ben mintegy 60 magyarországi görög honvédtisztként szolgálta a haza érdekeit: a bihariószegi görög kereskedőcsaládból származó Kiss Pál (1809–1867) tábornok egyike lett a magyar szabadságharc 30 magyar honvédtábornokának. Kiss Pál felmenői között is találunk egy tokaji görög családot, a Bimbó-Lázár famíliát!

A magyar és a görög kapcsolatrendszer a sokrétű és kölcsönös értékteremtés jegyében zajlik évszázadok óta. Magyarország és Görögország mindig is jelentős művelődési és gazdasági kapcsolatépítést folytatott. Fontos hangsúlyozni, hogy napjainkban is a hazánk iránti szeretetből cselekvő emberekre van szükség; az évezredes magyar görög nemzetbarátságnak máig ható ereje van. Az egymást megbecsülő nemzetek tiszteletet érdemelnek!

Tokaj görög egyházközössége

A régi magyarországi görögökben nem csak a kereskedőt kell látni, hanem az értékteremtő közösséget is: ezt igazolja az 1790 táján elkészült tokaji görög Szent Miklós templom is. Fontos rögzíteni, hogy a kor legfontosabb magyarországi ortodox püspöke a görögországi Szervia városából származó *Dionüszioisz Papajannuszisz* volt (a szakirodalomban Popovics Dénes néven is említik). Ő 1790–1828 között budai ortodox püspökként szolgálta híveit, minden magyarországi görög alapítású ortodox templomot ő szentelt föl. A görögországi Kozániban létezik „*Dionüszioisz Papajannuszisz budai püspök utca*”, e görög városban napjainkban is őrzik a régi magyarországi görögök legjelentősebb püspökének emlékét. 1804 augusztusában charisi Szerviczky György a tokaji görög templom számára vörösmárvány oltárasztalt adományozott, erről a padlóba süllyesztett márványlap görög felirata tanúskodik. A tokaji görög templom nagyméretű ikonosztáza fokozatosan készült el.

Minden magyarországi görög közösség legfőbb vágya volt a templomépítés, majd ennek belső felékesítése. Jelentős szerepet töltenek be a görög egyházban a szentképek, az ikonok, tehát e templomokban elsősorban az oltár előtt álló ikonosztáz szentképei a

² Tóth Péter - Glaser Tamás: Bevezető. In.: Prelude to a United Europe. Greek cultural presence in Hungary from the 10th to the 19th century. 28 March – 25 April 2008. University Library - Eötvös Loránd University. Ministry of Culture Greece, Greek Embassy, Budapest Eötvös Loránd University. Bp., 2008. 12.

lényegesek. A hazai görög templomokban az ikonosztáz képei görög feliratosak voltak. Ez azt jelzi, hogy azok a görögök adományaiból készültek. Itt fontos kiemelni, hogy az adományozói, megrendelői (vagyis mecénási) feliratok is olvashatók az egykori tokaji görög Szent Miklós templom (végül befejezetlenül maradt) ikonosztázának a képein. Ezeket a következő nevek szerepelnek: Kallona János, Kallona Ignác görög pap és Szerviczky György. Az ikonosztáz egyik ikonja (Szent Mihály arkangyal a déli ajtón) elkészítési költségét a rajtuk lévő görög felirat tanúsága szerint „*Sz. György*” (a tokaji görög Papademosz/Szerviczky-család legjelentősebb tagja, idősebb Szerviczky György) állta 1832-ben. A többi görög kép is az 1830-as években készült (jelenleg a nyíregyházi ortodox kápolnában található). Ezek az ikonadományozások kiváló példái a tokaji görögök hit- és eredetörzési érzésvilágának! Az ikonok egyrészt általában a görög templomok ikonosztázában elhelyezett képekként, másrészt mint ünnepikonok szerepeltek. Ez utóbbiak szerepe az volt, hogy a görög templomban lévő asztalkára, állványra elhelyezzék, és előttük a hívek tiszteletüket kifejezhessék. A tisztelet az ortodoxia tanítása szerint az ábrázolt szentnek, hittitoknak vagy ünnepi eseménynek szól, hiszen az „*ikon*” ablak a másik világra.

A beolvadási folyamat tehát nyilvánvalóan időben elhúzódó jellegű, és fokozatosan, nemzedékeken keresztül ment végbe. Ifjabb Szerviczky György (1811–1875) piarista diákként tanult, ám a tokaji görög közösséghez és valláshoz való tartozásának ékes bizonyítéka, hogy a tokaji görög templom ikonosztázának az északi ajtón lévő ikonja, „*Szent István földiakónus*” elkészítési költségét 1838-ban 27 éves fiatalemberként ő állta.

A tokaji görög egyházközség egykori görög híveinek áldozatkésztségét ma már csak a fennmaradt emlékek hirdetik. Az idők viharai az egyházközség iratainak és templomi tárgyainak nagy részét tönkretették. A templom felszerelése, kegyeserei Miskolcra, könyvei és képei Budapestre, fabútorzata, az ikonosztáz és az idősebb Szerviczky György által állíttatott vörösmárvány oltár megmaradt részei pedig Nyíregyházára kerültek. A tokaji görög templomból a Szerviczky-oltárt 1996 nyarán szállították el Nyíregyházára: itt felújították, majd decemberben felállították a magyar ortodox templomban (Nyíregyháza, Széchenyi u. 5.). A tokaji görög templom egykori bronzharangját napjainkban a miskolci Herman Ottó Múzeum gyűjteménye őrzi; a harangon lévő görög felirat is az itteni görögök eredettudatának fontos bizonyítéka. Az egykori méltó és gazdag berendezésből csak a szószék maradt a mai tokaji görög templomban, ez is pusztán azért, mert nem tudták leszerelni a falról. Az alján kiterjesztett szárnyú sast faragtak be a kor mesterei, és ugyancsak sas alakját formázta a mellvédjén lévő könyvtartó is. E régi görög templom Tokaj igen jelentős építészeti ékessége!

Tokaj görög egyházának 1827-1847 közötti anyakönyve

A tokaji görög *Szent Miklós Görög nem egyesült Szent Egyház* 1827 és 1847 közötti anyakönyvei rendkívül fontosak Tokaj görög egyháza történeti kutatásában. Az anyakönyvekben lévő adatok a rokonai viszonyokra, a görög közösségi kapcsolatokra való rávilágítást is lehetővé teszik, mely a házasságok esetén a házastársak családjain túl még

a görög tanúk, a születéskor pedig a keresztszülők görög családjaira is kiterjedő tényeket tartalmaz, továbbá utal az érintett családtag kapcsán a görög közösség történetében az adott korban meghatározó adatokra, lényeges körülményekre is. E körben Tokaj görögségének a környék görög családjaival való szoros kapcsolatrendszere is feltárul. Jó példa erre, amikor a görög Papademosz Charisz fiát, Emánuel 1658. január 18-án keresztelte meg a tokaji görög György páter, a gyermek keresztpapja Diamandi Márk hajdúböszörményi görög lakos volt. 1676-ban a tokaji görög pap: Izaiás.

1798-ban a tokaji görög közösség főbb vezetői közé tartozott *Duvari János*. A görög Duvari-család 300 éven át jelen volt Tokaj térségében. E család XIX. századi tagjai közül 1831-ben Duvari Erzsébet, 1836. március 15-én pedig a tokaji görög templom 52 éves harangozója, Duvari Tódor, majd 1847. március 24-én a 28 éves rakamazi lakos, Duvari Mihály hunyt el, (26-án temette el Tokajban Kallona Ignác görög pap). Duvari Mihály és felesége, Balog Mária fia, *Duvari Mihály* 1847-ben született (Kallona Mária volt a keresztanyja, Kallona Ignác görög pap keresztelte meg).

A tokaji görög *Agona*-név kapcsán fontos megemlíteni, hogy mintegy másfél évszázadon át előfordul Tokajban. 1797-ből ismert Agora István. 1837-ben házasodott össze a 31 éves Gégény Mihály kerékgyártó és a 26 éves tokaji görög Agora Krisztina. Kalona Ignác görög pap adta össze őket. 1841. április 30-án született meg e házaspár leánya, Mária, akit Kallona Ignác görög pap keresztelt meg.

A görög *Szerviczky Gábor* felesége Kondorossy Erzsébet volt. a Kondorosi/Kondorossy név is több helyen fordul elő a magyarországi görögök között. E görög név 1738-ban előfordul Tokajban. A Kondorossy név a „*kondoroszi*” görög szóból származik. A magyarosított Kondorossy név létrejöttében a közelben fekvő Kondoros is szerepet játszhatott. A görög Szerviczky Márton 1769-ben vette feleségül a szintén görög Demeczky Baziliát/Vasziliát; Kozmász tokaji görögkeleti pap adta össze őket; az esküvői tanúk Kondorosy György és Kondi János tokaji görög lakosok voltak. A görög Demeczky család is több városban jelen volt: a Demeczky név a Damaszkusz városnév alakváltozata. 1833. május 16-án házasodott össze a 41 éves Rác Tamás tokaji görög kereskedő és a 22 esztendő Dumbera Mária. Neofitus Gizy tokaji görög parochus adta össze őket; a tanúk: a görög Karátsonyi János és Kis Anna.

Üknagymamám, a tokaji görög Szerviczky Zsófia volt a keresztanyja az 1830. október 1. napján született Leka Györgynek, a bodrogkeresztúri görög Leka János fiának. A görög ifjabb Szerviczky György (1811–1875) tokaji postamester felesége, Takácsy Katalin a pesti görög Takiadzisz/ Takácsy-családból származott. Zákó János tokaji görög kereskedő és nemes Szerviczky Erzsébet fia, Zákó Constantin 1832. április 9-én született meg (Sztakcsinban keresztelték meg); leánya, Zákó Helena pedig 1834. szeptember 29-én született: keresztpapja (az én üknagyapám) hadusfalvi Spillenber József Gábor volt.

A tokaji görög „*Szent Miklós Görög nem egyesült Szent Egyház*” 1827 és 1847 közötti anyakönyveit a

fenti pecséttel látták el a görög papok. A pecséten két, hátsó lábán álló oroszlán által közrefogott ovális alakú címerpajzsformán a csőrében keresztet tartó, szárnyait kitáró, fészkeről mintha röppenni készülő galamb (esetleg sas), legfelül kereszttel ékesített korona látható egyik oldalán I, a másikon K betűkkel, melyek Jézus Krisztust jelölik.³

Tokaji görög családok a vármegyei nemesség soraiban

A magyar nemességet szerző görög kereskedők jogállása kapcsán fontos kiemelni, hogy ezzel a címszerzéssel már nem a helyi görög kereskedőkompániához, hanem a nemesi vármegyéhez tartoztak. Volt egy olyan tokaji görög család, amely már a XVII. század végén részt vállalt a törökellenes harcokban is (ezen okból a görög eredetű nemes családok sorát e család ismertetésével kezdem). Ráadásul a magyar nemességet szerző tokaji görög *Papademosz Charis/Szerviczky* család kétszer is címeradómanózáásban részesült. Papademosz/Szerviczky Emánuel (1658–?) részt vett a törökellenes harcokban; 1690-ben I. Lipóttól vitézsége elismeréseként magyar nemességet kapott. Az armálisa borítólapján (görög betűkkel és latinos *us*-végződéssel) az *Emanuel Papademus* név szerepel. E család 1690-es armálisának címerképén, a sisakdísz szélein két zászló nő ki, közöttük két toll ágaskodik, melyek között egy buzogányhoz hasonló tárgy helyezkedik el, míg a pajzsban zöld halmon egy a jobb kezében vélhetően kardot (vagy buzogányt) magasra emelő vitéz áll. 1802. május 21-én Bécsben címeres nemeslevelet kapott Szerviczky Márton és Demeczky Bazília a fiával, Györggyel (ennek feleségétől, Karátsonyi Annától született Konstantin, Mária, Katalin, Erzsébet, Ilona és Bazília nevezetű gyermekeivel), ifjabb Szerviczky Mártonnal (ennek feleségétől, Rácz Juliannától született Demeter nevezetű fiával) és Szerviczky Jánossal együtt. Az új címeres nemeslevél négyelt címer szív-pajzsán látható a tokaji szőlőhegy a tőkéivel és a Tisza folyóval, ami arra utal, hogy kiváló szőlőbirtokaik voltak itt. A szív-pajzsban belül a jobb sarka fölé ezüstben emelkedő szőlőhegy látható a szőlőtőkékkel, míg a folyóban természetes színű hal úszik. A nagy pajzs 1. és 4. negyedében kék mezőben, hegy tetején három kicsinyét vérrel tápláló pelikán, a 2. és 3. negyedében vörös mezőben befelé fordult ágaskodó aranyoroszlán, a sisakdíszben pedig kékdolmányos és kucsmás kinövő magyar vitéz látható, aki a jobbáiban magyar nemzeti színű zászlót tart, balját pedig a csípőjén nyugtatja. A takarók kék-ezüst és vörös-arany színűek.

E körben az alábbi jelentős, magyar nemességet szerző tokaji görög családokra indokolt még utalni! *Dogali/Dogály* János és Konstantin (görögkeleti vallású nyírbátoriakként) 1793-ban kaptak címeres nemeslevelet (LR. LVII. 340.). 1789-ben Dogali János kompániái főbíró volt Tokajban. A tokaji görög közösség főbb vezetői közé tartozott ekkoriban Dogali Konstantin is. A Tiszavasváriban ma is álló XIX. századi Dogály-kúria a magyar kastélyépítészet remeke.

³ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaiújhegyi Fióklevéltára (BAZ ML SF) IV-B. 2420. Zemplén vármegye felekezeti anyakönyvei másodpéldányainak levéltári gyűjteménye 1821-1895. Tokaji görögkeleti (görög nem egyesült) felekezeti anyakönyvi másodpéldányok 1827-1847.; Tokaj görög anyakönyvei az 1821-47. évekből a „Szent Miklós Görög nem egyesült Szent Egyház” anyakönyvei.

Keffala János 1757-ben szerzett magyar nemességét. E görög kereskedőcsalád Tokaj-Hegyalján igen jelentős lett; a Keffala-ház ma is áll a Rákóczi út 48-50. szám alatt.

Karátsonyi Konstantin Pál (?–1805) vagyonos és köztisztviselőként álló tokaji görög kereskedő feleségével, Máriával (?–1808), valamint György, János, Tamás, Anna, Katalin és Márta nevezetű gyermekeivel együtt 1801. július 31-én címeres nemeslevelet kapott. A címer egyébként egy négyfelé osztott pajzs, aminek 1. és 4. negyedében vörös mezőben zöld dombon kettősfarkú ágaskodó aranyoroszlán áll, mellső jobb lábával kivont kardot villogtatva, a 2. és 3. negyedében pedig ezüst mezőben kiterjesztett szárnyú, mindkét lábai karmaival zöld gallyat tartó kétfejű fekete sas látható. A sisakdíszén kiterjesztett szárnyú, vörös csőrű és lábú, csőrében zöld gallyat tartó fehér galamb emelkedik. A takarók jobbról arany-vörös, balról pedig arany-fekete színűek. A kétfejű sas ősi görög császári és egyházi hatalmi jelkép; díszítő elemként látható napjainkban is a tokaji görög templom szószerképén. A nemeslevél indokolásában a család katonai helytállása is megemlíttődik: a francia háború idején öt katonát állított ki a Karátsonyi család; a legidősebb fiú, Karátsonyi György pedig maga is a Zemplén vármegyében szervezett zászlóalj katonája volt. A régi tokaji görögök, és ezt a fenti családok története is igazolja, értékörző, cselekvő, és elismert személyiségekként éltek életüket Tokajban és környékén!

Görög családok Tokaj postatörténetében

Tokaj XIX. századi görögségének értékeremtő jelenlétének művelődéstörténeti kuriózuma az ún. „*Tokaj*”-i átütéses bélyeg. A homonnai-tokaji átütéses bélyegfogazás ténye jól ismert a bélyeggyűjtő körökben, ám azt igen kevesen tudják, hogy vannak e bélyegnek olyan vonatkozásai, melyek a hegyaljai görögség történetével szorosan összekapcsolódnak. A tokaji görög ifjabb chariszi Szerviczky György (1811–1875) postamester nevéhez fűződik ezen tokaji bélyegritkaság. Édesapja, idősebb Szerviczky György (1770–1833) 1806-ban szerezte meg a tokaji posta bérleti jogát (a tokaji görög templom hátsó, keleti falában napjainkban is látható a gyönyörű vörösmárvány síremléke). 1833-tól családi örökség jogán ifjabb Szerviczky György működött postamesterként Homonnán és Tokajban is. (E tokaji görög család őse, egy 1658 januárjában Tokajban keltezett görög egyházi anyakönyvi kivonat szerint Papademosz Charisz volt, aki a görögországi Szervia városából származott, utódai eredettudatuk megőrzése okán viselték a „*Szerviczky*”-nevet.) A Bélyeglexikon szerint a „*tokaji átütés*” csak néhány postahelyen (Homonna, Tokaj) 1852-54 között feladott levelek bélyegein felismerhető, magánkezdeményezésen alapuló bélyegszétválasztási mód. E módszer előfutára volt a későbbi bélyegfogazásnak, kis példányszáma miatt pedig bélyegritkaság lett. Jól megalapozott feltevések szerint egy konyhai derelyemetélekből kialakított eszközzel szaggatták végig a bélyegívék bélyegközeit, hogy ezzel megkönnyítsék a szétválasztást, illetve mellőzzék az olló állandó használatát.

Az 1852 májusától őszig a homonnai, majd ezután a tokaji postakiadóként tevékenykedő Bazonyi Ferenc a fenti módon öntevékenyen választotta el a bélyegeket a saját vagy pedig a munkaadója, a tokaji görög ifjabb Szerviczky György postamester ötlete alapján, mintegy hat évvel megelőzve a hivatalosan kiadott, fogazott bélye-

geket. A tokaji átütés nem hivatalos kiadás, de a filatéliai irodalom és a bélyegkatalógusok nem sorolják a magánátütések közé. Valójában Homonnán kezdtek el alkalmazását, de a jóval nagyobb levélforgalmú tokaji postán jelentősen több bélyeget készítettek elő az ott hosszabb időn át (1854 derekáig) használt célszerszámmal.

1854. június 1-jével a hatalom felmondott ifjabb Szerviczky Györgynek, majd fél évszázad után a tokaji posta kikerült a tokaji görög Szerviczky-család birtokából. Ezután jogvégezett sógora, hadusfalvi Spillenberg József Gábor (1808–1878) lett a tokaji postamester, aki ezt az átütéses módot szabálytalannak ítélte, megtiltotta e tevékenység folytatását (viszont a már elkészült átütéses bélyegek postai felhasználását engedélyezte). Végeredményben e tiltás következménye lett ez a bélyegritkaság! Az ún. „Tokaj”-i átütéses bélyeggel ellátott levélritkaságok filatéliai és postatörténeti kutatása napjainkban is folyó izgalmas szakértői munka!

A tokaji posta kezelőjeként tevékenykedett 1846 augusztusától a szintén görög eredetű Zákó János; hivatali esküjének eredeti, kézzel írt példánya megtalálható a budapesti Postamúzeum gyűjteményében. 1849. augusztus 24-én az orosz csapatok a magyar sereggel folytatott csata után Kistokaj városában több házat és a postahivatalt megrongálták, Zákó János postakezelő minden házi vagyont elvitték, de ő ennek ellenére sem hagyta el szolgálati helyét, sőt, Tokaj postájának feldúlása miatt kártérítési igényt nyújtott be Ferenc József uralkodóhoz. 1852 februárjában (nyilvánvalóan e kártérítési igénye miatt) elbocsátották a tokaji postától. Valószínűleg ezen eljárással összefüggésben még várfogságra is ítélték (személyéről, sorsáról nem tudni többet). Zákó János és Szerviczky Erzsébet (?–1850) 16 éves leányáról, Zákó Helenáról ezt követően keresztzülei, hadusfalvi Spillenberg József Gábor földbirtokos, ügyvéd, kincstári ügyész és tokaji görög felesége, Szerviczky Zsófia (1810–57) gondoskodtak. (E feleség ifjabb Szerviczky György postamester testvére volt.)⁴

Tokaj görög épített öröksége

Hegyalján a görögök a borkereskedelemben különösen fontos szerepet vívtak ki: a görögök épített öröksége Tokajban ma is a város arculatának fontos értéke! Tokajban a görög templommal egyidejűleg egyéb nagyarányú építkezést is folytattak az itteni görögök. Ekkor épültek azok a görög kereskedőházak, melyek ma is Tokaj jelentős műemlékei. A Rákóczi út 56. szám alatti görög ház kapuívén megtekinthető ma is a görög kereskedőjelvény. A görög kereskedőcsaládok házai közül áll még a Keffala-ház is a Rákóczi u. 48-50. szám alatt. A Bethlen Gábor u. 5. szám alatti Morelli-ház egyik látványossága pedig a szép kapuzata, kapuja felett kereskedő jelvény található. Ismert épület a görög Zákó-ház is (a főtér Degenfeld Palotája) a Zákó köznél, az átjárótól délre lévő üzlethelyiség a XIX. századi görög Zákó Somáé.

A tokaji görög házak közül a legfontosabb a Tokaji Múzeum remek épülete (Bethlen Gábor u. 7.), Karátsonyi Konstantin Pál 1790-ben építtette fel ezt a szép és gazdagon díszített házat. Itt volt a kompánia tanácsterme is. A copf stílusban épített

⁴ Kamody Miklós: A homonnai-tokaji átütéses bélyegfogazás rejtélye. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIII–XIV. Miskolc, 1975. 275.; Kamody Miklós: A tokaji posta története. In: A HOM Évkönyve XVII–XVIII. Miskolc, 1978–1979. 178.; Kamody Miklós: Észak-Magyarország hírközlésének története. Miskolc, 1985. 58–59.

Karátsonyi-ház négy évtizede a Tokaji Múzeumnak ad helyet, díszítettsége jól érzékelteti e tokaji görög család műveltségéből fakadó szépérzékét. A Karátsonyi család története szorosan összefüggött Tokaj XVIII-XIX. századi sikertörténetével. Egyik XVII. századi családtagjuk a debreceni görög kereskedők vezetői közé is tartozott: 1690. május 19-én (LR. XX. 372.) királyi kiváltságlevelet nyertek az ottani görögök Horváth Márton debreceni görög főbíró és Hunyadi Sándor görög kereskedő kérelmére. Ez utóbbi személy a vajdahunyadi lakos nagykereskedő Karácsony/Karátsonyi Sándorral azonos, aki II. Rákóczi Ferenc legfontosabb görög kereskedelmi szállítója volt a szabadságharc idején. (E család egy része már ekkoriban legalább három évtizede jelen volt Tokajban.) Az ortodox hitélet mellett a görögök törekedtek arra is, hogy utódaik megőrizték az anyanyelvüket, kultúrájukat, ez fejeződött ki az iskola létrehozását és fenntartását célzó tevékenységükben.

A tokaji görögök a reformkor időszakában, a szabadságharc idején, majd pedig az azt követő közéletben is cselekvő szerepet vállaltak. Kiemelendő a görög eredetű magyar szabadságharcos, *Karátsonyi Pál*, aki Tokajban született 1825-ben. 1836-ban a sátoraljaújhelyi piarista gimnáziumban tanult. 1848 októberében állt be a Kassán szerveződő 20. honvédszászlóaljba, ahol novembertől már őrmesteri rangot viselt. 1849 januárjától hadnagyi rangot kapott, részt vett a felső-tiszai harcokban. Júniustól már főhadnagyként volt a zászlóaljánál segédtiszt. Július közepétől a Kazinczy-hadtest Bányaffy-hadosztályának segédtisztjeként szolgált. Életútjából fontos kiemelni, hogy az itáliai magyar légióban az olasz egység megteremtéséért küzdött Garibaldi seregében, 1861-től hadnagyként, 1864-től pedig már főhadnagyként harcolt. A győzelmek után hazatért Magyarországra: 1867-től a Zemplén megyei Honvédegylet tagja volt.⁵ 1850-től a görög *Karátsonyi Tamás* viselte Tokaj főbírói tisztét. A XIX. század közepén Tokaj város közéletében a legmagasabb posztra jutott a görög közösségből; majd másfél évtizeden át, vészterhes helyzetben, a legnehezebb abszolútista időkben, a rossz emlékezetű Bach-korszakban töltötte be a főbírói tiszteletet. Kimagasló teljesítménnyel és magyar hazafiúi minőséggel képviselte városa érdekeit!

Tokaji görög családok utódai a magyar irodalmi és sportéletben

A XX. század első felében a régi magyarországi görög családok több leszármazottja a polgári világ irodalmi és sportéletében ért el kiváló eredményeket. Tokaj görög családjai esetében jó példa erre (az 1658-ban már Tokajban feltűnő görög nemes Papademosz Charisztól és más helyi görög családoktól származó) *Szerviczky Gabriella* (1883–1963) teniszersenyző, aki az 1909. évi egyéni női magyar bajnokság nyertese lett a Budapesti Lawn Tenisz Club játékosaként. Testvére, a céllövő *dr. Szerviczky György* (1891–1947) minisztériumi titkár pedig az 1923. évi hamburgi Európa-bajnokságon 1. helyezést elérő magyar galamblovó csapat tagja volt. E két Szerviczky testvérrel az is fontos adalék, hogy ők ráadásul még a magyar bridge válogatott erősségei is voltak! 1933-ban az Országos Magyar Bridge Club csapata 1. lett az I. osztályú magyar bajnokságban, itt versenyzett dr. Szerviczky György is. 1937-ben a magyar világbajnoki keret tagja volt dr. Szerviczky György. Az ex-

⁵ *Bona Gábor*: Hadnagykok és főhadnagykok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. k. Bp., 1998. 172.

teniszbajnoknő Szerviczky Gabriella 1937-ben pedig már a Budapesten megrendezett első bridge világbajnokság egyik legfontosabb versenyzője volt a női csapat tagjaként; és a férficsapatban versenyző testvérével, dr. Szerviczky Györggyel együtt vegyespárosban is képviselte a magyar színeket. Jelentős sporthír volt: „*Lezajlott a világbajnokság, a magyar csapat a harmadik helyet érte el.*”, és az „*Európadíj győztese Magyarországra*” lett; dr. Szerviczky György igen jól, szerencsésen játszott a világbajnokság mérkőzésein. „*A nyílt páros világbajnokság*” 10. helyezette lett a dr. Szerviczky György és Ferenczy György páros. A magyar női csapat 2. helyezést ért el: Szerviczky Gabriella is e csapat egyik erős játékosa volt.⁶ 1937-ben a 10 csapatból álló magyar csapatbajnokságban az Országos Magyar Bridge Club (OMBC) győzött. Ferenczy György ekként írt versenyzőtársáról a magyar bajnokság mérkőzéseit értékelve: jó versenyzés zajlott „*kitűnő kapitányunkkal, dr. Szerviczky Györggyel, aki valóban fiatalos lendülettel és küzdőképességgel kormányozta csapatát*”, és aki „*erős ember*” minivoltából fakadóan harcias stílust képviselt.⁷

Az irodalmi társaságokban is jelen voltak a régi görögök leszármazottjai. E körben a fenti két Szerviczky-testvér mellett a harmadik testvérről is indokolt megemlékezni. *Dr. Szerviczky Margit* (1879–1963) tanárnő, igazgatónő, író, költő volt. 1914-ben kiadott *Jézus* címet viselő 300 oldalas verseskönyve egyrészt a korabeli vallásos költészet egyik különlegessége, másrészt a honszeretet mély érzésű megfogalmazása volt (a Szent István Társulat 1927-ben másodszer is megjelentette e könyvét). A mű előszavában gróf Mailáth Józsefné született Széchényi Marie grófnő 1914 novemberében méltatta dr. Szerviczky Margit „*Honleány*” költészetét, mely a világégés közepette is „*táplálja az e könyvet olvasó magyar szívekben az Istenbe vetett bizalmat, a haza iránt való önfeláldozó szeretetet*”.

A régi magyarországi görögök szellem-történeti és tárgyi öröksége ma is kiváltja a közérdeklődést Magyarországon és Görögországban is. 2010. április 14-én egy igen jelentős, magyarországi görög vonatkozású időszaki kiállítás nyílt meg Kozáni gazdag (helytörténeti, néprajzi, természettudományi és történelmi) kiállítási anyagot bemutató városi múzeumában: „*Görög örökség. A görög ortodox diaszpóra Magyarországon a XVII-XIX. században*” címmel. E tárlaton kiállították dr. Szerviczky Margit *Jézus* című verseskönyvét is. Trianon fájdalma dr. Szerviczky Margit költészetére is hatással volt. Nagykanizsáról egy adalék 1921-ből: „*Az Úrilyok Kongregációjának műsoros estéje. A május 14. és 16-iki ünnepély próbái nagyban folynak.*” E több részből álló műsoros esten hangzott el „*Hungária keserve. Ima. Szerviczky M. Irredenta költemény.*”⁸

Tokaji görög közösség a XX. században már nem létezett, de léteznek ma is e görög eredetű családok vér szerinti utódai, akik közül sokan őrzik magyarságuk mellett magyar szívű görög elődeik emlékét!

⁶ Magyar Bridzsélet. Szerk. *dr. Hernád István*. V. évf. 7. sz. 1937. július 10. 89., 94., 96-98.

⁷ *Ferenczy György*: A verseny bírálata. In: Magyar Bridzsélet. V. évf. 11. sz. 1937. dec. 1.

⁸ Zalai Közlöny. Keresztény politikai napilap. 60. évf. 1921. máj. 12.

PETERCSÁK TIVADAR

Az egeri fertálymesterek karitatív tevékenysége

A 16-18. században Győrtől Kolozsvárig a Kárpát-medence különböző tájain volt jellemző, hogy a települések bizonyos önállósággal rendelkező részekre, *tizedekre, fertályokra* tagolódtak. A városrészek élére évenként választott *tizedesek, fertálymesterek* a modern közigazgatás létrejöttéig, a 19. század közepéig sokfelé segítették a helyi önkormányzatok munkáját. Összekötők voltak a városi hatóság és a lokális társadalom között, ők tájékoztatták a lakosságot az országos és helyi rendeletekről, segítettek a körzet lakóinak összeírásában, az adók beszedésében, szervezték a közmunkákat. Nagy szerepük volt a tűzvédelem biztosításában, városrésziük rendjének fenntartásában.¹

Egerben a 17. század végén az egyes városrészeket *tizedeknek* nevezték, amelyek élén a *tizedesek (decurio)* álltak. A török után betelepülő németek viszont az általuk lakott területet negyednek (*Vierteil*) nevezték, és az élére negyedmestert (*Viertelmeister*), fertálymestert választottak. A 17. század végén Eger négy negyedre tagolódtott, 1716-ban viszont már 6 fertály volt. 1716 és 1823 között a városnegyedek száma 12-re szaporodott, 1938-ban pedig 14 a számuk. 1712-ben a negyedeken belül még a tizedeket is feltüntették. A negyedek élére állított elöljárókat csak az 1730-as évek elejétől váltotta fel a *fertálymester* kifejezés, de később is nevezték őket tizedeseknek.² Feladatuk volt a városi határozatok kihirdetése, részt vettek az adók begyűjtésében. Városrészükből ellenőrizték a tűzrendészetet, az udvarok és az utcák tisztaságát. Ügyeltek arra, hogy mindenki a magisztrátus által megszabott napszámbért fizesse, idegeneknek ne adjanak szállást, és a fertály lakói erkölcsös életet éljenek. Ők vigyáztak az éjjeli csendre és rendre, amikor a fertálymesteri botot is használhatták, de törvény elé is állíthatták a garázda elemeket. A 19. század elején ügyeletet is tartottak a városházán, hogy az ügyes-bajos dolgok elintézésére kiküldhessék őket.³

A polgári közigazgatás a 19. század közepén megszüntette ezeket a népi önkormányzati tisztségeket, s az ő korábbi feladataikat a városi tisztviselők és alkalmazottak

¹ A témához L. Csizmadia Andor: Népi közigazgatásunk tizedesi és fertálymesteri intézménye. Separátum a Győri tanulmányok 5. kötetéből. 1983. 45–73.; Bárh János: Az eleven székely tizes. A csikszentgyörgyi és a csikbánkfalvi tizesek működése a XVII-XX. században. Kecskemét, 2007.

² Breznay Imre: Az egeri fertálymesterségről. Adalék Eger város történetéhez. Egeri Fertálymesteri testület. Eger, 1939.; Petercsák Tivadar: Kulturális örökségünk: az egeri fertálymesterség. Agria XVII. évf. 2. sz. 2013a. 149–150.

³ Breznay Imre: A fertálymesterségről. Adalék Eger város történetéhez. Eger, 1907. 5., 29–31.; Petercsák Tivadar: Az egeri fertálymesterek feladatainak változása a 18-20. században. In: Történészként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára. (Szerk: Gebei Sándor–Makai János–Bartók Béla). Eger, 2009. 162–165.

látták el. A Székelyföldön közbirtokosságokká átalakulva a 21. században is működnek a *tízemek* nevezett autonóm falurészek.⁴ Ismereteink szerint a mai Magyarország területén a fertálymesterség egyedül Egerben élte meg a 20. századot. A városi képviselőtestület 1883-ban a jogi szakosztály javaslatával szemben nem szüntette meg a tisztséget.⁵ Ezt a döntést a hagyományörzés motiválhatta, bár még a 20. század elejéig voltak konkrét, szabályrendeletben rögzített feladataik, de főként kézbesítői munkákat láttak el. A város tehetősebb polgárai és a földművesek felismerték, hogy az intézmény a társasági élet és kapcsolattartás fóruma lehet. Erre jó alkalmat biztosítottak a hivatalt lehetővé és az új fertálymester által az avatáshoz kapcsolódóan a *kiérdemültek* részére adott lakomák, *trakták*. A 20. században már nem voltak a város által előírt feladataik, tisztes társadalmi tevékenységként negyedeik szószólói, és segítettek a szegényeket, gondot viseltek a helyi értékekre. A tisztség presztízse a század első felében érte el a csúcspontját, amikor magas rangú főpapok, megyei és városi tisztségviselők, értelmiségiek is nagy megtiszteltetésnek vették, ha fertálymesterek lehettek.⁶

Az egri fertálymesterek feladatainak változásáról, a helyi közéletben betöltött szerepükről, társadalmi kapcsolataikról, vallásosságukról és jelképeikről több tanulmányt közöltem.⁷ Most a közigazgatási, rendészeti feladatok megszűnése után jellemző karitatív tevékenységükről, a szegények segítéséről, a közösség érdekében végzett munkájukról közlök adatokat.

A város vezetősége nagy bizalommal volt a fertálymesterek iránt, amit jól tükröz, hogy az 1863-ban és 1864-ben a várost sújtó éhínség idején rájuk bízta a könyöradományok összegyűjtését és kiosztását. A megalakult Ínségsegélyező Bizottmány 1864 januárjában azt javasolta, hogy az ínségben szenvedőket három osztályba kell sorolni: „valóságos koldusok,” „munkatehetetlen házi szegények,” „munkaképesek, azonban dolog nem léte miatt nem kereshetnek”. Ennek a besorolásnak az elvégzése, a rászorulóknak negyedenkénti összeírása a fertálymester feladata volt, aki mellé minden negyedből kijelöltek egy bizottmányi tagot. A negyedmesterek dolga volt még az is, hogy „egyszermind aláírási ív útján az ínségben szenvedők részére könyöradomány gyűjtést is eszközöljenek”. Munkájuk eredményeként néhány hónap alatt 965 ft. 87 kr. és 48 kila gabona gyűlt össze. Ők ellenőrizték személyesen az élelmezett családok vagyoni állapotát, és a segélyezésre már nem szorulókat jelezték a kenyérkiosztással megbízottak felé.⁸ Más települések kárt szenvedett lakosai számára is a negyedmesterek gyűjtöttek adományokat körzetükben. Így 1862-ben a Bihar megyei Mezőtelegd, 1863-ban a Szepes megyei Mírszki község temploma számára, 1863-ban Miskolc vá-

⁴ Cszimadia Andor 1983. 73.; Bárth János 2007. 5.

⁵ Eger. 1883. május 24. 202.

⁶ Breznay Imre 1939. 49.; Petercsák Tivadar 2013a. 150.; Petercsák Tivadar: Egri fertálymesteri trakták a 19-20. században. Acta Academiae Agriensis Sectio Historiae XLI. 2013b. 259–271.

⁷ Petercsák Tivadar 2009. 161–176.; Petercsák Tivadar: Az egri fertálymesteri bot és köpeny. In: Történetmuzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Veres László tiszteletére. (Szerk: Gyulai Éva–Vígá Gyula). Miskolc, 2010. 251–263.; Petercsák Tivadar: Az egri fertálymesterek vallásossága. In: Vallás, egyén, társadalom. Szerk: Barna Gábor–Kerekes Ibolya. Szeged, 2014. 49–66.

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltár (MNL HML) V-43. 20.d. 1864. A kila egy gabona ürmérték volt, ami 46,5-241,7 liter között mozgott. A környéken használatos pozsonyi mérték szerint az alsó érték közelében számolhatjuk. Bogdán István: Régi magyar mértékek. Bp., 1987. 96.

rosi közháza renoválására, Istenmezeje 1862-ben árvíztől sújtott, Parád 1863-ban tűzvésztől károsult lakónak megsegítésére gyűjtöttek a fertálymesterek a város által biztosított hitelesített íveken kisebb-nagyobb adományokat.⁹ A Város II. negyedének naplójában eseti támogatásról, segélyezésről is olvashatunk. 1879-ben és 1896-ban 10-10 forintot adományoztak a negyed fertálymesterei az Egri Tűzoltó Egyletnek. Fekete Lajos pedig „annak öröme, hogy a fertálymesterek sorába felvétetett, s illetve, hogy a fertálymesteri intézmény fényét emelje, az egri dalkör részére felajánlott 50 koronát”. A negyed fertálymesteri értekezlete 1902-ben a létesítendő Dobó-szobor javára ajánlottak meg és utaltak ki 20 koronát. Elhunyt fertálymester feleségének támogatására is találunk adatot. 1904-ben özv. Godál Albertnének szavaztak meg „egyszer s mindenkorra” 25 korona segélyt, amit az azon estén befolyt adományokból fizettek ki.¹⁰

Az első világháború éveiben ismét megjelent a fertálymesterek tevékenységében a szegények megsegítése. 1916-ban Párvy Sándor szepesi püspök annak emlékére, hogy a Hatvani III. negyedben a fertálymesteri tisztet viselte, 500 korona alapítványt tett, hogy annak a kamataiból a negyedben lakó szegény iparos vagy földműves családok gyerekei részére karácsonyi ajándékot oszthassanak. Ebből segítik a volt negyedmesterek özvegyeit is.¹¹

A fertálymesterek 1929. február 9-i eskütételének szövegében már meg is jelent a karitatív tevékenység: „Lelkiismeretbeli kötelességemnek tartom az árvák, özvegyek, elhagyottak és rokkantak érdekeit istápolni, jogaikat atyailag védeni, és boldogulásuk előmozdítása céljából – akár saját kezdeményezésemből is – mindazt megtenni, amit érdekekben helyesnek és célravezetőnek tartok.”¹²

A korábban negyedenként tevékenykedő fertálymesterek 1931-ben alakították meg az *Egri Negyedmesteri Testületet*, amely célkitűzései között is megfogalmazta az elesettek segítését, a szociális gondoskodást. „Fel kell karolnunk az apátlan-anyátlan árvákat, a testi vagy szellemi fogyatkozásban szenvedőket, az önhibájukon kívül nehéz sorsba jutott szegényeket és szűkölködőket; ezek irányában emberséges bánásmódot, bajuk iránt résztvevő szeretetet és kíméletet követeljük meg mindenkitől, de elsősorban mi magunk járjunk el érdekükben a hatóságoknál s a segítségre hivatott intézményeknél.”¹³

A maklári városrész két negyedének fertálymesterei együtt határozták el, hogy a Rozália-temetőben kápolnát építtetnek, amelyre 1933-34-ben adományokat gyűjtöttek. „A kettős negyed hívei nagy áldozatkészséggel szinte erejükön fölüli áldoznak pénzt, épületanyagot, fuvar, kézimunkát. Nincs egyetlen lakosa sem a kettősnegyednek, aki nem vette volna ki részét a hozzájárulásból” – írja a helyi lap tudósítója.¹⁴ A kápolnát a Márkus Testvérek építészek tervezték és látták el az építési felügyeletet, amelyért 1935-ben a Maklári II. negyedmesterei őket „örökös tiszteletbeli

⁹ MNL HML V-43. 14., 16., 17., 19. d.

¹⁰ Dobó István Vármúzeum Történeti Dokumentáció (DIV TD) 81.39.1.

¹¹ Egri Katolikus Egyházi Tudósító. 1916. január. 32.

¹² Egri Népujság. 1929. február 10.

¹³ DIV TD 81.39.1. Vö: *Breznay Imre* 1939. 24.

¹⁴ Eger-Gyöngyösi Ujság. 1934. szeptember 8.

fertálmesterekké” választották, és „az összes fertálmesteri ünnepségre egyszer s mindenkorra tisztelettel meghívja” a testület.¹⁵ Az új kápolna felszentelésére 1934. szeptember 9-én került sor.¹⁶ A Maklári I. negyed fertálmesterei indították el azt a kezdeményezést, hogy minden egri temetőben építsenek ravatalozókat. 1941 januárjában az Egri Negyedmesteri Testület központi választmányja is az ügy mellé állt, és a fertálmesterek magukra vállalták az építkezéshez szükséges anyagiak összegyűjtését. Minden körzetben a hivatalban lévő fertálmester elnökletével öttagú gyűjtőbizottság alakult, de cserkészek is segítettek a munkájukat. A lakosságot a Negyedmesteri Testület által kinyomtatott rölapokon tájékoztatták a gyűjtés céljáról, a ravatalozók szükségességéről. A plébániák által kibocsájtott 5, 10 és 20 pengős kölcsönkötvények vásárlásával a kölcsönzők az adott temetőben sírhely vásárlásakor a támogatási összeget felhasználhatják.¹⁷

A negyedekben lakók bizalmából megválasztott fertálmesterek különösen sokat tettek a különféle jellegű igazolások kiállításával, amelyeket elfogadtak a város hivatalos szervei, és az adott személyek ezek birtokában váltak jogosulttá bizonyos juttatásokra. Kimondottan fontosak voltak ezek az igazolások a háború éveiben, a hadigazdálkodás idején. Szabolcs József a Felnémeti negyed fertálmestere 1935-ben 15 bizonyítványt adott ki iskolai mulasztásért kirótt büntetés elengedése tárgyában, 24-et az érseki erdőben gallyszedés engedélyezéséért, 27-et állatok járlatkiadása ügyében, 12-t őrlési ügyben, 7-et társadalombiztosítási kérdésben, 16-ot szegénységi bizonyítvány elnyeréséért. Az összesen 101 igazolás mellett 14 esetben írt segélyt kérő folyamodványt, és ezeken túl sokan mentek hozzá tanácsért, útbaigazításért.¹⁸ A Cifrasánc negyed 1936-os beszámolójából tudjuk, hogy Vágner József „igen sok esetben adott igazolványt különféle ügyekben um. passzusok kiadására, őrlési engedélyek kiadásához OTI hátralékok elengedése ügyében és azonkívül a szegényeket támogatta azért, hogy azoknak teljes vagyontalanságát igazolta az Érsekségnél díjtalanul kiszolgáltatandó fa segítség ügyében”.¹⁹ Tóth József 1937-ben 84 esetben adott ki igazolványokat: 41 saját nevelésű sertés igazolására, házastársak különélését tanúsító 2 igazolvány, 3 őrlési jogosítvány, 6 OTI táppénz kifizetésére, 2 igazolás egy szoba-konyhás lakás házadó mérséklésére, 24 igazolvány keresetnélküli szegény családoknak hulladékfa szedésére, 4 esetben igazolta Németországba mezőgazdasági summás munkára jelentkezők helyben lakását.²⁰ Az 1938-ban létesült új negyed, a Szent István város első fertálmestere, Böck Sándor iskolai, családi és gazdasági ügyben 7 igazolványt adott, 1940-ben ez a szám már 15, amiből 7 esetben állattartást, 3 esetben családi gondozást igazolt, 5 esetben pedig „világító anyagra való rászorultságot”. Dr. Somos Lajos 1943-ban már 33 ügyet intézett, köztük Hegyi Károlyné részére hadisegélyhez igazolvány arról, hogy férje hadba vonult, Ipacs Jánosnak arról,

¹⁵ Egri Fertálmesteri testület Adattára (EFT A.)Maklári II. 1935.

¹⁶ *Breznay Imre* 1939. 60.

¹⁷ Beszámoló az 1941. február 9-én tartott fertálmesteri eskütételi ünnepélyről és az Egri Negyedmesteri testület díszközgyűléséről. Eger, 1941. 22-23. MNL HML V-72/b.10.d.

¹⁸ *Breznay Imre* 1939. 25–26.

¹⁹ DIV TD 2009.2.1.

²⁰ DIV TD 2009.2.1.

hogy kecskéje saját nevelésű, Rudnai Jánosnak, hogy eladásra szánt disznója saját hizlalású, Krincli Jánosnak igazolvány cserépvásárláshoz, Bóta Sándornak 5 q cement és 30 cserép vásárlásához. Kelemen Sándor Eger-Hatvan viszonylatra szóló kedvezményes vasúti jegy váltására jogosító munkásigazolványhoz kapott papírt.²¹

Különösen nagyszámú hatósági igazolványt adtak ki a negyedmesterek 1943-ban, mindösszesen 3772 esetben. Legsűrűbben vették igénybe a fertálmester segítségét a Szent Lajos városi (572), a Maklári I. (542) és a Cifrasánc negyedben (528), majd a Felnémeti (361), Város III. (280), Maklári II. (260) és a Hatvani II. negyedben (233). Kiállítottak igazolványokat a katonai szolgálatot teljesítők aratási és szüretelési szabadságolása tárgyában, de sűrűn fordultak elő szegénységi, munkaképtelenségi igazolások, és gyakori volt a házastársak közös háztartásában élést bizonyító dokumentum is.²² Dr. Hegyi Kapisztrán, a Város I. negyed fertálmestere adta ki az alábbi igazolást: „Alulírott hivatalosan igazolom, hogy Révai Józsefné (lakik: Jókai utca 10.), akinek férje Révai József vágóhídi őr 1943 januárjában a harctéren eltűnt, 2 gyermek anyja, ezen kívül eltartja édesanyját, özv. Póka Györgynét – segély kiutalására jogosult. Aláírás, negyedmesteri pecsét”.²³ A fertálmesterek még 1946-ban is állítottak ki igazolásokat. A Maklári II. negyedben Kaknics Tóbiás 578 igazolványt adott ki, és felhívta a figyelmét a következő évi negyedmesternek, hogy a városi és megyei hivatalok részére kiadandó iratokat csak aláírva és lepecsételve fogadják el.²⁴

Mindezek alapján látható, hogy a városi hatóságok komolyan számítottak a fertálmesterek véleményére, elfogadták az általuk kiállított igazolásokat, mert tudták, hogy a negyedekben köztisztletnek számító személyek állásfoglalása megalapozott. A negyedek lakói pedig bizalommal fordultak hozzájuk, kérték segítségüket különféle hivatalos ügyek elintézésben.

A Negyedmesteri Testület célkitűzéseiben hangsúlyosan szerepel a szegények megsegítése, a rászorulókat támogatása. Az 1920-as évektől Egerben nagy méreteket öltött a szegénység, amely kezelésére egy sajátos formát találtak ki, ez volt az ún. „Egri Norma.” Célja az egyházak, a hatóságok és az egész társadalom összefogása a szegénykérdés megoldására. Szmracsányi érsek 1927-ben hagyta jóvá a kezdeményezést, amely részeként létrejött a Szegénygondozó Bizottság és a Szegényügyi Hivatal. Az 1930-ban megalakult Szegénygondozó Nővérek rend tagjai a szegények segítésére szentelték életüket. Ebbe a munkába kapcsolódott be a Negyedmesteri Testület valamennyi fertálmesterrel. Dr. Petro Kálmán országgyűlési képviselő, fertálmester és a testület elnöke javaslatára 1936-ban a belügyminiszter Magyar Normaként országossá tette az egri módszert.²⁵

A hivatalban lévő fertálmesterek részt vettek a Szegénygondozó Bizottság ülésein, ahol pl. 1939-ben szóba került, hogy az önkéntes adományok egyre csökkennek, a szegények száma pedig növekedik, és így szinte már veszély fenyegeti az országos hírű

²¹ MNL HML V-72/b. 9.k.

²² Eger, 1944. február 14.

²³ MNL HML V-72/b. 10.d.

²⁴ EFT A 1947. február 9.

²⁵ Magyar Katolikus Lexikon II. (Szerk: *Viczián János.*) Bp., 1993. 801.

intézményt. Ezért is kérték a Negyedmesteri Testület intenzív közreműködését, különösen fontosnak tartva a szegénykataszter összeállítását. Farkas Mihály, a Szent István város fertálmestere beszámolójából tudjuk, hogy elkészítette negyedében ezt a listát és átadta a Szegénygondozónak.²⁶ A szegényekre vonatkozó adatgyűjtés már 1931-től szerepelt a testület programjában, miszerint „azt ajánlja a negyedmestereknek, hogy a legbizalmasabb puhatolódzásokkal, a negyedi bizottságok együttes ülésén állapítsák meg az ínségesek különféle kategóriáit, se barátság, se protekció, se nemtörődömség ne érvényesüljön ennél a munkánál”.²⁷ Minden év őszen megszervezték a városban az Actio Catholica és a Szegénygondozó Bizottság által irányított őszi terménybetakarítási gyűjtést. 1933-ban a testület elnöke és főtitkára körlevélben hívta fel a hivatalban lévő fertálmestereket, hogy „a negyedmesterség régi hagyományainak megfelelően a negyedmester a negyed szegényeinek atyja és állapotuknak legjobb ismerője”, ezért vegyék pártfogásba a novemberi Szent Erzsébet szegénygyűjtési akciót.²⁸ A Negyedmesteri Testület, az egri cserkészcsapatok és az Úrleányok Kongregációjának tagjai 1937-ben október 12-én és 13-án végezték a gyűjtést, amikor az egriek termény, élelmiszer, használt ruha és cipő felajánlásával segíthették minél több szegény megajándékozását. 17-én, vasárnap délután pedig terménybetakarítási hálaadó szentmise volt a főszékesegyházban, amelynek a végén a templom előtti téren megáldották a begyűjtött terményeket és adományokat.²⁹ A negyedekben a fertálmester vezetésével és cserkészfiúk közvetítésével végezték a gyűjtést, amelyhez a Szegénygondozó kocsit biztosított. A Szent István városban 1940 novemberében jelentős mennyiségű élelmiszer, ruhanemű és 30 pengő gyűlt össze, amit Király József átadott a Szegénygondozó Nővéreknek.³⁰

1940-ben a tényleges negyedmesterek találkoztak a Szegénygondozó Nővérek főnöknőjével és dr. Lipcsey Péter kir. közjegyzővel (kiérdemült fertálmester), amikor is dr. Kiss István teológiai tanár felvázolta a negyedmesterek tennivalóit a szegénygondozás területén. A fertálmesterek számos kapcsolatot találhatnak az ebben a munkában résztvevőkkel, érintettekkel, és a nemes cél érdekében közreműködhetnek a társadalom áldozatkészségének növelésében, a „notórius nem adakozók” nyilvántartásában, a gyűjtők mellé állhatnak, felkereshetik a nem adakozókat és rájuk „erkölcsi nyomást gyakorolhatnak”, fontos szerepük lehet a „megértő közvélemény kialakításában” és közreműködhetnek a Szegénygondozó Bizottság munkájában. Ezt követő ülésén mondta ki a Negyedmesteri Testület választmánya, hogy minden negyed delegáljon egy – a szociális munkában legalkalmasabb – személyt a Szegénygondozó Nagybizottságba, továbbá a fertálmesterek kapcsolódjanak be hatékonyan a gyűjtőmunkába.³¹

1940-ben országos gyűjtés indult a visszatért Észak-Erdély magyarságának megsegítésére. A fertálmesteri kar eredményes munkáját bizonyítja, hogy az 588 pengővel – amelyből 137 pengőt Unterreiner János gyűjtött a Maklári II. negyedben – a testület

²⁶ MNL HML V-72/b. 9.k.

²⁷ Eger, 1931. november 17. 2.

²⁸ MNL HML V-72/b. 10.d.

²⁹ Eger, 1937. október 12.

³⁰ MNL HML V-72/b. 9.k.

³¹ Beszámoló... 1941. 19-20.

első volt az egri szervezetek sorában.³² 1942-43-ban már magyar honvédek is harcoltak a Szovjetunióban. Az ő megsegítésükre indított akciót – az 1941-ben megalakult – Barátné Asszonyok Szervezete, akik főként dohányt, cigarettát és meleg holmit gyűjtöttek, összesen 936 liter rum, 150 000 cigaretta és 14 láda vegyes küldemény került ez által a frontra.³³

A negyedek naplói tudósítanak arról, hogy az egész városra kiterjedő segélyezés mellett egy-egy kerület fertálymesterei saját lakosságuk körében is jótékonykodtak. A Város III. negyedében 1924. február 9-én gyűjtött 165 000 koronából 12 000-t arra szántak, hogy „a VIII. negyed szegényei között egy három tagú bizottság által osztassék ki legjobb belátásuk szerint”.³⁴ A Maklári II. negyedben 1919-től 1949-ig kimutathatók a közösségi célra vagy segélyezésre gyűjtött összegek, pl. 1937-ben 7 pengő 50 fillért fordítottak egy gyermek felruházására.³⁵ A Cifrasánc negyedben vitéz Subik Károly pápai prelátus, kanonok és fertálymester 1931-től a húsvéti és karácsonyi ünnepek alkalmából tíz év alatt 180 családot, mintegy 1100 embert látott el szeretetadománnyal (zsír, hús, liszt, fa), családonként 20-25 pengő értékben. Ezért is választották meg 1937-ben a negyed díszelnökévé.³⁶

A Cifrasánc negyed naplójának beszámolóiból további részleteket tudhatunk meg a fertálymester tevékenységéről, jótékonykodásáról. 1937-ben Tóth József negyedmester a húsvét másodnapján a Szent Donát temetőben megtartott búcsút követően látta vendégül lakásán a körmeneten részt vevő testületi tagokat. Itt tett egy olyan javaslatot, hogy a jövőben a búcsú alkalmával a negyed kiérdemesült fertálymesterei tetőtől talpig ruházzanak fel egy vallásos és hazafias sokgyermekes családból egy fiút vagy lányt. Ehhez elsőként 20 pengőt ajánlott fel, amihez mások is csatlakoztak. Kikötötték, hogy az adomány nem lehet kevesebb 50 filléernél. Ebben az évben Török Ferenc első áldozó vette magához az így kapott új ruhájában az oltáriszentséget. A Felnémeti negyedben Apollónia napján, a fertálymester avatáskor ruháztak fel egy szegény gyermeket.³⁷ A Maklári II. negyedben 1941-ben Unterreiner János – a Korona Szálloda bérlője – fertálymester 75 szegény gyermeket uzsonnáztatott meg, dr. Petro Kálmán testületi elnök, Wieszt János és Mile Kálmán 126 pengőt összeadva a negyed legszegényebb gyermekeinek 4 fiúöltönyt, 3 leánykaruhát, 1 pulóvert és 5 pár cipőt vásároltak, és osztottak szét. Itt még 1948-ban is szerveztek gyűjtést a kiérdemült negyedmesterek között, amiből Erdélyi Jánosné fertálymester özvegy részére egy pár cipőt, egy pár harisnyát, egy fejkendőt, egy szvettert és cukorkát vásároltak karácsony előtt, aki a „nem várt adományért könnyes szemmel mondott hálás köszönetet”. Ugyanebben az évben a negyed az iskolákért karácsonyi akcióra 30 forintot, a mentők részére pedig 50 forintot juttatott.³⁸

³² Beszámoló... 1941. 23-24.; EFT A 1940.

³³ Eger, 1944. február 14.

³⁴ EFT A 1924. február 9.

³⁵ EFT A 1937. február 9.

³⁶ DIV TD 2009.2.1. 1941.

³⁷ DIV TD 2009.2.1. 1937.

³⁸ EFT A 1948.; Beszámoló... 1941. 27.

Az egeri fertálmesteri tisztséget mindig férfiak töltötték be, a feleségek a traktákon résztvehettek, illetve azok biztosítása, a vendéglátás volt a feladatuk. A negyedmesteri naplókban megörökítették az elhunyt barátné asszonyok nevét is, és a negyed fertálmesterei testületileg részt vettek a feleségek temetésén. Sajátos egeri jelenség, hogy 1941-ben megalakult a Barátné Asszonyok Szervezete. A központi választmány 1940. június 9-i ülésén vetődött fel a gondolat, s a főtitkár az alábbiakkal indokolta a szervezet létjogosultságát. „Ma egyre nagyobb tere nyílik a szociális tevékenységnek, a jó cselekedetek keresésének, s ebben természeti adottságainál fogva tagadhatatlanul jobban kivetheti részét a nő, mert erre sokkal alkalmasabb.”³⁹ Az Egeri Norma állandóan keres a szegényeknek gyűjtő hölgyek táborába új munkaerőket, és a csoport megalakulása révén a fertálmesteri családok lányai is bekapcsolódhatnak a szociális munkába. Az 1941. február 9-i díszközgyűlésen már be is jelentette a főtitkár, hogy a vezetőség megtalálta a megfelelő asszony-vezetőt Ringelhann Béláné személyében. Ő hajlandó is volt az elnökséget elvállalni. Az elnök és a főtitkár az augusztus 25-i körlevélben értesítette a hivatalban lévő fertálmestereket, hogy a szervezet 1941. augusztus 31-én délután 5 órakor a városháza nagytermében tartandó díszközgyűlésen fog megalakulni. „Kívánatos, hogy ezen ... testületünk minden tagja – férfiak és nők egyaránt – részt vegyen és a megjelenők hatalmas számával is megmutassuk azt az erőt, amelyet negyedmesteri testületünk jelent.”⁴⁰ A közgyűlésről nem ismerünk dokumentumot, de hogy megalakult a szervezet, az bizonyítja, hogy az 1942-ben és 1944-ben megtartott testületi közgyűlésen napirendi pontként szerepelt a jelentés a Barátné asszonyok szervezetének működéséről, amely többek között a fronton harcoló honvédek számára gyűjtött adományokat.⁴¹

Az 1950-ben megszűnt egeri fertálmesterség újjáélesztésére a rendszerváltás után, 1996-ban nyílt lehetőség a Lokálpatrióta Egylet keretei között. 2000-ben alakult meg az önálló *Egeri Fertálmesteri Testület*, amely a mai törvények szerint egyesületként működik, de a régi hagyományokra támaszkodva alakították ki szervezeti rendjét, tevékenységét. Ebben ma is fontos a rászorulóknak segítése, és ez az új fertálmesterek eszköztárában is szerepel: „Különös gondom lesz végül az elesettekre, a szegényekre és árvákra, atyai pártfogásomba vétén mindnyájukat.” Segítség lehet az idős emberek számára behordott tüzelő és a felnémeti városrész fertálmesterei által 2013 nyarán főzött gulyásleves vagy a december elején a rászorulóknak kiosztott kocsonya.⁴² Nyolc éve támogatja a testület egy magyarfalui csángó gyermek taníttatását, kifizeti egy rászoruló középiskolás fiatal tandíját, segítette egy süketnéma fiatal ember biztonságos lakáshoz juttatását és annak felújítását.

³⁹ Beszámoló... 1941. 21.

⁴⁰ MNL HML V-72/b. 10.d.

⁴¹ Eger, 1942. február 7. 1.; 1944. február 5. 1.

⁴² Heves Megyei Hírlap, 2013. december 10.

BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES

A Kazinczy nevét viselő szabadkőműves páholy

Ismeretes, hogy az egyes páholyok célja megfelel a valamennyiüket összekapcsoló, minden szabadkőműves által elfogadott „Andersoni alkotmány”-nak. Páholyonként egyes fő kérdéseket állítottak céljaik középpontjába. A hazaszeretet szabadkőműves követelményét több páholy nevében is kifejezte: Baján „Honszeretet” kör, majd páholy, Budapesten a „Hungária” páholy alakult.¹ A páholy nevének megválasztásában gyakran olyan jelesség nevét öröközték meg, aki személyében a hazafiságot jelképezte. Erre példa a világ öt Kossuth páholya,² a három Petőfi páholy (kettő Budapesten és egy Újaradon).

A Budapesten működő, radikális Kazinczy páholy 1909 június 12-én jött létre. 1917-ben 111 tagja volt. Anyagilag támogatta a Világ és a Darwin című folyóiratot. Dömötör Mihály belügyminiszter 1920 májusában a magyarországi szabadkőművességet feloszlatta. A rendelet többek között megállapítja: „A szabadkőműves egyesületek (páholyok stb.) kivétel nélkül humanisztikus vagy társadalmi célok megvalósítására alakultak meg. A közelmúlt sajnálatos eseményeiből azt tapasztaltam, hogy alapszabályaikban kitűzött, kormányhatóságilag is szankcionált céljaik és feladatuk megvalósítása helyett a politikai élet irányítására és a tényleges hatalomnak kezükhöz ragadására tereltek át egyleti tevékenységüket.”

A betiltásig tevékenykedő Kazinczy páholy a 18-19. század fordulójának legnagyobb szabadkőműves nyelvészének nevével dolgozott. Az azonos nevű kör alakult át páhollyá. Céljaikat a nagypáholyhoz terjesztették fel jóváhagyásra.³ Eszerint az egész szabadkőművesség érdekeiért kívánnak működni, gyakorlati eredményeikkel szándékoznak meggyőzni a kívülállókat. Szerintük a szellemi felvilágosodás a legerősebb fegyver az előítélet legyőzésére. Ennek az eszmének hódolva írják a zászlajukra a 18. század legkiválóbb magyar szabadkőművesének, Kazinczy Ferencnek a nevét. A szabadkőműves eszmék terjesztésére országos könyvtár egyesületet kívántak alapítani. Ismeretterjesztő társaságot kívántak alapítani, folyóiratot kiadni. Terveik szerint az iskolai oktatásba szeretnének felvilágosult személyeket bevonni azért, hogy a tudományok terjedjenek. A Kazinczy páholy céljai elnyerték a magyar szabadkőműves Nagypáholy helyeslését. Munkaprogramjukat alább hasonmásban közöljük:

¹ Lásd erről bővebben: *Berényi Zsuzsanna Ágnes: Szabadkőműves páholyneveink az ezredfordulóig*. 2., bővített kiadás. Új Érték Szövetkezet, Bp., 2000.

² Vö.: *Érem c. folyóirat* 2008. 1. sz. 31-36.

³ MOL: P 1124 Kazinczy páholy 1. doboz 1.t, 38. lap és háta.

A KAZINCZY □.: MUNKAPROGRAMJA.

A midőn munkatervezetünket az érd.: szövetségtanács elé terjesztjük, abból indulunk ki, hogy az egyes páholyoknak működésükben nemcsak az Alk.: -szabta kereteken belül kell mozogniuk, hanem a testvérpáholyokkal összhangban munkálkodva az egész magyar kőművesség irányító eszméibe is beleilleszkedni kötelességük.

Meggyőződésünk szerint a páholyt munkálkodásában az kell hogy vezesse, hogy a kifelé megnyilvánuló gyakorlati eredmény az egész szövetség sikere legyen, viszont — miután ellenfeleink az egyesek hibáiért is az összeséget teszik felelőssé — a kívülágban való szereplésünknel szövetségünk bölcs vezetőségétől kell irányítást kérnünk.

Gyakorlati cselekvő kőművességre vállalkozunk. Iparkodni fogunk a profán társadalommal kapcsolatot teremteni, oda eszméinket átültetni, életfelfogásunkat belevinni — de mindig oly módon, hogy intézményünknek barátokat és ne ellenségeket szerezzünk. Gyakorlati működésünk ehhez képest első sorban a szellemi felvilágosodás terjesztésére irányul, mert meggyőződésünk szerint leghatalmasabb fegyver céljaink elérésében: a felvilágosultság, mely nemcsak leghathatóssabb ellenszere az elfogultságnak és előítéletnek, hanem egyedül teszi lehetővé azt, hogy a nagy tömeget üres jel-szavakkal fanatizálhassák.

Szövetségünk tradícióinak és kőművesi kegyeletünknek hódolunk, amikor hazánk és a magyar kőművesség egyik legkiválóbbjának **KAZINCZY FERENCZNEK** nevét írjuk zászlónkra, amely név programunk is. Az az önfeláldozó és kitartó munkásság, melyet a magyarság kulturális fejlődése, a felvilágosodás terjesztése és a kőművesi eszmék érvényesülése érdekében irodalmi és társadalmi úton ez a kiváló tv.: kifejtett, leszen páholyunknak irányítója, vezetője.

Eszméinknek a társadalomba való átültetése céljából egy *országos könyvtár egyesület* alapítását tervezzük, még pedig olyan alapon, hogy egyelőre a fővárosban, lehetőleg annak minden kerületében, könyvtárt állítunk fel, melyben az általános felvilágosító és természettudományi igazságokon alapuló művek állanak a középosztály és az eziránt érdeklődő munkások rendelkezésére. Ily könyvtárakat folytatólag a vidéken is, főleg az egyes páholyok keletén, szintén szervezni kívánunk és az egyes könyvtárak — egymással szoros kapcsolatba hozva — könyvtár-állományainkat időként kicserélnék. (Vándor könyvtár.)

A *kőművelődés* terjedésén kívül ez az akció még azzal az eredménnyel járna, hogy a tvk.: a könyvtár egyesület vezetésébe bevont profánokkal szabadkőművesi célokért állandóan együtt működnek, ami bizonyára sok érdemes férfinak a kőművesi láncba való illesztését fogja valószínűvé tenni. E bevallott cél érdekében a könyvtár egyesület terjeszteni fogja azokat a munkákat, melyek a kőművességet profánok részére ismertetik, esetleg ily célra a páholy könyvet irat; úgy a fővárosban, mint a vidéki fiók egyesületek helyén tervszerűen ismeretterjesztő és felvilágosító előadásokat rendez, — ezenkívül egy ugyan ily célú havifolyóiratot ad ki.

Az eddig vázolt iránynak megfelelőleg szükségesnek tartjuk befolyásunkat azokban a társadalmi intézményekben érvényesíteni, melyek a *közoktatás* ellenőrzésére hivatvák. Ehhez képest úgy a fővárosban, mint a vidéken praeventív intézkedésekkel oda fogunk hatni, hogy az iskolaszéki választások alkalmával a tvk.: érdeklődéssel viseltessenek és hogy ezen tanügyi szervezetekben minél több tv.: foglaljon helyet.

Páholyunk elsősorban megvalósítandó céljai közül soroljuk azt is, hogy a fennálló *tanár és tanítóegyesületeket* megerősítsük és azok életét a szks.: -i eszmékkel felfrissítsük. Tesszük ezt nemcsak azért, hogy az ifjuság nevelését végző tanítóférfiakat szövetségünk katonáivá tegyünk, hanem azért is, mert az újabb időben felekezeti alapon keletkezett tanár- és tanítóegyesületek mind

több s több akadályt gördítenek a liberális alapon szervezett régi egyesületek működése elé, azzal a kellel el nem rejtett célzattal, hogy a különböző alapítványoknál az ajánlási jogot maguknak megszerezzék.

Szükségesnek tartjuk végül a *filantropikus* tevékenység további intenzív ápolását is, ennek lehető centralizálását, és a caritativ tevékenységnél a nővérek bevonását, nemcsak azért, mert ezzel lelki szükségleteinket elégítjük ki, hanem azért is, mert a szabadkőmivesség ez irányú működésének a szövetség legfanatikusabb ellenfelei is meghódolni kénytelenek.

Tevékenységünket az Alkotmány mai keretein belül óhajtjuk folytatni, mert véleményünk szerint egyrészt annak intézkedései a mai viszonyok mellett a foganatosítható legmesszebbmenő működést is lehetővé teszik, másrészt mert a siker nem a törvény holt betüitől, hanem attól az erőtől és áldozatkészségtől függ, mellyel abba életet öntünk.

Meg akarjuk őrizni a kőmivesség tradícióit; kegyetlennel akarjuk őrizni a szertarásokat, mert mindezeket a szövetség jellegzetes megnyilatkozásainak tekintjük és mert bár a kor szellemével lépést tartó gyakorlati magyar kőmivességet akarunk, — rajongó hittel és meggyőződéssel még efelett azt is kívánjuk, hogy az alapvonásaiban és lényegében maradjon meg a világszövetség egyik láncszeme, maradjon meg belső életében és külső megnyilatkozásaiban a lélek és a szív iskolája, maradjon oly intézmény, melyhez fogható más nincsen, maradjon *szabadkőmivesség*.

A Nmstr.-i engedéllyel tartott páholy alapító munka határozatából:

VÉGH JÓZSEF s. k.

id. titk.

ALMÁDY GÉZA s. k.

id. főm.

Az 1909. szeptember 2-án alakult páholy első gondja volt a páholyérem megrendelése. A Magyar Nemzeti Múzeum birtokában levő páholyérem dobozában felirat található: *Csillag István*. Feltehetően ez az érem készítőjének a neve. A kétoldalas érem magassága 9 cm, szélessége 6,8 cm. Leltári száma: MA 72. Egy cédulán egy másik leltári szám is szerepel: 64.937.296. A nemzeti színű szalag 92 cm hosszú, 4,24 cm széles. Az érem első oldalán van Kazinczy mellképe. Alatta: **KAZINCZY** □ (páholy). Az érem hátán a felirat: LUX ET PAX (fény és béke). Fáklyát tartó férfialakot ábrázolnak rajta, szfinx látható mellette, lépcsőkön helyezkednek el. Mindez szabadkőműves jelkép.

ILLÉS LÁSZLÓ

Versek

Hajnali szél

Léleknyire a havazás árnyékától
 HALÓFÖLDEDEN nyomolvasás, fölveszem
 halalos ingemet: a vasatlant és
 gyűröttet. A szavunkon túlról HALÓDÓ
 tisztás. Gyűlnek halottaim, aki voltam,
 halhatatlan nagy madár éneke. Dala
 ha hihetném, az a hegedű, a Földnek
 túlsó felén. Félálom, a szívárványnak
 beszéde, a végtelen pontos önarckép.
 Igazad van Uram, népért nem halni kell.
 Élet, hajnali szél, legfelsőbb szerelem,
 a kéretlen zsoltár, alkonyfény s a szélcsend,
 forráskőnél csiszolókövek morgása,
 ÁLDOTT legyen az időnek vonulása.

Őszi sugarak

Akár a fák, ébredek hajnali ködre.
 Az őszi sugarak, óh a szárnyasoltár.
 Fölfelé száll a délután, mert így igaz.
 Női arc keretben, lett a nagy szerelem.
 A fohászaink falakat kopogtatva –
 igen, a szél megállt, a szoba ablakában –
 árnyéka sejteti milyen boldog, sétál
 az utcán, a hegyeknek a másik oldalán
 asszonyi kézhez, gyönyörű voltod miatt.

Innen és túl

legcsodább családi kör
 alkalom voltam ebben
 a függőlegességben
 bölcsességek – napkelet
 szavak szomorú szavak
 zene megváltó zene
 innen és túl és innen
 a kaszás nem sietett
 alkalom voltam ebben
 a függőlegességben
 legcsodább családi kör

Csontváry

Párizsi kiállítása,
 a beteges izgatottság
 Libanonba utaztatja.
 Színek világításbeli
 törvényére – plein air.
 A háromszögge komponált
 óriási cédrusfákat,
 mint angyalok körbe-körbe,
 az üzenetet táncolók,
 színvilág, varázsos a látás.
 A lovasok jönnek, mennek,
 száguldó parányi lovak,
 az angyalok körbe-körbe.
 A tömeg, szorongás, vének
 nyugalma EGY ecsetbe zár,
 cédrusokhoz: Libanonba,
 porfelhőben távolodik.
 Megbolydult lelke mélyéből
 víziókat vet papírra –
 alkotóerő megbomlott.
 Lét helyett már csak a halál.
 Festő, lángelme, Krisztus-fej,
 a gyász-szövetű bánat-arc.
 Töviskoronás gyalázat
 a csontváz embert köszönti.
 Tizenkilenc június húsz,
 meghalt és feltámadt halott.
 Negyvennégyre elfeledték!?
 Háború volt. Huszonöt év!
 Tömegsír lett a nyughelye,
 fénylik karja lent a sírban,
 világot ad mindenkinek,
 ha arra jár a hírvívő,
 elindul a sírgödörből.
 Éjfél után, kék hajnalban,
 édesanya dudorászik,
 fekete árnya virágozik.
 Széllel mennek – Jeruzsálem.
 ...
 „Fohászkozó Üdvözítő”,
 ha látod, imába zárod.

KOVÁTS DÁNIEL

Koncz Sándor tanárai (és diáktársai)

A sárospataki szellemi élet szempontjából jeles évfordulót ünnepeltünk tavaly: dr. Koncz Sándor tudós lelkipásztor (1913–1983) centenáriumát.¹ Az ünnepelt a sárospataki teológia neveltje majd tanára, a Tiszáninneri Református Egyházkerület levéltárának igazgatója volt, akinek emberi alakját, munkásságát, hatását előadások sora idézte meg a tiszteletére a Sárospataki Református Kollégium imatermében rendezett emlékülésen. Engem az foglalkoztatott reá emlékezve, hogy milyen iskolai hatások érték, amelyek befolyásolhatták érdeklődésének irányát, gondolkodásának természetét, témáinak megválasztását, hitbéli elkötelezettségének alakulását. Úgy gondolom, akkor jutunk közelebb e hatások megértéséhez, ha – bár kényszerűen korlátozott terjedelemben – megidézzük tanárainak alakját, akiknek szavát és példáját követte, s bizonyos mértékig kitekintünk a tanulótársakra, akik nélkül a korabeli iskolai légkör nem írható le. Bár minderről mozaikszerűen szólok, talán mégis körvonalazódik valamilyen művelődéstörténeti háttér.

Kezdjük azzal, hogy a diósgyőri születésű ifjú a miskolci református gimnáziumba iratkozott be, itt érték azok a szellemi, lelki hatások, amelyek későbbi hivatása felé fordították tekintetét. Miskolc 1560-ban tért át a református hitre, ekkor vették át az avasi templomot és az iskolát a protestánsok. Az 1935-ben a költőként is nagyra becsült Lévay Józsefről (1825–1918) elnevezett gimnáziumnak képünkön látható mai épületét 1898-ban emelték. Itt végezte középiskolai tanulmányait Koncz Sándor, itt érettségizett 1931-ben. A miskolci gimnázium a sárospatakinak testvérintézménye volt, szellemiségében s a régiójában vállalt szerepét tekintve egyaránt rokon nevelő műhely.

Kiváló tanárok irányították szellemi fejlődését; a magyart *dr. Kosztolányi Zoltán* tanította, a vallástanár *Balázs Győző* (1893–1973) volt, a nagy hatású pedagógus, a

¹ Írásunk a Sárospatakon 2013. november 21-én, a dr. Koncz Sándor születése 100. és Søren Kierkegaard születésének 200. évfordulója tiszteletére rendezett *Válság és váltás* című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. Az ott kivetített szemléletű anyagnak itt csak egy részét tudjuk közzé tenni.

Bethlen Gábor Kör tanárelnöke, akinek lelki vezetése irányította Koncz Sándor lépteit a sárospataki református teológia felé. Sokakat indított el a lelkeszi hivatás felelősségteljes útján, közülük négyen 1935-ben végezték el az akadémiát; ünnepeltünk mellett dr. *Harangi László* (1912–1984), *Iglay Ferenc* (1910–1989) és *Kecskés József* (1911–1970), s valamennyien kiválóan felkészült, tudós lelkipásztorként dolgoztak, hatottak. Balázs Győző ugyanis igazi nevelő alkat volt, aki érzelmileg gazdag útravalót tudott adni, s a lelki gondozás mellett a kulturális közéletben való részvétel is szívügye volt. 1919-től az iskola államosításáig, 1948-ig tanított a miskolci református gimnáziumban; népszerű költő volt, szervezője, szereplője Miskolc és a környék kulturális eseményeinek, a falujárásnak. Pedagógiai hitvallását megérthetjük a következő vallomásából: „*Mennyi szépség is van a nemes diákléleekben! Milyen jó megfürösztteni lelkiünket az eszmények hitét és szeretetét oly tisztán őrizni tudó tanulóifjúság szeme sugarában! S be nagy boldogság fogékony lelkű, lángoló szívű diáksereg előtt zászlót lengetni, s együtt küzdeni a rút önösség légiói ellen! ... Gyönyörű pályá: tanárnak lehetni.*” Istenhitét pedig egyik versének részletével jellemezhetjük: „*Az én Uram Szeretetisten, / nincs Ő szavakban, szív a háza, / úgy átölel, amikor csendben / meglep az istenelés láza.*” (Az én Uram) Csohány János egyháztörténész professzor így jellemezte: „A kultúrprotestantizmus legjobb értelmű képviselője volt Balázs Győző. Ismerte és elismerte a tudomány eredményeit úgy, mint amik Isten akaratából és segítségével születtek. A tudomány nála nem ütközött a vallással, sőt azok valami tiszteletreméltó együttélésben erősítették egymást fel fogásában, és ez sugárzott munkálkodása által környezetére. Fennkölt humanitás, mérhetetlen segítőkészség fakadt bibliás hitéből, ami viszont a pietista kegyességi formát elutasította, részben azért, mert az élet iskolájában rosszul vizsgáztak környezetének ‘megtért, élő keresztyénei’. Vízet prédikáltak és bort ittak. Másfelől életidegennek találta őket és olyanoknak, akik a keresztyénekre kötelező szeretetet és humanitást nem gyakorolták, legfeljebb beszéltek róla nehezen érthető ‘szent’ nyelvezeten.”

Koncz Sándor a sikeres érettségi után 1931 és 1935 között a sárospataki teológiai akadémián tanult, s tanulmányai befejeztével szenioriként még egy esztendőn át ott tevékenykedett, 1937 szeptemberében szerzett lelkeszi oklevelet. E hét év alatt mind tanáraitól, mind az akadémiai ifjúság körében végzett tevékenysége folytán szilárd valláselméleti alapokat szerzett, miközben gyakorlati tapasztalatokat gyűjtött. Ha az 1934/35-ben végzett teológusok tablóját tanulmányozzuk, meggyőződhetünk a rajta látható nevekből, arcokból, hogy volt kitől tanulnia, s hogy versenyre ösztönző kortársakkal vállalva készülhetett fel a lelkipásztori küldetésre.

A sárospataki kollégium szellemiségének meghatározó elveit még Erdélyi János fogalmazta meg 1860-ban egy jeligeszerű pentameterben: „*Három fáklyám ég: hit, haza emberiség.*” Természetesen merült fel 70 év múltán a kérdés a Trianon utáni, XX. századi Sárospatakon, időszerű-e még Erdélyi Jánosék három fáklyája. Nyilvánvaló lett az újraértelmezés szükségessége. A *hit* dolgában megújulást tapasztalunk Krisztus jegyében, hiszen a kor parancsa – a Balázs Győzőre jellemző szellemiségben – ezt diktálta, a német nyelvterületről áramló irányzatok hatása is jól kimutatható. S a *haza* szolgálata is változott; az értelmiség nem térhetett ki a reá bízottak iránti felelősség alól a megcsonkított országban, a lelkipásztorra a nemzeti tudat élesztőjének feladata várt, mi-

Koncz Sándor tanárai és teológus társai a korabeli tablón

közben szorongatta a falu megújulásának időszerűsége. Emellett az *emberiség* útmutatásra várt a modern világ elidegenítő tendenciái között, el kellett fogadtatni az erkölcsi megújulás szükségességét, támpontokat adni a harmonikus együttéléshez. S épp ebben az 1930-as évtizedben újult meg a teológia tanári kara, amely vállalta az új kihívásokkal való szembenézést, a fáklyagyújtást. S ennek nemcsak teológiai, hanem művelődéstörténeti nézőpontból is volt értékes hozadéka.

Trianon után, a 20-as években a megcsönkített állam és gazdasági élet újjászervezése volt a fő feladat, de egyre élesebben hangzottak követelések a szociális problémák megoldására is. Az évtized végén súlyos gazdasági világválság sújtotta a társadalmat, s a következményekkel a sárospataki tanári karnak is szembe kellett néznie. Az 1930-as években indult kezdeményezések a gazdasági, szociális és szellemi újraledést szolgálták. Mind a társadalmi valóság, mind a korabeli irodalom arra készítette a teológiát, hogy vonja le a következtetéseket, s az adott körülményekhez, igényekhez igazítsa a lelkészek, tanítók felkészítését hivatásuk gyakorlására. Sárospatakon a vonzáskör jellegzetessége miatt a falukérdés került előtérbe. Amit Móricz Zsigmond *A boldog ember* (1932, 1935) című regényében, Illyés Gyula a *Puszták népe* (1936) társadalomrajzában, József Attila *Hazám* (1937. május) című versében leírt, az cselekvésre sarkallta a legjobb értelmiségieket. A költő drámai tömörséggel és erővel sorolta fel a magyar társadalom legfájdalmasabb tüneteit, amelyek láttán nem hunyhatott szemet az egyház és a lelkészképzés sem, keresnie kellett azokat a módokat és eszközöket, amelyek segítségével választ adhat a krízisjelenségekre.

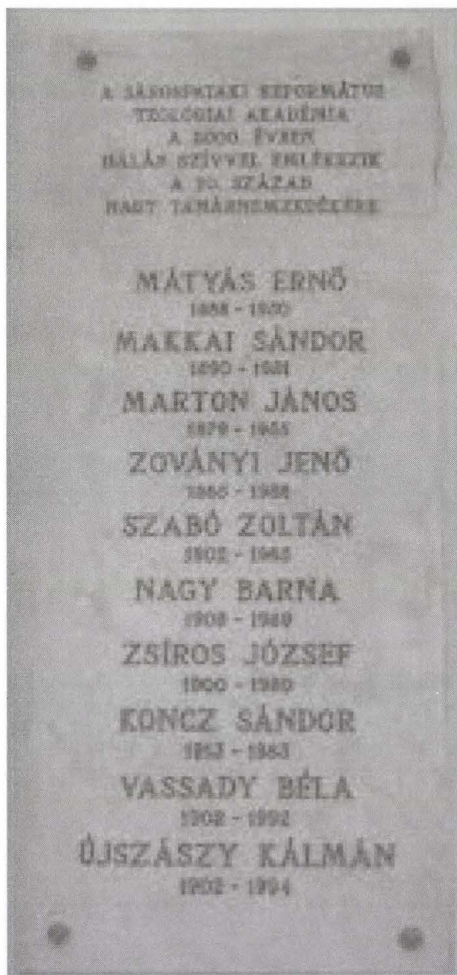
*Ezernyi fajta népbetegség,
Szapora csecsemőhalál,
Arvaság, korai öregség,
Elmebaj, egyke és sivár
Bűn, öngyilkosság, lelki restség,
mely, hitetlen, csodára vár...*

József Attila látja a munkanélküliség, a kivándorlás, az osztályharc következményeit, a hazája, népe iránti fájdalom diktálja szavait:

*S mégis ... Lelkem sikoltva megriad...
... adj emberséget az embernek.
Adj magyarságot a magyarnak...*

A sárospataki teológiai akadémia megújuló arculata, a tehetséges fiatal erővel felfrissülő tanár karnak a kor kihívásaira adott válaszai, törekvései határozták meg a képzést Koncz Sándor teológiai hallgató korában.

A Kollégium falán 2000 óta emléktábla örökíti meg a teológia 20. századi nagy tanárnemzedékét, ezen Koncz Sándor neve egykori tanárai között szerepel, ami azt tanúsítja, hogy a kapott indíttatások valódi teljesítményben hasznosultak. Közvetlen tanúként élte át e forrongó időszakot, az ifjúság Patakon is érzékelhető radikalizálódását, amiben szerepet játszott az anyagiakban való szűkösség, a társadalmi felelősségérzet, valamint új eszmék, filozófiai és teológiai irányzatok térhódítása. Szemléletesen tükröződik mindez a Sárospataki Ifjúsági Közlöny megváltozott tematikájában, az iskolai tananyagban alig tükröződő új irodalom iránti érdeklődésben, a népnemzeti irányzat helyett Ady Endre és Móricz Zsigmond olvasásában, a hazai valósággal való kapcsolatteremtésben és a minőségi nevelés iránti igény megjelenésében. Középfokon az angol majd a humán internátus létrehozása, a tanítóképzésnek a református főiskola szervezeti keretébe való visszavétele, a cserkészmozgalom kibontakozása jelzik a megújulás irányát; az akadémiai szinten Karl Barth

hatása a hitvalló egyház jegyében adott eszmei ösztönzést, a falumunka pedig a társadalmi gyakorlat számára nyitott korszerű teret.

Koncz Sándor nemzedékének tagjai alkották az 1932-ben megjelent *Korán sötétedik* című antológia szerzői gárdáját, akikről Szabó Zoltán professzor ezt írta a könyvhöz írt előszavában: „Látásaikat nem rózsaszínű szemüvegen át nézték, álmukat nem rózsalevéllal töltött párnán álmodták...” Valóban, Patakon addig szokatlan hangot ütött meg a négy ifjú. Bodnár István tanítójelölt így nyilatkozott meg motivációjukról: „Krisztus, Marx, Engels, Ady, Petőfi, Arany, Móricz, Zilahy, Szabó D., mind ad nekünk valamit, amivel nagyobb darab kenyeret és szellemi megalégedést adhatunk!!!” Idézem dr. Haller Gábornak – Koncz Sándor évfolyamtársának – címadó versét, amely jól reprezentálja a kis kötet hangnemét:

KORÁN SÖTÉTEDIK

*Hamar kellett dalainkat útra küldeni,
Mert búsak nagyon a magyar fellegek.
Csupa vér, révedt szemgödör, csorba viharbalta
Az életünkéből ellesett genre-képek.
Görögtüzes másunk belehalt a gondba
S munkánk boldogsága egyre késik...
E dalokat az élet zsarátnokozta,
Mert jaj már olyan korán sötétedik.*

A *Sárospatak* című hírlap 1933. január 5-ei számában többek között így jellemezték a kiadványt: „Négy bátor pataki diák elindult a küzdelemre. A közönség, a főiskola távoli és közeli vezetői és legfőképpen az ifjúság szeretettel és megértéssel fo-

gadta és támogatta fiatal tehetségét. (Az első kiadás 500 példányát napok alatt elkapkodták.)”

1934-ben Sátoraljaújrhelyen jelent meg a *Felvidéki bokréta* című antológia, amelyben a pataki teológusnak, Haller Gábornak is megjelent öt verse (egyiknek hasonmását itt közöljük), ezek ugyancsak a társadalmi valóság iránti érzékenységéről valának.

Nála radikálisabbak Nagy István versei. *Üzenet* című költeményét mutatom be ennek illusztrálására:

HALLER GÁBOR GRÓF

SÁROSPATAK.

MÉG MA IS

Tudom, sikoltva kell ma énekelnem
és üvölni a nótáimat;
tudom, trombitának kell lennem
e néma, boltíves falak alatt.

Tudom, hörögni kell a tüdőnek
és sípolni lihegő mellemmel
hogy fajtám ne rohanjon csapdának, törnek
s mindnyájan ébren legyenek.

Tudom sikoltva kell ma énekelnem
és üvölni a nótáimat,
de mégis, ha hozzád küldöm el dalom,
még ma is szívem selymébe burkolom.

*Üzenem, hogy vedd fel a közöny és a hazugság
álorcáit, ha nyugodtan akarsz élni
e Földön.*

*Mert itt nem kell a te igazságod
és itt nem kellene igazságok,
nem kell fény, nem kell horizont,
amely a végtelenbe lebben,
itt szűk falak kellene s boros asztal,
boros asztal s az asztalon ne lásd,
hogy táncol a Sors,
fekete csontváz, zörgő, furcsa csontváz:
a Sorsod.*

Érthető, hogy az ő megnyilatkozásai váltották ki a legnagyobb kritikai visszhangot. A helyi újságnak fentebb idézett híradásához hozzá kell tennünk, hogy a főiskola vezetői és a hivatalosság részéről éles bírálatok hangzottak el. Nagy István ennek hatására önkéntes távozását jelentette be az igazgatónak. Fegyelmi vizsgálat is indult, Kalmár Lajost, a Sárospataki Ifjúsági Közlöny felelős szerkesztőjét és Bodnár István tanítóképzős szerkesztőt elmozdították tiszttségükből, az 1932 novemberében megjelent számot elkobozták. Egyházi vizsgálat indult dr. Szabó Zoltán teológiai tanár ellen is előszava miatt.

A külső támadásokra válaszolva Mátyás Ernő teológiai igazgató így nyilatkozott: „A tanári székek messze menő jóakarattal, de éber figyelemmel és kellő szigorral is kísérve az eseményeket ... a Közlöny megjelenését egész évre betiltották. Diákságunkról megállapíthatjuk, hogy bár kétségtelenül forrongó, vívódó, kereső, mégis általában hitványa magaslatán álló, kötelességeit komolyan teljesítő és az evangélium javaival gyarapodó ifjúság.” Tovább bonyolította a helyzetet, hogy 1933 tavaszán politikai botrány riasztotta meg a közvéleményt, mert „kommunista szervezkedés” nyomaira bukkantak, s ezzel kapcsolatban az iskolát is hírbe hozták. Az igazgató, Mátyás Ernő így vonta le a tanulságot: „Arra intenek ezek az események, hogy nagyobb felelősséggel viseljük az ifjúság gondját, hogy több szív, több szeretet, több lelki gondozás, mindekelőtt több evangélium kell az ifjúságnak.”

A feszültségek, a radikalizálódás, a valóságos társadalmi problémák láttán a teológia tanári kara több olyan kezdeményezést tett, amely konstruktív válasz lehetett a kor kérdéseire. A falu felé fordulás amúgy is jellemző jelensége ennek a kornak. Újszászy Kálmán professzor így fogalmazta meg a pataki teológiai tanári kar meggyőződését: „Nemzetünk újjáépítésének alapja a magyar falu és annak népe. Úgy belső értékeinél, mint számbeli súlyánál fogva az a fundamentum, amelyre nemzeti életünk épületét emelni lehet.” Ebből következően az úttörő és komplex jellegű falumunkával reális célokat tűztek ki, sajátos utat követtek. A *regős cserkészettel* a magyar (és a nemzetiségi) falvak népdalait terjesztették a köztudatban; a *szociológiai szeminárium* alkalmat adott az elemző társadalomismerethez; az *építőútaborokban* a fiatalok konkrét segítséget nyújtottak közhasznú létesítmények elkészültéhez; a *népfőiskola* a tehetséges parasztfiatalok látókörét, ismereteit bővítve adott indítást a közösségért való munkálkodáshoz; a *falu-kutatás* a paraszti kultúra értékeit tárta föl és tudatosította; a *tehetségmentés* a szűkös körülmények között élő ifjak előtt nyitotta meg a tanulás kapuját. Amint azt Újszászy professzor kifejtette, tudatosan kettős cél vezérelte őket: egyrészt a magyar falut és né-

pét helyzetének, feladatainak tudatára ébreszteni, másrészt az értelmiséget a falu megismerésével hivatása gyakorlására felkészíteni.

A teológia tanárai által az 1930-as években kimunkált *sárospataki út* lényegében két összekapcsolódó tétellel jellemezhető: a teológiai liberalizmust felváltja „az Ige teológiája”, miközben tudatosítják a lelkipásztor és a hívő emberek társadalmi felelősségét. Koncz Sándor tehát ebben a szellemben nevelkedett teológus hallgatóként. Ezt támasztja alá az általa adott jellemzés: „A hívő ember az öröm misszionáriusa. Nem zöldképű, sivalkodó, lehorgasztott fejű és bánatos arcú ‘keresztény’, aki mindennap élete romjain ül, hanem örömmondó, aki *az építő szolgálat* komoly, vigasztaló erővel jár-keel ebben a világban.” (A dőlőbetűs kifejezést én emeltem ki.)

Dr. Szabó Zoltán (1902–1965), aki 1926 óta volt a gyakorlati teológia tanára, és aki 1939-től országgyűlési képviselőként politikai szerepet is vállalt, megvallotta. „Tanulva és tanítva tágult és mélyült szociális látásom és felelősségem”. Tőle (is) tudjuk, hogy a négy évszázados jubileum (1931) ösztönzéseket adott nekik, s keresték a módját, „hogy az ünnepi esztendő az intézményekben és a szellemben való megújulás és továbbfejlődés éve legyen”. Érdekes az a meglátása, hogy a klebelsbergi szellemben Patakon is megindult elitképzés pozitívan hatott a hagyományos küldetés folytatására, kiteljesítésére: „Az angol internátus nagyszerű elgondolása is megkívánta az egészséges ellensúlyt, hogy a *‘szegények iskolája’* jelleg el ne homályosodjék. Mindebből adódott az a misszió jellegű felismerés: Mennél szélesebb felületen s lehető mély begyökerezettséggel viszonyban kell élnünk a néppel, a faluval.”

Dr. Mátyás Ernő (1888–1950) az újszövetségi tudományok tanára Sárospatakon 1925-től, valamint az akadémia igazgatója és közigazgató nehéz időkben. Védelmébe vette tanártársát és diákjait az egyházkerület vezetőivel szemben és a közvélemény előtt egyaránt. Benke György visszaemlékezéséből tudjuk, hogy hatására a 30-as évektől kezdve egyre családiasabbá vált a diákok élete, a tanárokkal való kapcsolata. 1943-ban így foglalta össze gondolkodásmódjának alakulását: „Korábban az Újszövetségnek vallástörténeti és valláslélektani magyarázata, későbbben K. Barth dialektikus szemléletmódja és R. Bultmann egzisztenciális gondolkodása voltak rám erős hatással. Ezek a hatások egyaránt érvényesülnek munkámban. ... Teológus szemléletem kialakítására volt professzoromtól, Ravasz Lászlótól nyertem mivoltomnak és hajlamomnak leginkább megfelelő hatásokat.”

Dr. Újszászy Kálmán (1902–1994) a filozófia és a pedagógia tanára volt a teológián 1931 óta, emellett a sárospataki cserkészélet egyik fő szellemi irányítója. A faluszemináriumi munka elindításával és – Szabó Zoltánnal együtt – a népfőiskola megszervezésével szerzett Sárospataknak országos hírnevet. Koncz Sándor tőle kapott irányító mutató ösztönzést. Újszászy professzor egységben látta a lelkészképzés elméleti és

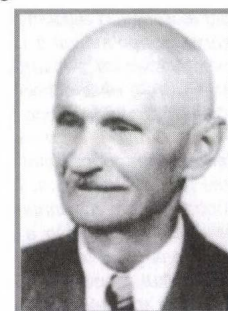
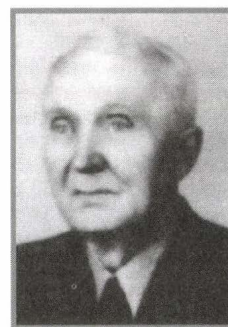
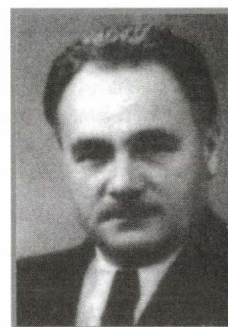
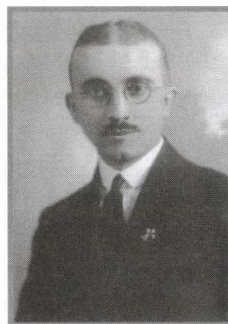

gyakorlati síkját; kezdeményezései ezért voltak megalapozottak és sikeresek. Ezt igazolja alábbi megnyilatkozása: „A faluszeminárium... – olyan, a falu és a tanya műveltségének emelését célzó szolgálataival mellett, mint a vándorkönyvtárak és a népfőiskolai tanfolyamok – végig megmaradt tanító, nevelő, a falusi lelkipásztorságra felkészítő munkának, de oly módon, hogy értelmet adóját ... nem másban, hanem a szellem sajátos, a filozófiai rendszerek megismerése során előttem feltárulkozó szerkezetében látta.” Megadott neki, hogy a teológiai akadémia bezárása után is Patakon maradva a Tudományos Gyűjtemények élén őrizte a legjobb hagyományokat. Maga mellé vette dr. Koncz Sándort, aki a nagy értékű levéltár gondozójaként haláláig hűséges munkatársa maradt.

Dr. Zsiros József (1900–1980) teológusként egyik megalapítója lett Sárospatakon 1921 szeptemberében a cserkészmozgalomnak. Lelkészi szolgálata után 1928-tól az ószövetségi tudományok és a héber nyelv tanára a pataki teológiai főiskolán. 1947-ben vendégtanárnak hívták meg az Egyesült Államokba, majd lelkipásztorként gyakorolta ott hivatását. Dr. Vitéz Ferenc írta róla: „Dr. Árvai-Zsiros József Urának, egyházának, fájának és a Főiskolának szerelmese volt. Mélységes bánata volt a haza és a Főiskola romlása; imádsága, vágya mindkettő virágzása.”

Dr. Marton János (1879–1955) a teológiai tanári kar doyenje Koncz Sándor tanulmányai idején; négy évtizeden át tanította az egyháztörténetet. A Sárospataki Református Lapok szerkesztőjeként is (1928 és 1948 között) hatása volt a közegyház életére, a hívek gondolkodására. Mind a múlt, mind a jelenkori egyházi élet helyes teológiai értékelésére tanította hallgatóit, a teológiai internátus igazgatójaként közvetlen kapcsolatot tartott tanítványaival. Dr. Nagy Barna írta róla: „Érdekes kritikai szellem, sokszor meglepően merész röptű. Friss, őszinte lélekkel tudott méríteni az evangélium örök mélységeiből, az egyházatyák és reformátorok legtisztább szellemi örökségéből; de ugyanúgy áthatotta a történelmi kriticismus elfogulatlan igazságszenvdelme is.”

Dr. Trócsányi József (1881–1958) jogakadémiát végzett Sárospatakon, utána 1907-től a jogászképzés 1923-ban törént megszüntetéséig jogakadémia egyik tanára volt. Azután a teológián egyházjogot adott elő, és 1921-től 1944-ig a kollégium gazdasági ügyeit intézte. Dr. Újszászy Kálmán így jellemezte: „Katedráján úgy ült, mint az a szolga, aki végrehajt egy feladatot. Átad valamit, amit azért kapott, hogy tovább adja, s arra törekszik, hogy amit átad, átvehető, világos és könnyen érthető legyen.”

Dr. Vasady Béla (1902–1992) 1928 és 1934 között a dogmatika tanára a sárospataki teológiai főiskolán, tehát Koncz Sándort is tanította. Az általa oktatott segédtudományok: valláslélektan, vallási ismeretelmélet, összehasonlító vallástörténet. 1934 és 1946 között Debrecenben lett professzor, 1947-től 1973-ig Amerikában vendégprofesszor, majd professor emeritus. Visszaemlékezéséből idézek: „Sárospatakon melegen fogadtak. Csakhamar egy egész életre való barátság alakult ki köztem és Mátyás Ernő, Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán között. Hat évig voltam pataki professzor. Diákjaim közül a legtehetségesebbek Nagy Barna, Koncz Sándor és Rózsa Tivadar voltak. Idővel Debrecenben mindhárman doktoraimmá lettek, sőt Koncz Sándort még magántanárrá is sikerült habilitáltatnom.”

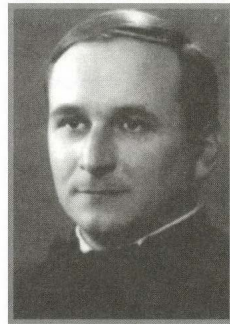
Dr. Szabó Ernő (1904–1982) Erdélyből származott, Budapesten végezte el a jogi egyetemet, s ott szerzett hegedűművészi diplomát. 1929-ben lett a sárospataki református kollégium ének-zene tanára. Bartók és Kodály nyomán korszakváltást hozott az ének-zenei nevelésbe. A teológián is tanított szolfézszt, egyházi éneket, megszervezte ott a Főiskolai Kórust és a Főiskolai Zenekart. Patakon – az országban elsőként – néphangversenyeket szervezett. Rámutatott: „A mai zeneköltők nagy része új utakat keres, mert nem elégti ki őket a zenének Bach óta kialakult melodikai, formai és harmóniai struktúrája. ... [Az új] alapokat pedig az ősi népzenenek belső törvényeiben kell keresni.”

Szabó Károly (1905–1988) a budapesti Testnevelési Főiskolán végzett, 1928-ban lett a Sárospataki Református Főiskola testnevelő tanára, 1929-től pedig a sárospataki Hegyaljai Erő cserkészcsapat parancsnoka. Az ifjúság egészségi, fizikai állapotának átlagszintjét kívánta emelni az iskolai testnevelés eszközeivel. Sokféle új sportágat honosított meg Patakon, iskolai kirándulások, sí táborok szervezője volt. Így nyilatkozott munkásságáról: „Érdekes, a diákok életkorának megfelelő romantikus, gyermekszerű életet biztosítottunk a fiataloknak. A cserkészlet bőséges lehetőséget nyújtott az életszerű gyakorlati tevékenységekre. Az egyén és a közösség bensőséges kapcsolata valósult meg a csapatban, s amit csináltunk, azt önként, tiszta szívvel és kítartással tettük.”

Dr. Nagy Barna (1909–1969) Sárospatakon végezte a gimnáziumot és a teológiát, lelkészi szolgálat után 1937-től 1951-ig a rendszeres teológia tanára a pataki akadémián. Egy évig Barth Károly tanítványa volt Bonnban, doktori disszertációjának témája: „A dialektika teológiai módszer problémája az

az úgynevezett dialektika teológiában”. Nemzetközileg elismert Kálvin-kutató, akit díszdoktorává avatott a zürichi egyetem. Koncz Sándort teológus korában nem tanította ugyan, de munkásságával hatott rá, mert mint mondta: „Egyházunk jelentős nevelői között is nyilvántartjuk”.

Ez volt tehát az a tanári gárda, amely Koncz Sándort és társait a hittudományokra, a lelkesítő hivatásra felkészítette. Hogy elméleti és gyakorlati síkon ez miként történt, s hogy Koncz Sándor teológiai gondolkodásán milyen nyomot hagyott, arról e konferencián külön előadások szólnak.²

Azzal zárom témámat, hogy Koncz Sándor kiváló tanítványnak bizonyult. 1939-ben teológiai doktorátust szerzett; disszertációja: „Kierkegaard és a világháború utáni teológia”. 1947-től ő maga is az akadémia katedrájára lépett, a sárospataki teológia tanára volt annak kényszerű bezárásáig. A teológia utolsó tablóján ott látjuk az oktatók sorában egykori tanárai társaságában. 1965-től 1983-ban bekövetkezett haláláig a Tiszáninnen Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei levéltárának vezetője, értékek őrzője, tanulmányozója. Őt idézem végső tanulságként: „A teljes emberi élet nehéz útja az, hogy hazugság, előítélet és elmélet nélkül merjem magamban önmagamot látni, élni és remélni.”

² Dr. Benke György, dr. Enghy Sándor, dr. Vitéz Ferenc, Bojtor István, dr. Dienes Dénes, dr. Horcsik Richárd, Pocsainé dr. Eperjesi Eszter, Szatmári Emília és Kiss Endre József előadásaira utalok elsősorban.

BLAŠKOVÁ ELEONÓRA

A Színházi Ujság mint Kassa kulturális életének tükre

Szlovákból fordította: ÖTVÖS ANNA

A színész

*Kacagok vigán, boldogan
És röpittem a párom;
Míg a bódító zene tart
Szédítő táncot járom.*

*És a közönség tapsa szól,
Virág is hull elém,
A páholyokról látszóvek
Irányzódnak felém.*

*De ha a függöny már le hull,
S elhallgatott a dal,
Az éjnek néma, nagy csendje
Szenvedést eltakar.*

*Levetem az álarcomat,
Most már kacagjon más!
Szabad a könny, a zokogás,
Szegény komédiás! ...
I. N.¹*

A kassai színházi történetének gazdag forrása a 20. század első két évtizedében a *Színházi Ujság* (az 5. évfolyamtól a címlapon *Kassai Színházi Ujság* olvasható), amely a nyilvánosság előtt eddig kevésbé ismert² dokumentuma a város színházi és művészeti eseményeinek, a színésztársaságok kulisszáik mögött játszódó életének és tanúbizonysága a feltörekvő fiatal művészek generációjának, s azok irodalmi, illetve grafikai próbálkozásainak. Az alábbiakban szeretném bemutatni ezt a hetilapot az olvasók számára; egy rövid történelmi séta során elhelyezni a kiadványt a magyarországi és a kassai szín-

¹ *Isépy Natália* verse. Színházi Ujság. 6. évf. 33. sz. 1917. máj. 12. 1.

² Ennek valószínűleg az az oka, hogy nem maradtak fenn teljes évfolyamok sem a kassai Állami Tudományos Könyvtárban, sem a kassai Bocatius János Közkönyvtárban. A tanulmány szerzője hozzáférhetett dr. Kemenczky Kálmán hagyatékához, amely lehetővé tette több példány átanulmányozását, például a teljes 3. évfolyamot. Köszönet illeti ezért fiát, Kemenczky Kálmánt Sátoraljajúhelyen. Ezek után még a budapesti Országos Széchényi Könyvtár állományában található példányok elemzését kell elvégezni. Potemra szerint (*Potemra, Michal: Matica slovenská*, Martin, 1963) az OSZK-ban megtalálható a teljes 1-7. évfolyam; a kutatás következő szakaszában pedig az 1918 utáni időszakot kell feldolgozni.

házi újságok kiadásának összefüggésében. Ismertetem a lapot tartalmi szempontból, megemlítve az érdekes rovatokat és a lap grafikai megjelenését. Röviden bemutatom a szerkesztőség egyes tagjait, munkatársait és a környezetüket.

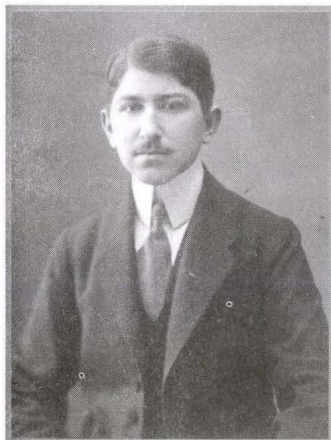
Pillantás a Kassán kiadott színházi folyóiratok történetébe

Kassán a színházi folyóiratok kiadásának hagyománya van.³ A város azzal is büszkélkedhet, hogy a történelmi Magyarország területén 1830-ban itt jelent meg az első magyar nyelven írt folyóirat a *Nemzeti Játékszíni Tudósítás*. 1830. november 25-e és 1831. március 24-e között közösen adta ki báró Berzeviczy Vince, a kassai színház intendánsa és későbbi utódja ezen a poszton, gróf Csáky Tivadar. Werfer Károly nyomtatta saját műhelyében mind a 16 számot nyolcadrét formátumban. Adatokat közöltek elsősorban a színház műsoráról, a szereposztásról és néhány értékelő, kritikai észrevételt az előadásokról. Fontos szerepet játszott a folyóirat létrehozásában és kiadásában az a tény, hogy Kassán állandó színtársulat működött.⁴ Ezeket a kiadói törekvéseket követte 1879-ben Báthory-Romancsik Mihály színész, drámaíró és újságíró, aki 1884-ig szerkesztője és kiadója volt a *Színészeti Közlöny* című heti műsorfüzetnek.⁵ Ami a színházi időszaki kiadványokat illeti, Kassán, akárcsak más városokban is a 20. század elején, csak rövid életű kísérletekről beszélhetünk. 1902-ben Murányi József próbálkozott nem nagy sikerrel *Színházi Újság* címmel művészeti napilap kiadásával, melynek tulajdonosa, kiadója és nyomdatulajdonosa is László Béla volt. Murányi második próbálkozása a *Kassai Színpad – Színházi Újság – Színházi Lapok* című műsoros napilap kiadása volt 1907-ben, Vitéz Sándor nyomdájában. 1907 és 1908 között Barta Lajos és Barta Jenő adták ki a *Színház* című színházi műsoros napilapot, amelyet a Felsőmagyarország nyomdában nyomtattak. Az 1913/1914-es színházi évadban adta ki

³ Staud Géza irodalom- és színháztörténész többéves kutatómunka során dolgozta fel a színházi sajtó kezdeteit 1778-ig Magyarországon. Abban az évben jelent meg Nagyszebenben (ma: Sibiu, Románia) a Teatralisches Wochenblatt című német nyelvű folyóirat, amely nem csupán tájékoztató, de már kritikai folyóirat volt. Három évvel később, 1791-ben követte a Kritischer Beobachter zur Erweiterung dramatischer Kenntnisse, amely szintén német nyelven íródott, és szintén Nagyszebenben jelent meg. Ezeknek a folyóiratoknak a létezéséről csak másodlagos forrásokból tudhatunk, ugyanis egyetlen példány sem maradt fenn. 1798-1799 között Pozsonyban (ma: Bratislava, Szlovákia) jelent meg a Pressburger Zeitung folyóirat mellékletként az Allgemeine Deutsche Theater-Zeitung, amelynek célja a Magyarország területén működő színházi társulatok feltérképezése volt. 1830-ban Temesváron (ma: Timisoara, Románia) jelent meg a német Thália című folyóirat. Részletesebben a színházi újságok kiadásának történetéről Magyarországon lásd: Staud Géza: A magyar színháztörténet forrásai. II. rész. A színházi sajtó, emlékiratok, levelek, levéltári anyagok. Színháztudományi Intézet; Országos Színháztörténeti Múzeum, Bp., 1962.

⁴ Ferko Tibor kassai színháztörténész Bulla Henrich társulatát említi, amely Kassán az 1788-1789-es évadban játszott előbb egy színházteremmé átalakított táncteremben, majd 1789 novemberében ez a társulat nyitotta meg az új színházi épület első évadát. Részletesebben a német és magyar színjátszás kezdeteiről Kassán lásd: Ferko, Tibor: Divadelné letopisy mesta Cassa, Caschau, Kassa, Košice v súvislostiach dejín 1557-1945. Equilibria, Košice, 2013.

⁵ Báthory-Romancsik Mihály (1853–1888) Kassára érkezésekor már gyakorlott szerkesztő volt. Budapesten a Népszínházban sűgőként dolgozott, s 1878-ban képes műsoros hetilapot szerkesztett Színi Lapok címmel. A Színészeti Közlöny című műsoros folyóirat 1884 után is megjelent egészen 1887-ig, de már más városokban. Kassán Scharf Fülöp János és Bernovits Gusztáv nyomtatták. Írásait Magyarország számos folyóiratában publikálta különböző álnéveken: Veritas, Nemo, Sugó-Bugó. Több színműve kéziratban maradt fenn (komédiák, bohózatok, drámák). Lásd: Gašpar Ján – Blaškovič Eleonóra – Mihóková Mária: Lexikón Košičanov 1848–1938. 1. rész. A–I. Košice, 2014. [kézirat]. *Potemra, Michal* i. m. 654–655.

Dr. Kemenczky Kálmán

Köves Illés

Dr. Kolos Ernő

a Kassai Könyvnyomda és Lapkiadó r. t. a *Kassai Szinpad* című illusztrált hetilap 17 számát, melynek felelős szerkesztői Littmann Sándor és később Vadász Rezső voltak.

Színházi Ujság (Kassai Színházi Ujság)

1911-ben jelent meg a *Színházi Ujság* című illusztrált színházi és művészeti hetilap,⁶ amelyet *dr. Szepessi Miksa*⁷ újságíró szerkesztett. Az 1913/1914-es évadban a szerkesztést átvette *dr. Kolos Ernő*⁸ és *dr. Kemenczky Kálmán*,⁹ utóbbi 1915-től tulajdonosa is a lapnak. Társszerkesztőként 1915-ben *Thuróczy-Krachun Károly* szerepel,

⁶ A folyóirat magyarul jelent meg, de 1919-től közltek a színházi előadások címét és a felvonások rövid tartalmát szlovákul is.

⁷ Dr. Szepessi Miksa (1886–1944) újságíró. A kassai jogakadémián végzett, majd Kolozsváron doktorált 1910-ben. 1906-tól újságírással foglalkozott. A Kassai Ujság című politikai napilap felelős szerkesztője volt 1910-tól 1915-ig. Ebben az időszakban kezdte meg a Színházi Ujság szerkesztését és kiadását is (1911–1913). 1918 júliusa és novembere között a Felsőmagyarország című politikai napilap felelős szerkesztője volt, majd a Kassai Napló főszerkesztője 1919–1925 és 1926–1928 között Teléry Gyulával együtt; 1926 novembere és 1927 márciusa között felelős szerkesztője is. 1919/1920-ban a napilap irodalmi és művészeti mellékletének – Új Élet – felelős szerkesztője. A szerkesztőség tagjai voltak: Elkán Miksa, Propperné Békefi Hermin, Szmeccsányi Anna. 1909-től tagja a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetsége kassai választmányának, amelynek egy időben titkára is volt. 1933 és 1938 között a Magyar Ujság című kassai független politikai napilap szerkesztője, mely Pozsonyban jelent meg, 1934/1935-ben pedig a Reggel főszerkesztője. Fordított cseh nyelvből. Publikálásai során használt álnevei: Daday Mihály és Tibor András.

⁸ Kolos Ernő (1889–?) irodalomkritikus és drámaíró. Faragó Ödön kassai társulatának színházi titkára 1913 és 1923 között, valamint az operett-együttes vezetője. Színműveket fordított franciából és németből. Később az eperjesi Szlovák Általános Hitelbank vezetője. Lásd: *Kemenczky Kálmán*: Kolos Ernő. Kassai Színházi Ujság. 9. évf., 25. sz. 1920. 2. 21., 1-2.

⁹ Dr. Kemenczky Kálmán (1892–1981) ügyvéd. Régi nemesi családból származik, amely a kemenczei előnevet használta. Szülei Miskolcra költöztek Kassára 1897-ben. Már a kassai jogakadémiai tanulmányai során Köves Illéssel együtt szerkesztette a Felsőmagyarországi Jogászet című diáklapot (1912). Tanulmányait Kolozsváron és külföldi egyetemeken – Angliában, Németországban – fejezte be, majd ügyvédként dolgozott Kassán. 1917 és 1919 között szerkesztője és kiadója a Kassai Híradó című társadalmi hetilapnak, melyet Zsuppán László nyomdájában nyomtattak 40 x 25 cm, majd 42 x 29 cm nagyságban. 1925-ben Adorján Marcellel közösen adták ki az Adóügyi Tanácsadó című havonta kétszer megjelenő szakfolyóiratot. (Dr. Potemra a már említett bibliográfiájában nem említi.) Könyvtára közel ötezer jogi témájú könyvet tartalmazott. Részletesebben a Kemenczky családról lásd: *Kemenczky Kálmán*: A Kemenczky család kassai története. Széphalom 23., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2013. 545–554.

és Köves Illés¹⁰ a felelős szerkesztő. Ebben az 1915/1916-os évadban a borítón megváltozik a lap neve: *Kassai Színházi Ujság*. A címlapon azonban továbbra is marad a *Színházi Ujság*. Amikor 1917-ben Köves és Kemenczky is hadbavonult, a szerkesztésért Szalay Lajos és Kracszenits (*Kracszenits*) Jenő felelt. Az 1919/1920-as évadban a 9. évfolyam már *Kassai Színházi Ujság* néven jelent meg (ez a cím szerepelt a borítón és a címlapon is). Az 1921/1922-es évadban a lap szerkesztője és kiadója is Szepessi Miksa volt. A hetilap 25 x 18 cm-es formátumban jelent meg, és eleinte a Kassai Hírlap nyomdájában nyomtatták, majd 1913-tól a Kassai Könyvnyomda és Lapkiadó r. t. nyomdájában, 1919-ben pedig már Zsuppán László nyomdájában, végül pedig 1919 végétől a Szent Erzsébet nyomdában. 1920-ban egyes számok a Kassai Könyvnyomda és Lapkiadó Részvénytársaság nyomdájában készültek, valamint az 1. és 2. számok borítóit, amelyeken Kontuly Béla illusztrációi láthatók, a Flórián utcai „Hermes” Lito-gráfiai Műintézet nyomdájában készítették. 1921/22-ben a folyóirat visszatért az eredeti nevéhez – *Színházi Ujság* –, és megváltozott a nagysága: 23 x 16 cm-es lett. Néhány számot Barta Jenő nyomdász nyomtatott a saját nyomdájában, de az utolsó két évfolyam legtöbb számát a „Globus” Könyvnyomda r. t. nyomtatta. A folyóirat 1923-ban szűnt meg. A színházi folyóirat létezésének legfontosabb tényezője, hogy abban az időszakban Kassán állandó színtársulat működött: 1902 és 1913 között Komjáthy János társulata,

¹⁰ Köves Illés, eredetileg Goldstein (1891–?) jogot végzett, Kemenczky Kálmán osztálytársa volt. Egész életében újságíróként és szerkesztőként dolgozott. Már 1909/1910-ben Kemenczkyvel együtt művészeti hetilap kiadásával próbálkozott *Uránia* címmel, csupán néhány száma jelent meg. Ez nem szegte kedvüket, és 1911-1912-ben együtt szerkesztették a Felsőmagyarországi Jogászelet című diáklapot. A *Színházi Ujság* (Kassai Színházi Ujság) szerkesztőségében eltöltött évek után szorosan együttműködött a Kassai Ujság szerkesztőségével, ahol 1918 és 1928 között felelős szerkesztőként dolgozott, majd 1928 és 1938 között főszerkesztőként. Anyagiilag szerepet vállalt a lapkiadásban is: a Kassai Könyvnyomda és Lapkiadó r. t.-nél, majd később az Athenaeum Könyvnyomda és Lapkiadó r. t.-nél. Felelős volt a Kassai Ujság összes mellékletéért, melyek 1922 és 1936 között jelentek meg: *Érdekes Ujság*, *Ifjúvilág* (Kemenczky Kálmánnal együtt), *Jogélet*, *Magyar Figyelő*, *A mi gazdánk*, *Teljes heti rádió műsora*. Részletesebben lásd: *Potemra, Michal* i. m. 408, 496-497, 676. *Kipsová Mária* (szerk.): *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919–1938*. Martin, Matica Slovenská, 1968. 592, 636, 644, 657-658, 705, 788. A Felsőmagyarország című napilapba rövid írásokat publikált. A színház számára színművet írt (*Tűzmadók*, 1916).

1914 és 1921 között pedig Faragó Ödön társulata.¹¹ Szerepet játszott a színházi folyóiratok kiadásának hagyománya is. Inspiráló volt az erős újságírói, írói és a művészkritikai háttér is, amely a fiatal, művelt, képzett és leendő értelmiségiekből és művészekből formálódott. Kassa színházi élete az első évtizedekben rendkívül gazdag volt, s ez nemcsak a kőszínháznak és a hazai társulatnak köszönhető, hanem világhírű művészek gyakori vendégszereplésének is. A *Színházi Ujság* (*Kassai Színházi Ujság*) meghaladta a műsorközlés feladatát, nemcsak összeírta, illetve áttekintette a színházi műsort, hanem más témájú híreket is közölt, főként rövid vagy hosszabb üzeneteket, észrevételeket, esetenként elemző műfajokkal is kiegészült, különösen recenzióval, kritikával; az irodalmi műfajokat tekintve gyakran jelentek meg karcolatok, esszék, glosszák. A folyóirat tartalma nemcsak Kassa színházi eseményeit, a színtársulat problémáit és az akkori vezetés dramaturgiáját mutatja be, hanem az együttes művészeti színvonalát, a kulisszák mögötti eseményeket, illetve a művészi kritika színvonalát is.

A szerkesztőségi tagok képzett és érzékeny hozzáállásának köszönhetően nemcsak fiatal költők, kritikusok kaptak lehetőséget, hanem kezdő képzőművészek is (Nemessányi Kontuly Béla,¹² Novák Andor,¹³ Thuróczy-Krachun Károly, Scholtz Péter, Szilasi, Major), valamint a neves mester, Kemenczky barátja, Kővári Szilárd¹⁴ is, már betegesen, élete utolsó időszakában. Hozzáértéssel és művészi ízléssel mutatkozott be Stolp Ernő¹⁵ akadémiai művész és kassai fényképész, ezért a folyóirat grafikai megjelenését sem hagyhatjuk figyelmen kívül, akár művészettörténetesek számára is érdekes lehet.

¹¹ Vö.: Kováts Miklós: Magyar színjátszás és drámairodalom Csehszlovákiában. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1974. 9–65.

¹² Nemessányi Kontuly Béla (1904–1983) festőművész. A kassai premontrei gimnázium diákjaként ceruza- és szénrajzokat készített a színészekről, színésznőkről, szerkesztőkről és munkatársakról a Színházi Ujságba 1920 és 1921 között. Apja Kontuly Géza építészként, anyja született Nemessányi Marietta a felső leányiskola tanítónőjeként dolgozott. Gimnazistaként Lengyel Reinfuss Ede középiskolai tanár óráit látogatta. Az ő ösztönzésére iratkozott be 1916-ban Halász-Hradil Elemér magániskolájába, majd 1921-ben Krón Jenő magán rajziskolájába. Polák Jozef, a kassai Kelet-szlovákiai Múzeum igazgatójának ösztöndíja alapján 1921/22-ben a prágai művészeti akadémia diákja. 1927-ben volt az első önálló kiállítása a Kelet-szlovákiai Múzeumban, amelyhez ő készített plakátot. 1916–1919 között együtt járt zeneiskolába a későbbi hegedűművésszel, Zathureczky Edével, akihez életre szóló barátság fűzte. Magyarországon több templomi freskó festője. Részletesebb lásd: *Bizzer István*: Kontuly Béla (1904–1983). Míkes Kiadó, Bp., 2003.

¹³ Novák Andor (1879–?) festő és karikaturista. 1919–1920-ban a Kassai Hét című hetilapba készített rajzokat a kassai városi életről (Fazekas utca, Lőcsei ház, Salamon mester vívóiskolájáról). Karikatúrákat is készített a lap munkatársairól, Sárosy Árpádról és Kemény Lajosról. 1920-ban állami ösztöndíjat kapott különböző európai egyetemekre.

¹⁴ Kővári Szilárd, eredetileg Kacsmarik (1882–1916) festő és grafikus, az impresszionizmus és a szecesszió képviselője. Rajztanárként végzett Budapesten 1906-ban, visszatért Kassára, de nem dolgozott pedagógusként. Főleg tájképeket festett vagy eldugott kassai utcákat, szepességi és tátrai természetet. A Felsőmagyarországban elméleti cikkeket publikált a modern grafikáról (1909). Fiatalon elmebajban szenvedett, s ez okozta korai halálát is. Lásd: *Kemenczky Kálmán*: Emlékezés Kővári Szilárdra. KSzU. 9. évf. 27. sz. 1–2. Košická moderna – Košice modernism. Umenie v dvadsiatych rokoch 20. storočia – Košice Art in the Nineteen-Twenties. Košice, Východoslovenská galéria Košice, 2013.

¹⁵ Stolp Ernő Münchenben tanult képzőművészetet, kitűnő szakmai és művészi ízléssel fotóművésszettel foglalkozott. Faragó Ödön színházi társulatának és a Színházi Ujságnak (Kassai Színházi Ujság) „udvari” fényképész volt. Felvételeket készített színházi előadásokról, színészekről és színésznőkről portrékat, valamint művészi kollázsokat és alkalmi kompozíciókat. Fényképfelvételei külföldön is ismertek voltak. 1911-ben átvette „Skalnik és fia” műtermét Kassán a Fő utca 25. szám alatt. Lásd még: Stolp Ernő. A Színházi Ujság. 3. évf. 31–32. sz. 1914. máj. 2. 4.; *Rybárová, Kristína*: Fotografické ateliéry v Košiciach od druhej polovice 19. storočia do roku 1918. Historica Carpatia 21. 1990. Východoslovenské múzeum, Košice, 1991. 47–62.

Isépy Natália

Szerkesztőség, munkatársak és a folyóirat tartalmi szerkezete

A folyóirat szerkesztősége 1912-ben a Kassai Hírlap nyomdaépületének földszintjén működött, 1913 végén pedig a Kassai Könyvnyomda és Lapkiadó R. T. épületében a Fő utcán. 1919-ben, amikor a Kemenczky család a mai Tajovsky utca 3. szám alá költözött, a szerkesztőséget az épület első emeletére helyezték át, amely Zsuppán László nyomdájának közelében volt.

A *Színházi Ujság* (Kassai Színházi Ujság) hetilap szerkesztőségében megjelenésének teljes időszaka alatt egy sor művelt, kreatív és irodalmi tehetséggel megáldott fiatal csoportosult, akik modern művészeti folyóiratot hoztak létre, s ezt mind magas tartalmi, grafikai és tipográfiai színvonalon. A művészi környezet közel állt hozzájuk, mert szinte mindegyikük rendelkezett újságírói tapasztalattal és emellett írói vénával (írtak verset, prózát, színpadi művet). Meg tudták ítélni, a színházi berkekben történt változásokat, és képesek voltak azokra rugalmasan reagálni, ismerték az olvasók igényeit. Az állandó szerkesztők mellett (Szepessi, Kemenczky, Kolos és Köves), akik az irodalmi-kritikai jegyzeteket és irodalomtörténeti cikkeket írták, számos tudósító és külső munkatárs működött együtt. A recenziók és kritikák szerzője báró Fiedler József¹⁶ újságíró, író volt, aki nemcsak a kassai színházi és zenei rendezvényekről számolt be, hanem az Uránia mozi filmbemutatóiról is. Ezen kívül publikált rövid prózai műveket (novellákat, elbeszéléseket) és verseket is, naprakész recenziókban mutatta be a kassai szerzők könyvújdonságait. F. J. és f. j. rövidítések alatt is publikált. Magyarizsépi Isépy Natália¹⁷ költő dr. Ruttkay Lászlóval együtt 1920-1921-ben volt a hetilap munkatársa és szerkesztője. Verseit és cikkeket Nata, Naty, Lya és Lia álnév alatt, valamint I. N. rövidítéssel adta közzé a lap hasábjain. Amatőr színjátszóként gyakran lépett fel a kassai kulturális egyesületek rendezvényein. Dr. Eöttevényi Nagy Olivér, a kassai jogakadémia professzora, valamint a Kazinczy-kör elnöke, Köves Illés *Tűzimádók* című színművéről nyilatkozott.¹⁸

¹⁶ Fiedler József családja német gyökerekkel rendelkezik, Késmárkról származik. 1939 és 1944 között a Felvidéki Ujság, Pest, Magyarország, Pester Loyd című lapokba publikált. Együttműködött a kassai rádióval is, írt néhány rádiójátékot (Vénasszonyok nyara. 1944). Kassán a „Philatelia” elnevezésű üzlet tulajdonosa. 1945 után Budapesten élt. Részletesebben lásd: *Gašpar Ján – Blašková Eleonóra – Mihóková Mária* i. m.

¹⁷ Magyarizsépi Isépy Natália (1901–1977) zempléni nemesi családból származik. 1904-ben költözött az édesanyjával Kassára. A felsőkereskedelmi leányiskola befejezése után a Színházi Ujság (Kassai Színházi Ujság) szerkesztőségében dolgozott. 1928-tól riporterként és a hangjátékokban színésznőként közreműködött a kassai rádió stúdiójában. Több rádiójátékot is írt, valamint publikált a Kassai Naplóban. Életről és munkásságáról értékes információkat közölt Balassa Zoltán, akinek ezúton köszönjük a segítségét. A fényképet is ő bocsátotta rendelkezésünkre, amely itt jelenik meg először nyomtatásban. Részletesebben lásd: *Gašpar Ján – Blašková Eleonóra – Mihóková Mária* i. m.

¹⁸ Dr. Köves szindarabot ír. Dr. Eöttevényi Nagy Olivér véleménye. SzU. 5. évf. 5. sz. 1915. okt. 29. 1. - Tűzimádók: A premieren prologot mond... SzU. 5. évf. 25. sz. 1916. márc. 17. 1-6.

A színházi előadásokról szóló beszámolóival László Béla¹⁹ kassai könyvkereskedő és nyomdász is hozzájárult a tartalomhoz. Dr. Sziklay Ferenc mutatott rá Rákosi művének jelentőségére.²⁰ Vécsey Zoltán²¹ elméleti cikkeket publikált a drámaelméletéről.²² Lengyel Menyhért²³ szintén.²⁴ Rubínyi Tibor Ibsen és Shakespeare színműveiről írt.²⁵ Keller Imrére, aki színházi kritikával foglalkozott, szakmai körökben éles és szigorú kritikusként tekintettek.²⁶ A folyóirat oldalain megjelent egy róla szóló humoros jellemzés is: „*Színészeknek réme Keller / A K. U.-nál ír nagy verével / Kritizálni mindent megmer / Tolla gyilkol, sújt, agyonver*“ (1920). Több drámaelméleti hozzászólást, melyek tájékozott, hozzáértő szerző jegyeit hordozzák magukon, még nem sikerült hozzárendelnünk a megfelelő névhez.²⁷ Derényi Antal a színházi cenzúra történetéről publikált.²⁸

A színházi társulat tagjai közül állandó hozzászóló volt Farkas Pál,²⁹ aki a kuliszák mögötti megfigyeléseit osztotta meg az olvasókkal, a kassai bohém életből merít

¹⁹ László Béla, eredetileg Löwy (1871–?) papír- és könyvkereskedés, valamint nyomdatulajdonos. Sátoraljaújhelyről származik, ahol apja, Löwy Adolf nyomdatulajdonos volt. Miután elvégezte Budapesten a kereskedelmi akadémiát, visszatért szülővárosába, és a Zemplén című lap munkatársa lett. Kassára 1899 novemberében jött, és saját nyomdát alapított a Fő utcán, ahol a Kassai Hírlap című társadalmi hetilapot nyomtatta (1902), s ugyanazzal a címmel 1904 és 1922 között napilapot, melynek 1906-tól 1922-ig felelős szerkesztője is volt. 1902-ben ő nyomtatta a Színházi Ujságot, 1907 és 1909 között a Kassai Munkás című hetilapot. 1903 és 1913 között pedig összeállította és nyomtatta Kassa és Abaúj-Torna vármegye címétárát. Részletesebben lásd: *Gašpar Ján – Blašková Eleonóra – Mihóková Mária* i. m.

²⁰ Rákosi Jenő. SzU. 10. évf. 3. sz. 1920. nov. 20. 8.

²¹ Vécsey Zoltán (1892–1984) író, újságíró, eredetileg római katolikus pap, a premontrei rend tagja. A rendbe 1909-ben lépett be. A Jászón folytatott teológiai tanulmányait követően a budapesti Norbertinumban középiskolai tanári képesítést szerzett természetrajzból, földrajzból és történelemből, majd 1916-ban a budapesti egyetemen doktorált. 1914 és 1919 között a kassai premontrei gimnáziumban tanított, miután kilépett a rendből, a magyar gimnáziumban (1919–1921). Publikált a Kassai Naplóban (1925-ig), a Prágai Magyar Hírlapban, ahol 1932-ben folytatásokban közölték Pater Laurentius titka című bűnügyi regényét, amely az első szlovákiai magyar bűnügyi regény. Több megjelent prózai művét a rendőrség elkobozta. 1933-tól Magyarországon élt. Részletesebben kassai működéséről lásd: *Gašpar Ján – Blašková Eleonóra – Mihóková Mária* i. m.

²² A magyar dráma jövője. KSzU. 9. évf. 4. sz. 1919. szept. 27. 2-3., A modern dráma céljai. KSzU. 9. évf. 7. sz. 1919. okt. 18. 3-4. o. 8. sz. 1919. okt. 25. 2. A színházi élet decentralizálása. KSzU. 9. évf. 6. sz. 1919. okt. 11.

²³ Lengyel Menyhért, eredetileg Lebovics (1880–1974) drámaíró, újságíró. Miskolcon tanult a kereskedelmi iskolában, majd Budapesten volt újságíró. 1898 és 1906 között élt Kassán, ahol takarékpénztári hivatalnokként dolgozott. Versek és rövid irodalmi alkotásokat publikált a Felsőmagyarországban, színházi kritikákat a Kassai Hírlapban. Több operettlibrettó és színmű szerzője, melyeket előadott a kassai színház. Kassáról való távozása után is publikált a Színházi Ujságba (Kassai Színházi Ujság). Valószínűleg dr. Kemenczy Kálmán családjával ápolta kapcsolatokat alapján, ugyanis középiskolai tanulmányai során Miskolcon idősebb Kemenczy Kálmánnál lakott albérletben, aki édesapja a Színházi Ujság kiadójának és tulajdonosának. (Kemenczy Kálmán hagyatékából, Sátoraljaújhely)

²⁴ A külföld és a magyar írók. SzU. 6. évf. 31. sz. 1917. ápr. 28. 1-2.; Névaparti estély. KSzU. 9. évf. 23. sz. 1920. febr. 7. 10.

²⁵ Ibsen – Shakespeare. KSzU. 9. évf. 29. sz. 1920. márc. 20. 3.

²⁶ A kritika szerepéről Szlovenszkon. KSzU. 10. évf. 2. sz. 1920. nov. 11. 6-7., Operett és a közönség. KSzU. 9. évf. 6. sz. 1919. okt. 11. 7-8.

²⁷ 1920: Az ókori- és modern dráma, sorozat: A modern dráma fejlődése, A magyar dráma fejlődése, A fővárosi és a vidéki színészlőről, A színházi zene, A szlovenszkoói magyar színjátszás, Petőfi a színpadon.

²⁸ Színházi cenzúra hatvan év előtt. SzU. 6. évf. 31. sz. 1917. ápr. 28. 5.

²⁹ Farkas Pál, eredetileg Löwen (1876–1955) színész. Komjáthy János, majd később Faragó Ödön színházi társulatának legnépszerűbb tagjai közé tartozott. Miután Budapesten elvégezte a színházi tanfolyamot, többféle társulatnál dolgozott, fellépett kabarékban, majd saját társulatot alapított, mellyel beutazta Oroszországot. 1912-ben érkezett Kassára. Több helyi (Kassai Hét, Kassai Napló, Kassai Ujság, Színházi Ujság, Reggeli Kurir) és országos napilapban és folyóiratban publikált, ahol a társulat fellépéseiről tájékoztatott, rövid elbeszéléseket, humo-

tett humoros történeteivel, aforizmáival és szentenciáival. Hornyai Janka³⁰ itt tette közzé dalainak szövegét, amelyekhez zenét is szerzett, és koncertként adta elő Füzy Istvánnal közösen Kassán (1911). Faragó Ödön igazgató saját nézeteivel járult hozzá az újsághoz.³¹ Elvértve más színészek is közöltek elméleti cikkeket: Tihanyi Vilmos³² és Abonyi Tivadar,³³ továbbá Holländer Árpád³⁴ ügyvéd³⁵ és Surányi Lajos³⁶ nyomdász, a Kassai Munkás szerkesztője.³⁷ A szerkesztőség munkatársa, Propperné Békefi Hermin³⁸ verseket közölt,³⁹ publikált Merényi Gyula,⁴⁰ Wallentiny (Győri) Dezső is,⁴¹ Somlyó Zoltán,⁴² Kalotay László,⁴³ Dénes Gyula,⁴⁴ Bródy László,⁴⁵ Juhász Gyula

reszkeket, vicceket, verseket közölt. Lefordította magyarra a népszerű német slágereket, magyar kuplékat írt, szerkesztette a Színész Almanachját (Kassa, 1925.). Aktívan részt vett a Színészek és Artisták Országos Egyesületének munkájában is. Részletesebben lásd: *Gašpar Ján – Blašková Eleonóra – Mihóková Mária* i. m.

³⁰ Hornyai Janka, eredetileg Hornyik (1890–?) színésznő, énekesnő és táncosnő. 1909-től Komjáthy János társulatának tagja. Elődei Trencsén vármegyéből származnak; dédapja, Hornyik Ádám Kecskemétre költözött, ahol Janka apja, Hornyik János levéltárosként és helytörténészként dolgozott. A legnépszerűbb színésznők egyike, az ő fényképei szerepelnek leggyakrabban a Színházi Ujságban. Saját szövegeire komponált zenét, nyomtatásban pedig megjelent Mesélek valamit című zenés műve, melyben zongoraművész bátyja halála miatti szomorúságát fejezi ki. Részletesebben lásd: *Gašpar Ján – Blašková Eleonóra – Mihóková Mária* i. m.

³¹ Shakespeare és a kritika. KSZU. 9. évf. 20. sz. 1920. jan. 16. 3–4.

³² Az operetről. SzU. 3. évf. 12. sz. 1913. dec. 20. 9–10.

³³ Abonyi Tivadar (1887–1968) színész, operett-énekes, rendező és díszlettervező. Kassán 1911 és 1913 között dolgozott Komjáthy János társulatánál. Ez az időszak ugródeszkeként szolgált további művészeti karrierjéhez, amely Budapesten folytatódott 1918 után képzőművészeti és pedagógiai területen is. Részletesebben lásd: *Gašpar Ján – Blašková Eleonóra – Mihóková Mária* i. m. A drámáról. SzU. 3. évf. 12. sz. 1913. dec. 20. 8.

³⁴ Dr. Holländer Árpád (1885–?) ügyvéd. Több kassai napilap munkatársa volt (Napló, Kaschauer Zeitung), majd rövid ideig, 1915 februárjától júniusáig a Kassai Ujság felelős szerkesztője. A kassai sajtóban több mint száz recenziót és kritikát közölt színházi előadásokról, koncertekről. Lásd: *Potemra, Michal* i. m. 496.

³⁵ A színház és a mozi. SzU. 3. évf. 12. sz. 1913. dec. 20. 2–4.

³⁶ Surányi Lajos (1885–1969) nyomdász, szociáldemokrata politikus. Budapesten tanult, s 1904-ben telepedett le Kassán. A Felsőmagyarországi Szociáldemokrata Párt tagjaként 1907-től a Kassai Munkás munkatársa, majd (1909–1914 és 1918–1921) szerkesztője is. Cikkeiben elsősorban a munkások szociális helyzetéről írt. Lásd: *Mihóková Mária*: Slovnik kočických osobností 1848–1918. Košice, 1995. 532.

³⁷ A színház és a munkások. SzU. 3. évf. 12. sz. 1913. dec. 20. 5–6.

³⁸ Propperné Békefi Hermin (1883–?) takarékpénztári hivatalnok. A Kassai Ujság című napilap szerkesztőségének munkatársa. Írt verseket is, Muzsikaszó mellett címmel jelentek meg Kassán (1915). A Felsőmagyarországban és a Kassai Naplóban rövid prózai műveket közölt. 1919/1920-ban az *Új Élet* című hetilap szerkesztője, 1937-ben a Szlovenszkói Színházi Élet című színházi és irodalmi folyóirat felelős szerkesztője, amely Kassán jelent meg 1925 és 1938 között. Lánya Menyhérttel közösen írta a Szlovenszkói zsidó hitközségek című könyvet (1933). Részletesebben lásd: *Kipsová Mária* (szerk.): Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938. Martin, Matica slovenská, 1968. 781, 795. o. *Kolivoško Štefan – Amrichová Jana – Chmelárová Alžbeta – Kolivošková Elena – Mitrová Olga*: Slovnik židovských osobností Košice a okolia. Košice, Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach, 2001. 117.

³⁹ Emlékezés. SzU. 5. évf. 12. sz. 1915. febr. 17. 8.; Hüllő levelek... SzU. 5. évf. 11. sz. 1915. febr. 10. 5.; A vén komédiás. SzU. 6. évf. 21. sz. 1916. febr. 18. 4.

⁴⁰ Merényi Gyula (1892–1925) költő, drámaíró. Munkatársa volt a Kassai Ujságnak, Kassai Naplónak és a Prágai Magyar Hirlapnak (1923-tól). Több színmű szerzője, melyek közül a Korona és dollár című bemutatták a kassai színházban (1922). Versei megjelentek a csehszlovákiai magyar költők antológiáiban, és önálló kötetben is: A halál alléja (Kassa, 1920.) és Rosa Mystica (Kassa, 1921). Itt megjelent versei: Most már sohase látjuk egymást KSZU. 9. évf. 2. sz. 1920. nov. 11. 10.; Sokkal adós egymáséi vagyunk. KSZU. 10. évf. 4. sz. 1920. nov. 27. 4.; Az elátkozott csókmadár. KSZU. 10. évf. 9. sz. 1921. jan. 1. 11.

⁴¹ Búcsú. KSZU. 10. évf. 1. sz. 1920. 11. jan. 19.; Kassai leányok. KSZU. 10. évf. 5. sz. 1920. dec. 4. 10. Novellái: Tükrökből. KSZU. 10. évf. 5. sz. 1920. dec. 4. 25.; Lerontani az emlék hidját! KSZU. 10. évf. 8. sz. 1920. dec. 25. 6.; Hogy lesz a vers? KSZU. 10. évf. 9. sz. 1921. jan. 1. 15.

⁴² Régi szinlapok. KSZU. 9. évf. 32–33. sz. 1920. jún. 12. 2.; A király és a bohóc. KSZU. 9. évf. 21. sz. 1920. jan. 24. 6.; A drámától a kupléig. KSZU. 9. évf. 14. sz. 1919. 12. jún. 6.

⁴³ Aréna. KSZU. 9. évf. 31–32. sz. 1920. máj. 29. 5.

la,⁴⁶ Gách Tivadar⁴⁷ és más szerzők, akik szerzői álnevet használtak, mint Bayros (1915), Andante (1917) és még sokan mások. Nagy figyelmet szenteltek a kassai szerzőknek, ha megjelent tőlük valami a könyvpiacon (például Palotai Boris és Berkes Gyula: Dal a porcelán babáról című versgyűjtemény).

Az előző rövid áttekintésből jól látható, hogy az újságróli műfajok közül leggyakrabban a hírek fordultak elő: jelentés, interjú, beszámoló, és emellett még az elemzések: bevezető, kommentár, recenzió, kritika. A szépirodalmi stílus is gazdagon képviseltette magát; dramatizált jeleneteket, elbeszéléseket, novellákat, verseket, rövid karcolatokat, humoreszkeket, vicceket, aforizmákat, szentenciákat közöltek.

A folyóirat fő küldetése volt a készülőben lévő színházi előadások beharangozója, az előadott mű értékelése, és a látogató elméleti felkészítése a drámai vagy opera-, esetleg operettelőadás látványára. Ezért a hetilap közölte az előadott művek tartalmát, bemutatta a szerepeket és a szereplőket, információkat közölt a szerző életéről és műveiről, akárcsak a zeneszerzőről, gyakran a portréjával (fényképével) együtt. Nyomtatásban közölték a dalos játékok legnépszerűbb dalainak és áriáinak szövegeit és kottáit, énekekre és zongorakíséretre (főleg a népszerű operettmelódiaikat). A címlapon bevezetők és szerkesztői hozzászólások voltak. Sajnos nem maradt fenn az 1911-es év első száma, ezért a hetilap tervezett szándékairól nem tudunk semmi közelebbit. A 3. évfolyam 1. számában, 1913 októberében, amikor a szerkesztőséget Kolos és Kemenczky vette át, többek között ezt írják: *„Harmadik évfolyamába lép a Színházi Ujság ezzel a számmal. Valami nagy multra nem tekinthet hát még vissza. Am annál kedvesebb emlékekben vagyunk gazdagok és büszkeséggel állíthatjuk, hogy az a rövid idő, amely óta a közönséget szolgáljuk, a legnagyobb mértékben váltotta be a próbálkozásunkhoz fűzött reményeket. Kezdetől fogva érdeklődés és pártfogás volt az osztályrésziünk s így valóban érthető, ha úgy tetszik nekünk, mintha már évek hosszú sora óta fűzne össze a közönséget és a Színházi Ujságot az a legerősebb kapocs, amely egyedül képes egy lap és az olvasók között a legszívélyesebb viszonyt megteremteni – az egymásrautaltság.”*

A 3-6. évfolyamok egyes számainak a borítóján Komjáthy János társulatának tagjainak egy-egy fotója látható, a címlap pedig a színész vagy a színésznő karrierjével és annak értékelésével foglalkozott: Kerényi Hermin, Takács Mariska, Hevessi Mariska, Várady Margit, Bárdos Irma, Abonyi Tivadar, Pataki Ferenc, Barna Andor, Sziklai József és mások. Nagyon népszerű szubrett volt ebben az időszakban Hornyai Janka, akinek a fényképei a leggyakrabban fordultak elő és végül egy teljes különkiadást állítottak össze róla,⁴⁸ olyan fotókkal, amelyek színészi pályáját dokumentálták. Később főleg Faragó Ödön igazgató második felesége, Biller Irén volt ilyen népszerű. A 9. és a 10. évfolyamoknak illusztrált borítói voltak (Kontuly B. vagy Scholtz Péter munkái). Kifinomult művészeti érzékkel készített minőségi fényképeket a folyóirat számára Stolp Ernő, aki külföldön is ismert volt, és Szauberer Béla, valamint a szerkesztői fel-

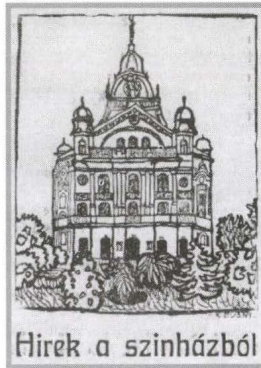
⁴⁴ Utólszor vártalak. KSzU. 9. évf. 20. sz. 1920. jan. 16. 6.

⁴⁵ Portré. Egy szöke színésznőnek. KSzU. 9. évf. 21. sz. 1920. jan. 24. 7.

⁴⁶ Sasfiók. KSzU. 9. évf. 18. sz. 1920. jan. 3. 4.

⁴⁷ Tüzlángok. KSzU. 10. évf. 4. sz. 1920. nov. 27. 6.

⁴⁸ SzU. 6. évf. 24. sz. 1917. márc. 10.

Kontuly Béla grafikája a címlapon; Kővári Szilárd és Szilasi J. rovatfejléce

adatok mellett Thuróczy-Krachun Károly és Szilasi gondoskodott a grafikai tördelésről. Fontos események idején a bevezető oldalak a társulat igazgatójának tartották fenn, mint például Komjáthy János távozása az 1913/1914-es évad végén.⁴⁹ A szerkesztők ezen az oldalon az aktuális eseményekkel foglalkoztak.⁵⁰

A *Színházi Ujság* újévi számában,⁵¹ amikor a folytatódnak a katonai összecsapások, a szerkesztőség ezt a szöveget teszi közzé: „*Háborus hadi-újevét köszöntött ismét reánk! Boldog újévet kívánunk ez alkalomból lapunk minden jó barátoknak: azoknak, akiknek a tábori posta juttatja el lapunkat a harctérre s azoknak, akik idehaza teljesítik kötelességüket. A Kassai Színházi Ujság az új esztendőben hiven tradícióhoz jót, vonzót és kedveset fog nyújtani.*” Az első világháború alatt 1915-től egy aktuális rovatot iktattak be: *Színész – Katonák* címmel, amely portrékat (fotókat) közölt a besorozott művészekről (Abonyi T., Barna A., Földváry S., Földényi L., Sziklay J., Nyikos Zs., Jenei F. és mások). Néhányan jelentkeztek a frontvonalról rövid hírral, glosszával (Földényi László, Teleky Sándor). A folyóirat beszámolt a művészek soraiból kikerült áldozatokról is,⁵² és a művészek által rendezett jótékonyági eseményekről.⁵³ Komjáthy például beszámolt egy olyan társulat megalakulásáról, amely a fronton játszott volna. A következő oldalakon az évad dramaturgiai újdonságainak elemzése kapott helyet a szereplők részletezésével, valamint a budapesti Nemzeti Színház előadásai és ezek értékelése, kiegészítve az előadásról készült fényképfelvételekkel. Naprakészen tájékoztattak a kassai társulat tagjainak vendégszerepléseiről. A szerkesztőség figyelemmel kísérte a szövetségi rendi mozgalom eseményeit (az Országos Színházi Egyesület találkozóját Budapesten). A rendszeres rovatoknak, mint: *Mi újság a színházban?* *Színházi versikék*, *Pletykázás a társulatról* grafikailag kidolgozott fejlécük volt (Szilasi, Kővári, Scholtz munkái).

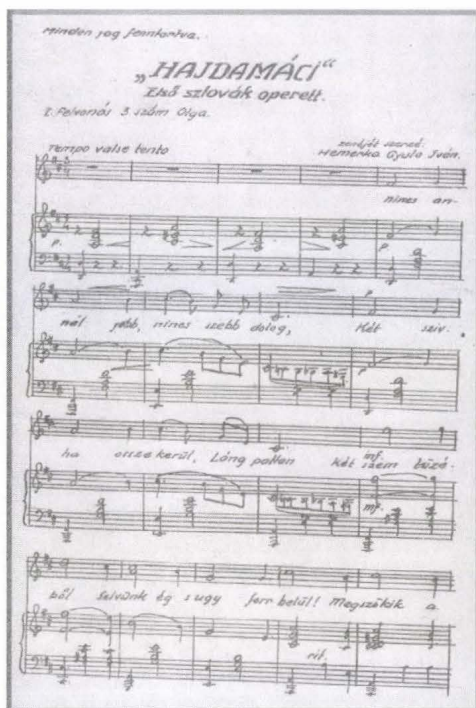
⁴⁹ Eltávozás előtt. SzU, 3. évf. 12. sz. 1913. dec. 20. 1.

⁵⁰ Dr. K. K.: Az idei és jövő színiszegon. KSzU. 9. évf. 26. sz. 1920. febr. 28. 1–2.

⁵¹ 5. évf. 14. sz. 1915. dec. 31. 1.

⁵² Kassa hősi fiai: Kendi Bertalan. SzU. 5. évf. 113. sz. 1915. dec. 24. 8.

⁵³ Társulatunk jótékonyági akciója. SzU. 5. évf. 1. sz. 1915. okt. 2. 4.; Világháború és színészek. SzU. 5. évf. 1. sz. 1915. okt. 2. 8.; K-y.: Jótékonyág: A 34-ik gyalogezred özvegyeiért és árváiért. SzU. 6. évf. 22. sz. 1917. febr. 17. 4.

előadóművészek karrierjéről is közöltek információkat és fényképet (Pablo Casals, Hubay Jenő). 1920-ban a folyóirat átfogó cikket közölt az *Első szlovák operett* címmel Hemerka Iván Gyula *Hajdamáci* című operettjéről, és Bedřich Smetana operáiról: *Az eladott menyasszony* és a *Csók*.⁵⁴ A szerkesztőség fontosnak tartotta az olvasóközönséggel való aktív együttműködést. Erre szolgáltak az állandó rovatok is: *A Közönséghez*, *Szerkesztő üzenetek*. Az előfizetők és a bérletesek sorait azzal próbálták növelni, hogy versenyt szerveztek az évad legnépszerűbb színésznő, színész, énekesnő és énekes kategóriájában, és rejtvényeket is közöltek. A nyertes belépőt kapott a színházi páholyba, fényképet a művész/művésznő aláírásával vagy 1913-ban selyemblúzt, amelyet a színház varrodájában varrtak meg. A híres hozzájárók nevei mellett a diá-

A folyóiratnak az 1913/1914-es évadban volt egy állandó rovata: *Mozi-krónika*, amely az Uránia mozi (Uránia Színház) programjáról közölt információkat. Ez a következő évfolyamokban olyan mértékben kibővült, hogy már nem volt elég az utolsó oldal a *Korzó Mozdó és Uránia Színház* részletes műsorára (az 1914/1915-ös évadban), hanem a hetilap mellékleteként megjelent *A Kassai Mozi Ujság* (pl. 22. és 25. sz.). Tartalmazta a vetítendő filmek részletes leírását, fényképeket és gyakran véleményeket a filmről.⁵⁴ A szerkesztők gyorsan reagáltak a hazai és külföldi művészek kassai előadásaira. Vitéz Antal Adolf⁵⁵ könyvkereskedővel és később unokaöccsével, Vitéz Sándorral együttműködve a *Zene, hangverseny* rovatban tette közzé a koncertek helyszínét és időpontját, műsorát. Néha az

⁵⁴ Másodlagos források alapján tudjuk, hogy 1918-ig Kassán Mozi-Ujság címmel jelent meg egy önálló műsoros hetilap, mely a kassai mozik műsorát közölte. 1916 és 1918 között ez a Kassai Mozi-Ujság, ill. Mozi-Műsor. Felelős szerkesztője és kiadója a kassai mozik – Uránia és Korzó – bérloje volt, Horváth Márton, s a Kassai Könyvnyomda és Lapkiadó r. t. nyomtatta. Lásd: *Potemra, Michal* i. m. 493., 547.

⁵⁵ Vitéz Antal Adolf (1859–1918) könyvkereskedő, kiadó, később nyomdász. Eleinte Koczányi Bélával közösen vezették a könyv- és zeneműkereskedést. 1896 decemberében önállósult, s mivel a vállalkozása jól működött, 1900-ban megvásárolta Ries Lajos könyvnyomdáját. Szervezője és szerelmese volt a város zenei életének. Segített a rendezvények propagálásában: a kirakatában hirdette, apróhirdetéseket adott fel a Kassai Ujságba, és árulta a belépőjegyeket. Vállalkozását unokaöccse, Vitéz Sándor (1884–1954) folytatta, aki csodálta a művészeket. Ő maga nem játszott hangszeren, de üzlete és háza a mai Svätoplukova utcán a kor legismertebb előadóművészeinek találkozóhelyévé vált (Bartók B., Zathurecky E., Basilides M., Prokofiev S.). Az információkért és a dokumentumokért köszönettel tartozunk fiának, ifj. Vitéz Sándornak Budapesten. Lásd még: *Mihókóvá, Mária* i. m. 431.

⁵⁶ *Kubát, Ede*: A „Csók” („Hubička”) premiérjéhez a helybeli színpadon. KSzU. 9. évf. 28. sz. 1920. márc. 13. 7–9. Csehről magyarra fordította Hromada Ferenc.

kok is helyet kaptak a szárnypróbáikhoz (Tóth István, gimnazista), akárcsak az álnéven, rövidítések és fedőnevek alatt író szerzők is: Argus (1913), Kavics, b. (1920). Az 1913-ban a „Csók” témára meghirdetett legtréfásabb vers pályázatán a győztes 500 koronát nyerhetett a szponzortól, Halmos Izidortól.

A hetilap fontos és nagyon gondosan kiválasztott részét képezték a reklámok és a hazai kereskedők, vállalkozók hirdetései. A lapnak ez az oldala nemcsak grafikai szempontból említésre méltó, hanem a szerkesztők becsületére szól az is, hogy figyelembe vették az olvasói kör – tehát a színház szerelmeseinek és látogatóinak – szükségleteit és érdeklődését. Helyet kaptak a női divat-, rőfös- és rövidáru (Berkes, Gombos), a textil- és ruházati (Gerő Mihály, Szémann testvérek, Markovics Ede), cipő (Kertész) és szőrme kereskedők (Elfer), szabók (Farkas István), drogéria- és illatszerkereskedők (Hollay, Csupka Elemér, Binder Samu, László Nándor), női fodrász (Béres Mihály, 1913) és manikűrös (Sauseng Mici, 1920) hirdetései, a színházi távcsőt áruló (Blumberg, 1913), a kesztyűs (Vozáry, 1913), és a kalaposok (Pásztorné, Neuwirth Regina), könyvkereskedők, akik a népszerű operett-dallamok kottáit is árulták (Jaschkó Géza). Rendszeresen hirdettek a kassai tánciskolák tulajdonosai, Révész Árpád, (aki ugyanakkor a színház táncmestere is volt), Konetschnyné Kemenczky Erzsébet,⁵⁷ Duleczky Imre, valamint Leszt Adolf és Szalay tánciskolája. Ezeken az oldalakon hirdettek a fotóművészek is: Bodnár Ferenc, Stolp Ernő, Szamossy Ferenc, Győri és Boros, akik stúdióik szolgáltatásait ajánlották fel. Tömör szlogenekkel népszerűsítették a városi kávéházakat és éttermeket: *Színház után az „Andrássy” kávéházba menjünk! Naponta cigányzene játszik. Vagy: Színház után a „Royal” kávéházba!* A reklámmelléklet részét képezték a párizsi, londoni és berlini divat aktuális szezonját bemutató rajzok (1920).

Összegzés

Betekintést nyertünk a *Színházi Ujság* (*Kassai Színházi Ujság*) című hetilap egyes számaiba, melyek a kassai Állami Tudományos Könyvtár, a kassai Bocatus János Közkönyvtár állományában és a sátoraljaújhelyi Kemenczky család magángyűjteményében található. Sajnos az egyes évfolyamok nem teljeseek, hiányzik az első, amely feltételezhetően tartalmazza a kiadói, szerkesztői programot. Hiányoznak az 1918., 1919. évfolyamok, és az 1920. és 1921. évekből csak néhány szám áll rendelkezésünkre. Egy mélyebb és pontosabb tartalmi elemzés elkészítése a hetilap hiányzó számainak áttekintését is megkövetelné, amelyek az Országos Széchényi Könyvtár állományában található Budapesten.

Ennek hiányában is megállapíthatjuk azonban, hogy a 20. század elején Szepessi Miksa és később Kemenczky Kálmán kiadói kezdeményezése sikeres volt.

⁵⁷ Konetschnyné Kemenczky Erzsébet (1894–1971) diplomás tomatanámó. A kassai felső leányiskolában tanított. A táncművészetet Párizsban, Berlinben, Rómában és Bécsben tanulta. Évekig vezetett tánciskolát, ahol klasszikus és modern táncokat, ritmikus és mozgáskultúrát, baletet és gyógytornát tanított. 1927-ben már saját házukban, a mai Biela utca 3. szám alatt, ahol tornatermek, próbatermek és táncterem is volt. A tánciskolának saját szalonzenekara volt, melynek karnagya férje, Konetschny Erik (1889–1942) volt. 1926 és 1928 között a Tepsyhoré című havi szakfolyóirat főszerkesztője, mely a Szlovenszkói és Podkarpatská Rusi Tánctanárok Egyesületének szaklapja volt. A Színházi Ujság (Kassai Színházi Ujság) című hetilap szerkesztőjének és tulajdonosának, Kemenczky Kálmánnak a testvére.

A szerkesztőség épülete a mai Tajovsky utca 3. szám alatt (azelőtt: Frangepán utca)

A hetilap hasábjain sikerült megörökíteni a kor színházi történéseit, felvilágosítást, tájékoztatást, szórakoztatást nyújtott, miközben finomította a közízlést, művelte a nyilvánosság művészetéhez való vonzalmát és a szépérzékét. Helyet biztosított a fiatal művészek önmegvalósításához. 13 éven keresztül jelent meg, átvészelte a művészetre általában kedvezőtlenül ható háborús időszakot, ami a kiadó vállalkozói szellemének a bizonyítéka.

Tartalma kétségtelenül megerősíti azt a tényt, hogy Kassán élénk művészeti élet folyt a 20. század első két évtizedében. Egy nemzedék színészi művészetének krónikája ez a hetilap, drámai, énekesi és képzőművészeti téren. Dokumentálja irodalomtörténészek, kritikusok, írók és költők érettségét. Az itt található hirdetések adatai a város gazdasági életéről adnak képet, a műhelyek, gyárak létezéséről, tánciskolák működéséről, az éttermekről és kávézókról. Bár sok egyértelműsítendő, pontosítandó és kiegészítendő kérdés maradt, a hetilap elsődleges forrásként szolgálhat a színházi szakemberek, művészettörténészek és a színház szerelmeseinek számára.

*A színpad célja nagy,
A színpad célja szent,
Ez a színpadparlagán
Erkölcst fejt, teremt.*

(Petőfi Sándor: Ibolyák)

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Balassa Zoltán*: Egy elfelejtett kassai költő, író, színművész: Isépy Nata. [kézirat] [Az előadás a „Kárpát-medencei Irodalmi Társaságok Szövetsége“ című konferencián hangzott el, melyet 2010. július 29. és augusztus 1. között rendeztek Rimaszombatban.]
- Benczúr Vilmos*: Kassai játékszin. A százéves kassai magyar színpéztörténete 1816–1916. Az 1924-ben megjelent kötet hasonló kiadása. Clara Design Studio, Bratislava, 2002.
- Bizzer István*: Kontuly Béla (1904–1983). Mikes Kiadó, Bp., 2003.
- Ferko, Tibor*: Divadelné letopisy mesta Cassa, Caschau, Kassa, Košice v súvislostiach dejín 1557–1945. Equilibria, Košice, 2013.
- Gašpar, Ján – Blašková, Eleonóra – Mihóková, Mária*: Lexikón Košičanov 1848–1938. 1. rész. A–I. Košice, 2014. [kézirat]
- Gašpar, Ján*: Košice – pohľady do histórie mesta na starých pohľadniciach. Poprad Region, Poprad, 2012.
- Kemenczky Kálmán*: A Kemenczky család kassai története. Széphalom 23, a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Sátoraljaújhely, 2013. 545–554.
- Kipsóvá, Mária* (szerk.): Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919–1938. Matica slovenská, Martin, 1968.
- Kolivoško, Štefan – Amrichová, Jana – Chmelárová, Alžbeta – Kolivošková, Elena – Mitrová, Olga*: Slovník židovských osobností Košíc a okolia. Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach, Košice, 2001.
- Košická moderna – Košice modernism. Umenie v dvadsiatych rokoch 19. storočia – Košice Art in the Nineteen-Twenties. Východoslovenská galéria Košice, Košice, 2013.
- Kováts Miklós*: Magyar színjátszás és drámairodalom Csehszlovákiában. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1974.
- Mihóková, Mária*: Slovník košických osobností 1848–1918. Štátna vedecká knižnica, Košice, 1995.
- Potemra, Michal*: Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918. Matica slovenská, Martin, 1963.
- Rybárová, Kristína*: Fotografické ateliéry v Košiciach od druhej polovice 19. storočia do roku 1918. Historica Carpatica 21/1990. Východoslovenské múzeum, Košice, 1991.
- Staud Géza*: A magyar színháztörténet forrásai. II. rész. A színházi sajtó, emlékiratok, levelek, levéltári anyagok. Színháztudományi Intézet; Országos Színháztörténeti Múzeum, Bp., 1962.
- V. Busa Margit*: Magyar sajtóbibliográfia 1705–1849. A Magyarországon magyar és idegen nyelven megjelent valamint a külföldi hungarika hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. 1/1. Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 1986. 56.

Teatrálne a z. časopisov

Előfizetési nyugta.

Ujsa Magyar Szinhazi 1915
ur

számu előfizető,

a Színházi Ujságra *1915/16* szezonra **6.-** koronát fizetett.
Kassán, 19 *16* évi **1915.16.** hó **13.-** n.
10 hó **10** n.

Teljes Hírszolgáltató:
SZÍNHÁZI UJSÁG KIADÓHIVATALA
Kassa, Pó-utca 10. szám alatt

Az előfizetési nyugta megőrzendő, mert a csatlósok eredményének kihirdetésénél az előfizetési számokat közöljük és a nyereményeket csakis ezen nyugta felmutatójának adjuk ki.

Kassai Hírlap nyomdája

HALÁSZ PÉTER

A hagyományos méhészet szakszókincse a moldvai Külsőrekecsinben

Öreg Kotyor Péter emlékének!

Csángók között Külsőrekecsinben

Amikor az 1960-as évek derekán első alkalommal jártam a Szeret mentén, Külsőrekecsinben találkoztam először moldvai csángómagyarokkal. Számomra azóta is ez a legkedvesebb és – ha lehet ilyet egyáltalában mondani – a legértékesebb moldvai település. Nemcsak azért, mert kedves barátaim élnek itt, mégcsak nem is a völgyben megbúvó falu szép fekvése miatt. Hanem elsősorban azért, mert itt nem volt kollektív gazdaság (kolhoz, téesz), így lakossága gazdasági és társadalmi tekintetben többé-kevésbé töretlenül folytatta hagyományos életmódját. Ez pedig nemcsak azt jelenti, hogy itt a néprajzgyűjtő gazdagabb forrásanyagot talált, de az emberi élet tekintetében is egy teljesebb, s – merem mondani – gazdagabb világ tárul ki annak számára, aki megértéssel és szeretettel érkezik hozzájuk. Egyik legnagyobb tudású barátom az öreg Kotyor Péter volt, akitől a falu keletkezésének történetétől a méhészkedés mikéntjéig rendkívül sokat tanulhattam a falutól távoli szőlőjében lévő *burdēja* előtt üldögélve, heverészve, poharazgatva. Tőle, valamint Péter és Mihály fiától kaptam mindazokat az ismereteket, amiből – hogy stílszerű legyek – ezt az írást pergettem.

A Szeret folyó jobb oldalán, hegyek közé ékelődött falunak nemcsak az eredete, maga a neve is bizonytalan. Az irodalomban a *Külsőrekecsin* alak mellett használatos még a *Felsőrekecsény* vagy *Külsőrekecsény*,¹ valamint a *Rekecsin-Fölső*² és a *Felsőrekecsény*³ megnevezés is. Román elnevezései sem egységesek, általában a *Fundu-* vagy *Fundul-Răcăciuni* írásmóddal találkozunk, de előfordul magyarosabban is: *Fundul-Rehecin*.⁴ A román *fund* szó 'fenek'-et, 'alj'-at jelent, eszerint inkább *alsó* vagy *belső* Rekecsinről beszélhetnénk. Magyar lakossága egyszerűen *Rekecsin*nek nevezi a faluját, ha egyáltalában megnevezi. A népdalokban is ebben a formában szerepel: „*Rekecsini lányok, kerti virág szálók...*”, vagy „*Rekecsini menyecske, van-e borod eladó?*” Ők természetesen nem tévesztik össze a román többségű – felőlük nézve – „alsó” Rekecsinrel.

¹ Gunda Béla: A moldvai magyar műveltség jellegéhez... Népi kultúra – népi társadalom XV. Bp., 1990. 38.

² Jerney János: Keleti utazása a magyarok őshazájának kinyomozása végett 1844. Pest, 1851. 322.

³ Lükő Gábor: A moldvai csángók I. Bp., 1936. 163.

⁴ Domokos Pál Péter: Moldvai magyarság. Kolozsvár, 1941. 124.

Külsőrekecsin keletkezésének ideje meglehetősen bizonytalan, de a falu aligha lehet különösebben régi. Bár Gunda Béla⁵ hivatkozik egy olyan, a szájhagyományban élő eredettörténetre, miszerint „a már lakott faluba háromszáz évvel ezelőtt fugárok [megfutottak, menekültek] jöttek, akik elfutottak az adó elől”, majd „összegabalyodtak” a már régen itt lakókkal; a falu keletkezésének időpontját, mégsem tehetjük előbbre a XIX. század elejénél vagy a XVIII. század végénél. Erre utal a közeli Forrófalván született és a szomszédos Klézsén szolgált Petrás Incze János plébános, aki 1845-ben „harminc évnyi telepítvény”-ként beszél Felső-Rekecsinről.⁶ A XVIII. és a XIX. század fordulóján történt megtelepülést valószínűsíti az is, hogy első temploma 1807-ben épült.⁷ A rendelkezésünkre álló adatok alapján valószínű, hogy népessége másodlagos migrációval került mai lakóhelyére, nem közvetlenül Erdélyből származik. Külsőrekecsin tehát Moldva legfiatalabb magyar települései közé tartozik.

Külsőrekecsin egyáltalában nem gazdag falu. Az egy családra jutó állatlétszám csak a szegénységet jelentő kecskéből haladta meg a szomszédokét. Inkább növénytermeléssel foglalkoztak, gabonából évről évre jelentős mennyiséget vittek piacra, a XIX. század végén tíz malmot hajtott, és számtalan *üstöt*⁸ működtetett a falun átfolyó patak.

Amikor az 1950-es évek végén „ostrom” alá fogták a falut, hogy kolhozba, kollektívbe kényszerítsék, nem bírtak vele. A hosszas agitáció ellenére a falu lett a győztes, s bár áldozatok árán, de egészen a rögeszmés gazdaságpolitika összeomlásáig megmaradtak az egyéni gazdálkodásban. Ennek a „csatának” története is erősen folklorizálódott, s a szájhagyomány szerint az öreg Kotyor Péter mentette meg a falut a kollektivizálástól. Így hallottam Péter fiától: *„Már sokan béiratkoztak vót a kolléktívbe, de vót egy ember, tyár⁹ édésapám, aki éccer, mikor esent ějött az aktiviszt, a Markéntán, s hajtotta a kolléktivizárét, aszonta az iskolában, hová ésszegyütötték őket, hogy én aszt mondom a nép nevében – ő tudott jól rományul –, mondom nekték a nép nevében, nálunk hagygyátok el. Itt erdők vannak, nehesség van, met erdők között vannak a főggyejink. – Aszt mongya más: halgasson! Mét jött ide? Azétt jött, hogy szakajszon pártot? Nem tud hallgatni? – De a másik bejésélte, s apám mincsak monta: mük erdők köszt vagyunk, gyéngék a főggyejink. Micsinálunk, honnat élünk, ha itt kolléktiv lész? El kell mennünk messze dógozni... – S akkor immá szó se vót többet a kolléktivizáréról.”*

Így a falu megmaradt az egyéni gazdálkodás rendjén. Külsőrekecsin valóban hegyek közé ékelődött, kevés és gyöngye minőségű a földje, ezért a rekecsiniek mindig arra törekedtek, hogy minél több helyet szerezzenek a falu közigazgatási határán kívül, a szomszédos településektől. Így volt földjük a kápotai (Capăta) és a klézsei (Cleja) határban, ezek részben bérletek, részben „vettfődek” voltak. A második világháború után jelentős területeket kaptak Alsőrekecsin határában, a Szeretterin osztott „bojárőfődek”-ből. Mindezeket a területeket 1960-ban elvették tőlük, és az illető falvak kollektívjei-

⁵ Gunda i. m. 1990. 59. old.

⁶ Idézi Domokos Pál Péter: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Bp., 1979. 1452.

⁷ Lahovari, G. I. – Brătianu, C. I. – Tocilescu, Gr. G.: Marele Dicționar Geografic al României III. București 1900. 446.

⁸ pálinkafőző

⁹ hát (chiar = ua. rom.)

nek adták. Sőt, még azzal is büntették a falut, hogy a határából lecsípték a legjobb részeket, amiket „nagyüzemi gazdálkodásra alkalmasnak” ítélték. Ezek helyett adtak cse-re földet, természetesen jóval messzebb fekvőt és sokkal rosszabb minőségűt.

Külsőrekecsin földrajzi elzártsága és az egyéni gazdálkodás folyamatossága miatt sokáig rendkívül hagyományörző település volt. De egyben nagyon szegény is, mivel a mezőgazdaságból Romániában sem lehet meggazdagodni, legtöbbször még megélni sem. Ezért a lakosság – elsősorban a fiatalság – Külsőrekecsinből is eljárt munka után, ha nem is olyan mértékben, mint más, kollektivizált falvakból. A magántulajdonban lévő föld különben is erősebb kapocs volt, mint a kolhozbeli szolgaság, ezért még azok az emberek sem szakadtak el a szülőfalutól, akik egyébként évtizedek óta családostul messze, több száz kilométerre dolgoztak. Fenntartották a házukat, a földet bérbeadták, vagy hazajártak művelni.

1966-ban, amikor először jártam a külsőrekecsini csángók között és rácsodálkoztam arra az addig csak néprajzi szakkönyvekből ismert hagyományos világra, emlékeim szerint igen sok háznál volt néhány méhköpű, aminek a mézét leginkább orvosságként és édesítőszerként hasznosították. Öreg barátomnak, Kotyor Péternek is volt jónéhány köpűje és kaptárja, s mint mondta: régen többen méhészkedtek kevés köpűvel, most kevesebben, de egynek-egynek több köpűje van. Mint annyi más téma körben, sajnos ebben sem meríthettem ki teljesen a hagyományos méhtartásra és főként a méh vadászatra vonatkozó ismereteit. De hát az az egy-egy hónap, amit akkoriban – szabadságom idején – Moldvában tölthettem, mindig kevésnek bizonyult, így később, Péter bácsi Mihály és Péter fiával való beszélgetéseim során igyekeztem pótolni azt, amit korábban elmulasztottam. Az itt következő ismeretanyag és szókinccs tehát hármójuk tudásából, az 1968 és 1970 közötti évek gyűjtéséből való.

*A hagyományos méhészet Külsőrekecsinben*¹⁰

A gyűjtőgetető tevékenységhez tartozó „méh vadászat”-nak már a XX. század derekán is csak halvány emlékeit találtam meg Külsőrekecsinben. Voltak, akik az erdőben jártukban-keltükben találtak rá a méhes *udura*, mások úgy keresték, hogy mentek a zúgás után. Persze a régi emberek sokkal többet járkáltak az erdőben, mint a maiak, s ha valamelyik rátalált az odúra, szólt annak, akiről tudta, hogy méhekkal foglalkozik. Mert úgy tartották, hogy nem azé a méz, aki megtalálja, hanem aki hazahozza. Máskor kimentek az erdőbe, kivették egy vadméh fészkekből a lépet, beletették egy üres köpűbe, s otthagyták néhány napig, hogy a méhek berendezkedjenek, lépet építsenek, aztán hazavitték. Úgy is volt, hogy az erdőn vagy a mezőn találtak elrajzott méheket, s ha ezeket befogták, hazavitték. Nagyapám – mesélte Kotyor Mihály – egyszer tarisznyával hozott haza egy rajt.

Gunda Béla, aki az 1950-es években járt itt és a környező falvakban, több adatot talált a méh vadászatról. Külsőrekecsinben – írja – ismerik a méhfogó szarut (*méhkap-*

¹⁰ Az itt közölt anyag csak a szakszókinccs értékelhetőségének megalapozását szolgálja. Bővebb formában beleépül majd a moldvai hagyományos méhészettel foglalkozó, készülétféltben lévő tanulmányomba. A hangtani jelölésekben a bukovinai székely származású *Kóka Rozália* és a külsőrekecsini születésű *Trunki Péter* volt segítségemre, amit ezen a helyen is hálásan köszönök nekik.

Csutakküpus

tány), ősszel keresik vele a méheket, miután néhányat az erdei tisztásra kített mézre csalogatnak. A szaruban foglyul ejtett méheket egyenként kieresztve és a repülés irányát követve kutatják fel a mézes odut.¹¹

A köpüs méhészetnek Külsőrekecsinben csak a faodúból, esetleg deszkából készült, úgynevezett *csutakküpus* változatát ismerték. A szalmából vagy nádból font köpű (kas) a megkérdezettek szerint itt nem volt használatban, de a szomszédos Csíkfaluban ismerték, ám azok a *csutakköpus*éhoz képest kicsikék voltak. A házaknál lévő *küpus*ket elsősorban fűzfából faragták, átlagosan 80 cm. magasak vagy még nagyobbak is voltak, s ha megtelt, 50 kg méz volt benne. Ezekbe a mézes odúba 0,8-1,0 cm átmérőjű pálcákat, úgynevezett *átalvessző*ket tettek, hogy a méhek azokhoz kössék a lépeket. A *csutakköpus*ből csak úgy tudták elvenni a mézet, ha táplófüsttel elbódították a méheket, és egy késsel vagy U alakúra hajlított dróttal kivágták a mézes lépek egy részét, illetve az egészet. Ezt a mézes lépet aztán vászonba tették, kézzel kifacsarták belőle a mézet, a megmaradt méhes viaszt addig főzték, míg megmaradt a viasz. Termelékenyebb megoldás volt, amikor az egyik köpűből füstöléssel áthajtották a méheket egy másikba, s miután a mézet elszedték tőlük, visszafüstölték őket.

A köpüs méhészet idején nagy jelentőségű volt a rajzás, és az elindult raj befogásának eredményessége, mert ezzel tudta a méhesgazda szaporítani az állományát. Ez azért volt fontos, mert a családok egy részét évente elpusztították, hogy a mézet elvehessék. Tavasszal az erősebb családok hamarabb, a gyöngébbek később, új anyát nevelnek, s mikor az kikelőben van, vagy már el is hagyta az anyaházat, az öreg anya a méhcsalád egy részével elhagyja a köpűt. Fontos, hogy ebben a pillanatban a méhészt vagy a családjából valaki a közelben legyen, hogy befoghassa a rajt. Ezért figyelték a rajzás előjeleit, s mikor szárnyra keltek, füttyögtetéssel, por és göröngyhajigá-

¹¹ Gunda Béla: Ethnographia Carpatica. Akadémiai Kiadó. Bp., 1966. 210., 225.

lással igyekeztek mielőbbi leszállásra kényszeríteni őket, mikor pedig megszálltak valahová, egy erre való kicsi *küübé*be rázták őket, innen pedig a végleges helyükre kerültek. Fontos, hogy a királynő (*anya, redzsina*) velük legyen, mert különben nem maradnak meg. Ezt követően, ha valóban előregedett az anya, a méhraj vagy a méhész új anyát nevelt, a régijt lecserélték. A méhész általában arra törekszik, hogy minél több mézet vegyen el a méhektől, de mégse annyit, hogy a tél folyamán éhenvessenek. Márpedig a *csutakköpük*ben nagyon bizonytalanul lehetett megbecsülni, hogy mennyi elesége van egy-egy méhcsaládnak, ezért inkább csak találmra etettek az őszi-nyári időszakban, vagy biztonságosan több mézet hagytak meg nekik, mint amennyire föltétlenül szükségük volt. Az általános gyakorlat szerint a köpük közül néhányból teljesen lefojtották, vagyis kiölték a méheket, s elszedték az összes mézet, a többit pedig meghagyták mézestől. Rendszerint súlyra becsülték a köpükben lévő mézet és a legnehezebbekből pusztították ki az egész állományt.

A *keretes köpük* – valójában kaptárok – Külsőrekecsinben az 1960-as években kezdtek elterjedni, s meglehetősen hamar kiszorították a *csutakköpüket*. Az öreg Kotyor Péter egy szomszédos faluba való oláh paptól tanulta el az első *szisztematik köpü* készítésének módját. Az újfajta köpü számos előnye közül a legfontosabbak: (1) Megoldódott a tervszerű és áttekinthető anyanevelés, nem a méhektől függött többé, hogy mikor cserélik le az anyát, mikor indítanak új rajokat, hanem elsősorban a méhész kezében volt méhei szaporítása. (2) Méheinek élete gyakorlatilag a méhész szeme előtt zajlott, szabályozni tudta az anyák és a herék kelését, egyesíteni tudta a gyöngébb családokat, s viszonylag pontosan tudta van-e a családoknak eleségük. (3) Figyelemmel kísérhette méheinek egészségi állapotát, és szükség szerint adagolhatta számukra a megfelelő gyógyszert. (4) Télire leszűkíthette a kaptárban a léget, így nagyobb biztonságban telhettek a méhek.

Ha az állattartás korszakaihoz hasonlítjuk a méhészetet, a „*csutakköpüs*” korszakot a külterjes, a *keretes köpük* időszakát pedig a belterjes, istállózó állattartásnak tekinthetjük.

A méhészet szakszókincse

anyaház: anyaméhsejt (ld. még *botka*). „*Ha nem akarom, hogy rajozzanak, levágom mind az anyaházat. S akkor többet nem csán, fognak szaporodni.*” „*Három napval előtte lehet látni, mikor kel ki a redzsina az anyaházból.*”

apródarázs: egyféle moly. „*Bemegy a küpübe s lopja a mézet, de ha a méhéék megfogják, ölik meg.*”

árnyéketektség: akkor kapják meg, ha árnyékban áll a méhflakás. „*Van még erdeji betektség, árnyéketektség, mikor fetekédnek még s hullanak el, égyik a másiktól kapja el.*”

átfüstölés: a méhek átterelése egyik köpüből a másikba. „*Kivette a tetőt az égyik küpüről, füstölte alulról, s azok átméntek a másikba. Akkor el tudott venni annyi mézet, mennyit akart, majd visszafüstöte őket.*”

átolvessző: Egy cm átmérőjű vesszők, amit beszúrtak a köpübe, s a méhek ahhoz ragasztották a lépeket. „*A csutakküpübe tettek két-három átolvesszőt, hogy légyen mihez kössék a lépeket, mert különben leszakadt.*”

bécsánom: becsináalom – mármint a kas nyílását. „*Mikor immá hideg van, csánom bé egészen.*”

befogni: az elszállt raj begyűjtése. „*Mégvártam, míg lészálnak éty fára, s onnan vettem le. Ha a szomszéd befogja, s észrevésszém, elvészem, s ha nem, akkor vészi el ő.*”

belérázni: belerázni. A rajzó méhek begyűjtése során alkalmazott jellegzetes tevékenység, illetve mozdulat, aminek során a rajt ideiglenes megszálló helyéről egy kisebb köpübe kényszerítik: „*Égy lépécskét tésznek a régi udu nyílásához, s mikor a méhek réagyúlnak, belérázzák a küpübe.*”

beltéricsa: gyurgyalag vagy méhészmadar (Merops apiaster). „*Vannak ezek a beltéricsa madarak, ezek szedik erőst a méhekét.*”

bécsánni: becsinálni, bezárni – gyakorlatilag leszűkíteni – mármint a köpü nyílását. „*Őszvel bécsánom, s melyiknek látom kicsid van, azoknak adok enni.*”

békapacsilni: bezárni. „*Mikor immá békapacsilták a herékét, akkor én vészem ki, vágom le, s főzök iuszt belőlle.*”

bosztán: tök.¹ Jó mézelő növény. „*Augusznak a fogyatékán kell már étetni, mert nincs mit gyűssenek. Előtte még gyűtnek a bosztánból...*”

botka: anyaméhsejt, anyaház, botcă ua. rom. „*Ha nem akarom, hogy rajozzanak, levágom mind a bótkákat, az anyaházat. S akkor többet nem csán, fognak szaporodni. Ha marad égy bótka, aval mindcsak el-mégy égy raj.*”

búz: szag, illat. Két méhcsalád összepárosztásakor, lefűjják őket, hogy összevegyüljön a szaguk. „*Szájábavész a méhész a szirupot, s ráfűjja a méhekre, s akkor már nem haragusznak egymásra, mert égyforma lesz a búzük.*”

cinége: többnyire széncinke (Parus major). „*Télbe bánca a cinége és, addig kopoktassa, míg kijő s akkor mékfogja.*”

csaptató: csapda. „*A hérékájok ellen tészek csaptatókat, képtánt, s az mégfogja a madarat.*”

cséntrifuga: centrifuga. A mézes keretek géppel való pergetésére szolgáló kézzel vagy motorral hajtott szerkezet. „*Az a rá-mát, amibe félig méz van, félig fíjak, nem vészed ki, met a cséntrifuga mégöli a fia-kot.*”

csērēsnye: cseresznye. „*Martilapi után jó a csērēsnye, jó a méze...*”

csutak: odvas fában lévő méh-lakás. „*Az er-dőbe égy fauduba méheket kaptam. A zút szélin voltak, s észrevettem, hogy járnak. Leváktam a fát, s az udut hazahoztam. Háziméhék voltak, s elméntek valahonnat, kösztük vót a rédzsina és. Nem téttem bé a küpübe, behattam a csutagban, de elmén-tek.*” „*Mijelőt ezek a szisztématik küpük béjöttek vót, aggyig csutagban ültek a méhek.*”

csutakküpü: 60-70 cm magas, odvas fában lévő méh-lakás. „*Régén csutakküpüt használtak. A ficfát elvákták kékfelé, met annak a középe üress, asztá felülről bécsináltak. Téttek bele átolvesszőt.*”

darázsok: darazsak. „*Augusznak a végén bécsinálom a likat, mert jönnek a darázsok, s lopnak erőst. A méhek még elhajcsák, de ha sokan mēnnek...!*” „*Vannak ezek a darázsok, ezek nem fáznak, réggel mēnnek bé a küpübe, s vészik el a mézet.*”

dógosok: dolgozó méhek. „*Vannak dógosok, amik hordnak, mások helybe dolgoznak benn.*”

dudók: vadon termelt, gyűjtögetett növények. „*Attam nekik csájt, dudókat fősztem bele, egerfarkút, pozsármicát, szádokvirágot égy-égy kevest.*”

egerfarkú: cickafark (Achillea ssp.). „*Főzőm még csájnak s tészem a nádmezés szirubba.*”

elēség: a méhek által gyűjtött élelem. „*A régi küpükbe nem tütták méglátni, hogy mennyi eleségük van.*”

erdeji betekség: erdei betegség. megfeketednek és elhullnak. „*S van még erdeji betekség, árnyégbetegség mikor fetekédnek még, s hulnak el.*”

erēsztés: rajzás. „*Mikor erēsztenek a méhek, bodzafából készült vizipuskával öntözzük őket, hogy ésszéggyűllyenek.*”

¹ A szláv eredetűnek tartott *tök* (Cucurbita pepo) szót ebben az értelemben a csángók nem ismerik, helyette a törökből vett *bosztánt* használják. Bővebben ld. Halász Péter: Növények a moldvai magyarok hagyományában és mindennapjaiban. General Press Kiadó. Bp., 2010. 430.

összeerésztés: két méhcsalád egyesítése. „Csak úgy lehet összeerésztetni őket, ha megfúvod ecetvel, pálinkával, hogy ne érezzék egymás bűzét. De ha van benne anya, akkor elfogaggyák, s ha nincs, akkor héjába ecetized, pálinkázod.”

összeparóztatás: két méhcsalád egyesítése. „Ha tavaszval kevésen vannak egy-egy családnál, akkor összeparóztatassa egy másik családdal, mer így erősebbek lesznek. Ez úgy megy, hogy megparisztozza egy kicsi szirupval: szájába vészi a méhész a szirupot s ráfújja a méhekre. Így egyforma lesz a bűzük.”

facsarás: a lépesmézből vászonban kézzel nyomják ki a mézet. „A lépésmézet a kivágott méhekkal együtt tettem egy tálba, s facsartam ki kézzel. Még melegíttem, s szűrtem meg.”

farkasgége: farkas gége. „Haltam, hogy mékfognak éty farkast, s aszt a gégét a torkába... odatészik, hogy azon járjanak ki a küpüből, s akkor mentek lopni. Haltam, de nem tudom.”

félszaporítani: megszorítani. „Mikor meghalt édesapám, nekünk és adott néhány küpüt, s én félszaporítottam.”

féreg: egér. „Télbe a férgek és járnak, s tésznek kárt.”

fiak: méhlárvák. „Azt a rámát, amiben félig méz van, félig fíjak, nem vészed ki, met a csentrifuga megöli a fíjakat.”

fosás: hasmenés. „Máskor van olyan betegségük, hogy fosnak. Ha tészem az ürmöt a vizigbe, nem bírnak fosni.”

füstölő: füstöt fújó készülék. „Van bolti is, de az én füstölőmet a sógorom csináta bádogból.”

füstölni: a méhekre füstöt fújni. „Munka közben kellett a méheket füstölni, hogy széddüllyenek el.”

füttyögöttünk: sajátos hangkeltéssel ösztönözték a rajzó méheket a leszállásra. „Füttyögöttünk és, mások maguktól megszálltak.”

galjak: hantok, göröngyök, amikkel a rajzó méheket dobálják, hogy leszálljanak. „A rajt öntözzük vízzel, hánnyuk porval, galyakval, mit kapunk hamar.”

gódán: ringló, 'goldană' ua. rom. „Tavaszzal leghamarább polint gyűtnek a dudokról, martilapiról, gódánról...”

gyertya → viaszgyertya.

hajfogó: hajcsavaró. A méhanya szoktatására (is) használják. „Van olyan plásztik hajfogó, amivel félcsinálják az asszonyok a hajukat. Annak egyik felébe tésznek iuszt, aztá bétészik a zanyát, ... mert az likas, asztán bécsinálják iuszval itt is. S bétészik abba a küpübe. Ők asztán megbűzőlik, megszokják, s befogaggyák, néhány nap alatt kirágyják, s kivészik onnat.”

hérékáj: harkály. „Télén kell ügyelni, met jönnek a hérékájok. Négy módú van: naty feteke,² zöd,³ égymódú tarka,⁴ s kicsikecske,⁵ mint a vereb. Kéll őrizni, met kikezdi az küpü ódalát. A hérékáj csán likat, s olyan hosszú a nyelve, hogy szúrja bé a lébbe, húzza ki, s észí meg őket. Tészök csaptatókat, képtánt, s az mékfogja a madarat.”

herék: hímivarú méhek, amik a rajzások után fölöslegessé válnak, elpusztítandók. „A heréket le kéll vágni mindén hatnapra.” „Ha tészünk be egy üres rámát, amibe csak szérma⁶ vagon, akkor ök tótik még herékvel. Mikor immá békapacsilták, akkor vészem ki, vágom le, s főzők iuszt belőle.”

híj, hiju: padlás. „Ha nagy a hideg, bétészem a küpüket a házba, vagy méginkább a híjba, s ott tartom tavaszig.”

iusz: viasz. „A kivágott lépekét kifacsarták a kezükvel, s ami benne maratt, abból csánt iuszt.” „Mikor a heréket immá békapacsilták, akkor vészem ki, vágom le, s főzők iuszt belőle.”

keptán → csaptató.

kicsike küpücske: kis köpü. A rajzó méhek befogására használják. „A léányka elfutott a fíjamerít ... háj, gyere, mert a rajok félültek egy fára. Fíjam félmént a tetéjibe, leszakította aszt a zágat, vult egy kicsike köpücske, s a rajt béeresztette.”

² Fekete harkály (Dryocopus martius)

³ Zöld küllő (Picus viridis)

⁴ Nagy fakopáncs (Dendrocopos major)

⁵ Kis fakopáncs (Dendrocopos minor)

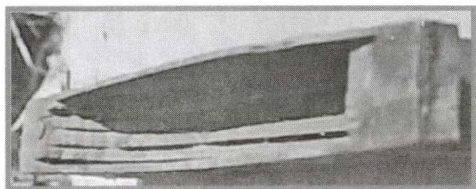
⁶ drót (sírmá ua. rom.)

kiölés: a méhek tudatos elpusztítása, hogy elvehessék a mézüket. „Mégfüstölték régén a kúpút, s ölték ki a méhekét.”

kolc: sarak. „Ősszel a heréket összehajcsák egy kolcba, s nem adnak nekik enni, ki kél mēnyenek.”

kucska: kicsi anyaszoktató ketrec. „Mikor a rēdzsina már készül kikelni, kivészem, kiteszem a kucskába, s néhány nap múlva kieresztēm.”

kukukvirág: kankalin (*Primula* ssp.). „Az a sárig, aszt mongyuk kukukvirág, az az első, amiről gyútenek.”

kupka: a méhek etetésére való 20-25 cm-es vályúcska, [lásd a fényképen]. „Kupkába teszem bé, egybe befér hat-héccáz grám, szádobból készült, egy mestémél kivájtam, itt a faluba csánta a mestēr, kinek van motorja. Ebbe teszēm a nádmézes vizet, s ők horgyák be magikhoz.”

küldött méh: hiedelem szerint a gazdája által rabolni küldött méh. „Haltam, hogy vót, aki tulta a méheít ode-oda küldení, s mēntek a méhek a másiktól rabolni, de én nem hiszēm.”

kúpú: kópú. Természetes, vagy mesterséges méh lakás, amit kivájt fatörzsből, vagy deszkából készítettek, ritkábban vesszőből fontak és marhatrágyás sárral tapasztottak. „A háznál lévő kúpúket fűszárból farakták.” „Égy lépecskét tész a régi udu nyílásához, s mikor a méhek reagýlnek, akkor belérázzák a kúpúbe.” „A régi kúpúgben csak akkor látták a családot, mikor rajzottak. Ha felfordítta a kast, belé tudott nézni, de csak az égyik végét látta, s hogy mennyi az eléségük, azt nem.”

lép, lépek: az újmódi kópúben lévő beépített keretek. „Mikor jó a hideg, bérekesztēm egészen, ésszerakom a lépeket középre.”

lépecske: kis darab lép. „Égy lépecskét tettek a régi udu nyílásához, hogy a méhek reagýllyenek.”

lik: a méh lakás bejárata. „Augusznak az utóján bécsinálom a likat felére, hogy csak égy-kettő férjen, met jőnek a darázsok.”

mar: szúr, mármint a méh. „Eccer úty paciltam, hogy a gyió alá tētem a kúpúket, s ott nem szaporottak. S martak és az árnyégba. Melegēn nem mamak, hanem dolgoznak.” „Ha mégmar a méhe, nem csinálók sémmít, kel túmi, míg eltelik.”

martilapi: martilapu (Tussilago farfara). „Tavasval leghamarébb polint gyútnek a dudókról, martilapiról.”

mászka: arcvédő maszk, mască ua. rom. „Úgy vesszük az annakvaló magazinba, de sokan csak égy szítát tésznek az arcuk elé.”

mátkanevelő kúpú: anyanevelő kicsi kópú. „Csak égy lép fér bele, abba tészem a bótkát. Mikor kikel, fog a bajnak.”⁷

mēgnyírni: mézkivétel a régi kópúkból. „Ezēkből a régi kúpúgéből úgy szettük ki a mézet, hogy nyirtük még. U alakúra hajlított szērmával váktuk le, s húsztuk ki, me késvel nem lehetett lenne. Mint a pulíszkát a cémával, elváltuk, s vettük ki aszkat a darabokat.”

mēgparisztozza: méheket sziruppal lefújja. „Az ésszeparisztoztatáskor mégparisztozza égy kicsi szirupval a két családot, szájába vészi a szirupot s ráfújja a méhekre.” Vö.: parisztol: szertészór (vizet), szétver (port fővenyet), szikráztat (tűzet) (Székelyföld, Kiss Mihály).⁸

mēgvontassa: kihúzatja (a fájdalomat). „Ha valakinek sérték⁹ a lábai, akkor aval, amiből kifacsarták vót a mézet, mēgvontassa. Tész melegvizet, s abba vontassa, nagyon hasznos.”

mēktokszikálóttak: megmérgeződtek. „Vittem az elpusztult méhégből Bákóba, s aszt monták: mēktokszikálóttak valamitől.”

méhe: méh. „Égy méhe, aszt mongyák, tizēnkilenc napot él.”

mēhkaptány: méhfogó szaru. „Ősszel keresték vele a méhet, mikor néhányat az erdei tisztásra kített mézre odacsalogattak. A 19.

⁷ dolgoznak

⁸ Szinnyei József: Magyar tájszótár. Nap Kiadó. Bp. 2003. 1651.

⁹ fájtak

- század végén nyírkéregből hengerformájú csapdát is készítettek.¹⁰
- mézeslép:** lépesméz. „Régen az iusval égyütt étték a mézet, ahogy a kúpüből kivágták, az volt a mézslép. Csak a kezükkel szorították ki a mézet, még vótak benne herék és.”
- mézespálinka:** ha valakinek meghűlt a talpa, mézespálinkát csináltak. „Kevés vizet melegítettek, hogy jobban olvaggyon a méz, asztán beléöntötték a pálinkába, s ... olyan jó vót!”
- nagydarázs:** darázs. „mékfogja a méhéket, s észli még.”
- nádméz:** cukor. „Ha nincs eleségük, nádmézés vízzel étessük őket.”
- nyílás:** a méhkas vagy köpű bejárata. „Úgy tettük a kúpüt, hogy délre légyen a nyílása.”
- ocet:** ecet, 'ojet' ua. rom. „Ha mégmar a méh, mondják, hogy ecetvel kell törzsölni.”
- petrözsejem:** petrezselyem. „Halta, hogy ha mégmarnak a méhek, petrözsejemvel kél törzsölni, de úgyes sérík.”
- plófa:** nyárfa, 'plop' ua. rom. „Vótak nagy plófák, s azok udusottak még. Nagy uduik vótak, aszt vákták el, éty fából csántak hármát, ötöt és.”
- polen, polin:** virágpor, polen ua. rom. „Tavaszzal lekhamarébb polint gyütnek a dudókról: martilapiról, somról. Mikor jönnek, egész sárgák, mikor mēnnek be a kúpübe. Van, hogy félíg mégtötik mézvel, s mikor a méz elfogy, észik a polént.”
- por:** a rajzó méheket pordobálással ösztönzik a leszállásra. „A rajt öntözzük vízzel, hanyonyuk porval, galyakval, mit kapunk.”
- poszárnyica:** orbáncfű (Hypericum) román táji neve. „Tészēm a poszárnyicát a méhékek való csájba.”
- raj, rajzás:** a méhek új család alapítása céljából rajt eresztenek, kirepülnek a kasból. „Tavaszzal melyik raj erősebb, az hamarép csán anyát, aztán rajoznak, vagyis eresztenek.”
- ráma:** kaptárba való keret. „A befogott rajhoz még tēttem más kúpüből rámat s fijakat.”
- rédzsina:** méhkirálynő, anya ('reginá' ua. rom.) „Amelyik kúpübe nincs rédzsina, égy másigból kivészēm, mikor már készül kikelni, s tészēm abba a kúpübe, mellyigben nincsen.”
- som:** som. „Tavaszzal lekhamarép polint gyütnek a martilapiról, somról.”
- sültyúk:** sült tyúk. A hiedelem szerint tavaszzal ezzel etetik a legyöngült méheket. „A sültyúkot és mégészik, haltam, hogy aszt és adnak a méheknek, de én nem attam.”
- szádok, szádop:** hársfa.¹¹ „Kupkágba tészem be, égybe befér 600-700 grám, szádokból készült, égy mestérmél, itt a faluba, kinek van masinnya. Ebbe tészem a nádmézés vizet, s ók horgyág be magikhoz.” Virágját gyakran tették a méhek számára készült teába is.
- szálkenméz:**¹² akácméz. „A régi udukból csak a szálkemmézét vették ki, s asztán ók foktak még hordani.”
- szengergej napja:** Szent Gergely napja. „Szengergej napján eresztik ki a méhéket, de ha meleg van, akkor előbb.”
- szilva:** tavasszal jó mézelő. „Martilapi után jó a gódán, a szilva..., ezeknek gyétót jó a mézik.”
- szirup:** cukros víz. „Az égyik lépnek a teteje vájunak van mekcsánva, s abba tészem étetéskor azt a nádmézés vizet, a szirupot.”
- szisztématik köpű:** keretes kaptár. „Nem tudom, hogy a szisztématik kúpük mikor jöttek bé. Apókámnak [sz. 1906] nem vót, tátám [sz. 1924] csánt vajéggyet. Addig csutagba ültek.” „Talán ezérkilenszázhatvanba jött bé a szisztématik kúpű, égy olá paptól tanulta, hogy kel csinálni.”
- tarisznya:** vállra akasztható, zsákocská. Volt, hogy ebben hozták haza a valahol megkaptott, elrajzott méheket. „Apókám hozott haza tarisnyával és égy rajt. Aszt a zágacskát leszakasztotta, béemelte a tarisnyába, hazahozta, s ithon bétette a kúpübe.”
- tetű:** a méh élősködője, vaksi méhtetű (Brachula coeca). „A méhe beteksege a tetű, bolti uruságval füstölík.”

¹⁰ Gunda Béla: A méh vadászata. Ethnographica Carpatica. Akadémiai Kiadó, Bp. 1966. 225.

¹¹ A hársnak (Tilia) a déli- és a székelyes csángó közösségekben szinte kivétel nélkül *szádok* a neve; bővebben Halász i. m. 2010. 221.

¹² akác: salcán ua. rom.

Kotyor Mihály kaptárjai, 1994.

tojás: itt: pete. „Mikor lássák, hogy gyöngye az anya, s kevés a tojás benne, akkor húsznak bótkát, s növelnek maguknak anyát.”

tojik: itt: petézik (az anya). „Neveltek anyát magiknak, s mikor az egy hónap alatt felnőtt akkorára, hogy tojni fogott, akkor maradt anyának.”

topló: tapló. Fán élő, különböző fajokhoz tartozó taplógomba (Fomes); megfőzve, megszáritva a méhek füstölésére is használják. „Régén toplóval füstölték a méheket. Megfőszték, megaszalták, hogy jól égjen.”

trifoj: löhere.¹³ Jó mézelő növény. „Most, a nyárnak a végén gyútnak még a bosztánból, trifojból.”

turta: „hamubasült” pogácsa, 'turtá' ua. rom. „Tavaszzal még kell a méheket etetni. Nád-mézből csának valamilyen turtát, hogy kemény legyen erőst, asztán béteszem a taválba,¹⁴ s mikor megaluszik, tészem bé a kúpübe.”

tyúkhús: tyúkhús, sülttyúk. „Haltam, hogy kieresztéskor mások adnak nekik tyúkhúst, de én nem. Nem jó higység, hogy az jó legyen.”

udu: odú; élő vagy holt fában természetes módon keletkezett üreg. „Az uduból taplóval füstölik ki a méheket.” „A méheket nem keresték, csak találták, ahol az odvik vót.”

uruság: orvosság. „A méz uruság, azért vészi mindénki.”

vadméhek: Az erdőben vadon élő méh, általános vélekedés, szerint nem külön fajta, hanem elveszett háziméh. „Ezék nem vadméhek, hanem háziaktól valók, csak elvesztek.”

vakkog: az anya hangja kikeléskor. „Mikor az anya már ki van kelve, akkor vakkog, mint a ruca. De akkor már hamarosan mégyén is el.”

vascsipor: vasból készült kisebb fazék. „Amit kivettek a kasból, aszt kifacsarták. Kifojt a méz, asztán főszték ki, s lett az a iusz. Vascsiporba főszték, s az iusz feljött a tetejire.”

vaskankó: vasból készült kampó. „Vaskankóval vágom el a lépet ahol akarom, s kiemelém a régi kúpüből.”

vesszőcskék: ujjnyi botocskák, amit beszúrtak a kópübe, s a méhek ahhoz ragasztották a lépeket. „Vesszőcskéket tettek ide s tova, hogy legyen mire félkössék a lépjeket.”

viaszgyertya: viaszból házilag készült gyertya. „A viaszra tettek kevés vizet, mékfőszték egy üstbe, útyhogy gyétot megoldvatt, s akkor az tiszta iusz vót. asztán abból gyertyát sirittek.”

vizipuska: vizipuska. Főként gyermekjátékként használt, belétől megtisztított bodzából készült fecskendő.¹⁵ „Mikor eresztenek a méhek, bodzafából készült vizipuskával öntözik őket, hogy ésszegyüllyenek.”

zähár: cukor, zähár ua. rom. „Ha nincs amit egyenek, félközöm a vizet, megrotyoktatom, s tészek bele zähárt, ürmöt.”

¹³ A moldvai magyarok körében nem terjedt el a Trifolium magyar nevének használata; a 'here' szót kizárólag a hím állatok bizonyítványának megnevezésére használják. A csángók által csak Moldvában megismert növényt kizárólag a románból átvett trifoj néven említik, de szinte mindig kiegészítik egy magyar jelzővel. (Halász i. m. 2010. 312.)

¹⁴ Tavál: tepsí, tavá ua. rom.

¹⁵ Ballagi Mór: A magyar nyelv teljes szótára. Bp. 1867. 117.

TRIFONOVNÉ KARAJZ BORBÁLA

Helyi szólások, hiedelmek Károlyfalván

A 260 éves múltra visszatekintő zempléni sváb falu lakóinak nyelvi hagyományait kíséreltem meg összegyűjteni az elmúlt években. A ragadványneveken s a helyneveken túl (melyeket már részben közreadtam)¹ fontos része ennek a szólásokban, szokásmondásokban, hiedelmekben őrzött hagyomány. A faluban közszájon fogog, vagy kisebb körben – egy-egy nagycsaládon belül – ismert néhány helyi keletkezésű szólás. Ezek egy-egy történet, párbeszéd csattanójaként, jellemző szavaiként hangzotak el valamikor, melyeket később sűrűn felemlgettek, majd hasonló esetekben felidéztek jellemző, odaillő szavaikat, s azok így lassan szólásokká váltak a kisebb-nagyobb közösségen belül. Nem egy jellemző kifejezés ragadványnévként is elkísérte a szereplőt a továbbiakban, akár élete végéig is. Némelyek esetében azonban lehet, hogy csak feltételezés a helyi eredet, mivel máshol nem hallottam, s gyűjteményekben sem találtam nyomát.

Szólások

Bőg a számár, eső lesz, ne félj számár, nem nagy lesz, mondják a síró gyerekek csúfolódva.

Bújj be tárász! – A kisbabának mondják öltöztetés közben, biztatva, hogy dugja be kezét a ruha ujjába. A harmincas évek körül forgattak egy filmet a falu határában Gogol: *Bulba Tarasz* című művéből. Ez az „értelmetlen” cím nyerhetett így értelmet a falusiak nyelvén.

Dű, dű, hegedű, macska segge keserű. A síró gyerekek mondják csúfolódva.

Egy csatára. csak egy alkalommal, rövid időre.

Egy sor fing és egy sor nád, megint fing és megint nád. A süteményrecept elbeszélésekor mondják így a rétegezésnél tartva. Eredete homályba vész, talán egy hajdani tetőfedő magyarázta így a nádtető mibenlétét

Ha nem lesz jó, megeszik a gyerekek! Még sütés előtt mondták, feltételezve, hogy esetleg nem sikerül a sütemény. A szegénység emlékét őrzi, amikor semmi nem ment kárba, s a gyerekek még az elrontott süteménynek is örültek. Ma is mondják, bár már nem állja meg a helyét, hisz a gyerekek mindenképp a legfinomabbat kapják.

Hasalj baka! A kúszó-mászó kisbabának mondják a katonáskodások emlékeként.

¹ *Trifonovné Karajz Borbála*: Károlyfalva ragadványnevei. *Hauser Zoltán* (alkotó-szerk.): *Carolfalva Karlsdorf Károlyfalva. Károlyfalva: Német Kisebbségi Önkormányzat, 2001.*; *Trifonovné Karajz Borbála*: Károlyfalva a helynevek tükrében. *Széphalom 12.*, a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2002. 245–261.

Hol a pohár? – Pup Janinál. – Pup Jani nem levente! Leventék között hangzott el a párbeszéd, pincézéskor, valamikor a II. világháború előtt, s ma is olykor, ha valaki megkérdezi a szituációból adódóan, hogy hol a pohár. Így folytatják a párbeszédet.

Hosszabb a péntek, mint a szombat! Annak mondják, akinek kilóg a kombinéja vagy alsószoknyája

Imre bácsi nagyfiú, hátrafésűli a haját! Bátyjával (Deutsch Imre) dicsekedett így kishúga (Deutsch Terézia). Családi körben serdülő fiúkkal vagy frizuradivattal kapcsolatban el-elhangzik mostanában is.

Isten veled, Bregit! Köszönöm a kreplit! Bregit a Brigitta név becézése, a *krepli* a fánk sváb neve. Hajdan talufosztás végzésekor kreplit sütöttek; az este végén elhangzott szavak tréfás búcsúzásként ma is előfordulnak.

Jó idő lesz! Akkor mondják, ha elfogy minden étel, nincs maradék.

Jó volt-e a kínálás? Közismert, hogy a károlyfalviak vendégszerető emberek, nagyon „tudnak kínálni”. Lakodalmi vacsora után a vőlegény nem azt kérdezte egy vendégtől, hogy jó volt-e a vacsora, hanem, hogy milyen volt a kínálás. Ha a téma, a károlyfalviak vendégszeretete szóba kerül, ezt is felelegetik.

Kemény, mint a csűr földje. Kapáláskor mondták a száraz, kemény földre, nehéz kapálásra, hisz a csűr földje soha nem volt felásva, sőt ledöngölték.

Kilenc a vénnel. Mennyiségre vonatkozó kérdésre felelnek így tréfásan. Fészekrablás emléke. Hochvárt Bertalan mászott fel a fára, s felelte a fiúk kérdésére, hogy hány fióka van a fészekben. Más verzió szerint a *Hány libátok van?* kérdésre válaszolta. A kisfiúnak ragadványneve is lett a *Kilenc* (Kilenc Berti).

Körül kuruj, nagy darabot! – Szűkön fiam, mert nincs kenyér! Kenyértágáskor hangzik el, felidézve egy párbeszédet, amely egy kisfiú, Velti József és édesanyja között hangzott valamikor. A gyermek élete végéig vislte a *Kuruj* ragadványnevet.

Krumplileves, az is keves... Mondják, ha krumplileves van, utalva arra, milyen gyakori étel volt ez valamikor; reggelire, ebédre, vacsorára, minden napszakra adták, ezzel utalnak a szegénységre, amely ezt előidézte.

Lett vón két hordóval, de apám beleb...ta egybe. Ezt felelte a hegyesi Pandák-fiú valamikor a kérdésre, hogy mennyi boruk lett. S ezt felelik ma is e kérdésre.

Margit ... bepisilt! Mondják a nevet viselőknél – főleg a gyerekeknek – azokon a napokon, amelyekre a közhit általában esőt ígér, s az be is következik.

Megadja a módját, mint Kánem Náci a takarásnak. Olyankor mondják, ha valaki akkor is alaposan végez el valamit, amikor nincs értelme. A szénát megforgatják takarás (összegyűjtés) előtt, hogy a másik oldala is megszáradjon. Kánem Náci (Rák Ignác) a már száraz szénát is megforgatta a „megadta a módját” a takarásnak.

Megjött a vendége. Arra mondják, aki menstruál.

Megszakadt a rózsafűzér! Az 1940-es években a fiúk a vasárnap délutáni litánia alatt, amikor a hosszú rózsafűzért imádkozzák, Pos Pista bácsiéknál a kamarában idögáltak. Közben megjelent köztük a fiatal pap, Tóth Bálint is, aki szívesen idözött, iszogatott a fiatalokkal. Megjelenését Suták György kommentálta a fenti mondattal. Olyankor hangzik el ma, amikor a pincében a kör közben kifogy a lopóból a bor.

Messze van Kispaták, mégis belelátni / mégis idelátszik. Mondják annak, aki úgy ül vagy hajlik, hogy belátni a ruhája alá. (Kispaták Sárospatak Bodrogon túli része.)

Ne bolondozz, Csákó, mert eladlak! Hauser Ignác a lovának mondta ezeket a szavakat. Manapság a kisgyerekeknek mondják évődve vagy tréfás figyelmeztetésként.

Nem kelt ki, mint a Pandák mákja. Nem kelt ki a mákja, mert fordítva vetette el. (Pedig tudjuk, hogy a mákot nem lehet fejjel lefelé vetni.) Ezt mondta a hegyesi (kácsárdi) Pandák, s mondják azóta is tréfásan, ha arról folyik a szó, hogy nem jó a termés, nem kelt ki a vetemény.

Nem látok a tálba. Régen az ételeket az asztal közepére tett tálból kanalzták, nem szedték ki tányérokba. A kis öreg nána mindig állva evett, mert – mint mondta – ülve nem látott bele a tálba. A családban ezt mondják azóta arra, aki állva eszik.

Nénike, leszállt már a nap? Rák Brigitta kecskét legeltetni küldte a gyerekeket a Bika-rétre, azzal, hogy addig ne jöjjenek haza, míg le nem száll a nap. A kisfiúk lassúnak találván az idő múlását, megkérdezték az arra járó asszonytól: „Nénike, leszállt már a nap?” Munka közben, siettetve az időt, ma is tréfásan kérdik ezt egymástól.

Nyald ki, Maris, ezt a tálat! Sütéskor adják a gyereknek e szóval a tálat, hogy a maradékot nyalakodja ki belőle. A hosszúhágói Vitányiné mondta Maris lányának.

Ó, Jani! Édesanyja (Ilu néni) mondta, amikor a fiát először táncolni látta a bálban. Akkoriban az anyák is elmentek a bálba, s a terem szélén körben ülve nézték, hogy táncolnak a fiatalok. Azóta ez a csodálkozás tréfás, gúnyos kifejezése.

Pakolj zsidó, múlik a vásár! Hazafelé készülődésre, vagy bárminek a befejezésére biztatják így egymást és magukat a faluban.

A porta a Ferié. A temetésen a pap latinul énekelte a *Circumdederunt...* kezdetű latin nyelvű gyászéneket, amelynek volt egy fenti módon értelmezhető sora. Így hivatkoztak erre később az örökösödési vitában: „Már a pap is megmondta, hogy a porta a Ferié!”

Puzsiné. Arra az asszonyra mondják, akinek rendetlenül van felkötve a kendője; úgy néz ki, mint Puzsiné. Hogy ki volt Puzsiné, már nem tudni.

Semmibe só se kell! Ezt válaszolják, ha valaki a „Mi van?” kérdésre azt feleli, „Semmi”.

Tyúkot lopott. Arra az asszonyra mondják, aki fordítva kötötte fel a kendőjét, az alsó fele a hosszabb.

Vírt, mint a tej. Egybefüggőnek látszanak a kertben a fehér virágok.

II. Hiedelmek

Ha a kés élével felfelé van letéve, veszedelem lesz.

Ha beverem a könyököm, vendég fog jönni a házhoz.

Ha cseng a bal fülem, jó hírt fogok hallani.

Ha cseng a jobb fülem, rossz hírt fogok hallani.

Ha ég a fülem, valahol pletykálnak rólam.

Ha este jön a borulat, abból lesz eső.

Ha este kezd esni az eső, egész éjszaka esni fog.

Ha késsel nyúlnak a tejbe, véres tejet fog adni a tehén.

Ha reggel jön a borulat, abból nem lesz eső.
 Ha reggelre nagy a harmat, azt lemossa az eső.
 Ha viszket a bal szemem, örömöm lesz.
 Ha viszket a bal tenyerem, pénzt fogok kapni.
 Ha viszket a jobb szemem, sírni fogok.
 Ha viszket a jobb tenyerem, pénzt fogok kiadni.
 A korai vendég elmegy, a késői vendég meghál.
 Halottal álmodni – eső.
 Hússal álmodni – betegség.
 Meszeléssel álmodni – halál.
 Tojással álmodni – pletyka.
 Zavaros vízzel álmodni – baj.

Amit pünkösöd szombatján plántálnak, ha sziklába ültetik is, megmarad.

Április árpa maradjon a zsákba. Ha áprilisig nem vetették el az árpát, már nem is érdemes, mert elkésett.

Ha a Fánaloh felől borul, eső lesz nálunk is. Ha az északra fekvő Hosszú-hágó, illetve a Szava-hegy felől látni borulatot, hallani dörgést, hozzánk is elér az eső.

Ha dél felé vonulnak a vadlibák, hideg lesz.

Ha észak felé vonulnak a vadlibák, jön a meleg.

Hallani a pataki harangot, lágy idő lesz, esni fog az eső.

Korai zengés, késői éhezés. Ha tavasszal időben van jó eső, lesz bőven termés, később fog kezdődni az éhezés.

Késői zengés, korai éhezés. Ha viszont késői az eső, gyenge lesz a termés, korán fogunk kezdeni éhezni

Mátyás, Gergely, két rossz ember.

Megpuhult a szalonna bőre, jön az eső.

Nehogy Orbán majd behabarja a paszulyt. Orbán az utolsó fagyosszent május 25-én, félő, hogy akkor még lefagyhat a paszuly.

Köszönet a számos adatközlőnek!

KAZINCZY ÉS KORA

DEBRECZENI ATTILA

Kazinczy Ferenc fogság előtti verseinek két fő kéziratos forráscsoportja

Kazinczy fogság előtti költészetének két alapvető forráscsoportja maradt fenn, a korabeli periodikák¹ és három kéziratsomó. A kéziratsomók egyike autorizált,² kettő autográf,³ ez utóbbiakról lesz szó a jelen dolgozatban, mely a készülő kritikai kiadás eredményein alapul. A csomókat már Abafi Lajos is használta kiadásához,⁴ de elemzésük mindeddig nem történt meg, noha nyilvánvalóan kulcsszerepet játszanak a korszak verseinek filológiájában. Ugyanakkor minden kínálkozó értelmezési szempontból rendkívül kuszának tűnnek, felfedezhető bennük időrend, de az nem következetes, látható az egységes írásmódra való törekvés, ami azonban helyenként megbomlik, többnyire tisztázatok, de néhol ezek át vannak javítgatva, sőt, helyenként fogalmazványok, rájegyzések kerültek közéjük. Azt reméljük, hogy a Csokonai életmű kapcsán bevezetett fogalmak és elemzési módszerek segítségével a jelen vizsgálat során e meghatározó források is értelmezhetővé és így időrendbe sorolhatóvá válnak. „Egy adott szövegforrás-csoport/környezet általában mindig hordoz olyan többletinformációkat, amelyek alapján behatárolható a keletkezési ideje, másfelől ezt kiegészíti az egyes szövegek változatainak egymásutánjából levonható következtetések sora. Így e két metszetben, a vizsgált korpusz összes szövegének összes változatán végzett elemzésekből végül összeáll egy olyan *kronológiai háló*, amely az egyes változatok többségét legalább megközelítően időhöz tudja rendelni.”⁵ E kronológiai háló megszövése azonban módszertanilag rendkívül nehéz feladatot jelent, mert egyik elemét valójában nem lehet a másik nélkül elvégezni (vagyis egy vers szövegalkulási folyamatát nem lehet pontosan datálni a szövegcsoportok precíz keltezése nélkül, a szövegcsoportokat viszont nem lehet precízen keltezni az egyes versek szövegalkulá-

¹ A periodikákban megjelent szövegek elemező áttekintését l. tanulmányunkban: Kazinczy fogság előtti költészete és a nyilvánosság fórumai. Magyar Könyvszemle, 2014. (sajtó alatt).

² Ráday-gyűjtemény, Szemere-tár/I., 5–32., Aszalay János és Kazinczy kézírásával készült, feldolgozását l. dolgozatunkban: Kazinczy verseinek egy rejtélyes kézirata, in In memoriam Görömbei András, Debrecen, 2015. (sajtó alatt).

³ MTAK. RUI. 2r. 2/I. 1a–37b. és 2/II. 55a–84b.

⁴ Kazinczy Ferenc összes költeményei I–II., kiad. Abafi Lajos, Bp., 1879.

⁵ *Debreczeni Attila*: Csokonai költői életművének kronológiai rendje. Bp.–Debrecen, 2012. 21.

si folyamatának pontos meghatározása nélkül). Így hát marad a szövögetés, a lehetséges eredmények elérése az egyik téren, majd ez alapján előrehaladás a másik téren, aztán újra ott, majd újra itt, amíg végül össze nem áll az a bizonyos háló. Ezt kell aztán lineáris rendbe szervezeten megírni, amire most Kazinczy két autográf kézirat-csomója esetében kísérletet is teszünk.

1. *A Studiumok-kötetek és a kéziratcsomók*

A csomók a Kazinczy fogság előtti és alatti kézirateit egybegyűjtő és archiváló, *Studiumok* eredeti címet viselő, kettedrét félbőr kötéses kötetekben találhatóak.⁶

Studiumok 1.

A kötetben sok különböző méretű és minőségű lapból álló, autográf, de eltérő kézírással készült csomó van, *közüliük a legterjedelmesebb az első, amely zömében Kazinczy korai verseinek összeírását tartalmazza (1–38.)*. A csomók egy vagy több kettedrét méretű lap közé vannak kötve, amelyek azonban üresek, vagyis a különböző csomók elválasztására szolgálnak (helyenként ilyen elválasztó lapok kivágásának nyomai látszanak). Mindebből az a következtetés vonható le, hogy utólag összeállított, gyűjtéletes kötetről van szó, amelynek elemei korábban nem (vagy nem feltétlenül) tartoztak fizikailag egybe. A kötet bordázatának díszei a legfelső kivételével megegyeznek a másik kötet bordázatával, a felirat mindkét esetben piros mezőben áll.

Studiumok 2.

A kötetben található lapok egy csomó kivételével azonos méretűre vannak vágva, a csomók papírszíne és egyéb jellemzők alapján azonban egyértelműen megállapítható, hogy hat nagyobb egységből áll.

1a–11b Dayka Gábor heroida-fordításainak cenzúrai példánya, Kazinczy másolatában (1792)

12a–54b A Heliconi virágok 1792. évi kötetének cenzúrai példánya, Kazinczy másolatában

55a–84b Kazinczy fogság előtti verseinek egységes autográf csomója

86a–101b Ódák Klopstockból, Kazinczy autográf versfordításai (sok üres lap, kisebb méret)

102a–109b Nyomatványok (sárospataki kiadvány, 1777; színlapok 1793–1802)

110a–145b Autográf latin és német nyelvű másolatok (kék színű papír, egységes írás)

A *Studiumok 2.* bekötetése az elvégzett vizsgálatok⁷ szerint nem történhetett 1802 októbere előtt, a *Studiumok 1.* bekötetése nem történhetett 1804 februárja után, s mivel a *Studiumok 1.* bekötetése nemigen lehet későbbi, mint a *Studiumok 2.* bekötetése, ezért *a két kötet összeállítását és bekötetését 1802 októbere és 1804 februárja közé tehetjük*, vagyis döntően az 1803-as évre. Mindebből további következtetések adódnak a csomókra nézve. Ha a kötetbe való kötés, ami rögzíti a lapok sor-

⁶ E kötetek (és a másik három hasonló) leírása, keltezése és elemzése tekintetében l. tanulmányunkat: Kazinczy emlékéllítő archívuma 1802–1803-ból. ItK 2014. (sajtó alatt).

⁷ A kötet keletkezésére nézve részletesen l. az előző jegyzetben említett tanulmányt, itt csak a végkövetkeztetéseket ismételjük meg.

rendjét a kötet csomóiban, csak 1803 körül történt meg, és a csomók ennél egyöntetűen korábban keletkeztek, akkor a keletkezés idején nem voltak egybekötve a vers-csomók sem. Ha viszont a keletkezés idején nem voltak egybekötve e csomók, akkor azzal is számolnunk kell, hogy a lapok bekötés előtti sorrendje más is lehetett, mint ahogy most a kötetben látjuk azokat. Ebben az esetben pedig a csomókban olvasható versek sorrendje nem feltétlenül egyezik meg a leírás sorrendjével, így a keletkezésre nézve ez alapján csak korlátozottan fogalmazhatók meg következtetések. Leginkább tehát a csomókban elkülöníthető lejegyzési rétegekre kell koncentrálnunk, s ezek időrendjét meghatározzunk. Lejegyzési rétegnek a csomón belüli azon kéziratok lapok halmazát nevezzük, amelyek kézirat típusuk és íráskéjük alapján karakterisztikus hasonlóságot mutatnak egymással, s így feltételezhető egy időben való keletkezésük (az ezekre való, eltérő sajátosságokat mutató rájegyzéseket természetesen külön kell kezelni, noha fizikailag ugyanezen lapokon vannak).

2. A csomók lejegyzési rétegei

a) MTAK. RUI. 2r. 2/I. 1a–37b.

Ezeknek a következtetéseknek azért van jelentőségük, mert a vizsgált csomó belső sorrendjét nem tudjuk ellentmondásmentesen értelmezni jelen állapotában. A csomó legnagyobb részét azok a tisztázati lapok alkotják, amelyek írásképe feltűnő azonosságot mutat: a címek verzállal vannak írva, alattuk dátum szerepel, ahogy a korai versek másik két csomójának az itteniekkel jórészt megegyező verseinél. Utóbb e tisztázati lapok némelyike fogalmazványként funkcionált, illetve az üresen maradt helyekre újabb versek is kerültek a még későbbiekben. Az eredetileg letisztázott versek alapvetően a megadott dátumok időrendjében követik egymást, ez az időrend azonban néhol megtörik.

bejegyzés	1a előzék	Sóhajtás a' Tavaszhoz	1787. január 1./ 1804. február 4.
	2ab	Az Est-hajnalhoz	1787. október 28.
bejegyzés	3a	A' Czenczim' Szája	1788. március
	3b–4a	Bátorodás az élet sebess repülete ellen	1788. június 30.
	4b–5a	A' Téli Utazás.	1788. október 8.
	5a	Ferenczy Istvánnak Graphidionára	1823. január 13.
	5b	A' meg-tsallt öreg	1788. október 9.
	6ab	Anacreonnak XXXIII dik Dala	1789. április 24.
	7a	Anacreonnak XLV dik Dala	1789. augusztus 18.
	7b	Sóhajtás. Metastasio után	1789. szeptember 21.
	13a	Anacreonnak XIX dik Dala	1788. október 11.
	13b–15a	Young első éjszakájának kezdete	1788. október 11.
	15b–16a	Aggódás	1788. október 12.
	16b	Anacreonnak XI d. Dala	1788. december
	17ab	Eggy hajóra	1789. április 21.
	18a–20a	Keresztes Bálint [...] Tornai Margithoz	1789. szeptember 24.
	20b–21a	A' gyermek poéta	1789. december 12.
	21b–22a	Döme Károlyhoz	1790. január 1.
	22b	Anacreonnak XLVI dik Dala	1790. február 4.
	23a	Anacreonnak XXII dik Dala	1790. július 4.
	23b–24a	Anacreonnak III dik Dala	1790. július 16.
	24b	Impromptú [...] Vay József Úrra	1790

bejegyzés	25a 25b–26a 26a 26b!!	A' szép Netty emlékeztető könyvébe Minnyihez a' Tavaszi első zsengejével Göthe után	1790. szeptember 23. 1791. január 1811. január 19.
-----------	--------------------------------	---	---

Az 1a oldalon található vers kijelölt dátuma szerint is valóban az első a sorban, de ténylegesen nem része a csomónak, hanem az előzéklapra tett utólagos, a bekötés utáni bejegyzés. (Az eredetileg letisztázott versek közé, az üresen maradt helyekre még két ilyen utólagos, kötetés utáni bejegyzés került, mindezeket félkövérrel emeltük ki.) Az eredeti tisztázatok sorrendjében a 2–26. lapok között mindössze egy helyen bomlik meg az időrend, a táblázatban kurzívval kiemelt két lapnak (6–7.) a 17. lap után kellene következnie. Ennek nem tudjuk semmi logikusnak tűnő magyarázatát adni, így hipotetikusan elsősorban a lapok kötetés során történt összekeveredésével számolhatunk (a táblázat sorai azokat a kéziratos lapokat, lapegységeket mutatják, amelyek a lejegyzés sajátosságai alapján fizikailag szükségszerűen együttmozognak egy esetleges átrendezés vagy összekeveredés során). Nem tudunk más értelmezést adni annak sem, hogy éppen e helyen ráadásul egy ide egyáltalán nem illő, egészen más, nem is egységes írásképű és tematikájú fogást is találunk (8–12.), amit e táblázatban üres sorral jeleztünk, s majd alább vizsgálunk részletesen.

A dátumok időrendje tehát e helyet leszámítva következetesen alakítja a csomóba eredetileg letisztázott versek sorrendjét, s a több lapra terjedő fizikai egységek a lejegyzés folytonosságára is egyértelműen utalnak. Olyannyira a folytonosság látszik érvényesülni, hogy mikor az íráskép megváltozása az eredeti lejegyzés végét jelzi, az első más írással készült vers az utolsó eredeti tisztázat hátlapjára került (26b!!).

rá/bejegyzés	26b!! 26b	LAURÁHOZ Góthéből	1791. október 28. 1794
rá/bejegyzés	27a 27b	IGYUNK! Anakreonnak XXV. Dala Thermophyle E' világ minden szugolyáji közt...	1793. április 1. 1793. december 31.
rá/bejegyzés	28a	Ha életet szerezne... Debrecen, 1803. 8berben.	1803. október
rá/bejegyzés	28b–29a (fog.) 29b	Szép galamb ki vagy te... Dán nyelv' hangzása [próza]	1791. június
	30a, 31a, 32a–37b	Az ifjú Werther szenvedései [próza]	1790

Az első két vers a 26b és a 27a oldalon az előző tisztázati tömb formai sajátosságait követi (címadásban, datálásban, margókban), de már egyértelműen más írásképet mutat, s egymástól is némileg eltérőt. Ugyanakkor az utánuk következők már nem őrzik meg ezt a formát, előbb a dátum marad el (27b), majd a cím is (28a), az utolsó (28b–29a) pedig egyértelműen fogalmazvány. Írásképük igen hasonló, de annyira nem, hogy biztosan állítható lenne lejegyzésük egyidejűsége, bár a 26b oldalon lévő vers kivételével akár egyidejűek is lehetnek. Úgy tűnik, hogy az összeírást tartalmazó csomót utóbb jegyzőfüzetként kezdte használni Kazinczy, s folyamatosan tisztázta ide újabb darabjait, s utoljára már fogalmazvány is készült itt. A csomó legvégén álló töredékes Goethe-próza fordítás ugyancsak tisztázatnak tűnik, melyet utóbb átjavított, de hogy ez eredetileg is e sorrendi helyen állott, az nem bizonyos, a fentebb már említett okok miatt.

A lapok üresen maradt alsó felére három vers utólag került letisztázásra, ezek eléggé hasonló írásképet mutatnak (s a dán nyelvről készült feljegyzésé is). A Kazinczy által megadott dátumok alapján nem dönthető el, hogy a kötetés előtt vagy után kerültek ide, vagyis hogy a kész kötetbe való *bejegyzések*, vagy a még önálló lapokra való *néjegyzések*. Az írásképek hasonlóságot mutat az előzéklapon (1a) lévő kézírással, de az eredeti tisztázatok közötti egyik bejegyzéssel (13b) és az azokon végrehajtott egyes javításokkal is (7a, 18a–20a, 23a). S ugyanezt a kézírást véljük felfedezni a 8–12. lapok alaprétegét képviselő, a fogságban keletkezett kisebb verseket megőrző archiválási másolatokban is.

rá/bejegyzés rá/bejegyzés	8a 8b	a' Spielbergi várban, 1795. Octoberben. Híven szeretni a' jót... Eszköze lenni az isteni kéznek...	1795. október
rá/bejegyzés bejegyzés	9a 9b	31. Mart. 1796. Brünbnben [két német nyelvű vers Rosty Jánostól] Ninon... [német nyelvű] Novemb. XI-dike, MDCCCIV.	1796. március 31. [1796–1797] 1781 1809. április 11.
bejegyzés bejegyzés bejegyzés rá/bejegyzés	10a 10b	Kufstein, 1800. Martiusban 22. Jún. 1800. Kufstein [próza] Szemere Kristinának Stambbuchjába Szemere Thercsinek Nyergesújfalu, Octob. 14d. 1808. [Jót 's jól!] Daimonia	1800 1800 1808 1808 1808. október 14. 1786
bejegyzés	11a–12b 12b	A' mennydörgés [fogalmazvány] A' Sonetto	1792 1809. május 20.

Az alapréteget tehát a következő versek jelentik (a lapok tetején margó kihagyásával mindig dátum és helymegjelölés, majd a vers, alattuk és a lapok hátoldalán a későbbi bejegyzések):

a' Spielbergi várban, 1795. Octoberben.

31. Mart. 1796. Brünbnben.

Kufstein, 1800. Martiusban.

22. Jún. 1800. Kufstein.

Jól látható, hogy itt csak a budai fogság utáni időből származó versek vannak, méghozzá nyilvánvalóan utólagos lejegyzésben, mert az öt év alatt keletkezett szövegek egységes írásmódja másként nemigen képzelhető el. S éppen az írásmód miatt az sem képzelhető el, hogy ezek lettek volna eredetileg rájegyzések a már használt lapokon, a b oldalakon álló szövegek ugyanis egy kivétellel (10b) a lap tetejére cím nélkül odajegyzett, s vegyes témájú, korai szövegek (a 8b oldalon lévő öt sort Abafi óta egy versként közlik a kiadások, de egyértelmű az elválasztóvonalból, hogy két önálló gnóma jellegű versről van szó, külön-külön idézte ezeket leveleiben is, keletkezési idejük azonban jellemtelen). A fizikailag önálló lapokon (11–12.) lévő fogalmazványnak pedig semmilyen kapcsolódását nem látjuk a jelen csomóhoz. A csomóba utólag bejegyzett többi vers a dátumok alapján bizonyosan a kötetés utára tehető, ami ugyancsak azt bizonyítja, hogy Kazinczy még évtizedek múltán is jegyzőfüzetként használta néha az immár beköttöt *Studiumok* e csomóját. A csomóban található versek lejegyzési sorrendje a fentiek értelmében tehát csak bizonyos korlátok között állapítható meg, az írásképek alapján leginkább bizonyos rétegek különíthetők el benne.

– Az *eredeti lejegyzési réteget* bizonyosan a 2–26. lapok jelentik (kivéve a 8–12. lapokat), ezek formailag és tartalmilag is egységesek.

– A *második réteget* az előbbi folytatása jelenti a 26–29. (illetve a prózát is beszámítva a 37. lapig), s talán ehhez vehető a 11–12. lapon található fogalmazvány is.

– A *harmadik réteget* a fogságban keletkezett versek archiválási tisztázatai jelentik a 8a, 9a, 10a oldalakon, valamint az ezekhez nagyon hasonló írásképi rá- vagy bejegyzések, illetve javítások az előző két rétegben, az 1a, 7a, 13b, 18a–20a, 23a oldalakon.

– A *negyedik réteget* a már bekötött csomóba a továbbiakban bejegyzett versek jelenthetik, ehhez sorolva a 8b, 9b, 10b oldalakon lévőket is, melyekről valójában csak annyi mondható, hogy a fogságban keletkezett versek harmadik rétegbe sorolt archiválási tisztázatainak hátlapján találhatóak.

b) *MTAK. RUI. 2r. 2/II. 55a–84b.*

A jelen csomóban egyértelműen csak az eredeti lejegyzések rétegét tudjuk azonosítani, az ebbe nem tartozó hét kéziratos lap jellemzői szórtak, egyedi vizsgálatot kívánnak. A legnagyobb réteget tehát azok a tisztázati lapok alkotják, amelyek írásképe feltűnő azonosságot mutat: a címek verzállal vannak írva, alattuk egy kivétellel dátum szerepel, ahogy a korai versek másik két csomójának az itteniekkel jórészt megegyező verseinél is (a dátum nélküli vers csak itt van meg). Utóbb e tisztázati lapok némelyike fogalmazványként funkcionált, más versek utólagos rájegyzései azonban nem találhatóak egyiken sem. A csomó másik egységét az eredeti lejegyzési rétegbe nem tartozó hét lap alkotja. Ezek közül öt ugyancsak tisztázati lap, amelyek között azonban nincsenek fogalmazványként használt lapok, rájegyzések viszont vannak rajtuk, címük nem tartalmaz dátumot és többnyire nincsenek verzállal írva. A szövegek nem egyeznek meg a másik két korai verscsoport darabjaival, csak itt találhatóak meg, s egységesen Kazinczy legkorábbi versei közül valók, műfajukat tekintve epigrammák (ez alól csak két kivétel van, erről alább még szó lesz). A másik két lapon fogalmazványok találhatóak, valamint hátoldalukon rájegyzések.

– publikálási célú (majd részben fogalmazványként használt) tisztázati lapok

57ab	A' meg-tsaltt öreg	1788. október 9.
58a	Anakreonnak XIXd. Dala	1788. október 11.
62a	P. Szaitz Leo Mariahoz	1790. október 15.
63a–64b (+1)	Keresztes Bálint Tornai Margithoz	1789. szeptember 24.
65ab	Édes aggódás	1788. október 12.
66ab	Egy hajóra	1789. április 21.
67ab	Anakreonnak XXXIII. Dala	1789. április 24.
68ab	Baróti Szabóhoz	1786. október 16.
69a–70a	Sóhajítás a' Tavaszhoz	1787. január 1.
71a	Sóhajítás. Metastasio után	1789. szeptember 21.
72ab	Anakreonnak XLVd. Dala	1789. augusztus 18.
73a	Anakreonnak XIId. Dala	1788. december
73b	Anakreonnak XLVId. Dala	1790. február 4.
74a	Anakreonnak XXIIIdik Dala	1790. július 4.
74b–75a	Anakreonnak IIIIdik Dala	1790. július 16.
75b	Báró Prónay Agnes Emlékeztető Könyvébe	1790. szeptember 18.
76a	Egy Festőhöz	
78ab	Döme Károlyhoz	1790. január 1.

79ab	Bóldog bolondoskodás	1788. június 30.
81ab	Az est-hajnalhoz	1787. október 28.
82ab	A' gyermek-poéta	1789. december 12.
83ab	A félénk lányka	1788. október 8.

– fogalmazvány lapok

rájégyzés	55a 55b	Czenczim, leg-első rózsájától... Nem, nem, most ha szép szemeid...	[1791. január–február] [1787. március 9.]
rájégyzés	56a 56b	[a Hamlet-monológ eleje] An Lyda	? [1795. január 13.]

– tisztázati lapok

rájégyzés	59a 59b	[a Hamlet-monológ eleje] Chloe	? 1794. január 20.
	60a	29. 8br. 1791.	1791. október 29.
	61a	Boris az első kakukszó hallásakor Muretusból Gvalterus Mapes [cím + 4 áth. sor]	[1781] [1778] ?
rájégyzés	80a 80b	Az inség' két Barátjai. Frantzból Brútus. Kaestner után Hólnap. Lessing után A' henyé Bibliothecarius. Az lvó. Kaestner	? [1775/1777] [1784] [1784] [1784] ?
	84a	Pervigilium veneris	?

Megállapítható, hogy

– a különböző lejegyzési rétegekbe tartozó lapok világosan elkülönülnek, vagyis egy lap a rajta lévő írás képe alapján soha nem sorolható két különböző rétegbe, mindig csak egybe;

– a kéziratári oldalszámolás nem esik egybe a lejegyzési rétegek határaival, az öt tisztázati és két fogalmazványlap az első rétegbe tartozó lapok között található, minden kézenfekvően látható rend nélkül;

– s ugyanígy nem állapítható meg rendszer ezen első rétegbe tartozó lapok sorrendjét illetően sem, a leginkább adódó időrend például egyáltalán nem érvényesül.

E ponton válik lényegessé az a belátás, hogy a kéziratok lapok bekötéskor megőrzött sorrendje korántsem biztos, hogy az eredeti sorrendjük volt, ez akár véletlenül is alakulhatott ilyenné. A táblázat sorai azokat a kéziratok lapokat, lapegységeket mutatják, amelyek a lejegyzés sajátosságai alapján fizikailag szükségszerűen együttmozognak egy esetleges átrendezés vagy összekeveredés során. Az első lejegyzési rétegen belül feltűnő a sorrend variálhatósága, hiszen általában egy lapon egy vers van. Ha kifér egy oldalra a vers, akkor a másik oldal többnyire üres, ez alól csak az Anakreón-fordítások lapjai jelentenek kivételt (73ab, 74a–75b). A sorrendnek ez az írásjellemzőkben adott variabilitása akár szándékolt is lehetett, legalábbis későbből ismerjük Kazinczynak olyan megnyilatkozását más verscsoportja kapcsán, ami ezt

emeli ki.⁸ Hogy a jelen csomó esetében is ez volt-e a szándék, nem tudjuk, de kizárni sem lehet ezt a lehetőséget, különösen nem, hogy a jelenlegi sorrendre semmilyen logikus magyarázatot nem tudunk adni. Így azonban e sorrend nem alapozhat meg keletkeztörténeti következtetéseket sem, tehát csak a világosan elkülöníthető lejegyzési rétegek datálására tehetünk kísérletet.

3. Az eredeti lejegyzési rétegek datálása, a csomók egymáshoz való viszonya

a) publikálási célú (majd részben fogalmazványként használt) tisztázati lapok (RUI. 2r. 2/II.)

Kezdjük a vizsgálatot most ez utóbbi csomóval, annak eredeti lejegyzési réteggel, mert ez veti fel a kevesebb problémát. A kézirat írásképe teljesen egységes, s ez alapján azt tételezzük fel, hogy ez a lejegyzési réteg nagyon szűk időintervallumban készült, a csekély terjedelem miatt akár egyszerre is történhetett a lejegyzése. A letisztázott versek köre lényegében egybeesik a Ráday Gyűjtemény autorizált csomójában található versekével, de ahhoz képest többet tartalmaz (az 1789 augusztusa után született kilenc verssel). A címekben található legkésőbbi dátum 1790. október 15., ugyanennek a versnek a másik fennmaradt szövegforrásában azonban 1789-es évszám szerepel, s tárgyi érvek alapján ezt kell hitelesnek tekintenünk. Az időben következő dátum 1790. szeptember 18. (itt a másik szövegforrás eltérése csak néhány napnyi: szeptember 23.), az első lejegyzési réteg tehát ezt követően keletkezhetett (ha az előző vers 1790-es dátumánál egyszerű elírást feltételezünk, akkor azután). A másik határdátumot a *Bóldog bolondoskodáson* végrehajtott utólagos javítások jelölik ki. A szövegösszevetés alapján egyértelmű, hogy e tisztázati példányon, ezen javításokkal készült el a *Heliconi virágok*ban megjelent változat (e versen kívül még Anakreón 45. dalának fordítása és az *Eggy hajóra* című Horatius-fordítás esetében is). Mivel pedig a *Heliconi virágok*ban a *Bóldog bolondoskodás* alcíme azt közli, hogy ez a megigazítás 1790. október 24-én történt, így a jelen csomó első lejegyzési rétegének keletkezését ez előttre kell tennünk. Az első lejegyzési réteg így az 1790 szeptemberének és októberének vége közötti egy hónapban keletkezhetett (esetleg pontosan október közepén), amikor is Kazinczy szeptember 17-től előbb Pesten időzött, majd október 12-én már Kassán, október 24-én pedig Tokajban volt, s amikor is az *Orpheus* második kötetének első számait és a *Heliconi virágok* anyagát állította össze. E kéziratos csomót ezek kiadásához készült összeírásnak és munkapéldánynak tekinthetjük.

b) első lejegyzési réteg javításai (RUI. 2r. 2/II.)

A csomó eredeti lejegyzési rétegében a korai versek publikálási célú tisztázatai találhatóak, melyek utóbb fogalmazvány céljára is használtattak. Tartalmilag nagymértékben egyezik a másik két korai verscsomóval, így az egyes versek alakulástörténeti vizsgálataiból leszűrhető néhány következtetés e verscsoportok sorrendiségére nézve.

A jelen összeírás szövege előzményforrásként bizonyos esetekben a *Heliconi virágok* 1. kötetére vezethető vissza (pl. a *Bátorodás az élet sebességre repülete ellen* cím csak e két helyen szerepel, a 45. anakreóni dal fordítása ugyancsak a nyomtatott forrás szö-

⁸ „Azért adtam minden darabnak más levelet, hogy ha majd meg lesz határozva, mely rendben vétessenek fel, el lehessen szelni a” hajtásokat, ’s mindenike oda tétethessék, a’ hol állania kell.” (MTAK. K 642. 1a.)

vegállapotával hasonlatos leginkább). Időnként azonban épp ez, a nyomtatott forrás különbözik a kéziratoktól (pl. a Döméhez szóló vers és *A' gyermek Poéta* esetében), s van, hogy mindhárom egyező (pl. a *Lesbia, A' félénk lány, Eggy hajóra*, ez utóbbinál a másik most vizsgált csomó javításai vezettek a jelen csomóbeli szövegállapothoz).

A jelen tisztázatokon végrehajtott javítások egyértelműen a *Heliconi virágok* kézirat 2. kötetének szövegállapotához vezetnek *A' Czenczim' szája* esetében, ahol is az *Orpheus* volt az előzményforrás, valamint a 3., a 22. és a 45. anakreóni dal fordítása esetében, melyeknél a javítások egy másik rétege pedig már a *Poétai berek* irányába mutat, némelyik meg sehová. Ugyancsak a *Poétai berek*hez vezetnek a javítások a 19. anakreóni dalnál és a *Sóhajtásnál*, s a szövegállapot pusztá felbomlását mutatják a 46. anakreóni dal és a *Bátorodás...* bizonyos javításai, köztük a csak itt szereplő cím új változat nélküli áthúzása.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a jelen tisztázatokon végrehajtott utólagos javítások kivétel nélkül az *Orpheus*-számok, a *Heliconi virágok* 1. kötete és a *másik most vizsgált csomó* szövegállapotainak valamelyikéből vagy együtteséből indulnak ki, s a javítások a *Heliconi virágok* 2. kötetének vagy majd az 1813-as *Poétai berek*nek a szövegállapotához vezetnek, esetleg nincs folytatásuk, s így pusztán a korábbi szövegállapot felbomlását tanúsítják. Mivel a másik csomó alaprétegének lejegyzése 1790 őszére tehető, a *Heliconi virágok* ugyanekkor összeállított 1. kötete 1791 augusztusában jelent meg, így a jelen csomó eredeti lejegyzési rétege ezután keletkezhetett, de még a *Heliconi virágok* 2. kötetének 1792 elején történt összeírása előtt: vagyis 1791 őszén.

c) a csomók egymáshoz való viszonya

Különös jelentőséggel bír a datálás szempontjából, hogy mely verset tekintjük egy lejegyzési réteg utolsó darabjának. A jelen esetben megítélésünk szerint ez a *Minnyíhez a' Tavasz első zsengéjével*, de a pusztán az íráskép alapján levont következtetésben mindig van némi bizonytalanság, ezért számot kell vetnünk a más szempontból nem kizárható egyéb lehetőségekkel is, ebben az esetben azzal, hogy esetleg az utána következő *Laurához* című vers is része az első rétegnek.

RUI. 2r. 2/II.	RUI. 2r. 2/II.	Heliconi virágok 2. kötet
<i>Czenczim, leg-első rózsájától...</i> (cím nélküli fogalmazvány)	MINNYIHEZ, a' Tavasz első zsengéjével. Jan. 1791. (tisztaázat, szokásos címformátum)	MINNYIHEZ, a' Tavasznak leg-első zsengéjével. Nagy-Váradról, Febr. 1791. (tisztaázat, szokásos címformátum)
29. 8br. 1791. (cím nélküli tisztaázat)	LAURÁHOZ. 28. Octob 179<2>1. (tisztaázat, szokásos címformátum, lejegyzéssel egyidejű javítások)	–

Amennyiben a *Laurához* még az első réteghez tartozik, úgy e réteg nem keletkezhetett 1791 októberének legvége előtt, s mivel a réteg nem kevés darabja bekerült a *Heliconi virágok* 2. kötetébe, ezért 1792 legeleje utánra sem tehető, tehát két hónap, 1791. november és december vehető számításba az összeírás idejeként. Amennyiben viszont (s amint valószínűnek tartjuk) a *Minnyíhez* az utolsó vers a rétegben, úgy ezt az intervallumot ki kell terjesztenünk, vissza egészen 1791 elejéig, amikor is e vers fogalmazványa (majd márciusban egy megelőző levélbeli variánsa) keletkezett.

A korai verscsomókban lévő szövegállapotok összevetéséből azonban, mint ezt az előzőekben is láttuk, következtethetünk a két csomó egymáshoz való viszonyára, s ez időrendi támpontokkal is szolgál. Egyik vers esetében sincs más korai összeírás vagy nyomtatott változat, s mindkét esetben a RUI. 2r. 2/II. lejegyzése tekinthető korábbinak. A *Czenczim, leg-első rózsájától...* kezdetű szöveg egyértelműen fogalmazvány, befejezetlen, nincs címe, ezzel szemben a RUI. 2r. 2/I.-ben ez *Minnyhez a' Tavasz első zsengéjével. Jan. 1791.* címmel, kidolgozva szerepel, s így került bele a *Heliconi virágok 2.* kötetének tisztázataiba is, nagyon hasonló szöveggel, kicsit eltérő címmel és dátummal (ez a vers befejezésének időpontja lehet).

A másik vers esetében a RUI. 2r. 2/II. különálló lapon lévő, két szakasznyi tisztázatának nincs címe, csak a dátum funkcionál címként (*29. 8br. 1791.*), a töredékben maradt versek archiválási tisztázataira jellemző módon, vagyis nem kiadásra készülhetett. A másik összeírásban e töredék *Laurához* címmel, dátummal (egy napnyi eltéréssel a másikhoz képest), a kiadásra összeírt versek sorában, azok címformátumával szerepel, három helyen a leírás közben végzett javítással, ezek azonban nem mutatnak egyértelmű szövegalkulási irányt (a vers végül nem jelent meg).

Mindebből az a következtetés vonható le, hogy miután a RUI. 2r. 2/II. eredeti lejegyzése és annak javításai 1790 végén a *Heliconi virágok*ba kerülő szövegek kialakítását szolgálták, a csomó utóbb, de még 1791-ben egyfajta jegyzőfüzetként kezdett funkcionálni, s nem kiadásra szánt, vegyes anyag került az üresen maradt lapokra, köztük a most vizsgált 1791-es dátumú két vers. Ha viszont ez így van, akkor a RUI. 2r. 2/I. kiadásra szánt, vagyis praktikusán a *Heliconi virágok 2.* kötetéhez készített első rétege nem keletkezhetett 1791 novembere, decembere előtt, mert az 1791. október 28/29-i dátumú vers sorrendileg elsőnek tekintett tisztázata még a RUI. 2r. 2/II. csomójában került lejegyzésre.

Ellenvetésként felmerülhet, hogy ez a tisztázat akár később is keletkezhetett, miként a RUI. 2r. 2/I. tisztázataról is ezt feltételezzük, de ebben az esetben arra is magyarázatot kellene találnunk, hogy a RUI. 2r. 2/I. csomójának összeírása után, majd annak jegyzőfüzetként való folyamatos használata során miért jegyzett Kazinczy egy verset mégis korábbi csomójába. Ez nem tűnik logikusnak, de persze levezetésünk csak a tények bizonyos ismert körére érvényes, lehet, hogy más fontos tényeket nem ismerünk és így nem is vettünk figyelembe.

A jelen ismereteink birtokában tehát annyit bizonyosan állíthatunk, hogy a RUI. 2r. 2/I. csomójának első lejegyzési rétege 1791 márciusa és 1792 márciusa között keletkezett. Ez az egy éves időszak még mindig meglehetősen biztonsággal tovább szűkíthető 1791 őszére, mert a *Heliconi virágok 1.* kötete augusztusban jelent meg, s az ebben található szövegállapotok javítását is megfigyelhetjük itt, a *Heliconi virágok 2.* kötetének összeírása pedig nagy valószínűséggel az év legelejére tehető. Felvethető a RUI. 2r. 2/II.-beli csomó 1791-es jegyzőkönyv-jellegének és a két csomó sorrendiségének vizsgálata alapján az is, hogy az összeírás 1791 novemberében vagy decemberében történt.

Mindezek alapján a jelen csomókat és a Ráday Gyűjteményben található csomót egyaránt a *Korai versek* összefoglaló címmel látjuk el, egymástól a sorrendre utaló sorszámokkal különítjük őket el:

- Ráday Gyűjtemény Korai versek I.
- MTAK. RUI. 2r. 2/II. Korai versek II.
- MTAK. RUI. 2r. 2/I. Korai versek III.

4. A csomók többi lejegyzési rétegének keletkezése

a) Korai versek II.

A két fogalmazványlapon négy vers található, ezek közül a hátoldalakon lévők az írásképp alapján egyértelműen rájegyzések, a Hamlet-monológ verses fordításpróbáját pontosan nem tudjuk keltezni (talán az 1790 tavaszán megjelent prózafordítás után készülhetett). A negyedik vers azonban (amely aztán a *Minnyíhez, a' Tavasz első zsenyéjével* címet kapta) viszonylag pontosan keltezhető: 1791. január 20–22. körül íródott. S mivel a jelen szövegforrás az első fogalmazványa a versnek, e dátumot az itteni lejegyzés dátumának tekinthetjük. Ez csak néhány hónappal későbbi, mint az első lejegyzési réteg keletkezési ideje, viszont e datálás nem feltétlenül érvényes a Hamlet-fordításra, a rájegyzések esetében pedig egyáltalán nem, azok idejét nem tudjuk pontosan meghatározni, csak a dátumban megadott időpont (1795. január 13.) szolgál támpontul az egyik esetben. E kérdések vizsgálatához fontos lenne tudni azt, hogy a most egymás mellett lévő két lap, amely egy ívet tesz ki (mivel kettedrét kötetről van szó), fizikailag is egybetartozott-e eredetileg, vagy a hajtás mentén szétvágva önálló lapok voltak – ezt azonban a kötés miatt nem tudjuk megítélni, így az egyes versekhez tartozó dátumoknak a többi szövegre való alkalmazhatósága erősen kérdéses.

Az öt tisztázati lap közül az első kettő esetében ugyancsak nem dönthető el ez a kérdés, pedig itt is fontos információt jelentene, melynek hiányában ebben az esetben sem beszélhetünk önálló lejegyzési rétegről. Így csak annyit tudunk megállapítani, hogy az 59a oldalon lévő Hamlet-fordítás a fogalmazványlapról lett letisztázva, így sorrendileg azután készült, a rájegyzés pedig a dátumban megadott időpont (1794. január 20.) után. A 60a oldalon lévő versnél a címként alkalmazott dátum (1791. október 29.) ugyancsak 'után' típusú keltezésre ad lehetőséget. A korai epigrammák datálásához az itteni lejegyzés nem ad támpontot, keltezését nem tartalmazzák. A hét kézíratos lap pontosabb keltezéséhez további vizsgálati szempontok bevonása szükséges.

Az öt tisztázati lap közül a további három Kazinczy korai epigrammáit tartalmazza. A 61a és 84a lapokon található négy vers közül három latinból készült fordítás, egy pedig eredeti, közülük csak ez jelent meg korábban a *Magyar Hírmondóban* (*Egy Kakukhoz*). A 80ab lapon található öt vers (a rájegyzést most nem számítjuk) mind németből, franciából készült fordítás, s megjelentek korábban (a *Magyar Hírmondóban*, a *Mindenes Gyűjteményben* és az *Orpheusban*), valamint be lettek osztva a *Heliconi virágok* valamelyik kötetébe is.

Korai versek II. 80b.	MHirm. 1784	MindGy. 1789	Orph. 1790. tavasz-nyár	HV1. 1790 őszi	HV2. 1792 eleje
Az inség' két Barátjai. Frantzból		+			+
Brütus. Kaestner után			+	+	
Hólnap. Lessing után	+		+	+	
A' henyre Bibliothecarius.	+		+	+	
Az lvó.	+			+	

Az alakulástörténet, ha csak a szövegösszevetésre koncentrálnak, nem túl informatív, mert az egyes szövegállapotok (különösen az 1789-es, 1790-es szövegforrásoké) meglehetősen hasonlóságot mutatnak a *Korai versek II.* szövegállapotával. Két javítás jelenthet inkább támpontot. A *Hólnap* szövegében a *Magyar Hírmondó* 1. sorának egyedi változata részben feltűnik a *Korai versek II.* eredeti lejegyzésében, majd az ezen végrehajtott javítás után a szöveg megegyezik a két nyomtatott forrás első sorával. Mivel nem teljes a *Magyar Hírmondó* szövegállapotával való egyezés, így nem állítható, hogy arról készült a *Korai versek II.* eredeti lejegyzése, így sorrendiséget sem alapozhatunk erre. A másik javítás a *Brútus* szövegén történt, ahol az *Orpheus*beli 'Fijam' helyett a *Heliconi virágok*ban 'Fiam' alak áll, s a *Korai versek II.* egyetlen javítása éppen ez, ami így egybehangzik a szövegforrások keletkezéséből levonható következtetésekkel. Az *Orpheus* I. kötetének 2. és 3. számában jelentek meg a szóban forgó epigrammák, melyek 1790 tavaszán és nyarán kerültek nyomdába. Ez tehát korábban történt a *Korai versek II.* eredeti lejegyzésének (amelyet a csomó legkorábban keletkezett rétegének tekintünk) 1790. október tájára tehető keletkezésénél. A *Heliconi virágok* anyagának leadása viszont közvetlenül ezután történt, még 1790-ben. A *Korai versek II.*-ben található öt epigramma közül négy megjelent itt, méghozzá ugyanebben a sorrendben, a kötet legvégén (a 109–112. oldalakon), közéjük mindössze egy kétsoros epigramma ékelődött. Mindebből arra következtetünk, hogy a 80a lapon található összeírás a *Heliconi virágok* szerkesztése idején készült, mintegy pótlólagosan (ezért az írásképi eltérések az eredeti lejegyzési rétegtől), de az ottani publikálás szándékával. Ha ezt nem is tudjuk teljes bizonyossággal állítani, annyi azonban a tágabb értelemben vett alakulástörténeti tanulságok alapján megfogalmazhatónak látszik, hogy a 80a lap 1790 körülre tehető. A másik két kéziratos lapot az írásképi hasonlósága alapján ugyancsak 1790 körülre tesszük, analógiásan, feltételezve, hogy egyszerre készültek, továbbá a 80b oldal rájegyzését is ehhez az időszakhoz kötjük, hangsúlyozva, hogy pontos datálás ebben az esetben sem lehetséges a jelenleg rendelkezésre álló adatok szerint.

A *másik négy kéziratos lap* (55a, 56a, 59a, 60a) közül kettő fogalmazványt, kettő tisztázatot tartalmaz, ez a tény azonban a valóságosnál nagyobb különbséget sugall közöttük. A Hamlet-tisztázat 13 sora (59a) nem több, mint a fogalmazvány alig több mint fele, s maga a fogalmazvány sem teljes, vagyis közvetlen kapcsolata valamely kiadással, kiadási tervvel nem mutatható ki. A 60a oldal két szakasznyi tisztázatának pedig nincs címe, csak a dátum funkcionál címként, a töredékben maradt versek archiválási tisztázataira jellemző módon, vagyis ez sem kiadásra készült. Ezen sajátosságuk a fogalmazványokkal azonos módon választja el e lapokat a csomó többi részétől, melyek a kiadás céljával készültek, miként az az epigrammáknál valószínűsíthető, az eredeti lejegyzési rétegnél pedig bizonyítható.

A négy lap belső kapcsolatai is átnyúlnak a fogalmazvány–tisztázat határvonalon. A Hamlet-monológ két kidolgozása között nyilván nem szorul magyarázatra a kapcsolat. A másik két esetben az azonos keletkezési év (1791) képez közös pontot, valamint az, hogy mindkettő feltűnik a *Korai versek III.*-ban is, s a hét kéziratlapon versei közül zárólagosan csak ezek. A szövegek alakulástörténetét vizsgálva pedig megállapítható, hogy mindkét esetben az itteni lejegyzés tekinthető korábbinak, hiszen a *Czenczim*,

leg-első rózsájától... kezdetű fogalmazvány ott *Minnyihöz a' Tavasz első zsengéjével. Jan. 1791.* címmel kidolgozva szerepel, s így került bele az 1792 elején egybetisztázott *Heliconi virágok* II. kötetébe is, nagyon hasonló szöveggel; az itt címként csak dátumot kapó vers (29. 8br. 1791.) pedig ott immár *Laurához* címmel, s átjavítva olvasható, meg azonban nem jelent (l. erről fentebb). Mindebből az a következtetés vonható le, hogy miután a *Korai versek II.* eredeti lejegyzése és annak javításai 1790 végén a *Heliconi virágok*ba kerülő szövegek kialakítását szolgálták, a csomó üresen maradt lapjai utóbb, de még 1791-ben egyfajta jegyzőfüzetként kezdtek funkcionálni, vegyes anyag került ezekre. Ez a szóban forgó két vers esetében az alakulástörténetből bizonyíthatóan látszik, a Hamlet-fordításrészletre azonban csak analógiásan alkalmazható.

A fenti négy lap közül háromnak (55b, 56b, 59b) a hátlapján rájegyzés található. A három rájegyzésből az egyik esetben (*Nem, nem, most ha szép szemeid...*) a szövegidentitás másik két szövegforrása alapján tudható, hogy a szövegidentitást Kazinczy 1787. március 9-re datálta, s noha e dátum pontossága adatszerűen kétségbe vonható is, az nem, hogy korai verstöredékről van szó, ezt bizonyítja, hogy másik két szövegforrása a *Pandekták*ban és a *Régibb Stúdiumaim*ban maradt fenn. Mindebből nem adódik közvetlen időrendi következtetés, elhelyezkedéséből viszont igen: sorrendileg csak az 1791. januári töredékes fogalmazvány után kerülhetett a lapra. A rájegyzés megtörténének felső időhatárára nézve azonban nincs adatunk, analógiásan az előzőekben mondottakat alkalmazhatjuk: 1791-ben jegyzőfüzetként használhatta Kazinczy e kézirat csomóját.

A másik két rájegyzés esetében azonban még ez a nagyon feltételesen működtethető analógia sem lehet érvényes, mert mindkét vers későbbi, a *Chloe* című Kleist-fordítás 1794-es, az *An Lyda* című Klopstock-fordítás pedig 1795-ös. Ebből azonban csak annyi következik, hogy ezen időpontok előtt nem kerülhettek itt lejegyzésre. További két közös vonásuk is van: mindkettő a Radvánszky-lányokhoz, Terézhez és Polyxénhez szól, valamint együtt szerepelnek a *Budai papirosaim* című, a *Stúdiumokkal* egyidőben összeállított kézirat utolsó csomójában, s csak ezek szerepelnek ott. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy éppen a címzettek miatt mozogtak együtt e versek a szövegcsoportokban, de ez nem több hipotézisnél.

A versek alakulástörténetét megvizsgálva elsősorban a *Blidlibez* szolgáltart érdemi információkat a rájegyzések keletkezési idejét és körülményeit illetően, itt most csak összefoglaljuk a következtetést: a *Korai versek II.* csomójába Kazinczy a június közepe és július közepe közötti egy hónapban írhatta be a *Blidlibez* elkészült egy versszakát, majd ezt kipótolta és átmásolta tisztázatlanban a *Budai papirosaim* közé, közvetlenül ezután, még júliusban. Analógiásan ez alkalmazható a Kleist-fordításra is, de hangsúlyozzuk, mindez csak hipotézis, igaz, az adott helyzetre ennél jobban illeszkedő magyarázatot nem találtunk.

b) Korai versek III.

E csomó további rétegeire nézve kevés az adatunk, melyek megalapozott következtetésekre adnának módot. A második lejegyzési rétegre nézve megállapítottuk az eddigiekben, hogy az első két vers még az előző réteg formátumát követi, majd előbb a dá-

tum, aztán a cím marad el a tisztázatokból, végül pedig a tisztázatot fogalmazvány váltja fel, ugyancsak cím és dátum nélkül. Ha a *Laurához* tényleg idetartozik, akkor az 1791. október vége utáni lejegyzés lehet csak, az *Igyunk!* pedig 1793. április 1. utáni. Annyi tudható még, hogy az ezt követő anakreóni dal keletkezési idejét másutt ugyancsak 1793-ra tette Kazinczy, s ha e réteghez sorolható *A' mennydörgés* című Denisfordítás önálló lapokon lévő fogalmazványa, akkor az is ebbe az időkörbe tartozik, mert Kazinczy itteni dátuma szerint 1792-es. Mindezek alapján azt feltételezzük, hogy az első lejegyzési réteg megszületését követően e csomó átvette a jegyzőfüzet szerepét, s ide kerültek 1792–1793 során a frissen készült költemények, egymás után inkább, nem egyidőben. Biztosan azonban csak annyi mondható, hogy az adott versek a Kazinczy által megadott időpont után, illetve a fogalmazványok a megadott időben kerültek lejegyzésre, de még 1803 októbere előtt, mert a 28a oldalon található második, utólag az előző alá bejegyzett anakreóni dalnál ez a dátum szerepel.

Ez az anakreóni dal a harmadik lejegyzési rétegbe tartozik az íráskép alapján, s így azt ebből következően 1803 októberére tehetjük. Az azonban kérdéseket vet fel, hogy az íráskép alapján ugyanebbe a lejegyzési rétegbe tartozó egyik helyen (a 13b oldalon) 1803. február 3-i dátum olvasható. Azt tudjuk, hogy 1802 októbere és 1803 áprilisa között igen jelentős archiválási munkát végzett Kazinczy, ekkor állította, rendezte össze a *Studiumok* köteteket és a budai fogság alatt keletkezett kéziratokat, kommentálva azokat (éppen e megjegyzések dátumai alapján tudjuk e munka időszakát behatárolni). Azt azonban nem tudjuk, hogy az anyag bekötetése pontosan mikor történt, csak annyi állítható, éppen a *Studiumok* két kötetére nézve, hogy 1804. február 4. előtt. A 13b oldalon lévő dátum éppen illeszkedik a feltárt időrendbe, s tágabb összefüggésekbe ágyazva magyarázhatóvá teszi e harmadik lejegyzési réteg anyagának összemásolását: fiatalkori és fogság alatti szövegeit archiválta a jelen csomó üres lapjain, illetve javíttgatta is azokat. Az 1803. októberi dátum ehhez képest későinek tűnik, noha a kézírás jellege még bő félév múltán is meglepően hasonló. Éppen a késői dátum és a kötetés pontos ismeretének hiánya miatt nem tudjuk, hogy a fogság előtti verseket tartalmazó három lap (8a, 9a, 10a) kivételével a kézírás alapján e rétegbe sorolt többi vers rájegyzésnek vagy bejegyzésnek tekinthető, vagyis a kötetés előtt vagy után került mostani helyére. Feltevésünk szerint inkább előtte, de biztosan csak az 1803-as év állítható, mint e réteg szövegeinek keletkezési éve, illetve 1804. február 4-e az előzéklapra jegyzett vers esetében.

A negyedik rétegbe tartozó szövegek szinte kivétel nélkül datáltak, az 1803 előtti esetében a fenti probléma ugyancsak jelentkezik, s feloldani nem tudjuk: e korai verseket csak amiatt soroltuk a negyedik rétegbe, mert azok többnyire a harmadik rétegbe tartozó verseket tartalmazó lapok hátoldalán vannak. Az 1804 utániak esetében azonban biztosan állítható, hogy a kötet bekötetése után készült bejegyzések, dátumaik ezt egyértelműen bizonyítják. Legtöbbjük az 1808-as, 1809-es évekből származik, de van 1811-es és 1823-as bejegyzés is. A *Studiumok*-kötetek későbbi használatára más példáink is vannak, az itteni adatok arra utalnak, hogy az archívum funkció mellett időnként jegyzőkönyvként szolgáltak Kazinczy számára, legalábbis a jelen csomó.

5. Időrendi összefoglalás

Korai versek II. Korai versek III.

– 1790 szeptember vége – október vége: a kézirat csomó első lejegyzési rétege lényegében egyidőben készülhetett, 1790 őszének egy hónapnyi időszakában, az összemásolás céljaként az *Orpheus* és a *Heliconi virágok* szerkesztésének előkészítése nevezhető meg.

– 1790: a korai epigrammák összeírása nagy valószínűséggel ugyancsak a *Heliconi virágok* 1. kötete szerkesztéséhez köthető, minden bizonnyal az első réteg után, az év végén, de ezt elsősorban a szövegállapotok összevetéséből levont következtetésként állíthatjuk.

– 1791: a *Heliconi virágok* 1. kötete szerkesztésének lezárulta után a csomó üresen maradt lapjait Kazinczy jegyzetfüzetként használta, két bizonyosan datálható vers került a jelen csomó üres lapjaira, a többi vers esetében csak analógián alapul következtetésünk.

– 1791 (elsősorban) össze: eredetileg a *Heliconi virágok* 2. kötetének előkészületei során jött létre a korai versek e harmadik összeírása, majd utóbb a tisztázatok egy része fogalmazványként funkcionált.

– 1792–1794 (és esetleg 1801–1803): az újonnan keletkezett néhány vers tisztázata a csomó végére került, majd e helyen fogalmazvány is keletkezett, a korábbi tisztázatokon is történtek javítások ezen időszak vagy időszakok alatt.

– ?1795: a későbbiekben még két költeményt jegyzett Kazinczy a csomóba, különböző lapok hátoldalára, ezek időpontja nem állapítható meg pontosan, feltételezzük, hogy a budai fogság enyültebb szakaszában, 1795 június közepe és július közepe között történt lejegyzésük.

– 1803: a fogság előtti és alatti versek lejegyzése, részben az előző csomó lapjainak üresen maradt helyeire, valamint javítások, bejegyzések a korábbi tisztázatokon, továbbá a bekötötés utáni első bejegyzés az első előzéklapra 1804. február 4-én.

– 1803 után, illetve 1808–1809, 1811, 1823: versek utólagos bejegyzése a csomó lapjainak üresen maradt részeire, részben datálatlanul, részben pontos datálással, ezek mind bekötötés utániak.

SIMKÓ CSABA

Versek**Már ne**

Már ne verj
Istenem
(Szónak is
hatalmát
ott bennem
elvetted)

Víz csobogását
árokban nevelted
(anyám
csend-sírboltján
letört kezem
reszket)

Szemem
zöldes eget
töretted imákba
benne hangnak
neszét
öletted a számra

És sötétnek hatalma
teremt
végzet-árnyat
(száll benne
lobogás:
terít szélben
szárnyat)

...S akkor vér-özöne
viszi tűz
hatalmát:
(Istennek verése
száll bennem
mint oltár)

Nem hozott

Nem hozott
enyhet
a hajnali roráté

Aztán a harangszó
égbe terelte
szentek életét

Zaj tért meg:
(nyitott kezekben
széthullt az
ölelés)

Szemen még libeg
a lélekvesztő:
apám árnya
táruul benne
horizont fölé

Csak az embernek

Az Úristen mégis
kimért mindent:
bűnt
vigalmat
temetést
kincset

Fának árnyékot
folyónak követ
kápolna-árnyban
miséző kezét

Elárvult földnek
száraz gázt:
törvényt
barázdát szántó
eke-jelenést

Csak az embernek
adta hatalmát
hogy tűrje
a szót
csendélet-éjet
napnak szolgáló
tudathasadást

CZIFRA MARIANN

Kazinczy Ferenc kiadatlan grammatikája: hangtan*

Nem szokás erről megemlékezni, de Kazinczy nemcsak nyelvújítási vitairatot és esztétikai epigrammákat írt, hanem rendszeres magyar nyelvtant is. Két egyszerű okból merült feledésbe ez e tény. Egyrészt a mű nem jelent meg nyomtatásban, másrészt pedig – és ez a publikátlanságot is megmagyarázza – tulajdonképp el sem készült teljesen, csonkán maradt. Kazinczy Ferenc két ízben kezdett grammatika írásához. Először 1808-ban, Dessewffy József javaslatára.¹ Az ötlethez nem viszonyult idegenül: a kor szak jelentős grammatikai munkáit ismerte, de teljesítményüket nem tartotta céljaihoz alkalmasnak, talán maga is gondolt már egy saját nyelvtan megírására. Annál is inkább, mivel a meglévő magyar nyelvtanokat vagy elméletileg tartotta hibásnak, vagy az olvasói igényekhez nem alkalmazkodó könyveknek gondolta azokat. A századvég nyelvészeti munkái, a debreceni grammatika² és Gyarmathi Sámuel műve³ szerinte „unphilosophisch”, a századelő elméleti írásai közül, míg Verseghy Ferencé egyenesen káros a magyar nyelvre,⁴ addig Révai Miklósé⁵ ugyan éppen megfelelne, de terjedelmessége olvashatatlaná teszi.⁶ Kazinczy rövid, olvasmányos, „*ízléssel, s praecisióval*” megírt írást tervezett,⁷ amelyet főképpen szépírók használatára szánt.

A Dessewffy József és közte folyt baráti beszélgetést követően rövidesen el is készült a nyelvtan egyik szakasza, az „orthoepéja”.⁸ A fejezet tartalmáról annyit tu-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A szerző az MTA-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport alkalmazottja (a csoport vezetője: Debreczeni Attila).

¹ Erről lásd: Kazinczy Ferenc levele Prónay Sándornak, Széphalom, 1808. febr. 26. KazLev, V. 339–340. (1246. levél). Kazinczy Ferenc levele Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1808. márc. 12. KazLev, V. 349. (1251. levél).

² [Benedek Mihály, Domokos Lajos]: Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság, Bétsbenn a' Magyar Hírmondó íróinak költségével, Alberti betűivel, 1795.

³ Gyarmathi Sámuel: Okoskodva tanito magyar nyelvmester. Melly irattatott Gyarmathi Sámuel N. Hunyad Vármegye Orvossa által, A' Nagy Erdély Országi T. N. RENDEK költségével. Kolos'sváratt (a második kötet: Kolo'sváratt, és Szebenben), Nyomtatott Hochmeister Márton, Tsász. K. Dicast. Könyvnyomtato és priv. Könyváros Bettiivel, 1794, I–II.

⁴ Verseghy Ferenc: A' tiszta magyarság, avvagy a' csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések. Követi ezeket a' Cadentiák' lajstroma mellynek hasznát a' filologusok és a' poéták egygaránt vehetik, Eggenberger József, Pest, 1805.

⁵ Révai Miklós: Elaborator grammatice Hungarica. Ad genuinam petrii sermoni indolem fideliter exacta, affiniumque linguarum adminiculis locupletius illustrata. Tribus voluminibus comprehensa. Studio, et opera Ioannis Nicolai Révai, presbyteri dec. dioec. iaurinens. linguae, ac literaturae hungaricae professoris publ. ord. in regia scientiarum universitate Pestinensi, I–III, Typis Mathiae Trattner, 1806–1808. I–II. Mathiae Trattner, Pestini, 1803–1806.

⁶ Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak, Széphalom, 1808. márc. 14. KazLev, V. 358. (1255. levél).

⁷ Kazinczy Ferenc levele Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1808. márc. 12. KazLev, V. 349. (1251. levél).

⁸ Uo.

dunk, hogy Kazinczy hosszú hangtani szakaszokat tervezett, amellyel nemcsak a helyesírást, hanem a kiejtést is normalizálni szerette volna: „[n]álam az *Orthoepéja* nagy részt foglal-el, mert nem csak írni, de jól kimondani sem tudjuk a' szókat.”⁹ Ebből az utalásból és a fennmaradt részlet hossza alapján sajnos még nem következtethetünk arra, hogy a teljes munka milyen terjedelmű lett volna, ha elkészül.

Azt a feltételezést, ti. hogy Kazinczy grammatikája tényleg soha nem készült el, egészen nyugodtan meg lehet kockáztatni, hiszen tevékenysége és érdeklődése nyilvánvalóvá teszi, hogy egy grammatikai írást nem tartott volna a fiókban. Különösen, mivel barátai is javasolták egy új magyar nyelvtan megírását. A munkát tervei szerint még a nyáron be akarta fejezni, de néhány hónap múlva már a Tübingai pályáíráson dolgozott helyett.¹⁰ Ezt követően jó időre feledésbe merült a szépírói grammatika gondolata. Abból, hogy a levelezésben nem merült fel újra egy rendszeres magyar nyelvtan ötlete, még nem jelenti azt, hogy a részproblémák ne foglalkoztatták volna folyamatosan. Erről az 1810-es évek levelezése tanúskodik.

Legközelebb másfél évtized múlva látott hozzá ismét, hogy gondolatait egységbe rendezze. Az 1820-as évek elején a tiszántúli református egyházkerület és a sárospataki főiskola társgondnoka, Lónyay Gábor egy diákok körében használatos grammatika megírásával bízta meg őt. Erre enged következtetni Kazinczy haladékot kérő levele, amelyben a késést igyekezett indokolni, ill. a munka szerkezetéről számolt be.¹¹ A hagyományos nyelvtanoktól eltérően mind stílusban mind szerkezetben egyedit kívánt alkotni, ennyiben tehát tartotta magát korábbi elképzeléséhez. A levél csatolmánya egy nyelvtörténeti bevezetés volt,¹² amelyet a „Magyar Nyelv és Magyar Literatura' Historiájának” nevez. Eztán következett volna a szorosabb értelemben vett grammatika, ha elkészül. Szerkezetét az alábbi tervek mentén képzelhetjük el: 1. nyelv- és irodalomtörténet; 2. etimológia (orthoepia és orthografia); 3. grammatika (etimológia, szintaxis); 4. stilisztika; 5. próza és poézis (versificatio); 6. esztétika. A grammatika 1823 szeptemberéig, a stilisztika pedig „azután nem sokára” készült volna el. A mű további alakulásáról azonban nincsenek információink.

Az alábbi részlet egy hangtani értekezés, feltételezhetően az 1808-as „orthoepéja” autográf, sűrűn javított pszichozata.

1. §.

A' Grammatika tiszte az, hogy a' nyelvnek szavait helyesen kimondani, hajtogatni, beszédbe szővni 's leírni tanítsa. E' négy rendbeli foglalatosság szerént a' Grammatica ugyan-annyi szakaszokra oszlik: az első az Orthoepiát, a' második az Etymológiát, a' harmadik a' Syntaxist, a' negyedik az Orthographiát adja-elő.

⁹ Kazinczy Ferenc levele Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1808. márc. 12. KazLev, V. 349. (1251. levél).

¹⁰ Kazinczy Ferenc levele Dessewffy Józsefnek, Széphalom, dátum nélkül [1808]. KazLev, V. 429–434 (1287. levél).

¹¹ Kazinczy Ferenc levele Lónyay Gábornak, Ujhely, 1823. júl. 6. KazLev, XXII. 377–379. (5584. levél).

¹² Feltehetően ez a szöveg jelent meg a Felső Magyarországi Minervában: Kazinczy Ferencz, A' Nyelv', az Írás' feltalálása; a' Magyar Nyelv' Bölcsője, 's legrégebb Maradványaink, Felső Magyar Országai Minerva, 1825. január, 5–14.

I. SZAKASZ.

Orthoëpéja.

2. §. A' magyar nyelvnek, *eredeti* vagy már *magdénak egészen elfogadott*, szavaiban harminczkét egymástól tökéletesen különböző hang fordul elő: 1.) a, – 2.) b, – 3.) cz, – 4.) cs, – 5.) d, – 6.) e, – 7.) f, – 8.) g, – 9.) gy, – 10.) h, – 11.) i, – 12.) k, – 13.) l, – 14.) ly, – 15.) m, – 16.) n, – 17.) ny, – 18.) o, – 19.) ö – 20.) p, – 21.) r, – 22.) s, – 23.) sz, – 24.) t, – 25.) ty, – 26.) u, – 27.) ü, – 28.) z, – 29.) zs, – 30.) dzs, 31.) j, – 32.) v.

Jegyzés. Révai, nagy Gramm. I. D. 79d.¹³ I. csak harminczeggyet számlál, el nem fogadván a' *dzs* hangját, mert 1.) az magyar eredetű szóban soha elő nem [157b] fordul. 2.) mert a' *dzsídát dridának* is mondják. 3.) mert a' *handzsár* Pázmánynak példája után *hansár*nak írathatik. – Az első ok valóban nyomó ok. De ha a' *dzsida*, *handzsár* és *findzsá* szók idegen eredetűek is birtokában lévén egyszer¹⁴ a' polgársági jusnak, említéseket itt méltán kívánhatják.¹⁵ Csak azt jegyezzük-meg a' két hatulsóbb okra, hogy 1. a'¹⁶ *drida* a' maga eredetét egy typhótai botlásnak köszönheti. Lásd a' Páriz Pápai Lexiconának () d. lapját.¹⁷ A' figyelmetlen Olvasók nem vették észre a' szót az¹⁸ Erráták között 's jámbor¹⁹ hittelt tovább adták a' mit vettek. 2. hogy Pázmánynak példája itt nem kívánhat követést, mert a' kimondás ellenkezésben van vele. *Hanzár*, *hanszár* és *handzár* mind nem *handzsár*.

3. §. Ez a' harminczkét hang vocális, consonáns és amphiphthongus. Vocális az, a' mit a' tüdő a' száj belső részeinek segedelmek nélkül lehell-ki; – Consonáns a' mit csak úgy lehet kimondanunk, ha valamely vocalis ragasztatik melleje;²⁰ – az Amphiphthongus közben áll a' kettő között; a' száj belső részeinek segedelmek nélkül lehelli-ki ugyan a' tüdő; de vocalisnak ragasztékja²¹ nélkül tisztán ki nem mondathatik.²²

4. §. Vocális van hét: *a, e, i, o, ö, u, ü*; Amphiphthongus²³ egy: *h*; – [158a] a' hátra-lévő huszonnégy consonáns.

5. §. A' vocalisok *rövidek*, ere [vena illius],²⁴ – vagy *hosszúk*. éré [adtingebat]. E' kettőn kívül nyelvünkben más hangzású vocalisok nincsenek. (Lásd a' §t.)²⁵

¹³ D. <I.> 79d.

¹⁴ is <megnyervén> egyszer [A birtokában lévén a törölt szó fölött áll.]

¹⁵ említésekét kívánhatták. [Az „itt méltán” a margóra van írva és egy jelzés kapcsolja a mondatbeli helyére.]

¹⁶ hogy a'

¹⁷ [Az eredetiben is hely van kihagyva a zárójelek között.]

¹⁸ észre az [A többi a sor fölött áll.]

¹⁹ között <a' szót, 's jó lélekkel> jámbor [Az "'s" a törlés fölött áll.]

²⁰ melleje<>;

²¹ de <consonáns'> ragasztékja

²² mondathatik. <Diphthongus a' magyar beszédben soha nem fordul-elő.>

²³ ü; <'S ezek majd röviden ejtetnek> Amphiphthongus

²⁴ *rövidek*: << ere[vena illius]

²⁵ [Az eredetiben is hely van kihagyva a számnak. Az utána következő bekezdés törölve van: <Jegyzés. Versegi és <<Baróti Szabó>> legkésőbbi írásaiban Baróti Szabó az e felibe kettős pontot is kezdet- Embör ||tek rakni. Fellegék, cselekédetét, kégyelem. – Külömbiséget <<ezen>> az itt előhozott [...m] szó e <betűji> hangjai közt a' legkényesbb fül sem érez, mert a' Palócz és a' hegyek közt lakó magyar embörnek mondja ugyan az embert. De nem <tudnánk> látni, miért kellessék a' Palócz sivatag szőjétést a' Nemzetre reá tolni 's azt megjegyezni a' mit felejtetni kellene."]

6.²⁶ §. A' vocálisok három nemre osztattnak:

hímek: a, o, u.

nőstények: e, ö, ü,

közös: i.

7. §. A' magyar beszéd' fenn említett 32 hangjai azon organumokra nézve, a' mellyekkel őket ki mondjuk, hatféle szakadnak.

tüdő' hangjai a' 7. vocális és 1. amphiphthongus.

gége' hangjai: j, g, k,

ajaké: v, b, f, p.²⁷ m.

fogé: n, d, t.

a' hátra lévő 13 az ínyé és nyelvé.

[158b] 8. §. Ezek tökéletesen különböznek ugyan egymástól, mindazáltal némellyike²⁸ közt eltéveszthetetlen²⁹ rokonság találtatik, melly azt csinálja, egyik gyakorta a' másíknak helyébe lép, a' nélkül³⁰ hogy azt az euphonia kívánná. Illyen az

a és o. halt, holt; alma, óma.

e és i. teste, testi; füste, füsti.³¹ szép, szíp

o és u. csoda, csuda; lo, lu.

ö és e,³² szőlője, szőleje, mező, mezeje. fő, fej

ö és ü, felől, felül, tőle, túle.

i és j, ájtatos (á'ítatos, az az áhítatos) ájtatos.

b és v. Wachter, Bakter, Werda, Berdo. Ivola³³ viola. Balint V[alint]

b és f. bab, faba. Schraube sróf

d és t. folt, foltozni, foldozni.³⁴

[159a] 4. Vocális van hét: *a, e, i, o, ö, u, ü.* 'S ezek majd³⁵ röviden ejtetnek, mint:³⁶ *ere* [vona eius] — majd megvonva: *éré* [attingebát.]. E³⁷ kettőn kívül nyelvünkben semmi³⁸ más hangzások nincs.

Jegyz. I. E' szót: Ked, (helyesebben: *Ke'd,* az az, *Kend,*) a' Dunántúliak *Kéd*-nek mondják, mint a' Palóczok némelly³⁹ más szókkal együtt. De a' Provincialismus ejtéseit⁴⁰ az egész Nemzetre tolni nem szabad.

²⁶ 5.

²⁷ f, <m,> p.

²⁸ mindazáltal <közt> némellyike

²⁹ [Néhány betű a csomó ragasztása miatt olvashatatlan („eszt”), csak kikövetkeztetni lehet.]

³⁰ [Az utolsó betű a csomó ragasztása miatt olvashatatlan.]

³¹ füstje, füstj

³² ö és i,

³³ [Az utolsó két betű a csomó ragasztása miatt olvashatatlan.]

³⁴ [Az oldal fele üresen maradt.]

³⁵ [Az első két betű a csomó ragasztása miatt rosszul olvasható.]

³⁶ ejtetnek, <majd megvonva> mint:

³⁷ [attingebát.]. <Accentus gravis sal egy szavunk> E'

³⁸ kívül semmi [A „nyelvünkben” a sor alá van beszúrva.]

³⁹ Palóczok <ezt és> némelly

⁴⁰ Provincialismus<t a' Nyelv' szép> ejtéseit

2.) Versegi és később munkájiban Baróti⁴¹ Szabó Dávid, 's őutána Döme⁴² az *e* feliben kettős⁴³ pontokat is raktak: *fellegék, cseleküdetét, kégyelem*. – Külömbiséget⁴⁴ 'e sok hangok⁴⁵ között a' legkényesbb fül sem érez, 's a' legkényesbb ajak is mind egy hangzással ejti, 's újítások⁴⁶ szükségtelen és haszontalan⁴⁷ és így⁴⁸ sikertelen is marad.

A' vocálisok három nemre osztattatnak:

hímekek: a, o, u.

nóstények. e, ö, ü.

közös: i.

Diphthongusa⁴⁹ a' magyar szóknak nincs. A' hol az *ai, ei* öszveolvad, ott az *i* vocális j consonánssá változik.

[159b] §. 7. A' fenn említett 32. hang azon organumokra⁵⁰ nézve, a' mellyekkel azokat kimondjuk, hatfelé osztatnak:⁵¹

1. tüdő hangjai⁵² a' 7 vocalis és Diphthongus.⁵³

2. géégéc: j, g, k.

3. ajaké v, b, f. p. m.

4. fogé: n, d, t.

5. ínyé –

6. nyelv é a' hátra lévő 13.⁵⁴

§. 8. Ambár ezek a' hangok egymástól tökéllé⁵⁵ különböznek, van⁵⁶ mindazáltal közöttök egynehány,⁵⁷ melly a' beszédben más melle⁵⁸ esvén, azzal egyyüvé olvad, és egy harmadikat⁵⁹ szűl.

d⁶⁰ és s lesz nem cs,⁶¹ hanem cscs.

d és j. – nem gy, hanem gygy.

gy és s – nem cs, hanem cscs.⁶²

l és j – nem ly, hanem lyly szelj

n és j – nem ny, hanem nyny vonj

⁴¹ és <vele> Szabó [A „Baróti” a törlés fölött, a „később munkájiban” a törlés alatt áll.]

⁴² 's Döme [Az „őutána” a sor alatt áll.]

⁴³ *e* <hangját> felibe <még> kettős

⁴⁴ *kégyelem*. – <A' legkényesbb fül> Külömbiséget

⁴⁵ *e* <kö> hangok

⁴⁶ sem érez, 's újítások [A többi („'s a' legkényesbb ... ejti”) a bekezdés alatt áll.]

⁴⁷ szükségtelen <> haszontalan.

⁴⁸ haszontalan. <és sikertelen> és így

⁴⁹ [Az első három betű a csomó ragasztása miatt olvashatatlan.]

⁵⁰ [Az utolsó két betű a csomó ragasztása miatt olvashatatlan.]

⁵¹ osztatnak: <minden nyelvben:> [Az „osztatnak” első két betűje a csomó ragasztása miatt olvashatatlan.]

⁵² tüdő <vocalis> hangjai

⁵³ [Az első két betű a csomó ragasztása miatt olvashatatlan.]

⁵⁴ [Az „a' hátra lévő 13.” megjegyzés az utolsó két pontra vonatkozik.]

⁵⁵ [A szó vége a ragasztás miatt olvashatatlan.]

⁵⁶ van <nak>

⁵⁷ közöttök <némellyek> egynehány

⁵⁸ [Az utolsó három betű a ragasztás miatt olvashatatlan.]

⁵⁹ [Az utolsó öt betű a ragasztás miatt olvashatatlan.]

⁶⁰ szűl. <Illyen l.) A' d és j. lesz nem gy, hanem gygy nem gy gygy> d

⁶¹ nem <cs>cs,

⁶² [Az első három példái a csomó ragasztása miatt nem láthatók.]

t ⁶³ és j	–	nem gy, hanem tyty hang hat ⁶⁴
d és t.	adta azza véd tem. ⁶⁵	
§. 9.	Némelly hangok között rokonságokat tapasztalunk: Ilyen az	
a és o	halt és holt.	
é és í	német, nímet.	
[160a] o és u	csoda, ⁶⁶ csuda. róla rúla	
ö és e	szőlője szőleje ⁶⁷	
ö es ü	felől, felül. tőle, tülle	
i és ⁶⁸ j	(Lássd. §. 6.) áhítatos, áítatos, ajtatos.	
b és v	viola, ibolya, Valint, Balint	
b. és p.	szép, (szépebb, szépbb) ⁶⁹ szebb.	
b és f	barát frat. (Brat, Bruder)	
k és g ⁷⁰	szakgat, szaggat.	
l és r.		
m és p.	mart, part.	
s és sz.		

Kézirat:

MTAKK K631, 157–160 f., 8r autográf pizskozat.

Szövegkritika:

A kézirat a K631-es kötet része, amely Kazinczy Ferenc grammatikai és irodalomtörténeti jegyzeteit tartalmazza. A kötet negyedrést alapú, de nyolcadrést kéziratokat is magában foglal.

A vázlat a kötetben belül egy nagyobb csomó része, amely a 157. foliótól a 164-ig tart. A papír a 160. folio rectója közepétől a 164 versőig üres.

Az első oldal tetején fekete tintás „a.)” jelölés, mellette piros ceruzával „VII”-es szám ismeretlen kezektől. A beírt oldal jobb felső sarkában 1-től 4-ig tartó kék ceruzás lapszámolás látható.

Megjelenés:

Kiadatlan.

Magyarázat:

Révai, nagy Gramm.: Révai Miklós, *Elaboratior grammatica Hungarica. Ad genuinam petrii sermoni indolem fideliter exacta, affiniumque linguarum adminiculis locupletius illustrata. Tribus voluminibus comprehensa. Studio, et opera Ioannis Nicolai*

⁶³ nyny <s és j – nem> t

⁶⁴ [A szó vége a sűrű kötés miatt nem olvasható.]

⁶⁵ [Ez utóbbi sor a lapszélén áll.]

⁶⁶ u <ló, lú,> csoda

⁶⁷ szőlő szőleje

⁶⁸ <> i és

⁶⁹ szé-<>pe->bb-> szebb

⁷⁰ g és k

Révai, presbyteri dec. dioec. iaurinens. linguae, ac literaturae hungaricae professoris publ. ord. in regia scientiarum universitate Pestinensi, I–III, Typis Mathiae Trattner, 1806–1808.

Páriz Pápai Lexiconának: *Dictionarium latino-hungaricum, Succum & medullam purioris Latinitatis, ejusq; genuinam in Linguam Hungaricam conversionem, ad mentem & sensus proprium Scriptorum Classicorum, exhibens [...]* a Francisco Pariz Pápai, Medicinæ Doctore, Ejusdémq; Facultatis, in Celeberrima ACADEMIA BASILE-ENSI, Assessora; & in Illustri COLLEGIO NAGY-ÉNYEDIENSI Professore Publico, Leutschoviæ, Apud HÆREDES SAMUELIS BREWER, Annô M DCC VIII.

vocális: (lat.) magánhangzó.

consonáns: (lat.) mássalhangzó.

amphiphthongus: (gr.) a 'mindkét oldali, kettős' és a 'hangzó' szó összetétele.

Baróti Szabó Dávid (1739–1819): jezsuita, majd világi pap és tanár, költő.

Döme Károly (1768–1845): író, kanonok, 1831-től a Magyar Tudós Társaság tagja.

FINTA ÉVA

Versek

Ólmos, mély

Esett az este.
 Ólmos, mély eső.
 Az elme is ilyenkor álmatag,
 magába fordul és elszenderül,
 de hajnaltájt agyában rajzanak
 a virrasztók, békében – háborúban
 a sokak, kik szintén nem alszanak.
 Mert háború van odakinn, s a lélek
 rezzen a vér szagától ittasan
 vonagló föld fölött, s az agyban hallgatózva
 nem alszanak a megkergült szavak.
 Mert háború van rég a szívek mélyén
 a gondolatok is vonaglanak
 a fölötte sistergő ágyútűzben
 kirajzanak az eltévedt időbe
 és gondjaink velünk nem alszanak.
 Így álmodj képet dús habú patakról
 pásztoridillről, göndör fellegek
 telt formáiban rajzó Laokoónról
 Gorgórol, Pietárol – egyre megy –
 így álmodd át magad a másik napba
 mikor vibrálva nézi a szemed
 az éjsötétet és a belső harcban
 ellened fordult szédült fegyvered.
 Mégis – aludj! Az egyre éberebb
 magát felsebző lélek szenderül
 ha jó vagy hozzá, becézi szavad
 az egykor volt, sóvárgó gyermeket
 ki most a lámpafényben hallgatag
 melléd szegődve várja enyhülésed
 öledbe bújva hogy visszafogadd.

A víz románca

(Dobai Péternek, a hetvenedikre)

Virágot visznek a vizek
 a kék folyók, a tengerek
 a patakokban levelek
 tutajoznak és fellegek.
 Mi fent a játék színtere
 az vetül, hullik ide le
 s a habos égi képzetek
 táncolva lépnek köveket.
 A fény kitarul, átragyog
 a mélyeken a sárga lob
 a lombokon csipkét remeg
 a tükreit tört fénymeleg.
 Mindenben kék és zöld donog
 eget kortyolnak a habok
 s úsztatnak erdőrészeket
 a fröccsenő patakvizek.

A kék folyókon nyugalom
 virágot ringnak a tavon
 a víz áttűnik, bármi mély
 benne remeg a szenvedély
 s míg önmagát tagadja le
 mindent mutat, mi színtere:
 körötte és alatt a csend:
 színek domborzata dereng.

A víz vezet, a víz visel
 továbbdobál és elterel
 s a forró, fehér fénymagot:
 szótlán nyeli el a napot.

A folyók és a tengerek
 virágot s vért merengenek
 riogva tépik szét a kék
 égi képek igézetét
 s mire a mélybe szenderül
 elül a lét is legbelül.

FRIED ISTVÁN

**„Életet és halált az Írói világban kiki maga ad magának”
A levelező Kazinczy Ferenc felbukkanó üzenetei**

*„Az elveszett vagy lappangó levelek száma több százra tehető.”
(Szauder József)¹*

*„az Igazság minden felekezettől vesz követőket palástja alá, s a Szeretet azokat is egymáshoz csatolja, a kiknek vélekedések egyben s másban különbözök.”
(Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek)²*

*„Azok a tartalmak, amelyeket egy efféle írásossá tett formában közölnek, és az a mód, ahogyan körülhatárolják ezeket a tartalmakat, akár a beszédet, nem csupán az írónak és – legalábbis indirekt módon – a címzettnek szubjektív felfogását tükrözik vissza, hanem inkább egy olyan tudásszociológiai kontextus reflexei, melyben egyként megtalálható az író és a címzett.”
(Moritz Csáky)³*

Az örvendetesen gyarapodó Kazinczy-kiadás új kötetei megerősítik, újabb érvekkel támasztják alá, valamint hitelesítik mindazt, amit a kutatás a levélíró Kazinczyról eddig állított. Sőt, ezen felül olyan irányok felé mozgatják, amelyek a XVIII. századi német és francia kultúratudományban már számottevő eredményt hoztak, és amelyek szembesítése a frissen megjelentetett Kazinczy-kötetekkel a Kazinczy-portrét, a Kazinczy működése nyomán és környezetének viszonyrendszerét szem előtt tartva a rokonítható és ellentétes felfogások mentén kirajzolódó magatartásváltozatokat segítenek újragondolni. A levelezés jelentőségét más-más összetevőkkel értelmező korszakok abban egyetértettek, hogy Kazinczy levelei (és mindazoké, akik éppen Kazinczyval levelezve törekedtek arra, hogy a levelekből rekonstruálható személyiségük megfeleljen a Kazinczy példaadásával megvalósuló ízléskövetelménynek) egy korán jött értelmiségi magatartást reprezentáltak. Márai éppen a kassai (és álta-

¹ Szauder József: Kazinczy Ferenc. Magyar irodalmi lexikon. Főszerk. Benedek Marcell. Bp., 1963. I. 612.

² Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek. S. a. r. Szabó Ágnes. Debrecen, 2013. 84.

³ Moritz Csáky: Zwischen Oralität und Literalität. Überlegungen zum Brief aus einer kulturtheoretischen Perspektive. In Der Brief in der österreichischen und ungarischen Literatur. Hg. András F. Balogh, Helga Mitterbauer. Bp., 2005. 19. (Budapester Beiträge zur Germanistik, Bd. 45. Hg. Karl Manherz.) „Die Inhalte, die in einer solchen verschriftlichen Form mitgeteilt und die Art und Weise, wie diese Inhalte umschrieben wurden, spiegeln wie das Gesprochene, nicht nur die subjektive Verfassung des Schreibenden und – zunächst indirekt – des Adressaten wider, vielmehr sind sie auch ein Reflex jenes wissenssoziologischen Kontextes, in welchem sich der Schreiber und der Adressat befanden...”

lában a felvidéki) polgárság jellemzőjének tartotta a (szóbeli és írásbeli) társalkodás színvonalasságát, megjegyezvén, nem elegendő a szép körülmény megteremtése, a jó könyvek olvasása, szükséges, hogy megvitassák, szépen tudjanak róla beszélni.⁴ Kazinczy levelezése ugyan nem szűkíthető le arra, miként vitatták meg az irodalmi (vagy a képzőművészeti) alkotásokat, prozódiai, nyelvi-nyelvújítási, társasági, az irodalmi mechanizmust illető kérdéseket, hiszen a sokoldalú dialógus során az egyes személyek, a szűkebb és tágabb környezet, a nemzet, Európa sorsfordulatai szintén témaként jelentkeztek, hanem egyfelől a mai kutatás számára a műfaji problémák fölvetésére teremt lehetőséget, másfelől igényelné ennek az impozáns levélgyűjteménynek konfrontálását más, hasonló gyűjteményekével (például a Goetheével vagy a Voltaire-ével, hogy a korszak nagy levelezői közül a két, talán legnagyobbat említsem). Más szempontból éppen a szerencsés véletlen folytán egymást követő Kazinczy-kötetek jelzik, hogy a Kazinczy-levelek miféle más, rokon megnyilatkozási formák közvetítését vállalták; nevezetesen az *Erdélyi levelek* az útleírását, amelybe a történeti vonatkozások, az imagológiai kérdések, a képzőművészeti leírások (nem meglepő módon a múzeológia: adott esetben egy képtár anyagának célszerű elrendezése) tagolódnak be, arról nem is szólva, hogy Goethe itáliai úti beszámolóíhoz hasonlóan az életrajzi vonatkozásoktól sem tekinthetünk el. Ehhez (s ezt itt csak jelzésszerűen említem) annyit érdemes még hozzátennem, hogy ez az útleírás nem pusztán a levélforma miatt személyes történet (ezúttal elkerülöm az önletrajzi jelölést), hanem megfordítva, a személyes történet éppen a levélforma révén komponálódik olyan szépirodalmi alkotássá, amely ezt a meglehetősen heterogén anyagot úgy fogja össze, hogy mintegy megkülönböztető tulajdonságává teszi a heterogeneitást, vegyes műfajúvá az útleírást, ön-elbeszéléssé a különféle találkozásokat (személyekkel, tájjal, a lakosság különféle nyelvű egyedeivel, így nyelvekkel, szokásokkal, kultúrával és kultúrátlansággal).

Az 1786–1791 közötti országos események egyik lényeges vonulata játszódik le az oktatásszervezés területén, ennek a drámának messze nem jelentéktelen szereplője Kazinczy Ferenc, aki megbízatását igen magas helyről kapja, és aki pályáján igen nagy fordulatot tesz meg, hogy egy bizonyos több kényelemmel és megszokással kecsesgató állást (amennyiben II. József lázas tevékenykedése bárkinék és bármennyi kényelmet hagyott) fölcseréljen, a felvilágosodás közmondásszerűen használt pedagógiai optimizmusát kísérelje meg valósággra váltani. Ez a kerek fél évtized nem csupán arról tanúskodik, milyen tisztviselő, tisztségviselő volt az irodalmi ambícióit egyetlen másodpercre sem feladó Kazinczy Ferenc, miképpen tudta vagy nem tudta a célszerűbb, korszerűbb oktatás ügyének megnyerni a kisebb-nagyobb közösségek, városok, egyházi és világi személyiségek jóakarátát, hanem arról is, sőt arról elsősorban, hogy miféle előítéletekkel, begyökerezettségekkel, gyanakvásokkal kellett megküzdenie, s hogyan tapasztalta meg, hogy a legjobb szándékok, a legüdvösebb elgondolások sem győzhetik

⁴ Márai Sándor: Az örök Felvidék. Úő.: Ajándék a végzettől. Sorozatszerk. Mészáros Tibor, vál., szerk. Székely András. Bp., 2004. 87–91. („A felvidéki polgár már évszázadok előtt tud valamit, amihez alföldi komája és atyafisága csak száz év előtt kap kedvet, tud társalogni. Mert nem elég becsülni a szépet, élvezni a fennkötet: áldozni is kell reá és beszélni is kell róla.” 90.)

meg azokat, akiket esetleg akaratum ellenére kívánt boldoggá tenni egy rendelet, előírások végrehajtását eröltető rendszer. Kazinczy Ferenc sokszorosan érzékel(tet)te, hogy az uralkodói akarat, amely a teokráciából a bürokráciába vezette volna át kormányzók és kormányzottak hétköznapijait, mennyi ellenállásba ütközik, még ott is, ahol az uralkodó rendeletei nyomán könnyebbé, élhetővé vált az élet. A Kazinczy Ferenc „hivatali iratai”-t tartalmazó kötet⁵ önjogán tarthat arra számot, hogy a levelezés XXV. köteteként lásson napvilágot. Részint azért, mert Kazinczy Ferenc iskolafelügyelői jelentései, egyházközségek, tanítók, egyházi méltóságok, gyülekezetek megkeresése, számukra a rendeletek, előírások továbbítása, az azok alapján foganatosítandó cselekvés, intézkedés (helyszíni szemlével is) szabályos levélformában történik, azaz megtartandók a levél külsőségei. Így a hivatali levelezés alfajba sorolandók, részint azért, mert Kazinczy nem képes, nyilván nem is akarja megtagadni, hogy író (noha írói pályája valójában csak most kezdődik). A német s a latin, kisebb részben a magyar levelek megformáltsága, elbeszélői stratégiája, a *captatio benevolentiae*-nak (a jóindulat megnyerésének) nem egyszer mesteri alkalmazása és nem utolsósorban a levelek jórésztének magasfokú retorizáltsága felülemeli az egyébként szigorú terminológiával, jól bevált frazeológiával korlátok közé szorított hivatali jelentéseket. (Egy ízben Kazinczynak kell kioktatnia levelezőpartnerét a megszólítás szabályossága ügyében).⁶ A sokat úton lévő, sokféle kicsinyességgel találkozó, betegséggel küszködő, nem egyszer bizalmatlanságba ütköző Kazinczy Ferenc ügyelt arra, hogy a hivatali formulát életszerűvé tegye. Jellemzései mögött akár regényalakokat is felfedezhetnők, s mint gyakorló levélíró nem csupán azért nem lép vissza a háttérbe, mert ügyekről, helyzetéről, intézkedésekről és intézkedési tervekről számol be, mint munkakörének velejáróiról, hanem azért sem, mivel levelet ír, még ha egy előre megadott séma szerint. Ilyenmódon a hivatali levelezés nála nem kizárólag a külső forma (megszólítás stb.) alapján levél, hanem – amennyire a keretek engedik – a személyes részvétel, a tanúságtétel okán is. Az országos dráma egyébként a Kazinczy-iratokban is megjelenik, nem pusztán az 1790-ben következő nyelváltás (németből magyar, illetve latin) révén, hanem II. József nagyvonalú, íróasztal mellett kiagyalt intézkedéseivel, amelyek egy jól működő, irányítható, egységes és versenyképes birodalom megszervezését célozták meg, azok fogadtatása, végrehajthatósága állandó konfliktus-források, s Kazinczy nem térhet ki a konfliktusok elől. Az egyházak, az intézmények nemcsak az uralkodó Kazinczy közvetítette elképzelései ellen szegülnek, próbálják késleltetni, „szabotálni”, hangoztatják az anyagiak hiányát, hanem egymás ellen is gyanúperrel élnek.

Kazinczy megélte saját drámáját: magyar íróként a német nyelv iskolai oktatásáért kellett küzdenie; vállalván a gyanúsítást, a magyarázkodás kellemetlenkedéseit, miközben német nyelvű szerzők műveinek magyarázásán dolgozik, vigyázó szeméit a német nyelvű irodalomra vetve. Ám annak érdekében, hogy a magyar irodalmat és nyelvet kiművelje, differenciálttá tegye. Jozefinista elkötelezettsége a műveltség és művelődés terjesztésében nyilatkozik meg, a korszerű oktatási módszerek és a célszerű oktatásszervezés megvalósítását szeretné elérni. Nem pusztán hivatalnokként szol-

⁵ *Kazinczy Ferenc: Levelezés XXV. k. (Hivatali levelezés)*, s. a. r. Soós István. Debrecen, 2013.

⁶ Uo. 215.

gálja a felvilágosodás, a „fény” terjesztését, hanem meggyőződéses „értelmiségi”-ként is, aki a kötött (levél)formát, a hivatali levélírás szabályait nem fellazítja, hanem íráskészségével, megjelenítő erejével, személyes hitelével teszi olyanná, hogy más levelezésköteteivel összhangban ne csupán (kor)történeti dokumentumként lehessen olvasni, hanem részint személyes történetként, részint a II. József és intézkedései/rendeletei körül zajló dráma jeleneteiként.

Az Orbán László által sajtó alá rendezett, megjegyzetelt kötet⁷ azokat a leveleket teszi közzé, amelyek a legutóbbi levelezéskötet óta kerültek elő, nem kevés azoknak a száma, amelyek a sajtó alá rendező, illetőleg a kritikai kiadás munkatársai kutatási, levél- és kéziratári böngészései nyomán bukkantak föl. Arra gyanakodhatnánk, hogy kevés újdonságra derülhet már fény, hiszen a céljuk és műfajuk szerint önéletrajzi alkotások elemzése kijelölte a Kazinczy-élet és önértelmezés fővonalait, a nem kevés ellentmondást, hiányt, az újraírással megteremtett többféle önértelmezési lehetőséget kell a továbbiakban tudatosítani. Ez az Orbán László által a tőle megszokott filológiai gonddal kiadott kötet azonban nemcsak „anyagában” hoz újat, kiváltképpen érdekesnek tűnik a Kazinczy–Orczy Lőrinc levelezés kitéljesítése,⁸ (Kazinczy korábban publikált leveleit olvasva kitetszhetett, hogy Orczyban nem pusztán pártfogót, hanem az apafigura egy változatát is tisztelte),⁹ valamint egy Klopstockhoz küldött levél,¹⁰ amelyre válasz ugyan nem érkezett, ám beleillik abba a szívós munkába, amellyel Kazinczy a német írókkal történő kapcsolatfelvétel révén¹¹ részint a maga pozícióját erősíteni vélte, részint fölismerte annak jelentőségét, hogy a magyar irodalom német útjának egyengetése jótékony hatással lehet a maga műfaji rendszerét megtervező, differenciáltabbá tévő magyar irodalomra (szólván a neves és kevésbé neves német, francia szerzők korábbi és készülő magyar fordításairól).¹² Amikor Klopstockhoz Kazinczy levelet ír, már kikerülhetetlen tényezője a magyar irodalomnak, akinek fordításai egyfelől vita tárgyai lettek (Batsányival, Földivel), másfelől viszont az irodalmi megszólalás, az érzékenység példájául szolgáltak (Gessner-fordításának egy részlete eképpen funkcionálhatott a *Fanni hagyományában*, Bácsmegyeyje viszont a szó- és írásbeli társalkodás „csiszoltság”-át ösztönözte, olyan hatástörténetet megcélözva, amely az irodalom körén túllépve társasági-társadalmi tényezővé lesz(lehet). Ennek következtében az 1782-es kapcsolatfelvételi kísérletek még író-

⁷ Kazinczy Ferenc Levelezés XXIV. k. S. a. r. Orbán László. Debrecen, 2013.

⁸ Uo. 19–21, 21–22.

⁹ KazLev. XXIII. k. 13–15, 15–16.

¹⁰ A 7. sz. jegyzetben i. m. 24–26.

¹¹ Levelezést kezdeményezett Gessnerrel, Millerrel, Wielanddal, Lavaterrel. Uo. I. 32–35, 37–39, 53–54, XXII. k. 24–25, XXIII. k. 11, 11–13.

¹² Ideje, hogy végképp elfelejtsük azt az, egy vélt magaskultúra gögjétől vezérelt álláspontot, mely a Siegwart szerzőjében, Millerben, a göttingai Hainbundhoz tartozó költő-íróban jelentéktelen irodalmi személyiséget látat. *Taxner-Tóth Ernő*: Kazinczy és kora (1750–1817). Bp., 1987. 35. Nemcsak azért, mert Miller egy versét Mozart zenésítette meg, és fotomechanikai utánnomásban 1971-ben, Stuttgartban újra kiadták műveit. A kor-szak sikeres-népszerű olvasmánya volt, közönségpszichológiai és regénytörténeti szempontból (vö. a Klostergeschichte divatával) ma is tanulmányozásra érdemes. Egyébként a füzet állításával szemben Kazinczy Szegvári címen magyaráította, de megsemmisítette az elkészült kéziratot. Vö. még *Kristine Schwamm*: Die Dichter des Göttinger Hain und ihre Bedeutung für die ungarische Literatur. (Anhang: Briefwechsel zwischen Kazinczy und Millet). Göttingen, 1984.

olvasó viszonytal volnának leírhatók, melyek fokozatosan „fejlődhetnek” író–fordító viszonytal, méghozzá az érzékenység német–magyar változatának alakulástörténetében. Klopstockhoz viszont a magyar(országi) felvilágosodás aktív munkása szól, akinek az irodalom, a fordítás, a nyelvi műalkotás csupán az egyik, jóllehet az egyik leglényegesebb, működési „terepe”, emellett irodalom és közéletiség együttes vállalásával vezetné be a magyar nyelvet és irodalmat (Klopstock remélt reagálásának segítségével) az európai „Gelehrtenrepublik”-ba, a tudós–köztársaságba, az európai „jók” közé. Még egy, a kutatásban csak az újabb időkben szerepet játszó törekvésről érdemes itt megemlékezni. Azt kezdettől fogva emlegette a kutatás, mennyi mindent pótolta a Kazinczy-levelezés, irodalmi életet, nyilvánosságot, vitafórumot és így tovább. Azonban nem kizárólag egyes levelek hatását érdemes mérlegre tennünk, nem árt számításba venni, hogy (például) Kazinczy leveleit többen másolták, másolatban terjedtek, mások meghatározott köröknek a Kazinczy körül zajló csatározások levéltanyáját írták össze, mintegy történetét kínálván föl a polémiáknak, s ezeket cirkuláltatták, s nem utolsósorban Kazinczy maga látott tematikusan is gyűjtött leveleiben új lehetőséget: részint újraírta a maga leveleit egy reménybeli kiadás számára, amelylyel mintegy irodalomtörténeti funkcióba helyezte az utólag megszerkesztett levelezést, részint életrajzi célból csoportosította, ennek révén konstruált volna meg egy „mintaéletet”, amely a bonyolult-bonyolított irodalomteremt(őd)ési folyamatokról volt hivatott tájékoztatni.¹³

Az emlegetett újabb kötetek között természetesen sok az „átfedés”, a hivatali iratok néha a „magán”-levelekkel egészíthetők ki, és megfordítva, ugyanakkor Váczy János kezdeményezését követve, nemcsak a jegyzetanyag tartalmaz a közlendő levelekkel, hivatali levelezéssel összefüggő, azokat magyarázó további iratokat, illetéknéppen az életrajzi kutatást ugyanúgy segítik, mint annak tisztábban látását, miféle kontextust feltételez, illetőleg miféle kontextusba illeszkedik Kazinczynak és levelező partnereinek hivatalos és magántermészetű megnyilatkozása. A közéleti és irodalmi személyiség sosem válik szét Kazinczyban, mindegyik megjelenési formának ugyan megvan a jól körülhatárolható cselekvési köre, mégis, olyan *közös*, egymást feltételező tevékenység bontakozik ki (a kötetek anyagát szükségszerűen összeolvasva), amely részint a felvilágosodás címszava alá sorolható, részint egy önnevelési, önképzési törekvésnek lehetőségeit, gátjait, belső és külső vitáit jelzi, miként határozza meg a kontextus a személyiség lehetőségeit, s a személyiség állandó (belső és külső) küzdelme: a jelentős személyiséggé formálódás küzdelme, s ez miként vetül rá a korszakra. S ha a hivatali tevékenység nem pusztán az iskolaszervezés, iskolalétesítés, az új tanítási anyag és közvetlen oktatási tevékenység bevezetése, elfogadtatása nem egyszer megoldhatatlannak tetsző problémáival kényszerül megütközni, nem könnyíti meg a fogság utáni Kazinczy életét, munkáját sem a mástípusú irodalomszervezés, a kritika-létesítés, az általa kissé rövidre zártan neológianak nevezett nyelv- és ízlésújítás területén feltámadó „ellenzék” „ellenzése”: feltehetőleg a Kazinczy által szellemenesen és találóan „szokott”-nak nevezett, nem bizonyosan konzervatív világnézet-

¹³ *Czifra Mariann*: Kazinczy Ferenc és az ortológusok. Árnnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában. Bp., 2013. 59–75.

ből fakadó ellenállás kételkedett Kazinczy nyelvi/irodalmi/esztétikai „újításai”-nak helyességében és célszerűségében. S ha II. József, a türelmi rendelet meghozója nem csekély türelmetlenséggel és tapintatlansággal erőltette az országai életét felforgató reformokat, e józsefi türelmetlenség (és részben tapintatlanság) olykor Kazinczy munkálkodásában is érzékelhető. Más kérdés: Kazinczy „radikalizmusa”, kitartása, állhatatossága nélkül sem iskolaszervezési, sem későbbi irodalom-létesítési akciói nem vihették volna előbbre a hittel vállalt ügyet. Kazinczy nemcsak Péczelynek¹⁴ magyarázta el, hogy a német nyelv bevezetésével nincs szó arról: feladta volna a magyar nyelv ápolásának, terjesztésének, művelésének ügyét; Kazinczy (is) szem előtt tartotta a jól szervezett állam kialakításának eszméjét, s a népoktatás korszerűsítésével a műveltség általánosabbá tételét remélte. Egy Nagy Józsefnek címzett levélben párhuzamot vázol a nemzetiség és az irodalmi műveltség fejlesztése között. „A bölcs Uralkodónak nem elfojtani kellene a Nemzetiséget a nemzeti tüzet, hanem éleszteni”,¹⁵ (hivatkozási alapja – mi lehetne más? – irodalmi, a *Don Carlos!*); s ezzel párhuzamban: „a Nemzet ízlését semmi alkalmasabb képezi, mint a Recenziók”,¹⁶ s a maga munkáját az alábbiakban nevezi meg: „örvendek azon szerentsémen, hogy (...) hazánk mostani állapottyához képest leg-kevesebb kedvetlenséggel szolgálhatok, s mind a nevendék Hazafiak nevelése körül való forgolódás, mind pedig a Valásbéli egyenetlenségnek el távoztatása s az igazi illuminationának hivatalomhoz mérséklett terjesztése által valóban hasznos hazafivá formálhatom magamat”.¹⁷ (A Helytartótanácsához küldött pályázati szövegében még határozottabban: „die Vereinigung der verschiedenen Religionen zur besseren Aufnahme des Erziehungswesens:”¹⁸ s ha még a megszorítást tekintetbe vesszük, ez az utópisztikus célkitűzés messze túlmegegy a Türelmi rendelet hozta átalakításon!) Utóbb persze értelmezi, módosítja a zárójelben idézett, félreérthető s a Habsburg kormányzati elvekkkel nem teljesen egyező kitételt, s mindössze annyit irányoz elő, hogy a különféle vallásokhoz tartozó iskolások egymást megismerve, a közös iskolákban, megtanulják tisztelni a másik hitét, az egyforma neveltetés, az együtt tanulás által „az a Nagy meg hasonlás, amely a Hazafiak közt eddig meg sirathatlan kárunkra uralkodott, szivekből még gyenge korokban ki irtasson”.¹⁹ S ezáltal a korszak költészetének egyik – jelentékeny – témáját, a „visszavonás”-t a hasznos állampolgárrá nevelés aspektusából gondoltassa el. Egy körirat akár válaszként is felfogható mindazoknak a kortársaknak, de a késő maradék nem egy történéseinek, aki(k) az ország germanizálásában marasztalták el (II. Józsefet is, Kazinczyt is): „Der Fortgang in der Erlernung der Deutschen Sprache ist sehr erfreulich. Dabey wird aber die Vaterländische nicht vernachlässiget, welche allen Söhnen und Einwohnern des Landes im gemeinen Leben ganz unentbehrlich ist.”²⁰ A megfogalmazás differenciáltságára nem árt felhívni a figyelmet: a német

¹⁴ Az 5. sz. jegyzetben i. m, 500–501, 503: a Kazinczy–Péczely-viszonyról.

¹⁵ A 7. sz. jegyzetben i. m. 115–117.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Az 5. sz. jegyzetben i. m, 24–26.

¹⁸ Uo. 21.

¹⁹ Uo. 105.

²⁰ Uo. 678.

nyelv (még akkor is, ha a tanulás révén történő előrehaladása örvendetes is) nem „Vaterländische”, nem a haza nyelve, melynek a hétköznapi életben van mellőzhetetlen szerepe. A haza nyelve ezek szerint a magyar, amely viszont nem a hivatalosság. Ilyen módon a nyelvek elsősorban használati értékük szerint osztályozódnak, az iskolafelügyelő racionalista, pragmatikus szempontból minősít, az ellentmondásokat látszólagosnak vélelmezi, gondosan adagolván az örvendetes, a szükséges jelölést. Másutt sem ellentmondásnak fogja föl, inkább tudatosítja a nyelvi pluralitást, amelyet összefüggésbe hoz az igazi magyar (ein ächter Ungar) ráismeréseivel, nevezetesen azzal, hogy többnyelvűnek kell lenni, valamint el kell sajátítani a nemzetre jellemző sajátosságokat: „d. i. dass er die Haupt Tugenden der Nazion, und der im Lande üblichen Sprachen der meisten Insassen, worunter die Ungarische, Deutsche, und Slowakische verstanden wird, besitze, und mit den charakteristischen Zügen der Nazion, ihren Leidenschaften und Denkungs Art bekant sey.”²¹ 1790-ben azonban már érzékelhetőek a hangsúlybeli eltolódások, az állása megtartásában talán még reménykedő Kazinczy egy köriratában félreérthetetlenül a magyar nyelv elsőbbsége mellett teszi le a garast, nem hátrálván vissza a többnyelvűség okozta helyzet tudomásul vételétől, és jócskán eltérve a Hamlet-előszó sugalmazásától: „A Magyar Nyelv gyarapítása s el-terjesztése körül minden Oskolában nevezetesen pedig és főképp az olly Helyeken, a hol a Lakosok egynél több Nyelven beszélnek, egész erővel törekedjünk: nem ellenezném egyéb eránt hogy a más Nyelvek is (mint amillyen ezen Tudománybeli Megyében Szepes Vármegyében a Német; ugyan tsak Szepesben, Sárosban, Zemplénynek, Ungvarnak, Beregnek, Gömörnek és Abaújnak is némelly helyeiben pedig a Tóth) taníttassanak.”²² Hadd jegyezzem meg, hogy a Tóth itt szlávot jelent; s szó sincs arról az agresszivitástól sem teljesen mentes hangvételről, amely a sokat emlegetett Hamlet-előszóból (1790) köszön vissza ránk, és amely igen nagy valószínűséggel önvédelmi-taktikai okokkal magyarázható: a hivatali levelezéskötetben közöltek és egy-két 1790-es megnyilatkozás között egy egész (világnézeti, nemzeti nyelvi, politikai) világ terül el: az a fajta túlzott hazafias felbuzdulás, amely a néhány héttel (nem esztendővel) azelőtti Kazinczy-nézeteket és foglalatosságot kívánta volna a feledés jótékony homályába borítani, legalább is feltűnő. A jozefinista, a német oktatási nyelvet szorgalmazó Kazinczy elrejtőzni szeretne 1790 nemzeti-es(kedő) jelszavai mögé, 1790. novemberi körirata a kompromisszumok emberének mutatja, aki igazodni kíván ugyan a történelmi fordulat után felszabadult szellemhez, ám nem tagadja meg ösztendős munkálkodását, legfeljebb módosít a nyelvoktatás sorrendiségén. A későbbiek szempontjából viszont rendkívüli a jelentősége annak, hogy a többnyelvűséget elismeri, s az ebből fakadó igények elébe megy, rövidebben: a nemzetiségnek tekintett nép anyanyelv-oktatását szintén mellőzhetetlennek gondolja. Ami azonban nem hagyható figyelmen kívül, Kazinczy polémikus helyzetben fogalmaz kiélezettebben, de szinte egy időben a szükségesnél talán valamivel erőteljesebb fogalmazással szemben oldottabb-(meg)értőbb, írhatnám emígy is: bölcsebb kijelentések hagyják el tollát. Az a Kazinczy, akit nem zavart a vélemé-

²¹ Uo. 486.

²² Uo. 336.

nyek megoszása, egy plurálisabb irodalmi élet, nyelvi és imagológiai kérdésekben is képes volt az önkorrekcióra. A levelezéskötetben publikált Seivert-levél, valamint egy Ismeretlen²³ folytatott vita (Berzeviczy Gergely hovatarozása és nemzetszemlélete megítélésének ürügyén) pontosan mutatja Kazinczy „hazafias” elkötelezettségét, szemléletének határait, egyben ellentmondásait, ezáltal nyelvi-nemzeti önazonosságának jellegét. Az *Erdélyi levelek* önállóan kiadott, kevésbé méltányos szász-fejezete, majd ennek a tervezett kiadványban módosított változata már az 1810-es évek szituációjából fakad, míg a Berzeviczy-vita az 1800-as esztendőök egymásra toluó eseményeinek előterében zajlik. Lényeges a különbség: a napóleoni háborúk Európa térképének tartós átrajzolását ígérték, igaz, 1810-1815 között felgyorsult az idő, s a XIX. század első évtizedében szorongatott Habsburg Birodalom az 1810-es évek elejére már erőteljesebb, kíméletlenebb módszereket alkalmazott a „problémás” magyar nemességgel szemben (1812-től), a meggyőzés, alkudozás politikája helyett erőt igyekezett felmutatni, míg korábban az országgyűlések némi teret hagytak az önvédelemnek. A provokatív céllal kiírt tübingai pályázat (1808) mintegy megszendáztatta a nyelvi kérdésekkel foglalkozó írástudókat, s a kérdések mögött lappangó nemzet(iség)politikai elgondolásokra is figyelt. A tübingai pályázatra beküldött írásokat elbíráló Jernej Kopitar jól érzékelte a kormányzati elgondolásokat, s ezekhez igazodva, ausztrorszlávként végezte feladatát. A pályairásra felhívás a józsefi elgondolásoktól látszólag eltérően a többnyelvű országban alkalmazható hivatalos nyelvre kérdezett, célzata szerint megosztó szándékkal, tekintetbe véve, hogy akadhatnak olyanok is, akik hasonlóképpen reagálnak, mint ahogyan jónéhányan II. József nyelvrendeletére reagáltak, olyanok is, akik a német vagy latin mellett érvelnek. Kazinczy a tübingai pályairásra készülő feleletről többekkel értekezett, a Berzeviczyvel folyó vita szélesebb mederben folyt, az említett Ismeretlen töredék leveléből legalábbis ezt a következtetést vonhatjuk le. A két levél(töredék) magyar nyelvű, és Kazinczy másolatában maradt fenn. Nem tudom igazolni, de arra gyanakszom, hogy németből fordította le Kazinczy, s az ismeretlen levélíró nemcsak nem magyar anyanyelvű, hanem nemzetiségét tekintve sem magyar; érvelése nem illeszthető be az ekkor már létező magyar nemzeti (nyelvi) mozgalom reprezentánsainak nézetei közé, jóval inkább olyan személyisége, aki a hungarus patriotizmust maga mögött hagyva vagy egy birodalmi patriotizmus felé tájékozódott (s ezt veszélyeztetve érezte többek között Kazinczy nézeteitől), vagy – ezt sem tartom teljesen kizártnak – egy szláv nemzetiségű személyiség vitahelyzetéből fordítja vissza Kazinczyra a Berzeviczy ellen szegezett vádak. Egyébként annyi igaznak mondható Kazinczy fölvetéseiből, hogy Berzeviczy számára nem a nyelvkérdés volt a legfontosabb, az ország gazdasági függetlenedését inkább szorgalmazta, a valóságban „Habsburg-ellenesebb” volt Kazinczynál, aki viszont a szellemi autonómiát, a nyelvfejlesztést, nyelvi emancipálódást tartotta a maga részéről a leglényegesebbnek, ekkorra már jórészt eltekintve a többnyelvűség igényétől. Ugyanakkor a Kazinczy–Berzeviczy-vita csak részben intézhető el azzal, hogy közgazdász és író diszkussziója, eltérő érdekek alapján formálódna a

²³ A 7. sz. jegyzetben i. m, 79–80, 80-81. Orbán László eligazító jegyzete: 498.

nézetek, legalább olyan mértékben eltérő Birodalom/nemzetszemlélet alapján, amelyhez eltérő kapcsolatrendszer számítható. Berzeviczy sem kevésbé politikus alkat, mint Kazinczy, a felvilágosodáshoz sincs kevesebb „köze”, ám az európai változások irányát másképpen ítélik meg, s a Berzeviczyhez közel álló Ismeretlen olyan megközelítéssel szemlézi Kazinczy álláspontját, amely majd a későbbi nemzet(iség)i vitákban újjólag fölmerül, és az 1840-es esztendőök Sprachkampf-jának is része (paradox módon, a magyar álláspontot vitatva kerül elő Kazinczynak Lukijan Mušickihoz küldött levele, mint a megértés és engesztelődés szép példája). Az Ismeretlen levelét a sajtó alá rendező 1809. január 5-e előttre keltezte, minthogy Kazinczy felelete erről a napról való: „...nem látom által, miképen haladná-meg az Úr patriotismusa a B. Urét. Magyar-Országnak hány nyelvű lakosai vagynak? Ezek között a magyar nyelvvel élők, talán a többiek számát tekintvén alig tesznek egy harmad részt. Hát az e nagyobb patriota, a ki a lakosok egy harmadrészének nyelve fölül ír, vagy az inkább, aki írása által mind a három részt kívánja boldoggá tenni?”²⁴ A töredék nemigen teszi lehetővé, hogy határozottan állíthassuk: Berzeviczy elgondolásai – mert nem nyelvi jellegűek, hanem gazdaságiak, a kereskedést illetők – az egész nemzetnek, nemcsak a magyaroknak, hozhatnak hasznot; a másik, kisebb valószínűséggel rendelkező értelmezés szerint a kijelentés a nyelvkérdésre vonatkozik, s lényegében ideérthető Kazinczy korábbi javaslata az iskolai nyelvoktatásra vonatkozólag. Kazinczy viszont a magyar nyelvet veszélyeztetve érzi, s a tübingai pályázat provokatív célzatát, kormányzati sugalmazást érezve ki belőle, olyan helyzetbe hozná a magyar nyelvet (s ezt alátámasztandó a tübingai pályáírás történeti érveket hoz, amellet, hogy a magyar irodalmi-kulturális fejlődéssel érvel), amely elfogadottságát, elismertségét nem vonhatja kétségbe. Kazinczy Ferenc erdélyi utazásai során ismét szembesülhetett avval, amit természetesen tudott, hogy (Magyarország és) Erdély földjét nemcsak magyarok, azaz magyar anyanyelvűek lakják, a magyarok mellett szászokkal, románokkal (és cigányokkal is) találkozott, úti leveleiben – igaz, röviden – kitér az örményekre. Mint volt róla szó, a szászokról írt, a *Tudományos Gyűjteményben* közölt fejezet meglehetősen nagy vihart keltett a szászok körében, akiknek reakciója sem késett. Kazinczyt akár kényelmetlenül érinthette, hogy az általa egyébként igen becsült Johann Seivert terjedelmes levélben²⁵ vonta kétségbe Kazinczy – szerinte – túlságosan gyorsan általánosítható, egy-két rossz tapasztalatból, alaposabb ismeret hiányából levont következtetéseit, amelyek túlnyomórészt kedvezőtlen képet festettek a szászokról. Seivert szász öntudata akár meglepetésszerű tapasztalata lehetett, félreérthetetlen a szász levelező differenciálása, megkülönbözteti az Unger-t az Ungerländer-től, ez utóbbiak közé sorolván önmagát. A XIX. századi szlovák terminológia hasonlóképpen különbözteti meg az uhorský-t meg a mad’arskýt (de a déli szlávoknál is: ugarski versus madžarski), A magyar beszédben ez magyarral és magyarországgal volna visszaadható, s a magyarországi jelölés nehézkessége egyben tanúsítja, hogy efféle differenciálásra nem volt szavuk a korszak magyar teoretikusai-

²⁴ Uo. 79–80.

²⁵ Uo. 221–227.

nak. Ennél talán még lényegesebb, ami a terminológia mögé van rejtve: a XVIII. században még lehetséges volt az olyan patriotizmus, a nemzethez tartozás olyan kifejeződése, amely nem tulajdonított különös jelentőséget a „nemzetiségi” és/vagy nyelvi különbségeknek, a földrajzi terület, az egy kormányzás alá tartozás, évszázadok közös történelmi-kulturális élményvilága (amely a latin mint lingua franca révén az érintkezés baráti kölcsönösségét, a terminológiai azonosságot és egyidejűséget tette lehetővé) elegendő volt ahhoz, hogy hungarusként jelenjenek meg bel- és külföldön egyaránt azok, akik majd a XIX. században magyarnak, szlováknak, szásznak stb. fogják nevezni magukat, bel- és külföldön egyaránt. Kazinczy a szász elkülönülést nem látszott megérteni vagy elfogadni (az örmények „hazafiaságát” szegezte a szászokkal szembe), viszont Seivert nem tagadván a maga erdélyiségét, tagadta, hogy magyar lenne (annak Unger változatában). Ami pedig a konkrét tapasztalatokat illeti, Seivert figyelemreméltó leckét ad Kazinczynak, valójában azt írja meg, ami Kazinczytól sem áll nagyon távol, és amelynek nyomát az *Erdélyi levelek*ben megtalálhatjuk. Seivert emígy üzen: „Jede Nation hat, wie jeder einzelne Mensch ihre Tugenden und Fehler, und eben deswegen ist es eine sehr missliche Sache über den Geist, den Charakter und den Wert und Unwerth eines Volkes ein bestimmtes Urtheil zu fällen.” Kazinczy szavai eképpen hangzanak: „Jók és nemjók minden népnél vannak, s nagy szerencse, hogy német, szász, oláh végre is ember, és ha gondolatom szökését nem vennéd igen is nagynak, kimondám, hogy Epimanondaszt és Pindárt Théba szülte, s hány gonosztevőt, hány undokat Athén!”²⁶ A Seivert-levél nem hátráltatta Kazinczyt a szász „kolléga” érdemeinek elismerésében, s az idézett passzus Kazinczy kissé elhamarkodott nemzetkarakterológiáját is helyre billenti, a visszavonásnak ezt az elegánsabb formáját választja az *Erdélyi levelek* szerzője, aki másutt is tanúbizonyságot tesz a megértés és a méltánylás akarásáról. Ugyanebben a műben az irodalmi megítélés/megítéltetés szóba hozva szintén a később is sokat hangoztatott vélemény szabadság, vélemény-pluralitás mellett szólal föl. „De kívánja e azt a dolog, engedi e a természet, hogy minden a mi vélekedésünkön legyen? Hagyjuk meg kinek kinek, hogy meggyőződését kövesse, őket erővel vonni a mi felünkre, az nekik éppen olyan kedvetlen volna, mint ha bennünket ők vonnának erővel a magokéra; s a Nyelvnek arra is van szüksége, hogy olyan, arra is, hogy nem olyan Íróink legyenek.”²⁷ Persze, megkérdendő, hogy az elvi kijelentéssel teljesen egyezik-e Kazinczy „hétköznapi” gyakorlata; s ha mégsem teljesen, ezek és az ezekhez hasonló, bőséggel szaporítható sorok mégis egy irodalomkritikai élet alapozását szolgálták. Ugyancsak fölvethető, hogy vonatkoztatható-e az Ismeretlennel vagy a szászokkal folytatott polémiára? Az a tény, hogy az *Erdélyi levelek*ből vett idézeteket akár a jóakarát hermeneutikájának lehet tekinteni, elképzelhetővé teszi a kijelentésnek nem pusztán az irodalmat érintő vonatkozását. Ebből a szempontból a Kazinczynál oly fontos szerepet játszó útleírás kultúra- és mentalitástörténeti elemzése akár meglepő eredményeket is hozhat. Gondolhatunk arra, hogy a Kazinczy fordította Sterne érzékeny utazásai, de a Yorick–Eliza levelezés mily felszabadító erővel

²⁶ A 2. sz. jegyzetben i. m., 286.

²⁷ Uo. 227.

hatottak a prózairás új útjait kereső széphalmi szerzőre; bár nem tudott angolul, az angol irodalomnak ez a kezdeményező, az érzékenységet és a szellemességet (wit) szembesítő iránya az útleírói-szemléllői alakot kettős fénytörésbe tudja helyezni, és lényegében nem egy levélben is ezt érzékelhetnők, ha alaposabb, a témákat váltogató beszámolóí nézőpontok elmozdulásaira leszünk figyelmesek: a táj, hangsúlyosan a kulturális táj (nem pusztán az angolokertek, de természetszerűleg azok is) visszahat(nak) a szemléllőre, a szemléllő úgy írja le a tájat, a vidéket, a várost, hogy a szemlélet tárgya mintegy hozzájárul a szemlélet alanya formálódásához, aki-amelyek párhuzamosan változnak. S a leírást átszövi részint az előadás minéműségére vonatkoztatott (mesterségbeli?) szkepszis, részint azonban a szkepszis a szellemesség jegyében válik érzékennyé: aligha eldönthetően, a szépre, a kellemesre, ritkábban a fenségesre „érzékeny” szemléllő a befogadás folyamatában konstruálódik-e meg, vagy egy, írásban közvetített terv végrehajt(ód)ásának leszünk olvasói. Kazinczy – mint ismeretes – többféle levelet írt, s ezek nem feltétlenül vagy nemcsak úgy sorolhatók csoportba, hogy a címzetre figyelünk a leginkább, noha nyilván ez is közrejátszik a levél hangvételének, külső formai jellegének alakításában. Inkább azt volna érdemes elemezni, hogy az országos, a személyes, az anekdotikus elemek (néhányat említék csupán) milyen arányban, sorrendben, miféle előadással formálják műegésszé az egyes levelet, és ezek miként módosulnak, ha hivatalos, fél-hivatalos, polémikus (nyelvi-irodalmi kérdéseket taglaló), magánéleti stb. esetekről, eseményekről stb. esik szó. Hadd hivatkozzam arra, hogy Kazinczy fölértékeli az anekdotát, mikrotörténeti mozzanatként úgy fogja föl, hogy benne, általa valami felcsillan a nagyobb horderejű, országos, európai történeésekből, s a távoli meg a jelenvaló, a jelentékeny meg a látszólag jelentéktelen részint egész-rész viszonyt képez le, részint éppen az egymásra láthatóság miatt önértéket képvisel, jellegzetessé válik.

A levelezés XXIV. kötetében érdekes torzóra bukkanunk; legott fölvetődik, mennyire sorolható be a levelek közé. Mellette szól, hogy Guzmics Izidorhoz küldött levelekből összeválogatott prózai szöveget tarthatunk kezünkben, amely részben megtartotta a levélformát, legalábbis utal erre a formára, viszont a Guzmicsnak küldött elméleti fejtegetések ebben a válogatásban értekezés-funkcióba tevődnek át, az öreg Kazinczy nyelvi-esztétikai-irodalmi felfogásának összegződéseként.²⁸ Már a keltezés vitatható volna, a *Muzáron* IV. kötetére hivatkozó Kazinczy feltehetőleg 1830-ban montírozta össze a levélrészleteket, amelyek között 1829-es is akad. A levelekkel való munkálkodás mindenesetre későbbi, mint az „eredeti” levelek keltezése. Ilyenmódon valószínűsíthetőnek gondolom, hogy a levelekkel 1830-ban munkálkodott. Azt sem hiszem elképzelhetetlennek, hogy a készülő tanulmány megjelentetésének ötlete is fölmerült. A *Tudományos Gyűjtemény* közölte írásait, igaz, 1830 körül polémiák lázában égett az irodalmi élet. A kritika jogosultsága (ha nem a Bajza által művelt ál-részrehajlatlanság módján) az irodalmi életté szerveződő Pest-Budán fontos kérdésnek tetszett, Kazinczy idevonatkozó fejtegetése egyszerre több és kevesebb problémához szól hozzá: a kritika nélkülözhetetlenségéről Bajza is írt, arról azonban nem, hogy a külföldi irodalmakat

²⁸ A 7. sz. jegyzetben i. m., 307–313.

sem ártana figyelemmel kísérni (ezt majd az 1830-as esztendőök második felében a *Tudománytár* és a *Figyelmező* vállalja). A másik fölmerülő kérdés: miért maradt töredék Kazinczynak ez a kései vállalkozása? Ha talán első indulatból a polémiás fél évtizedben az önértelmezés vezethette Kazinczyt, a munka közben megriaszthatta, hogy a küzdő és küszködő felek állásfoglalásának, elkötelezettségének értelmezik az értekezést, amelynek recepciója során az egyik vitázó fél (vagy a másik?) a maga igazságát látja igazolva. Továbbá: Kazinczy érvelése a mindegyik vitázó féltől tartott hasonló távolságot példázza. Helyesli a kritikát, sürgeti a rendszeres bírálat meghonosítását, ám nem azért, hogy egyik vagy másik nézet egyeduralomra tegyen szert, hanem az irodalmi önismeret céljából. Az írói önismeret mellett Kazinczy szükségesnek gondolta az irodalmi élet egészének önismereti tudását, ezzel összefüggésben az érték-alapú szemlélet népszerűsítését. Ezt mélyítheti a külföldi (szak)irodalom ismertetése, s ennek eredményeképpen kapcsolódhat be a magyar irodalom és irodalmi élet az európai irodalmi/kulturális mozgásokba. Nincs haszon nélkül, hogy a leírtak igazolására egy rövidebb idézetet iktatok ide: „Valamíg nekünk Bíráló Írásunk nem lesz, melly minden könyvnek felől hallassa ítéletét, s velünk a Külföldi nevezetesebb Munkákat is ismértesse, mindaddig haladni nem rest menéssel mostanig nem fogunk, s az olvasgatás játék marad, nálunk, nem komoly studium, s nem láthatni, miért ne túrnék mi a mit mások túrnék.”

(Alig telik el egy-két év, s megjelenik a *Kritikai Lapok*, nem egészen olyan bírálatokkal, mint amilyeneket Kazinczy elképzelt, még kevesebb idő telik el, és Kazinczy is kritikai támadás áldozata; mindez azonban nem rendíti meg hitében, hogy a nem személyeskedő, nem ál-részrehajlatlan kritika az irodalmi élethez tartozik.)

Még ennél is jobban érdekli a 70. életévét elhagyó Kazinczyt irodalmi-irodalomtörténeti helye, ezt mindenáron szeretné biztosítani, szándékai szerint kívánná kijelölni pozícióját az 1820-as esztendőök sebesen változó magyar irodalmában, illetőleg utókorában. A kulcskérdés számára újításainak megítélése. Olvasta, érzékelte, hogy hagyomány és újítás kérdéskörét másképpen közelítette meg ő, megint másképpen a „triász”; az 1820-as esztendőökben lezajlott a klasszika–romantika váltás, visszavonhatatlanul lett a „nyelvújítás” a múlt problémája, Kazinczy úttörését részben elfedni látszott Toldy és Bajza átértékelő munkája, Vörösmarty verses és prózai epikájának gyakorlata. Kazinczy azonban azokkal látszott hadakozni, akik az ő 1810-es évekbeli munkálkodását idegenkedve, sőt ellentétesen ítélték meg, „neológia”-ját fölöslegesnek hirdették, ugyancsak fordítói mozgalmát; ilyenmódon lényegesen más szerepet tulajdonítottak neki, mint ő önnönmagának; annak ellenére, hogy szinkretista ajánlata a nyelv és a stílus kérdésében fölkinálta a kompromisszumot egykori vitatónak. Kazinczy egyre inkább belekényszerült az úttörő szerepébe, aki joggal igényel tiszteletet, de akit a jelen jellegadó szerzői véglegesen(?) meghaladtak. Kanonizáló aktusai megkérdőjeleződtek, a triász fokozatosan vette át a hatalmat, a Pannonhalmi úttal²⁹ jelzett viszontválasz (nem ami az útleírás műfaji értékét, az előadás szellemességét illeti) Kazinczy kudarca lett, a tanúul hívott Rummy Károly Györgyöt, rendíthetetlen

²⁹ Kazinczy útja Pannonhalmára, Eszteromba, Vácra. Pest. 1831.

hívét, levelezőtársát, informátorát, nyelvi lektorát a triász (Vörösmarty is) szinte kiutálta a magyar irodalomból (noha Toldy még később is levelezett vele). Kazinczynak Kölcsey szolgáltatt majd elégtételt akadémiai beszédében, majd Bajza és Toldy sajátítja ki a Kazinczy-kiadást. Halála után érkezik az az elismerés, amely korábban is érkezhett volna, irodalomtörténeti besorolását Toldy Ferenc kezdi elvégezni, egyáltalában nem távol Kazinczy önleírásaitól, önértelmezésétől. Az úttörő szerep most már felértékelődik (ezt majd Gyulai Pál szintén hangsúlyozni fogja); a nyelvújítás (hiszen erre redukálódik Kazinczy Ferenc jóval differenciáltabb, mélyebb értelmű-értékű teljesítménye, amely az irodalomtervezést, az ízlés finomítását, a „csiszoltságot” is magában foglalja) lett az a jelölés, amellyel hol megbélyegződött, hol elismerődött Kazinczy munkája. Igaz, Kazinczy fogalmazása nem mindig problémátlan, de az életmű és több szegmense nem írható le pusztán a nyelvújítás címszóval, hiszen itt egyfelől a köz- és az irodalmi nyelv elkülönüléséről gondolkodhatnánk, részint olyan nyelvművelésről, amely az európai irodalmi nyelvi standardhoz zárkóztatná a magyar nyelvet. Ebbe a törekvésbe a fordítások révén megvalósuló sokszínűség éppen úgy beletartozik, mint a teljes műfaji rendszer kiépítése, mindhárom stílusnemet tekintve a hasonulás az európai irodalmakhoz, kissé rövidre zártan: a magyar irodalom európaizálódása. Nem árt, ha ismét egy idézet segítségével támasztjuk alá ezt a gondolatmenetet.

„Kérdjük, mit nyere a Nyelv amazoknak merése által? Kérdjük, nyerhet e a Nyelv ha semmit nem merünk? A Merők nem az ügynek árthatnak, hanem csak magoknak; mert vagy elfogadtatik a mit mertek, vagy nem. Ha elfogadtatik a merés, ha roszt volt is, jóvá lesz, mert elfogadtatott: ha el nem fogadtatik, nem teve kárt. Ellenben a Nemmerők ott feneklenek meg mind örökké, a hová korok vetette...”³⁰

(Csak sajnálhatjuk, hogy ez az írás, ezek a levelek nem jutottak Szarvas Gábor kezébe. Ortológusként eltöprenghetett volna rajtuk.)

Kazinczy Ferenc leveleinek (elsősorban az általa írt leveleknek) jelentőségét már korán fölismerték, levelezésének roppant, nemcsak dokumentáris fontosságára később derült fény. A Kazinczy halálát követő néhány esztendőben megindult kiadás hamar elakadt, mint ahogy a XIX. század folyamán megjelentetett levelezésköteteknek is jóval később lett folytatásuk. A Váczy János sajtó alá rendezte kötetek elé írt bevezetők a Kazinczy-pálya (ön)életrajzi sugallatát erősítik föl, a levelekkel jelzett periódusok a Kazinczy-élet nézőpontjából tekintetnek át, a művelődéstörténeti adalékok, kortörténeti utalások viszont a jegyzetekbe kerülnek. A XXI. kötet lényegében lezárja a kronológikus szövegkiadás lehetőségét; a továbbiakban: amikor a kutatásban összegyűlt egy kötetnyi anyag, akkor azt kiadták, így egy bizonyos áttekintést lehetővé tett, a dokumentáris jelleget megerősítette, ám csupán nagy körültekintéssel lehetett általánosabb következtetéseket is levonni. Az önéletrajzokat és a levelezés egy kötetét sajtó alá rendező Orbán László részéről történt meg a jelentősebb továbblépés, ő ugyanis az újabb (ön)életrajzi kutatások felől vizsgálódott, a regényes

³⁰ A 28. sz. jegyzetben. i.h.

életrajz, önéletrajz, önleírás „háromszögében” igyekezett elhelyezni az általa gondozott műveket, s keresett választ (például) az önéletrajzi változatok, az újraírt levelek (vö. a följebb említett Guzmics-levelek összeszerkesztésével), az én/önfikcionálás kérdésében. Mindazonáltal a levélíró Kazinczyra vonatkozó feltevések, vizsgálatok, e levelezés „poétiká”-jának és „retorikájának” elemzése további meglepetésekkel szolgálhat. Valójában érdemes összeolvasni a távolabbi és a közelebbi múltban leírt jellemzéseket, ezáltal rekonstruálni az egymásra épülő, de egymást szüntelenül vitató nézeteket, amelyek adott esetben a Kazinczy-levelek eltérő megközelítéseit reprezentálják, eképpen nem pusztán a különféle irodalmi/irodalomtörténeti korszakok módszeres eljárásai válnak láthatóvá, hanem az is, az elsősorban: a műfaj történeti problémaként kezelt Kazinczy-levelekből miféle „történet” olvasódott ki, hogyan artikulálódnak a narráció alapkérdései egy önéletrajzokból, személyes emlékezetekből, levelekből álló prózai életműben.

A sort Toldy Ferencsel kezdhethetjük, aki egy ünnepi kötetben érezte annak szükségét, hogy Kazinczy Ferenc irodalmi működési területei szerint haladva mintegy kijelölje a kutatások lehetséges irányait. Az anyag feltáratlansága miatt akár elbizonytalanodhatott volna, de Kazinczy esetében kortársként, levelezőtársként, majd kiadóként-sajtó alá rendezőként magabízón tekintett a jövő kutatók elé, és feltétlen érdeme, hogy „világirodalmi” (antik, francia) példák emlegetésével a párhuzamok és ellentétek közé helyezi a vizsgálandó corpust.

„Azon négy kötet, melyet a Kazinczyéi közöl bírunk, az a más négy, melyet kevés hetek után fogunk még bírni, az a sok, mely gyűjteményekben elszórtan jelent meg, csak egy része azon roppant készletnek, mely még a sajtót várja. A magyar élet (...) nem római, és nem XIV. Lajos hazájának élete: de édes mienk; s a mit a római consul s a ferneyi bölcs levelei átdolgozásuk által veszthettek, neveli Kazinczy Ferencz levelei becsét: a tartaléktalan bizodalmas ömlés, a pongyola kecs. Ha Kazinczy semmit nem dolgozék vala a közönségnek: a szellemnyilatkozás e formájára úgy vala praedestinálva, hogy ha előtte senki nem írt volna levelet: ő *feltalálta* volna azt. Az ő levelei özvege ingyenajándéka egy gazdag elmének, egy sokat gondolkodott bölcsnek, egy érzékeny szív- s a legnemesebb kedélynek, melyből a jövődőség gyönyörködve fog tanulni bölcsességet, erényt, s a mi költőnek ihletet ad: a mindenható szépnek érzését.”³¹

Ha leszámítjuk az ünnepi esemény rituáléjához rendelt előadást, akkor kiviláglik, hogy Toldy részint műfaji innovációként tekint Kazinczy leveleire, amelyeket egy magatartás hitelesít, részint olyan szépirodalmi alkotásként, amely megfelel ré-

³¹ *Toldy Ferencz*: Futó pillantás Kazinczy Ferencz írói pályájára. Akadémiai Emlékkönyv a Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről oct XXVIII. M.DCCCLIX. Pest [1859], 19. A fogságban írt levelek („vérrel írt levelek”) jelentőségéről vö. *Uő*: Kazinczy Ferenc és kora. Életrajzi emlék, 1859-1860. Összeáll. szöveggyond. Szalai Anna. Bp., 1983. 6. 170. Vö. még: Toldy Ferencz elnöki beszéde a Kisfaludy Társaság XIX-dik közülésében 1869. febr. 14-dikén. A Kisfaludy Társaság Évtapjai. Új folyam, IV.k. 1867/68-1868/69. Pest, 1870. 19: „A Kazinczy Ferencz által kezdetben számla túlnyomó, állás és érdem által tekintélyes többség ellen viselt, de végre is diadalmasan kivívott nyelvújítási harc ország történeti rangra emelkedett. Felköltötte hihetetlen mérvben a nemzet szellemi érdekeltségét, előkészítette a majdan politikai téren is érvénykedő reformi szellemet, edzette a köz bizalmat e nyelv mindenre kész képessége iránt, melyben még a nyelv számos, buzgó tisztelői is sokáig, bár titkon, kételkedék.”

szint didaktikus igényeknek, részint a gyönyörködtetés elvének (prodesse–delectare), még hozzá nem szokványos módon, hanem előképeivel összevethetően. Lényegében olyan személyiséget rejt a levelezés, amelynek jellemzését legújabban Bodrogi Ferenc Máté írta körül,³² és amelynek előadásbeli minősége Márainak dolgozatom elején hivatkozott fejtegetéseiben található meg. Márai másutt olyan „felvidéki” polgárnak látja Kazinczyt, akinek „svádá”-ja van,³³ innen visszagondolhatunk a rábeszélés istennőjére (Suada), a vele összefüggő suadeo (második coniugatiós) igére, amely szintén jelentheti azt, hogy rábeszélni, de ajánlani, meggyőzni, javasolni jelentéssel is bír, a magyarba talán osztrák–német közvetítéssel érkezik, hogy továbbéljen történeti-értelmező szótárunk 1683-as adata: „Szóllásában Svada, Minerva esziben.”³⁴

Mezei Márta könyve az irodalomszociológiai gondolkodás felől közelít a Kazinczy-levelezéshez, műve a magyar Habermas-befogadás/értelmezés jeles darabja, mely az irodalmi élet szerveződését joggal hozza kapcsolatba a nyilvánosság szerkezetváltásával (Strukturwandel der Öffentlichkeit), szólva a II. József epochájában ígéretesen alakuló közvéleményformálódásról, hogy aztán a nyilvánosság a korlátozott hatáskörű diéták, megyei akciók helyett előbb részlegesen, utóbb, legalábbis 1812-től, visszaszoruljon a levelezésbe. Hozzátenném, hogy az amúgyis csak egy vékonyabb réteget érdeklő irodalom (megfelelő kritikai fórumot nélkülözve) akarva-akaratlanul elsősorban, sőt, majdnem kizárólag a levelezés formáit volt kénytelen választani, majd 1817-től a *Tudományos Gyűjtemény* biztosított, ismét azt lehet állítani, korlátozott (hatóerejű) lehetőséget a nyilvánosság, a polémiák számára, különös tekintettel arra, hogy az irodalmat és a nyelvkérdést illető (vita)iratokat a legkülönbébb tárgyú közlemények közé iktatták, s a folyóirat-forma egyébként sem tett lehetővé gyorsabb reagálást. Mezei Márta eképpen összegzi a levelezés nyilvánosság-pótló/helyettesítő jelentőségét (hozzáértendő természetesen, hogy a kezdeményező, a létesítő Kazinczy Ferenc volt, akinek a levélírás napi életszükségletei közé tartozott, már csak azért is, mert nem volt olyan központ, olyan városi környezet, amely a találkozásokat lehetővé tette volna): „a levelezés híradás társadalmi érvényű személyes állapotokról, vállalt elvekről, célokról, értékorientációról, érzékenységről, de úgy, hogy azok megformálásában nagyfokú az általánosítás igénye, minthogy a létformát meghatározó tartalmakban, irányulásokban társadalmi tendenciát jeleznek. A levelezés így az általános és a személyes, az egyéni és a társadalmi összefonódottságában maga is a nyilvánosság egyik változata, de sajátosságaihoz, lehetőségeihez tartozik az is, hogy tágabb értelemben jelzi azokat az állomásokat, problémákat, amelyek a nyilvánosság alakulásának e fázisára jellemzők.”³⁵

Mezei Márta könyve aztán ezeket a megállapításokat szembesíti a Kazinczy-levelezés darabjaival, a levél külső formájából és tárgyválasztásából következő és a címzettet is figyelembe vevő konkrét eseteit kísérli meg rendszerezni, valaminő rend-

³² Bodrogi Ferenc Máté: Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve. (Egy önreprezentáció diszkurzív háttere). Debrecen, 2012.

³³ Vö. *tőlem*: Kosztolányi Dezső és Márai Sándor Kazinczy-portréja. *Út*: „aki napjait a szépnek szentelé...” Sátoraljaújhely-Szeged, 2009. 105.

³⁴ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerk. Benkő Loránd. Bp. 1976. III. k. 638.

³⁵ Mezei Márta: Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben. Bp., 1995. 6.

szerbe foglalni. Egy ekkora szövegcorpus aligha engedi meg a minden részletre kiterjedő elemzést, s a levéltárgyak különleműsége szintén akadálya lehet a Kazinczy-levelek elkülönítő osztályozásának. Mezei Márta azonban az addig ismert anyagot tüzetesen tanulmányozva nem arra vállalkozott, hogy Kazinczy levélírásának történeti alakulástörténetével szolgáljon, hanem azt a szerepet, funkciót járja körül, amelynek révén ez a levelezés egyszerre lett történeti dokumentum (a magyar élet „tükré”-ként), irodalom- és nyelvtörténet, valamint irodalmi gondolkodástörténet. Egyszóval a megteremtésre váró irodalmi élet kezdeményezője, sürgetője, továbbá az írásbeli társalkodás többek által utánzott mintája. Emellett – teszem hozzá – egy műveltség-típus reprezentálódása, a művészetek értelmezésének és élvezésének utánzásra ösztönző példája. Ettől természetesen nem függetlenül a személyiség nem szűnő önteremtése, azáltal, hogy ezt a személyiséget a címzett elfogadja, továbbá azáltal, hogy más személyiségnek fölajánlja az elfogadást.

Zentai Mária egy rövidebb, ám rendkívül fontos tanulmányában részint levelezés és rokon műfajai közötti különbségre mutat rá, részint e különbségtétel figyelemzetet a levél révén megvalósítható dialogicitásra. Igaz, nemcsak Kazinczy önéletrajzai, naplói (hanem például Goethéi is) olyan ön/én-elbeszélések, amelyek tekintettel vannak a „másik”-ra, olvasókra, utókorra (az önéletrajzok kísérő szövegei, az utódokhoz címzett bevezetők nem rejtik el a célzatot), de nélkülözik egyfelől az azonnali, közvetlen felelet esélyét, másfelől a dialógus itt nem virtuális, hanem valóságos. Az a kísérlet, amely a Kazinczy-levélkiadások kezdetén, szemlélhető volt, nevezetesen a Kazinczy-leveleket a címzettek szerint gyűjtik kötetbe,³⁶ a külső okok miatt azért sem vált produktívá, mivel nem minden személlyel folytatott levelezésből telt ki kötet, az egyes személyekkel és az írócsoportokkal folytatott sűrű levelezés (Kisfaludy Károly és köre, Kazinczy pesti triász) más-más kiadói stb. problémákat vet föl, a különféle típusú levelekből nem mindegyik juthat be valamely kötetbe és így tovább. Nem utolsósorban elvész levél és rokon műfajai összevetési lehetősége, hiszen a Kazinczy-levelezés éppen – hogy ismétljem magam – történeti alakulását tekintve lesz irodalomná, történelemmé, irodalomtörténetté, mentalitástörténetté.

Ideje Zentai Mária fontos mondataihoz fordulnunk: „A retrospektív, de folyamatos narrációjú önéletrajzzal vagy a rendszeresen vezetett naplóval szemben a levelezés mint önelbeszélés töredékes, diszkrét jellegű, sok megszakítással, kihagyással, szünetekkel. Dialógus-jellegéből adódóan pedig az identitásképzést valószínűleg befolyásolják a levelezőtárs válaszai (megint csak szemben az egyetlen nézőpontú, az «én» által irányított önéletírással vagy naplóval), az igazodás, a megfelelés a másik (kifejtett vagy implicit, valós vagy vélt) várakozásának – legalábbis ha barátnak minősített kapcsolatról van szó.”³⁷ (Kazinczy esetében nem árt hozzátenni, hogy bizo-

³⁶ Ezért lett kudarcos egy disszertáció, mely deskriptív módszerrel mutatta volna be – írónként haladva – Kazinczy „Írói összeköttetései”-t, a levelezés első két kötete alapján. *Borz Gyula: Kazinczy írói összeköttetései fogsága idejéig.* Esztergom, 1916. Vö. még: *Sziklay László: Kazinczy az irodalom kérdéseiről.* Kassa-Košice, 1954. A szerző jól csoportosítja a levelekből kinyert adatokat.

³⁷ *Zentai Mária: „Grófnéd kertészkegjen” (Hétköznapiok, család, életmód Berzsenyi Dániel és Kazinczy Ferenc levelezésében).* Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről. Szerk. *Debreczeni Attila, Gönczy Mónika.* Debrecen, 2010, 427–439, az idézet: 427.

nyos esetekben éppen az ellenkezője zajlik, a Kazinczy–Döbrentei vagy a Kazinczy–Kölcsey-levelezésben egy idő után éppen a megfelelés függesztődik föl, nem is szólva a Kazinczy–Berzsenyi-levélváltásról.)

Végül Csáky Móricnak írásbeliség és szóbeliség összefüggéseit fejtegető megállapítását idézem, amely más szempontból, nem az előadás, a tónus, a személyiség aspektusából tekint a levélre, hanem olyan jelenséget lát benne, amely „közvetlenségét”, dialogicitását máshonnan, a szóbeliségből nyeri. „In jedem Brief verbirgt sich [...] gleichsam eine in eine schriftliche Form kondensierte Oraltät. Anders ausgedrückt: Der Brief ist das Vehikel, das Transportmittel für Inhalte, für Argumentationsweisen, die zunächst fast ausschließlich mündlich, das heisst privat, dialogisch, »geheim« vermittelt und vorgetragen werden.»³⁸

A Kazinczy-levelezésben tallózva megerősíthető a tézis; mint a kutatásból ismeretes, az anekdoták, a „pletykák” beiktatása levelekbe éppen úgy az élőbeszéd imitációjaként hat, mint annak hangsúlyozása (és ez Kazinczy esztétikájából, ízlésfelfogásából szervesen következik), hogy minden helyzethez szükséges megtalálni a megfelelő kifejezési formát (a mondat szerkesztéssel bezárólag), a sokszínűség természetes velejárója bármely megszólalásnak, és az írás médiuma ezt kell (vagy kellene), hogy segítse. A már idézett Orczy-levél,³⁹ mely egészen korai, szinte a levélregényekben is alkalmazott vagy alkalmazandó módszer szerint jár el: előbb messziről közelít az első fontos mondandóhoz, indokolja, miért hagyja el a levélíró a megyei szolgálatot, amelyet nem utolsósorban Orczy pártfogásának köszönhet, majd egy konfliktusos eset elbeszélésére tér rá, miért és hogyan mondott valakiről ítéletet, ennek milyen következményei lettek, s a hatóságok miként döntöttek a javára ebben a kérdésben. A pályaelhagyásra készülő, új pályát megcélzó Kazinczy élete mozgalmasabbá válik, konfliktusa különféle mentalitású személyek összecsapása, különféle felfogások vitája, és ennek leírása, erről tudósítás látszólag pontos elbeszélést követel, ugyanakkor ügyének előadása érzelmi felhangokkal jár, a meggyőzés retorikája érvényesül, mikor egy nem túlságosan jelentékeny eset szemléletes narrációban lesz olvashatóvá. A megszólalás arra törekszik, hogy életszerűvé valószínűsítse a konfliktust, és ennek révén az önleírás a rokonszenv keltését (vagy annak megőrzését) szolgálja. Berzeviczy Gergelyről szólva Kazinczy nem elégszik meg a vitapontok és állásfoglalások kijelölésével, az egykor jóbarátnak gondolt Berzeviczyről egy furcsa, jellemét nem kímélő történetet terjeszt, egy múltbeli eseményt (nőügy) idéz föl, s ezzel mintegy a társasági pletyka (elbeszélés) tónusát imitálja. Az események szükségszerű objektiválása ugyan nem sérül lényegesen, ám a levélíró személye (míg a hivatali levelek többségében sem, a leginkább a latin nyelvűekben, mivel az ott meghatározó jellegű előadásbeli előírások adják a legkisebb lehetőséget, szemben a németnyelvűekkel, amelyeké a szépebb és általában északkelet-magyarországi társasági életének nyelve) nemigen szorul a háttérbe, hiszen nemcsak az iskolákkal, iskolafenntartókkal, a jutalmazandó

³⁸ A 3. sz. jegyzetben i. m., 19. (Minden levélben írásos formában egy sűrített szóbeliség rejtőzködik el egyúttal. A levél olyan vehikuluma, hordozóeszköze egy tartalomnak, az érvelés egy módjának, amely mindenekelőtt szinte kizárólag szóban, azaz személyesen, dialógikusan, „titkon”, közvetítődik és adatik elő.)

³⁹ Vö. 8. sz. jegyzetben i. h.

vagy elmarasztalando tanítókkal történnek meg az események, hanem a jelentést készítővel is, ő utazik, tárgyal, számol el tevékenységgel, pénzzel, például útiköltséggel, utazással, betegséggel, sikerrel, kudarccal. S teszi mindezt három nyelven, amely egyébként háromféle megszólalási módot igényel, lévén nemcsak a terminológiában eltérések, hanem a címzettek személyét illetőleg is. Ami mégis bizonyos azonosságot, hasonlóságot jelent, a hivatali rendszer, a minden mást visszaszorító hivatali nyelv, amely a magyarban és a németben azért teret enged (olykor) a személyiség magamegmutakozásának. Az Orbán László gyűjtötte és mintaszerűen kiadta levelek kötetéből többé-kevésbé olyan következtetéseket lehet levonni, mint bármely más, Váczy, majd mások megjelentette kötetből. A különféle érdekességeken túl (hiszen Kazinczy fogság utáni életét végigkísérő osztozkodásról, perekről van szó) a Kazinczy-életrajz a függelékként közölt anyaggal gazdagodik, bizonyos iratgyűjtemények azokba az eljárásokba, machinációkba engednek betekintést, amelyek megnehezítettek költőnknek és családjának hétköznapjait. Ezek hivatalosságához képest még a kevésbé „szubjektív” Kazinczy-levelek is magasfokú irodalmiságot képviselnek, hiszen amellet, hogy egy ügy mellett (vagy ellen) érvelnek, megmutatják az érvelő személyét, dialogikus jellegük mindenképpen a valaki(k)hez szépen szólás fontosságát tanúsítják.

Kazinczy Ferenc levelezése a magyar prózatörténet egyik fontos állomása, fejezete; a levelet műfajként elfogadtatta, kialakította a levélbeli társalgás lehetséges tónusait, arra készítette levelezőtársait, hogy míves prózát kíséreljenek meg írni. Úgy gondolta, hogy levelezése irodalomtörténeti értékkel bír (ezt jól gondolta), egyben történeti forrás, nem pusztán a történelem eseményeit elbeszélő darabok, hanem egy személy(iség) egyszerre külső és belső története – levelekben elbeszélve.⁴⁰

⁴⁰ Orbán László kiváló levélkiadásával ösztönzi a kutatást, hogy az egyes levelekben rejtőző, még megmagyarázatlanul maradt eseteket, személyi és tárgyi vonatkozásokat értelmezze, s ennek révén az egyszer majd csak megírhatóvá váló „teljes” Kazinczy-életrajzhoz hozzájáruljon. Ennek jegyében jegyzem ide néhány apró kiegészítésemet. Szemere Pál Kazinczyhoz 1812. április 9-én, 139–144. A levélben említett *Aurora* évirás a pesti triász tervezte, megvalósulatlanul maradt *periodica* címe. Vitkovics Mihály kettős kidolgozású levele, 233–240. Az említett Kopitar (Jernej, Bartholomäus) nem horvátfi, mint Vitkovics írta, hanem szlovén, a tudományos szlavisztika egyik alapítója, a pannón-karantániai elmélet képviselője, Kazinczy tübingai pályairatának egyik bírálója, bécsi kormánykörök bizalmi embere. Szalay László Kazinczyhoz 1830. április 21., 321. Kazinczy Ferenc jelentős anyagot gyűjtött, hogy az Ersch–Gruber lexikon számára megírja magyar irodalmi áttekintését, de lemondott a részvételről, anyagát Mailáth Jánosnak kínálta föl. A lexikon magyar vonatkozású szócikkeit Romy Károly György írta meg. Kazinczy Vörösmartynak 1831. aug. 19., 348. E levéllel együtt küldhette el, mint utolsó írását, Kazinczy Kézy Mózesről szóló rövid nekrológiát, amely megjelent a Tudományos Gyűjteményben. Kazinczy Szemere Miklósnak 1830. febr. 16. 318. (Jegyzet: 722.) Bohuslav Lobkovic latin ódáját a nevezeteken kívül Kis János és Vörösmarty is lefordította. Utóbb Arany János is.

HALÁSZI ALADÁR

Állandó és változó elemek Kazinczy levelezésében

Mottó: *Ha nem változol, kővé, de nem szoborrá leszel; ha mégis, akkor elevenen megérkezhetsz a jövőbe.*

I.

Herakleitosz óta tudhatjuk, hogy *panta rhei*.¹ Ha igaz, akkor Kazinczy munkásságának ez a meghatározó szelete, a levelezése sem maradt egy munkás életen át változatlan. Érdekes lehet megvizsgálnunk: levelezésének melyek az állandó jellemzői és melyek a módosuló elemek. Továbbá: mik voltak az előzményei, kiváltó okai e jellemzőknek; azok mennyire személyesek vagy éppen a korban gyökerezők; a változás, változtatás mennyire szándékos, tudatos, egyáltalán mekkora mértékű, milyen irányba ható; kik a leginkább kedvezményezettjei e levélfolyamnak, kik a keményen bíráltak, mindennek mi volt a hatása stílusára, érzelmi töltésére, a leveleiben megfogalmazott tanácsaira, kritikáira, művei folyamára.

Mindebből egyenesen adódik a szerkesztési elvem: a kronológiát követve igyekszem eljutni Kazinczy pozitívan taglalt értékeléseihez, valamint a kritikával fogadott személyekhez a korban, sőt a megelőző időkben is, hiszen volt véleménye a korábbi életművekről, amelyek erkölcsi, esztétikai szempontból követendő, vagy éppen kerülendő példaként szolgáltak a leveleiben tanácsként, kritikaként a címzetteknek. Például az ókori esztétikai és etikai elvek hirdetője lett leveleiben, ezt az elkötelezettségét a német szerzők ókort követő formái, tartalmi igazodásai megerősítették. Bölöni Farkas Sándornak írt levelében (is) Goethe-rajongónak bizonyult: *„Az én bálványom mindenben ő... A többinek félve higgy, Göthének, kiben görög lélek lakik, vaktában.”*²

Aki egy nagy nemzeti álom fölött örködik, és azt a legteljesebben megvalósítani is akarja, mint Kazinczy, annak mind a múlt, mind a jelen legszélesebb területeiről kell vallható, követhető elveket, megvalósítható gyakorlatokat gyűjtenie, hogy ne maradjon mindössze üres szólam, kinyilatkozás a terve a jövőre nézvést. A fentebb említett goethei példa mutatja, hogy az akkori jelenben, az irodalom és nyelv megújítása terén kit választott viszonyítási pontul, követendő személyül maga és a magyar kortársai számára. A példa erős hatását igazolja, hogy Kazinczyék két egymás után született gyermeküknek éppen Goethe jeles műve főszereplőjének nevét adták:

¹ Herakleitosz (Kr. e. kb. 535–475) görög filozófus híres mondata: minden folyik.

² Levél Bölöni Farkas Sándornak 1815. okt. 22-én. KazLev. XIII. k. 3024. levél 241.

Iphigenia.³ Kazinczy jelenkorának Goetheje mellett az ókor esztétikai és erkölcsi értékrendjét, verselési módját egyenesen állandó elemként, minden íróársának, levelező partnerének követendő példaként ajánlotta, elismerését egy-egy műről, költőről ezekhez viszonyítva fogalmazta meg, de bírálati is erről a talajról fakadnak. Tehát már is említhetünk két állandó levelezési elemet: Goethe és az ókori esztétikai, etikai elvek. Így van ez akkor is, ha a nemzeti nyelv érvényesítése során követeli, hogy a tudomány és a közélet, a hivatalok nyelve legyen magyar. A latin nyelv bilincse ellen küzdve nemzeti érzülete nem kérdőjelezhető meg akkor sem, ha tanulni javasolja a latint meg a görögöt, s ő maga is élvezettel olvassa: „...*oskolai penzumom helyett lopva Horatziust s Theokritust ... tanultam...*”⁴ A „fentebb stíl” mint egyik esztétikai, kritikai terminusa éppen Horatiusztól eredeztethető, akitől Goethe is vette követendő elv és gyakorlatként, tőle pedig Kazinczy fogadta. Benne sejthető ebben a horatiusi „távozz tőlem alacsony tömeg” tartalma is, amely az íróknak nem tette kötelezővé a tömeg ízlésének követését. Ebben az értelemben bátorította leveleiben íróársait.

Nála tehát a görög-római kor etikáját, esztétikáját elsősorban Goethe erősítette, mellette Klopstock, Herder, Winckelmann és Wieland antikvitás-kultusza volt a legerősebb hatású elv és gyakorlat, amelyről követendő példaként ír nemcsak Bölöni Farkasnak, hanem más íróársának is. Így a klasszicizmus eszményeit teszi hangsúlyosabbá. Irányzatává vált és kölcsönhatásba került más áramlatokkal a korban a szentimentalizmus, romantika, a Csokonai- és Fazekas-féle népiesség. Szellemi polgárosulás ez Kazinczy részéről némi arisztokratikus vonásokkal. A görög kultuszt éppen Kazinczy és Kölcsey indítja el irodalmunkban.

A fentieknek úgy van közükhöz a témához, hogy élte, alkalmazta is Kazinczy az elveket, amelyek gyakorlatát – különösen fordításaiban – be is mutatta, direkt módon ajánlva íróársainak. Egy-egy levél sokszor fölér egy kis esszével, helyettesítve szinte a folyóirati felületet, amely abban a fölpezsdült nyelvi, irodalmi, művészeti, közéleti, egyáltalán a nemzeté emelkedés, ébredés időszakában a kultúrára intenzív életjelenségként volt fölfogható, értékelhető.

II.

E téma kapcsán megkerülhetetlen, hogy szóljak a levél műfajáról, annál is inkább, mivel Kazinczy korában s azt nem sokkal megelőzően divatos műfajként szerepelt az irodalomban. Ez akkor is megjegyzendő, ha az a levél céljában, formájában, tartalmában eltér a montesquieu-i,⁵ a korban divatot teremtő műfajtól. Mindenekelőtt funkciójukban mások Kazinczy levelei, hiszen folyóiratokat, irodalmi lapokat helyettesítettek leginkább, míg Montesquieu, Mikes Kelemen, de Kármán József, vagy a németeknél Goethe, Hölderlin, a franciáknál Rousseau, az angoloknál Samuel Richardson stb. (utóbbiétől eredeztethetjük a levéregény műfaját) a napló- és le-

³ Elsőszülött kislányuk hamar elhunyt, de a másodiknak is azt a nevet adták, hogy azzal is tiszteljenek a példakép, és nem is kicsit az ókor irodalmi, művészeti eszményei előtt.

⁴ Kis Jánosnak, 1793. júl. 27. KazLev. 424. sz. II. k. 297.

⁵ Montesquieu (Charles Louis de Secondat) (1689–1755) 1721-ben adta ki a *Lettres persanes* levéregényét, amely fikció és realitás egyszersmind. Évszázados divattá tette a műfajt. Lásd Mikes Kelemen (1690–1761) törökországi leveleit!

vélformát alkalmazták kevéssel Kazinczy előtt vagy kortársaként. A posta fejlődése is befolyásolta e forma térhódítását. Lényegesebb azonban az a különbség, hogy az említettek inkább fiktív levelet, naplót írtak, Kazinczy viszont konkrét személyekhez szólót, valódi dátumokkal, és később kronologikus rendbe szedve a kor alapdokumentumaivá emelkedtek.

A levél mindig a jelen örömeit, problémáit, időszerű témáit hordozza, bármennyire is helyezi írója más-más időkre, helyzetekre a cselekményt, hiszen kortársait szeretné ráhangolni valamilyen tetterre, gondolatra a kor divatjának megfelelően, vagy annak ellenében. A nemzetté válás időszakában Kölcsey-féle „a haza minden előtt” jelmondatnál nemigen lehetne ékesebben, tömörebben megfogalmazni azt a nagyszerű programot, amelyet Kazinczy eszmei és gyakorlati vezetésével a korabeli értelmiségiek az anyanyelvért, az irodalomért, a művészetekért, a tudományokért tettek. Logikus, hogy előbb a közös nyelv kialakulása, alakítása szükséges, hiszen az a legfőbb eszköz az összefogásra, amikor az elnémetesítő törekvések, a tudományban, közéletben, iskolákban pedig a latin uralma képezett szinte áthághatatlan akadályt a hazafiak előtt. Kazinczy levelezésének méltán ez adja a legfőbb témáját élete végéig, vagyis ez a tartalmi elem állandó.

A *misszilis* jelzővel illethetők Kazinczy levelei, hiszen valóságosak, elküldte őket konkrét személyeknek. Hogy hatásosak voltak, azt a nyelvújítási harc eredményei igazolják: az egységes köznyelv kialakulása; a több mint tízezer új szó; az új irodalmi nyelv térhódítása; a magyar nyelv őrül, fejlesztésül az Akadémia föllállítása; később a magyar nyelv hivatalossá válása, hogy csak a legfontosabb fejleményeket említsem.

Egy-egy levél is mutat állandó és változó jegyeket. Az állandó elemük elsősorban a témájuk, a céljuk, míg a változó jegyeket inkább a formai jellemzőjükben hordozzák. Kazinczy célja legtöbbször a nyelvújítás, a stílus megújítása melletti közvetett és közvetlen agitáció, mellyel maga köré igyekezett gyűjteni minél több író-társat, potenciális erkölcsi, anyagi támogatót. Némely cél országos ügygé tudott válni, amelyek az iszonyúan nehéz időkben erős indokokkal is csak késéssel tudtak megvalósulni. A levelek témájában, céljában éppen azért ismétlődnek meg ostinatoszerűen a Kazinczy szerint legfontosabb nemzeti érzelmek, gondolatok, hogy felszínen tartsák az egész magyarság jövőjét meghatározó, nemzeti programmá emelt cselekvési formákat. Szerb Antal erről így ír: „Levelezésben állott mindenki, aki hosszú élete alatt valamelyest csak számba jött a szellemi Magyarországon, és levelezett mindenről, ami értelmes téma akkoriban felmerülhetett. A kor belső története szempontjából ezek a levelek megbecsülhetetlenség, és mint alkotások is, Kazinczy legjobb művei.”⁶

Mások szerint is e huszonöt kötetnyi levelezése a legjelentősebb műve, amelyből huszonegyet Váczy János adott ki az Akadémia megbízásából 1890 és 1911 között, majd a később előkerült leveleknek is szenteltek két kötetet 1927-ben és 1960-ban, végül 2013-ban a kritikai kiadás keretében kiadták a 24. és 25. kötetet is. Óriási munka, a világirodalomban is párhát ritkító ez a termékenység. A levélforma nem csupán irodalmi műfaj volt Kazinczy számára, hanem az egyetlen lehetősége másfél

⁶ Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet, V. kiadás, Magvető Kiadó, Bp. 1971. 239–240.

évtizedig, hogy az irodalmi vélemények, gondolatok, ösztönzések, kritikák eljussanak azokhoz, akik tenni tudnak a nyelvért, irodalomért, kultúráért, az ébredő nemzetért. A levélforma legfontosabb elemei is változatlanok maradtak a másfél évtized alatt.⁷ Az alábbi táblázat a levélváltások gyakoriságának változásait mutatja, amelyekből az aktivitásra, az adott időszakra, annak történéseire is ráláthatunk.

Kötetek	Ő írta	Neki írták	Összes levél	Évek	Intervallum
I.	56	222	278	1763-1789	27 év
II.	149	132	281	1790-1802	13 év
III.	151	141	292	1803-1805	3 év
IV.	133	117	250	1806-1807	16 hónap
V.	116	97	213	1807-1808	13 hónap
VI.	118	119	237	1808-1809	15 hónap
VII.	114	122	236	1809-1810	9 hónap
VIII.	121	121	242	1810-1811	12 hónap
IX.	119	114	233	1811-1812	12 hónap
X.	144	84	228	1812-1813	13 hónap
XI.	111	115	226	1813-1814	12 hónap
XII.	127	100	227	1814-1815	11 hónap
XIII.	96	111	207	1815-1816	8 hónap
XIV.	109	103	212	1816-1816	9 hónap
XV.	128	103	231	1817-1818	15 hónap
XVI.	109	113	222	1818-1819	21 hónap
XVII.	117	113	230	1820-1821	24 hónap
XVIII.	130	115	245	1822-1823	24 hónap
XIX.	187	151	338	1824-1826	27 hónap
XX.	199	144	343	1826-1828	33 hónap
XXI.	297	137	434	1829-1831	32 hónap
XXII.	140	115	255	1764-1831.	(pótkötet)
XXIII.	212	69	281	1782-1831	(pótkötet)
	3183	2762	5945		

Leveleinek néhány szempont szerinti csoportosításával láthatóvá, szemléletesebbé válik Kazinczy esztétikai, erkölcsi, politikai elveinek állandósága vagy módosulása, hangsúlyainak áttevéődése, de aktivitásának intenzitása is. E célból érdemesnek látom kiemelni a „harc” időszakának levéltermését, amely az Árkádia-pörtől (1806-7) a „nyelvújítási harcot” lezáró írásáig (Orthológus és Neológus nálunk és más nemzeteknél), illetve az arról született véleményekig tartott (1819-1820).

Ellenfelei bírálatainak egyike mindjárt változást emleget esztétikai, írói, etikai elveiben, amikor összevetik az 1818-19-es írásait az 1788-ban kinyilatkoztatott elveivel. A három évtized szinte egy teljes életmű hossza lehetne, amely alatt képtelenség elvárni a változatlanságot akár az elvekben is, hiszen a 18. és 19. század határán mind politikailag, társadalmilag, mind a nyelvben, irodalomban óriási változások mentek végbe. Például Martinovicsék pere, amelynek szenvedő alanya volt Kazinczy is; az uralkodók váltásával irányok módosultak a politikában; a napóleoni háborúk; a társadalomban a nemzetté válás folyamata; az irodalomban a klasszicizmus, szentimentalizmus, romantika váltotta egymást; egyénileg pedig Kazinczy megjárta a

⁷ A szabadulása (1801) után következő évektől számíthatjuk a másfél évtizedet, amikor a legintenzívebben levelezett. A Váczy-féle első három kötet levelei 41 év alatt íródtak (1763 és 1805 között), míg a többi 1806 és 1831 között.

börtönt, megnősült, leveleznyelte a nyelv és stílus megújításáért kezdett harcot a 19. század második évtizedének végére, miközben hétgyermekes apaként családjáról kellett gondoskodnia, igen-igen rossz anyagi helyzetében.

Ha minden változott is, a tűz, amely öreg korában is a legfőbb jellemvonása maradt, nem szűnt meg lobogni benne a nemzet legfőbb kérdései iránt: az anyanyelv alkalmassá emelése a közéleti, irodalmi használatra, végső soron hivatalossá tétele; továbbá a stílus, az irodalom fölpezsdítése, megújítása a legjobb idegen mintákat figyelembe véve, hogy mi is fölnőhessünk az európai nemzetek közé e téren is. Ehhez a programhoz számos helyről, személytől megerősítést nyert. Például Cserey Farkastól: „... már most ugyan raita kellene minden erővel lenni, hogy Anyai nyelvünk becsit a Nagyk házaiban is be iktassuk... ezen meg vesztegetet erkölcsü Nagyk nem kapnak nyelveken egyébként, ha csak nem Módi nyelv ... azon kell tehát lenni: hogy tétessen a magyar Nyelv módi nyelv.”⁸ Cserey Miklós pedig: „Ez a’ kis Órszág [Erdély], Barátom, fészke a’ Magyar Nyelvnek, mert itt (a’ Szászországot kivéve) ez uralkodik: a’ Tü nagy Órszágoknak igen szép és jó darab részében pedig a’ Német erőt vett, ’s Anyatvá lett: a’ Tü legnagyobb Házaitoknál ... nem régen kezdték úgy taníttani a’ Magyar nyelvet, mint idegent, ’s jó része a’ Mágnásaitoknak ma sem tud Magyarul.”⁹ Dessewffy József a legműveltebb magyarként küzdött az anyanyelv jogaiért az 1811-12-es országgyűlésen. Kazinczynak Bessenyei Györggyel folytatott levelezése is arról tanúskodik, hogy a bécsi testőrírókat tartja az új irodalom kezdetének, a nyelvújítás nyitányának, bár később inkább a maga tevékenységétől számítja mindent.

Az 1805-1806-os esztendőök változást hoznak Kazinczy programjában, hiszen tisztázta és megfogalmazta nézeteit, megnevezte elődeit, megvívta első harcát a nyelvújításért az Árkádia-perben a debrecenieikkel szemben. Cserey Farkasnak írja, neki kifejtve először 1805-ben, hogy melyik oldalon áll: „Én tehát Neologus vagyok, és azt tartom, hogy úgy kell. Az én felem Báróczyt, Bessenyeit, Virág Benedeket, Kis Jánost, Himfyt mutat a’ maga Iróji közt: azok [ti. az ortológusok] a’ Tordai Leoninust [Gyöngyösi Jánost] ’s Mátyási Józsefet mutatják.”¹⁰

Ha a barátokhoz és ellenfeleihez való viszonya változott is, maga a levelezés változatlan energiával zajlott, sőt időarányában nézve a levelek száma szaporodott a másfél évtized egyes időszakában, amikor a harc helyzete ezt megkívánta. Például a Mondolat megjelenése élenkebbé tette levelezését: 1814-15-ben 11 hónap alatt 127 levelet írt, míg 1817-18-ban 15 hónap alatt 128-at. Egész levelezését tekintve, a föllelt példányok alapján elmondható, hogy 421-gyel több levelet írt, mint amennyit kapott. Mondhatni, hogy vezérsége, a számos „arcvonal” megkövetelte tőle az irányítást, valamint az országos ügygel emelkedett mozgalmához mecénásokat is kellett szereznie, valamint saját és író társai köteteinek kiadásához is szükséges volt kilincselnie. Érdekes adat, hogy az 1820-as években egészen haláláig minden évben több levelet írt, mint kapott. (Bár ebbe az is belejátszhatott, hogy Kazinczy levelei teljesebb számban maradtak ránk, mint a neki szólók.)

⁸ Cserey Farkas levele Kazinczyhoz 1806. júl. 5-én. KazLev. IV. k. 210.

⁹ Cserey Miklós levele Kazinczyhoz 1812. máj. 1. KazLev. IX. k. 445.

¹⁰ Kazinczy Cserey Farkasnak 1805. márc. 31. KazLev. III. k. 304.

Utolsó évtizedében az elején learatja a békítő, a harcot lezáró írásáért a babért mind a barátaitól, mind ellenfeleitől. Berzsenyi is megszólal a hosszú hallgatása után; Kisfaludy Sándor békül; barátai – például Majláth János gróf – szerint oly derék munka, hogy elhallgattatja az ellenkezést. Evangéliuma, koronája a neológus írónak, amely megtéríti vagy megöli a hitetlent. Világos érvelésűnek tartja, amely nem részrehajló.¹¹ Gyönyörrel, nagyrabecsüléssel olvassák például Szentmiklóssy, Döbrentei, Kis János, B. Lakos János szerint „Az ortológus és neológus” viszi 1819-ben a Tudományos Gyűjtemény pálmáját. Ellenfelei között például Horváth József azt mondja, hogy Kazinczy „megtapodja” egy szabad nemzet nyelvének törvényeit.¹² Itt a változás abban van, hogy Kazinczy immár leteheti a fegyvert, győztes hadvezéreként vonulhat el a harctérről.

III.

Minden befejezett életműből meg lehet állapítanunk, hogy az illető személy mikor volt mélyponton, mikor a legmagasabb csúcson, ha ő nem is tudta pontos koordinátáit a jelenkorában. Kazinczynak több ilyen helyzete rontotta vagy javította életminőségét hosszú élete során, mely időszak öt éves korától a 72. évig tartott a levelezése szempontjából.¹³ Egy-egy életprogramra felkészülő ember – ha jellemes – ritkán vagy egyáltalán nem vált ideológiát, erkölcsi értékrendet, haladási irányt, hanem igyekszik a tervéhez szükséges föltételeket megteremteni mind a tárgyi, mind az eszmei dimenzióiban. A változás inkább a haladása sebességében mutatkozik, mint Kazinczynál is. A magyar nemzeti fölemelkedés nagy ügyéhez viszonyulással nem volt még akkor sem probléma, amikor a német példák követését ajánlotta stílusban, poetikában. II. József törekvéseinek több eleme mellett is kiállt, akkor sem a német elnyomást, hanem a magyar felvilágosodásnak nyitott teret helyeselte, amelyben a nemzet fölemelkedésének jó feltételét látta. Másrészt Lipót, Ferenc, Ferdinánd uralma idején az országra nehezedő nyomás nem tette lehetővé a nyugodtabb nemzeti építkezést a nyelv, a kultúra terén sem, míg a napóleoni háborúskodás és az utána megalapított Szent Szövetség (1815) politikailag, gazdaságilag is tönkre tették országunkat. A Martinovics-féle mozgalom pedig kis híján Kazinczyt is hóhér kezére juttatta, ami miatt óvatosabb lett nyilatkozataiban, igyekezett összeegyeztetni a jó fejedelem fogalmát, jellemét a magyar elvárásokkal, és a rossz, korrupt tanácsadókat hibáztatta inkább leveleiben. Ez egyféle tartózkodás a radikálisabb követelésektől, ami tűnhet akár megalkuvásnak, akár jó helyzetfelismerésnek, hiszen Kazinczy igen rossz, majdnem végzetes élethelyzeteket is megélt.

Változást nem kell keresnünk a nemzeti programban, a hozzáállásban, az országos szintű kulturális megmozdulások elvi megítélésében, csupán a módozatokban, ha társadalmi, politikai kérdések merülnek föl leveleiben. Ilyen volt a magyar nyelv

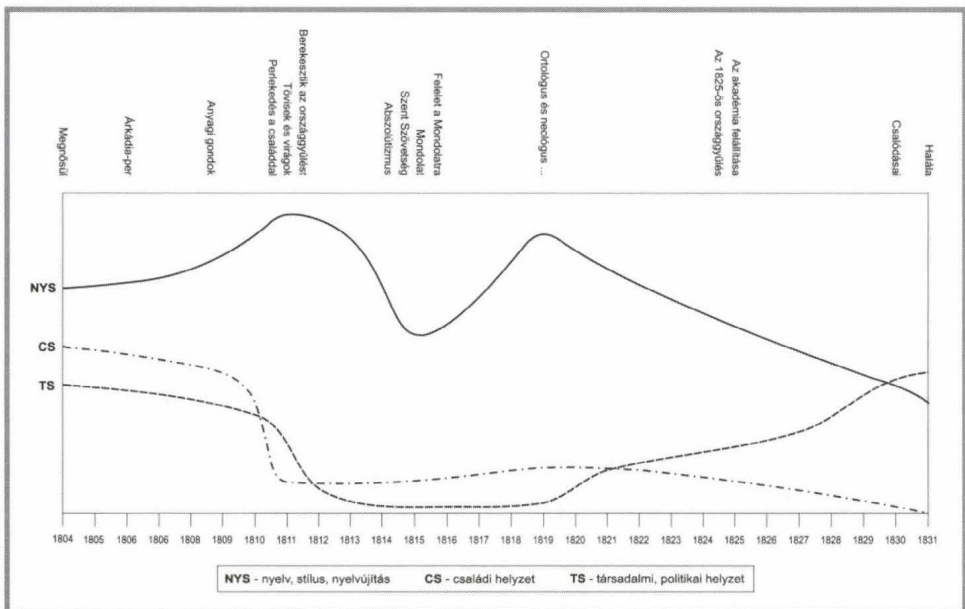
¹¹ 1820. február 1-jén írta Kazinczynak a gróf németül. KazLev. XVII. k. 42. 3822. levél.

¹² Idézi Váczy János. KazLev. XVII. k. Bevezetés, X. Horváth József Elek „A nemzeti csinosodásról” című dolgozatát a Tudományos Gyűjtemény 1819. évi XII. füzetében tette közzé, még Kazinczy tanulmányának megjelenése előtt.

¹³ Az első ránk maradt levelét szüleinek írta 1764. december 3-án, míg az utolsót 1831. augusztus 20-án, 3 nappal halála előtt.

hivatalossá tételének ügye, a megyegyűlések vitái az adóról, újoncozásról, mely kérdések betüremkedtek az értelmiségi körök hétköznapijaiba is, és róluk nem kerülheték meg a véleménynyilvánítást.

Levelezésének három – állandónak mondható – témacsoportját vizsgálva (a nyelv, stílus megújításának ügye; a társadalmi, politikai helyzetre vonatkozó; a családi, anyagi, megélhetési kérdések) a kiemelt időszakban (1806 és 1820 között) grafikonnal szemléltethetően is láthatjuk, hogy a fentebb említett csúcsok és mélypontok miként alakultak, a témák hogyan váltak el egymástól, vagy éppen találkoztak egymásában.

Talán nem önkényes a dátumválasztás, ha 1805/1806-tól számítjuk a nyelv és stílus megújításának tényleges, Kazinczy levelezésében is megmutató kezdetét, hiszen 16 hónap alatt 133 levelet írt, előtte összesen csak 356-ot a 41 év során. A családi élete, Széphalom is e tájt kezdődött, bár eredeti családjával, testvéreivel a jusson való viták zajlottak, később fölérőödtek, ráadásul a börtönévei sokba kerültek anyagilag is, majd 1810 után a felesége örökségéért is harcolnia kellett igen kevés eredménnyel. A 20-as évekre végképp elszegényedik, többféle vállalkozásba kezdve, amelyek kudarcba fulladtak. Szemérmesen, de fájdalmasan szól leveleiben szegénységéről, amelyet szerinte mások talán elképzelni sem tudnak. A család nem volt ritka vendég Kazinczynál, és ha vállalkozásainak sikertelenségét is beszámítjuk levelei hangulatába, akkor csak csodálkozhatunk, hogy mindezek ellenére tűz lobogott benne a magyar nyelv, irodalom, stílus megújítása iránt, olthatatlan láng égett a lelkében, ezért is tudott magával ragadni másokat. Ellenfelei is elismerték, a maguk módján tisztelték is benne a vezért. Ennek zenitjét 1819/20-ban érte el a nyelvújítási harcot lezáró szövegével: *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél.*

E műve összegzését adja Kazinczy – fordításaiban és eredeti műveiben vallott és mutatott – elveinek és gyakorlatának. Mintha a békésebb húrokat pengetve elfogadottabbá vált volna mind a felfogása, mind a személye, hiszen a harc során a mindenkori érzelmi telítettség jellemezte, amely ekkorra szelíddé, barátságosabbá, ugyanakkor igazságosztóvá tette, stílusába pedig beágyazódott az addigi küzdelmeinek kikristályosodott eredménye. Az igazságosztó szerepét úgy töltötte be itt, hogy vigyázott a bírálat arányaira, azaz saját, neológus csoportját sem mutatta hibátlannak: „*Minnekután mindeddig az ortológusok megtevédedei felől szólánk, illő kimutatnunk a neológusok vétkeiket is*”.¹⁴ Itt föl is sorolja: van, aki a magyar nyelv tökéletes tudása nélkül merészel írni; nem nézik mindig, kihez szólnak; a tiszta, egyszerű szóolás helyett tarka, cikornyás, csigázott, undokul cifra beszédmódot választanak, figyelmen kívül hagyják a magyar nyelvben rejtőző kifejező erőt; darabosság jellemez sok írást; az erőszakos, erőltetett magyartítás is hibás, amikor nincs rá szükség; az új szavaknak nem a mindennapi beszédben van a helyük, előbb legyen az irodalom által érthető és kedves. Ajánlja a régi görög és latin nyelv báját, méltóságát, az olasz hevét, a francia könnyedségét, az angol, német erejét példaként, amit át tudunk venni tőlük, gyarapítván nyelvünk gazdagságát. A legfőbb üzenete: „*Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszerűs mind, s egységben és ellenkezésben van önmagával*”. Az írónak szabad „*mindaz, amit a minden nyelvek ideálja megkíván, a magyar nyelv természete (örök szokása s törvénye) világosan nem tilt, a régi és újabb klasszikusok által nevelt ízlés még javasol is s a szükség műlhatatlanul parancsol*”.¹⁵ Nem lehet az sem véletlen, hogy a két táborra hivatkozván mindig az ortológusokat vette előre, mint az írás címében is. E gesztus értékű szórend a pozitív előjelet erősítette, azaz az elfogadást; a másik megbecsülését jelentette az egy sorban emlegetésük is. Nemcsak békítő tartalma miatt tetszett ez az írás a kortársaknak, de Kazinczy az akkoriban szokatlanul kevés latin, német szót, kifejezést is használt, közeledvén a puristákhoz. Leginkább azonban érvrendszere arathatott tetszést, amellyel a kerek egész, a másfél évtizedes harc minden fontosabb elemét tartalmazó szöveg összeállt. Később szerette volna még egy-két gondolattal kiegészíteni, de a Tudományos Gyűjtemény nem várhatott rá.

Ha nem is fejeződött be az életmű a húszas évek elejére, az irodalmi, nyelvi vezérség megoszlott, majd áttevődött Széphalomról Pestre, tőle pedig Kisfaludy Károly személyére, bár az ifjú írók tisztelegtek nála (Vörösmarty, Eötvös, Fáy és mások), ahhoz hasonlítható elébe járulásuk, mint a szarvasé a kiapadt forráshoz. Megszokta az utat, de keresnie kell új helyet. Kazinczy is inkább kötetei kiadásán fáradozott, sok új munkát már nem alkotott. Többen bírálták is, hogy nem akart a nemzet első költője lenni, csak fordított inkább. Erre nézvést legalább két okot találhattak volna az ezen a véleményen lévők Kazinczy mentségére: neki inkább a nemzeti nyelv és irodalom megújítása volt fontosabb ebben a történelmi korszakban. Ha 1826-ra Széchenyi István magyarul beszél, az aradi főispán is magyarul, nem latinul szólal fel az országgyűlésben, akkor megérte küzdenie a nyelvért. A másik fontosnak mondha-

¹⁴ Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Szerk. Szauder Mária. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979. 832.

¹⁵ Uo.

tó ok e kérdésben, hogy az ügy – amely már nemzeti szintre emelkedett – a legjobb képességeket kívánja a hazafiaktól. Kazinczy inkább volt lánglelkű zászlóvivő, mintsem nagy eredeti költői tehetséggel megáldott ember, mint például Berzsenyi, Csokonai, akik azért tudtak tőle is tanulni.¹⁶

Ha az *Ortológus* és *neológus*ban került is az idegen szavakat, az 1795 előtt írt leveleiben ugyanúgy benne vannak a magyarra le nem fordított német, latin szövegek, mint az 1820-as években születettekben, például a Batthyány-Stratmann Alajosnak 1791. január 7-én küldött és gróf Dessewffy Józsefnek 1826. március 31-én írt levelében. Általában azonban csökkentek a német, latin szövegek, szavak az utolsó évtized leveleiben. A másik változás a főrangú emberek korábbi és későbbi megszólításában is tapasztalható, ha nem más miatt, hát azért, mert barátokká lettek, mint épp Dessewffyvel. Kemény hangot ütött meg Döbrenteivel szemben, aki elorozta remélt állását: „*De miként feleldheted te, hogy az én hajlandóságom nélkül legfeljebb is egy fátusi Papocska levél vala, nem nagy talentumod s talán még kevesebb tudománykád többet nem igen ígérhetének*”.¹⁷ Nem kellett már csapatot építenie, zászlaja alá toboroznia. A harc lezárult. Utat törhetett leveleiben is a személyesebb hang, téma, a család.

IV.

Bármilyen szemszögből is vizsgáljuk Kazinczy munkásságát, a levelezését mindenképpen meghatározó jelentőségűnek látjuk. Annak változásai magát az életmű történetét adják, hiszen korában nem csak kedvelt műforma volt a levél, hanem irodalmi közleményeket helyettesítő írásfajta is. A magyar nyelvű lapok igen kis felületet biztosítottak a fölpezsdülő irodalmi életnek, a nyelvet és stílust megújító küzdelemnek, ráadásul a Bécsben megjelenő magyar nyelvű lapokkal rivalizálva alulmaradtak. Kazinczy tanácsait, kritikáit, az országos mozgalommá emelkedett nyelvújítási harc vezényletét olvashatjuk ki leveleiből, kisebb részt a családi gondjait, amelyek szintén egyféle vetületei a kor magyar társadalmának. A napóleoni háborúk, az elnémetesítő bécsi törekvések, az önkényuralom kiterjesztése, a magyar nyelv ügyének perifériára szorítása, az írók és más értelmiségiek két táborra szakadása adta Kazinczy leveleinek témáit, hangulatát, erkölcsi, érzelmi tartalmát, míg a felvilágosodás, a klasszicizmus, szentimentalizmus munkált az irodalomban, a nemzeti föl-emelkedés adott programot. E heroikus küzdelem állása is kiolvasható a levelekből, amelyekben a fenti témák mellett Kazinczy erkölcsi hozzáállása mondható állandónak. Kitarzott benne a nemzeti nyelv, irodalom iránti hév idős korában is, amikor lassan-lassan elvesztette a vezéri szerepet. Szolgálni azonban így is szívesen szolgált, rendszerint a nemzeti ügyet és másokat, akiket tanított, igazgatta pályájukat. Ami változott Kazinczy leveleiben, az a harc állása, az eredmények, illetve a csalódások hangjai, amelyek gyakran váltották egymást, de alapvetően optimista maradt, különben nem tudta volna személyes varázsát másokra kivetítve gyarapítani táborát.

¹⁶ Berzsenyi egyik legszebb elégiájának eredetileg *Az ősz* lett volna címe, de Kazinczy mozgalmasabbat javasolt: *A közéleti tél*. Simay Jánosnak Moliere Fösvényéhez főhősnevet ajánlott a *Szűkmarkos* helyett *Sugorít*. Az ilyen egy-két szavas példákön túl elfogadható stílust, versmértéket, műfajt stb. tudott javasolni sok írotársának.

¹⁷ Döbrentei Gábomak, Pest, 1829. ápr. 2. KazLev. XXI. k. 39.

Hősök emlékműve Kázmárkon

TÓTH KÁLMÁN

„Minél hűbben festhessem”¹

A tihói Rákóczi-legenda Kazinczy Erdélyi levelek című művében

Kazinczy erdélyi utazásának leírásához, az *Erdélyi levelek*hez gyűjtve adatokat, Cserey Miklóshoz² fordul: „[...] *Nagyon kérlek, édes barátom, ülj mindjárt asztalodhoz, s tedd papírosra a' mit nekem azon ütközet felől beszéllél, melly Tihó és Zsibó közt történt, és a' mellynek az volt a' következése, hogy Rákóczi által lovagla a Szamoson és megmászván a nem tudom micsoda helységnek nevezted volt, hegyét, Lengyelországba szökött. Ki igazgatta az egyik sereget, ki a' másikat, s min mult a dolog? s melly esztendőben történt az.*”³ A kért adatszolgáltatás fontosságát is érzékelteti barátjával: „[...] *Az én Munkám czélja az: hogy Erdélyt Magyar országgal a maga igaz de legszebb fényében ismertessem; [...]*”⁴ „[...] *most semmin sem dolgozom, mind addig míg Erdélyt*

¹ V.ö. *Kazinczy Ferenc: Erdélyi Levelek*, 1816, G. Desseswffy Józsefhez. Kazinczy Ferenc Utazásai, kiad. Bajza József, Schedel Ferenc, Budán, A' Magyar Királyi Egyetem betűivel, 1839 (Kazinczy Ferenc Eredeti munkái. Második kötet. Utazások), 113. Az Erdélyi Levelekből idézett szövegeket a továbbiakban is ebből a kiadásból idézem. (A hivatkozás jele: EL.) Választásomban hatástörténeti szempontok vezettek, mi az, ami megjelenhetett nyolc évvel az író halála után. Mindkét szerkesztő kapcsolatban állt Kazinczyval, és mint kortársak, jól ismerték a korabeli lehetőségeket, elvárásokat, korlátokat, ennek megfelelően választottak a rendelkezésükre álló kéziratvariánsok közül, utalva az azokkal kapcsolatos későbbiekben elvégzendő filológiai munkára: „[...] nekünk nem volt szabad toldani, raggatni; 's mit adunk, híven kellett. Másutt – egy, talán e' kiadás' bevégezése után valamelyikünk által készített bővebb történetében Kazinczy' munkáinak – lesz alkalmunk a' külön kéziratok 's kiadások közt párhuzamot vonni; 's az elmaradt figyelemre méltó helyeket összehöngészni.” (*Kazinczy Ferenc Utazásai*. Előszó, VII.) Az Erdélyi levelekről bővebben I. *Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek*, kiad. Szabó Ágnes, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2013. (Kazinczy Ferenc művei. Első osztály. Eredeti művek. Kritikai Kiadás) (a továbbiakban: ELK.).

² Cserey Miklós (nagy-ajtai) (?–1844) Erdélyi közeleti személyiség, ítélő táblai ülnök, majd guberniumi tanácsos. Az erdélyi országgyűléseken ellenzék mellé állt, irodalmi tevékenységét tisztelet övezte. (Bővebben I. pl.: *Szinyeyi József: Magyar írók élete és munkái a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából*, Bp., Hornyánszky, 1893. L. még ELK. 786. Kazinczy ismertetésében: „Erdélynek egyik leglelkesebb tisztviselője”, „szólója”, „háromszéki főkirálybírói helytartó, elébb a marosvásárhelyi királyi táblának assessorja [latin, ülnök – T. K.], most kormányzéki tanácsos [...] Ötet lélek, tudomány, tapasztalás, szív, csodálat beszédei, 's nagy tettei teszik most tiszteletessé, egykor felejtethetlenné.” – EL. 348. Cserey magáról *KazLev. XIV. 51–53*.)

³ Kazinczy Ferenc levele Cserey Miklóshoz, Széphalom Nov. 5d. 1816. *Enyedi Sándor: Kazinczy Ferenc három ismeretlen levele Cserey Miklóshoz*. ItK, 1994. 98. 5-6., 763-767, 765. L. még ELK. 788, valamint *KazLev. XXIV. k. 197*. Az idézett részlet Enyedi Sándor levélfőzlesének az ELK. 788. szerinti javított változata. (A levél lelőhelye a további hivatkozásokban: *KazLev. XXIV. k. 197*.)

⁴ *KazLev. XXIV. 197*. Megjegyzés: Az Erdélyi Levelek előbeszédében még bensőségesebben fogalmaz pontosítva Erdély és Magyarország összetartozását, és munkája célját, egyrészt Magyarország közelebről megismeri Erdélyt, másrészt az erdélyiek utódjai képet kapnak, milyen volt honjuk: „[...] földieimnek a' testvér hont, a' később Erdélynek a' mostanit, minél hűbben és bővebben festhessem.” EL. 113.

*Utazásomat el nem végzem. Bár azt ott dolgozhattam volna. De az lehetetlen volt. Nyomtatás alá nem bocsátom addig, míg a Munkát Te és azok meg nem olvassák, a kik eloszlatják megbotlásaimat.*⁵ Az *Erdélyi levelek* előbeszédében is hangot ad hitelességre való törekvésének: „Mindenek felett azt ügyekezém kerülni, hogy híreim nem valóknak, vagy a' mi nem sokkal jobb, sokszor rosszabb, félig-valóknak ne találthassanak, s' dolgozásomat olly férfiakkal olvastatám meg, kik Erdélyt ismerni tartoznak és ismerik.”⁶ Kazinczy számára tehát Cserey referenciaszemély az erdélyi ismeretek tekintetében, de főképpen Tihó és környékével kapcsolatos tudnivalókban, mint ezt az ottlétekorai beszélgetésük megerősítette benne.⁷

Cserey Miklós – úgy tűnik – megérti ezt az elvárást, legalábbis erre következtethetünk adatközléséből, melyben rögzíti a pontosságra törekvés pozícióját, arra alapozva, hogy Tihó „emlékezetes a Régiségnek a Historiákkal meg egyező hagyományáról”⁸. Erre építve idézi fel a környékhez kapcsolódó múlt történelmét, a tradíció alátámasztásául bemutatva annak a történelmi forrásokban fellelhető vonatkozásokkal való egyezését. Pl.: „[...] Ennek [Tihónak, régebbi neve Cserei közlése szerint Diod, még régebbi Toho – T. K.] határán *Szurdok* felől, a Délről Északra nyúló Hegynek laposs hátán egy régi Várnak omladéki láttatnak. [...] Erről az a tradíció: hogy *Tohót*ról a bejövő Magyarság egyik Fő Vezérérről, akit Árpád Erdély felé bocsátott volt, *Tohót Várának* nevét vette volna; s innen hivattatott a falu *Toho*-nak [...].

⁵ KazLev. XXIV. k. 197.

⁶ EL. 114.

⁷ Cserey Miklós Kazinczy Tihó [Ma: Tihâu, Románia] környékére vonatkozó adatokat kérő levelét megkapta. Ezt jelzik köszönő sorai is, melyekben nagyra értékeli Kazinczy abbeli törekvését, hogy erdélyi utazásainak leírásával jobban megismertesse Magyarországgal Erdélyt. A kért Tihó és vidékéről szóló adatokat viszont nem említi. „Köszönöm én is Erdély nevében (mert az e' félékben kiki az egész helyett szólhat), hogy utazásodat aval a szép szándékkal írod, melyet leveledben említesz, hogy t.i. le reszely a nagyobbik Hazának a' kissebbiket nem ismerő fiaim a' bal ítéletekből. Valósággal nem tsak jóságot gyakorlandasz ezt tselekedvén hanem igasságotis; mert bárha sokban felyül haladis munket az a' tágosabb és bővölkedőbb Ország, de nem mindenben.” L. KazLev. XIV. k. 482. A kért leírást viszont Cserey Miklós elküldi Kazinczynak. Erre utal Kazinczy Széphalom Január. 17d. 1817. datálású levele, melyben köszönetet mond Cserey adatszolgáltatásáért: „*Kimondhatatlanul köszönöm a' Tihó táját illető tudósításokat.*” KazLev. XV. k. 28. Cserey örömmel nyugtázza a dicséretet Ilyefalván Febr. 17kén 817. keltezésű levelében: „Örvendem, hogy a' Tihói Környékről való Tudósítással kedvedet találtam. A' mennyiben hejános, a' Historiából kipótolhatod. KazLev. XV. k. 66. A tudósítást küldő levél azonban hiányzik, illetve Cserey Miklós Ilyefalván Jan. 5kén 1815. dátumú leveléhez csatolva olvasható Tihóról és a Vidékéről címmel egy leírás, mely mintha Kazinczy kérésére készült volna. KazLev. XII. k. 30–306. Erre a levélre utal az ELK is: „Kazinczy II. Rákóczi Ferenc menekülését, valamint Tihó jellemzését Cserey Miklósnak egyik, 1815-ben keltezett leveléből emeli át: Tihóról és Vidékéről, Cserey Miklós Kazinczynak, Ilyefalván, 1815. jan. 5.” ELK. 788. Továbbolvasva, a következő jegyzet arról tudósít, hogy a végzetes erdélyi hadjáratról Kazinczy Cserey Farkastól [sic! – T. K.] kért információkat közvetlenül erdélyi utazása után: „*Nagyon kérlek, édes barátom, ülj mindjárt asztalodhoz, s tedd papírosra a' mit nekem azon ütközet felől beszéllél, mely Tihó és Zsibó közt történt, és a' melynek az volt a' következése, hogy Rákóczi által lovagla a Szamoson és megmászván a nem tudom micsoda helységnek nevezett volt, hegyét, Lengyelországba szökött. Ki igazgatta az eggyik sereget, ki a' másikat, s min mult a dolog? s mely esztendőben történt az.*” (Kazinczy Cserey Miklóshoz [sic! – T. K.], Széphalom, 1816. nov. 5.) A levelet közli: *Enyedi* i. m. 1994.; ELK. 788. Összefoglalva: Kazinczy Cserey Miklóstól kért adatokat, amit meg is kapott, meg is köszönt, és Cserey Miklós is kifejezte örömét, hogy sikerült Kazinczy kérésének megfelelnie. Csak a kérés, köszönet és a jól végzett munka nyugtázását kiváltó leírás nem található, illetve ami az lehetne, a Tihóról és a Vidékéről címmel ismert közlés, amely egy még Kazinczy erdélyi útja előtt íródott levélhez kapcsolódóan olvasható. A megoldás filológiai vizsgálatot igényel, amely nem célja dolgozatomnak, melynek szempontjából Cserey leírásának ismerete a lényeges. Ez lényegében megvan, csak valószínűleg keletkezési helyét, idejét kell pontosítani.

⁸ KazLev. XV. k. 304.

Jól megegyezik ez a Hagyomány a Béla Király nevetlen Jegyzőjének leírásával; aki a *Tohot* vagyis *Tubutum* bejövő uttyát egész *Gyeluig* vagyis *Gyaluig* elé beszéli [...].”⁹

A Tihó környéki hagyomány része II. Rákóczi Ferenc zsisbói ütközete is, melynek emlékét nemcsak a fejedelem által építtetett sáncok maradványai, és a helyörténet őrzi, hanem a szöveg szerzője történelmi tudással is rendelkezvén, ismer tárggyal foglalkozó írásokat is, erre utal a „melynek [a zsisbói csatának – T. K.] Historiáját némely manuscriptumokban fel lehet találni, de abban a munkában is (ha jól emlékezem), melynek neve *Historie* [!] de la *Revolution d’Hongrie*”¹⁰ megjegyzés. A múltat idéző azonban a Rákóczihoz fűződő hagyomány felidezésénél nem ütközteti a „Hagyományt” a „Historiákkal”, sőt úgy tűnik, mintha nem ismerné az általa említett történelmi forrásokat, hiszen bizonytalan utalással említi azokat – „némely manuscriptum” –, elhallgatva írójuk nevét, illetve a már kiadott munkának ugyan megadja címét, de itt sem fogalmaz egyértelműen a forrás megadásánál, erre következtethetünk a „ha jól emlékezem” zárójelbe tett megjegyzésből. Szembetűnő, hogy a történelmi forrásokra hivatkozó Cserey úgy tudósít a zsisbói ütközetről, mintha a kurucok és a császári sereg utolsó [!] csatája lett volna, ezt erősíti meg a „*Traditio*”-val, a helyörténelmi hagyománnyal, miszerint a vereséget szenvedett kurucokat üldözte a „Németség”. Rákóczinak menekülnie kellett. A „Köz-Nép” szerint elrejtette „Hadi Cassá”-ját, és elbújdosott Lengyelországba. A vélekedésből legenda született, a kincset azóta is keresik a „Tihói Oláhok”:

„Tihó az Almás Völgyének a torkában esik, ott a hól e’ ki tágul, a látást ki nyitva, s a Deés felől letekerő Nagy-Szamosnak Völgyével eggyesül. Ez a Falu ma már semmiről sem nevezetes; de emlékezetes a Régiségnek a Historiákkal meg eggyező hagyományáról. [...] Tihóról Sibóra menőleg Őrmező nevű Falu végénél kell elmenni [...]. Őrmezőn túl egy dombon megyen el az Út, azután fel-hág más magassabra, – és éppen ott vág keresztül, a hol a 2dik Rákóczy Ferencz sántzainak ormói maigis látzanak; ott volt a Kurutzságnak leg utolsó ütközete a Császári Haddal; melynek Historiáját némely manuscriptumokban fel lehet találni, de abban a munkában is (ha jól emlékezem), melynek neve *Historie* [!] de la *Revolution d’Hongrie*. Az *Traditio* szerént úgy történt: hogy közeledvén Erdélyhez a Császári Had, Rákóczy Karika nevű Falunak Hátarán várta, ott sánczolta volt bé a Táborát. Azomban egy Borzovai Oláh Pap, jutalomért, más utra vezette a Német Generalist, t. i. arra mely Sibóról Őrmező felé megyen: – mikor ezt Rákóczy, Kémjei által, meg értette: által vitte oda Karika mellől Táborát, s éjjelis dolgoztatván, mégis tsak úgy sántzolta bé hirtelenséggel a mint az üdő engedte. Hajnalban oda érkezett a Császári Sereg, s véres viadal után elszélyesztette a Kurutzságot, a mit annál könnyebben meg tehetett, mivel nem sokból állott, és Munitio dolgában meg volt fogyatkozva: a Németségnek pedig Artilleriája volt; a minthogy mais taláztatnak azon a tájékon Ágyu golyóbisok, és még olyanok is, mellyek párosan öszve vannak lántzolva. Oda hajlott a győzedelem a hol a nagyobb szám, a jobb Rend és a több Munitio együtt volt. Az ütközet után a Katonáság meg futamodván, a Németségől kergettetvén, a Köz-Nép azt emlegeti a Régiek hagyomá-

⁹ KazLev. XV. k. 304.

¹⁰ KazLev. XV. k. 305.

nyából, hogy a Rákótzai Hadi Cassáját a Tihói Határra, az Almás Vizének – le menőleg – bal partya felől, a hól ekkor erdős hely volt, ásták volna el, több számu gödrökbe; mellyeket máigis keresgélnek a Tihói Oláhok. Maga Rákótzai, egynehányad magával vissza futó utyában leszaladván a Hegyen, bal felé vissza kanyarodott a hegy allyán; a kik kergették, nem vették észre, hogy az Erdő közt vissza fordult, ő pedig a Szamos Vizén keresztül usztatván, a sántzolás helyével átal ellenben lévő Turbitzai hegynek szélyére fel kaptatott, s nézvén a hegy tetejéről, ha nem jön é Bertsényi? akit segítség után Lengyel Országba küldött volt, látván hogy nem jó, Kővárvidékén keresztül elhaladott Máramarosba, s onnan Lengyel Országba.”¹¹

Nem érdektelen az a mód, ahogy mindezt Kazinczy erdélyi útjának leírásában a zsidói csata történelmünkben „nevezetes” helyszínéről adott tudósításába beépíti. Felmerül a kérdés, hogy fentiek figyelembevételével, a Zsidó és Tihó közötti „történetekben” oly „nevezetes” völgyhöz kapcsolódó eseményeket ismertető Cserey-adatközlésre, mint forrásra támaszkodó Kazinczy-féle interpretációban hogyan érvényesül az író hitelességre törekvő alkotói szándéka. A válaszadást a Cserey-levéiben, valamint az azokat feldolgozó *Erdélyi levelekben* közölt adatokat ütköztetve a különböző kútfőkből – visszaemlékezés, vallomás, történeti mű, szájhagyomány, stb. – összerakhatókkal, kitekintve a köztörténeti tendenciák felé, kísérem meg. Figyelembe véve, hogy az írás mint médium nem pusztán feljegyez, megörökít valamit, hanem meg is konstruálja azt. Tehát az írás „olyan technológia vagy mediális-archiválási játéktér, amely maga is formálja az általa közvetített szemiozsis hozzáférhetőségét.”¹² Ennek megfelelően a vizsgálódásom középpontjában a közölt Rákóczi-legenda áll mint az emlékezetben tartott múlt egyik identitást teremtő változata, és nem maga az ütközet, vagyis nem foglalkozom a csataleírás hiteles történetének elbeszélhetőségével, sem hástörténetével.¹³

*Cserey adatközlésének vizsgálata: „Tihó [...] emlékezetes a Régiségnek a Historiákkal megegyező Hagományáról”*¹⁴

Cserey írásának hitelességét alapvetően azzal az „igazságpaktummal”¹⁵ alapozza meg, miszerint a zsidói hagyomány megegyezik a vonatkozó történetírói munkákban foglaltakkal. Erre építi a történelmi kronológiát ismerő olvasó számára oly feltűnő tételének igazolását: „[...] a hol a 2dik Rákótzai Ferencz sántzainak ormói

¹¹ KazLev, XV, 304-306.

¹² Vö. *Lőrinc Csongor*: Medialitás és diskurzus. Az 1900-as lejegyzőrendszer. Friedrich A. Kittler, Aufschreibesysteme 1800/1900. Történelem, kultúra, medialitás, szerk. Kulcsár Szabó Ernő, Szirák Péter. Balassi Kiadó, Bp., 2003. 156–173., 160–161.

¹³ Vö. *Gyáni Gábor*: Relatív történelem. Typotex, Bp., 2007.

¹⁴ KazLev. XV. k. 304.

¹⁵ A kifejezés Lejeune önéletírói paktummal foglalkozó írásának referenciális paktum fogalmával harmonizál. Cserey hitelességre törekszik, az „igazság” közlésére. Erre utal, hogy a csata leírásának írásban, kéziratban, ill. nyomtatásban rögzített lelohelyeinek megemlékezésénél hangsúlyozza a közlés korlátait, nem nevezi meg pontosan a forrásokat, „néhány manuscriptumok”-ra utal, és amely munkának megnevezi a címét, ahhoz a „ha jól emlékezem” megjegyzést fűzi hozzá, utalva a közlésben elkerülhetetlen tévedések felléptére. Ez a nyilatkozat egybeesik Philippe Lejeune referenciális paktummal kapcsolatos megfigyeléseivel: „[...] amikor hangsúlyozzák [a referenciális szövegek írói – T. K.] annak korlátait, lehetőségi feltételeit (az igazság, ahogy én látom, amennyire ismerem stb.), [...] akkor az is a becsületesség további bizonyítékává lesz.” *Philippe Lejeune: Az önéletírói paktum*. In: *Üő.*: Önéletírás, élettörténet, napló. Szerk. Z. Varga Zoltán. L'Harmattan, Bp., 2003. 37–38.

maigis látzanak; ott volt a Kurutzságnak leg utolsó ütközete¹⁶ a Császári haddal. „[...] melynek Historiáját némelly manuscriptumokban fel lehet találni, de abban a munkában is [...], melynek neve Historie [!] de la Revolution d’Hongrie.”

Felvetődik a kérdés: Alátámasztható-e a közlő feltűnő állítása (mint a hitelesség egyik pillére), miszerint a zsidói csata az utolsó ütközet lett volna a kurucok és a császári hadak között a múltbeli valóságról a történeti nyomok és a belőlük összeállított történetírói narratívákban fellelhető történelmi tényekkel? Cserey „némelly manuscriptumok”-ra utalása csak körvonalazza a korpuszt, melyből ismereteit meríthette. A kéziratos anyagra így csak következtethetünk, támaszkodva az eddigi kutatási eredményekre.¹⁷ Ezek alapján Cserei Mihály *Historiájá*¹⁸ választottam, a manuscriptumok közül, de már nyomtatott formájában, Szigethy Lajos álláspontját elfogadva, miszerint a mű Kazinczy Gábor készítette kiadása az eredeti kéziratból készült, „így fel vagyunk mentve a sok variáns kézirat másolat összehasonlításának fáradsalma alól.”¹⁹ Marosvárszéki Nagy-Ajtai Cserei Mihály *Históriája* szerint pedig a csata után Rákócziék Szamosújvárra „szaladtanak”. „Rákóczi a futott haddal Bethlenbe mene onnan Viczébe, ott is csak egy éjjel mulatván, gyalázatosan kimene Erdélyből s ide hagyá Erdélyt a jó fejedelem farkas kaszára.”²⁰ Cserei tehát úgy érezte, Rákóczi cserbenhagyta Erdélyt. A zsidói csata így nyerte el a végső ütközet látszatát. Jól illeszkedik ez a korabeli kontextusba, miszerint a császáriak a zsidói csatáról úgy értesítik az európai közvéleményt, hogy győzelmükkel véget ért a magyar felkelés.²¹

¹⁶ A Rákóczi szabadságharc, mint ismeretes, 1703-tól 1711-ig tartott.

¹⁷ A Márki Sándornál olvashatók alátámasztják Cserey kijelentését: a forrásként vehető Cserei *Historiájá*t, valamint Kolinovicsnak (1742) az 1701-1720. évi eseményekhez írt commentariussait csak kéziratban olvashatták az utódok. „A többi naplót, emlékiratot a családi levelesládákban rejtgették.” Bővebben: *Márki Sándor: Rákóczi legendája és története*. Erdélyi Múzeum, 1911. Új folyam VI. 201–222. A Cserey által hivatkozott nyomtatásban megjelent forrás a *Historie [!] de la Revolution d’Hongrie* [A továbbiakban *Histoire*]. A *Histoire* több kötetes munka, amely 1739-ben jelent meg hágai impresszummal Jean Neaulme kiadónál a következő címmel: *Histoire des Révolutions de Hongrie où l’on donne une idée juste de son légitime Gouvernement. Avec les Mémoires du Prince François Rakoczy, sur la guerre de Hongrie. Depuis 1703 jusqu’à sa fin. Et ceux du Comte du Bethlem Niklos Sur les Affaires de Transilvanie*. Sajtó alá rendezője *Prosper Marchand* volt. A könyvnek, amely Rákóczi emlékiratait, (Mémoires=Emlékiratok) is tartalmazza, amelyekben a zsidói csata története is fellelhető „két kiadása ismert, a kettő teljesen azonos, csak a formátumuk eltérő. Az egyik két kötetben jelent meg negyedréti formátumban, a másik hat kötetben, tizenkettő réti. A Mémoires – tehát az Emlékiratok – a kisebb alakú első kiadásban a második kötetben, a második, nagyobb alakú kiadásban az ötödik, hatodik kötetben található.” *Köpeczi Béla: II. Rákóczi Ferenc az államférfi és az író*. Magvető, Bp., 1976. 108.

¹⁸ Cserei *Historiája*: Miklósvárszéki Nagyajtai Cserei Mihály erdélyi történetíró, székely birtokos nemes. Fő műve a *História, Nagyajtai Cserei Mihály Históriája*. A szerző eredeti kéziratából *Kazinczy Gábor* által. Pest. Emich Gusztáv Könyvnyomdája. MDCCCLII., amely 1852-ig kéziratban volt meg, és számos példányban forgott közkezezen: „legalább háromszázszor irattott le s mindenfelé találtak.” Gyermekei közül kettő érte csak meg a felnőttkort, György és Teréz, akinek lánya, gróf Mikó Klára, ő és férje, Sárosberszeki Mósa László őrizték az eredeti kéziratot. A Mihály ágon nincsenek további Csereiek. [Tehát nincs egyenesági rokonság Cserei Mihály és Kazinczy barátja, Cserey Miklós között.] – L. *Szigethy Lajos: Cserei Mihály és históriája*. Erdélyi Múzeum XI. 430–451. Csereiről bővebben: *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái* a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. II. Hornyánszky Viktor, Bp., 1893.

¹⁹ *Szigethy Lajos: Cserei Mihály és históriája*. Erdélyi Múzeum XI. 446.

²⁰ *Nagyajtai Cserei Mihály Históriája*. A szerző eredeti kéziratából *Kazinczy Gábor* által. Emich Gusztáv Könyvnyomdája. Pest, MDCCCLII. 355.

²¹ Bonnac márki 1706. január 22-én Rákóczihoz írt francia nyelvű rejtjeles levele: „Egy vagy két számát láttam a latin nyelvű nyomtatott *Mercurius Veridicus*-nak. Igen jó szolgálatot tenne Fenséged ügyének, ha rendszeresen, hetenként egyszer, esetleg kétszer is megjelenék. A német és holland újságok ugyanis állandóan rossz híreket közölnek Magyarországról, és mivel nincs, aki megcáfolja őket, megzavarják az embereket. Legutóbb, a zsidói

Cserei *Historiája* fennmaradása, sőt lemásolása számtalan példányban, jelzés értékű, vagyis nem állt egyedül ezzel a szemlélettel,²² aminek már műve bevezetőjében is hangot adott, amely metaforikusan „Querela Transsylvaniae”-ként, „Erdély panaszaként”²³ is értelmezhető: „*Második Rákóczi Ferencz azután feltámadván,/ S római császár ellen Erdélyt fellázasztván,/ Mely szörnyű pusztulásra magyar nemzetet hozván,/ Azolta csak nyomorgunk, sokfelé bujdosván.// Bárcsak tanulj Erdély, édes hazám,/ S a magad fiaddal élj csendesen egy portán,/ Magyarországiakkal ne czímborálj oly puhán,/ Hogy, mint most, ne törődjél magad szörnyű kárán.*”²⁴

A Cserey Miklóstól kért közlés, mely a helyi hagyományt eleveníti meg, összhangban áll tehát az események kortárs recepciójával, és így adott kontextusban hitelesnek tekinthető.

A Cserey-féle leírás a Rákóczihoz kapcsolódó néphagyomány kutatói körében is ismert.²⁵ A Rákóczi-szabadságharc emlékének a folklórban való hagyományozódásával foglalkozó szakirodalomban a vizsgálódások szerint a döntő jelentőségű ütközetek és helyszínüknek emléke még napjaink szóhagyományában is élénken él a sikerrel megvívott és a vesztes csaták tekintetében is. Ez történik az észak-szilágysági színhagyomány által megőrzött zsigó helysín esetében is, mely a zsigói csata emlékét őrzi. Rákóczi ottjártának emléke ma is élő a környéki hagyományőrző narratívákban.²⁶ A kutatók azt is kimutatták, hogy a „zsigói mondakör mennyire koherens egészet mutat,”²⁷ Zsigó környékétől távolodva, a csata emléke többnyire menekülés-mondákban²⁸ hagyományozódott, csak a csata helyszínéhez közelebb eső helyeken találkozhatunk „változatosabb narratívákkal.”²⁹ Ezt a megfigyelést támasztják alá a kutatók az ismertetett Cserey-levéllel is, melyben a „menekülés-motívumhoz” a [Kazinczy által elmellőzött –

csata után, még Berlinben is elhitték, hogy a magyar felkelésnek vége.” Mercurius Veridicus 1705-1710. Hásonmás kiadás *Kenéz Győző* fordításával, *Benda Kálmán* bevezetőjével. Európa, Bp., 1979. 12.

²² Ennek társadalomtörténeti vonatkozásait feltárva Balogh Judit kutatásai alapján kiemeli, hogy mennyire fontos volt a karrier a XVII-XVIII. században élőknek is. A karrier-kérdést a székelyek szemszögéből vizsgálja, akiknek élete leginkább a katonáskodásban teljesedhetett ki. Az 1600-as években megindul egy társadalmi változás. Új nemesség van kiemelkedőben, új utakat keres a felemelkedésre a Habsburg udvaron keresztül. Ennek a folyamatnak az érzékeltetésére példaként Gróf Apor István életét emeli ki, aki által először kapcsolódott be a székelység Erdély életébe, elvesztve ezzel egyfajta autonómiáját. Ebbe a folyamatba szölt bele a Rákóczi-szabadságharc. Sokan estek el ekkor címüktől kuruc hűségük miatt. *Balogh Judit*: Székely nemesi alternatívák a Rákóczi szabadságharc után – Politikai játszmák – Bujdosói hétköznapiak (Rákóczi, Mikos és a bujdosók: valóság, legendák, kultusz) KRE, Konferencia, 2011. máj. 5. Cserei Mihály is részese ennek a folyamatnak, ezért bár 1705-ben kényszerűségből kurucnak áll, a zsigói csata után labancként látja jobban biztosítva társadalmi helyzetét.

²³ A „Querela Hungariae”, „Magyarország panasz” irodalmi toposz analógiájára. Ez utóbbit részletesen vizsgálta *Imre Mihály*: „Magyarország panasz”. A Querela Hungariae toposz a XVI-XVII. század irodalmában. Debrecen, Kossuth Egyetemi, 1995. (Csokonai Könyvtár.)

²⁴ *Nagyajtai Cserei Mihály* *Históriája*. 2.: Cserei későbbi életrajzírói úgy látják, hogy a Cserei-féle gondolkodásmódban gyökeredzik a „csíra állapotában már jóval korábban jelentkező [...] történelmi transzilvánizmus ama változatának az alapja, mely majd a 20. század elején bontakozik ki valójában Kós Károly munkásságában.” Bővebben: *Bartha Zoltán*: Cserey Mihály. Korunk, 2011. máj. 22–25.

²⁵ *Magyar Zoltán*: Rákóczi a néphagyományban. A kuruckor mondavilága. Osiris, Bp., 2000. A továbbiakban: *Magyar*.

²⁶ Vö. *Magyar* 15.

²⁷ *Magyar* 23.

²⁸ L.: *Magyar* 15, 23.

²⁹ Vö. *Magyar* 23.

T. K.] „kincskeresés” motívuma is társul. A Cserey-levél tehát mint adatközlő szerepel a szakirodalomban is,³⁰ leírásának aktualitását, jellemző voltát igazolja a kutatás, megállapítva, hogy a zsigói csata a XVIII. században még nevezetes esemény volt Erdélyszerte, és ez a környékbeli románság folklórájában is kimutatható volt.³¹

Kazinczy adatközlésének vizsgálata: „minél hűbben és bővebben festhessem”

Kazinczy Tihón találkozik Cserey Miklóssal, ennek kapcsán építi be a Cserey-levélben kapott információkat Erdélyt ismertető leírásába.³² Elhagyja a „Kurutzságnak leg utolsó ütközte a Császári haddal” toposzt, de megtartja az azt sugalló legendát, megfosztva a „Hadi Cassa” keresés motívumától. Jelzésértékű, hogy pontosan datálja a csata napját, saját maga felelve a csatával kapcsolatban feltett, Cserey által meg nem válaszolt kérdésre, „melly esztendőben történt az.” Ez viszont azt jelenti, hogy a levél többi kérdésére adott válasz megfogalmazásában elfogadja Cserey nézőpontját, de a hihető helytörténeti hagyományt nem „átemeli”³³ a Cserey-közlésből, hanem „irodalmasított”, anekdotaszerű³⁴ betétként adja közre az *Erdélyi levelekben*:³⁵

„Tihó, a' mint neve s várának romjai gyanítatják, hajdan Tihó³⁶ vezérnek birtoka, két orányira fekszik Zsigóhoz, s a' völgy a' két hely között nevezetes történeteinkben. A' Nagy-Szamos, Dézs felől jöve, megkerüli a' Turbuczahegyvet, s ezt jobbra, Karika nevű helységet balra hagyja. Rákóczy a' dombon sáncolá körül magát, hogy a' közelítő német vezérrel megütközni kénytelen ne légyen, míg Bercsényi, a' várt lengyel segéddel, megérkezendik. Embereivel megtöme a' völgyet, feledve, hogy a' szoros nyílásban meglepethetik, s egy oláh pap a' németeket a' nyitva maradt résnek igazítja. A' győzők ez nap, 1705. novemb. 11-d., leginkább Rákóczynak személye ellen törekedének. Ez látá ezt, erdőnek vevé magát, ott balra csapott, átalúsztatá lovával a' Szamost, s a' turbuczai hegynek vévén útját, Kővár vidékén és a' Máramaroson keresztül ment Lengyelországba.”³⁷

Kazinczy tehát egy sajátos utat követ. Textualizálja a szájhagyomány közvetítette emlékezetet: Csereyvel leírta a tihói Rákóczi-hagyományt, majd mint a múltat

³⁰ Magyar 26, 140.

³¹ Magyar 26, 52. Megjegyzés: „Manapság már csak a tövisháti és szamos-melléki magyarok szóhagyományában kap szerepet Zsigó, mint a csata színhelye”. A zsigói-mondakörrel kapcsolatos később feljegyzett adatközlések motívumkincsenek megformáltsága markánsan eltér a Cserey-féle közlésben alkalmazottól. Pl. Rákóczi háromlábú aranyszikét keresik, amelyen ülve irányította a csatát, s amely a Szamosba esett, és ma is ott van. Nemzeti Hírlap, 1888. 201. Magyar 52. A menekülés módja: Rákóczi alagútja a Szamos alatt, itt szórta el a kővé vált aranyait, amelyeket még ma is látni a Szamosban. Magyar 53. 82-83.

³² EL. 348–349.

³³ „Kazinczy II. Rákóczi Ferenc menekülését, valamint Tihó jellemzését Cserey Miklósnak egyik, 1815-ben keltezett leveléből emeli át: Tihóról és Vidékéről. Cserey Miklós Kazinczynek, Ilyefalván, 1815. jan.5.” ELK, 788.

³⁴ Az anekdota szót eredeti görög értelmében használom, 'érdekes történet' jelentéssel, illetve 'szépprózai betét, anekdotikus részlet, az élet egy fontos eseményének kiszínezett kerekded történeté feoldása, epizódyszerű rövid kis történet' értelemben. Az anekdota műformáról ebben a kontextusban bővebben lásd például: Gyenis Vilmos: Emlékirat és anekdota. ItK. 1970. 74, 3, 305–321.

³⁵ EL. 348–349.

³⁶ „Midőn a' magyarok 889. [...] Európába jötenek, Erdélyben Gyelo uralkodott. Tihó elfoglala országát, s Árpád [...] neki hagyá a nyert földet, de hogy ő és maradékai a' nép' köz fejedelmétől függenek. EL. 123–124. [„A' magyar hangot leírni nem tudók Tihó vezért Tuhutumná változtaták el. Lehet-e valaki Tuhutum?” Kazinczy jegyzete a Tihó névvel kapcsolatban: EL. 124.] Kazinczy a magyarázathoz fűzött költői kérdéssel egyértelműsíti tételét.

³⁷ EL. 348.

megszóltató szöveghez kapcsolja gondolatait, folytonosságot biztosítva a múltnak, koherensen gyarapítva azt. Kiemeli az egész környékre érvényes „Tradíció”-t, erősítve ezzel a társadalmi összetartozás tudatát, amely a közös emlékeken alapszik. Ezt jelzi, hogy Rákóczi alakját állítja középpontba, az elásott hadikassza-történet helyett. A múlt szövegeire való hivatkozással fenntartja a folytonosságot a korábbi gyarapításával, megadva a csata pontos évszámát, így illeszkedik korának Rákóczi-felfogásához,³⁸ mintegy jelezve, hogy az igazság mindig csak megközelíthetően birtokolható.³⁹ Tehát a tihói hagyományt hitelesen közvetíti adott történeti diskurzus⁴⁰ figyelembevételével, megtalálva a lehetőséget, az utazás, útonlevés adta szabadságot, hogy Rákócziról beszélhessen, az Erdélyt bemutató levelekben a helyi hagyományt a történelem részeként megjelenítve.⁴¹

³⁸ Ennél többet nem mondhat. A kutatások ugyanis azt állapították meg, hogy „általában véve Rákóczi korára vonatkozó történeti források pusztán közlése is lehetetlen volt, ha nem határozott labanc felfogást fejeztek ki.” *Waldapfel József*: Irodalomtörténeti adatok Rákóczi emlékének történetéhez. ITK. 1935. 45. 2, 167–176.

³⁹ A követett módszer párhuzamba hozható az antik görögországi írásos kultúra fejlődéséről tett megállapításokkal. Jan Assmann szerint a görög írásos kultúra a szájhagyományt „páratlan mértékben felitítja és továbbítja.” „Az írott szöveg [...] más írott szövegekkel is kapcsolatba lép a mindenkori diskurzus keretei között. Ezzel a kulturális koherencia és kontinuitás új alakja támad: a múlt szövegeire való hivatkozás, ellenőrzött variáció formájában. [...] A kultúra folytonossága a [...] progresszív variáció (hüpolepszisz) folytonossága. Olyan folytonosság ez, amelyben minden korábbi gyarapszik és kiegészül a későbbiekkel. [...] Ebben az önmagában fokozódó folytonosságban [...] az átalakulás és továbbhaladás [...] jelenségeinek összességét fogjuk fel történelemként.” Ehhez szükség van írásra, textualizálásra, keretre és igazságra. Kapcsolódni csak szövegekhez lehet. A továbbhaladáshoz új szituációs keretekre van szükség, amelyek megszervezik és irányítják a hagyományozó-dást és a hozzájuk való hüpoléptikus kapcsolódást. Az igazság vagy információ vagy tárgyi tartalom. A hüpolépszisz feltételezi, hogy az igazság csak megközelíthető, de csak akkor, ha figyelembe vesszük, hogy az ember egy már folyamatban levő diskurzusba születik, ha megtanulunk tudatosan és kritikusan visszanyúlni az „előttünk szólók” mondanivalójához. Továbbá, számon kell tartanunk a tárgyaltak jelentőségét. L.: A hüpolépszisz – írásos kultúra és eszmefejlődés Görögországban. *Jan Assmann*: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz, Bp., 2004. 273–285.

⁴⁰ Vö. 38. lábjegyzettel!

⁴¹ Ez a alkotói hozzáállás úgy tűnik, illeszkedik Szajbely Mihálynak a magyar történetírásban a XVIII-XIX. század fordulóján észlelt változásokról kialakított nézetéhez, mely szerint a figyelem a nemzeti identitás erősítése felé irányult: „A magyar társadalom önabrázolósi igénye a XVIII-XIX. század fordulóján a múlt megjelenítésének fikciós irányba való fordulásához vezetett, a történetírás és az irodalom között „közös volt a cél, a nemzet sorsának aktív befolyásolása a nemzeti múlt népszerűsítésének, a nemzeti identitás erősítésének jegyében.” A korábban ható s a középkor egyetemes kultúráját feldolgozó latin nyelvű történetírást a nemzeti identitáskép megalkotása igényét kielégítő (vagyis a tudományos műfeltárás módszerei helyett a legendák, mondák bizonytalan hitelességű múltkultuszát reprezentáló) fikcionális természetű történetírás szorította háttérbe. *Szajbely Mihály*: A rege és rokon műfajai a XIX. század elejének magyar irodalmában. It. 1999. 3. 424–442.

ORBÁN LÁSZLÓ

A mellékszereplők lázadása **Guzmics Izidor és Pázmándi Horváth Endre** **Kazinczy pannonhalmi útirajzáról***

*„Neki a történet és tapasztalás csak vádson,
 melyre azt festi s úgy, a mit s mint teremtő lelke sugalja.”*
 (Guzmics Izidor)

Tom Stoppard *Rosencrantz és Guildenstern halott* című drámájában Shakespeare (egykori) mellékszereplői csodálkozva járkák végig a *Hamlet* tereit. Nem értik Hamlet drámáját, a királyi családra irányuló jelenetek mellett elsétálnak, hiszen az nem az ő történetük. Ami számukra fontos, az a többiek számára lényegtelen, még a haláluk is. De mégis egyazon világban kell létezniük a 'fő'-szereplőkkel, így történetük valójában a 'mellék'-szereplők mindenkori kidolgozatlanságának a története. Megszóltatásuk, a rájuk is érvényes igazságok keresése lázadás a főszereplő köré felépülő jelentések uralma ellen. Épp ilyen különös és jelentőségteljes lehet, amikor egy önéletrajz, életrajz vagy útleírás mellékszereplője szólal meg a saját igazságát hangoztatva. Ahogy ezt Guzmics Izidor és Pázmándi Horváth Endre, Kazinczy Ferenc pannonhalmi útleírásának mellékszereplői tettek.

Megszólaságuk azonban nem azonos térben hangzott el. Habár Guzmics éppúgy véleményt és kritikát írt Kazinczy szövegéről, mint Pázmándi Horváth Endre, ám az utóbbi számára nem lényeges az útirajz szépirodalmi szöveggként való olvashatósága. Guzmics számos megjegyzése – így a mottóban is idézett sorok a *Jegyzésekből* – mutatja, hogy a barát érzekelte a Kazinczy identitását felépítő szövegvilág megalkotottságát, és hogy ő szereplője ennek.

1831. április

Kazinczy 1831. január 31-én útra kelt és február 9 – június 12 között Pesten és Budán tartózkodott, hogy részt vegyen az alakuló Magyar Tudós Társaság ülésein és tanácskozásain. Eközben gyakori vendég volt Pécelen Szemere Pálnál, és április 7. és 16. között Pannonhalmára, majd június 12–29. között Szemere társaságában Nógrád és Gömör vármegyékbe utazott. Mindkét eseményt útirajzban dolgozta fel. Pannonhalmára 9-én érkezett meg, és 13-án hagyta el az apátságot.

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A szerző az MTA-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport alkalmazottja.

A pannonthalmi tartózkodás első – általunk ismert – nem Kazinczy hangján megszólaló dokumentuma Pázmándi Horváth Endre levélkéje. A pannonthalmi barát, Guzmics Izidor felhívta a monostorba a pázmándi plébánost, akinek a válasza fennmaradt:¹

„1831. apr. 10.

Guzmicshoz.

Barátom!

Örvendetes hirt izentél! — Már kezdettem nem hinni, hogy Kazinczy lássa Pannonia halmát. A' szolgálat után igyekezem hozzátok. Addig is csókolom Kazinczyinkat. A' Magány is szívesen vár benneteket. Valete!

Pázmánd. Aprilis

Horváth Endre. mk.

10én. 1831.

most érkezett hozzám a Pápczai Prépost ő Nagysága.

(*Drezmiczer József.*)

[A címzés a túloldalon:]

Nagy-tiszteletű Guzmics Izidór Professor Urnak a Szent Hegyen.”

Ez az üzenet mindenben alátámasztja Kazinczy és Guzmics visszaemlékezését a Pázmándi Horváthtal történő találkozás időpontjára és helyszínére vonatkozóan, és talán az is érzékelhető, hogy Pázmándi Horváth örömmel készült a találkozásra.

A következő – általunk ismert – nem Kazinczy által megfogalmazott szöveg a pannonthalmi útról 1831. április 12-15-re van keltezve. Ez az első külső hangon megszólaló beszámoló az eseményekről egy Guzmics Izidor által Szemere Pálnak címzett levélfogalmazvány. A szöveg a Kazinczy-levelezés jegyzetei között Váczy János közlésében jelent meg.²

E levelet a dátum, a júniusi vásár és a folyóügyek említése szerint akkor kezdte el írni Guzmics, amikor még ott volt Kazinczy, és elutazása után fejezte be, de még az útirajz május elsejei megjelenése előtt. Gyanúra adhat okot azonban, hogy éppen a később nagy vitát kiváltó betűmetszéssel és Pázmándi Horváth látogatásával foglalkozik kiemelten. Ezért nem kizárható, hogy valójában a már megjelent útirajzra tett kritika, az ún. *Jegyzések* egyik első fogalmazványáról van szó. A *Jegyzések* szövegei ugyanis szintén Guzmicstól Szemere Pálnak címzett levélformában íródtak, és *Jegyzésekként* csak a Kazinczyhoz írt leveleiben nevezi meg e szövegeket Guzmics. Eszerint ez egy visszadátumozott levélformájú cikk lenne, amelyben a megszólaló elbeszélő időbeli és műfaji pozíciója éppannyira fiktív vagy nem fiktív, mint Kazinczy útirajza.

Külön érdekessége azonban, hogy elárulja a Kazinczy-útirajzban titkolt betűt, sőt betűket, amelyet a széphalmi vendég Guzmics, Szemere, Török Sophie és a saját nevével túl vésett fel a pannonthalmi monostor kertjének fáira:

¹ A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, Szemere-tár, 11. kötet, 152–153: Horváth Endre – Guzmics Izidornak, Pázmánd, 1831. apr. 10. Az autográf levélüzenet szövege egy kisebb méretű lapon van, Kazinczy megjegyzései dőlttel jelölve, a lap túloldalán található a címzés.

² KazLev. 21. k. 733–734. Váczy János jegyzete a kéziratról: „eredetije a Sz. Benedek-rend pannonthalmi könyvtárában van. A levél egész terjedelmében itt következik:”. A pannonthalmi kézirat feltehetően csak fogalmazvány, emiatt, és mert a Szemere-tárban nem található meg az esetlegesen elküldött levél, bizonytalan a szöveg elküldése. (A Szemere-tárból egyébként hiányzik több olyan Guzmics-levél, amely a kézirat-katalógus adatai szerint megvolt.) A levelet Váczytól újraközölte *Busa Margit*: KAZINCZY Ferenc Pannonthalmán, összeállította *Busa Margit*, Győr, 1993. 36–37. Várható új megjelenése a Kazinczy kritikai kiadás *Utazások* kötetében.

„Mindjárt a kerti erdő szélében áll egy Ailantus, veszi kését, és egy G. betűt vés kérgére csuda ügyeséggel. Te mit csinálsz? kérdém. Csak várj, mond, s közel ott egy más fára B-et. – Ha én úgy tudnék, nevedet én vésném; vésd magad helyettem. Megyünk, és vés Sz-et, közel FK 1831-et, mindjárt mellette S-et, s a kettő között, de csak délután, ismét egy B-et, a két B titkai közzé tartozik.”

Vagyis még két B. betűvel állított emléket Kazinczy, és a sejtetésekből biztosra vehető, hogy női ismerőseinek. Mivel az ismert női névnél (Sophie) a keresztnévet jegyezte fel, így elsősorban két olyan Borbálára gondolhatunk, akikkel a közelmúltban találkozott. Így az egyik talán Szemere Pálné Csoma *Borbála* (korábban Fáy Józsefné) (1793–1858); a másik talán, akivel szintén találkozott az út előtt 1831 márciusában: gr. Ráday Gedeonné [IV.] gróf Teleki Borbála (1811–1841), gr. Teleki József lánya.

Kazinczy 1831. április 19–23-án írta meg az útirajz első, kiadott szövegét: „Pannonhalmi Útamat itt dolgoztam Apríl. 19–23ig ’s 30dikán a’ Typographus is kész vala vele, ’s tegnapelőtt az Acadámiának már benyújtottam.”³ Az útirajz 1831. április 30-án elkészült Pesten, és Kazinczy május 1-jén átvette az első példányokat, címe: *Kazinczy’ útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra.*

1831. május–július: Guzmics levelei Kazinczyhoz

Amikor Guzmics megkapta öreg barátja, Kazinczy útirajzának kis nyomtatványát, bizonyosan örömmel vette kézbe, de bosszankodva tette le. A május elsején feladott könyvről május 10-i levelében írt először, elég tüzesen:

„Mit mondjak? Te hő, Te igaz, de hideg is, s, talán igaztalan is vagy. [...] De mit vétett Szeder, hogy olly hidegen, mit Endre, hogy olly nem szépen, szólsz rólok? [...] – És Endre! minő arcczal fogom én neki Útadat nyujtani. Már már feledte hogy egykor bántátok egymást, s a tied lőn. [...] S most neki Utadat, a nekem olly kedvest, a neki, mihelyest olvasandja, olly kellemetlent, én nyujtsam! Szeretném, ha Endrét nem említetd vala.

És belőlem mit tevé? A coelibatus heves barátja! ha tudom, hogy ez tolladra jó, majd e tárgyról bővebb leczkét adok, mellyet ha meghallál, a *heves barát* el fog maradni. [...] Tőlem, Kazinczy, sok új ideát! Ki hiszi ezt el? ki fogja valaha hinni? [...] De azt, mit azon Harczról beszélsz, Oedipusz értse; én, ki csak be vagyok e dologba avatva, beszédeden eligazulni nem tudok. Kik azok az Árpád tömjénezői?”⁴

Kazinczy május 12-i válaszlevelében⁵ igyekezett megnyugtatni barátját, így a következő, május 15-i levelében Guzmics már némileg visszakozyva írt a munkáról. Az útirajz első soraiban ezt olvasta: „s áldásodat jövök kérni, életem’ édes barátnéja – a’ tiédet, és egy Angyalét, ki úgy leve szép ideáljává öreg napjaimnak, mint első ifjuságomnak a’ félszázad után is Szentül-tisztelt.”

A bencés szerzetes *eposzi* invokációként értelmezte ezt a mondatot: „Millyen az a te tengeri utad! Minekelötte hajóra ülsz, áldást kérsz, nődét, a tiszteltét, s egy Angyalét, öreg napjaid ideálját, s benépsz az örömekbe, mellyek Pannonhalmon rád

³ KazLev. 21. k. 5322. sz. Kazinczy – Kis Jánosnak, Péczel, 1831. máj. 4., 536.

⁴ KazLev. 21. k. 5325. sz. Guzmics Izidor – Kazinczynak, Pannonhalmá, 1831. máj. 10., 543–544.

⁵ KazLev. 21. k. 5328. sz. Kazinczy – Guzmics Izidomnak, Pest, 1831. máj., 12.

várnak. Vajha részesültél azokban! A hajdan kor isteni hősei indultak így Kolchiszba az arany gyapjuért, és Ilion alá Heleneért.”⁶

A nagyeposzi kellékek meglátása egy menetrendszerinti dunai hajókirándulásban ezúttal nem az iróniának, hanem a baráti olvasó túlzó udvariasságának, a levél második felében következő kritikus sorok felvezetésének vagy éppenséggel a Kazinczy által kritizált Árpádiászok iránti megértésnek a jele. Az útirajz kezdősorai (és későbbi *romántos* hangulatú sorai is) inkább az *érzékeny utazások* műfaját hivatottak megidézni. Guzmics – mint érzékeny olvasó – természetesen ezt is érzékeli, és így folytatja levelét: „Vitába elegendnek két uj ismerősök egy kényes tárgy felett. Utazónk akarva nem veszen részt, a szív egy gyengédebb érzésénél fogva, egyszersmind egy nem rég történt dologra emlékezteti a beavattakat. A barátságának egy érzékeny visszaidézése ellágyítja az olvasót, s felsohajtja: Ő nincs már!”⁷

A levél végén azonban visszatér az előző levelében is érvényesített, a kortársak számára magától értetődően jogosult olvasathoz, a valóságvonatkozásokat kereső *életrajzi-önéletrajzi* nyomozáshoz. Guzmics májusi leveleiben határozottan megfogalmazta a valóságot helyesen és arányosan tükröző igazság ábrázolásának igényét. Ebből az olvasói helyzetből azonban nemcsak jogot szerez számonkérni az igazságot, hanem kénytelen egyúttal sajátjának elismerni a pannonthalmiként ábrázolt tájat, épületeket, személyeket és rá kell ismernie saját magára a Guzmics Izidor nevű mellékszereplőben.

Egy negyedik lehetséges olvasat szerint Kazinczy *eléggikusan* emlékezik az ifjúságára (saját ifjú személyére, az 1800-as Margit-szigeti találkozásra Ninivel), a múltban élő ideákra (szépség és jóság), és *mitizálja* (Angyal) a múltat, saját alakjaival lakosítja meg a jelenbeli tér-időt. Ahogy a gödöllői Grassalkovich-birtokon épült máriabesnyői Nagyboldogasszony Bazilika legendájáról írta Kazinczy: „Így lakosíták-meg Istenekkel hazájokat a ’Hellász’ Mythographuszai, hogy az nemesedjék, hogy az nagyság’ érzését végye, ’s ki ne örvendjen, itt elmenvén, hogy a’ szép példa nálunk is lele követőt?”⁸ A múlt és jelen átjárható, az idegen tárgyias világ és a képzelet egybeolvasható – legalább is Kazinczy emlékirásaiban. Feltehetően ennek az összefüggésrendszernek a megteremtése Kazinczy egyik legnagyobb írói teljesítménye.

Ezt az önéletrajzi érdekeltsgű szépírói teljesítményt, az írói toll nagyítását, a valóság felülírását is bizonyosan érzékelté Guzmics, erre számos példát találhatunk Kazinczyhoz írt leveleiben vagy a jelen dolgozat végén közölt Szemere Pálhoz írt levelében/cikkében. Most csak a legkifejezőbb részt idézzük e levélformájú *Jegyzéseiből*: „Az ürességet a leleményes phantazia tölti be. S a szépíró nem annyira nézi mit, hanem inkább miként ír. Neki a történet és tapasztalás csak vászon, mellyre azt festi s úgy, a mit s mint teremtő lelke sugalja. Ez a mi barátunk mindenkorai sajátsága, s az, hogy megkedvelt képei lebegvén szüntelen lelke előtt, minden mást feled, vagy gondolatlanul röpi át rajta. Innen itt is némelly sikámlásai, gondatlanul vagy gondolatlanul tett vonásai [...]”

⁶ KazLev. 21. k. 5331. sz. Guzmics Izidor — Kazinczynak, Pannonhalma, 1831. máj. 15., 555.

⁷ Uo., 556.

⁸ *Kazinczy Ferenc*: Pestre. 1828. (a kéziratból betűhűen idézve; Kazinczy útirajzainak kritikai kiadása jelenleg szerkesztés alatt, vö. Kazinczy Ferenc utazásai 1773–1831, s. a. r. V. *Busa Margit*, Bp.–Miskolc, 1995. 218.)

Kazinczy leíró és bemutató prózájában (önélet- és életrajzaiban) kicsinységekben, apróságokban is szereti festeni alakjait és az árnyéklástól lesznek plasztikusak a szereplői. Ezért is lesz „heves” Guzmics és „lelke elevenségétől elhagyott” Pázmándi Horváth Endre, és ezért annyira étellel teli a hajó minden utasa: ismeretlen, névtelen hölgyeket látunk az asztalra borulva kacagni. A fenti idézet szerint Guzmics érzekelte a szöveg műként való megalkotottságát, de a gondolatmenete mégis visszatért a referencialitás igényéhez. A tapasztalati világ átfestése „gondatlan vagy gondolatlan” cselekedet, amit helyre kell igazítani. Főleg ott, ahol személyeket sért.

Az útirajz Guzmics Izidor baráti véleménye – azaz Kazinczynak címzett magánlevelei – szerint nem festette elég híven Kazinczy lelkét, és többeket megsértett, különösen Pázmándi Horváth Endrét. Emiatt beavatkozás, egy mentőírás csatolása „szükséges a te lelked nyilvánabb kimutatására, s Endre, s másoknak lenyugtatásokra”. Guzmics június 22-i Kazinczynak írt leveléből idézzük a Pázmándi Horváth Endrére vonatkozó sorokat, hiszen ez lesz a kiindulópontja egy elhúzódo vitának, és úgy látszik, ekkora már igen átgondolt véleménye volt Guzmicsnak és Pázmándi Horváthnak is: „Endre, édes Barátom, felette bántva érzi magát általad, mint eleve gondoltam. Irni készül ellened; iparkodtam lebeszélni őt, azzal biztatván, hogy én az egész dolgot szépen el fogom igazítani. Ezt tenni eltökélt szándékom, igen tisztelt barátom. Nem Téged féltlek én Endrétől; őt magát magától félttem inkább. A dolog múlástást nem szenved. Tudva lenni akarom, még minekelőtte összejövendünk, a mit irandok. Ehez szükséges a te lelked nyilvánabb kimutatására, s Endre, s másoknak lenyugtatásokra, hozzám írt leveleiből a következőket kivonnom. [...]

[Guzmics itt hosszan idéz Kazinczy korábbi leveleiből – O. L.]

Engedd édes Barátom e szép, e tiszta ítéletekkel, gyönyörű érzésekkel előtött helyeket leveleiből Jegyzéseimbe, mellyeket Utadhoz fogok irni, fűzhetnem. Törültes, változtass, adass hozzájok, hamiket jóknak találsz. Mert azon közben, hogy a félfvet megirtam, s most e lapot irom, lent voltam Szederrel Endrénél. Minden elérjesztésünk haszontalan. Ő az én szelíd eligazításommal nem elégszik meg. Már kész nála [a] Replica. Siess azért engedő vagy tiltó leveleddel, hogy tüstént küldhessem én is nyomtatás alá. Javalj, hol adjam ki? Nem volna e jó a Muzarionban? ha ugyan a Muzarion nem késik, és felveszi. Talán Szemere még ott van társaságodban; tanácskozatok, javaljatok. – Nem tudod Te, mert számba venni alig juthatott eszedbe, mennyit mondál Endre bosszúságára mikor azt mondád, hogy lelke elevensége egészen elhagyta, és, töbnyire szólójében lakik. Ellenben én tudom, hogy ez a te gondolatlan elmondásod Endrére semmi rossz következtést nem vonz, mint talán ő képzeli, s talán vonz is, ha maga fogja magát védni. Én a dolgot úgy fogom feladni a mint van, s hiszem, jó ember nem fogja neheztelve venni.”⁹

1831. július: Kazinczy válasza Guzmicsnak

Guzmics tehát szükségesnek és halaszthatatlannak látta, hogy egy mentőírást csatoljon a pannonhalmi útirajzhoz. Ez az „eligazítás” azonos lehet a levél formájú cikkel, amely két nappal későbbi dátummal ellátva Szemere Pálnak, a Muzarion

⁹ KazLev. 21. k. 5354. sz. Guzmics Izidor – Kazinczynak, Pannonhalma, 1831. jún. 22., 582–585.

szerkesztőjének fogalmazott: Guzmics Izidor – Szemere Pálnak, 1831. jún. 24.¹⁰ Kazinczy és Szemere ekkor már Nógrádban és Gömörben utazott (1831. június 12–29.). A Kazinczyhoz írt levelet és a Szemerének írt cikket nem kézbesíthette a kolerajárvány miatt a posta olyan gyorsan, ahogy Guzmics szerette volna. (Utóbbit valószínűleg el sem küldte Szemerének, erről ld. alább.) Kazinczy soron következő, július 10-i levelében¹¹ nincs szó a pannonhalmi utazásról, csak július 16-án tudott válaszolni a fentebb idézett levelére Guzmicsnak. Ekkor eltiltotta a mentőírás közzétételétől: „Én miolta haza érkezém Pestről, melly Jún. 30d. történt, ki nem léptem udvarom’ kerítésén, ’s tűröm az élet’ terheit, csak hogy okot ne adjak annak gyanítására, hogy a’ bajt oda a’ hol az nem volt, én hoztam be. Postára sem küldhetek, ’s csak tegnapelőtt vehettem azokat úgy, hogy a’ Zemplényi ór átadá az Abaujnak. [...]

Jelentsd hív tiszteletemet Méltós. Fő-Apát Urnak, [...]. Öleld nevemben Fábiánodat, és minden társaidat, ’s mondjad nekik hogy én soha sem fogok öröm nélkül visszaemlékezni Pannonhalmán töltött napjaimra. Fáj nekem, hogy Endre engem félre érthetett. Mint hiheti ő azt, hogy az a’ szív, melly Pannonhalmán annyi örömmel nyílt meg, érezhetett volna gyűlöletes érzéseket? Nem, édes barátom, a’ szíveket vizsgáló Isten tudja, hogy én Endrét nem csak tisztelem és becslöm, hanem szeretem is. ’S bántás e azt mondani, hogy ő magányában lakik inkább, mert Plebaniája egészségtelen és szűk? ’s az, a’ kinek terhére van testessége, a’ kinek kint csinálnak lábai, olly eleven lehet e mint volt? [...]

Megolvasám leveledet, ’s szabadon hagyom hogy leveleim kiírt cikkelyeivel tedd a’ mit akarsz; de kérlek eggyzersmind, hogy a’ két utolsó cikkelyt vagy egészen hagyd-el, vagy ne említsd V–t és társait. Nékik említetni is kedvetlen volna. [...]

[...] Úgy áldjon meg engem a’ szíveket vizsgáló Isten, hogy én nem tudom érteni, mint képzelheti magát E– általam megbántva.

Várd feleletemet leveledre, addig semmit ki ne bocsáss. Nemesen fogom viselni magamat.”¹²

Guzmics egyszerre kapta meg Kazinczy július 10-i és 16-i levelét (21/5357, 5362): „Kettős leveledet, nagy tiszteletű Barátom, egymás után vettem nagy vigasztalásomra és örömemre [...].”¹³ Kazinczy július 16-i levelében felhatalmazta barátját a levélidézetek felhasználására: „szabadon hagyom hogy leveleim kiírt cikkelyeivel tedd a’ mit akarsz”, de azt is határozottan kérte tőle, hogy „semmit ki ne bocsáss”-on. Az egymásnak ellentmondó engedélyből és tiltásból Guzmics a számára kedvezőt választotta ki: „Vévén engedelmedet leveleiből a dologhoz tartozókat kivonhatnom, tüstént tisztáztam a Jegyzéseket; ma fogom az Apáttal közleni, s aztán sajtó alá küldöm. Reméllem, te bántódva nem fogod általok érezni magadat, s Endre is meg fog elégedni velek, vagy hát neki mindent hijában mond az ember.”¹⁴

¹⁰ Lelőhely: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, BK 127/IV.1./3., 19 lap.

¹¹ KazLev. 21. k. 5357. sz. Kazinczy – Guzmics Izidornak, Széphalom, 1831. júl. 10.

¹² KazLev. 21. k. 5362. sz. Kazinczy – Guzmics Izidornak, Széphalom, 1831. júl. 16., 596–597.

¹³ KazLev. 21. k. 5371. sz. Guzmics Izidor – Kazinczynak, Pannonhalmi, 1831. júl. 27., 611–612. – A levél itt nem idézett sorokban említette a koleraéről vett híreket, ez jelzi, hogy valóban Kazinczy fentebb említett leveleire utalt, és nem egy vagy két ismeretlen, a KazLev-ben kiadatlan levélre.

¹⁴ Uo., 612–613.

1831. június–július: a pannonhalmi útirajzra tett Jegyzések első két szövege

Guzmics július 27-i levelében a „tüstént tisztáztam a Jegyzéseket” kitétel az útirajzra tett megjegyzés keletkezésére világít rá. Vagyis Kazinczy levelének kézhezvétele előtt már volt egy fogalmazványa, majd ezután és a válaszevel írása előtti napokban átírta a *Jegyzések* e fogalmazványát tisztázattá. Vagyis a július 27-e előtti nap vagy napok a *Jegyzések* két szövegének keletkezését behatároló időszak. A fogalmazvány ez előtt, a tisztázat ekkor készült. Ismert egy harmadik szövege is: amit elküldött végül Szemerének. Tehát a három *Jegyzések* avagy Szemere Pálnak címzett levél adatai:

1. Autográf fogalmazvány: Guzmics Izidor – Szemere Pálnak, 1831. jún. 24. – Lelőhely: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, BK 127/IV.1./3., 15a–19a. Kiadatlan.

2. Autográf tisztázat: Guzmics Izidor – Szemere Pálnak, 1831. jún. 24. – Lelőhely: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, BK 127/IV.1./3., 1a–11b. Megjelent: *Kazinczy Ferenc* Pannonhalmán, összeállította *Busa Margit*, Győr, 1993. 38–46.¹⁵

3. Az elküldött autográf szöveg: Szemere-tár, 11. kötet, 246–274: *Szemere Pálhoz Guzmics Izidor. (Jegyzések Kazinczy Ferencz Pannonhalmi Utjára)*. Boríték és mellékletek nélkül. Megjelenése: a jelen helyen (ld. alább).

A pannonhalmi könyvtárban tehát két szöveg található. A tisztázat van előre sorolva, ez formailag is elkülönül, ugyanis széles margó van hagyva a javításoknak, továbbá fejezetszámok is vannak, míg a fogalmazványban egyik sincs. A 12. lap mindkét oldala üres, 13a–14a oldalakon egy religióról szóló fogalmazás található, amely formailag (széles margó) a tisztázattal rokon.

A pannonhalmi könyvtárban őrzött két szöveg keletkezési idejének meghatározását Kazinczy július 16-i levele és Guzmics július 27-i válaszelevele határozza meg. Kazinczy ezt írta: „kérlek eggyzersmind, hogy a' két utolsó cikkelyt vagy egészen hagyd-el, vagy ne említsd V-t és társait.”¹⁶ A fogalmazványban (1. szöveg) ez olvasható: „A megverdesettek belém akarának kapni, hogy én az Árpád hivatlan magasztalóji alatt Vörösmartyra, s Czuczorra, s most már Horvát Endrére, tettem a czélzást. De el némítanom őket könnyü volt; hogy mind a hármok érdemét ismerem és vallom s hirdetem.” A tisztázatban (2. szöveg) pedig ez: „Elnémítanom őket könnyü, mert kiket ők gyanújok alá vettek, azoknak érdemeiket ismerem vallom és hirdetem.” Vagyis a nevet tartalmazó mondat elmaradt, vagyis Kazinczy 16-i levelének megfelelően törölte Guzmics. A szövegcsoport keletkezési idejének kezdetét a június 22-i Guzmics–Kazinczy levél jelöli ki: „Engedd édes Barátom e szép, e tiszta itéletekkel, gyönyörű érzésekkel előntött helyeket leveleidből Jegyzéseimbe, mellyeket *Utadhoz fogok irni*, fűzhetnem.” (Kiem. O. L.) Tehát a fogalmazvány 1831. június 22. és július 23. között (?) keletkezhetett, a tisztázat pedig 1831. július 23–27. között (?).¹⁷

¹⁵ Méry Etel Pázmándi Horvátról írt életrajzában részben és kihagyásokkal idézi ezt a szöveget, továbbá közli Guzmics Szemeréhez írt 1831. ápr. 12-i levelét és a Sasban megjelent szöveget is: *Méry Etel*: Pázmándi Horvát Endre élet- és jellemrajza = Emlékkönyv Pázmándi Horvát Endre születése százados évfordulati ünnepélyének emlékére. Kiad. *Nogáll Károly*, Győr, 1879. 137–143.

¹⁶ KazLev, 21. k. 5362. sz. Kazinczy – Guzmics Izidornak, Széphalom, 1831. júl. 16.

¹⁷ A levelek kézbesítésének és nem megírásának idejét kell figyelembe venni, és a járvány miatt erre biztosan lehet egy hetet számolni: Kazinczy egy 1831. augusztus 8-án Pesten feladott levelet 16-án vett kézhez: KazLev. 24. k. 6194. sz. jegyzete, 754.

A szövegben keltezésként megadott „Jun. 24d. 1831.” dátum nem a megírás pontos ideje. Ebben a formában a két szöveg egyikét sem küldhette el Guzmics Szemerének, hiszen egyik sincs befejezve. A tisztázati szövege a kézirat 11b oldal alján egy mondat közepén félbeszakad: „Ezek K. Utjára jegyzéseim. Te Édes barátom, látod, melly könnyű tanult embernek is botlani, és botlása által, minden jó akarata mellett is, izetlenségeket támasztani. Vajha megtanulnánk egymás botlásán nem rágódni; azokat”.

Ezen az oldalon még kb. 3–4 sornyi üres hely maradt, tehát a szöveg vége nem elveszett, hanem nem készült el. A 12ab üres. A 13a–14a oldalakon azonos szövegbeosztással (nagy margóval) és írásképpel egy töredékszöveg található a religióról, amelynek kezdete: „kifejtéséből, dajkálásából a keresztény religio, melly örök igazságon, önkénytelen s határtalan szereteten, s egy rendületlen bizodalmon, egy a földtől felemelő, a halhatatlanság tiszta boldog egébe kegyesen vezető reményen épült, s az emberiség jobb természetét úgy birja, hogy zsengejít is kémélve simítsa, s édes anyai kezekkel nemesítse? [...]”¹⁸

Ez, amennyiben nem véletlenül van a jelenlegi lelőhelyén, azt jelzi, hogy Guzmics érzékenységet sértette az útirajz profán leírása a szerzetesek közös asztali imájáról, az, hogy a szerzetesek regulájit házi szokásként értékeli, a bencés közösséget pedig világi közösségekhez méri. A lelőhelyen ezután következik a fogalmazvány. Itt, 18ab oldalon „*Mentségek.*” alcím alatt több – Guzmics fentebb idézett leveleiből ismert – idézet található Kazinczy leveleiből, amely hiányzik a tisztázatból.

1831. augusztus 6. elött: az útirajz második szövegváltozata (a kézirat)

Kazinczy Ferenc 1831-es pannonhalmi útleírása két szövegállapotban maradt fenn. Az 1831. áprilisi nyomtatvány mellett egy *Pannonhalmi, Esztergom, Vác. 1831.* című szöveg is ismert. Ez két kéziratban maradt fenn: egy autográf tisztázatban az *Erdélyi levelek* egyik szövegével és a *Nógrád, Gömör, 1831.* című útirajzzal egybekötve;¹⁹ és egy cenzori másolatban egy azonosítatlan kéztől.²⁰

A keletkezési időt egy Kazinczy-levél adja meg: „Az Erdélyi, Pannonhalmi, Nógrádi Utak egyg tonusban készek. Következik az 1801. és 1828, 29 és 31diki Pesti út.”²¹ Kazinczy a fent említett autográf kéziratkötetre utalt. A nógrád–gömöri útirajznak ebben található meg az egyetlen ismert szövegállapota, az *Erdélyi levelek* esetében azonban sok (16) változat ismert. Az erdélyi útleírás átdolgozásainak számos oka lehetett, de legjobban a barátok és az érintett személyek elvárásainak ösztönző ereje dokumentálható.²² A pannonhalmi útleírás megjelenése után alig néhány hónapot élt már csak Kazinczy, de így is jelentős visszajelzéseket kapott. Feltehető, hogy elsősorban e

¹⁸ Busa Margit szövegkiadásában e két különböző szöveghez tartozó igen távoli, és nyelvtanilag sem egyeztetett félmondatot eggyé olvasztva közölte. Kiadása egyébként is számos durva hibát tartalmaz.

¹⁹ MTAKK M. Irod. Lev. 4r. 52/II. 176–213.

²⁰ OSZK Quart. Hung. 1237, 2–25 (a *Nógrád, Gömör, 1831.*-gyel egybekötve). A *Pannonhalmi, Esztergom, Vác. 1831.* című szöveg e másolatból jelent meg Toldy Ferenc 1839-es kiadásában.

²¹ KazLev. 21. k. 5374. sz. Kazinczy – Szemere Pálnak, [Széphalom], 1831. aug. 6. 615.

²² Lásd Szabó Ágnes bevezető tanulmányát a kritikai kiadásban: *Kazinczy Ferenc művei, Erdélyi Levelek*. S. a. r. Szabó Ágnes. Debrecen, 2013.

visszajelzések hatására dolgozta át a már kiadott szövegét, az útirajzok tervezett újabb kiadásának egységes tónusa csak járulékos nyeresége lehet e változtatásnak.

A pannonhalmi út két kidolgozása, a *Kazinczy útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra* és a *Pannonhalmra, Esztergom, Vác. 1831.* szövege között a legszembetűnőbb különbség az, hogy a második változatból hiányzik az irodalmi vitát, az ún. Conversations Lexicon-i pörrt bemutató részlet. Ez tehát Kazinczy változtatása, és nem a szöveget elsőként kiadó Toldy Ferenc vagy Bajza József beavatkozása.²³

Kazinczy kijavította többek között a téves Astricus (kiadásban) nevet a helyes Adalbertre (kéziratban). Erre az esztergomi hercegprímás Rudnay Sándor már májusban, az útirajz kézhezvételekor felhívta a figyelmét: „Nem ok nélkül sajnálom, hogy ittlétébe Tábla Biró Úr engem barátságos látogatásával nem szerencsételtetett, melly alkalommal némelly tévedéseknek, p. o. a' 44^{ik} lap, hogy Szent István Astrictól, nem pedig a' mint közönségesen tudva vagyon Szent Adalberttől kereszteltetett meg, elejét vehettük volna.”²⁴ (Kazinczy változtatásairól ld. még alább.)

1831. augusztus 5.: Guzmics elküldött levele Szemere Pálhoz, azaz a pannonhalmi útra tett kiadásra szánt Jegyzései

Ez az autográf Guzmics-kézirat a Szemere-tárban található meg, így a lelőhely alapján bizonyos, hogy ezt valóban elküldte Szemere Pálnak. A június-júliusi fogalmazvány és tisztázat után az augusztus 5-i keltezés a leírás (letisztázás és/vagy megírás kezdetének) valóságos ideje lehet, a kézbesítés ideje azonban bizonytalan, a kolera miatt feltehetően késett a posta.

Guzmics ezen mentőírása kiadatlan maradt. Váczy János szerint: „Guzmicsnak ez a védelme nem jelent meg, a Muzarion V. kötete késett, s közben Kazinczy meghalt s egyéb gondoskodást tett szükségessé a hű barát szeretete: gondoskodni az özvegyről s árváiról.”²⁵ A kortárs nyilvánosság éppen ezért, a hű barátok tapintata és szeretete miatt, bizonyára kéziratban sem ismerte meg. (*A szöveget ld. a jelen dolgozat végén.*)

1831 után: Pázmándi Horváth Endre és Döbrentei Gábor

Guzmics mentőírása a kortárs nyilvánosság előtt rejtve maradt, Guzmics hű barátjának bizonyult, és Kazinczy árváiról, özvegyéről és irodalmi hagyatékáról példamutatóan gondoskodott.

Barátja, Pázmándi Horváth Endre „replicá”-ja azonban elkészült és meg is jelent, de már Kazinczy halála után: 1832-ben *Felvilágosítás Kazinczy Útjának 25-d. lapjára* címen a Sas nevű folyóiratban.²⁶ Ennek története ismert, a levelek formájában írt választ Váczy János a KazLev. 21. k. 5354. sz. levelének jegyzetében részletesen

²³ *Kazinczy Ferenc*’ eredeti munkái, Második kötet, Utazásai [Utazások]. S. a. r. Bajza József, Schedel (Toldi) Ferenc. Buda, 1839.

²⁴ KazLev. 23. k. 5932. sz. Rudnay Sándor – Kazinczynak, Esztergom, 1831. máj. 24. A névtévesztésről Rumynak is írt Kazinczy: KazLev. 21. k. 5380. sz. Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1831. aug. 8., 631.

²⁵ *Váczy János* jegyzete: KazLev. 21. k. 5354. sz. levél jegyzete, 743.

²⁶ Részben újra kiadta Busa Margit: *Kazinczy Ferenc* Pannonhalmán. Összeállította Busa Margit. Győr, 1993, 48–50. A kéziratos szövegváltozatát megtalálta és a nyomtatott szövegváltozattal együtt kiadta: *Dajkó Pál*: „midőn majd esztendő mulva a betük hasitásaiba macska méz fakad”: Egy lábjegyzet megtisztítása. Klasszikus–magyar–irodalom–történet (tanulmányok). Szerk. *Dajkó Pál, Labádi Gergely*. Szeged, 2003, 75–107.

ismertette egy Guzmics-levél jegyzetében. Eszerint Pázmándi először lemondott volna a replikáról a kolera és Kazinczy halála miatt: „Az 1832. évben azonban Thaisz András örömet kiadta a Horváth Endre és Pátfalvi Márk között ez ügyben folyt levelezést a *Sas* X. köt. 3–10. 11. lapjain, a honnan Toldy kiadatlan *Glottomachusok* kötetébe is átvette. Pátfalvi Márk [álnév?] Égvárról 1831. máj. 15-dikén írt levelében ezeket írja Horváth Endrének: »Beteges állapotodat régen tudtam és sajnáltalak, de most még nagyobb aggodalomba ejtett, a mit Kazinczy *Újában* felőled olvasék, hogy *lelked elevensége is egészen elhagyott.*«

Erre Horváth E. máj. 19-dikén így válaszol: »Kazinczy leírta útját? Még nem látam. S egészségemről úgy szól benne, hogy te, becsült barátom, azon töprenkedel? [...] [...] megnyughatól testem ép volta iránt. Meg, gondolnám, lelkem elevenségére nézve is. Látszhatik az ember néha s némely előtt kedve-vesztettnek, ámbár lelke belől eleven s vidám. Külömben is szarkaugrándozásokat, tudod, tenni nem szoktam, s az útját leszelezett látogató előtt se tettem. Az az ő sajátja. [...]«.

Máj. 25-diki levelében Pátfalvi ezeket írja: »Hálá, hogy tested ép, s lelked, a mint látom, régi erejében. Kazinczy hát csak megint repkedett, facsaroskodott. Már a többi is, a mit felőled írt, gyanús előttem. [...] Sajnálom hogy az öreg Kazinczy ily gyermekes meggondolatlanságokat irkálta *Újába*. Vagy mintha egyenesen ártólag dolgoznék ellened. Látd, nevezted volna el azt az odvas vén almafádat Ferenczfájának, akkor össze-meg-összedícsért volna. A hiú öregnek itt a bibéje. Lám némely mást hogy magasztal tömjéneiért!«

Június 3-dikán írt válaszában Horváth E. sorról-sorra czáfolja mind azt, a mit Kazinczy *Pannonhalmi újában* önmagáról olvasott. A csekélyebb kifogásokat mellőzve, a fontosabbak íme: »Hogy inkább a magányban, – írja Horváth E. – mint a faluban lakom, ez derék rágalmazás, mert soha oly keveset szőlőházamban nem laktam, mint ez idén, ámbár ez is mit ártana? mivel magányom is plébániámban vagon. Megengedte a mélt. püspök is ott tartózkodnom, kinek ezt az engedelmet adni vagy megtagadni hatalmában áll.

»Mint van lelkem elevensége, Kazinczy ellenére is már megírtam. Dévajságra, úgy mint ő, nem lobbanok ki... de hallgatok az ő idomatlan dévajságival, mert pirítók és nem az én ínyem szerint valók. Én megtartom férfias characteremet.

»Igaz hogy a mélt. főapát kérdezte: kapott-e Kazinczy neve tőlem fát? de én nem valék *kénytelen megvallani*, s így nem kénytelenségből — mert nem tudom, micsoda kénytelenséget gyaníthat itt a NAGY KAZINCZY, hanem csak megvallottam, hogy az most eszembe nem juta; a mint úgy is van. [...]

»Úgy van, a mint írod, kedves barátom; itt vagon Kazinczy panaszának csomója: másnak nevét termő élő fa viselje itt, az övét ne. Holott a kifagyott helyébe Ferenczfa viríthatott volna. E miatt kelle fekete vérnek bugyborékolni.

»Mondd meg most, hogy lehessen a nem valóságokat író Ferencz Kazinczynak hinni Erdélyi Leveleiben, midőn a factumokat a maga felcsicsomázása kedvéért elforgatni nem bírúl. Effélék miatt ki ne kételkedjék az utazókban?«²⁷

²⁷ Váczy János jegyzete: KazLev. 21. k. 5354. sz. lvél jegyzete, 742–743.

Pázmándi Horváth válaszlevelei Kazinczy halála után kerültek nyilvánosságra, amikor már Kazinczyt a nekrológok érinthetetlenné tették. A Felső Magyar-országi Minerva július-augusztus-szeptemberi számában két írás is magasztalta az elhunytat: *Kazinczy Ferencz' Emléke és néhány character-vonása* cím alatt Guzmics Izidor és egy S. F. monogramú személy, azaz Toldy/Schedel Ferenc írása jelent meg.²⁸ Utóbbiában olvasható: „*Kazinczy* alacsony, 's e' mellett karcsú termetű, és olly hajlékony testű volt, hogy őt külsőjéből az ismeretlen külföldinek tartotta. Fiatalabb korában hoszszas arcát a ' néhány legnemesebb vonás, 's a' fejjel komolyan vegyült pirosság ékíté. [...] Megváltozott Kazinczy természetesen öregebb korában képére nézve, noha nem épen egészen; *testi eleveisége azonban, és lelkének ereje megváltozni nem tudott.* [...] Ön munkáiról egész tartózkodással és futtában szóllott: másokéit ellenben; ha szépet látott benne, dicsérni szerette. A' gyengébb írókat nem ocsárlotta; sőt böcsmérléseket is restelte hallani.”²⁹

Pázmándi Horváth szövegei e megváltozott környezetben védhetetlenek lettek. Guzmics korábbi félelmeit („Nem Téged féltlek én Endrétől; őt magát magától félttem inkább”) Toldy valóra is váltotta Pázmándi Horváthról írva: „Ez időben, 1831. aprílban látta őt Kazinczy Ferencz utolszor Pannonhalmán és pázmándi magányában, s 'Útjá'-ban ezt ír róla: 'Lelke eleveisége egészen elhagyta; ritkán lobban dévajságra, vagy csak erővel.' E sor, Döbrentei sugallásai által balúl értelmezve, idézte elő Horvát Endre azon leveleit, melyeket amaz 'Pátfalvi Márk' álnév alá rejtőzve, a magáéival e cím alatt: 'Felvilágosítás Kazinczy Útjának 25-d. lapjára a 'Sas' X. kötetében, 1832. júniusban, s így Kazinczy halála után, közzé tett, s melyek a sertett hiúság legaljasabb fegyvereivel, rágalom- és gúnynyal sértvén a szent öreg emlékezetét, mind a két írók örökre beszennyeztek.”³⁰

Czifra Mariann helyzetértékelése szerint Toldy teljes mértékben átveszi és hitelesíti Kazinczy kijelentéseit, amellyel Guzmics előtt védte útirajzát: „Horváth Endre életével kapcsolatban tehát Toldy fontosnak vélte elmondani, hogy Kazinczy minden kínos körülmény és félreértés ellenére barátjának érezte őt, és ezt az elköteleződést példával is alátámasztotta. Ennek következményeként a kettejük között történt méltatlan csetepatéban Kazinczy megdicsőült, Horváth Endre ugyanekkor az utókor tiszteletétől mentes örök feledésnek került átadásra: »S valóban, ezóta minden jobb érzésű visszavonúlt az egykor ünnepeit nyelvművésztől, ki már most ritkábban is járt fel az akadémiai gyűlésekre, s nem becsúlve, nem szeretve múlt ki, mart. 7. 1839.«.”³¹

Nehezen cáfolható azonban, hogy Kazinczy mégiscsak megvetően írt Pázmándi Horváthról a pannonhalmi út első kidolgozásában. Ennek legvalószínűbb oka egy sajnálatos félreértés volt: „Téti Takács József Győr Várm. Fő-Notáriusa (†) –

²⁸ Kazinczy Ferencz' Emléke és néhány character-vonása; Kazinczy Ferencz' Emléke [alcím], Kazinczynak néhány character-vonásai [alcím]. Felső Magyar-országi Minerva, 1831/3. 485–493, 494–496. – A második szöveg szerzőjeként Toldyt megnevezi: *Váczy János*, KazLev. 21. k. 751.

²⁹ Uott, 494, 495. [Kiem.: O. L.]

³⁰ *Toldy Ferenc*: A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a jelenkorig, vagyis az utóbbi negyedfél század kitünőbb költői életrajzokban és jellemző mutatóanyagokban, I–V. k. Bp., 1876. IV, 34.

³¹ *Czifra Mariann*: Kazinczy Ferenc és az ortológusok: Árnnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgal-mában. Bp., 2013. 193. A belső idézet: *Toldy* i. m. 34.

Horváth Endre akkor téti, most Pázmándi Plebánus – és Verseghi Ferencz szoros barátok, 's nagy hívei az Ypsilonismusnak, sok titkos játékot játszdogtattak ellenem. – Takács a' Tudom. Gyűjt. Redactorának Fejér Györgynek egy Értekezést küldte be a' Recenziókról, mellyet ez 1818. Júniusban ki is ada. Hogy tévedjek meg annak Írójában, azt Verseghy írta le, és Verseghy adta be Fejérnek; Fejér pedig láttatá a' Manuscriptumot Szent-Miklóssy Aloyzzal, nyilván azért, hogy ez majd tudatni fogja velem hogy a' Verseghy' kezére rá ismert, 's én Verseghyt fogom bántani, 's ezeknek lesz mit nevetniük. De ki nem ismeri a' citatumok' özönében áradozni szerető Takácsot? és az ő stílusát ki ismerhette volna Verseghyének? – Csak azt kell még megjegyznem, hogy Horvát Endre (úgy beszélé maga Szemerének) csak mostohájáról kapta a' Horvát nevet; nagyatyját 's talán még atyját is Füredinek hítták. A' név és a' Verseghire játszó Vida nem áll ok nélkül az Értekezés alatt, 's nekem e' hárommal volt bajom.³²

*A recenziókról c. szöveget*³³ ugyanis Kisfaludy Sándor írta Füredi Vida álnéven.

Nem mellékes, hogy Toldy szerint a „szent öreg”-et Pázmándi Horváth nem egyedül, hanem Döbrentei Gáborral együtt „rágalmazta”. Toldy véleménye sikeres irodalomtörténeti pályát futott be, Horváth Jánoson át Busa Margitig elfogadták Döbrentei társszerző voltát.³⁴ Dajkó Pál azonban Döbrentei nem-szerzősége mellett érvelt 2003-as tanulmányában: „Pátfalvi és Döbrentei azonosítása teljesen megalapozatlan, bizonyítatlan”, szerinte „valójában Toldy Ferenc alaptalan vádja kapott irodalomtörténeti hitelesítést”.³⁵ E tanulmány érvei azonban – véleményem szerint – nem perdöntőek.

Hiszen igaz, hogy Méry Etel szerint a „*Felvilágosítás nem egyéb, mint a Guzmics által említett replica*”, amit Pázmándi Horváth írt,³⁶ de a „replica” szó feltehetően nem Pázmándi Horváth és Pátfalvi levélváltásának műfajára utalt, hanem inkább csak arra, hogy Pázmándi válaszolni fog.³⁷ (Mind a pannonthalmi utazás, mind Guzmics válasza levélformát idézve készült.) Másrészt Toldy határozott, egy konkrét szövegre vonatkozó állításával szemben gyenge érv az az „irodalomtörténeti közhely, hogy ő és Döbrentei kifejezetten ellenséges viszonyban voltak [...]”.³⁸ Ráadásul Toldy és Bajza József hiteltelenítésére tévesen állítja a tanulmány, hogy az 1839-es kiadásból ők hagyták ki a pannonthalmi útirajzból (*Pannonthalma, Esztergom, Vác. 1831.*) az őket támadó részeket; ezt a fentebb bemutatott kézirat cáfolja, vagyis ezt maga Kazinczy hagyta ki. Tény viszont, hogy Toldy Döbrenteit és Pázmándi Horváthot sértő emlékezése

³² Kazinczy autográf feljegyzése: MTA KK 633/V, 52a. *Szimyei József*: Magyar írók élete és munkái (I–XIV. Bp., 1891–1914) szerint Pázmándi Horváthot 1829-ben helyezték Pázmándra, tehát e feljegyzés 1829-es vagy ez utáni.

³³ Tudományos Gyűjtemény, 1818/6. 21–22.

³⁴ „Döbrentei a következő évben, 1832-ben, a Sas c. folyóiratban álnév alatt kiadta ez ügyben váltott levelezésüket, s ekkor, Kazinczy halála után, az abban, kivált a Pátfalvi Márk névvel álcázott Döbrentei leveleiben foglalt éles és bántó kifejezések már valóságos halottgyalázás színében tűntek fel.” (*Horváth János*: Kisfaludy Károly és íróbarátai. Bp., 1955. 143.) „Döbrentei Gábor, Pátfalvi Márk álnév alatt” (*Busa i. m. 17.*).

³⁵ *Dajkó i. m. 80.*, 84.

³⁶ *Méry Etel*: Pázmándi Horvát Endre élet- és jellemrajza: Születése százados évfordulati ünnepélyének alkalmára. Győr, 1879. 142. (Kiem. az eredetiben; idézi: *Dajkó i. m. 81.*)

³⁷ Ld. a fentebb idézett levelet: *KazLev. 21. k. 5354. sz.* Guzmics Izidor – Kazinczynak, Pannonthalma, 1831. jún. 22.

³⁸ *Dajkó i. m. 82.*

éppúgy (kegyelet)sértő, mint a Pázmándi Horvát-szöveg. De mindez a szerzősége vonatkozó állítások igazságtartalmát nem érinti.

Toldy állításával szemben a Döbrentei–Pázmándi Horváth levelezést is idézte Dajkó: „[t]egyek a mit jónak látok, irád, a Pátfalvi Márk és köztted levő levelekkel” – írta Döbrentei, és ez valóban azt jelzi, hogy Döbrentei nem azonos Pátfalvival. De ezután Döbrentei 6 pontban felsorolta a változtatásait: „[t]eljes bizalommal ime azokkal ezt tevém:”, azaz címet adott, mottót cserélt, hosszan idézett Kazinczytól, bővített, példákat hozott, törölt, elhagyott és rövidített.³⁹

Dajkó közölte Pázmándi Horváth válaszában mindkét ismert szöveget: az általa az Országos Széchényi Könyvtárban megtalált kéziratot, amely feltehetően az eredeti szövegállapotot tükrözi és a Sas című folyóiratban megjelentet, amely már átment Döbrentei kezén. Ezért többé-kevésbé nyomkövethetők Döbrentei változtatásai. Az összevetés alapján inkább amellett érvelnék, hogy Toldy és Dajkó állítása egymást kiegészítve igaz, márcsak a 'szerző' és 'szerkesztő' kifejezések alatt értett hatáskörök időbeli változékonysága okán is.⁴⁰ Döbrentei beavatkozásának mértékére jellemző, hogy fenti levelének az a szerény megjegyzése, hogy: „[a] hol kelle bővíttem, s példákat hoztam belé” legalább egy oldal terjedelmű beszúrást jelentett a szövegbe, akárcsak a hosszabb Kazinczy-idézetek beillesztése.⁴¹

Ugyancsak jelentőségteljesek az apróbb változtatások, amelyek feltehetően szintén Döbrenteiére való tekintettel, vagy éppen Döbrentei által kerültek be a szövegbe. A kéziratban még „Döbrenteivel magával történt, kit te ismersz”, a kiadásban már „Döbrenteivel történt, kit te nem ismersz” áll.⁴² A kéziratban hiányzik, a kiadásban már megtalálható két *Erdélyi Levelekre* vonatkozó bekezdés.⁴³ Ha ez utóbbiak valóban Döbrenteihez köthető szöveghelyek, akkor magyarázatot kaphatunk a Kazinczy (és az útirajz mint műfaj) hitelességét általánosan megkérdőjelező mondatokra is: „Mond meg most, hogy lehessen a' nem valóságokat író Ferencz Kazinczynak hinni erdélyi leveleiben, midőn a' factumokat a' maga felcsicsomázása kedvéért elforgatni nem pirul. E' félek miatt ki ne kételkedjék az utazókban?”⁴⁴

Döbrentei és Kazinczy viszonyának megromlása az 1816-os erdélyi utazáshoz köthető ugyanis. Ekkor Döbrentei barátként fogadta és kísérte Erdélyben Kazinczyt, többek között a nagyszombati Bruckenthal-féle képtárba. Kazinczy 1818-ban közzétett

³⁹ Uo. 86–87. A levelet eredetileg *Jancsó Elemér* adta ki: Döbrentei Gábor levelei Buczy Emilhez és Horvát Endréhez: Második közlemény. ItK. 1943/2. 146–147.

⁴⁰ MTAKK Tört. 2r 21, Kazinczy Ferencz műveinek, nevezetesen levelezésének kiadására vonatkozó Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz gyűjtése című csomó 22. lapja, Kazinczy Gábor tervezett, de meg nem jelent Glottomachus-kötet korrektúrájának egy lapja (347–348. oldal), amely egy részlet a Pázmándi Horvát–Pátfalvi Márk levelezésből. Ezen a nyomtatott lapon ceruzával több bejegyzés is van (Kazinczy Gábortól?) arról, hogy mely változtatásokat tette Pázmándi és melyeket Döbrentei. Eszerint is Döbrentei legalább szerkesztőként beavatkozott a szövegbe.

⁴¹ Ld. *Dajkó* szövegközlésének a 103., illetve 98–99. oldalait, amelyek egyébként Pátfalvi név alatt szerepelnek.

⁴² Uo. 95., 100.

⁴³ Uo. 100, 102 (a hiány helyei: 95., 96).

⁴⁴ Ez tehát a kiadott szövegváltozat: uo. 100. A kéziratban eredetileg: „Lásd Barátom, hogy higgyünk a' meszsze földön utazóknak, ha honn illy rövid utat tett ember ennyi költeményt akar nyakunkra kötni, noha tudgya, hogy ezren is állatlattják a' hamis fogásokat. Aztán fog-e Kőrösi előttünk hitelt érdemelni, ha életben, és szerencsésen haza jő is?” (Uo. 95.)

egy részletet a Tudományos Gyűjteményben a készülő *Erdélyi Leveleiből*, amelyben beszámolt arról, hogy Döbrentei két festményt nem ismert fel: „D. egy vásznan tollas állatokat láta meg, 's csudálá a' festő' ügyességét 's elfáradhatatlan gondjait a' tollakon. Tudni akará a' Mívész' nevét. [...] Elfelejtve magamat, megszólalék, [...] én a' darabot Hondekoeterének nézem. [...] Barátim' álmétkodásokat nevelte az, hogy midőn egy más érthetetlen darabot néztek, 's D. ismét tudni akará a' Mívész' nevét, én azt Breugelnek [!] mondtam.”⁴⁵ Ezt sértőnek találta Döbrentei: „a mint gróf Gyulay Lajos, Döbrentei tanítványa, ennek »Kiadatlan Naplójegyzései« közt megemlíti, mélyen neheztelt és panaszosan duzzogott a kicsinyítő bemutatás miatt. Ettől az időtől fogva aztán előbb simán, később ingerültebben kikelt Kazinczy ellen.”⁴⁶

Epilógus

Kazinczy hitelességét e vita nagyban kétségessé tette. Ezért kell megjegyezni, hogy Pázmándi Horváth egyetlen egy ponton sem cáfolta Kazinczy tényközléseit, 'csupán' a tények értelmezését, Kazinczy túlzásait és „festéseit” kifogásolta, és vélt vagy valós szándékait nehezményezte. A dolgozat elején idézett, Guzmicshoz írt 1831. április 10-i levélkéjéről azt állítottuk, hogy ez az üzenet mindenben alátámasztja Kazinczy és Guzmics visszaemlékezését a Pázmándi Horváthtal történő találkozás *időpontjára* és *helyszínére* vonatkozóan. Ezt igazolja a plébános szövege is, miszerint „nekem Guzmics czédulájában csak az volt tudtomra adva, hogy K. a' sz. hegyen vagyon és semmi több.” Ám Kazinczynek a 'tények'-hez toldott ártó szándékát Pázmándi Horváth is csak hozzátoldani tudta: „Azt mondja Kazinczy, engem a' fő apát ebédre hivatott, *kétség kívül* az ő kedvéért.”⁴⁷ Vagyis éppúgy a túlzás és „festés” eszközével élt, mint a kritizált szöveg. Pázmándi Horváth vitairata még Guzmics állításait is felülírja egy helyen, és érdekes módon Kazinczy szövegét hitelesíti. Guzmics szövegeiben a „fabérmálás”-nak egy Kazinczyétól merőben eltérő elbeszéléssel találkozhatunk (ld. alább), míg Pázmándi Horváth a pannonthalmi útleírással egyezően nyilatkozik erről is.⁴⁸

Kazinczy e vitákról azonban semmit nem tudhatott, sem Guzmics *Jegyzései*, sem Pázmándi Horváth szövege nem kerülhetett a kezébe. Egyedül Guzmics baráti levelei figyelmeztették a pannonthalmiak neheztelésére. Kazinczy nagyságát és „lelke elevenségét” bizonyítja, hogy élete utolsó heteiben úgy dolgozta újra a pannonthalmi útirajzát, hogy a sértődést kiváltó részeket következetesen átírta.

Néhány példa arra, ahogy Guzmics leveleinek hatására az áprilisi kiadás megfogalmazásait átfőrtáta Kazinczy az augusztusi kézirat megírásakor:

– „**Lelke**' elevensége egészen elhagyta; ritkán lobban dévajtságra, vagy csak erővel. Társaimnak nehéznek tetszett gyalog menni vissza a' hegyre, 's két szekeret kértek ki, mellyen felmehecssünk, 's Endre is feljött.” = Kiadás.

⁴⁵ *Kazinczy Ferenc*: Az Erdélyi Szászok. Gubernátor Báró Bruckenthal Sámuelnek Bibliothecájá, Kép-Gyűjteménye. (Kazinczynek Erdélyi Leveleiből.), Tudományos Gyűjtemény, 1818/8. 109–110.

⁴⁶ *Széchy Károly*: Kazinczy és Döbrentei (Régi pör új megvilágításban). Erdélyi Múzeum Egylet, 1889, 524. (Ld. még az Erdélyi Levelek kritikai kiadásának jegyzetét: *Kazinczy Ferenc*: Erdélyi Levelek. S. a. r. *Szabó Ágnes*. Debrecen, 2013. 670–671.)

⁴⁷ *Pázmándi Horváth*: Felvilágosítás... = *Dajkó* 99. (Kiem. O. L.)

⁴⁸ Guzmicsnál Kazinczynek hirtelen támadt ez az ötlete a monostorban, Pázmándinál és Kazinczynál egyaránt az apát rákérdezése indítja el a történetet (*Dajkó* i. m. 100).

– „Sokat szenved lábaira, ’s baját neveli **testessége**. Ritkán lobban dévajagra, vagy csak erővel.” = Kézirat; a „lelke” helyett a „testét” írja le.

– „**kénytelen** vala megvallani” = Kiadás.

– „megvallá” = Kézirat.

– „ő is **heves barátja a’ Coelibátusnak**.” = Kiadás.

– „Guzmics sok holmit fejtegete, így a’ **Coelibátus’ czikkelyét** is” = Kézirat.

– „eggy **Kanádai-nyáréra az Endréét**” = Kézirat; sem a kiadásban, sem Guzmics szövegeiben, sem Pázmándi Horváth válaszában nincs említés arról, hogy Kazinczy Pázmándi Horváth neve kezdőbetűjét is felvéste volna – feltehetően ez az engesztelő emlék csak Kazinczy szövegében létezett és létezik.

Guzmics Izidor elküldött levele Szemere Pálhoz, azaz a pannonhalmi útra tett kiadásra szánt *Jegyzései*

A szöveg betűhű közlése

Aug. 5. 1831.

Szemere Pálhoz Guzmics Iszidór.

(Jegyzések Kazinczy Ferencz Pannonhalmi Utjára)

1.

Kazinczy, a mi tisztelt, szeretett barátunk, mint magad jól tudod, tisztelt Férfiu, leírta Utját, mellyet e f. esztendő April hónapában ide Pannonhalomra Pestről Gőzhajón tett. A leírás nagyobb része festés, itt ott kellemes árnyékokkal bevonva; előntve különféle színekkel, mellyekben szerzője mindég olly igen gazdag, és soha nem fősvény; előntve az Utazónak hő érzelmeivel, most dévajabb, de soha nem pajkos, majd komolyabb, de soha nem feszes, vonásival.

Te, ki barátságodat köztte s közötttem jó vagy megosztani, szívesen veszed ezen Út felől jegyzéseimet, mellyeket tennem nem egy ok indít: mert ha vannak, kik az Út leírásában gyönyörködve múlatnak, vannak, kik némely helyein fenakadnak, botránkoznak és bosszankodnak is. S valljuk meg, nem egészen ok nélkül, miként ezt jegyzéseimből látni fogod. Bizonyosan Te is, maga Kazinczy is javalni fogjátok jegyzéseimet: Te, mert én teszem, s Kazinczyról teszem én; Ő, mert emberszerető lévén, s nem makacs engedni ott, hol nem lelke indulatából, mint inkább nem vétkes gondatlanságból ira le olly dolgokat, mellyek olly férfiúra vetnek árnyékot, kit ő maga is szeret, maga is tisztel; s ugy szeret⁴⁹ tisztának látszani, hogy más ne lássék nem annak.

2.

Hogy Februariusban Pesten együtt valánk, megújítá Kazinczy egy már három esztendőös ígérétét, hogy Pannon halmot, hol még soha nem volt, meglátogatja. „Úgy végzénk – írja utób Pestről – Szemere és én, hogy a Husvétet Pannon halmán fogjuk tölteni, s ezt jelentem neked, édes barátom, nehogy azt rettegéd, hogy várásodat most is megcsalom.” Csak hamar ezután ír, hogy Te vele jöhetni nem fogsz. Már kezdék félni, maga is elmarad. A legfeszültebb várakozásban valék Nagyszombaton April 2dikán. Urunk

⁴⁹ szeret <...>

feltámadása esti ünnepe végével, Szeder és én, aggódva beszélünk róla, ha jön, vagy nem jön? s íme egyik Irásunk lép be hozzánk, Kazinczynak Martz 29dikén irt levelével. Levele jött, kiálték, már bizonyos, nem jön. – Szomorún de mohón törém meg a pecsétet, s csak azt keresém benne, jön e később, vagy marad. –

Még minden levele kedves volt Kazinczynak, ezt az egyet szerettem volna nem látni, annál kevesbbé, mert Szeder, szokása szerint, kezde már velem ellenkedni. De még is, nem egészen törlé el az ígéretet, csak tovább hagyta remélnem, s én reméltem.

„A mult kedden – írja – a mi Szemerénkkal elhagyám Pestet, és ide (Pécelre) jöttem ki hogy dolgozhassam; de a szándék szándék maradt, nem káromra, hanem hasznomra és örömemre. Pali szüntelen talál valamit, a mi nekem kedves hallani vagy látni. – A fekete héten nem volt ülés. Husvét keddjén lesz, s én Szeredán indulok hozzád.”

Ezen utolsó tudósítása szerint cselekedett. Jövetelének nem én egyedül nézék örömmel elébe; egy sem volt köztünk, ki ne érdekeltetnék; egy sem, ki Hazája e nagy Litterátorát látni ne ohajtaná. Horvát Endre meghagyta nekem, a mit önként teendő valék, hogy érkezését jelentsem neki. Több ízben küldé Káplánját meglátni, nem érkezett e el a várva várt vendég.

3.

Ebédnél ülénk már, April 9dikén, hogy egy elkésett társam jelenté Kazinczy megérkezett. Futottam elébe. A vendégpalota folyosóján jött késérőjével, mikor az ebédlőből kiléptem, s ölelkezésünk, nem a grádicson, mint ő írja, hanem épen a konyha előtt a folyosón történt. – Egyenesen a Fő Apáthoz ragadtam őt, ki nem különben forrón ohajtá meglátni a hozzám irt leveleiből s munkáiból ismertet,⁵⁰ s most már ebédnél ült vendégeivel, kik Huszár Tisztek valának, s közöttök a mindnyájunktól igen kedvelt Fő Hadnagy Dunkovics Úr, ki ekkor évé itt búcsúzó ebédét, át levén téve Ferdinand Huszár⁵¹ regementéből⁵² a Szekeresekhez, hol már ezelőtt jeles szolgálatot tőn.

Engedj itt egykét jegyzést tennem Utja elbeszélésének azon részéről, mely érkezett illeti.

Mosolygva olvasám a 22dik lapon, hogy „Prof. Maar Úr⁵³ egy majorjokban (Kismegyér a neve) megpihenteté lovait.” A major csak fertály óra Győrtől. Nem lópihentetés – mentsen Isten ilyen szélle béledt⁵⁴ lovaktól! – volt tehát a megállapodás oka, hanem, hogy a vendég tekintené meg ezen helyet, mely az 1809diki franczia háborúban jeles szolgálatot tőn a miéinknek nem különben mint az ellenségnek. Sok derék osztriai nemzeti vitéz rekeszté ebben a magházban dicső elszánással életét az ellenség nem csekély kárával; és sokan feküsznek annak környékén illacrymabiles! – Itt adá sok magyar nemes Vitéz bajnok ügyességének, bátor elszánásának gyönyörű példáját. Itt halt el dicső halállal Nemes Festetics János, a Somogyi felkelt nemes sereg Kapitánya; ki utób a holtak közül kikerestetvén itt Pannonhalmon a Szerzetnek Boldog Asszonyról nevezett templom alatti sírboltjába, Novák Chryszosztom Fő Apát megáldásával, tétetett le, nemes nemzetségének jelenlétében, s az itt feküdt⁵⁵ nemes sereg katonai ünneplésével. – Én ezen esztendőben Győ-

⁵⁰ leveleiből ismertet, [Javítás a lapszélén.]

⁵¹ téve Huszár [Javítás a lapszélén.]

⁵² regementből [Javítás a szó felett.]

⁵³ „<A major> Úr [Javítás a törlés felett.]

⁵⁴ [Sic!]

⁵⁵ fekvő [Átírás; az utolsó betű beszúrás.]

rött tanítám a Grammatikának egyik osztályát. A deákságnak megoszlásával, kiállván előbb a Győri ostromot, Szerzetem anyakeblébe vonám magamat, s a temetésen jelen voltam. Még csak próbálgatám a magyar verselést; most ez alkalommal eme darabos sír-verset írák, melyet, úgy mint van, veled itt közlök előszer:

Nagy Bajnok! nemes és bátor védője Hazádnak,
Festetits eltüntél, s föld üregébe menél.
Hérosi nagy szíved, s, ellenségünknek halála,
Job karod ellankadt, nem hevül az, nem öl ez.
Hamvaidd itt e mély s feledékeny üregbe nyugosznak,
Lelked amott, vélem, a magas égbe ragyog
Nagy neved itt köztünk forog és él édes Hazánkban,
Életet így kettőt egynek helyébe nyerél.

A sírvers már 22 esztendeje hogy kész, csak kő kívántatik.

Az új építéshez, különösen a könyvtárhoz, minden kő Sósoktról szállítattott hozzánk; a toronyhoz részint innen, részint Esztergam mellékéről a Hercz. Primás Cardinalis Ő Eminentziájának bányájából. A Könyvtár Építője pedig Engel volt, míg élhetett; Pack Ur csak a tornyat kezdte.

4.

Haggy most a mi barátunkról szólanom úgy, miként mi tekintünk őt köztünk.

Érkezte napjának délestét a Monostor belseje átnézésében, beszélgetésben tőlünk. Későbbet lemenénk kertünkbe, s fel a már említett Boldog Asszony templom halmára, melly között s a Monostor halma között áll a három Keresztű Kalvaria halma, s e három teszi a hármast halmot (sacer Pannoniae Tricollis). A mi barátunk minden hirtelen szeret átfutni; mindent hirtelen veszen észre; mindentől érdekelve van; mindentől érdekelve mindenhez szól, érzékenyen inkább mint komolyan ítélve. –

Én még az nap leizenék⁵⁶ Endréhez, hogy az ohajtott vendég csak ugyan elérkezett. Ő más nap, Vasárnapon, ebédre jött fel Káplánjával, s az nap velünk maradt, lekésérvén bennünk⁵⁷ magányába, s ismét feljövén velünk. Még egyszer feljött szomszédjával Péri Pléb. és Al-Esperest Szvretics⁵⁸ Urral s ennek Káplánjával, kik a nevezetes férfiút látni vágytak; de csak est felé, mikor mi, Kazinczyval Szeder és én, a Kertben folytattuk mindjárt ebéd után kezdett beszédünket Kazinczy életének azon szakaszáról, melly őt egészen nekünk adá, s melly nélkül az a mi most, nem fogott lenni, legalább nem abban az alakban és mértékben, az én ítéletem szerint.

Meg kell vallanom, s örömmel valloim meg, hogy ez a mi tisztelt barátunk tellyes nyiltsággal társalkodék velünk. Ő mindég tanul és mindég tanít, a nélkül hogy leczkéttené vagy leczkézne. Könnyebb, gyönyörködtetőbb, idősöktetőbb társalkodót én nem ismerék. Emlékezek kedves emlékezetű Vitkovicsunk mondására, Ki nem különben itt lévén, Endre magányában dalra melegedt. Kazinczyra jöt elé szó, s én mondám: Ha itt volna Ő! Vitkovits felelé, ha ő köztünk volna felednénk az éneket. S úgy van. Kazinczy társaságában szeretne az ember egésze fül lenni. – A reggeli időt itt is mint otthon dolgozva tölté, dolgozva a délutánt is, de játszva: rajzolt, kertészkedett, barátkozott.

⁵⁶ leizenék [Az ékezet más tintával törölve.]

⁵⁷ [Sic!]

⁵⁸ Szvret/.]cs [Átírás.]

Mindnyájan csudálták a koros férfiúnak, az élete pályáján folyvást munkálónak, sok bajjal küszködőnek,⁵⁹ sokat tűrőnek, lelke derűtségét, teste könnyedségét, ki mint 20-30 esztendő fiatal ember szokelle inkább mint lépék fel alá a gradicsokon, hegyen s völgyen. – Tizenegy óra után juta egyik napon eszébe hirtelen lemenni a kertbe. Kést vőn tőlem, s futánk, inkább mint menénk csak ketten. Fél óra alatt a kert völgyében metszé a betűket, mellyekről emlékezik.

De szavának könnyed folyama, beszédének tisztasága, rövidsége; könnyű s elmés fordulásai; majd komoly s erkölcsi érzéssel, majd kicsapó dévajssággal elegyített elbeszélései, mellyek tanúji egyszersmind homálytalan, nem hanyatlott emlékezetének, voltak különösen azok, mik kinek kinek magokra vonák figyelmét, s nevelék aránta tiszteletét. Örömet hagytuk az annyi nyájasságu, annyi kellemű, annyi kellemű, s kegyü beszélőt magát beszélni; s félénk folyamát megakasztani, s türetlenül vevénk, haki ezt tevé, kivált hosszabb intermezzojival. – Egy ritka tulajdona az életét folyvást tanulásban, írásban töltött koros férfiúnak; ritka példa, hogy ugyanazonegy ember írásának szépségeiben találja beszéd közben is magát. S Kazinczy illyen.

5.

De a mi barátunk inkább meg volt lepve a még nem látott tárgyak különféleségöktől, s ugy látszik Utjában inkább szíve érzelmeit, mint hallásból s látásból gyűjtött ismereteit követte. A ki hamar s érzelgve fog mindent fel, tapasztalásai ritkán tökéletesek, s menttek tévedéstől. Az ürességet a leleményes phantasia tölti be. S a szépíró nem annyira nézi mit, hanem inkább miként ír. Neki a történet és tapasztalás csak vászon, mellyre azt festi s úgy, a mit s mint teremtő lelke sugalja. Ez a mi barátunk mindenkori sajtásága, s az, hogy megkedvelt képei lebegvén szüntelen lelke előtt, minden mást feled, vagy gondolatlanul röpi által rajta. Innen itt is némelly sikámlásai, gondatlanul vagy gondolatlanul tett vonásai, mellyeket aránta is, mások aránt is tartozó tiszteletből kötelességemnek tartom megigazítani.

Minekelőtte ezt tegyem, annak, a mit most mondék, igazultságára, magát beszéltetem Kazinczyt, ki imígy ír egyik levelében hozzám:

„Azt hiszi Szemere, hogy ezek a leveleim még jobbak, mint az Erdélyből irattak. Magam azt hiszem, hogy az én tollam minden érdeme a meleg ömledezés; s hol szólhatnak én melegebben, mint midőn Pannonhalma felől fogok ezentúl mindég szólani?” – Melly melegen van ez a vallás maga is irva! ha azt a *mindég*-et szoroson veszed, azt kell hinned, hogy ez a te barátod már ezentúl az egész világot feledi, s feje szíve egyedül Pannonhalmi ideákkal s képekkel vagyon tele.

Utóbb, előre megírván nékem az Utjában igen jól alkalmaztatott eme mondását: „Melly nem boldog a ki mindég bölcs!” így folytatja:

„Ezen hét utolsó szavam légyen paizsom mindég, mikor a bölcsek némelly örömeimen fenakadnak.” – Mindjárt ezután Vinczéről, neki utitársul jutott társamról így szól:

„Vinczénél nekem nem adhatatok kedvesb vezetőt. Szeretem azt a tiszta fejű tiszta lelkű férfit, s vigasztalhatatlan volnék, ha ő engem felejtethne. Melly szép órát ada ő nekem az által, hogy a Misericordiánusokhoz elvezetett. Sirtam örömemben látván a szerencsétlenség fíjait, kiket a nevelés *emberekké* teve. Más vendég ezeket érzékenyen s örömmel nézte volna, de én megtanultam, hogy az a legnagyobb jótétel, ha valaki nekünk

⁵⁹ küzködőnek, [Emendálva.]

örömet ad.” – „Higyj nekem, édes barátom, az életnek az a legjobb pillantása, midőn bajainkat elverhetjük nevetéssel. – De nem – még van egy szebb, egy jobb öröm: az, midőn tiszteletre méltó férfiakat vagy asszonyokat a legszentebb érzések közt látunk magunk előtt.”

Egy későbbi levelében, mellyel küldé Utjának első ívét, a te itéletedet közli e szavakkal:

„Szemere úgy hiszi, hogy lelkem és tollam sajátságait talán semmi egyéb dolgozóm nem láttatja inkább, s észtheticai fejtegetésekre ereszkedett; péld. hogy itt tavaszi derengéssel és borongással tűnik fel minden, mint maga a tavasz derengő és borongó napjaiban tett út; hogy itt komolyság s dévaj szesz; búslakodás és öröm, hűség szent ragaszkodás; neheztelés és harag, lágság és tűz, gyűlölség és szerelem, örök cserében változtatják egymást, mint az a tündér táj, mellyen utam ment. Azt mondja, hogy Sternei humour ömlött el minden lapomon, mint leveleimen, mellyet ő és te, s Kis, és a lelkes, tudományai által tiszteletes Horvát István, és némely mások örömmel fogadtok, míg gondolatlanságimon és gondatlanságimon mások, azok a bölcsek! azok a józanok! még botránkoznak is.” Utána veti: „Kimondom bátran, s nem rettegvén hogy szavam játéknak fog vétetni, hogy én Szemereinek ezt a magasztalását nem is értettem. Ha írásom érdemlené javalástokat, azt mondanám, hogy az benneteket azért érdekel, mert barátotokat, jó és nem jó oldalain tekintve, lepel nélkül látjátok. Annak mutatja magát a micsoda, s nem igyekszik jobbnak látszani. Nekem elevenség jutott és meleg szív, s bennem egyyüveöntve áll a 72 esztendő öreg és a 27 esztendő ifju. Jól esik e ez,⁶⁰ nem kérдем; engem ez a mindég ifju lélek boldogít, s ti szerettek érte, s az nekem elég.”

6.

Örömmel írák le, édes barátom, e sorokat; szépek azok, s a mi barátunkat tökéletesen kharakterizálják. Nekem pedig az általírás visszaidézte azon érzelmeket, mellyekkel Kazinczy leveleit mindég olvasom. De ezek nem eleve feltett céljai az általírásnak, nem is keresett, ezek önként jött kedvtöltések. Az idézés egyetlen célja, innen értetni Kazinczy eséseit, s egy öröm, megengesztelni aránta azokat, kik Utja némely helyei által magokat bántva érzik.

Olvastad, s lehetetlen hogy fenakadás nélkül olvashatád, miket a 25d. lapon Horvát Endrénkről ír, hogy: „Ő szőlőházában lakik inkább, mint ben a faluban, mert plébánusi lakja egészségtelen és szűk. Lelke elevensége egészen elhagyta; ritkán lobban dévajszágra, vagy csak erővel.”

„Az Apát tudni akará,⁶¹ ha Endre adá e az én nevemet is valamely fájának, a mit tenni szokott, midőn Író látogatja meg; s kénytelen vala megvallani hogy az most eszébe nem juta, ámbár ott szó vala arról, hogy egy elbérált fája a mult télen kifagyott. Guzmics úgy akará hogy menjünk le a Pázmándi magányba még egyszer, hogy a mit Endre elmúlazta, helyre hozathassék, de én azt ohajtam inkább, hogy a Monostor kertje tartsa fen itlétem emlékezetét.” Itt a sikámlásokon kívül olyak mondatnak, mellyek elmaradhattak, s ismét mellyeknek elmaradniok kellett volna.

Hogy Endre mostani falusi lakása szűk és egészségtelen, igaz; azért készül az eféle czélokra mindég bőkezű Prépost és Fő Director Dresmitzer József Úr Ő Nagysága, ki itt Patrónus, a házat ujra építtetni. De azért Endre folyvást s állhatatosan a helységben lakik,

⁶⁰ esik ez, [Beszúrás a lap szélén.]

⁶¹ Apát akará, [Beszúrás a lap szélén.]

bátor minden aggodalom nélkül magányában lakhatnék azért is, mert segédet tart; azért is, mert szőlője gyalogulva⁶² is csak félóra járásnyira esik a helységtől. Kazinczyt egy elbeszélésünk döntheté tévedésbe: a mult télen, éppen Döbrentei nálunk létekor, Endre rosszabbul érzé magát. Javalánk neki, hogy egy ideig magányába vonatkoznék.⁶³ Három napot tölte ott, és szemlátomást javult. Azolta ismét csak a helységben lakik, magányát egyedül délutáni órákban látogatja; a mit bizonyosan mások is tesznek, kiknek szőlőjük olly közel esik lakásokhoz. És ez az a környüállás, mellyet Kazinczynak el kell vala hallgatnia, habár a dolog úgy volna is, mert Endrének ez kárára lehetne azok előtt, kik a most felhozott környülményeket nem tudják, de azt igen, hogy a' Plébánost az Egyházi Törvények népe között az anyahelységben kötelezik állhatatos lakásra. De ki kívánhatja, hogy Kazinczy most az egyházi Törvényről emlékezzék? s ha emlékezett volna is, hogy az őt ennek leírásától elrezzentse, tudván, hogy itt a szőlők is tömve vannak lakókkal, kiknek a Plébános nem különben lelki pásztorok? Azonban az emberek szeretnek nyelveskedni, s ezzel pótolni, a mi hijával vannak; de Kazinczy nem ilyeneknek írta Utját.

Kazinczynak, mint 72 esztendőös tapasztalt férfiúnak kelle tudnia, melly nem jól esik bajlódó embernek hallani vagy olvasni maga felől, hogy lelki elevenségétől egészen elhagyatott; illyent mondani szembe az orvosok is szorgalmatosan óvják magokat. S Kazinczy ezt az egész magyar világnak elmondá? Pedig Ő Endrét szomorítani, bizonyos vagyok benne, nem akará, nem akarhatá.

„Fáj nekem, így ír utolsó Jul. 16diki levelében, minekutána értette tőlem Endre neheztelését – „Fáj nekem, hogy Endre engem félre érthetett. Mint hiheti ő azt, hogy az a szív, melly Pannonhalmán annyi örömmek nyilt meg, érezhetett volna gyűlöletes érzéseket? Nem, édes barátom, a szíveket vizsgáló Isten tudja, hogy én Endrét nem csak tisztelem és becstülöm, hanem szeretem is. S bántás e azt mondani, hogy ő magányában lakik inkább, mert plébániája egészségtelen és szük? s az a kinek terhére van testessége, a kinek kint csinálnak lábái, olly eleven lehet e mint volt?”

S itt a megütkezés köve: ha Kazinczy Utjában ez lett volna csak: *nem olly eleven, mint volt*; Endre semmi bántást sem fogott gyanítani; de ez: *lelkének elevensége egészen elhagyta*, valamint felette nagyítva mondatik, úgy nem lehet nem bántó is. Hogy Endre nem az, a ki volt mintegy 12 esztendővel ez előtt, mikor⁶⁴ őt Kazinczy előszer látta Téten; vagy csak hárommal is, hogy⁶⁵ Pesten látá, Endre maga is tudja és vallja. Két esztendeje, hogy lábaival bajlódik, s a fájdalom első esztendőben felette megkinzá; de azolta annyira javult, hogy minden nagyobb alkalmatlanság nélkül jár-kél, s teszi hivatalos dolgait. Lelkét pedig a test nyavalyája épen nem gyengíté: Árpád utolsó könyveit a legnagyobb fájdalomnak közepettök dolgozta, s épen nyavalyájának köszönjük, hogy Árpád már készen van kezeink között; egészséges állapotában lassúbb fogott dolgozása lenni. Ugyan azon állapotjában szerzé Csesznek várát Aurórához, és a négyes Áldozatot Uraniához. És Kazinczynak Csesznek vára kedves darabja.

De hát mi vezérelhetette Kazinczy tollát azon kemény kifejezésre? Endre bajának első telében – ama gonosz 1829dikiben – mindeneknek ítéletök szerint csak igen is veszedelmes állapotban volt. Aggódásomat élete miatt közlém Kazinczyval. Ő azolta Endrét csak

⁶² [Sic!]

⁶³ von<ná magát.> [Javítás a törlés felett.]

⁶⁴ esztendővel mikor [Beszúrás a sor felett.]

⁶⁵ is, <ezelőtt> hogy

futólag és dolgok között látá Pesten, és most itt Pannonhalmon s a magányban, melly alkalommal Endre nem legnagyobb elevenséget mutatott, kedve mintha zavarva lett volna, ugy látszott; miért? én⁶⁶ nem kértem, tudván, hogy az eféleségnek maga sem tudja sokszor okát a szenvedő. De én egyenesen megvallom, szeretem ezt az esetet, mint Endrének szíves barátja: ő azolta vidámabb, tűzesebb; gyakrabban látogatja Győrt és szomszédait; s neki a kijárás és társalkodás legjobb orvosság.

A faelbérmlást Endre csak egyszer tette, mikor 1822ben Döbrentei Gábort előszer látánk, s előszer itt a hegyen s ott a magányban. Ez a fa az 1829diki szertelen hidege miatt néhány ágától megfosztatott, de ki, mint Kazinczy írja, nem fagyott; áll az, és most is hozza gyümölcsét Urának.

Endrének egy valaki azt is írta, hogy Kazinczy Árpád felrángatóji között Endrét is értette. De Endre ennek hitelt nem adott, mert Kazinczy itt léteben nyilván vallá, hogy Árpádot még nem olvasta. – Kazinczy tudtomra már másodszer jár így kimondott csipős itéletével. Különös! mások egész könyveket irnak ide oda csapozó szűrő epigrammákból és mesékből, és senki sem kérdezi, ki ellen vannak löve a nyilak, mert minden tudja, az epigrammista, a meseíró általán üldik⁶⁷ a vétkeket, s kémelik a vétkeket. Miért kell épen Kazinczy általános feddő írásában találgatni, bizonyos személyre tett célzást keresni? Ha a feddő nem akarja tudatni a feddettet, miért akarjam én tudni? s miért magamra érteni, kivált ha magamat a feddésen felül tudom lenni. Vegye magára az, a ki érzi reá érdemét, mert ugyan csak ő ellene, és a hozzá⁶⁸ hasonlók ellen volt téve a vágás, s fordítsa hasznára. Endre jól tudja, hogy ő azt nem érdemlé, s Kazinczytól, ki Zircz Emlékét olly igen becsülte, épen nem.

Kazinczy hallván a találgatóknak ide oda csapásaikat, ezt írja nekem: „Elnémítanom őket könnyű, mert kiketők gyanújok alá vettek, azoknak érdemeiket ismerem, vallo s hírdetem. Nem ellensége az a religionak, ki a fanaticust veri; s midőn én az Árpád éneklőjit említvén mindent verek a ki Árpádot a maga sírjából felrángatja, látni hogy ezek számára nem számlálom azokat kiket tisztetek. A ki a hivatlan magasztalókat bántja, nem bántja a hivatalosokat. Klopstock csendes vérrel nézte, midőn a Hermann nyavalyás magasztalóit verték a németek.” – „Én senkire nem czéloztam, s általjában szólok azokról, a kik nem érzenek magokban erőt, és még is firkálgatják hexameteraikat.” Némü just én is tulajdoníthatnék itt magamnak: mert Árpádot én is szólítottam egyszer, az 1823diki Aurórában, még pedig egyenesen sírjából, s ismét sírjába ballagtattam vissza; de én e jussal örömet sem élek, mert Kazinczyntak bizonyosan bánthanám vele.

Én megolvastván a még egyedül nekem küldött példányt, láttam a kedvetlenségnek érdekelt helyeit, s érzékenyen tudatám Kazinczyval aggalmaimat. Ezen levelemet olvasád te is, édes Palim, mint hozzám irt igen becses leved mutatja. Kazinczy eként felelt:

„Vádolsz, édes barátom, hogy Sz. felől *hidegen*, E. felől *olly nem szépen* szólottam. – Meglepe vádod, mert én ugyan sem az egyiket sem a másikat nem tudtam, s nem tudom, hogy tettem volna. Olly sokak felől szólván, s meleg szívvel mindenről, nem csuda, ha mindeneket külön nem magasztalhattam. Hogy Sz.t magáért is éretted is szívesen szeretem, s szívesen tisztetem, azt ő maga is tudja.” – „Az pedig a mit E. felől irsz terhelőleg, olly portéka, a mivel én magamat nem szeretném vádolhatni. Becsületes ember

⁶⁶ mi [Átirás.]

⁶⁷ [Sic!]

⁶⁸ és hozzá [Beszúrás a lap szélén.]

nem emlékezik a mult kedvetlenségekről, midőn azt bizonyítja egész viseletével, hogy azokat felejtí. Legyünk igazak kharakterünkben, s minden jól lesz; mutassuk nyugalmas hidegséggel hogy ezt vagy amazt nem szeretjük, ha nem szerethetjük.” – „Horvát Endrét én tiszta szivemből szeretem, becsülöm, tisztelem. Izlésem és az övé nem mindég egyeznek, de az izlés, a gondolkozás e az a mérték, mellyel s a t?”

Kimondhatatlanul fájna nekem, édes Barátom, ha ezek, miket itt leirtam, Kazinczy-nak bántók, Endrének ki nem elégítők lennének. Én mind a két férfiut szeretem, tisztelem, s mind a kettőnek barátsága kedves kincs előttem; nem szeretném egyiket a másik miatt elveszteni. Endre meggyőződhetik ezekből, hogy Kazinczyban nincs aránta rossz-szívűség; s mi van ezen kívül mit egymásnak meg nem bocsáthatnánk? Kazinczy pedig érteni fogja, mennyire szükségesek voltak részemről az eligazítások.

7.

Minekutána elkezdtem jegyzéseimet tenni Kazinczy Utjára; jóllehet a célra eleget tettem eddig magamnak, a tárgy kiegészítése kívánja még is, hogy végig tegyem azokat.

„Sokan – így szól a 29d. lapon, – az István arczában papot találnak inkább mint királyt, s ez nem hiba.” Nem annyira papot, mint vagy egy régi, Diogeneshez hasonló philoszophust, vagy egy mai tisztességes képű, alázatossággal, buzgósággal tellyes lelkű koldust. Szóval: öreglik a Szerzet megerősítő Diplómáját fiatal korában (1001ben) adta királyt. Ha ez hogyan nem hiba, én nem tudom.

„Klieber azon nemben is mert valamit, mellyben magát nem gyakorlá; egy Minerva a plafondon neki dicsőséget nem csinál, sat.” Minerva tellyes testü⁶⁹ s festésü, úgy hogy könnyen *pinguis Minervának* mondhatnók; de Klieber a távolságot tekinté, s nem minden kövér *pinguis Minerva* is egyszersmind, s a sovány, azért mert sovány, nem bizonyos, hogy Jupiter agyából ugrott ki. Az sem bizonyos még, ha a *Stuck* le fog e vétetni; Minerva miatt bizonyosan nem. – Saul is prophéták között találtatik egyszer; így nálunk a tudósok között Hunyadi János, Mátyásnak, ki a koronások között első ragyog a tudományos égen, nemzője. Zrínyi Miklós is, a Szigetvári hős nem magáért áll ott, mint inkább az őt megéneklő unokájáért, kinek Eposzát Kazinczyink uj kiadással tisztel meg.

A 33d. lapon nem botlás, csak egy kis gyengeség van abban, hogy az étel előtti s utáni imádság Kazinczyt meglepé, s csak nem megzavará a mi barátunkat. S tüstént mentségül így szól: „De rendtartásai minden háznak, minden corporationnak vannak, s azon a bölcs, hanemha váratlanul látja, fel nem akad.” – Nem édes barátom, nem csak fel nem akad, de épül is azon a keresztény bölcs. Hajdan köz szokása volt ez az egész kereszténységnek, s még gyermek koromban nem egy tisztességes háznál tapasztaltam. Jó érzékenynek lenni Isten adományi aránt, s kezéből mindent hálával vennünk. Lehet ugyan ezt minden szó nélkül is tenni; de a szó szív és lélek tolmácsa, s a kettő természetesen szól ott hol érez, vajha ott ne, hol nem érez! Hányszor szolgál nyelvünk egymás aránti hálakodásra, magasztalásra? Csak a minden jónak adója aránt legyen az kötve? Ha a templomokban összesereglett minden nemű, rangú, felekezetű kereszténység botránkozttatás nélkül ereszti meg nyelvét az Úr dicsősége zengésére, a monostorok templomok, a religio és tudomány templomi rendeltetésöknél⁷⁰ fogva.

⁶⁹ [...] [Átírás.]

⁷⁰ templomi <ök> rendeltetésöknél

Abban a nyomorú régi szurdékban, az Esztergami Bazilika mellett nem az Architect maga, hanem bátyja lakik⁷¹ csak.

A 44dik lapon egy hisztoriai botlás történt: „Amott Vajk, keresztbe vetett karjaival, lehajtja fejét a medence felett, Asztricus erővel eltölt öreg, oltári igen gazdag öltözetében, infulás fővel, önti fejére a vizet.” Ez Adalbert Püspök, nem Asztricus⁷² volt, kit amaz szentelt fel Apátnak.⁷³ Hasonló botlása ez a mi barátunknak egy másikhoz, melyet a F. M. O. Minervának egyik kötetében követett el, azt állítván, hogy a Sz. Istvántól a Pannonhalmi Apátságnak adott Diploma eredeti nyelve görög volt. A Veszprémi Apáczáknak adotról kell vala, s akará mondani.

Te tudod, édes Szemerém, s Kazinczy még inkább tudja, mennyire tisztelem én őt, s az ő barátságát szeretem, becslöm, de nem kevésbbé szeretem s tisztelem a világosságot és igazságot. Ő ezért engem, bizonyosan tudom, nem csak el nem vet, sőt inkább fog szeretni.

Engedj még valamit magamról is mondani. Egyki megbotránkozott abban, hogy Kazinczy engem a Coelibatus heves védelmezőjének hirdetett; még pedig egy nemvárt, nem sejtett, s alig gondolható consequentiával élvén: hát társai és mások nem baráti a Coelibatusnak! Valóban ez annyi, mintha ezt mondta volna: G. nagy tisztelje K.nak; tehát te, édes Barátom, és mások, nem tisztelitek őt. Megvallom, én Kazinczynak ezen rólam tett állításában sem dicséretet sem kisebbitést nem találtam, s nem találok. Mint katolikus és szerzetes pap pirulás nélkül védelmezhetem azt az intézetet, mellynek magam is alája adtam magamat, s ha teszem, vele igen nagy érdemet nem teszek. De nem emlékezem, hogy Kazinczy előtt azt védelmeztem volna, *hevesen* bizonyosan nem, mert *hevesen* vele semmiről sem szólottam, e tárgyról pedig még soha senkivel sem tüzeskedtem, s tüzeskedni nem fogok. Ismeretese^l előttem a mellette és ellene vívó okok; jó és nem jó oldalai; de én szeretem itt a személyt és a hivatalt megkülönböztetni, és egészen Pál apostollal tartok: „*Akarom, legyetek valamennyen mint én; de kinek kinek meg van saját ajándéka Istentől. A⁴ nóteleneknek pedig és özvegyeknek mondom: jó nekik úgy maradniok, mint én; ha nem tartózkodhatnak, nősszenek; jobb nőszni mint égni sat.*” S nem lévén, ugyan azon Apostol szerint, reá isteni parancsolat, alapja egyedül azon meggyőződésen áll, hogy az egyházi hivatalnak tellyesítését könnyíti, s fogatosabbá teszi, mert jól mondja ismét azon Apostol: „A ki feleség nélkül van,⁷⁵ arról gondoskodik, mia⁷⁶ az Úré, miként tessék Istennek.”

Kazinczy tollából tehát a *heves* épen abból a nagyítani szeretésből ugrott ki, mellyből az, a mi nyomban következik: „Én tőle (Guzmicstól) olly sok új és nagy ideát kaptam, hogy felejtém magaméit, s érzettem, hogy a kinek nem studiuma a felvett tárgy, legbölcsebben bánik, ha azzal, a kinek az stúdiuma, nem ellenkezik, hanem attól a jót eltanulja.” Kazinczy Guzmicstól *sok új és nagy* ideát kapott! már illyen valamit ki higgyen? én ugyan azt hiszem magam felől, hogy, ha az önszeretet legmagasb fellegvárában⁷⁷ lakoznék is lelkem, még sem tudnám ezt csak magamban is hinni pirulás nélkül. De az tökéletesen igaz,

⁷¹ hanem <testvére> lakik [Javitás a törlés felett.]

⁷² Püspök, <nem> *Astricus* [Törlés és átírás.]

⁷³ szentelt fel <Pannonhalmi első> Apátnak. [Ez a mondat a lap alján található, utána a lap alsó sarkára feljegyezve, majd törölve: <[...] Fuxhoffer Monasteriologia pag. 34.>]

⁷⁴ a [Átírás.]

⁷⁵ feleség<gel> van, [Törlés és sorvégi beszúrás.]

⁷⁶ [Sic!]

⁷⁷ fellegvárában [A kimaradt betű sor felett pótolva.]

és soknak jó leczke, hogy a kinek mi nem studiuma, legbölcsebben cselekszik, ha azzal a kinek az studiuma, nem ellenkezik; vagy hát előbb tegye studiumává.

Kazinczynak köszönnünk kell, hogy a haragból támadt s mind nagyobb s nagyobb indulatossággal folytatott tollcsatába szólott. Ha valakit, őt fogják hallgatni mind a két fél emberei. Én a kritikai lapokban sok igazat nagy erővel mondva találtam; s csak azt ohajtottam, hogy bár szelídebb lélek, s toll nem olly igen kemény, uralkodnék bennök. De a lappangásnak ellensége vagyok, szilaj mérészségre ragadja az az író, s az olvasókban különféle gyanút támaszt. Az igazságszeretet⁷⁸ csak emberszeretettel épít, e nélkül pusztít; s kiben a kettő együtt van, annak nincs oka lappangnia. Neked nem kell mondanom, édes Barátom, hogy a G. betűvel jegyzett Recensio nem enyém, előtted ismeretesb tollam, s ennek vezére, lelkem, sem hogy hasonló vadságot tulajdoníts nekem.

Rekesztem leveletem egy szép lélek szép mondásával: „Én Kazinczyra haragudni nem tudnék, bár mit tenne is.” –

Guzmics Izidor (1786–1839)
BARABÁS MIKLÓS alkotása (1836)

⁷⁸ igazságszeretet<e>

MARTINÁK JÁNOS

Szentjóni Szabó László dalai

Szentjóni Szabó László neve ma alig ismert, bár az utóbbi időben megindult iránta az érdeklődés, melynek szép példája a Felfedezett klasszikusok sorozatban – Debreczeni Attila gondozásában – közreadott összes műveinek kötete. Munkásságával behatóbban Gálos Rezső foglalkozott, de fontosak Bíró Ferenc, Wéber Antal, Szauder József, Baróti Dezső, Mezei Márta róla szóló munkái is. Szentjóni a köztudatban elsősorban Batsányi János barátjaként él, akivel együtt raboskodott Kufsteinben, és ott halt meg 1795-ben. Pedig a maga korában igen népszerű volt, verseit egymásnak küldték az irodalomértők (Kazinczy, Horváth Ádám stb.), és a korabeli énekeskönyvekben – a Váci Énekeskönyvben, vagy a sárospataki Dallamtárban, a sárospataki Érzékeny és víg dalok között stb. – is gyakorta találkozunk műveivel.

Irodalmi munkássága a XVIII. század második felére esik. Ez az időszak a magyar társadalmi és irodalmi élet szempontjából igen mozgalmas. Élénk politikai mozgás indul meg, és új lendületet vesz a korszerű magyar irodalom megteremtéséért megindult küzdelem. Az irodalomban nemzedékváltás következik nem csupán életkort tekintve, hanem szociológiailag is: ettől kezdve a költészet művelői nem elsősorban az arisztokrácia, hanem a köznemesség köréből kerülnek ki, és elsősorban értelmiségi tevékenységet folytatnak, mint például Baróti Szabó Dávid, Decsy Sámuel, Szentjóni Szabó László. Néhányan a polgárok közül verbuválódnak: Verseghy Ferenc sótiszt, Batsányi János varga fia volt, Virág Benedek pedig egyenesen jobbágy származású. Ez a csoport irodalomfelfogásban is újat hozott. Bíró Ferenc „önelvű” költőknek nevezi őket.¹ Nem tartoznak a mindennapok költészetének művelői közé, az irodalommal való viszonyuk sokkal tágabb körű annál, semmint elférnének a versújítók táborában. Ihletük már nem elsősorban verstani, ami az előző nemzedéket jellemezte, még akkor sem, ha ekkor kristályosodik ki az a máig ható verselési mód, amelyben együtt él a klasszikus hagyományokra épülő időmértékes, a rímes időmértékes, a nyugat-európai (Kazinczy *Ráday-nem*nek nevezi őket) verselés és a hangsúlyos magyaros versforma.

Az új nemzedék tagjai közül Szentjóni Szabó László kapcsolódik szorosabban a mozgalomhoz, s a hangsúlyos magyaros verselés egyik jelentős megújítójává válik. Az úgynevezett „önelvű” költők továbbviszik, folytatják az elődök törekvéseit, de elsősorban a társadalom által felvetett problémák, a nyugat-európai modern eszmeiség

¹ *Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Bp., 1998. 313–314.*

és személyiség kérdései felé fordulnak. Helyzetük nehéz, mert a nemesség zöme provinciális, igyekeznek minden változást megakadályozni. Azonban már pozitív vonások is jelentkeznek: érezhetően nő az irodalom tekintélye, folyóiratok indulnak (köztük a kassai *Magyar Museum*), figyelemre méltóan megnő a magyar könyvkiadás. Így a költők kis számuk ellenére jelentős szerepet töltenek be, érzik és vállalják a feladatot, amit teljesíteniük kell.

E körülmények között alkotott Szentjóni Szabó László, aki már kortársai körében is újszerű verseivel hívta fel magára a figyelmet. 1767-ben született elszegényedett nemesi családban Ottományban, így számára a felemelkedéshez a tanulás, a szellemi tevékenység jelentette az utat. Alapiskoláit szülőfalujában végezte, majd 1777-ben a debreceni kollégiumba került. A gimnázium öt osztálya és a metafizikai osztály elvégzése után filozófiára iratkozott be, érdeklődött a nyelvek, elsősorban a német és a francia nyelv iránt, de 10 év után befejezte itteni tanulmányait.

1786-ban ugyanis váltás történt az életében, amikor II. József felelevenítette Mária Terézia rendeletét, és elemi iskolákat szerveztetett. Szentjóni Szabó László így került tanítónak Nagyváradra, ami nemcsak biztos állást, de emelkedést is jelentett: kiszabadult szűk köreiből. Az itteni évek sok szempontból váltak jelentőssé a számára. Társadalmi kapcsolatai gazdagodtak, érintkezésbe kerülhetett a felsőbb körökkel, amikor megismerkedett a Dobozy és a Haller családdal. Utat talált a kassai Magyar Museumhoz, amelyben nemcsak versei jelentek meg, de egyik szerkesztőjével, Batsányi Jánossal is baráti kapcsolatba került. Irodalmi munkássága szempontjából életének ez a legtermékenyebb szakasza.

Következő váltása már nem volt ilyen szerencsés: bár reformátusként retorikát és poézist taníthatott a nagybányai minorita gimnáziumban, de – éppen a vallási különbségek miatt – itt nem tudott beilleszkedni, és II. József halála után újra állás után kellett néznie. Így került a Helytartótanácsához, ahol először beosztott tisztviselő volt, majd feljebb lépett a ranglétrán. Közben beiratkozott a jogi egyetemre, amit el is végzett.

Egyik ottani feladataként Mohácsra küldték azzal a megbízással, hogy járjon közbe Mohács mezőváros és a pécsi püspök között folyó peres ügyben. Ekkori levélváltása Batsányival bizonyítja, hogy barátságuk két azonos nézetű ember kapcsolata: a magyar történelmet, a haza sorsát egyformán ítélik meg. Mohácsi feladatát elvégezve Szentjóni megpályázta a budai egyetem esztétikai tanszékének a vezetését, de amikor az állást Schedius kapta, a nagyváradi jogi akadémián szerveződő magyar tanszékot szerette volna megszerezni. Mivel ez a terve nem sikerült, Teleki Sámuel, bihari főispán mellé került aljegyzőnek, majd személyi titkárnak. Telekivel eljutott Bécsbe, Budára és sokfelé az országban, ami új kapcsolatokat, ismeretsegeket és látókörének kiszélesedését hozta számára.

Mint látjuk, életpályája mozgalmas volt, és olyan hatások érték mindenütt, amelyek szemléletét formálták. A Helytartótanácsnál eltöltött időszak azért is érdekes, mert a budai-pesti értelmiségiek nem egyszerű hivatalnokok voltak, élénk szellemi életet éltek: színházba jártak, olvastak, lépést tartottak a világ fejlődésével, értesültek a francia forradalom eseményeiről, a haladó eszmékről.

Nagy hatással volt rá a Pesti Magyar Szín-társulat, és főleg annak vezetője, Kelemen László, aki ugyanúgy hatott rá, mint Kazinczy és Batsányi. A bihari megyegyűlések forró légköre betekintést adott a napi politikába, egy feljegyzés szerint egyszer még Bessenyei Györgyöt is alkalma volt látni. Mindezek azért fontosak, mert bizonyítják, hogy a politikai harcok gyűrűjében élt, mindig a változtatni akarók oldalán, és így törvényszerűen jutott el a Martinovics mozgalomhoz, amelynek tevékeny részese lett.

Az irodalmi életben személyes kapcsolata Baróti Szabó Dáviddal, Ráday Gedeonnal, Verseghy Ferencsel, Révai Miklóssal, Horváth Ádámmal, Batsányi Jánossal és Kazinczy Ferencsel költészetének gazdagodását és kiteljesítését segítette. Sajnos azonban ennek a rövid, változatos, de csak 28 évre terjedő életnek egyetlen jelentős verseskötete maradt: *Szentjóni Szabó László költeményes munkái* (Pest, 1791), melyet saját erőből jelentetett meg. A kötet 56 verset, 4 rövid prózai írást és egy pásztorjátékot tartalmaz. Ezen kívül Szentjóninak még 7 költeménye, egy regénykezdeménye Nagy Lajos lányáról *Első Mária Magyar Királynak Élete* címmel, és egy, általa „nemzeti érzékeny játéknak” nevezett drámája, amely a *Mátyás király vagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma* címet viseli. Az életmű mennyiségben mutatkozó szerény volta azzal magyarázható, hogy Szentjóni 1794-ben írásait elégette, amikor észrevette, hogy a titkos rendőrség figyel rá.

Aki foglalkozni akar Szentjóni verseivel, zavarba jön, mert az egyetlen verskötet nem tagolódik ciklusokra, véletlenül egymás mellé kerülő versek elegyes gyűjteménynek tűnik, mégis egységesnek érezzük.² Debreceni Attila szerint ezt verselésének egységessége biztosítja. Témáit és műfajait tekintve vegyes az összeállítás: találunk benne pásztori dalt, alkalmi költeményeket, antik szerzők műveinek átdolgozását, aktualizáló politikai verseket, helyzetdalokat, életképeket, szentenciózus epigrammákat és énekverseket. A kötet megjelenését a költőtársak pozitívan fogadták, Kazinczy levelében olvasható lelkesedése: „*gyönyörű darabokra lettem*” (ti. a kötetben). Bírálát elsősorban versszete miatt érte, mert a hangsúlyos magyaros verseket jambikusként fogták fel, és hibásnak érezték. Ez a néhány vers a költőben dúló lelki küzdelmekről adott hírt: a magányos elvagyodásról, a szerelembe való menekülésről, az elérhetetlen utáni vágyakozásról, a gyermekkor és a természet szépségéről. Megjelenik bennük ugyan a játékoság, de érződik a politikai kudarcok keserűsége.³

Megszólal a versekben az évődő hang, a természet szépségében való gyönyörködés, amikor azt festi, elemében érzi magát, szabadon folynak belőle a megkapó vers-

² Debreceni Attila: Szentjóni Szabó László. Szentjóni Szabó László összes művei. Bp., 1995. 19.

³ Baróti Dezső: Szentjóni Szabó László. Írók, érzelmek, stílusok. Bp., 1971. 161–168.

sorok. Az élet szeretete árad a kötetből, külön verse van a *Szerelem boldogságától*. Verseit olvasva pozitív személyiségképet kapunk, azt derűs, életszerető, vidám költőt ént, amilyenek leírták kortársai, s költeményei humanizmusáról, mély érzelmeiről is szólnak. Olyan ember képe bontakozik ki előttünk, aki a korabeli érzékenység szemléletének a birtokosa. Ebben a korszakban kezd népszerűvé válni ez a szemléletmód hazánkban, amely azt hirdeti, hogy az ember a természet része, vágyai, törekvései, érzései onnan származnak, a világ váltja ki az emberből az érzelmeket, indulatokat, és ezeket el kell fogadni, meg kell élni. Szentjóni Szabó László az élet teljességének megélésére és kifejezésére törekszik, a mindennapokban megtapasztalt élményeket emeli lírai szintre. Az élmények a pillanat hatására keletkeznek, és azonnali, őszinte megfogalmazásra törnek. Ennek két következménye van: nem lehet a hagyományos műfajokba beszuszakolni őket, de a korabeli versek ritmikájának nehezségét sem bírják el. Mondanivalója új műfajt, új verselési módot követelt, ez lett a dalforma. Korábban is ismerték az énekverset, a legtöbb vers dallammal együtt terjedt, majd a nyomtatás elterjedésével a dallam és a szöveg elvált egymástól, megkettződött, és kialakult egy új vonulata, amelyet Amadé László kezdeményezett.

Szentjóni bekapcsolódott a magyar irodalomban ekkoriban jelenlévő két mozgalomba: a dalforma keresésébe és a versmegújításba. Az ő versei is javarészt énekelt versek, dallamhoz írta a szöveget, és kereste meg az ütemet, a versformát, amivel a versformák nagy változata jött létre. Egyik forrása a régi magyar költészet hangsúlyos verselése, a másik pedig a népköltészet. Szentjóni indulásakor Faludi Ferenc volt ennek nagy mestere. Szentjóni tőle vette át a 8+7 szótagos sorok váltakozására és keresztrímre épülő versformát és a tiszta hangsúlyos törekvést, de nem vette át Faludi érzélgőségét. Verseiben egyesül a polgári mentalitás bensőségessége a hangsúlyos versformával. Népiessége sem az általunk ismert irodalmi népiesség: nem jutott el a népdalig, de elleste azok egyszerűségét, formai elemeit, és így mutatja be őszinte bizonyossággal ügyes és kedves mondandóit.⁴

A verseknek a rímelése jó érzékkel használja az asszonáncokat. Időnként ugyan találunk még ragrímeket, de a legtöbb helyen kicsendül az igazi rím: *csalhatatlanul – mégsem tanul, az előtt – idővel nőtt, szép kebele – lévén tele*. Élvezetes a nyelvezete, mely a népnyelv felé közeledik, és megőrzött bizonyos tájjelleget, így maradt meg nála a *-ba/-be* a *-ban/-ben* helyett, az *ez* mutatónévmás nála leegyszerűsödött *é*-re, több helyen használ *ly* helyett *j*-t, és népies zamatot ad verseinek a falu nyelvének megőrzött szófordulataival: *ennyé-no, de -biz, bár-is*, stb.

Amíg nyelvének erre a fokára elérkezett, sok hatásnak volt kitéve. Gálos Rezső próbálta ezeket számba venni, mert úgy gondolta, hogy ezzel költői fejlődését is meg lehet rajzolni: a rómaiak és Gellert hatása után megismerkedik a göttingai költők érzélgős, könnyed verseivel, ezeket formájában, stílusában utánozva előbb maga is szentimentális tárgyakat dolgoz fel, majd népies hatás alá kerül.⁵ Szentjóni Szabó László költői útját Gálos Rezső intenciói alapján próbálom felvázolni a továbbiakban.

⁴ Gálos Rezső: Szentjóni Szabó László. Bp., 1955. 55.

⁵ Gálos Rezső: Szentjóni Szabó László költészetéről. Erdélyi Museum, 23. k. Kolozsvár, 1905. 22.

A debreceni kollégiumban indult dalköltészete, ahol erőteljes hatással volt rá a kántus és a diákköltészet és itt érlelődött meg benne a magyaros irányú költészet követésének az igénye. A *Sir-halom* című verse az ekkori idők legszebb darabja:⁶

*Piros rózsza báltozatok!
Légyen sírom alattatok.
Ha elérem halálom.
Hullott rózsák levelével
Nyugtassa porom békével
az jól-tevő álom.*

Ez a vers is azt igazolja, hogy a műköltészetben új, de a népköltészetben régóta használt formákat kedveli, ezekben van otthon. A hasonló versekkel sikert arat, felkelti Baróti Szabó Dávid érdeklődését, aki három levéllel is fölkeresve minden áron az időmértékes verselés felé igyekszik terelni költőnket, de Szentjóni a maga választotta úton megy tovább. Igaz, verskötetében fellelhetők klasszikus, időmértékes versek is, és a klasszikus szerzők műveinek átdolgozásai. Keletkezésüket tekintve megoszlik a szakirodalom véleménye abban, hogy Debrecenben vagy Nagybányán készültek, mivel Szentjóni nem jelöli verseinek keletkezési dátumát. De csak két Horatius vers átdolgozásánál őrizte meg az időmértékes formát: az *Első borotválkozás* és a *Horatii Carm. Libri 2di Ode 10 unna Rectius vives Licini* etc. költemények esetében. Az utóbbiban a horatiusi középutat hirdeti:⁷

*A közép sorsnál ki nagyobbra nem vágy
Azt sem a szükség nem emészti gonddal,
Sem kaján szemmel palotája falát
Más nem irigylí.*

Ovidius egyik elégiáját (*Ovidii Trist. Libri 4ti Elegia 6 ta...*) azonban magyaros formában fordítja, amit Kazinczy Ferenc *Orpheusának* első számában meg is jelentett. Külön megemlítenő, hogy Homérosz Iliásza egy részét *Achillestől a Hector-testét kérő Priamus* címmel magyar alexandrinusokban fordította le. Emiatt vád is érte, mert hiányolták belőle a homéroszi szöveg emelkedettségét. De ha a kötet verseit olvasgatjuk, érezhető tudatos tartózkodása az ünnepélyes hangvételtől, inkább közvetlenségre törekedett verseiben.

Költészetében igazi gazdagodást és váltást a nagyváradi évek hoztak. Ott ismerkedett meg a szentimentalizmussal, ott írta legszebb életképeit, helyzetdalait, mint pl. *A nagy szüret Telegden*, *A bús pútonos*. Ezek azért érdekesek, mert jól mutatják Szentjóninak a költői hagyományokhoz való viszonyát: a korban divatos köszöntő vers életkép formáját ölti, közvetlenséggel, játékosággal, humorral és realizmussal telítődik. Az újabb továbblépést a német költészetnek köszönhetette. Ebben az időben jelent meg Kazinczy Ferenc fordításában Gessner Idilliuma, ami hatással volt a költőre. Ugyanakkor ismerkedett meg Gellert idilli pásztorköltészetével, ami szintén

⁶ Szentjóni Szabó László összes művei. Bp., 1995. 53.

⁷ Szentjóni Szabó László összes művei. 59.

hatott rá. Ezek a költők elsősorban témát adtak a költőnek, mert a tőlük átvett műfajt átalakította. Szerepelnek ugyan bennük Chloék, Phillysek, Dorisok, de a művek magyaros életképpé válnak, és a költő érzelmeit fejezik ki:

*Te halvány hóld bús világa
Légy könnyeim bizonyosága
Mellyeket e hegy oldalon
Hullattam sok est hajnalon.
Itt a tölgyek árnyékában
E kősziklák oldalában
Itten sírok én szüntelen
Midőn senki sincs jelen.⁸*

Gyanítható, hogy ezek az idillek rejtőzködések, mert Szentjóni Nagyváradon lett szerelmes abba a hölgybe, akit *A nagy szüreten Telegden* című költeményében „Comtess Czili” néven, emleget, máskor meg Czenczinek nevez. A versekben megjelenő álnevek gálánsan elrejtik a személyt előlünk, csak történetüket rögzítik. Nem tudjuk, kiről van szó, de az kiderül, hogy nagy volt kettejük közt a társadalmi különbség, s reménye sem lehetett azok átlépésére. Ebben a témában a legszebb vers *A Czenczi rózsája*⁹ című:

*Fakadj piros rózsá fakadj csendesen
Kellemes illatod hintsed kedvesen
Mert arra tartalak
Hogy másnak adjalak
De tudod-e kinek?
A szép Czenczinek*

Egyik legszebb idilljét prózában írta *A Kívánság* címmel, amely Rousseau Emilje IV. részének az átszerkesztése. Annyiban van köze a németekhez, hogy Gessner fordításának hatására fordult a francia műhöz. Középpontjában a közismert Rousseau-i gondolat áll: a rossz világtól a természet felé kell fordulni, de ez nem elmenekülés nála, azt fejtegeti, milyennek gondolja az ideális természetet és emberi állapotokat. Különbösen a felvilágosodás gondolkodói közül döntően Rousseau határozta meg a szemléletét. E korszak terméke még Gellert *A Pánlíka* című pásztorjátékának fordítása, melyben egy magyar életképet formázott meg.

Gazdagítja költészetét a Hainbund alkotóinak műveivel való megismerkedése, amelyek a *Musenalmanach* időszaki kiadványában jelentek meg. A göttingai alkotók továbbléptek Gessnernél és Gellertnél, hatással volt rájuk a Sturm und Drang és a német neoklasszicizmus, gondolataikban radikálisabbak voltak. Szentjóni nem kötődött hozzájuk annyira, mint Gessnerékhez, alkotásaikat szabadabban kezelte, elsősorban a versek szótagszámára és a rímelésre figyelt anélkül, hogy a hangsúlyra figyelmet fordított volna. Ezek a művek valójában német dalok, énekelt versek voltak, melyek időnként kottával együtt jelentek meg. Szentjóni saját érzései, gondolatai ki-

⁸ Chloé szép estéje. Uo. 81.

⁹ Uo. 39.

fejezésének eszközeinek tekintette: volt amikor versszakot hagyott el, vagy gyermek-verset alakított át szerelmi verssé. A *Glycerium Wielandból* című mű Wieland *A sinopei Diogenes naplója* alkotásának egy részlete, melyben Diogenes kedvese elvesztését siratja. Szentjóni prózából a magyar népdal legmegszokottabb formájába (4, 4 / 4, 3) ültette át a gondolatot:¹⁰

*Ah, nincs többé a kit szerettem
Az a jó nyájás lélek
Ő vele mindent elvesztettem
Meg se kapom míg élek.*

A német versek fordítása után erőteljesebben fordult a népköltészet felé, s már láttuk, hogy milyen pozitív hatással volt ez költői nyelvének gazdagodására. Ezeknek a tapasztalatoknak jelentős terméke *Az eggyügyű paraszt* története. (A címről megjegyzendő, hogy az eggyügyű akkoriban egyszerűt jelentett.) Ez a mű azért is jelentős, mert nagymértékben hozzájárult Szentjóni Szabó László ismertségéhez, emlékének fennmaradásához. Az elbeszélés szerint egy parasztot az ura elküldött a postára, hogy hozza el a számára érkezett levelet. Akkori szokás szerint nemcsak a feladó, a címzett is fizetett a levélért, amit a paraszt soknak tartott, alkudozni kezdett. Mivel a hivatalnok hajthatatlannak bizonyult, végül fizetnie kellett, de bosszúból elcsent két idegen levelet a rokonának, aki távol katonáskodott. A mi számunkra nem is a történet a fontos, hanem a plasztikusan megrajzolt figurák, melyek a költő tehetségének bizonyítékai. Látszik, hogy jól ismeri a falusi életviszonyokat, azoknak az embereknek a gondolkodásmódját, nyelvhasználatát, akik ott élnek.

Szentjóni Szabó László ekkorra már birtokba vette annyira a költői kifejezőrendszerét, hogy eddigi témáit kiteljesítse: továbbviszi a Dobozyakkal való baráti kapcsolatának megéneklését. A fiatal Dobozy Lajoshoz írta a kötet nyitóversét, az *Indulj dal Dobozy Lajosnak, midőn először táborba ment* címmel:¹¹

*Rajta Pajtás
Nagy a hajtás,
Indulj Bukovinának,
Itt is ember,
Itt is fegyver
Kell a hazának.*

Barátságuk szép megnyilatkozása *A Cserfa* és *A hasztalan várakozás* mellett két alkalmi vers is: a martinestyi csatáról és a Belgrád bevételéről írottak. Ezek nem a korban szokásos ünneplő, dicsőítő énekek, hangvételük nem emelkedett, kiérződik belőlük az aggodás és a harcok gyors befejezésének vágya. Közéleti témájú a *Zrínyi Péter, Horváth Országai Bán Iső Leopold császárhoz* című verse, amelyben az udvar politikája ellen emelte fel a szavát. Jelentős *Ildik József halálára* írott munkája, mert a királyt elítélő sok megnyilatkozás közepette nagyra értékeli: „*De mégis nagyobb volt*

¹⁰ Gálos Rezső: Szentjóni Szabó László. I. m. 50.

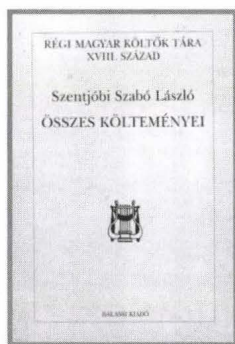
¹¹ Szentjóni Szabó László összes versei. 29.

egész századánál.¹² Személyes volt hálája, hiszen II. József uralkodása tette lehetővé kiemelkedését, királyi mintaként gondolt rá, bár az igazi nemzeti uralkodó alakját Mátyásban látta, akiről – mint említettük – *nemzeti érzékeny játékát* írta. Van néhány olyan költeménye, amelyek egyaránt kapcsolódnak Szentjóni köz-és magánéletéhez: *A mai világban* tükröződik a korabeli állapotokban való csalódottsága. *Az igazi világi boldogságban* és *A boldog életben* pedig eszményeit fogalmazta meg:¹³

*Óh! ha az emberek annak örülnének
Ha mikor másokon könnyebbíthetnének
Ha volna mindenütt nyájasság, szeretet
Ó, ki ne kedvelné akkor az életet!
Ha egy a másikkal öszve ölelkezve
Segítné az igaz szegényt örvendezve...*

Ezek a versek kapcsolódnak *A Kívánságban* megfogalmazott, Rousseu-hoz kapcsolódó gondolatokhoz.

Sajnos, Szentjóni Szabó László költészetének lezárásáról nem tudunk beszélni, mert a ránk maradt emlékek csak az indulásáról adnak képet. Ezek alapján elgondolható, vajon milyen szép pályát futhatott volna be, ha nem törik félbe fiatalon költői működése. Jelentőségének megítélésében Mezei Mártával érthetünk egyet: igazi eredményt a költői nyelv és verselés megújításában hozott, neki volt leginkább tehetsége és hajlama a dalforma művelésére.¹⁴ A szemlélet naivsága, frissessége, a hang közvetlenebb tónusa nem csupán a német dalköltészet hatása, hisz nemcsak fordításaiban, minden művében megjeljük a dalköltő egy-egy vonását. Tehetséges volt és fiatal, az egyéni látást, az élmény közvetlen megformálását ifjúságának merészsége minden biztonnal megkönnyítette. A debreceni kollégiumból magával hozott dalhagyomány és dalszeretet még elevenen élhetett benne, spontán könnyedséggel kerülhetett át munkáiba. A magyar dalköltészet, a verselés fejlődésében és a dal műfajának kialakításában ezért játszhatott jelentős szerepet töredékes életművével is.

¹² Uo. 92.

¹³ Uo. 77.

¹⁴ Mezei Márta: Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt. Bp., 1974. 180–181.

TÓTH BARNA

„A’ tudományos Asszonyt feleségnek nem javaslom” Pálóczi Horváth Ádám és a nőkép változásai

Az 1790-91-es országgyűlés ideje alatt Pálóczi Horváth Ádámnak két röpirata jelent meg, mely a nőknek a tanácskozásokra való bebocsájtását javasolta. Ezt a két szöveget a nők jogai érdekében való felszólalásként, az első magyar feminista-jellegű írások között szokták említeni. E megítélés feltehető forrása a *Magyar Életrajzi Lexikon*, melyben a következő, gyakran idézett mondat szerepel: „a nyugati feminista mozgalmat is megelőzve szót emelt a nők választási és hivatalviselési joga érdekében.”¹

Dolgozatom első pontjában arra próbálok rámutatni, hogy e két röpirat lényege talán nem a nők jogainak, s biztosan nem a nők *politikai* jogainak védelme. Sokkal inkább egy változó-differenciálódó nőkép lenyomatainak tekinthetők. Szövegem tehát erre irányul; a nők szerepeinek, korabeli megítélésének vizsgálatára, melyhez Pálóczi Horváth Ádám szövegein és alakján keresztül próbálok eljutni.

A röpiratok

Az 1790-91-es országgyűlés több szempontból is különös figyelmet érdemel. A magyar korona hazahozatala és II. József halála után a magyar rendek radikális változásokban reménykedtek. Olyan témák is előkerültek ekkor, amik korábban nem: egyesek a magyaros nemzeti viseletet akarták törvénnyé tenni, mások a nőket akarták beengedni az országgyűlésre. Ez utóbbiak közé tartozott Bárány Péter és Pálóczi Horváth Ádám is; mindketten röpiratokat jelentettek meg ebben a témában. Bárány Péter írását 2007-ben Hámori Péter újraközölte,² Pálóczi két szövegének részleteit tette közzé Fábri Anna.³

¹ Magyar Életrajzi Lexikon, 1000–1990., főszerk.: Kenyeres Ágnes. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC11587/11705.htm>

² *Hámori Péter: Férfiak és nők „egy nemes politicumi Testben”* Bárány Péter röpirata a nők választójogáról (1790), Korall, 2007. máj. 8. évf. 193–204. Bárány Péter és Pálóczi Horváth Ádám kapcsolata külön kutatást igényelne, mivel annak ellenére, hogy személyes kapcsolatuknak nem találtam írásos nyomát, pályájuk többször összefonódott. Az 1789-ben meghirdetett Psychlogia-pályázatra (mely mögött egyesek szerint Széchenyi Ferenc állt) mindketten pályaművet írtak; Bárány lett az első helyezett, Pálóczi a második. Bárány ekkor Széchenyi személyi titkára volt, mely poszt fontosságát Pálóczi hangsúlyozta több munkájában is, akadémia-tervezetében kulcsfontosságúak voltak az ilyen pozíciót betöltő személyek. Bárány Péternek és Pálóczinak a nők érdekében felszólaló röpiratai témájukban, felépítésükben alig mutatnak eltérést, sőt több helyen részleteikben is megegyeznek.

³ *Fábri Anna: A nő és hivatása, Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1777–1865*, Bp., Kortárs, 1999., 33–39.

Dolgozatom megírásához az eredeti nyomtatványokat használtam.⁴

Pálóczinak *A' magyar asszonyok' prókátora a Budán öszvegyűlt rendekhez* című röpirata 1790. július 28-ra van dátumozva. „Hasznot lehetne-e belőle többet várni, mint kárt”, ha az asszonyoknak megengednék az országgyűlésen lévő passzív részvételt, teszi fel a kérdést. Ezután a nők érdemeit kezdi el felsorolni, s a történelem nagy női neveit említi: „Voltak szerentsésen Uralkodó *Ersébetek, Maria Theresiak, Katalinok*, ha szinte Országot állító 's emelő *Fridrikek, Henrikek, Mátyások*, 's *Filepek* nem voltak is”. Elismeri tehát, hogy a nők sok mindenre alkalmasak, de hozzát teszi, hogy az igazán kiemelkedő teljesítmény mindig is a férfiak jellemzője volt. „Mi lehet az oka? 's mi híjja van Természetjek állatjának, hogy sem arra a' számra, sem a' tökéletességnek arra a' pontjára nem juthatnak a' mellyre a' Ferjfiak? a' mint okát nem tudom, úgy a' gyakorlatanságot sem tehetem okául. Isten tudja a' ki őket teremtette.” Ezek után azt hangsúlyozza, hogy javaslata csupán abból áll, hogy kívánatos lenne *nézőként* a nőket a diétára beengedni, s nem kívánja politikai szerephez juttatni a nőket, hiszen az a hagyományokkal is ellenkezne. „Eleink magok szerettek magok Hazát és Országot; az Asszonyokat, mint a' Nemzet' szaporodása' eszközeit, 's házi foglalatosságokra, nem pedig Hadi vagy Polgári hivatalokra rendeltettek, úgy tartották.”

Érveket sorol fel a nők passzív részvétele mellett. „Az Anyákból a' szokás, az indúlat, a' természet, eszre vehetetlenül által származik a' Fiakba [...] 'S ki hiszi már el; hogy az ilyen Asszony nemesebb, és emberedettebb hajlandóságú gyermekeket ne fogadjon 's szüljön, mint a' ki még azt sem ismerte: miben áll a' Férfiúi derékség? – Az ő vérét és nedvességét szívja a' gyermek, által veszi vér-járását, be-szívja indúlatait, 's azokkal már előre Nemes gondolkodásra készítetik; 's hát nem elég ok-e ez, a' fenn ki tett javallásra?” A legelső indok szerint tehát a művelt honleány művelt hazafit nevel. Második indok szerint a férfiúi tekintélynek is jót tesz, ha a nők ilyen szituációkban láthatják nagyjainkat. Harmadik, „leg-ditsősségesebb” a magyar nyelv használatának ügye, melyhez ott a nők hozzászokhatnak, „édesednének a' nyelvhez, mind tökéletesednének benne, 's utóbb kis gyermekeikkel-is, tsak feledékenységből-is magyarul beszélnének”. Ezek után néhány ellenérvet is említ, például az asszonyok olykor kiszámíthatatlan természetét és a titoktartásra való kép telenségét. A szöveg szerint meg kell válogatni, az asszonyok közül ki alkalmas az országgyűléseken a nézői szerep betöltésére. A magát *Javallónak* nevező beszélő, tehát az „asszonyok prókátora” nem áll egyértelműen a nők oldalán: hibáikat is sorra teszi, és maga állít fel feltételeket a nők kívánságának teljesítéséhez.

A második, négy nappal későbbre, tehát augusztus elsejére datált röpirat, *A' férjfiak felelete az asszonyokhoz* címet viseli. A két szöveg tehát dialogizál egymással; a korban ez a tudományos jellegű szövegek hagyományos formája volt. A megszólaló hang az első szövegénél a nők, második szövegénél a férfiak nevében beszél; a szöveg szerzője, Pálóczi Horváth tehát a korabeli közvélekedést kívánta prezentálni szövegeivel.

⁴ [Pálóczi Horváth Ádám]: *A' Magyar Asszonyok' prókátora, a' Budan öszve gyűlt rendekhez*. 1790. [Pálóczi Horváth Ádám]: *A' Férjfiak' felelete az Asszonyokhoz*. Arra a' javallásra: hogy jó volna az Asszonyokat-is a' közönséges Gyülekezetekbe bé-botsátani. 1790.

„[N]em rossz gondolat, nem is igazságtalan kívánság”, kezdi a szöveg engedékeny hangon, majd a harmadik bekezdésben hangnemet vált: „jusson eszetekbe Kedvesink! mi voltatok valaha? ’s mivé lettetek?” A nők hibáinak felsorolásába kezd; lényegében minden nemzeti és kulturális baj okaként a nőket nevezi meg. Néhány jellemző sort kiragadva: „A’ mit a’ nagy és forró szeretet miatt kedveteknek engedünk; azt törvénné, szokásbeli törvénné változtattátok [...] el-ragadta elméitek’ nyomosságát az észnek széllyel andalgása; úgy-hogy a’ valamire való Nemes Asszony, nem tsak szégyenlett, hanem nem-is tudott Gazda-Asszony lenni: egész délig, a’ későn kelésben, piperés öltözködésben, ortza-festegetésben, magatokat a’ tűkörbe nézegetésben töltöttétek időtöket; nagyítván a’ magatokat nézni, ’s szebbíteni kívánást bennetek az, hogy szépek vagytok – és minket is, kik, ha a’ természet erőltetése miatt néha rútak ’s ijesztők lettetek-is, tsakugyan szeretni meg nem szűntünk, a’ rutat szépek tartani reá szoktattatok; magunkat el-asszonyosodni [...] meg-tanítottatok. [...] idegenekhez küldöztétek nehéz keresményünket, sőt vagy magatok nagy költséggel mentetek annak meg-vásárlására, vagy szinte arra rendelt személyeket bérbe-fogadva tartottatok, a’ kik arra vigyázzanak: miként változik Párisban ’s Bétsben a’ viselet? hogy minden újságnak ti lehessetek leg-első majmolóji”. Ezek után egy költői kérdéssel nyomatékosítja bíráló állításait: „Térjetez magatokba, nem Ti voltatok-e okai mind ezeknek; nem a’ Ti bőrötökbe nem férhetétek, nem a’ Férjfiakon való fent-héjjazástok tselekedte-e mind ezeket?”

A szöveg utolsó részében kijelenti: „a’ mi szerelmünk, ’s Nemzetünk’ Ditsössége tsak ugyan, nem engedi; hogy kívánságotokat ne tellyesítsük”, majd ennek öt feltételét sorolja föl:

„1. A’ Férjfiak’ elsőségét meg-ismérjétek; őket annál mint eddig, jobban betsüljétek,

2. ha a’ gyermeket fogadni nem restellitek; szoptatni se resteljétek,

3. Az idegen öltözeteket [...] soha ezután fel ne vegyétek, ’s bü-bajosan kedvelte-tő példátok miatt Férjeitekkel-is fel ne vetessétek: gyermekeiteknek pedig még tsak ne is mutassátok

4. Nemzeti nyelveteket szorgalmasan tanuljátok, ’s mentül elébb meg-is tanuljátok. Magyarral, ha az magyarul nem tud is, idegen nyelven ne beszéljetez: gyerme[ke]itekkel pedig, éppen ne.

5. Soha a’ Gyülekezetekben, közbe ne szóljatek; sőt egymás közt való suttogással-is, a’ tanátskozást ne alkalmatlanítsátok”.

Majd végezetül kijelenti: „ti vagytok egy olly különös titkos erő az Országban: melly formálhatja a’ Nemzetet a’ szülés, nevelés, és maga alkalmaztatás által.”

A szövegek ismeretében tehát legalábbis túlzásnak kell éreznünk azon kijelentéseket, melyek szerint Pálóczi szövegei a nők jogainak érdekében szólnak. E szöveg korántsem ilyen radikális tartalmú, holott, mint erre már 1962-ben Orosz Lajos is rámutatott, nem ajánlatként, de közvetített véleményként megfigyelhető benne a nők hivatalselésének helyeslése: „nagyon szerény formában már az egyik legfontosabb nő-emancipációs célkitűzést, a nők hivatalviselési jogának elismerését is szóvá teszi. »Ha egy királyné koronát viselhet, s jól is igazgathat – írja a szerző Mária Teréziára, Katalin

cárnőre stb. hivatkozva –, nem látom, miért ne igazgathatna jól s ne viselhetne mind a törvényes, mind a polgári igazgatásban hivatalokat a koronán alul is.»⁵

A művek és az életrajz

Ezek után vessünk egy-egy pillantást Pálóczi literátori életművének egészére, majd életrajzára!

Pálóczi írói életművére tekintve láthatjuk, hogy számtalanszor megverselte a szerelem veszedelmes voltát, a házasság ellen és mellett érvelt költeményeiben, az asszonyi természetéről születtek verses művei – mindezek ellenére szinte semmit sem tudhatunk meg szerelemfelfogásáról vagy nőképéről. A kor költészete gyakran nem követelte meg az eredetiséget – a költői hagyományok ügyes újramondása teljes értékű és népszerű költészetet jelentett. Pálóczi ezen műveiben tehát nem láthatunk mást, mint irodalmi hagyományokat, újrahasznosított sablonokat. Míg egyes 18. századi költők, pl. Amadé László esetén hozzátartozik az irodalomtörténeti recepcióhoz a sablonokra való építkezés hangsúlyozása, Pálóczi esetében csak az elmúlt években készült néhány költeményéről egy-egy olyan értelmezés, mely erre mutat rá.⁶

Pálóczi azon műveit vizsgálva, melyek nem konkrétan a nőket tematizálják, azt láthatjuk, hogy szinte egyáltalán nem kerül elő a nők alakja vagy a férfi és nő közötti kapcsolat témája. *Fel-fedezett titok* című érzékeny regényének főszereplője ugyan szerelmes, s a szerelme és a szabadkőművesség között kell választania, de a szerelmi szál néhány oldalas bemutatása után a szabadkőműves beavatás misztériuma következik. A nők feltűnően hiányoznak Pálóczi írásából, s előszavaiban, ajánlásaiban sem említi meg a nőket mint műveinek esetleges olvasóit. Életrajzára tekintve viszont azt láthatjuk, hogy a nők nagyon is fontos szerepet tölthettek be nála.

Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820), elszegényedett nemesi család fia, 1782-ben feleségül vette Oroszi Juliannát (1766–1842). Kazinczynak ezt írta 1789. február 7-én: „a’ társ választásban nem a’ meg rögzött kvalitásokat, hanem a’ nemes hajlandóságokat néztem, úgy reá találtam: hogy egy igen félénk ’s bátortalan szemérmű Leányból, rövid időnn a’ környékben leg qualificaltabb Asszonyt tettem: én németül nem tudtam, de őtet, mivel volt Sopronban egy kis fundamentoma, még is annyira vittem; hogy a’ minap még a’ Te fordításodat is gyengénn rostálgatta a’ Múzeumban. De tsak ugyan (hogy itt utamból ki térjek) a’ tudományos Asszonyt feleségnek nem javaslom; mert az Asszonyi indulatok olyanok, mint a’ gyenge hójag; hamar duzzadnak; már most ebben az Asszonyokat imádó világban, ugyan meg vesse a’ Férfji ingenium magát, hogy a’ nemes elméjű Asszonyokat olyan kézenn tartsa, ne hogy az aequilibriumot el-tévessze.”⁷ Az idézet szerint a kölcsönös vonzalom lehetett a házasságuk

⁵ A magyar nőnevelés úttörői. Összeáll., bev. és jegyz.: *Orosz Lajos*, Bp., Tankönyvkiadó, 1962. 22.

⁶ Pl.: *Csörsz Rumen István*: „Csipkebokor, kormos agyag énekemet énekeli”: Közköltészeti cserefolyamatok Pálóczi Horváth Ádám Érthetetlen énekében. Folklor és irodalom, szerk. *Szemerkenyi Ágnes*. Bp., Akadémiai, 2005. (Folklor a magyar művelődéstörténetben, 1), 61–78.; *Csörsz Rumen István*: „ki magam tsinálmányja, ki másé” Közköltészet és írói program Pálóczi Horváth Ádám Ötödfélszáz Énekek (1813) című gyűjteményében. Magyar Arión, Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről. Szerk. *Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla*. Bp., rec.iti, 2011., 319–346.

⁷ KazLev. I. k. 175. sz. 269.

alapja – noha Oroszi Julianna a „meg rögzött kvalitásokkal”, tehát vagyonnal és társadalmi tekintéllyel is bőven rendelkezett. A földmérőként dolgozó Pálóczi számára tehát igen nagy társadalmi emelkedést hozott a házasság.

Házasságkötésük idején Julianna 16 esztendő volt, s a nála hat évvel idősebb férje, úgy tűnik, tudatosan próbálta alakítani kialakulóban lévő személyiségét. Pálóczi ezt írta felesége szellemi tájékozódásáról Kazinczynak 1789. április 8-i levelében: „A’ Feleségemnek meg találtam mondani, hogy irtam neked, miként critizálta Klopstockot; ’s meg haraguvék reám érte, de majd meg békél a’ maga kenyerénn. Bátsmegyeidet nagyon várja, mert ő nagy könyv buvár, mikor rá ér. Már Trenknek minden munkáit által olvasta; a’ múlt esztendőben pedig leg inkább Gellertet, Rabnert és az El veszett Paraditsomot olvasta Németül, ha úgy szeretné az ágyas házat, mint a’ könyv házat, még jobb vólna – azt, kár, hogy a’ Bába el-ejtette, inkább illet vólna Férjfinak.”⁸ A tudományok művelését, az irodalmi szövegek olvasását (legalábbis némely irodalmi szövegeket) tehát inkább férfiakhoz illőnek ítélte Pálóczi.

Házasságuk négy év után megromlott. Az 1790-ben bevezetett határozat szerint a protestánsoknak lehetséges volt a polgári rendtartás szerinti válás. Ők volt az első házaspár, akik éltek a törvényes lehetőséggel és elváltak a Zala megyei törvényszék előtt, 1793. május 11-én. Ez év szeptemberében Pálóczi újra megnősült, Sárközy Jusztinát (?–1818. június 8.) vette el. A Nádasdi Sárközy család Somogy megye egyik legnagyobb nevű nemesi családja volt, társadalmilag Pálóczi tehát még magasabbra került. Anyagilag viszont nem volt előnyös számára ez a házasság, hiszen Sárközy Jusztina birtokai el voltak zálogosítva. Válásáról s újabb házasságáról Pálóczi így írt verses levelébe Csokonainak:

„Kedves hüségtelenemtül az nap meg menekedtem,
 ’S harmincz három esztendőmben mintegy el temettettem.
 Az az a’ házasi kötél alól fel óldoztattam,
 A’ hozzám nem illő oldal tsondtól el-választattam.
 Harmadnapra a’ törvény-szó nyilván ki hirdettetett,
 ’S fel-támadt halottaiból a’ ki el-temettetett.
 Attúl fogva negyven napot vándorlásban töltöttem,
 Es házasúlandó szemmel vizsgálva nézegettem,
 Ki lessz olyan pár, a’ kivel talpig boldog lehetek,
 ’S hosszas szenvedésim után menyországba mehetek?
 Meg-is-leltem azt, jóllehet nem sokáig kerestem,
 Van már a’ ki mellett bátran meg nyugszik lelkem ’s testem.
 ’S mivel itt nem vak szerelem vólt Himen kormányzója,
 Hanem a’ szemes szeretet a’ hiv szív’ nyugtatója,
 Most már tudom ’s szentül hiszem, hogy olyan szüzet vettem,
 A’ ki mint hogy szenvedtetne, inkább szenved érettem. —”⁹

⁸ KazLev. I. k. 193. sz. 316.

⁹ *Csokonai Vitéz Mihály* összes művei, Levelezés. S. a. r., bev. és jegyz.: *Debreczeni Attila*. Bp., Akadémiai, 1999, 24–25.

Tehát míg első feleségéhez a vak szerelem fűzte, itt más volt a kapcsolat alapja, a „szemes szeretet”. Házasságuk nem volt harmonikus, tizenöt évvel később külön költöztek, s szakításuk oka Pálóczi szerint: „az ő szenvedhetetlen természete, mert az első ahoz képpest Angyal volt”.¹⁰

Pálócziinak egyik házasságából sem született gyermeke. 1806-ban magához vette és sajátjaként nevelte Kazinczy János szőládi prédikátor Klára nevű lányát. A lányról úgy tudta, saját eltitkolt, törvénytelen leánya. Második feleségétől való külön költözése után is együtt élt Klarával, s később, miután kiderült, hogy Klára mégsem az ő leánya, tehát nem állnak vér szerinti kapcsolatban, feleségül vette.

Leveleiben Pálóczi Horváth Ádám gyakran dicsérte harmadik feleségét: „Leányombul Kasznár, Kultsár, Ispány, Szakátsné minden kikerül.”¹¹ S Klára azon túl, hogy megteremtette férje számára a nyugodt munka körülményeit, egyéb érdemekkel is rendelkezett. Petrikeresztúron laktak ekkor, s Pálóczi megalapította a magyar irodalom első női írókból álló körét, a *Göcseji Helikont*, melynek tagja volt Dóczy Teréz, Tuboly Rozália és Erzsébet valamint Kazinczy Klára. Míg tehát korábban a tudományos asszonyt nem tartotta feleségnek valónak, most versíró feleségével dicselkedhetett. Klára verselési tehetségét mások is elismerték; Kornis Sámuel egy versében például ezt írta: „De nagy boldogság, Horváthom! olly feleséggel bírni, / Ki, ha magad nem érkezel, képes verseket írni.”¹²

Nőkép

Pálóczi számára a nők rendelkeztek hagyományos szerepkörökkel és tulajdonságokkal: a társadalmi felemelkedés eszközei, nem tudnak titkot tartani stb. Ezek mellett kimutatható néhány olyan szerepkör, mely a korban alakult ki, legdominánsabban a honleány szerepe, akinek legszentebb feladata a hazafiak szülése és nevelése. Ezek mellett a *tudományos Asszony* fogalma tűnik fel új szerepként – további vizsgálatunknak ez lesz fő tárgya.

Az 1700-as évek utolsó évtizedeiben, Bessenyei programjához hasonlóan vagy annak hatására a haza felemelkedését a tudományok terjesztésén s annak fejlődésén keresztül látták lehetségesnek. Fontossá vált a tudományokban kevésbé járatos társadalmi csoportok, pl. a nők tanítása, nevelése. Bölcs férfiak írták meg ekkoriban, hogy véleményük szerint milyen is az ideális nő, s milyen neveltetésben volna ajánlatos részesülniük. Pázmány Péter és Faludi Ferenc munkáiban a nők vallásos neveltetésén van a fő hangsúly, míg Bessenyei *Anyai oktatás* című 1777-ben megjelent műve már világibb felfogású, a szabad párvalasztás kérdését is fölveti.¹³ A témában született művek beszédpozíciója minden esetben a bölcs mentor férfié, aki fentebb kívánja emelni a lemaradt női társaságot, de mégsem önmagához kívánja azt mérni.¹⁴

¹⁰ KazLev. XI. k. 2678. sz. 418.

¹¹ Uo. 420.

¹² *S. Sárdi Margit*: Kazinczy Klára- és férje. Itk, 1998, 3/4. 541–546.

¹³ A felsorolt művekről l.: *Fábr*i i. m.

¹⁴ Egyedüli kivételként említhető Ányos Pál munkája, mely a *Megmutatás, hogy az asszonyi személyek nem emberek* című röplapra válaszolt B. Carberi Anna álnéven, tehát női beszélő képében (B. Carberi Anna Kisasszonynak Kedveséhez Írt Levele... 1785.). Kivételt képez ez a szöveg azért is, mert a *Megmutatás...* szövege feltehetően csupán tréfa, s az erre született választ sem lehet a komoly művek között említeni. *Fábr*i i. m. 14.

Pálóczi Horváth Ádám, mint azt Batsányinak s Kazinczynak megírta,¹⁵ pályájának elején népszerű műveket kívánt írni, hogy azokkal „olvasáshoz édesgesse” az embereket, akik később komolyabb, tudományos munkáinak is értő olvasói lehetnek – az irodalomnak tehát előkészítő szerepet szánt, s ez a korban általánosan elterjedt felfogás volt. A tudományok alatt sok kortársához hasonlóan ő is egy egységes tudományfogalmat értett, melybe a legkülönbözőbb tudományok belefoglaltattak – ez látszik abból is, hogy ő maga szerzője volt matematikai, csillagászati, a lélek halhatatlanságáról szóló teológiai, verstani és nyelvészeti munkáknak, s a Hunyadiakról szóló eposzát is a történelmi hitelesség igényével írta.

Péczei József 1789-ben indult *Mindenes Gyűjtemény* című lapja is hasonló irodalomfelfogást képviselt.¹⁶ Három megnevezett célközönsége a lapnak a szegények, a tanulatlanabb nemesek és a nők voltak. A *Mindenes Gyűjtemény* célja a széles értelemben vett tudományok közvetítése volt a praktikusság, ismeretterjesztés és erkölcsnemesítés jegyében. E lapban került elő elsőként, s igen hangsúlyosan, a tudományok és a nők viszonyának kérdése. Pálóczi röpiratainak több pontja nagy hasonlóságot mutat e lap egyes cikkeivel, pl. az anyai táplálás fontosságáról vagy a kiemelkedő nők fölsorolásáról szóló rész esetén. Röpirataiban közvetített vélekedéséhez tehát elképzelhető, hogy a *Mindenes Gyűjtemény* cikkei sugallták az érvelő részleteket.

Pálóczi röpiratai s Péczei lapja is azt sugallják, hogy a korábbi mellett egy újfajta tudományfogalom alakult ki ekkor. Pálóczi Horváth itt vizsgált szövegei szerint a nők is képesek a tudományokban való jártasság elérésére, még ha nem is az élvonalbeli teljesítmény jellemző rájuk. Ez összekapcsolódik azzal a gondolattal, miszerint a női gondolkodás más természetű, mint a férfiaké. Pálóczi vélekedésével egybecseng a másik röplapíró, Bárány Péter ítélete is:

„Az Orvosi Tudományban világossan megmutattatott dolog az: hogy az asszonyok elméje gyorsabb, virgontzabb, serényebb minden rendű dolgoknak fel-találására, mint a' Férfj-fié; azért fő-képpen, hogy, mivel a' Férfj-fi, már nevelésében is mély gondolatokhoz szoktatódván, az után- is merő fontos elme-béli gyakorlásokban forog; tehát az húzamos el-merültség miatt, nem találhattja-fel mindenben olly' könnyen magát, mint az asszony.”¹⁷ E gondolat szerint tehát létezhet egy, az asszonyokra jellemző tudományfelfogás, mely például mélységében és hétköznapi, gyakorlati hasznában különbözhet az általános, maszkulin jellegű tudománytól.

A nők szerepének és megítélésének vizsgálata egy újabb változáshoz vezet el minket. A *Mindenes Gyűjtemény* után az 1794-ben induló *Uránia* című lap volt a következő, mely elődjénél is hangsúlyosabban épp a női közönséget próbálta megcélozni. A két lap törekvése hasonlatosnak látszik, amennyiben a művelődésben lemaradottakat akarják segíteni, de megfigyelhetünk egy alapvető különbséget, mégpedig a tudományfelfogásban. Az *Uránia*, törekvései szerint egyfajta „szelid Tudományo-

¹⁵ KazLev. I. 197. sz. 332., a Batsányihoz írott levél Kazinczynak elküldött másolatában.

¹⁶ A *Mindenes Gyűjteményről* és az *Urániáról* I. *Debreczeni Attila*: Tudós hazafiak és érzékeny emberek, Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában. Bp. Universitas, 2009. 175–239. 429–486., különösen: 179–185., 433–435.

¹⁷ Közli: *Hámori* i. m. 198.

kat” szolgált, mely a mély tudományokkal szemben fronézis típusú, életbeli bölcsességként határozható meg. E tudományfogalomnak jellemzője a hasznosság mellett a kellemesség, mely a befogadóknak kedvez. Nem a szép és hasznos különválasztható egységét láthatjuk már itt; az egységes tudásfogalom két aspektusa a tudás és az esztétikum; ezek kölcsönösen feltételezik egymást. Nem találkozhatunk már az irodalom előkészítő szerepének gondolatával; a magas esztétikum a hatáselvűség miatt a mű feltétlen jellemzője. Ez az a tudományfelfogás, amely a szerkesztők elképzelése szerint a női olvasók igényeit ki tudja elégíteni. E folyóirat idealizált olvasója a *Társalkodóné*, aki nem csupán házastársa, de szellemi társa is férjének.

Pálóczi Horváth Ádám irodalom- és tudományfelfogása a *Mindenes Gyűjtemény* által képviselthez volt hasonlatos; e lapban több írása is megjelent (pl. a legelső szám legelső szövege is Pálóczi egyik költeménye volt) – az újabb szemléletű *Uránia*-ban nem publikált.

A Pálóczi által említett *tudományos Asszony* még nem a *Társalkodóné*, de feltétlenül annak előképeként kell tekintenünk rá. Pálóczi Horváth Ádám röviden bemutatott két röpirata nem annyira a nők politikai jogainak védelmében szót emelő írásként említhető, sokkal inkább a változásban lévő nőkép dokumentumaként. Tartalmában és létrejöttének lehetőségében is a *nőkre szabott* (vagy a kortársak által nekik címzett) *tudomány* változását láthatjuk: ennek tudatosulását, kialakulását és kortárs körülhatárolását.

MAGOS ISTVÁN

„*Nem rossz élni muzsikával...*”

A zenei hatás átformáló ereje Verseghy Ferenc humanitási programjában

„*Egész élete végéig munkás volt ő abban, hogy világi, később egyházi téren is, zenei ismereteket és ügyességeket terjesszen, verset és zenét barátságosan egyeztetessen.*”
(Toldy Ferenc)¹

Verseghy Ferenc a köztudatban leginkább nyelvészként él, mint a helyesírásunkat meghatározó „pennaháború” egyik szereplője, Révai Miklós nagy ellenfele. Ami nem is csoda, hiszen már első életrajzírója, Sággy Sándor is egyedül nyelvészeti munkásságát vizsgálta részletesen (a nyelvújítás korában ez volt a fő téma), és hogy mi minden volt még ezen kívül Verseghy, azt csak röviden megemlíti.² Pedig Verseghy „sokoldalúságával párját ritkítja a régi magyar szellemi életben”.³ Tudós volt és költő, nyelvész és kiváló szónok, zeneszerző, sőt jeles zenész. „Minden tudományt művelt, a matézistől kezdve az éneklésig s a hárfapengetésig” – írta róla Mikszáth Kálmán.⁴ S „hogy derék muzsikus, poéta, historikus és filozófus volt Verseghynk, maga Révai sem tagadhatta”, fogalmaz életrajza végén Sággy.⁵ Saját magát Verseghy „a józan és a természeti tudományok doktorának” nevezte. Továbbá a szakirodalom szerint – és persze a művei is tanúsítják – nagy nyelvtelenség is volt, „egész sor nyelven tudott”: a Füst Milán-émlékezésből ismert Kanyurszky Gyuri bácsihoz hasonlóan⁶ Verseghy is képes volt megtanulni valamely idegen nyelvet egyetlen hét alatt.⁷ E téren mintha Kazinczy Ferenc elvei szerint gondolkodott volna: „Valamit tanulni

¹ Verseghy Ferenc költeményei. Kiadta Toldy Ferenc, Pest, Heckenast Gusztáv tulajdona, 1865. V.

² Sággy Sándor: Verseghy Ferenc? Élete. In: V. F. Maradványai és Élete, Budánn, A Királyi Magyar Univerzitás Betűivel, 1825. 139–231.

³ Rubinyi Mózes: Verseghy Ferenc. In: Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Szerk. Bárczi Géza és Benkő Loránd. Bp., Akadémiai Kiadó, 1956. 63.

⁴ Mikszáth Kálmán: Verseghy Ferenc, 1757–1822. In: Verseghy Ferenc: Gróf Kaczaifalvi László, avagy a természetes ember. Bp., Franklin Társulat, 1911, VIII. (Magyar regényírók képes kiadása, 1.)

⁵ I. m. 230.

⁶ Emlékezés Krúdy Gyulára. In: Füst Milán: Emlékezések és tanulmányok. Bp., Magvető Kiadó, 1967. 114–122.

⁷ Lásd erről pl. Sággy Sándor i. m. 228–229.; Mikszáth i. m., uo., vagy Tordai György tanulmányát: Verseghy Ferenc filozófiai nézeteiről. In: Verseghy Ferenc, 1757–1822, szerk. Kisfaludi Sándor, Szolnok, 1957. 45. Érdekesként itt említjük meg, hogy franciaul pl. Hajnóczy Józseftől tanult meg, a gyakori találkozásai eredményeként pedig őszinte barátság fejlődött ki köztük, s nem mellékesen Hajnóczy *Marseillaise*-fordítási megbízásai nyomán lett Verseghy „a hazai jakobinusmozgalom magyar költője”.

lehet, azt mind kell tanulni, és minél jobban, s amit tudunk, azt tudatni kell, hogy tudjuk. Maga az Üdvözítő azt mondta, hogy a gyertyát nem teszik a véka alá. Sohasem tudja az ember, minek hol veszi hasznát, és mi által teszi szerencsését.”⁸

S valóban, miután 1803-ban kiszabadult közel kilencévi fogságából mint a Martinovics-összeesküvés egyik fővádlottja, szüksége is volt szerzteágazó tudására. Megbélyezett emberként „csak pártfogói segítségével élt meg: magántanító, zeneszerző, író, nyelvész, »sajtóhibavadász« [korrektor], valósággal a toll proletárja volt. Írt mindent, amit csak kívántak tőle, s amit csak össze tudott állítani.”⁹ (A kassai *Magyar Museum*mál volt már korrektor, gróf Ráday Gedeon meg is dicsérte a munkáját Kazinczyhoz írott levelében: „Verseghy [...], kit ugyan még nem ismerek, de dicséretére írhatom, hogy a második árkusban még csak egy hibát se találhattak szemeim.”¹⁰) Többek között állatorvosi munkákat is kellett írnia (fordítania) Eggenberger József könyvkiadó felszólítására, például a marhadögvész megelőzéséről, vagy *A hamar és ócsón gyógyító Ló-orvos* címmel.

Verseghy bár katolikus pap lett (szegény családból származott, így egyedül a papi pálya nyílt meg előtte),¹¹ azonosult a felvilágosodás eszméivel, sőt „teljes szívvel állt az új uralkodó [II. József] elképzeléseinek szolgálatába”. Mint hitszónok, prédikációiban „a világi hatalomnak még azt a jogát is elismeri, hogy feloszlassa a szerzetesrendeket”, jegyzi meg Bíró Ferenc. Ez furcsának tűnhet a részéről, hiszen ekkor maga is szerzetesrendhez tartozott (a páloshoz). Azonban a sokak szemében dicső múlt Verseghy számára „a zordon erőszak”, a „religiói dagály” ideje volt, amit semmiképp nem akart konzerválni – íróársaihoz hasonlóan a tudományoktól várta, hogy „elűzzék a nemzeti múltnak e sötét árnyait”. Örült annak, hogy „a világban egyre több a szabadság és a fény”. Sőt élettapasztalatává ért, hogy „a világot ellenállhatatlan erők vezetik a nagyobb szabadság és a több fény felé”.¹² Amint barátja, Batsányi János is mondja *A magyar író* című versében: „a bölcs örömmel szemléli, csudállyá, / Mint oszlik az elmék éjjeli homálya”.

„A széles e világ / Minden javánál / Kívánatosb, áldott szabadság / Meg nem becsülhető nagy érdemeről”¹³ Verseghy, a szabadságra vágyó költő egyik versében (*A szabadság*) így szól:

<i>Legnagyobb kincs a szabadság!</i>	<i>A királyi bíborokkal</i>
<i>Vérrel szerzik azt a nemzetek;</i>	<i>Fel nem váltanám;</i>
<i>Én is benned, szép szabadság!</i>	<i>A világot minden jókkal</i>
<i>Véghezhetlen kincset tiszttelek.</i>	<i>Néki áldoznám.</i>

Első sikereit azonban egyházi szónokként érte el: „egyike volt legmerészebb és legnépszerűbb szónokainknak” – írta róla Szauder József, ugyanakkor a legművel-

⁸ KazLev. XVII. k. 3819. sz. 33.

⁹ *Rubinyi Mózes* i. m. 65.

¹⁰ KazLev. I. k. 185. sz. 294.

¹¹ *Szauder József* tanulmánya szerint Verseghy „szabadságra vágyó s papi pályára nem hivatott” ifjúként jött fel Budára, s iratkozott be az egyetemre, 1777-ben. Verseghy pályakezdése. *Uő.*: A romantika útján. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961, 54.

¹² *Bíró Ferenc*: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Bp., Balassi Kiadó, 1998. 320–325.

¹³ *Batsányi János*: A Rab és a Madár.

tebb és legfelkészültebb is: a Biblia-tudományok minden területén jártas volt, s ő volt az egyik legnagyobb hebraistánk is.¹⁴ Így nem is csoda, ha Buda és Pest „intelligens közönsége” rajongott érte. A templom, „ha ő beszélt, a zsúfolásig megtelt magyarokkal, holott akkor Pest és Buda együttvéve sem adott ki egy templomnyi magyart; vidékről jött be bricskákön, hintókon a nemesség, egész székértáborok támadtak a templom táján”.¹⁵

Az 1780-as évek közepén, amikor „az igazságnak mostani derüléséről” szóló prédikációi elhangzottak, az írói világ még nemigen ismerte. Ám az ezután folyamatosan megjelenő műveinek (először főleg a *Magyar Museum*ban, „az akkori irodalmi modernség legszigorúbban szerkesztett fórumában”,¹⁶ valamint utána például Millotfordítása és a hozzá csatolt értekezéseknek stb.) köszönhetően neve hamarosan a tekintélyes Kassai Magyar Társaságnak is a tagjai között szerepel – üdvözlőverset írnak hozzá író társai: Baróti Szabó, Batsányi, dicsérve bennük „szép talentumait” –, s az 1790-es évek elejére az időszak egyik „legtermékenyebb, legsokoldalúbb s legműveltebb irodalmárává lesz”, a későbbi nagy vezér és ellenfél: Kazinczy Ferenc mellett.¹⁷

„A budai Anakreón”

„A poéta muzsikussá akar lenni...” (Berzsenyi Dániel)

„Aki verssel akar szívet érdekelni,
javaslom, tanulja, mit ír, énekelni,
mert a fül, mely hangzó szót tud csak kedvelni,
szívre úgy nyit utat, s ez úgy fog felelni.” (Ismeretlen 18. századi szerző)

Virág Benedek nevezte így Verseghyt egyik levelében, melyet Kazinczynak írt, miután az összeesküvés vádjával leghosszabb ideig fogva tartott költőtársuk, Verseghy Ferenc is visszanyerte szabadságát: „A budai Anakreón Verseghy sokszor vala már nálam” – írta az 1803. év utolsó napján.¹⁸

Verseghy korában a zene ügye nem sok gondolkodót, művészt foglalkoztatott. „Nemzeti zenekultúráról 1800 táján minálunk aligha lehet másképp beszámolni, mint fájó negatívumokkal”, állapította meg Molnár Antal.¹⁹ S ennek igazolásához elég összehasonlításaként fellapozni akár egy beszámolót a párizsi zenei életéről egy „tudós hazánkfíától, aki Párizsban hosszabb ideig lakott”. Spech János – aki egy ideig Bécsben Haydn tanítványa volt – 1822-ben a *Tudományos Gyűjteményben* megjelent cikke²⁰ szerint Párizsban „az igazgatás négy intézet által serkenti a mu-

¹⁴ Lásd pl. halála évében megjelent fontos művét: *Dissertatio de versione hungarica Scripturae Sacrae...*, Buda, 1822. Vö. *Krausz Sámuel*: Verseghy Ferenc mint héber nyelvtudós. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1899.

¹⁵ *Mikszáth* i. m. VIII–IX.

¹⁶ *Margócsy István* jellemzése, lásd Verseghy-tanulmányát: „...a férfikor nyarában...”. *Tanulmányok a XIX. és XX. századi magyar irodalomról* című kötetében (Kalligram Kiadó, Pozsony, 2013. 92).

¹⁷ *Szauder* i. m. 89.; lásd még Batsányi Aranka Györgynek címzett levelét 1791-ből, Koszoru, 1864. I. 283.

¹⁸ *KazLev.* III. k. 639. sz. 142.

¹⁹ *Molnár Antal*: Verseghy Ferenc, a muzsikus. In: Verseghy Ferenc, 1757–1822. I. m. 43.

²⁰ *Spech János*: A’ Musikának mai állapotjáról ’s abbéli ízlésről, Párisban, *Tudományos Gyűjtemény*, 1822. 4., 50–64. Spech János (1767–1836) karmester, zeneszerző és dalkomponista is volt, megzenésítette több magyar költő (a két Kisfaludy, Csokonai, Kis János) műveit, „a késői Mozart-iskola és Schubert romantikus dalstílusát plántálta át magyar talajba” (*Szabolcsi-Tóth*: *Zenei lexikon*, III., 1965). Major Ervin szerint Spech egyike volt

zsikai kiműveltséget (Conservatoire, Institut Royal, Chapelle Royal, Academie Royale de Musique)”. A konzervatóriumnak 1816-1818-ban 250 férfi- és leánytanítványa volt. Nagy könyvtára egyebek mellett tartalmazta Johann Sebastian és Carl Philipp Emanuel Bach munkáit, s még „sok olyan munkát, melyek nálunk ismeretlenek”. Igen megbecsülték a talentumokat, különböző megmérettetéseket szerveztek számukra, sőt a legtehetségesebbek kétéves tanulmányutakat tehettek „királyi költségen”. Az operaház repertoárja felettébb gazdag volt, a zenekarában a legválogatottabb muzikusok játszottak, akik között sok volt a virtuóz. A művelt hallgatóságot érdekelte a zene, s – értékelte a jó zenét: „Minden muzikaszter ugyanazon egy pillanatban kezdi a magáét, ha pedig a legkisebb hiba történnék, a hézagot ugyan közönséges meglegedetlenség bünteti.” A szerző írását azzal zárja, hogy „ha Magyarország fő városaiban nemzeti játékszín állna fenn, s ebben magyar kompozitoroktól magyar textre készített nemzeti operáink volnának, akkor a hasonlítást a magunk földje embereinek muzsikabeli műveltségükhöz mértem volna”.²¹ (Csokonai a hazai hiányosságok között a kottakiadást is megemlíti: „Hazánkban még muzikához való tipográfia nem lévén, rézre kell metszeni a kótatkat”, írja a *Diétai Magyar Múzsza* bevezetőjében.²²)

Más kérdés, hogy Kodály Zoltán szerint mindez nem sokat változott száz év múlva sem: „Híres nemzet vagyunk a világ előtt. Több mint száz éve emlegetik a magyar zenét mindenfelé. Néhol hajlandók azt hinni, hogy Magyarországon minden második ember muzikus. Pedig kevés országban tapasztalható, különben művelt köröknek akkora közömbössége a zene iránt, mint nálunk”, írta 1921-ben.²³

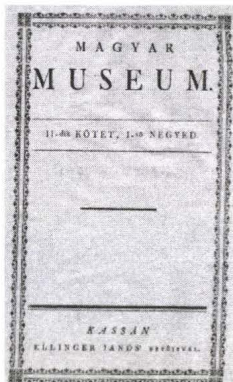
A fiatal Verseghy, miután ráeszmélt, hogy egyáltalán nincs magyar műdalirodalom, saját maga kívánta pótolni azt „mesterségesen, programszerűen”. Mégpedig Kazinczyhoz hasonlóan, német minta alapján képzelte el a megújulást, ami nála egy-

Verseghy azon kevés magyar kortársának, aki „alapos zenei képzésben részesült”, Verseghyvel ellentétben, akik viszont – dalait elemezve – nem tartott „tanult muzikusnak” (Verseghy mint dal- és zeneszerző, ItK, 1925. 3–4. 264.), ugyanakkor a zeneszerző és zeneesztéta Molnár Antal Spech Jánost – szintén műveit vizsgálva – ugyanúgy „földilettánsnak” tartja, mint Major Verseghyt... (Csokonai és a műdal, 1929. 15.) Szauder József említett tanulmánya szerint azonban Márianosztrán, a pálosok „énekiskolájában” Verseghynek is „alapos zenei és énekoltatásban” volt része, melynek eredményeként „az éles hallású és jó hangú Verseghy naturalistából kiművelt, zeneérett énekessé”, „nagy zenei képzettségűvé” vált (i. m. 55.), s Toldy életrajza szerint is „a hárfán és éneklésben tökéletességre emelkedett” (Magyar költők élete, I. 1870. 276.). Zenei ismereteit Bartalus István sem a dallamainak apró hibáin mérte le – ettől még „alapos zenesznek” gondolta –, mert szerinte egy perc alatt ki lehet azokat javítani, hanem legfőbb érdemének azt tartotta, hogy nem hirdetett „hamis tanokat”, melyek „megrontanak egy korszakot, egy nemzedéket, s elrabolnak a nemzet életéből évtizedeket” (Bartalus István: Magyar Orpheus. Vegyes tartalmú zenegyűjtemény XVIII–XIX. század. Pest, Rózsavölgyi és Társa, 1869. 5.).

²¹ A korabeli német zenei fejlettséget tekintve pedig legjobb, ha Goethét idézzük: „hatalmas volt, nemes, mély és nagy”, írta Haydn-életrajzában (J. W. Goethe: Irodalmi és művészeti írások. Európa, 1985. 741.). Eckermann-nak a következőket mondta ugyanerről: „A zene és éneklés iránti érzék és művelésük egyetlen országban sincs úgy elterjedve, mint Németországban, és ez sem akármilyen” (Beszélgetések Goethével, Európa, 1989. 414.) S hadd idézzük ezzel kapcsolatban Madách Imrét is, aki a Kisfaludy Társaságban elhangzott székfoglaló előadásában kitért a német zene nagyságára is (a többi művészeti ág mellett): „Németország, mely népelemének nagyságát tekintve oly meggyalázó széttagoltságban fetreng, s nem bír, abból kibontakozva, nemzeti létre vergődni: irodalmában, festészeti s zene-iskolájában egyé lesz és naggyá.” (Madách Imre: Az Aesthetika és társadalom viszonyos befolyása, A Kisfaludy Társaság Évlapjai, új folyam, I. 1868. 169.)

²² *Csokonai Vitéz Mihály*: Költemények, I. 1785–1790 [kritikai kiadás]. S. a. r. *Szilágyi Ferenc*. Bp., Akadémiai, 1975. 251. (Cs. V. M. Összes művei).

²³ *Kodály Zoltán*: Árgirus nótája. Bp., Rózsavölgyi és Társa, 1921. 3.

ben költészeti megújulás is, mivel Verseghynél a vers énekelhető szöveget jelentett. Nyelvész ellenfelével, Révaival együtt „kevésbé lírai költeményeket, inkább kottaszövegeket fordítottak vagy dolgoztak át”, megteremtve ezáltal lírai költészetünk dallamosságát.²⁴ Első, kottával ellátott dala a *Thirzis és Kloé*, mely a kassai *Magyar Museum*ban jelent meg.²⁵ E műve harmadik versszakához a következő lábjegyzetet illesztette, mely az énekelhetőség szempontjait hangsúlyozza: „A sorok végezteinek egyenlősége nem kívántatik meg az énekben oly szorosán, mint más valamely versben. Az éneklés és muzsika kipótolja annak nemlétét.” Versesköteteihez is csatolt kottát, s „1786-ig írott költeményei dallamokra készült szövegek voltak”.²⁶ Először legyen meg a dallam, utána jöhet a szöveg: 1780. szeptember 7-én kelt, Kreskay Imrének szóló levelében írja is, hogy „sokkal tanácsosabb verseket áriára, mint áriát versekre szerezni”.²⁷ Fő elve volt tehát, hogy a vers énekelnivaló, ezért „szótagjait alkalmazni kell az ének hangjegyeihez”.

Zeneszerzői tehetségét már pálos barátai is nagyra becsülték, későbbi verseskötetének, az *Aglájának*²⁸ dallamai pedig nagyon népszerűek voltak „a műveltebb nemesi házakban” – „dalait és dallamait kora széltiben zengedezte”, írja Toldy Ferenc is, a költő verseinek előszavában,²⁹ s ezt nem nehéz elhinnünk, miután már a fogsága előtti években „nagy muzsikus” hírében állt.

Dallamaiban „a rövid hangjegyre rövid szótag, s a hosszúra hosszú esik, és ezen mutogatja, mily kellemes lejtésű az ilyen vers” (Négyesy László). Az első magyar opera-előadásról szóló tudósításában³⁰ egyedül ezt említi hiányosságként: „az éneklésre kirendelt szavak metrum nélkül szűkölködtek”, így „az éneklő kénytelen volt vagy a rövid szillabákat hosszasan, és a hosszukat röviden énekelni, vagy az orkesztert arra kényszeríteni, hogy magát tempótlan énekléséhez alkalmaztassa”. Verseghy tehát nemcsak költeményeinél figyelt az énekelhetőségre, hanem ennek szempontjai fontos helyet kapnak írásában, illetve elméleti munkáiban is, rávilágítva bennük a *taktusra*, mely „az éneklésnek lelke”.

„Kevés van az újabb magyar költők közt, ki verseihez maga szerzett volna dallamot, s e kettős költése egy technikai programmal állna szövetségben. Ilyen érdekes

²⁴ *Gálos Rezső*: Adatok a magyar műdal kialakulásához és forrásaihoz. ItK, 1933. 93. Meg kell jegyezni, hogy a kortárs Virág Benedek, „a felriasztó”, ahogy Arany János nevezte, szintén érzékelt többek között a zene vonatkozásában is a hiányosságokat. E téren is buzdított, Kazinczynak szóló levele szerint: „Érsemlyében van-e iskola? Jó volna kikémleni, melyik magyar gyermekben van jele a nagy észnek, vagy a rajzolatra, muzsikára kész indulat: festőre, muzsikus kompozitorra nagy szükségünk van.” (1803. febr. 17. KazLev. III. k. 568. sz. 10.)

²⁵ Első folyóirataink: Magyar Museum, I. Szöveg [kritikai kiadás]. S. a. r. *Debreczeni Attila*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004. 113–116.

²⁶ *Bíró Ferenc* i. m. 319.

²⁷ *Gorzó Gellért*: Adalékok Verseghy Ferenc életéhez és költészetéhez. ItK, 1914. 470.

²⁸ *Magyar Aglája*, avvagy Kellemetesen mulató nyájaskodások külömbféle versnemekben. Pest, 1806.

²⁹ *Verseghy Ferenc* költeményei, kiad. T. F. i. m. III. (Ezzel kapcsolatban az a véleményünk, hogy Verseghy dallamai vagy „dallamparafrazisai” általában tanult énekeseknek valók, mint amilyen Verseghy volt; lásd a dallamokat pl. Bartalus idézett művében.)

³⁰ *Magyar Hírmondó*, 1793. május 24. 737–739.

alak Verseghy, s hozzá leginkább Arany hasonlítható”, írta nevezetes munkájában Négyesy.³¹ (Vagy kortársa, Csokonai hasonlítható még hozzá, aki verseinek jelentős részét szintén dallamra írta, sőt a saját dallamaira is, ezen kívül „zongorázott és fuvolázott, és éppoly egységbe forrott a zenével, mint kortársa, Verseghy”, írta róla Szilágyi Ferenc. De például ő alkotta *hangszer* szavunkat is. Már első életrajzírója, Domby Márton is a következőket jegyzi meg róla mindezzel kapcsolatban: „A műzsáktól és gráciáktól egy ilyen mondva készített szép lelket nem is lehet muzsikátudás nélkül képzelni, és méltán; mert ő ebben megtanításokat is adott.”³²)

Még érdekesebbé teszi Verseghy alakját, hogy kiváló előadó is volt. Bíró Ferenc szerint nemcsak mélyen muzikális lélek volt, hanem a zene terén szinte minden vonatkozásban meghaladta az átlagot a tehetsége.³³ Az 1770-es évek végén, amikor Budán lakott, „már megvolt zenei műveltsége, sőt kedves hárfája is – olvashatjuk Szauder József alapvető tanulmányában –: szobájában vagy a refektóriumban gyakran gyönyörködtek barátai kellemes énekében”.³⁴ De még Kazinczy is dicsérte szép hangját, Sággy Sándor pedig megörökítette életrajzában *Búcsúzás* című művének³⁵ előadását, mely 1820 júliusában hangzott el, „midőn Főtisztelendő Horváth János rudinai apát és veszprémi kanonok úr bátyját meglátogatván, hazakészült”. „Verseghynk – írja – a fortepianónál énekszóval zengte el” saját művét, mely „nemes érzéseinek és férfias gondolkodásmódjának bélyegét viseli”.³⁶ Tudott tehát zongorázni is, mégpedig a szakirodalom szerint szépen zongorázott, azonban különösen az akkori idők legkedvesebb hangszerén, a hárfán jeleskedett.³⁷ A hárfán „valódi művészettel játszott”, olvashatjuk Császár Elemér monográfiájában.³⁸ „A hárfát úgy veri, s emellett oly szépen énekel, hogy hozzá fogható alig van a hazában erre nézve”, írta róla a már említett levelében tisztelője, az író társ és barát Batsányi János.³⁹ „Nagy ihletéssel énekeltem / hárfámon”, írja *A magyar kisasszonyokhoz* címzett versében maga Verseghy.

„Zenei példaképe” először Haydn lett, a „vérbeli és őseredeti géniusz” (Goethe), akinek dalait magyar szöveggel adta ki. Például a *Thyrsis sírja felett* című (*Mit búsongsz árva szívem?* kezdetű) költeménye is Haydn zenéjének kottamellékletével (f-moll) jelent meg 1793-ban, a *Magyar Museum* utolsó számában. A zenetudós Szabolcsi Bence Verseghy e költeményét, Csokonai *A pillangóhoz* című versével együtt, egyaránt „Haydn-dallamokra applikált” szövegekként említi, melyek ráadásul „nem tartoznak [a zeneszerző] magyar tematikájú művei közé”. Csokonai költeménye kottás kiadásának metszett szövege alapján „A muzsikáját készítette Haydn Úr”, a

³¹ Négyesy László: A mértékes magyar verselés története. Bp., Kisfaludy Társaság, 1892. 247., 251.

³² Lásd Csokonai V. M.: Költemények, I. I. m. 247–252: Csokonai verseinek dallamai. Találón fogalmaz ezzel kapcsolatban Bartalus István: „Költőinket, kik a nemzeti költészetnek fokoként nagyobb öntudatára jutottak, egyik kezükben íróttal, másikban lanttal kell képzelnünk.” (I. m. 3.)

³³ Bíró Ferenc i. m. 319.

³⁴ Szauder Józsefi. m. 68.

³⁵ A vers németből fordítás, dallama pedig Friedrich Heinrich Himmel (1765–1814) német dalszerző műve.

³⁶ In: V. F. Maradványai..., i. m. 224. (Horváth János mint az Egyházi Értekezések és Tudósítások c. folyóirat szerkesztője 1819-től munkatársi és baráti kapcsolatban volt Verseghyvel.)

³⁷ Mikszáth Kálmán i. m. VIII.

³⁸ Császár Elemér: Verseghy Ferencz élete és művei. Bp., MTA, 1903. 254.

³⁹ Lásd a 17. jegyzetet!

Verseghy-költemény előtt pedig a „Lassacsán, illetődéssel. Haydntól” szöveg található. Talán ezekkel a megfogalmazásokkal hozható összefüggésbe néhány korábbi tanulmány megállapítása, melyek Verseghy-, illetve Csokonai-hatást is „gyanítanak” erre vonatkozóan: Császár Elemér idézett könyve – Bartalus István zenetörténész megállapításaira hagyatkozva – magyar tárgyú kompozíciónak tartja Haydn e két művét, „magyar költemény megzenésítéseként” említi őket, ilyet, mint írja, „csak kettőt ismerünk tőle: Csokonainak *A pillangóhoz* című és Verseghynek *Mit búsongsz árva szívem?* dalához írt kíséretet...”, s Rubinyi Mózes tanulmánya szerint is „a *Mit búsongsz árva szívem?* című dalát Haydn zenésítette meg”. Azonban a kritikai kiadás – Szabolcsi főntebbi megállapításával egybevágó – egyértelmű fogalmazása szerint Csokonai költeménye is „Joseph Haydn zenéjéhez alkalmazva” jelent meg 1803-ban, nem sokkal az első megjelenés után, Márton Józsefnek köszönhetően, aki „a szerző iránt viselhető baráti szeretetből” metszette a mű kottáját a költemény első versszakával együtt.⁴⁰

Haydn után rövidesen Mozart lett Verseghy „fő ideálja”, akinek zenéje, különösen *Varázsfuvola*ja volt rá elementáris hatással. Lefordította a mű számos áriáját, illetve kettőst, sőt „a *Varázsfuvola*ból vett részletek alkotják elbeszélő költeménye, a *Rikóti Mátyás* betétdalait is” (de beleolvastja e művébe az *Árgirus nótáját* is, melyet „mint egy komikus kántori búcsúztató dallamát” szerepelteti).⁴¹

„A muzsika legfőbb célja”

„Szent szirénpár, ég-űdv két záloga, / mennyben-szült két nővér: Vers és Zene, /
akiknek egyesített hangja a / holt dolgokat szellemmel tölti be, /
s elméneknek – legyen bár felajzva – ad / hibátlan dalban szép harmóniát...”
(John Milton: Zenehallgatás közben, Tellér Gyula fordítása, részlet)

Verseghy széphalmi pályatársa, Kazinczy Ferenc nem avatkozott bele zenei kérdésekbe,⁴² sőt emlékiratában, a *Pályám emlékezetében* bár leírja egyik felejthetetlen koncertélményét, amelyet „mennyei gyönyörnek” nevezett, azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy minderről „nem szabad szólni”: „Storazzi, a szép énekesné, szememet, fületem, lelkemet elbájolta. Mozart az orchestert igazgató, fortepianoját verén. De az olyanyira nem-testi örömeik felől, mint amiket a muzsika ad, nem szabad

⁴⁰ A Császár forrásául szolgáló Bartalus-könyvben a *Mit búsongsz...?* kottája fölött szintén az olvasható, hogy „Zenéje Haydntól, szövege Verseghytől”. Haydn e két műve Bartalus szerint sem „magyar stíl, de szebb emlékeink közé” sorolja őket, „amelyekkel e vegyes korszak elején, műköltészetünk hajnalán, a világ legnagyobb lantos költője ajándékozott meg” (i. m. 12., 16.). Lásd még Szabolcsi Bence: Haydn és a magyar zene. In: Zene-tudományi tanulmányok Haydn emlékére. Szerk. Szabolcsi Bence és Bartha Dénes. Bp., Akadémiai Kiadó, 1960., VI.; Csokonai Vitéz Mihály: Költemények, I. I. m. 275.; V., 2002, 707.; Első folyóirataink, Magyar Múzeum. I., Szöveg. I. m. 475.; Császár Elemér i. m. 17.; Rubinyi Mózes i. m. 63. (A Verseghy-kritikai kiadás nem említi a Haydn-kottát.)

⁴¹ Kodály Zoltán i. m. 4.

⁴² Mint párhuzamot érdemes megemlíteni, hogy Goethe felfogása ebben teljesen Kazinczyéhoz hasonló volt. Ő sem szőtt bele zenei kérdésekbe, bár ugyanúgy nagy örömét lelta a zenében, mint Kazinczy. A saját házában is többször rendeztek „zeneestet”, sőt a *Költészet és valóság* szerint „régii szerény hangszerén” maga is gyakran zenélt (Európa Könyvkiadó, 1982, 107.). Svájci utazása során is bár „mindent befogadott, földolgozott”, ahogyan Eckermann megállapítja beszélgetésük közben, viszont „egy szót sem talál a zenéről – mondta neki válaszában Goethe –, mégpedig azért nem, mert az kívül esik a köreimen. Mindenkinek tudnia kell, mire figyeljen egy utazáson, mi tartozik rá” (Eckermann, i. m., 176.).

szólani. Hol az a szó, mely azt fesse?”⁴³ De még lánya zenei előmenetelét sem ítélte meg mint ebben nem illetékes, inkább másra hagyatkozott: „Hogy a gyermek a klavírverésben ment valamennyire, azt gróf Mailáthnak,⁴⁴ aki azt maga is mesterien veri, s sok másoknak inkább hiszem, mint magamnak”, írta egyik levelében.⁴⁵

Éppen ezért mondhatjuk, hogy Verseghy, akit „asszonánb, rímelésben, ritmusban, sormetszetben a muzsika vezérelt” – Toldy megfogalmazása szerint „predestinálva volt az éneklésre, dal-, illetve dallamszerzésre” –, kiegészítette a nyelvújító vezér szándékait, akinek viszont a törekvése „csaknem tisztára verbális és formális” volt (*Molnár Antal*).⁴⁶ Akárcsak Aranka Györgynek, a „másik magyar haza”, Erdély irodalmi szervezőjének, bár más okból, hiszen Kazinczy különben zenei képzést is szerzett, sőt fuvolázni is tanult. Aranka e téren egyszerűen a tehetsége hiányát említí versekötete *Előljáró-beszédében*: „Ezek csak versek, nem énekek. Mert a természet tőlem mind az énekelhetésnek, mind az ének írásának ajándékát teljességgel megvonta”, olvashatjuk 1806-ban megjelent kötetében.⁴⁷

„Verseghy a költészeti megújulás orfeuszi oldalát hangsúlyozza, emlékezteti a költőt dalnoki mivoltára, a bárdot, hogy ne legyen bárdolatlan.”⁴⁸ Nemcsak zeneérettő volt, hanem „járatos volt a zenetudomány minden részében, a zeneszerzés elméleteit is ismerte”, és „legkészsültebb magyar ritmikusa volt korának”.⁴⁹ Már a *Magyar Museum*ban jelentkezett elméleti írással,⁵⁰ mégpedig a német Sulzer⁵¹ fő művének (*Allgemeine Theorie der schönen Künste...*) „Muzsika” című szócikkéből közölt két részletet, amelyek nem egyszerű fordítások – mint ahogy a felvilágosodás korának

⁴³ Kazinczy Ferenc Műveiből, s. a. r. Váczy János, Franklin, 1903, 247. Goethe is – aki hallhatta a hétéves Mozartot játszani – hasonlóan fogalmazott: „az olyan jelenség, mint Mozart, mindig csoda marad, melyet nem lehet tovább magyarázni” (in *Eckermann*, i. m., 570.).

⁴⁴ Gróf Mailáth János (1786–1855) író, történétíró, műfordító 1816-tól levelezett Kazinczyval, fel is kereste őt Széphalmon.

⁴⁵ KazLev. XVII. k. 3819. sz. 33.

⁴⁶ Jellemző ezzel kapcsolatban Kazinczynek pl. Márton József Csokonai-kiadásához fűzött ironikus megjegyzése: szerinte Márton azért tett a *Békaegérharc* első strófájához „muzsikai kompozíciót” is, hogy „a Mendikás tónusú emberké a palack mellett énekelhessék” (KazLev. X. k. 2447. sz. 396.). De a *Magyar Aglája*-bírálatában is csak megemlíti a mellékelt kottákat, azonban semmi mondanivalója nincs az „énekelhető darabokról” („Auf 30. Seiten theilt er musikalische Noten zu den singbaren Stücken mit.” KazLev. VI. k. 1369. sz. 111., Rummy Károly Györgynek). Ide tartozik ugyanakkor, hogy Ráday Gedeon azt tanácsolta Kazinczynek pályája elején: „főleg dalokat és énekféléket írjon, modern mintára”. Ezek a próbálkozásai ismertek (*Zellihez, Minnyiehez*), *Négyesy László* szerint a magyar dal megnevesítésével Kazinczy is a „korszükségletet” kívánta szolgálni; valójában a német dal ritmusát „hozta át”, mely eltért a magyar ritmustól stb. (lásd még Kazinczy pályája, Bp., MTA, 1931. 46–47.). Igazi verses műfajai azonban a szonett, epigramma, költői levél lesz – amint *Horváth János* is írja Kazinczy-tanulmányában (Tanulmányok. Akadémiai, 1956. 135.).

⁴⁷ *Aranka György* Elme Játékjai. Nagyváradon, Szigethy Mihály Betűivel, 1806.

⁴⁸ *Molnár Antal* i. m. 44.

⁴⁹ *Négyesy László* i. m. 247.; *Császár Elemér* i. m. 255.

⁵⁰ Első folyóirataink: *Magyar Museum*, i. m. 353–359., 405–407.

⁵¹ Johann Georg Sulzer (1720–1779) esztétikus, berlini egyetemi tanár, a felvilágosodás művészetszemléletének képviselője. Goethe a Verseghy által is fordított művészetelméleti írást nem tartotta „magasabb szempontból is kielégítőnek”, bár olaszországi útja során „örömmel tapasztalta, hogy a képzettség közepe fokán állókra jó hatással van” (Utazás Itáliában, in *Johann Wolfgang Goethe: Önéletrajzi írások*, vál. ford. *Győrffy Miklós* és *Rónay György*, Európa, 1984. 160.). Goethe szerint Sulzer műve „inkább a műkedvelőnek szólt, semmint a művésznek”, mert „a jó műalkotásnak lehet és lesz ugyan erkölcsi hatása, de ha a művésztől megköveteljük, hogy erkölcsi célokat tartson szem előtt, ezzel belekontárkodunk a mesterségébe”, írja a *Költészet és valóságban* (Európa, 1982. 484., vö. még Kazinczy levele Csokonainak: KazLev. III. k. 578. sz. 33.).

fordításai általánosan nem azok –, „bizonyos egyéni vonásokat is hozzátett az átvett anyaghoz: kiemeléseivel, az általános elveknek a magyar viszonyokra való alkalmazásával működése aktuális célt nyer”.⁵²

A muzsika a tanulmány szerint nem gondolatokat közvetít, hanem az „indulatoknak a nyelve”.⁵³ Ezért nem az észre van hatással, befolyásoló erővel, hanem a szívre. A hangoknak „egymás után folyó sora” indulatos érzésből támadnak, és akkor éri el a célját a muzsika, ha ezeket az indulatokat másokban is „fellobbantja, hosszabb ideig fenntartja, táplálja és hathatóssá teszi”. De ahhoz, hogy a hatás tartós legyen, „szükséges, hogy mértékre véteessenek”. A különböző népeknek lehet eltérő a zenei ízlésük, azonban „a rendnek és egy-mértékűségnek közönséges és fő regulái mindenütt egyenlők”.

Az „indulatok” közül az öröm adott okot először a dalra. Utána pedig az az ösztön, hogy az ember „magát felvidámítsa”. Ehhez harmóniára van a legnagyobb szükség, mégpedig „nyugosztaló harmóniára”, nem „csikorgó diszsonanciára”, mert az „a hallgató szívét nagy nyugtalanságra gerjesztheti”.

A muzsika testi erővel is bír a tanulmány szerint, „melytől a mozdulásra szolgáló inak megragadtnak”. Éppen ezért gyógyító ereje van, „némely nyavalyákat megnyerhető” (persze „gyarapíthatja” is azokat, attól függően, hogy milyen zenét hallgatunk...). Az olyanokat például, akik „az eszelősségekben súlyosabb nyavalyásokat szenvednek, a muzsika valamennyire” megszelídíti. „Micsoda jobb módot lehetne vajon annak végbevitelére választani, hogy egy vad nép néminemű figyelmettségre és belső érzékenységre hozassék?” Ugyanis a muzsika „béhat náluk, mivel az inakat megragadja, és [...] szíveikben, akaratok ellenére, különféle indulatokat támaszt”. S ez az, ami Verseghy munkásságának fő célja, mondhatjuk, mozgatórugója volt (amelyet több elméleti írásában is fejtegetett): „az emberiséget (humanitást) minden tekintetben előmozdítani”. Ennek érdekében is írja: ahhoz, hogy maradandó legyen a zenei hatás, „a muzsikadarabokat többször kell hallani”.

Sulzernek, „ama jó ízlés mesteré”-nek (Csokonai) gondolatai meghatározóak voltak az ifjú Verseghy számára, például a *Rövid értekezések a muzsikáról*⁵⁴ című későbbi munkája részben „tömör összefoglalása annak, amit előző fordításaiban már megírt”.⁵⁵ Verseghy e néhány oldalas műve szerint „a muzsikában [...] való ízlés leghamarább elárulja a belső karaktert az emberben”. „Mennél kevesebb rendet és mértéket érez valaki, s mennél több darabosságot és zavarodást elszenved [...], annál kevesebbet lehet

⁵² Margócsy I.: Verseghy Ferenc esztétikája. ItK, 1981. 5–6. 546.

⁵³ Batsányi János szerint a költészet szintűgy, Kisfaludy Sándort pl. így szólítja meg egyik versében: „Legszebb indulatink tudós gerjesztője...” (Kisfaludi-Himfihöz) Sőt, Kármán József cikke alapján „Minden emberi boldogság nem egyéb, hanem az indulatok játéka.” (Első folyóirataink: Uránia [kritikai kiadás], szerk. Szilágyi Márton, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999. 136.) Ányos Pál szerint pedig a „királya minden emberi indulatoknak” a szerelem (Ányos Pálnak, Első Remete Szent Pál rendén lévő szerzetesnek írásai [1782], in: Barátságos mulatozások. Episztolagyűjtemények az 1770–1780-as évekből, s. a. r. Labádi Gergely, Universitas Kiadó, 2012. 305.) „Az indulatok az emberben szint azok, mint amik a hajóban a vitorlák”, írja maga Verseghy (Rövid értekezések a Musikáról c. művében, XVI.).

⁵⁴ Verseghy Ferenc: Rövid értekezések a Musikáról. VI. énekekkel. Bétsben, 1791.

⁵⁵ Margócsy, i. m. 551.; e művével kapcsolatban írja Toldy, hogy „a technika részéről legalább, az új iskola programjának tekintendő. Az énekek külön is megjelentek, s tudtomra önálló kottairadalmunk azokkal kezdődik” (i. m. 277.).

annak lelki tehetségeiről remélni – állapítja meg Verseggy. – Mert aki a muzsikában a fület sértő hangokat, vagy azoknak rendetlenségét [...] nemcsak elszenvedi, hanem még átkodottsággal szépnek is tartja, az egyébiránt is az ő egész gyönyörűségét és dicsőségét csak a testi, és még ezek közül is a fáradságosabb és természetlenebb foglalatosságokban fogja keresni, és így, kivált az ilyenekben való átkodottságnak ereszkedvén, a mesterségekben, a tudományokban, a jó ízlésben, és akárminémű lelki foglalatosságokban soha bizonyára érezhető előmenetelt nem teend.”⁵⁶

Művében meghatározza a ritmus lényegét – „ritmusbeli krízise” óta ez számára a leglényegesebb a zeneműben is –: „egyformaságok bizonyos különféleiségekkel egybekapcsolva”. És a zenét is definiálja: „Folytatása a rendbe szedett és mértékre vett különféle és olyan hangoknak, melyek indulatos érzésből támadnak, és ezt következőképpen le is festik, s melyeknek tehetségük van arra, hogy a szívnek érzését erőre hozzák, és hosszabb ideig fenntartsák; az ilyen hangoknak folytatása, mondom, szinte az, amit mi egy szóval *muzsikának* nevezünk.”⁵⁷

Mindebből következően összefoglalásként elmondhatjuk, Verseggyt idézve, hogy a „szépmesterségek” között a muzsikának van „a legnagyobb ereje az emberi szívre (...), és egész kötelessége abból áll, hogy az emberben az érzékeny indulatot erőre hozza, és hosszabb ideig fenntartsa”.⁵⁸

„Az egyházi énekerül”

„Az ábitatos zenében Isten mindig jelen van
az Ő kegyelmével.”

(Johann Sebastian Bach – Széky János ford.)

„Míg életem tart, tégedet, Istenem!
Buzgón dicsérlek; míg vagyok, énekeim
Csak téged áldjon mindörökké!”

(Verseggy Ferenc)

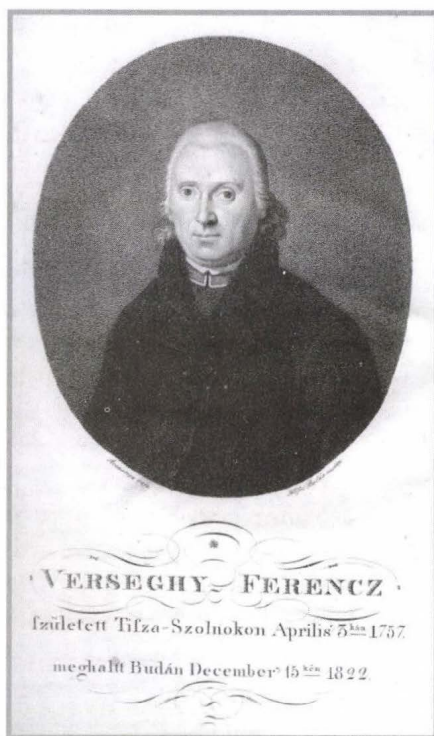
Verseggy pályája végén főmunkatársa lett az 1820-ban induló *Egyházi Értekezések és Tudósítások* című folyóiratnak, melynek lapszámai jórészt az ő írásaival teltek meg – még halála után is, egészen 1824-es megszűntéig. Sok fontos műve, „számos becses darabja” (Toldy Ferenc) jelent meg itt, a versek közül például *Az Úrnak felmutatása után* című „első egyházi éneke” (e versének a zenéjét nem ő szerezte, hanem Sailler Józsefre bízta, akinek az „egyházi melódiákban” való helyes ízlésében „senki sem kételkedett”), az *Újlesztendő napján*, vagy *Az Istennek felsége és jósága. CIII. zsoltár szerint*, de megemlíthetjük például *Az egyházi magyar ékesenszólásról* című, folytatásokban megjelent nagy értekezését, illetve a *Még egy rövid szó a helyes fordításról, szentírásbeli példával* című cikkét, mely ma is tanulságos olvasmány, nem csak fordítók számára. S mindjárt az első számban jelent meg az egyházzenevel foglalkozó, igen érdekes írása *Az egyházi énekerül*⁵⁹ címmel.

⁵⁶ I. m. X.

⁵⁷ Uo. V.

⁵⁸ Uo. IV.

⁵⁹ Egyházi Értekezések és Tudósítások, Veszprémben, Özveggy Szammer Klára betűivel, 1820. I. 147–167.

A zsolnárokból tudhatjuk – a szerző utalása szerint –, hogy az „ének és a muzsika” már a „régii zsidóknál” is „az isteni szolgálatnak fontos részei voltak”. Az egyházi éneklés legfőbb célja a tanulmány szerint: „a csendes érzemények táplálása és a nyugodalmasság elmékedéseknek előmozdítása”.⁶⁰ Más megfogalmazásban, ezek az énekek „a keresztény lelket szent elmékedésre vezérellyék, az emberi szívet pedig ájtatos indulatra, vagy legalábbis istenfélő érzeményre gerjesszék”.⁶¹ Nagy ezért az éneklők felelőssége, ugyanis az ének egyaránt hatással van az éneklőre és a hallgatóra is: „az énekekben nemcsak az éneklőnek, hanem még hallgatóinak szívére is felette nagy erő fekszik: mivel ugyanazon indulat, mely amabban uralkodik, ezekben is fellobbantja, a nemes érzeményeket pedig és a szent igazságokat, melyeket benne a poézis érzékeny nyelven előad, közönségesen elterjeszti.”⁶² Az egyházi éneklésnek összhangban kell lennie „a religiónak méltóságával és az isteni szolgálatnak természetével”. „A szertelen rikoltozás (...), mértékletlenül kurjongó és teli torokkal bőgő éneklés” lehetetlen, hogy megférjen az előbbikkkel, mivel „a szolgálat, ha alázatosság, mérsékelt módosság és kímélő tisztesség nélkül szűkölködik, szolgálat bizonyára nem lehet”.⁶³

⁶⁰ Uo. 156.

⁶¹ Uo. 166. Megkülönböztethetünk tehát „ájtatos indulat”-ot is, vagy ahogyan Bod Péter nevezte Szőnyi Benjámin-ról szóló szócikkében a *Magyar Athenasban*, „kegyes indulat”-ot: a „matkóvásárhelyi pap – mint írja – maga gyakorlására és mások segítségére írt szép énekeket (...), hogy akik affélékben gyönyörködnek, legyen mivel segíthessék kegyes indulatjokat” (1766. 284.).

⁶² Uo. 148.

⁶³ Uo. 159.

De a „szívérzékenyítő felséges erejét” elronthatja „az éneklésben való hamarkodás”, vagy például „az orgonistának amaz időtlen iparkodása, mellyel a talphangokat⁶⁴ piperézni akarja, ahelyett, hogy nekik csak az utat készítgetné a különböző tónusokra, melyekre minduntalan és szinte érezhetetlenül átszívárganak.”⁶⁵ Továbbá lerontja az ének hatását az is, ha nem a ritmusa szerint adják elő – figyelmeztet „a ritmista” Verseghy, aki, mint említettük, ezt elsődleges fontosságúnak tartotta.

S még szól részletesen – kitérve a korabeli hazai viszonyokra – a helytelen istentiszteleti éneklés káros hatásairól. Verseghy szerint a „lány tónusú”, „szomorú dalolások” alkalmasak legkevésbé Isten dicsőítésére, mert szerinte ezeket a „dalokat” – melyek „a ritmusnak árnyékával sem dicsekedhetnek” – főleg restségből adják elő ilyen „tónusban”. De például nagy kár származhat abból is, ha egyesek („kivált az asszonyok”) „helytelenül értett ájtatosságból vonnyák a dalolást”, „meg nem gondolván, sőt meggondolni képesek sem lévén, hogy ezáltal az egész községnek ájtatosságát megháborítják, és hogy az isteni szolgálatnak méltóságához tartozó szép rendtartást botránkozottató szakadásokkal sértegetik”.⁶⁶

Arra is vigyázni kell – figyelmeztet a szerző –, hogy milyen zeneműveket adnak elő Isten házában, mert néha „az orgonával legtöbb illetlenségek vitetnek végbe”, ha az orgona játéka nem „szívlágyító muzsika”. Az orgonán szívet „megillető”, „ájtatos érzeményekre gerjesztő” darabokat kell játszani, például „csendes folyással édesen kerengő érzékeny toccatákat”, tanácsolja a zenész poéta.⁶⁷ Azonban ahhoz, hogy az „éktelen éneklés” megszűnjön, Verseghy szerint nem elég, ha van orgona (Kazinczy Ferenc – mint a sátoraljaújhelyi református gyülekezet főgondnoka – ez idő tájt még csupán áhítozott templomukban egy orgona után),⁶⁸ hanem oda is kell figyelni az orgonistára, „aki sokszor teljes erejével azon van, hogy az időmértéket fenntartsa”. Másrészt főként tanítani kell a gyerekeket „a falu iskolájában” az „orgonista segedelmével” „a melódiáknak taktus szerint való éneklésére”, hogy aztán, ha „ezekből a gyerekekből férfiak és asszonyok válnak, [...] az egész népnek nagy lelki épülésével pontosan” énekeljenek.⁶⁹

Bizonyára ehhez a tanulmányához is felhasználta Verseghy a korábbi műveit, beépítette meglátásait, alkalmazta azokat a folyóirat profiljához, mint ahogy azt egyházi szónoklattana esetében maga is írja a műve végén. Például már a majd húsz évvel korábban megjelent és még a fogsága idején keletkezett *Rikóti Mátyása* (1804) – „a felvilágosodás népeposza”⁷⁰ – szerint is gondolkodott minderről, hogy a zene és más művészetek milyen feltételek mellett tölthetik be szerepüket az egyházi szolgálatban, milyen módon ébreszthetik fel „a szív érzeményét”, illetve válthatják ki a hívek lelki felemelkedésében a kívánt hatást. A „bölcspap” mondja a következőket a törvényszerűségeket nem ismerő, címszereplő falusi kántornak:

⁶⁴ Talphang = alaphang.

⁶⁵ Egyházi Értekezések és Tudósítások. I. m. 156.

⁶⁶ Uo. 164.

⁶⁷ Uo. 166.

⁶⁸ Vö. KazLev. XI. k. 2592. sz. 213.

⁶⁹ Egyházi Értekezések és Tudósítások. I. m. 164–165.

⁷⁰ Eckhardt Sándor elnevezése, lásd: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp., Franklin, 1924. 204.

*Csúfot sem kell üzni a szentebb dolgokból,
mert ki orchestrákat csinál templomokból,
karrikatúrákat szent rajzolatokból,
avvagy operákat egyházi dalokból,*

*okot ad a rossznak a csúfolódásra,
balgatag népünknek hideg ácsorgásra,
az érzékeny szívnek belháborodásra,
s a hitetleneknek méltó káromlásra.*

*Nem rossz a templomban élni muzsikával
vagy más mesterségnek szép szolgálatjával,
de ha nevetséget okoz fájzatjával,
rítúll ellenkezik az egyház céljával.⁷¹*

A zene gyógyító, lelket felemelő, illetve jóra készítő hatásáról Goethe a követzőképpen vallott, éppen Haydnal kapcsolatosan: „Haydn műveinek játszása s hallgatása immár majd ötven esztendeje ajándékoz meg újra s újra a teljességnek oly érzésével, mely akaratlan s azonnali vágyat ébreszt lelkemben valami jót s istenfélőt cselekedhetni.”⁷² De a Bibliában is olvashatunk erről, például Dávid és Saul történetében, amelyben a gonosz lélektől gyötört király Dávid hárfajátékának hatására „könnyebbült meg, lett jobban”, sőt az Írás szerint, miután „vette Dávid a hárfáját, és kezével pengette”, „a gonosz lélek eltávozott tőle”.⁷³ Azonban befejezésül hadd említsük meg Verseghy Ferencnek, a „magyar hárfásnak” jótékony hatását e téren „szerencsétlensége sorsosára”, a rabtárs Kazinczy Ferencre, aki így írt: „Mielőtt ideértem, én sem féltém semmitől inkább, mint attól, hogy elmém megháborodik.” Kazinczy a következőkről számol be 1795. június 5-én, Budán kelt levelében, fél évvel bebörtönzése után: „...oly szerencsés voltam, hogy a szomszéd cellába, melynek ajtaja az enyémhez csak három lépés, Péter Verseghy van fogva, s ő a muzsikális éneklés által (melynek zengése hozzám elhat, ha a szókat, amelyeket énekel, nem értem is) gyakorta, midőn a kesergés elborított, hirtelen felderít. Ő sokkal jobban énekel Hatvaninál,⁷⁴ és így gyönyörűséggel hallgathatom.”⁷⁵

⁷¹ Részlet az I. dalból (az egyházi ének tisztaságával kapcsolatban lásd még az V. dalt is). In: *Verseghy Ferenc, Földi János, Fazekas Mihály* Válogatott művei. Bp., Szépirodalmi, 1989. 117–118. skk. (Magyar Remekírók).

⁷² *Johann Wolfgang von Goethe*: Joseph Haydn: A teremtés [1826]. In *Goethe*: Irodalmi és művészeti írások, 741.

⁷³ 1. Sám. 16. fejelet. De Kazinczy egyik levele szerint a „vers” is elérheti ezt a hatást, nem csak a dallam. Kis János barátjának írta a következőket, 1808. június 2-án: „Soproni első leveledet nagy örömem volt tegnap venni. [...] Ha lelkem annyi sok bántások közt elkeseredett, ezzel vidítottam fel, s az ördög futott tőlem, mint Dávidnak hárfája előtt Saultól.” (KazLev. V. k. 1303. sz. 470.)

⁷⁴ Valószínűleg Hatvani Istvánról (?–1816) lehet szó, aki író, fordító volt, később bihari jegyző, nagyváradi tankerületi aligazgató stb. Vö. *Kazinczy Ferenc*: Fogságom naplója [kritikai kiadás], s. a. r. *Szilágyi Márton*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011. 385.

⁷⁵ KazLev. II. k. 468. sz. 406.

Turulmadaras emlékmű Kupán

KISS LÁSZLÓ

„Barátom, kihez legtökéletesebb bizodalمام vagyom“ Szentgyörgyi József (1765-1832) debreceni orvos

„*Sophie-m új terhét könnyebben viseli, mint az első; de tavalyi szenvedései olta... testében sokat vesztett, s félek, hogy tüdeje sérülést kapott. Utolsó bal bordája alatt sok ideig valamely bergést tapasztalt, mely már tökéletesen megszűnt... mélyen is vonhat (azaz hosszán) lélegzetet, anélkül, hogy köhögjön utána, melyet brünni¹ orvosom annak jelétül vett, hogy ámbár képem nagyon száraz, tudóm ép. – Mindamellettt rettegek, midőn azt látom, hogy némely hirtelen nevetés közben köhögcsél, és ha te, mint az a barátom, kihez mint az orvos Apolló² kedveséhez is legtökéletesebb bizodalمام vagyom, némely hasznos intézkedésekre méltóztatnál, nagyon le fognál kötelezni.*“ A laikus számára is egyértelmű, hogy a levelet egy aggódó férj írta orvos barátjához, annak tanácsát kérve terhes felesége köhögcsélését illetően. Nos, a férj Kazinczy Ferenc volt, a címzett pedig Debrecen város orvosa, Szentgyörgyi József. Az 1807. július 9-én, Széphalmon kelt episztolát Szilágyi Ferenc idézi a Kazinczy levelek áradatából „kirostált és egységes tömbbé olvasztott“ levélregényében.³

Több irodalomtörténész véleménye, hogy a 25 vaskos kötetben közreadott levelezés Kazinczy legnagyobb alkotása. Akár az 1804 végéig, az író házasságkötéséig terjedő életutat tárgyaló *Pályám emlékezete* folytatását is össze lehetne állítani a levelezésből, véli Szilágyi.⁴ Hasonlóval próbálkozott meg Szentgyörgyi kései utódja, diósadi Elekes György is, amikor Szentgyörgyi orvosi leveleit használta fel a debreceni doktor életútjának vázolására. „Sajnos a magyar orvosi nagyságok orvosi levelei többnyire levéltárakban kiadatlanul porosodnak“, konstatálja szomorúan 1937-ben.⁵ A helyzet azóta valamelyest javult: 1965-ben egy nyugdíjas tanár, Fodor István negyvennél több erdélyi magyar orvos leveleit tette közkinccsé az Orvostörténeti Közlemények 34. és 35. kötetében. Közléseire felfigyelt Németh László is, aki a Sajkódi esték című művében, Fodor ténykedését méltatva, így ír: „A civilizáció míg áldásaival eláraszt, sok színt is

¹ Kazinczy fogsága alatt, egy ideig Brünnben is (ma: Brno, Csehország) raboskodott.

² Apollón az ókori görögök egyik főistensége, akit gyógyító istennek is tartottak (Rómában: Apollo Medicus).

³ Szilágyi Ferenc: Sophie. Kazinczy Ferenc levélregénye. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1984. 279.

⁴ I. m. 11.

⁵ Elekes György: Dr. Szentgyörgyi József debreceni orvos (1765–1832) élete és orvosi levelei. Orvosok és Gyógyászerek Lapja 1937. 4. sz. 95–96., 5. sz. 119–120., 6. sz. 141–144., 7. sz. 166–168., 8. sz. 190–192., 9. sz. 215–216., 10. sz. 239., 11. sz., 262–263., 12. sz. 287.; 1938, 1. sz. 23–24., 2. sz. 46., 3. sz. 71–72. (A sorozat tulajdonképpen a lap társkiadványának számító, 1937-ben indított „Orvostörténelem“ lapjain jelent meg, illetve „Orvostörténelem“ fejléccel különlenyomatként is.) 95.

von ki életünkéből. A helytörténet egyike azoknak a studiumoknak, amelyek ezt a színvesztést az emberi emlékezet felfrissítésével a múltból és természetből folyó színszívással próbálják ellensúlyozni.⁶ Nos, a múltban az orvosokhoz és az orvosok által írt levelek akár a „helytörténet“ részeként is felfoghatók és kiválóan alkalmasak a Németh által említett „színszívásra“. E diósadi Elekes György által megkezdett „színszívást“ próbáljuk meg bővíteni, és ezáltal bemutatni az orvostörténetírás által nem eléggé méltatott Szentgyörgyi József doktort, Kazinczy Ferenc barátját, levelezőtársát.

Szentgyörgyi József 1765. február 22-én született a felvidéki, Komárom megyei Aranyoson. A község mai magyar neve Csallóköz-aranyos (szlovák hivatalos neve: Zlatná na Ostrove). A Dunához közel fekvő, több kisebb települést magába foglaló helység egyike volt azon helyeknek, ahol a Dunából aranyat mostak, innen a magyar és szlovák neve is. A Csallóközben Aranyos, Csicsó, Doborgaz, Füss, Kolozs néma, Medve, Szap, Vajka – valamennyi a Duna bal partján, azaz a mai Szlovákia területén –, illetve a Dunántúlon Ács, Ásványráró, Lipót, Remete, Vének; a Muraközben Muravid (ma: Donji Vidovec, Horvátország) és Szentmária (Sveta Marija, Horvátország) volt híres „aranytelepülés“.⁷ A „jó palócok“ földjén, Rimaszombatban született, hasonló nevű édesatyja Aranyos református lelkésze volt. Sajnos, a település egyháztörténetét felvázoló kései utód, Tóth Mihály lelképásztor nem tesz róla említést.⁸ A Bars megyei Léván (ma: Levica, Szlovákia) született Polgári Kotzok Mária, az elhunyt aranyosi lelkész özvegyeként lett Szentgyörgyi neje.⁹ Józsefen kívül volt egy Dániel nevű fiuk is, aki bátyja, József példáját követve szintén orvosnak készült, végül azonban gazdálkodó lett Tatán.¹⁰

Az ifjabb József papfiúhoz méltó oktatásban részesült Komárom, Pozsony, Nagykőrös és Debrecen iskoláiban. Középiskolái után három évig Cegléden rektor, majd 1790-től a jénai orvosi kar hallgatója, az orvosi diplomát azonban már Bécsben szerzi meg 1795 elején, 30 éves korában. Mivel II. József korábban eltörölte a disszertációírás köteleességét, avató értekezés nem maradt utána. Friss diplomásként hazalátogat, majd az Aranyoshoz közeli – csak a Duna másik oldalán fekvő – Győrben kezdi meg orvosi pályafutását „mint privatizáló és nem salarizátus“ (azaz fizetést, salariumot nem húzó orvos).¹¹ Családot alapít, felesége nemes Sólyom Katalin, aki Freytág Gusztáv özvegyeként két kiskorú gyermeket is hoz a házasságba. Az öröm mellett ürm is csöppen poharába: gutaütésben meghal atyja, illetve maga hetekig tartó „forró betegségbe“ esik. Valószínűleg maláriában szenvedhetett. Febris tertiana larvata cum hemicrania (háromnapos rejtett láz félodali fejfájással), írja meg betegsége diagnózisát egyik levelében.¹²

⁶ Fodor István: Orvostörténeti levelek. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica, 34. k., Bp., 1965. 85–245, 35. k., 65–309. 85.

⁷ N. László Endre: A Duna aranya. Aranyosás a Csallóközben. Madách, Bratislava, 1988. 5–6.

⁸ Kocsol László: A Csallóköz városai és falvai. I. k. Albár–Füss. Csallóközi Kiskönyvtár. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2001. 168–169.

⁹ Halmy Mária: Szentgyörgyi József orvosi levelei Kazinczy Ferenchez. A debreceni Déri Múzeum évkönyve, 1991. Debrecen. 333–357. 333.

¹⁰ Halmy i. m. 335.

¹¹ Halmy i. m. 334.

¹² Elekes 1937. 166.

1798 tavaszától 1799 nyaráig Nagykőrös városi orvosa, majd Debrecen meghívására az elhunyt Weszprémi István (meghalt 1799. mácius 13-án) és Csapó József (ő május 21-én követte kollégáját) városi orvosok helyébe lép. Az első öt évben egyedül vitte „terhes hivatalát“, majd 1804 novemberétől Segesvári István, illetve ennek halála után Zilahi Sámuel másodfizikussal látják el Debrecen betegeit. Segesváryt ma szinte csak az iskolatörténetírás tartja számon mint az egyik első magyar nyelvű fizikai munka szerzőjét. Ő ültette ugyanis át magyarra az angol William Derham (1657–1735) 1713-ban kiadott *Physico-Theologia* című munkáját; Segesváry magyar változata 1793-ban jelent meg.¹³ „Debreceni élete csendes munka, gyarapodás közt telik“, írja róla Elekes. Hét saját gyermeke közül négy fiát kisgyermekként veszíti el, és meghal két mostohafia is; haláluk oka ismeretlen. A Szentgyörgyi nevet az utolsóként, 1812-ben született Elek viszi tovább. Közmegelégedéssel vitt hivatalának és életének az első nagy kolerajárvány vetett végett, 1832. január elsején.

E rövid életrajzi vázlat után fordítsuk figyelmünket Szentgyörgyi és Kazinczy kapcsolatára, melynek a barátságon és kölcsönös szimpátián túl orvos-beteg vonzata is van. Kapcsolatuk Kazinczynak fogságból való szabadulása után (1801. június 28), 1802-ben kezdődött.¹⁴ Kazinczy a nagyváradi fürdőben megismerkedik a debreceni Spáh Gábornéval, aki említést tesz neki orvosáról, Szentgyörgyiről. Spáhné a Kazinczyval való találkozást még a fürdőből megírja orvosának, aki 1802. május 21-én ezt jegyzi be naplójába: „Tegnap Spáhné Hugom Aszszony levele végén írtam T. Kazintzi [!] Urnak Semjénbe.“¹⁵

Így indul tehát a felek haláláig tartó, (mindketten az 1831-es nagy kolejárvány áldozatai lettek), levelezéssel induló, majd hamarosan a személyes találkozásokkal elmélyített barátsága. Kazinczy először 1803 márciusában, majd augusztusában látogatott el Szentgyörgyiékhez. Szentgyörgyi mint orvos is elnyerte Kazinczy bizalmát, és amikor 1803 november közepén „halálra betegszik“, anyját küldi Debrecenbe doktor barátjáért. E látogatásról november 24-én találunk bejegyzést naplójában: „Dr. Szentgyörgyit hozza az anyám. Már azelőtt megjelent dr. Báthy. Szentgyörgyi jónak mondja a Báthy bánását azolta, hogy fekszem. – Ma halállal küszködém.“¹⁶ A már negyedik hete tartó, keserű szájjázzal, szédeléggel induló betegséget dr. Báthy „a Browne tanításai szerint“ kezelte: eltiltotta a hánytató, gyomortisztító alkalmazását, és „azt javasolta, hogy igyam bort“. Kazinczy most idézett sorai értékes adalékot nyújtanak a John Brown/Browne (1735–1788) skót orvos tanainak magyarországi elterjedéséhez. A brownizmus lényege: az élet külső ingerek által fenntartott állapot. Ha egyensúly van az ingerlés és ingerelhetőség között, az ember egészséges. Ha ez az egyensúly megbomlik, betegség keletkezik: a kevés ingerből „aszténia“, az ingertúltengésből „(hiper)szténia“. Ennek megfelelt a skót doktor által javasolt kezelés az első esetben erősítő szer, pl. meleg és bor, hiperszténiában viszont gyengítő szer, azaz

¹³ Szilágyi Ferenc: Deákok tüköre. Magyar diákvilág a felvilágosodás korában. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Bp., 1986. 223.

¹⁴ Halmy i. m. 337.

¹⁵ Uo. 338.

¹⁶ Szilágyi i. m. 1984. 97.

hideg és érvágás a helyes gyógy mód.¹⁷ Kazinczy „gyengességét“ (aszténiáját) tehát Bihar vármegye másodfőorvosa, az első magyar (nagyszombati) orvosi kar végzettje, Báty/Báthi János (1745–?) a gyengítő szerek tiltásával és az erősítő szer, azaz bor alkalmazásával gyógyította. Szentgyörgyi jóváhagyása viszont arra utal, hogy maga is híve lehetett a brownizmusnak. Ma már nehéz megállapítani, mi is lehetett e betegség, maga Szentgyörgyi is csak „terhes nyavalyának“ nevezi naplójában. Aggódva várja a híreket Semjénből, végre december 6-án „Obersleutnant“ Kazinczy, azaz Ferencnek László nevű főhadnagy öccsétől kap levélbeli értesítést, majd december 11-én már Ferenc is képes a levélíráásra.¹⁸

Kazinczy 1804. november 11-én vezette oltár elé Török Sophiet, s erről november 18-án részletesen beszámol orvos barátjának is, majd december 5-én már boldogan újságolja: „...Nemcsak férj, hanem, ha meg nem csálnak az apparentiák, atya is vagyok...“¹⁹ E levelében kétszer is „jó és széplelkű embernek“, illetve „legérzékenyebb barátom“-nak nevezi Szentgyörgyit. Szentgyörgyinek hamarosan saját szemével van alkalma meggyőződni arról, hogy barátját nem csalják az „előjelek“. Erre egy szomorú esemény ad alkalmat: Csokonai Vitéz Mihály temetése. Az 1800-tól Debrecenben élő költő hamarosan jóbarátságba került a város orvosával. Csokonai az elsők közt látogatta meg 1801 nyarán a börtönéből szabadult Kazinczyt, így a „közös barát“, Kazinczy, további indoka lehetett a Csokonai és Szentgyörgyi közt kialakuló bensőséges kapcsolatnak, bizalomnak. Ez utóbbinak logikus következménye volt, hogy Szentgyörgyi lett a háziorvosa is Csokonainak. Ám hiába Szentgyörgyi alapos tudása és gondos kezelése, illetve Csokonai igyekezete, hogy az orvosa által ajánlott „mind az orvosságokba mind az élés módjában a legszorosabb rendet“ megtartsa,²⁰ a tüdővész erősebbnek bizonyul. Szentgyörgyi naplója szerint Csokonai 1805. január 28-án, „éjfél után egy óra tájban elnyugodott“.²¹ A temetésen résztvevő mintegy háromezer ember közt²² ott volt Kazinczy és felesége, Sophie is, akik Szentgyörgyiéknél szálltak meg. Csokonai özvegy édesanyja Szentgyörgyit bízta meg fia megmaradt írásainak átnézésével; doktorunk nagy elfoglaltsága mellett is két hét alatt elvégezte e nem könnyű feladatot, és az iratokat visszajuttatta Csokonainéhoz.²³ A teljesség kedvéért megjegyezzük: Csokonai édesapja, Csokonai József seborvos, aki „egy oly elkészült chirurgus volt, hogy ... Debrecenben sokszor doktori szolgálatot is tett“, szintén fiatalon, 38 éves korában, 1786. február 20-án lett a tüdővész áldozata.²⁴

1805-től kezdve Kazinczy már nemcsak saját maga, hanem felesége, majd később gyermekei panaszai, betegsége esetén is konzultálja doktor barátját. 1805. október 5-én így írja le betegségét barátjának: „... hideg környékezett rettentő hősséggel. Végre

¹⁷ Kiss László: Brown incitabilitás tana a pesti orvosi karon – Rác Sámuel és a magyar brownisták. Orvosi Hetilap, 2007. 6. sz., 271–273. 271.

¹⁸ Halmy i. m. 338.

¹⁹ Szilágyi i. m. 1984. 161.

²⁰ Bertók László: Így élt Csokonai Vitéz Mihály. Móra Könyvkiadó, Bp., 1973. 194.

²¹ Halmy i. m. 342.

²² Bertók i. m. 195.

²³ Halmy i. m. 342.

²⁴ Csejtei István: A borbélymester hagyatéka. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1990. 9.

nyavalyám sárgasággá decidálta [jelezte] magát... Meczner azt mondja, hogy a Cura jól ment... Ismerem a nyavalyát, 1791-ben Sömjénben sokáig kínozta”.²⁵ Mivel október 22-én már azt írhatja, hogy „színem nem sárga többé”, valószínű, hogy epekövek okozta, spontánul oldódó elzáródásos sárgaságról lehetett szó, erre utal az 1791-es besárgulás is. Figyelemre méltó az 1806. április 26-án Szentgyörgyi által írt levél, melyben Kazinczy apósát, gróf Török Józsefet biztatja arra, hogy „titkos szerét” „rövid tudósítással jelentse a hazának”. A Török-féle titkos szerről egy korábbi kötetben részletesen értekeztünk.²⁶ A május 18-án, „két butellia essenciácskához” csatolt levelében arról értesíti Szentgyörgyit, hogy „kilenc holnapos és tizenegynapos” Fizsi (Iphigenia) lányába „április 27-dikén igen szerencsésen oltattott belé a vaccina”.²⁷

Sajnos, ettől szomorúbb híreket is kell közölnie Kazinczynak orvos barátjával. 1806. augusztus 25-én már új lakóhelyéről, Széphalomról írja szomorú sorait: „Édes barátom, Öszve vagyok rontva... Phigie nincs többé! Egy gyilkos hurut, s az azzal együtt járó hideglelés, s másodrendbeli fogainak kínos ütközések oltották el epheméra életét. Úgy jártam, mint Niobé.²⁸ Kevélykedtem a gyermekben; s egy bosszús istenség nekem szegezte minden nyilait”, – sírja el bánatát barátjának Kazinczy. A következő sorok viszont már az orvosnak (is) szólnak: „Az orvos látta [a már fentebb említett Mecznerrel van szó], hogy a csapás alatt öszve fogok roskadni, s hánytatóval éltetett. Valóban nem is tudom, nem volt volna-e méltó rettegése, ha a bajt meg nem előzte volna. Ötödnapiig érzettem főm hátuljában azt a fájdalmat, melyet ott most két esztendeje a guta sújtása okozott volt, midőn a Gondviselés a te karod által tartta meg”.²⁹ Arról az esetről lehet szó, melynek lefolyása Kazinczy naplójából így rekonstruálható: 1804. július 24-én Kazinczy ebéd utáni „szunyókálásából” ébredve „rángást” érez a szemében. Másnap „félrerándulni érzettem a számot, 26-án pedig már nem szólhaték jól: a b és f betűk mindég bal felé repültek ki ajakamon, s alig lehetett annyi erőm, hogy kimondjam”. 28-án a konyári „kirurgus” kimondja, hogy „a guta sújtott meg”, és javasolja, forduljon gyorsan Szentgyörgyi doktorhoz, aki „elretten” barátja látásán és „sencai vigasztalásokkal vigasztal”.³⁰

Azért idéztük részletesen Kazinczy vallomását, hogy szavai alapján kimondhassuk: valószínűleg nem gutaiütés érte Kazinczyt, hanem csak a VII. agyideg, az arcideg bénulása. Erre utal a gutaiütésre jellemző féloldali bénulás (hemiplégia) hiánya, a gyors felépülés – Kazinczy augusztus elején már folytatta munkáját –, illetve ez a magyarázata Szentgyörgyi „passzivitásának is” (még csak eret sem vágott).

Visszatérve 1806-ba: kislánya elvesztése (augusztus 18) után Kazinczynak feleségéért kellett aggódnia. Szeptember 23-án arról értesíti Szentgyörgyit, hogy Sophie

²⁵ *Halmy* i. m. 349.

²⁶ *Kiss László*: „... az én széplelkű patikáriuskodni-szerető ipam...” A gyógyszergyártó és -forgalmazó gróf Török Lajos (1748–1810). Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2009. 19. k., 213–220.

²⁷ *Szilágyi* i. m. 1984. 232–233.

²⁸ Niobé thébai királyné, hat fiú és hat leány anyja. Anyai büszkeségében vetélkedni mert Létóval, Zeusz főisten kedvesével, aki ezért lenyilaztatta gyermekeit. Niobé kővé dermedt fájdalmában.

²⁹ *Szilágyi* i. m. 1984. 251.

³⁰ Lucius Annaeus Seneca (Kr. e 4. – Kr. u. 65.) római stoikus, a sors bölcs elviselésére tanító filozófus, író egyik műve a „Vigasztalások”. *Kazinczy Ferenc: Az én életem. Összegyűjtötte, szerkesztette, az előszót és jegyzeteket írta: Szilágyi Ferenc.* Magvető Könyvkiadó, Bp., 1987. 349.

röviddel a temetés után „veszedelmesen megbetegedett. Oldalborda-gyulladás³¹ vette elő s iszonyú hurut”. Ekkor még csak óvatosan említi, hogy Sophie talán újra várandós, ám október 31-én már tényként közli, hogy felesége „kebelében” (méhében) már ott a „szerencsés poltolék”.³² Sophie ezt a második terhességét jobban viseli, mint az elsőt, Kazinczy azonban aggódik. Aggódásának jele a bevezetőnkben idézett, 1807. július 9-i levél. Szentgyörgyi empátiájára, megértésére bizton számíthatott, hiszen orvos barátját hasonló családi tragédiák már megedzették: 1803-ban két éves Lajos, 1804-ben a még első születésnapját sem meg nem élő Károly fiát, illetve 1805-ben 18 éves, bölcsésznek tanuló mostohafiát, Freytag Mihályt temethette el.³³ A bánatot segít elviselni, hogy 1806-ban ismét fia, József születik; örömét közli Kazinczyval is. Sajnos, örömebe ismét üröm csöppen, hiszen Józsefet már 1808-ban elveszti, sőt ugyanilyen sorsra jut majd 1811-ben az 1808-ban született Ferenc fia is. A Szentgyörgyi család öt fiúgyermeké közül tehát csak az 1812-ben született Elekből lett felnőtt, és a Szentgyörgyi név továbbvívője. (Elek 1894-ben hunyt el.)

A hipochonderségre hajlamos Kazinczy nem a legjobb beteg, illetve gyakran folyamodik öngyógyításhoz. Ezt történik 1810 nyarán is, amikor hideglelését azonnal hánytatóval „gyógyítja”, így menekedik meg az „ephidegtől”, viszont „tüdőgyulladásba” esik. A levélben konzultált Szentgyörgyi így oktatja barátját, augusztus 8-iki levelében: „Barátom kéntelen vagyok Tégedet szemtől szembe vakmerőséggel vádolni... Tudva van előtted, hogy szegény Csokonai épen pontba ezen módon vonta magára a száraz betegséget és még is Te... utazol is... Szolgáljon egyszersmind az az eset tanulsággal arra is mennyi kárt tehet egy nem idejében és nem helyin vett hánytató, mellyel pedig némelyek mint valamely panaceával olyan bőkezűek”.³⁴

Kazinczy bizalmát és barátságát nem rendíti meg a kioktatás. Barátságuk kiáll ettől komolyabb próbát is: az 1813-ban Veszprémben kiadott s nyelvújítók (neológusok) túlzásait támadó gúnyirat, a Mondolat megjelenését is. Az álnév alatt megjelent gúnyirat valódi szerzőjének sokan Szentgyörgyit tekintették, ám ő hamarosan tisztázta magát Kazinczy előtt, aki 1814. április 5-én kelt levelében így vigasztalja Szentgyörgyit: „... az ember jó kedvében és, amint írod, merő Juchsból [juszt; csak azért is!] csinálhat ilyet. S egy vagy-e te azért Somogyi Gedeonnal azért, hogy ez a marha ember a Te írásodat is a magáé mellé nyomtattatá? Nem, barátom, úgy szerettek, mint mindég.”³⁵

Szentgyörgyi a későbbi évek során is ellátta „konzultánsi” szerepét Kazinczy, valamint annak szépen gyarapodó családjában. 1814. április 5-én barátja arról értesíti, hogy március 18-án megfázott, majd fájni kezdett a bal füle, melyből 26-án „zöld és igen nehéz szagú gennyedtség kezd folyni” hideglelés kíséretében. A nagy fájdalommal és hidegrázással járó középfülgyulladás annyira legyengíti Kazinczyt, hogy az halálközelségben érzi magát. „De el nem végezve hagyni, amit egész éltünkben készített-

³¹ Valószínűleg mellhártyagyulladás (pleuritis)

³² Szilágyi i. m. 1984. 264.

³³ Halmy i. m. 340.

³⁴ Uo. 351.

³⁵ Kazinczy Ferenc: „A Mondolatot pirulás nélkül hirdetem, mutogatom”. Széphalom 23. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2013. 279–280.

tünk, és amit egy része a publikumnak, legalább egy része barátinknak, vár! Ez fojtogat. Minden időm erre lesz ezután fordítva”, fogadkozik az 55 éves, ekkor már országos ismert irodalmár, nyelvújító. 1815. január 20-án családja állapotáról tájékoztatja orvosát: „Mi mind élünk, s feleségem csaknem esztendei gyengélkedései után, melyek azonban ágyba nem ejtették, jobban van, de gyengülni, öregedni kezd. Gyermekeim sokat szenvedtek a gilisztáktól...” A folytatás azonban már a barátnak szól: említve Eugénie lánya rajzkészségét, ezt írja: „Nem akarok én adni gyermekeimnek csillogó kultúrát, de használhatót. Ezt adni kell, és ezt adni nekem örömem”.³⁶

A gyermekeire büszke apa tűnik ki az 1818. március 29-i leveléből is: „Én gyermekeimben élek, homo proletarius:³⁷ de elrettenek arra a gondolatra, hogy mi lett volna abból, ha ifjonta házasodtam volna”. E kedélyes, a szintén hasonló cipőben járó jó barátnak szóló felvetésre talán az adott okot, hogy felesége ismét várandós, s bár dicséri „vastermészetét”, nem maradhat el az orvosnak feltett kérdés sem. „Mostani viselőségében a bal ágyékában³⁸ (ha tudniillik az anatómia annak nevezi azt a helyet, ahol a has és comb egyesül), gyakran oly égető fájdalmat érez, mintha tüzes vassal sütnék”.³⁹ Végül is azonban érvényesül Sophie „vastermészete”, és nemcsak ezt a terhet „viseli el”, hanem még két további terhességet is. A második (hetedik) sikeres befejezését Kazinczy 1820. október 27-én „jelenti” orvos barátjának: „Ma lépek életem hatvankettedik esztendejébe, s ezelőtt éppen egy héttel, azaz október 20-án fiam születése... eszerint én, édes barátom, négy fiúnak és három leánynak vagyok atyja, kik mind ép és egészséges gyermekek, (kivéven) az 1818. született Bálint fiamat, kinek baja előtünk érthetetlen. A gyermek ótváros volt, és attól még mostanáig sem tisztult ki egészen. Jobb füle néha csorog, mellye hörög. Ez idén sárgaság volt rajta, mint sok más gyermekeken, s kezei, lábai megdagadtak... A giliszták is bántják”.⁴⁰

Az 1820-as évektől kezdve ritkulan az egymásnál tett látogatások. Ennek hátterében nem az elhidegülés áll, hanem mindkettejük előrehaladott kora, valamint Kazinczy „reumatizmusa”, mely miatt nem mer hosszabb utakra vállalkozni, illetve elfoglaltsága – 1818. november 1-je és 1819. február 1-je között 1201 lapot ír tele, nem számítva a leveleket⁴¹ — játszik szerepet.

Az eddig elmondottak alapján nem meglepő, hogy Szentgyörgyi Józsefet, mint Csokonai és Kazinczy barátját, levelezőtársát, elsősorban az irodalomtörténet-írás tartja számon. Még az orvostörténész is, az 1937-ben Orvostörténelem címmel Debrecenben lapot indító diósadi Elekes György is Szentgyörgyi leveleit közreadva, elsősorban doktorunk irodalomtörténeti érdemeit emeli ki. Nos, éppen e levelek gondos áttanulmányozásával sikerült bizonyítanunk, hogy Szentgyörgyi tekinthető a himlő elleni védőoltás, az angol Edward Jenner által bevezetett vakcináció debreceni meghonosítójának. 1801 őszén véghezvitt első oltásával pedig ott a helye a Magyar-

³⁶ Szilágyi i. m. 1984. 352.

³⁷ Homo proletarius – a latin „proletarius” (a gyermeket jelentő proles szóból) olyan vagyontalan ember jelentett a római birodalomban, aki csak gyermekeivel adózott a köznek.

³⁸ Helyesen: lágyékában.

³⁹ Szilágyi i. m. 1984. 392.

⁴⁰ Uo. 395–396.

⁴¹ Uo. 391.

országban elsők közt oltók közt is.⁴² Erről bővebben a 2015 februárjában, Szentgyörgyi születésének 250. évfordulója apropóján, a budapesti Orvosi Hetilap hasábjain jelenik meg dolgozatunk.⁴³ Szentgyörgyi vakcinációs ténykedését azért is érdemes megidézni, mert ebben – mint cseppben a tenger – fellelhető a védőoltások hőskorának szinte minden mozzanata, problémája. Nem tartjuk kizártnak, hogy Kazinczy orvos barátja, az oltással saját tapasztalattal rendelkező Szentgyörgyi hatására egyezett bele saját gyermekei beoltásába.

Szentgyörgyi József élete során keveset publikált, ám „az apróbb oskolák számára” 1803-ban kiadott „A leg-nevezetesebb Természeti Dolgok esméreti” című munkája alapján – sajnos, csak az állatokkal foglalkozó „I. Darab” jelent meg – a természethistória (mai nevén: természetrajz) magyar úttörői közt is ott a helye.⁴⁴ Szentgyörgyi a könyv kéziratát átnézés végett elküldte Kazinczynak, akinek ez volt a véleménye a könyvről: „Doktor Szentgyörgyi egy excellens természeti históriát írt magyarul. Nem mert barátom munkája, de mert valóban excellens, nem tudom csudálni eléggé. Beszédje képzelhetetlenül bőv és mi ott tökéletesség, folyó és igen érthető távol minden erőszaktól. De nem tanácsolnám, hogy szép tudományok közül próbáljon valamit. Amennyire ellensége a Neologismusnak [nyelvújításnak], solocismusnak [durva nyelvtani hibáknak], hogy még Kist és engemet is vádol ezért. Mi pedig tudjuk, hogy azt cselekednünk szabad, sőt kell”, írja Kazinczy 1803. április 6-án barátjának, Kis Jánosnak.⁴⁵

Szentgyörgyi József emlékét ma Debrecenben, a Kossuth utca 41. számú házában – ebben lakott 1803-tól haláláig doktorunk – emléktábla őrzi, amely a város tudós főorvosaként, íróként és polihisztorként mutatja be a híres Weszprémi helyére lépő, nem kevésbé híressé váló Szentgyörgyit.⁴⁶ Szülőföldje, a Felvidék számon tartja őt. Mind a 2006-ban kiadott Orvostörténeti helynevek a Felvidéken,⁴⁷ mind a 2013-ban megjelent A tudományok apostolai⁴⁸ említi őt a Csallóköz aranyosáról írt szócikkben.⁴⁹

⁴² Kiss László: Ki volt a magyar Jenner? Orvosi Hetilap, 1997. 4. sz. 224–225.

⁴³ Kiss László: Szentgyörgyi József (1765–1832), a vakcináció méltatlanul elfeledett debreceni úttörője. Orvosi Hetilap, 2015. ?. sz.

⁴⁴ Kiss László: Pethe Ferenc „természeti historicus” emlékezete. Széphalom 21.. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 2011. 117.

⁴⁵ Halmy i. m. 339.

⁴⁶ Széles Lajos: Szentgyörgyi József (1765–1832) emlékezete. Orvosi Hetilap, 1992. 26. sz. 1639.

⁴⁷ Kiss László: Orvostörténeti helynevek a Felvidéken. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2006. 30.

⁴⁸ Lacza Tihamér: A tudomány apostolai I. Magyar tudósok nyomában a mai Szlovákia területén. Madách-Posonium, 2013. 57.

⁴⁹ TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM: Batári Gyula: Egy jelentős hazai orvostörténelmi kezdeményezésről, a debreceni „Orvostörténelem” című folyóiratról. Egészségnevelés, 1995. 36. sz. 26–27.

MESTEREK ÉS MŰVEK

SZENCZI IBOLYA

Szenci Molnár Albert öröksége

Korunk olvasói egyre távolabb kerülnek a régi magyar irodalom alkotóitól. Nemcsak munkásságuk, lassan nevük is feledésbe merül. A 440 éve született és 380 éve elhunyt Szenci Molnár Albert munkásságát is egyre kevesebben ismerik, pedig öröksége tiszteletre méltó. Születésének és halálának kerek évfordulóján emlékezzünk rá, idézzük fel, mit hagyott örökül az utókornak!

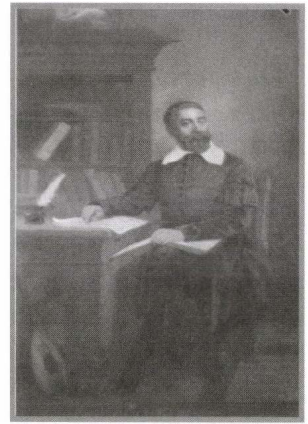
Óriási és igen változatos életmű maradt utána. Szenci Molnár Albert legfőbb célja az volt, hogy a magyarországi műveltséget európai szintre emelje, közvetítse a protestantizmus szellemi kincseit, emelje a magyar nyelv és tudomány színvonalát, megismertesse a magyar szellem teljesítményeit a nyugati világgal. Életének nagy részét külföldön élte le – hazája szolgálatában –, de Magyarország minden tájegysége magáénak vallhatja, mert Magyarország minden vidékét megjeleníti verseiben, zsoldártfordításában. A Széphalomhoz közeli Gönchöz is kötődik munkássága, Károli Gáspár mellett részt vett a Biblia kiadási munkálataiban.

Ki volt Szenci Molnár Albert?

Költő-író, nyelvtudós, műfordító, szerkesztő-kiadó, kultúrpolitikus, tanár, teológus, diplomata, szervező, a cselekvés embere

1. Szenci Molnár Albert, a költő-író

Irodalmi öröksége kitörölhetetlen a magyar irodalomból. Helyét Balassi Bálint és Zrínyi Miklós között, Rimay János mellett jelöli ki az irodalomtörténet. Szenci Molnár Albert az a magyar költő, akinek művei a világon a legtöbb kiadásban jelentek meg.¹ Kora latin-magyar humanista költészetének kimagasló képviselője volt. Munkásságából a legismertebb *Zsoldároskönyve*, melyet nem költői alkotásnak szánt, mégis azzá vált, mert nem mechanikusan fordított, hanem képrendszerében a személyes élményeit, tapasztalatait, a zsoldárszövegek átélését, a magyar tájat jelentette meg,

¹ Imre Mihály előadása Hódmezővásárhelyen Szenci Molnár Albebről, 2014. május 30.

s ezen keresztül a magyar költői nyelvet csiszolta. Zsoltároskönyvével megújította az irodalmi nyelvet, új képi világot teremtett. A „vala, vala” rímek helyett változatos rímrendszert hozott létre. A zsoltárok fordítása során Ambrosius Lobwasser német nyelvű fordítását vette alapul, de a versformák kialakításához a francia eredetit is használta. A zsoltárokhoz százharminc különböző dallam tartozik, ezért Szenci Molnár Albertnek ugyanazokat a strófaszervezeteket kellett magyar nyelven is előállítania, mint az eredeti nyelvben, aminek a magyar költészetben addig nem volt előzménye. Ezért a zsoltárfordításokkal Szenci Molnár hozzájárult a magyar nyelv funkcionalitásának kibővítéséhez. A Zsoltároskönyv 1606. szeptember 23-án, hat és fél hónap alatt lett kész, de a fordítónak csak 1607-ben sikerült hozzá kiadót találnia, a herborni Christoph Raabe személyében. A könyvet 1100 példányban nyomtatták ki, és a kortársak nagy elismeréssel fogadták. A *Psalterium* Szenci Molnár életében háromszor, a 18. században harmincszor, háromszáz év alatt több mint százszor jelent meg.

Szenci Molnár költészetének legmaradandóbb értéke a *Psalterium Ungaricum* 150 magyar zsoltára (1607). A zsoltároskönyv máig legismertebb darabja a XC. zsoltár, mely a mai napig a reformátusok fő éneke, a magyar irodalom egyik képekben leggazdagabb verse. Ennek az egységes hangulatú, mély líraiságú zsoltárnak egyik legszebb költői részlete az idősíkok ábrázolása: „Mert ezer esztendő előtted annyi, / Mint az tegnapnak ő elmúlása / És egy éjnek rövid vigyázása”. A XIX. században felmerült a Szenci-féle zsoltárok modernizálásának gondolata, ami ellen Arany János tiltakozott. „Szenci Molnár Albert zsoltáraihoz avatatlan kéz ne nyúljon, mert ő korszerűbb és művészibb sok újabb, sőt legújabb költőnél.” A zsoltárfordító nagy hatással volt Arany János mellett Ady Endrére, Németh Lászlóra, Kányádi Sándorra, Nemes Nagy Ágnesre, Szabó Lőrincire, Weöres Sándorra. Kányádi Sándor Szenci Molnárnak a Házsongárdi temetőben lévő sírjánál így vall a magyarra átültetett zsoltárokról (Egy csokor orgona mellé):

*orgonaszó orgonaillat
 onkarikás ablaktányérok
 lépesmézízű zsoltár
 életem pünkösdi évszaka
 lelkem pünkösdi itala
 máig zsongító óborom
 nyelvem petőfisándora
 albertus molnár*

A *Psalterium Ungaricum* mellett munkásságában helyet kapnak alkalmi istenes és világi darabok, képersek. Szenci Molnár Albertet érdekelték a nyelv lehetőségei, erről tanúskodnak latin nyelvű rejtvényei (*Analecta Aenigmatica*, 1608.), költői játékaik, képersei (*Lusus Poetica*, 1614.), valamint az 1610-es években szerzett, magyar, időmértékes, alkalmi versei.

L é g y e n c f é r f i e r ő n é g y z e t e k é p e t i é d
 é L é g y e n c f é r f i e r ő n é g y z e t e k é p e t i é
 g é L é g y e n c f é r f i e r ő n é g y z e t e k é p e t i
 y g é L é g y e n e f é r f i e r ő n é g y z e t e k é p e t
 e y g é L é g y e n e f é r f i e r ő n é g y z e t e k é p e
 n e y g é L é g y e n c f é r f i e r ő n é g y z e t e k é p
 e n e y g é L é g y e n e f é r f i e r ő n é g y z e t e k é
 f e n e y g é L é g y e n e f é r f i e r ő n é g y z e t e k
 é f e n e y g é L é g y e n e f é r f i e r ő n é g y z e t e
 r é f e n e y g é L é g y e n e f é r f i e r ő n é g y z e t
 f r é f e n e y g é L é g y e n e f é r f i e r ő n é g y z e
 i f r é f e n e y g é L é g y e n e f é r f i e r ő n é g y z
 e i f r é f e n e y g é L é g y e n e f é r f i e r ő n é g y
 r e i f r é f e n e y g é L é g y e n e f é r f i e r ő n é g
 ő r e i f r é f e n e y g é L é g y e n e f é r f i e r ő n é
 n ő r e i f r é f e n e y g é L é g y e n e f é r f i e r ő n
 é n ő r e i f r é f e n e y g é L é g y e n e f é r f i e r ő
 g é n ő r e i f r é f e n e y g é L é g y e n e f é r f i e r
 y g é n ő r e i f r é f e n e y g é L é g y e n e f é r f i e
 z y g é n ő r e i f r é f e n e y g é L é g y e n e f é r f i
 e z y g é n ő r e i f r é f e n e y g é L é g y e n e f é r f
 t e z y g é n ő r e i f r é f e n e y g é L é g y e n e f é r
 e t e z y g é n ő r e i f r é f e n e y g é L é g y e n e f é
 k e t e z y g é n ő r e i f r é f e n e y g é L é g y e n e f
 é k e t e z y g é n ő r e i f r é f e n e y g é L é g y e n e
 p é k e t e z y g é n ő r e i f r é f e n e y g é L é g y e n
 e p é k e t e z y g é n ő r e i f r é f e n e y g é L é g y e
 t e p é k e t e z y g é n ő r e i f r é f e n e y g é L é g y
 i t e p é k e t e z y g é n ő r e i f r é f e n e y g é L é g
 é i t e p é k e t e z y g é n ő r e i f r é f e n e y g é L é
 d é i t e p é k e t e z y g é n ő r e i f r é f e n e y g é L

A *Heidfeldnek ajánlott kockájában* (képversében) – a fordításban – L betűtől jobbra, balra, föl és le mindig ugyanazt a pentametersort kapjuk. „*Légyen e férferő négyzete képe tied.*”² Híres Szenci Molnár Albert *Rem úrhoz írt egysoros verse* is, melyet az M betűtől kezdve (a fordításban) ide, oda, jobbra, balra, le, fel olvasva kapunk: „*Mindenedet megadom ha ki mindent adsz Rem uramnak.*”³ A verset létrehozó eljárás nem bonyolult: a sorok fokozatos eltolása és tükrözése, amely a négyzet függőleges tengelyén baloldalt föntről le és jobb oldalt lentől fölfelé akrosztichon-szerűen kiadja ismét a szöveget. (Lásd a következő oldalon!)

Latinul vezetett *Napló*ját sem szépirodalmi alkotásnak szánta, de ez is megállja helyét a XVII. századi magyar prózában. A *Napló* eredeti kézírata 3619. szám alatt a marosvásárhelyi Teleki Könyvtárban található meg. A *Napló* tartalmaz betekintést írójának lelki világába, irodalmi működéséhez ismereteket, a külföldi egyetemi évek bemutatását, valamint ábrázolja a magyarországi egyházi és műveltségi állapotokat. (Többen úgy írtak Szenci Molnár-életrajzot, hogy a *Napló*t nem is ismerték.)

² Magyarra Tandori Dezső fordította.

³ A *Lusus poetici* című kötetből, Hanau, 1614. Tandori Dezső fordítása.

REGYSOROS VERS

Mindenede tme gado mha ki m i n d e n t a d s z R e m u r a m n a k
 i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n d e n t a d s z R e m u r a m n a
 n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n d e n t a d s z R e m u r a m n
 d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n d e n t a d s z R e m u r a m
 e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n d e n t a d s z R e m u r a
 n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n d e n t a d s z R e m u r
 e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n d e n t a d s z R e m u
 d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n d e n t a d s z R e m
 d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n d e n t a d s z R e
 t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n d e n t a d s z R
 m i t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n d e n t a d s z
 g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n d e n t a d s
 g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n d e n t a d
 a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n d e n t a
 d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n d e n t
 o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n d e n
 m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n d e
 h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n d
 a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n
 k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n
 i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n
 i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i m i n
 i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a k i
 n i m i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m h a
 d n i m i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m
 e d n i m i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o m
 n e d n i m i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d o
 t n e d n i m i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a d
 a t n e d n i m i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g a
 d a t n e d n i m i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e g
 s d a t n e d n i m i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m e
 z s d a t n e d n i m i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t m
 R z s d a t n e d n i m i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t
 e r z s d a t n e d n i m i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d e t
 m e r z s d a t n e d n i m i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n e d
 u m e r z s d a t n e d n i m i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n
 r u m e r z s d a t n e d n i m i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e n
 a r u m e r z s d a t n e d n i m i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d e
 n a r u m e r z s d a t n e d n i m i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n d
 n a r u m e r z s d a t n e d n i m i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n
 a n a r u m e r z s d a t n e d n i m i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M i n
 k a n a r u m e r z s d a t n e d n i m i k a h m o d a g e m t e d e n e d n i M

Ez a mű 1876-ban jelent meg nyomtatásban a K. Pap Miklós által szerkesztett Történeti Lapokban, megcsonkítva, kihagyásokkal. Azóta Szenci Molnár Albert Naplóját már több alkalommal (1898, 1976, 2003) kiadták nyomtatásban Magyarországon. A mű több tudományterület (művelődéstörténet, egyháztörténet, irodalomtörténet, orvostörténet stb.) számára is első rangú forrás.

Szenci Molnár Albert *Levelezéseinek és Irományainak gyűjteményét*, az úgynevezett *Albumot* – régebben *Molnáriana collection*nak nevezték – már régóta használták életrajzírói. Ez egy könyvalakban összekötött „okmánycsomó”, mely 1945 óta gróf Kemény József ajándékából a MTA könyvtáráé lett.⁴ Költői-írói munkássága a magyar irodalom szerves része, mert egyszerre a nyelvörzés és a nyelvteremtés jellemzi, valamint hiteles képet fest a XVII. századi Magyarországról.

⁴ A MTA Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából jegyzetekkel ellátva kiadta Dézsi Lajos.

2. Szenci Molnár Albert, a nyelvtudós

Szenci Molnár Albert céltudatos tudós volt, használni akart hazájának. Még kasai nevelő korában – Petrus Dasypodius (1490–1559) latin-német és német-latin szótárát forgatva – merült fel benne az a gondolat, hogy megkönnyítené a munkáját, ha a magyarok is rendelkeznének ilyen szótárral. Heidelbergi diákkorában, amikor Sárospatakra hívták lektornak, egy tanárának elmondta, hogy fél az állástól, mert nincsenek megfelelő könyvei a tanításhoz, többek között szótára sem. Ekkor tanára arra biztatta, hogy írjon egyet. A következő indíttatást a strasbourgi lelkésztől, Johannes Pappustól kapta, aki megkérdezte tőle, hogy létezik-e magyar nyelvű Biblia, illetve magyar-latin szótár. Mindezek Szenci Molnárt megerősítették abban, hogy ilyen szótárra valóban nagy szükség van. Az eddig kiadott szótárak, melyek egyéb nyelvek mellett a magyart is magukban foglalták, tárgyi és fogalmi csoportok szerint sorolták föl a szavakat, iskolai célokra alkalmatlanok voltak. Nehezen kezelhetők voltak, kevés példányban készültek, vagy nagyon sok nyelvet öleltek fel, s emiatt drágák is voltak. Érezhető szükség volt egy kisebb terjedelmű s egyszerű betűrendes szótárra, miként azt a gyakorlati észjárású Szenci Molnár felismerte.

1603-ban Altdorfban kezdett neki a munkának. Műve az első betűrendes magyar szótár, előtte csak tematikus szójegyzékek léteztek.⁵ Dasypodius latin-német szótárából indult ki, ezt összehasonlította más szótárakkal. Kiegészítette a szótárt saját jegyzeteivel, az 1583-ban megjelent Cludius–Beythe-féle latin-magyar növénytani *Nomenclatura* anyagával, mitológiai és földrajzi nevekkal. A szótár használatát megkönnyítendő, feltüntette a hangsúlyt s a főnevek nemét. A megértést példákkal és részletes magyarázatokkal segítette, így enciklopédikus ismeretanyagot is közvetített, például számos irodalmi vagy tudományos műszónak írt meghatározást. (Az 1621-es kiadás latin-magyar részében mintegy háromszáz irodalomelméleti, retorikai és poétikai szakkifejezés található.) Miután öt hónap alatt végzett a munkával, elkezdte a magyar-latin szótár megírását is. Itt az első rész forrásain kívül számos magyar könyvet is használt, illetve emlékeire támaszkodott. Egy hónap alatt elkészült a második rész is, így 1604 januárjában megküldte a kéziratot a nürnbergi nyomdászoknak. Elias Hutter orientalista vállalkozott a kiadásra, és Szenci Molnár hozzá költözött, hogy a javításokat elvégezze, illetve a nyomtatást felügyelje. A szótár nagyon kelendőnek bizonyult, így hamarosan megjelent a második és harmadik kiadás is (Hanau, 1611, illetve Heidelberg, 1621). A második kiadásban Szenci Molnár a latin-magyar részt latin-görög-magyarra bővítette, illetve számos közmondást illesztett be Baranyai Decsi János gyűjteményéből; a harmadik kiadás tovább növekedett terjedelemben, és egyre több szinonímát tartalmazott.

Magyar-latin szótárkészítő munkájában Rittershausen volt nagy segítségére, aki könyvtárát rendelkezésére bocsátotta, s hozzásegítette ahhoz, hogy az egyetem könyvtárát is szabadon használhassa, s a kétes és nehéz latin szólásokat is megmagyarázta neki. Szenci Molnár Albert magyar-latin szótárába felvette azon szavakat, melyeket

⁵ *Vásárhelyi Judit*: A humanista Szenci Molnár Albert. In: Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz, Szeged, 1978.

strassburgi tanuló korában az iskolában kellett lejegyezgetnie, a Clusius-Beythe-féle latin-magyar növénytanai szótárt stb. Nagy hasznára volt Calepinus magyar tolmácsa. Szenci Molnár figyelme arra is kiterjedt, hogy a magyar tanulók a latin szavakat rendszeren magyar hangsúly szerint ejtik ki, ezért megjelölte azok hangsúlyát, továbbá a főnevek nemét, a beszédrészek nevét, úgy, mint Dasypodiuson kívül egy francia szótárban látta. A ritkán előforduló városnevek helyett másokat, s főleg olyanokat vett fel, melyekben megfordult, vagy hosszasan tartózkodott; ezeknek nevezetességeit is megemlíti: „Strassburgnak magas tornyú ékes templomát, kinek Európában nincsen mássa, Zürichnek szép tavát stb.”⁶ Ahol a latin szóra megfelelő magyar kifejezést nem talált, vagy olyan nem volt, körülírással s meghatározással helyettesítette. Különösen nagy nehézséget jelentettek a tudományos műszavak s a tudományok nevei, az ilyenekre két- vagy háromféle fordítást, magyarázatot is ad. Általában igen szívesen magyaráz, példákat is gyakran idéz a magyar nyelvből, s olykor a magyar és idegen szokások között való különbségre is figyelmeztet. Amikor a szótári rész kikerült a sajtó alól, s csak az ajánlás és előszó hiányzott még belőle, hogy a könyvpiacra is megjelenjék, Szenci Molnár elvitte vagy elküldte tanáraihoz, s azon tudósokhoz, akikkel ismeretségben állott, s fölkérte őket üdvözlővers, úgynevezett „epigramma” írására. Irodalmi szokás volt ez, egy kis doktori értekezés sem jelenhetett meg anélkül, hogy három-négy ilyen vers ne magasztalná a művet és szerzőjét. E verseket általában latinul írták, de találunk héber, görög és más nyelven írottakat is. Különösen kezdő írók fontosnak tartották, hogy minél több és minél tekintélyesebb nevet függeszthessenek műveik elé. Néha bizonyos jótállás volt ez, melyet elismert tekintély egy kezdő íróért a közönség előtt vállalt, de legtöbbször egyszerű udvariasság volt, melyet ritkán tagadtak meg attól, akinek ilyen kérése volt. Szenci Molnárnak, aki barátai műveihez szintén írt köszöntőket, hét tanár- és tudósismerőse kedveskedett ilyen üdvözlő verssel. Rittershausen éppen görögül akart írni, de az elkezdett verset elvesztette, s helyette gördülékeny latin versekben magasztalta Szenci Molnár Albert hazaszeretetét, melynek e mű a bizonyosága; Girschner szerint: „Ha szeretsz latin vagy francia nyelven beszélni, mért ne szeretnél pannoniai nyelven is?” Pasor azt fejtegeti, hogy a szótár mennyire szükséges tudósoknak, tudatlanoknak egyaránt, úgy, hogy ha Calepinus élne, szintén rászorulna Szenci Molnár lexikonára.⁷ Felbecsülhetetlen értékű latin szótára – átdolgozásokkal – a 19. század közepéig használatban volt; sok irodalmi, tudományos műszónak nála olvasható első magyar nyelvű meghatározása. „Azt mondják ugyanis mind és erősítik, hogy egyetlen szótár kibocsátásával, amit a deákság egész Magyarországon szomjúhozik, többet csinálhatok mind az egész hazának, mintha egyik helységében több évig tanítom az ifjúságot avagy az egyházköziséget.”⁸

Szenci Molnár Albert latin nyelvű magyar nyelvtanát (*Nova grammatica Ungarica*) pártfogója, a nagy műveltségű (Könyves) Móric hessen-kasseli tartománygróf megbízására kezdte el írni 1607-ben. Mivel nem ismerte Sylvester János magyar nyelvtanát, kevés anyagra támaszkodhatott. Az általa ismert francia, német és cseh nyelvtanköny-

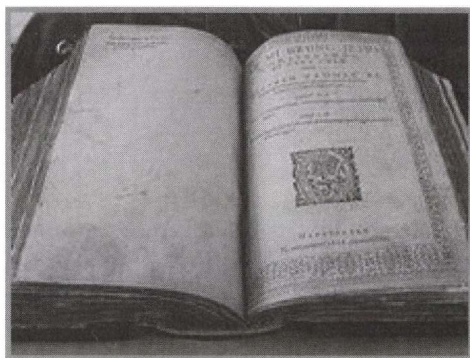
⁶ Szenci Molnár Albert Levelezése. 1607. március.

⁷ Dézsi Lajos: Szenci Molnár Albert. Magyar Történeti Életrajzok Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1897.

⁸ Szenci Molnár Albert levele Georg Remhez.

A Hanai Biblia, 1608.

vek használata alig jelentett segítséget a nyelvek eltérő logikája miatt. A grammatika felépítéséhez Petrus Ramus latin nyelvтанát választotta, utánozva Móric fejedelmet, aki maga is ezzel a módszerrel írt latin nyelvtankönyvet a hesseni iskolák használatára. A példákat a Károli-Bibliából, Székely István Krónikájából és más magyar művekből vette; ezzel párhuzamosan a bibliakiadás hibáit is javította. A munka így két évig tartott, a szerző saját megfogalmazása szerint: „bizony sok verítékezett elmécském”. Az 1609 júniusában elkészült munkát a következő évben nyomtatták ki Hanában.

Szenci Molnár Albert nyelvtana kora tudományos színvonalának javát képviseli. Célja az volt, hogy idegenek számára lehetővé tegye a magyar nyelv elsajátítását, ezért a teljes nyelvtani rendszerezésre törekedett. A hangtan, alaktan mellett a mondattant is tárgyalja, és rendszerbe foglalja a magyar nyelv helyesírási és stilisztikai sajátosságait. Mivel a mű felépítése egy latin nyelvtan mintáját követi, a magyar nyelvet is a latin nyelvtani kategóriák szerint tárgyalja, így például a magyar igeragozást két külön fejezetben ismerteti, a latin deklinációnak, illetve a prepozíciós szerkezeteknek megfelelően. Fontos lépés az önálló magyar nyelvtan kialakulásához vezető úton, hogy a latinban nem létező eseteket is bevezet, például az eredmény esetet mutativusnak nevezi. Grammatikája az első olyan magyar nyelvtan, amely mondattannal együtt fennmaradt, ez a mű saját korában még Pázmány Péter dicséretét is kiérdemelte; a gyakorlatban a 18. század végéig kézikönyvként használták. Hatása kimutatható Pereszlényi Pál és Kövesdi Pál XVII. századi és közvetetten Sajnovics János XVIII. század végi munkáiban is. Szenci Molnár Albert latin nyelvű magyar nyelvtana – tudománytörténeti jelentőségen túlmenően – nagyban hozzájárult a magyar nyelvhasználat és helyesírás egységesüléséhez.

3. Szenci Molnár Albert, a műfordító

Szenci Molnár Albert költői és nyelvtudósi munkássága mögött is ott húzódik műfordítói tevékenysége, hiszen korában a költészet és a tudomány európai színvonalú teljesítményéhez elengedhetetlen volt a nyelvtudás és az európai műveltség. A református magyarság számára számos zsoldárfordítása, a Károli Biblia javított kiadása, Kálvin Intitutiójának és a heidelbergi kátének a fordítása máig élő hagyatéék. Szenci Molnár Albert fordítói munkássága kiemelkedő hatást gyakorolt a magyar irodalmi nyelv és a magyar verselés fejlődésére. Szenci Molnár Albert 1619-ben Heidelbergben tartózkodott V. Frigyes udvarában. Az a néhány év, melyet itt töltött, állandó irodalmi munkásság között telt el. Németből magyarra fordította s kiadta a zürichi *Imádságos könyvecskét*, hogy ne használjanak kortársai tovább is „zavaros folyamati imádságos könyveket.” E fordításnak két „nemes, tiszteletes és istenfélő aszszonyhoz” inté-

zett ajánlásában a nőnevelés mellett is síkra száll. A külföldi példa követésére serkentette honfitársait, „*holott mind fálukban, városokban leánygyermeki scholák is vadnak, a melyekben tisztességes öreg asszony emberek tanítják az apró leánkákat olvasásra és katechismusra*”. Azután leírja, hogy mily „*szép dolog, midőn a házigazdának külső hivatalja szerint távollétében az gazdasszony az szent bibliát cselédinek olvassa, és azokkal is olvastatja, kiadott, bévött marháinak számát feljegyezheti, urának távolföldre állapotját megírhatja, annak leveleit önnönmaga megolvashatja*”.⁹

Szenci Molnár életében fontos szerepet játszott az, hogy fiatal korában – Károli Gáspár segítőkjeként – tanúja lehetett a Vizsolyi Biblia fordításának és kinyomtatásának. Már 1601 előtt foglalkoztatta a bibliakiadás gondolata; németországi tartózkodása idején újabb ösztönzést jelentett a német nyelvű református Biblia-kiadás, az úgynevezett *Piscator Biblia* megjelenése (1602). A feladatra minden vonatkozásban tudatosan felkészült: teológiai tanulmányai mellett gyakorlatot szerzett a nyomdai korrektori munkában is. Több úton-módon is igyekezett anyagi támogatókat szerezni a Biblia új kiadásához: 1599-ben feltehetőleg ezért utazott haza Magyarországra, később levélben tartotta a kapcsolatot a potenciális támogatókkal.¹⁰ Móric hessen-kasseli tartománygróf megbízást adott neki a Biblia újrakiadására, és ennek érdekében továbbra is biztosította Szenci Molnár megélhetését. A herborni nyomdász, Cristophus Corvinus azonban nem mert belefogni a vállalkozásba, mert félt versenyezni egy feltételezett magyarországi új kiadással. A tartománygróf Kasselben, saját nyomdájában tervezte a kiadást, de végül hozzájárult ahhoz, hogy Pieter Brederode németalföldi követ támogatásával Hanauban jelenjen meg. Az új kiadásban Szenci Piscator gyakorlatára támaszkodva különválasztotta az apokrif könyveket, amelyek Károlinál még az Ótestamentumban szerepeltek; ezeket külön címlappal az Ó- és Újtestamentum közé illesztette. Amellett, hogy korrigálta az első kiadás nyomtatási fogyatékoságait, stilisztikai változtatásokat is végzett a Károli-féle szövegen, amelyek megfelelnek az egyidejűleg készült nyelvtankönyvben rögzített szokásoknak és szabályoknak. Az egyes fejezetekhez summázatokot írt, és nagy gondot fordított a konkordanciák, vagyis az azonos értelmű szöveghelyek jelölésére. Lényeges változás, hogy a negyedréteg alakú *Hanaui Biblia* kisebb, mint elődje, megkönnyítve ezzel mindennapi használatát. A kötet tartalmaz egy Registromot, azaz egyes gyakran előforduló héber, görög és latin szavak és nevek jegyzékét, illetve függelékben közli a zsoltáros könyvet és a heidelbergi katekizmus kivonatát.¹¹

Mivel az 1608-as Hanaui Biblia ezeröttszáz példánya mind elkelt, Szenci Molnár új kiadást készített elő, ezúttal Oppenheimban. Alig másfél hónappal esküvője után, 1611. november 23-án kezdődtek el a nyomdai munkák, és 1612. április 3-ra készült el a teljes kötet. Ez még kisebb, nyolcadrés alakú volt, ami egyben a kiadvány árát is csökkentette: „*hogy az utonjaro hívek is, mint egy kézben hordozó könyvvel élhethénec, és a' kevés költségük is könnyeben szerit tehetnéc*”. A helytakarékoság végett a hanaui kiadás lapszéli magyarázatai elmaradtak, a fejezetek summázatai is rövidebbek lettek; a

⁹ Imádságos Könyvecske, Ajánlás.

¹⁰ Magyar Okmánytár, Napló.

¹¹ Bod Péter: A szent Bibliának históriája, Szeben, 1748.

függelékben viszont a teljes heidelbergi káté helyet kapott Szárászi Ferenc fordításában, tartalmazott továbbá templomi és házi imádságokat is.¹² Az 1612-es oppenheimeri kiadás annyira népszerű volt, hogy példányait már a megjelenés előtt előre lefoglalták. A kisebb alakú bibliák könnyen elterjedtek az egyháztagok körében.

Szenci Molnár Albert már 1607-ben lefordította a *heidelbergi kátét*, amely nem sokkal később kötelező tananyagga vált a dunántúli iskolákban és a gyulafehérvári református kollégiumban. Szenci Molnár Albert legnagyobb lélegzetű fordítói munkája Kálvin *Institutiójának* fordítása volt. A feladattal Bethlen Gábor bízta meg, de költségeit a fejedelem mellett Rákóczi György és számos más magyar főúr, illetve németországi és hollandiai gyülekezet állta. Az 1624-ben Hanauban megjelent, Bethlen Gábornak ajánlott könyv hatása azonban korlátozott volt: leginkább a teológiai képzettséggel rendelkezőket érdekelte, akik számára nem jelentett nehézséget a latin kiadás olvasása sem. Ugyanakkor a fordítás érdeme, hogy a 16. századi magyar teológiai irodalom hagyományait felhasználva új filozófiai-teológiai szaknyelvet hozott létre. Szenci Molnár Albert élete vége felé Kolozsvárott fordította le Georg Ziegler *Discursus de summo bono* (Értekezés a legfőbb jóról) című erkölcsfilozófiai munkáját, amely a keresztény teológiát ötvözte a sztoikus filozófia tételeivel. Az olvasmányos, számos példázatot tartalmazó mű tanulsága, hogy sem a testi élvezetek, sem a szerencse nyújtotta e summo bono világi előnyök nem érnek fel a legfőbb jóval, vagyis a lélek nyugalmával, amit az ember Istenben lel meg.¹³ Kiss Jenő *A fordító* című versének utolsó sorai így összegzik Szenci Molnár Albert jelentőségét.

*Fennen dicsértessék a fordító,
A vágó fegyver nélkül hódító:
Dicsértessék a szent, dicső idő,
Mely fénylő könyvek által lett dicső,
A lélek által győző s gyarapító,
a meg-nem-nyugvó békére tanító.*

4. Szenci Molnár Albert, a szerkesztő-kiadó

Szenci Molnár Albert kora kultúrájának emelését a könyvkiadásban látta. Már fiatal korában megismerkedett a könyvkiadás folyamatával. Göncön 19 hónapot töltött Károli Gáspár mellett, itt volt először része filológiai, tudományos élményekben. Gyakran hallott itt tudós beszélgetéseket, itt szívta magába a választékos kifejezésmódot. Nagy élmény lehetett számára második gönci tartózkodása idején, hogy közreműködött Károli Gáspár Biblia-kiadásában, hordta-vitte a Vizsolyban készülő Biblia kéziratlapjait és korrektúralevonatait. Szenci Molnár Albert nagy álma volt egy könyvnyomda alapítása. Egy Kanizsai Pálfi Jánoshoz írt leveléből tudjuk, hogy több alkalommal is igyekezett tervének barátokat és pártfogókat szerezni. A feladatára tudatosan készült: teológiai tanulmányai mellett gyakorlatot szerzett a nyomdai korrektori munkában is. Egy ideig felesége szülőhelyén, Oppenheimban nyomdafelü-

¹² Magyar Nyomdászati, 1865., 10. füzet

¹³ *Dézi Lajos*: Szenci Molnár Albert, mek.oszk.hu/05600/05617.

gyelő volt, majd 1613-ban családotól Magyarországra költözött terve megvalósítására. A kor kultúra támogatói körülményei azonban nem voltak alkalmasak arra, hogy tervét megvalósítsa, Magyarországon nyomdászműhelyt alapítson. Hollandiába ment gyűjtőkörútra, s így jelenhetett meg 1624-ben Hanauban a tavaszi könyvvásárra az *Institutio* fordítása, Szenci Molnár Albert kiadói tevékenységének egyik csúcsa, írói pályájának egyik legnagyobb teljesítménye. A művet kiemeli rézmetszetes címlapja.

5. Szenci Molnár Albert, a kultúrpolitikus

Ady Endre Szenci Molnár Albertet „az első nagy kultúremlernek” nevezte.¹⁴ Nagyságát abban látta, hogy a magyar kultúra ügyét európai perspektívából szemlélte: „az európai és a magyar távlatot” akarta összehangolni művelődésfejlesztő törekvéseivel. Szenci Molnárnak felekezeti határokon túllépő, elsőrangú tudományos és irodalmi kapcsolatai voltak (Théodore de Béza, Kepler, Opitz, Károli Gáspár, Ferenczffy Lőrinc, Lépes Bálint, Rimay János); feleségét is német tudóskörnyezetből hozta, egy professzor háromgyermekes özvegye, Ferinari Kunigunda asszony személyében.¹⁵

Szenci Molnár Albert „kultúrpolitikusként” élt Németországban, Itáliában, Svájcban, Csehországban, Hollandiában – egy kis ideig még Angliában is –: szélesedett látóköre, s hatalmas tudásra tett szert. Egyetemről egyetemre vándorolt, volt, ahol tanult, volt, ahol tanított. Több helyen ösztöndíjas volt, de előfordult, hogy nyomdához szegődött korrektornak, hogy megélhessen. Fejedelmek is segítették tudományos munkásságát. A tudósvilág egyre szélesebb körökben tisztelte. Járt Genfben, ahol Kálvin barátja és utóda, Theodor Béza fogadta az ismert hittudóst. Összebarátkozott a kor kiváló német költőtudósával, Martin Opitzcal, aki nagyra becsülte benne az éles eszű nyelvészt, Prágában Keplernek, a csillagászok csillagászáának vendége volt, aki tisztelte benne az óriási humanista műveltséget. Maga Rudolf császár is fogadta a kálvinista professzort, holott a Habsburg császárok nem szerették a protestánsokat, de Szenci Molnár Albert latin-magyar, magyar-latin szótáráról még a katolikus Pázmány Péternek is az volt a véleménye, hogy remekmű, és nélkülözhetetlen az iskolai oktatásban. Bethlen Gábor vele akarta megteremteni az erdélyi egyetemet. Bethlen azonban meghalt, Szenci Molnár Albert pedig újra visszatért Németországba.¹⁶

6. Szenci Molnár Albert, a tanár

Szenci Molnár Albert tanári munkáját és a tanításról vallott nézeteit a *Naplójából* ismerjük. Néhány helysín és tanítás – kiemelve az életműből – arról tanúskodik, hogy ezt a tevékenységet is nagyon fontosnak tartotta, szerinte a tanítás-tanulás által válhat európai kultúrnéppé a magyar. 1615-ben Erdélyben tisztelgett Bethlen

¹⁴ Ismeretlen Corvin-kódex margójára, 1905.

¹⁵ Kovács Sándor Iván: Szenci Molnár Redivivus. Ister Kiadó, Bp., 2000.

¹⁶ Hegedűs Géza: A magyar irodalom arcképcsarnoka. Móra Ferenc Ifjúsági Kiadó, Bp., 1976.

Gábor fejedelemnél, aki a gyulafehérvári főiskola tanárává nevezte ki, de „*török és tatár hírektől elrémítött gyenge, német házanépe*” miatt Szenci visszatért Németországba, Ambergben segédtanító lett. 1615-től Oppenheimben lett kántor és iskolamester. Azért, hogy hangjáról és éneklési képességéről meggyőződjenek, előbb az egyetem theologiai termében próbaéneklést kellett tartania. A próba sikerült, az állást elnyerte. Útiköltséget kapott, hogy családját is oda vitethesse. 1619-től Heidelbergben, 1622-től Hanauban lakott. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem új egyetemet akart létesíteni Kassán, s Szenci Molnárt hívta meg rektornak. A város azonban királyi kézre került, és az egyetem nem jöhetett létre.

Szenci Molnár fontosnak tartotta az egyházi nevelést, oktatást biztosító könyvek megjelentetését, hogy ezek is szolgálják a tanítást. Pedagógiai írásai erősen hatottak a hazai protestáns iskolákra. Ilyen könyv volt a több mint 1500 lapos *Institutio*, Kálvin művének fordítása, Szenci Molnár kiadói teljesítményének csúcsa, a nevelést szolgáló elvek gyűjteménye. Az *Institutio Religio* négy könyvből áll. Első könyve Isten teremtő erejét mutatja be, a második Krisztus tanításának a könyve. A harmadik könyv a Szentlélek ismeretéről szól. A negyedik könyv tárgya az egyház. A helvét vallás alapvető és legfontosabb tanait – mint például Isten szuverenitása, a Biblia Istenkinyilatkoztatása, a predestináció és a sakramentumok értelmezése, az egyházfegyelem kérdései – egyszerűen, érthetően, szemléletes példákkal, a felmerülő ellenérvek és vallási felfogások részletes cáfolatával a Szentírás útmutatásai alapján mutatja be.

7. Szenci Molnár Albert, a teológus

„*Szinte próféta*”, tartotta Németh László Szenci Molnár Albertről. Neki köszönhető, hogy a magyar reformátusoknak sikerült bekapcsolódnuk az európai protestantizmus vérkeringésébe. A teológusi munkásságából néhány adat kiemelésével azt bizonyítom, hogy Szenci Molnár Albert e területen is szívvel-lélekkel helyt állt. Szalónakon, majd 1612-ben Batthyány Ferenc dunántúli főkapitánynak a rohongi udvarában vállalt lelkési hivatalt, majd 1614-ben a komáromi végvári vitézek papja volt. 1615 októberében az oppenheimi Szent Sebestyén templom kántora és az iskola tanára, majd 1617 áprilisában rektora lett. Hivatali teendőinek ellátása mellett tovább dolgozott a magyar református vallásos irodalom területén. Elkötelezett teológus mivoltát is bizonyítja, hogy számos református teológiai értekezést ültetett át magyarrá, köztük Kálvin főművét, az *Institutiót*, *Az keresztyén religióra és az igaz hitre való tanítás* címmel. Protestáns meggyőződését hittel védi és propagálja, de az „egymásra írás”, a hitviták helyett az „idea Christianorum”-felfogás híve. 1616-ban Európának címzett szöveggyűjteményt is kiad hazai és külföldi szerzők törökellenes latin műveiből.

8. Szenci Molnár Albert, a diplomata

Nemes és önzetlen törekvése és érdemei kortársait itthon és külföldön egyaránt bámulatra és dicséretre ragadták. I. Rákóczi György és Bethlen Gábor, Mórícz hesseni fejedelem és V. Frigyes cseh király egyaránt pártfogói voltak. Európai hírnű tudósokkal, többek között Keplerrel és Opitzcal kötött barátságot. Ezt a pártfogást, nagy összeköttest és barátságot Szenci Molnár nem a maga személye, hanem hazafias irodalmi tervei érdekében használja föl, s ezáltal is magasan kiemelkedik a ván-

dortudósok közül. Míg azok némelyike hosszas hányattatás után fölküzdötte magát, s tekintélyes állásra tett szert, Szenci Molnár Albert számára nem az állás volt fontos, hanem a magyar kultúra terjesztése, könyvek megjelentetése.

9. Szenci Molnár Albert, a szervező

Irodalom- és tudományszervező tevékenységére itthon is felfigyeltek, hazahívták. 1612-ben Batthyány Ferenc prédikátora lett, Bethlen Gábor is az udvarába hívta.

Szenci Molnár Albert élete és munkássága a reformáció helvét irányzatát követő magyar és svájci reformátusok közötti kapcsolatépítés történetében is fontos szerepet játszik. 1596-ban találkozott Genfben Théodore de Bèzeval (1519–1605), aki Kálvin János utódjaként a város lelki vezetője és az ottani akadémia első rektora volt. Szenci Molnár Albert hídszerepet töltött be Magyarország és Nyugat-Európa között. Tájékoztatta a külföldi közvéleményt a magyarországi protestantizmus helyzetéről, a hazai reformátusokat pedig emlékeztette hagyományaikra. Nagyobb művei mellett számtalan alkalmi kiadványt írt és szerkesztett. Szervező tevékenységét ezekből és a nagyobb művek elé írt magyar és latin nyelvű ajánlásokból, előszavakból ismerhetjük meg.

10. Szenci Molnár Albert, a cselekvés embere

Szenci Molnár Albertet az állandó cselekvés, a tettekérség jellemezte. Ismerte Nyugat-Európa fejlett kulturális életét, és a magyarországi kultúrát is arra a szintre akarta fejleszteni. Ezért járta állandóan a nagyvilágot. Ha a magyarországi körülmények nem feleltek meg kulturális terveinek, Nyugat-Európától kért segítséget. Művei megjelentetéséhez a kor nem nyújtott ideális körülményeket, nagyon sokat fáradozott azért, hogy ez az életmű létrejöjjön. Művelődésfejlesztő törekvései mindig egyéni érdekei felett álltak.

Szenci Molnár Albert sírfelirata így összegzi munkásságát:¹⁷

*Írtam a szótárat, adtam a grammatikát
Általam értekezel magyarul, Kálvin; makulátlan
Biblia fénylik az én munkám nyoma gyanánt.
Tiszta bizonysgot tettem, mit megszaporíthat
az, ha kinyomják több művem a holtom után.*

Szenci Molnár Albert sírjának megkoszorúzása
1996-ban a kolozsvári Házsongárdi temetőben.

Balról: Funkl Miklós, a Művelődési Minisztérium,
Fábiánné dr. Szenczi Ibolya és dr. Kováts Dániel
az Anyanyelvpolók Szövetsége képviselőiben.

¹⁷ Részlet Szenci Molnár Albertnek a Johann Heinrich Bisterfeld által írt sírfeliratából, Tóth István fordításában.

KALLA ZSUZSA

Társasélet Fáy András közegében¹

„AZ ÚNALOM

Allegória.

Az Unalom még inkább elunta magát mint valaha, s ásitva útnak eredt. Be tért a' Kereskedőhöz, de ott a' házi baráttal a' gondadal meg nem fért. Be köszönt az Uzsonás-fősvényhez, de onnan a' senyvedő bú kicsukta. Majd a' mezei parasztot látogatá meg azt vélvén, hogy a' nála lakozó békés nyugalomban testvérere akad, de ottan a' munkás szorgalomtól meg sem pihenhet. Vissza kulloga tehát ismét a' Nagy Városokba, s ott pompás palotákba vevé lakását, a' ledér vígsággal abban egyezvén meg, hogy felváltva játszák ezentúl bennekk rolléjikat.”²

A fenti kis írás hűen idézi meg Fáy alakját, arra figyelmeztet, amiről emlékezni szoktunk rá. A könnyed humorú szöveg egyetlen célja: morális intés a szüntelen, hasznos tevékenységre. Saját maga is eszerint cselekedett – életrajza ezt az állítást bőségesen igazolja. Felsorolhatatlanul hosszú a lista, hány vállalkozásban vett részt. Ismerjük a takarékpénztárt, a Lánchidat, a nőnevelésről szóló cikkeit, irodalmi kísérleteit, akadémiai, színházigazgatói működését, de emellett mennyi más célt tűzött ki maga elé, mint a céhrendszer eltörlése, a pénzügyi reformok vagy faiskola létesítése, múzeumi kötelempdányok szolgáltatásának megoldása, képzőművészeti kiállítások létrehozása. Ez az életforma állandó szervezést, sok emberrel, sőt szervezetekkel, egyesületekkel való egy napi szintű kapcsolattartást igényelt – kitartást, rendszerességet, szívósságot. Ez az a fajta „hasznosság”, amiből Fáy kultikus alakját megalkotta az utókor.³ Ő lett – a reformkor nagy idoljai mögött kissé háttérben maradva – a „nemzet mindene”, egy későbbi formában „mindenese”. A kifejezést unokatestvére, jó barátja, vita- és harcostársa, Szemere Pál találta ki. Személyiségének ismerői igen találónak érezték, Mikszáth tette országosan nevezetessé.

¹ Elhangzott 2014. július 24-én a felújított Kálvin téri templomban, a Nemzeti Örökség Intézete, a Fáy Társaság és a Magyar Nemzeti Bank szervezésében létrejött Fáy András-emléknapon. Az előadók között a Károli Gáspár Református Egyetemet dr. Pap Ferenc, az emléknaphoz írt kiadó MNB-t Varga István, a bank korábbi felügyelő bizottságának a tagja illetve dr. Gerhardt Ferenc, a Magyar Nemzeti Bank alelnöke képviselte. A résztvevők és a közönség megkoszorúzta az altemplomban nyugvó író sírját.

² *Fáy András* eredeti meséi és aforizmái. Bécs, 1820. 93. A könyv ezer példányban jelent meg, és 1825-ben, Pesten a harmadik kiadása is elfogyott. 1824-ben elnyerte a Marczibányi-féle nagy jutalmat, 400 Ft-ot, amit Fáy a Sárospataki Főiskolának adományozott.

³ *Badics Ferenc*: Fáy András életrajza. Bp., a Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1890. – *Hász-Fehér Katalin*: Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. sz. első felében, (Fáy András irodalomtörténeti helye). Kossuth Egyetemi Kiadó, Bp., 2000. – *Völgyesi Orsolya*: Fáy András „különös házassága”. *Uő.*: Írók, szerepek, stratégiák. Ráció, Bp., 2010.

Visszatérve a bevezető allegóriára, mondhatnánk, szinte magáról írta, hiszen ő maga lett a szorgalmas hazafi mintaképe... S milyen különös tény, hogy maga a *szorgalom* szó, ami a korban általában ipart, gazdálkodást jelentett⁴ – még Széchenyi is használja így a Hittelben⁵ – Fáy András Bélteky-házában már a mai jelentésben van jelen: „...irányt ada ismereteinek, józanságot ifjúi heveinek, és kitűrésre oktatá őt azon számos előítéletek ellenében, mikkel rendszerint minden új kezdetnek, megvívnia kell. Szívébe nemes büszkeséget olta, előtűntetvén lelkének azon szép czélt és irányt, mely embert boldogítván, egykor hálával jutalmazandja szorgalmait.”⁶

Mennyi és hogyan igaz a Fáy Andrásról a nemzeti emlékezetben megőrzött kultikus képről? Hol kezdődik a mítosz, megismerhető-e a valóság? Hol van Fáy helye a Széchenyi, Kossuth, Deák vagy Vörösmarty által kijelölt térben, hol látjuk őt a reformkor nagy tablóján? A tudomány válaszai eltérőek; az irodalomtörténészek, a történetírás, színháztudomány képviselői más-más szempontrendszer szerint értékeli életművét. Személyes teljesítményét a megjelentetett irodalmi művek, a publicisztika, a megyei és országgyűlési források, privát dokumentumok alapján ítélik meg.

Én most az emlékülésen – a fentieket meghagyva a szaktörténészeknek – más irányból közelítem meg alakját. Az érdekel, hogyan képviselte vállalt és nem kis feladatot jelentő életcéljait a társaskapcsolatok színterén; hogyan hozta létre és működtette polgári szalonját, ezzel azt az értékrendet képviselve, amit kortársai elengedhetetlennek ítélték a jó, az értékes élet szempontjából. Ezek az etikai normák elsősorban az idő eltöltésére és beosztására, az életkeretek kialakítására vonatkoztak. Vagyis alapvetőnek tekintették, hogy az ember ideje véges, nem rendelkezik vele szabadon, el kell számolnia vele. Mindenkinek egyformán „nagy” feladata van, az igazi kihívás azonban ezt a kis, hasznos, mindennapi tettekre váltani. Ebben a világban nem a „tündöklés”, kiválóság fitogtatása volt kívánatos, hanem inkább valamiféle állandó, makacs s mindenekelőtti gyakorlatiasság. Olyan értékek, amelyekhez a hétköznapi heroizmusra kell, nem egyszeri, patetikus gesztusok. Olyanok, amelyeket ritkán kapcsolunk a reformkor szoborként látott alakjaihoz.

Kölcsey így foglalja össze a fentieket az unokaöccsének írt intelmeiben: „Szeretni az emberiséget: ez minden nemes szívnek elengedhetetlen feltétele. Az emberiség’ egésze nem egyéb számtalan háznépekre oszlott nagy nemzetségnél; mellynek mindegyik tagja rokonunk, -’s szeretetünkre és szolgálatainkra egyformán számot tart. Azonban jól megértsd! Az ember véges állat, hatása csak bizonyos meghatározott körben munkálhat. [...] Hol az ember, ki magát a’ föld’ minden országainak szentelni akarván, forró szenvedelmet hordozhatna irántok keblében? Leonidás csak egy Spartáért, Regulus csak egy Romáért, Zrinyi csak egy Magyarországért halhatott meg. Nem kell erre hosszú bizonyítás; tekints szívedbe, ’s ott leled a természettől vett tudományt, mely

⁴ Fejes László: Véget ért a szorgalmi időszak – de mióta is van? Letöltés: nyest.hu; 2010. december 20.

⁵ Széchenyi István: Hittel, 1830. a Magyarországnak kereskedése nincs, A kivétel a vámok miatt lehetetlen című alfejezetben, 123.

⁶ Fáy András: A Bélteky ház, [1832.] A jegyzeteket és az utószót írta T. Erdélyi Ilona, s. a. r. Horváth Zsuzsa, PPKE, Piliscsaba, 2002. 39.

szerelmedet egy háznéphez 's ennek körén túl egy hazához lánczolja.⁷ Vagyis Parainesisében háznép és haza fogalma természetes módon kapcsolódik össze. Az első egyszerre jelenti tágabb rokonságot és a szűkebb családot. A második birtoklásának feltételeként a társasági és közéletben való a jelenlétet kívánja meg, ahol az embernek magának kell megtalálni a rászabott mértéket: „Jókor szokjál e' gondolathoz: a' társaságban született ember nem önmagáé. Számtalanok a' jótétemények, mik a' társas életben naponként reánk háramlanak; lehet-e kívánnunk, hogy e' jótéteményekkel ingyen élhesünk, mint zsarnok a' más izzadása bérével? Használni akarod a társaságot? Ugy mindent kell tenned annak fenntartására, mi saját erődtől kitelik.”⁸

S ezen a ponton kanyarodhatunk vissza Fáy András alakjához: akár mintául is szolgálhatott volna a Kölcsey által vázolt eszményhez, hiszen egy olyan változatát sikerül kialakítania az arisztokrata szalonéletnek a magyar főváros polgári-értelmiségi köreiben, amelynek legfőbb érdeme, hogy egyesítette magában a magyar nemesi vidéki kúriák feszélyezetlen, családias hangulatát a biedermeier polgár életének kényelmével és puritánságával, célszerű egyszerűségével.⁹ Fáy egyike volt azoknak, akik képesek voltak létrehozni ezt a sajátos egyveleget, amire a századvég társadalma majd olyan erős nosztalgiával gondol, emlékiratok tömegében idézi fel, egyfajta társasági aranykorként tekintve rá.

Ez az életforma korabeli forrásokra támaszkodva jól rekonstruálható. A „rendes életmód” szoros, szigorú, viszonylag egyforma napirendet jelentett: 6-7 órai kelést; közös, korai családi reggelit; az írással-levelezéssel töltött délelőtt után pontban 12 óras ebédet egyszerű fogásokkal, gyümölcscsel, befőttel. Ezután családi beszélgetés, együttlét és lehetőség szerint kimozdulás, séta, testmozgás következett. Öt óra után indult meg a társasélet, vendégfogadás, oda-visszalátogatások könnyű uzsonnával, majd a nap általában színházlátogatással végződött. A családok gyakran vacsora nélkül, korán térnek nyugovóra.

A rokonok, barátok, munkatársak, ismerősök kapcsolattartása, az információk mozgása elképesztően intenzív ebben a közegben.¹⁰ A kisméretű pesti belvárosban bejelentés nélkül be lehet toppanni a fogadóórákban, a vidéki hírek szinte azonnal elterjednek az összejöveteleken, leveleket, cikkeket, regényeket olvasnak föl a társaságban, például Vörösmarty legzseniálisabb műveinek ez a közeg az első közönsége.¹¹

A viszonylag egyforma, formalizált hétköznappal szemben az ünnepek hangulata felszabadult. Itt természetesen nem a karácsonyról, húsvétról vagy a családi körben tartott születésnapról van szó, hanem például a házigazda vagy a háziasszony névnapjáról, amiről nyílt társasági keretek között emlékeznek meg.¹² A vidám,

⁷ *Kölcsey Ferenc: Parainesis Kölcsey Kálmánhoz (1837). KFMM Erkölcsi beszédek és írások. S. a. r. Onder Csaba, Universitas, Bp., 2008. 52.*

⁸ Uo.54.

⁹ Ld. *Fábr Anna: Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök. Magvető, Bp., 1987. 611–643. – Kaba Eszter: Fáy András baráti társasága. A reformkori Pest egyik társaséleti központja. Budapesti Negyed, 46. 2004/4.*

¹⁰ Ld. ehhez: *Bártfay kapcsolatrendszere; Bártfay László naplói, s. a. r. Kalla Zsuzsa, Ráció, Bp., 2010. 639–687.*

¹¹ *Kaba, Divatcsamok, 1853.*

¹² Ld. ehhez: *Idő és térvizonyok; Bártfay László naplói, i. m. 658–673.*

nagyvonalú ebéd vagy vacsora a csúcspont, ahol kizárólag a magyar konyha szerepel. Versek és beszédek hangzanak el, a pesti András-napon például a magyar színház kórusa, operaénekesnők énekelnek, színészek szavalnak, saját készítésű pezsgőt és szivart szolgálnak fel és szolid tánc, kártyázás ad minden korosztálynak lehetőséget a szórakozásra. Egy sajátos, egyszerre európai műveltségre törekvő – maga Fáy németül, franciául, angolul olvas – és hagyománytisztelő, a szabályokat betartató estélyek ezek. Tehát oldott, sokszor tréfás modalitású, rugalmasságot, nyitottságot, érdeklődést feltételező összejövetelek, egyértelmű hazafias elkötelezettséggel, a nyelv és irodalom, a művészetek előkelő helyre sorolásával, ugyanakkor a hétköznapi, tevékeny hasznosság biedermeier erkölcsével.

A Fáy-ház ünnepei híresek voltak: az 1810-es években a gombai birtokon, majd Pesten a ferencvárosi kertben, a Kálvin téri templomhoz közel eső Stáció, majd Kalap utcában.¹³ Az 1830-40-es évekre családi ünnepből szinte médiaeseménnyé váltak, a sajtó is tudósított a vármegye, az akadémia, a Kisfaludy-társaság, a Pesti Magyar Színház, a takarékpénztár, a református és evangélikus egyház lelkészeinek tisztelgéseiről. Mindezek azonban nem tették merevvé a történeteket, hiszen minden résztvevő naponta látott jóismerős, a ház gyakori vendége. Ez az integráló erő volt a Fáy-szaloni igazi vonzereje.¹⁴ Olyan találkozóhely, amelynek közegében otthonosan mozogtak az alsóbb arisztokrácia képviselői, politikusok és nem nemesi származású értelmiségiek, képzőművészek, színészek, zenészek, orvosok, írók, a divatlapok világából érkezők is. Objektív, művelődéstörténeti, szociológiai vizsgálódásokra alkalmas források a család emlékkönyvei.¹⁵ Ezek, eltérően a ma használatosaktól, különálló, utólag összerendezett és bekötött lapokból állnak. Egyfajta személyes panteon, arcképcsarnok kialakítására adnak lehetőséget és „emlékőrzők”, akárcsak a klasszikus polgári szalon művészi és nevezetes tárgyakkal teli vitrinjei. Kirajzolják a pesti politikai és értelmiség elit tágabb világát, amit nem a hivatalos csatornák, hanem informális módon, mágnesként kapcsolt össze Fáy Andrásék háza. Ez az a rendszeresen „működő” helyszín többek között, ami a közélet, a későbbi politikai történések háttéranyagát, szellemi alapmunicíóját adja, értékrendjét befolyásolja. Folyamatosan terítéken lévő téma a „hazai állapotok” feltárása és maga a változás, a sokféle „reform” javallása, akarása, sőt a mindennapi életre való átfordítása. Konkrét javaslatok hangzanak el a társadalmi változások kívánatos irányának tisztázásához, vitatkoznak a nők szerepéről, az iskoláztatásról, börtönügyről, a koldulás intézményes megszüntetéséről.

A szalonélet jelentősen megváltoztatta a Fáy személyiségéről kialakult képet is a kortársakban, ezt jelzi a jó barát, Vörösmarty Mihály két verse. Az első, az 1830-as évek elején még szerénységéért, irodalmi teljesítménye egyenetlenségéért korholja:

1
Senkit sem bántasz, hogy senki se bántson, azonban
Mintha nem is böknél, fát, füvet összemesélsz.

¹³ Fáy 1822-től először a Stáció, (ma Baross) utcában lakott, 1828-tól a Kalap utcaba költözött (ma Irányi u. és Veres Pálné u. sarok, régen 251. sz. ház, azóta lebontották). Itt Zöldfa utcai szomszédja Vörösmarty Mihály volt.

¹⁴ a szalonéletről: *Bártfay László naplói*, i. m. 508–515.

¹⁵ OSZK kézirata, az emlékkönyv Fáy András anyagában található, jelzete QU. H. 1938.

S ez nem nagy vétek; de hogy a gáncsokra elájúlsz,
Jól tudom, és ez már – mondjam-e? – légszivűség.

2

Látom, alatt búkálsz, s örömet ha lehetne, kitérnél
Tarka meséid közt, hogy menedékre találj,
Nem könyörülhetek: a sanyarú sor hozza magával,
Állj ki te is magadért, s halljad ítéletedet.

3

Ökreid és szamarid sok jót adnak ki magában,
Egy nagy kár bennök: nyelvök igen hebegő.

4

Színjáték haladást kíván, s ez nálad is így van:
Vígjátékod mász, s hátra megy a szomorú.¹⁶

Mindez jelentősen megváltozik. Vörösmarty 1841-es epigrammájában Fáy már példakép, az tetterre kész elszántság mintája, „a haza mindene”:

A kétes csillag mily sorsot küld le hazánkra,
Nincs bölcs a földön jóslatot adni tudó;
De ha erős akarat fűz láncot honfi szivekből,
És soha nem fordúlt arccal az ügyre tekint,
Aggodalom nélkül mehetünk a sorsnak elébe:
Élni fog a nemzet s állni szilárdan a hon.¹⁷

Végül essék szó arról, ami Fáyék városi létformájának elengedhetetlen feltétele volt: a kimozdulás a vidéki „birtokra”. Fáy András Vörösmartyval és Ferenczy Istvánnal együtt vásárol szőlőt 1832-ben Károlyi Istvántól Fóton, s az itteni szüret hamarosan az egyik legkedveltebb pesti társaseseményé válik. Akik jelen lehettek, még idősén is ifjúkoruk legnagyobb élményeként emlegetik, hiszen a kor talán csak a sajtóból és közszereplésekből ismert politikusai, művészei találkoztak itt Fáyék tágabb ismeretségi körével. „Fáy Andrásnak igen szép és nagy szőleje volt egykor Fóthon, s hozzá téres borháza, melyben, mint a hevesmegyei borházakban is szokott lenni, néhány lakszoba, s egy igen téres, teremnek beillő helyiség is volt, hogy szüret idején, midőn sok vendég gyűlt össze, ebédlő gyanánt használtassék. Nagy és víg szüreteket szokott itt tartani az öreg úr, melyekre meghívta Pestről a barátait, rokonnait és nagy, magyaros vendégséget csapott.”¹⁸

Az eredeti préházat, ami ma is látogatható a fóti Öreghegyen, Fáy öt évvel később kibővíti, éppen a szüret céljaira. A feszesebb illemszabályoktól megszabadulva

¹⁶ Vörösmarty Mihály: Fáy Andrásra, 1829-1834. = Pályalombok, 1829-1834. [Fáy Andrásra 1-4.] In Vörösmarty Mihály összes költeményei, s. a. r. Horváth Károly, Osiris, Bp., 1998. 267-268.

¹⁷ Vörösmarty Mihály: Emléksorok I. Fáy Andrásnak, [1841. február 23. előtt] uo. 385.

¹⁸ Vachott Sándorné, Csapó Mária visszaemlékezése = [Csapó Mária], Fóthi szüret. Csapó Mária visszaemlékezése. Magyar Irodalmi Ritkaságok. Vachott Sándorné: Rajzok a múltból, (Szemelvények). Egyetemi Nyomda, Bp., [1935.], 37-38.

sétálgattak a vendégek a szőlőhegyen: a testvéreivel és menyasszonyával érkező Kosuthal tizenéves leányok beszélgethetnek, Deák Ferenc tréfából, könnyedén vetelkedve leszalad egy homokpadról az ifjúsággal. Este Wesselényi énekelgetett a tábor-tűznél, Vörösmarty a parasztleányok meséit hallgatta, a hegedűvirtuóz házigazda pedig kivette a cigányprímás kezéből a hangszeret és maga szórakoztatta vendégeit.

A szüreten célszerűség és csinosság uralkodik a préház körül, „nagy tarack lödözések” vezették be a napot, a házigazda „tősgyökeres magyar vendégszeretete és a gazdasszony vidám és élénk kedélye” valóságos varázserővel hat. A természet szépsége, a budai hegyek és a Rákos-mező látványa, a derű és természetesség, a pompa nélküli műveltség és igényesség, a „szellem arisztokráciájának” szinte idilli képe maradt meg emlékként a résztvevőkben.

Jókedv és komolyság együttesére egy különös, híres mű utal, az 1842. év szüretére készült Vörösmarty vers, a *Fóti dal*.¹⁹ Állítólag Toldy biztatására készül az eleve éneklésre szánt költemény, amihez majd Fáy András maga szerez zenét. A műfaj, a bordal – emlékezzünk csak a Czillei és Hunyadiak betétdalára, a *Keserű pohárra*²⁰ – a korban elsősorban a nemzeti jellem, „sajátság”, sajátosság kidomborításának hatásos formája, ahol a beszélő, a megszólaló, tósztot mondó fokozatosan túllép személyes bánatán és a bor, a társaság okozta felhangoltság állapotában cselekvést kívánó elhatározásra jut a jövő érdekében.²¹ A komoly tartalmat ellentétezzák a rövid sorok, a táncos ritmus, a rímek – nem felhőtlen jókedvet, inkább szilaj, férfias mulatozást imitálnak.

Fölfelé megy borban a gyöngy;

Jól teszi.

Tőle senki e jogát el

Nem veszi.

Törjön is mind ég felé az

Ami gyöngy;

¹⁹ 1842. október 5. – „A Fóti dal és a Keserű bordal, illetőleg a Liszt Ferenchez meg A vén cigány egyként a romantikus versképződésen belül (is) értelmezhető, akár az ut musica poesist hirdető ’költészetfelfogás’ szélső pólusait alkothatják; valójában az utóbb született alkotás felülírja az előbb születettet, a személyes-hazai helyébe a személyes-hazai-emberiségi lép, és ez az első megközelítésben értelmezhető úgy is, mint a Pázmány-epigramma csattanójának (Legszentebb vallás: a haza s emberiség) kibontása, verssé ’szétszálazása’. Immár nem a korlátlan bizalom, hanem a veszélyeztetettség tudatában. S ha a Fóti dalban a veszélyeztetettség külső erőre figyelmeztet (Éjszak rémes árnyai), epizodikus jelentőségűnek tetszik, amellyel a fokozatosan létrejövő közösségi magatartás képes lehet megküzdenni, a Keserű bordal körképe a megszólított individuum és a külvilág viszonyát hangolja tragikusra. Oly sorsfordulatokat ír körül egy-egy strofában, amelyek az egyénre leselkedő, kikerülhetetlen, szinte végzetes csapdákat szinte léthelyzetként tudatosítják. Hogy aztán az egyén szabadulását a tett romantikájára való ráismerésnek lehessen tulajdonítani. Olyan személyhez kötött heroizmusnak, amely mindenekelett az abszurdá váló lét átlátása nyomán alakulhat ki.” *Fried István*: Vörösmarty Mihály – a nyelv művésze. Tiszatáj, 2002, január. – Ld. még: Vasármapi Újság. A fóti dal jubileuma. – Ehhez: »(Itt jegyzem meg, hogy Fáy András szeme szolgabírói minőségében egy itteni iskolai látogatása során akadt meg szépnyám, Sziráki Zsuzsánna hasonló nevű unokahúgán, Sziráki Zsuzsikán; az ő kedvéért vásárolta meg később azt a szőlőt, ahol egy szüreten – 1842-ben – a Fóti dal először hangzott el: ’Fölfelé megy borban a gyöngy, jól teszi...’)« *Borzás István*: Habent sua fata libelli, Adalék Csokonai kéziratok hagyatékához. Irodalomtörténeti Közlemények, 2003/4–5.

²⁰ 1843. augusztus 26. körül keletkezett.

²¹ *Szigethy Gábor*: A bordalok a reformkorban. Kortárs online, Archivum, 2002. szept. Letöltés: 2014. jún. – *Orlai Petrich Soma*: Petőfi az egri kispapok között (Az Egri hangok keletkezéstörténete). ARCpoetica. Petőfi Sándor életében készült képmásai. Összeállította, a képeket válogatta *Adrovitz Anna*. Petőfi Irodalmi Múzeum, 2012.

Hadd maradjon gyáva földön
A göröngy.

A vers tehát egy klasszikus, vörösmartys képpel indul: égi és földi, a felfelé törő és a lustán, tompán szunnyadó ellentétével. Ezek sajátos kiegészítője egy praktikus, máig nevezetes magyar találmány első említése. A legenda szerint ezen a szüreten mutatta be Jedlik Ányos a világ legelső szódásüvegét, majd a házigazda és a vendégek elképedésére elkészítette a Fáy-birtokon a fröccsöt, amit németesen spriccernek nevezett el. Később Vörösmarty magyarította az ital nevét fröccsre: ezért megy „fölfele borban a gyöngy”, ezért oszlik el „mint a buborék”.

A következő versszakok mintha házigazda kritikus, társadalomjobbító indulataival lennének rokonok, Fáy *Bélteky házá*nak, publicisztikáinak hangját idézik:

Bort megissza magyar ember,
Jól teszi;
Okkal-móddal meg nem árthat
A szeszi.
Nagyot iszik a hazáért
S felsivít:
Csakhogy egyszer tenne is már
Valamit.

No de se baj, máskép leszen
Ezután;
Szóval, tettel majd segítsünk
A hazán.
Ha az isten úgy akarja
Mint magunk,
Szennyet rajta és bitor bűnt,
Nem hagyunk.

A bordal zárószakasza igazi esküszöveg, a felemelt pohár tartó kar átalakul esküre emelt kézzé.

Légyen minden óhajtásunk
Szent ima,
S férfikeblünk szent imáink
Temploma.
És ürítsük a hazáért
E pohárt:
Egy pohár bor, a hazáért
Meg nem árt.
Érje áldás és szerencse
Mindenütt,
Ahol eddig véremésztő
Seb fekütt.

Arca, mely az ősi bútól
Halavány,
Felderüljön, mint a napfény
Vész után.

Ezzel a gesztussal, az imaformulával a fóti szüret hallgatósága átalakul vigadozó társaságból megszólított közösséggé. A zárósorok a házigazda Fáy életének két legfontosabb motívumát helyezik középpontba: korabeli kifejezéssel az „egyesülést”, vagyis a nemzeti egységesülést, egységteremtést, társadalmi szövetség létrehozását a sokféle származású, neveltetésű, jogállású honpolgár között, és az áldozathozatalt a közjó, a közösség javára.

Hű egyesség tartsa össze
Fiait,
Hogy leküzdje éjszak rémes
Árnyait:
Künn hatalmas, benn virágzó
És szabad,
Bizton álljon sérthetetlen
Jog alatt.
S vér, veríték vagy halál az,
Mit kíván,
Áldozatként rakjuk azt le
Zsámolyán,
Hogy mondhassuk csend s viharban:
„Szent hazánk:
Mégfizettük mind, mivel csak
Tartozánk.”

KISS ENDRE JÓZSEF

Erdélyi János és Sárospatak

A 200 évvel ezelőtt született Erdélyi Jánosnak (1814–1868) Sárospatak volt a végzete. Ezt még biztosan nem tudta akkor, amikor kisdíákként a nagykaposi elemi iskolában olyan sikert ért el a vizsgán, hogy a tanítója, Kiss István, a rektória 3 éves gyakorlatát ott töltő pataki diák, mind az utódjával, Fejes Sámuel tanítóval, mind a helybeli lelkipásztorral, Kalán János nagytiszteletű úrral egyeztetett a jövőjéről.¹ Ők hárman győzték meg a bibliás, olvasni szerető, verselgető édesapát, hogy engedje tovább tanulni a tehetséges fiút, s hol máshol, mint a pataki Kollégiumban, ahol nemcsak a hazai és külföldi világra nyíltak ablakok a szorgalmas nebuló előtt, de az ígére-tes egyházi és világi pályák kapui is kitérültek.

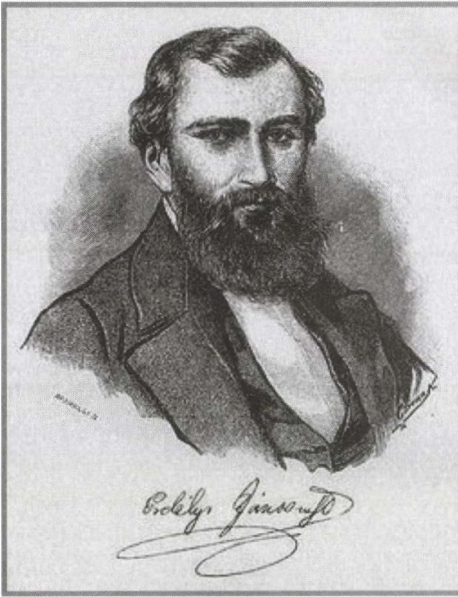
Az édesapa, Erdélyi Mihály mint 30-40 holdon gazdálkodó, telkes jobbágy megtehetette, hogy taníttassa gyermekét. Meggyőzni azért kellett, mert egyetlen fiú utódjában látta a gazdaságban majd neki segítő és örökébe lépő családtagot, viszont ő is jobbat akart a gyermekének: hagyta magát meggyőzni. Az édesanya, Kovács Zsuzsanna pedig szerette volna, ha büszke lehet a majdan papnak fölszentelt fiára.

Erdélyi János viszi tehát magával 10 évesen a Latorca mellől az Ung-vidék dalait, szokásait, észjárását, hogy azzal – az első nekifutásra 6 éven át – gazdagítsa a pataki diákok világát. Ugyanakkor sokat tanuljon a tanároktól és az ország különböző részeiből összegyűlt diáktársaktól: megtapasztalja, hogy miképpen működik a három évszázad óta jeles hagyományokra épülő diákönkormányzat; hogyan küzdenek a tanárok az oktatási rendszer követelményeivel; milyen iskolatípusokat fogad magába alsó, közép és felső szinten a Kollégium; milyen szervezetek, intézmények együttesét kell működtetni az eredményes munka érdekében. Erdélyi tagja a Főiskola kórusának, a sportolás terén a legjobb futóként és dobóként ismerik. Tevékenykedik a Nyelvművi Társaság irodalmi körében, versei jelennek meg, kitűnik társai közül, mint eminens tanuló. Tanárai közül erkölcsileg Majoros András, szakmailag Somosi János gyakorolnak rá nagyobb hatást.² Az előbbi a személyes hivatásnak, mint másokért való szolgálatnak a tudatosítását hangsúlyozza. Az utóbbi rendszeres teológiát tanít, a könyvtár és a nyomda felügyelője, akinek a tankönyve a papi vizsgára jelentkezők kötelező anyaga. Később az Alsó-Zempléni Református Egyházmegye esperese, kollégiumi algonodnok, aki azonban a püspöki tisztségre történő választását elhárítja magától.³

¹ *Minay Lajos*: Erdélyi János. Bp., 1914. 10.

² *T. Erdélyi Ilona*: Erdélyi János Sárospatakon. A Sárospataki Református Kollégium. Bp., 1981. 229–244.

³ *Koncz Sándor*: A filozófia és a teológia oktatása 1703–1849 között. A Sárospataki Református Kollégium. I. m. 134.

Erdélyi egy ízben – 6 év után – otthagyja a Kollégiumot, mert megsértik hiúságában: a diákönkormányzat alsóbb osztályba sorolja, mint ahová a tudásszintje és teljesítménye alapján iratkozhatna. Otthon segít a gazdálkodásban, de hamarosan rádöbben arra, hogy neki már sokkal komolyabb egzisztenciális lehetőségei vannak, ha magántanítóként keresi a kenyerét. A nemesi kúriákon vállalt házi tanítóskodás nemcsak jelentős jövedelemmel, megbecsült státusszal járt, hanem olyan társadalmi ismeretekkel gazdagította, amelyekkel sem a szűkebb családja, sem a Kollégium nem szolgálhatott. Itt ugyanis a legtöbbször családtagnak tekintett házi tanító megismerte a familiáris kapcsolatok új rend-

jét, a társasági élet írott és íratlan szabályait, eligazodhatott más iskolák követelményei, a vármegyei közélet, a városi művelődés eseményei között, s otthon lehetett a magánkönyvtárak szellemi kincstáraiban. Kemecsen (Szabolcs vármegye) a Répássy-aknál három gyermek nevelője. Visszatérve Patakra és felsőbb osztályba iratkozva, jogi tanulmányokat végezve Kolosy József fiait tanítja Cseleiben (Zemplén vm.), azután pedig Berzétén (Gömör vm.) a Máriássy család Béla fiának a nevelőjeként dolgozik. Vele a fővárosba kerül, ahol kiegészíti jogi tanulmányait, és intenzíven bekapcsolódik az irodalmi, a színházi, a tudományos életbe, hogy később a Nemzeti Színház aligazgatója, a Kisfaludy Társaság és a Tudományos Akadémia tagja legyen.

A literátorság, a művelődés, a tudomány területein egyformán szépen halad előre, amikor azonban mind a magánéletében, mind az ország sorsának alakulásában megrendítő események következnek be. A magánélete zátonyra fut. Kossuth édesanyjának házában megismerkedik annak rokonával, Vachott Kornéliával, akivel boldog házasságot kezdenek (1841), felesége azonban a gyermekszülésben meghal, s egy évre rá a megszületett leánygyermekétől, Kornélia Zsuzsannától is végleg el kell búcsúznia. Hogy lekösse magát, tanítványával, Máriássy Bélával nyugat-európai körutazáson vesz részt. Szülei sem élnek már, s a szabadságharc leverése után bujdosnia kell. Özvegy Cseley Jánosnénál talál menedéket, ahol drámaírással próbálkozik, s korábbi írásait rendezzi.

1851-ben érkezik hozzá a megkeresés, hogy vállaljon állást a pataki Kollégiumban. Fordultak hozzá korábban is ilyen felkéréssel, mert a Kollégium rendje szerint lehetőleg az ott végzett diákokból toborozták a tantestület tagjait, akkor azonban ezt elutasította. Most – család és állás nélkül – nem mond nemet erre az ajánlatra. Visszakerül tehát Patakra, de immár azzal az elhatározással, hogy a szakmai elképzeléseit megvalósítja, és a Kollégiumot országos szellemi központtá fejleszti. Már régebben

megfogalmazta, hogy a pataki Kollégium nem hasonlítható más iskolához, mert a maga nemében egyedi intézmény. Ahogyan a reformáció századában „*batalmas emeltyűje volt az életnek*”, most is lépést kell tartania a fejlődéssel. Általában azokat a tantárgyakat helyezik előtérbe – a teológiát és a jogot – melyek „*kenyértudományok*”, azonban „*a tudomány akkor hoz igazán édes gyümölcsöt, ha azt nem pusztán kenyérért tanulják*”. Az iskola van az életért és nem fordítva, már nem lelkészek és jogászok képzésére van a legnagyobb szükség, mint korábban, hanem a modern polgárok nevelésére sokoldalúbb képzéssel, a keresztyén bölcsélet szilárdabb alapjain.⁴ Hasonlóképpen végigkíséri munkásságát a népdalok, közmondások, népmesék gyűjtése és közlése. Tudományos értekezésében is kifejti, hogy a magyar líra megújítását a népköltészettől, a népi kultúra értékeinek a megbecsülésétől és feldolgozásától reméli.

A kortársak, tanártársak és életrajzírói szerint Erdélyi János a megjelenése szerint jól megtermett alkat, kerek arcú, mélyen ülő, kék szemekkel. Jellemét tekintve önérzetes, eleven észjárású, józan felfogású, kedélyes személyiség, aki azért néha nyersen kimond kellemetlen igazságokat. De a szavainak mindenütt súlya van. Tanárként nem annyira anyagot ad le, mint inkább hatásos előadásokat tart, és olvasottságával, sokrétű ismeretanyagával ragadja magával a hallgatóságát. A diákjainál a tanuláson túl a sorsuk alakulását is figyelemmel kíséri. A filozófiai tanszéken bölcséletet, esztétikát, neveléstant ad elő, a Jogakadémia újjászervezését követően pedig az eszjog, a jog- és államtudományok enciklopédiája és az egyházjog tantárgyakat, később pedig – főkönyvtárnokként – magyar irodalmat, egyetemes irodalomtörténetet, gyakorlati szépszépetet s magántanárként metafizikát.⁵

A tanítás és iskolaszervezés mellett nem szakítja meg kapcsolatát a fővárosi irodalmi élettel, ahol korábban a *Regélő Pesti Divatlapot* indította, Garay Jánossal a *Szép-irodalmi Szemlé*, 1849-ben a *Respublica* szerkesztette. A baráti köréhez tartozik Csapó János, Székács József, Fáy András, és rendszeresen megfordul Vörösmarty Mihály, Bajza József, Toldy Ferenc asztaltársaságában, s publikál a korabeli lapokban.⁶ Egy farsangi mulatságon ismerkedik meg Csorba László ügyvéd leányával, Ilonával, akit 1853-ban elvesz feleségül.

Patakon a Kollégium megújításának élharcosává válik: kétízben közigazgatónak választják. Megszervezi a Gazdasági Választmányt, rendbe teszi a kollégiumi pénztárat, a nyomdát, étkezdét, tanszékeket szervez, új könyvtári rendszert vezet be. Megalapozza a Népiskolai Könyvtár működését, ami arra jó, hogy a németesítő törekvések jegyében kötelezővé tett német tankönyvek helyett a Kollégium saját tanáraival megíratott, hazai tankönyveit használhassa a tanulóiifúság. Elindítja a Sárospataki

⁴ Erdélyi János: A sárospataki főiskola szelleme. Társalkodó, 1839. 201. (A H. E. monogrammal publikált cikk a *Hegyaljai Emil* írói álnevet rejti.)

⁵ Rácz Lajos: Erdélyi János Sárospatakon. Sárospataki Református Lapok, 1913. 220–222.

⁶ Írásai jelentek meg az Athenaeum, Aurora, Budapesti Visszhang, Délbibák, Divatcsarnok, Életképek, Emlény, Értetítő, Falusi Esték, Fővárosi Lapok, Hajnal, Honművész, Hölgyfutár, Irodalmi Ór, Jelenkor, Koszorú, Losonci Phoenix, Magyarország, Napkelet, Ország, Parthenon, Pesti Divatlap, Pesti Napló, Pesti Röpívek, Rajzolatok, Regélő, Remény, Szemléző, Szépirodalmi Közölny, Szépirodalmi Lapok, Szépirodalmi Szemle, Társalkodó, Új Magyar Múzeum, Vasárnapi Újság c. lapokban. Az említett H. E. monogramon kívül, szerzőként a *Cselejtí, Szerednyei, Ember Pál*, „egy tanár”, *Mike, E-i, E.J., XY, E.P., E.* névalírással is szerepel cikkei alatt.

Füzeteket (1857), azt a folyóiratot, amely valóban kitűnő eszköze a Kárpát-medence szellemi életének. Többek között „*Erdély Széchenyije*”, gróf Mikó Imre értékeli nagyra, és több példányban megrendeli ezt a sajtóterméket, amelyben – mások között – olyan értelmiségiek publikálnak, mint Filó Lajos, Imre Sándor, Kiss Áron, Lévay József, Szász Károly, Szél Kálmán, Szilágyi Sándor. A konkrét cél a Főiskola egyetemi szintre emelése. Nemcsak az egyházkerületi vezetés, a tiszáninnyi püspök áll Erdélyi mögött, hanem a kezdeményezéseit támogatja a tantestület és a pataki református lelképásztor, Hegedűs László.

Ekkor szerkeszti a *Magyar közmondások könyvét* (1851), adja ki a *Magyar népmeséket* (1855), a *Válogatott magyar népdalokat* (1857), és írja Patakon többek között az *Egy századnegyed a magyar irodalomból, Néhány szó az irodalom érdekében, Mit várhat a nőtől a haza?* (1855), *A hazai bölcsészet jelene* (1857), *A Sárospataki Ref. Főiskola háromszázados ünnepe, Aesthetikai tanulmányok* (1860) című munkáit. Megjelennek két kötetben a *Kisebb prózai írásai* (1863), *A bölcsészet Magyarországon* (1865) és a *Pályák és pálmák* (1867) című kötetei. Tehát sokat köszönhet neki a Kollégium, a legtöbbet mégsem az iskolaigazgatással, tanítással tette az asztalra. Ahhoz, hogy ennek a jelentőségét átlássuk, szükséges egy kitekintés az akkori társadalmi viszonyokra.

A szabadságharc leverését követően Haynau rémuralma próbálja megtörni a nemzet ellenállását, sikertelenül. A 13 aradi vértanú mellett a több száz kivégzéssel, a tömeges letartóztatásokkal, házkutatásokkal a két magyar hazában sem tudják megakadályozni a bécsi udvar hatalmával szemben a titkos szervezkedést itthon és a Kossuth-emigráció nyilvános szervezkedését külföldön. Az 1850-es években az ellenállás fokozódik, a Bach-korszak önkényuralma az évtized végére csődöt mond. A Protésztáns Pátens kiadása (1859) – amivel el akarják venni az egyházak önrendelkezését és az alkotmányban biztosított jogait, hogy ezt követően rendeleti úton kormányozzanak – felekezetre való különbség nélkül ellenzékbe tömöríti a nemzetet, mivel valamennyien az alkotmányosság és a nemzeti szabadságjogok súlyos sérelmének tekintik. A nyíltan hangoztatott felháborodás és az egységes ellenállás a bécsi udvar meghátrálásra, a Pátens visszavonására kényszeríti. A nép tüntet Ferenc József ellen, aki kénytelen összehívni az országgyűlést. Lengyelországban felkelés robban ki, Görögországban elzavarja a nép a nemzeti törekvéseket nem támogató uralkodót. Bécs konkordátumot köt a Vatikánnal; az osztrák császár lemond arról, hogy apostoli királyi címére hivatkozva megvétózza a pápaválasztást. Magyar közéleti emberek fölvetik az egyenjogú, dualista államhatalom lehetőségét. A szabadságharc résztvevői számára részleges amnesztiát hirdetnek.

Az 1860-as évek közepén még lecsap az államhatalom a titkos szervezetekre, de a külföldön elszenvedett osztrák vereségek után az udvar egyfajta kiegyezés ügyében puhatólódik Deák Ferencnél. Az évtized második felében már a kiegyezés feltételeit tárgyalja az országgyűlés. A Kossuth-emigráció még katonai intervenciót kezdeményez Trencsénben, de a másfélezer katonával betörő Klapkához nem csatlakoznak hazai fölkelők. Megszüntetik a katonai kormányzást, az ostromállapotot, helyreállítják a vármegyei autonómia rendszerét. Magyarország részt vállal a Monarchia állam-

adósságának a törlesztéséből és a közös költségek terheiből. Ferenc Józsefet magyar királlyá koronázzák, ami egyet jelent a magyar történelmi alkotmány elismerésével és érvényesítésével. Megállapítják a dualista állam nevét: Osztrák-Magyar Birodalom. Kimondják, hogy a Monarchia valamennyi polgára, bármilyen nemzetiségű legyen, egyenjogú és egyenjogúak a különböző, bevett keresztyén felekezetek.

Kezdetben a terrorizált, gyülekezési jogától is megfosztott nemzet az egyes, neves halottainak a temetésein mutatja meg elszántságát: Wesselényi Miklós temetésekor (1850), Vörösmarty Mihályén (1855), Kölcsey Ferenc síremlékének avatásán (1856), Kisfaludy Károly sírjánál, a Kazinczy-megemlékezéseken Pesten (1859), Széchenyi István gyászistentiszteletén, ahol 80.000 ember gyülekezik össze, vagy Kisfaludy szobrának avatásakor (1860). Ezek az alkalmak a nemzeti imádság éneklésével, az összefogást megpecsételő találkozások élményével rendkívül fontosaknak bizonyultak a nemzet fölírása, méltóságának, tettei készségének visszaadása tekintetében. Helyi szinten Erdélyi János 1858-tól szorgalmazza, hogy Kazinczyról emlékezzenek meg széphalmi sírjánál. Ide gyalog vonulnak ki a diákok, de az érdeklődők is a régió minden tájáról, hogy ott mind nagyobb létszámban hazafias énekeket énekeljenek, nemzeti öntudatot ébresztő beszédeket hallgassanak. Erdélyi a Kazinczy-kultusz országos élesztésében elévülhetetlen érdemeket szerez.

A sikeren felbuzdulva, a pataki Kollégiumot fenntartó Tiszáninnen Református Egyházkerület közgyűlése elé terjeszti azt a javaslatát, hogy nagyszabású ünnepséggel emlékezzenek meg a Kollégium 300 éves fennállásáról. A Protestáns Pátens kihirdetését megtagadó és a bécsi udvarral nyíltan szembeszegülő egyházkormányzat Apostol Pál püspök vezetésével elfogadja a javaslatát. Ennek köszönhetően 1860-ban mozgósítják a Kollégiumot, Sárospatak városát, az egyházkerületet. A Felvidékről több mint 1300 szekér hozza a megemlékezésre látogatókat, s hasonló lélekszámban érkeznek Erdélyből és az ország különböző részeiből, hogy diadalívек alatt lépjenek a piros-fehér-zöld zászlókkal fellobogózott, nemzeti szimbólumokkal és feliratokkal díszített város utcáira. A gazdag program megteremti annak a lehetőségét, hogy a küldöttségek tagjai találkozzanak egymással, és megvitassák helyzetüket s a legfontosabb, időszerű teendőket. Az egész nemzetet lelkesítő rendezvényt Erdélyi könyvben örökíti meg.⁷ A maga sajátos módján tehát, valóban országos szellemi központ lett Sárospatak és Erdélyi egyik epigrammájának sora ekkor vált a Kollégium szellemiségét kifejező, máig emlegetett mottójává: „*Három fátklyám ég: hit, haza, emberiség.*”⁸

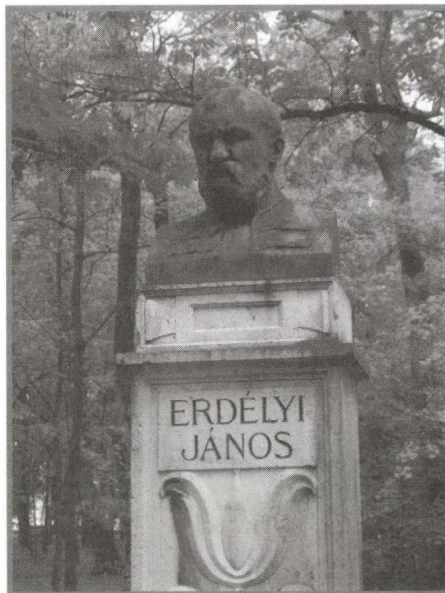
Az 1860-as évek közepétől azonban Erdélyi már nem érzi jól magát Patakon. Az egyházkerületi vezetés nem támogatja törekvéseiben, mint korábban. Egykori tanár kollégája, Zsarnay Lajos, aki valamikor őt Patakra invitálta, püspökké választva sem osztja szakmai nézeteit, sőt, attól tart, hogy a hegeliánus Erdélyi a bölcelet tanítását a hitoktatás rovására mélyíti el. Kartársaitól egyre több bírálatot kap, mint elismerést, irigyei is szép számmal akadnak.

⁷ Erdélyi János: A Sárospataki Ref. Főiskola háromszázados ünnepe július 8-án, 1860. Sárospatak, 1860.

⁸ Az eredeti epigramma: „*Vándorbúval jössz, s mégy, Isten karja vezetvén, / Három czélra siess: hit, haza, emberiség.*” A címe: Egy utazó naplójába. Erdélyi János összes költeményei. Piliscsaba, 2007. 224. sz. 173.

Erdélyi János szobra a pataki Iskolakertben,
Gyöngyössy Berta alkotása (1914)
KEMECSEI BALÁZS FELVÉTELE

Ekkor már nem látja értelmét annak, hogy fölvegye a kesztyűt: visszavonul és fokozatosan lemond a tisztségeiről.⁹ Házat épít, a családjával tölt több időt, szeret a szőlőjében munkálkodni. A hangszálait támadó betegsége hivatkozva egyre kevesebb órát vállal. Még súlyosabb betegeskedését követően lemond a tanári állásáról is, már csupán főkönyvtárnok. 1866-ban eldönti, hogy végleg otthagyja Patakot, és szervezni kezdi fővárosi egyszintenciájának kialakítását; hiszen a szellemi élet közép-pontjában, az irodalmi tevékenység terén, 54 évesen még ígéretes perspektívákat remél a maga számára. 1868. január 23-án azonban szívroham vet véget az életének. A végzete így lett Sárospatak.

Fél évvel halála után látta meg a napvilágot legkisebb gyermeke, akit már nem ismerhetett: Margitka. Erdélyi második házasságából nyolc gyermeke született, de csupán négy élte túl édesapjuk halálát és kettő – Zoltán és Pál – érte meg a felnőtt kort. Ő pedig a korábban elhunyt gyermekei mellett alussza örök álmát a sárospataki református temetőben. Özvegye és árvái az anyósához kerültek, aki a felsőgelléri (Komárom vármegye) kúrián teremtett megfelelő otthont a számukra.¹⁰

Erdélyi János eredeti szándéka szerint bizonyára az irodalomnak, a színháznak, a népköltészetnek áldozta volna a hátra lévő éveit. Egész szívvel vetette bele magát a pataki Kollégiumot megújító munkába, s ezt az utókor pontosabban értékelte és jobban jutalmazta, mint a pályatársak. Nem csodálhatjuk azt, hogy a rendkívül nagy feszültségekkel telt társadalmi viszonyok között belefáradt a tanügyi hatóság és az iskolai intézmény, az államhatalom és a nemzet gyakran késhegyig fokozódó vitáiba és küzdelmeibe, amiket valószínűleg az egészsége is megszenvedett. Az elsősorban a kortársai számára időszerű szellemi sokoldalúságát, irodalmi és emberi nagyságát az évtizedek múlásával egyre inkább elhomályosítja személyében a pataki diák jellegzetes alakja, s azé a 200 éve született pataki tanáré, aki a munkásságával örökre oda véste nevét a kollégiumi krónikák és a magyar művelődéstörténet lapjaira.

⁹ Hivatalból ilyen tisztsége volt a közigazgatóság, az egyházmegyei tanácsbíróság, a tanügyi bizottsági tagság.

¹⁰ Várbogyai Csepny Katalin, aki alsóborsai Csorba László nejeként adott életet leányának, Ilonának, megözvegyülve zetenyei Csukás Imre felesége lett.

KOVÁCS ELEONÓRA

Püspök, ha költő...**Fejes István református püspök irodalmi munkássága**

Fejes István irodalmi munkásságának nyomai számos napilapban, folyóiratban, verseskötetekben, s személyi hagyatékában is fellelhetők. Utóbbiak a Sátoraljaújhelyi Levéltár,¹ valamint a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei anyagában² található. Írásomban átfogó képet szeretnék nyújtani Fejes Istvánról, s bár írásműveinek részletes elemzése is igen tanulságos lenne, az nem célja e tanulmánynak.

A levéltári anyagokat forgatva rögtön az tűnt szemembe, hogy itt egy termékeny költővel van dolgunk, aki szinte naponta írt, s a versírás nem ifjúkori fellángolás volt részéről, hanem egész életét végigkísérő, idős éveiben is tartó tevékenység, sőt elkötelezettség az irodalom iránt. Témaválasztásaiból, alkotáshoz való viszonyából az tűnik ki, hogy igazi költőként fordult a világ felé, s nem műkedvelő civilként, aki fő foglalkozása mellett néha megversel egy-egy témát, saját maga örömeire, lelki életének karbantartására is használva az irodalmat, különösebb figyelmet nem fordítva az elkészült mű későbbi tökéletesítésére, vagy éppen olyan művet alkot, amelyet napi munkájába is beépíthet. Nem, Fejes István rendszeresen, kéziratait javítgatva, a közlés szándékával írt, s nem csupán vallásos tárgyú műveket alkotott, amelyeket lelkesként is „hasznosíthatott” volna, hanem a legváltozatosabb témákban verselt, s az alkotás mibenléte is érdekelte.

Hogy irodalmár is olyan teljes joggal volt, mint egyházi ember, s hogy a kettő nem zárta ki egymást, az abból is érződik, hogy személyes érzéseit feltáró verseiben mennyire nyílt, közvetlen volt, s emellett nem vitte magával az egyházi nyelv sokszor fegyelemre szoktató, mértéktartásra nevelő fordulatait. Pályafutásán végigtekintve látjuk majd, hogy az irodalommal való szoros kapcsolata nem véletlen, s hogy egész életét végigkíséri.

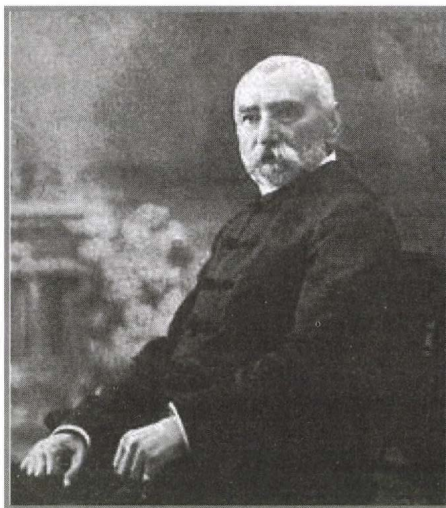
¹ Az intézmény teljes neve: Magyar Nemzeti Levéltár Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fióklevéltára. Eredetileg: Zemplén Vármegye Levéltára, a későbbi Kazinczy Ferenc Állami Levéltár. A rövidség okán, de amiatt is, mert az intézményt sokan Sátoraljaújhelyi Levéltár néven ismerik én is ezt az elnevezést alkalmazom. Az itt talált forrásokra hivatkozásban pedig az MNL BAZML SFL rövidítést.

² A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltára (SRK TGYL) Családi irattárak és személyi hagyatékok. Fejes István iratai 1859–1913. K. kk. IV. 10. Családi és egyházkormányzói iratok együttese található az anyagban. A Gyűjtemény Kézirattárában található még levelezése, illetve irodalmi alkotásainak kéziratai. (Utóbbiak egyenként külön jelzeten.)

Életraja

Fejes István nem csupán lelkészi szolgálati helye kapcsán kötődött Zemplénhez, hanem e vármegye szülőtte volt. 1838. január 22-én jött világra Legenyén. Édesapja, Fejes Sámuel ugyancsak lelkész volt, édesanyja Nemes Mária. A fiatal Fejes István iskoláit Ladmócon, Sárospatakon és Budapesten végezte. Az irodalmi alkotás felé költői tehetségét felismerő pataki tanára, Erdélyi János terelgette. 1857-ben tanulmányait félbeszakítva két évre Fehérgyarmatra ment az ottani nagyobb fiúiskola tanítójának. Innen útja Pestre vezetett, hogy a korábban Patakon megkezdett teológiai tanulmányait a Protestáns Teológiai Akadémián befejezze, majd irodalmat hallgatott, s angolul kezdett tanulni, Győry Vilmostal és Thaly Kálmánnal együtt, akik ekkor szintén a református teológiai intézetnek voltak a tanulói. 1859 őszén betegeskedése miatt hazaköltözött a szülői házba, ahol ókori klasszikus irodalmi és bölcséleti tanulmányokkal foglalkozott. Erdélyi Jánossal rendszeresen levezetett, aki haladását figyelemmel kísérte, tanácsaival segítette, írásra buzdította, s az ő ajánlatára választották meg Csurgóra tanárnak. Ezzel párhuzamosan azonban kedvezőbb álláslehetőség is adódott számára Hódmezővásárhelyen, ahova a Debrecenbe költözött Imre Sándor helyére hívták meg tanárnak, szintén Erdélyi ajánlatára. 1860 áprilisában foglalta el új hivatalát, és a gimnázium VIII. osztályában a latin és magyar irodalmat, valamint a bölcséletet tanította, s a gimnázium igazgatói tisztségét is betöltötte. Itt nősült meg 1860-ban, és így külföldi útjáról le kellett mondania. Feleségétől, Kulcsár Ilonától négy gyermeke született: Béla, Ernő, Ilona (Buday Ákosné) és Izabella. Második házasságát 1881-ben kötötte lisznyai Tóth Karolinával.³ Tanulmányai, valamint irodalomtanári működése után a költészettel való foglalkozás később sem szűnt meg számára, s amikor fő feladata már más volt, akkor is végigkísérte életét.

1865-ben került Sátoraljaújhelyre az itteni református gyülekezet lelkészeként, s 45 éven át szolgált e tisztségben. (Korábban édesapja is működött az újhelyi gyülekezetben helyettes lelkészként.) 1865. október 8-án lezajlott ünnepélyes fogadtatásáról később is megemlékezett. Egész kocsisor várta Patakon, lovasbandérium az újhelyi határban, a lelkészlakban pedig a gyülekezet fogadta új lelkészét.⁴ Lelkipásztorként számos emberrel volt kapcsolatban Sátoraljaújhelyen, illetve a megyében, s nem

³ Érdekes adatot tartalmaz második feleségének 1928-ból származó gyászjelentése. Itt Tóth Karolina nevét mint özv. nagyhalászi Fejes Istvánnét tüntetik fel. A nagyhalászi nemesi előnév használatára, valamint a nemesség elnyerésére ezidáig dokumentumot nem sikerült fellelni. MNL BAZ ML SFL XV. 89. Zemplén vármegye levéltárában őrzött gyászjelentések gyűjteménye 1819–2014. özv. nagyhalászi Fejes István gyászjelentése 1928. márc. 28.

⁴ Dr. Högve István – Kádár Ferenc: A hegyen épült város. A Sátoraljaújhelyi Református Egyházközség története. Sátoraljaújhely, 2000. (A továbbiakban: *Högve–Kádár*.) 56.

A sátoraljaújhelyi romátus lelkészlak és hivatal
OLÁH TAMÁS FELVÉTELE

csupán egyházi téren, hanem mint a vármegye törvényhatósági bizottságának tagja, s mint a város kulturális életének tevékeny részese, intenzív alakítója sokat tett a település fejlődésért is. Több egyesület – köztük a Kazinczy Kör⁵ – tagjaként is tevékenykedett, sőt meghatározó alakja volt az egyesületnek. Gyülekezete méltányolta működését; 25 éves jubileumáról hosszan tudósít a Zemplén című lap, idézve Dókus Gyula gyülekezeti főgondnok köszöntőjét, aki többekkel egybehangzóan „költő-pap”-ként jellemezte

lelkipásztorát.⁶ Fejes István ekkor kapta gyülekezetétől – egy díszes Biblia mellett – azt az arany tollat, amely ugyancsak írói, költői mivoltára utalt. Egyéb tudósításokban is gyakran alkotóként emlegetik a lapok, s hangsúlyozzák hívei közötti kedveltségét, s a városban, a megyében való megbecsültségét. Irodalmár voltára gyülekezete is büszke volt.⁷

Újhelyi lelkészi működése mellett sok egyéb feladatot vállalt. 1882 őszén a sárospataki kollégium gondnokának választották, 1888-ban pedig a Tiszáninneri Református Egyházkerület tanácsbírája lett. Ezt követően 1895 márciusától a Felsőzempléni Egyházmegye esperese, amely tisztséget 1898 nyaráig töltötte be. Elnöke volt a Felsőzempléni Tanítótestületnek, tagja az egyházkerületi tanügyi bizottságnak, s több évig konventi rendes tag. 1904-ben újra tanácsbíró lett. 1908-ban súlyos betegségen esett át, de szerencsésen felgyógyult, s 1910 őszén a Tiszáninneri Ref. Egyházkerület püspökének választották.⁸ Megválasztását vezércikkben ünnepelte a Felsőmagyarországi Hírlap kiemelve, hogy Fejes személyében olyan lelkész került püspöki tisztségre, aki a felekezetek közti békét, a szeretetet és a türelmet testesíti meg, s nagy hazaszeretetről tesz tanúbizonyságot.⁹

E tudósítások persze azt is elárulják, hogy nem mindenki volt azonos véleményen, különösen Miskolcon vártak más eredményt a helyi jelölt miatt érthetően, ám miután a választás lezajlott, s a püspök személye már nem lehetett kérdéses, a székhely ügyében fejtettek ki törekvéseket, s az újdonsült püspököt meghívták Miskolcra lelkésznek.¹⁰ Fejes István nem vált meg gyülekezetétől, s tartotta magát ahhoz, amit a válasz-

⁵ A Zemplén Vármegyei Kazinczy Körrel van szó, amely bizonyos értelemben elődje a Kazinczy Társaságnak.

⁶ Jubileum a templomban. Zemplén, 1891. jan. 4. 22. évf. 1. sz. 2-3.

⁷ Fejes István nagybeteg. Zemplén, 1908. márc. 7. 36. évf. 20. sz. 3.

⁸ Életrajzi adatai: *Szimyei József: Magyar írók élete és munkái* III. k. Bp., 1894. 280–282. és az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* I. k. (Főszerk. Péter László.) Bp., 1994. 571.

⁹ Fejes István püspök. Felsőmagyarországi Hírlap, 1910. nov. 23. 13. évf. 93. sz. 1.

¹⁰ A választás kor leadott 573 szavazatból 227-et Fejes István, 138-at dr. Tüdös István miskolci lelkész, esperes szerzett meg. A püspöki installáció. Felsőmagyarországi Hírlap, 1910. dec. 14. 13. évf. 99. sz. 3.; Fejes Istvánt meghívták. Felsőmagyarországi Hírlap, 1910. dec. 7. 13. évf. 97. sz. 3.

A Fejes család kriptája az újhelyi köztemetőben
OLÁH TAMÁS FELVÉTELE

tások előtt mondott: megválasztása esetén marad, s Újhely lesz a székhely.¹¹ Beiktatása Sárospatakon zajlott,¹² s hogy elfogadottsága és az iránta való rokonszenv nagy volt, kiderül a hozzá üdvözlő látogatásra betérő nem egyházi személyek és közösségek, köztük kulturális egyesületek megjelenéséből is.¹³ Zemplén vármegye törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvében öröktette meg Fejes megválasztása feletti örömét,¹⁴ mint ahogy később megrendüléssel jegyezte fel elhunytát is,¹⁵ amely 1913. november 30-án következett be.

A püspököt Sátoraljaújhelyen temették el családjának sírboltjába.¹⁶ Tevékeny életéről sokat elárul, hogy egyháza a következő bibliai idézetet választotta halotti étesítőjére: „Semmivel sem gondolt, az ő élete sem volt Néki drága, csak elvégezhesse örömmel az Ő futását és a szolgálatot, a melyet vett az Úr Jézustól, hogy bizonyosságot tegyen az Isten kegyelmének evangéliumáról.” (Ap. Cs. XX. 24.)¹⁷

A költő

Egészen ifjú kora óta publikált. Első költeménye 1857-ben jelent meg. Számos versét hozták ismert lapok. Szerzője volt Arany János Koszorújának, a Nagyvilágnak, valamint a Vasárnapi Ujságnak. Felsorolni is hosszú azon lapoknak a sorát, amelyek írásait közölték.¹⁸ Csak a Vasárnapi Ujságban száz írása látott napvilágot 1859 és 1913 között.¹⁹ Termékeny költő voltát mutatja, hogy például utóbbi száz verse és az 1894-ben megjelent *Összes költeményei* között alig van egybeesés.

Első kötete viszonylag hamar, 1861-ben jelent meg *Fejes István költeményei* címmel Szegeden, húsz évvel később pedig a *Kisebb költemények* látott napvilágot Sá-

¹¹ Miskolcz a püspöki székhelyért. Fejes István Újhelyben marad. Az installáló közgyűlés. Felsőmagyarországi Hírlap, 1910. nov. 26. 13. évf. 94. sz. 2.

¹² A püspöki installáció. Felsőmagyarországi Hírlap, 1910. dec. 14. 13. évf. 99. sz. 2–3.

¹³ Fejes István ünneplése. Küldöttségjárás az új püspöknél. Felsőmagyarországi Hírlap, 1910. dec. 7. 97. sz. 2–3.

¹⁴ Fejes ünneplése. Felsőmagyarországi Hírlap, 1910. dec. 14. 13. évf. 99. sz. 1. MNL BAZML SFL IV.2402/a. Zemplén Vármegye Törvényhatósági bizottságának iratai 1872–1950. Közgyűlési jegyzőkönyvek és fogalmazványok 1872–1947. (40. köt.) 1911. 58/2522.

¹⁵ MNL BAZML SFL IV.2402/a. Zemplén Vármegye Törvényhatósági bizottságának iratai 1872–1950. Közgyűlési jegyzőkönyvek és fogalmazványok 1872–1947. (42. kötet) 1913. 1376., 1402/24977.

¹⁶ *Komporday Levente*: Jeles újhelyiek a köztemetőben. Életrajzok. Sátoraljaújhely, 2006. 21.

¹⁷ MNL BAZ ML SFL XV. 89. Zemplén vármegye levéltárában őrzött gyászjelentések gyűjteménye 1819–2014. Fejes István egyházi halotti értesítője 1913. dec. 1.

¹⁸ E lapok a következők voltak: Kalauz, Napkelet, Vasárnapi Ujság, Divatcsarnok, Hölgyfutár, Csokonai Album, Részvét Könyve, Magyar Ember Könyvtára, Pesti Hölgydivatlap, Szépirodalmi Figyelő, Koszorú, Magyarország és a Nagyvilág, Ország-Világ, Fővárosi Lapok, Szegedi Híradó, Zemplén. Társadalmi, irodalomtörténeti és esztétikai tanulmányai a Divatcsarnokban és Pesti Hölgydivatlapban, egyháztársadalmi cikkei a Protestáns Egyház és Iskolai Lapban, az Erdélyi Protestáns Közlönyben, a debreceni és sárospataki protestáns lapokban.

¹⁹ A Vasárnapi Ujság repertórium. Összeállította: *Galambos Ferenc*. Bp., 1978. 129–131.

toraljaujhelyen, majd a már említett 1894-es budapesti kiadása *Fejes István összes költeményei*, amelynek két kötetéből az egyik a hosszabb lélegzetű költői beszélyeket tartalmazza. A közbesző időben is sokat publikált.

Többféle műfajban alkotott. Elsősorban költőnek tekinthetjük, de színdarabok, műfordítások, egyházi tárgyú, s történeti munkák is kötődnek a nevéhez. Életművében nincsenek túlsúlyban a vallásos tárgyú versek az egyéb mondanivalójú költeményekhez képest. Írásainak műfaji sokfélesége és változatos témaválasztása fontos vonása munkásságának. A rövidebb, hangulatokat, táj- és természeti képeket megörökítő (néha dalszerű) versei mellett, írt hosszabb lélegzetű, hazafias tárgyú elmélkedő, vagy éppen ballada-típusú költeményeket is. (Munkásságát az irodalomtörténeti szakirodalom a népnemzeti iskolához sorolja).

Több írása is közvetlen bepillantást enged magánéletébe, felvillantva közvetlen hozzátartozói iránti érzelmeit. Az *Anyám emléke, Kislányom halálakor, Születésem napján* például ilyen írások. Számos versben bukkan fel saját környezete, a körülötte levő mikrovilág, vagy éppen ők a címzettjei a költeményeknek (*A pataki várkertben, Széphalom, Zemplén vármegyéhez*). Utazásai helyszíneiről (*A stájer templomok*) épp úgy ír, mint pályáját, vagy éppen emlékeit érintő gondolatairól (*Jubileumom, Emlékeimből*).

Egy költőről sokat elárul, hogyan értelmezi az alkotást, miként vall saját költészetéről. Fejes Istvánnak is vannak e tárgykörben versei. A *Honnan a dal?* című írása az ihlet forrását kutatja, s azt a kérdést járja körül, hogy az alkotások minek hatására születnek meg. Az alkotóerőt, a művészi munkát jobbra ösztönös, titokzatos hajtóerőre támaszkodó romantikus teremtő tevékenységnek mutatja be: „*Mély titok, sötétlő fűtyol / Tul az égen s föld alatt, / Örök eszme! a te képed / A dal és a gondolat!*” Saját költészetét is górcső alá veszi. Az érzelmek, a lelkében bekövetkezett változások, viharok, a mélyben forrongó indulatok készítetik alkotásra, amely nélkül – így vallja – nem tudna élni. Nem vágyik nyugalomra, így akar élni, harcban egy örök ideálért, amely lelkesíti. A költészet tehát itt is elsősorban érzelmektől fűtött, meg nem nyugvó állapot, törekvés a szépre, ami azzal együtt, hogy megviseli az alkotót olyan magaslatokra vezet, amely lelkét felemeli. Ám nem próféta szerepet jelöl ki a költőnek, inkább egy magasabb eszményt követő, érzelmeitől vezérelt alkotó főként mutatja be. Az érzelmes, szerelmes hang sem idegen tőle, hazafias versei mellett szép lírai hangvételű írásait későbbi ismertetői is kiemelték.²⁰ Elvont fogalmakat, vagy éppen természeti jelenségeket felhasználva is a pusztá leírásán túlmutató mondanivalóval ír. A modern világ eseményei és létesítményei is írásra ihlették. Már időskori verse a halála előtt egy évvel írt *Titanic*, amely a hajóóriás tragédiáját dolgozza fel az emberi és az isteni nagyságrend ütköztetésével. (A Vasárnapi Ujságban 1912. május 26-án megjelent írás egyik érdekessége, hogy meg is zenésítették, s a Hetényi-Heidelberg Albert által szerzett *Dráma az Óceánon* című zenemű kottafüzete – amelyről nem tudni, szerzője eredetileg vajon hová, milyen darabhoz vagy filmhez szánta néhány perces művét – néhány éve előkerült.)²¹

²⁰ Ványi Ferenc: Fejes István ismeretlen költeménye. http://epa.oszk.hu/00000/00001/00176/pdf/ITK_EPA00001_1940_03_292-294.pdf A letöltés dátuma: 2014. szept. 7. (A továbbiakban: Ványi F.)

²¹ Váratlanul előkerült magyar zenemű a Titanic pusztulásáról. http://mandarchiv.hu/cikk/404/Varatlanul_elokerult_magyar_zenemu_a_Titanic_pusztulasarol. [A letöltés dátuma: 2014. júl. 22. (Címlapján a szövegíró nevével.)]

Bolygunk az erdőn.

Bolygunk az érzékes csenden startaszót,
 Hogy akasztva hallgassuk az erdőt;
 Várjaitól a nyári fuvallommal,
 Halk szuszogásán az énbalgó lombnak
 Szülő a lélek, szélke startaszót.

Mi szép az erdőn és a zöld erdő!
 Tal' csak a vízre hang, a bérre kelte cseng
 És a mi szivünk, míg a bérre lombra
 Ah' hallgat és az erdőn teli szorongás,
 "Hogy olyan csend is nébent a zöld!"

Méde se cseng, stén is lepve süg,
 A nyári kőben csak a gondok kőg;
 De épen a sügő-bűvés felől meg
 Annak a hű, mélypápa szavakommal,
 Hogy szép kerülve, stén is lepve süg.

Mi nagy idős, nagy újon tón az át,
 Milyen a nap, a melynek sugarait
 Unatkoz megfőni az erdő árny,
 De hogy néint szél bérre csak egy parány,
 Elég az is, hogy hűvel haszn az.

Éltünk raján túl az elég ma már,
 Elég, ha kőseis egy nagy sugár;
~~Méde se cseng, stén is lepve süg,
 A nyári kőben csak a gondok kőg,
 De épen a sügő-bűvés felől meg
 Annak a hű, mélypápa szavakommal,
 Hogy szép kerülve, stén is lepve süg.~~

(~~Publikálva: 1906. évi 14. sz. J. sz. 14. sz.~~)
 A melyk szivünk adta a megfővő,
 Egy falcsárd - köztér megfővő,
 Keltünk az erdő, mely elég szép a nyári!

(~~Publikálva: 1906. évi 14. sz. J. sz. 14. sz.~~)

Fejes István verskézirata javításokkal (MNL BAZML SFL)

Történeti tárgyú versek és balladák témái is megjelennek Fejes István munkásságában. Arany János balladáit nagy hatással lehetett rá, mert számos hasonló művet írt ő is. Egyik-másik szövegének ritmusában visszaköszön a nevesebb pályatárs sorainak ritmikája, de ennek ellenére élvezhető, szép szövegeket hozott létre. Köztük több népi-

es témájú (*Árva Panna, Göndi Sára, A szép Jolán*), de vannak komolyabbak is, ezek történelmi alakok köré szövik a mondanivalót. Személyiségére, de Arany iránti lelkesedésére is értékes adat, hogy hagyatékában egy A walesi bárdok paródiát is találhatunk (*Buksi bárdok*). A humoros szöveg sokat elárul szerzőjéről, mint ahogy az is, hogy írásai között több jó hangulatú pl. szüreti vagy szép természeti képeket ábrázoló írást találunk. Versesköteteiben több dalsorozat is helyet kapott. Ezek a pár oldal terjedelmű, több rövid költeményből álló füzetek kis képekben mutatják be a témát (*Apró örömeik, Fürdői dalok, Tengersizemek, A fenyvesek közt*).

Közéleti verseiben a saját korának, a magyar közelmúltnak kérdéseiről, eseményeiről is írt, s hosszú versekben elmélkedett a haza sorsáról (*A törvényhozókhoz* 1872; *Áldás hazánkra*, Budavár 1849–1893. május 21., *A népfelkelő, Batthyány Lajosné, Március 15., Petőfi szellemének*). Már a címekből is sejthető, hogy a szabadságharc és annak emléke, résztvevői, az ország függetlensége milyen pozitív értékkel bírt számára.

Jelen vannak életművében a konkrét eseményre reagáló „alkalminak” tekinthető versek is, amelyek azonban önmaguknál messzebbre mutatnak, hiszen az alkalom módot adott arra hogy történelmi, irodalmi állásfoglalást tegyen közzé a szerző. Ilyenek a Vörösmarty emlékezete, amely az ország első Vörösmarty-szobra, a Székesfehérváron 1866-ban avatott műalkotásnak az apópján a neves költőnek állít emléket. Rákóczi Ferenchez írt verse a fejedelem születési helyének emléktáblával való megjelölésekor született, s prólóg készült a sátoraljaújhelyi színház megnyitására is.²² Érdekelte a közélet, s ő maga is tevékeny részese volt.

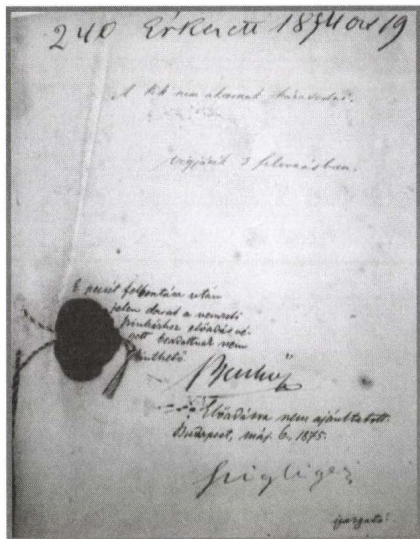
Munkássága nem maradt visszhangtalan, saját korában is elismerték. 1876-ban *Egy szép asszony* című költői elbeszélése a Kisfaludy Társaság pályázatán díjat nyert. Halála után több évtizeddel is foglalkoztak pályafutásával. Az Irodalomtörténeti Közleményekben 1940-ben és 41-ben azt vitatják, hogy melyik lehetett vajon az utolsó verse, valamint hagyatékával, kéziratban maradt írsaival is foglalkoztak.²³

A műfordító és színműtiro

Ennek a sokszínű pályának a legrejtélyesebb része talán a drámaírói működés, bár arra, hogy érdeklí a színpad, műfordítói munkásságában már találhatunk jeleket. Amellett hogy számos verset lefordított – elsősorban romantikus szerzőktől (Byron, Thomas Moore, Longfellow, William Wordsworth s mások), s az ókori klasszikusok közül Horatius szerepel a repertoáron –, színművek fordítása is fűződik a nevéhez. A drámaírók közül Shakespeare munkáit fordította. A magyar nyelvű Shakespeare-kiadások történetében lényeges, hogy a *Troilus és Cressida* a Kisfaludy Társaság kiadásában 1870-ben megjelent Shakespeare-összes (Shakespeare minden munkái) X. kötetében Fejes István fordításában jelent meg, aki ezzel a darab első ismert magyar

²² 1883. március 7-én nyílt a városháza melletti telken, a mai Színház közben. 1928-ig működött. Saját társulata nem volt, befogadó színház. 1933-ban az épület rossz állaga miatt fokozatos lebontásáról döntenek. 1966-ban használhatatlanná nyilvánítják, majd lebontják. Kováts Dániel: Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfia, 2008. (A Sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum Füzetek VI. Szerk. Fehér József.) 283. Az adatok kiegészítéséért köszönet Koncz Ildikónak.)

²³ Ványi F. ; Gulyás József: Fejes István hatyúdala: http://epa.oszk.hu/00000/00001/00180/pdf/ITK_00180_1941_03_292-293.pdf [A letöltés dátuma: 2014. júl. 22. (A továbbiakban: Gulyás J.)]

Az *Akik nem akarnak házasodni* c. vígjáték Nemzeti Színházhoz beküldött példánya. MNL BAZML SFL

fordítójaként említhető.²⁴ Lefordította *Sok zaj semmiért* címmel Shakespeare egy másik vígjátékát is; ám e munka kéziratban maradt.

Saját színdarabokat is írt, s ezekre is jellemző a hangulati és témabeli sokféleség. A magyar történelemből meríti témáját a *Salamon* című szomorújátéka, ám hagyatékában többségében vannak a vígjátékok. E művekhez témáit elsősorban saját korából, környezetéből merítette. Az *Akik nem akarnak házasodni* című három felvonásos komédiáját 1874-ben küldte be bírálatra a Nemzeti Színházhoz, ám ezzel nem aratott sikert. Szigligeti Ede színikazgató aláírásával,

néhány sor kíséretében visszakérült a szerzőhöz az előadásra el nem fogadott mű. Vidéki város a helyszíne és saját korában játszódtott a *Bárójelölt* című ugyancsak három felvonásos vígjáték is, amelyet 1877-ben írt. Az újhelyi levéltárban fellelt példányán a szereplők neve mellett ott olvasható ceruzával a szereposztás is, ami arra utal, hogy valahol, feltehetőleg műkedvelők előadhatták a darabot. *A lelkész leányai* című vígjátéka ugyancsak három felvonásos. *A csalódottak* című egyfelvonásos komédiája 1879-ben készült, amelyet szintén előadhattak, mert a hagyatékban külön kimásolva megtalálható az egyik szereplő szövege a végzavakkal, s a pizkozaton láthatjuk a játszó személyek nevét is. Egy ismeretlen című töredék is fellelhető az újhelyi levéltári anyagban, erről az állapítható meg, hogy 1871-ben Sátoraljaújhelyen készült, s műfaja tragédia.

Az 1870-es években több színdarab is kikerült a tollából, úgy tűnik ekkor a színház különösen foglalkoztatta. Hogy minden keze ügyébe kerülő papírra írt, s esetleg már nem használatos hivatalos iratok hátlapjára is, az adódhat persze papírtakarékosságból, ami nem ritka ebben a korban. Ám magunk előtt láthatjuk az elfoglalt lelkészt, akinek íróasztalán együtt volt fellelhető a hivatalos irat és az irodalom; ez persze fikció csupán, de tény, hogy *Az elbizottak* című vígjátékának tervét egy születési anyakönyvi kivonat hátlapjára írta. Az említettekén kívül számos színműve készült még, amelyek a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei anyagában találhatóak.²⁵ Jellemző, hogy míg szomorújátékból talán csak három, addig vígjátékból tíznél is több kézirat és vázlat, illetve töredék található ebben az anyagban. Ezek keletkezési ideje is az 1870-es évekre tehető.

²⁴ 1827-ben Tokody János részleteket tett közzé a dráma fordításából. Az MTA sokáig nem sorolta a darabot a lefordítandó Shakespeare-művek közé. Fejes István – miután Lévy József nem fordította le a darabot – 1865-ben benyújtotta a Kisfaludy Társaságnak. Egy évvel később – újabb bírálat után – a fordítást fölvtették a Shakespeare-összes 1870-ben megjelent X. kötetébe.

²⁵ Lásd 2. sz. jegyzet és Gulyás J.

Egyháztörténeti, egyházi munkái

Nem csupán szépirodalmi művek fűződtek a nevéhez, hanem egyháztörténeti munka is. Megírta a Sátoraljaújhelyi Református Egyházközség történetét, amelyet 1889-ben adtak ki. A reformáció itteni felbukkanásától saját jelenéig tárgyalta az eseményeket. Nem véletlenül ebben az évben jelent meg a kötet, hiszen az újhelyiek ekkor ünnepelték újabb templomuk 100. évfordulóját. E jeles évforduló ösztönözte a szerzőt – miként előszavában közli is az olvasóval –, hogy történeti kutatásba kezdjen. Törekvése, hogy munkáját hitelesen a „hozzáférhető adatok alapján” írja meg, s egyúttal hozzájáruljon a hazai protestáns egyháztörténet irodalmának bővítéséhez, ugyanakkor egyháza hitbéli öntudatát is növelje. Tapasztalt szerzőként előszavában ismerteti célkitűzéseit és a mű korszakolását is. Egyházi emberként a hitbéli ösztönzés áll ugyan az első helyen, de egyháztörténeti, sőt magyar történeti értéket is remél könyvétől. Tudatosan szerkeszti művét, a régebbi korszakok esetében a feldolgozás szélesebb keretű, általánosabb módját választja, tárgyalva a magyar történelem eseményeit is. Időben közeledve a közösségre koncentrálni. Kitér az oktatás, az egyesületek történetére, a fejlesztések és a létszámadatok ismertetésére. A város jegyzőkönyveiből, a templomépítés adakozási adataiból is közöl részleteket. Munkája nem csupán a gyülekezet története szempontjából értékes, de dokumentálja azt is, hogy mi történt Fejes itteni működése idején. Alighogy Újhelybe került a gyülekezet javíttatta a templom orgonáját, a templomtornyon és az iskolaépületen is végrehajtottak kisebb alakításokat, javításokat. Ugyanebben az évben szétválasztották a fiú- és a lányiskolát, s az oktatásba a tanító mellett a segédlelkész is bekapcsolódott. Később a paplak és az iskola épületét is alakították, nagyobbították. 1887-ben a templom 100 éves évfordulóját megelőzően külső-belső tatarozást végeztek az épületen.²⁶ A fejlődés ellenére a gyülekezet 1898-ban átadta iskoláját az államnak. Ugyanebben az évben kezdődött az új lelkészlak építése, amely gyülekezeti teremnek és hivatali helyiségeknek is helyet adott. Az egyház nem csupán építményeiben, hanem létszámában is gyarapodott ekkor, 2000-nél is több lelket számlált. A gyülekezet társadalmi beágyazottságát jól mutatja a különböző alapítványok és egyesületek működése, pl. az 1903-ban alakult Református Iparos Ifjak Olvasóköre. Az egyházközség életére nagy hatással volt, hogy lelkészét püspökké választották, s hogy Újhely püspöki székhely lett. Fejes István egyházközség-története lett az alapja Hőgye István és Kádár Ferenc 2000-ben megjelent azonos tárgyú munkájának, *A hegyen épült város* című kötetnek. A szerzők több helyütt támaszkodnak Fejes adatolt munkájára.

Egyéb történeti munkákat is összeállított. Két tankönyv szerzője volt dr. Kerényi Ede álneven. *A világ történet időrendi átnézése* és *A Magyarország történetének időrendi átnézése*, mindkettő Sátoraljaújhelyen jelent meg 1876-ban. Termékeny időszak volt az 1870-es évek közepe Fejes István számára. Ekkor jelent meg nyomtatásban az „*Egyházi beszédek*” is két füzetben Sátoraljaújhelyen (1874–76), a „*Temetési beszédek*” pedig két kiadást is megért. Újhelyben adták ki először 1876-ban, másodszor Budapesten jelent meg olcsó kiadásban 1888-ban.

²⁶ Hőgye–Kádár 54–60.

Egyházi közéleti kérdésekben is kifejtette véleményét, illetve publikált. Kiváló szónonkként tartották számon. 1876-ban Kecskeméten a protestáns egyet gyűlésén és 1881. október 31-én a debreceni zsinat ünnepélyes megnyitásakor ő mondott beszédet. A főrendiházi törvény módosítására készülve 1884-ben „A református egyház és a főrendi házi tagság” címmel foglalta össze véleményét. Széleslátókörűen elemezte, hogy e lépéssel az állam voltaképpen az egyház felé közeledett, de ennél sokkal bonyolultabbnak látta a kérdést. Elemzésében taglalja az állam és egyház viszonyának vizsgálatát, a református egyháznak a nemzeti ellenállásban elfoglalt helyét, s az egyház autonómiáját. Mint egyházi személy nem is képviselhetett más véleményt, mint azt, hogy az egyházi törvények világi törvényekhez való viszonyulása vizsgálata, s az ebben történő állásfoglalás a zsinat hatásköre.

A református énekeskönyv munkálatai

Sokat tett a református egyház új énekeskönyvének létrehozása érdekében is. Nem csupán mint az Egyetemes Énekügyi Bizottság elnöke felügyelte a munkát, de mint szerző is közreműködött. Az énekeskönyv előmunkálatairól, valamint magának az énekeskönyv megújításának programjáról készített összefoglalója nyomtatásban is megjelent.²⁷ Az egyház számára készített jelentései pedig jól rögzítik a munkafolyamatokat. A több évtizedig tartó munka nem volt zökkenőmentes, ahogy ez elnöki beszámolójából kiderül. 1875-ben a Dunamelléki Egyházkerület indítványára kezdtek foglalkozni az ügygel. Ezt követően az egyházkerületek e célra megalakított énekügyi bizottságaiból létrejött egyetemes bizottság tagjai 1878-ban abban állapodtak meg, hogy az erdélyi és a magyarországi énekeskönyvből alkotnak egyet. Komoly munka vette kezdetét. A megújítás programját 1890-ben tette közzé Fejes, s az előkészítő munkálatok 1890-91-ben zajlottak. Az elkészült próbaénekeskönyvet bírálatra bocsátották. 1905-ben még mindig nem zárult le a munka. Fejes István beszámolójából kiderül, hogy az egyházkerületek a bírálatok során olyan sok esetben egymásnak is ellentmondó észrevételeket nyújtottak be, amelyek nem csupán a kész munkát, hanem annak alapelveit is érintették, holott azok tisztázása és elfogadása a munka megkezdésekor megtörtént. Fejes István jelentésében azt is közölte, hogy egy más alapon folytatódó, az eddigi munkát félretéve újakezdődő munkálkodásban már nem kíván részt venni. Végül az új énekeskönyv hosszú évek munkája után, csak jóval Fejes István halálát követően, 1921-ben jelent meg Baltazár Dezső, Sep-rődi János és Szügyi József szerkesztésében. Az összegyűjtött észrevételek egy részének helyt adtak, s Fejes részvétele erősen tükröződik a kötetben. Az imádságok szövegét mind ő írta, az énekek szövegei közül is sokat, nem véletlen, hogy a legtöbb verset író szerzők között van az énekeskönyvben. Kezdő- és záró énekek, vasárnapi, ünnepi, hétköznapi, napszakokhoz és évszakokhoz kapcsolódó énekek, csapások esetén (tűzcsapáskor, szükség idején) elhangzó énekek szövegét alkotta meg. E témabeli sokszínűség talán nem véletlen, hiszen világi verseit is e változatosság jellemezte. Ugyancsak hasonlóság világi alkotói oldalához, amelyben nagy szerepet játszott a

²⁷ A magyarországi református egyház énekes könyve megújításának programja. Sárospatak, 1890.; Előmunkálatok a magyarországi ref. egyház énekes könyvéhez. Sárospatak, 1890-91. Öt füzet.

műfordítás, hogy át is dolgozott egy Tompa Mihály verset (a *Reggel* címűt, amely e formában a 180. számú ének szövegévé lett). Nem érdektelen magának az énekeskönyvnek a vitája sem, de Fejes István személyét vizsgálva a fentebb említett 1905. évi jelentés elsősorban azért érdekes, mert ebben is megmutatkozik az irodalmár viszonyulás az egyházi szemlélet mellett. A beszámolóból – amely voltaképpen a bírálatokra válasz – kiderül, hogy milyen szigorúan vette górcső alá a korábban használt énekeskönyv énekeit, mennyire tisztában volt azok művészi értékeivel vagy éppen gyengéivel, mértéktartóan, de kritikusan igyekezett összegezgetetni a költői színvonal és az egyházi igény szempontjait, hiszen a vitathatatlanul kiváló énekek mellett fel kellett használni a kevésbé csillogó, de az egyházi szolgálat számára nélkülözhetetlen, illetve célszerű dallamokat és szövegeket is. Magáról az egyházi költészetéről nagy alkotói őszinteséggel ír. Többségében alkalmi verseknek tekinti a vallásos költeményeket, mivel úgy látja, hogy leginkább egyéni istenfélő érzések és nagyszerű, kivételes alkalmak születhetnek kiváló vallásos alkotásokat, de a „*kisebbszerű mindennapi alkalmak, úgyszólván megszabott körülményes egyházi események, dogmatikai és morális tételek magasabb költői lendületet sehol sem képesek adni az ilyen természetű énekeknek.*”²⁸ E sorok is azt bizonyítják, hogy igazi alkotóként tisztában volt a kiváló és a kevésbé jó alkotások ismérveivel, s ezt az egyházi tárgyú művek esetében is kifejtette, ugyanakkor figyelembe véve egyháza igényeit igyekezett az énekeskönyv munkálatai során összegezgetetni a művészi színvonalat az egyházi alkalmak követelményeivel. Igényessége azonban csak javára vált az énekeskönyvnek.

Fejes István életműve részletes, alaposabb kutatásnak lehetne tárgya. Hagyatékában maradt írásai között feltehetőleg vannak még kiadatlan munkák, s megjelent költeményei kéziratának és a nyomtatásban megjelent változatoknak az összevetése is tanulságos megállapításokhoz vezethetne, hasonlóképpen bibliográfiájának összeállítása, amelyhez – hála tevékeny alkotói működésének – bőséges adat áll rendelkezésünkre.

²⁸ Az Egyetemes Énekügyi Bizottság elnökének jelentése az evang. reform. egyetemes konventhez a próba-énekeskönyv tárgyában. Sátoraljaújhely, 1905. 11.

Magyar vitéz a hidasnémeti hősi emlékművön

NYIRI PÉTER

Az Őspuszta és a hazugság Jókai Mór: *Sárga rózsza*

A száztíz éve elhunyt Jókai Mór *Sárga rózsza* (1892) című kisregényét a szakirodalom a szerző egyik legjobb alkotásának tartja.¹ A „balladai tömörség és népi ihletettség”,² a riportszerűség,³ a hiteles néprajzi adatok, „a kitűnő jellemrajz”,⁴ a letisztult forma és a kiegyensúlyozott kompozíció⁵ egy új művészi irány, a következő nemzedékek (Mikszáth, Móricz) realizmusának útját előlegezi,⁶ s mindez azt sugallhatja, hogy a *Sárga rózsza* nehezen vagy nehezebben állítható párhuzamba a mítoszi-eposzi, illetve keresztény vonásokat is tartalmazó Jókai-művekkel. Azokkal a regényekkel, amelyek egy mikrokozmosz, a földi paradicsom megvalósítását beszélik el.⁷ A *Fekete gyémántok*, *A jövő század regénye* és az *Egy az Isten*⁸ említhető itt példaként, de érzékletesen jeleníti meg a szigetletet, az önálló (nem minden veszély nélküli, ám derűs-idilli) kis világot az *Arany ember* és az *Ahol a pénz nem Isten* is. Tanulmányomban⁹ azt próbálom igazolni, hogy a *Sárga rózsza* című kisregény is e körbe (a mikrokozmosz tárgyú művek közé) tartozik, azonban éppen az ellenkezője a korábban említetteknek: ellenmítoszként ol-

¹ Ez Jókai „egyik legsikerültebb regénye” – írja *Lengyel Dénes* (Jókai Mór. Gondolat Kiadó, Bp., 1970. 167.) *Zsigmond Ferenc* szerint „... a Sárga rózsza Jókai legtökéletesebb regénye”. (Jókai, a Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Bp., 1924. 265.); emellett a „kitűnő jellemrajz” is értéke. *Sőtér István* „az írói hitelesség és szabotosság remek példájaként” ír róla (Félkör. Tanulmányok a XIX. századból, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979. 379.), és a mű „riportszerűségét” emeli ki (*Sőtér* i. m. 469.); *Wéber Antal* a „balladai tömörség és népi ihletettség” erejét említi meg (Jókai Mór. Élet-kép sorozat, Elektra Kiadóház, Bp., 2001. 94.).

² *Wéber* i. m. 94.

³ „A hortobágyi élet bemutatásának írói módszere rokonabb a riporttal, mint a genre-ral...” (*Sőtér István* i. m. 469.) Hasonló jegyek okán *Gerold László* egyenesen naturalizmust emleget a mű kapcsán: „... a *Sárga rózsza* (1893) jegyzőkönyvszerűsége, amely legfőbb bizonyítéka a máig népszerű kisregény naturalizmusának.” (Új Jókai kép. Bori Imre tanulmányai Jókairól. Meglelt örökség. Tanulmányok, esszék, kritikák a XIX. századi magyar irodalomról, színházról, hagyományról és moderniségről, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1994. 170.)

⁴ *Zsigmond* i. m. 264.

⁵ „sem elstíve, sem elnyújtva nincs a cselekmény, semmi bántó szertelenség a jellemzésben” (*Zsigmond* i. m. 265.)

⁶ „A *Sárga rózsza* intim, idillbe hajló, a lélekábrázolás terén az eddiginél sokkal józanabb romantikájával közvetlen közelébe kerül Mikszáth első elbeszélésgyűjteményeinek” (*Nagy Miklós*: Jókai Mór alkotásai és vallomásai tükrében, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1975. 226.)

⁷ *Nyiri Péter*: „Nincs olyan nagy és nincs olyan kicsiny, ahol őt ne látnám.” A mindennapok szentsége és a Jókai-szöveg. Széphalom 23., a Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 2013. 343–349.

⁸ Ehhez: *Nyiri Péter*: Torockó, a szigetkert. A helyszínek teológiája Jókai Mór *Egy az Isten* című regényében, Széphalom 22., a Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 2012. 261–269.

⁹ Az írás egy korábbi szöveg (*Nyiri Péter*: Népies „román” és káoszba forduló kozmosz [Jókai Mór: *Sárga rózsza*]. Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 2007. nov. 13., Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Kiadványa, Miskolc, 2009. 69–73.) jelentősen továbbgondolt, új szempontokkal és kutatási eredményekkel bővített változata.

vasható, mert a „földi paradicsom” eltűnését (elvesztését), a káoszba forduló mikrokozmosz történetét meséli el. Írásomban azt kutatom tehát, hogy feltárható-e egy olyan motívumsor, amely megengedi ezt az értelmezést.¹⁰

Az eszmei (elvonatban olvasatban mítoszi vagy metafizikai) összecsapás, melyet a cselekmény rejt, a mikrokozmoszt eredeti formájában fenntartó becsület és igazság, illetve a kozmoszt káoszba fordító hazugság, érdekelv, őszintétlenség és ravaszság küzdelme.

A regény a múltba, az elmúltba fordulás, egy régen, egykor létezett, de mára letűnt korról szólás aktusával kezdődik; amikor a Hortobágy vize nem volt lecsapolva; nem volt vasút, állt viszont malom, jó dolga volt a vidrának. A múlt „mássága” nem kizárólag a mai tárgyak hiányában, a természetesség többletében rejlik, hanem valamely ki nem mondott, erkölcsi-eszmei többletben is; ez a világ egy mikrokozmosz, az érintetlenség, ősiség jegyeit hordozza magában.¹¹ Ember és természet harmóniája, a civilizáció előtti ősalapot sejklik fel a leírásban, melyben a narrátor egy idilli állapotot társít az egykori pusztai világhoz. Hasonló gondolatot fejt ki Jókai útleírásban, amikor a Hortobágy ősi, sziget jellegét hangsúlyozza: „Mi a hortobágyi pusztá? Egy ismeretlen sziget a szárazföldön. *Sziget*, mert körül van véve a civilizált világ tengere által...”¹²

A bevezető két mondat nem ad meg pontos időt arra vonatkozólag, hogy mikor játszódik a történet; az időpontot a mához viszonyított másságban határozza meg, a jelen horizontjából néz vissza egy „más” világba. A múlt-jelen reláció a két idősíki erkölcsi összehasonlításra készítet, és ez az összehasonlítás a szöveg szerint a múlt javára dől el. Az elbeszélő a múltból szól, mégis jelen idejű elbeszéléssel kezdi történetét: a két pusztai ember (Decsi Sándor csikós- és Lacza Ferkó gulyáslegény) találkozását jelen időben olvashatjuk, a mű többi részét – az első jelenet zárlatával kezdődően – múltban; ennek a narrációs eljárásnak talán két funkciója lehet. A jelen idő használata elevebben vetíti az olvasó elé a jelenetet; másrészt lehet ez az elkülönítés kiemelés is, mely a jelenet súlyponti helyzetét jelzi – akár az efféle (a riválisok, különböző elvek, célok, erkölcsök: hazugság-igazság; közérdek-önérdek) találkozások időtlenségét, mítosziságát. Annál is inkább, mert ez a jelenet kicsinyítő tükre az egész történetnek: e rövid részben élénk tárul a cselekmény minden fontosabb mozzanata: Decsi már ekkor a feltétlen igazmondás megtestesítőjeként lép fel, míg Lacza következetesen hazudik; és hangot kap a féltékenységre is. Már a történet kezdetén élénk tárul tehát az erkölcsök szembenállása: a kozmoszember Decsi és a hazugságaival diszharmóniát okozó Lacza merőben különböző értékrendek képviselői. A külsőleg oly egysíkú és harmonizáló pusztai embervilág morálisan eltérőnek bizonyul. Voltaképpen már itt megtörténik – az eszmék síkján – a metafizikai minőségek, az igazság és a hazugság összecsapá-

¹⁰ Ez az értelem a mű erkölcsi jelentésrétegének tekinthető, amely együtt lüktet a többivel (a néprajzi, történeti jelentéssíkokkal), de azoknál mélyebben rejlik; s valódi „természete” talán nehezebben kiismerhető.

¹¹ Nagy Miklós is a „Hortobágy kisvilágáról (mikrokozmoszról)” beszél (*Imre László – Nagy Miklós – Varga Pál: A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig. I. Kézirat, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 47.*). Zsigmond Ferenc pedig „Senki-szigetnek”, „őspusztának” nevezi (*Zsigmond i. m. 262.*). Maga Jókai is „ősi pusztát” és „teljes hatalmú semmit” említ („A teljes hatalmú semmi uralkodik itten.”) hortobágyi útleírásában: *Jókai Mór: Útleírások*, Unikornis Kiadó, Bp., 1996. 153., 156.

¹² *Jókai: Útleírások*, 152. A kisregény egyik ihletője Jókai hortobágyi útja volt (1899-ben, Fesztyékkel).

sa; és a regény folytatásában ennek a küzdelemnek a lefolyásáról, majd végkimeneteléről olvashatunk.

Mindkét legény, mindkét főalak magyar, de külsőre mégis teljesen más; ez a másság-különbözőség az eszmei, erkölcsi konfliktus forrása is.¹³ A szereplők külső jellemzése egyszersemind lelki-erkölcsi bemutatás is; igen figyelemreméltó, hogy a leírás nyelvezete, a szavak megválasztása mennyire összhangot teremt a külső és belső tulajdonságok között. A csikósbojtár hősi, daliás alak (sokkal inkább, mint a gulyáslegény Lacza); szoborszerű (a becsületesség szobra is),¹⁴ természetes (természetesség) csigás hajú. A gulyásbojtár is derék ember (széles vállú, csontos termetű) ugyan, de erkölcsi hiányosságai vannak; például és mindenekelőtt a hazugság, melyről külső vonásaiban leginkább a szeme árulkodik.¹⁵ A szem motívuma rendre visszatér a műben, és „a szem a lélek tükre” gondolatot visszhangozza: a *Sárga rózsában* a szem kifejezője a jellemnek, az identitásnak. A gulyásbojtárnak *hetyke* szemöldöke van; s a szeme megtévesztő (hazudik), valamilyennek látszik első látásra, de nem olyan.¹⁶ S hasonló Klári, a sárga rózsza: szeme kék vagy fekete: nem ismerhető meg/ki teljesen. Decsi Sándor ellenben ragyogó (tisztaságtól fénylő, őszinte) szemű. S nem véletlen, hogy megmérgezése után (mely a kozmosz, s benne Decsi összeomlásának is fontos mozzanata) éppen a szeme változik meg a legjesztőbb módon.¹⁷

A konfliktus valódi kirobbantója, a kozmoszt káoszba fordító erők elindítója maga a címbeli sárga rózsza, a csapláros lánya, Klárika. Csupán egyetlen sárga rózsza van, mely különleges és egyedi, és amelyért a két legkülönb pusztai küzd meg. Eredete bizonytalan; mosolya tűzmosolygás, haja ugyanakkor természetes szépségű, és a lány kétségtelenül összetett (nem kizárólagosan rossz) jellem.¹⁸ A másság az egyik lényeges vonása is, az elbeszélő erősen hangsúlyozza, hogy a sárga rózsza más, mint a többi lány. Nem tudni, honnan került a nőtlen, öreg csaplároshoz – idegen.¹⁹

A konfliktust az okozza, hogy az egyedi, a különleges rózsát, mely korábban csak egyetlen férfi volt, most mindenkinek osztogatja (akár a pandúrnak is, ha az tér be

¹³ „Decsiben és Laczában paraszti vagy akár nemzeti típusok körvonalait is sejtethetjük” – írja Nagy Miklós (Jókai Mór, Korona Kiadó, Bp., 1999. 104.) S valóban, mintha a Sárga rózsza nemzetkarakterológiai rajzot is adna a magyarságról. Több mint tucatszor olvashatunk a magyar emberre jellemző megállapítást. Csak néhány ezek közül: „Hát hiszen papirka minden rendes magaviseletű magyar embernél szokott lenni a tarisznyában.” (Jókai Mór: Sárga rózsza. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1979. 64. [A továbbiakban: Sárga rózsza.]) „... amilyent csak a magyar nyelv gazdagsága képes kifejezni...” (Uo. 68.) „A magyarnak nem természete a hallgatóság.” (Uo. 75.) A magyar két típusa küzd meg egymással, és rendkívül sokatmondó, hogy az erényes, az igazmondó veszít.

¹⁴ „Az az ember úgy tartá fogva a pányvával, mintha ércből volna öntve. Lobogós ingujja végigcsúszott a karjain, olyan volt, mint azok az ógörög vagy római szobrok: a lószelidítők.” (Sárga rózsza, 70.)

¹⁵ Sárga rózsza, 7.

¹⁶ „Nekem a szeme járás sem tetszik” – mondják Laczáról a révnél (Sárga rózsza, 62.)

¹⁷ „A két szeme rémségesen fölnyitva, valami örületes tűzfényben ragyogott, ami annál ijesztőbb volt, mivelhogy a szem feketéi egészen ki voltak tágulva.” (Sárga rózsza, 42.) Később Klári döbben meg Decsi szemein (a doktor jelenlétében): „– Csak ezekkel a szemekkel ne nézne így rám. – Az fáj a legjobban, ugye? Az a két meredt szem? Magam is azt tartom.” (Sárga rózsza, 49.)

¹⁸ „Bünbánó és kacér, majd odaadó, majd durcás; föltétlenül hisz az ősi babonákban, noha érezhető már magatartásában a jövődő háziasszonya, haszonra számító vendéglőse.” (Nagy 1999. i. m. 104.)

¹⁹ Az „idegen” később is mint a harmóniát megzavaró tényező tűnik fel a műben. „az idegent összedöfölnék az átlatok” (Sárga rózsza, 24.); „azt hiszik, hogy az valami idegen kutya; nekiesnek egymásnak, s összemarakodnak.” (Sárga rózsza, 27.) Decsi és a mikrokozmosz számára az addig idegen hazugság válik végzetessé, s a történet végére maga a csikósbojtár (mint kozmoszember) válik idegenné a káoszban.

a csárdába). Megszűnt tehát az egyediség, az egy lányszív egy férfiszív erkölcsi arány-párja, odalett a hűség, elérte telenedett a hűség erénye. Decsi tragédiáját ez eredményezi. A katonaságból visszatérően, csárdabeli látogatásakor földhöz vágja a poharat, hogy más ne igyon belőle: csak az övé legyen, akárcsak (korábban) a lány.²⁰ Ez a kizárólagos tulajdon bomlik fel a lány csapodárságával, nem csak az övé már Klári, és ez számára azt jelenti, hogy már nem az övé. A hamisság, a hazudozás-hazugság kezdettől fogva zavarja, dühíti Decsit.²¹ A hazugság elfedi azt, ami van, átalakítja a jelent, múltat és jövőt. A hazugság által egy kreált világ egy legalizált, valóságos világ igényével lép fel a csakugyan legális és valóságos világgal szemben, s a két értékrend, metafizikai erő (igazság, hazugság) küzdelme diszharmoniót, végzetes feszültséget okoz, mely csak az egyik fél győzelmével végződhet, mindkettő nem maradhat talpon (azaz érvényben). Ezért kezdődik Decsi világának – és egyúttal egy erkölcsös, idilli mikrokozmosznak – a felbomlása a hazugsággal. Két világ, két értékrend csap itt össze végzetes párharcban: az ősi, tiszta és a hazug, jövőt képviselő. Az igazság valóságos világával a hazugság álságos, de magának létjogosultságot kiharcoló világa áll szemben; s a győztes fél legtöbbször a manipulált, hazugsággal kreált közeg.²² Hazugság a lányok arcfestése is, mert eltakarja a valóságot, igazságot, mássá teszi a lányokat: elveszi természetességüket, eredendő jellegüket. A hazugság eltakarja a lelket – a hazugság sejtése, de még nem bizonyított volta bizonytalanságot okoz; ezért mondja Decsi azt a lánynak, hogy inkább mondjon rosszat, szívét összetörőt (azt, hogy hűtlen volt hozzá), de az igazat mondja.²³ A sárga szín – mely a szövegben mintegy negyvenszer szerepel – a műben a hazugság jelképévé válik. Míg az arany az isteni erő, a nagyság színe, a sárga (világossárga) a hitszegés, képmutatás, az áruulás és a kirekesztés hordozója.²⁴ A magyarság színszimbolikájában szintén rossz képzeteket kelt: a betegség és a halál színe az arany szakrális jellegével szemben.²⁵ A történet ellenmítoszként való olvasatát (hogyan tűnik el egy mikrokozmosz) segíti a sárga regénybeli szimbolikája. Maga Klári, aki sárga rózsa, olyan, mint fülönfüggője, az arannyal futtatott ezüstfüggő, más, mint amilyen valójában. A fülbevaló a maga tárgyiaságában és átvitt értelemben is a hazugság jelképévé válik („Ilyen a leány! Kívül arany, belül ezüst.” – mondja Decsi).²⁶ Aranya csupán hazugság, megtévesztés, ráadásul Lacza Ferkó cselekedete. Ugyanígy válik az önmagában jó jelentésű rózsa is hazugságjelképpé, mivel sárgasága eltorzítja. A rózsa az elzárt kertnek – amely bizo-

²⁰ „– Miért törted össze ezt a palackot? – kérdi szelíden a leány. – Azért, hogy ne igyék belőle utánam más.” (Sárga rózsa, 11.) Decsi mindkét történetbeli csárdalátogatásakor megteszi ezt az önelkülönítő gesztust, a boros- és a söröspalackokat is összetöri. A történet során folyamatosan autonómiáját félti, s ez az aggodalom az egész hortobágyi kisvilág eltűnését is előrevetíti.

²¹ „Semmit sem utálok úgy, mint a hazugságot.” (Sárga rózsa, 11.) „De ha te énnékem hazugságot mondasz, azért úgy megítéllek...” (Sárga rózsa, 13.) „Látod, pajtás, nincs utálatosabb hiba a világon a hazudásnál.” (Sárga rózsa, 92.)

²² Ld. ehhez: Nyíri Péter: Az anyanyelvi nevelésről... másképpen. Gondolatok a nyelvi erkölcsről és a szeretettel megcselekedett nyelvről. Hitel, 2011. dec. 61–68.

²³ A *hazug szó* (származékaival együtt) több mint harmincszor olvasható a szövegben.

²⁴ Szimbólumok lexikona, Saxum, Larousse, Paris, 2006. 502.

²⁵ Hoppál Mihály, Jankovics Marcell, Nagy András, Szemadám György: Jelképtár, Helikon Kiadó, Bp., 1997.

²⁶ Sárga rózsa, 79.

nyos keresztény képtípusokon Máriát körbeveszi – a virága (gyakran rózsák vagy rózsasövény övezi a kertet); s így a védelemnek, a mikrokozmosz (paradicsomi) jellegnek, a hűségnek is szimbóluma.²⁷ A korábban már említett – Decsi által vágyott – elkülönültség felbomlását – és azt, hogy Klári nem csupán Decsihez tartozik – mutatja a hortobágyi csárda: nincs körülötte kerítés, mindenki számára nyitott. A sárga szín felbontja a rózsza zártságát, s a mindenki számára való hozzáférhetőség eszköze lesz. Pedig a sárga rózsza átlényegülhetne hazugságvirágból igazságjelképpé; Decsi ezt mondja Klárinak: „Nézd ezt a rózsát a kezekben, még most alig fakadt ki, de ha ráfújom a forró leheletem, egyik levele a másik után kifeszlik. Légy te nekem ilyen sárga rózsám, nyisd ki a lelkedet, nyisd ki a szívedet előttem, akármit vallasz meg, nem haragszom érte, megbocsátok érte, akárhogy összetöröd vele a szívemet.”²⁸

A hűség és őszinteség nélküli életet jelképezi a kutya hízelgése is.²⁹ Vagyis megbillent az egyensúly, nincs rend, mérték.³⁰ Az a világ pedig, mely nem őszinte, nem állhat fenn tovább, pontosabban az őszinte és becsületes ember nem tud megmaradni benne, így Decsi sem: valójában számára szűnik meg a világ, de erkölcsileg önmagában is megszűnik.³¹ Decsi bizonyos értelemben egy, a társadalomból kitasztított ember. „Nem én változtam meg, hanem az időjárás” – mondja, mert úgy érzi, hogy a világ változott meg körülötte.³² Decsi nem akar alkalmazkodni, hogy szerepet játszva maga is alávesse magát a megváltozott világ szabályainak.³³ És éppen az lesz a tragédiája, hogy mégis erre kényszerül: hogy megmentse Klárit (a hazug sárga rózsát – a hazugságot), hazudik megmérgezése körülményeiről. Szerepváltásra kényszerül, önmaga feladására, s ezzel elveszíti identitását.³⁴

²⁷ A keresztény művészet lexikona. Szerkesztette *Jutta Seibert*, a Herder Verlag lexikonszerkesztőségének közreműködésével, Corvina, 1986. 258., 272.

²⁸ Sárga rózsza, 13.

²⁹ A kutyával való találkozás egy rövid folyamatban Decsinek a hazugsággal való szembesülését példázza. Először hisz a kutya hűségében, aztán rádöbben, hogy az állat is csak érdekből hízeleg, vagyis alakoskodik (hazudik) – a csárdában tehát a természet is megváltozott. „A kutyában van becsület. Csak az ember tud hazudni.” (Sárga rózsza, 12.) „A kutya csak megtartja a hűséget, de a leány elfelejti.” (Sárga rózsza, 13.) „Coki, kutya! Te is mindenkinek csóválod a farkad, akit szalonnázni látsz.” (Sárga rózsza, 14.) A macska is hízelkedik, így a csárda a hazugság helyszíne lesz; de az lesz mellette doktor szálláshelye és a rév is.

³⁰ Vö. a regény második bekezdésének jelképes sorát Laczáról: „Honnan jön, hová tart, azt nem lehet kitalálni...” (Sárga rózsza, 5.)

³¹ Kérdés lehet persze, hogy létezett-e a Decsi-féle idilli kisvilág, vagy a csikóslegény mikrokozmosz volt egy mikrokozmoszban. Mindenesre azzal, hogy elhagyja a pusztát, az ő hazugságra nemet mondó, a természetes igazságérzetre épülő mikrovilága valóban eltűnik. De megváltozik-e a pusztá élete Decsi hiányával? Mindenképpen, hiszen Lacza valószínűleg elmegy Morvaországba, Klári egy gazdag kocsmároshoz feleségül, egy nemzedék, egy „közösség” sorsfona itt feltétlenül megszakad. Megjegyzendő, hogy a Hortobágy megpróbálta kilökní magából Laczát és Klárit, a kozmoszromboló erőket, hiszen Laczát Morvaországba küldik, Klárinak pedig Decsi megmérgezése után az állatorvos javasolja, hogy menjen minél messzebb a pusztától. A lány azonban ott marad, a gulyásbajtár pedig visszatér; a döntő időben tehát ők bizonyultak győztesnek.

³² Decsi lelkületét jól mutatja két „bibliás” vonása is, mindkettőt Lacza mondja róla: „– Ejnye, pajtás! De jó prédikátor lett volna belőled! Úgy tudsz prédikálni, mint a pünködsi legátus Balmazújvároson.” (Sárga rózsza, 92.) „– Te bújod mindig a bibliai történeteket.” (Sárga rózsza, 95.)

³³ Zsigmond Ferenc szerint „ősi kevélység, meg nem alkuvó férfiaság és függetlenség” jellemzi (i. m. 263.).

³⁴ „A csikósbajtár, amint belépett a szobába, elkezdett szerepet játszani: kicsinált szerepet.” (Sárga rózsza, 53.) S ennek eredménye az identitásvesztés: „Annyit mondok neked, hogy a mai naptól fogva kettőnk közül az egyiket lenézem, utálok. Ne fakadj sírva. Nem te vagy az az egyik. Nem tudok többé a szemedbe nézni, mert magamat látom meg benne. Annyit sem érek már, mint ez a fületlen pityke, ami a lajbimról leszakadt.” (Sárga rózsza, 57.)

Mennyire más Lacza Ferkó,³⁵ akinek jellemét mindennél jobban megvilágítja a következő párbeszéd: „ – Hallja, gazduram: szokott ez a kegyelmed bojtárja néha igazat is mondani? – kérdezik Lacza számadójától, mire a válasz. – Ritkaságképpen...”³⁶ Igen figyelemreméltó ugyanakkor a két legény közötti hasonlóság. Mindketten a legkiválóbbak a maguk területén,³⁷ s hasonlóan is jellemzik őket.³⁸ Jó pajtások is volnának a csikós számadó szerint, „ha az ördög, vagy nem tudom miféle szellet azt a sárga képű hajadont közéjük nem dobta volna.”³⁹ A két jellem – két elv: hazugság és igazság összeütközése okozza a diszharmóniát; ha Lacza Morvaországba menne, békesség lehetne, de mivel Decsi hagyja el a Hortobágyot, a hazugság győz, s a diszharmónia megmarad.

Úgy tűnik, hogy a narrátori álláspont nem mentes bizonyos ironizáló vagy még inkább pesszimista attitűdtől. A mítosz idilli világa valamelyest megkérdőjeleződik. Decsi öreg számadója ugyanis elmeséli annak a mondáját, mítoszáat, hogy miért eszik a ló mindig.⁴⁰ Ebben a történetben is a hazugság az események forrása: a hazugság tehát a mítoszok világában is már meglévő, sőt világalakító tényező.

A műben váltakoznak a humoros és komor; derűs és komoly részek, azonban Decsi nem vesz részt a derűs jelenetekben. A polgári réves jelenet humora ironikus reflektálás a történet igazság-hazugság konfliktusára, és tréfás-szatirikus modorban mondja ki az igazmondás helyét e világban. A jelenet eszmeileg rendkívül fontos, hiszen a benne jelenetezett beszélgetést maga a hazugság szervezi, a jelenet témája a hazugság. Összevissza beszélnek Decsi megmérgezéséről, s ebből gyakorlatilag semmi sem igaz. Nem a valósághoz alkalmazkodnak, hanem maguk akarják megteremtteni azt – nagy hangon, minél nagyobbat mondva, és aki igazat mond, azt kivetik maguk közül. A zsidó lókupec – a mikrokozmosz felbomlását mozgató elvet példázva – igazmondóként válik hazuggá a többiek számára, s ugyanúgy számkivetett lesz, mint Decsi.⁴¹

³⁵ Laczát dr. Gál János a gyenge emberek közé sorolja, ők azok a Jókai-szereplők, akik „arra már gyengék, hogy jellemekké emelkedjenek.” Jókai élete és írói jelleme. Irta dr. Gál János, Ludwig Voggenreiter Verlag, Magyar Osztály, Berlin, 1925. 157.

³⁶ Sárga rózsza, 36.

³⁷ Decsi Sándor meg Lacza Ferenc testi erőben, szakmájuk ismeretében egyenlők; az egyetlen, ami a csikóst társa fölé emeli, az erkölcsi érték s a belőle fakadó bátorság.” (Nagy 1999. i. m. 104.) A gulya és a lovak kezelése között vannak különbségek, jól példázza ezt a két vásárlás: a marhák befogásához csel szükséges, a lovakéhoz határozottság és erő. A mikrokozmoszon belül lévő kis világok tehát részben különböznek, a lovas világ más világ (vö. Sárga rózsza, 76.). A két közeg szocializálja eredendően más, mások módszereik, de a fő – áthidalhatatlan – különbség erkölcsi jellegű, jelEMBől fakadó. Mindemellett pl. a ló- és marhavásáron rászédni a vevőt virtus, ez a fajta életrealitás, furfangosság tehát nem idegen a pusztai léttől. Ld. Sárga rózsza, 30.

³⁸ „Ej, de hatalmas egy lovas legény maga!” – mondják Laczáról. (Sárga rózsza, 33.) És Decsiről: „Bizony, barátom, maga hatalmas egy legény...” (Sárga rózsza, 71.) Egy külön elemzés, hosszabb gondolat sor tárgya lehetne, hogy olvashatók-e ők (Decsi és Lacza) egymás alakváltozataiként (pusztai identitáslehetőségekként). Erre (a főhős ellenfele a főhős alakváltozata) gyakran van példa a Jókai-szövegekben (pl. Timár Mihály – Krisztyán Tódor, Adorján Manassé – Vajdár Benjámín, Tatrangyi Dávid – Severus – Sasza). A témához ld. példaként *Béni Péter* elemzését: „Vetközd le az új embert, s öltsd fel a régit”. Interszubbektivitás és individuáció az Enyim, tied, övé című Jókai-regényben. Irodalomtörténet, 2012. (93. évf.) 3. sz., 348–367.

³⁹ Sárga rózsza, 75.

⁴⁰ Sárga rózsza, 76–77.

⁴¹ „Aujnye! Ilyen-olyan adta! Még itt mindnyájunkat meg akar hazudtolni? – förmedt fel rá az egész társaság. Azal csípd meg, fogd meg. Nyakon fogták, kilökték az ivószobából. A kiakolbólitott pasasér, begyűrt kalapját kiengyentve, ógott-mógott, levonva az esetből a konzekvenciákat. – Hát kellett ez nekem? Mire való a zsidónak az igazmondás?” (Sárga rózsza, 62.)

Lacza Ferkó éppen e jelenet után követi el ravasz tettét: gulyáspraktikával visszatereli a csordát, csak azért, hogy visszatérhessen Klárihoz. Ez a tette is hazugság: azt a látszatot kelti, hogy a gulya magától vadul meg, holott ő vadítja meg az állatokat.

A mű a Hortobágy kisvilágát (mikrokozmoszát) mutatja be, Decsi számára azonban ez a közeg elveszíti mikrokozmosz jellegét, számára elviselhetetlen káoszvá válik. Decsi a Laczával vívott győztes párbaj után elhagyja a Hortobágyot. A kozmoszember kilép a világból, mert számára ez a közeg földi paradicsomként megszűnik: a becsület és őszinteség így kivonul a pusztából. A végső jelenet, a pusztai párbaj előjelei a nagy, végzetes összeomlást sugallják. Gyönyörű íve van az előkészítésnek; Decsi utolsó hortobágyi éjszakája kísérteties hangokkal, vészjósló hangulatban telik, a természet tükre a csikóslegény lelkének, a benne készülődő viharok.⁴² A ló maradt a legény egyetlen társa, egyedül vele és a természettel való szimbiózisban talál vigasztalást,⁴³ miközben jövőképet (huszár lesz) vázol-képzelt magának. A regény záró sorai jelképesen ábrázolják ezt a metafizikai történetet: „Zápor jégesővel vegyest vágott alá nagy leszakadással, mennykő hullott nagy lobogással. A leány utánanézett a lovasnak, amíg a zivatar el nem takarta az alakját; egyszer-egyszer, mikor megvilámlott, a tűzzé vált záporban meglátszott az árnyék alakja, meg-meg csak elveszett, míg egészen eltűnt.”⁴⁴ Ez a káoszt idéző időjárás az értékvesztés szimbóluma. Felidézheti a jelenet Krisztus kereszthalálát, amikor is „a föld megindula, és a kősziklák megrepedezének”,⁴⁵ s ez a szeretet világból való távozásának jele, a föld fájdalomkiáltása. A *Sárga rózsa* ebben a tekintetben is különbözik a többi, kozmosz-káosz szembenállást elbeszélő Jókai-szövegtől. Míg azok az idealizált mikrokozmoszt vezetnek győzelemre – mint például az *Egy az Isten* –, és azt beszélik el, hogy miképpen születik meg egy idilli mikrovilág, addig itt éppen ennek az ősi közegnek erkölcsi felbomlását, felbomlásának kezdetét ismerhetjük meg.

Hogy hová megy Decsi, bizonyosan nem tudjuk, de az előzmények ismeretében vélhetően katonának áll. Ld. Decsi „beszélgetését” (monológját) lovával (önmagával).⁴⁶ Decsi szenvedélyesen beszél a katonaságból, a szabadságharcos narratíva hangján szólal meg: „... láttam sebben elhullani nyalka huszárokat, sárba legázolni szép színű zászlókat... Nem lesz ez mindig így!... Majd eljön a napja, kivesszük az eszterhaj alól azt a régi zászlót, utánaeredünk jó ifjú legények: megtörjük a csontját a gonosz kozáknak... Odajössz majd vélem, ugye, édes lovam: trombitaszó után.”⁴⁷ Decsiben itt mintha a szerző által vágyott (és ismert) nemzeti típus, a szabadsághar-

⁴² „A közel nádasban a bölömbika bűg, mint valami elvadult lélek...” (Sárga rózsa, 79.) S talán az sem véletlen, hogy itt is megjelenik – mint fenyegető előjel – a sárga szín: „Hajnalodott már, keleten sárgult az ég alja.” (Sárga rózsa, 83.) „... az égnek olyan színe volt, mint az írók savónak...” (Sárga rózsa, 86.) „E helyen sárga oszlop emelkedik fel, az a szélanya.” (Sárga rózsa, 87.) A Jókai-szöveg a természet beszéde témához ld.: *Hódosy Annamária: Égi jelek: Leírások az Arany emberben, Irodalomtörténeti Közlemények, 2006/5., 499–518.*

⁴³ „– Te vagy az én egyetlen, hű társam.” (Sárga rózsa, 82.) A ló segít a doktornak feltenni a magatehetetlen Decsit a kordéra, a ló az egyetlen, akiben a csikós még nem csalódott. A pusztai állatvilág egészére – láttuk korábban Decsi és a csárdai kutya találkozását – ez már nem érvényes.

⁴⁴ Sárga rózsa, 96.

⁴⁵ Máté 27, 51.

⁴⁶ Sárga rózsa, 77–82.

⁴⁷ Sárga rózsa, 81.

cos magyar jelenne meg, akiben elevenen él még '48 emléke, s aki dühét-bánatát kész harci cselekvésbe fordítani. (Hozzátehetjük, Decsi szerelmi csalódása s a huszárrok iránti vonzódása Petőfi *János vitézét* idézi.) A hazaszeretetről a szöveg humorral átszótt borúlátással, ironikus hangütésben, a többség, az idegenek (vö. Klári idegeniségével) számára elavult értékként beszél: „Magyarországnak még a nagyszerű természeti tüneményeit is ignorálja a tudós világ.”⁴⁸ „– Az emberben is megvan az a hazaszeretet – bizonyítja a mézeskalácsos, aki már sok könyvet olvasott, azokból ismerte ezt a nyavalyát.”⁴⁹

A cím is utalhat mítoszrombolásra, hiszen egy korábbi Jókai-szöveget idéz fel: a *Fehér rózsát*. Míg azonban a Fehér Rózsa (aki szintén egy nő) még férje halála után is várja (örökké) a férfit, a Sárga Rózsa a katonaidő leteltét sem tudja kivárni. A korábban megénekelte mítosz tehát már játszódik le újra.

A pesszimizmust erősíti az a tény, hogy a regény kezdetén az elbeszélő a saját jelenéhez képest az ábrázolt egykori világot tünteti fel értéktelített közegként, a mű végére viszont kiderül, hogy már akkor sem volt ép és egész a gondolt értékrend. A múlt vélt idilli világa kérdőjeleződik meg ezzel. Ha figyelembe vesszük ezt a múltbéli értékvesztés felismerése okán támadó pesszimizmust, a történetet eredetmítoszként értelmezhetjük, mely azt beszéli el, hogy mikor és hogyan kezdett káoszba fordulni egy kozmosz, mikor és hogyan kezdett el/letűnni egy mikrokozmosz.

Jókai Mór

⁴⁸ Sárga rózsa, 38.

⁴⁹ Sárga rózsa, 66.

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Balassa-sztereotípiák Mikszáth Kálmán prózájában

Annak idején, még Nógrád megyei múzeumigazgatói koromban, amikor a kékkői vár meredélyéről szétnéztem a tájon, és átnéztem hegyeken, völgyeken és évszázadokon, rögtön eszembe jutott Mikszáth Kálmán számomra kedves kisregénye, az 1899-ben írt *Krúdy Kálmán csínytevései*.¹ Mese az egész történet, de olyan mese, amelyben ott van mindaz, amit Mikszáth a Balassákról tudott, hallott és megőrzött. Valóságos példatára Mikszáth Balassa-képének. Mintha a nagy Balassa família lépne elénk a maga (főleg elképzelt) történetiségében, összetettségében, ellentmondásosságában. Így írja: „Környékünkön végtelenül szerették a hatalmas ősfamiliát, mert a Balassák csináltak hamis pénzt, de sohase csináltak hamis politikát. Százados emlékek fűzték őket ide. Minden várrom, minden legenda őhözájuk vitt vissza. A régi csataterék (s minden faluban volt valaha csata) benépesültek a fantáziákban páncélos Balassákkal. Picinyke lányomok látszottak egy palojtai sziklán. Egy Balassa-kisasszony selyemtopánkás lába vágta azokat. Lapos, kerek kavicsokat dobált ki a Kürtös patak egy helyütt, ha megáradott. Ezek is egy Balassának kővé vált pénzei. Minden övük volt itt, még a nép szíve is. – Pedig akadtak közöttük rossz urak, kegyetlen, zsarnok oligarchák, de a régiség patinájával megszépültek.”²

Ma még nem tudom megmondani, vajon a fiatal Mikszáth milyen iskolai tananyag révén juthatott a rimaszombati és a selmecbányai gimnáziumokban a Balassa ismereteihez. Mennyiben olvasott hozzá szaktudományi munkákat és melyeket. Ismerete-e vajon vagy tán otthon meg is volt nekik Mocsáry Antal Nógrád megyei története 1826-ból, benne bőséges Kékkő-Balassa fejezettel. Vagy Forgách Ferenc történeti művét forgatták bizonyára a gimnáziumban. De Toldy Ferencet bizonyára lapozhatta, ha ugyan lennének ismereteink a diák-író Mikszáth irodalmi műveltségbeli felkészültségéről. Miután összevettem azoknak a Mikszáth-írásoknak a keletkezési dátumát az 1879-es első Balassi-kiadással, amelyekben bármely Balassák említetnek, kiderül, hogy ezek az írások mind ez után születtek, noha Mikszáth tudta, hogy Balassi Bálint költő. Csak azt nem tudta milyen költő, mert csak az istenes verseket ismerhette.

És másfelől: mennyiben volt élő hagyomány ezen a tájon a Balassák neve és évszázados, mozgalmas élettörténete? Ahogyan megjegyzi, a Balassák furcsa tettei –

¹ A Krúdy Kálmán csínytevései (1899). Mikszáth Kálmán össze művei, kritikai kiadás, továbbiakban: MKÖM, 11. k. Bp., 1959. 65–140.

² Uo. 79.

ahogyan nevezi, a *stikliké* –, „*kiszivárognak szájról szájra a nép közé.*”³ Mert az igaz, hogy Nógrádban sok nemesi familiát ismertek – akár itt, a közelben, a Zsélyben birtokos Zichyeket vagy a Szécsényben és Gácson birtokos Forgáchokat –, de egyikükhöz sem kapcsolódott annyi hagyomány, mint a Balassákhoz. Mert nyilvánvaló, hogy Mikszáth meséiben, leírásaiban, megjegyzéseiben ez utóbbival állunk szemközt, mivel a Balassák évszázados családtörténetében több olyan elem van, amelyet a néphagyomány, a beszélt emlékezet szívesen örökített át nemzedékről nemzedékre.

Egy közvetlen példa az említett Krúdy Kálmán kisregényből: a szklabonyai váltságdíjcsere epizódja, amely a faluban lévő Szent Vendelin kápolnában történt, s amelynek leírásához Mikszáth a kisregény első folyóiratváltozatában hozzáfűzte: „*Szülőfalumban többé-kevésbé hiteles variációkban beszéltek az itt leírt epizódot.*”⁴ Ámbár lehet, hogy ez a mikszáthi misztifikáció szülte megjegyzés.

Nem önmagunknak mondom, de mindazoknak, akik netán arra készülnek, hogy Mikszáth művei alapján írják meg a Balassa család évszázados történetét, hogy azokban minden irodalmi fikció. Mondhatom: játék, amelynek eredete és összetevői tartalmazhatnak itt-ott történelmileg hiteles adatot, de inkább – s ez van abszolút többségben – a magyar történettudományból már akkor is közsismert sztereotípiákat, amelyekkel a Balassákon kívül sok magyar főöri családot lehet megítélni. Mikszáthnak külön szerencséje, hogy mondhatom, szülőháza udvarából rálátott egy hatalmas, s itt Nógrád megyében meghatározó szerepet vitt familia ősi várára, Kékkőre. S ifjú korában kétségtelenül személyes kapcsolata is volt Balassa Antallal, akit aztán fantáziája segítségével szívesen utaztatott évszázadokon át, szépasszonyok karjaiból császári börtönökbe. (Főleg annak 1877-ben bekövetkezett halála után.) Erre a munkakapcsolatra ő maga is utal egy leendő feleségének, Mauks Ilonkának írt levelében, még 1872 júliusában, amelynek szövege alapján nyilvánvaló, hogy egyelőre még csak mérhetetlen írói ambíciókkal megáldott fiatalembernek irodalmi híre is van környezetében, s a képviselőválasztásokon induló Balassa Antal vele íratva a programját. „*Délután átmentünk Kékkőbe, a gróf neheztel rám, hogy kompromittáltam az-za, miszerint elbírsztem, hogy a programját én írtam.*”⁵ Az ember nem állja meg, hogy maga is ábrándozzon: hátha éppen ez az Antal mesél neki itt Kékkőn a költő Bálintról s magáról a családról, mert tudjuk, mily szenvedéllyel kutatta a családi levéltárban a familia történetét, s készült egy Balassi Balint-életrajz megírására.

Mikszáth Kékkő élménye gyermekkorig nyúlik vissza, amely emlék aztán számos művének teszi helyszínéül a regényes romladékot, az alatta meglapuló kisvárost, amely ekkor járási székhely volt. Ezen a tájon, ahol az író született, felnevelkedett, ifjúkorát töltötte, reményeit szövögette majdani sikereiről, mindennapos valóság volt a Balassa élmény.

Természetesen a megyeszékhely, Balassagyarmat neve a meghatározó, amely elsőként említendő emlékezete formálódásában, másodsorban Kékkő vára, amely látványával foghatta meg őt, de a közelben volt Divény vára is. Általában a romantikus

³ Magyar főurak fényűzése, 1882. MKÖM 63. k. Bp., 1973. 140.

⁴ A Krúdy Kálmán csínytevésai... 293.

⁵ Mikszáth Kálmán levele Mauks Ilonkának Szklabonyáról, 1872. júl. 27., MKÖM, 24. k. Bp., 1961. 86.

nógrádi várak (a közeli Szécsény, az Ipoly-parti Bussa, a távoli Salgó, Somoskő, majd kicsit odébb Ajnácskő, Fülek) hatottak rá. Az író éppen a fantáziakialakulás legaktívabb korszakában körülvette egy olyan történelmi kor emlékezete és látványa, melybe majd könnyű volt a Balassákat is elhelyeznie. Elegendő élményt szerezhetett hát ahhoz, hogy írásaiban később visszatérően szerepeltesse ezeket a személyeket, családokat, helyszíneket. Olykor még Balassi Bálint is feltűnik majd, de már csak idősebb korában írt műveiben, leveleiben.

A Balassa család helyszínei közül a legnagyobb hatással tehát Kékkő volt rá. Számos művében feltűnik, mint az események helyszíne, mint olyan hely, amelyről a szereplők beszélnek, kapcsolatban vannak az ott élőkkel. Elég utaltom a *Beszélő köntös*, a *Kis prímás*, a *Nemzetes uraimék*⁶ című kisregényeire, hogy az elbeszélések tucatjait ne is említsem. Ezekben az írásokban valóságos kis kékkői irodalmi városkép bontakozik ki. Olvashatunk a kékkői száz esztendő szerzeteséről, a híres asztalosról, a nevezetes mézeskalácsosról, a jeles szücsökről, a dudásokról, a szolgabíróról. Mintha csak csupa érdekes ember élne ebben a kisvárosban, amely – miként megtudjuk az írótól – híres búcsújáró hely, jelentősek a vásárai, a kékkői erdők rengetegében pedig annyi izgalmas és olykor érdekesítően erkölcstelen történet esik meg.

Kékkőre vonatkozóan meg kell említenünk még, hogy több írása kimondottan itt játszódik. A már idézett *Krúdy Kálmán csínytevés* hősei, egy Balassa báró és a híres rablóvezér, Krúdy Gyula nagyapjának testvére a kékkői erdőben kergetik egymást és a csalfa szeretőt. A híres-kedves adoma, *A két szekér öregasszony*, 1883-ból ezzel a mondattal indul: „*Kékkőben történt, de régen már.*”⁷ Ez utóbbi írás azért is fontos, mert az 1883-ban írt jóízű történet pikáns csattanóján kívül – a várból lekialáló várúr két szekér murvát kért, s ezt értették félre a helybeliek a völgyben – számos olyan Balassi-motívum fordul elő, amely Mikszáth Balassi-képét mindvégig meghatározta.

Talán a legfontosabb a Balassák időn és törvényen kívülsége. Önmaguk meghatározta világban élnek, önmaguk kialakította törvények között. Ezeknek a törvényeknek az alapja a pénz, a vagyon, a birtok, a tradíció. Erdélyi Pál 1899-es Balassi életrajzában (amely pont akkor jelenik meg, amikor Mikszáth kisregénye!) szinte tételszerűen és Mikszáth tollára valóan jeleníti meg a Balassi sztereotípiákat: „*Erős fűj, hatalmas szép szál emberek, kiknek a szerencse lábukhoz volt kötve, vagy kardjukhoz... szenvedélyes, lobogó vérű, erőszakos nagyurak.*” Majd összefoglalja: „*A Balassák családi vonásai, az önkényre való hajlam, a féktelen szenvedély, a kapzsiság és a nyugtalan vér*”, ami a Balassák sajátja. Bár ha végiggondoljuk, bizony a szaktudományban már ismertekből fogalmaz így a szerző, s ezzel az erővel tucatnyi másik magyar oligarcha-famíliát sorolhatnánk fel, amelyekre ezek pontosan ráillenek.⁸

⁶ Ez utóbbi igen gazdag Balassa említésekben, Balassa Antalé az egyik fontos szerep. Mikszáth Kálmán művei (a továbbiakban MKM) 3. k. Bp., 1966. (Szerepel benne egy igen kicsapongó életet élő Balassa Ágnes is!)

⁷ MKÖM 34. k. Bp., 1965. 141. Nem elvetendő az első mondat után sorakozó gondolat sor sem: „*A Balassák laktak ott kevély várakban, a Balassák pedig kemény gyerekek voltak, s igen sok kiváltságot csikartak ki maguknak. Még azt is, hogy a székvárosukban nem szabad zsidónak lakni. És a Balassák mégis elpusztultak, pedig ki sem mozdultak piciny székvárosukból, s még zsidó sem kellett nekik hozzá.*”

⁸ Erdélyi Pál: Balassa Bálint. Bp., 1889. 11–12.

Visszatérve a Krúdy Kálmán csínnyevéséhez, mintha egy későbbi regény, a *Beszerce ostroma* főhősének előképe rajzolódna ki ebben a korai Mikszáth-írásban, amelyben az író szándékosan nem említi időmeghatározást. Csak a különlegességeket, a különbségeket emeli ki, amelyekről a kékkői várúr híres és hírhedt. Rádadásul az időnkivüliséget azzal is hangsúlyozza, hogy nem nevezi teljese nevén a kékkői várurát; vagy csak Balassának, vagy csak bárónak említi. Lehet, hogy maga a történet csak vándoranekdota, s az is lehet, hogy a Mikszáth által megrajzolt Balassi-motívumok is olyanok, amelyek szklabonyai, ebecki, gyarmati vásári hallomásokat idéznek fel, amelyek szájról szájra jártak, mert már akkor is nagy keletje volt a szenzációnak, a rendkívülinek, a normálistól eltérőnek, azaz a másságnak. Ez a Balassa is csupa ilyen dolgot művelt: barbár fejedelem módjára élt. Amikor ebédhez ült, kilenc ágyúlövés hangzott el, amikor vacsorára terítettek, három lövés. Saját kis bandériuma volt, 120-140 emberből álló. Saját kis gazdasági személyzete volt, iparosok elsősorban. Lent a városban saját hatalmi apparátusa is volt, azonban velük személyesen már nem érintkezett. S akadt egy-két olyan szokása is, amelyek hallatán a nógrádiak bizonyára homlokuk elé emelték a kezüket, mutatva, a báró úrnál már nincsenek otthon. Így például a vár udvarán afféle szabadtéri tánctermet alakított ki, ahol minden nap táncoltak. Ahogyan Mikszáth írja: „Egy amfiteátrum alakú épületet emelt a várudvaron. Ez volt a táncterem. S ebben minden nap bál volt ebéd után. Bál, de nők nélkül. A nagyúr összehívta cselédeit, kedvelt parasztjait a városkából és ott keringtek, ugráltak, mint a kosok, egészen éjfélig zeneszóra egy óriási oszlop körül. Ő maga táncolt közöttük a legnagyobb animóval.”⁹ Megjegyzem, az 1882-ben írt karcolatában, a *Magyar főurak fényűzése* címűben is megemlíti, s ugyancsak teljes név nélkül, Balassa báró „elfújult gavalléroskodását”. Ez még színesebb és még teljesebb, s az olvasóknak még hitelesebbnek is tűnhetett, mint a későbbi megfogalmazású murvatörténet ide vonatkozó része: „Mikor báró Balassa ebédhez ült, kilenc ágyút süttöttek el a kékkői várban, hogy az egész környék hallja. Nagy ünnepeken pedig egy-egy, e célra megvásárolt paraszt fabázzat gyűjtöttak meg. Ugyanez a Balassa férfibálokat is rendezett, melyeken asszonyok nem vehettek részt, csak a falujabeli parasztok, s ezek egy oszlop körül keringtek részegen az urakkal együtt: ez volt a mulatság.”¹⁰

Mikszáth írásaiban egyébként meglehetősen sok Balassa tűnik fel a hatalmas ágas-bogas famíliából. Ezek természetesen valóságos nevek, de a történetek, egysoros kis említések nem minden esetben fedik a valóságot. (Finoman szólva...) Mikszáthnak egy adott írói helyzethez kellett ez a név, amely önmagában is hitelesíthette az írás egészét, azaz messzemenően fel tudta használni a megtévesztés, a misztifikáció alkalmazásához. A legtöbbször talán Balassa Menyhárt, aki a hamis pénzeket verette. Egy ilyen férfiú természetesen a legideálisabb nyersanyag egy író számára. Mikszáth él is a lehetőséggel, és egy-egy mondat, jellemzés, más minősítés elegendő, hogy előcibálja a várúr személyét, akit szerinte „A Garam és az Ipoly mellék királyának nevezték a hízelgők, de tulajdonképpen nem volt más, mint főúri rablólovag.” Feltűnik Balassa Imre, akiből

⁹ Két szekér öregasszony, 142.

¹⁰ Magyar főurak fényűzése, 141.

erdélyi vajda lett, de az első adandó alkalommal elárulta Szapolyait, és átállt Ferdinánd oldalára, majd a következő érdekdiktálta pillanatban visszatért Szapolyai hitére. Egy másik Balassi Imréről megtudjuk, hogy – eléggé kirívóan a családi hagyományokból – már a XV. században nagy barátja volt a művészeteknek és „*kollekcijja vala híres mesterek hegedűiből*”. Máshol feltűnik egy Balassi István, akiről azt jegyezték fel – s ez volt fontos Mikszáthnak egy történet színesebbé tételéhez –, hogy „*mégsem tréfa hát a Balassa István története, ki száműzetésből hazatérve, harminckét évi rabságot kiállott, s hét napig lovagolt egyfolytában anélkül, hogy az egészségének megártott volna, de az első kedves arc látása odabaza annyira érzékenyítette, olyan hatást tett rá, hogy szörnyethalt.*”¹¹ A várak regéit megíró sorozatában Kékkő vára is kap egy fejezetet. Ebben Balassi Imréhez köt egy a családra jellemző mesét, mely szerint a feleségét a kékkői vár ablakából kivető főúr így végez a kivizsgálásra érkező császári kiküldöttel. Mire következik a szokás Balassis menekülés országhatáron túlra, majd évtizedek múlva a visszatérés. És most a visszatérő Balassa Imre kap szívrohamot a kékkői vár előtt, alighanem a feltöltött érzelmek és a lelkiifurdaklás hatására.¹²

Talán itt újra szükséges megjegyzésünk, hogy egy íróval van dolgunk s nem egy történetíróval. Nagyot hibázik az, aki szembesíteni vagy megfeleltetni akarja a Balassi-forrásokat a mikszáthi próza leírásaival. Amelyeket végül is az írói fantázia formált ilyenre, valamint egy másik mikszáthi magatartáselem: többször ugyanazt megírni, egyre gazdagítani, variálni egy tetszetős ötletet (lásd az ágyúlövések száma a kékkői ebédnél), hiszen minden új, azaz ismételt közlés honoráriumot hoz. Az olvasó pedig nem emlékezhethet minden Balassára. Olykor elég neki egy mondat, amit felhasználhat anélkül, hogy törődne bármit is a hitelességgel, de a Balassa névhez való kapcsolódás a történet hitelességét tovább emelheti. A *Lapaj a híres dudásban* is előbukkan egy-egy Balassa báró, aki a híres kékkői dudást, egy bizonyos Hikszum nevezetű Olaszországból hozott piktorral festetett le. „*Dudástól, bocskorostól, képét odaakasztották a palotatermekbe palatinusok, főispánok közé.*”¹³ Máskor ő maga szól ki a történetből, annak a közismert mikszáthi írói eszköznek az alkalmazásával, hogy maga is ismerte azt az ötvenéves parasztembert, „*aki fiatalabb korában kengyelfutó volt a Balassa-családnál, mely, ha vékonylábú gyerek született a faluban, hagyományos szokás szerint kivétette a lábikrákból a vastaghúsát.*”¹⁴

S ha nem is említi konkrétan a Balassa család viharos életű tagjait, jellemzése a familiáról valódi történeti ismereteken alapul, amelyeket akár történeti tanulmányai-ból, közkézen forgó kalendáriumokból, vásári ponyvairodalomból is szerezhetett. *A fekete városban* például rendkívül szemléletesen s elhíthetően foglalja össze a Balassák ismérveit. „*Az elevenebb vérű nagyuraknak, az olyan Balassa-, Csáky-féléknek, hol van valamijük, hol nincs, egyszer hopp, máskor kopp, néha öt-hat várat is összekaparinta-*

¹¹ Magyar főurak fényűzése, 63.; Két rózsabimbó, MKÖM, Bp., 1966. 31. k. 136. Egy harmadik Balassa Imre történetét *A putnoki pajkos* című kis elbeszélése őrzi, amelyből történelmileg természetesen egy szó sem igaz. MKMÖ, 29. k. Bp., 1964. 147–157.

¹² Kékkő vára, MKM, 12. k. Bp., 1969. 607–610.

¹³ MKÖM 62. k. Bp., 1968. 68.

¹⁴ A tramway, MKÖM, 31. k. Bp., 1966. 247.

*nak, néha meg már egyebük sincs, mint a testi ruhájuk, amelyben bujdosnak sötét erdőkben, csőszkunyhókban, nádasokban keresve menedéket, de ez úgyszólván mindegy, egy kis játék, föl se veszik. Király elveszi, meg visszaadja – mert hat a nexus: ha az egyik családtag rossz fát tesz a tűzre, a másik vagy harmadik azalatt bizonyosan ott dörgölődik a király palástjához, és apránként rendbe jön minden.*¹⁵

Mikszáth Kékkőt mindig a Balassákhoz kötötte. *Az eltűnt nagyurak* című, 1888-as keltezésű tárcájában Balassa Antalról igen részletesen és hitelesen emlékezik, együtt írva hiteles életrajzi mozzanatokot és a már említett legendárium elemeit. „Az öreg báró Balassára még e sorok írója is emlékszik. Úgy élt kékkői várában, mint egy király vagy még kényelmesebben, kilenc mozsárágyút sütöttek el, ha ebédelni leült. Mindenféle mesterembert tartott otthon, s azok csak neki dolgozhattak. Egész nap ezeket nézegette; reggel bekukkantott a csizmadiájához, és ott szítt el egy pipadohányt, azután elment a szűjyártójához, az korbácsokat font neki, a kerékgyártó a hintókat csinálta, a szűcs ködmönöket varrt, a kőműves vagy épített, vagy bontott, de az valamennyi a holta napjáig volt megfogadva. Ha valahová ment, száztagú bandérium lovagolt előtte – az igaz, hogy nagyon messzire nemigen mehetett, mert ez a nagyúr csak tótul tudott beszélni, ezzel a nyelvvél pedig teljes képtelenség az udvar felé vonzódni.”¹⁶

Nyilvánvaló, hogy Mikszáth az öreg Balassára nem emlékezhetett, mert az öreg 1832-ben halt meg. Inkább volna kedvem azt hinni, hogy mindezeket Mikszáth Vay Sarolta „Regényhősök az életben” című kis történelmi karcolatából vette át, de kiderült, ezt az író tíz évvel később jelentette meg, éppen Mikszáth lapjában, az Országos Hírlapban, s az átvétel inkább rá vonatkozik. Hiszen a cikkében felsorolja mindazt, amit a közvélemény tud erről a Balassáról, valószínűleg Mikszáth írásai-ból.¹⁷ A kékkői várat telerakatta iparosokkal, olykor 40-50 mester dolgozott itt, amit készítettek nem volt szabad eladni, néha ő is beült közéjük dolgozni, noha semmihez nem értett, ő rendezte meg az ismert mulatságokat, a magtár közepére leásott hatalmas tuskó körül egymás kezét fogva, láncot alkotva táncoltak a férficselédék végkimerülésig, olykor a báró is belépett közéjük stb. stb. Mindez csak ott sántít, hogy Balassa Sándorról lehet szó, aki 1745 és 1832 között élt a kékkői várban. Az ő fia volt az emlegetett Antal, aki ilyen bohóságokra már nem vetemedett, sőt a tudományok nagy barátja és tisztelője volt, korának egyik legműveltebb embere, írja róla Ujváry Zsuzsanna. Az első Balassi Bálint-kutatók között tartjuk számon.¹⁸

Ám ezzel együtt ez hálás téma Mikszáth számára, mert az öreg báró megtette azt, amit idős emberek általában szeretnének: újra nősült 70 éves korában, s egy igen fiatal leányzót vett el. A forrásaink szerint jószágigazgatójának volt a leánya, de számomra csak a neve biztos: Kiss Anna (1805–1856). Lehet visszakövetkeztetni az esküvő időpontjára. Ez a bizony közös gyermek, azaz Antal 1822-ben született, így a házasság 1821-1822-ben köthetett. Amikor az ara 16-17 éves volt, a fiatal férj

¹⁵ Fekete város, MKÖM, 1. k. Bp., 1961. 6.

¹⁶ *Az eltűnt nagyurak*, MKÖM 76. k. Bp., 1982. 14.

¹⁷ *D'Artagnan (Vay Sarolta): Regényhősök az életben.* Országos Hírlap, 1898. 56. sz. febr.25.

¹⁸ J. Ujváry Zsuzsanna: *Egy elfelejtett Balassi-kutató a 19. századból.* Ghesaurus, Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára, Bp., 1910.

pedig 76-77 éves. Joggal merült fel az örökösökben a gyanú, s lett nagy pereskedés majd Antal törvényessége felett az apa halála után. Hát ez valóban Mikszáth tollára való esemény.¹⁹

S végül arra is találunk szórvány adatokat, hogy Mikszáth ismerte, olvasta Balassi Bálintot, a költőt. Már egészen fiatalon – talán elsősízből – 1872. július 11-én, Mauks Ilonkának írt levelében tűnik fel Balassi Bálint neve. Az önérzetes író hangja szól itt, aki nem tűri el, hogy a buta, műveletlen balassagyarmati, nógrádi nemesek leszólják az írásait. Így fogalmazza indulatos sorait: „*még azt sem kívánom tőlük, hogy a novelláimat olvassák, nem olyan ostoba népnek írom én azt, mint ők. Az olyan publikumnak ezelőtt háromezredével irkálgatott Balassi Bálint, meg a jó öreg Gvadányi.*”²⁰

A *Vén gazemberben* is az írástudó nemes és a korabeli közvélemény viszonya tűnik fel egy mondatban. Az a viszony, amelyet ő maga nagyon is átélhetett, amikor lelendő apósa, Mauks Mátyás az íróság és a vagyon, az íróság és a társadalmi elismertség és elfogadottság viszonyáról magyarázott neki, tiltva a lányát ilyen élehetetlen fiatalembertől. *A vén gazemberben* a báró úr diák fia maga is verseket írogat tanulás helyett, s ez a hír eljut az apja fülébe, aki így morfondírozik: „*E pletykából az öreg báró is megtudja, hogy a fiú verseket ír. Még el is mosolyodik, ártatlan foglalkozás. Úrnak se derogáló. Gróf Zrínyi is írt, Balassa Bálint is, Kobáry is. Aztán a hősokeket éneklé, Jurisics Miklóst. Hát jól van, csak a vers is jó legyen.*”²¹

De feltűnik a Balassi Bálint ismerete a már sokat emlegetett Krúdy Kálmán történetben is.²² Mikszáth játékos fantáziája idevarázsolja Bálint emlékét a kékkői erdőbe, amelynek egyik hatalmas öreg fájába maga Bálint véste volna be a „Christina” nevet, s amely vésetre úgy vigyáztak a helybeliek, mint a legszebb történeti emlékre. Sőt, még a természet is olyan kék virágokat terített a fa köré, amelyek Krisztinára emlékeztetnek. „*Szakasztott az a szűz, ami a Dobó Krisztina szeme a kékkői képtárban.*” Két levelében pedig Balassitól idéz sorokat. 1906 nyarán Cirkvenicán üdült, onnan írt levelet Thuróczy Vilmosnak, s a levelet Balassi módjára fejezi be, kedvesen, vidáman és a pihenéstől felüdültén. „*Erős gyomorrontásban gondolkozom a nyit-
rai fűcánokról, a köménymaglevesen s nux-vomicán, itt a rettenetes izzó napfényen, mert
hogy a ti Balassi Bálintotokkal fejezzem ki magamat: Ezeket íráim / A tenger partján /
Mikor jegyzettek / Kilencszáz felett / Ötöt és egyet.*”²³ Ugyan az idézet pontatlan, inkább a helyzethez igazított, de mindenestre arról tanúskodik, hogy Mikszáth olvashatta a „Könyörög Istennek, hogy bujdosásában viselje kegyelmessen gondját, s ter-

¹⁹ Nagy Iván: Magyarország családai... 1. k. 128.; Kempelen... 1. k. 266–267. A gyászjelentéseket közli Andor Csaba: Madách a kékkői várban, III. Madách szimpózium, Bp., 1996. 85–91. Mikszáth a Jókai Mórról írott életrajzában említi azt a téves adatot, amely sokáig tartotta magát: miszerint Az egy magyar nábobban ...Kékkő vár urának, báró Balassának a története van feldolgozva, természetesen sok költői szabadsággal. A hetvenéves öreg főúr egy fiatal, szegény sorsú leányt vett nőül, kitől Balassa Antal báró született.” (Mikszáth lábjegyzetben még oda is írja: „Tary Ilona kisasszony”, ami természetesen tévedés.) Jókai Mór élete és kora, MKÖM, Bp., 1960. 196.

²⁰ MKÖM 24. k. Bp., 1961. 71.

²¹ A vén gazember... 765.

²² A Krúdy Kálmán csinYTEVÉSEI... 96-97.

²³ MKÖM 25. k. Bp., 1961. 150. A Krúdy Kálmánban is feltűnik a Balassi-féle datálás a fába vésett név ügyben „hiszen azt ő maga véste oda 'mikor irtanak Urunk után nyolcvanat, másfélezer fölött'.” 96.

jessze is reá ujobb áldását” című Balassi verset („Ezeket írák / Az tenger partján / Oceánúk mellett, / Kilencvenegyét / Mikor jegyzettek / Másfélezer felett.”)²⁴

A követező szabad idézet pedig a Takács Sándornak szóló levélben bukkan fel 1909-ben. Valójában egy névjegy hátára firkantott pajtáskodó üzenet afeletti örömeiben, mennyire tetszett neki Takács Komáromi daliák című műve. Itt ennyi Balassi sor tűnik fel: „Kedves kollégám!, most kezdem csak érteni Balassi Bálint versét, hogy: Vitézek! Mi lehet / e széles föld felett / szebb dolog az végeknél?”²⁵ A tévedés jogát mindig is fenntartotta magát Mikszáth, aki egy helyütt a kékkői várba helyezi a költőt és feleségét beleszőve egy kis megtévesztő gyermekkori emléket is: „Hányszor kukucskáltam a kulcslyukakon, ajtórepedéseken át az elhagyott szobákba, melyekben valaha Balassa Bálint, a költő lakott feleségével, Dobó Katával. Azóta sem voltak talán fölnyitva.”²⁶

Tévednék persze, ha ennyiben foglalhatnánk össze a Mikszáthra tett Balassi-hatást. Az említett művekben s azokon felül: *A fekete kakas*, *Putnoki pajkos*, *Fekete város* és még sok minden másban körvonalazódik előttünk egy olyan Balassi-ismeret, amely a konkrétság és az adatszerűség, vagy éppen az irodalomtörténeti tények ismerete nélkül is kialakított és rögzített egy Balassi-képet Mikszáthban. Mi élt tovább Nógrádban a Balassákról és Balassi Bálintról a 19. század végén, amit maga Mikszáth is átvett és megjelenített? – kérdezhetjük tehát végül Mikszáth művei ismeretében. Noha tudjuk, válaszuk csak az lehet, amit korábban már megfogalmaztunk: szépirodalomról, alkotói fantáziáról van szó, amelyben ez a Balassi-látvány számos összetevőből formálódik az életmű egészében.

Elsősorban viszonyuk a pénzhez. A vagyoni bizonytalanság és kiszámíthatatlanság, vagyis egyfelől a nagyúri életnívó, másfelől a forgandó szerencse, a holnap már földönfutó lettél sors. Amikor odaveti egy mondatában, Balassa Antalról „hogy annak sem volt sohase pénze”, óhatatlanul arra gondolunk, hogy általában, a sors kiszámíthatatlansága és az egyéni életutak szenvedélyessége miatt ez az ingadozó vagyoni állapot állandósult a família történetének egészére.²⁷

Másik ilyen eleme a nőkhöz való viszony a családban, amely legendákká változva él a nógrádi parasztportákon, úri házak szalonjaiban, a vármegyei közgyűlési teremben. Kinek elrémisztő önkényeskedés, kinek érzékeket megcsiklandozó selmaság, kinek pedig nagyúri bohóság a Balassák féktelen asszonyvágya. Balassa Antalról írja, akit nagy ibolyafalónak nevez, de minden Balassára értheti. „Csak egyben ütött apjára, az asszonyok dolgában. Nem tud velük jóllakni. Egy-egy asszonyi ábrázat húzza, mint a mágnes, mint az alvajárót a hold. S ha még csak őt húznák, de a földjeit is kihúzzák alóla, és egyszer csak úgy marad csupaszon, ahogyan ő szereti látni a dámákat.”²⁸

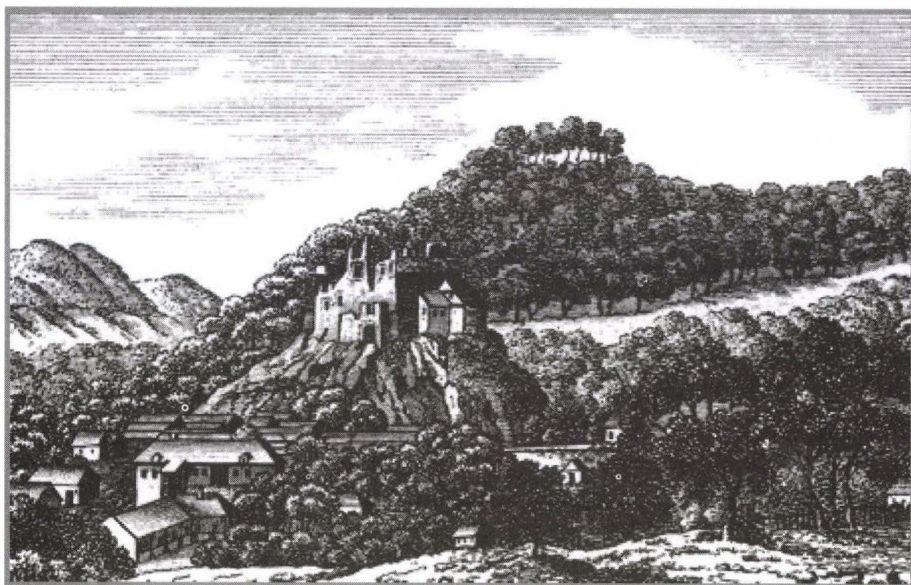
²⁴ Gyarmati Balassi Bálint énekei. Szerk. Kőszeghy Péter és Szabó Géza. Bp., 1986. 228–229.

²⁵ MKÖM, 26. k. Bp., 1961. 59.

²⁶ Egy jó asszony. MKÖM, 36. k. Bp. 1966. 6.

²⁷ A vén gazember. MKM, Bp., 1966. 703. A Krúdy Kálmán csínytevéseiben így fogalmaz a Balassák pénzügyeiről: „Pénzre ugyan megszorult ő már azelőtt is minden évszakban, de azelőtt tudott magának csinálni, ha nem is abban a formában, mint vitéz elődje Menyhért, aki leszedette a falusi tornyokból a harangokat s azokból veregett ezüst tallérokát...” 71.

²⁸ Krúdy Kálmán csínytevései, 88. Mikszáth szellemes megállapítása, hogy Balassa megfordította az ismert mondást: „minden órának leszakítsd virágát” helyett ezt alkalmazta: „Minden virágot szakíts le egy órára”. Uo. 85.

Kékkő vára

A harmadik a hatalmaskodás, az erőszak. „*A Balassák néha egyetlen rossz szeszélyért oltottak ki emberi életet – törvényesen*”²⁹ írja egy helyütt. Másutt ezt a magatartást, gátlástalanságot és hatalmaskodást így villantja fel egy képben: „...*Balassa uram nem azt tette, amit a többi főurak, ha valamit akart, hogy odament volna kuncsorogni valamelyik királyhoz adománylevelekért, hanem elvette ő maga erőszakkal. Sok gonosz cselekedet emléke maradt meg őkegyelme után.*”³⁰

Élő és eleven hagyomány volt a Balassák emlékezete Nógrádban, amikor Mikszáth megkezdte írói pályáját. S ezt is úgy tudta beépíteni írásaiba, amint beépítette azt a világot, amely őt körülvette, a jó palócokét és a tót atyafiakét, s amelyet halhatatlanná tett Lapajjal, Prakovszkyval, Bede Annával, Vibra Gyurival, Pongrácz Istvánnal és a nagy múltú Balassi famíliával.

²⁹ A jus primae noctis. MKÖM, 36. k. Bp., 1966. 125.

³⁰ Csábrág vára. MKÖM, 35. k. Bp., 1965. 32.

Üzenet az égből – válasz a földről
Az aszalói világháborús emlékmű

LUKÁTS JÁNOS

Kozsibrovsky üzletet köt Mikszáth Kálmán novellájának nyelvi sajátosságai

Mikszáth Kálmánnak ez a hosszabb elbeszélése, kisregénye 1905-ben, kilenc folytatásban jelent meg a Vasárnapi Újság január-februári számaiban, majd 1906-ban a „Világit este a szentjánosbogár” című gyűjteményben látott napvilágot.

A novella tehát Mikszáth alkotói tevékenységének az utolsó szakaszában íródott. A terjedelmes regények sorában (Beszterce ostroma, A Noszty fiú esete Tóth Mariival) egyre kevesebb novella születik, az író figyelme a nagyobb társadalmi összefüggések és a hosszabb lélegzetű írásművek felé fordul. Kevésbé érződik már a nagy példakép, Jókai romantikus emberszemléletének és stílusának a hatása, bár Mikszáth radikálisan soha nem fordult szembe mesterével. Fiatalkori novelláiban megteremtette saját költői világát, ezt később ugyan korszerűbbé, kritikusabbá tette, de alapvető vonásait mindvégig megőrizte. Mikszáth legtöbb műve Magyarország északi területein, a Felvidéken játszódik, magyar és szlovák (korabeli szóhasználat: tót) parasztok, elszegényedett nemesek, kisvárosi polgárok között.

Kozsibrovsky gróf és a szélhámos birtokeladási történetét Mikszáth bizonyára zempléni országjárása során hallotta. Kozsibrovsky vissza-visszatérő figura Mikszáth elbeszéléseiben, de főszerephez csak ebben az egy novellában jut. Az író mindannyiszor a dzsentri gondolkodásmód és viselkedés jellegzetességeivel ruházza fel alakját. Kozsibrovsky lengyel származású nemes, akinek a családja bizonyára már generációk óta él a soknemzetiségű Magyarországon. A földarabolt és politikailag megszüntetett Lengyelország iránt évszázados rokonszenv nyilatkozott meg Magyarországon; a menekült lengyel katonákat, diákokat, papokat nemesi udvarházakban bújtatták vagy látták vendégül éveken keresztül. Közülük többen idővel letelepedtek Magyarországon, szerény birtokokat vásároltak, őseik földjére és nyelvére már csak hírből emlékeztek.

A novella elején értesülünk róla, hogy Kozsibrovsky gróf végleg tönkrement, pénze, hitele elfogyott, már munkavállalásra kényszerült, ami a kortársak szerint a dzsentrilét végét jelentette (ingatlanügynök lett egy osztrák cégnél). Ekkor azonban váratlanul jelentős örökséghez jutott: egykori szoptatós dajkája ráhagyta mintegy húszezer aranyforint értékű vagyonát. Hogy váratlanul szerzett pénzét megsokszorozza, Kozsibrovsky nagystílusú szélhámosságba kezd: megvásárol egy mutatós, de értéktelen Zemplén megyei birtokot, főlstereli látványos vagyontárgyakkal, majd olyan ügyfelet keres, akinek a birtokot többszörös áron eladhatja. A kiszemelt áldo-

zat Knopp úr, a gyanútlan porosz bankár, aki nem sokat ért sem a földhöz, sem a vadhoz, elámul a rimóci birtok „csodáin”, és tízszeres áron megveszi a kastélyt. Amikor a csalás kiderül, a bankár aligha tehet mást, mint hogy hallgat, és jó képet vág a történetekhez, különben még nevetségessé is válna. Kozsibrovsky azonban nem élvezheti zavartalanul a sikert, időközben beleszeret ugyanis a bankár unokahúgába, a szép özvegy azonban kikoszarazza a grófot. Az elbeszélés szélhámós, ügyefogyott és többé-kevésbé romlott szereplőit igazán nem lehet sajnálni, de jót lehet derülni a rovásukra.

A „Kozsibrovsky üzletet köt” című elbeszélés mindvégig könnyed hangvétellű írás, a humort többféle alkotói szemlélet alkalmazásával éri el Mikszáth.

Maga Kozsibrovsky csak családnévén szerepel, barátai „a víg csont”, „a mi Kozsibrovskynk” néven nevezik, ő ilyeneket mond saját magának: „Most légy okos, Kozsi!”, „Hallgass rám, Kozsi!” Ezt a kedélyes hangot használja barátaival is, akik egytől-egyig részt vesznek a szélhámosságban. Kozsibrovsky inasa Baptiste, aki állítólag maga is lengyel gróf, de „gyakran esett úgy, hogy Kozsibrovsky volt a Baptiste inasa, mert a szerencse forgandó Lengyelországban”. „A Szlamcsik fiskális” pedig közönséges kisvárosi zugügyvéd, aki az államnizster szerepét játssza el a birtokvásárlók megtevesztésére, hogy Kozsibrovsky érdemeit és esélyeit növelje.

„Valami báró Knopp Sebestyén” a porosz báró megnevezése, a magyarosan használt névalak, és előtte a „valami” szó arra mutat, hogy Kozsibrovsky nem tartja nagyra ügyfelét. A bankár titkárát pedig ilyen szavakkal ülteti a kocsis mellé: „Ön pedig, kedves Hanck úr, kuporodjék ide az előülésre. Biz ez csak kisgyerekeknek való, de a császár se adhat többet, csak amennyije van”. A császárra hivatkozás döntő érv lehet egy császárhű német alattvaló szemében, ugyanakkor érezteti, hogy Rimócon a császár: Kozsibrovsky. Wraditzné, a szép és fiatal özvegy, a bankár nőrokona, aki Kozsibrovsky számára váratlanul jelenik meg. „Igéző szépségű asszonyka”, „a legszellemebb, legkecsesebb asszony”, ilyen jelzőkkel illeti a gróf. Lelkesedése később némiképp csökken, úgy érzi, az asszony férje (akit a bennszülöttek egy vadászaton megették) „az ausztráliai szigeteken életével egyszerre a szarvait is elhullatta”.

Az egymás közötti érintkezésben a szereplők a hétköznapi beszélt nyelvet használják. Mikszáth írásaiban ekkor már szinte teljesen ismeretlen az a dagályos, romantikus szónoklás, amely néhány évtizede még általában jellemezte a magyar prózai nyelvet. Ez alól azért kivételt jelent például Kozsibrovsky és Szlamcsik kapcsolata, a fiskális így köszönti rég látott barátját: „Kriszti Gott, bruder. Kedves, édes barátocskám!” A rontott német és szlovák szófordulatok egyaránt humoros hatásúak, vidékies, feudális bőbeszédűség árad belőlük. A berlini bankár német indulatszavakat kever beszédébe, amelyek a társalgásban már majdnem káromkodásnak számítanak: „Sapristi! – vágott közbe Knopp báró élénken” (kb. azt jelenti: Teringettét!), majd „Tausend Krucifix!” kiált fel, ami inkább kaszárnyába való szófordulat (kb. azt jelenti: Ezer ördög!).

A különböző nemzethez tartozás egyúttal nyelvi vagy társadalmi különbséget is jelent. A XIX. század második felében az ország nemzetiségei megkülönböztethető, sajátos ejtémóddal beszélték a hivatalos nyelvet: a magyart. Szlamcsik valódi tót

szavakat kever a beszédbe, és alkalmanként magyar nyelvtani hibákat vét (pl. a tárgy ragozás használatában). „Jó reggelt, grófcoska, dusicska, itt vagyok pontosan, mint a szmrty, mint a halál!” – ez a reggeli beköszöntés. Hosszú anekdotájában beszámol a Jóisten és az állatok paradicsomi beszélgetéséről, amikor az állatok éveket adnak kölcsön, hogy az ember életét hosszabbá tegyék. „A legjobb évek. Már intelligitúr nekünk. Nekinek nem”. „Isten megharagudta Ádámra: Nye mozsem, Ádámko, daj mi pokoj!” – ami azért inkább az ügyvédi huzavonák hangvételére emlékeztet. Majd később: „Betanítok őket” – mármint a szép tót parasztlányokat, hogy hogyan csavarják el a gyanakvó német titkár fejét.

Krámer kisvárosi zsidó kereskedő, akinél Kozsibrovcszky szarvasagancsokat rendel. Krámer alázatos az ügyfelekkel, és mindig egyes szám harmadik személyben beszél önmagáról. „Mivel szolgálhatok, kezit csókolom”, köszönti az üzletébe belépő gróft. Majd meghallván, hogy Kozsibrovcszky hat szekér szarvasagancsot rendel, hüledezni kezd: „Óh jaj neki! (Tudniillik jaj Krámer Miksának.) Hisz annyi szarva nincs a szarvasnak. – Bolond maga, Krámer, egynek persze hogy nincs, de soknak sok van.” Így folyt a gróf és a zsidó boltos párbeszéde a kései feudális Magyarországon.

Más hangnemet használ Kozsibrovcszky a parasztjaival, ő következetesen tegezi őket, míg azok „tetszikelik” Kozsibrovcszkyt. Ez a magatartás a feudális földesúr és a birtokán élő parasztok között az évszázadok során alakult ki és maradt fenn. „A legidősebbik parasztember”, aki jogosult a tárgyalásra, a munkabérről kérdezi Kozsibrovcszkyt, majd a hazinál magasabb amerikai fizetésekkel hozakodik elő. Kozsibrovcszky ekkor kifakad: „Telhetetlen tótok vagytok! Hej, Baptiste, jöjj kérlek elő és löj le közülük néhányat!” – de ez inkább csak színészkedés, műfelháborodás. Egy perccel később már meg is teszi a maga (dzsentrí észjárását követő) ajánlatát: „Az asszonyok kapnak három koronát, a férfiak két koronát!” Ezt viszont a parasztok fogadják ellenkezéssel. „Mert az asszonyok szebbek!” – érvel és dönt Kozsibrovcszky.

Mielőtt a lengyel-magyar gróft Berlinbe utaztatná, Mikszáth a németekről is csokorba szedi véleményét, mármint a maga korában meggyökerezett sztereotípiákat. „Amiben a német szakember, abból nem tudja semmit!” – magyarázza Szlamcsik fiskális. „Aki jót nevetett, az jól mulatott. Jól és olcsón. A németek szeretik öszeegyeztetni a kettőt”. Majd egy megállapítás a német mezőgazdaságról: „Kertileg megdolgozott, keresztül-kasul turkált, csatornázott földek. Csak éppen, hogy már nem szitálják a földet... Ha itt-ott vadon ugrik ki egy-egy nyúl, talán le is fotografírozzák a német képeslapok”. A „kertileg” kifejezés, de főképp a „fotografíroz” igealak a német agrárszemlélet és nyelvhasználat ironikus túlhangsúlyozása. A társasjátékban meg „azért német a német, hogy még mulatságból is exekúciót játsszék”, vagyis *büntetés végrehajtást, kivégzést*, – állapítja meg a gróf Berlinben. A németek ugyanakkor egymás között „valóságos vadembernek” nevezik a lengyel-magyar gróft, bár ez Wraditzné szájából mintha dicséretnek számítana. Knopp báró „a vadak közt” érzi magát Magyarországon, föl se tételezi, hogy nála okosabb lehet bárki földvásárlás és birtokszerzés dolgában. Kozsibrovcszky látszólagos nemtörődömiségét „a vadember” hozzá nem értésének gondolja, és a gróft örömmel kopasztaná meg.

Maga Kozsibrovsky is erősíti porosz vendégeiben ezt az érzést, amikor kecskeméti gyermekkoráról úgy beszél, hogy azt „szittyá porontyok” között töltötte.

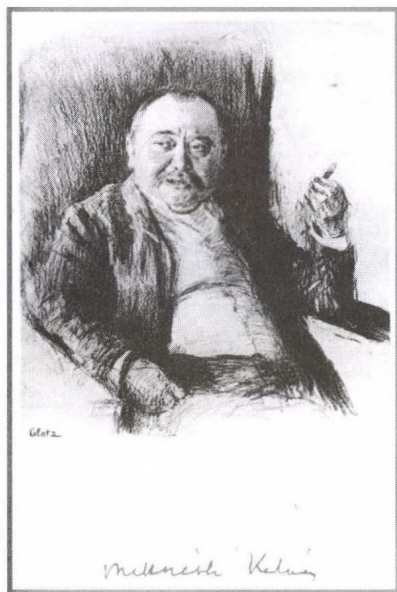
Az mindenesetre megállapítható, hogy a XIX. századi Közép-Európában az utazás és az érintkezés a különböző népek között természetes jelenség volt, egymás nyelvét beszélték és megértették. A különböző népek alkalmanként más-más társadalmi helyzetben találkoztak egymással, ez a körülmény valóban lehetett a humor és az irónia forrása – elsősorban a körülményeket és a helyenként gyarló nyelvhasználatot ismerő kortársak számára.

A század utolsó évtizedére nagymértékben egységesült a beszélt és az írott magyar nyelv szókincse. Ugyanakkor az eltérő végzettség, a különböző foglalkozások továbbra is megőrizték a maguk sajátos nyelvi különállását. A latin szókészlet aránya folyamatosan csökkent a magyar köznyelvben, egyes rétegek beszédéből teljesen kiveszett, míg mások szókészletében nagyrészt változatlanul megmaradt. A latin szavak Mikszáth nyelvében is megritkulnak, ha mégis előfordulnak, többnyire a dzsentrik vidékies elmaradottságára, valamiféle megkésettiségre utalnak (és persze ízelítőt adnak a fiskálisok nyakatekert jogászai nyelvéből). „Szlamcsik kordialisan a Kozsibrovsky nyakába ugrott” (szívélyesen), „Kozsibrovskynak két esze volt és az egyik mindig disputált a másikkal” (vitázott), „Ön passzionátus nagy gazda” (szenvedélyes), véli Knopp báró. „Prenumerálok a kakas tollaira” (előjogot formál, előfizet), mondja Wraditzné. Teljes latin mondat viszont már alig akad a szövegben: „Uti figura docet”, mint a jelen ábra mutatja.

Találkozunk viszont bőven a hivatali és a sajtónyelv erőltetett fordulataival, ami ezúttal is többnyire a nagyotmondás és az üres tartalom hangsúlyozására szolgál: „a közjótékonyosságáról ismeretes főgondnok”, Kozsibrovsky „szorgalmasan feljárt a kaszinóba”, „természetben kellett kiszolgáltatni a tapsifüleseket, ezért ráírt az alföldi uradalmának az igazgatójára, hogy azok előteremtesenek” (mármint a nyulak).

Az elbeszélés cselekménye lassan folydogál, az élőbeszéd fordulatait követi. „Ösmerik” – írja kétszer is „ismerik” helyett a bizalmasabb formát. „Ágens” az ügynök, és „barmainak” nevezi Kozsibrovsky a kastély berendezését, máshol meg „élő és holt instrukciókat” mond, amibe az ócska boronák meg a harminc zsák eleven nyúl is beletartozik. De használja a „bírtá eredetileg” és a „Magyarországba menet” alakokat, a már a maga korában is inkább használt „valaha az övé volt” illetve „Magyarországra menet” helyett. A domínium hangulatosabb szó (különösen pedig a „domínium” – így idézőjelben), mint a birtok, a kastély.

Talán Mikszáth saját leleménye, talán a palóc népnyelvé a „vickándozi” forma, amely természetesen *fickándozi* értelemben használatos, a „szemen-szedett szép parasztlányok”, akik *válogatottan* szépek voltak, és a „belekompolyodott a csodálatos világba”, ahol a szó *beleszédült*, *belezavarodott* értelmet sugall, de pontos jelentésére csak következtethetünk, mert a szót az értelmező szótár nem tartalmazza. És az írói szabadság nevében ír le ilyen mondatokat a tavaszi erdőről: „farkastejek, falevelek, papsajtok, buja cickányok kinyújtozkodnak”, a mondatban a virágok neve többes számban szerepel, ami a magyar nyelvhasználatban szokatlan, a „cickány” pedig nem növény, hanem egy erdei rágcsáló neve. De használja Mikszáth „a Nimródok” kife-

jezést *a vadászok* értelemben, a már az ő korában is régies „felpénz” kifejezést *foglaló, előleg* értelemben, és a különös hangzású „Paflagónia” nevet, amely *isten háta mögötti, kitalált országot* jelent. Ugyancsak Mikszáth egyéni szóhasználata érvényesül „az apja mint tiszt *feküdt* a híres... városban”, ugyanilyen sajátos *állomásozott, időzött* értelemben használja a szót A Noszty fiú esete Tóth Marival című regénye kezdőmondatában („Abban az időben nyalka huszárezred *feküdt* Trencsénben”).

A közmondások, állandó fordulatok Mikszáth korában még mindig gyakran jelentek meg a prózai írásokban, az író számára az összefoglalás lehetőségét, az olvasóknak percnyi pihenést engedélyeztek, az elbeszélő stílus apró szüneteit jelentették. Mintha együgyűbb olvasóit szólítaná meg az író: „Hanem ’iszén tudja

azt Kozsibrovsky, mitől hízik a lúd”. Ugyanebből az olvasói rétegből számít elismerésre, amikor kijelenti, hogy: „a Herkópáternek se mozdul”.

Kozsibrovsky (valójában Mikszáth) hajlamos arra, hogy véleményét frappáns, szellemes formában foglalja össze. „A jó föld olyan, mint a jó feleség, mindig foglalkozni kell vele” – inti Knopp bárót. Dajkájáról két párhuzamos-ellentétes mondatot is megfogalmaz (cserébe a húszezer aranyforintért): „De hogy ő feltámadhasson, annak a bekövetkezéséért meg kellett előbb valakinek halnia”, illetve: „Mikor teje volt, tejjel látta el a kis Kozsibrovskyt, most pedig egy kis aprítani valót hagyott a tejbe. Igaz, hogy a tej és a beleaprítani való között egy nagy időbeli hézag tátongott, – de így is jó az.” Később hasonló mosolygós-kritikus szemmel nézi saját vadonatúj kastélyát: „Éppen olyan, aminő neki kellett. Neki pedig olyan kellett, ami a kutyának se kell”. Szereti, jól ismeri a zempléni vidéket: „Akit ez el nem bájol, az rossz ember. Akit pedig elbájol, az szamar ember”.

A századvégi, vidéki Magyarország nyelvének és személyes kapcsolatainak egyaránt elengedhetetlen része volt az anekdota, amely a cselekményt általában nem vitte előbbre, de – jó esetben – sokat elárult a szereplők jelleméről, gondolkodásmódjáról, esetleg még a nyelvről is. Mikszáth az elbeszélés első felében mondatja el a csavaros eszű Szlamcsik fiskálissal a Felvidéken nyilván ismert (és más írásaiban is feldolgozott) apokrif anekdotát, amely évszázados népi bölcsességet fogalmaz meg az emberi élet különböző korszakairól, és hibás nyelvi fordulataival (Szlamcsik tótosan beszél a magyart) kétségkívül humoros hatást kelt. A novella legvégén egy történelmi anekdota hangzik el Wraditzné elbeszélésében, amely az asszony sértett hiúságának kíván történelmi párhuzamot szerezni, ebben Kleopátra királynő megleckézteni az öntelt Antoniust. Mindkét anekdota tartalmaz párhuzamot a cselekménnyel, utalást a bekövetkező eseményekre, tehát többé-kevésbé szervesen illeszkedik az elbeszél-

lésbe. A tyúkok divatot befolyásoló szerepéről szóló apró szövegrész pedig inkább színesíti, mintsem hogy lelassítaná a cselekmény menetét.

Ha különbséget teszünk az álomvilágban élő „úri Don Quijoték” és a látszatvilágot kihasználó „úri svihákok” között, akkor Kozsibrovsky kétségtelenül az utóbbiak közé tartozik. Erkölcsi megítélésén sem az a körülmény nem változtat sokat, hogy korábban már a „munkás világ tagja volt”, és csak a váratlan szerencse térítette vissza a szélhámosok közé, sem az a körülmény, hogy ügyfelei is könnyen megszerzhető vagyont látnak a rimóci birtokban, amelynek gazdáját egyszerű lesz lóvá tenni. Kozsibrovsky maga sem tekinti tragédiának, hogy kiszorul a világból, barátait és ügyfeleit hasonló gondolkodásúak és szemléletűek közül választja ki. Olyan társadalmi réteg képviselője, amelyik hamarosan szükségszerűen eltűnik a történelem színpadáról, de szellemi felkészültségében, személyes varázsában kétségtelenül elnyeri az olvasók rokonszenvét.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Fábri Anna*: Mikszáth Kálmán alkotásai és vallomásai tükrében. (Arcok és Vallomások.) Szépirodalmi Kiadó, Bp.1983.
- Magyar értelmező kéziszótár. Szerk. *Juhász József, Szóke István*. 2. kiadás. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975.
- Mikszáth Kálmán* összes művei. Regények és nagyobb elbeszélések, 1904–1905. Szerk. *Bisztray Gyula és Király István*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1959.
- Mikszáth Kálmán* válogatott elbeszélései és kisregényei. Utószó, szavak és kifejezések magyarázata. Szerk.: *Szász Imre*. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1954.
- Praznovszky Mihály*: Mikszáth Kálmán. (Élet-Kép Sorozat.) Elektra Kiadóház, Szeged, 1999.

KUN MIKLÓS JENŐ

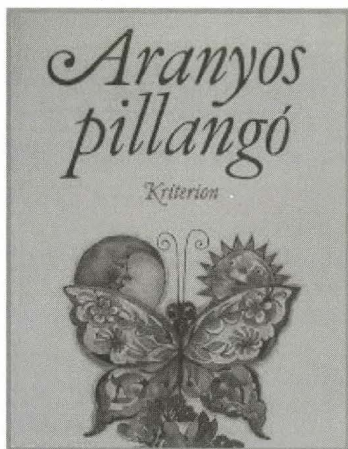
Móra vers? – Pósa vers! Az Aranyos pillangó nyomában

Pósa Lajosné költségén 1908-ban hagyta el a nyomdát egy könyvecske, amely az előző századforduló legnagyobb hatású ifjúsági írójának, *Pósa Lajos*nak versbe tett életbölcseseit tartalmazta. A címe: *Hegedűszóban szép mese*. Egyik-másik antikváriumban időnként felbukkan a mű utánnomása is (1928), melyet a már özvegy Pósané rövid előszóval látott el. A változatlanul 1908-as évszámot feltüntető, puhafedelű borítékon költőnk ismert, nagybajúszos arcképe. Az általában egyszakos rigmusoknak nagyjából a negyede eredeti darab, a többi Pósa korábbi, olykor eltérő címek alatt közölt verseiből vett részlet, illetve azok átalakított változata.

A ciklus egyik darabja a *Ne kevélykedjél* címet kapta (24. p.):

*Szép vagy, lepke, szép vagy,
De ne kevélykedjél!
Fű, fa, virág tudja,
Hogy hernyóból lettél.*

2006 tájékán hozzájuttam a Kriterion Kiadó kolozsvári szerkesztősége által gondozott *Aranyos pillangó* című kötet második, 2002-es kiadásához. (Az első 1994-ben jelent meg.) A Cseriné Lingvay Klára szerkesztő és tankönyvíró által óvodások és kisiskolások számára összeállított, példaértékű gyermekversgyűjtemény 121. oldalán olvashatjuk a kötet címadó versét, amely felett szerzőként Móra Ferenc neve áll:

*Ugye szép ruhám van?
Ugye csillog, ragyog?
Valamennyi virág
Mind énram mosolyog*

*Szép a ruhád, szép, szép,
De ne kevélykedjél;
Minden virág tudja,
Hogy hernyóból lettél.*

Milyen jó kis verset csinált Móra – gondoltam magamban – Pósa négysorosából!

Költőnk témái, hangulatai és sorai persze nemcsak Móránál köszönnek vissza. Sok más irodalmi nagyságunk is merített belőlük. Néhány példát éppen e fórum lapjain közöltem, 2008-ban.¹ Később felhagytam ilyen irányú vizsgálódásaimmal, s fontosabb terület felé fordultam: Pósa és az Európában akkortájt újra élenjáró honi óvodaiügy kapcsolatának betemetett nyomait kutattam.

Az esztendő elején jelent meg az *Albumlapok Pósa Lajosnak* című kötet,² melyet az emlékéhez kapcsolódó rendezvénysorozat keretében Szegeden is bemutatthattam. Mint költőt a nagy árvíz után új virágzásnak induló alföldi metropolisban értékelték leginkább; művelődéstörténeti jelentőségét és irodalomtörténeti fontosságát e város falai között alapozta meg. Természetes, hogy Gömör mellett Szegeden keletkezett a legnagyobb arányú vele kapcsolatos irodalom. Lényeglátó tanulmányok, tárcák, recenziók és nélkülözhetetlen adalékok köszönhetőek szegedi vagy szegedi kötődésű íróknak, irodalomtörténészeknek, kutatóknak, pedagógusoknak. A kötetben helyet kapott régi nyagokéi mellett a kortárs szegedi szerzők munkáiról is részletesen szóltam.

Mikola Gyöngyi *Az olvasó kisgyermek – Pósa Lajos és Kosztolányi gyermekképe* című esszéjét a következő szavakkal zárta: „Végezetül három verset szeretnék idézni annak illusztrációjaként, hogy Pósa gyermekversei nemcsak a saját korában arattak nagy sikereket a kis olvasók körében, hanem ihlető forrásul szolgáltak a későbbi gyermekköltők munkáihoz is.³ Valójában egy alapos és a mai elméleti és filológiai szaktudás eszköztárát is igénybe vevő intertextuális vizsgálatra lenne szükség ahhoz, hogy képet kapjunk ennek a hatásnak az erejéről és kiterjedéséről a magyar gyermekirodalomban. Az itt idézett három vers talán megsejtet ebből valamit, ahogy a költői eszközök evolúciójából is.”

A szegedi könyvbemutatóra készülődve, gyakran eszembe jutottak a fentebb idézett gondolatok. Előkerestem hát korábbi jegyzeteimet és az azokhoz gyűjtögetett dokumentumokat, hátha találok közöttük valami érdekességet, amit a helyszínen megjelent érdeklődőknek bemutathatok. S láss csodát, találtam! *Az Én Újságom* című gyermeklap egy kimásolt oldalát. A ritka csemege néhány bekötött évfolyama a költő dédunokaöccsének, Pósa Dezsőnek jóvoltából került hozzám 2009 tavaszán. Bennük főként Pósa a kis olvasóknak írt szerkesztői üzeneteit tanulmányoztam, s ha már kéznél voltak, kifotóztam a *Bogaras ábécze* hétről-hétre közölt néhány darabját is. A mondott másolat *Az Én Újságom* 1895-ös évfolyamának 126. oldaláról készült (34. szám). Élhetett valami az emlékezetemben, ezért tehettem félre, ám az újonnan fellelt szöveg Móraéval (vagy a neki tulajdonítottával?) való betű szerinti egyezése akkor elkerülte a figyelmemet. Mindenesetre Szeged szép városába már a szövegazonosság hírével érkeztem, és a Somogyi Könyvtárban megjelent érdeklődőknek fel is mutattam az *Aranyos pillangó* című vers mindkét közlését.

Hogy Móra olykor plagizált, értő ismerőinek nem újság. Egy esetre Apró Ferenc is felfigyelt: „Sebők egyik emlékidéző írása (*A Szegedi Napló huszonöt éve*, 1904) ar-

¹ Kun Miklós Jenő: Pósa Lajos, a nemzetnevelő. Széphalom 18., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2008. 201–210.

² Siker^s Kiadó, Bp., 2014. (Szerkesztő: Kun Miklós Jenő, munkatárs Pósa Judit.)

³ Pósa Lajos: Nádi veréb, *Gazdag Erzsébet*: Ringató, *Weöres Sándor*: Nádi csibe.

ról szól, hogy – téma híján – »ütni fogja« a rendőrséget. Ám megismerve az áradó szívéllyességű Szluha Ágoston főkapitányt, nyomban letett a szándékáról... A pazar tárca úgy megtetszett Mórának, hogy – a kapitány neve nélkül – ő is megírta (1923, 1932), mintha vele történt volna az eset 1902-ben!⁴ Plágiumtudomány, mosolygott önmagán (1908), tudva, hogy egyszer majd jön egy kutató, aki föltárja, mit honnan »lopott össze« az író...»⁵

126
AZ ÉN UJSÁGOM
34. szám.

BOGARAS ÁBÉCZE.

A jó gyermekeknek írta:
PÓSA BÁCSI.

A

ranyos pillangó.

Úgy-e szép ruhám van?
Úgy-e csillog-ragyog?
Valamnyi virág
Mind én rám mosolyog.

— Szép a ruhád, szép, szép,
De ne kevélykedjél!
Minden virág tudja,
Hogy hernyóból lettél!

~~~~~

K

aticzabogár.

1. Kis Katiczabogár
Megy látogatóba...
„Isten hozott nálunk!”
Köszönti a rózsá.
2. „Szolgálhatok talán
Egy kis délebbéddel?
Kis piros tányérkán
Finom édes mézzel?”
3. „Köszönöm, jaj de jó!
Eljövök vasárnap.
Most sietek nagyon,
Violaék várnak.”
4. Kihajlik eléje
Fehér violaeska:
„No, csakhogy eljöttél,
Katiczabogárka!
5. Kerülj beljebb hozzánk,
Terítve az asztal.
Frissítéd fől magadat
Ma hullott harmattal!”

⁴ Móra Ferenc: [A] Daru utcától a Móra Ferenc utcáig. 1962, 116–7.

⁵ Apró Ferenc: Mackó úr Szegeden – 150 éve született Sebők Zsigmond. Szegedi Szépírás, 2011. szept. 1.

Bizonyára lehetne más példákat is szemezgetni a gazdag életműből. Azt viszont kétségtelen, hogy Móra az *Aranyos Pillangó* Pósa-alkotta szövegét a saját verseként közölte volna. Ez ellen szól egyfelől a kettejük közötti mély barátság. Másfelől bármilyen jól sikerült is ez a vers, Móra, aki a költőt soha nem tudta eltemetni magában, a saját neve alatti közlés előtt bizonyára csiszolt volna még rajta, ahogy megtette pl. Pósa *Szeresd a gyermeket* című versével (*Könyves könyv*, 1920). Feltevésem szerint az *Aranyos pillangó* mint Móra-verset nem ismerte Madácsy László sem, aki foglalkozott Móra gyermekirodalmi hagyatékával. Ha ismerte volna, alighanem felveszi a saját kutatási anyagának felhasználásával összeállított *Hatrongyosi kakasok* című, a nagy író válogatott állatmeséit tartalmazó kötetbe.⁶ Meglehet, hogy tévedek, és a verset sajátjaként közölte Móra Ferenc is. (E nembem alkotott műveiről készült átfogó jegyzékről nem tudok.) De több érv szól amellett, hogy az *Aranyos Pillangó* című kötet alkotói tévedtek. A valós körülmények feltárása a Móra-kutatás feladata.

Az Én Újságomban közölt *Aranyos pillangó* című vers nyomát Pósa általam forgatott köteteiben nem leltem. (Ugyan egykorú iratok említik, *Bogaras ábécze* címen megjelent kötetet a könyvészet nem ismer.) Olvasókönyvekben viszont terjedt, egyéb Pósa-ábécék legjobban sikerült darabjaival együtt (*Juhászbojtár*, *Labdarózsa*, *Óra* stb.). Gyűjteményes kiadványban a vers helye Pósa, eredetileg nyolc kötetre tervezett összes munkáinak VI., ábécéket tartalmazó kötetében lett volna: *Arany-, Bogaras-, Virág- és Fa-ábécze*. A tervből csak öt kötet valósult meg (1905–1907). Végleges helyét a különféle tematikájú ábécék legjobb darabjaiból összeállított *Ábécze* című ciklusban nyerte el.⁷

Gömör nagy szülötte halálának centenáriumi évében a krónikás regisztrálja, hogy a Kriterion Kiadó *Aranyos pillangó* című kötetének címadó versét Pósa Lajosnak köszönhetjük, ily módon a becses gyűjtemény, a tartalomjegyzéktől eltérően nem öt, hanem hat verset tartalmazza.⁸

PÓSA LAJOS
1850-1914

⁶ Móra Kiadó, Bp., 1973.

⁷ Pósa Lajos Munkái IV. (Aranyládika I.) 232. p.

⁸ A Pósa neve alatt közölt öt vers: *Aludj, baba, aludjál* (énekelt változata még sok családban él, de kevésbé ismert, hogy a vers az övé, a dallam pedig Kacsogh Pongrácé), *Házépítés*, *Nagyanyó nevenapjára*, *Levél Katikának*, *A kacagató hegedű*. A kötetben olvasható Fekete Mihály *Jaj, de mocskos ez a gyerek* című verse is, amely viszont Pósa átköltésében vált ismertté, *Mocskos Pali* címen.

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Ember voltunk pilléreiről

Az eposz, a nyelv és a zene

Furcsa ez a cím, hiszen egy irodalmi műfaj találkozik mindazzal, ami az egész irodalom „fő hordozója”, egész ember voltunk talán legfeltűnőbb bizonyítéka, jele és éltetője, a közlésünk legemberibb alapja. Ez a kettő kapcsolódik külön-külön vagy akár együtt is a lélek olyan szabad áramlásához, amely rögzítéséhez, megszólaltatásához sok-sok bonyolult jelölés, „segédeszköz” – hangszer vagy emberi hang – kell, végső kiteljesedésében viszont akár behunyhatjuk a szemünket, és minden szabadon és tökéletesen a lelkünkbe áramlik. Hogyan lehet ezeket a különböző minőségeket összehozni? Egyszerűen úgy, hogy ezek itt és most a számomra oly szervesen függenek össze, hogy a témámat csakis így jelölhetem meg.

Milyen kulcsszó kapcsolja össze a három megnevezett fogalmat? Maga a teljesség. Az emberiség hosszú történelme során megszokta, hogy erre törekszik. Ezzel nem akartam kizárni a többi lehetőséget, sőt a teljesség kapcsán kötelességszerűen fel kellene sorolnom a többi művészeti ágat is, de azzal a saját kelepceembe kerülnek, hiszen témám annyira parttalanná válna, hogy sohasem sikerülne kifejettenem. Elég nekem ezt a hármasságot szemügyre vennem. Elég vázlatosan szólnom róla, mert ha ez sikerül, már akkor is elérem szerényre méretezett, alázatosra fogott szándékomat. Ugyanis ebből is kiderül, hogy az emberi szív tovább dobog, lüktet és repes ott is, ahol „az elme mérónja” elakadt.

A modern természettudomány legnagyobbjai figyelmeztetnek arra, hogy létünk egyik alapjellemezője a viszonylagosság. A törvények nem az Egészre adnak örök választ, hanem csak a részre. Einstein relativitás elmélete alapján tudhatjuk, hogy a fizika legmegszokottabb összefüggései sem oly módon léteznek a hatalmas térben és a nem azonos sebességgel száguldó időben, mint ahogyan azt helyi, evilági tapasztalataink alapján megszoktuk. Heisenberg bizonytalansági relációja kimondja, hogy a legegyszerűbb részecskék a megfigyelés állapotában másképp viselkednek, mint különben. A tudományok királya, császára, legnagyobbika, a matematika sem ragadhatja meg a mindenséget. Gödel ezt bizonyította nem teljességi tételével.

Mindezt jó tudni. Boldog is lehetne az ember, ha nem sejlene fel benne a vágy, hogy jó volna a végső és legégetőbb kérdésekre a leghatározottabb választ megtudni. A szunnyadó magvak életet remélnek, a létre várók bizonyosságot kívánnak, mert nagyon igaza volt Madách Imrének: „A bizonytalanság a pokol.”

Ádám eszmélésének reggelén ezt nem érezhette. Az ő lét-repesését élheti át még ma is az, aki képes az ő szemével látni, és így tud a természetre rácsodálkozni. A fegyverek haláltáncos vonulása, a környezet ember okozta, golgotás sebei, az emberi gonoszság és butaság élethitét, erkölcsöt őrlő sugárnyomása sorvasztja ezt a látást, megkérdőjelezi a fent remélt derűt.

Egyéb, más okok mellett talán ezért fakult meg az eposz több évezredes, vigaszt hozó tekintélye. Sokak számára ezért veszett el létlehetősége – hitelessége. A fenti körülmények, mint óriási polipok, belekúsznak egész valónkba, meggyötört világnkba, sorvasztó, zsarnoki erővel, iszonyú tehertételként rátelepednek a szent, ősi erőt sugárzó nyelvünkre – a többiekre is, és a saját gyakorlatukban valóban lélek nélküli közlési eszközzé nyomorítják azt, ami eredetileg és küldetése szerint a lélek tükre volt, és ma is az lenne, de ezt sokan nem érzik. A magam részéről a zenét is annak tekintem, mégpedig különös tükörnek, mert a nyelvvel az ősi időben úgy függött össze, hogy a legtökéletesebb módon adta vissza mindenségünket, mely ma már sokak számára nincs. Igazi egyéniségünkkel együtt elvesztették valamilyen sohasem látott, végtelenül embertelen hószakadásban. Tőlük elillant, de nem tűnt el örökre. Emeljük fel szívünket, és nézzük meg, hogyan találhatjuk meg egykori vagy még mindig bennünk szunnyadó kincseinket!

Az ábránd

Midőn halálosan megsebesített hazánkat kezdte elhagyni az utolsó reménysugár, mikor Magyarország még földrajzi fogalomként sem létezett, mikor a nyelvből szinte az utolsó életnedvet is kitaposták, akkor jelent meg az *ábránd*. Mindez képtelenség! Mi több orvosért kiált. Voltak, akik meghökkentek, még legnagyobb gondolkodóink közt is voltak olyanok, akik ezt képtelenségnek tartották. Egyszerűen azért, mert tudták, hogy mindez lehetetlen, de mások lelkét áthatotta már az a csodálatos áramlás, melyet már akkor, a nagy folytatás előtt több mint egy évszázaddal megéreztek: „Nincs más teendő, ez maradt csak, ez maradt már menedékkül.” Igen! Ez maradt, mert a szakadék szélére taszított ember vagy elfogadja, hogy belökjék a mélybe, vagy szembefordul azokkal, akik a feneketlen pokolbugyorba, a megsemmisülés átokvermébe akarják taszítani.

Ábránd: verbunkos zenénk egyik fajtáját, változatát nevezték meg ezzel a szóval. Útkeresés, kételkedés, megkapaszkodás a reményben, az áldozathozók iránti szeretet és rajongás hatotta át az ifjú Bartók Béla lelkét. Ez az utóbbi érzés van jelen, amikor 1904. szeptember 18-án Harsányi Kálmánnak írt levelében dicséri a költő „Rodostói árnyak” című versét, hírül adja, hogy az „(Aradi) tizenhárom” költemény zenei megszólaltatását tervezi. Majd a következőt írja: „Most viszont én ajándékozlak meg I. Ábrándommal, mely pár napja, hogy napvilágra került a nyomdából.” A levél végén érdeklődik: „Min dolgozol? talán az eposzon? Vagy fordítással töltöd idődet?”

Mily természetes, hogy az ifjú zeneszerző számára az eposz nagyon is megfelelő kifejezési lehetőség volt. A világnak a rendjét követhetőnek, megragadhatónak látta ő ekkor, ugyanúgy, mint az előtte száz évvel korábban reménykedő, ábrándozó eleink. Egy évvel az említett sorai előtt, 1903 szeptember 8-án írta vallomásos levelét:

„ISTEN, ÁLDD MEG A MAGYART!” – csupa nagybetűvel tündöklük élénk nemzeti imánk első sora, még mielőtt édesanyját megszólítaná. Levelében panasolja, hogy oly sok emberben iszonyú közöny él nemzetünk iránt. Tagadják értékeinket. A későbbiek során a hivatalosan elítélt, egyoldalúan elmarasztalt és bántóan megítélt Rákosi Jenő beszédéből idéz: „---nekünk itt mindegy, beszél-e és hogyan valaki a mi egyetlen és páratlan nyelvünket, beszélünk helyette mi magunk mindenek nyelvének; műveletlennek csúfoljuk, aki csak magyarul tud, legyenek bár az egyetem összes tudományai a fejében; leányainkat, jövő nemzedékek anyáit idegen neveléssel zsengekorukban rontjuk meg”. Ez az idézet azért is fontos, mert Bartók nagyon ritkán idézett beszédekből. Mindez azt is megmutatja, hogy édes anyanyelvünk ügyét mennyire a szívében viselte. Ezután ír az életcélról, és a sajátját így fogalmazza meg: „Én részemről egész életemben minden téren, mindenkor és módon egy célt fogok szolgálni: a magyar nemzet és a magyar haza javát.”

Később, amikor a népek testvérré válásának az eszméjét hirdette meg, ezt az eredeti elvet mélyítette el: az emberiség nagy hazájában, az egész földtekén is csak úgy tudunk igazán helyállni, ha megőrizzük eredeti gyökereinket. A két gondolat kiegészíti egymást. Csúnya és Bartók Béla küldetésével ellentétes az a mérges igyekezet, amellyel egyesek ezzel az utóbbi állásfoglalással az első vallomást „érvénytelennek” tekintik. Ezek az illetők nem tudják elképzelni, hogy mi magyar emberként tudjuk szolgálni az egész emberiség ügyét. Van, aki elvágja eredeti gyökereit, de helyette talál-e erősebbet, tartósabbat és igazabbat, méltóbbat önmagához? Tudom, hogy a válaszcél egyéni jog kérdése, de aki már nem adhat feleletet, annak az életműve is hirdeti az igazságot. Bartók Béla pedig az egész magyar zenét emelte egyedüli magaslatra. Megszólalásában ott repes a mi nyelvünk zenéje, népdalaink igézete, jelen vannak legősibb gyökereink is. Olyan jelenségek is megtestestültek ebben a zenei katedrálisban, amelyek a tudomány előtt homályosak voltak. A lángelme fényt vetített a távoli partokra: múltra és jövőre egyaránt. Akinek füle van, de szíve nincs, a legtisztább emberi hangokat sem fogja fel, abban legalább lehetne annyi kegyelet, hogy tisztelje az embert, annak a családját. Ifj. Bartók Béla ország-világ előtt hangsúlyozta, hogy édesapja forrón szerette az egész emberiséget, de ezzel egy jöttányit sem távolodott el édes hazánktól.

Eposz, nyelv és a zene találkozott ebben az életműben. Igen, az eposz, melyet eleink annyira áhítottak, a nyelv, mely valóban sok-sok ember fülének hallatlanul idegen. Annyira, hogy Bartók II. zongoraversenyének az előadása után is ezt a távolságot, ezt az idegenséget emelte ki Szyjatoszlav Richter, és oly idegennek tekintette, mint a magyar nyelvet. Pedig magát a zenét hitelesen adta elő, rá jellemző belső látással szólaltatta meg a zongorát. Épp ezek után döbbsentett meg a nyilatkozata. Őszinte volt, és én ennek örülök, mert minden udvariaskodás helyett kimondta azt, ami a szívében volt, és ez a szív ezzel épp a szeretetről vallott, épp azt bizonyította, hogy lehet akkor is szeretni, ha nagyon is érezzük a távolságot. Ezt nagyszerű dolog hirdetni egy olyan világban, amelyben az idegengyűlölet az emberiség legnagyobb haláltáncát tárja élénk. Ennek a rettenetnek a tagadása a bartóki eszme diadala. Nehéz azon az úton haladni, amelyen a népek testvérré válásához akarunk eljutni, de érdemes.

Kincskeresők

Az elidegenedés minden fondorlatát tagadva, tiszta szívvel mondom azt, hogy képesek vagyunk a bennünk lévő, az ősök által ránk hagyományozott értékekben hinni. Ha látjuk az értelmét, tudjuk kutatni is. Furcsa ez a keresés, mert első megközelítésben „csak” arra kell rádöbennünk, hogy bennünk van, vagy itt, a közeliünkben. A száz évvel ezelőtti modernista művészetek hirdetői olykor a legnagyobb értékeket is ki akarták dobni az emberiség hajójából. Sokan úgy látták, hogy a meglévő hatalmas értékek megakadályozzák az újabb és újabb nemzedékek kiteljesedését, önmegevalósulását. Logikai alapon nem lehetett velük vitatkozni, mert az életet – különösen a művelődés területén – nem a logika határozza meg, hanem az érzelem és a szenvedély. Márpedig az emberi fejlődés számára rendkívül fontos az, hogy tudjunk megkülönböztetni a konkolyt a tiszta búzától.

Hogy ez mennyire nem könnyű, mi sem bizonyítja jobban, mint az a hősies küzdelem, amelyet legnagyobb művészeink ősi gyökereink keresése, feltárása közben végeztek. Egy pillanatig sem lehet vita tárgya, hogy kincskereső volt-e Bartók Béla és Kodály Zoltán. Róluk világszerte sokat tudnak a művelt emberek, de a gyökereinket elmetsző, értékeinket pusztító diktatórikus rend konkolyvetése megnőtt, és a gyommagvakat a szél messze hordta, és röpíti szinte akadálytalanul. Nehéz a tiszta búzát megvédeni, létét biztosítani, felnevelni.

„A zene mindenkié” – hirdette töretlen hittel Kodály Zoltán, de nem ő és lánglelkű követői tehetnek arról, hogy közművelődésünk nehézkedési ereje olyan, hogy olykor-olykor szinte képtelenség a szíveket felemelni oda, ahol a magasabb minőség lakozik. Pedig a zene és általában a művészet az egész emberi lélekre oly áldásosan hat, hogy bármilyen munkaterület számára nyereség az, ha ott olyan ember dolgozik, aki részesült a legnagyobb remek csodálatos szellemi áramlásában. Erő született benne. Eredeti képességeit fokozzák a nagy példák, és a ránk vicsorgó veszedelmek okozta félelmeket is könnyebben tudjuk legyőzni akkor, ha nem csupán a saját esendő létünk terhét viseljük, hanem megtaláljuk azt, ami segíthet abban, hogy emeljük fel a szívrünket.

A hagyomány tagadói új művészetet akartak. Joguk volt hozzá, mert egy-egy újabb kor kihívásaira valóban új formanyelven kell válaszolni. Bartók és Kodály érdeklődött minden olyan formai újítás iránt, amely alkotásaikra termékenyítően hathatott. Új zenei formát találtak, de semmi sem volt idegen tőlük, ami emberi. Ezt találták meg a nagy elődök művészetében is. A népdalaink lelkét, a mi hatalmas és egyedüli szellemi örökségünket lelték meg, építették be életművükbe úgy, hogy mindent, ami a hagyományunkban jelen volt, mérlegre tettek, és lángelméjük velejárója volt az, hogy lelket tudtak lehelni az olykor üressé vált, elkoptatott formákba, hangokba is.

A verbunkos zene már zsákutcába vezette volna őket, de tudták azt, hogy abban az idegen elemek is egyedüli színezetet kaptak népünk lelkének olvasztótégelyében. Elzárkóztak attól, ami felületes lett volna alkotásukban, de szeretettel nyúltak ahhoz, amivel lelkünket gazdagítani tudták. Így fénylik fel zenéjükben még az is, ami első látszatra fölöttébb kopott volt már. Tiszta forrásvizet fakasztottak fel a sziklából is. Kincset adtak, örökre tündöklőt, lelket tisztítót, szívet gyógyítót.

Komp-ország avagy Híd-ország

Ady Endre tragédiáink láttán nevezte hazánkat „Komp-országnak”-nak. Az valóban gyakran hányódott, hánykolódott ide-oda. Különösen akkor, ha életünk egész létünk oly nagy örvényben sodródott, hogy a remény csak a part maradt. Mindegy milyen, csak létezhessünk, mert a megvadult habok a pusztá létezését is bizonytalanná tették, akár egyik percről a másikra is. „Híd-ország” – mondom reménykedve, nem Ady egykori meghatározását vitatva, hanem épp annak a művészeti áramlatnak, annak az újnak a bővületében, amely nem engedi meg, hogy kipányvázott lelkűek legyünk.

Hosszú ideig két ellenség volt a Duna két partján. Fráter György kereste azt a szűk folyosót, amelyen útvesztőnkből ki lehetne kerülni. Erdély számára üdvös volt a tevékenysége, de belső meghasonlásunk túl nagy volt, és a nyugati politikai tervet zavarta az ő léte, ezért gyilkolták meg az alvinci kastélyban. Amikor ez a tragédia történt oly sok magyar rabszolga volt idegenben, hogy erről Cristobal de Villalol is beszámolt. Gyakran hallott magyar beszédet hazánktól igen távol. Tudta azt, hogy a törökök attól tartottak, hogy Konstantinápoly nem lesz túl sokáig az övék. Európának esélye volt ekkor arra, hogy önmaga lehessen, megszabadítsa leigázott népeit az idegen igától, de az összefogásnál, az összetartó erőnél a meghasonlás volt a nagyobb. Bizakodásra jócskán volt okunk, hiszen ekkoriban volt az egri győzelem.

A költő, író és hadvezér Zrínyi Miklós jóval később látta a nagy lehetőséget. Tudta azt, hogy elérkezett a pillanat, hogy saját erőnkől szabadok lehetünk. Minden erejével ezért a nagy célért küzdött. Olyan eposzt írt, amelyhez foghatót a barokk korból több nagy nemzet nem tud felmutatni. Katonai sikerei ellenére el kellett viselnie a méltatlan gáncsoskodást. Látnia kellett, hogy a nyugatnak nem az volt a fontos, hogy mi szabadok legyünk, önálló, független állami létünket újra és egységesen megteremthessük – egész egykori hazánk területén. Inkább hagyták, hogy szeretett földünk nagy része hadszíntér legyen, és megvárták a pillanatot, amelyben népünk jelentős része már elvérzett, Budánkat akkor szabadították meg a töröktől. Zrínyi Miklós ekkor már huszonkét éve halott volt: 1664. november 18-án oltotta ki életét a vadkan; állatszörny volt-e, avagy egy sátánná vedlett emberszabású lény puskáját nevezték így? Hosszú ideig találgatások kísérték a rejtélyes és megdőböntő eseményt. Erdő homálya rejti ezt a tragédiát.

Tudom, hogy a történelem megfordíthatatlan folyamat. Mi lehetett volna másképpen? – kérdezhetjük, de sorsunkon ez mit sem javít. Ma már hiába emésztjük magunkat. Az viszont tény, hogy negyed évezreddel a nagy hazafi halála után Tisza István mindent megtett azért, hogy ne lépjünk be az első világháborúba. Ha a tehetlenségre kárhoztatott kompunk nem sodródik ide-oda kétszázötven évig úgy, ahogyan ezt el kellett viselnünk, akkor minden bizonnyal gyűjthettünk volna annyi erőt – ily irgalmatlanul nagy idő alatt –, hogy valóban sikerült volna elkerülnünk a Nagy Háború szakadékát.

Száz évvel ezelőtt feneketlen mélység tárult elénk. Jövönk egy része elégett, elhamvadt az ágyúk, a pokoli fegyverek tüzeiben. Álságos, területabló politikuskok ámokfutók lettek: hazánkat szétdarabolták. A komp körül a partok túl idegenül me-

redtek. „Halál-tó Magyarország” – mondta korábban Ady a tragikus végkifejlet előtt. A nagy harácsolások szellemi kincseinket is igyekeznek kisajátítani, eltulajdonítani. Csak nagyjaink lelki sugárzását nem értik meg ezek, mert mindig arra vágytak, amire méltatlanok. Ha felfognák legnagyobbjaink alkotásait, akkor meglátnák azt a ragyogást, amely egy nép legszebb szellemi kincseiből árad. Rájönnének arra, hogy a nekünk készített szellemi hidat a pokol hatalmasságai sem vehetik el tőlünk. Ők ezt a fénysugaras ívet nem is látják, nem is észlelik. Pedig az a híd már megvan. Hiszem és vallom, hogy az a jövőbe vezet.

A nyelv és a zene

Ember voltunk olyan meghatározó pilléireiről szólok, amelyek egész létünket maghatározzák, és a kút-mély időben is velünk voltak. A kezdet hangjai olyan titkokat őriznek, amelyek kapcsán csak sejtéseink lehetnek. Vázlatos megközelítésben a lehetőségek színes világát sem mutathatom meg. Csak néhány kézenfekvő tényre, nagyon világos összefüggésre hívhatom fel a figyelmet.

Figyeljük a természet hangjait! Felcsendül egy-egy szólóhangszer, majd rázendít a ki tudja hány tagú zenekar. Oly tiszta hangzatok, oly kristálytisza megszólalás, oly rendkívüli ritmus, hogy a legcsodálatosabb hangszerek csak megközelíthetik mind ezt, és a nagy zeneszerzőknek sem volt (legfeljebb nagyon ritkán) olyan céljuk, hogy mindent pontosan visszaadjanak ebből a csodából, hiszen ők az egészből azt tárják már eléink, ami az emberi lelken átszüremlett – még akkor is, ha felidézük mindazt, amit a kinti világban hallottak.

A természet hangjainak a követése, másolása hangutánzó szavainkban ma is jelen van. A „mormog” szavunk olasz, német, arab és sok más megfelelőjében fölösleges a rokonságot keresni – nyelvi kapcsolat szintjén –, hiszen ennek az alapja nem a közös múlt, hanem maga a természet hangja. Azt illeszti bele egy-egy nép a saját hangjai alapján a saját lélekáradásába. Volt olyan sejtés, amely szerint a szavak eredetileg hangutánzók voltak. Ezt nem sikerült bizonyítani, és valószínű, hogy sohasem sikerül már. Ennek elsősorban az az oka, hogy ha egy olyan feltételezett állapotra gondolunk, amelyben egy nyelv minden idegen hatástól függetlenül, csakis belső törvényszerűségei alapján változott, fejlődött, akkor is elvész annak a fonálnak egy része, amely a gyököket minden szó esetében úgy mutathatná meg, hogy számtani pontossággal bizonyítani lehetne minden esetben a világos kapcsolódásokat. Czuczor–Fogarasi szótára alapján, sok későbbi feltételezésnél, kalandos levezetésnél, „rokonításnál” bővebb, meggyőzőbb alapot találtunk, de épp ebből a közvetlen gyakorlati példából láthatjuk, hogy hiány mindig marad. Az viszont tény, hogy nem emiatt kell búsulnunk, hanem inkább annak kell örülnünk, hogy oly sok helyen világosak a kapcsolódások szavaink között. Ez hozza magával azt, hogy könnyen meghonosodnak az emlékezetünkben, és ott is maradnak, mert egy-egy nagycsaládot kevésbé felejt el az ember, mint a sűrke tömegből váratlanul előbukkanó és hirtelen tovairamló személyt. Továbbá azt is könnyen beláthatjuk, hogy egy-egy gyök (szótő) a hosszú változások során átalakulhatott annyira, hogy emiatt is nehéz lenne megmondani, hogy közvetlenül milyen hang hatására született meg, jött létre a végső, jelenlegi

alakja. Nem beszélve arról, hogy a fajfenntartás miatt az ember hallása a múltban sokkal élesebb volt. Ezt ma is lehet tanulmányozni olyan népcsoportok esetében, amelynek tagjai sűrű rengetegben, modern korunk által veszélyeztetett őserdőkben élnek. Túl messzire nem láthatnak. Tájékozódásuk leginkább a hallásukra, esetleg a szaglásukra épül. Ezért nyilvánvaló az, hogy a természetre vonatkozó kifejezések jóval árnyaltabban simulhattak bele a mindenség nagy zenekarába.

Az biztos, hogy régen több hangutánzó szó volt a nyelvekben, a miénkben is. Meggyőzően bizonyították például, hogy a „rohan” szavunk eredetileg hangutánzó volt. Fazekas Mihály „Ludas Matyi”-jában a „rohanó fák” jelzős szerkezet is hanghátást fejez ki. Nem mindenki élt dús növényzet közepette. Egészen más az eszkimók esete. Ők a hó hetven változatát jelölik külön szóval. A számukra a szem sokkal több üzenetet közvetít, mint a rengetegekből élő embertársaiknak.

A nyelvnek megvan a maga öntörvényű, belső fejlődése. Köztudott, hogy változó rendszer. A közlés lehetősége, a megértés igénye hozza magával azt, hogy óhatatlanul őriznie kell azt a zárttságot, amely a külön életét biztosítja. Ezt a jellegzetes hang- és nyelvtani rendszer szavatolja, de a szóhasználat is kötődik ehhez az igényhez, mert ha felelőtlenül lehetne bármilyen „egyéni” vagy indokolatlanul átvett szóval bármikor kicserélni a már hagyományosan létrejött nyelv szavait, az hamar továtúnne, mint a sivatag poros arcáról a hó. Az átvétel fő oka az új fogalom megjelenése idegen környezetben. A fogalommal együtt vándorolhat eredeti jelölője, maga a szó is. (Lehet divat, fétis, de minden valós vagy ál ok felsorolása túl messzire vezetne.) Mindenben az arány a lényeges. Az előbbi állítással nem az egyéni szóalkotás jogát akarom elvenni, nem a szóátvétel lehetőségét „tiltom”, csak azt mondom, hogy természetes körülmények között az az egész nyelv belső életében oly kivételes esetnek kellene lennie, amely nem homályosíthatja el az egész nyelv világosságát, tiszta fényét. Ezek az esetek akkor életképesek, ha valóban szükség van rájuk, és egyedüli értékekkel gazdagítják azt a nyelvet, amelyben meghonosodnak.

Mivel a zene a léleknek a közvetlen áradása, mélyebbről hozza azokat az üzeneteket, amelyek a tudat barlangjaiban, bugyraiban nem képesek megtestesülni szóalakban, illetve kiegészítik azt, amit a nyelv a saját eszközeivel nem fejezhet ki a teljesség igényével. Ebből következik, hogy sokkal több lehet a rokonság, a hasonló dallam olyan népek dalaiban is, amelyek nyelvükben gyökeresen eltérnek. Ám az is igaz, hogy a mi pentaton dalaink oly forrásokat is megmutatnak, amelyek jóval messzebbre visznek, mint amennyit jelenleg a hivatalos nyelvrokonság alapján elfogadnak. Épp a nyelvek természetes külön és sajátos létével tudjuk azt megmagyarázni, hogy miért van mégis egy-egy népnek eredeti, saját zenéje. Ilyen alapon érthetjük meg Bartók Béla egyik kijelentését. Az Egyesült Államokban egy tisztelője azt mondta neki, hogy mennyivel szerencsésebb, mint a költők, az írók, hiszen a zene nemzetközi, és őt – elvileg – mindenki hallgathatja, megértheti. Erre nagy zeneszerzőnk azt válaszolta, hogy leginkább mi, magyarok érthetjük meg őt.

A nyelvtani rendszernek öntörvényű, belső fejlődése van. A folyamatos változásnak a rendjébe illik bele az a jelenség, hogy a „város” szavunk Mátyás király korában „várus” volt. Ugyancsak általános folyamat eredménye az, hogy igéink alanyi ragozá-

sában, jelen idő, egyes szám második személyben nem maradt meg mindenütt az „sz”, mint ahogy ma is használjuk a „kapsz” szavunkban, helyette „l” szerepel olyan esetben, ha az igető végén sziszegő hang van. A régi „leszesz” helyett ezért mondjuk azt, hogy „leszel”. Az északi nyelvújrásban másutt is szerepel az „l”: „adsz” helyett „adol”, de ma már többnyire a gyermekeknek kedveskednek így – távoli vidéken.

A nyelvjárási „l” rag átvétele a nyelv belső alakulásának az eredménye. Nehéz lenne fejlődésnek tekinteni, legfeljebb zenei alapon. Hiszen az amúgy is sziszegő hangot tartalmazó szó dallamát az „l” fokozza, mi több, szelídebbé teszi. A meghatározást, kijelentést azért kell itt árnyalni, mert a hanghatás és a jelentés összefügg.

A költői nyelv hajdan az istenek nyelve volt. A népdal zenéje és szövege párhuzamosan született. Későbbi jelenség az, hogy kész, ismert dallamot lehet alkalmazni újabb szövegre. Balassi Bálint is így írta a verseit.

Minden természetes nyelv oly nagyszerű, annyira árnyalt, sokarcú, hogy az emberi logika szépségére, tökéletességére döbbenhettünk rá tanulmányaink közben. Nem véletlenül érdeklődött Bergson Dienes Valériától nyelvünk iránt. A „Teremtő fejlődés” hirdetője nyelvtani szerkezetünket megcsodálta, és azt állította, hogy minden magyar filozófus lehetne.

A logika jelen van a nyelvben. Például, a kettős, többszörös jelölést kerülnünk kell. Hogyha az „ezet” alakot használja valaki, azért vét a nyelvhelyesség ellen, mert elég egy tárgyrag is. „A tanulónak a könyve” birtokos jelzős szerkezetben azt hangsúlyozom, hogy a könyv az illető tulajdona, és nem a füzete; „a tanuló könyve” viszont érdekes módon a tulajdonost hangsúlyozza és nem a tulajdont. Tehát épp a rag elhagyásával kap hangsúlyt az adott szó. (A tanuló könyvét látom, a tanárét nem. A tanulónak a könyve előkerült, de a füzete még nem.) Ám hosszabb birtokos jelzős szerkezet esetében csak egy rag lehet: „a tanuló könyvének a lapjai”. A „Látom az almát, a pirosat” mondat esetében viszont az értelmező jelző megkapja a tárgyragot. Ez nem hiba, mert ebben az esetben a harmónia elve uralkodik. Ez van jelen az idegen nyelvekben is, az egyeztetések erre épülnek. Logika és harmónia van jelen a zenében is, a számok, arányok káprázatos rendje és a lélek szabad áradása úgy találkozik, hogy lelkünk magasabb minősége tárul elénk.

VINCZE TAMÁS

Az Ady-életmű iskolai legitimációjának első szakasza

Több korszakot is elkülöníthetünk, amikor Ady műveinek az iskolai oktatásba való bekerülését vizsgáljuk. Az első korszakra, amely nagyjából az 1920-as évek közepéig tartott, az ignoráló, elutasító attitűd volt a jellemző, a magyar középiskolai irodalom-oktatás bezárta a kapukat Ady költészete előtt, arra törekedett, hogy a kánon falain kívül rekedjen ez sok vihart kavaró, hatalmas életmű. Ennek az Adyt kirekesztő magatartásnak a magyarázatát abban kereshetjük, hogy az iskola az általa hirdetett értékrendszerrel szembenállónak tartotta Ady életművének alappilléreit, mivel a költők személyiségét is erkölcsi példaként kívánta állítani az ifjúság elé, ill. mű és személyiség szoros összetartozásában gondolkodott, és Adyt képtelen volt erkölcsi mintaként értelmezni, hisz szűklátókörűen elsősorban a költő magánéleti botrányait, kicsapongásait tartotta számon. Ady költészetének elítélése, az iskola világtól való távoltartása többféle tanári magatartásban is kifejeződhetett. (Természetesen az Ady költészetének értékét kétségbevonó hozzáállás mögött nemcsak elvi szembenállás, konzervatív irodalom-szemlélet, hanem tájékozatlanság is meghúzódhatott, hiszen a pedagógusok közül sokan nem is akarták mélyebben, alaposabban megismerni Ady verseit.)

Az Ady-líráról való elhatárolódás egyik legegyszerűbb módja az volt, hogy nem vett róla tudomást az irodalomtanár, nem foglalkozott vele, még a költő nevét sem említette meg. Ezt azért is megtehette, mert a korabeli tanterv szerint nem kellett eljutnia a kortárs irodalomig. A magyartanárok nagy része Arany halálával (1882) zárta le az irodalomtörténet tanítását, sokuknál már Reviczky vagy Komjáthy is kiszorult az ifjúság előtt említésre érdemes költők sorából. Simándy Pál, aki egyébként nagyra értékelte és műveltnek tartotta az őt irodalomból mindössze egy évig (éppen nyolcadikban) tanító Kosztolányi Zoltánt, nem kevés nehezteléssel említi meg időskori visszaemlékezésében tanára súlyos mulasztását, azt, hogy még csak ki sem ejtette Ady nevét a diákjai előtt. „*Holott az 1908-9-es iskolai évre – írja Simándy –, nyolcadikos koromra, Adynak már az újhangú verseiből is három kötete jelent meg. (Új Versek, Vér és Arany, Az Illés szekerén.) 1909 májusában pedig a Nyugat külön Ady-számot adott ki. Az még érthető, hogy a rendes tanórákon akkor még nem nyílt lehetőség az Ady-probléma felvetésére. De ott volt az önképzőkör, ahol szabadon lehetett megválasztani a témákat. Ott, 1909-ben, már szőnyegre kellett volna hozni a kérdést.*”¹

A konzervatívabb, idősebb irodalomtanárok még közvetlenül az Ady halála utáni években is folytatták ezt a szemellenzős magatartást, abban az időszakban, amikor

¹ Simándy Pál: Diák a századfordulón. Móra Könyvkiadó, Bp., 1966. 276.

Ady agyonhallgatása már kifejezetten anakronisztikus volt, hiszen egy-két vers erejéig a tankönyvek is foglalkoztak vele. Erre az attitűdre (és az általa kiváltott hatásra) remek példa az egyébként igen művelt evangélikus tanár, Szigethy Lajos megoldása. Faludy György mesélte el egy interjúbán, hogy az 1926/27-es tanévben, amikor elértek az irodalomkönyvben (Riedl poétikájában) az utolsó oldalra, Ady Endre: Fölföldobott kő című verséig, az idős irodalomtanár egyszerűen továbblapozott, becsukta a könyvet, s csak annyit jegyzett meg magyarázatként, hogy ezt a piszkot Adytól kerüli. Faludy így emlékezett vissza e tömör tanári kijelentés következményeire: „*Ennek az eredményeképpen az osztályom tagjai 1 órákor, amikor vége volt a tanórának, szaladtak a körútra az antikváriumokba Ady összeset vásárolni. Az eredmény ez volt.*”² Az agyonhallgatás mellett a költő által nyíltan felvállalt életmód pletykaszínonnalú taglalásának, gúnyos tállalásának eszköze is jelen volt a líráját nem vagy csak nagyon kevésbé ismerő tanárok fegyvertárában. A nyílt elítélés, a megbotránkozás, az erkölcsi felháborodás hangján ecsetelték Ady és Léda szerelmét, valamint a költő állítólagos hazafiatlanságát, félreértett nemzetostorozását. Természetesen ez a módszer sem érte el a kiváltani kívánt hatást, a teljes elrémisztést, inkább kíváncsiságot ébresztett Ady iránt a fogékony kamaszfejekben. Az 1906-ban született Szemlér Ferenc, erdélyi magyar költő, műfordító egy ilyen tanárról számol be visszaemlékezésében. „*Akkoriban azonban – írja 1923 előtti gimnazista éveire gondolva – Adyt fenntartás nélkül, odaadón szeretni félig jellembiba, félig bűn volt. A középiskolában magyartanárunk riadt hangon és elfülő lélegzetvétellel magyarázta – ő, nem a versek esztétikai silányságát, ami végül is alapul szolgálhatott volna egy költő kivégzéséhez, hanem az alkoholnak és a »rendetlen életmódnak« az erkölcsökre gyakorolt romboló hatását.*”³ A szemellenzőség leglátványosabb megnyilvánulása volt a nyílt szembenállás, Ady verseinek durva kitéltása az iskolai műsorokról, merthogy ilyenre is akadt precedens. A Markó utcai főgimnázium, amelyben egyébként a költő öccse, Ady Lajos is tanított 1909 és 1919 között, két alkalommal is vereséget szenvedett a főigazgatói konzervatívizmussal szemben Ady kapcsán. Először 1910-ben szerették volna Ady verseit egy hangverseny számai közé becsempészni, de Erődi Béla főigazgató betiltotta az előadni kívánt Ady-versek megszólaltatását.⁴ 1914-ben megismétlődött a kudarc: ekkor a gimnázium tanulói Lengyel Miklós, Benedek Marcell és Virág Oszkár tanárok vezetésével matinét akartak rendezni. Ekkor Feit Emil tankerületi főigazgató tiltotta be a tervezett matinét, mivel Ady-versek is szerepeltek volna a műsorán.⁵

Bár el kell ismerni, hogy a konzervatív tanári tábornak jó szándékú, az Adyhoz való közeledésre nyitott tagjai is voltak, de még ők sem tudták egy az egyben elfogadni az Ady-versek újszerűségét. Erre remekül rávilágít az az epizód, amelyet Ady Lajos is megemlégett bátyjáról írott életrajzában. A tanáröcs által felidézett jelenet az

² A visszaemlékezés helye: <http://www.amarodrom.hu/antologia/fgy.doc>. Letöltés ideje: 2011. jan. 7.

³ Szemlér Ferenc: Évgyűriük. Prózaírók (1930-1944). Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970. 143.

⁴ Az esetről A Nap c. lap 1910. ápr. 29-i számának 9. oldalán lehet olvasni „Botrány a Markóban” címmel. Ugyancsak A Nap ápr. 30-i számában olvasható volt egy nyilatkozat Wágner Alajos igazgatótól is a nagy visszhangot kiváltó „cenzúráról”.

⁵ Erről az esetről a Rendkívüli Újság 1914. febr. 1-jei száma tudósít. A nevezett lap 2. évf. 5. számában, a 2. oldalon közli a matiné betiltásának híret.

Országos Református Tanáregyesület zilahi vándorgyűlésén játszódtott le, a szép számú gyülekezetet vendégül látó iskola igazgatója ugyanis azzal kedveskedett az ott időző tanároknak, hogy legkiválóbb volt növendégeit is meghívta a jeles alkalomra, s a költőkké lett egykori tanítványokkal felolvastatta egy-két versüket. Ady, Kincses Gyula egyik legkedveltebb volt diákja, a gyűlés díszvendégének számított, s két friss versét olvasta fel a tanárkoszorú előtt, rövid rögtönzött bevezető után, amely – az emlékező testvér szerint – igen vegyes hatást keltett.⁶ A másnapi banketten Gulyás István, a tankönyvíró debreceni tanár pohárköszöntőt mondott a költőre, és a tószóban megkérte arra, hogy „*költői eredetiségének erejével egyesítse azt a sem Petőfi, sem Arany által el nem koptatott nyelvet és stílust, amelynek legősibb és legtisztább forrása a nép talaja volt. Ha enged e kérésnek – úgymond – akkor egész Magyarország és az egész magyar tanárság az ő lobogója alá fog szegődni.*”⁷

Így nőtt Ady tanításának, iskolába való bekerülésének kérdése egyszerű oktatáspolitikai, kánonrevíziós problémából politikai problémává. A kérdés ilyen dimenziókban való megjelenésének bizonyítéka a Debreceni Egyetemi Kör hallgatóságának 1916-os állásfoglalása az Ady-Rákosi vitában. A debreceni egyetemisták e csoportja ugyanis a kör 1916. febr. 19-én tartott közgyűlésén állásfoglalást bocsátott ki, amelyben kijelentette, hogy habozás nélkül csatlakozik a Dunántúli álnéven Adyval vitázó Rákosi Jenő álláspontjához. Az Egyetem c. lap 1916. márciusi száma közölte is a kör nyilatkozatát.⁸ Mi állhatott a debreceni egyetemistáknak e kétségkívül saját elmaradottságukat igazoló lépése mögött? Talán az utólag megbocsátható motívumok (rosszul értelmezett kálvinista erkölcs, szolgálalkúság) mellett az a tény is, hogy a középiskolákban ekkor még nem foglalkoztak igazán Adyval, csak prudéria szülte előítéletek, felületes kijelentések szintjéig jutottak, nem fogták fel a költő valódi jelentőségét, lírájának igazi értékét.

Ady költészetének politikai indíttatású elutasítását nem mindenki vállalta fel, a költő ellenzői gyakran – saját értelmezői konzervativizmusukra, korlátoltságukra rávilágító – esztétikai érvekkel takaróztak. Áprily Lajos gyűjtötte össze egy Adyról írott tanulmányában a tárgyalt időszak (a 10-es évek) Ady-ellenes középosztályának legfőbb érveit, amelyekkel a költő nimbuszát lerombolni igyekeztek. A következő vádakkal illették Ady líráját: „*Az Ady-költészet: 1. érthetetlen; 2. frivol és naturalis az erkölcstelenségig; 3. hazafiatlan, mert internacionális, franciákat tehetségtelenül utánzó; 4. szeszélyesen önkényes rímelésben és gondolatmenetben, s általában rítmustalan; 5. s mind e fogyatkozásai dacára szerzőjük gögősebb hangon beszél Petőfinél s talán az olimposzi isteneknél is, ami a többi hibával párosulva a nevetséges hatását kelti.*”⁹ Ugyanez az értelmezői korlátoltság, az újszerű fellépéssel, a szokatlan költői megoldásokkal szembeni nyitottság hiánya mutatkozott meg abban a szülői panaszos levélben, amelynek tartalmához a Budapesti Hírlap egy -ő névjelzésű cikkírója csatlakozott az újság 1916. nov. 26-i számá-

⁶ Ady Lajos: Ady Endre. Amicus, Bp., 1923. 159.

⁷ Uo., 159–160.

⁸ A Debreceni Egyetemi Kör nyilatkozata. (Kivonat Az Egyetem c. lap 1916. márciusi számából.) In: Kardos László (szerk.): Az Ady-Rákosi vita. Egy irodalmi per aktái. Pannonia, Debrecen, 1940. 71–73.

⁹ Áprily Lajos: Álmod egy könyvtárról. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1981. 171.

ban. Az alábbi módon indította gondolatmenetét a cikk szerzője: „... *Itt van a zsebben egy panaszos levél Szegedről, melyben egy szülő beküld két költeményt az Ady Endre-féle (helyesen Ady Lajos-féle, V. T.) stilsztikából, melyet Szegeden az állami főgimnázium IV. osztályában használnak.*” Az egyik vers Szabolcska Mihály műve volt, címe: *Salzburgi csapszékben*, a másik pedig Ady méltán híressé lett *Szeretném, ha szeretnének* című költeménye. Az újságíró a következő módon állítja egymás mellé a két művet: „*Szabolcskának ez egyik legbájosabb verse... Már az Ady verse – noha nem tartozik a rosszabb versei közé – nincsen helyén egy ifjúsági olvasókönyvben. (Itt következik a vers teljes szövege.) Tetszik látni, csupa nagy szó, affektáltság, póz, homályosság, elégedetlenség és tehetetlenség. Mit tanuljon ebből a fiatalság? Mi az, hogy a költő senkinek semmije?*”¹⁰

Nyilván nem volt egységes Ady megítélésének kérdésében (sem) a korabeli középiskolai tanári rend. Voltak olyan tanárok, akik fel merték vállalni Ady költészetének ismertetését, pozitív előjelű bemutatását. De ez a réteg ekkoriban egyrészt egy elenyésző kisebbség volt a tanári társadalmon belül, másrészt ezek az Ady-kedvelő pedagógusok majdnem kivétel nélkül az ifjabb generációhoz tartoztak. Szerencsésnek mondhatták magukat azok a diákok, akiket ilyen fiatal, modernebb felfogású tanár kalauzolt végig irodalmunk történetén. Bán Imre, a debreceni egyetem híres professzora diákként egy ilyen mester mellett kóstolhatott bele az irodalomtanulásba az egri főreáliskolában. Így vallott erről a régi iskolájának küldött meleg hangú levelében: „*Irodalmi műveltségünket Vucskits Jenőnek köszönhetjük. Nagyváradról jött, Ady tanárbarátai közé tartozott és Ady költészetét már tanította is.*”¹¹ Egy hasonlóan haladó szellemű tanáregyenység, Marót Károly alakját idézi fel Passuth László „Kutatóárok” című önéletrajzi regényében. Marót, aki később klasszika-filológusként tette le a névjegyét a magyar tudományos életben, pedagóguspályája kezdetén Kolozsvárott tanított. A fiatal tanár Ady költészetére iránti érzékenységét, fogékonyságát a következőképpen mutatja be Passuth: „*A lázadó tanárok – a radikális szellem érintettjei – teadélutánokon jöttek össze. Néha nálunk is. Ilyenkor unszolva kérték Marótot – mondjon Ady-verseket. A legtökéletesebb Ady-interpretátor ő volt. Minden jelentősebb Ady-verset ismert, belső értelmet adott minden költeménynek, bár a hangját soha nem emelte fel, nem szavalt.*”¹² Ez a tanári attitűd azonban – mint fentebb is írtam – az Ady-tanítási, majd tantervi kánonba való becsempészése körüli harc első korszakában nem volt tipikus. Ebben az időszakban a maximum, amire az „öreges nemzedéke” Adyval kapcsolatban hajlandó volt, a távolságtartó és hűvös ismertetés, a költészetének lényegi rétegeit alig érintő, óvatos versmagyarázat volt. De már ehhez is jó adag önmegtartózkodásra volt szükségük (és arra, hogy Ady időközben élő költőből a nemzet halottjává váljon). Németh László egy ilyen irodalomtanári magatartásra hoz példát Homályból homályba című visszaemlékezésének lapjain. Ady temetésekor az iskolák sem zárkózhattak el az országos gyász elől, méltatniuk kellett a halott poéta érdemeit, munkásságát. Németh László iskolájában, a Toldy-reálban is megemlékezést tar-

¹⁰ Kardos László (szerk.): Az Ady-Rákosi vita. Egy irodalmi per aktái. Pannonia, Debrecen, 1940, 80–81.

¹¹ Idézi Lisztóczy László: A mesebeli hatyú fogságában. Pallas Kiadó, Gyöngyös, 2000. 135–136. (Eredetileg a Dobó István Gimnázium 1972-73-as évkönyvében látott napvilágot „Fél évszázad távlatából ...” címmel.)

¹² Passuth László: Kutatóárok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1966. 57–58.

tottak Adyról. Németh memoárja az alábbi módon idézi fel ezt a sajátos szituációt: „Nálunk Jánosinak¹³ jutott a keserű kenyér. Azért, ahogy a búcsúztatót csinálta, ma jobban becsülöm, mint akkor. Látszott, hogy évek óta figyel a Nyugat mozgalmát, csak más eszményekben nőtt fel. A gyengéit is jobban látta, semhogy kedve lett volna hatvanéves korában fölcsérélni őket. Adynak két versét olvasta föl: az egyik az Ázott szénarendek fölött; a másik a Gőzösről az Alföld. Azon a szimbolizmusát mutatta be; ezen a magyar önkritikáját. A bemutatás pozitív volt. Még Fényes Ivánt is meggyőzte, aki mint friss matematikus-Szent György a zavaros költőt szévesen döfölte sárkányaként. A fönn-tartást azonban érezni lehetett a Jánosi szavában.”¹⁴

Előfordult szerencsére az is, hogy egy-egy haladóbb gondolkodású tanár, aki szeretne volna megváltoztatni a környezete hamis Ady-képét, fényes sikert könyvelhetett el, mert attitűdváltozást tudott előidézni a városa művelt közönségénél, el tudta oszlatni a költővel szemben felhozott igaztalan vádakat, rá tudta ébreszteni hallgatóságát Ady költészetének lényegére, fő értékeire. Ilyen csoda történt 1911-ben Székelyudvarhely is, ahol Szabó Dezső rendezett nagy hatású, emlékezetes Ady-matinét. Az erdélyi kisváros intelligenciájának figyelmét Szabó egyik tanártársa, Hartmann János már hetekkel a rendezvény előtt felhívta a vállalkozás rendkívüliségére, és őszinte szívvel ajánlotta mindenkinek az előadás és a versek meghallgatását. Az Udvarhelyi Híradóban megjelent meleg hangú ajánlás többek között a következőt köti a költészet iránt fogékony kisvárosiak lelkére: „Szeretettel kell olvasni a költőt, s nem gyűlölettel; figyelő lélekkel, mintegy gyökeréig tekinteni-tapintani hangulatát, nem felszínesen repülni át verssorain: akkor majd nyiladozik Ady világa.”¹⁵ A matiné – ahogy arról Szabó Dezső „Életeim” c. visszaemlékezésében is olvashatunk – elérte célját, pozitív visszhangja volt. Az Ady-antológia ott eladott példányainak száma meghaladta a százötvenet. A közönség lelkesedése nem ismert határt. Igaz, ehhez nem akármilyen ismertetőre, interpretátorra volt szükség. Szabó Dezső szuggesztív előadásmódja minden bizonnyal hamar magával ragadta azokat is, akik némi kétkezdéssel ültek be a vármegyeháza nagytermébe. A kisvárosi értelmiség soraiban mégis maradtak olyanok, akiket nem tudott meggyőzni a ifjú, radikális gondolkodású pedagógus, s így továbbra is kitartottak konzervatív nézeteik és Ady-ellenességük mellett. Ezek közé tartozott Becsek Aladár, az Udvarhelyi Híradó felelős szerkesztője is. A matiné után újságja hasábjain dühödtt támadást indított – az akadémikus költészet és a jó ízlés nevében – a modern irodalom ellen. 1911. április 9-én megjelent cikkében kategorikusan kijelentette: „Ady urat és utánczóit nem tartjuk alkalmasnak arra, hogy az ifjúság elé mintaképiül lebeszen állítani.”¹⁶

A korabeli iskolai értesítők és a visszaemlékezések alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar középiskolák többsége – egy-két szabadabb szellemű tanár próbálkozásaitól eltekintve – nem vett tudomást Ady költészetéről a 20-as évek közepéig, még úgy sem, hogy az irodalomtankönyvekben azért már felbukkant a költő egy-egy

¹³ Jánosi Béla magyar-német szakos tanár, esztéta (1857–1921).

¹⁴ Németh László: Homályból homályba I. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1977. 144.

¹⁵ Idézi Hermann Gusztáv: Székelyudvarhely művelődéstörténete. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1993. 138.

¹⁶ Idézi Hermann Gusztáv i. m. 140.

„ártatlanabb”, a vitákat generáló nagy művek mögött messze elmaradó, jelentéktelenebb verse is. Nagyon jellemző és egyben elgondolkodtató, hogy még Sík Sándor is, aki pedig úgy középiskolai oktatóként, mint később egyetemi professzorként Ady költészetének elkötelezett méltatója volt, az alábbi (kétes értékű elismerésként fel-fogható) mondattal vezette be Ady tárgyalását 1920-ban átdolgozott, VII-VIII. osztályos gimnazisták számára írt irodalomtankönyvében: „*A legújabb kor legnagyobb tehetsége Ady Endre, a szilaj magyar őserő és a dekadens mámor költője.*”¹⁷

Bár ahogy hangsúlyoztuk is, ebben a korszakban a tantermekből kizárták Ady költészetét, vagy ha meg is említették, borzadással és idegenkedéssel beszéltek róla, ez korántsem jelenti azt, hogy a diákok beletörődtek a számukra emblemikus figurává vált poéta munkásságának leértékelésébe és agyonhallgatásába. Volt az iskolai életnek egy olyan területe, ahol a diákok iniciatívái is helyet kaptak, és nagyjából-egészében a saját érdeklődésüknek megfelelően állíthatták össze a bemutatásra és megvitatásra szánt művek listáját. Ez a szabadabb tér az önképzőkörök világa volt, s bár a középiskolák jogot formáltak arra, hogy egy tanárelnök részvételével biztosítsák a körben folyó munka formális kontrollját, ide bekerülhettek a tanórákról száműzött alkotók művei is, mindenekelőtt a diákvilágot is némileg megosztó Ady Endre versei. Mészáros István neveléstörténész említi Oskolák és iskolák című könyvében, hogy a budai egyetemi gyakorlógimnáziumban már az 1909/1910-es tanévben előadást tartott egy hetedikes gimnazista tanuló (Csizik Béla) Ady Endréről.¹⁸ Ebből az iskolatörténeti összefoglalásból tudjuk meg azt is, hogy a szegedi piarista gimnázium önképzőkörében az 1918. dec. 1-jén megtartott gyűlésen az alábbi mondatot jegyezték fel a diákok a kör jegyzőkönyvébe: „... ezután szabad lesz hivatalosan is rajongani Adyért és Babitsért.” A feljegyzések tanúsága szerint ezt a rajongást hamar ki is fejezték, hiszen az egy hét múlva rendezett önképzőköri ülésen már felhangzott az egyik leghíresebb Ady-vers: Az ős Kaján.¹⁹ A debreceni református kollégium Arany János önképzőkörében már 1916. március 3-án Ady-verseket adott elő Páricsy Bertalan VIII. osztályos tanuló, s ezzel – mint Bakó Endre írja – „*Ady szelleme nyíltan beköszöntött a gimnáziumba, megosztva a tanulói ifjúságot is.*”²⁰ Arról, hogy Ady költészete két táborra osztotta a neves kálvinista tanintézet növendékeit, Kardos Pál irodalomtörténész is írt a Nyugat debreceni kapcsolatait bemutató tanulmányában. Ő következőképpen emlékezett vissza erre a szembenállásra: „*Mint volt kollégista diák a magam emlékezete szerint is tanúsíthatom, hogy a debreceni református kollégiumban egészen 1919-ig állandó harc folyt az ifjúság között, s ebben hol az adyisták, hol az Ady-ellenesek kerekedtek felül. Ady hívei rendszerint a tehetségesebb, de az iskola fegyelmével, a tanári 'vaskalappal' többé-kevésbé hadilábon álló diákok voltak, az Ady-ellenesek a sima, engedelmes, magoló jelesek, akik után a csekélyebb irodalmi érdeklődésű többség igazodott.*”²¹ S bár Kardos visszaemlékezésében vélhetően van némi sarkítás, azt két-

¹⁷ Idézi Mészáros István: Oskolák és iskolák. Tankönyvkiadó, Bp., 1988. 267.

¹⁸ Uo. 125.

¹⁹ Uo. 289.

²⁰ Bakó Endre: Gulyás Pál világa. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1999. 15.

²¹ Kardos Pál: Irodalmi tanulmányok. Gondolat, Bp., 1979. 81.

ségekívül jól mutatja, hogy Ady neve szimbólum lett a középiskolai ifjúság számára, részben a lázadás szimbóluma, részben pedig az idősebb generációtól elütő irodalmi ízlés jelképe. Tulajdonképpen Ady kapcsán mutatkozott meg első alkalommal eny nyire markánsan az „apák” és a „fiúk” generációjának eltérő életszemlélete, világfelfogása, ugyan nemzedéki ellentétek mindig is voltak az ifjabb és az idősebb korosztály között, de most ez a szembenállás egyéb tartalmakkal is telítődött: megváltoztathatatlanul hitt magatartásformák kérdőjeleződtek meg, a korábban egyértelműnek gondolt vagy egyféleképpen értelmezett jelenségek pedig bonyolultnak, nehezen megfejthetőnek kezdtek mutatkozni.

A 20-as évek elején már világosan látszott, hogy a korábbi elutasító álláspont Ady költészetét illetően nem tartható többé az iskolákban. Elérkezett az ideje annak, hogy Ady hivatalosan is bekerüljön az iskolai oktatásba, ne csak egyes tankönyvek említsék meg, hanem a tantervben is szerepeljen. Az 1924. évi középiskolai törvény alapján kiadott tantervben szerepelt először az irodalomtörténeti oktatás akár Adyt is magába foglaló kiterjesztésének megfogalmazása. E tanterv bevezetéséig hivatalosan az iskolákban Arany halálával lezárták az irodalomtörténeti korszakok taglalását, s az a tanárok egyéni ízlésétől, tananyag-ütemezésétől függött, hogy az egyes tankönyvírók által már röviden bemutatott Adyval foglalkoznak-e. Az említett tanterv azonban kiterjesztette az irodalmi korszakok tárgyalását a „legújabb időkgig”, igaz, ezt a kifejezést különbözőképpen értelmezték a magyartanárok, volt, aki a XX. század első évtizedét értette alatta, volt, aki a világháború kitöréséig követte nyomon tanítványaival az irodalom fejlődését, és olyan tanár is akadt, akinek a trianoni béke évszáma jelentette a legvégző korszakhatárt.

Azért, hogy az ifjúság Ady lírájának a mérgét ne szívhatta magába, s a korabeli iskola szellemének megfelelően szelektált Ady-életművel találkozzon, Pintér Jenő budapesti tankerületi főigazgató Párkányi Norbert tanárral 1925-ben összeállított egy magyarázatos Ady-válogatást, speciálisan iskolai használatra. Így igazából egy erősen „kifehértett”, „megszelídített” Adyt kaptak a kezükbe a diákok, ezzel az erősen meghúzott Ady-antológiával szerették volna távol tartani az ifjúságot a valódi Adytól, aki körül nemcsak életében forrtak az indulatok. Burkoltan meg is fogalmazza e célt a szerkesztő a könyv előszavában, amikor kijelenti, hogy a válogatással nem Ady-kultuszt kívánt teremteni, hanem azt szerette volna megakadályozni, hogy „*a tanuló mohón és válogatás nélkül szívja magába a költő verseit.*”²² A szerkesztő teljesen tisztában volt azzal, hogy az addigi merev ellenállás Ady lírájával szemben hiba volt az iskola, a hivatalos tanügyi körök részéről. A diákgondolkodást jól ismerő tanár a következő evidenciára hívja fel kartársai figyelmét ezzel kapcsolatban: „... *a tapasztalat az, hogy minél nagyobb a titkolódzás és a lebecsülés Ady verseivel szemben, a tanuló érdeklődése annál mohóbb kíváncsisággal kap a tiltott gyümölcs után.*”²³ Tieder Zsigmond, a Korunk folyóirat recenzense meglehetősen lesújtó véleményt írt a Párkányi-féle Ady-válogatásról. Az ismertetésben összegyűjtötte azokat a méltán híressé vált Ady-verseket, amelyek kimaradtak az antológiából, és egyben megkérdőjelezte a kötet által

²² Idézi Tieder Zsigmond: Ady bevonulása a magyar iskolákba. Korunk, 1926. 584.

²³ Idézi Tieder, uo.

nyújtott Ady-kép „hűségét”, nem is teljesen ok nélkül, hiszen olyan verseket találhatunk a mellőzött költemények listájában, amelyek nélkül – ahogy Tieder is bölcsen kijelenti – „*Ady gondolkodását, világfelfogását sem magyarázni, sem megérteni nem lehet.*”²⁴ A recenzió szerzője az alábbi műveket hiányolta az antológiából: A fekete zongora, A Tisza-parton, A Hortobágy poétája, A lelkek temetője, Menekülj, menekülj innen, Géme az Olimpusz alatt, A Holnap elébe, Felszállott a páva, Szent Lélek karavánja, A magyar messiások, Új tavaszi sereg-számla, A perc-emberkéek után, Ülj törvényt, Werbőczy, Új vizeken járok. Ezután nem csodálható, hogy az erősen csonkított Adyt tartalmazó kötet bemutatását a következő konklúzióval zárja az ismertető: „*Adynak ez a hivatalos bevonulása az iskolába tehát még nem az igazi. Adynak még várni kell.*”²⁵

A legnagyobb nehézséget természetesen az okozta, hogy a pedagógusok többsége továbbra sem volt meggyőződve Ady tanításának szükségességéről, s nem is igazán tudták, hogy nyúljanak ehhez a korszakalkotó életműhöz, hogyan tárgyalják a korábban megtagadott poéta alkotásait. Bizonytalanságukat, kételyeiket talán inkább csak növelte, nem pedig eloszlatta az a különös védőbeszéd Ady mellett, amely 1927-ben jelent meg Makkai Sándor tollából. A Magyar fa sorsa címet viselő vékony kis könyv óriási viharokat kavart Erdélyben és az anyaországban egyaránt. A szerző szándéka kétségkívül helyeselhető és tiszteletreméltó volt: püspöki és írói tekintélyének teljes súlyát latba vetve szeretne volna lerombolni az Adyval való szembenállás utolsó bástyáit is, és fel akarta szabadítani a tanárokat az Ady költészetével kapcsolatban beléjük plántált gátlásokból, idegenkedésből. Makkai szomorúan konstatálja írása elején, hogy Ady Endre költészetéről nincsenek behatóbb, mélyebb ismeretei (és így elfogulatlan véleménye sem) a magyar ifjúságnak. A középiskolai és főiskolai ifjúság még a 20-as évek második felében is csak „tanárainak és más felettes nevelőinek kijelentései és ítélete” alapján alkotott képet magának Adyról. A tanároknak már eleve az alapattitűdje, a kiindulópontja hibás Makkai szerint: nem ellenséget, nem a diákjaik lelkéért harcoló riválist kellene látniuk a halott Adyban (és nagyon is élő, ható költészetében). Ezt a magatartást így jellemzi a püspök-író: „*A hivatalos irodalom és a nevelők, mint felperes, vádat emelnek Ady ellen az ifjúság törvényszéke előtt, az ifjúság feletti uralomért.*”²⁶ Makkai tisztában van a tanárok vádpontjaival, és Ady költészetének fő témáin, motívumain végighaladva bebizonyítja, hogy az ifjúság lelkének mérgezését hangoztató vádaskodás e versekkel szemben alaptalan. Külön kitér azokra az erkölcsi kifogásokra, amelyek Ady szerelmi költészete, közelebbről a Léda-kapcsolat ihlette versek kapcsán fogalmazódtak meg a konzervatív tanári táborban. Ezzel összefüggésben kiemeli a korabeli magyar iskolai és családi nevelés egyik visszatetsző vonását: azt az álszent hallgatást, titkolózást, amellyel a felnőtt társadalom a hazug polgári morál határait feszegető kérdésekre reagál.

Makkai könyve nagy visszhangot váltott ki az irodalmi életben, a konzervatív tábor azonnal válaszolt rá, a „hivatalos irodalom” képviselői közül Szász Károly és Császár Elemér támadt a legdühösebben az Ady költészetének iskolai legitimációját

²⁴ Tieder Zsigmond i. m. 584.

²⁵ Uo. 585.

²⁶ Makkai Sándor: Magyar fa sorsa: a vádlott Ady költészete. Erdélyi Szépművés Céh, Cluj-Kolozsvár, 1927. 3-4.

(is) sürgető püspökre. Szász Károly még arra is felszólította Makkai könyvének kiadóját, a Soli Deo Gloria diákszövetséget, hogy álljon el a vétkes mű terjesztésétől, tagadja meg nyilvánosan a benne kifejtett tételeket és töredelmes lélekkel tegyen hitet azok mellett az eszmények mellett, amelyek nemzeti költészetünkben, keresztény hitünkben és a tiszta erkölcsi felfogásban gyökereznek.²⁷ De nemcsak a nemzeti konzervatív tábor írói és irodalomtörténészei láttak botrányos alkotást Makkai jó szándékkal, nemes igyekezettel megírt művében. A középiskolai tanárság soraiban is akadtak olyanok, akik szívesen lerángatták volna ezért a könyvért a püspök vállairól a palástot. Ilyen volt Kapossy Lucián is, a pápai református kollégium idős tanára, aki a Protestáns Tanügyi Szemle hasábjain próbálta ízekre szedni, hamis állítások gyűjteményének beállítani Makkai védőbeszédét. Írása, amelyből sugárzik a modern költészet iránti intolerancia és a Magyar fa sorsa szerzője iránti rosszindulat, leginkább arra bizonyíték, milyen keveset értett meg a XX. század első két évtizedének legnagyobb hazai költői életművéből. A hetvennyolc éves pápai tanár az egész nevelői rend nevében kikérte magának Makkai egyes kijelentéseit. Különösen felháborította a püspök könyvének az a mondata, amelyben Makkai Ady sokat emlegetett vérhajával és alkoholizmusával kapcsolatban megjegyezte, hogy régen is voltak és ma is vannak olyanok, akiket egyedül Isten őriz meg attól, hogy ugyanezekbe a tévedésekbe essenek. Kapossy így kommentálja ezt a számára vérforráló megállapítást: „*Állíthat-e ilyen egy lelkipásztor, nevelő? Hisz minden nevelés végső célja, hogy kifejlődjék az ifjakban az erkölcsi akarakterő, amely őket »életgyakorlatuk közben« megtartja az erkölciség útján az Isten segítségével, segíts magadon, az Isten is megsegít; valóságos Istenkáromlás azt állítani, hogy sokat csak Isten őriz meg az Ady-féle bűnöktől, s akiket nem őriz meg? tehát Isten taszítja azokba! S akik az erkölcsi nevelés alapján megszárdult akarakterővel megállják helyüket a társadalomban, azokat csak szerencsésen »kievickélt fickóknak« mondja egy lelki pásztor! Lehet-e Ady-nak tőle is elismert erotikus költészetének védelmében a mai egész társadalmi s pedagógiai rendszert »hazugnak s kétszínűnek« mondani, a mely oka, hogy fényes s nagyszerű ifju (Ady) életek elpusztultak?»²⁸ Kapossy úgy véli, hogy magyar nemzeti voltát tagadná meg az ifjúság azzal, ha megértené Ady verseit, azok egyetemességét. Ez a mesterkélt szembeállítás és nevelésesen korlátolt következtetés is arra jelzi, hogy az iskolák leginkább a tanulók „nemzeti érzületét” féltették (a szexuális erkölcsük mellett), amikor Ady olvasásától távol kívánták tartani a diákokat. Csakhogy a fejlődést nem lehet megállítani: amikor a művelt polgári olvasóközönség már elfogadta, sőt a század legnagyobbjai között tartotta számon Adyt, akkor az iskolának is meg kellett hódolnia Ady költészetének előtt, bármilyen averziókat táplált ellene magában a Gyulai-féle irodalom-felfogás szellemében nevelkedett, idősebb tanárnemzedék.*

A 20-as évek végének Ady költészetének értékelésében észrevehető fordulatát jelzi, hogy a pedagógiai folyóiratokban, iskolai évkönyvekben tanulmányok tűntek fel arról, hogyan érdemes Adyt tárgyalni az irodalomórákon, milyen módon a legcélsze-

²⁷ Szabó Zsolt (szerk.): Benedek Elek irodalmi levelezése 1921–1929. II. k. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984, 411–412.

²⁸ Dr. Kapossy Lucián: Makkai Sándor: Magyar fa sorsa. Protestáns Tanügyi Szemle, 1927. 173.

rűbb megközelíteni ezt a (pedagógiai szempontból) korántsem problémamentes életművet. Az tehát már nem volt kérdés, hogy kell-e tanítani Adyt és a költészetét, az iskolákban el kellett fogadniuk még a legkonzervatívabb magyartanároknak is, hogy nem hagyhatnak ki egy ekkora nagyságot, egy korszakalkotó költőt a hazai irodalomtörténet ismertetéséből. Abban azonban, hogy miként vigyék a tanulók elé Ady költészetét, milyen műveket válasszanak ki az életműből és milyen értékelést fűzzenek az elemzett alkotásokhoz, voltak eltérések az egyes tanulmányírók között.

Jelen írásomban két ilyen tanulmányt kívánok megemlíteni, ezek kiválóan tükrözik a skála két végpontját: a múltbeli Ady-értékeléseket rejtve továbbéltető, megkövült sztereotípiák fogságában vergődő tanári hozzáállást és az Ady-líra tárgyalásának összes kérdésében messzebbre tekintő, egyetemesebb szempontok alapján ítélő pedagógusattitűdöt. Sztei Endre megközelítése, akinek Ady tanításáról szóló terjedelmes dolgozata a Könyves Kálmán Gimnázium 1927/28. tanévről kiadott értesítőjében jelent meg, még jól példázza a korabeli pedagógusok részben indokolatlan óvatosságát és megalkuvásra való túlzott készségét. Az Ady-életművet körbevevő korabeli rengeteg félreértés, szándékolt vagy tudatlanságból eredő torzítás, a jó szándékú kompromisszumkeresés igyekezetében elkövetett tévedések egy része e tanulmányban is visszaköszön, jelzésül annak, hogy a szerző erejét meghaladta a vállalt feladat, nem tudott használható és elfogadható kalauzt adni az Ady-versek tanításához. Tanulmánya bevezetésében mentegeti a hazai középiskolai oktatás konzervativizmusát: úgy véli, az iskola már csak természetéből fakadóan sem adhatja meg magát könnyen a változásoknak, hiszen éppen az a feladata, hogy kiérlelt értékeket közvetítsen, amelyek már kiállták az idő próbáját. Ady lírájából leginkább két verscsoportot talál alkalmasnak arra, hogy a gimnazisták elé tárja őket: az istenkereső verseket és Ady nemzetföltésének költői megnyilatkozásait. Sajnos a dolgozatban – a szerző irodalmi érzékenységét tükröző megállapítások mellett – sok esetben belemagyarázással, erőltetett analógiákkal, az akkoriban divatos nemzetkarakterológia nézeteinek kritika nélküli átvételével és Ady költészetére való kivetítésével is szembesülhetünk, és ezek sokat levonnak az úttörőnek szánt írás értékéből. A szerző „meg akarja nemesíteni” Ady lírájának azokat a momentumait, amelyeket a korabeli iskola kevésbé tolerált, így például költészetének vallomásos jellegében, szecessziós önfeltárló karakterében „őskatholikumot” vél felfedezni, ami enyhén szólva is távoli párhuzam és nehezen alátámasztható felcímkézés.

A tanulmány zárása a legárgulakodóbb, Sztei itt lép vissza a legmegalkuvóbbban, szinte visszamenőleg is érvénytelenítve, lenullázva addigi, mérsékelten dicsérő megállapításait is. Engedményt tesz a nemzeti klasszikusokat favorizáló irányzatnak, elfogadja azt a hamis szembeállítás, amely a konzervatív tábor Adyval kapcsolatos megnyilvánulásainak állandóan visszatérő eleme. A Gyulai Pál által meghatározott irodalomestmény hívei ugyanis Petőfi költészetének tisztaságával, szerelmi és hazafias lírájának minden erkölcsi és nemzeti érzékenységet tisztelőben tartó gyöngyszemeivel példálózottak akkor, amikor megfelelő kontrasztot kerestek Ady vitatott magyarságtudatának és dekadens érzelmvilágának lírai lenyomataihoz. Ez a kontraszt már csak azért is erőltetett és nevetséges, mert Petőfi lírájában is bőven találunk

olyan műveket, amelyek kortársait felháborították, nem egy ezek közül kritikusai el-lenszenvét is kivívta. Nemzetostorozó és polgárpukkasztó szándékok, indulatokat provokáló felkiáltások Petőfi verseiben is megdöbbenhetik az olvasót, első kritikusai (pl. Greguss) nem is voltak olyan elfogadók a költészetével szemben, mint a szélesebb olvasóközönség. Közben azonban eltelt néhány évtized, Petőfi költészete az iskolai irodalomoktatás centrumába került, bár egyfajta megszelídítésről, fehérítő szelekcióról az ő életműve kapcsán is lehet beszélni. Bizonyos alkotásait, például a hatvanhat töredékből álló Felhők-ciklust, amelynek egyes darabjai akár Ady lírájának előfutáiraiként is tekinthetők, agyonhallgatták, sokáig mellőzték. Petőfit a legmagasztosabb hitvesi líra megteremtőjeként és legforróbb hazafiság ikonjaként tárgyalták az iskolákban, a valós Petőfi-képet egy agyontömjénezett oltárképre cserélve. Így már nem csoda, hogy Szetei tanár úr is – végső tanulásként – belesodródik ennek az alapjaiban elhibázott szembeállításnak a csapdájába, és az irodalomtanárt legyőzi benne a tanügyi főhatóságai előtt meghunyászkodó, szervilis pedagógus. Az Ady-életmű középiskolai bemutatásának szentelt tanulmányát ugyanis az alábbi gondolatokkal zárja: *„Mi arra igyekeztünk ráeszmélni, hogy Ady költészete az iskolának kényes igényeit is magas fokban kielégíti – ha nem is minden irányban. De a jót mindig meg kell becsülni, akárhol jutunk is hozzá az élet jóvoltából. Ady költészete nemcsak ritka műélvezetet, hanem sok megrázó emberi igazságot is nyújt. [...] A magyar ifjúság tiszta lelkülete pedig meg fogja érezni, hogy mit vehet át tőle – nagy intő-például, örök tanulságul. A magyar ifju önkéntelenül szembe fogja állítani e csonka élettel egy másik nagy poétának teljessé magasztosodott életét: Petőfi Sándornak halhatatlan szépségű pályafutását. Meg fogja érezni a két élet között tátongó, izenetes különbséget. Egyik a magabaro-skadó, elfogyott akarát, a busz tetterőtlenység szánandó áldozata; a másik a szent akaráshban ellobogó és szép tettekben kisarjadó örök-ifjúság megdicsőülése – a haza, az emberiség tevőleges szolgálatában.”*²⁹

Mohr Győző evangélikus tanár, a Protestáns Tanügyi Szemle szorgalmas cikkírója Szetei eszme-futtatásánál jóval haladóbb szellemben, európaibb látókörű gondolkodással fogalmazta meg Ady költészetének tanításával kapcsolatos észrevételeit, véleményét 1931-ben. Cikkében leszögezi, hogy Ady lírájáról sem mondták még ki a végső ítéletet, nagy átértékelések, attitűdváltások várhatók még e viták keresztüztüében álló életmű esetében is. Megdönthetetlen tényként emeli ki, hogy Ady korszakos értékeket tárt fel meglátásaival, s reakcióinak energiája, dimenziója és iránya volt az, ami az olvasóközönség bizonyos rétegeiben megdöbbenést vagy megnemértést váltott ki. Ady életének tanári aggodalmakat keltő részletei kapcsán bölcs mértéktartással, minden prudériát, hamisítást, titkolózást elutasítva, a következőt tanácsolja kollégáinak: *„Életéről és haláláról nagy vonásokban kell szólni az iskolában, amint szólnunk a Stürmleverekekről – az ifjú Goethe kortársairól, vagy Petőfi utánczóiról; vagy Baudelaieréről, Verlaineről, a nagy Kemény Zsigmond és Honoré Balzac fekete kávéjáról, Tóth Béla gyengéjéről, Goethe pezsgőjéről stb. [...] De nem mellőzzük akkor Siena büszkeségét, világhírű festőjét: Sodomát,*

²⁹ Szetei Endre: Ady és az iskola. (Gondolatok az Ady-problémához. Lehet-e Ady költészete nevelési tényező?) In: Dr. Zibolen Endre (szerk.): Az upesti m. kir. Állami Könyves Kálmán-Reáligmnázium értesítője az 1927-1928. iskolai évről. (XXII. évfolyam) K. n., Bp., 1928. 53.

*az angol Wilde Oszkárt sem. [...] Ezzel a felsorolással – amely csak azért történik jobb meggyőződés ellenére, mert kritikaszterek kényszerítenek rá – a test esendőségére mutatunk csak: bár ebben a társaságban sincs Ady éppen rossz helyen. Az ő gyengéje ezek mellett ni-vellálódik és teljesen elveszti ríktó színezetét.*³⁰

Arra, hogy a hazai irodalomtanárok teljes tábora megváljon az Ady-életmű értékelésekor felállított korábbi iskolai sztereotípiáktól, még néhány évet várni kellett. Juhász Géza a *Demokrácia és köznevelés* c. kötetben, amelyhez Sík Sándor írt előszót, és amely az Országos Köznevelési Tanács kiadásában látott napvilágot, 1945-ben meghirdeti Adyval kapcsolatban az új programot: „*Becsúszott már a tantervbe egy Ady-torzkép is – többet ártott, mint használt – haladéktalanul cseréljük ki az igazival.*”³¹ Ő is felteszi a régi kérdést (Adyt az ifjúság kezébe?), és határozott igennel válaszol, minden szempontot komolyan mérlegelve. Nem kerüli meg a korábbi fanyalgások tárgyát, Ady botrányosnak tartott szerelmi életét sem, teljesen józanul, minden álszemérem nélkül közelíti meg a sokáig tabusított problémát. „*Ady szerelmei – írja – elítélhetők relatív társadalometikai szempontból, de a biológia örök törvényei alapján nem. Egészséges életű férfi; nyoma sincs benne a perverzitásnak. Ki állíthatná ezt azokról az akadémikusokról, akik suttyomban Löwy Árpád rímein heberésztek, s a nyilvánosság előtt kappanméréggel törtek pálcát Ady fölött? De szükséges-e egyáltalán ilyen-mikről regélni? A régi tankönyvek persze, hogy megbélyegezték Ady ölből-ölbe hulló életét, – hadd tudja meg minden mai diák, miért tiltakozott ellene valaha a Tudományos Akadémia. Bezzeg hallgattak Széchenyi pszihopatiás életéről! Joggal hallgattak, – amit vétett a legnagyobb magyar, pokoli önmarcangolásokban lakolt érte; s érdemei elég nyomósak, van róla bőven mondanivalónk, hogy ne firtassuk magánéletét. S Adynak ne lenének bőséges érdemei? Beszéljünk a költészetéről, gondolatairól, tisztalításáról.*”³²

Ma már természetesen minden pedagógus tisztában van azzal, hogy az irodalom és minden más művészeti tárgy oktatásának célját alapjaiban érti félre az, aki az irodalmi művekben és a testvérművészetek alkotásaiban direkt módon hasznosítható nevelőeszközöket keres. Azt is tudjuk, hogy a költői művek mögött nem feltétlenül az azokat alkotó embert kell kutatni (és nem az ő életének a részleteit kitergetni), hanem azokat az irodalmi hagyományokat és szövegelőzményeket, amelyekből építkeztek. Adyval kapcsolatban 1945 után köszönhető volt be új korszak, hiszen akkortól lassan kikoptak volna a köztudatból azok az erkölcsi aggályok, amelyek addig a teljes, hamisítatlan Ady-kép bemutatását akadályozták. A koalíciós korszak reménykedéseit azonban 1948-tól az iskolákban is szellemi kordonok váltották fel: a kommunista fordulat után szigorú revízió alá vették az összes iskolatípus irodalmi tananyagát, és megcsonkított életműveket, eltorzított portrékat tártak a tanulók elé, miközben sokak munkásságát agyonhallgatták, negligálták. Adyt újra torz formában, hamis hangsúlyokkal kezdték tárgyalni, de ez már egy másik fejezet tárgya lesz az Ady-életmű iskolai jelenlétének történetében.

³⁰ Dr. Mohr Győző: Ady Endre két irodalmi óra keretében. *Protestáns Tanügyi Szemle*, 1931. 367.

³¹ Juhász Géza: Ady. In: *Andics Ádám* et al.: *Demokrácia és köznevelés*. OKT, Bp., 1945. 216.

³² Juhász Géza i. m. 215.

MARTINÁK JÁNOSNÉ

„Szabad szerettem volna lenni mindig / s örök kísérték végig az uton”
Radnóti Miklós eclogái

A XX. század magyar irodalmának legtragikusabb sorsú magyar költője *Radnóti Miklós* (1909–1944) volt, aki maga összegezte a címbe írt mondattal így az életét. Baloldali gondolkodásának és zsidó származásának köszönhető mindezt: az utóbbiról nem tehetett, az előbbi tudatos választása volt. Életének legfontosabb eleme az írás lett. Hiába végezte el a szegedi egyetemet, tanári állást nem kapott, és a zsidótörvények árnyékában versei sem jelenhettek meg. De az alkotás örömét nem tudták tőle elvenni, ebbe kapaszkodott bele, hogy hitét és tisztaságát megőrizze. Bár megtehetné volna, nem menekült el sorsa elől: 40 valahány kilósan vállalta a munkaszolgálatot, a kiszolgáltatottságot, és a költészet egyféle fegyverré vált a kezében. Védekezés gyanánt a klasszikus formákat vette elő, melyek egyike az *ecloga* volt, amit megújított: a formai fegyelem legendő belső tartást adott neki ahhoz, hogy hazája és ön-maga sorsát elviselhesse.

Az *ekloga* – mai helyesírásunk szerint így írjuk, szövegünkben azonban a Radnóti által alkalmazott írásmódot követjük – mint műfaj a líra és az epika határára tehető, eredete az ókorba nyúlik vissza: a római *Vergilius* Theokritosz görög költő mintájára írott, pásztorokról szóló bukolikus verseit, drámai életképeit nevezték így. Idővel az ezekben felelhető idill és az ecloga összemosódott: a természetben ártatlanul és boldogan élő ember eszményített ábrázolását jelentette. Radnóti ezt a formát Vergilius fordítása közben ismerte meg, de a minta alapján egyéni ízzel rendelkező formát teremtett, amelyet *eclogának* nevezett el. Fokozatosan tért el az ókori mintától: elhagyta a párbeszédet, az idilleket, a hexameteres formán is lazított, hogy a kötött szabad vers Radnóti-féle változatában szinte naplószerűen rögzítse a háború és béke állapotát, a reményt és a kétségbeesést, az ellenállást és a szenvedést.

Az eclogákban az érett költő szólalt meg, aki a szörnyű években találta meg saját hangját az idill és a tragédia összeolvasztásában, a szenvedélyek és szenvedések, a félelem és fájdalom klasszikus megfegyvelésében. Az antikvitás, a kultúra megidézése és védelme ebben a korban is – mint a barbárság és elnyomatás egyéb korszakokban – a szembeállást jelentette. Kiindulópont Radnóti számára is ez, de a klasszikus formából személyes változatot teremtett. A pásztori hagyomány és az antik látszat már a *Második ecloga* után elhalványodott, majd teljesen eltűnt, helyébe a történelmi fenyegetéssel szembeforduló, életigenlő lírai forma és dallam került. Radnóti számára ez volt az egyetlen lehetőség *a szellemi ellenállásra*, ami számára az életet jelentette.

Vergilius mintájára ő is tíz eclogából álló ciklust tervezett, amelyből nyolc készült el és az előhang. Ezek a versek a félelemtől a lázadó haragig, az elégikus idilltől a jövőbe látó bizalomig fogták össze a háborús évek változó érzéseit. Közben költői stílusa is átalakult: az idill vágyából és a lírai beszámoló igényéből létrejövő klasszicizmus összetettebb formának adta át a helyét.

Az *Első ecloga* a *Meredek út* című, 1938-as verseskötetében jelent meg, élére egy Vergiliustól származó mottót illesztett: *Mihelyt a jogtalanság keveredik a joggal, / Háborúk lepik el földet és bűnök milliói*. A sorozat első darabja a spanyol polgárháború képeit idézte fel, az ottani romlás és pusztulás miatt félelem és keserűség töltötte el a költő szívét. Lorca és József Attila tragikus sorsa indította elmékedését, de valójában már önmagát is féltette ekkor. A *költői én* a Pásztor és a Költő alakjában kérdezett és válaszolt, töprengett és kínlódott, valójában arra kereste a választ, mi lehet a költő sorsa ebben az irgalmatlan világban:

..... hova is futhat a költő?
*Nem menekült el a drága Attila se, csak **nemet** intett
 folyton e rendre, de mondd, ki siratja, hogy így belepusztult?*

Az eclogai hagyományok szerint idillel indul a vers, de a természeti képekben már ott lapul a kegyetlenség, az embertelenség, melyekkel előrevetítette az eljövendő szörnyűségeket. Keserű felismerése ellenére is költő maradt, az Arany János-i *mindvégig* erkölcsé szabta meg ekkor is a magatartását, melyet emlékezetes tölgy-hasonlatában fogalmazott meg:

*Írok azért, s úgy élek e kerge világ közepén, mint
 ott az a tölgy él; tudja kivágják, s rajta fehérlék
 bár a kereszt, mely jelzi, hogy arra fog irtani holnap
 már a favágó, – várja, de addig is új levelet hajt.*

Ebben a versben a hexameter nemcsak a hangulatteremtés eszköze, hanem mintakövetés is, formájával az idill hordozója, mint ahogyan ezt bizonyítja a befejezés tökéletes sora: *alkonyi lepke lebeg már s pergeti szárnya ezüstjét*. S a klasszikus metrummal azt is kifejezhette: a versbe foglalt tárgy nem mai, örök emberi és távoli, de számára mégis figyelmeztetően fontos, mert ez az élete.

A *Második eclogát* 1941-ben írta, a Jugoszlávia ellen meginduló támadás idején. Az elsötétítési próbák alatt fogalmazta meg a Költő és a Repülő párbeszédét, az emberi élet kétféle értékrendjét. Arra érzett rá, hogy az ellenség is ember, aki csak gépével tud azonosulni, mert cselekedete miatt hazátlanná vált. Radnóti ebben az eklogájában is egyértelmű választ adott saját kétségeire: mindenkinek megvan a dolga, azt kell tennie:

*Írtam, mit is tehetnék. S egy vers milyen veszélyes,
 ha tudnád, egy sor is mily kényes és szeszélyes,
 mert bátorság ez is, lásd, a költő ír, a macska
 miákol és az eb vont...*

Egyéni sorsáról írt a *Harmadik eclogá*ban is 1941. június 12-én. Zaklatott élete közepette egy kávéházba menekült, idilli költeményre vágyva, a szerelemről szeretne írni, ehhez kérte a Pásztori Múzsza segítségét. Ötszöri megszólításával szinte szuggerálni akarta, hogy segítsen neki sorsa feldolgozásában. Szívszaggató, ahogy helyzetét felismerte:

*karmol folyton a bú, új fájdalom úz a világban,
mindíg, újra csak új! elpusztulok itt hamar én is.*

A csodás szerelem idilli képei felvillannak a tudatában:

*Mint a kiszáradt fát egy kancsali, csöppnyi madárfütty,
ujraszül, azt hittem s fölemelt a magasba, az ifju
régi tetőkre, a vágy kamaszos vadonába röpített.*

De a világ változatlanul fenyegető maradt körülötte: „*Görbén nőnek a fák, sóbányák szája beomlik, / falban a téglá sikolt*”. Mindezeket látva félelem tölti el a szívét: „*szerelemről írhatok én még?*” Az eclogák harmadik változatából elmaradt a párbeszéd, a vers sodró lendületű monológgá vált, kísérlet arra, hogy az idill és keserűség kettőséből kimenekítse régi énjét: a feladatát minden körülmények között vállaló költőt.

S akkoriban úgy tűnt, a világ is megfordul körülötte: az 1942-es év ben sikerek kísérték a hazai antifasiszta küzdelmeket, amit Radnóti is támogatott. Ekkor írt versével a *Száll a tavasz...* cíművel ezt a folyamatot szerette volna felgyorsítani: 1848 példájával akarta harcra lelkesíteni a háború ellen tüntető tömegeket. Alcímével – *Előhang az Eclogákhoz* – sorozatának tervét tudatosította, és az ecloga-műfaj korszerűsítésének igényét is felvetette. Ez a verse sejteti, hogy Radnóti kitüntetett szerepet szánt a modernizált formának, s valóban, költészetének vezérmotívumait hordozzák az egymást követő eclogák.

Az *Előhang*ban harmonikus, derűs képek hirdették a természet ébredését: „*olvad a hó, a nyulak meg az őzek lábnyomán már / kis pocolyákban a nap csecsemőnyi sugára lubickol*.” Majd fordított az üzeneten: „*Száll a tavasz kibomolt hajjal, de a régi szabadság / angyala nem száll már vele...*” Az 1848-as forradalom angyalát hiányolta a tavaszból, akit Delacroix látomása segítségével idézett meg, mert az angyal 1942-ben aludt. Komor gyászzenét sírnak itt a hexameterek, monoton lüktetésként koppantak a sorokban a *nemek*: a természet tavaszi szabadságával szemben álló emberi rabságot ezzel jellemezte. Versében ezért zeng az ébresztő: dübörögnek a daktilusok, villognak a felkiáltójelek, minden nem-emberi az emberi világ szabadságát, az alvó istennő ébredését, a természet és a társadalom összhangját kívánta, éppen úgy, mint a költő:

*Néma gyökér, kiabálj, levelek kiabáljatok éles
hangon, tajtékzó kutya zengj, csapkodd a habot, hal!
rázd a sörényed, ló! bömbölj bika, rijsz, patak ágya!
ébredj már, aluvó!*

*Negyedik eclogá*jának gondolatait egy korábbi monodrámájából emelte ki, s 1943-ban új formába öltöztette. A Költő és a Hang párbeszédével fogalmazta meg élete legfontosabb kérdéseit: miért vette karjára az idő, ha a világ ilyen gorom-

ba, miért maradt életben, ha nem lehet szabad? Ezekre a kérdésekre még elfogadható választ adott a Hang azzal, hogy a természet tisztaságát, derűjét, nyugalmit szegezte a világgal szembe, de amikor a költőnek rá kellett jönnie, hogy rabsága egyetlen értékét: költőiségét fenyegeti, kétségbeesett. Vágyait – *tűnő istenkedését* – jellegzetes képekkel mutatta be: a repülés, a zuhanás, a suhanás képeivel, melyekből egész költészete kibontható, hiszen Radnótinál szárnyas a lélek is. Itt már a pásztori műfaj kellékei nélkül szólaltatta meg béke- és szabadságvágyát. A csüggedés és az elszántság drámájában szemünk előtt fogalmazta meg hivatásának legfontosabb parancsát: „*De haragod füstje még szálljon az égig, / s az égre írj, ha minden összetört.*”

De ezt a parancsot már egyre nehezebb betartania, hiszen nemcsak őt, a szerelmét és a világ jobbik felét is fenyegette mindaz, ami körülötte volt. Harmadik és Negyedik eclogáját azzal is szorosabbra fűzte, hogy mindkettőt a lélektani realizmus árnyalt nyelvén fogalmazta meg, s az emberi lélek biológiai hátterét megvilágítva keresett magyarázatot személyisége válságára.

Ötödik eclogájában (1943. november 21.) Bálint György, az ukrajnai munkaszolgálaton eltűnt barát emlékét próbálta felidézni, de fájdalom miatt ez töredékesre sikerült. S még így is a legszebb Radnóti versek egyike, melyben az idill szépsége is tragikus jelentést hordozott, és baráti gyengéséget is azzal fejezte ki: „*Jársz az avarban az erdei sár sűrű illata közt, vagy / illat vagy magad is?*”

Hogy melyik versét szánta a sorozat hatodik darabjának, nem tudjuk pontosan. Egyesek szerint az a *Töredék* lehetett, melynek címét nem a költő, hanem posztumusz kötetének szerkesztői találták ki. A költő minden verse alatt pontosan jelezte azok születésének idejét, ezt 1944. május 19-én írta, másnap indult el utolsó munkaszolgálatára. Költeménye azonban nem töredék: az utolsó strófa tökéletes lezárás, csattanószerű befejezést adott: az elaljasodott kor jellemzésére a költőnek nincsenek nyelvi eszközei, csak az ószövetségi próféta, Ésaías mondhatja méltó átkot mindarra, amit maga körül látott. Anafórasztrófakezdései – *Oly korban éltem én e földön...* – azt a benyomást keltik, mintha a költő újra meg újra nekigyürkőzne a feladatnak, hogy pontosan tudósítson koráról.

Berzsenyi, Vörösmarty költészetének legfontosabb hagyományait idézte meg ezzel a verssel, s mindvégig múlt idejű igealakot használt, mintha csak jelezni: a bevégezettség tudata nemcsak rá, a korára is vonatkozik. Precíz, hiteles leltárt készített arról a világról, ahol minden érték a visszajára fordult: a részképek együttesen közvetítették Radnóti véleményét: „*az ország megvadult s egy rémes végzetten / vigyorgott vértől és mocsoktól részegen*”. Ebből a versből már teljesen kimaradt az idill, talán emiatt nem tudta ő sem egyértelműen besorolni eclogái közé.

A nagyjából ekkor keletkező *Sem emlék, sem varázslat* (1944. április 30.) jobban beleillik az eclogái sorba, ezért sokan ezt tartják a hatodik eclogának. A pusztulás előtti egyéni számvetés versét a halál biztos tudata hatja át, s még valami: *szívemben nincs harag már, bosszú nem érdekel...* – ez is jellegzetes Radnóti-attitűd. De ha magáról le is mondott, a nemzet újjászületéséről nem tud, nem is akar lemondani. Búcsúverseinek csendes alázatával és önzetlenségével szólaltatta meg a közösség jobb sorsába vetett reményét: „*a világ újraépül, – s bár tiltják éneket, / az új falak tövében*

felhangzik majd szavam”. Hitt a jövőben, mert költői elismerését is attól remélte. Végző búcsúját azzal enyhítette, hogy az emberiség, a magyarság túl fogja élni ezt a történelmi katasztrófát, mely elsodorhatja az ő törekeny életét, de a megszülető új világban versei életre kelnek.

1943-ban, mielőtt bevonult utolsó munkaszolgálatára, rendbe tette dolgait: megjelentette válogatott műfordításait, és verseinek kiadását is előkészítette. A jugoszláviai Bor közelébe került, rézbányában és útépitésen dolgozott, és közben írta verseit kis iskolásfüzetébe, melyet az irodalomtörténet *Bori notesz* néven tart számon. Ekkor és ott született a *Hetedik ecloga*. Ez is *levél a hitveshez*, mint a mellette lévő vers, de annak ellentettje: hétköznapi nyelven gördülő képei a tábort és a költő vágyait rajzolják. Visszatérő fordulata a *Látod-e*, ami kérdőjel nélkül a megszólítást helyettesíti. Fanninak írónak a sorok: a bizalmas, csöndes hang, az emberhez méltó beszéd természetesen zárul a szerelmi vallomás szavaival. Mindegyik strófa önálló egység, melyben elindított, kibontott és lezárt egy-egy képet, helyzetet, érzést, gondolatot, s a végén előkészítette a következő strófa alapgondolatát. A lüktető mozgás, a nekifeszülés és megtorpanás jól érzékelhető a hexameterek hullámvázában, a gyakori szóismétlésekben, a különféle párhuzamos szókapcsolatokban. Az otthont megidéző sorokban ott lapul Radnóti félelme: „*Mondd, van-e ott haza még, ahol értik e hexametert is?*” A vers harmadik szakaszában az eclogák gyakori motívuma tűnik fel: emlékműszerű tömörséggel rajzolja elénk lágerben élő önmagát:

*Ékezetek nélkül, csak sort sor alá tapogatva,
úgy írom itt a homályban a verset, mint ahogy élek,
vaksin, hernyóként araszolgatván a papíron;*

A hexameterek mestere *férgek közt fogoly állat*, aki tudta: a képzelet elröpítheti, de az ész úgysis visszarántja a valóságba. Ezért is hat az olvasó értelmére keserű-ironikus-érzelmes megállapításával: „*Este van, egy nappal rövidebb, lásd újra a fogság, / és egy nappal az élet is.*” A költő is érezte, hogy a lágerben megélteket csak a múlhatatlan szerelem megvallásával lehet ellenpontozni: „*nem tudok én meghalni se, élni se nélküled immár.*” A vergiliusi forma bukolikus idilljét itt már végleg felváltotta az elégikus hang, ez az ecloga a búcsú fájdalomával átszótt végső számvetés.

De van még egy. A *Nyolcadik ecloga* is Borban született, és szenvedélyes hangjával új szint hozott az eklogák sorába: nosztalgikus emlékezés helyett a lázadás jellemzi. 1944. augusztus 23-án, közvetlenül az *erőltetett menet* megkezdése előtt írott versében újra visszatért a párbszédhez, és a lázadó ószövetségi prófétát, Náhumot szólította Szerbia hegyei közé. A Ninivét megátkozó és megbüntető prófétától remélt erőt és biztatást a gyilkos erőszak tombolása közepette: „*Próféták s költők dühe oly rokon, étek a népnek, / s innivaló! Élhetne belőle, ki élni akar...*” Iszonyú látomása az átélt valóságot örökítette meg, melyben a Biblia kérlelhetetlen erkölcsiségét Károli Gáspár nyelvén idézte meg:

*s mint legelőkön a marhalepény, úgy megszigorodva
szertehevernek a holtak a város térein, ismét
úgy lőn minden, ahogy te megírtad...*

Végső következtetése ellenére – *hisz az ember az állatok alja!* – elkeseredett dühét a jövő reményével zárta. A próféta szigorú igéi és a költő lázba borult látomása után következő jóslatban ismét felfénylik a népek és a költők jövőjébe vetett bizodalom hangja: „*Jöjj hirdetni velem, hogy már közelít az óra, / már születőben az ország.*” Az *ország* szó itt nem egyszerű rájátszás Jézus országára, Radnóti Magyarországra is gondolt, mert ha az *ember* el is keseredett, a *költő* nem tehetette ugyanazt. Pedig az élet számára már véget ért: *az erőltetett menetről tudósító razglednicák* annak utolsó stációi, aztán Abda közelében erőtlenség testét is megsemmisítették. Ez a két utolsó ecloga szinte egy másik világból érkezett hozzánk: holteste exhumálásakor viharokból zsebéből került elő a Bori notesz, melynek minden darabja eleven kiáltás.

Példátlan az a fegyelem, ahogyan sorsát, önmagát szemlélte, és ahogyan utolsó verseit hibátlan lejtéssel, hibátlan erkölccsel írta. Hatalmas belső erő lakozott sovány testében, az adott neki tartást abban a reménytelen helyzetben. A Bori notesz eclogáinak különlegessége az, hogy egyformán szerepet kapott bennük a szürrealizmus látomásos-álomszerű stílusa és a hagyomány. Ebben a kettősségben fejezte ki az egymástól eltérő, egymással is perelő érzéseit, az egymást tépő indulatok egységét, az emberi integritást. Ez öltött testet a művészi stílusokat, költői örökséget és kísérletezést vegyítő kései költeményeiben, az eklogákban, melyekben nagyon fontos szerepet játszik a már többször emlegetett hexameteri verselés. Vergiliusi örökség ez is, amely a Radnóti-nemzedék számára egyféle belső igényt elégített ki: az alkotó munka önként vállalt fegyelmére, a gondolkodás szervezett rendjére, a klasszikus örökség folytatására utal. Radnóti hexameterai is a hagyományok szerint készültek, de magyar hexameterek: a Berzsenyi-Vörösmarty által megvalósított formát követték, bár a költő – a *Nyolcadik ecloga* kivételével – nem használta az ezzel járó patetikus zenget, korszerűbb, hétköznapi nyelvre hangszerelte verseit. Közben ezekkel is kísérletezett: a *Második eclogában* felváltva használt páros rímű, tizenhárom szótagos, sormetszettel ellátott nibelungi sorokat és páros rímű alexandrinusokat, a *Negyedik eclogában* pedig szabadon alakított rímes jambusi sorokkal próbálkozott, s mindegyik egy-egy újabb ritmikai kísérlet.

Radnóti Miklós eclogái életművének különleges darabjai, melyek lírájának lényegét és tartalmát pontosan kifejezték: így küzdött ő a költészet eszközeivel az embertelenség, a téboly ellen. Az emberi méltóságot megsemmisíteni akaró barbársággal az elpusztíthatatlannak érzett szellem erejét szegezte szembe. Eclogái afféle háborús idillek, amelyek a borzalmak közepette is őrizték a békés élet szépségeit. Radnóti a József Attila-i költészet tudatos folytatójának tartotta magát, akinek ugyanúgy fontos lett volna az elismerés, a méltóságteljes emberi élet. Életének csak apró örömei voltak, de nem adta meg magát: emberségben, magyarságban nem sokan vetélkedhetnek vele. A versírás lett számára a megtartó erő, – „*búvok, tollamból vers szivárog*” (*A bujdosó*) –, számunkra pedig azzal adott életmintát. Törekény testében hatalmas lélek lakott: pontos versekkel, kemény tartással bizonyította önmagának, korának, az utódoknak, hogy az értelmet, az emberséget nem lehet elpusztítani...

DOMBÓVÁRI JÁNOS

Egy humanista művész emléke*Szokolay Sándor**Temetek az én temetőmbe...*

A magyar zenei élet számára szomorúsággal vegyült kétezertizenhárom adventje. Pár nappal a „leghitelesebb példakép”, Kodály Zoltán születési évfordulója előtt Szokolay Sándor, a nemzetközi hírű zeneszerző, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem professor emeritusa, életművét a magyarokra hagyva, átköltözött mesteréhez. A gyász napjaiban rajongásig szeretett felesége felhívott telefonon, hogy elkérje postacímem. Meglepettségemben szabadkoztam, hogy a híradásokból mindenről értesültem, azonban Maya ragaszkodott ahhoz, hogy gyászjelentést is küldjön. Szeretném, ha Sanyi emlékét megőriznétek, titeket nagyon szeretett, indokolta hajthatatlanságát. Én pedig megígértem, hogy amíg élünk, és a Lavotta János Kamarazenekar létezik, nem feledjük. Végtisztességén Sopronban a kamarazenekar hagyományos adventi hangversenye miatt nem lehettem jelen, azonban a program nyitányaként Albinoni panaszos-szép Adagioja az újhelyi hallgatósággal együtt Szokolay Sándort siratta. Az említett telefonbeszélgetés után magamban fogadalmat tettem Mayának, hogy találkozásaink felelevenítésével emlékezem atyai barátomra, aki utolsó újhelyi együttlétünk alkalmával – a köztünk lévő korkülönbségre utalva – tréfásan öcsikémnek nevezett.

Az Archaikus nyitány ősbemutatóján

Szokolay Sándor, túl a Kossuth-díjat is eredményező *Vérnász* operájának megírásán, majd pedig további két opera, a *Hamlet* és a *Sámson* bemutatója után 1977-ben az Egre Városi Tanács felkérésére komponálta az Op. 137-es *Archaikus nyitány* című művét. Főiskolásként 1971-ben kaptam helyet az Egre Szimfonikus Zenekar prím szólamában, így részese lehettem a darab bemutatójának a veszprémi Országos Kamarazenekari Fesztiválon. A zenekari próbákat a szerző, bár kissé szokatlan, ugyanakkor kifejező, s hatásos karmesteri mozdulataival, a darabhoz fűzött történelmi eszmefuttatását zenei eszmélésem máig ható emlékeként őrzöm. Annál is inkább, mert a mű autográf vezérkönyve, valamint a szólamok címlapján a magyar zászló színeivel aláhúzva szerepelt alcímként: *Az egri hősök emlékére*. Talán megbocsájtja nekem az olvasó, hogy elsősorban nem a nyitány zenei tartalmát elemzem, ugyanis egy húszas éveinek elején tartó fiatal még formálódó tudatának, az országról,

nemzetről alkotott képének alakulására a szűkebb és tágabb környezet történései bizony elevenen hatottak. Íme, két ellentétes példa ezekből a hatásokból. Történelemének szakon főiskolai tanulmányaim vége felé egy szeminárium alkalmával a már sztárec korú előadó elmarasztaló szavakkal illetve a márciusi forradalom évfordulóján akkor tüntető egyetemistákat, miközben a rendőrség brutális fellépését elhallgatta. Ugyanakkor egy beszédművelési órán az áldott emlékű dr. Pásztor Emil, a Magyar Nyelv Múzeumának megálmodója az erdélyi irodalomról, az Anyám könnyű álmot ígér akkor megjelent Sütő András könyvről beszélt, emelkedetten, lelkesen. Az *Archaikus nyitány*, a próbák katarziséval ezekre a főiskolán szerzett élményekre erősített rá. Mert aki valaha is találkozott Szokolay Sándorral, tapasztalhatta, hogy egy-egy zeneműve ürügyén munícióként egész magyar zenei-irodalmi-történelmi korszak esszenciáját kapja Egy pályakezdő tanár számára pedig kijelölte azt az utat, amely napjainkban is a „hétágú sípú” nemzetben gondolkodás felemelő közösségi élményét nyújtja.¹

Új Tükör Baráti Társaság vendégeként Pétervásáran

Egy évtizeddel később családuink lakhelyén, Pétervásáran találkoztam Szokolay Sándorral, akit az Új Tükör Baráti Társaság soron következő vendégeként hívtam meg. A Kossuth-díjas zeneszerzőt elkísérte felesége, Maya is. Némi magyarázattal tartozom az olvasónak arról az egyesületről, amely Pétervására és környéke falvainak értelmiségeiből jött létre. Kezdetben az Egri Kamarazenekar hangversenyein formálódott az a közösség, amely további irodalmi, történelmi, ismeretterjesztő esteket is igényelt. A helyi közművelődési intézményekkel történő együttműködésre nem számíthattunk, ugyanis rövid időn belül konkurenciát vélték önszerveződésünkben. Függetlenségünk megteremtése érdekében mintegy félszáz fizető tag részvételével 1984-ben Új Tükör Baráti Társaság néven egyesületet hoztunk létre.

Reprezentatív helyszínünk is került, a Keglevich-kastély lovagtermében tartottuk estjeinket, ahol a program végeztével előzetes jelentkezés után lehetőség nyílt fellépő vendégeinkkel közös vacsora elköltésére. Ilyen alkalommal volt az egyesület vendége Szokolay Sándor is, aki zeneszerzői pályájáról, a békéstarhosi indulásról, mestereiről, Kodály Zoltánról és Farkas Ferencről, valamint szerzői terveiről beszélt közérthetően, színesen, érdekfeszítően.

Pétervásárai találkozásunk felidézését itt tulajdonképpen be is fejezhetném, azonban az emlékezés fonalát, ha tovább gombolyítom, olyan momentumra bukkanok, amely kapcsolatunkban egy más minőséget jelez. Az est utóhangjaként együtt-

¹ A fotó Szokolay Sándor képgalériájából való.

létünk baráti beszélgetéssel folytatódott családi otthonunkban. A két orvos asszony hamar talált közös témát a három fiúgyermek zsvijaja közepette is, Sanyi pedig az egri zeneiskolai munkámról kérdezett. Érdeklődése kapóra jött, mert elmondhattam, éppen egy szokatlan helyzetben vagyok, ugyanis Gyöngyösön a zeneiskolai tanárok egy csoportja felkért, hogy nyújtsam be pályázatomban az igazgatói álláshelyre. Mindennek gondoltam, de arra nem, hogy a legfőbb biztatást majd tőle kapom, sőt, szavaikkal azzal adott nyomatékot, hogy felajánlotta: támogatói ajánlást ír a Városi Tanács Művelődési Osztályának. Létezik-e a levél? Sorait minden biztonnal hálával telt szívvel olvasnám... Mindenesetre, ha Gyöngyösön nem is, de ugyanazon év őszén a városi zeneiskola igazgatójává választottak Sátoraljaújhelyen...

Egyházzenei kórustalálkozón Sátoraljaújhelyen

Újabb találkozásunk már a szépreményű rendszerváltoztatás időszakára esett. Már túl voltunk az első szabad önkormányzati választásokon is, a kereszténydemokrata többségű testület egyre-másra hozta meg előremutató döntéseit.² A sátoraljaújhelyi egyházzenei kórustalálkozó gondolata egy jó szándékú, de a valóságot figyelmen kívül hagyó, illuzórikus kezdeményezés volt. Inkább egy vágyat fejezett ki, annak az óhaját, hogy a hitélet gyakorlása elől elhárult akadályok majd megnyitják az utat az egyházi zene előtt is. Igen ám, de a felekezetek kórusai még nem működtek, a városi kórusok viszont nem váltak az egyházi zene szakavatott tolmácsolóivá azzal, hogy repertoárjukba egy-egy egyházi művet felvettek.

Az egyházzenei kórustalálkozó védnökének a szervezők Szokolay Sándort kérték fel. Közös páholyban hallgattuk az egymás után színre lépő kórusok jobbára szerény teljesítményét a Kossuth Lajos Művelődési Központ színháztermében. Jellemző epizód a kórus találkozóóról, amikor az egyik fellépő vegyeskar az adott mű előadását befejezte, a számos kiváló kórusmű szerzője azt súgta oda: Tapsoljunk...! Hátha észhez térnek...! Több ilyen egyházzenei kórustalálkozó Sátoraljaújhelyen már nem volt.

Ugyanekkor Szokolay Sándor sátoraljaújhelyi jelenlétét felhasználva Koncz Ildikó, a Zemplén Televízió szerkesztő-riportere kérte, hogy készítsek interjút a televízió számára. Készséggel vállalkoztam a mintegy fél órás beszélgetésre, amely Szokolay Sándornak a zenéről vallott szebbnél szebb gondolatait rögzítette. És nemcsak a zenéről, mert számára a mesterség, magyarság, hit, emberség mind-mind összetartozó, egymást feltételező fogalmak. A számtalan Kodály Zoltántól vett gondolata mellett máig őrzöm egy Németh Lászlótól kölcsönzött idézetét: „a zene a legmélyebb emberség itala és mosdóvize”.³

² Az oktatási, ifjúsági és sport bizottság elnöki tisztét töltöttem be az első szabadon választott önkormányzat testületében, amikor az egyházzenei kórustalálkozó mellett a határon túli fiatalok anyanyelvi táborozásának megszervezését kezdeményezte a bizottság. A magyar kultúra napja tiszteletére elindítója volt a városi Himnusz-mondó versenynek, amelynek győztese Kölcsey halhatatlan költeményét a díszünnepségen tolmácsolhatja.

³ A fotó Szokolay Sándor képgalériájából való.

A Magyar Nyelv Múzeuma avatásán

Az ezredforduló után Szokolay Sándor egykori zeneszerzés tanárának, Farkas Ferenc születésének centenáriumára készültünk, és azzal a kéréssel kerestem meg, hogy legyen a zenetudományi konferencia díszvendége. Friss műtétje miatt akkor a Sopronból történő utazást nem vállalta.

Talán egy év sem telt el, amikor Stumpf Imréné, a Polgármesteri Hivatal titkárságának akkor volt sajtósa felhívott, hogy Sanyi üdvözlétét tolmácsolja. Egyúttal tájékoztatott arról a valamennyi zempléni muzsikos számára örvendetes hírről, hogy Sátoraljaújhely önkormányzata a Magyar Nyelv Múzeumának avatására Szokolay Sándort zenemű megírására kérte fel. Sanyi üdvözlétét olyan segítségkérő jelzésnek tekintettem, amely együttműködésre hívott fel... „Mesélj, hány tagú a kamarazene-karod? Milyen összetételű fűvésaid vannak? Hogy álltok rézfűvésosokkal? Hány tagú kórusra lehet számítani?” Csak úgy záporoztak kérdései. Késő esti telefonok, hajnali email-ek váltották egymást, miközben éreztem: egy kivételes alkotó folyamat részese vagyok. Amint elkészült egy résszel vagy szólammal, rögtön küldte át megnézésre, magyaráztaként pedig Nagy Gáspár versének elemzését, üzenetét, a zenekari próbák előkészítését vázolta.

„Jánoskám! Ezt most össze is hasonlíthatod. Már vagy 8 verziót írtam eddig, hogy tömörebb s könnyebben tanulható legyen! A vegyeskari részek triolái nehezen beidegezhethők lettek volna, s így jobb is! De ezt már nem változtatom többször, mert kell tanulnotok. Az indítást igényes, döbbenetes hatásúra terveztem s így később könnyebb megoldások jönnek. A nyelvünk és pentatonos igaz érzéketesség kellett. Már éjfél van... Küldöm!

Hidd el: azt szeretném, hogy ne legyen átlagos. S ennek keserve van, de talán megszülethet a csoda! A jó expozíció életfontosságú. Le kell majd mennem, hogy a koncepció igényét érzékeltessem. Egy kis kurzusszerű beavatással gyorsabban és hatásosabban válhat verükké. De most még a kompozíció hajrája szükséges. A közönség-neveléssel, a jó próbákkal varázsolni kell, hogy ne a nehézségeket lássák csak. Minden szerző stílusát meg kell közelíteni. Na! Jó munkát, s tán a kétlaponkénti készülés időt is megtakaríthat! Ez a versmondandó zenében felerősödhet. Bátorság kell hozzá! Hiszek ebben a formában.

Ölel Barátod: Szokolay Sanyi⁴

Az *Utóirat*, amely kétszerese a fenti levél terjedelmének, már olyan erkölcsi, társadalomfilozófiai gondolatmeneteket tartalmaz, amely messze túllép a mű zenei értelmezésén. Igaz, megszokhattuk Szokolay Sándortól, hogy a zenén keresztül rólunk, magyarokról, nekünk magyaroknak beszél, s humanista Tanítóként a saját példáján keresztül arra buzdít bennünket, hogy higgyünk, szeressünk, valamint törekedjünk a teljes, igényes, lelkileg gazdagabb élet megélésére.

„Mert az életnek nem csak küzdelemnek kellene lennie. Ha az élet nem is tökéletes, de teljesnek kellene lennie. És Európa nem a majmolására kíváncsi, hanem arra, hogy magunkból mit adhatunk. Nagy Gáspár egy versében vallja: 'a remény sosem meghaló, ha az utolsó szalmaszál abból a Jászolból való'...

⁴ Részlet a 2008. január 30-án 00:41:50-kor továbbított e-levelelől.

Erről akarok vallani, mert a mi degradált életünk nem elég. Ne azt nézzük, ami van, hanem azt, ami lehetne, Drága Barátom! S ezért kérem meg az árárt annak, amit ki akarok bányászni magamból, hogy nem szórakoztatás az életünk célja, hanem a vizsgáztatás, az öröm és a szeretet. Kodály vallotta, hogy a műben az 'alkotó legtisztább énje kíván megszólalni.' Ide nem jobb és bal vitája kell, hanem az igény és az igénytelenség vitája! S nem állhat az igény 'vesztésre', mert mi küldetésre rendeltettünk, s nem szolgálásra. Mindent, ami valami, azt fentről kaptuk. Óh, mily birkákká váltunk! A mi magasrendűségünket a mocskokhoz szokottak rühellik. Hát már csak ez mozgatja bensőmet. Érted? Tudod Te is, hogy a közepszerűség és erkölcstelenség minden hatalmat ördögien megkaparint ragadozó kedvében. Mi választott nép vagyunk. Pardon: lehetnének és kell is lenniük. Ezért mondtam igent Széphalom álmainak múzeumára. Semmi más vágyam nincs már: mint lelkileg sokkal gazdagabban élnünk!

Na, Isten Áldjon.... Sanyi⁵

Még öt héten át tartott így az alkotás folyamata, míg nem 2008. március 6-án, 23 óra után néhány másodperccel a szerzőből hatalmas energiával feltörő örömkialtás email formájában jutott el hozzám.

Jánoskán, Te Drága!

Íme: a kész mű! Végre!

FINIS LAUS DEO!!!

Hála a Teremtő Istennek, hogy adott ehhez Felső-Erőt! Ez ma igen ránk fér...

Ölel Baráti hűséggel, Sanyi

Elkészült hát a SZAVAK, Rapszódikus-Ének magyar-módra

Óda a magyar nyelvhez Nagy Gáspár versére

Vegyeskarrá, kamarazenekarra és orgonára, Szokolay Sándor 370. opusa.

Az alkotó azonban madáchi értelemben sem pihent, katartikus pillanatában a műről, valamint a szöveg zenei mondandójáról az előadókát szükségét érezte üzenet formájában azonmód tájékoztatni:⁶

Drága Előadók!

Nem szántam másnak, mint őszinte ajándéknak ezt a művet a keleti végvárak védelmezőinek. Igaz, minden modern mű manapság könnyen büntetéssé válik. Ez főleg a szokatlanságuknak köszönhető! Én hiszek abban, amit leírok, az igazában, s üzenetében is. Épp ezért vállalom a dirigálását is. De nem hiúságból 77-ik évemben, magamat nem csak megismertem, de bőven meg is tapasztalhattam. Bevallok egy általános érvényű 'bizonyosságomat' műveim tanulási idejéről. Először sokszor és sokan idegenkedtek a dalla-

⁵ Részlet a 2008. január 30-án, 00:41:50-kor továbbított e-levelemből. A fotó Szokolay Sándor képgalériájából való.

⁶ Részlet a 2008. március 7-én, 02:31:33-kor továbbított e-levelemből.

mi, de főleg ritmikai énem milyenségéről, de a fáradtságot mindig megérte, mert amikbe energiát tudtam adni, az mindig meghozta bőven az eredményét.

A küzdelem minél nehezebb, annál inkább pásztorolnom kell bizonyos mértékig a 'művemre bízottakat', s nem a betanítójukat akarom 'kioktatni!' Végül is, higgyétek el, a saját-műveimet én ismerem (hitem szerint) a legjobban, s emiatt nem maradhatok adó-sotok. Az 'erőfeszítéseknek' akarok érzelmet (elsősorban), értelemet (másodsorban) adni munkátokhoz, de ezen túlmenően is, a darab 'szuszogását' szeretném megszoktatni, s még inkább a 'felfedeznivalókkal' fokozni! Németh László szerint minden ember annyit ér, amennyit érezni tud. Hát én nagyon tudok... De ez nekem sem csak áldás, átok is... Az alkotást nem az ujjunkból szoptuk, hanem jó esetben felülről kaptuk, s ebben a há-lyogos-hazában mindenért meg kell küzdenünk, (Kodály szerint) szenvedniünk is. Hát ezt akarom most, hogy kész lettem elhadarni Nektek, mert a nehézség nem azért van, hogy fáradjon, hanem az új, de igaz és szép mondandó nem lehet banális közhely, és túl megszokott, hanem vállalni kell a megújulást. S erre van ma a legnagyobb szükség. Ennyit bevezetőül! De csűröm-csavarom tovább!

Nem akarlak magatokra hagyni Benneteket, és összekarolva sokkal többre mehetünk. Újra idézem szeretett Németh László példaképemet: aki azt mondta: 'ne azt nézzük, ami van, hanem azt, ami lehetne!' Nehéz helyzetben vagyunk, de az egész Világ is. Most nem lapítani kell, hanem bátran, bátrabban szólni az igazunkról. Ezért írtam ezt meg, mert nehezemre esik e szárnalmas világban itt élnem, de elmenni nem tudtam volna, igaz, ál-momban sokszor disszidáltam, de a lábam sohasem tudott volna engedelmesskedni nekem.

Éjjel egy óra múlt... Rövidebbre kell fogni magamat, mert az alvás titka a legna-gyobb, s nem hanyagolható csak úgy...

Drága Lelkecskéim! (drága Ádám Jenő bácsi szólított így bennünket.) Kell most szólni, s nem akárhogy, ezért írtam meg Nagy Gáspár versét. Mert a zene felerősítheti az igazat! Nagy Gáspár versét, ha csak elmondjátok, mormogva megérezitek ezeréves szorult-ságunkat, keserűségünket, feljajdulásainkat e bencés diák-volt istenes emberben. [...]

Nekem már nincs sok időm! Ha nem is lehet igazában tökéletes a mi életünk, de a teljes élet gazdagságát (amit a Teremtés adott nekünk), azt saját gyalázata nélkül senki nem veheti el tőlünk. Hát a Ti széphalmi örökségetek és a felkérés jól jött a mai sanyar-gattatásunk idején!

Nem nehéz művet akartam írni, hanem keser-édes kemény és igaz – Nagy Gazsi szavával – 'Isten elé tett memorandumot' kell, nem ordítanunk, nem siránkoznunk, ha-nem belső hitünk tántoríthatatlanságát kell e gyűlévesszékkel, művészi eszközökkel, Ti-borc-módra 'felemlegetniük'.

Erről van hát szó és nem a nehéz hangközökről, ritmusokról és hajlításokról!

Boldog nemzeti megújulást március 15-ére!

Hívetek és Testvéretek, aki már előre is nagyon szeret benneteket...

*Ennyit előlegként, s egy kis kurzusszerű találkozás talán előbbre viszi merészségün-
ket...*

A találkozás reményében,

Szokolay Sándor

séről, a zeneszerző művészi elképzeléséről.

A Magyar Nyelv Múzeuma ünnepélyes átadásának reggelén valamennyi hangszeres és kórustag közreműködésével megtartott sikeres összpróba végén még egy-egy utolsó szerzői kérést követően a Corvin-lánc tulajdonosa kedves, bátorító szavakkal mondott hálás köszönetet, mielőtt a rövid zenekari bevezető után felzengett: „Sütnek a Szavak! Fájnak, de becsületére a szájnak, mondják a Szavak, mondják: ami legbelül Fáj!”

ja, valamint számos hazai és határon túli jeles személyiség jelenlétében az épület 21. századi stílusú falai az ünnepség művészi tetőpontján visszhangozták: „Dicséretére az Égnek, Magasába indul az Ének! Dicséretére az Égnek, Magasába száll az Ének! Alleluja!” És dicsőségére a vezénylő zeneszerzőnek, az ősbemutatón közreműködő Lavotta János Kamarazenekarnak, Zemplén Egyesített Vegyeskarának, valamint Sátoraljaújhely város önkormányzatának!

A Zempléni Kaszinó vendége

A szerző által oly fontosnak ítélt és az előadó együttesek részéről szintén nem kevésbé vágyott „kurzusszerű” találkozás a bemutató előtt három héttel létrejött Széphalmon, ahol a kórus-, valamint a zenekari tagok közvetlenül is hallhatták Magyar Örökség-díjas Szokolay Sándor szenvedélyes, magával ragadó, élményszerű elemzését, magyarázatát Nagy Gáspár ver-

Kétezernyolc április huszonharmadika, a széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma felavatásának napja bizonyára a magyar művelődéstörténet aranyoldalán szerepel majd, jelentőségét aligha lehet túlbecsülni. Sólyom László köztársasági elnök úr részvételével, Vizi E. Szilveszter, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, a Svédországból erre az alkalomra Zemplénbe látogató dr. Kazinczy Ferenc, az író ükunoká-

Másfél évtizede annak, hogy a Kosuth Lajos Művelődési Központ – részben a városhoz is kötődő, köztisztvisletben álló, ismert személyek meghívásával – Zempléni Kaszinó néven útjára indította beszélgetős műsorát, amelynek egyik vendégeként e sorok írójának javaslatára Szokolay Sándort hívta meg. A zeneszeretők közül a műsor házigazdájához hasonlóan számosan

lehetnek, akik a délelőtti ősbemutatóra, majd pedig a kora esti közönségtalálkozóra Szokolay-napként emlékeznek. A nagy érdeklődéssel kísért beszélgetés végén kedves figyelmességként az Intervox Nőikar (karnagy: Majorosné Hódossy Ilona) *Ima rontás ellen* (op. 221), az erdélyi falurombolás elleni tiltakozásul írt kórusmű előadásával köszöntötte szerzőjét.

A Szokolay-nap Tokaj-Hegyalján hol is végződhetett volna méltóbb helyen, mint Koppány László nyugalmazott iskolaigazgató borkápolnijában, Mádon. László barátunk tanári módon mutatta be a pince folyékony aranyát: a furmint, hárslevelű, sárgamuskotály, szamorodni, valamint azok száraz, félszáraz, félédes változatait. Végül pedig a borok királyát, a királyok borát, a hat puttonyos aszúját töltötte poharainkba, a neves vendég tiszteletére pedig a Himnuszban is megénekelt nektárt kóstolhattunk.

László vendégszerető szokásaként Szent János-áldással – az addig kóstolt borok közül a kiválasztott fajtaival töltötte meg a búcsúpoharakat – mondtunk hálát az örökké emlékezetes napért, s búcsúztunk vendéglátónktól, valamint Tokaj-Hegyaljától.⁷

Az Októbervégi Tiszta Lángok bemutatóján

A *Szavak* széphalmi bemutatója után kapcsolattartásunk természetes módon egy-egy telefonhívásra, e-mail-re korlátozódott. Mindez azonban elegendő volt ahhoz, hogy az éppen aktuális Szokolay-bemutatókról értesüljek.

Most már tudjuk, hogy Szokolay Sándor alkotói korszaka 2011-ben lényegében lezárult. Az utolsó négy év igen termékeny a nyolcvanadik életéhez közeledő, kétszeres Bartók Béla–Pásztory Ditta-díjas zeneszerző számára. A *Szavak* után még mintegy harminc művel gyarapszik opusainak száma. Közöttük van két nagyszabású oratórium, s közülük az egyik a 2008 őszén bemutatott, Nagy Gáspár 1956 hőseinek emléket állító versét felhasználó *Októbervégi Tiszta Lángok* (op.361) oratórikus emlékezése. A hét misetétel zenei anyagán szerzője 2006 óta dolgozott. Ő maga ezt a gyászmise-oratóriumot tartotta élete összefoglalásának. „Ebben a darabban azt akarom elmondani: mennyire boldog vagyok, hogy magyarnak születtem! Azt, amit nekem az 1956-os forradalom és szabadságharc jelent, amiből a nemzet élhet: hogy 1956-ban volt bátorságunk nem félni, még a túlerőtől sem! Én úgy vélem, hogy a művészetnek arról kell szólania, amiről mások nem mernek eléggé beszélni... Ha a magyarság eltűnne, sokkal szegényebb lenne a világ. Ez a féltés az én igazi inspirációm.”⁸

A Művészetek Palotája Bartók Béla Hangversenytermében rendezett hangverseny programjában először egy Bartók-mű, a Zene húros hangszerekre, ütőkre és cselszótára hangzott el a Kocsis Zoltán vezette Nemzeti Filharmonikusok előadásá-

⁷ Az itt és az előző oldalon közölt fényképeket Szigeti Sándor készítette.

⁸ Batta György interjúja, Felvidék.ma 2013. dec. 18.

ban, amelynek különlegességét Kelemen Barnabás, Kokas Katalin hegedűművészek, valamint Perényi Miklós csellóművész szólamaik élén való közreműködése jelentette. A hangverseny második felében az oratórium elhangzása előtt Nagy Gáspár Októbertéi tiszta lángok című versét Oberfrank Pál tolmácsolta. Az ősbemutatón a Nemzeti Filharmonikusokon kívül a Nemzeti Énekkar (karigazgató: Antal Mátyás), valamint a Magyar Rádió Gyermekkórusa (karigazgató: Thész Gabriella) működött közre.

A bemutató élményéről levélben írtam szerzőjének.

Sátoraljújbely, 2008. november 16.

Kedves Művész Úr!

Drága Sándor!

A felejthetetlen bemutató óta készülök írni Neked, s talán a Duna Televízió közvetítése után még alkalmasabb a szóolás. Először a hálás köszönet okán, hogy a Művészetek Palotájában részesei lehettünk eme zenetörténeti eseménynek. Egyebek mellett találkozhattunk Bónis Ferencsel, akinek a három kötetes Visszatekintés könyvbemutatóján nem sokkal ezután szintén jelen lehettem. A lényeg azonban a bemutató teremtette katartikus irodalmi és zenei élményen van, amelyet a nagyszerű előadók – élükön a valóban zseniális Kocsis Zoltánnal – teremtettek. Vezénylése nemcsak arról árulkodott, hogy számára is jelentős opus az Októbertéi Tiszta Lángok. Dirigálása közben végig az volt az érzésem, hogy a te frekvenciádra hangolódva ugyanolyan magas hőfokon ég, alkot, közvetít, mint amilyen lelkiürettel összefoglaló művedhez te viszonyulsz.

Corvin-közbeni előzetes tanácsaidat megfogadva⁹ – no meg a kiváló Magyar Nemzetbeli interjúd nyomán – hegyeztem fülem a magyar történelmi zenei jelképekre, így a Boldog asszony anyánk kezdetű himnikus népéneke a Dies Irae-ben, vagy az Erkel Himnusz-parafraízisra a Sanctus-ban. De döbbenetes hatású volt az Agnus Dei-ben az Anyi bánat a szívemen valóban gyönyörű pentaton népdalunk, mint ahogy a Kodály Psalmus téma idézete is a Lux Aeterna-ban.

Sándor, a bemutató utáni érzést most sem könnyű szavakba önteni. Azt hiszem, a legjobban tettük, amikor szállodai szobánkba érve elcsendesedve, egy palack Tokaji aszú mellett hálás szívvel gondoltunk Rád...

S hogyan élte meg mindezt az Alkotó? Azt hallottad viszont, amint s ahogyan megírtad?

Önző módon közben a nem túl távoli jövőre is gondolok, pontosabban a Lavotta János Kamarazenekar március 14-ei jubileumi hangversenyére. Ugye, nem feledelek felkérés szerű rendelésemet? Rövidesen ellátlak Lavotta-témákkal, csak addig még szavazunk a Prima Primisszimában...

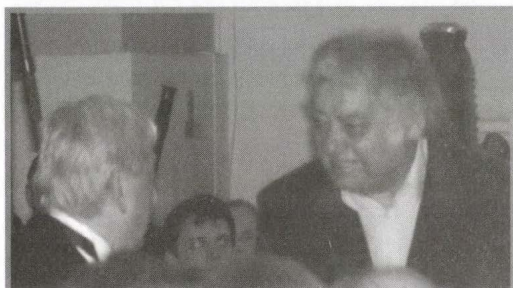
Jó egészséget kívánva búcsúzom.

Barátsággal ölel tisztelő,

János

⁹ Az oratórium próbáinak idején találkozót beszélünk meg a Corvin-közben, ahol egyebek mellett a Magyar Nyelv Múzeuma részére szerzői ajánlást írt a Szavak vezérkönyvébe.

A Télvégi Tavaszváró oratórium bemutatóján

Szokolay Sándor a *Télvégi tavaszváró* (Op. 384) oratórikus „látomást” Csoóri Sándor verseire komponálta, a 80 éves költő köszöntésére.

„Szokolczay Lajos vetette fel az ötletet tavaly karácsony előtt; annyira a szívemhez szólt, hogy végigolvastam Csoóri verseit, és nekiláttam a munkának. *Télvégi tavaszváró* a címe – a tél zsarnok, a tavasz felszabadulás, így van a *passiókban* is” – írja ajánlásában a szerző.¹⁰ Szokolay Sándor felidézi, hogy egész életét a költészet bűvöletének fogságában élte, több mint harminc magyar költeményt zenésített meg. A hét tételes, „oratórikus látomások”-nak elnevezett *Tél-*

végi Tavaszváró inkább egy „kiállítás képeire”, amelyből az első, a *Kiáltások a hőésésbe* még a télbe kalauzolja a hallgatót, míg az utolsó, a *Pünkösöd jön, szép, borzas ünnep* már a tavasz köszöntése – emlékeztet, zenedramaturgiailag a tételek gyakran „több versből” váltak egységessé.¹¹

A *Télvégi Tavaszváró*t 2010. február 27-én a Deák téri evangélikus templomban Kertesi Ingrid, Pataki Potyók Dániel és ifj. Domahidy László, a Nyíregyházi Cantemus Kórus, a Pro Musica Leánykar és a Budapest-Hegyvidéki Kamarazenekar szólaltatta meg a szerző vezényletével. A születésnap programban elhangzottak még Bartók egynemű karai, a Nagyszalontai köszöntő, valamint a Galántai táncok, amelyeket Szabó Dénes, illetve Gémesi Géza vezényelt.¹²

Az Organum Hungarorum – Széchenyi-miniatűrök ősbemutatóján

A Széchenyi Emlékbizottság 2010. szeptember 19-én a „legnagyobb magyar” halálának 150. évfordulója alkalmából prózai és klasszikus zenei elemeket ötvöző programmal emlékezett Széchenyi Istvánra.

¹⁰ GRAMOFON Klasszikus és Jazz folyóirat 2010. őszi száma.

¹¹ Evangelikus.hu: Szokolay-oratórium Csoóri 80. születésnapjára.

¹² Az oldal fotóit Dombóvári János készítette.

A Széchenyi Társaság megrendelésére Szokolay Sándor erre az alkalomra komponált három tételes kantátája, magasztos, egyben informatív címet és alcímet visel: *Organum Hungarorum, op. 200. Áhítatos, himnikus énekkosorú a magyarságról; Archaikus kantáta vegyes karra és vonószenekarra Gróf Széchenyi István trásai és naplótöredékei nyomán.* A kompozíció (Op. 392) keletkezéséről így ír a zeneszerző: „Széchenyi István szövegére már komponáltam művet a '90-es években Széchenyi-miniatűrök címmel altszólóra és orgonára. Az akkori művem szövegét részben újrafogalmaztam vegyes karra: a közösséghang felerősítőjére és vonószenekarra. A magyarság morális hanyatlása napjainkban intelmes sorskérdéssé vált! Ez a hang viszont – ahogy bennem él – nem válhat csupán perlekedővé, sokkal inkább megújulást kellett érzékeltetnie.”¹³

Szokolay Sándor Széchenyi-kantátáját az Erkel Ferenc Kamarazenekar és a Purcell Kórus adta elő a Művészetek Palotája Fesztivál Színházában Vashegyi György vezényletével. A gála programjában közreműködött még Jandó Jenő zongorán, Herczku Ágnes¹⁴ pedig Ürmös Sándor cimbalomkíséretével a kor népdalaiból adott ízelítőt. Az előzetes műsor Bánffy György fellépését is hirdette, aki időközben görögországi nyaralásán váratlanul elhunyt. Szokolay Sándort több évtizedes barátság fűzte a sokunk szívéhez közel álló művészhez. A Vashegyi György vezette Purcell Kórus még egy feladatot kapott: Szokolay Bánffy előtt tisztelgő vegyes karának bemutatását. *Az Akiket Isten lelke vezérel...* – Pál apostol rómabelieknek írott levelére komponált kórusmű – méltó főhajtás a művésztárs és a barát előtt.¹⁵

Ez volt az utolsó bemutató, amelyen találkoztunk, mint ahogy Sanyiról, valamint a kép jobb szélén látható Mayárról készült felvételem is... Azt a pár hónapot, amely alkotó korszakából még hátra volt, többnyire a jó barát Horváth Ottón, valamint a médián keresztül kísértem figyelemmel. Azonban egy-egy véletlen telefonhívása, valamint email-váltás még alkalmat adott hogylétünk kölcsönös megválaszolására. Ilyen pillanatnyi helyzetjelentés-féle utolsó elektronikus levele is:

Jánoskám! Több mint 12 napi Szent Földi Zarándoklaton vettünk részt... Ma, március 13-án ékeztünk haza... Csodálatos élmény volt... Ki sem látszom a munkából... A műsorotok igen szép lehetett... Hát ilyen az 'élet!'...de bízunk még...LEGYEN FOLYTATÁS!...

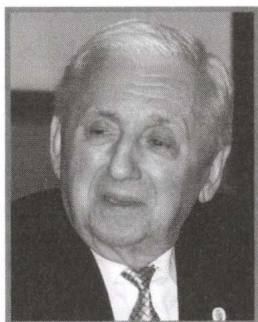
*Szívbeli szeretettel: Szokolay Sanyitok!*¹⁶

¹³ Hollós Máté, Muzsika, 2010. november.

¹⁴ A Lavotta János Művészeti Iskola egykori növendéke.

¹⁵ Az oldal fotóit Dombóvári János készítette.

¹⁶ Részlet a 2009. március 13-án, 18:01:29-kor továbbított e-levelelől.

Mi bízunk ugyan,¹⁷ a remélt folytatás azonban elmaradt...

Jubileumi évünkben – e sorok írója félével korábban lépett be a hatvanasok klubjába – 80. születésnapja alkalmából még köszöntöttük, és jókívánságainkat küldtük Sanyinak. Ez az üdvözet 35 éven át tartó kapcsolatunk utolsó kézzel fogható dokumentuma. Hálás vagyok az Égieknek, hogy megismerhettem, olykor a közelében lehettem, Szokolay Sándor két művének ősbemutatóján is közreműködhettem, valamint azért, hogy barátságával, „emberan-

gyali” lényével megajándékozott.

Szokolay Sándor az elmúlt két évtizedben adott interjúiban a magyarság sorkérdései mellett hívő ember lévén, az elmúlás gondolatkörével természetes módon egyre többet foglalkozott. *„Az öregkortól nem félek. Nagyon sok példaképem van a 'nagy öregek' között: Kodály Zoltán, Kovács Margit, Németh László. Nem az a lényeges, hogy hány évünk van még, hanem az, hogy miképp tudjuk beosztani ezeket az éveket. Hatvanéves koromra boldog és nyugodt emberré váltam. Az isteni gondviselés időben figyelmeztetett rá, hogy nem lehet mindkét végén égetni a gyertyát*”¹⁸ — nyilatkozta jó húz éve Bónis Ferenc mikrofonja előtt. *„Kimenetelünk az életből fontosabb, mint a bejövetelelünk. Hiszen senki sem akart megszületni, vagy legalábbis nem tudunk róla. A kimenetel azért fontos, mert valamit summáz. Igazából az a cél, hogy tegyük szebbé a világot az utánunk jövőkéért. Kik a mi gyerekeink, a növendékeink, a barátaink? A mi földi üdvösségünk. Nekik szebbet kell hátrahagynunk, mint amit kaptunk*”¹⁹ vallotta.

„Hogyha szeretiünk valakit, akkor mindenáron meg akarjuk menteni. Engem is viszszahozott már a feleségem a klinikai halálból, amikor hat évvel ezelőtt megállt a szívem. Később megkérdeztem tőle, hogy csinálta, mire azt mondta: 'Azt szeretném, hogy három évvel tovább élj, mint ami meg van írva – tovább úgyse hagyod.' Úgy tekintem, hogy akkor újraszülettem. Ezért nem félek az öregkortól, sem a haláltól. Annyi biztos, hogy hosszabb időre kell tervezni, mint amennyi adatik. Mindenki úgy megy el innen, hogy a javát elviszi magából. Abogy Kodály mondta: lehet, hogy odaát is szükség van rá.”²⁰

Temetek az én temetőmbé, ha már temetnem muszáj... Arra a szent helyre, ahová halhatatlan mesterei, példaképei: Kodály Zoltán, Bartók Béla, Farkas Ferenc, Ádám Jenő, Németh László valamint a művészbarátok: Bánffy György, Nagy Gáspár már átköltöztek...

Drága Sanyi, Isten veled! Emléked legyen áldott!²¹

¹⁷ Egy korábbi levélváltásunkban felvettem, szeretném, ha a Szavakból születne egy pusztán kamarazenei változat (a címe lehetne akár *Széphalmi rapszódia*)... Kérésemet amolyan megrendelésfélének is gondoltam... Egyik korábbi interjújában arra a kérdésre: hogyan fér bele életprogramjába, hogy megrendelésre is komponáljon, így válaszolt: *„Aranyos gazemberségem” a magyarázat. Minden megrendelésnél rábeszéltem a megrendelőt, hogy azt akarja, amit én gondolok. Végeredményben engem is rábeszél.*

¹⁸ Bónis Ferenc: *Meditáció nekrológ helyett*. Hítel, 2014. március.

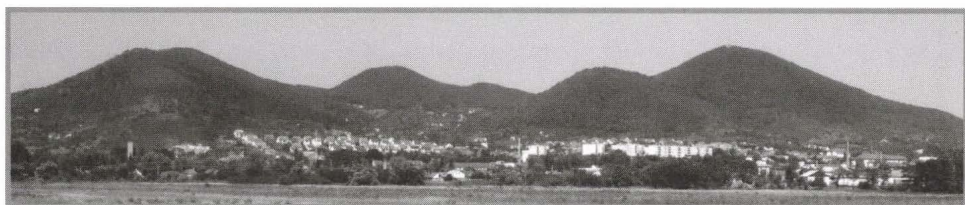
¹⁹ *Cultura*. MTI 2013. dec. 9.

²⁰ GRAMOFON Klasszikus és Jazz folyóirat 2010. őszi száma.

²¹ Szokolay Sándortól Sátoraljaújhelyen készült képével búcsúunk.

RADVÁNYI GYÖRGY

Sátoraljaújhely épített öröksége – a főépítész szemével

Közvetlen környezetünk, mindennapjaink kereteit jelentős részben elődeinknek köszönhetjük. Választásuk Újhely esetében a Kárpát-medence egyik legszebb, legsajátosabb földrajzi helyére, a Sátor-hegyek vonulatára esett. A nagyszerű természeti, táji adottság gazdag életfeltételeket jelentett, jelent ma is az itt élőknek. Elődeink választották meg, alakították ki a településformát, s ezzel az ide kötődő élet legmeghatározóbb helyszíneit, jelentőségüknek megfelelő rangot adva a város közintézményeinek, közlekedési, kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági létesítményeinek, lakóházainak.

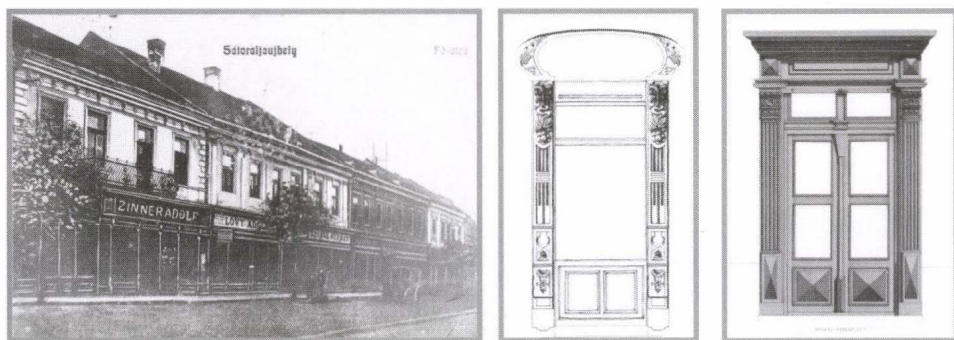
Az örökség nemcsak a történelmi korokkal kapcsolatos, nemcsak a műemlékekre vonatkozik, számunkra értékesek a modern kor irányzatai is. Az örökségnek ugyancsak része a közelmúlt alkotása. Örökségünk itt van körülöttünk, csak fel kell emelnünk tekintetünket. Ahhoz azonban, hogy gazdáik legyünk, birtokba kell kerülnünk, adóznunk kell érte, képletesen és a valóságban egyaránt. Az örökséggel járó terhekkal akkor jövünk tisztába, ha számba vesszük, mivel rendelkezünk, s milyen tennivalónk van velük. Összeszedni, számba venni dolgainkat, leltározni, inventáriumot készíteni, régóta ismert, fontos feladat; tervezni csak ennek alapján lehet. Aligha lehet elmondani lényegre törőbben az örökség célját, mint azt a bakonybéli Szent Móric monostor apátja jegyezte le 1086-ban, az I. László király idején elrendelt inventárium bevezetőjében: *„Azt kívánjuk, hogy legyen ismert úgy a jövő, mint a jelen kor mindkét nembeli emberei előtt, hogy a kegyes emlékezetű József nevű béli apát leíratta a királyi udvar összes papi és jámbor világi előkelőinek tanácsával és tanúságával ezt a kiváltságlevelet a Szent Móric monostorához tartozó javakról és dolgokról, és az utódok emlékezetének őrizetére bízta, nehogy a fentmondott szent vértanú alább följegyzett javaiból akár a hanyagság, akár valakinek a betolakodása folytán valami elveszen.”*¹

¹ Dreska Gábor fordítása.

Újhely belvárosa madártávlatból
SZOBOSZLAY MARCELL FELVÉTELE

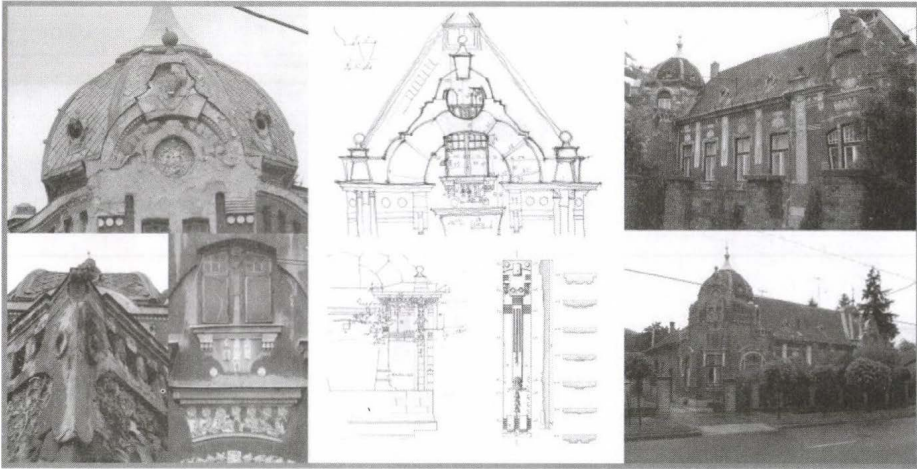

Egy település öröksége mindazon az értékek összessége, amelyektől vonzása, megtartó ereje van. Az örökséggel járó feladatok gondja, terhe mindenkit érint, közös. Sátoraljaújhely 750 éves történelme során igen jelentős települési értékeket tudhat magáénak, s mindez, hála Istennek, gazdagon dokumentált, közvetlen és tágabb környezete összefüggésében is. A történeti korok legjelesebb építészeinek, szobrászainak alkotásaival találkozhatunk Sátoraljaújhelyben. Reprezentatív a névsor: Salvator Április, Ybl Miklós, Szkalnitzky Antal, Pfaff Ferenc, Cziegler Győző, Dvorák Ede, Váczi Hübschl Kálmán, Árkai Bertalan, a Tőry Emil–Pogány Móric alkotópáros, Kotsis Iván professzor, s mellettük a nagy tapasztalatú építészek, építőmesterek, kézművesek és iparosok keze nyomán formálódott a város ma ismert arculata.

Feladatokat nemcsak a történeti korok veretes vagy esendő emlékei adnak, hanem a legújabb kor épületei, napjaink városszerkezeti beavatkozásai is. Példa az át-hangolódó, átstrukturálódó, újraéledő belvárosi térsor, a Hősök tere – Széchenyi – Kossuth – Táncsics tér együttese a felújított Nagytemplomtól a Kazinczy és Rákóczi utcák találkozásáig, amely arculatát keresi a megváltozott működési feltételek között. A főteret alkotó térsort gyalogosok vették birtokba. Ennek tudható be, hogy rendre sétáló utcának nevezik, holott egybefonódó terek alkotta főtérről van szó. Ez a sajátos, a felvidéki városokra jellemző tölcserés térszerkezet igen jelentős települési értéket képvisel. A forgalom elterelése roppant összetett folyamatot indított el. Újra kell értékelni a 60-as, 80-as évek között a modernizáció jegyében végzett beavatkozásokat: a kereskedőházak portáljainak eltávolítását, a zárt kapualjak megnyitását. Új feladatok ezek, nem kevés felelősséget róva a tulajdonosokra és a város vezetésére.

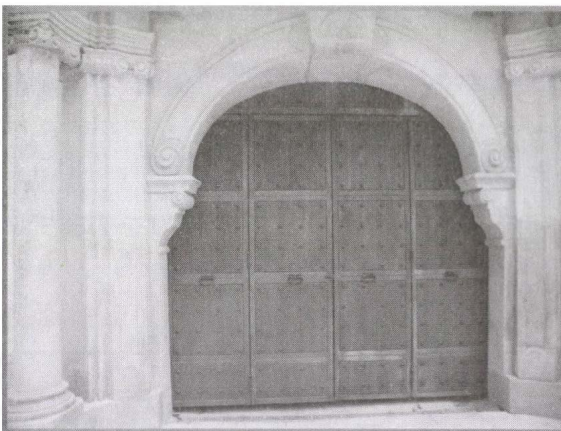
A főtéri együttes mellett igen gazdag az épített örökség példatára, s közöttük számtalan értékes épület, látványos épületrészlet vár felújításra: a Kazinczy Ferenc utca 6. sz. alatt álló „kaptáros ház” műkö oromzatdísz 1923-ból, szecessziós lakóház a Kazinczy Ferenc utca nyugati oldalán, az un. Cifrapalota vakolatdíszekben gazdag homlokzata, és felújításra vannak számos kiemelt figyelmet érdemlő épületrészletek között az egykori asztaloság mesterségbeli tudását tanúsító, dicsérő fapapuk. És sorolható még számos remekmű, mint az egykori Pénzügyigazgatóság épületének kerámiadíszes homlokzata, a Törvényszéki Palota és Fogház épülete, az Erzsébet Kórház egykori főbejáratának faragott kapuja, a főtér közvetlen közelét ért veszteség, hogy a József Artila utca 4. sz. alatti faragott kétszárnyú kaput még nem tudta meg-

menteni a helyi értékvédelem, a megújult homlokzat egykor gazdagon faragott kapujának csupán emlékét őrzi egy felmérési terv; épp így sajnálatos, hogy az Esze Tamás utcai klasszicizáló kúria szépen felújított homlokzatán megmaradtak a gázkonvektorok, (reméljük egy következő felújítás során már korszerűbb, az épület arculatához méltó megoldás készül).

Egészen egyedülálló értéket képviselnek Sátoraljaújhely öntöttvas erkélyei, joggal nevezhetnénk az „erkélyek városának”! Karbantartásukra, felújításukra készülni kell! Szakemberekre lesz szükség. Nem lehet megoldás elbontásuk a balesetveszély gyors elhárítására, amint ez hosszú évekkel ezelőtt megtörténhetett a volt régi Pénzügyigazgatóság épületének kerámia homlokzatburkolata esetében.

Szép számban sorolhatók követnivaló jó példák. Örvendetes a Nagytemplom helyreállítása a fakutatás után meghatározott színeivel; példaértékű az 1759-ben épült görög katolikus paplak, a parókia épületének felújítása: a héjazatcsere, az eredeti szerint helyreállított mívés vakolatdíszek, a mértéktartó falfestés, az eredeti felújításával korszerűsített nyílászárók; az 1870-ben épült nagyállomás, szépen helyreállított épülete. A gondos gazda követni való példáját mutatja a felújított Városháza, az egykori

Megyeháza, s ezen belül is az intézményhez méltó új főbejárati faparu, ritkán látható szép részletekkel. (A tervet a Fundamentum Kft. építészei, Ács Tamás, Plébán Mihály jegyzik.)

A város iskolái, kórháza, egyházi épületei, szeretetotthonai, üzletei, terei, köztéri alkotásai és hegyeinek látnivalói jelentős számú látogatót vonzottak, még ha ez egykor nem a szabadidő eltöltését célzó tu-

rizmus jegyében történt is. Kereskedők, utazók vitték jó hírért, s mindezt politikusai, irodalmi és művészeti életének jelentős személyiségei hitelesítették. Napjaink egyre erőteljesebben fejlődő „ipara” a turizmus. A látogatók figyelmének megragadása igencsak fontos feladat, szerencsésen összekapcsolható a látnivalók az épített örökség értékvédelmével.²

Az örökséggel járó tennivalók sokasága az egész várost érinti, ide értve településrészeit, hiszen a városközpont kisugárzása érzeteti hatását a városrészekben is. Az örökség ápolásához tartozik, mert a hovatartozás része, hogy az egykori helynevek használatban maradjanak, ne felejtődjenek, hiszen tanúi a város alakulásának, fejlődésének: a Barátság, az Alsóváros, a Borsiszer, a Bodadűlő, a Cerkó, a Dörzsik, a Ronyvakert, a Hecske, a Boglyoska, a Hatház, a Handzsígó, a Szárhegy, a Pázsit, a Torzsás, az Újváros, a Várhegy, az Ipartelep, a Szarvaskert, a Kertváros, a Belváros. Új utcanévtáblák készülnek a városrészek történelmi neveivel dr. Kovács Dániel tanár úr lektorálása mellett. A településrészek esetében az utcatáblákra a települések történelmi neve mellé baloldalra Sátoraljaújhely címere, jobboldalra a települések saját címere kerül, jelölve ezzel történelmi önállóságukat.

A település mindenkor gazdáinak feladata segítséget, támogatást adni a meglévő értékek megőrzéséhez, élhető kereteket teremteni a történelmileg kialakult terekhez illeszkedve, a jövőt biztosító új értékeket létrehozva. Mindehhez anyagi forrásokra, közösségi együttműködésre és felkészült, igényes munkára képes szakemberekre van szükség. Szakemberekre, akik értenek a hagyományos feladatokhoz, de értenek a ma nyelvén, kezelik a ma eszközeit. A szakemberek képzéséhez intézményekre, képzési programokra van szükség.

A település gazdáinak, vezetőinek, társadalmi törekvéseinek egyik fontos szakmai segítőtje, támasza lehet a főépítész. Támassza kell lennie, hogy képzettsége, szakmai felkészültsége, tapasztalata, komplex szemlélete révén tanácsaival, példáival segíteni tudjon a településfejlesztési eszközök kezelésében, a településkép vigyázásában, alakításában és általában a település következő generációkat is megtartani képes fejlesztéseiben. A rendeletbe foglalt főépítész feladatok pusztán alkalmazása beleveszhet az adminisztratív tennivalókba, a jogértelmezések útvesztőibe. A főépítész szerepe nem hatósági szerep, de el kell érnie, hogy véleménye érvényesüljön, állásfoglalásainak érvényt szerezzen. *Feladata konzultatív, építő és kreatív szolgálat a közösség érdekében.* A főépítész munkáját az emberekkel való mindenkor találkozások helyén végzi, legyen az hivatali helyiség, köztér, egy utca, egy vendéglő terasza, egy udvar, egy pince, a piac vagy egy lakossági fórum, kulturális rendezvény. Tevékenysége akkor sikeres igazán, ha általa a település lakói maradéktalanul a sajátjuknak érzik városukat, falujuk, tehát valóban otthon érzik magukat benne.

² Néhány jeles alkotót és épületet emelünk csak ki. *Salvator Aprilis*: egykori megyeháza (ma városháza), 1754–1768. - *Árkai Bertalan*: polgári iskola (ma Esze Tamás Általános Iskola), 1940. - *Czigler Győző*: törvényszéki palota (ma börtön), 1901–1906. - *Czigler Győző–Dvorák Ede*: a plébániatemplom mai arculata, 1910. - *Pfaff Ferenc*: nagyállomás, 1871. - *Kotsis Iván*: Kossuth-kúria, Széphalom, 1922. - *Szkalnitzky Antal*: Kazinczy-emplécsamok, 1873. - *Töry Emil–Pogány Móric*: pénzügyi palota (kollégium), 1929. - *Ugyanők*: Kultúrpalota 1929. - *Hübschl Kálmán*: m. kir. áll. közpince, 1913–14. - *Ybl Miklós*: Kazinczy-emplécsamok első terve, 1862.

Honvéd kürtös a gönci emlémvön

TÜKRÖK ÉS TANÚK

BETHLENFALVY BÉLÁNÉ WIELAND MARICA

Szepesi tájképek – Márkusfalva és Bethlenfalva

Márkusfalva

Teltek, múltak a szép farkasfalvi nyári napok,¹ s úgy július közepe táján elérkezett az idő, amikor én anyai nagyanyámhoz szoktam menni hat hétre. Nagyapáék nehéz szívvel engedtek el, de én Márkusfalván is jól éreztem magam és mindég szívesen mentem oda. Tehát Jósának, parádés kocsisunknak, Hrebanár Jósának ki lett adva a parancs, mire ő még hegyesebbre pödörte amúgy is hegyes bajuszát, felvette a családi színekben, fekete-vörösben tartott libériát, a bakra helyezte gondosan összerakott ugyancsak fekete-vörös cifra szűrjét, fejébe nyomta strucc tollas fekete keménykalpagját, és peckesen ülve a bakon, merev karokkal tartva a gyeplőt előállott a „duffartban”.² Felrakták poggyászomat és gömbölyű kosárban fekete-fehér házi nyulamat a *Murci*. Nagymama és Nagyapa kikísértek. Nagymama még figyelmeztette a Frajlánt³ mit szabad, és mit nem szabad és ... elindultunk.

Én Márkusfalvát mindég második otthonomnak tekintettem, és mire elhagytuk Igló városát, már örömmel regisztráltam a tavaly óta nem látott épületeket, az út alatt kanyargó csillogó ezüstszalagot, a Hernádot. Már itt van az Anna-kápolna, hol a híres Anna-napi búcsúkat tartják. Hegynek fel, hegynek le visz az út, és már látszanak Márkusfalva házai. Most egy szűk kanyarulatba fordulunk: jobbra tőlünk a plébánia, balra meredek sziklán a templom, s közvetlen mögötte a régi vár. Gördülnek a kerekek: ez már a régi Csépanfalva, és itt fekszik a Hernád bal partján a Máriaassy-kastélyok és kúriák egész sora. A legtöbb már akkor lakatlan volt, amikor én arra jártam. Itt volt mindjárt a Máriaassy Pauline férjezett Badányi Mátyásné-féle ház, Máriaassy Ödön impozáns tornyos kastélya, melyet Máriaassy Ferenc, felsővadászi Rákóczi Pál árvái javainak prefektusa építtetett az 1630-1640-es években. Néhány lépéssel odébb a dupla tetős Wieland-ház. Itt laktak régen Nagyapáék, de amikor Ákos bácsi megnősült, átadták neki a házat, és ők télire beköltöztek Lőcsére. Néhány házzal odébb elérünk a franciáztatós, zöld zsalus és a szimmetria kedvéért két kapus földszintes házhoz: Nagyapám,

¹ Lásd: *Bethlenfalvy Béláné Wieland Marica: Szepesi tájképek – Farkasfalva*. Széphalom 23. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2013. 525–540. (A Szerk.)

² A német Durchfahrt (itt kapuátjáró) szó eltorzítása

³ Németből: Fraulein = nevelőnő.

A márkusfalvi kúria

Máriássy János házához. A kapu nyitva van, vártak. Befordulunk a virágos udvarba, és már ott áll Ómama, hogy megcsókoljon és bevezessen a nagy északi verandán és a híres kőkockás csarnokon át a nagy ebédlőbe.

Körülnézek és látom, hogy tavaly óta nem változott semmi. Az ablakmélyedésben ott áll az elmaradhatatlan vasláda, a falakon köröskörül komolyarcú ősapák és méltóságteljes ősanyák az idő múlásától már csaknem fekete arcképei tekintenek le reám. Már tavaly óta ösmerem őket, csak fel kell újítanom az ismeretséget. Az ajtótól jobbra Máriássy Ferenc Xavér második feleségének, Kanitz Barbarának (a család később grófi rangot kapott) portréja K. Barbara édesapja Ernestus Kanitz brandenburgiensis egy Berzeviczy-leány kedvéért telepedett meg a Szepességen, Nagylomnicon. A képen K. Barbara két rózsát tart a kezében: a rózsák két férjét jelképezik, a rózsák levelein pedig a gyermekek nevei vannak megörökítve. Ott áll az óriás biedermaier pohárszék, melynek másik oldalán egy feketeruhás, fekete főkötős apáca képe lóg, csak az arca világít fehéren. Ez Görgey Anna, dédanyám id. Máriássy Jánosné, Görgey Zsuzsanna nénje. Ezt a képet 30 évvel később Tibor nagybátyám odaadta Görgey Albertnek Toporcra.

A bejáratnál balra Máriássy Ferenc Xavért (id. Máriássy János atyja), Szepes és Gömör vármegye alispánját látom. Az ablakok között két egyházi férfiú képe: Tiborc, Ópapa bátyja, kit édesanyja, mivel az egyedüli a fiúk között ki nem volt szép, papi pályára szánt. Tiborc a negyvennyolcas szabadságharcig Batizfalván plébános apát volt, de a szabadságharc leveretése után, minthogy nem érzett többé hivatást a papi pálya iránt, Márkusfalván telepedett meg a nagybátyjától, Máriássy Istvántól örökölt kúriában. A másik egyházi férfiú, Máriássy Sándor szepesi prépost „timini” püspök (a Szepességnek akkor még nem volt püspöksége) világoskék, vörössel szegélyezett püspöki ruhában – igen érdekes arc. A pohárszék felett Máriássy István, Ferenc Xavér apja. Ott látom még a timini püspök testvérét, Tiborcot világoskék és

tégla színű nagy stulpnis katonaruhában, igen szép ember, valamint Kanitz Barbara két nagybátyjának, Sándornak és Tibornak a képeit. (Ernestus Kanitz második felesége, Barbara anyja, Máriássy Julianna volt.)

A rövid oldalon van Ómama fekete dekoltált estélyi-ruhás képe, az opaléksze-
rekkkel, melyeket Ópapától kapott nászajándékkul. Ómama 25 éves volt, amikor férj-
hez ment, Ópapa 50. Ómamának otthon nem volt jó dolga, mert édesanyja Drá-
veczky Györgyné sz. Vetter Julianna, Vetter Antal forradalmi tábornok nővére any-
nyira csalódott, amikor fiú helyett negyedik leánya született, hogy ezt a csalódást
nem tudta Ómamának megbocsátani. A többi három leányt szerette: Júlia Thu-
ránszky Györgyné volt a jó, Amália, Dráveczkyné a szép, Jenny, báró Križné, az
okos. Ómama a legfiatalabb, szülei halála után nővérénél élt. Természetesen örömmel
mondott igent, amikor Ópapa első feleségének, Szinnyi Emmának, Dessewffy
Aristid tábornok aradi vértanú özvegyének halála után megkérte. Gyönyörű pozíció
várta Kassán, ahol mint egyike a legfiatalabb tábornoknéknak, elfelejtette azt a sok
szomorúságot, amiben odahaza édesanyjának szeretetlensége folytán része volt.

A Dráveczky család Csehországból származott a Szepességre. Nevük Tluk volt,
ami az egyik ősöknek diplomáciai küldetésben történt járása-kelése miatt „tulák”-
ból származott. Később Szepességen megszerezték Darócot, Drávecet, mely község
régebben az antoninista rendé volt, és felvették a Dráveczky nevet. Nagyon szép fér-
fiak lehettek a Dráveczkyek, mert jobbnál jobb partikat csináltak, s a Felvidék leg-
jobb családjaival – így a Kapy, báró Hellenbach, Sváby, Berzeviczy – kerültek ro-
konságba. (Dráveczky Gáspár 1540 körül Lócse város zsoldosainak kapitánya volt.)

Ómama dédapja, Dráveczky Gáspár Eödönffy Zsuzsannát vette nőül, ki sok
ungi és zempléni birtoka mellett résztulajdonosa volt a vinnai várnak, az Eödönffy
családdal egy törzsből származó Sztáray és a kihalt nagymihályi Pongrácz–Eördög
családokkal együtt. Ómama tehát szintén nem született rózsabokorban, de férje csa-
ládjának régi származására határtalanul büszke volt. Élénk esze és Ópapa népszerű-
sége sok kiváló férfit vonzott szalonjába. Így többek között Mikszáth Kálmán és
Fraknoi Vilmos püspök is vendégei voltak.

A kandalló felett Ópapa, Máriássy János képe vörös tábornoki egyenruhában jól
érvényesült. Ópapát én már nem ismertem, de miután szerencsés véletlen folytán
megtaláltam saját kezűleg írt memoárjait, úgy érzem, hogy mégis jobban ösmerem,
és közelebb áll hozzám, mintha csak mások elbeszéléseire lettem volna utalva. Talán
legkarakterisztikusabb tulajdonságai végtelen korrektsége s a vakmerőségig menő bá-
torsága. Azon kívül valami rendkívüli charmja lehetett, mellyel meg tudta hódítani
férfiak és nők, öregek és fiatalok, nagyok és kicsinyek szívét. (Talán dicsekvés, ha azt
hiszem, hogy Miklósom ezt a tulajdonságát tőle örökölte.)

Szülei, Máriássy János és Görgy Zsuzsanna nagyon szegények voltak, és tizen-
kilenc gyermeket kellett felnevelniük! Iglón laktak egy nagy, de elhanyagolt külsejű
házban. Rossz anyagi viszonyaikra jellemző, hogy az ispán egyúttal a nevelői tisztet
is betöltötte. A testvérek egyszerre ritkán voltak odahaza, s ha vakációkor hazajöttek,
oly sokan voltak, hogy megint ösmerkedniük kellett. A nyarat mindég Haraszton
töltötték, abban a szép, nagy emeletes kúriában, melyet mindég a család legifjabb

tagja, ez esetben János örökölt. Itt a legszívesebben elmondanám Ópapa egész regényesen érdekes élettörténetét, de miután a fent említett önéletrajzában maga örökíti meg, röviden csak annyit mondok el, hogy fiatal korától kezdve a katonai pálya felé vonzódott, és Iglón, majd Bécsben teljesített csapatszolgálatot, majd nagybátyja, báró Máriássy András tábornoszernagy jóindulata folytán kinevezést kapott a magyar nemesi testőrséghez. A magyar honvédség szervezése idején a honvédséghez jelentkeztetett csapatszolgálatra. A forradalom leverése után – már ezredesi ranggal – börtönbe került. (Az eredetileg halálos ítélet másolata a bethlenfalvi vasládában van.) A hatvanhetes kiegyezés után reaktiváltatott, és mint a kassai kerületi honvédség parancsnoka kapott megbízatást a honvédség újjászervezésére. Erdemei elismeréséül Ófelsége valószínű belső titkos tanácsossá, a magyar Főrendi Ház örökös tagjává nevezte ki, és 1887-ben bárói rangra emelte.

A Máriássy család

A Máriássy család történetét nálamnál hivatottabb személyek írták meg, és én csak az ő tudásuk morzsáiból akarok annyit összeszedni, hogy fiaim és unokáim dióhéjban ismerjék meg a család történetét, és legyenek büszkék arra, hogy Nagyanyjuk, illetőleg Dédapjuk révén ők is leszármazói ennek a nagy múltú családnak.

A Máriássy családnak első, a történelem színpadán felbukkanó őse *Gala*, kit V. István királynak 1270-ben kelt oklevele említ először. Ettől az őstől kezdve a mai napig szakadatlanul a Szepességen él a család. Gala fia, *Márk* alapította Márkusfalvát, tőle kapta a község a nevét, és innen vette a család at előnevét. Márkusfalva volt évszázadokon keresztül egész napjainkig a család ősi fészke: *caput domini*-je.

Márknak fia *Batiz comes*, aki IV. Béla király és fia, István oldalán harcolt a csehek ellen, s amidőn a szerencsétlen kimenetelű hadban Béla király már elveszítettnek hitte fiát, Batiz vitte elsőnek a fia életéért aggódó királynak az örömhírt, hogy fia él. Ennek és egyéb hadi érdemeinek jutalmául kapta IV. Béla királytól azt a földet, mely a Tátra tövében terül el, s melynek neve akkor Csetenye volt. Itt létesült a *primus adquisitor*⁴-ről elnevezett és a legújabb időkig a család birtokában volt Batizfalva helység. Innen vette a család második előnevét.

A család fénykora II. Ulászló idejére esik. Akkor élt a XV. század végén a XVI. század elején a Máriássyak leghatalmasabbja, legtekintélyesebbje, a Zápolya család kedves embere: a nagy *Máriássy István*. István 1463-ban született, 1492-ben már Zápolya István nádor sárosi várnagya és Sáros megye alispánja lesz. 1500-ban Zápolya István nádor özvegye, Hedvig tescheni hercegnő pedig szepesi kapitánnyá nevezi ki. 1504-ben a király is méltányolja István érdemeit, és az akkor már ősnemesnek nevezhető Máriássyknak címert adományoz. Máriássy Istvánnak kiváló gondját képezte a családi vagyon szaporítása. A család nevének megfelelő fényvel való fellépéséhez akkor különösen szükség volt dologi alapra. Birtokokat szerez csere, vétel, zálog útján, s így szerzi meg Szepesben Haris, Csépanfalva, Svábóc, Milaj, Haraszt, Vereshegy, Mátéfalva, Rikolf, Kotterbach, Béla és Zlop birtokokat. Gömörben: Berzétét, Rudnát, Kőröst és Sárosban Fricset. Ugyancsak István nevéhez fűződik a márkusfalvi eredetileg

⁴ latin: első megszerző

kúria erődítménnyé való átépítése, amiből rengeteg baj és kellemetlenség származott. Lőcse városa ugyanis rossz szemmel nézte, hogy a Szepességet Alsó-Magyarországgal összekötő Hernád völgyén egy völgyelzáró erőd keletkezzék, mert ezzel kereskedelmi érdekeit látta veszélyeztetve. Lőcse városa felhasználva a mohácsi vész utáni politikai eseményeket, mint Ferdinánd párti város meg merete támadni a Zápolya párti Máriássyak várát, azt megostromolta, kifosztotta, s részben lerombolta.

A XVII. század legkiemelkedőbb egyénisége *Máriássy Ferenc*, ki I. Rákóczi György felhívására elvállalta Rákóczi Pál árvái magyarországi javainak prefektúráját. Máriássy Ferenc hű és érdemdús szolgálatait I. Rákóczi György azzal jutalmazta, hogy a Zemplén megyei Mádon szőlőt adományozott neki, mely szőlő mai napig is a család tulajdonában van. (Utolsó tulajdonosa Máriássy Ödön.) Máriássy Ferenc nevéhez fűződik a márkusfalvi kastély építése, mely kastély ma is oly festői szépen díszíti a Hernád völgyét.

Rákóczy Ferenc szabadságharca is a történelem színpadára hívja a Máriássyakat. A legösmertebb *Máriássy Ádám*, a híres kuruc ezredes, aki a számkivetésben is osztozott fejedelmével. A XVIII. század végén és XIX. század elején élt *Máriássy András*, ki mint a gyulai gyalogezred parancsnoka kivette részét az asperni, hollabrunni, majd a drezdai ütközetben, hol súlyosan megsebesült, de a lipcsei népek csatájában újból részt vett. Altábornaggyá, majd tábornaggyá lép elő, és a Felség valóságos belső titkos tanácsosává nevezi ki, bárói rangra emeli. 1846-ban halt meg. A batizfalvai családi sírboltban helyezték örök nyugalomra. Két évvel báró Máriássy András halála után tört ki az 1848-as szabadságharc! A szabadsághősök sorában ott látjuk *Máriássy Tiborcot*, *Edát*, *Sándort* és Nagyapámat *Máriássy Jánost*.

Dr. Iványi Béla, ki az első világháború befejezése előtt rendezte a család megbízásából Márkusfalván a Máriássy család levéltárát s ennek kapcsán megírta a család történetét, melynek kivonatát képezik fenti sorok, a következő sorokkal fejezi be a család történetét: „A zivataros idők után jöjjen el a családra egy jobb kor, melyben *vivat, crescat, floreat*⁵ a régi fényben és dicsőségben...”. Sajnos az első világháború következményeként beállott határeltolódások, de még sokkal inkább a második világháború utáni politikai változások alapjaiban rendítették meg a család súlyát, nagyra hivatottságát. Tagjai elszéledtek az egész világon, minek folytán ma már csak egy nőtagja: özvegy báró *Máriássy Gézáné Máriássy Eszter* örzi az ősi fészekben a család hagyományait. De ne legyünk kishitűek, mert jönni fog, mert jönni kell egy jobb kor...

III. Bethlenfalva

(Visszaemlékezés 1926. január 26-tól, házasságom napjától kezdve.)

Leszaladtam egy csigalépcsőn,⁶ beültem a szánba, és hagytam, hogy gondosan bepakoljanak a lábzsákba. Csillog a hó, csilingelnek a csengők és a lovak hazafelé repülnek. Szürkület, aztán leszáll az éj. Én ilyenkor sohasem beszélek. Valaki megszólal: „Itthon vagyunk!”

⁵ latin: éljen, gyarapodjék, virágozzék

⁶ Lőcsén, Nagymama házában volt az esküvő, ott a hátsó lejárát volt egy csigalépcső, mely levezetett a hátsó kaphuzó, ahol feltűnés nélkül szállhattunk fel az ott várakozó szánba.

Kitárul az ajtó, fény vetődik Kohoutek bácsi, öreg szeszfőzőnk és a konvenció-sunk arcára, és én hallgatom a kedves dikciót... Bemegyek a petróleumlámpákkal ki-lágított házba, és szintén mindjárt úgy érzem: „Itthon vagyok.”

Hamarosan felfedező útra indulok. Nem messze, csak a nagyszobába, ez az ebéd-lő. A falon sötét tónusú képek. – Ki lehet ez? Talán a nemességszerző ős portréja? Egy évszám: 1645. Majd faragott szép rázában az első Szepességre költözött Goldperger; Goldperger Mihály (1671–1728). Felesége farkasfalvi Mauksch Judith. Tovább egy kisfiú egészalakos képe. Piros magyar ruha, sárga csizma: Goldperger Gebersy Dávid, Goldperger Mihály és Mauksch Judith fia. Dávid keskeny arcát megismerem felnőt korában is. Felesége Spóner Anna Katharina. Róla mondta a szepesi hagyomány: *Katharina, geborene Sponerin, verebelichte Goldpergerin, genannt das superkluge Katherchen.*⁷ Férje korai elhalálása után másodsor Badányi Mátyáshoz ment nőül. Több leánya közül itt kettőnek a portréja látható: Anna Mária (1755-ből), későbbi férje Várady Szakmár és Sophia Susanna (1755-ből).

Goldperger Dávid egyetlen fia Mihály volt, kinek itt van egy képe 1755-ből és egy másik képe „post obitum ejus”⁸ 1770-ből. Mihály felesége, kihez oly kedves rokokó ízlésű levele a vasládában van megőrizve, Cornides Judith volt. Itt az ebédlőben áll Judith barokk menyasszonyi szekrénye, puhafa faragványokkal, eredeti, nagyon szép márványerezésű festéssel. A szekrény egyik szárnyát a Cornides címer, a másikat J C monogram díszíti. Egy fiuk született: Dávid. Goldperger Mihályné Cornides Judith másodsor Görgey Pálhoz ment férjhez, kitől több gyermeke született, de mind kisko-rukban haltak meg. Itt a vasládában van Görgey Pál végrendelete, mely szerint vagy-onát, melyet felesége vagyonával gyarapított, nem családjára hagyta miután – mint megindokolja – rokonai részről sem figyelemben, sem pedig szeretetben része nem volt, hanem mostoha fiára Goldperger Dávidra, így a bethlenfalvi birtokot is! Itt olvassuk, hogy a feleségével épített új toporci kastélyt ugyancsak Dávidra hagyja azzal, hogy Görgey rokonai azt 26 év multával bizonyos összegért visszaválthatják.

Így történt, hogy Goldperger Dávid fia Imre Toporczon született. Goldperger Dávid (1764–1825) első felesége Kazinczy Zsófia volt. Ez a bájos fiatalasszony, mi-után két ikerfiút szült, és azok meghaltak, ő is utánuk halt. A halála alkalmából írt kantata a vasládában van. Dávid második házassága Szentiványi Júliával, (Szentivá-nyi Mihály és felesége Ujházy Anna Mária leányával) is csak rövid boldogság volt, mert Júlia, fiának Imrének születése után néhány évvel meghalt. Dávid még túl fia-tal volt ahhoz, hogy özvegyi sorban éljen, és elvette Szentiványi Zsuzsannát, Júlia nővérét, mert fiának nem akart idegen mostohát adni.

Dávid sógorának, Szentiványi Károlynak portréját is itt látom. A kép Szentivá-nyi Károlyt lovassági egyenruhában örökíti meg, mellén a Mária Terézia-renddel. Levele, melyet Párizsból írt és kitüntetéseit adja hírül, a vasládában van megőrizve. Szentiványi Károly testvérei Szentmihályban (Mihalaň, Sáros megye) laktak. Ezt a kicsiny, de szép birtokot később Goldperger Imre örökölte Szentiványi Mihálytól és

⁷ Német: „Katharina, született Spóner, férjezettként Goldpergeremé, de csak *superokos Katharinkának* hívta min-denki.”

⁸ latin: elhalálása után

Klárától. Goldperger Imre és felesége, Spóner Ludmilla portréi is itt vannak. Ezek kópiák Az eredeti Czauczik képek Hunfalván vannak Bethlenfalvy Ernőnél. Itt elmondom, hogy Kőszeghy Elemérnek megvan Ludmilla édesapja, Spóner Pál pénztári naplója, ahol olvashatjuk: „Portrait des Goldperger und Ludmilla von Czauczik 400 Fl.” és: „Mein Miniatur Portrait von Rombauer 200 Fl.” Ez utóbbi miniatúra is Bethlenfalván van. Ludmillát Czauczik fantáziakosztümben örökítette meg: turbánnal a fején, ujját az ajkához emelve, mintha csendre intene.

Imre képén látszik, hogy kimondottan szép férfi – magyaros ruhában, bocskai nyakkendővel. Goldperger Imre 1850-ben halt meg özvegyen hagyva feleségét. Ők akkor Késmárkon laktak a nagyon szép Spóner-házban. A vaserkélyen még látható a Goldperger címer. Megint egy erélyes Spóner-leány, ki özvegyen maradván nagyon gondos anyja volt hat fiának és két leányának: Gusztáv, Rudolf, Ágnes, Imre, Kornél, Irén, Antal és György. Nagyon igyekezett sok gyermekének megőrizni a családi vagyont, és állandóan folyt a tanácskozás Schwarz Károly köztisztviselőben álló késmárki ügyvéddel, ki ügyvédi számlája fejében Goldperger Ágnes kezét kérte és kapta meg. Irén Dobay Sándor Sáros megyei földbirtokos felesége lett. Rudolf nőül vette adámfalvi Bornemissza Évát. Kornél Bosnyák Ildát, ki Nagymama barátnője volt. Apósom, Bethlenfalvy Antal pedig elvette ujlublói és jakubjáni Probstner Máriát, Nagymama unokanővérét, ki végtelen bájos, Tizián hajú, fehérbőrű, szép asszony volt. Ezért kívántam magamnak egy vörös hajú leányt barna szemekkel, és Isten meghallgatott, amikor egy vörös hajú, nagy barna szemű – fiút adott nekem.

Most pedig menjünk át a szomszéd szobába, a szalonba. Mindjárt szemben az ajtóval, az ablak és egy gyönyörű barokk tükör között nagyon szép kép. Nincs szignálva, de látszik, hogy elsőrangú mester munkája. Probstner Gyulától, Béla nagyapjától származik a kép, ki *Kaffeedamen*nak nevezte el. Meleg tónusa, barna ruhája – kevés kézzel – Meisonier-re emlékeztet. Probstner Gyula azt írta a kép hátlapjára: „II. József varrónője”. Talán Kometter bárónőre gondolt, kiről a hagyomány azt mondja, hogy verset írt II. Józsefhez, mire ő visszaírt: „Meine liebe Kometter, näh sie lieber Hemeter.”⁹ Száz szónak is egy a vége, hogy a kép gyönyörű!

Az ablak másik oldalán egy török turbános nő: „Die Orientalin.”¹⁰ Gyönyörű színek. Minden bizonnyal ez is családi portré, de hogy kit ábrázol, már nem tudjuk. A tulsó falon is van két kép. Az egyik Schrotzberg műve, a híres bécsi festőé. Életnagyságú idős férfit ábrázol bányász uniformisban (Széchenyi György gróf az iglói bányakapitányság egykori elnöke). A híres Probstner-képtár legértékesebb képe! A másik aranyos biedermeier képet Tibély szepességi festő festette. Padon ülve ábrázol négy Prihradny-gyereket. A legidősebb Guido, mellette Malvin (Görgey Istvánné), Hermina (Probstner Gyuláné) és végül Arthur. A képet Arthur leányai: Elsa és Lydia örökölték és tőlük kaptuk nászajándékul. De nem mehetünk tovább, hogy még egy pillantást ne vetnénk a nagyon régi és szép kis üvegcsillárra (Goldperger örökség), no meg a tökéletes biedermeier garnitúrára.

⁹ német: „Kedves Kometter, inkább varrjon ingeket!”

¹⁰ német: Keleti nő

A bethlenfalvi reneszánsz egykori Thurzó-kastély és a Bethlenfalvy-kúria

Az ebédlő túloldalán a hálóba nyitunk az én sima bútoraimmal, Mama staffirungjából. Mellette egy kisebb szoba, az iroda, ahol Müller három aquarelljét látom: „Ruine de Cartheuserabtei auf Lapis Refugii.”¹¹ „Nedez und Csorstin”¹² és „Ladislai Haupt Erbstollen in Slovinka.” Ez utóbbi 1815-ben ábrázolja az akkor dúsgazdag Probstner család egyik főbányájának bejáratát. Az irodából a kijárat az óriás előszobába nyílik. Itt szemünkbe ötlük két fekete empire fali szekrény (Lőcséről származik a Probstner-házból), és egy óriás barokk szekrény nagyon gazdag faragással és nagyon jó állapotban levő eredeti festéssel. Impozáns muzeális darab. Az előszoba túloldalán van még egy szoba: Anyósom szobája. Előtte van a titkos lejárát a pincébe. (1945-ben rejtkehelyül szolgált.) Ilyen titkos lejárát sok régi házban épült borkedvelő urak kedvéért, hogy ha kedvük szottyán egy kis borocskára, kényelmesen lemelessenek a borospincébe.

Ilyen volt a mi házunk 1926-ban. Ugye nem csoda, ha mindjárt megtetszett és otthonosan éreztem magam?

Másnap gyönyörű téli napra ébredtünk! Én kisietek az ebédlőből nyíló „verandára”. Ez egy oszlopos terasz, melyet két oldalt üvegfalak védenek a légvonattól. Ezért hívtuk mi verandának. És előtte egy feltöltött terasz. Istenem, milyen kedves! Ez lesz az én első kertem. S milyen érdekes innen körülnézni. Jobbra látom a kis falusi templomot, zsindegyel fedett hagyma alakú tornyocskájával, háttérben a glatzi hegylánccal. A templom tövében szerényen húzódik meg a magtár. Most magtár, de valamikor megyeháza! A „kismegye” székháza. Mennyezetén most is látni stukkóban a kis megye címerét az ágaskodó medvével. Szemben a kissé romszerű „Thurzó kastély” (népies nevén *Korunké*), Slovensko legrégebbi reneszánsz kastélya, mesél a régi időkről. Akkor még nem sejtjük, hogy az is a mienk lesz, (1942-44-ben restauráljuk kívülről). Balra egy franciatetős barokk kúriát pillantunk meg: ez a régi Bethlenfalvy ház. Mert ahol most lakunk, az modernebb. Montskó Ferenc építette az 1860-as években klasszicista stílusban. Ezt Béla vette meg özv. Montskó Istvánné Görgey Gizellától, anyósom unokanővérétől.

De ne időzzünk itt tovább!

¹¹ A karthauzi kolostor romjai a Lapis Refugii-n (Menedékkő).

¹² Nedec és Csorstin

Kezdek türelmetlen lenni: a gazdasági udvart szeretném látni. A terasz alatt vezet fel az út az udvarba. Jobbra esik most az említett Bethlenfalvy-kúria, balra a hozzá tartozó konyhaépület, s máris előttünk fekszik a szép tágas gazdasági udvar. De az épületek nagyon rossz állapotban vannak, Béla 1933 óta sorra bontja le a rossz épületeket: a szeszgyárat, a düledező tehénistállót, juhaklot, ökör- és lóistállót, s helyükre szép új épületeket emel. „Passzió gazdálkodni”, mondom én, kinek ténykedése abból áll, hogy tánclépésben kísérem Bélát ide-oda a gazdaságban.

1926. május elsejét írjuk. A gyümölcsfák fehér és rózsaszínű fátyolba öltöztek. A felső kertben vagyunk. Egy öreg, fenyő alól kihajló virágzó almafa megdőlt törzsén ülök. Kakukk szól! „Hány évig élek?” Megunom a számlálást, tehát nem tudjuk meg. Jobb is... Itt beszéljük meg Bélával első, később hagyományossá vált május elseji erdei kirándulásunkat. Délután kimegyünk az erdőbe.

Milyen szép a bethlenfalvai erdő! Harkályok felelgetnek egymásnak. Sok, sok évvel később, valahányszor egy madárhangra lettem figyelmes, Miklós mindég azt mondta „datel”, azaz harkály. Különös, de tényleg igaza volt. Erdőnkben különösen vonzott egy öreg lucfenyő tövéből kibuggyanó jéghideg vizű forrás. Később, (1942-ben) a forrástól kissé feljebb építettük a *kolibát*, azaz vadászkunyhót. A forrástól átsétáltunk a kerülőlakhoz, mely a túlsó völgyben csobogó pizstrángxpatak mellett áll. Innen hazafelé indultunk, útba ejtve a bacsókolibát. Betértünk a bacsóhoz egy kis sajtért. A bacsó tisztelettelően *zsenticcával* kínál. A zsenticcát ugyan nem szeretjük, de eszünk egy keveset, hogy meg ne sértsük a bacsót. Most – gondolatban, néhány évvel később – szőke, göndör hajú kislány látok magam előtt, amint belekap a bárányok fekete és fehér gyapjába, s ujjongva kapaszkodik beléjük. De még boldogabb, ha ostort kap a kezébe és felhangzik örök vágya és jelszava: „Zügel halten, Peitsche knallen.”¹³

Múlnak az évek... 1928-at írunk... nagy tervek fogannak bennünk: a szemben lévő kúriánk kicsi, ék alakú kertjét akarjuk a teraszhoz csatolni, hogy beültessük sok-sok virággal! Egy kerítés le lesz bontva, a gazdasági út át lesz helyezve, egy darab kert le lesz ásva, egy darab fel lesz töltve, a mezsgyéből sziklakert lesz, ide, fel peoniák... Az öreg körtefa megmarad, és évről évre virágdíszbe öltözik. Ez az én *második* kertem...¹⁴

Még néhány olvashatatlan szó, és örökre kihull kezéből a toll... S nekem örökké fájni fog, hogy már meg nem írta, meg nem írhatta az *Ő harmadik* kertjének tervezését, megvalósulását. Annyira szerette, szerettük, hogy kora tavasztól késő ősziig nem volt nap, hogy többször végig ne jártuk volna kertünket, hogy ne gyönyörködünk volna fácskáinkban, virágainkban... az *Ő* virágaiban.

¹³ Német: „A szárat fogni, az ostorral patogtatni.”

¹⁴ A fenti visszaemlékezést Marica írta 1952 decemberében. Másolta Wieland Adrienne 1953 áprilisában, Hrabušicén (Káposztafalva). Elektronikus formára átmásolta Wieland Artúr, 2008. A képeket az évkönyv szerkesztője válogatta és helyezte be.

DAVID CORNIDES

A végső párbeszéd

KOVÁTS DÁNIEL fordítása

Egyedül eszem kenyerem,
keserűn rágom, lenyelem.

*Örülj, szívem, hogy van kenyér,
bánkódni ezen mit sem ér.*

Nem Te vagy, csak egy gondolat,
akivel iszom boromat.

*Derülj, szívem, hogy még vagyok,
elszálltak bár a víg napok.*

Szorítja görcs vén testemet,
minden, mi szép volt, elveszett.

*Hallom, szívem, fájó szavad,
csüggedni most mégsem szabad.*

Üresen vár az otthonod.
Látni már többé nem fogod?

*Mennék, szívem, ha intenél,
emlékként is sok minden él.*

Indulnék hozzád. Hasztalan.
Az ajtód mindig zárva van.

*Ne félj, szívem, majd megnyitod,
a kulcs számodra nem titok.*

Ma éjjel attól rettegek,
hogy elfelejted nevemet.

*Szám már, szívem, bár tévétel,
szememben látod képedet.*

Reggel meg arra gondolok,
még meddig őrzöd mosolyod.

*Bízzál, szívem, mert megmarad:
lelkembe vésett indulat.*

Ősz festi már a kertedet,
feledni múltat nem lehet.

*Őrizd, szívem, mit érdemes,
múló időben is szeress!*

Torz rémkép ujja fenyeget,
száműzött minden örömet.

*Feledd, szívem, mi megriaszt,
a régi jóban lelj vigaszt!*

Ha jön a végső párbeszéd,
valami remény vár-e még?

*Hidd el, szívem, hogy veletek
némán is mindig ott leszek.*

KAZINCZY FERENC A. G.

Édesapám, Kazinczy Gábor műegyetemi magántanár emlékezete

A Magyar Tudományos Akadémia 2014. május 12-én angol nyelvű emlékkonferenciát tartott apám tiszteletére külföldi kutatók előadásával. Egyidejűleg 15 poszteren mutatták be az életútját és tudományos működését, ezeket a konferencia után Műegyetemre helyezték át.

Kazinczy Gábor, az író dédunokája, 125 évvel ezelőtt, 1889-ben született Szegeden. A szegedi piarista gimnáziumban tanult, Kecskeméten érettségizett, majd a budapesti műegyetemen szerezte meg építészmérnöki oklevelét 1911-ben. Rövid ideig Nagybecskereken dolgozott, majd a főváros szolgálatába állt; először mint az anyag- és szerkezetvizsgáló laboratórium főnöke, majd mint főmérnök, műszaki tanácsos, főtanácsos dolgozott. 1932-ben a fővárosi tanács városépítési osztályának helyettes vezetője lett. 1943-ban nyugdíjba ment, utána a Műegyetemen tanított. 1944 decemberében a magyar kormány elrendelte többek között a végzős mérnök- és építészhallgatók Németországba telepítését. Ehhez a hallgatókból és oktatókból álló csoporthoz csatlakozott. 1947-től 1959-ig Svédországban statikusként dolgozott egy tervezőirodában. 50 évvel ezelőtt, 1964-ben hunyt el.

Sajtos István dr. méltatta, foglalta össze tudományos munkásságának legfontosabb irányait és eredményeit. A fővárosi laboratóriumban végezte 1913 őszén azokat a kísérleteket vasgerendák terhelésével, amelyek egy új rendszerű födém engedélyezéséhez voltak szükségesek. Fölfigyelt arra, hogy a gerenda nagyobb terhet bírt el, mint az várható volt az akkori számítások szerint. Ennek alapján egy új méretezési elméletet dolgozott ki, amelyet tőle eredően a világ szakirodalmában is töréselméletnek vagy határteherbírási-elméletének (*limit design, Traglastverfahren*) neveznek. Az új elméletet és méretezési eljárást 1914-ben közölte a *Beton Szemle* című szaklapban „Az anyagok képlékenységeinek jelentősége a tartószerkezetek biztonsága szempontjából” címmel. Akkoriban nem figyeltek fel rá külföldön, hiszen magyarul jelent meg a publikáció, csak sokkal később, az 1980-as években fordították le angolra és spanyolra egy ipartörténettel foglalkozó tanulmány keretében. Kutatási eredményeit 1929-ben a bécsi kongresszuson, majd végleges formájában 1930-ban a liegi kongresszuson ismertette. Azt a bátor megállapítást, hogy a töréselmélet nemcsak vas-szerkezetekre, hanem vasbeton tartókra is érvényes, kísérletei alapján 1931-ben a párizsi kongresszuson, majd 1933-ban a *Beton und Eisen* című szaklap hasábjain közöl-

te. Mindezek által az elmélet nemzetközi elismerést nyert. 1938-ban mutatott rá arra, hogy a töréselmélet szegecselt és rácsos acéltartók számítására is alkalmas. 1936-ban a berlini Nemzetközi Híd- és Magasépítési Kongresszuson másokkal együtt méltatták kutatásának jelentőségét. Azt, hogy ő volt a kezdeményező, most már külföldön is általánosan elismerik és méltatják.

Kazinczy Gábor 1931-ben doktorált, 1939-ben nyerte el a dr. habil. címet és a műegyetemi magántanári minősítést. A „Tartószerkezetek biztonsága” címen tartott magántanári előadásait könyv alakban is kiadták. Az első cikke a biztonságról már 1921-ben megjelent egy magyar szaklapban, és Elishakoff, a biztonság világhírű szakembere elismerte, hogy Kazinczy volt az első, aki valószínűség-számítást alkalmazott a szerkezetek biztonságának magállapítására. Munkássága széleskörű volt. Részt vett a Magyar Mérnök- és Építészegyesület vasbetonszabályzatának elkészítésében, amiért elnyerte az egyesület ezüstérmét. Fontos szerepet töltött be a hegesztés szabályzatainak kidolgozásában. Vizsgálatokat végzett a salakbeton, a bauxitcement, a hőszigetelés valamint a hegesztésre vonatkozó kérdések terén. 1941/42-ben a légoltalmi óvóhelyek létesítéséért volt felelős miniszteri biztосként. Svédországban bonyolult szerkezetek számítását bízták rá. Lehetőséget adtak neki a nemzetközi együttműködésben való további részvételre, előadásokat tartott a Nemzetközi Híd- és Magasépítési Kongresszuson 1948-ban Lüttichben, 1952-ben pedig Cambridgeben. Ujdonságot tartalmazó statikai számításait három cikkben közölte svéd és német szaklapokban; az utolsót 70 éves korában, 1959-ben. A Magyar Tudományos Akadémia által kiadott bibliográfia 84 cikkét és könyvét tartalmazza.

Nagy örömmre szolgált, hogy édesapámat megtisztelték a Magyar Tudományos Akadémián 2014. május 12-én az emlékének szentelt tudományos konferenciával, s igen kitüntetve éreztem magamat, hogy lehetőséget kapok a nagyra becsült jelenlevők előtt való megszólalásra. Miután dr. Sajtos István már bemutatta apám tudományos eredményeit, én csupán édesapám személyiségének, életútjának bemutatására összpontosítottam.

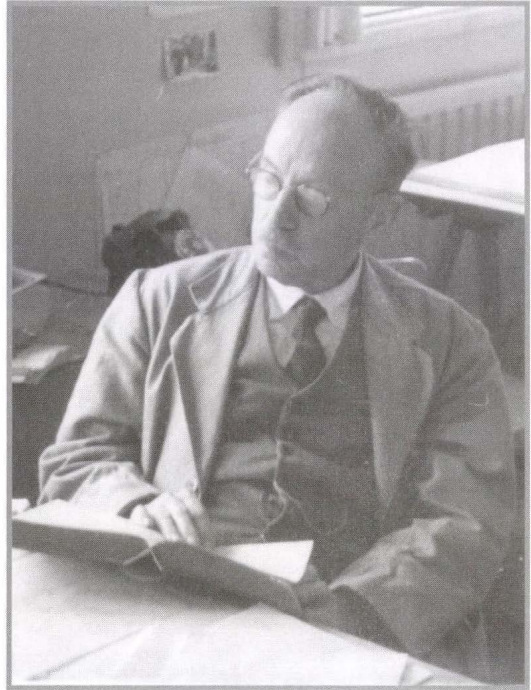
Élénken él emlékezetemben egy jelenet, amely körülbelül ötéves koromban történt. Az erdőben túráztunk, amikor apám hirtelen a földre mutatott, s megkérdezte tőlem: „Mit látsz itt?” „Nos – mondtam –, egy hangyát, amint egy fadarabot cipel, amely jóval nagyobb nála.” „És vajon miért teszi ezt?” Mivel nem tudtam válaszolni, zavarba hozott, izgatott ez a kérdés. Elvezetett tehát a közeli hangyabolyhoz, s azt mondta: „Felhasználja majd az ágacsokát, mint valami építőelemet, hogy magasabbra építse a hangyabolyt. Igen sok hangya járult már hozzá a hangyaboly építéséhez éven át.”

Úgy gondolom, ez az epizód nagyon jellemző a gondolkodásmódjára. Számára alapvető fontosságú volt a megértés. Az efféle kérdésekre adandó válasz: miért? mi okból? mi célból?. Természetesen ez volt a hajtóerő tudományos eredményeiben. Mindig mondogatta, hogy a legbecsesebb emberi tulajdonság a kíváncsiság. A megértésre való törekvés, a tudás keresése; szerinte az emberi faj sikerének ez a titka.

Kazinczy Gábor
stockholmi hivatalában (1955)

A megértés elvezet a toleranciához. Meg kell próbálnunk megérteni az ellenvéleményeket, csak így találjuk meg a konfliktusokra a megoldást. Ez volt az egyik alapja apám gondolkodásának. Igazi hazafi volt, de távol tartotta magát a pártpolitikától, sosem lépett be politikai pártba. Úgy gondolta, hogy ellenfeleinket is tisztelnünk kell. Elszomorította az a tény, hogy a magyar történelem oly sok példát adott a széthúzásra, a belső megosztottságra, a kompromisszumképtelenségre. Ennek bizonyítéka az a székfoglaló beszéd, amelyet a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetségének XVII. közgyűlésén tartott, amelyben a Szövetség feladatait és célkitűzéseit körvonalazta. A Szövetség feladata nem csupán a mérnökkari érdekek védelme, hanem a magyar nemzet talpra állításának és boldogulásának, vagyis a nemzeti eszmének szolgálata azon a téren, amely a mérnökök és építészek munkaterületével kapcsolatos. A Szövetség feladata felkutatni a megoldandó problémákat, szorgalmazni azok megvalósítását, mindennek azonban elengedhetetlen feltétele, megismertetni a tagokkal az általános nemzeti vonatkozású problémákat és a tagok nemzeti érzéseinek kifinomítását.” A beszéd teljes szövege elolvasható az Országos Széchényi Könyvtárban.

Toleranciájának azonban voltak határai. Erőteljesen szemben állt a kommunizmussal, különösen abban a formájában, ahogyan az 1919-ben a „proletárdiktatúrában” megjelent. Manapság még a diktátorok sem nevezik magukat diktátornak, de akkor valóban diktatúra volt az uralkodó rendszer hivatalos elnevezése. Nem tudom, miképp fejeződött ki apám ellenállása, de aztán kitüntetést kapott érte. Amikor 1944-ben a szovjet hadsereg eljutott Magyarorszáig, apám attól tartott ez felhasználható ellene.

Apám fiatal éveitől sportolt. Az egyetemen tagja volt az evezősklubnak. Izmos volt, de alacsony és karcsú, s mivel a kormányosnak könnyű testsúlyúnak kellett lennie, őt választották ki kormányosnak a nyolctagú legénységben, s a második helyezést érték el az 1913-as osztrák-magyar nemzeti evezősversenyen. Elkötelezett evezős maradt, 25 további versenyen vett részt, s tizenkettőt megnyert közülük. A margitszigeti Nemzeti Evezős Klub tagja volt. Ez nemcsak sportklub volt, de a társasági életnek is a helye, akárcsak egy mai country club. Emlékszem, hogy ott ünne-

peltük a szilvesztert a szüleimmel 14 éves koromban, s ez volt az első alkalom, hogy egy kicsit becsíptem. Apám jót nevetett rajtam, ő még csak meg sem kóstolta a bort. Nővérem egy évvel volt idősebb nálam, s amikor 9-10 évesek voltunk apám vett egy kormányos kétevezős csónakot. A csónakház, amelyben tartottuk, Szentendréhez volt közel, és hármásban sok kellemes túrát tettünk a Dunán a következő években. Ez egyáltalán nem volt ritka dolog akkoriban, de úgy tudom, hogy mára teljesen megszűnt.

A sízés volt a másik kedvelt sportja. Meglehetősen szokatlan volt Magyarországon, hogy 1914-ben Norvégiába utazott, hogy többet tanulhasson egy újfajta forgásról, amelyről hallott, az úgynevezett Telemark-forgásról. A trükk az volt benne, hogy a lábakat távol kellett tartani egymástól, mintha egy nagyot lépnénk. Amikor hazajött, bemutatta a barátainak. A sízés abban az időben főképp túrázást jelentett, a sízők síre erősített fókaprémén lépkedtek a magaslatra fölfelé, hogy vissza ne csúszszanak, aztán leereszkedtek a lejtőn.

Emellett motorozott is, aktív tagja volt a motorkerékpáros kluboknak.

A legjobban azonban a hegymászást kedvelte. Kiváló alpinista volt. Rendszerint ketten, hárman állak össze, s úgy mászták meg a sziklákat, hogy kötéllel egymáshoz kötötték magukat, de olykor egyedül is mászott. A legfőbb vonzereje a hegymászásnak nem az izgalom volt a számára, hanem az, hogy imádta a vonzó kilátást a magasból. Szerette a hegyeket, és 1926-ig nyári vakációi nagyobb részét az osztrák és a svájci Alpokban vagy Szlovákiában a Magas-Tátrában töltötte.

1926-ban balesetet szenvedett a Magas-Tátra hegyei közt. Barátja, akihez kötve volt, megcsúszott egy hófödte lejtőn, s magával rántotta apámat. Apám eltörte a lábát, s mivel nehezen megközelíthető helyen feküdtek, csaknem 24 órába telt, míg kimentették őket. Törött lába megfagyott, amputálni kellett, szerencsére valamivel a térde alatt. Olyan jól megtanult a múltábal járni, hogy a legtöbben azt észre sem vették. Természetesen abba kellett hagynia a hegymászást és a sízést, s a megállapodottabb életmód mellett hamarosan megházasodott. 37 éves volt ekkor. Motorkerékpárját autóra cserélte föl, s édesanyámmal együtt, gyakran más baráti társasággal, számos túrát tett nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is, főként Ausztriában és Olaszországban.

Apám egy nagyon nyitott, társaságot kedvelő ember volt. Elmondta nekem, hogy 1942-ben 33 szakmai és társadalmi szervezetnek, illetve sportklubnak volt a tagja, és több egyesületben az elnökség tagja, vagy épp elnök lett. Ezek között, tudom, az igazgatói testület tagja volt a Magyar Mérnök- és Építészegyesületben, amely megfelel a mai Magyar Mérnöki Kamarának, amely félhivatalos intézményként országos szinten látta el a szakmák érdekképviseletét. Szakmai érdeklődése kiterjedt az anyagvizsgálatra, s alelnöke volt a Magyar Anyagvizsgálók Egyesületének. De tevékeny volt a hegesztés kutatásában is, különösen a szabványosítás területén.

A háború utolsó éve a legtöbb ilyen tevékenységének végét jelentette. Anyám osztrák volt, s hajadon nővérenek nagy lakása volt Bécsben. Ő meghívta családunkat, költözzünk hozzá, s ott várjuk ki a háború végét. Úgy gondoltunk, hogy a szövetségesek nem fogják bombázni Bécset, míg Budapest sorsa sokkal bizonytala-

nabbnak tűnt. Így apám engedélyért folyamodott mindnyájunk számára, hogy Németországba menjünk, s közben megtette az előkészületeket holmink szállítására. Nehéz döntés volt ez, szüleim képtelenek voltak rászálni magukat. Megkönnyebbülést jelentett, amikor felszólították, hogy csatlakozzék a Műegyetem diákjaihoz és tanáraihoz, akiket Németországba készültek kihelyezni. A sors döntött helyettük.

A műegyetemi diákok és tanáraik sorsát jól dokumentált könyvben írták meg, ezért a nyugatra menekülés részleteit nem ismertetem. Először Breslauban állomásoztunk, azután Halléban. 1945 áprilisának első napjaiban úgy határoztak, hogy felosztják a csoportot, és elhagyjuk Hallét; az építészhallgatókat Dániába küldték, a többi Dél-Németország és Ausztria különböző helyeire. Apám választhatott, mert ő mindkét csoport hallgatóit tanította. Ő Dániát választotta, mivel anyámnak közeli barátai éltek Svédországban, s arra számítottunk, hogy ők valamilyen módon segíteni tudnak rajtunk a háború befejeztével.

A Dániába helyezés magyar katonai parancsra történt, s április 17-én átléphetjük a határt, 18 nappal a háború befejezése előtt. A csoport 77 hallgatóból, 6 tanárból és 13 családtagból állt, akikről hamarosan a Dán Vöröskereszt gondoskodott. Menekülttáborokban éltünk, önállóan, nem másokkal együtt. Jól bántak velünk, s valamilyen improvizált módon, nagy elszántsággal a tanítást is sikerült folytatni. 1946 nyarán lehetővé vált a visszatérés Magyarországra. A tábort augusztus elsején feloszlatták, azok maradhattak, akik munkát találtak maguknak, a többieket hazaküldték. Nekünk nem állt szándékunkban visszatérni. Tudtuk, hogy budai házunk teljesen leégett az ostrom alatt, s bizonytalannak látszott, hogy hazatérve kapna-e megfelelő állást apám.

Suenson professzor, a Koppenhágai Műszaki Egyetem tanára, akit apám nemzetközi kapcsolatai révén ismert, munkát biztosított számára laboratóriumi asszisztensként az intézetében. Ez csak átmeneti lehetőség volt, képesítést nem igénylő, gyengén fizetett munka, míg nem talál valami jobbat. Van der Broek professzor az Ann Arbori Michigan Egyetemen állást ajánlott neki a kutatási részlegben, de megtagadták apámtól az amerikai vízumot. Az amerikai hatóságok olyan igazolást kértek tőle, amely szerint nem volt büntetve Magyarországon, de apám meglepetésére kiderült, hogy távollétében egyéves börtönbüntetést szabtak ki rá. Később megtudta, hogy ezt azért kapta, mert elnöke volt a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetségének egy nem politikai, de hazafias szervezetnek.

Amikor édesanyám 1919-ben és 1920-ban két évet töltött Svédországban, barátságot kötött két hasonló korú lánnyal. Egyikük jó társadalmi pozícióba került széleskörű ismerettséggel, s sikerült munkát találnia apámnak egy építészeti irodában, ahol főként ipari objektumokat terveztek. Apám dolga az volt, hogy magas fokú statikai számításokat végezzen. 1947 júliusában költöztük át Svédországba, apám már 58 éves volt. 70 éves koráig dolgozott ott főképp azért, mert a nyugdíj összegét a munkában töltött évek alapján számították ki. Megbecsülték a munkáját, arra is módja volt, hogy tökéletesítse a számítási módszereket. Ezekben az években öt dolgozatot publikált szaklapokban a szilárdságszámítás témaköréből. Részt vett a Híd- és Házépítés Nemzetközi Szövetségének kongresszusain Liège-ben, Londonban, Oslóban és Lisszabonban.

Kielégítő jólétben élhetett. Jövedelme biztosította szerény életvitelét, s megengedhetett magának néhány külföldi utazást. A Magyarországtól való kényszerű távollétét azonban komoly kudarcként élte meg. Ő, aki hozzá volt szokva az eleven társas élethez, hirtelen magányossá, elszigeteltté lett. Elég jól megtanult svédül, jóval a munkaköréhez szükséges szint fölött, de ez nem volt elég ahhoz, hogy svéd barátával és kollégáival közös társadalmi eseményekbe kapcsolódják be. Akkor még nagyon kevés magyar élt Svédországban, akikkel baráti viszonyba kerülhetett volna. Így aztán a szabadidejének jó részét levelezéssel töltötte magyarországi és a világ más tájain élő barátaival. Hatalmas levelezést hagyott hátra.

Új helyzet jött létre az 1956-os forradalom bukása után. Sok magyar menekült, köztük mérnökök, építészek is érkezett Svédországba. Ezek keresték egymás társaságát, s néhány klubot, egyesületet hoztak létre. Apám kezdeményezte a Svédországi Magyar Mérnökök és Építészek Társaságának megszervezését, s élete végéig ennek elnöke maradt. Hetente tartottak összejöveteleket, amelyen valaki előadást tartott, amit élénk megbeszélés követett.

A magyar mérnökök, építészek összehozása nem volt új szándék. Már 1953-ban apám egyik barátja, aki az USA-ban dolgozott, javasolta a Magyar Mérnökök és Építészek Világszövetsége létrehozását, amelyet apám is támogatott. Szervezőbizottság alakult Amerikában, s az volt a fő cél, hogy rendszeresen hírleveleket küldjenek szét a tagoknak, s ezzel tartsák fenn az összetartozás tudatát. Nagyon sokáig tartott azonban, míg egyetértés alakult ki az alapszabályról, s ez csalódást okozott apámnak. Végül azonban sikerrel jártak, s apámat választották meg a két alelnök egyikének, s ezt a tisztelet végig betöltötte. 1989 után ez a Szövetség Magyarországra helyezte át központját.

Apám szívbjában szenvedett, amely erősen korlátozta mozgásában élete utolsó éveiben. Csak rövid sétákat tehetett, de még élvezni tudta 1964 gyönyörű tavaszát. Nem akartuk egyedül hagyni, s a mi otthonunkban hunyt el 1964 májusában.

EVVA MARGIT

Székely gyökereim

Drága Édesanyám, Csoma József szeretett unokája, kézdi és szentkatolnai Elekes Rózsa (apagi Evva Ernőné) idén lenne 100 éves. Az ő édesapja (az én nagyapám), kézdi és szentkatolnai Elekes Antal hozta be családunkba a székely vért.

A család Háromszék megyéből, Szentkatolnáról származik, egyik nevezetes ősrünk a kézdi szék jegyzője volt. Nagyapám 1873-ban Szederjesen született, Elekes Károly és Tolnay Rozália negyedik gyermekeként. Összesen hatan voltak testvérek. Egyik testvére Gábor volt, katonatiszt (huszár), másik testvére Panna (szinyei rokonság). Nagyapám 3-as huszár volt, huszárcapitány Kassán, híresen szép ember, a „szépek szépe”. Nagyanyám, Csoma Borbála Csoma József kedvenc leánya 1912-ben a kassai téli bálokon egyre közelebb kerül Elekes Tónihoz, aztán elkerülhetetlen a nagy szerelem. 1913 nyarán esküsznek meg Devecserben, utána a 3-as huszárokat áthelyezik Zalaegerszegre. Aztán kitör az I. világháború. Anyám már Devecserben születik, majdnem egy napon az I. világháború kitörésével, 1914. július 4-én. Nagyanyám hazaköltözik Zalaegerszegről Devecserbe, mert a 3-as huszárokat kivezényelték a frontra, Oroszországba. Az egész ezredet 1915. július 7-én Fehérvári tábornok leszállítja a lóról, gyalog rohamoznak meg egy dombot, a dombot beveszik, de az összes 3-as huszár elesik. Évekig nem volt szabad a Fehérvári nevet kimondani Nagyanyám előtt.

Nagyapám édesanyja, Tolnay Rozália családjával Szederjesen lakott, a híresneves Tolnay családból származtak. (Jósika Miklós írta le, hogy amikor II. Rákóczi Ferenc utoljára volt Erdélyben, a Tolnay családnál szállt meg.) Családunk csak Róza nagymamaként emlegette, ő volt a híresen szép Tolnay Rosali. Valószínűleg nagyapám a vonásait tőle örökölte.

A világháború végén, amikor a románok birtokba vették Erdélyt, Róza nagymama Panna nénivel, a lányával néhány hetet Devecserben töltött. Akkor hozta magával azt a híres erdélyi süteményreceptet, melyet nálunk csak úgy emlegettek „székely szelet”, ez a családunk ereklyetésztája.

A 30-as évek elején Nagyapámat vitézzé avatták, szerepel a vitézi könyvben is. Sajnos, a halotti anyakönyvi kivonatát nem tudom megszerezni, mert Bécsben van, és csak akkor kaphatom meg, ha a szederjesi születési anyakönyvi kivonatát be tudom mutatni, de hát az nem megy. Kértem már Dukrét Géza segítségét is, de sajnos még így sem sikerült. Így csak idézni tudom az emlékét:

*Hol sírjaink domborulnak,
Unokáink leborulnak,
És áldó imádság mellett
Mondják el szent neveinket.*

Adataimat Nagyanyám hat kötetes naplójából „csentem el”, melyből részletek a miskolci *Szülföldünk* periodika 2010. évi számában jelentek meg.

A szikszói hősi emlékmű részlete
GAÁL ZOLTÁN FELVÉTELE

KEMENCZKY KÁLMÁN

Nagyapám, idősb kemenczei Kemenczky Kálmán tanár, író élete és munkássága

A nemes Kemenczky család nemzedékrendje a nemességszerző Kemenczky Pétertől, az 1692. évtől vezethető le. Kemenczky Sámuel halász a családfeje szerint 1765-ben született, felesége Mike Zsuzsanna volt. Az esküvőjüket 1794-ben tartották Komáromban. Házasságukból három lány- és hét fiúgyermek született. „A halászok a város társadalmának megbecsült tagjai voltak. Komáromban egyébként a szabadságharc után nem választotta el éles határ a társadalom egyes rétegeit. Példás egyetértésben éltek egymással az értelmiség, az iparosság és a gazdák.”¹ Őseim között asztalosmestereket is számon tartunk.

A Csongrád megyei Szentés református templomának a belsejét is a komáromi asztalosok készítették 1761-ben. Az egyházi anyakönyv egyik, ugyanebből az évből származó bejegyzése szerint a mennyezet festésén dolgozó legények egyike Szentesen telepedett le. A templomot lebontották, de feljegyezték, hogy milyen volt a templom berendezése: „A Deszka mennyezet vagy padlás kék színre volt festve, és 4 szegletes táblákra volt felosztva, faragva és szell Létzekkel, 's ahol ezek a létzek koczkásan össze mentek, ott a sarkokra aranyos rózsák voltak szegezve. – A' táblák pedig sokféle figurákkal bé voltak tziírázva, zöld nyulak, kék szarvasok, veres madarak, sárga és feje s fekete levelű, ember nem látta virágok, edények, tsillagok, sokféle színekből elegyített kacskaringós formák voltak arra festve, minden, a' mit az asztalosok minden előre való gondolkozás nélkül kiformalhattak – és a' mellyek már igen szépeknek tartattak.” „A mennyezet közepén egy táblára zöld koszorútól körülkerítve ez volt írva: *Kemenczky Péter*, Molnár Mihály, Ifjú Jókai Sámuel, Rév Komáromi Asztalos Mesterek által.”²

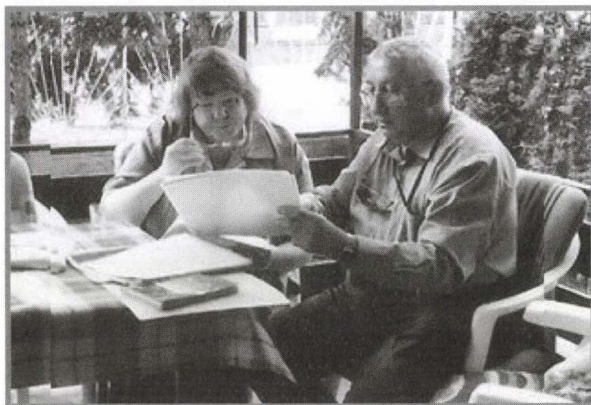
Kemenczky Sámuel családjából, „Kemenczky *Dániel* (1798) és *Károly* (1804) testvérek, különben miskolci lakosok és asztalos mesterek, hozzánk intézett folyamodásukban alázatosan esedeztek előttünk az eránt, hogy Tekintetes Komárom Vármegyének az 1840. évi Karácson hava I-ső napján Szabad Királyi Komárom Városában tartott Köz Gyűlésében folyamodó Kemenczky Dánielnek, József és Dániel két folyamodó Kemenczky Károlynak Miklós, Gyula és Kálmán három fiaik, nem különben harmadik testvérük Kemenczky József részökre és neveik beiktatásával, an-

¹ *Keckés László*: Komáromi halászok könyve.

² *Keckés László*: Komáromi ötvösök és asztalosok. Komárom, 2003.

nak megjegyzésével, hogy egyik folyamodó Kemenczky Károlynak az azon Bizonyosság levélben említett Kálmán fia időközben meghalálozván, a folyamodáshoz rekesztett, s hiteles alakban előadott keresztlevél szerint Megyénkben is folytonosan gyakorlott nemesi szabadságukról kérésük szerint egy példányban kelendő bizonyosság levélüket kiadatni méltóztatánk.”³ Miskolcon a nemesi szabadságot igazoló levelet Szemere Bertalan főszolgabíró aláírásával a bizottság kiadta.

„Kemenczky Dániel családjából *Kemenczky Árpád* elvégezte a Magyar Királyi Mintarajz Tanodát 1887 és 1891 között, 1896-ban tagja volt a híres Nagybányai Művésztelepnek is. Unokája, *Kemenczky Judit* festő, költő (Budapest, 1948 – Budapest, 2011). 1978-ban jelent meg első verseskötete *A vesztő*, majd négy év múlva *A sors-minta* (1982). Közben fordítással is foglalkozott japán nyelvből. Festőként is számon tartották, 1985-től ecsetírással foglalkozott. A költészet és a festészet határán talált egy olyan termékeny metszéspontot, amelybe képes volt önkifejezését beleoltani. Saját kiállításai is voltak, a legutóbbi 2009-ben.”⁴

Kemenczky Károly (1804–1873) asztalos mester és neje, Majomy Borbála (1808–1874) házasságából nyolc fiú született, ebből hárman a csatában, mint katonák estek.

Nagyapám, idősebb *Kemenczky Kálmán* 1844. december 20-án, Miskolcon született, és 1926. október 31-én Kassán, 82 évesen hunyt el. 1887. május 8-án feleségül vette Szabó Erzsébetet Rimaszombatból, akitől Gizella (1888–1894), Kálmán (1892–1981), Erzsike (1894–1971) férjzett Konecny Erikné és Mariska (1894–1915) gyermekei születtek. A főgimnáziumot szülővárosában a miskolci helvét hitvallású líceumban végezte el 1861-ben. Sárospatakon a bölcsészeti és a teológiára előkészítő tanulmányokat hallgatta az 1862/3 esztendőben, ennek bevégzése után Debrecenben 1863/64-ben teológiát és nagyobb részt jogtudományokat. Később (1864–1867) a Budapesti Evangélikus és Református Főiskolán teológiai tanulmányait bevégezte, s ez idő alatt a főváros leánynevelő-intézeteiben és egyes házakban tanított; később egy nagyúri háznál hét évig mint nevelő működött. A tanári pályára készülvén, a Budapesti Egyetemen bölcsészeti tárgyakat hallgatott s egyúttal nyilvános intézetekben és polgári iskolákban, mint rendkívüli tanár volt alkalmazva, míg a tanári oklevelet megszerezte.

³ Borsod vármegye 1099/1842 Nemesi Bizottság Gyűlés határozata. Miskolc, 1842.

⁴ *Kemenczky Géza*: Kemenczky család története. Szentendre, 2004. A fényképen a szerzővel látható.

Idősebb Kemenczy Kálmán és Kemenczy Kálmánné Szabó Erzsébet

A képesítő oklevelet 649. szám alatt 1882. december 13-án kapja meg földrajzból, mint fő tantárgyból, természetrajzból, mint melléktantárgyból, így a magyar tannyelvű középtanodákon való tanításra képesítettnek nyilatkoztatta dr. Sztocek József királyi tanácsos elnökletével a tanárvizsgáló országos bizottság. 1883. augusztus 24-én a 24883. számú rendelettel a Liptószentmiklósi Állami Polgári Iskolához rendes tanárnak kinevezik 700 forint évi fizetéssel, és 1883. szeptember 13-án letette a hivatali esküt. Saját kérésére 1884. augusztus 24-étől a Miskolci Községi Polgári Iskola, majd az Állami Polgári Iskola tanítója, és 1890. május 28-án állásában végleg megerősítették.

Harmincezer lakosával a borsodi megyeszékhelyet nem sorolták az ország legfejlettebb városaihoz, patinája sem volt olyan, mint például a közeli Kassáé. A tízéves kis *Lebovics* előtt (*Lengyel Menyhért* családi neve eredetileg *Lebovics* volt) 1890 őszén Miskolc főutcája így is a világ közepeként tárult fel. akit a szülei bátyjával a polgári iskolába írtak be és nagyapámnál laktak albérlőként. „Lebovics Bernát urasági ispán, gazdatiszt volt: szikáran igazgatta a gondjaira bízott uradalmat, otthon nadrágszíjjal regulázott, de a szépet azért szerette. Reményi Ede utolsó miskolci hangversenyét sem hagyta volna ki, ráadásul megengedte, hogy vele tartson a városban tanuló Menyhért fia (aki a következő évszázad derekán, aggastyánként is emlegette az 1891-ben szerzett zenei élményt). A kis srác állva hallgatta végig Reményit a miskolci színházban. Kivételes estéjét apjának köszönhette, városi jártasságot viszont édesanyja oldalán szerzett. Menyhértet Lebovicsné íratta be a miskolci polgáriba; formás testű vágott libákat és kacsákat; üde zöldséget hordott magával, hogy az idegen közegben kedvező nexust

teremtsen fiának. Az iskolai beilleszkedést segítve Kemenczky Kálmán tanár úr házá-
nál helyezte el a csillogó szemű Menyhértet és kevésbé tehetséges bátyját, Sándort.
Kemenczky már közelített ötvenedik életévéhez, érdekes ember (tankönyvíró,
lapszerkesztő, költő, zsurnaliszta, meseíró) volt a tanár úr. Vidéki kis lakóival otthon
nem ő, hanem a felesége foglalkozott, az asszony értékelte igazán Lebovicsné rendsze-
resen szállított jóízű libáit és kacsáit. A háziúrhoz hasonlóan Menyhért is verselni kez-
dett. Victor Hugo egyik művétől ihletve, tizenkét éves fejjel írt költeményét meg is
zenésítette a helybéli segédkántor: „Erdő mélyén, sziklaormon áll Diósgyőr ősi vára,
Az idő, e nagy romboló már ráhágott az ormára.” Miskolcon – a város közvetlen él-
ményén túl – a Bükk hegyvidéki környezete is újdonság volt az alföldi fiúcska számá-
ra, Diósgyőr omladozó falai pedig kifejezetten inspirálták „irodalmi” próbálkozását.”⁵

1895. március 30-án levélben fordult dr. Wlassics Gyula miniszterhez: „A 12
éves polgári iskolai tanárkodásom és irodalmi működésem, a tanítás terén számos év
alatt szerzett gyakorlatomra, tanulmányaimra s irodalmi működésem, nemkülönben
az a körülmény, hogy az itteni szabadelvű párt megbízásából 'Közvélemény' című
lapjának egy évi fennállása alatt szerkesztője voltam, csak előnyömről szolgálhat
Excellentiád előtt. Ezen hivatkozás mellett reménykedem Excellentiádnak az
országgyűlés színe tett ama nyilvános kijelentésében is, hogy az eddig polgári iskolá-
nál működött középiskolai tanárokat kegyes lesz középiskolákhoz kinevezni. A fel-
hozott okok alapján, a tanítás terén számos év alatt szerzett gyakorlatomra, tanul-
mányaimra s irodalmi működésemre hivatkozva, alázatos tisztelettel esedezem, hogy
a legközelebbi tanév elejére valamely állami felsőbb leányiskolához rendes tanáru-
l kinevezni kegyeskedjék.”⁶

1895. augusztus 23-án a Besztercebányai Állami Leányiskolához a IX. fizetési
osztályba, évi ezerkétszáz forint fizetésből és lakbérből álló illetményekkel egyelőre
ideiglenes minőségben rendes tanárrá kinevezik. 1897. július 12-én saját kérelmére a
Kassai Állami Felsőbb Leányiskolához áthelyezték, és jelentkeznie kellett Abaúj-
Torna vármegye tanfelügyelőjénél, valamint Kolacskovszky Elza igazgatónőnél.

1910. október 29-i levelében Gróf Zichy János vallás- és közoktatási miniszter-
nél kérvényezi a 99004/1910. rendelet felfüggesztését, mert nyugdíjazni akarták:

„Kegyelmes Uram! Igaz, nem én vagyok hivatva arra a megítélésére, hogy testi és
szellemi erőm mennyiben képesít még az állás betöltésére. De szabad talán három
tényre hivatkoznom. Hatvanöt éves korom és 27 éves szolgálatom dacára egyetlen
egyszer sem voltam még egyhuzamban egy hétnél tovább beteg s ez is csak nagyritkán
történt meg, úgy hogy egész szolgálatom alatt alig mulasztottam valamit, és egyetlen
egyszer sem kértem semmiféle címen hosszabb, pár napon túl terjedő szabadságot, vé-
gül a miniszteri biztos úr épp most tett látogatása alkalmával is a konferencián elisme-
rését fejezte ki a tapasztalt eredmény fölött.

Talán nem szerénytelenség, ha arra is hivatkozom, hogy nemcsak az iskola fala-
in belül igyekeztem és igyekszem tanári kötelességemet lelkiismeretesen teljesíteni,
hanem az irodalom és a tudomány műveléséből is kivettem és kiveszem részemem.

⁵ *Kapusi Krisztián*: Tájéfun előtt. Lengyel Menyhért Miskolcon, Műút, 2008.

⁶ Kemenczky Kálmán kérelméből, 1895. márc. 30. (A szerző tulajdonában.)

Ennek igazolására ide mellékelem önálló terjedelmes munkáimnak, valamint a tudományos és ismeretterjesztő nyilvános felolvasásaimnak és cikkeimnek jegyzékét. Három kiskorú gyermeket kell neveltetnem. Mind a három most szorul leginkább támogatásomra. A legidősebb I. éves joghallgató, a másik kettő a tanítóképző II., illetőleg III. osztályának növendéke. Első gyermekemet, aki most már testvéreit segíthetné, a Gondviselő idő előtt kiszólitotta az élők sorából. A három gyermek így egészen rám van utalva. Ha a mostani javadalmam tetemes részét elvesztem, nem vagyok képes őket a maguk lábára állítani, nevelésüket az apai szív sugallata, a kötelesség parancs szava szerint befejezni. A közjótékonyág vezéréhez, nemcsak a közoktatás-, hanem a vallásügy miniszteréhez könyörgök: adja meg – a rendelet hatályon kívül helyezésével — az apának a módot arra, hogy gyermekeivel szemben kötelességét teljesíthesse.”⁷

1915. április 19-én előrehaladott kora miatt már nem teljesítették kérését; egy emberöltőn át a tanügy terén végzett érdemes munkássága után nyugállományba helyezték. A vallás és közoktatásügyi miniszter 1915. július hó 30-án ezt írta neki: „Egy emberöltőn át a tanügy terén végzett érdemes munkássága után amidőn Te tekintetességedet nyugalomba helyezem, egyszersmind köszöneteimet és méltányoló elismerésemet fejezem ki Te tekintetességednek lelkesedéssel és buzgón teljesített szolgálataiért.”⁸

Az iskola ünnepélyesen búcsúztatta: „Kemenczky Kálmán ny. felső leányiskolai tanártól testületünk 1918. június hó 29-én tartott díszgyűlésben búcsúzott el. Ez alkalommal az igazgató méltatta Kemenczky Kálmán tanügyi érdemeit, nemes emberi tulajdonságait és irodalmi munkásságát. Tanártestület iránta érzett szeretetének, nagyrabecsülésének, tiszteletének és ragaszkodásának jeléül „Kemenczky Kálmán alapítvány”-ban örökítette meg kedves kartársának a nevét.”

Nagyapám a fővárosban és vidéken nyilvános felolvasásokkal szolgálta a közművelődést. Írásai a következő lapokban jelentek meg: Magyarország és a Nagyvilág, Nemzeti Hírlap, Képes Családi Lapok, Családi Kör, Ország-Világ, Vasárnapi Újság, Fővárosi Lapok, Pesti Hírlap, A Hon, Nemzet, Magyar Föld, Néptanítók Lapja, Borsod Miskolci Értesítő, Egyetértés, Magyar Háziasszony, Budapesti Hírlap, Tátravidéki Híradó, Nemzeti Hírlap, Budapesti Bazár, Gyermek Világ, Kassai Újság és Felső-Magyarországi Jogászélet. Számos szépirodalmi dolgozattal és még számosabb ismeretterjesztő tudományos, társadalmi és pedagógiai cikkekkkel adta tanújelét önképzési törekvéseinek, búvárkodási hajlamának.

Később pedig önálló művek írása és átdolgozása által is közreműködött a közművelődés felvirágoztatásában. Idevágó művei: Magyar Olvasókönyv I-II.; Ifjúsági ismeretterjesztő olvasmányok; A madárfészek; Goethe „A lélekrokonság”; Mesék a nagyvilágból; Óperenciás tengeren is túl; Tengeren innen, tengeren túl; Hetedhét országról (1895). Fordította a természettan katekizmusát (Dr. E. C. Brever műve, Lipcse 1867).

⁷ Kemenczky Kálmán kérelme nyugdíjazása elhalasztása tárgyában 1910. okt. 29. (A szerző tulajdonában.)

⁸ 50956-915. VI. sz. levél a minisztertől a szerző birtokában.

A Királyi Magyar Természettudományi Társulat Kemenczky Kálmánt 39 évesen, 1883. október 17-én tartott választmányi ülésén rendes tagjául választotta és oklevelet adott ki számára.

*Nyomatásban megjelent tudományos
és irodalmi műveim jegyzéke.*

I. Önálló művek:

Magyar Olvasókönyv, I-III rész
"Ismeretterajzi" olvasmányok, a tudományok különböző
ágaitól
Hesedhír-sorozatból
Operenciás tengeren is túl
Mesék a nagyvilágból
Tengeren innen, tengeren túl
Legjobbaink. Alakok a magyar történelemből
Goethe "Die Wahlverwandtschaften" című, 28 nyomatott
ívre terjedő művének átültetése a magyar iroda-
lomba.
Természetrajzi Népmesék és Mondák

*II. Újsápi- és hetilapokban megjelent cikkeim
és felolvasásaim:*

A gyermek egyénisége és a külvilág há-
ta akaratszeptés és a szabadság
A szinvalóság
A pályaválasztás
A légköri levegő (Felolvasás a budapesti Sparrow Körében)
A meszesvilló (Telephon)
Konyharajzelmek
A hűség próbatéja (Történelmi elbeszélés)
A légnyommérő
A kávéivás története
A víz forrásáról (Gardasszonyaink figyelmébe)
Amerika fölfedezésének befolyása és fonszága földrajzunkra
Tanácsok egy fiatal leánynak
Az idealizmus hanyatlása a költészetben
A gyermeknevelés
A Hemüveg Kora
Vallási tankönyveink
A hajdanakor vélekedése a levegőről
Az ibolya

- et kamélia
 et bogács
 et lilium
 et jácint
 et szászorszég
 et mirtus
 et divat és a gyermeköltöztetés
 et Bawé (Hegyi-mi telkincseben)
 et Karavánok és azok fontossága a világherkelésekben
 et járásközségek történetéből
 Kanácsony (1907)
 et gyermekek, mint stülönvevők
 et gránát-almafa
 et méhek és az éjszakai
 et légnyomás és az ember
 Ciprus-Hegetéről
 Oldódás és kriztalysodás
 et orvosi és a skakál (Történelmi rajz)
 et konyhasó (Szász-konyok sárkása)
 et leányok nevelése és a munkálkodás (Felolvasás a Kazinczy
 et "időmérő" eszközökről
 et faszor
 et nő terméskorajza (Felolvasás a Kazinczy-körben)
 Fordultó Bő (Francia mese)
 et tulipán
 et léghör és a növények táplálkozása
 II. Rákóczi Sörény (Felolvasás a Kazinczy-körben)
 et madárfészkek
 et növény, állat és ember létezése (1906)
 et nő az ó-korban (Felolvasás a Kazinczy-körben)
 et főfelék és az emberi szervezet (1907)
 et roxamarin
 Cserny Gyuri házassága (Felolvasás az eperjesi aké-
 cserny-körben)
 et szemellen anyagok életnyilvánítása (1908)
 et golyacsalat (Felolvasás a Kazinczy-körben)
 Szellemi körök (Felolvasás a Kazinczy-körben)
 et üveg (1909)
 et mai Görögország (Felolvasás a Kazinczy-körben)
 et vakkis és a vakkisgóság (Drodák és badonák. 1908)
 et természeti lények rokonsága (1909)
 et méregről I-II. (1909)
- Költői rajz egy madarról (Felolvasás a Kaszai Kazin-
 czy- és az eperjesi Héchenyi-körben)
- et vas és a korvas lények (1909)
 et természeti hangverseny (Felolv. a Kazinczy-körben)
 et fegyver és alakzatai 1909
 Kazinczy Vörösisége (Körben is feltüntetve. 1910)

Kamenický Kálmán
 ált. fel. leírások. tanár.

Tanári működésének egész ideje alatt nemcsak az iskola falain belül, hanem künn az életben is folyamatosan a közműveltség terjesztésén buzgólkodott.⁹ Tanári tevékenységét Liptószentmiklóson ugyanis mindjárt azzal vezette be – ami ott addig ismeretlen fogalom volt –, hogy havonként részt szépirodalmi, részben természettudományi népszerű nyilvános felolvasásokat tartott a vármegyeház nagytermében, amikor a pánszláv úri családok közül többeket ő maga személyesen meghívott. Úgyszintén a szív és lélek intenzívebbé tétele céljából dalárdát létesített, hangversenyeket rendezett, amikben ő maga is mint működő tag tevékenyen részt vett, mindezeket a szellemi táplálékokat a közönséggel megkedveltette. Fáradtságot és költséget nem kímélve nyaranként bevándorolta az ország nagy részét, összegyűjtötte a nép ajkáról „Természetrajzi mesék” című nagybecsű gyűjteményének adatait, ezekkel is támogatta iskolai munkáját, melynek célja nála mindig a természet szeretetének és a magyar nemzethez tántoríthatatlan hűségnek erősítése.

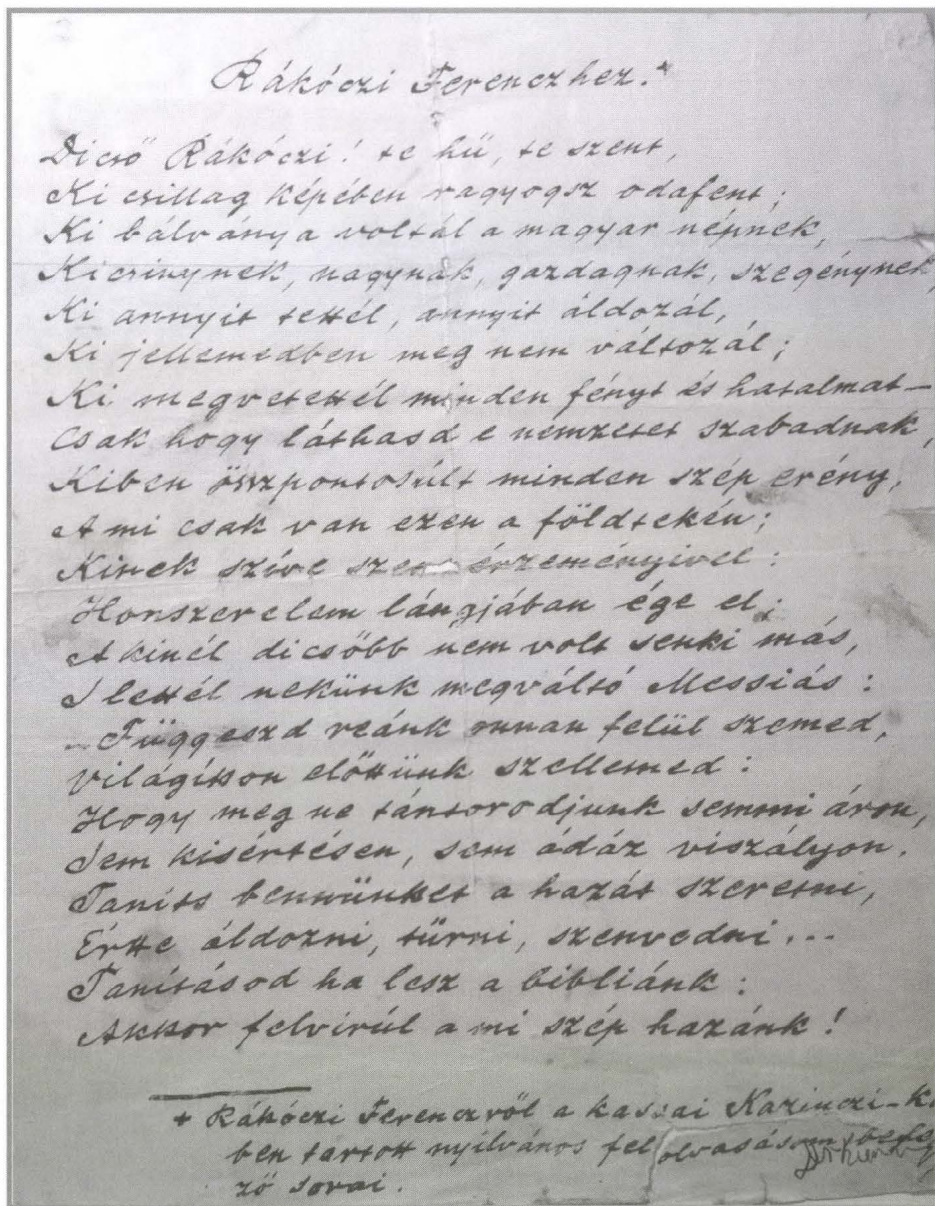
Nemcsak Kassán, hanem szerteszét a vidéken sokszor irodalmi körök meghívására írt iskolai könyveket. A gyermekvilág számára pedig írt két vaskos mesekönyvet, „Tengeren innen, tengeren túl” és „Hetedhét országból” cím alatt, mely utóbbi Európa különböző népeinek meséit foglalja magában. Az ifjúság buzdítására megírta „Legjobbaink. Hazánk történelmében szereplő legkiválóbb férfiak és nők” életrajza- it. Ezt sajnos az íróasztala fiókjában őrizte, mert az Atheneum könyvkiadó 1905. április 27-én sajnálattal értesítette, hogy a benyújtott ifjúsági iratát kiadásra nem vállalhatják, mivel egy ehhez hasonló munka már sajtó alatt van, kiadásukban rövid időn belül meg fog jelenni. Korábban a Franklin Társulat 1898. április 19-én megköszönve szíves ajánlatát visszaküldi „A fizikai katekizmus” című kéziratát, bár méltányolják és helyeselik a célt, de ismerve a könyvpiacot és közönségüket nem számíthatnak üzleti nyereségre. „Annak a közönségnek, mely ilyen munkát, mint a szóban forgó veszi és amely Németországban oly fontos tényező a népszerűsítő tudományos irodalom terjesztésében, nálunk még majd ezután kell nevelődni.”¹⁰

A Kassai Kazinczy-kör póttagját, Kemenczky Kálmánt 1898-ban a Kassáról elköltözött Gérecz Károly helyére rendes tagnak hívták be. 1900. január 13-án felolvasást tartott „A nők az ókorban” címmel. A Kazinczy-kör 1904. február 7-i estéjén Rákóczi életéről tartott felolvasást, hiszen hazánk lánglelkű szabadsághősét, II. Rákóczi Ferencet kiemelten szerethette a sárospataki tanulmányai és kassai tanári működése hatására. Iskolásként én, az unoka is szavaltam Rákóczi-versét. Münster Tivadar, a Kazinczy-kör elnöke a Rákóczi-felolvasásokon való szíves közreműködésért hálás köszönetét fejezte ki levélben Kemenczky Kálmánnak.

Nagyapám Vargha Gyula kereskedelemügyi minisztériumi államtitkártól 1914. május 22-én levelet kapott: „Nagyságod szép fordításában Goethe regényét ismét elolvastam, mint régen, ezúttal is nagy gyönyörűséggel. Nem tudom méltóztatik-e még irodalmi munkálkodással foglalkozni? Én csak régebbi működését ismerem. Kár hogy azok közül sokan, akik ízléssel és tehetséggel művelik az irodalmat korán búcsút vesznek tőle, s átengedik a tért a sok hívatlan tolongásának.”

⁹ Szinnyei József: A magyar írók élete és munkái V. k. 1408. és 1409. hasábján lásd életrajzát és munkásságát.

¹⁰ A levelek a szerző birtokában.

Elgondolkozik a kapott levélről, és lepereg előtte az élete, múltja most, 70 évesen, s elmondja ebben a most megtalált levélben életét és keserű igazságát, bánatát:

„Méltóságos Államtitkár Úr! Hálás érzelmeim Méltóságod felé fordulnak azon kívül még a Goethével kapcsolatos ama megemlékezéséért s abbeli nagybecsű kijelentéséért is, hogy 'fordításomban Goethe regényét nemrégén ismét elolvasta, ezúttal is nagy gyönyörűséggel.' Jóleső, főlemelő ez a tudat nekem! Egy kegyes kérést is intéz méltóságod nagybecsű levelében hozzám. Ebben a kérésben van: elismerés, mélt-

Kemenczky Kálmán urat figyelmébe ajánlom.
Buda-Pest júl. 14. 1896. - Gyulai Pál

tányolás, szeretet. Elmélázok rajta. Tollamnak, irodalmi munkálkodásomnak a múltból valami olyan édes kábulatba ejtő hanghulláma vibrál ebben, aminek az érzésére a múltban egyszer nyílt csak alkalom. De ez már régen volt. Méltóságod nemes lelkének velem szemben való illetén megnyilatkozása: a második alkalom, és vele igazi örömöm, amely irodalmi munkásságomat méltányló megemlékezésével szívemet eltölti. Azt méltóztatik ugyanis kérdezni: foglalkozom-e még irodalmi munkálkodással? A nagy nyilvánosság számára jó idő óta már nem, és inkább csak a magam gyönyörűségére. Hébe-korba megakadt nem régen egy-egy természetrajzi cikkem a Vasárnapi Újságnál, magam eszközölt illusztrálással, ennyi az egész nyilvános írott szereplésem. Hiszen foglalkoznám én most is szívesen. De ha nem lehet. Minek? Kinek?... Nem kelendő az olyan portéka már, amilyen az én boltomban van kirakva. Ki van ficamodva a közönség ízlése manapság kiforgatva erkölcsi mivoltából. A mai fiatal nemzedék csak holmi heje-huja érzéseit hangoztató, tartalom nélküli való lélekrontó olvasmányok után lélegzik, mert ilyenre nevelték, mert ilyenre kapatták rá a lapok. A hiba az olvasó közönségben keresendő, ha az ízlése elfajul. Nem kellene manapság ismeretterjesztő, szívet-lelket nemesítő, nemes érzéssel és tartalommal eltöltő cikkelyek a lapoknak. Dolgozhatok én néha-néha most is, mert ez lelki szükségletem, de a magam számára. Magam vagyok író és közönség egy személyben... Itt van a sok mindenféle szellemi szülemény, amikor pihenő óráimban, s az éjszakák csöndjében olyan szorgalommal, olyan gonddal és tárgyaim iránt annyi szeretettel rovgattam, itt van, itt vesztegel íróasztalom fiókjában, cikkelyek, versek és önálló művek alakjában itt szenderegnek a föltámadás reménye nélkül?! Hát minek foglalkoznám én irodalommal?!

A megboldogult nemeslelkű Gyulai Pálon kívül irodalmi működésem iránt nem mutatott igazi érdeklődést senki. Ő volt a múltban az egyetlen, aki méltányolt, pártfogolt, buzdított. Három dalom ragadta meg figyelmét, amikor egyszer egy pár bizalmas barátom hízelgő véleménye után, mint legauthenticusabb bírálóhoz hozzáfordultam velük, készséggel teljesítette kérésemet. Dalaimról a legszebben nyilatkozott. Sőt – mint különösen kiemelte – olyan valamit is talált egyben, a költői igazságszolgáltatásra vonatkozólag, amit – szavai szerint – idáig még nem produkált senki. Dalaimat nem is kaptam vissza; ott tartotta, hogy ő maga adja át a Vasárnapi Újságnak. S egyszersmind azzal a megtisztelő felszólítással tüntetett ki, bocsájtott el, hogy ezentúl bármit írok, akár verset, akár prózát, vigyem el hozzá, hogy elolvassa. Meg is tettem. És soha nem csappant meg irányomban táplált jóakarata.

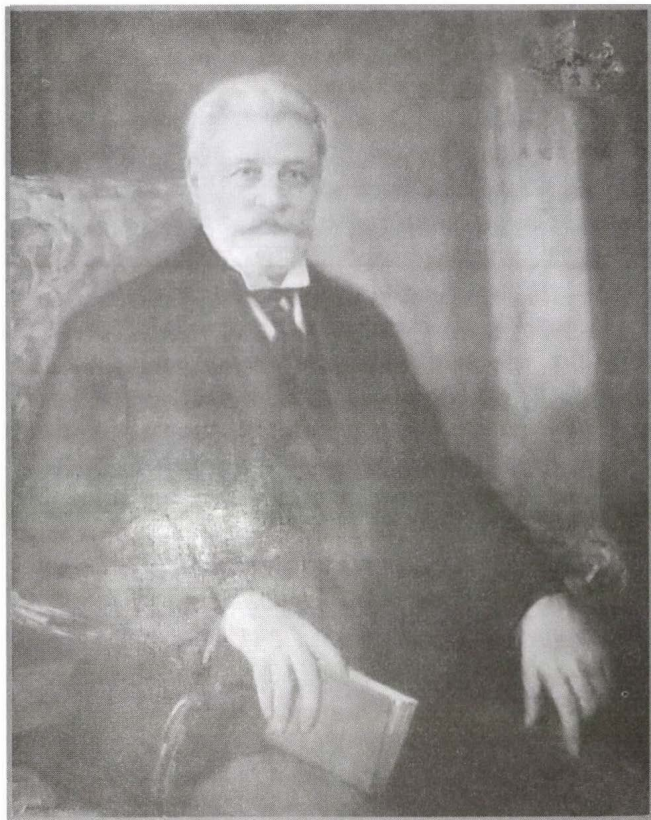
Innen datálódik részéről az a kitüntetés és figyelem is, a Goethe fordításbeli munkám alkalmából, hogy mikor fölkérték annak megbíralására, kijelentette, hogy ő ugyan nagy elfoglaltsága miatt arra nem vállalkozhatik, de szívesen ajánl bírálót. 'Különben – tette hozzá – azt a munkát bírálni sem kell, ha Kemenczky Kálmán tollából való.' Így nyilatkozott nemes, jó lélek! És nem is volt oka előlegezett bizalmát megbánni, mert mélyen tisztelt bírálómnak – éppen méltóságodnak – teljes elismerését és dicséretét érdemeltem ki, bírálatának ebben a mogyoróhéjban összevont három szavában: 'hű, magyaros és szépnyelvezetű.' De különben a tollaimmal nekem szerencsém soha nem volt, noha közel másfél évtizedig laktam a fővárosban; az érvényesülés fókuszában. Nem tudtam „zöld ágra” vergődni. Hja, mert hát én klikkhez s éjszakákat átdorbézoló kompániához nem tartoztam. Mert nekem nem voltak a fiatal írók között úgynevezett puszi-pajtásaim, akik tele tüdővel fújják a kürtöt, hogy egyik-másik pajtásnak az útját egyengessék a boldogulás felé – legtöbbször értelmetlenül. Engem nem vettek észre, csak egyes szerkesztők, akik készséggel közölték cikkeimet, míg lassacskán ki nem koptam. Pedig – ismétlem – sokat fáradoztam a sok szépet alkottam úgy a szépirodalom, mint a különböző tudományok terén. Legkivált pedig a természettudományok mezején, ahol új ösvényt tapostam abbeli törekvéssel, hogy azokat népszerű mezben, világos, vonzó modorban és szép nyelvezettel mindjobban megismertessem és megkedveltessem különösen a női közönséggel. Azon kívül sok éven át nyilvános felolvasások tartásával is szolgáltam a közművelődést a főváros legnagyobb és legelőkelőbb egyesületeiben. S itt Kassán is én voltam a legszorgalmasabb és – szerénytelenség nélkül mondhatom – a legszívesebben hallgatott nyilvános felolvasója a Kazinczy Körnek, mert a szépen megírt munka mellett nem hiányzott a szép „előadás” sem, amire a képességet, a szép organumon kívül a Budapesti Református Theológián szereztem. Felolvasásom keretében ért az eperjesi Széchenyi-kör részéről a kitüntetés hogy énnekem főiskolán az én kedves, régi barátom, dr. Horváth Ödön (most a M. Kir. Közigazgatási Bíróság ítélő bírója) tanácsára szerevén „Költői rajz egy madárról” című legelső felolvasmányomról, legott fölkért annak a Széchenyi-Körben való megisméltésére, így lettem állandó vendég felolvasója az eperjesi Széchenyi-körnek is. Most pedig bocsánatot kérek méltóságodtól, hogy hosszúra terjedt beszédemért.

Nézze el, ha hibáztam. Jól esett ezeket méltóságodnak elmondani. Még egyszer köszönöm méltóságod jóindulatát. Mély tisztelettel maradtam...”¹¹

1926. október 31-én este 6 órakor 82. évében váratlanul örökre behunyta szemeit, visszaadván nemes lelkét teremtményének. A Kassai Napló 1926. november 3-án így emlékezett meg haláláról:

„Ismét megritkul itt a régi magyar vezető társadalom: vasárnap délután hirtelen meghalt Kemenczky Kálmán tanár. Azok közé tartozott, akik a hivatás szeretetéből választották a tövises tanári pályát. Eleintén papnak készült s ahogy elvégezte a debreceni református teológiai akadémiát, a budapesti egyház segédlelkészének választották. De amikor rájött, hogy jobban szeret tanítani, mint prédikálni, odahagyta a papi pályát, s

¹¹ Kemenczky Kálmán önéletrajzi adatok, 1914. (A szerző tulajdonában.)

Id. Kemenczky Kálmán
portréja
Halász Hradil Elemér
alkotása

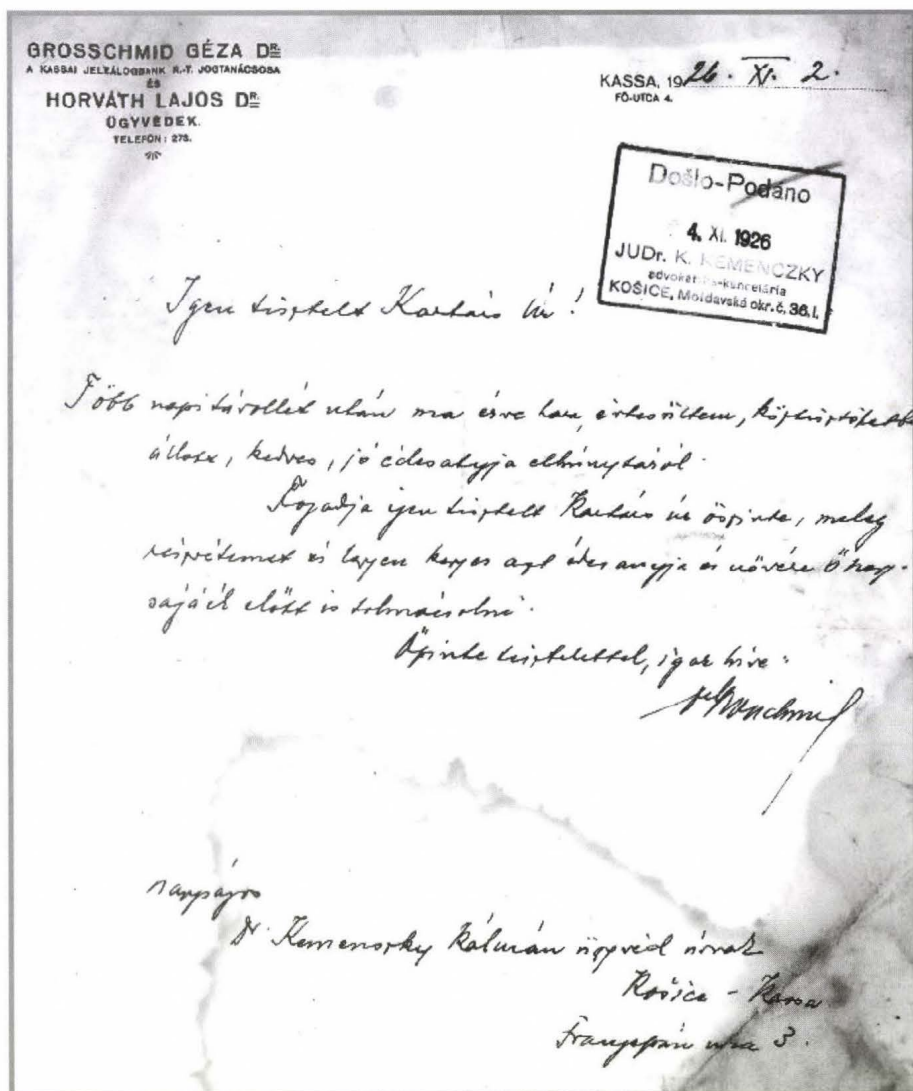
letette a középiskolai tanárvizsgát. Csakhamar kapott is tanári állást: szülővárosa, Miskolc meghitta akkor szervezett polgári iskolájához. Ott tanítgatott évek során át és hogy tanítványi munkáját megkönnyítse, irodalmilag is feldolgozta a tanítás anyagát, irt több, akkor nagyon elterjedt tankönyvet: természetrajzot, földrajzot stb. De legnagyobb szeretettel az ifjúsági, meseirodalommal is foglalkozott. Még Benedek Elek, Pósa Lajos, Elek apó, meg Lajos bácsi fellépése előtt láttak napvi-

lágot az ő meséi: A nagyvilágból, Hetedhét országról, Tengeren innen, tengeren túl stb.

És mikor vagy harminc évvel ezelőtt ide került Kassára, a millenium emlékére épült palotába, a felsőbb leányiskolába tanárnak, mint országos hírvé ifjúsági íróként fogadta a Kazinczy-Kör, a mostani Kazinczy-Társaság elődje. A Kör fölölvasó asztalánál többször ünnepelték a szelid lelkű mesélőt, aki különösen természetrajzi meséivel tudta hallgatóit abba a hangulatba varázsolni, amelyet Tompa virágregéi szerettettek meg vele.

Az állam átalakulása már nem találta az iskolában Kemenczky Kálmánt; a háború vége felé nyugalomba vonult, hogy tovább szője ábrándképeit arról a világról, melyet meséiben olyan szépnek, olyan kívánatosnak tudott feltüntetni. Most elment maga is messze, tündérországba, hogy ott tovább meséljen erről a mi kis világunkról, mely számára, az ő gyermekei kék szemében isten kalapján bokréta maradt mindvégig. Kedden délután szállították tetemeit Rimaszombatba, a család sirboltjába. Dr. Kemenczky Kálmán ügyvéd és Konetschny Erikné Kemenczky Erzsébet atyjukat vesztették el 82 évet élt kiváló emberben. A Frangepán ucca 3. sz. gyászházából ma délután viszik a rimaszombati családi sirkertbe.¹²

¹² Kassai Napló 1926. 247. sz. (A szerző tulajdonában.)

A család barátai, kollégái édesapámnak és családjának őszinte részvétüket nyilvánították, köztük dr. Grosschmid Géza, Márai Sándor édesapja is kifejezte együttérzését 1926. november 2-án.

POLNER ZOLTÁN

Versek

Magyar bál Kassán, 1937-ben

Lőrinczy Hubának

Mozdíthatatlan kőszikla a Dóm,
ragyog most is némán, hallgatagon,
s balladája átok: Trianon.

Csöndjében a nagyságos Fejedelem
töpreng a múlton, sorson, nemzeten,
melyet pusztított annyi veszedelem.

Körül hatalmas hóesés-függönyök.
Csonkig égett gyertyák az arcok mögött,
s egy Ady-sor: „Minden Egész eltörött.”

Urak, kecses hölgyek. Édes muzsika.
Lobog a keringőkben a soha
meg nem alkuvók cinkos mosolya,

mert bármikor megtörténhet az, amit
ma még letagad, eltitkol a szív.
Vad kézszerítés ez az éj hajnalig.

Itt minden nap Mohács rettenete,
minden mondat mélyén: emlékszel-e?
És fekete minden, fekete.

Csak szól a zene, melybe jaj vegyül,
a Himnusz szól a könnyeik mögül,
dicsértessenek, kik élnek egyedül.

Juhász Gyula Szakolcán

Ide nem tartott velem már Magyarország,
csak Isten látogatott néhanap.
Azt hittem olykor, megőrjít a honvágy
a borszeszfényű csillagok alatt.

Azt hittem, végül elpusztít egy álom,
és Annám nélkül magam maradok,
de láttam mosolyát a verbénákon,
s hogy szökesége oltárként ragyog.

Most múlhatatlan messzeségből mintha
üzenne mégis halk vigaszt nekem,
de minden szava kopár s fénytelen.

Csak élek itt a télbe kitesztíva
s a feldőlt üvegből a piros tinta
elfolyik lassan, mint az életem.

Gyula Juhász v Skalici

Preložil Alexander Kormoš

Sem ma už Maďarsko neodprevadilo,
iba pán Boh ma tu zavše navštivil,
od túžby po vlasti srdce besne bilo,
pod hviezdami liehového lesku vín.

Myslel som, nakoniec, zniči ma vlastný sen,
bez mojej Anny budem iba modlár.
Úsmev nezábudky žiaril mi každý deň,
svietila mi jej plavosť ako oltár.

Z neskonalej diaľky marí sa mi v dnešku,
sťaby som počul tichý hlas útechy,
lež jej slová sú dnes bez farby a lesku.

Žijem tu v zime – cudzinec odveký,
vyteká atrament, ak prevrhnú fľašku,
sťa ten môj život bez pravej potechy.

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

KONCZ SÁNDOR

Vatai László „Örök sors” című kötetéről

„*Válság és váltás... 100 éve született Dr. Koncz Sándor (1913–1983): konferencia az életút üzeneteiről... Tisztelegés a 200 éve született dán filozófus, Sören Kierkegaard (1813–1855) emléke előtt is*” címmel volt konferencia 2013. november 21–22-én, Sárospatakon. A konferencia megtekinthető: www.srta.hu honlapon keresztül (a nyitó oldalon, lefelé balra, híreink, Koncz Sándor konferencia, kattintás...). Továbbá az életrajzi vázlat és bibliográfia olvasható: www.tit.hu honlapon.) Ennek előkészítésében jelentős szerepet vállalt a Széphalom, hiszen 2004-től, a 14. kötetétől, évente jelentetett meg Koncz Sándor írásokat, minden esetben magyarázatokkal, életrajzi jegyzetekkel kiegészítve.

Vatai László (1914–1993) Koncz Sándor iskolatársa volt Miskolcon, majd Sárospatakon. Születésének 100. évében, 2014 novemberében, a Magyar Comenius Társaság novemberi felolvasó ülésén, Sárospatakon tekintjük át jelentős munkásságát. Írt verseket, tanulmányokat Dosztojevszkijről és Adyról, református lelkészként szolgált az USA-ban.

Koncz Sándor ajánlása 1935-ben jelent meg, az általuk szerkesztett Sárospataki Ifjúsági Közlöny LI. évfolyamának belső címlapján. A verseskötetet Budapesten adta ki 1935-ben a Magyar Út.

Koncz Sándor és Vatai László munkásságáról szívesen ad tájékoztatást az érdeklődőknek, szakdolgozati és disszertációs témát keresőknek dr. Koncz Gábor. E-mail: drgaborkoncz@t-online.hu

Vatai László a gondolati-líra egyik legkiválóbb fiatal képviselője. Mélyrezengető szubjektív hang szólal meg költeményeiben, ami úgy hat, mint a sötétségbe kiszüremelő világosság. Gondolatai nem csapkodnak, mint a vihar és nem rombolnak, mint az orkán, de forrnak és élnek, mint a tenger mélysége. Költeményei néha úgy hatnak, mint a havas fehérsége, aminek csillogását csak alulról jó nézni, benne járkalni azonban nem jó, mert elveszünk a rengeteg fehér káprázatban. Néha pedig olyanok ezek a versek, mint a tó, aminek sima tükrére,

ha ráhajlunk, önmagunkkal nézünk benne farkasszemet. Néhol titokzatos szárnycsattogások hallatszanak ki a sorokból, máshol az aggodalom elfojtott jajával telik meg a levegő. Néhol a csend ereje zúg melódiákat, máshol valami sejtelmes hívás, titkos vergődés, menedékhelyet kereső kiáltozás reszketteti meg a lelket. Az őszi nap derűje fénylik e versmezők felett és a kirándulás nem fárasztó e bánatos ragyogásban, sőt ujjongva kiáltunk fel: én, én vagyok az, akit átmelegítettek e télbe hajló szomorú sugarak.

ILLÉS LÁSZLÓ

Versek

A csodákról

Az Istenek mind halhatatlanok.
 A folyam mentén, az úrnak útját
 éjjelenként imádság takarja.
 Könnyű a fájdalom, a sírhalom
 sok titkot zár a mélybe. Szótlanul
 dolgoztam, örökön és keményen,
 elférni egy talpalatnyi sírban,
 fellelem majd a nemzetségemet.
 A világ itt tart, a magasságok,
 a szószaporítás iszonytató.
 A FÖLD, e TÉR ne legyen lakatlan.
 Arcomat tenyerembe temetem.
 Szabályait tanulva, sakkoznék
 egyedül, míg társam megkerül.
 Nem gyötörnek látomások, ha mást,
 benyitva, idegen helyen lelek.
 Lassan halálomba belebotlok,
 halottak szellemével társalgok
 az országuTON, ösvényen, utcán...
 Jó volna itt hagyni mindent, ősz van.
 Könnyedén száll szívem fölé az éj,
 krisztusfüggő, út és remény könnye –
 esti ima, halál és MÁRIA.
 Csodák? Nem vagyunk már ugyanazok,
 valaki ácsorog a fák alatt.

Holdról és a kerek égről

A Holdban nem tudom mi van,
 ám duruzsol minduntalan,
 el ne aludjak, mert a fák
 ellopják álmom illatát –
 testemben megnyugvás delel.

Talán mégis elég volt. Ragyogó
 tavaszkor is azt kiáltjuk, óh a
 nemzet nem sülyed, szótartást követ.
 Tudom, pusztá lét milyen beváltás,
 nem a feledés, nem a gúny a közöny.
 Forma maradt szertartás, zuhogás.

Mentünk a hegynek fölfelé, ketten.
 Az egyre ritkuló fák között már
 pezsgett tüdőnkben a levegő. Nap
 arcunkra arany stigmákat rajzolt.

Kerek az ég, reggeltől reggelig,
 csak a végtelenség fénye, árnya
 kacéran integetnek egymásnak.
 Valahogy ez a nap is eltelik.

A Holdban nem tudom, mi van,
 ám duruzsol minduntalan,
 el ne aludjak, mert a fák
 ellopják álmom illatát –
 testemben megnyugvás delel.

ÖTVÖS LÁSZLÓ

Könyvek Makkai Sándor és Újszászy Kálmán professzorokról

A reformáció korában működő egyházi íróknak volt egy jellegzetes munkamódszerük, úgy foglalkoztak a Bibliával, kutatták annak csodálatos titkait, hogy közben egy ihletés jegyében kitekintettek az irodalomra és a tudományra. Példaként említhetjük meg *Károli Gáspár* bibliafordítását és a *Két könyv* című nagy történeti tanulmányát. *Melius Juhász Péter* rész bibliafordításait és Herbáriumát, *Szeneci Molnár Albert* bibliakiadásait és zsoltárfordítását. Megállapíthatjuk, hogy a magyar református lelképásztorok egész sora évszázadokon át követte a nagy elődök kutatói és írói munkásságát, és kivívta azt a megtiszteltetést, hogy őket egyházi és szellemi körökben tiszteletes tudós lelképásztoroknak nevezték, tisztelték. Külön is meg kell emlékeznünk egyházunk teológiai akadémiáinak professzorairól, akik maguk igényes munkát végeztek, és arra nevelték a leendő lelkészeket. Szívesen emelem ki a hatalmas teológiatörténeti vonulatból a Debreceni Tudományegyetem kilenc teológus rektorának munkásságát¹ és a Sárospataki Teológiai Akadémia 20. századi professzorait.² A Doktorok Kollégiumának idejűlése éppen Sárospatakon lévén többen leróttuk kegyeletünket az emléktáblán szereplő nagynevű tudós professzorokra gondolva. Az alábbiakban közölt két könyvismertetésben közülük Makkai Sándor (1890–1951) és Újszászy Kálmán (1902–1994) professzorokra emlékezünk Fekete Károly rektor, illetve Bartha Ákos történész disszertációja alapján.

Makkai Sándor teológiai munkássága

Makkai Sándor erdélyi püspök, debreceni professzor, jelentős szépíró korai elköltözése megdöbbentette a debreceni kollégiumot, az egész Kárpát-medencét. Egy debreceni teológus, a professzor lelkes szemináriumi hallgatója, aki gyakran megfordult az otthonában, a tanítómester utolsó pillanataiban együtt volt az ágya mellett az imádkozókkal. Később elbeszélte, hogy különös döbbenetet látott az eltávozó arcán, majd valami csodálatos megnyugvást. Több kedves tanítványával ma is őrizzük ezt az eltávozását a nagy hatású tanárnak. Emlékezetre méltó az akkori tiszántúli püspöknek a búcsúztatása, aki többek között azt mondta, hogy az erdélyi fejedelmek tekintélyével jöhetett volna közénk Kolozsvárról Debrecenbe, de ő szerényen – a börtönt is csendesen elhordozva – mindenki szolgáljaként érkezett és foglalkozott az egyházban.

Makkai Sándor professzort halála előtt egy kollégiumi diák préceszen hallgatta utoljára. Az igehirdetés szolgálata alatt úgy érezte, hogy a professzor titokzatos örökségét hagyta hallgatóira, tanítványaira. S ez a studens verssel búcsúzott a nem sokkal ezután elhunyt professzortól, ebből való az alábbi néhány sor: „*A vak, ő éjszaka most már csak szíszeg, / Az izzó oltár pedig hevesen perceg. / Te pedig közben fejedelmi módra / Tűzön át bevonulsz a Pantheonba. / Születő gyermek kinyja ül lelkekre, / S a tegnapi mulasztás kő élménye... / Sokunknak nézni kell ezt az oltárt, / Hogy lássunk tűzből kiröppenő madárt.*”³

¹ Ötvös László: Egyetemmi ifjodott kollégium. Debrecen, 2012.

² Emléktáblájuk a belső udvarban található.

³ Ötvös László: A második mérőföldút. 1989. 13.

Az egykori diák hat évtized múltán, nyolcvanon túl, ősz fejjel megérhette, hogy FEKETE KÁROLYNAK, a debreceni Református Hittudományi Egyetem rektorának, az elhunyt professzor utódjának a doktori disszertációját, a *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága* című munkát a kezébe veheti, és gondolatait elmondhatja a kötetről.

Értekezését pályaképpel kezdi a szerző. Ezt alapul véve tekintsük át az életutat! Makkai Sándor gyermekkorát és tanulóéveit (1890–1908) meghatározta a tudós tanár édesapja, Makkai Domokos (1839–1896) lelkisége, szorgalmas munkája, ezt használta fel Isten, hogy a sepsiszentgyörgyi gimnáziumi érettségi után az ifjú Kolozsváron folytassa tanulmányait, ahol 1912-ben lelkészi oklevelet szerzett, és még abban az évben doktorált bölcsészettől, sőt vallásnánai kinevezése is megtörtént. A fiatal tudós munkája mellett felkészült a teológiai magántanári képesítés megszerzésére, amit 1917-ben el is ért. Közben gyülekezeti lelképásztorná választották Vajdakamaráson 1915-ben, ahonnan kétéves működés után a Sárospataki Teológiai Akadémiára hívták meg a gyakorlati teológiai tanszékre.

Az életút két fontos időszaka következett azután: a kolozsvári teológiai professzorság (1918–1926) és az erdélyi püspökség (1926–1936). Két évtizedes szolgálatában a görög alkotók egyetemes szemlélete tükröződött, hiszen a kalokagáthia mestereként tevékenykedett, egyszerre foglalkozott a teológiai jóval, a művészeti széppel és a tudományos igazzal; jelentős műveket alkotott és publikált a teológia, a szépirodalom és a tudomány területén. Ezt ismerhetjük fel a teljes Szentírás megszólaltatásában (prédikációs köteteinek textáriuma), a rangos egyházi és történeti regényeiben és a teológiai irodalom művelésében. A Trianon utáni kisebbségi helyzetben súlyos terheket hordozott, támadások érték, helyzete és szolgálata lehetetlenné vált. Debrecenbe utazott orvosi vizsgálatra és pihenés céljából. Itt Erdős Károly professzor otthonában született meg a döntés, hogy püspökségéről lemondva áttelepül Debrecenbe; így lett a Tisza István

Tudományegyetem Teológiai Karán a gyakorlati teológia professzora 1936 és 1951 között, haláláig.

Makkai professzor az új helyzetben az előadások megtartása mellett tudományos munkát végzett, s betöltött magas egyházi tisztségeket: a magyar Protestáns Irodalmi Társaság elnöke (1938), a Tiszántúli Református Egyházkerület tanácsbírája (1948), az Országos Zsinat tagja, missziói előadója (1948).

Fekete Károly 198 oldalas disszertációjának fontos fejezete az iskolát teremtő tudós lelképásztor szellemi fejlődésének áttekintése. Ennek lényege, amit gondos és részletes kutatóssal tár elénk az értekezés, hogy a liberális és vallásfilozófiai örökséget tudományos igényességgel kutató egyetemi tanár eljut a hitvallásokhoz, és felismeri bennük a csodálatos reformátori, evangéliumi szemléletet. Igazat adhatunk László Dezső megállapításának, aki szerint Makkai „első volt a század teológusai közül, aki a Heidelbergi Kátét szervesen beépítette a hittani rendszerébe”.⁴ Makkai Sándornak az „Öntudatos kálvinizmus” (1925) című munkája részletesen szól a hitvallások hitébresztő hatásáról és a megtért ember egyház iránti elkötelezettségéről.

Mi most a többi diszciplína igényes teológiai feldolgozásait hangsúlyozva a homiletikai nagy fejezettel foglalkozunk röviden. Azt olvashatjuk erről: „Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkásságának egészében a homiletikai fáradozás és gazdag igehirdetői pályája az a terület, amelyen egyértelmű és töretlen fejlődést mutat. Természetesen teológiai fejlődésének szakaszai igehirdetését is mélyen meghatározták, de a megjelent kötetek újabb és újabb előrelépést jelentettek az Ige mélyebb üzenetének felmutatásában. E miatt az egyívű folyamat miatt hiba lenne merev korszakhatárokat húzni Makkai négy évtizeden át elhangzó, nyomtatásban közölt igehirdetéseit ismerve. Ha mégis érzékeltetni akarjuk homiletikai munkásságának fejlődési szakaszait, akkor úgy oszthatjuk fel, mint amelyeken 1. a gyönyör-

⁴ Református Szemle, 1987. 3. sz. 163.

ködtetéstől az építésig (1910–kb. 1917/18), 2. az építéstől a 'református öntudat' homiletikumáig (kb. 1917/18–kb. 1925), 3. a 'református öntudat' homiletikumától az Ecclesia Militans mozgósításáig (kb. 1925–1945), majd 4. a missziói igehirdetésig (1945–1951) jut el." (78. o.) Ez az összefoglalás mutatja az igehirdetés csodálatos ívét, ami valójában a XX. század magyar református teológiatörténetének egyik legjelentősebb teljesítményét, gyümölcsét jelenti. Ami pedig a tartalmi jelentőségét illeti, azt mondhatjuk, hogy a bibliai mélység jellemzi meghatározóan. Az ószövetségi iratok három része – a történeti, próféta- és költői könyvek – mind szerepelnek az igehirdetéseiben.

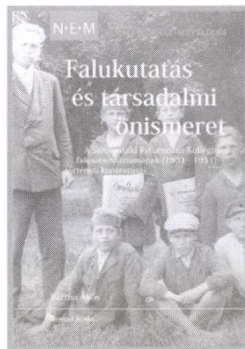
Az esztétikus kötet címodalán Makkai Sándor professzor fényképe szerepel. A tartalmas, hatalmas forrásanyag felhasználásával megírt értekezés méltán kapta a summa cum laude minősítést. A szerző értékelése Makkai legfontosabb munkáiról (Jakab levelének magyarázata, a Barmeni Hitvallás közlése, a Heidelbergi Káté magyarázata) egyháztörténeti jelentőséggel bír. Hadd idézzem végül Fekete Károly összefoglalását!

„Makkai Sándor igehirdetői személyisége, missziói elkötelezettsége, nevelői adottságai és pojménikai munkássága megkerülhetetlen alakjává teszik őt a XX. századi magyar teológiatörténetnek. Nélküle egy sajátos színnel lenne szegényebb a magyar teológiai gondolkodás. Bátran mondhatjuk, hogy nem is érdemes megkerülni, mert a református öntudatban megüresedett, ébredés és egyház feszültségét naponta érző, sablonprédikálásba befáradt, iskolaharctól és kisebbségi vitáktól hangos magyar reformátusságunk kontextusa analóg a Makkai korával. Nem hiábavaló tehát gondolatcserére lépni a gyakorlat és az elmélet terén egyaránt jártas Makkaival, mert még gyarlóságai is tanítónk! Egész életében arra törekedett, hogy legyen magyar teológiai tudományosság, s ennek legyen saját színe.”

Ajánlom tehát a kötetet a lelkipásztoroknak és a bibliai kijelentés után vágyakozók minden atyámfiaának.

Sárospataki falukutatás

Esztétikus, tudományos, teológiatörténeti jellegű könyv jelent meg a közeli múltban (2013) *Falukutatás és társadalmi önismeret. A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931–1951) történeti kontextusai* címmel a Tiszáninneri Református Hernád Kiadó „Nemzet, egyház, művelődés” sorozatának 8. köteteként Dienes Dénes professzor szerkesztésében. A 328 oldal terjedelmű munka szerzője BARTHA ÁKOS történész. Fő kutatási területe a Horthy-kori falukutatás és szociográfia-irodalom, de helytörténeti, történetelméleti és szakmódszertani kutatásokat is végez.

A jelentős kötet – faluszemináriumról, táborozásról – összefoglaló bemutatást tár az olvasók elé tudományos igénnyel. Szól a faluszeminárium háttéréről (megalapításáról), tevékenységéről, társadalmi rajzáról, valamint a Horthy-korszakbeli hatásáról. Közben pontosan bemutatja Újszászy Kálmán alapító, szervező-vezető munkásságát, sőt hatásának teológiai, filozófiai összefüggéseit is. Fölvázolja az életutat a budapesti gyermekkortól a Pro Christo Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség tahi táborának élményén át a pataki és külhoni teológiai tanulmányokig. „1932-ben Debrecenben filozófiai doktorátust, 1939-ben Szegeden egyetemi magántanári képesítést szerzett, miközben a pataki teológián, a filozófiai-pedagógia tanszéken tanított. 1931-től a Sárospatakon kibontakozó faluszeminárium, 1936-tól a népfőiskola egyik irányítója.” 1951-ben megszüntették a teológiai akadémiát, Újszászy professzor azonban a Tudományos Gyűjtemények igazgatójaként Patakon maradhatott.

Az elmondottakból kiemelhetjük, hogy Újszászy professzor által húsz éven át vezetett

falukutatás olyan jelentőségű mozgalom volt, ami hatott a pártállam idején is, és ízes gyümölcsseit ma is ízlelhetjük. Ennek bizonyága a bemutatott kötet, amelynek négy nagy egysege tömören mutatja, hogy miképpen született meg a faluszeminárium, miként jött létre a hatalmas szellemi, népéleti kincseket tartalmazó Adattár, milyen megtartó erő áradt ki az egyházra, a gyülekezetekre, az irodalomra és a tudományra e mozgalom által. Aki átlapozza a kötetet, erről meg fog győződni. Az aktív szellemi és lelki tevékenységnek együttes megvalósulására elég, ha kiemeljük az építőtáborokat, ahol a rendszeres bibliatanulmányozás, a kemény kétkezi munka és a népért vállalt elkötelezettség – teljes emberi képesség – felmérése, megerősítése, gyarapítása együttesen volt jelen egy-egy hosszabb-rövidebb időt jelentő, katonás rendet követelő ifjúsági együttletben.

A tanulmánykötet jelentős forrásanyag felhasználásával született meg, fontos dokumentumokat közöl, és pontos bibliográfia közlésével segíti a további kutatásokat. A sárospataki falukutató mozgalomban lényegében és helyi módon minden megvolt, ami az országos népi mozgalomban kiteljesedett. Az ismertetett munka – többek között – ezt az összefüggést fontosnak tartja. Ez a szellemi, teológiai, irodalmi tevékenység – többek között az egykori népfőiskolások hűsége révén – hat a későbbi évtizedekben. Legendává vált az Újszászy Kálmán professzor kertjében található diófa, amelynek árnyékában összegyűltek a falukutatás és a népszerűtetés eszméjét őrzők. A faluszeminárium hatása tehát ma is érezhető valóság. A kötet fiatal, jeles írója megtisztelve érezte magát a múlt évben (2013), amikor a Doktorok Kollégiuma irodalmi és nyelvi szekciójába befogadta körébe, a szekciónak pedig nyereség és a jövő ígérete ilyen tudományos kutatót befogadni, akinek munkája által épülhet mindenki. Az ismertetett fontos örökség iránt érdeklődők szíves figyelmébe ajánlom a kötetet.

Soli Deo Gloria!

Kassai napok

Történelmi konferenciák Fonyban
2013. június–augusztus

Ezzel a címmel jelent meg egy képekkel gazdagon illusztrált, 168 oldalas kiadvány *Bojtor István és Kováts Dániel* szerkesztésében ez év tavaszán, amely (mint az alcím is jelzi) két tavalyi konferencia előadásait, beszámolóit tartalmazza.

Az elsőnek az adott apropót, hogy 2013-ban Kassa volt Európa egyik kulturális fővárosa, s az Abaujhoz, tehát történelmileg hosszú időn át Kassához kapcsolt Fony község magáénak érezte ezt a megtisztelő helyzetet, s ünnepelni kívánta a Felvidéknek e jelentős kulturális központját. A kép, amelyet az előadók – dr. Erdélyi Géza, *Bojtor István*, *Ivancsó János*, dr. Ódor Ferenc, *Czibalmos Béláné Molnár Éva*, dr. Kováts Miklós, *Orémus Zoltán*, *Kollár Péter*, *Csáky Pál*, *Fehér József*, *Kiss Edvige József*, dr. Kováts Dániel és dr. Csorba Csaba – fölvázoltak, egyaránt felmutatja a városnak a magyar művelődéstörténetben betöltött szerepét és azt a tragikus folyamatot is, amely a magyarok teljes és hátrányos kisebbségbe szorulását eredményezte. A kulturális programokkal közreműködők színesítették a tartalmas konferenciát, amelyről e könyv hűséges képet ad.

A másik nyári konferencia a helyi értékekre összpontosított. *Dr. Lóránt Csaba*, *Osváth Ilona*, dr. *Hörsik Richárd*, *Marton Ida* és *Bojtor István* előadásaiból megismerhetjük a helyi csendőrség egykori működését, a Rákóczi-korabeli hírművészmotívumokat, valamint a 110 éve született Hörsik Lajos református lelkipásztor tevékenységét.

A könyv hűséges tükrözője annak a tiszteletre méltó kulturális munkának, amelyet a helyi önkormányzat és civil közösség a Kazinczy Ferenc Társaság közreműködésével végez. Amikor ezt elismeréssel megállapítjuk, a folytatáshoz is lelkes összefogást, maradéktalan sikert kívánunk.

KISS ENDRE JÓZSEF

Bojtor István: Isten népének Mózes

Mit mondhatnék újat Bojtor István legfrissebb, „*Mózes, a nép vezetője*” című könyvéről,¹ ha már Kováts Dániel tanár úr, a kötet szerkesztője, egy kitűnő ismertetést, Fehér József elnök stílszerűen egy remek, irodalmi és biblikus ajánlást, Tőkés László pedig egy nagy ívű, politikus-püspökhöz méltó, színvonalas bevezetőt csatolt hozzá, amiknél jobbakat elképzelni is nehéz. Mindezek olvashatóak ebben a kötetben. Ráadásul sem hozzá tenni ennek a műnek a mondanivalójához nem könnyű, sem elvenni belőle, hiszen a szerző a vállalt témáját lelkiismeretesen, körültekintően, kimerítően feldolgozta.

Mivel az ismételés nem kenyerem, marad számomra az olvasmányélménynek, a szubjektív benyomásoknak megosztása röviden, ami talán színesítheti az eddigi megközelítéseket. Ha pedig valamiben tévednék, a Szerző itt, helyben kijavíthat.²

A mű alcíme: Történelmi tanulmány. A szövegét ennek megfelelően vallástörténet és egyháztörténet lektorálta. Ettől függetlenül, ez a könyv a szerző irodalmi munkásságának a része, amint azt a szépprózai fejezetek, leírások, jelenetek, párbeszéddek mutatják. Elsősorban tehát irodalmi mű, de különös alkotás, amilyennel nem szoktunk találkozni a könyvpiacra. Nevezhetjük keresztyén elmélkedésnek, meditációnak, hitépítő és hitmélyítő áhítatos könyvnek, regényes bizonyágtételnek,

bibliai tanítások sorozatának, hitvalló katekizisnek is.

A szerző a protestáns történet-teológia hagyományait követi. Pusztán a benne található, kb. 640 bibliai hivatkozás alapján, nyugodtan minősíthetjük a munkáját biblikus alkotásnak. A lelkipásztor-szerző nemcsak Mózes alakját, hanem a személyével fölmerülő valamennyi kérdést teológiai alapokra helyezi. Tanári módon szólaltatja meg mindig a megfelelő alkalommal a leginkább odaillő szentírási üzenetet, ahogy meg van írva: „*Mint az arany alma az ezüst tányéron, olyan a helyén mondott igé.*” (Példabeszédek 25,11.)

Az olvasó azonnal szembesül azzal, hogy a szerző nagy kortörténeti ismeretanyaggal dolgozik. Azt is tapasztalhatja, hogy nem futamodik meg a kényes kérdések elől, hanem bátran szembenéz velük, aminek következtében az olvasót is megérintik a ritka igazságok és a végső kérdések titokzatos sugallatai.

Mózeset mi egyrészt úgy ismerjük, mint zsidó népvezért, aki az Ószövetség, a zsidó történelem és egyúttal a zsidó vallás, a judaizmus központi alakja. Másrészt azonban a keresztyén vallás az egész Ószövetségben Krisztusra mutató ígéretet lát, az eljövendő dolgok árnyékát, melyben Mózes is csupán Krisztus egyik előképe. Attól fogva, hogy az idők teljességében Jézus Krisztus eljött az embervilágba, az Ószövetség törvénye, a választott nép küldetése más értelmezést nyert. Mi – a keresztyének, az Újszövetség népe – az Ószövetséget a Krisztus-esemény világosságánál olvassuk, mint amiben minden kifejezetten a keresztyén egyház tanulására lett meg-

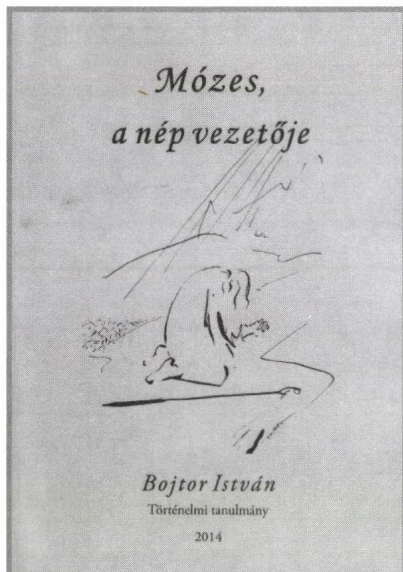
¹ *Bojtor István: Mózes, a nép vezetője. Történelmi tanulmány. A Kazinczy Ferenc Társaság kiadása. Sátoraljaújhely, 2014. Lektorálta: Dienes Dénes, Nagy Antal Mihály. Illusztrációk: Szabó András. 192 p.*

² A könyvbemutató, Encsen, a Magyar Kultúra Napján hangzott el.

írva. A „választott nép”, a bibliai „Izrael” számunkra már nem a zsidóságot, hanem a Krisztus egyházát, az egyház népét jelenti. A keresztyénségről nem beszélhetünk úgy, mint egy zsidó szektáról, hanem két egymástól különálló világvallást különböztetünk meg. A krisztustagadó zsidóság és a Krisztus Jézust szerető, tisztelő, követő keresztyénség – bármennyire szeretnék sokan összemosni a kettőt – sohasem árulhat egy gyékényen. Ezért egészen másképpen szólal meg a mi számunkra az Ószövetség Krisztus Lelke által, mint a zsidóságnak Krisztus nélkül; ezért a jelentése, üzenete, tanítása is egészen eltérő. A krisztusi ember nem öntudatlan zsidó, aki a hitében elmélyülve, fokozatosan izraelitává válik, hanem ellenkezőleg: a zsidóság számára nyílnak út a Krisztusban megtalált üdvösségre, de csupán, mint megtért, krisztusi ember előtt.

A magyar keresztyénség évszázadai alatt a vallásos tudatban ebben az értelemben szerepeltek az ószövetségi hithűsök, és ezért kapta pl. a győztes magyar szabadságharcot kivívó Bocskai István fejedelem a „magyarok Mózese” elnevezést.

Bojtor István tehát irodalmi eszközökkel él, amikor fantáziát megmozgatva, lebilincselve, szórakoztatva épít hidat a szerző, a mű és az olvasó között. De mindezt nem öncélúan teszi, hanem azért, hogy észrevétlenül bevezessen a hiteles, vezetésre hivatott személyiség – a jó pásztor³ – kibontakozó drámájába és megmutassa: mennyi mindennel kell szembenéznie a hivatott vezetőnek, amíg beteljesítheti pályafutását.

Nála a vallásosság alapkérdéseire az emberre lett Isten válaszol, s ahogy a Biblia – az Élet Könyve –, úgy ő sem titkolja azt, hogy milyen „szülési fájdalmak” és gyötrelmek között formálódik a vezetetteknek – az Isten népének – a közössége a test és a lélek, a hit és a hitetlenség, az egyház és a világ küzdelmeiben és hogyan nyerhet szabadulást a bűn örök szolgaságából a Bárány-Jézus vére által.

És így érkezünk el oda, hogy szembenéz-

zünk azzal: kicsoda a mi Istenünk? Mit tett Isten értünk Jézus Krisztusban? Kik vagyunk mi, magyarok? Honnan jövünk? Mit jelent számunkra a nemzet és az egyház? Miben áll a mi sajátos küldetésünk? Milyen a jó vezető egyházi és világi vonatkozásban, vagy milyen jövő elé nézünk mindannyian az új évezred elején?

Mózes végső üzenete a könyv utolsó lapjain, immár Krisztusban egyetemesen, minden embertestvérünkhöz szól: „...és ha megtérsz Istenedhez az Úrhoz és fiaiddal együtt, teljes szívvel és lélekkel hallgatsz a szavára, egészen úgy, ahogyan ma parancsolom neked, akkor jóna fordítja sorsodat Istened, az Úr, ... akkor visszahozza az Úr a te Istened a foglyaidat és könnyörül rajtad, jót tesz veled és megsokasít téged... te azért térj meg és hallgass az Úr szavára...”⁴

Úgy gondolom, hogy ez a – szerzőtől Tőkés Lászlónak ajánlott – kötet nem véletlenül fejeződik be a püspököknek nemzetünkre áldást kérő imádságával.

Magam is ajánlom mindazoknak ezt a könyvet, akiket a benne fölvetett kérdések megérintenek.

³ János ev. 10, 1-18.

⁴ V. Mózes: 30, 2-3. 8/a.

KOVÁTS DÁNIEL

Halász Péter hat évtizede a honismeret szolgálatában

Hölgyeim és Uraim! Kedves Hallgatóim!¹

A kecskeméti honismereti akadémia kiváló alkalom és helyszín egy vérbeli honismereti könyv bemutatására. S ha hozzáteszem, hogy Halász Péter új könyvéről van szó, akkor különösen indokolt, hogy a honismerőknek ezen a „családi” összejövetelén kerül erre sor. A szerzőt ebben a közösségben mindenki ismeri, hiszen mozgalmunk egyik megbecsült szereplőjéről van szó, aki 35 éven át volt a Honismeret folyóirat szerkesztője, 15 éven át Szövetségünk elnöke.

Egy 456 oldalas könyvet tartok kezemben, amely a Nemzeti Kulturális Alaptól kapott pályázati támogatás, a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület és a Honismereti Szövetség összefogása mellett 154 egyéni „előfizető” segítségével jelenhetett meg, s amelyet máris sokan kezükben tartanak, hiszen mindnyájunk érdeklődésére számíthat. Örömemre szolgál, hogy a kötet megformálásában közreműködhettem, s most e baráti körben azt a figyelmükbe ajánlhatom.

Vérbeli honismereti könyvnek neveztem. Joggal, mert elejétől a végéig mozgalmunk képezi a tárgyát. Kettős címe is igazolja ezt.

A főcím: *Hol ér véget a múlt?* A honismerettel foglalkozók számára valódi és jogos kérdés ez. Egyrészt azért, mert gyakran tapasztaljuk, hogyan tör elő a múlt a mában, másrészt mert meg szeretnénk őrizni a múltból, „ami jó, nemes és amit érdemes” (Veres Péter sza-

vaival). A kötet írásai, Halász Péter szemléletének tanulságai ezt az egybejátszást tükrözik, hiszen a múltról szólva a jelennek beszél, s a jelen értékelésében visszatekint a gyökerekre. A főcím nyitva hagyja a kérdést, mert nem is a válasz fontos, hanem a kérdéssel való foglalkozás; pontosabban: a kérdés szellemében való vizsgálódás. Erre majd még visszatérek.

Van azonban alcíme is a könyvnek, amely közvetlenül is utal a tartalmára, a szerzőnek a honismerettel való elkötelezettségére. Hat évtizedre történik az alcímben utalás, vagyis Halász Péter gimnazista diák korában jegyezte el magát a népismerettel. Van is a könyvben valahol egy rövidnadrágos fénykép, amely első néprajzi gyűjtőútján készült róla és adatközlőjéről Hollókőn. S ezzel máris igazoljuk, miért került a hollókői templom képe a kötet címlapjára. Mert itt, nagyapja szülőfalujában indult az a terepmunka, amelyet máig folytat.

A kötet azt példázza a szememben, hogy milyen sokféle út nyílik meg annak a számára, aki a honismeret szolgálatába lép.

– Az egyik *a mozgalom, a szervezés* vonulata. Szerzőnk kezdettől ott áll Morvay Péter, illetve Töltési Imre mellett, nem véletlen, hogy rábízák a *Honismeret* folyóirat szerkesztését. Így e könyvből sok információt kapunk mozgalmunk gyökereiről és máig vezető útjáról.

– És benne van a könyvben *a néprajzi gyűjtés* hálózattá fejlődött története. Megnyilatkozik e könyvben Halász Péter, az etnográfus, aki a Néprajzi Társaság önkéntes gyűjtőszakosztályának titkára, majd elnöke volt, így aztán közvetlen tapasztalatai vannak a gyűjtőmozgalomról.

¹ Elhangzott 2014. július 2-án Kecskeméten a Honismeret Akadémia keretében rendezett könyvbemutatón. Ezzel az írással köszöntjük Halász Pétert 75. születésnapja alkalmából.

– Az *elmélet* síkja sem hiányzik. Foglalkoznia kell – már csak tisztségeiből kifolyólag is – elméleti kérdésekkel, amelyek a mozgalom alapvetését szolgálják, s amelyek megválaszolásával céljai, munkaformái világosabbá lesznek.

– S folyamatosan szükség van a *figyelő* tekintetre. Ott vannak szeme előtt és a kezében a honismereti jellegű kiadványok. Nemcsak a honismereti bibliográfia folyamatos frissítésével, hanem recenziók írásával is figyel, segít. E kötet bőven válogat ilyen jellegű írásaiból; kiderül, hogy szinte naprakészen ismeri a kárpát-medencei honismereti irodalmat.

A honismereti mozgalom sokszínűsége tehát szervesen tükröződik a könyvben, amelynek szerkezete segít eligazodni Halász Péter sokágú munkásságában. Nemcsak azzal, hogy Mészáros Borbála összejáratásában közöljük eddig 1121 tételből álló publikációs jegyzékét, hanem azzal is, hogy szemelvényeket adunk ebből a gazdag munkásságból.

A kötetnek – a motívumokat megvilágító szerzői bevezető után – három fő fejezete van.

Az *elsőben* az általánosabb érvényű, fontos elméleti kérdéseket tárgyaló tanulmányok kerültek „Nemzeti örökségünk és a honismereti mozgalom” cím alatt. Itt olvashatunk nagyon érdekes adalékokat a honismereti munka kiszélesítéséről, a mozgalom olyan sikeres hajtásairól, mint a „Röpülj, páva!” tévé-műsornak vagy a táncházaknak a jelentősége, s itt foglalkozik a szerző a hagyomány, a népművészet, a honismeret és a közművelődés módszertani problémáival.

A *második* egységben „Nehéz idők” címmel a társadalmi valóság kérdéskörével foglalkozó írásokat olvashatunk. A hazai – elsősorban falusi – világ mellett megjelenik a kisebbségi lét és külön alcsoportban a csángók prob-

lematikája. Mások munkásságának, eredményeinek bemutatása, népszerűsítése mellett megszólaltatja a Trianon szülte gondolatokat, a nemzetiségi politika hatásait, a nemzeti és nemzetiségi stratégiákat. A csángómagyarok sorsáról, helyzetéről, identitásáról rendkívül érdekesen és hitelesen szól; a róluk szóló rész önmagában is igazolja e könyv létjogosultságát.

Az „Elődökről, kortársakról, önmagamról” című *harmadik* részben előbb

mestereiről szól, akiket a *magyarság örlelkei*-nek nevez, azután küzdőtársait mutatja be adat- és gondolatgazdag szemlélettel, majd két interjúban önmagáról vall; így teljes a korszak.

Gyűjteményes kötetről van szó, amelyben tehát olyan írások szerepelnek, amelyek korábban valahol már megjelentek, vagy előadasként elhangzottak. Az a tapasztalatom, hogy az anyag elrendezésének és a közleményekben szereplő gondolatok egybejárásának köszönhetően valami többlet tartalom jelenik meg azok számára is, akik esetleg ezeknek a cikkeknek, tanulmányoknak némelyikével korábban már találkoztak.

Több előny is származik abból, hogy sikerült kötetbe gyűjteni az *időben* több mint fél évszázadot, *térben* szinte a teljes Kárpát-medencét, *tematikában* pedig a honismeret széles horizontját átölelő szövegeket. Hiszen ezek alapján megrajzolható nemcsak a szerző érdeklődésének, tájékozódásának és tájékozottságának teljes színvonalja, hanem a hazai honismereti mozgalom értékvilága, a táj- és népkutatással foglalkozók olykor küzdelmes, mégis becses termést hozó munkálkodása, a nemzetért szolgálatot vállalók bűvópatakszerűen olykor nyílt, máskor meg közvetett kiállása, talán azt is mondhatjuk: a hazai „átlagértelemiség” felelős, a jövő nemzedékeknek szóló magatartás- és cselekvésmódja.

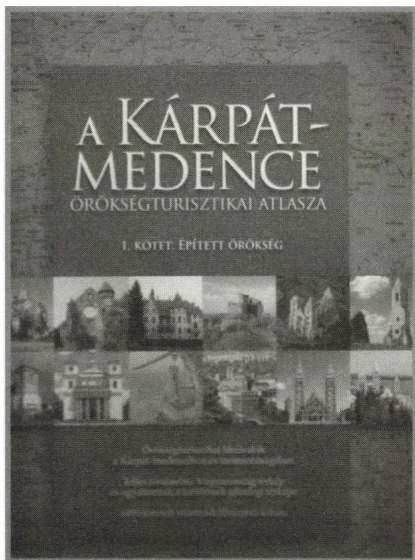
Hol ér véget a múlt? – kérdezem újra Halász Péter könyvével a kezemben. A rohanó idő minden percében meghal a jelenből valami. Akik honismerettel, hagyományápolással foglalkoznak, nagyrészt a velünk élő múlt szolgálattévői. Tudják, tapasztalják ugyan, hogy rendre eltűnik, változik, átalakul az emberi élet- és szokásrend sok eleme, de közben lerakódik környezetünkben és bennünk a múlt világ sokféle hozadéka, visszük a múlt jótékony adományát és nehéz terhét egyaránt. Halász Péter könyvében is így jelenik meg a magyar világ, hiszen jól tudja, hogy a nemzeti önismeret nem egyszerűen történelmi ismeret, hanem a korábbi nemzedékek életsorsának tanulsága és példája, s mindig a jelen magyarjainak cselekedeteiben nyer értelmet. Tudjuk: ha sorskérdésekről beszélünk, mindig arról van szó, hogy a múlt örökségéből valamilyen megoldandó feladat vár ránk a forrongó jelenben. Szemléletesen tárul fel ez az igazság például akkor, amikor a szerző a csánógó identitást vizsgálja.

Halász Pétert én fiatal embernek tartom ugyan (hiszen tíz évvel vagyok idősebb nála), de látjuk könyvéből, hogy „történelmi” időket élt meg. Ő még Veres Pétertől, Erdei Ferentől, Németh Lászlótól, László Gyulától,

Benda Kálmántól, Domokos Pál Pétertől közvetlenül tanulhatott, kiváló emberek névsorát állíthatjuk össze kortársaiból, s elégtétellel gondolhat arra, hogy szerkesztőként, szervezőként az őt követő nemzedéknek egyengette az útját.

Vagyis e könyv írásainak szerzője nem külső szemlélője korának, nem egy kávéház ablakán át tekint ki a való világra. De nem is tudós megfigyelő csupán, aki mikroszkópja alá helyezi vizsgálódása tárgyát, s a kutatószoba csöndjében foglalja össze tapasztalatait. *Tanú* ő, amint egyik, többször idézett mestere, Németh László is, akinek szavaival értékelhetem ezt a kezemben tartott könyvet, melyben „az ismeret problémává s a probléma magatartássá válik”. Vagyis: „Nemcsak szemtanúja annak, ami van, hanem bizonyágtévő amellett, ami örök. Azon túl, hogy írás: erkölcs.”

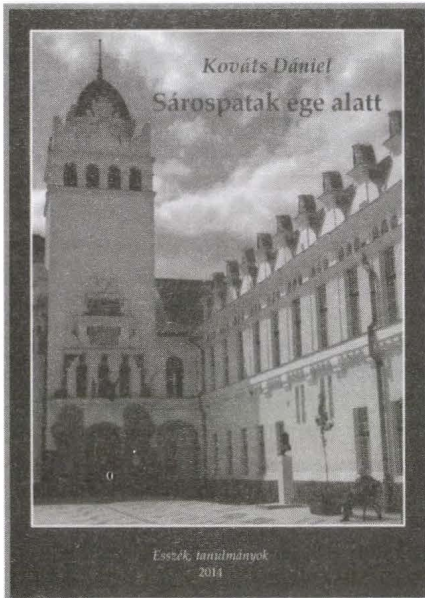
Mert könyvének sokunkat megérintő jellemző hívószavai vannak: nemzeti örökség, magyarságtudat, nemzetiségi sors, hagyományos műveltség, táji gyökéret. Biztos vagyok benne, hogy ezek visszhangot keltenek a honismerők széles táborában; fontos és örvendetes tehát, hogy ez a gyűjteményes kötet megjelenjék; szívvel ajánlom valamennyiök értő figyelmébe.

Egy sokoldalú, sokszínű könyv

A pécsi Talma Kiadó sok hasznos vállalkozásának tanulságait felhasználva impozáns, csaknem félezer oldalas albumot tett le az olvasók asztalára: megjelentette *A Kárpát-medence örökségturisztikai atlaszát*, pontosabban: annak az épített örökségről számot adó I. kötetét *Kósa Pál* szerkesztésében. (A 2. kötet természeti örökségünket mutatja majd be.) 46 párhuzamosan alkalmazott 1914-es és 2014-es térképszelvény igazít el bennünket a Kárpát-medence tájegységeinek műemlékei között, épített örökségünk ezer értékéről adva illusztrált leírást. A szócikkek szerzői között ott találjuk a várak jeles szakértőjét, *dr. Csorba Csabát*, évkönyvünk régi szerzőjét is. Olvasóink figyelmébe ajánljuk ezt a tudományos hitelességgel megalkotott kötetet.

Esszék, tanulmányok Sárospatak kultúrhistóriájáról

Kováts Dániel Sárospatakkal kapcsolatos írásaiból adott ki gyűjteményes kötetet a Kazinczy Ferenc Társaság a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával *Sárospatak ege alatt* címmel. A cím Móricz Zsigmond vallomására reflektál, aki szerint „A Patak felett futó felhők a magyarság felhői voltak mindig az én számomra”.

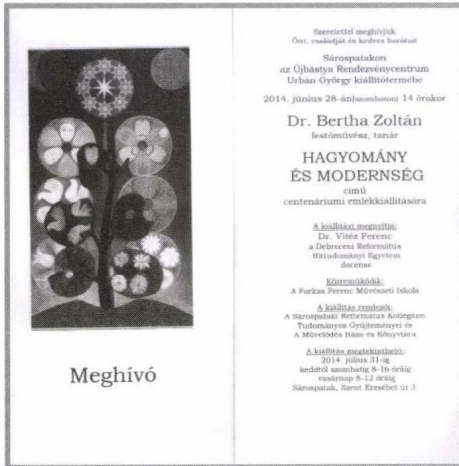
Az 584 oldalas kötet írásait öt témakörbe rendezte a szerző. *Szellemi kötődésben* alcím alatt a pataki művelődéstörténet néhány nagy alakja, korszaka elevenedik meg – többek között Comeniusé –, s ide került két névtani dolgozat is. *Klasszikusok búvkörében* a címe az irodalmi tanulmányok ciklusának, melyben Balassitól Kazinczy Ferencen és kortársain, továbbá Fáy Andráson, Tompa Mihályon át Móricz Zsigmondig, Németh Lászlóig, Pilinszky Jánosig vezet a tematikai ív. *A Mesterek nyomában* című egységben jellel kortársakról olvashatunk; kiemelkedik közülük ÚjszászyKálmán, Szabó Zoltán, Kődöböcz József és Deme László alakja. *A nevelőképzés műhelyében* című rész a pataki tanítóképzés múltjával és jelenével foglalkozik, hiszen a szerző 18 éven át vezető oktatója volt a főiskolának, tanúja és résztvevője a megújulási folyamatoknak. *A közösség áramában* cím alá besorolt közleményekben a szerző kulturális közéleti feladatvállalása tükröződik, megismerhetjük az anyanyelvi mozgalomban, a művelődési egyesületekben, a pataki népfőiskola újjáélesztésében, a külföldi fiatalok magyar nyelvtanításában szerzett tapasztalatait.

Október 7-én tartották a könyv bemutatóját Sárospatakon, a tanítóképző főiskola dísztermében. *Dr. Kelemen Judit*, az Eszterházy Károly Főiskola Comenius Karának dékánja köszöntötte a megjelent szép számú közönséget, majd *Fehér József*, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke, valamint *dr. Tusnády László* professor emeritus mondta el benyomásait a frissen megjelent könyvről, s a szerző is szólt a kötet összeállításának motívumairól. Öt többen is meleg szavakkal köszöntötték fel közelgő 85. születésnapja ürügyén.

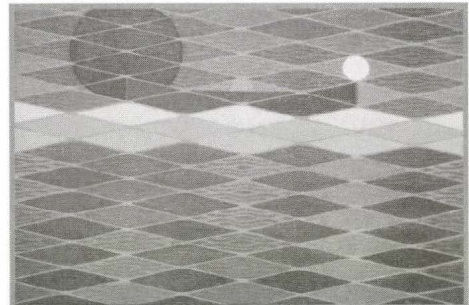
SZIGETI SÁNDOR *képes riportja*

Bertha Zoltán festőművész életmű kiállítása

Száz évvel ezelőtt született *dr. Bertha Zoltán* sárospataki festőművész-tanár. A centenáriumi alkalmából a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, valamint A Művelődési Hely és Könyvtár emlékkiállítását rendezett. 2014. június 28-án *Dr. Vitéz Ferenc* nyitotta meg a tárlatot, amelyet nyugodtan nevezhetünk életmű-kiállításnak, hiszen a művész valamennyi korszakát képviselték a falra került képek, így kitűnő alkalom kínálkozott egy formavilágában változatos alkotói pálya megismerésére. *Hagyomány és modernség* volt a kiállítás címe, s ez a kettősség Bertha Zoltánra határozottan érvényes. Az itt bemutatott három kép is igazolja e művészi nyitottság természetét: „A Nagykollégium”, „Styx”, „Iskolakerti korszolyázók”. A Farkas Ferenc Művészeti Iskola növendékei és tanárai működtek közre a termet zsúfolásig megtöltő közönség osztatlan figyelmét felkeltő tárlat megnyitóján. Ritka (talán nem is ismételtető) esemény, hogy ilyen bő keresztmetszetet kapjunk egy a patakiak számára különösen kedves, egyéni vonal- és színkezelésű képvilágról.

Fehér József Sátoraljaújhely díszpolgára

Sátoraljaújhely Város Önkormányzata a 214. október 23-i nemzeti ünnep alkalmából díszpolgári címet adományozott Fehér József nyugalmazott múzeumigazgató részére. Az ezt tanúsító oklevelet Szamosvölgyi Péter polgármester adta át.

A hivatalos indoklás így szól:

Fehér József bodroghalmi születésű, az általános iskolát is itt végezte, majd a sárospataki református gimnáziumban folytatta tanulmányait. A nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola magyar-történelem szakán kapott diplomát, később Debrecenben, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen közművelődési előadói képesítést szerzett. 1980 és 1984 között Sátoraljaújhely város közművelődési osztályának közművelődési felügyelőjeként dolgozott, 1984 végén pedig ő lett az akkor megnyíló Kazinczy Ferenc Múzeum igazgatója; 30 éven át, nyugdíjba vonulásáig, 2014 augusztusáig vezette az intézményt. Fehér József a sátoraljaújhelyi székhelyű Kazin-

czy Ferenc Társaság alapító tagja, 1994 óta elnöke. A Honismereti Szövetség, a Móricz Zsigmond Művelődési Egyesület, a Bodrogközi Művelődési Egyesület, a Magyar Comenius Társaság, a Honismeret folyóirat szerkesztőbizottságának és még számos kulturális egyesületnek a tagja, rendszeres kapcsolata van a határon túli magyar szervezetekkel, a felvidéki, partiumi irodalmi társaságokkal. Munkáját több díjjal, kitüntetéssel is elismerték: egyebek mellett Toldy Ferenc-érmet, Pro Museo-érmét, Sátoraljaújhely várostól közművelődési díjat, a Hoismereti Szövetségtől Bél Mátyás-díjat, közgyűjteményi munkásságáért Podmaniczky- és Szabadfalvi József-díjat kapott. 1998 óta szülőfaluja, Bodroghalom díszpolgára.

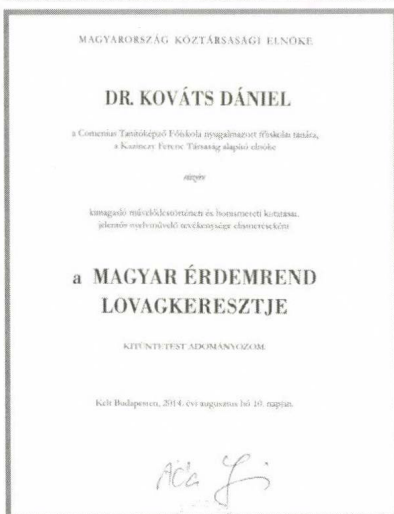
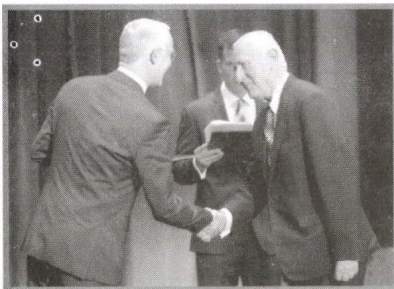
Fehér József szerteágazó munkája, közösségteremtő személyisége, higgadt bölcsessége, józan ítélőképessége révén maga is intézménynyé vált. Több száz kiállítás – történeti, irodalmi tárlatok és képzőművészeti bemutatók

–, számos rendezvény megszervezője, több mint 200 tudományos és ismeretterjesztő írás szerzője, szerkesztőként vagy kiadóként jegyzett kötetek, kiadványok sora fűződik nevéhez, városi és abaúji-zempléni emléktáblák, szobrok létrehozásának, elhelyezésének kezdeményezője.

Fehér József irodalomtörténészként, múzeumigazgatóként, a Kazinczy Társaság elnökeként, helytörténészként, népművelőként és művelődésszervezőként mindig Sátoraljaújhelyért is dolgozott. A Kazinczy Ferenc Múzeum az elmúlt három évtizedben a helytörténeti kutatások bázisa, a város egyik szellemi központja volt: a település iránti elkötelezettség, a hazaszeretet, a szakértelem, a példamutató közművelődési tevékenység sajátos hangulatú helyszíne. Fehér József fáradhatatlan munkálkodásának érdeme a több szerző közreműködésével megjelentetett *Sátoraljaújhely*

Lexikona, mely a város értékeinek országosan is figyelemre méltó összefoglalása. Fehér József volt az Európában is egyedülálló széphalmi intézmény, A Magyar Nyelv Múzeuma létrehozásának szakmai vezetője, a nyelv-múzeum az ő irányítása alatt indult el útján. Munkája során mindig Kazinczy örökségének továbbadását, a magyar nyelv védelmét és szeretetét, a város és a térség szellemi kincsének ápolását, megismertetését tekintette küldetésének.

Derűs személyisége, a településünk vezetőivel, az iskolák és egyéb intézmények igazgatóival és munkatársaival való baráti kapcsolata, a tehetséges fiatalokat támogató hozzáállása, emberszeretete, a város érdekében kifejtett példaértékű kulturális tevékenysége elismerésül adományozza Sátoraljaújhely Önkormányzata Fehér József nyugalmazott múzeumigazgató részére a díszpolgári címet.

Kováts Dániel kitüntetése

2014. augusztus 20-a, államalapító Szent István királyunk ünnepe alkalmából Áder János köztársasági elnök a *Magyar Érdemrend lovagkeresztjét* adományozta Kováts Dániel ny. főiskolai tanárnak, a Kazinczy Ferenc Társaság elnökségi tagjának. A kitüntetést Balog Zoltán miniszter adta át. Borsod-Abaúj-Zemplén megye közgyűlése pedig a megye legrangosabb elismerésében részesítette; dr. Mengyi Roland elnök nyújtotta át a *Rákóczi-lánc-díjat* a Szendrőn tartott ünnepi megyegyűlésen (képünkön lent).

KERÉKES BARNABÁS

Végsőné Fazekas Aranka Kazinczy-díja

A sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Általános Iskola Jókai Mór Tagintézmények magyartanára. Közel húsz éve alapította meg beszédművelő körét; tengernyi egyéb elfoglaltsága és minden nehézség ellenére évről évre megújítja és tovább életi nyelvművelő csoportját. Több mint másfél évtizedes eredményes munkájukat fémjelzik a sikeres mondatjelölésért elnyert jutalmak, a hűséges, kitartó tevékenységért. Intézményük okkal lehetett büszke a kiérdemelt Kazinczy-jutalmakra és az egyszer elnyerhető Péchy Blanka-jutalomra. Iskolájában színjátszó kört működtet, a versenyeken, fesztiválokon kapott elismerések, díjak minősítik a rendszeres foglalkozásokon végzett munkáját. Ebbéli felkészültségét nagyszerűen kamatoztatja az általános iskolások balatonboglári Péchy Blanka-táborában, ahol napok alatt tanít be egy-egy kisebb darabot az ottani gyerekeknek. A tábor egyik vezetőjeként – egy évtizednél hosszabb idő óta – felbecsülhetetlenül értékes munkát végez a gyerekek körében. Kiemelkedik a tehetséggondozásban, az anyanyelvi, irodalmi versenyeken rendre szép eredményeket érnek el tanítványai. Gyakran résztvevője a beszédművelő szakkörök tanári öntovábbképző táborának, a sátoraljaújhelyi szakmai hétnek egyik szervezője volt.

Példás a közéleti tevékenysége is. A Magyarok Világszövetsége zempléni tagozatának elnöke, minden nemes ügy pártolója. Előadásaival fontos ismeretterjesztő munkát végez; sok időt és rengeteg energiát áldoz az elszakított területek magyarságával való kapcsolattartásra.

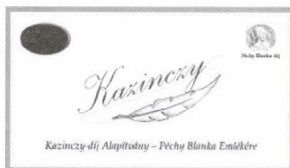

Kazinczy-díjat idén három tanár kapott:
Batári Antal, Pásztor Sándorné
és Végsőné Fazekas Aranka (jobbra)

Példamutató lelkesedéssel és elkötelezettséggel, igazi lokálpatriótaként szolgálja városát, fontosnak tartja a hagyományos értékek megőrzését, továbbadását. Fogyhatatlan energiával vigyázza anyanyelvünket, nemzeti kultúránk szellemi kincseit.

Az Anyanyelvápolók Szövetségének tagja, helyi csoportjuk vezetője.

Elismerésre méltó szaktanári, szakkörvezetői, drámapedagógusi tevékenysége, nemzeti nyelvünk, kultúránk és a határon túli magyarság önazonosság-tudatának megőrzéséért végzett szerteágazó, példamutató munkásságának elismerésül Végsőné Fazekas Aranka tanárnő okkal kapta meg a Kazinczy-díjat Győrben, 2014. április 27-én.

FEHÉR JÓZSEF

Dr. Frisnyák Sándor 80. születésnapjára

A Kazinczy Ferenc Társaság nevében köszöntöm a 80 éves Frisnyák Sándor Tanár Urat. Így nagybetűvel, mert Tanár Ő, a szó legnemesebb értelmében. A tudományos fokozatok nem érnek fel ehhez a minősítéshez. „Én egész népemet fogom, nem középiskolás fokon, tanítani!” – írja József Attila. Bár Frisnyák Sándor „csak” általános iskola tanárokat tanított a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán, mégis professzorok nőttek ki a keze alól.

E köszöntés nem a tudomány emberének laudációja. Lehetne az is, hiszen ha szemügyre veszem irodalmi munkásságát, publikációs jegyzékét, 309 tétel sorakozik a neve után. De micsoda könyvek és milyen írások ezek! Enyedi György akadémikus – az MTA alelnöke – például úgy vélekedik, hogy „Frisnyák Sándor a történeti földrajz legkiválóbb hazai geográfus művelője. Magyarország történeti földrajza című könyve (1990) a hazai felsőoktatás egyik alapműve.”

Számunkra értelmileg és érzelmileg azok a művei a legfontosabbak, amelyeket Tokaj-Hegyaljáról és a Bodroglőről alkotott meg. A Kazinczy Ferenc Társaság tevékenysége is e „szívtájjra” esik, ezért választotta Őt tiszteletbeli tagjává közösségünk. Nyilván kedvvel és szeretettel végezte munkáját, hiszen ezen a vidéken, az abaiúji Szikszón született. Neki sikerült az, ami keveseknek adatik meg: „Munkásságával a tudományos ismereteink gazdagí-

tása mellet jelentősen hozzájárul népünk honszeretetének, nemzeti identitásának elmélyítéséhez is.” – A tartalmas fogalmazás, mely igaz, azért is szép, mert utódai és követői, barátai írják ezt, utóda a tanszékevezetésben Kókai Sándor, és leghűségesebb munkatársa, Boros László. Megbecsülik és példaképtüknek tekintik a már kiszolgált – megszolgált mes-

tert, a professor emeritust.

70. születésnapján köszöntöttük legutóbb, *Széphalom* évkönyvünk 14. kötetében, Boros Lászlónak „A zempléni tájak geográfus kutatója. Vázlatos pályakép Frisnyák Sándor professzorról” című írásával. Az elröpült 10 év alatt semmi sem változott, ugyanolyan szellemi frissességgel és testi egészséggel dolgozik Tanár Úr, mint annak előtte. Csak az életmű gazdagodott. Az utóbbi években Isaszegen lakó Frisnyák Sándor ugyanúgy otthon van a Nyíregyházi Főiskolán, Tokaj-Hegyalján, a szerencsi földrajzi konferenciákon, Sárospatakon és Sátoraljaújhelyen, a Hernád völgyében, amint fiatalabb éveiben. Bármilyen földrajzi témájú megmozdulás: konferencia, tanulmánykötet még hosszú évekre előre elképzelhetetlen nélküle, tudása, szervezőképessége és kedves emberi személyisége nélkül.

Kívánunk neki további alkotó éveket, jó egészséget, magunknak pedig azt, hogy még sokáig gazdagítson minket szeretetreméltó személyiségével.

CSORBA CSABA

Emlékezés sóvári Soós Elemérré

170 éve született Abaújnádasdon, egyik legnevezetesebb középkori eredetű nemesi családunk sarjaként. Nevezetes őstük a legendás „Micz-bán”, akinek alakjához egyik legismertebb mondánk tapad: a hét gyermeket szülő anyáról. Családjának eredetével ő maga is foglalkozott egyik tanulmányában. A család- és címertörténet terén végzett kutatásait jelentőségében azonban jóval fölülmúlja váraink felkutatása terén végzett korszakos jelentőségű munkássága.

A Soós családnak Sáros, Zemplén és Abaúj vármegyében voltak birtokai, s ezekben a megyékben töltötték be tagjai vezető tisztségeket a közigazgatásban.

Abaújnádasdon Soós Sándor építtetett kastélyt, akinek felesége br. Schuster Natalia volt. Az ő házasságukból született Nádasdon Soós Elemér (1844. jún. 16.). Magántanulóként tett vizgát a kassai gimnáziumban, 1857-től a kassai, aztán a hainburgi katonai nevelőintézetben folytatta tanulmányait. 1861-ben a 39. gyalogezred hadnagya, 1866-tól főhadnagya, 1974-től századosa, 1883-tól őrnagya lett. 1893-ban ezredesként vonult nyugállományba. Szolgálati jellemzésében az olvasható, hogy jó lovas, jó tornász, lövész és vívó, továbbá egyes rajzoló és festő volt. Ezeket a képességeit jól kamatoztatta nyugdíjas évtizedeiben, amikor családtörténettel, címertannal s

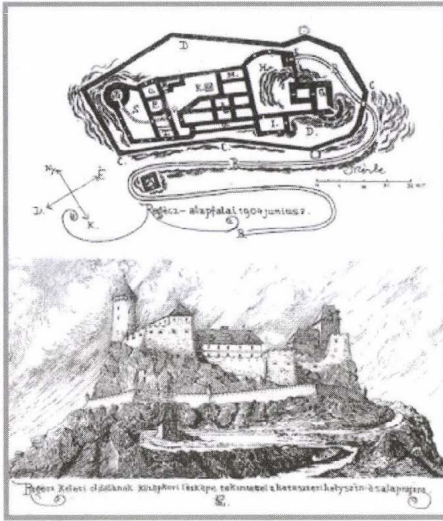

leginkább a magyarországi várak felkutatásával, történetük megírásával kezdett foglalkozni.

Életműve mintegy két tucatnyi kötet, illetve tanulmány. De várakkal kapcsolatos gyűjtött anyaga ennek a sokszorososa, 40 kötetet tesz ki. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi (Fol. Hung. 3105, 3512 tételszám alatt). Keresztfia, Soós Aladár 1961-ben adományoz-

ta ezeket a könyvtárnak, Soós Elemér halála (1929) után mintegy három évtizeddel.

Megyéenként csoportosítva több száz várra vonatkozó adatok (sok esetben helyszínrajzzal, távlati képpel, rekonstrukciós ábrázolással, fotókkal) láthatók a kéziratos lapokon. A helyszíneket nem kis fáradsággal felkutatta és bejárta, és mint katonának, térképészeti ismeretei segítettek a tájékozódásban és felmérésben. Szükséges azt is hangsúlyoznunk, hogy adatgyűjtését, utazásait a saját költségén végezte, semmiféle központi vagy helyi állami hivatal, önkormányzat vagy tudományos szervezet nem támogatta. Tervezte egész sor vár történetének nyomtatásban való megjelenését, de nyomdakésznek számító kéziratai megjelentetésére nem volt pénzfedezete, s nem kapott semmiféle támogatást. Ha összevetjük a Gerecze Péter által összeállított és 1906-ban megjelentetett, *A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma* című munkájával vagy Könyöki

Soós Elemér rajza a regéci várról (1904)

Józsefnek *A középkori várak* c. 1905-ben megjelent kötete függelékében olvasható várjegyzékekkel, akkor látszik, hogy azokat nagy mértékben múlja felül Soós Elemér munkája.

1970-ben, kezdő régész-muzeológusként a debreceni Déri Múzeumban az alföldi várak adattárát összeállítva, ami a múzeum évkönyvében meg is jelent (1974), mint igazi kincsebányát fedeztem fel és jegyzeteltem ki Soós Elemér kéziratos adattárát. Aztán más várkutatók is kezdték kézbe venni, de még mostanában is sokan mellőzik. Ennek részben persze az is az oka, hogy (vidékiek számára) nehezen hozzáférhető, nincs digitalizálva. Ez utóbbi tény is mutatja, hogy a magyar kutatósszervezés mennyire esetleges, szubjektív, tervszerűtlen. Abaúj-Torna vármegye várainak és erődítményeinek leírása az I. kötetben található, 420 lapot tesz ki. A VI. kötetben Borsod vármegye 380 lap terjedelmű. Gömör–Kishont vármegye a VIII. kötetben 214 lapnyi, Zemplén vármegye a XXXIII. kötetben (töredék) 233 lap (benne: Barkó, Nagykövesd, Sátoraljaújhely, Szerencs, Sztrapkó, Tokaj).¹

¹ Soós Elemér nyomtatásban megjelent írásai: A soóvári Soós-család czimere. Turul, 1886. - Micz-bán eredete. Turul, 1890. - Az 1278-iki morvamezei csata. Hadtörténelmi Közlemények, 1890. - A kövesdi

Soós Elemér abaújnádasi szülőháza
(Sziklay-Borovszky: Abaúj-Torna vármegye és Kassa, 1896. 284.)

Soós Elemér szülőházáról Kováts Dániel, aki szintén abban született, a következőket tudatta velem: „A kastélyt Soós Sándor építtette, de eladósodott, el kellett adnia. Veje, Csáky Rudolf vette meg, aki az 1870-es években Kováts Viktor dédapámnak adta tovább a 774 kat. holdas birtokkal együtt. Ő azonban nem költözött ide Lőcséről. Szülei halála után fia, Géza nagyapám vette át a birtokot, itt alapított családot 1896-ban, amelynek aztán három nemzedéke élt együtt. A II. világháború alatt sokáig állt a faluban a front, a kastély károkat szenvedett; később az építőanyagot a falusiak fokozatosan elhordták, többen építkeztek belőle. 1956-ban még álltak a csupasz falak. Majd parcellázták a kétholdas parkot, s ma három lakóház áll a helyén.”

vár történetéhez adatok. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, 1898-1899. - Sáros-Patak város és vár történetéhez adatok. Adalékok, 1898-1899. - Adatok a leleszi prépostság történetéhez. Adalékok, 1898-1899. - Péter mester. Adalékok, 1902. - Zomator földje. Adalékok, 1902. - Adatok Zemplén árpád-kori földrajzához. Adalékok, 1902. - Mátyás király levele Zemplén vármegyéhez. Adalékok, 1902. - A Baksa nemzetség czimere. Turul, 1902. - A felsőkubini várhelyről. Arch. Ért. 1906. 67-69. - A munkácsi vár. Hadtörténelmi Közlemények, 1910. - Pata. In: Stiller János (szerk.): Gyöngyösi Kalendárium 1911. Gyöngyös, 1910. 52-59. - A magyarországi várak történeti fejlődése. Bp. 1912. - A tokaji vár története, hadi és műleírása. Sátoraljaújhely, 1914. - Eger vár-város története, hadi és műleírása. Eger, 1914. - A tihanyi vár története, hadi- és műleírása. Bp. 1916. - Ráho végvár története, hadi- és műleírása. Bp. 1916. - A szerencsi vár története, hadi és műleírása. Bp. 1917. - Sóvár története, hadi és műleírása. Bp. 1926.

DOMBÓVÁRI JÁNOS

Emléksorok Lukin Lászlóról Halálának 10. évfordulóján

Amikor 2004 nyár elején, a szeptemberi IV. Lavotta Napok programját Tanár úrral telefonon egyeztettem, minden úgy zajlott, mint ismeretségünk húsz éve során: fellapozta naptárát, és a szeptember végi időpontokat bejegyezte. Örömmel készült Sátoraljaújhelyre vejevel, Nagy Péter zongoraművész-szel együtt, ugyanis a programban Liszt Ferenc műveiből összeállított hangverseny szerepelt a Lavotta-házban. Azonban a nyár közepén aggodalommal teli hívást kaptam feleségétől, Kovács Máriától: a hetvenes éveinek vége felé is egyenes testtartású, sportos kinézetű és ruganyos járású Laci bácsi gyomorpanaszokkal kórházba került... Átmeneti javulás után betegágyát azonban már el sem hagyhatta. Augusztus 18-án pedig Mária rövid sms-üzenetben tudatta: Bevégeztetett...

Nagy Péter, a budapesti Zeneakadémia tanára – immár Tanár úr műsorvezetését nélkülözve – zongoraestjét megtartotta. Jelenlétének kínzó hiányát mindmáig érezzük. Hogy is ne éreznénk, amikor mintegy másfél évtizeden keresztül a Lavotta János Művészeti Iskolában, az alapítvány tevékenysége során, a sátoraljaújhelyi zenei életben részese volt életünknek.

Azok a hatvanas évek...

Zeneiskolás éveim első zenei élménye három legendás műsorvezető – Forrai Miklós, Kollár Endre, Lukin László – által szerkesztett és megjelenített *Zenélő órák* című ismeretterjesztő műsor volt a televízióban. A szignálként felcsendülő „Bécsi harangjáték”

Kodály Hány-szvitjéből sokunkat ültetett akkoriban a képernyők elé. A három nagy tudású, kiváló előadói adottságokkal rendelkező művész tanári módon vezette be a nézőket a zene – még felnőtt korban is csak nehezen átlátható, s talán éppen ezért – oly titokzatos világába.

Két évtizeddel később, személyes kapcsolatunk kezdeteként, 1986-ban, Liszt Ferenc születésének centenáriuma alkalmából már zeneiskolai tanárként hívtam meg a nemzet zenei ismeretterjesztőjét Pétervásárára, az Új Tükör Baráti Társaság rendezvényére.

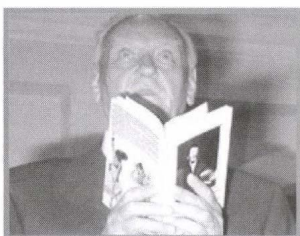
A Lavotta-korszak

Tanár Úr „követett” Sátoraljaújhelybe is, és 1989-ben, a zeneiskola névadó ünnepségén a verbunkos-szerző, hegedűvirtuóz, az első színházi karmester, házitanító Lavotta Jánosról a hallgatóság az ő köszöntőjében hallhatott először. Ezt követte 1990-ben a Lavotta János-díj, valamint az alapítvány létrehozását kezdeményező hangverseny¹ Lukin László műsorvezetésével.

¹ Dombóvári János brácsaestje, zongorán kísért Kovács Gáborné.

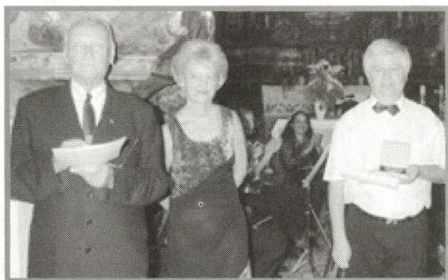

A Lavotta Alapítvány tevékenységéből is kivette részét, az éves közgyűléseken javaslataival

járult hozzá az eredményes működéshez. Számos alkalommal volt műsorvezetője a névadással, alapítvánnyal, díjjal szinte egy időben létrejött *Lavotta János Kamarazenekar* hangversenyeinek. Örökké emlékezni fogunk a kamarazenekar első határon túli turnéjára, amely 1994-ben a hajdan volt Pozsony vármegyébe, Lavotta szülőföldjére, Pusztafedmesre vezetett. A kamarazenekar hangversenyét vezette Pozsonyban a klarissza-templomban, ahol a hallgatóság soraiban helyet foglal s a közelmúltban elhunyt író, Dobos László e szavakkal köszönte meg az együttes játékát: „vigyétek világgá ezt a zenét!” S nem feledjük a Lukin László, valamint az együttes tiszteletére adott fogadást sem a Magyarok Házában, ahol Sunyovszky Szilvia igazgató meghívására a helyi magyar kulturális és politikai élet számos kiválósága megjelent.

Közel másfél évtizeden át volt vezetője a Lavotta János-díjat odaítélő kuratóriumnak, s részese a sátoraljaújhelyi díjátadó ünnepi hangversenyeknek.²

Lukin László zenepedagógus, karnagy, műfordító, előadóművész, zenei ismeretterjesztő, a Zemplén zenekultúrájának gyarapításáért fáradozó, kitartó, magas színvonalú

pedagógiai munkájának, továbbá Lavotta János munkásságát, a magyar verbunkoszenét népszerűsítő tevékenységének elismeréseként a térség máig egyetlen művészeti díjának 1999-ben maga is kitüntetettje lett.

Tanár úr zenepedagógusként bekapcsolódott a művészeti iskola tanulmányi versenyébe is, kezdettől fogva zsűrizte a térség népdaléneklési versenyeit, értékelése pedig szinte felért egy továbbképzéssel. Áldott emlékét a róla elnevezett népdal- és népzenei verseny tovább őrzi. Zsűrizte az élményszámba menő zenei műveltségi versenyeket is, ahol a hallgatóság mindig számíthatott egy-egy „kellemetlen” villámkérdésre. Mindebből azonban a résztvevők profitálhattak a legtöbbet, hiszen a tanári magyarázattal zenetörténeti ismereteik csak gazdagodtak.³

Találkozásaink alkalmával kicseréltük gondolatainkat a magyar zenei élet aktuális eseményeiről, és készséggel számolt be szakmai útjairól, az általa elnökölt Bárdos Lajos Társaság tevékenységéről, a Magyar Kodály Társaság üléseiről. Laci bácsi általában tartózkodott a politikai véleménynyilvánítástól, azonban a

² Képünkön 2003-ban a Fehérvé Sulyok Éva gondoktanárt, igazgatóhelyettes kitüntetett díjátadás látható.

³ A képen: zsűrizés közben Mádon, a G. Verdire emlékező műveltségi versenyen.

2002-es kormányváltás után egy alkalommal mélységes csalódásának és keserűségének adott hangot amiatt, hogy a liberális oktatásirányítás alap- és középfokon egyebek mellett az énekórák számát lecsökkentette. Az említett társaságok elnökei Bálint-nap környékén levélben fordultak tanár úr egykori tanítványához, Magyar Bálint oktatási miniszterhez, arra kérve őt, hogy Kodály Zoltán örökségét, az „Éneklő Magyarország” vízióját segítsen megőrizni. A semmitmondó államtitkár-helyettesi válasszal megbántva érezte magát, a részemre átnyújtott levelet pedig erekleként, egyfajta kordokumentumként őrzöm.

A Lavotta Alapítvány a millennium utáni években jó kapcsolatot ápolt a Bónis Ferenc zenetudós által vezetett gyulai Erkel Ferenc Társasággal, akik zempléni kirándulásuk alkalmával ellátogattak Kazinczy Ferenc és Lavotta János síremlékéhez Széphalomra, illetve Tállyára. Sátoraljaújhelyi tartózkodásukat tanár úr műsorvezetésével a Lavotta János Kamarazenekar verbunkos hangversenye tette emlékezetessé. A Lavotta Alapítvány kuratóriuma e jeles alkalommal köszöntötte Lukin Lászlót 75. születésnapja alkalmából, és vele együtt örültünk magas állami kitüntetésének.

A búcsú...

Korábban nem volt ennyire jellemző, de a III. Lavotta Napok rendezvénysorozata 2003 júniusában Tanár úr közreműködésére épült. Műsorvezetője volt a Lavotta János Kamarazenekar hangversenyének a sátoraljaújhelyi piarista templomban, s ugyanitt résztvevője a Lavotta János-díj átadásának. Másnap Tállyán Kossuth Lajos keresztelő templomában Nagy Csaba tárogatóművész, valamint a kamaraze-

nekar hangversenyét vezette. A Lavotta Napok hagyományához tartozó esemény a Lavotta síremléke köré szervezett ünnepség, ahol a hangszeres közreműködők mellett egy-egy kiemelkedő személy mond emlékező beszédet, majd a koszorúk elhelyezése után a kegyeleti megemlékezés mindannyiszor a Szózat hangjaival ér véget. A felkérés ezúttal Lukin Lászlóhoz érkezett, s ő, mint mindig, készséges volt. A róla

készült kitűnő kép beszédes: ünnepélyességet, emelkedettséget, tanári szónoklatot sugároz.⁴

Laci bácsival a Lavotta Napok volt az utolsó közös ténykedésünk Lavotta Jánosért, Zemplén zenekultúrájáért, mindnyájunkért...Ezek a Tállyán készült képek róla az utolsó felvételek...Érzek valami sorsszerűséget abban a gyönyörű keretben, amely tanár úr sátoraljaújhelyi kapcsolatát, közös ügyeinket, a Lavotta-kultuszt, a művészetoktatást, a zenei közművelődést körül fonja: a zeneiskola névadói ünnepsége Sátoraljaújhelyen és Lavotta János méltatása Tállyán. A Kezdet és a Vég...Közötte pedig sok-sok minden, amelyekért a Sorsnak nem lehetünk eléggé hálásak...

Köszönjük, hogy a közelében lehettünk s eredményeinknek, az elért sikereknek együtt örülhettünk. Valamint hálásak vagyunk kitüntető barátságáért, a felénk áradt rokonszenvért, s mindazért a szellemi munícióért, amelynek hatását életünkre, munkánkra a mai napig érezzük.

Emléke legyen áldott!

⁴ Az emlékező írásunkban közölt fotókat Szigeti Sándor készítette.

PETERCSÁK TIVADAR

Visszaemlékezés diákéveimre 225 éves a sátoraljaújhelyi gimnázium

„A jelen a múlton épül fel, a jövő alapja a jelen; a múltat tisztelni tehát a legnemesebb hagyomány”, írta Breznay Imre egri történész 1939-ben. Szavai a 225 éves alma mater jubileumán is aktuálisak. Iskolánk és mai diákjai több év-

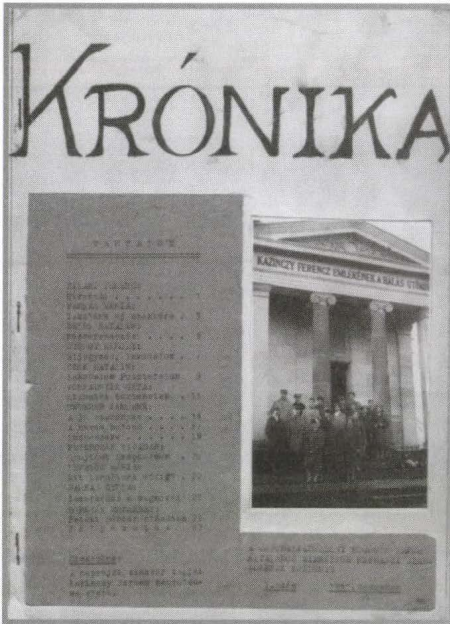
százados hagyomány örökösei. Ez a tradíció magában foglalja a pálosok és piaristák templomát, rendházát építészeti, művészeti értékeivel. Az itt folytatott nevelés-oktatás pedig olyan személyeket adott a hazának, akik nemcsak lakóhelyük, de az ország sorsának irányításában, új értékek létrehozásában is meghatározó szerepet játszottak. Kossuth Lajos, idősebb és ifjabb Andrássy Gyula, Kazinczy Lajos, Paulay Ede, Trefort Ágoston ma is példát mutatnak az újabb és újabb generációk számára.

Kortársaimmal ilyen elődök nyomán lehattünk tanítványai a Kossuth Lajos Gimnáziumnak 1961-ben. Sokan érkezünk a hátrányos helyzetű Bodroghöz, Hegyköz, Hernád-völgy kis falvaiból; jómagam Filkeházáról, ahol egy – ma már ismeretlen – „osztatlan iskolában” tanultunk. Számunkra Újhely volt a város, amely ebben az évben nagy ünnepekkel emlékezett alapításának 700. évfordulójára. Kollégistaként az egykori kolostor ódon falai között élve bizony nehéz volt megszokni a kötöttségeket, a feszes napi munka-

rendet, ugyanakkor az otthonitól eltérő környezet, a város kulturális lehetőségei, a korábitól különböző tanulási feladatok elterelték figyelmünket a szülői ház hiányáról. A számunkra új gimnáziumi módszerek, az intenzív munka, a

két idegen nyelv tanulása nem kis nehézséget okozott, de osztályfőnökeink (Kováts Dániel, majd Konstantin József) és tanáraink jó pedagógiai érzéssel átsegítettek ezeken.

Életem alakulásában és pályaválasztásomban azonban az 1961-ben alapított Néprajzi Szakkörnek volt meghatározó szerepe, amely 1968-ban felvette a Kazinczy Kör nevet. Ezzel is utaltak a városhoz kötődő személyiségre, másrészt pedig az 1895-től az 1950-es évekig az iskolában működő Kazinczy Önképzőkör honismereti tevékenységére. Szakkörvezetőnk, Kováts Dániel tanár úr kiváló érzéssel ébresztette fel bennünk a szülőfalu és lakóhely múltja, népeletének szépségei iránti érdeklődést. A szakkör tagjai olyan településekről érkeztek, ahol még „élt a hagyomány,” csak meg kellett figyelni és lejegyezni. Akkori igazgatónk, Zilahy Ferenc nagyon találóan fogalmazta meg a szakkör feladatát: *„Az utolsó perceit élő hegyközi és bodroghközi múltat meglátni; nem azért, hogy azt konzerválja, hanem azért, hogy felhasználásán és megváltoztatásán vágyjon és tudjon is munkálkodni.”*

A környék falvaiba szervezett közös gyűjtőutak, a magnetofonnal való hangfelvételek és a fényképek készítése nagy élményt jelentett számunkra. Gyűjtéseink anyagát a szakköri foglalkozásokon elő is adtuk, s ez az önképzőkori tevékenység az önálló munkára, a gyűjtések pontos lejegyzésére, a precizitásra nevelt bennünket. Tanár úr egyedülálló módon biztosította, hogy ezek a néprajzi értékek publicitást kapjanak. Maga gépelte saját írógépén indigóval a néhány példányos *Krónika* című szakköri kiadványt, amelyek a múzeumokhoz és szakemberekhez kerülve felhívták a figyelmet munkánkra, bennünket pedig inspirált a további kutatásra. Egy évtized alatt olyan mennyiségű és színvonalú, a hagyományos népelet minden területét feltáró anyagot gyűjtöttek a szakkör tagjai, hogy 1971-ben az *„Abatúj és Zemplén népeletéből”* címmel 400 oldalas önálló kötet is megjelent Sátoraljaújhelyen.

Személyes szerencsémnek tartom, hogy a gimnázium diákja és a szakkör tagja lehettem, mert ennek köszönhetem, hogy a történelem és néprajz szak elvégzése után élethivatásként

végezhettem a néprajzi gyűjtő és kutatómunkát, valamint taníthatom az egyetemi hallgatókat a kulturális örökség értékeinek védelmére, megismertetésének lehetséges módozataira. A szűkebb hazáról, a Hegyköz és a Zempléni hegyvidék tradicionális kultúrájáról megjelent könyveimmel és tanulmányaimmal szeretném kifejezni köszönetemet a jubiláló iskolának. Az időkapszulába pedig a *Krónika* című szakköri folyóiratunk 1961-es első számának másolatát helyezem el, jelezve a jövőnek, hogy milyen önképzőkori és hagyományörző tevékenység folyt az újhelyi gimnáziumban.

A mai diákoktól azt kérem, legyenek büszkéek, hogy ennek az iskolának a tanulói, és szívleljék meg a tudós pap, Ipolyi Arnold ma is érvényes bölcs szavait: *„Őrizzük emlékeinket, gyűjtsük össze maradványainkat és töredékeinket, nehogy végleg elveszsenek, s ezáltal is üresebb legyen a múlt, szegényebb a jelen és kéteesebb a jövő.”*¹

¹ Elhangzott a sátoraljaújhelyi Kossuth Lajos Gimnázium és Szakközépiskola jubileumi tanévnyitó ünnepén 2014. augusztus 31-én.

BALÁZS GÉZA

Jelentés a magyar nyelvről, nyelvstratégiáról, 2013. Tények, események

2013. január 1-jével országos intézmény lett *A Magyar Nyelv Múzeuma* és a sátoraljaújhelyi *Kazinczy Ferenc Múzeum*. A muzeális intézményekről szóló 1997. évi törvény módosításának eredményeként (2012. CLII. 30. § alapján) a helyi múzeumok a helyi önkormányzatok kezelésébe kerültek, de néhány múzeum kiemelt, központi státuszt kapott. 2013. január 1-től a sátoraljaújhelyi (széphalmi) Magyar Nyelv Múzeuma és a sátoraljaújhelyi Kazinczy Múzeum Budapest települési önkormányzat fenntartásába került, muzeális feladatait a Magyar Állam (Petőfi Irodalmi Múzeum) látja el; vagyis központi költségvetési intézménnyé váltak. Az országos múzeummá válást egy társadalmi kuratórium kezdeményezte Kováts Dániel vezetésével Fehér József, Nyiri Péter és Balázs Géza közreműködésével. A javaslat a Széphalom 22. kötetében (2012) is olvasható.

Február 23-án *Kazinczy-gálát* rendezett az Anyanyelvpolók Szövetsége a Petőfi Irodalmi Múzeumban, melyen Kazinczy-díjasok léptek fel. A következő gálára november 30-án került sor.

Február 19-én Beregszászban megalakult az *Anyanyelvpolók Kárpátaljai Szövetsége*. A szövetséghez bárki csatlakozhat, aki szívügyének érzi anyanyelvünk ápolását, őrzését. Az Anyanyelvpolók Kárpátaljai Szövetsége elnökéül Szántó Editet választotta. A KMPSZ honlapján és a Kárpátalja.ma weboldalon elérhető a szövetség alapszabálya, illetve a belépési nyilatkozat. Központi rendezvényeik: Édes anyanyelvünk nyelvhasználati verseny,

Kazinczy szépkiejtési verseny, Bátyúi Költészeti Napok, Drávai Gizella helyesírási verseny, Karády anyanyelvi verseny, A szép szó ünnepe a Nagydobronyi Középiskolában. Az Anyanyelvpolók Kárpátaljai Szövetségének létrejöttével már csaknem mindegyik Kárpát-medencei országban van anyanyelvi egyesület.

Február végén jeles évfordulót ünnepelt a magyar helyesírás: 25 éves az *Implom József helyesírási verseny*. 1988-ban kezdődött el a legjobb középiskolás helyesírók versenysorozata. Február 28-án este Nagy L. János előadásával indult a rendezvény, március 1-jén a Nemzeti Tankönyvkiadó szervezésében Kiss Jenőt, Balázs Gézát, Takács Editet és Cs. Nagy Lajost hallhattak a kísérők. A megnyitón Kiss Jenő akadémikus, Balázs Géza professzor és Győri Etelka, a javítást szervező tanár Implom József-díjat vehetett át.

Április 23-án Tájnyelv és oktatás címmel a harmadik *tájnyelvi konferenciát* rendezte meg a Magyar Írószövetségben az Írók Alapítványa és a Széphalom Könyvműhely. Mezey Katalin, a sorozat kitalálója köszöntötte a megjelenteket. Előadott: Kiss Jenő (Magyar nyelvjárások a 21. században), Balázs Géza (Nyelvjárások és kisvilágok), Gecsei Edit („Műveld a csodát, ne magyarázd!”), Parapatics Andrea (A nyelvjárástani ismeretek szerepe az anyanyelvi nevelésben), Vörös Ottó (A regionalitás néhány újabb jelensége és hatása a „határtalan” magyar közoktatásra), Vörös Ferenc (Felsőoktatás – névföldrajzi paradigmaváltás – térinformatika), Boda Annamária (Regionális és nyelvi attitűd az iskolában és azon kívül).

Április 23-án *A magyar nyelv hete* visszatért Budapestre. A 47. ünnepi megnyitó helyszíne a Petőfi Irodalmi Múzeum volt. A mottó pedig: Médianyelv 2013. Minta vagy tükör? A következő tudományos előadások hangoztak el: Adamikné Jászó Anna (Retorika és nyelv-művelés), Aczél Petra (Médiaretorika); Balázs Géza (Sajtónyelv – médianyelv: hagyjuk vagy fejlesszük?) Az ASZ ifjúsági szervezetének tagjai bemutatták a rádió nyelvi szabályzatát (képünkön), majd fórum következett, amelyen szót felszólalt Aczél Anna, az MTVA nyelvi bizottságának vezetője, és kérte az anyanyelv-ápolók segítségét a közszolgálati média nyelvi színvonalának emelésében. A műsort Pölcz Ádám szavalata színesítette, a programot Új-szászi Bogár László vezette. A magyar nyelv hetéhez vidéki rendezvények is kapcsolódtak. **Április 19-én** a győri Pannon TIT Baksa Péter (Gárdonyi nyelvi értékei) és Balázs Géza (*Az álom nyelve*) című előadásával nyitotta meg a hetet. A magyar nyelv hetére esett a *győri Kazinczy-verseny*. **Április 22-én** Vácott a középiskolai *Madách-szónokverseny*, **23-án** Széchalomban *szavalóverseny*, **25-én** az MTA Nyelvtudományi Intézetében *A beszéd és ami mögötte van* címmel *konferenciát* rendeztek.

Megújult a *Nyelvtudományi Intézet közön-ségszolgálat*a. A Nyelvművelő Osztály egyesült a Nyelvtechnológiai, valamint az Élőnyelvi Osztállyal, melyből **2013. január 1-jén** létrejött a Nyelvtechnológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Osztály. Az osztály munkatársai létrehozta egy automatikus *belyestrési tanácsadó portált*: <http://helyesírás.mta.hu> címen elérhető. A portált **április 30-án** mutatták be.

Főlemelő érzés, hogy Kazinczy Ferenc széphalmi szellemi közegébe visszakerül az irodalom és a nyelv. Ez történik minden év **júniusának harmadik hétvégéjén**, a *múzeumok éjszakáján* (hatodszor), az *anyanyelvi juniálison* (harmadszor). Az anyanyelvi juniális tehát az irodalom és a nyelv, a régiók és a nemzedékek találkozója. A nap 2013-ban éppen Weöres Sándor 100. születésnapjára esett, ezért **június 22-én** Széchalomban, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága Weöreshez kapcsolódóan tartotta *esszé-konferenciáját*. Vátesz és macskabarát, fenség és egyszerűség, mondta Pomogáts Béla. Én úgy írom a verseimben a szavakat, ahogy hallok őket, idézte fel Nagy L. János nyelvész, a Weöres-versek egyik legavatottabb kutatója. A beszéden túli tapasztalatra és a konkrét dalokra írt Weöres-versekre figyelmeztetett Fráter Zoltán. Az egymondatos Weöres-verseket elemezte Minya Károly. Dénes Ágota Weöres-versekre hangszerelt anyanyelvi oktatást mutatott be. Az élvezetes struktúrákra, formákra, örömteljes alakzatokra hívta fel a figyelmet Balázs Géza. Rácsatlakozás a menyeyeire, vélte Nyiri Péter irodalomtörténész. Föltehetőleg a legpontosabban Károlyi Amy fogalmazott: Generációk beszélnek rosszabbul nélküle.

A *múzeumok éjszakája* pedig Kazinczy sírjánál kezdődött. Idén Demkó István parókus idézte meg Kazinczyt. A nyelv-múzeum akadémiai termében megnyílt *Gyulai Liviusz kiállítás*a Weöres verseihez kapcsolódó rajzai-ból. A kertben és az emlékcarnokban több alkalommal is találkozhattak a látogatók Kazinczy Ferencsel és Török Zsófiával, a széphalmi házaspár „élőben” mutatta meg az érdeklődőknek a látnivalókat, miközben meséltek életükről, gyermekeikről. Este, a múzeum színpadára lépett Sebő Ferenc két társával és

megzenésített Weöres-verseket adtak elő. Utánuk következett a Magyar Rádió *Tetten ért szavak* című műsorának élő adása – az internet jóvoltából 7 milliárd hallgatónak. Balázs Géza, Balogh Ramóna és Pölcz Ádám mutatnak be részleteket a műsor legjobb számaiból. A múzeumok éjszakája nem lenne teljes néptánc, tűzgrás, Kerekes Barnabás *anyanyelvi licitjátéka* nélkül. Éjfél előtt a magyar nyelv bástyájáról (az akadémiai terem tetejéről) kihirdették a *2012-es év szavait*. A múzeumok éjszakája és a júniális programja kiegészült a sátoraljújhelyi börtönmúzeum meglátogatásával, a börtönviszonyok szakavatott bemutatásával. Olyannyira, hogy a júniális résztvevőit rabomobil szállította Széphalomba és vissza. Az utasok kifejezték: korábban ez jó ötletnek tűnt, de a levegőtlen, zárt, nyomasztó teherautóban való utazás föltehetőleg mindenkinek elveszi a kedvét az ilyen utazástól. Megemlítendő még a júniális „árnyékában” megtartott vadéltfőző verseny is, amelyen mindig szívesen látják a nyelv barátait. A programot A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága az Anyanyelvápolók Szövetségével és a Petőfi Irodalmi Múzeummal közösen szervezte. Támogatta a Nemzeti Kulturális Alap.

A 2012. év szavai. A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda által felkért nyelvész kör (Balogh F. András, Balázs Géza, Minya Károly, Veszelszki Ágnes) kihirdette a 2012. év szavait. Az év szava: *árfolyamgát*. Antiszava: *botos jeli*. Ifjúsági szava: *romkoccsma*. Költői szava: *kenyérhéjmagyarság*.

Szeptember 27-én – kétéves szünet után – az Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke ismét megszervezte a pedagógusjelöltek *Nagy J. Béla helyestráti versenyét*.

Október 11-én, Lőrincze Lajos halálának 20. évfordulóján *Lőrincze Lajos emlékszoba* nyílt Veszprémben, az Eötvös Károly Megyei Könyvtárban. Balogh Ferencné ny. igazgató-helyettes így mutatja be az emlékszobát: „Ves-sünk egy pillantást a kiállítás tárgyaira: íróasztala mellett állt ez a kis kerek asztal a karos-székkal: itt fogadta vendégeit, beszélgető tár-sait. A fogason orkánkabátja lóg, a vállfa Eöt-

vös-kollégista korából való. Háta mögött, ke-ze ügyében a teljes nyelvészeti szakirodalom, könyvek, bekötött folyóiratok, dossziék. Csak meg kellett forgatni ezt a könyves állványt, hogy a legfontosabbakat kézbe vehesse. Ko-moly Biblia-gyűjteménye volt, itt azt az Új-testamentumot állítottuk ki, melyet konfir-mációjára kapott Pápán. A Biblia nemcsak re-formátus hitének mindennapi kísérője, ha-nem kiapadhatatlan nyelvi példáinak forrása is volt. A bicska: mert falusi legény hogyan lehetne bicska nélkül! De nyelvjárásgyűjtő út-jainak is nélkülözhetetlen segédeszköze volt. Szépen tudott faragni vele, és a rendszeresen fogyasztott almákat is ezzel darabolta fel. So-kan tudták, hogy gyűjti őket, ezért gyakran kapott ajándékba is egyet-egyet. Itt csak jel-zésszerűen érzékeltethettük óriási szépirodal-mi könyvgyűjteményét, amely egy egész szo-bát megtöltött. Képek és szobrok, faragások vették körül, köztük az itt látható Erzsébet-díj és az a padlóváza, melyet 1986-ban, 70. születésnapján Veszprém megyétől kapott. Dip-lomatatáskája sok érdekes utazásról tudna mesélni. Könyvek, fényképek, oklevelek, a di-ákkori kockás füzetecskék, gyakran gyorsírás-sal, szentgáli, almádi, veszprémi találkozások meghívói, programjai, mind utalnak sokszínű kapcsolataira, kapcsolatainkra.”

A 41. *Édes anyanyelviünk nyelvhasználati versenyét október 18-án* Szamosvölgyi Péter, Sátoraljújhely polgármestere és Juhász Judit, az ASZ elnöke nyitotta meg. Sodrásban címmel irodalmi összeállítást mutattak be az Óbecsei Gimnázium tanulói. A versenyt koszorúzás és díjkiosztás zárta a széphalmi Kazinczy-sírnál és emléksarnoknál.

Kívül-belül megszépült a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum. Az ünnepélyes megnyitás **október 26-án** volt, ettől kezdve látható *A szép és a jó (Kazinczy és a művészetek) című állandó kiállítás*, valamint az *Egy elrúnt útr nyomában* (régészeti kutatások a sátoraljaújhelyi Várhegyen 2007–2013) című kiállítás. (A múzeum épülete külön is figyelmet érdemel, mely egyes részleteiben hasonlít a Sándor-palotára.)

November 8-9-én tartották az ELTE Bölcsészettudományi Karán a *15. Országos Kosuth Lajos Szónokversenyt és Retorikai Konferenciát*. A konferencia témája a politikai retorika volt. A konferenciák anyaga – a beszédekkel és a beszédek elemzésével – minden évben megjelenik a Régi-új retorika című sorozatban.

November 13-án a Petőfi Irodalmi Múzeumban ünnepelték *a magyar nyelv napját*. Beszédet mondott Hammerstein Judit helyettes államtitkár, majd átadták a 2013. évi Lőrincze-díjat Bősze Péternek és Kiss Jenőnek. A zenei anyanyelvről tartott előadást Szecsődi Ferenc hegedűművész. Az ünnepség második részében Nyelv – művészet – ismeretterjesztés címmel hangoztak el rövid előadások. A programot a Magyar Művészeti Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

November 11-én ünnepelte 20. születésnapját az adai *Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület*. A magyarországi nyelvészek nevében Balázs Géza mondott ünnepi beszédet.

A *45. Kazinczy Napokon november 22-23-án* Kassán Balázs Géza, Dede Éva, Minya Károly és Hujber Szabocs képviselte az Anyanyelvápolók Szövetségét és a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoportot.

November 29-én Veszprémben rendeztek konferenciát a *Mondolat 200. évfordulója* alkalmából. Ebből az alkalomból megjelent a Mondolat díszkiadása is, és a vár kapujánál felavatták a Mondolat emléktábláját.

November 15-én Sepsiszentgyörgyön tartotta tisztújító közgyűlését az *Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége* (AESZ). Az elnök, a két alelnök és az anyanyelvi versenyek szervezőinek/irányítóinak beszámolóit után megválasztották, illetőleg újraválasztották az egyetemi oktatókból és magyar szakos tanárokból álló hét tagú elnökséget. Az AESZ elnöke: Péntek János kolozsvári nyelvész akadémikus, egyetemi tanár. Ügyvezető alelnök: Ördögh-Gyárfás Lajos (Sepsiszentgyörgy), programfelelős alelnök: Erdély Judit (Sepsiszentgyörgy). Elnökségi tagok: Kádár Edit (Kolozsvár), Pásztor Gabriella (Nagyvárad), Turzai Melánia (Nagyenyed), Zsigmond Emese (Kolozsvár).¹

2013-tól elektronikus kiadványként jelenik meg a 43 éves folyóirat, a *Nyelvünk és Kulturánk*. Az e-NYÉK elérhető: www.mnyknt.hu.

Kitekintés 2014-re:

35. évébe lépett az *Édes Anyanyelvünk* című folyóirat. Kemény Gábor emlékező írása a lap 2014/1. számában olvasható.

A kormány 55/2014. (III. 4.) rendelete alapján 2014. április 1-jén *Magyar Nyelvstratégiai Intézet* kezdi meg működését. Az intézet kezdeményezője Balázs Géza (Magyar nyelvstratégia, MTA, 2001), elődje a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport (2000-), egy önkéntesekből álló, társadalmi munkában dolgozó közösség, valamint a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (2006-). 2014. április 1-jével a kormány Bencze Lóránt nyelvész, ny. egyetemi tanárt nevezte ki az intézet igazgatójának.

(Jövőre folytatjuk.)

¹ FORRÁSOK: Édes Anyanyelvünk, Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, www.e-nyelv.hu, www.e-nyelv-magazin.hu

SZILÁGYI PÉTER

Számvetés**a prűgyi Móricz Zsigmond Emlékházban elvégzett irodalmi muzeológiai és múzeumpedagógiai munkáról**

1996 és 2013 között tanítottam magyar-történelem szakos tanárként a prűgyi Móricz Zsigmond Általános Iskolában. 1998-tól foglalkoztam a prűgyi Móricz-kultusz feltárásával és az emlékház szakmai munkájának az irányításával. Bár én magam Tassonyi Andrást személyesen nem ismerhettem, feleségétől, Erzsike nénitől és Kováts Dániel tanár úrtól megkaptam azokat a fontos információkat, a Bandi bácsi által összegyűjtött kutatási anyagokat, amelyekre építhettem irodalmi muzeológiai szakmai munkámat.

Ennek a feladatnak az elvégzésére engem senki sem kért meg. Magamtól, egykori főiskolai tanárom, barátom, dr. János István tanár úr támogatásával és biztatására kezdtem neki. Akkor még, 1998-ban fogalmam sem volt az irodalmi muzeológiáról, csak azt tudtam, hogy áll itt Prűgyön egy tájház, egy emlékház, amelynek valamilyen szinten köze van a Móricz családhoz, magához Móricz Zsigmondhoz, s ez nekem, mint magyar-történelem szakos tanárnak, felkeltette az érdeklődésemet. Egyértelmű volt számomra, hogy tanárként foglalkozzak a helyi hagyományokkal, kultusztörténettel.

Kezdetben társadalmi munkában, 2005-től szerződéses jogviszonyban végzem ezt a feladatot. Az említett évben megkaptuk az ideiglenes, majd 2007 decemberétől a végleges

sított működési engedélyt. Ennek feltétele volt két fő (emlékházvezető és gondnok) alkalmazása. Ennek további biztosítása nemcsak a látogatók fogadása miatt fontos, hanem a működési engedély megtartása miatt is, hiszen csak alapító okirattal és végleges működési engedéllyel rendelkező emlékházak fenntartói pályázhatnak.

1998-ban fejeztem be a Miskolci Egyetem magyar kiegészítő szakát, 2000 és 2002 között pedig másodállásban a Nyíregyházi Főiskola Irodalom Tanszékén vezettem módszertan szemináriumot harmadéves főiskolai hallgatóknak. A Nyíregyházi Főiskola Irodalom Tanszékének oktatóival azóta is kiváló szakmai és baráti kapcsolatokat ápolok. Ehhez társult 2000 óta a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársaival kialakított, majd a Herman Ottó Múzeum Néprajzi és Irodalmi Osztályával kiépített szakmai és baráti kapcsolat.

A civil szervezetek közül meg kell említenem a 2005-ben alakult, nyíregyházi székhelyű Móricz Zsigmond Kulturális Egyesületet, melynek elnökhelyettese vagyok megalakulása óta, a szentendrei Móricz Zsigmond Társaságot, a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Társaságot és a PIM háttérrel működő, 2009-ben alakult Magyar Irodalmi Emlékházak Egyesületét. Ez utóbbinak a Móricz Zsigmond Emlékház által, az előző-

eknek mint magánszemély vagyok a tagja. A prügyi székhelyű Hagyományörző és Honismereti Egyesületnek azért lettem tagja, azért segédkeztem megalakulásánál, és azért dolgoztam benne 2013-ig, mert számomra evidens az, hogy ha létezik egy olyan civil közösség, amely értelmes, kulturális programokat kíván szervezni egy településen, akkor ehhez csatlakoznak, hiszen a Móricz Zsigmond Emlékház önmagában is fókusza lehet a prügyi civilek által formált közművelődésnek.

Azért tartottam fontosnak ezeket megemlíteni, mert elsődleges mérce számomra, hogy az emlékházban folyó munka megfelelő szakmai irányítással és háttérrel működjön. Erre a kontrolláló szakmai háttérre építve lehet azokat a muzeológiai és múzeumpedagógiai munkákat elvégezni és a jövőt tervezni, amelyek egy látogatóbarát irodalmi emlékház kialakítását teszik lehetővé. Ezt a munkát az elmúlt években *Tassonyi Andrásné*val, Erzsike néniével, *Fodor Barnabás* tanár úrral és az utóbbi időben *Pappné Derján Margit* gondnokkal végeztem. Az utóbbi nyolc évben minőségileg megváltozott az emlékházban folyó munka. Pappné Derján Margit olyan aktív és kreatív gondnoka lett az emlékháznak, aki a helyi programszervező munkát és a tárlatvezetést is kiválóan el tudja látni. Személyében olyan embert ismertem meg, aki – hozzám hasonlóan – szívből végzi ezt a tevékenységet.

Célunk olyan irodalmi emlékház működtetése, amely közösségteremtő, közösségformáló erő lehet Prügyön, hiszen az emlékház nemcsak az ide látogató turistáké, hanem a prügyieké is. Közösségi programjainkon az elmúlt években alkalmanként 30-60, de volt, amikor 80-100 fő is részt vett. Az emlékházban az elmúlt tíz évben kb. 7000 látogató fordult meg. A fent említett szakmai kapcsolatoknak és az elvégzett munkának köszönhetően ma a Móricz Zsigmond Emlékház egy országszerte ismert, irodalmi muzeológusi körökben szakmailag elismert irodalmi emlékhely. Erre lehet és kell is építeni a jövőt! Az alábbiakban foglalom össze azt az évek során elvégzett munkát, amelynek ez köszönhető.

Kiállítások

2000: Új *Móricz-kiállítás* készítése (forgatókönyv: Szilágyi Péter). 2004: „*Parasztportrék*” és „*Mint kagyló sebéből gyöngyszem*” című két új, állandó kiállítás készítése a Petőfi Irodalmi Múzeummal és a Herman Ottó Múzeummal (forgatókönyv: Szilágyi Péter).

Közösségi programok

2000: *Népi írók* c. irodalmi konferencia szervezése, új emléktábla leleplezése. 2004: Irodalmi emlékülés, új, állandó kiállítás megnyitása. 2007 óta minden évben: Kulturális Örökség Napjai (irodalmi előadások, kirándulások, múzeumpedagógiai foglalkozások, ideiglenes kiállítások, zenei rendezvények, emléktábla leleplezése, gasztronómiai bemutató).

2009 óta minden évben: Múzeumok éjszakája (múzeumpedagógiai programok, ideiglenes kiállítások, filmvetítés, fényképbemutató, zenei programok, rejtvényfejtés, tombola). 2009: Baranyai Norbert előadása *Móricz Zsigmond zsoltárparafrázisai* címmel. 2009: *Taktaközi ízek Prügyön krumpliból és kukoricából* c. könyv bemutatása. Tervek: Múzeumok éjszakája, Kulturális Örökség Napjai.

Múzeumpedagógia

2004: Múzeumpedagógiai feladatsor kidolgozása általános iskolásoknak. 2008: Múzeumpedagógiai feladatok elkészítése, múzeumpedagógiai foglalkoztató használatba vétele (református paplak), infokommunikációs eszközök beszerzése, használata.

Pályázatok

2004: 125 éve született Móricz Zsigmond (új állandó kiállítás; Prügy Községi Önkormányzat). 2010: TÁMOP: a Móricz-ház környezetének rendezése (Prügy Községi Önkormányzat). 2012–2014: TÁMOP: Építő közösségek „Gyöngy a mélyben” múzeumpedagógiai foglalkozások, felnőtt foglalkoztatás.

Olvasótáborok

A Móricz Zsigmond Általános Iskola tanulóinak. 2008: PUF-tábor (20 fő). 2009: Kazinczy és a szépművészetek-tábor (20 fő). 2010: Pimpalócok Mikszáth-tábor (20 fő). 2010: Móricz nyomában Prügyön-tábor (20 fő). 2011. június 20-23: Petőfi-tábor (20 fő). 2011. július 11-14: Petőfi-tábor (20 fő) .

Képzés

2008–2009: 120 órás múzeumpedagógiai továbbképzésen vettem részt a PIM-ben.

Kiadványok

2008: Móricz-leporellő, Móricz-notesz, bögre Móricz aláírásával, Móricz-könyvjelző. 2009: Taktaközi ízek Prügyön krumpliból és kukoricából c. rendhagyó irodalmi szakácskönyv. Móricz Zsigmond nyomában Prügyön c. könyv kiadása.

Fejlesztések

2009: nádtető felújítása (PIM), udvar feltöltése, spotlámpák beszerelése. 2010: Móricz-sétány, parkírozó. 2011: gondnoki ház, vizesblokk, szabadtéri kemence építése. 2012:

a gondnoki ház berendezése (íróasztal, szék, könyvespolc, szekrény); kerítés, ami elválasztja az emlékházat és a parkot az utcafronttól.

Kommunikáció

HOM, PIM, Kazinczy Ferenc Társaság, Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Honismereti Egyesület (Prügy), Nyíregyházi Főiskola, MIRE; Vidnyánszki Attila igazgató, rendező (Csokonai Színház, Debrecen), Móricz Zsigmond unokái, Hamar Péter filmesztéta, Grecsó Krisztián író, költő, Kántor István filmrendező, Simon Balázs képzőművész, Illauszky Tamás képzőművész.

A Móricz Zsigmond Emlékház irodalmi kulturális programoknak adhat helyszínt a református templommal együtt, mely Móricz Zsigmond konfirmációjának helyszíne. Ez az egymáshoz térben is közel álló épüleategyüttes turisztikai lehetőségeket rejt magában.

Rólunk írták

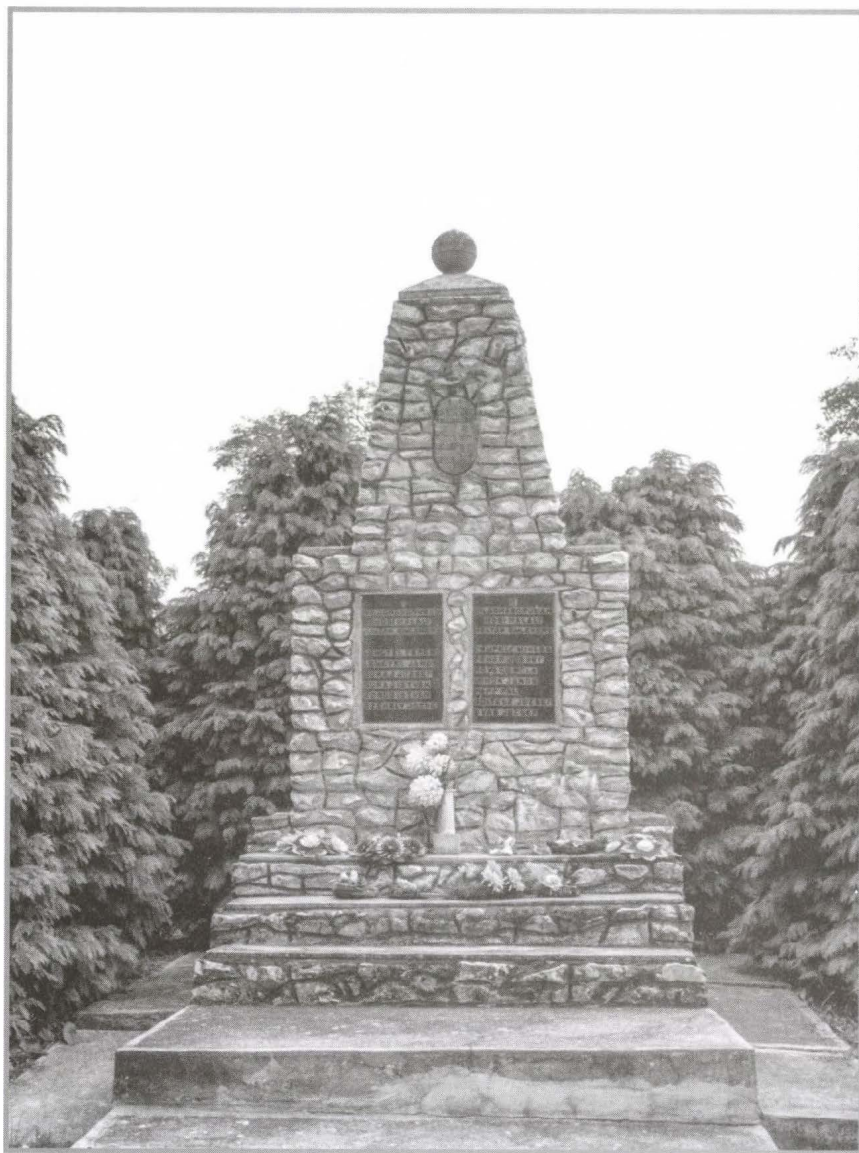
A Móricz-emlékház vendégkönyvéből:

„Sok érdekes dolgot tudtunk meg a házról, a családról, az életükről, és nagy élmény, hogy eljuthattunk a Móricz-házba. A készséges idegenvezetést pedig külön köszönjük. Jäppinen Emese, Sakari, Topias és Júlia. Eger – Helsinki 2007. 06. 10.”

„Végtelenül örülök, hogy 64 évesen végre eljuthattam a Móricz-házba is. Megtisztelve érzem magam, hogy átléphettem e lak küszöbét és láthattam, hallhattam ismét a nagy íróról. Hálás köszönet a kedves gondnoknőnek is! Dr. Mórús Annamária Nagyvárad Erdély, 2007. június 10.”

„A múlttal találkozni mindig érdekes, különösen, ha ilyen érdekesen ismertetik. Az unokáimnak most már érthetőbb a Nyilas Misi élete és a regényben a reakciók a helyzettek. A légkör percekre visszavitt a múltba. 2008. aug. 14. Köszönjük: Kovács Béláné, Kovács Béla, Kovács Márton, Kovács Márk, Kovács Máté”

„2008. 08. 18. Úgy gondolom, hogy az ilyen szép múzeumok azok, amik az embert megtanítják új dolgokra és megtanítják tisztelni azt, amink van. Varjas Béla”.

A háború áldozatainak rásónysáberenci emlékműve

DUKRÉT GÉZA

A XX. partiumi honismereti konferenciáról

A *Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság* 2014. szeptember 5. és 7. között Biharszentjánoson, a Kultúrházban szervezte meg XX. honismereti konferenciáját.

Az ünnepélyes megnyitó a *Szózat* eléneklésével kezdődött. Ezt követően ökumenikus áhítatot tartott Monsignore *Fodor József* általános helynök és *Forró László* előadó-tanácsos. A résztvevőket *Dukrét Géza*, a PBMET elnöke köszöntötte. *Szabó Ödön* parlamenti képviselő, a Bihar Megyei RMDSZ ügyvezető elnöke kifejtette, hogy ne szégyelljük mondani, hogy igenis ez a fórum nem más, mint a Partiumi Akadémia, ahol bel- és külföldi szakemberek magas szintű előadásokat tartanak, hozzájárulva így a történelemtudományhoz. *Lőrincz Lajos*, Bors község alpolgármestere, mint házigazda köszöntötte a konferenciát, ismertette, hogyan jutott el a falu az ismeretlenségből a kolostor romjainál állított emlékjelig, amelytől a neve származik. A konferenciát köszöntötte még *Széman Péter*, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) országos elnöke, *Gaál György*, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság elnöke, *Wanek Ferenc*, az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnökségi tagja, *Ráday Mihály*, a Város- és Faluvédők Szövetsége, a Hungaria Nostra elnöke, *Fehér József*, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke, *Révász Gizella*, a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvány elnöke.

Ezt követte *Dukrét Géza* beszámolója. Ismertette a húsz konferencia témaköreit és azok eredményeit. A háromnapos konferenciákon átlagban 20 előadás hangzik el, amelyek nagy részét közzéteszik. Külön kitért az egye-

sület könyvkiadására: 1997 óta napjainkig 96 könyvet adtak ki, amelyből 80 a Partiumi Füzetek könyvsorozatában, 16 kötetet sorozaton kívül. Hírül adta, hogy a délutáni emléktáblavatással együtt, eddig 25 emléktáblát avatott fel az egyesület. Az idei Fényes Elek-díjakat a következők kapták meg: *Wilhelm Sándor* Székelyhídról és *Révász Gizella* Isaszegről. Tizenketten kaptak díszoklevelet azok a tagok, akik két évtized alatt a legtöbb előadást tartották a konferenciákon, gazdagítva a helytörténeti ismereteket.

A délelőtt folyamán elhangzott még két előadás: *Bátori Géza* polgármester ismertette Bors község történetét és az utóbbi húsz év eredményeit. *Kupán Árpád* nagyváradi történész Biharszentjános történetét mutatta be, többször hivatkozva az általa írt „Hűség és helytállás” című könyvére, amely a falu történetét tartalmazza.

Délután *dr. Dénes Zoltán* kanonok, egyetemi docens a Johannita-lovagokat és kolostorukat, majd a Domonkos-rendet mutatta be. Ezt követően autóbuszokra ültek és kimentek a falu határában hajdan állott kolostor romjaihoz. Itt az önkormányzat segítségével egy emléktáblát és egy négy nyelvű magyarázó táblát helyeztek el. *Dukrét Géza* kifejtette, hogy ezen a helyen csak bronzkori leleteket kerestek, és mint ilyen hely van a műemléklistán, de az ásások nem irányultak a kolostor feltárására. Az őseink tiszteletére elhelyezett emlékjel jelentőségéről beszélt. Majd *Somay Árpád* református lelkipásztor megáldotta azt. A római katolikus egyház részéről *Dénes Zoltán* kanonok áldotta meg az emlékművet.

Fehér József és Kiss Endre József előadást tart

A konferencia közönsége

Visszatérve a kultúrházba, könyvbemutatót tartottak. Wilhelm Sándor „Tanulmányok az Érmellékről” című munkáját, a Partiumi füzetek 80. kötetét *Dukrét Géza* ismertette. *Wilhelm Sándor* részletesen ismertette, miért választotta kutatásának tárgyául az Érmelléket: itt élte le egész életét, mint a haltudomány doktora, itt kutatta a folyóvizek élővilágát, tanulmányozta az itteni emberek halászó, vadászó szokásait, eszközeit.

Magas színvonalú kultúrműsor zárta a napot: a helyi református énekkar, a Galagonya néptáncgyűttes frenetikus előadása és az Isaszegi Nyugdíjasok Baráti Köre rendkívüli fiatalos, példamutató táncparódiái.

Szombaton, a konferencia fő témájához, a *Száz éve tört ki az első világháború* témaköréhez kapcsolódó előadások hangzottak el: *Deák József* (Borossebes) a háború történetéről beszélt Halmágyucsúctól Borossebesig. A konkrét eseményeket és az eddig ismeretlen tömegsírokat mutatta be fényképekkel illusztrálva. *Miskolczi Lajos* (Nagyvárad) az 1917. május 15-én lezajlott otrantói ütközetet és a kattarói matrózfelkelést ismertette. *Dr. Dénes Zoltán* (Debrecen) a püspöki leveleket ismertette az első világháborúból. Számos érdekes levél felolvasásával színesítette előadását. Megtudhattuk, hogy milyen sok mindennel foglalkozott az egyház a háború ideje alatt. *Fehér József* (Sátoraljaújhely) Ady Endre gondolatait és véleményét ismertette a háborúról. *Tar Mihály* Ady-versek felolvasásával illusztrálta az előadást, melyből megtudhattuk, hogy Ady gyű-

lölte a háborút. *Kiss Endre-József* (Sárospatak) az egyházi szolgálatot mutatta be az első világháborúban. *Tácsi Erika* (Temesvár) egy katonai emlékeit ismerteti a „Keleten a helyzet változóban” című előadásában. *Kolozsvári István* (Berettyóújfalu) Trianon szociális következményeit mutatta be számos példán keresztül a statisztika segítségével. *Dr. Vajda Sándor* (Borosjenő) rendkívül érdekes előadást tartott „A levegő lovagja az első világháborúban” címen. Ugyanakkor ízelítőt kaptunk a repülés történetéből is. *Ujji János* (Arad) az aradi első világháborús emlékműveket, emlékhelyeket mutatta be. Előadását, betegsége miatt, *Berecz Gábor* olvasta fel.

A következőkben a konferencia másik fő témájához, a *Nagy személyiségeink emlékezete* témaköréhez kapcsolódtak. *Sturmüller Géza* (Kolozsvár) Árpád-házi királyokról érkezett, „Három Árpád-házi hozomány” címen. *Olasz Angéla* (Arad) a Gábor Áron-év alkalmából ismertette Gábor Áron életét és munkásságát. Két kisfilmmel színesítette előadását. Ezt követően a társaság kivonult a templom elé és megkoszorúzta az itt álló világháborús emlékművet. Beszédet *Csomay Árpád* lelkipásztor tartott.

Délután a következő előadások hangzottak el: *dr. Jancsó Árpád* (Temesvár) „Hazánk első hegyi vasútja” címen az Oravica–Anina-hegyi vasút építéséről érkezett. *Pásztai Ottó* (Nagyvárad) a Tisza család történelmi szerepét ismertette, *Wanek Ferenc* (Kolozsvár) Mártonfi Lajost, egy szilágyosmlyói származású tudós ta-

A résztvevők a tulmadas emlékmű előtt nárt mutatott be. *Csorba Teréz* (Érsemjén) Kazinczy Ferenc fogságának évfordulójára ennek történetét ismertette. *Vallások István* (Kolozsvár) Kulin György akadémikusról, a kiváló csillagász életéről tartott előadást.

Az előadásokat közgyűlés követte. Az elnöki beszámoló után röviden beszámoltak az területi elnökök. Ezután megtárgyalták az egyesület legfontosabb problémáit. Mivel Bors község jövőre ünnepli első írásos megemlékezésének 800 éves évfordulóját, így *Bátori Géza* polgármester kérte, hogy a jövő évi konferenciát Borson tartsák meg. *Kupán Árpád* korára és betegségére utalva kérte felmentését a Bihar megyei területi elnök tisztségéről. A közgyűlés *Dovin Irmát* (Nagyvárad) választotta meg Bihar megyei területi elnöknek.

A harmadik nap szakmai kiránduláson Micskén meglátogatták az Árpád-kori református templomot és a szoborparkot, Érábányban a román kori templomromot, Szalárdon a gótikus református templomot, Hegyközszentimrén a református templomot és Szent Imre szobrát, Biharon a református és a római katolikus templomot.

Elmondhatjuk, hogy a XX. konferencia talán a legsikeresebb volt. Több mint 120-an vettek részt rajta, ami szintén rekord. Sok felemelő mozzanat színesítette a konferenciát, legfelelőbb a hajdani kolostornál felavatott emléklél ünnepe volt. A konferenciát támogatta a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Bors község Polgármesteri Hivatala, a Partiumi Keresztény Egyetem Arany János Kollégiuma és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület.

Szent Imre szobránál Hegyközszentimrén

BOJTORNÉ TOÓKOS UZONKA

Emlékezés Társaságunk alapítóira

Fony, Cserealja Vendégház, 2014. október 6.

30 évvel ezelőtt, 1984. október 12-én, Sátoraljujhelyen, Zemplén Levéltárában ültünk össze először korábbi baráti beszélgetések által ösztönözve, hogy megvitassuk a Kazinczy Ferenc nevét viselő művelődési egyesület létrehozásának lehetőségeit. Az eltelt emberöltőnyi idő során az alapítók közül többen elmentek már a minden élők útján. Fonyban most az előadók és a meghívottak azért jöttek össze, hogy megemlékezzünk róluk.

Sándor Béla, a Rákóczi Szövetség helyi szervezetének elnöke fogadta az érkezőket.

Bojtor István megnyitójában a Bibliát idézte: emlékeztetek a régiekre. Boldogok azok, akiknek nevét anygalk Ezek beírták az Élet Könyvébe. (Jelenések Könyve.)

Panyuscikné Kovács Mária tanárnő földijére, GULYÁS MIHÁLYra emlékezett, aki az abaúji Garadnán szegény parasztcsaládban született 1929-ben. Szíve utolsó dobbanásáig, 2003-ig ragaszkodott földműves népéhez. Az Eötvös Kollégiumban szerzett újságírói diplomát, a miskolci Napjaink című irodalmi lap főszerkesztője volt. A Kortárs című folyóiratban megjelent valóságfeltáró cikkével nyugtalanította a párt ideológusait, mert először magyarságáról vallott s csak azután baloldaliságról. Az 1956-os forradalom után elnémult írókat lassacskán megszólalásra bátorította. Szervezője volt a Tokaji Írótábornak. Könyveiben az aprófalvak gondjain igyekezett segíteni. Társaságunk alapító tagja, alelnöke volt.

Kiss Endre József a Társaság alapító titkárának, HÓGYE ISTVÁNNak az emlékéit idézte meg (1941–2006). Tudós történész, irodalmár, harmincöt éven át a Sátoraljaújhelyi Levéltár igazgatója volt. Felesége, Halász Anna könyvtárosként dolgozott. Nemzetünk történelmének kiváló ismerője volt. Művelődési, egyházi, zenei témákkal és természetesen Kazinczyval foglalkozott. Kilátástalan helyzetben tucatnyi elfelejtett, Zemplénben jelentős szerepet játszó család történetét dolgozta fel. Sátoraljaújhely díszpolgárává választották. Nagy elődei, Zemplén történetírói után megérdemelten kerül emléktáblára neve.

Fehér József a Bodrogköz jeles kutatója, NAGY GÉZA (1930–2002) munkásságát méltatta, aki Karcsán született és haláláig szülőföldjén maradt. Magyar-történelem szakos diplomát szerzett Egerben a Tanárképző Főiskolán. Gyűjtőmunkáját a szellemi néprajz területén kezdte, több mint ötven kiváló gyűjtése található Sárospatakon a Nagykönyvtárban és a Rákóczi Múzeumban, Budapesten a Magyar Néprajzi Múzeumban és a Nyelvtudományi Intézetben. Pácinban a Bodrogközi Kastélymúzeum igazgatójaként állandó kiállítást rendezett. Bodrogközi Füzetek címmel impozáns sorozatot indított, tartalmas munkákat közölt. Ma a karcsai tájházban emlékszobáját látogathatjuk. Karcsa díszpolgárának életművét rangos elismerések sora fémjelzi. A Kazinczy Ferenc Társaság alapító elnökségi tagja, valamint pénztárosa volt.

Szabó Sándorné Nikházy Erzsébet a jelenlévő családtagok nevében is köszönte a meghívást. „Magammal hoztam négyszázöt helytörténeti anyag jegyzékét – mondta –, amit férjem 25 éven át gyűjtögetett. Nagyrabecsülte a kuriózumokat, nagy öröme volt, hogy állandó kiállítása miniszteri engedéllyel megnyílhatott. Az encsi helytörténeti gyűjtemény helyi-

segeiben iskolai foglalkozásokat, történelemórákat is tartottak. Nagyon fájt neki a gyűjtemény fölszámolása. Tanulmányai lapokban, könyvekben, a Széphalom-évkönyvben jelentek meg. Kitüntetéseit dicsekedés nélkül fogadta el. Az emlékülés öröm a családnak.”

Bojtor István tekintette át SZABÓ SÁNDOR (1924–1987) életútját, aki most lenne 90 éves. Hont megyében született, Budapesten érettségizett, Sárospatakon teológiát tanult, ahol Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán inspirálták, keltették fel érdeklődését a népelet értékei iránt. A tanfőképző intézet elvégzése után feleségével, Nikházy Erzsébettel, aki később szakfelügyelő lett, Istvánmajorban kezdtek tanítani. Pályafutása Encsen, a Művelődési Központban végződött. Fotó- és tárgyi gyűjteményében nagy értékeket láthatunk. Bejárta, fényképezte Abauj falvait, Magyarországot, Európát. Társzerzője a Hernádmenti tájak, Hernádmenti emberek című könyvnek. Utolsó önálló művét, Nevezetes emberek Abaujban című helytörténeti lexikonját betegágyán diktálta feleségének. A Kazinczy Ferenc Társaságnak alapító és elnökségi tagja volt.

Oláh Tamás a nemzeti gyásznapon a Világosnál 1849-ben történt eseményekre és Kazinczy Lajosra pillantott vissza. Részleteket olvasott föl Artur Adamovics Nyepokojcsickij: Az erdélyi hadjárat orosz szemmel,¹ valamint Ivan Ivanovics Orosz: Oroszország háborúja 1849-ben a magyarok ellen című² könyvekből. Az orosz tábornokok elismerően írtak Kossuth katonáinak főtisztjeiről.

Az emlékülés a tárgyhoz kapcsolódó beszélgetéssel fejeződött be.³

¹ Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: *Rosonczy Ildikó*. Balassi Kiadó, Bp., 1999.

² Fordította: *Rosonczy Ildikó*. Balassi Kiadó, Bp., 2003.

³ Fent a Hírlevél 1. számának egy oldalát mutatjuk be.

Évkönyvünk 24. kötetének munkatársai

- Dr. Balázs Géza* egyetemi tanár, Budapest
Bellágh Rózsa ny. könyvtáros, Budapest
Dr. Benke György ny. gyűjt. igazgató, Mezőkövesd
Dr. Berényi Zsuzsanna Agnes történész, Budapest
Bethlenfalvy Béláné Wieland Marica (1908–1953)
Blaškóvá, Eleonóra könyvtáros, Kassa
Bodnár Krisztián történész, Bodrogolaszi
Bojtor István ref. lelkész, Fony
Bojtorné Toókos Uzonka helytörténész, Fony
Cornides, David (1861–1943) költő
Dr. Czifra Mariann irodalomtörténész, Budapest
Dr. Csorba Csaba történész, Sátoraljaújhely
Daragó Ferenc ny. gimn. igazgató, Sátoraljaújhely
Dr. Debreczeni Attila egyetemi tanár, Debrecen
Dr. Diószegi György jogtanácsos, Budapest
Dombóvári János hegedűművész, Sátoraljaújhely
Dukrét Géza egyesületi elnök, Nagyvárad
Égerházi László fadaragó művész, Erdőbénye
Évva Margit helytörténész, Encs
Fábiánné dr. Senczi Ibohya tanár, Csongrád
Fehér József múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
Finta Éva költő, tanár, Sárospatak
Dr. Fried István egyetemi tanár, Szeged
Gaál Zoltán fotóművész, Budapest
Halászi Aladár tanár, költő, Tiszaújváros
Égerházi László fadaragó művész, Erdőbénye
Dr. Hermán M. János egyháztörténész, Nagyvárad
Illés László költő, Debrecen
Dr. Kalla Zsuzsa irodalomtörténész, Budapest
Kazinczy Ferenc (1759–1831) író, költő
Dr. Kazinczy Ferenc A. G. ny. főigazgató, Stocksund
Kemenczky Kálmán mérnök, Sátoraljaújhely
Kerekes Barnabás gimnáziumi tanár, Budapest
Kiss Endre József könyvtárigazgató, Sárospatak
Dr. Kiss László orvostörténész, Csilizradvány
Kolár Péter, Csemadok-elnök, Kassa
Dr. Koncz Gábor egyetemi magántanár, Budapest
Dr. Koncz Sándor (1913–1983) teológiai tanár
Kovács Eleonóra levéltáros, Budapest
Dr. Kovács Dániel ny. főiskolai tanár, Budapest
Dr. Kovács Miklós színháztörténész, Kassa
Kun Miklós Jenő Pósa-kutató, Budapest
Lukács János író, Budapest
Magos István irodalomtörténész, Budakeszi
Martinák János ny. tanár, Sárospatak
Martinák Jánosné ny. tanár, Sárospatak
Dr. Máté László ny. tanár, Kassa
Mihalovics Árpádné dr. egy. docens, Veszprém
Nyíri Péter fősztályvezető-helyettes, Széphalom
Oláh Tamás történész-levéltáros, Sátoraljaújhely
Dr. Orbán László irodalomtörténész, Debrecen
Mgr. Ötvös Anna történész, Kassa
Dr. Ötvös László ref. lelkész, Debrecen
Patay Tibor kertész-mérnök, Sárospatak
Dr. Petercsák Ti. adar egyetemi tanár, Eger
Polner Zoltán etnográfus, költő, Szeged
Dr. Praznovszky Mihály irodalomtörténész, Veszprém
Radványi György DLA, egyetemi tanár, Budapest
Simkó Csaba ny. tanár, Szádudvarnok
Szigeti Sándor fotóművész, Sátoraljaújhely
Szilágyi Péter tanár, Budapest
Tar Mihály népművelő, Budapest
Tóth Barna irodalomtörténész, Debrecen
Dr. Tóth Kálmán irodalomtörténész, Budapest
Dr. Tökés László EU képviselő, Nagyvárad
Trifonovné Karajz Borbála könyvtáros, Nyíregyháza
Dr. Tusnady László főiskolai tanár, Sárospatak
Vincze Tamás főiskolai adjunktus, Debrecen

2014. évi kötetünk kiadásának támogatói:

Nemzeti Kulturális Alap
 A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány
 Dr., Kazinczy Ferenc A. G. – Szabó Anna és Szabó Mária – Kun Miklós Jenő

HU ISSN 0237-6237

KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG

Felelős kiadó: *Fehér József* elnök
 H-3980 Sátoraljaújhely, Dózsa György u. 11. Pf. 40. Telefon: +36/47/322-351

Nyomás és kötés: Sárospataki Nyomda Kft.

Felelős vezető: *Derda László*

MESTEREK ÉS MŰVEK

FÁBIÁNNÉ SZENCZI IBOLYA: Szenci Molnár Albert öröksége	325
KALLA ZSUZSA: Társas élet Fáy András közegében	337
KISS ENDRE JÓZSEF: Erdélyi János és Sárospatak	345
KOVÁCS ELEONÓRA: Fejes István református püspök irodalmi munkássága	351
NYIRI PÉTER: Az őspusztá és a hazugság (Jókai Mór: Sárga rózsá)	363
PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Balassa-sztereotípiák Mikszáth Kálmán prózájában	371
LUKÁTS JÁNOS: Kozsibrovsky üzletet köt. Mikszáth Kálmán nyelvi sajátosságai	381
KUN MIKLÓS JENŐ: Az <i>Aranyos pillangó</i> nyomában	387
TUSNÁDY LÁSZLÓ: Ember voltunk pilléireiről	391
VINCZE TAMÁS: Az Ady-életmű iskolai legitimációjának első szakasza	399
MARTINÁK JÁNOSNÉ: Radnóti Miklós eclogái	411
DOMBÓVÁRI JÁNOS: Egy humanista művész emléke – Szokolay Sándor	417
RADVÁNYI GYÖRGY: Sátoraljaújhely épített öröksége a főépítész szemével	429

TŰKRÖK ÉS TANÚK

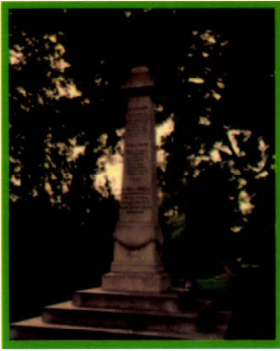
BETHLENFALVYNÉ WIELAND MARICA: Szepesi tájképek: Márkusfalva, Bethlenfalva	435
CORNIDES, DAVID: A végső párbeszéd (vers Kováts Dániel fordításában)	444
KAZINCZY FERENC A. G.: Édesapám, Kazinczy Gábor emlékezte	445
EVVA MARGIT: Székely gyökereim	451
KEMENCZKY KÁLMÁN: Nagyapám élete és munkássága	453
POLNER ZOLTÁN versek	466

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

KONCZ SÁNDOR: Vatai László „Örök sors” című kötetéről	467
ILLÉS LÁSZLÓ: Versek	468
ÖTVÖS LÁSZLÓ: Könyvek Makkai Sándor és Újszászy Kálmán professzorokról	469
Kassai napok. Történelmi konferenciák Fonyban	472
KISS ENDRE JÓZSEF: Bojtor István: Isten népének Mózes	473
KOVÁTS DÁNIEL: Halász Péter hat évtizede a honismeret szolgálatában	475
Híradás <i>A Kárpát-medence örökségzisztikai atlaszáról</i>	478
SZIGETI SÁNDOR: Esszék, tanulmányok Sárospatak kultúrhistoriájáról	477
Bertha Zoltán festőművész életmű kiállítása	479
Fehér József Sátoraljaújhely díszpolgára (Laudáció)	480
Híradás Kováts Dániel kitüntetéséről	481
KEREKES BARNABÁS: Végsőné Fazekas Aranka Kazinczy-díja	482
FEHÉR JÓZSEF: Frisnyák Sándor 80 éves	483
CSORBA CSABA: Emlékezés sóvári Soós Elemérré	484
DOMBÓVÁRI JÁNOS: Emléksorok Lukin Lászlóról	486
PETERCSÁK TIVADAR: Visszaemlékezés diákéveimre	489
BALÁZS GÉZA: Jelentés a magyar nyelvről, nyelvstratégiáról, 2013.	491
SZILÁGYI PÉTER: Számvetés a prűgyi Móricz Emlékházban végzett munkáról	495
DUKRÉT GÉZA: A XX. partiumi honismereti konferenciáról	499
BOJTORNÉ TOÓKOS UZONKA: Emlékezés Társaságunk alapítóira	502

Fényképsorozat:

GAÁL ZOLTÁN: Az első világháború emlékjelei Abaújban és Zemplénben
2, 16, 30, 34, 42, 64, 83, 84, 88, 132, 254, 316, 362, 380, 430, 452, 498, hátsó borító

A nagy háború

rettenete, embervesztesége egy évszázad múltán is él népünk emlékezetében, s nem feledhetjük máig ható következményeit. 2014-ben az I. világháború kirobbanásának centenáriuma adta az indítékot a Társaságunk által immáron a tízedik alkalommal megszervezett szabadegyetemi program összeállításához. Hazánk más régióihoz hasonlóan itt is közvetlenül érintette a lakosságot a „nagy háború”, amelynek kitörésekor Kassára vonultat-
ták be a hadköteleseket, hogy azután onnan a különböző frontokra – főleg Galíciába – irányítsák őket hosszú, négyesztendős próbatételre. De megszenvedte Abaúj és Zemplén a háború következményeit is, hiszen az azt lezáró „béke”, a trianoni diktátum mindkét megyét kettészelte, Abaúj székhelyét Csehszlovákiának ítélte, perifériára szorult népének megélhetését jelentős mértékben korlátozta. Szabadegyetemi programunkban nem a hadiesemények felidézése, hadtörténeti értékelése került górcső alá, hanem elsősorban az emberi-kulturális vonatkozások érdekeltek. Arra törekszünk, hogy felmutassuk, az emberek gondolkodásában, érzelmeiben, lelki világában milyen hatások érvényesültek az első világháború kiváltó okai, eseményei és következményei nyomán. Az előadásokat úgy is hasznosítani kívánjuk, hogy évkönyvünkben írott formában eljusson azokhoz, akik személyes részvételükkel nem hallgathatták meg azokat. Ez képezi 24. évkönyvünk első tematikai egységét. A szövegek közt Gaál Zoltán fotóművész jóvoltából abaúji és zempléni háborús emlékműveket mutatunk be, ezek is jellegzetes dokumentumai annak, miként őrzi a magyar köztudat a háború hőseinek áldozatvállalását.

A továbbiakban az utóbbi 14 év során kialakult rovatrendben helytörténeti tanulmányokat, Kazinczyval és korával foglalkozó írásokat közlünk, irodalmi elemzéseket, visszaemlékezéseket nyújtunk át, a Kazinczy Társaság működésével kapcsolatos híradásokat közvetítünk. Filológus szerzőink újabb, kevésbé ismert elemeket tárják fel névadónk életművének, évfordulójuk alkalmából pedig több jeles alkotó – Szenci Molnár Albert, Fáy András, Erdélyi János, Radnóti Miklós, a mérnök Kazinczy Gábor – emlékezetét idézzük föl. Az évkönyv köré csoportosult – és most is újabb munkatársakkal bővült – szerzői gárdából hatvanhatan jelentkeznek közleményeikkel, s a tanulmányok esszék, recenziók, emlékezések mellett versek színesítik a műfaji skálát.

Köszönet illet mindenkit, aki munkájával alkotóként, támogatóként, technikai munkatársként önzetlenül hozzájárult ahhoz, hogy évkönyvsorozatunk új kötete változatos tartalommal 2014-ben is megjelenhessen, s bizonyíthassa a Kazinczy Ferenc Társaság cselekvő szerepvállalását régióink kulturális közéletében.

A Szerkesztő